

Pranas
Dovydaitis



Juozas Girnius

Juozas Girnius

Pranas Dovydaitis

Chicago 1975

Copyright © 1975 by Juozas Girnius

Library of Congress Catalog Card Number: 75-24071



Meninė priežiūra — Danguolė Stončiūtė

***Spaudė Mykolo Morkūno spaustuvė
6051 S. Ashland Ave., Chicago, IL 60686***

Tiražas 1500 egzempliorių

Tėvams
Juozapui Girniui (1885-1941)
ir
Onai Urvelytei-Girniuvienei (g. 1896)

Nė varganos sąlygos neužslopino juose šviesos troškulio.
Todėl, patys likę be mokslo, aukojosi,
kad bent savo vaikus išmokslintų.

Tikrieji vadai. Juos tokius padaro ne smurtas, ne įsipiršimas, bet paskyrimas iš aukšto. Tai yra tikra prasme vadai iš Dievo malonės. Jie tuo nesi-didžiuoja, nesipučia, nes žino, kad šią dovaną yra gavę iš Dievo. Jie jaučia save esą tiktai tos ar kitos idėjos tarnai, ir ne daugiau. Jie, tai idėjai tarnaudami, palieka vadais visai nepareinamai nuo to, ar esti išrenkami, ar neišrenkami. Net dar daugiau. Jie palieka vadais, ne tik gyvi būdami, bet ir iš gyvųjų tarpo išsiskyrę. Iš tikrųjų, tokių vadovystė nesibaigia, jų gyvenimui čia šiokia ar tokia mirtimi pasibaigus. Ir iš gyvųjų tarpo išsiskyrę, jie nepaliauja vadovavę savo gyvenimo kilniais pavyzdžiais.

PRANAS DOVYDAITIS
(*Darbininkas*, 1930, Nr. 28)

T U R I N Y S

<i>Pratarmė</i>	XIII-XV

Pirmoji dalis — Gyvenimo tėkmėje

<i>I. Tėviškė — girių kaimutis:</i> 1. Kazlų Rūdos miškų masyvas, 2. Runkiai — Dovydaičio gimtinė giriose, 3. Girininkų būdas ir buitis, 4. Višakio Rūda — girininkų sostinė	3-18
<i>II. Dovydaičių gentis:</i> Prano Dovydaičio seneliai, tėvas ir motina, broliai ir seserys	19-28
<i>III. Vaikystės atsiminimai:</i> 1. Ankstyvosios vaikystės atsiminimai, 2. Pradžios mokslas namuose	29-41
<i>IV. Višakio Rūdos pradžios mokykloje mokynys ir „mokytojas“:</i> septynerios žiemos iš pradžių mokiniu, vėliau „mokytoju“ — mokytojo pagalbininku	42-50
<i>V. Mokslas ir streikai Veiverių mokytojų seminarijoje:</i> 1. Veiverių mokytojų seminarija, 2. Dovydaitis Veiveriuose (1903-05), 3. Veiverių streikų dalyvis, 4. Grįžus iš Veiverių į Runkius	51-81
<i>VI. Brandos atestatas eksternu:</i> namuose pasirengimas gimnazijos baigimui eksternu, sėkmingas brandos egzaminų išlaikymas, legendinis jų išgarsėjimas	82-95
<i>VII. Studijų metai Maskvoje:</i> pasirinkimas teisių fakulteto, bet drauge klausymas paskaitų istorijos-filologijos fakultete; savo mokslinio darbo pradėjimas dviem religijų istorijos knygomis; skurdžios pragyvenimo sąlygos, parama iš Amerikos; šeimos sukūrimas	96-113
<i>VIII. „Vilties“ redaktorius Vilniuje:</i> 1. „Vilties“ konflikto istorinė reikšmė, 2. Dovydaičio darbas „Viltyje“	114-131
<i>IX. Gimnazijos direktorius Kaune:</i> lietuviškos gimnazijos vargai vokiečių okupacijos sąlygomis; įdomus, bet reiklus mokytojas; kietos rankos, bet tėviškos širdies direktorius	132-151
<i>X. Vasario 16 akto signataras ir ministras pirmininkas:</i> 1. Lietuvos Taryboje, 2. III ministrų kabineto priešakyje (1919) ..	152-172
<i>XI. Vytauto D. universiteto profesorius:</i> 1. Dovydaitis universitete (1922-40), 2. Dovydaitis — iškilus mokslininkas, 3. Dovydaitis — „eilinis“ dėstytojas, 4. Santykiai fakultete . . .	173-201

XII. <i>Persekiojant pasodintas į kalėjimą (1932), atleistas iš universiteto (1936):</i> 1. Kalėjimo „atostogos“, 2. Iš profesorių atleidimas, 3. Katalikų visuomenė pagerbia Dovydaitį	202-226
XIII. <i>Kasdieninėje namų ir šeimos buityje:</i> 1. Dovydaičio gyvenimo asketinis paprastumas, 2. Šeima ir jos rūpesčiai	227-253
XIV. <i>Ne turtui vergauti, bet žmogui pagelbėti:</i> krikščioniškojo idealizmo praktinis vykdymas — Dovydaičio netarnavimas mamonai; taupumas (savo reikalams) ir išlaidumas (kitų paramai); Dovydaičio „klientūra“ — asmeninės stipendininkės	254-271
XV. <i>-Ryšys su tėviškė, gamtos pomėgis, žemės trauka:</i> nuolatinis ryšys su tėviške, ekskursijos po Lietuvą, kūrimasis savo gautame ūkyje	272-280
XVI. <i>Sovietų, okupacijoje:</i> sovietinės okupacijos sutikimas be iliuzijų, bet apsisprendimas likti tėvynėje; pasitraukimas į savo ūkį — virtimas žemdirbiu	281-292
XVII. <i>Sovietų kalėjime sunaikintas:</i> Gario stovyklose (šiaurės Urale) kalėjimas; Dovydaičio dvasinis nepalūžimas sovietiniame pragare („šviesus spindulys mirties ir bado košmarė“); sunaikinimas Sverdlovsko kalėjime; reabilitacijos prašymo atmetimas	293-311
XVIII. <i>Dovydaičio artimųjų likimas:</i> žmonos ir vaikų, brolių ir sesers	312-316

Antroji dalis — Darbo baruose

A. Dovydaitis ateitininkų istorijoje ir kitoj katalikiškoj veikloj

I. <i>Ateitininkų sąjūdžio istorinė prasmė ir aplinkybės:</i> 1. Ateitininkų sąjūdis „Aušros“ perspektyvoje, 2. Nuo „Aušrinės“ į „Ateitį“	321-329
II. <i>Ateitininkų „tėvo“ klausimas:</i> 1. M. Vaitkus iškelia ateitininkų tėvo klausimą, 2. Louvaino studentai — ateitininkų pradininkai, 3. „Degučių suvažiavimo“ legenda, 4. Dovydaitis nežinojo „Degučių suvažiavimo“, 5. Dovydaičio centrinė vieta tarp ateitininkijos kūrėjų	330-346
III. <i>Ateitininkų kūrimasis ir veikimas ligi I pasaulinio karo:</i> 1. Lietuvos mokyklos prieš I pasaulinį karą, 2. Dovydaitis imasi „Ateities“ leidimo, 3. Ateitininkų organizavimosi pradžia, 4. Ateitininkų veikla prieš I pasaulinį karą	347-366
IV. <i>Dovydaitis — ateitininkų vyriausias vadas (1921-27):</i> 1. Ateitininkai nepriklausomos Lietuvos pradžioj, 2. Dovydaitis ateitininkijos priešakyje (1921-27)	367-393

V. Vado rinkimų pralaimėjimas prieš Šalkauskį ir Pakštą: 1. Du- kart (pralaimėti vado rinkimai, 2. Kodėl Dovydaitis pralaimėjo prieš Šalkauskį? 3. Politiniai motyvai abiejuose rinkimuose, 4. Dovydaičio „vadų filosofija“ po pralaimėjimo	394-411
VI. Dovydaitis — moksleivių ateitininkų globėjas pagrindžio me- tais: 1. Moksleivių ateitininkų veiklos uždraudimas (1930), 2. Dovydaičio santykiai su moksleiviais ateitininkais, 3. Moks- leivių ateitininkų pagrindžio veiklos priešaky, 4. „Gamtos Draugo“ ekskursijų organizatorius ir vadovas. 5. Uždraustas veikti „uždraustuosiuose“	412-443
VII. Studentų ateitininkų veikloje: 1. Dovydaitis ir studentai, 2. „Birutės“ draugovė, 3. „Activitas“ korporacija, 4. Eucharisti- ninkų būrelis, 5. Kiti studentų sambūriai	444-450
VIII. Krikščionių darbininkų sąjūdyje: 1. Darbo federacijos vice- pirmininkas (1928-34), 2. Krikščionių darbininkų sąjungos pirmininkas (1934-40)	451-460
IX...Katalikų mokytojų organizatorius: 1. Katalikų mokytojų są- jungos atkūrėjas, 2. Katalikų mokytojų priešakyje	461-467
X. Dovydaičio veikla kitose organizacijose: „Saulės“ draugijoj, Šv. Kazimiero draugijoj, Lietuvių katalikų mokslo akademi- joj, pavasarininkuose ir kitose organizacijose	468-473
XI. Apaštalavimas — Dovydaičio visuomeninis veikimas: 1. Apaš- talaujantis kalbėtojas, 2. Idėjinis vadas — žadintojas	474-484

B. Dovydaitis redaktoriaus ir mokslininko darbe

I. Bendras žvilgsnis į Dovydaičio spaudos darbą: 1. Spaustuvė — antrieji namai, 2. Nuo „Vilniaus Žinių“ iki „XX Amžiaus“, 3. „Darbininko“ atsakingasis redaktorius (1929-40), 4. Do- vydaičio publicistikos bruožai, 5. Dovydaičio talka žurnaluo- se, 6. Žurnalų steigėjas	487-501
II. „Ateities“ steigėjas ir redaktorius (1911-13), nuolatinis bend- radarbis, vyr. redaktorius (1938-40): 1. „Ateities“ įkūrimas ir vardo parinkimas, 2. Prel. A. Dambrasas — „Ateities“ globėjas, 3. Dovydaičio talkininkai „Ateityje“, 4. Redakto- riaus Dovydaičio įnašas „Ateityje“ 1911-13 m., 5. Dovydaičio redaguotos „Ateities“ bruožai, 6. „Ateities“ bendradarbis 1917 -1933 m., 7. Vyriausias „Ateities“ redaktorius 1933-40 m.	502-527
III. „Naujosios Vaidilutės“ steigėjas ir redaktorius (1921-25): 1. Steigimo aplinkybės, 2. Skeptiškas sutikimas ir leidimo rūpes- čiai, 3. M. Pečkauskaitės talka, 4. Dovydaičio straipsniai „N. Vaidilutėj“, 5. „Vaidilučių“ maištas prieš Dovydaitį, 6. „N. Vaidilutės“ perleidimas moterims	528-546
IV „Lietuvos Mokykla“ steigėjas ir redaktorius (1918-24): 1. „Lietuvos Mokykla“ — pirmasis mūsų pedagoginis žurnalas, 2. Vokiečių okupacijos metais, 3. Leidimo rūpesčiai, 4. „Lietu-	

vos Mokyklos" pobūdis, 5. Redakatoriaus linija, 6. Dovydaičio straipsniai „Lietuvos Mokykloje"	547-572
V. „Kosmos“ — gamtos mokslų žurnalas: 1. Leidimo našta, 2. Bendradarbiai — visi Lietuvos gamtininkai, 3. Redakatoriaus mokslinė tolerancija, 4. „Kosmoso" pobūdis ir lygis, 5. Dovydaičio įnašas į „Kosmosą", 6. Lietuvos gamtininkai apie „Kosmosą" ir jo redaktorių	573-595
VI. „Logos“ — filosofijos žurnalas: 1. Dovydaitis — „Logoso" redaktorius, 2. Dovydaičio straipsniai „Logose"	596-602
VII. „Soter“ — religijos mokslo žurnalas: 1. „Soter" — tarptautinis žurnalas, 2. „Soter" — Dovydaičio katedros žurnalas, 3. Dovydaičio duoklė „Soterui"	603-616
VIII. Lietuviškosios Enciklopedijos viceredaktorius: 1. Dovydaitis — katalikų atstovas Lietuviškojoje Enciklopedijoje, 2. Pr. Čepėno atsiminimai apie Dovydaičį enciklopedijos darbe, 3. Dovydaičio įnašas į Lietuviškąją Enciklopediją	617-628
IX. Dovydaitis kaip Lietuvos mokslo žinovas: 1. Liaudyje slėpėjusio šviesos troškio įkūnytojas, 2. Mokslininkas enciklopedistas — Lietuvos mokslo žinovas, 3. Mokslinio darbo ir tikėjimo derintojas, 4. Tūkstančiai puslapių — nė vieno stambaus veikalo	629-649
X. Mokslinių Dovydaičio darbų apžvalga: 1. Religijų istorija, 2. Filosofija, 3. Gamtos mokslai, 4. Biografiniai straipsniai ..	650-664

Žmogiškoji Dovydaičio apybraiža — sintetinis žvilgis į Dovydaičio asmenybę:

1. Ir paprastas, ir sudėtingas, 2. „Paulius" be „Sauliaus" krizės, 3. Liaudiškai pamaldus, bet drauge kritiškas, 4. Patriotas krikščionis, 5. Evangelinis radikalumas, 6. Kova klaidai, pagarba žmogui, 7. Nepalenkiamo ryžto „darbinis jautis", 8. Vienišas pažinčių gausoje, 9. Išorinis šiurkštumas, vidinis švelnumas, 10. Nepaperkamas tiesumas, 11. „Padaryt bent kiek žmonėms gera", 12. Dovydaitis bendralaikio akyse, 13. Ką Dovydaitis gali reikšti ateities kartoms?	667-715

Išnašos	717-746
Dovydaičio bibliografija	747-761
Pavardžių rodyklė	763-776
Nuotraukos	777-792

P r a t a r m ė

Susipažinus su prof. dr. Prano Dovydaičio asmeniu, gyvenimu ir darbais, jis mums iškyla kaip įkūnijimas to gaivalingo šviesos troškulio, kuris amžiais kaupėsi tamsoj laikytoj mūsų liaudyje. Ypačiai jam būdinga tai, kad ir mokslus išėjęs jis savo sieloj liko liaudies vaikas. Tad iš pirmo žvilgio Dovydaitis atrodo labai paprastas, „neaptašytas ir neaptašomas“ kaimietis, Donelaitį ar Strazdelį primenantis profesorius. Tačiau iš tikrųjų jis buvo sudėtingo būdo žmogus, kurio neįmanoma deramai suprasti be visapusiško jo pažinimo. Ne visi ir Dovydaičio bendraamžiai pajėgė jį suprasti. Juo sunkiau jį gali išivaizduoti šių dienų skaitytojas. Gal būt, Dovydaičio paveikslą vaizdžiai atkurtų tik rašytojo meninė įžvalga.

Nebūdamas beletristas, be to, aplamai nelinkęs į retoriškai ornamentuotą žodį, autorius pasitiki, kad Dovydaičio vaizdą skaitytojui sukurs pati šioje knygoje sutelkta medžiaga. Jos sutelkta tiek, kiek buvo įmanoma. Nemaža ir smulkesnių faktų iš Dovydaičio gyvenimo atrodė verti dėmesio. Žmogų atskleidžia ne tik jo didieji žygiai, bet ir kasdieniniai epizodai. Kas atskirai paėmus, iškart gali pasirodyti nereikšminga, visumos žvilgiu įgyja savo prasmę kaip reikšmingas liudijimas apie žmogų. Todėl pilnesniam žmogaus vaizdui sukurti pravartu sukaupti ir smulkesnių žinių.

Su koku ryžtu Dovydaitis per vargus mušėsi į mokslus, su tokiau pat ryžtu jis vėliau atsidėjo mokslo skleidimui mūsų tautoje (St. Šalkauskio žodžiais, Lietuvos mokslinimui) savo įsteigtais, leistais ir redaguotais žurnalais. Nesitenkindamas šiais leidiniais, jis savo tikimąją krikščioniškąją tiesą skleidė ir gyvu žodžiu — mokslinį darbą siejo su visuomenine veikla. Plačiai varyti darbai ryškiai įrašė Dovydaitį mūsų kultūros istorijon. Bet kaip tik šis reikšimasis labai įvairiuose mokslo ir visuomenės baruose jo biografui užduoda sunkų uždavinį. Apžvelgti

Dovydaičio darbams reikėjo leisti į visas sritis, kuriose jis reiškėsi. Savo ruožtu tai reikalavo nusakyti ir visų tų darbų aplinkybes, kad būtų aiški ir aplamai istorinė jų reikšmė, ir jų prasmė paties Dovydaičio būtyje. Pavyzdžiui, rašant apie Dovydaičio vaidmenį ateitininkų sąjūdžio kūrime, drauge teko rašyti ir to meto ateitininkų istoriją, nesgi ji ligi šiol likusi kone visai netyrinėta. Todėl šio veikalo parengimas ir užėmė trejus ištikus darbo metus (šalia kitų darbų — dvigubai).

Dovydaičio atsidėjimas Lietuvos mokslinimui leidžiant žurnalus buvo tikras jai aukojimasis, kurį pačioj knygoj išreiškė žodžiai: tūkstančiai puslapių — nė vieno stambaus veikalo. Kas norėtų susipažinti su Dovydaičio mintimis, tas turėtų rautis žurnalų komplektuose, sunkiai čia ir randamuose. Todėl ir buvo stengtasi ne tik aprašyti visokeriopą jo veiklą, bet kiek galint perteikti ir jo minčių. Ir būtent, kiek tik tai buvo įmanoma, buvo stengiamasi Dovydaičio mintis tiesiogiai perteikti — citatomis, kad drauge atsispindėtų ir jo stilius — pats žmogus.

Esamomis sąlygomis atlikto darbo trūkumai yra matomi ir pačiam autoriui. Būtų reikėję po ranka turėti Dovydaičio asmeninį archyvą — bet ar išvis jis yra išlikęs? Nebuvo prieinami ir kiti šaltiniai, kurie būtų buvę randami tik Lietuvos bibliotekose. Daug kur reikėjo remtis tik atsiminimais, kurie neišvengiamai lieka subjektyvūs ir dėl to reikalauja jų patikrinimo dokumentiniais šaltiniais ar bent jų sulyginimo su kitų atitinkamais atsiminimais. Nebe daug Dovydaičio bendraamžių buvo galima rasti (keletas paliko šį pasaulį jau šios knygos rengimo metu, dar spėję jai parašyti savo atsiminimų). Ne visi pajėgė beatsiminti tai, kas buvo dėjęsi prieš keliasdešimt metų. Ne visų ir atmintis pasirodė patikima, ją tikrinant pagal turimus šaltinius. Šiaip ar taip, Dovydaičio buvusiųjų bendradarbių bei pažįstamųjų atsiminimai daug patarnavo datų skeletą padengti raumenimis — konkrečia medžiaga. Nuoširdi padėka visiems, kurie savo atsiminimais apie Dovydaičį praturtino šią knygą. Ypačiai autoriaus padėka priklauso prof. Pr. Dovydaičio dukteriai Onai Dovydaitytei-Malko už visokeriopą pagalbą, ypač atsiminimais ir nuotraukomis.

Daugiausia triūso ir laiko pareikalavo šio krašto bibliotekose susiieškojimas Dovydaičio redaguotų, o taip pat tų žurnalų, kuriuose buvo jo straipsnių. Visko rasti nepavyko. Vis dėlto,

padėjus pastangų, pasisekė susipažinti su dauguma (apie 85-90 %) Dovydaičio redaguotųjų leidinių bei jo paties raštų. Už malonų leidimą pasinaudoti jų bibliotekomis reiškiu padėką Chicagos seserims kazimierietėms, Marianapolio marijonams, Kennebunkporto pranciškonams, Putnamo seserims ir „Alkos“ muziejui. Taip pat dėkingai prisimenu a.a. Praną Pauliukonį, kuris pirmasis padėjo telkti medžiagą šiai knygai.

Prof. Pr. Dovydaičio biografijos iniciatorė — Ateitininkų sendraugių sąjunga. Jos tuometinė valdyba, pirmininkaujama Juozo Baužio, 1969 m. įgaliojo valdybos narį Joną Žadeikį tam reikalui sutelkti lėšų. Lėšų telkimą vykdė atskirai sudarytas komitetas: pirmininkas J. Žadeikis, Dalia Damijonaitytė-Čarauskienė ir Antanas Tauginas. Nedaugeliui ateitininkų atsiliepus į aukų prašymą (ir tik menkutėmis sumomis), šio stambaus veikalo išleidimui 5000 dolerių paskyrė lietuviškosios knygos didysis mecenatas prel. Juozas A. Karalius. Dėkui!

Už rūpestingą darbą reiškiu padėką Mykolui Morkūnui ir jo spaustuvės darbuotojamst, o dail. Danguolei Stončiūtei — už knygos meninį apipavidalinimą.

J u o z a s G i r n i u s

1975.VII.31

PIRMOJI DALIS
GYVENIMO TÈKMÈJE

I

TĖVIŠKĖ — GIRIŲ KAIMUTIS

Kiekvienas žmogus yra savo tėviškės vaikas. Per tėviškę normaliai vyksta žmogaus jaugimas į savo tautą. Tėviškė sudaro tą pradinę aplinką, kurioj išbunda žmogaus dvasia ir pradeda savo formavimąsi. Retai žmogui lemta visą gyvenimą likti tėviškėj. Daugelį iš tėviškės išvilioja platusis pasaulis. Galima sakyti, kad apskritai jau praėjo tie laikai, kada žmogus ten ir mirdavo, kur buvo gimęs. Dabarties gyvenimo sąlygomis beveik neišvengiamai reikia ieškoti gyvenimo platesniame pasaulyje. Bet ir judriais moderniais laikais vis vien tėviškė lieka tie pirmieji namai, kurie yra nepakeičiami savo brangiais žmogiškojo išbudimo pergyvenimais. Kur bebūtų nuo tėviškės nutolstama, jos vaizdas pasilieka gyvas akyse visą gyvenimą. Todėl paprastai biografijos ir pradamos, metant žvilgį į ten; kur kieno gimta.

Prano Dovydaičio tėviškė verta mūsų dėmesio dvejopu atžvilgiu. Pirma, dėl to, kad Dovydaitis buvo savo tėviškėn taip giliai įaugęs, jog visą gyvenimą išliko toks, koks joj išaugo. Antra, dėl to, kad Dovydaičio tėviškė yra išskirtinė ir tuo savi-tumu, kurį jai teikia girių aplinka — šiaip Lietuvoje tokia reta.

1. Kazlų Rūdos miškų masyvas

Ne atsitiktinai Dovydaitis savo vaikystės atsiminimų pluoštui¹ pasirinko motto Maironio žodžius:

Girios tamsios, jūs galingos!
Kur išnykote, plačiosios!?

Pats savo ruožtu šį poeto dvieilį toliau jis komentavo: „Tų Lietuvos girių, kurias taip neprilygstamai vaizdingai aprašė mūsų

Daukantas ir kurias taip jausmingai apdainavo mūsų Maironis, jau beveik nebeliko. Kur-ne-kur dar Lietuvoj likę didesni girių plotai tėra senųjų laikų didingų, nepraeinamų Lietuvos girių skurdžios, nykios liekanos, lyg koki išblyškę praeities šešėliai."

Su pagrindu Dovydaitis savo autobiografiją pradėjo tokiu ilgesingu senųjų Lietuvos girių prisiminimu. Seniai jau Lietuva nebėra girių kraštas. Tačiau Dovydaičio tėviškė glūdėjo giriose, kurios iš tiesų bent kaip „praeities šešėliai" priminė senąsias Lietuvos girias. Jo gimtinis kaimelis buvo didžiausiame buvusios nepriklausomos Lietuvos miškų masyve — Kazlų Rūdos miškuose. Nors ir šie miškai bebuvę „skurdi, nyki liekana", bent Dovydaičio vaikystės metais jų išlakios pušys ir eglės dar „į padangę mušės".

Kazlų Rūdos miškų masyvas yra Sūduvos (Užnemunės) šiaurryčiuose. Sūduva buvo vėliausiai apgyvendinta. Kovų su kryžiuočiais laikais ji buvo tapusi Ordiną ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštiją skiriančia tuštuma, vadinamąja dykra — negyvenamų miškų masyvo „jūra“. Vykstant nuolatinėms kovoms su kryžiuočiais ir krašto plėsimui, dalis senųjų gyventojų buvo išžudyti, dalis persikėlė į Nemuno dešinįjį krantą. Per dešimtmečius tie plotai užaugo sunkiai peržengiamomis giriomis, kuriose gyventojų mažai beliko. Intensyvus šio krašto apgyvendinimas pradėtas tik XVI amžiuje, Žygimanto Augusto laikais. Savo ruožtu krašto apgyvendinimas reiškė jo girių išretinimą. Todėl ilgainiui Sūduvos miškingumas susilygino su kitų Lietuvos sričių miškingumu.

Prasidedamas apie 12 km į vakarus nuo Kauno, Kazlų Rūdos miškų masyvas yra ištisęs nuo Nemuno į pietus apie 35 km. Jo ribos taip apibrėžiamos: šiaurėj ir šiaurryčiuose siekia Nemuno šlaitus, rytuose — Girininkus, Pažėrus, pietryčiuose — Skriaudžius, pietuose — Ažuolų Būdą, pietvakariuose — Bagotąją, vakaruose — Jankus, Sutkus. Tai 58.546 ha plotas, kuriame medynai užima 44.741 ha. Iš viso šiame masyve yra 64 miškai, kurių 34 didesni kaip 500 ha. Didėlesnių gyvenviečių mažai: Kazlų Rūda, Višakio Rūda, Lekėčiai, Kuras, Braziūkai, Ežerėlis (išaugo po karo, išplėtus durpių įmonę).

Kazlų Rūdos miškų masyvas guli Nemuno žemupio rytinėje dalyje. Vėlyvajame ledynmetyje šią lygumą sudarė Neries - Nemuno upės, kuri tekėjo į priedyninį baseiną, supilta smėlinga delta. Kol per laiką ji apžėlė miškais, vėjo pustomas smėlis su-

formavo smulkiai banguotą žemės paviršių, net sunešė aukštumų (iki 50-60 m). Gausu supelkėjusių daubų bei klonių. Vos pažvelgus į šio miškų masyvo žemėlapi, tuoj krinta į akį, kaip jis nusėtas pelkiniais vietovardžiais — raistais, plynėmis, balomis. Keli pavyzdžiai: Ežerėlio pelkė, Samanyinės - Stuobrinės pelkė; Laukraistis, Kajačkaraistis, Nendryno ir kiti raistai; Ežerų, Grįstelės, Ledų ir kitos plynės; Beržbalio, Velniabalės ir kiti miškai. Plačiu pelkėtu ruožu eina Nemuno ir Šešupės vandenskyra. Didesniąją masyvo dalį raižo Šešupės intakai, kurie nuo artimo Nemuno teka tolyn pietvakarių kryptimi. Tik toliau jau Šešupė, surinkusi savo intakų vandenį, vėl jį atsuka į Nemuną. Nesupelkėjusių ežerų nėra.

Pagal tokį žemės paviršių šio masyvo miškai daugiausia yra drėgnoki ar drėgni šilai — vyrauja brukniniai ir mėlyniniai pušynai su eglių priemaiša. Pokariniais duomenimis, pušynų yra 58 %, juodalksnyų 19 %, eglynų ir beržynų po 11 %, drebulynų 1%.²

Iš faunos pokariniais metais nurodoma briedžiai, stirnos, šernai, lapės, kiaunės, baltieji ir pilkieji kiškiai. Neišnyko, tur būt, ūdros ir barsukai, kurių anksčiau buvo. Sunkiai prieinamuose raistuose vilkai turėjo įsitaisę savo pastovias gulyklas. Paskutinis lūšys nušautas šio šimtmečio pradžioje. Briedžiai, matyt, dabar iš naujo apgyvendinti. Jau Pr. Dovydaičio senelio laikais jie buvę labai reti. Bet stirnų buvę taip apsčiai, kad jos pulkeliais ateidavusios į tarpgirio laukus pasiganyti. Tačiau kai jau pats Pr. Dovydaitis piemenavo, nebeteko jų matyti, tik girdėdavo, kad kas nušaudavo. Vėliau jų pagausėjo, bet daugiau atsirado ir jas naikinančių vilkų. Iš vaikystės Pr. Dovydaitis atsimena namuose buvus didelio elninio gyvulio (spėja, gal būt, tauriojo elnio, *Cervus elaphus*) ragą, tarnavusį drabužių kabikliu. Kaip Briedžkampio vietovardis liudija nuo seno gyvenus briedžius, taip Meškinigirė nurodo, kad būta ir lokių. Dovydaičių šeimoje išlikęs padavimas, kad į naujai pastatytą klojimą (1871 m.) kartą vilkai atsiviję mešką. Senovėj gyventa ir stumbrų: yra ir Stumbragirio vietovardis.³

2. Runkiai — Dovydaičio gimtinė giriose

a. Dovydaičio gimtinis kaimelis Runkiai tūno Kazlų Rūdos miškų masyvo pietvakariniame pakraštyje. Nuo kaimelio gavo

vardą ir tas miškas, kuriame jis prisiglaudęs. Kai dar rusų caro administracija vykdė miškų surašymą, kaimelio vardu pavadino ir jį supusį mišką. Runkių miškas apima 1259 ha plotą. Tokio stambaus miško atskiros dalys turi savo ruožtu įvairius pavadinimus, kurių etnografiškai priskaičiuoja apie 30. Apie patį Runkių kaimelį miškas vadinamas tiesiog Runkagiriu.

Nepriklausomos Lietuvos laikais Runkiai susilaukė ir girininkijos titulo. Runkių girininkija tebėra ir dabar. Be Runkių miško, jai dar priklauso Beržiniškės miškas (871 ha), dalis Školkampio miško (333 ha) ir dalis Kajackų miško (293 ha), tad iš viso 2756 ha.

Girininkijos titulą Runkiams nupelnė Pr. Dovydaitis kaip gamtos mokslų puoselėtojas savo leistu „Kosmoso“ žurnalu. Tą Dovydaičio gimtinės pagerbimą pravedė Kazlų Rūdos miškų urėdas V. Žemaitis. 1929 m. jis pasiūlė Miškų departamentui Kazlų Rūdos urėdiją skelti pusiau, įsteigiant naują Jūrės urėdiją. Drauge buvo suprojektuotos ir dvi naujos girininkijos. Viena iš jų gavo vardą nuo artimo Bagotosios bažnytkaimio. Antrą būtų tikę nuo artimos Višakio Rūdos pavadinti pastarosios vardu. Tačiau V. Žemaitis, atsižvelgdamas, kad nors Runkiai buvo mažas kaimelis, bet Lietuvai davė didelį žmogų, Dovydaičiui pagerbti pasiūlė naują girininkiją pavadinti jo gimtinės vardu. Miškų departamentas šį siūlymą patvirtino. Tuo būdu naujai sudarytoj Jūrės miškų urėdijoj ir buvo įkurta Runkių girininkija.

Du artimesni miesteliai Runkius sieja su „pasauliu“. Už 7 km į pietus yra Kazlų Rūda, už 5 km į vakarus — Višakio Rūda. Į šiaurę ir rytus nuo Runkių tėra kaimai, kurie dar giliau paskendę miškuose. Šiaurryčiuose ne per toli ir Nemunas ties Zapyškiu — tiesia linija tik per 15 km. Tačiau, nesant per miškus ir pelkes gero kelio, Nemunas liko Runkių gyventojams nejaučiamas.

Kazlų Rūda buvo svarbi kaip geležinkelio stotis, bet irgi ne taip jau patogiai pasiekiami. Artimiausias pakeliui kaimas Jūrė buvo už kokių 5 km, ir kelias į ją ėjo miškais bei tarpmiškėmis. Tais keleliais „šimtus kartų“ keliavęs, Dovydaitis yra pats aprašęs tą kelią. Pirmiausia Stirnplynė, kuri tęso palei Dovydaičių sodybą. Prakeliavus tarp Lygutės ir Parplynės, atsiduri Varnaplynė. O tarp Barsukyno ir Klampynės patenki lomelėn, „kur iš abiejų kelio šonų kaip siena stovi tankumynas, brūzgas“. Apie šią nejaukią vietą būdavo gandų, kad čia vaidenasi. Gal už-

tat netoliese, kur išsiskiria kelelis į Pabarsukynį, ant pušies prikalta kryželis. Pasiėki Jūrės kaimą prie to vardo upės su didele pramonine lentpiūve, bet ir paskutiniuosius du kilometrus keliauji per šilą.⁴

Toks buvo kelias iš Runkių į Kazlų Rūdą. Pateikėme jo aprašymą ne tik pailiustruoti, kaip jis ėjo iš miško į mišką, bet ir parodyti, kaip atitinkamai „giriniai“ („žvėriniai“, „paukštiniai“, „pelkiniai“ ir pan.) buvo ir Dovydaičio tėviškės vietovardžiai.

Pasiekus Kazlų Rūdą, iš ten jau atviras kelias į platųjį pasaulį. Kazlų Rūda yra svarbios Kauno - Virbalio linijos geležinkelio stotis. Ši linija pravešta jau praėjusiame šimtetyje (1861 - 62). Vėliau, jau nepriklausomos Lietuvos laikais, iš Kazlų Rūdos nutiesta geležinkelio atšaka pro Marijampolę į Alytų. Geležinkeliu iš Kazlų Rūdos į Kauną yra 37 km, į Marijampolę — 25 km (iš pačių Runkių, Dovydaičio apskaičiavimu, į Kauną yra 35 km šiaurųčių kryptimi, į Marijampolę — 30 km pietvakarių kryptimi). Be to, vokiečiai I pasaulinio karo metu išvežti miško medžiagai buvo nutiesę siaurąjį geležinkelį iš Kazlų Rūdos pro Lekėčius į Pavilkiją prie Nemuno. Tas geležinkeliukas ėjo per patį Runkių kaimą (dėl didelio išsiraitymo miške jo stotis Runkiuose, pagal Dovydaičį, buvo 14-ame kilometre). Kurį laiką šis geležinkeliukas buvo naudojamas ir keleiviams vežti, vėliau — tik miško transportui (nors atsitiktinai ir vieną kitą keleivį pavėžindavo).

Beje, vietinių žmonių atmintyje liko, kad Virbalio - Kauno geležinkelis pirmiausia buvo užmatuotas per Runkius. Dar esą žymu linija, kurią tada iškirto numatytam geležinkeliui. Kadangi tačiau šioj vietoj daug pelkių, nuo Pilviškių geležinkelį pasuko piečiau — pro Kazlų Rūdą. Jei tas geležinkelis būtų buvęs praveistas pro Runkius, tai jie būtų išaugę iš užkampio kaimelio į tokį svarbios pakelės miestelį, kaip Kazlų Rūda. Gal būt, šiuo atveju kitas likimas būtų laukęs ir Dovydaičio.

Likus tūnoti giriose, Višakio Rūda buvo artimiausias miestelis Runkių gyventojams. Pora kilometrų perkeliauji mišku ir pasieki Gulionų (Gulioniškės) kaimą, kurio laukai jau betarpiškai susisieikia su Višakio Rūdos laukais.

Administracinė Runkių priklausomybė laiko būvyje daug keitėsi. Rusų caro laikais Runkių valsčius (Dovydaičio perteikiamu žmonių pasakojimu) buvęs „kažkur Jokimišky, pas Garliavą“, atseit pakaunėję, nes iš Garliavos į Kauną tėra 9 km. Vėliau, jau Paties Dovydaičio atsiminimu, Runkiai buvo Veiverių (apie 20 km)

valsčiaus. Nepriklausomos Lietuvos pirmajame dešimtmetyje Runkiai priklausė Višakio Rūdos valsčiui. Paskui valsčiaus centru tapo Kazlų Rūda (Kazlai). Sovietinėj okupacijoje Runkiai priklausė taipogi Kazlų Rūdos rajonui. Šį panaikinęs, nuo 1962 m. priskirti Marijampolės (susovietintos Kapsuku) rajonui.

Arti Runkių nebuvo nė dvarų. Kaimo gyventojai baudžiatvės atlikti eidavo daugiau kaip 30 km — Marvos dvaran, prie pat Kauno.

Taigi iš tiesų, Dovydaičio žodžiais, „ir į bažnyčią, ir į valsčių, ir į dvarą seniau būdavo Runkių gyventojams tolimas kelias“. O „tolimas kelias“ nuo visų „centrų“ reiškė ne ką kita, kaip gilų užkampį.

Runkiai yra ne tik užkampy, bet ir toks mažas kaimelis, kad Dovydaitis jį tiesiog vadino „kaimučiu“. Pagal 1923 m. gyventojų surašymo duomenis Runkiuose tada gyveno 9 šeimos su 62 asmenimis. Be vieno ar kada poros bežemių grytelininkų, kaimely buvo 8 ūkininkų sodybos. Jos buvo ne vienoj vietoj, o išsimėčiusios miške. Trys laukai sudarė Runkių kaimutį. Viena sodyba gulėjo Judrės upelio dešiniajame krante. Kiti du laukai buvo šio upelio kairiajame krante. Pirmajame tų laukų buvo dvi sodybos. Tos sodybos turėjo ir savo atskirą Prūsokų vardą, rodantį, „kad čia esama kažkokio ryšio su prūsais“ (Dovydaitis). Antrasis tų laukų buvo pats kaimo branduolys: keturios draugės gulinčios sodybos ir viena atskirai pietiniame kampe. Ta atskiroji sodyba — Dovydaičių. „Seniau ji, rodos, taip pat buvo atskirai miške, ir tik vėliau iš miško išlindo ir susijungė su kaimu, kai buvo iškirstas, ją nuo miško skyręs, kaimo rėžis“ (Dovydaitis). Tai buvo padaryta, berods, tik apie šio šimtmečio pradžią. Ligi tolei iš Dovydaičių sodybos per mišką nebuvo matyti Runkių kaimo.

b. Runkių kaimučio *istorija* nežinoma, bet vargu ar sena. Pats Dovydaitis domėjosi savo tėviškės praeitimi, bet nedaug ką apie ją patyrė, svarbiausia, nieko tikro: „Runkių kaimo istorija siekia atgal ne toliau, kaip kokį šimtą metų, veikiausiai gal dar ir mažiau (nors kaime likę atsiminimų apie 'švedų' laikus). Jo vardas turėtų eit nuo kokio Runkiaus; bet iš kur tas, tikras ar tik spėjamas, Runkius čia buvo atsiradęs, taip pat aiškių tradicijų neliūk. Gal būt, jis buvo čion atsikėlęs iš tokio Lietuvos krašto, kur 'ranka' tariama 'runka'? Gal buvo baudžiatvės meto pabėgėlis iš kokio užnemunės dvaro, kai jam buvo įgrisę dvaro prievaizdos

nuolatiniai grasinimai paimti jį į „runką“? Toliau Dovydaitis dar papildo, kad „tikrasis ar tik legendinis Runkius neturėjęs vyriškos padermės, dėl to ir jo pavardė čia išnykusi, nes sodyba tekusi žentui ar žentams. Iš kur į Runkius atsikėlė tie Runkiaus žentai, atseit, vėlesni to kaimo gyventojai, tame skaičiuje ir Dovydaičių protėvis, žinių neturiu“.

Šiai knygai gautasis Runkių kaimelio praeities pasakojimas lyg ne tik aplamai patvirtina, bet ir papildo Dovydaičio žinias. Seniausia kaimo dalis tai dvi sodybos, kurios nuo seno vadinamos Prūsokais. Esą, kai Užnemunė po trečiojo padalijimo (1795) buvo tekusi Prūsijai, tai čia greičiausiai gyveno prūsai ir dėl to ją taip praminė. Vėliau, bet dar prieš prancūzmetį, iš Raudondvario dvaro pabėgęs vienas baudžiauninkas į vokiečių valdomą Užnemunę. Čia, už kokio puskilometro nuo Prūsokų, prasikrapšęs miške žemės ir ramiai gyvenęs. Nors ir niekas jo nepasigedęs, jis vis bijojęs, kad neatrastų jo buvęs ponas ir nepaimtų į „runką“. Užtat Prūsokų gyventojai ir praminę jo namus, laukelį ir jį patį Runkiumi. Didžiai darbštus buvęs tai žmogus, vis plėtęs savo laukelį, pasidaręs ir daug pievų, iškirsdamas alksnynus.

Visuose tokiuose žmonėse išsilaikiusiuose pasakojimuose sunku atskirti, kur tiesa ir kur legenda. Todėl Dovydaitis ir paliko Runkių praeities klausimą atvirą. Antra vertus, tokiuose liaudiniuose pasakojimuose visada slypi ir tiesos grūdas ta prasme, kad jei ne visiškai, tai panašiai buvo vykę. Ar Runkius buvo tikras ar tik legendinis, kaimelis įsikūrė pasakojamu būdu: vienaip ar antraip į šiuos miškus atsidūrus, reikėjo juose prasikrapštyti žemės, didinti laukelį, jį atkovoti iš girios.

Palikus Runkiaus ir tuo pačiu paties kaimelio vardo klausimą nuošaliai, iš Dovydaičio autobiografinių atsiminimų reikia pridurti porą užuominų. Kadangi Runkiai buvo toks mažas kaimutis, tai seniau atskiرو vardo ir neturėjęs, o buvo laikomas dalimi didelio Kardokų kaimo, nusidriekusio pavišakiu Višakio aukštupy. Šis kaimas yra už kokių 5-6 km į šiaurę nuo Runkių. O kartą Dovydaitis nugirdęs Runkių žmones kalbantis, kad seniau šio kaimelio vieta buvusi vadinama Šiekštatakiu. Tai „tipingas lietuviškas girininkiškas žodis: šiekštomis (išgriuvusiais, vandeny ir dumble įmirkusiais medžiais) einąs takas“.

Kaip nežinion nugrimzdusi pačių Runkių praeitis, taip lieka nežinoma, kiek juos sukrėtė ir didžiosios istorinės audros. Napoleono žygį per Lietuvą Runkiuose primena miške prie Jud-

rės upelio esantis aukštokas kalnelis, kurį žmonės vadina prancūzų kapinaitėmis. Kalnelio viršūnėje ant senos pušies buvo prikaltas kruopštaus darbo kryžius, turtingai išpuoštas ornamentais. Runkietį laikraštininką Joną P. Palukaitį to kryžiaus puošnumas „skatina tikėti, kad kalnelyje buvo palaidotos ne vien tik Napoleono žygio aukos“. Jis būtent prileidžia, kad, gal būt, tai yra ir 1863 m. sukilėlių kapai, nes šioje apylinkėje kitų sukilėlių kapų nebuvo, nors sukilimas buvo pasiekęs ir šio krašto miškus. Iš tiesų, žinoma apie sukilėlių susirėmimus su rusais ir ties Višakio Rūda, ir ties Kazlų Rūda, taigi Runkių kaimynystėje^{4a}.

c. Kiek ir kokie istoriniai įvykiai būtų ataidę ir Runkiuose, jų gyventojus daugiau lėmė ne istorija, bet gamta, kurion jie buvo tiesiog panerti. Ne tik jų sodybos buvo išsimėčiusios, bet ir miško izoliuotos. Šimtamečiai pušynai skyrė šio kaimučio tris laukus. Kai vokiečiai per I pasaulinį karą šiuos pušynus iškirto, kalvelės buvo vėl iš dalies apsodintos pušelėmis, kad vėjas nepusytų smėlio. Tuo būdu užkampio nuošalumą dar dvigubino atskirų sodybų uždarumas. Runkių kaimelio žmogus buvo lyg atskirtas nuo žmonių draugės ir paliktas jį supančiai gamtai ir sau pačiam.

Kas anksčiau sakytą apleičia aplamai apie Kazlų Rūdos miškų masų gamtinę aplinką, tinka ir Runkių apylinkei. Miškininkas Vincas Žemaitis taip trumpai charakterizuoja Runkių apylinkę: „Dovydaičio tėviškę Runkius supantys miškai buvo pušynai su priemaiša eglės, beržo, drebulės, o drėgnesnės vietos, paupiai juodalksniais apžėlę. Tai buvo Antano Baranausko apdainuoto 'Anykščių šilelio' (nors ir liesesniame dirvožemyje) tipas. Žemės paviršius banguotas su daubose raistais ar užpelkėjimais. Tik šiaurės rytų pusėn, palei Judrės upelį,ėjo poros kilometrų aukštokų (iki 50 metrų) smėlėtų kalvų grandis, pradingstanti Briedžkampio miškuose (į šiaurę nuo Agurkiškės kaimo)“.

Minimas Judrės upelis teka per pačius Runkius. Nedidelė ši Dovydaičio upė — vos 15 km ilgio (baseino plotas — 48 km²). Išteka iš Ežerėlio pelkės durpynų ir teka per miškus. Įteka (iš kairės) į Šešupės intaką Višakį ties vieta, vadinama Judrārūde (Judrės Rūda), prie pat Višakio Rūdos. Judrė, paties Dovydaičio žodžiais, „visai nejudrus upelytis, vos regimai sruvena“. Protarpiais duobėta, žuvinga. Vanduo nenusenka nė vasarą, tad galima ir maudytis. Prie Judrės buvo ir dalis kaimo pievų. Toliau už jos į šiaurę vadinamajame Raudonplynyje nuo seno yra didelė

pieva Runkpievė. Ten dabar apie 36 ha plote kasamos durpės.

Akylesniam skaitytojui turėjo kristi į akis, kaip dažnai Dovydaičio gimtinės apylinkių vardyne vis išskyla Rūdų žodis. Jis liudija čia anksčiau buvus primitivią geležies pramonę. Šios apylinkės pelkės yra turtingos geležies junginių, ir dėl to nuo seno čia degė geležį iš balų rūdų. Tokios geležies kalyklos veikė Kazlų Rūdoj, Višakio Rūdoj, Judrarūdėj, Karčrūdėj, Senoj Rūdoj ir kituose kaimuose. Višakio Rūdoj pereitame šimtmečiu veikė net dvi geležies kalyklos, kurių vienoj dirbo apie 50 darbininkų. Bet kai buvo pratiestas geležinkelis (1861), vietinė geležies pramonė ėmė nykti, nes buvo pigiau iš kitur geležies dirbinių parsigabenti, negu vietoje jų gamintis. Paskutinės žinios apie Kazlų Rūdų ir Višakio Rūdų geležies kalyklas baigiasi apie 1883 metus. Mažesnės, gal būt, ir ilgiau išsilaikė. Kai prof. Pr. Jodelė 1921 m. lankėsi šiose apylinkėse, jis dar rado buvusių geležies kalyklų žymių. Viena Kazlų šeimos senutė jam perteikė tokią tradiciškai išlikusią istoriją: prieš 2-3 šimtus metų vėlesniame Kazlų kaime gyvenusi tik viena Kazlų šeima, kurios 5 ar 6 broliai, visi geri kalviai, ir pradėję steigti geležies kalyklas. Jų vaikai ir vaikų vaikai visoj apylinkėj įsteigę net 12 tokių kalyklų⁵. Nežinia, kiek šiame pasakojime slypi istorinės tiesos. Tačiau iš tikro į geležies pramonę nurodo ir tokie tos apylinkės vietovardžiai, kaip Kazlai, Kazlišiai: būtent kazlų vardu buvo vadinami rūdininkai, geležies rūdų degėjai.

(Šioj vietoj yra proga įterpti vieną pastabą: Kazlų Rūdų vardą įpilietino geležinkelio stočiai suteiktasis vardas. Patį miestelį vietiniai žmonės vadino tiesiog Kazlais. Tokį vardą oficialiai turėjo ir valsčius. Gi Višakio Rūda vietinių žmonių buvo vadinama tiesiog Rūda, nepripredant „Višakio“.)

Ar kalbame apie Dovydaičio tėviškės miškus, ar užsimename toj apylinkėj buvusią geležies pramonę, vis išskyla pelkės ir balos. Tai gali sudaryti niūrios gamtos vaizdą. Iš tos pačios Sūduvos kilęs miškininkas V. Žemaitis Dovydaičio tėviškės miškus apibūdino A. Baranausko apdainuoto „Anykščių šilelio“ tipo mišku. Rytų aukštaičiui dėl to gali kilti abejonė, kai žemėlapyje matai šiuos miškus vis nusėtus pelkėmis, plynėmis, balomis, raistais. Geografas prof. K. Pakštas, rytų aukštaitis ir netolimas Anykščių šilelio kaimynas, pagarbiai rašė, kad šie miškai yra „gana dar stambi“ liekana tų milžiniškų girių, kurios „bent svetimiesiems atrodydavo klaidios savo paslaptinumu“. Bet drauge ir jis pats Kazlų Rūdų miškus charakterizavo, kad tai „tamsios, vietomis

pelkėtos, dažnai drėgnos, linksmam aukštaičiui net niūrios ir liūdnos atrodančios“.⁶

Tačiau grožis yra įvairus, ir nėra vieno jam mato nei me-
ne, nei gamtoje. Todėl, kadangi pats niekada neturėjau progos už-
klysti į Dovydaičio tėviškę, užleidžiu žodį neabejotamo grožiui
jautrumo žmogui. Dailininkas Viktoras Vizgirda, kurio tėvas yra
kilęs iš to paties krašto (bene Kardokų kaimo) ir kuris jame pats
dažnai buvo ir įamžino mūsų dailėj savo protėviškės sodrų ža-
lumą, šio krašto gamtą nebe dažais, bet žodžiais taip nupiešia:

Tai reto grožio ir ramybės užkampis Sūduvos lygumose. Plačios, ta-
rytum nesibaigiančios girios, per kurias kur-ne-kur vingiuoja smėlėti kele-
liai, neapbrėptam ruožu juosia šias šventiškos nuotaikos apylinkes, at-
skirdamos jos gyventojus nuo jau anapus esančių vešliųjų ūkių.

Iš durpynų ir plynių ištekančio ledinio šaltumo vanduo sruvena siauru-
čiais upeliais, kurie rangosi per miškų tankumynus ir pievų slėniuose su-
žėlusius krūmus.

Mažažemių ruožų pakraščiais ir pievomis praminti takeliai veda į be-
kraščius grybų ir uogų (mėlynių, bruknių, spanguolių) plotus. Jeigu dar
pridėsime liūnuose ir samanose knibždančias gyvates, tai galime teigti, jog
šio pasviečio visų gyventojų — senų ir jaunų — paveldimas amatas yra
grybavimas, uogavimas ir žalčių gaudymas.

Šioje uždaroje aplinkoje niekas nesididžiuoja dideliais ir derlingais žė-
mės ūkiais. Dar kuklesni yra pamiškių gyventojai, kurių žagarais aptvertos
sodybos šliejasi smėlėtuose pušynų ir eglynų pavėsiuose.

Saulėto vidudienio ramybė ir tylą, kurios čia dvelkia visoje gamtoje,
pievų žalume, girių properšose, ta pačia nuotaika nuteikia ir šios apylinkės
gyventojus. Miškų gyventojai mažai ir domisi, koks gyvenimas yra jau ana-
pus nesibaigiančios girios. Jie yra patenkinti jiems skirta dalia, lygiai kaip
mažai jie tesirūpina ir savo turto ribomis. Iš tikro jų žemės ribos ir
nesibaigia su kaimyno sklypu, žingsnis toliau — ir vėl viskas tavo, be kraš-
to, be galo. Eini ir žinai, kad nepereisi. Giria žmogų pavergia, užskleidžia jo
gyvenimą savo paslaptینگame glėby.

Tokioje aplinkoje yra laiko susikaupti, apmąstyti savo likimą ir ko
nors siekti. Bet taip pat yra laiko ir priprasti prie ramaus gyvenimo
su visais šiokiadieniais namų rūpesčiais ir vargais.

3. *Girininkų būdas ir buitis*

Šiame Dovydaičio tėviškės apylinkių apraše V. Vizgirda
ne tik nupiešė jų gamtos grožį, bet ir įžvalgiai pastebėjo, kaip
ta gimtinė aplinka nuteikia *žmones*. Būtent: miško uždarma ir
užkrečia žmogų savo ramybe, ir žadina ilgesį iš jos išsimušti.
„Gyventojai buvo tylūs, ramūs“ (J. P. Palukaitis). Bet drauge jie
turėjo būti „kieti, užsispyrę“ (A. Vaičiulaitis), sumanūs ir ap-

sukrūs, kad sugebėtų savo miškuose susikurti įmanomą gyvenimą.

Vadinami girininkais ir pašiepiami „sakuotnugariais“, kadangi „i pušis ir egles besibraižydami, jie sakais nugaras sau išsitrina“ (A. Vaičiulaitis⁷⁾), miškų gyventojai iš tiesų išsiskyrė savitu charakteriu. Ką jų charakterio pagrindiniais bruožais pastebėjo dailininkas V. Vizgirda, sutinka su ta jų charakteristika, kurią pateikė ir psichologas prof. Vytautas Bieliauskas (kilęs iš tos pačios Višakio Rūdos parapijos):

Idealizmas, savo krašto meilė, tvirtas pasiryžimas, kartais net lygus užsispyrimui, ir geras tikrovės supratimas — tai keletas 'sakuotnugarių' psichologinių bruožų. Kaip didžiosios pušys, viena pro kitą viršūnes keldamos, siekė saulės šviesos, taip ir jie kėlė galvas, norėdami vienas kitą pralenkti idealų siekime. Deja, žemės ten nėra taip geros, kaip kitur Suvalkijoje, ir gyvenimo realybė nebuvo palanki dideliems siekiams. Dėl to didžiosios pušys ir eglynai jiems ne tik įkvėpimą davė, bet taip pat tapo ir pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu. Ir taip jie, 'sakuotnugariai', turėjo kirsti, naudoti miškus, kurie buvo jų pasididžiavimas ir meilė. Tur būt, šiomis sąlygomis gyvendami, jie tapo realūs idealistai: siekdami aukštyrų, jie niekad neprarasdavo žemės po savo kojomis, bet taip pat ir žemė negalėtų jų niekad visiškai prie savęs priišti.

Girininkų charakteris atspindėjo jų gyvenimo sąlygas. Retai gamtos grožis „draugauja“ su ūkine gerove. Kur gražu pažiūrėti, paprastai skurdu gyventi. Graži Runkių apylinkės gamta, bet žemės prastos, smėlynai. „Runkių kaimo žemės buvo daugiausia ketvirtos rūšies. Kviečiai nemėgo Runkių laukų, bet ir dzūkų grikliai čia nebuvo auginami. Prisimenu iš paties Profesoriaus girdėtus žodžius: 'Toj mūsų žemelėj, kaip gudo giesmėj: kai teka sulutė, nėra duonutės, kai užauga duonutė — nėra sulutės'“ (J. P. Palukaitis). Ta sakuotnugariams pritaikoma „gudo giesmė“ buvo, matyt, plačiai pasklidusi. Ir ne to krašto dr. E. Draugelis savo atsiminimuose apie Pr. Dovydaitį rašė: „Žmonės kartais sakydavo: kai sakuotnugariai pristinga duonos, tai turi sulos. Sula, žinoma, varvėdavo pavasari, kai tikrai trūkdavo duonos“.

„Sakuotnugariai“ nestokoja tik pievų. Dauguma sodybų įsikūrusios prie upelių, kur abipus jų paprastai tęsiasi pievos. Tačiau ir pievos daugiausia menkos — priaugusios samanų.

Ne tik kad šių apylinkių žemė nederlinga, bet ir tos pačios miškų gyventojai ne daug turėjo. Ūkeliai buvo smulkūs, po kelis, keliolika hektarų. Juk dauguma sodybų buvo įsikūrusios prakirsto miško aikštelėse. Pasitaikydavo ir taip, kad prasikrapštyta so-

dyba vėl grįždavo miškui. Pvz., nuo Runkių į pietryčius esančiame balotame Alksniagirės miške prie vieno upelio yra Skynimas, kurį iškirto atklydęs girių gyventojas Ambrasas. Jam mirus, laukelis vėl užėjo mišku, o trobelė supuvo. Žinoma, tai buvo išimtinis atvejis. Šiaipjau, kartą giriose įsikūrus, buvo stengiamasi vis daugiau miško prakirsti ir turimą laukelį padidinti. Kai tačiau apie 1902 - 03 metus valdiški matininkai apmatavo miškus ir atskyrė nuo laukų, buvo uždrausta mišką kirsti ir tuo būdu savo sodybas plėsti.

Nedaug teturint žemelės ir tai pačiai esant nederlingai, būtų buvę sunku iš jos išsimaitinti. Bet čia gelbėjo miškas. Kai užklydusiam svečiui miškas buvo gražus pasižiūrėti, tai vietiniams jis buvo ir didžiai naudingas. Drauge jie vertėsi ir žemės ūkiu, ir miško darbais. „Iš girių jie vyriausiai ir mito“.⁸ Taip kartą Dovydaitis trumpai drūtai įvertino miško reikšmę savo tėviškės gyventojams.

Daug naudos miškas teikė jau tuo, kad seniau valdiškuose miškuose buvo leidžiama laisvai ganyti galvijus. Smulkiam ūkininkui tai buvo didelė nauda, nes galėjo daug laikyti galvijų ne tik sau, bet ir pardavimui. Vėliau, nepriklausomos Lietuvos laikais pradėjus racionaliai tvarkyti miškų ūkį, ganymas miškuose buvo uždraustas. Tačiau ir tada ne vienas rado, kad apsimoka sumokėti per metus tris - keturias pabaudas, bet daugiau galvijų išlaikyti, juos ir miške poganant. Sąžinės smerkiamu nusižengimu niekas nelaikė to nepaklusimo valdžios įsakymams. Kaip į tai žiūrėjo pats prof. Pr. Dovydaitis? Tik tiek sakydavęs, jog sunkiau gyventi, kai reikia tvarkos laikytis.

Be netiesioginės paspirties ganiava, miškas ir tiesiogiai buvo pagrindinis pajamų šaltinis. Iš miško įvairiais būdais buvo prasimanoma pinigų.

Daugiausia uždarbio teikė miško kirtimas ir išvežimas. Rusų caro laikais daug miško buvo parduodama pirkliais, kurie jį plukdė Višakiu ir toliau Šešupe į Prūsus. Miško eksportas vėliau sumažėjo, bet nesustojo. Tad ir vėliau buvo darbo kirsti medžius ir juos vežti į Kazlų Rūdos geležinkelio stotį ar į Jūrės lentpiūves prie Jūrės upelio. (Šis prie Jūrės upelio Jūrės kaimas nemaišytinas su to paties vardo geležinkelio stotimi, kuri yra 6 km nuo Kazlų Rūdos į rytus.) Be to, teikė uždarbio ir kiti miško darbai: sodinimas, biržių kirtimas, popiermalkių ruošimas.

Anksčiau buvo „prisiduriama“ pajamų, ir patiems girioj nusignybant kokį medį ar parduodant kuriame iš trijų aplinkinių apskrities miestų. Vėliau sugriežtėjusi kontrolė šį pajamų šaltinį suvaržė. Buvo ir dorai pasidaroma uždarbio: „Nusiperka medį kitą, išskirsto į sienmedžius, malkas ir veža laukininkams į Vilkaviškį parduoti. Arba patys laukininkai iš namų nuperka“ (A. J. Vasaitis).

Kitur nežinomas pajamų šaltinis buvo statyti pardavimui rentinius — neįrengtus namus. „Neretas statydavo namus ir juos parduodavo. Matyti vasaros metu beriogsantį kaminą, lyg po gaisro, nebuvo naujiena — tai liudijo, jog namas parduotas, bet prieš žiemą toj vietoj jau stovės kitas“ (A. J. Vasaitis).

Seniau girių gyventojai daug kur vertėsi ir vėliau išnykusiu uždarbiu: degė iš medžių anglis. Anglys tada buvo labai reikalingos arbatos virduliams kaitinti. Jas vežiojo pardavinėti į miestus. Iš ten parsiveždavo visokių prekių. Parsiveždavo ir skerspionių medžiams piauti. Pirmąkart runkiečiai skerspiones pamatę, kai toj apylinkėj buvo tiesiamas geležinkelis (1861). Iki to laiko medžius tekirto kirviais.

Grybaujama ir uogaujama buvo taip pat ne tik saviems reikalsams, bet ir parduoti.

Tuo būdu iš tikro buvo ne tik giriose gyvenama, bet ir nemaža dalimi iš girių gyvenama. Tiko girininkams priežodis „miške gimė — miške augo“. Vos paūgėjęs vaikas buvo vasaromis išsiunčiamas giriose bandą ganyti. Iš vaiko metų išėjus, laukdavo miške anksčiau minėti darbai. Todėl miškų gyventojai ir buvo vadinami girininkais. O tie, kurie gyvena jau už miškų, buvo vadinami laukininkais.

Šie girininkų ir laukininkų vardai buvo plačiai, sakytume, lyg oficialiai prigiję. Šiais vardais vieni antrus paprastai savo kalboje ir vadino. Girininkų ir laukininkų terminai iškilo ir prof. A. Saliui, kai jį užklausa dėl Runkių tarminės priklausomybės. Į mano klausimą prof. A. Salys atsakė:

Prof. Pr. Dovydaičio tėviškė Runkiai yra kairiojoje Višakio pusėje. Tai gi teoriškai jį tenka priskirti kapsams, nes Višakis laikomas kapsų ir zana-vykų tarmių (tikriaus vakariečių pietiečių aukštaičių šnektų) skiriamąja riba. Bet, žinoma, tai kapsų atkraštys, ir, rodos, tos apylinkės žmonės patys kapsais nė nesivadina. Mat kapsų vidurkis — Vilkaviškis ir Marijampolė. Profesorius man pasakojo, kad jo krašte vartota terminas girininkai (kur giriose gyvena) ir laukininkai. O pasišaipydami pirmuosius vadindavę sa-

kuotnugariais, o antruosius — moliais. Taigi ir profesorius sakėsi esąs sakuotnugaris⁹.

Iš tiesų, užklaustieji tos apylinkės žmonės patvirtino, kad kapsais jie savęs nelaiko. Net stačiai gynėsi nuo kapsų vardo, sakydami, kad kaip zanavykai nuo girininkų gyvena į Griškabūdžio pusę, taip kapsai — į Pilviškių pusę.

Sakuotnugarių varde yra pašaipos, bet, atrodo, šis pašaiptinis vardas buvo įsigalėjęs ir pačių sakuotnugarių pripažįstamas. Prof. Pr. Dovydaitis ne tik šio vardo nesikratė, bet ne vienoj savo autobiografinių užuominų pats jį pabrėžė, visai nesigėdijo esąs iš „sakuotnugarių“.

Kaip skyrėsi girininkai nuo laukininkų savo gyvenimo sąlygomis, taip vieni nuo antrų skyrėsi ir savo būdu. Gyvendami derlingesnėse žemėse ir turėdami didesnius ūkius, laukininkai (į Griškabūdžio pusę) turėjo to „mandrumo“ bei išdidumo, kurį žmogui teikia turtas ir tuo pačiu aukštesnė socialinė padėtis. Girininkai gyveno neturtingai, tačiau nebuvo nė skurdžiai. Aplamai būdami „apsukrūs, tvarkingi“ (A. J. Vasaitis) ir turėdami iniciatyvos, sugebėdavo jei ne iš žemelės, tai iš miško užsikalti ir atliekamo pinigų. Nors ir neturėdami daug kuo pūstis, ir girininkai žinojo savo vertę. Todėl anaip tol nedarė jų niūrių tai, kad reikėjo nelengvai verstis.

Prel. M. Krupavičius girininkų „savotišku atspalviu“ pastebėjo tai, kad jie atsparesni drabužių naujovėms. Drabužiai pirmiausia krinta į akis. Bet išorė atspindi ir vidų, drabužiai — žmogų. Gal būt, girininkai atsparesni ne tik drabužių, bet ir aplamai visoms naujovėms. Tai reikštų konservatizmą. Tačiau visokio yra ir konservatizmo. Gali būti neskubama į naujoves ir ne iš kokio sustabarėjimo, o iš natūralios savigarbos: kam šokti kitus mėgdžioti, jei nėra ko savęs pačių gėdytis? Kas jaučia savo papročių, įsitikinimų, nusistatymų vertę, tas neskuba į naujoves ne iš kokio atsilikimo, o dėl savimi pačiu natūralaus tikrumo. Gal būt, šia prasme Pranas Dovydaitis ir buvo būdingas „sakuotnugarių“ dvasios atstovas.

4. Višakio Rūda — girininkų sostinė

Girininkų sostinė, paties Dovydaičio žodžiais, buvo Višakio Rūda. Ji buvo ir Runkių gyventojams pagrindinis religinis ir kultūrinis centras. Tad nuoseklu Dovydaičio tėviškės aprašymą

baigiant, trumpai žvilgtelėti ir į šį „centrą“, daugiausia pasinaudojant A. J. Vasaičio suteiktomis žiniomis.¹⁰

Kaip ir tinka „girininkų sostinei“, Višakio Rūda yra tokiam tarpgiryje, kad, neperėjus miško, galima į ją patekti tik iš pietvakarių, nuo Pilviškio abiem Višakio upės pusėmis einančiais keliais. Višakio Rūda išsikūrusi toje vietoje, kur į Višakį iš kairės įteka Judrė, o iš dešinės Skarlupis.

Pirmąkart Višakio Rūdos kaimo vardas istoriniuose šaltiniuose minimas 1744 m. Pirmoji medinė bažnytelė - koplytelė pastatyta 1817 m., tuo metu priskirta Zapyškio parapijai. Šią bažnytelę „beremontuodamas“ (rusai davė leidimą tik remontui), naują erdvią medinę bažnyčią 1883 m. pastatydino kun. Juozas Strimavičius (1829 - 1919), kuris čia išklebonavo daugiau kaip 50 metų (nuo 1867). Lietuviška kultūrine veikla Višakio Rūdoj itin daug nusipelnė kun. Peliksas Martišius, čia vikaravęs kone devynerius metus (1909 - 1918). Kalėdodamas jis skatino visus mokytis skaityti ir rašyti, o kitais metais tikrino, kiek išmokę. 1910 m. suorganizavo „Žiburio“ draugijos skyrių ir jo vardu įsteigė knygynėlį, Blaivybės draugijos skyriaus (įkurto jau ankstesnio vikaro kun. Iz. Keblaičio) vardu atidarė arbatinę. Įkūrė senelių prieglaudą, suorganizavo bažnytinį chorą, kultūriniam reikalams pastatydino parapijos salę. Iš jo įveisto medelyno nemaža vaismedžių pasklido ir apylinkėj. Kun. P. Martišius tuoj tapo Dovydaičio rėmėju ir vėliau bičiuliu, tad su jo vardu dar susitiksime.

Nepriklausomybės metais Višakio Rūdoj buvo įkurti kooperatyvas, bankelis, pieninė. Prieškarinės „Žiburio“ ir Blaivybės draugijas pakeitė naujos, kurios ir toliau gaivino visuomeninį gyvenimą ir šventadieniais drauge su bažnyčia traukė miestelį apylinkės gyventojus.

Pradžios mokykla buvo įsteigta 1891 m. Nepriklausomybės metais valsčius jai parūpino nuosavus namus (beje, Runkiai davė ir vieną pirmųjų viršaičių — Joną Palukaitį). Pradžios mokykla vėliau išaugo į du kompleksus. Pirmuoju antrojo komplekto vedėju kurį laiką buvo Pr. Dielininkaitis, vėlesnysis sociologijos docentas ir krikščionių darbininkų organizatorius. Be vaistinės, poros lentpiūvių, keleto krautuvių, minėtina buvusio knygnešio P. Šeškevičiaus kasdieninių reikmenų parduotuvė, kuri laikė ir knygas. Aplamai Višakio Rūda buvo nedidelis miestelis, išsitiesęs penkiomis gatvėmis ir turėjęs apie 600 gyventojų (1923 m. bu-

vo 586 gyventojai). Dabar jis pusiau sumažėjęs: 1970 m. buvo likę 332 gyventojai.

Višakio Rūdų apylinkė Lietuvai davė nemažą šviesuolių. Iš mokslo žmonių minėtini fizikas A. Puodžiukynas, miškininkas A. J. Vasaitis, psichologas V. Bieliauskas. Tos pačios apylinkės kilimo yra muzikas pedagogas Vincas Bacevičius, kurio visi keturi vaikai taip pat išaugo muzikais (tarptautinio garso buvo pasiekusi kompozitorė Gražina Bacevičiūtė, mūsų muzikiniame gyvenime reiškėsi kompozitorius ir pianistas Vytautas Bacevičius). Itin gausus mokytojų būrys kilo iš Višakio Rūdų parapijos, tarp jų vadovėlių autorius J. Damijonaitis, varpininkas Vincas Palukaitis, poelementorinio „Žiburėlio“ autorius J. J. Palukaitis ir daug kitų. Tarp kunigų buvo pirmasis Lietuvos kariuomenės vyriausias kapelionas kun. A. Palubinskas, jėzuitas Jonas ir salezietis Bronius Paukščiai (abu iškentėję Sibiro tremtį). Neįmanoma šioj vietoj suminėti visų, kurie iš šios neturtingos apylinkės prasimušę į vienokius ar kitokius mokslus.

II

DOVYDAIČIŲ GENTIS

a. Kaip intymiai Dovydaitis buvo įaugęs į savo girių tėviškę, taip stipriai jis buvo įsišaknijęs ir į savo gentį.

Bendruosius girininkų būdo bruožus atspindėjo ir Dovydaičiai. Bet daugiau ar mažiau ryškiai ir kiekviena šeima susiformuoja savitą charakterį. Visi pirmiausia pabrėžia didelį Dovydaičių darbštumą. To paties kaimo Edvardo Žemaitaičio žodžiais, ir Prano tėvas, ir ūkyje likęs brolis Antanas, ir kiti broliai buvo tokie darbininkai, jog niekas negalėjo jiems prilygti. Apie Antaną žmonės sakydavo, kad jis dirbęs net mėnulio šviesoje. Uždirbto pinigų Dovydaičiui niekam neleido: buvo ne tik darbštūs, bet ir taupūs. Aplamai tai buvo uždara šeima. Pas kaimynus be reikalo Dovydaičiai nesilankydavo, tad ir jų pačių nelankydavo kaimynai tik pasisvečiuoti. Kalbėdami Dovydaičiai „nieko nepagražindavo“, bet dalykus tiesiai savo vardais vadindavo. Daugiau ar mažiau visi Dovydaičiai buvo laikomi stačioniais (apskritai girininkams tai nebūdinga). Nors ir būdami didelio veržlumo žmonės, jie liko paprasti ir kuklūs. Gyvenimo nesėkmėse ir nelaimėse Dovydaičiai pasižymėjo stoisumu, nesugniuždavo. Tipingas Dovydaitis buvo ir Pranas.

Savo paprastę kilmę Pranas Dovydaitis brangino, sakyti, su ne mažesne ambicija, kaip kilmingieji vertina savo įžymią kilmę. Būdingai tai liudija, kaip Dovydaitis reagavo aptikęs savo tėvo pavardę 'suponintą'. Rašydamas savo vaikystės atsiminimus 1936-37 m., ką tik atšventęs savo 50 metų amžiaus sukaktį, Dovydaitis panoro suieškoti savo tėvo gimimo metrikus. Nors visuose rusiškuose dokumentuose tėvas buvo rašomas tik

Dovidaitis, Zapyškyje rastuose gimimo metrikuose jis buvo įrašytas *Dawidowicz*. Šią žinią Dovydaitis taip sutiko:

Kai... pirmą kartą dirstelėjau į mano tėvelio... gimimo metrikų nuorašą, tai gavau smarkiai nustebti ir akims nebetikėjau! Ne dėl to, kad mano tėvelio gimimo aktas surašytas lenkiškai, — tai juk visai paprastas reiškiny, — bet kad mano senelio ir mano tėvelio pavardė čia skamba 'poniškai': Dawidowicz (kilm. Dawidowicza). Nenusikvatokite... Ir aš galiu pasigirti savo 'poniška' kilme!... 'Dūšioje' nusispiovēs dėl tokios mane ištikusios netikėtos 'garbės', — kad ir aš 'poniškos' kilmės esu, — nusprendžiau pasiknisti giliau ir pažiūrėti, o kokią pavardę yra turėjęs mano senelis jo krikšto metu. Ir kai vėl... gavau pamatyt mano senelio krikšto metrikų nuorašą, tai atsipeikėjau, atsidusau lengviau, nes pasijutau 'poniškumo' našta nusikratęs.

Būtent, Pr. Dovydaitis rado, kad 1823 m. ir senelio, ir prose-
nelio pavardė buvo užrašyta *Dawidaytis*¹¹.

Iš ironijos, su kuria Pranas Dovydaitis aprašo metrikuose tėvo pavertimą į „nelemtą Davidovičių“, matome, kaip svetimam jam buvo noras kuo nors kitu būti, negu buvo. Reikia pabrėžti, kad daugiau jis buvo pasipiktinęs pavardės „suponinimu“, negu sulenkinimu (pastarąjį šaltai konstatavo kaip liudijimą, kad „Lietuvos lenkinimo banga per bažnyčias XIX šmt. vidury buvo pasiekusi taip pat ir Zapyškio parapiją“). Tokia stipri Dovydaityje buvo liaudies vaiko savigarba, kad jei ir iš tikrųjų būtų paaiškėjusi kokia nors aukštesnė jo protėvių kilmė, jis būtų pasijutęs ne išaukštinamas, bet greičiau nužeminamas.

Imdamasis atsiminimų, Dovydaitis natūraliai susidomėjo ir savo giminės istorija. Tačiau, kaip paprastai kaime, ir jam nepavyko savo genealogijos pratęsti toliau senelių, kuriuos ir pats atsiminė. Vis dėlto bent šiek tiek jis savo atsiminimus dokumentavo, kai susiieškojo ne tik savo tėvo, bet ir senelio gimimo metrikus.

b. Prano Dovydaičio senelis Jurgis, Augustino sūnus, gimė 1823 balandžio 12 Zapyškio parapijoje. Tėvo gimimo metrikuose jis pažymėtas „daržininku“ (ogrodnik), atseit, daržo savininku. Tačiau iš Pr. Dovydaičio atsiminimų neaišku, ar jo senelis jau Runkiuose ir gimė, ar tik vėliau į juos atsikėlė iš kurios nors kitos anuomet plačios Zapyškio parapijos vietos. Šeimos tradicija jį laiko atsikėlusiu į Runkių mišką „iš Jokimiškio valsčiaus už Garliavos“. Betgi pats Pr. Dovydaitis temini, kad „kažkur Jokimišky, pas Garliavą“, buvęs valsčius, kuriam Runkiai

kadaise priklausė. Tad ir lieka atviras klausimas, kada Dovydaičiai apsigyveno Runkiuose.

Jurgio Dovydaičio žmona (atseit, Prano senelė) buvo Ona Urbanavičiūtė, už vyrą jaunesnė ketveriais metais (tad gimusi apie 1827 m.), kilusi iš tos pačios Višakio Rūdos parapijos Katinių (Katiniškės) kaimo, bet jau „iš palaukės, arčiau prie Griškabūdžio“. Kada jie susituokė, vaikaičio Prano atsiminimuose nėra žinių. Šeimą jiedu turėjo gausią — bent 9 vaikus: vaikaitis Pranas prisimena turėjęs tris tetas ir penkis dėdes (tėvo seseris ir brolius). Du dėdės buvo išvykę Amerikon, vienas po karinės tarnybos pasiliko Rusijoje, vienas apsigyveno Pilviškių valsčiuje. Ilgai nevedęs ir tuo pačiu ilgai namuose pasilikęs dėdė Povilas buvo Pranuko ir krikšto tėvas („podis“). Visos trys tetos buvo ištekėjusios.

Abu Pr. Dovydaičio seneliai sulaukė gan ilgo amžiaus: senelis Jurgis mirė 1898 spalio 4 (įpusėjęs 76-sius amžiaus metus), o senelė Ona mirė 1902 balandžio 3 (sulaukusi apytikriai to paties amžiaus, kaip jos vyras). Tuo būdu Pranukas praleido su savo seneliais visą vaikystę.

Vaikų draugystė su seneliais paprastai yra artima. Dažnai su seneliais vaikų santykiai net geresni, negu su tėvais. Iš tėvų neišvengiamai tenka susilaukti ir bausmių, o seneliai tokiomis atvejais savo vaikaičius greičiau užtaria.

Artimi buvo ir Prano Dovydaičio santykiai su savo seneliais. Savo vaikystės atsiminimuose jis skiria vietos ir jiems. O kadangi šie atsiminimai drauge betarpiškai liečia ir jį, pravartu ir čia jų pateikti.

Ypač šilti buvo Pranuko santykiai su savo seneliu, kurį paprastai vadina tėvuku. Atitinkamas atsiminimų skirsnelis taip ir pavadintas: „Aš ir senelis — geri draugai ir giedoriai.“ Pranukui gimstant, senelis Jurgis buvo įkopęs jau į septintą dešimtį. Kaip prasidėjo ir vystėsi jų draugystė, tepasakoja pats Pranas Dovydaitis:

Mano draugystė su juo prasidėjo nuo pat pirmųjų mano amžiaus metų. Mamutės liudijimu, aš trečių metų būdamas prašydavau jo, kad man pasakų pasektų; jei gražiuoju nesekdavo, tai su verksmais išprašydavau. Gyvenova visuomet geruoju, nes ir aš jam patarnaudavau: pypkutę jam balanėle uždegdavau, suieškodavau peiliuką tabakui susipiaustyt ir pan. Rūkydavo tėvukas savo paties užsiaugintą tabaką; kadangi tai buvo valdžios draudžiamas darbas, tai tabaką sėdavo toli nuo trobų, pagiry tam tikroji dirvutėje, kad „žemiskiai“ neužtikytų.

Pasiėmęs kirvį, tėvukas gūrydavo į mišką. Ir mane dažnai pasiimdavo. Didžiausias nepasisekimas tokiu atveju galėjo būti toks: turint rankoj kirvį, susitikt miške kokį miško administracijos valdininką... Būti miške su kirviu sučiuptam strielčiaus, tai pusė bėdos, nes su juo dar buvo galima „rodą rasti“. Bet pakliūt į nagus kuriam aukštesniam, — tai jau žuvs: ir kirvio neteksi, ir „štriuopą“ sumokėsi.

Senelis per savo ilgą gyvenimą miške buvo turėjęs įvairių pritikimų su miško gyvuliais ir žmonėmis. Jis apie tai papasakodavo ilgais rudens ar žiemos vakarais. Taip pat ir iš baudžiavos laikų įvairių dalykų papasakodavo: apie ponų ciniškus iš žmonių pasityčiojimus, sauvaliojimus ir kt.

Kai buvau išmokęs skaityt, tai su seneliu mudu rišo dar ir kitokia prietelystė: mudu buvova prisiekę namų giedoriai. Tačiau mudu sudarydavova atskirą giedorių grupę, menkesnės kvalifikacijos, ir giedodavova tik šiokiomis dienomis. O šventadienių rytais ir vakarais mūsų gryčioj skambėdavo labiau kvalifikuotų giedorių giesmės — tai mano podžio Povilo ir mano mamutės. Aš dėdavausi prie abiejų grupių: šventadieniais prie geresnės, o šiokadieniais su seneliu karkindavau.

Senelis turėjo savo atskiras kantičkas, šniūreliais surišamas. Jis iš jų giedodavo dažnai žiemos metu; ir aš šalia sėdėdamas traukdavau. Pagiedoju, prašydavau... pasekt pasakų.

Giedodavova kiekvienam bažnytinių metų laikotarpiui skirtas giesmės. Ypač įgrisdavo gavėnios giesmės, kurias tekdavo giedot ilgoką laiką vis tas pačias nedaugelį giesmių. Užtat vienų metų gavėnioj sulaukęs Didžiojo šeštadienio, pavakare betemstant, kai senelis buvo išėjęs triūstis kieman, ir aš palikau troboj vienas, nusprendžiau pajvairint gavėnių giesmių įvairytą nuobodumą ir pradėjau niūniuot velykinę giesmę su aleliujomis. Bet kai grįžęs trobon senelis šitai nugirdo, tai gavau iš jo tiek bart, kaip niekados iki tol. Mat, jo manymu, Velykoms dar neatėjus, giedot velykinę giesmę buvo nemažas nusikaltimas. O tuo tarpu juk Didžiojo šeštadienio mišiose jau iš ryto aleliuja giedama. Taigi, buvau baramas jokios kaltės nepadaręs... Bet ano laiko maldingi žmonės buvo nuoseklūs iki kraštutinumo. Tikras velykinis laikas jiems prasidėdavo tik Velykų rytą iš bažnyčios grįžus.

Berods, senelis dar buvo ir pirmasis mano Cicerone (vadovas) po mišką, man pradėjus eiti aukštesnę piemenavimo klasę, ganyti po miškus galvijus. Jis ir ganyti padėdavo, ir nuo išdykusių piemenų kartais mane apginti atsiskubindavo. Bet už tą pagalbą vis tolyn daugyn mamutei išbumbėdavo. Užtat mamutė, nenorėdama ankstybą rytą senelio žadint, mane vieną „pribokindavo“ ir su galvijais miškan išleisdavo. Ir būdavo jai didelis džiaugsmas tą dieną, kurią pietų metu visą gausingą, keliolikos galvų, kaimenę aš pats vienas, be senelio pagalbos, namon pargindavau.

Su senele greičiausiai bus buvę kažkodėl šaltesni santykiai, nes atsiminimuose į ją žvelgiama ne be tam tikros, tegu ir švelnios, ironijos. Gal kartais ir ji pati bus buvusi šaltesnė savo vyriškiesiems vaikaičiams. Pasakodamas apie vyriškosios lyties dominavimą tėvo šeimoje, Pr. Dovydaitis perteikia tokį savo motinos apie senelę pasakojimą:

Ta vyriškoji lytis nepatikdavusi mūsų senelei. Kiekvieną naują šeimos narį ji apžiūrėdavusi ir, konstatavusi, jog lyties esama vyriškos, originaliai pareikšdavusi: 'Kad jį nogla! Ir vėl vaikas!' O ji vis laukdavusi mergaitės, nes mergaitę esą geriau auginti...

Šiaip ar taip, savo senelei skirtame atsiminimų skirsnely Pr. Dovydaitis daugiausia prisimena „vieną jos ydą, kurios dėliai mano sąžinė ir šiandien yra nerami“. Kokia buvo ta yda, pasako pati skirsnelio antraštė „Mano senelė — paukštienos mėgėja“. Taip ši yda prisimenama:

Seni žmonės, kaip ir vaikai, paprastai mėgsta... pasmailižiauti. Tokios būta ir mano senelės tuo laiku, iš kurio aš ją atsimenu. Ji buvo didelė *paukštienos* mėgėja. Dėl to, kai tik vasaros metu iš kur sužinodavo radus girioj paukščių lizdą, tuoj įsigeisdavo paukštienos. Ir vieną, o gal ir du kartu, aš buvau jos įrankiu iš lizdo strazdžiukus išimti. Vienas toks žygis man ir šiandien sąžinę graužia, nes ir šiandien girdžiu skausmingą senų strazdų porelės čirškėjimą, kai juodu, viršum medžių purpsėdamu, lydėjo mane ir senelę nešinu jaunikliais strazdžiukais, kurie buvo išimti iš lizdo pastirnalynty palei Grioveles...

Paukščių lizdų miške anuo laiku galima būdavo rasti labai dažnai; lizdus jie kraudavo ne aukštai, kokius 2 ar 3 metrus nuo žemės; kai kuomet ir ranka nuo žemės būdavo galima pasiekti ir tupinčius ant lizdo senius paglostyti. Vieną ar kitą kartą kartą išdraskytų vanagų lizdų (vadovas buvo piemuo, o aš tik pagalbininkas) man nė kiek negaila. Bet tų strazdžiukų pas Grioveles pastirnapynty man ir šiandien gaila. Dėl to aš šiandien esu karštas paukščių globos šalininkas, kad bent tuo būdu atitaisyčiau vaikystės laikų, kad ir ne iš savo valios, nekaltiems Dievo padarėliams padarytą skriaudą.

O viena senelės nelaimė sugundė Pranuką pasirodyti ir garbėtroška. Kai karvės šiaip buvo šeriamos tik šiaudais ar kratiniu (su šieniu sukratytais šiaudais), tai senelė panoro savo karvutę atskirai pašerti šieno glėbeliu. Tą 'nelegalų' žygį darant, ją ir ištiko nelaimė: paslydusi išsisuko koją. Vyrai ją rėkiančią atnešė iš kiemo trobon, o iš Višakio Rūdos atvežė Lidbergį (sulietuvintą iš Riedbergerio), kuris tarp kitų amatų vertėsi ir 'daktaryste'. „Tasai, į lovos galą įsispyręs, senelės koją iš visų jėgų traukė, o senelė iš visų jėgų nuo skausmų šaukė“. Pranukas per visą šį riksmą kiūksojo užpečky ir rengėsi miegui. Bet kai tik užgirdo tėvelį su Lidbergį atvežusiu kaimynu besikalbant apie mokyklą ir žadant joni leisti ir Pranuką, šis tuojau sukruto: „Aš čiupt už kelnaičių, apsimoviau, dirželiu susijuosiau, iš užpečkio nuslinkau į užstalę, pasiėmiau ar kokią knygutę ar marmulinę lentelę ir pradėjau netiesiogiai demonstruoti savo 'mokslingumą', siekdamas būtinai atkreipt sa-

vėsp to kaimyno dėmesį ir pelnyt pagyrimą ar ką panašaus... Kiek garbėtroškos čia pasireikšta!..¹² Gal būt, būta ir garbėtroškos, bet šiuo atveju ji liudijo ir didelį Pranuko troškimą kuo greičiau patekti mokyklon, kur galėtų semtis šviesos.

c. Prano Dovydaičio tėvas Motiejus gimė pačiame pereito šimtmečio viduryje — 1850 sausio 16. Eidamas 75-sius amžiaus metus, mirė 1924 rugpiūčio 3. Kaip, berods, vyriausias sūnus, jis paveldėjo tėvų ūkelį. Iš Runkių buvo pasitraukęs tik atlikti karinei prievolei caro kariuomenėje, kurioj praleido penkerius metus (1874- 79). Rodos, jam teko dalyvauti ir rusų-turkų kare. Vedė 1886 sausio 19, būdamas 36 metų amžiaus, „jau ne pirmos jaunystės kavalierius“.

Pr. Dovydaičio vaikystės atsiminimuose nėra atskiros skirnelio tėvui, kaip kad seneliams ir motinai. Tik iš įvairių išblaškytų užuominų susidarome ir jo tėvo vaizdą: buvo tai žmogus, turėjęs iniciatyvos ir nesibaiminęs pažangos, nagingų rankų ir šviesaus proto.

Motiejus Dovydaitis pirmasis Runkių kaimely medinę žagrę pakeitė geležine, atseit, sūnaus žodžiais, išdrįso „padaryti žingsnį iš medinės civilizacijos į geležinę civilizaciją (medžio amžių pakeist geležies amžium)“. Dovydaičiai (Motiejus su broliu Povilu) taip pat pirmieji savo kaimely sugalvojo, kaip dūminei pirkiai įtaisyti iš keturių lentų sukaltą kaminą dūmams traukti. „Runkiams tai buvo nematyta naujiena. Geresni kaimynai stebėjosi Dovydaičių vyrų sumanumu, o blogesnieji pyko iš pavydo, kam jie tą 'zabalą' iš stogo iškišo.“

Tiek Motiejus Dovydaitis, tiek ilgai namuose likęs brolis Povilas buvo „nagingi žmonės, su iniciatyva, šio to matę, šį tą pašnypšt (pasidirbdint) patys mokėję“. Kai, senąją pirkį pardavus, buvo pasistatyti nauji puikūs šešių kambarių namai, vienas kambarys buvo paverstas 'meistercka' — dailidystės darbui. „Jie patys ir namui sienas pasistatydavo ir juos įsirengdavo. Dėl to jie galėjo patys, meisterių nesamdydami, ir tokias prašmatnias stubas pasistatydinti.“

Tas darbštumas bei nagingumas ir darė Motiejų Dovydaitį tokį pažangų, kad net kėlė kaimynuose pavydą. Kai vieną kartą, užsidegus malkinei, buvo rimtas pavojus užsidegti ir gyvenamajam namui („gražiosioms stuboms“), vienas kaimynas, labai pavydėdamas tų namų, „žiūrėdamas į gaisrą, tyčio-

josi ir džiūgavo, kad esą Dovydaitis savo palocius raudonai dažs... Tokio tai gerutėlio būta mūsų kaimyno.“ Nors vienas kitas kaimynas ir pavydėjo Motiejui Dovydaičiui, jis buvo žmonių gerbiamas. Tai rodo, kad net kelis kartus buvo išrenkamas Runkių ir kitų artimiausių miškuose išsibarsčiusių kaimelių seniūnu (šaltišiumi).

Motiejus Dovydaitis buvo ne tik nagingas, bet ir apleimai šviesus žmogus tuometiniame kaime. Nestokojo jo namuose knygų, ne tik religinio, bet ir pasaulietinio turinio. Kasmet pasirūpindavo įsigyti naują kalendorių. Naujų knygų įsigydavo iš užsukusių knygnešių. Anksti susirūpino ir Pranuką išmokyti skaityti ir rašyti. Penkerių metų vaikui nupirko elementorių skaitymui ir lentelę su „gripeliu“ rašymui. Ne tik sūnų leido į pradžios mokyklą, bet, svarbiausia, ryžosi jį leisti ir į aukštesnį mokslą.¹³

Anuomet tai nebuvo jau toks paprastas reikalas. Kaimyninio kaimo A. Puodžiukynas šiuo reikalu rašo: „Pranuko tėvas buvo ramus, darbštus ūkininkas, o motina — judri, apsucri šeimininkė. Dirbt netingint, kišenėje atsirasdavo vienas kitas laisvas rublis. Pinigas tuoj skatina drąsiau galvoti. Vienas kitas laukininkas net nuo Griškabūdžio ar Šakių veža sūnų į Veiverius, kodėl jam taip pat nepamėginti leisti sūnų į Veiverių 'kursus', kad turėtų lengvesnį duonos kąsnį“. Tiesa, kad pinigas leidžia drąsiau kilti užmojams. Bet reikia šviesios galvos, kad drąsa būtų nukreipiama į šviesius užmojus. Tas pats A. Puodžiukynas toliau tai patvirtina: „Tačiau anuo metu tokia mintis girininkuose buvo vis dėlto labai drąsi. Per metų eilę apylinkėj atsirado tik vienas kitas ūkininkas, išdrįsęs daryti tokį svarbų žingsnį. Kaimynai tokius pašiepavo. Mat, sakydavo, užsimanė sūnų ponu padaryti; pats ubagais išeis ir vaiką sugadins“. ¹⁴ Prano Dovydaičio tėvas turėjo tokios drąsos, nes suprato ar bent nujautė šviesos — mokslo svarbą.

d. Prano Dovydaičio motina Marijona (Marija) Bunkartaitė buvo gimusi 1868 gegužės 31 Timinčiškės kaime prie Bagotosios bažnytkaimio. Motiejui Dovydaičiui ją išpiršo jo motinos brolis Urbanavičius, kuris iš Katinų kaimo buvo nusikėlęs į Šiaudiniškės kaimą prie Bagotosios. Šiaudiniškės Urbanavičienė buvo šių sutuoktvių jaunosios sėdė, o vėliau pirmagimio Prano krikšto motina (sulaukusi gilios senatvės, ji mirė 1936.XII.31).

Apie savo motiną, visur vadinamą malonybiniu motutės var-
du, Pr. Dovydaitis sukaupė nemažai žinių. Kai jis rašė savo
vaikystės atsiminimus (1936 - 37), motina tebebuvo gyva, tad
galėjo pati žiniomis apie save aprūpinti sūnų. Tuo tarpu tėvas
buvo jau prieš dvylika metų miręs: gal būt, tai ir paaiškina, kodėl
Pr. Dovydaičio atsiminimuose tėvui nėra skirta atskiro skirsnelio,
o pasitenkinta tik proginėmis užuominomis.

Marytė buvo pirmutinis Bunkartų vaikas. Augo šeimoje lyg
viena: trys ją sekusios sesutės tuojau išmirė, o brolis ir kitos
sesutės buvo už ją daug jaunesnio amžiaus.

Motinos brolis ir Marytės krikštatėvis buvo Paežerių mo-
kytojas. Atvažiuodamas pas Bunkartus į svečius, patardavo tē-
vams savo krikšto dukters nepradėt mokyt iš elementoriaus,
bet leist pas jį į mokyklą. Kai tėvai pasigyrė kaimynams, jog
rengiasi išleisti dukterį mokytis pas krikšto tėvą, kaimynai
„kaip pradės tėvams kalti ir patarimus duoti, kad mergaitėms
mokslo nereikia.“ Tėvai vis dėlto nepaklausė kaimynų ir vieną
rudenį nuvežė pas dėdę mokytoją. Bet prašė ją „mokyt 'ant mal-
daknygių', nes iš to bent Dievui garbės būsią.“ Mokytojas pa-
klausė tėvų prašymo. Porą kartų nusivedęs Marytę į mokyklą,
toliau pavedė ją mokyt drauge gyvenusiai savo seseriai. Tai ši te-
ta ir išmokė Marytę skaityt iš knygų, be jokio elementoriaus.
Mokslas truko nuo Angelų Sargų (spalio 2) ligi Kalėdų.

Kai „tėvų programa buvo išpildyta, 'mokslas' baigtas“, Ma-
rytė po trijų mėnesių buvo parsivežta namo ir pristatyta „į ki-
tokį 'mokslą': ganyt ir visus kitus namų bei lauko darbus
dirbt. O tų darbų buvo begalės, tai ne šiandien: reikėjo ranko-
mis ir kult ir malti, ir verpti ir austi. Kuldavusi su tėveliu
(taigi tik dviese!) rytais, o maldavusi vakarais... Šiandien, kuo-
met viskas nudirbama mašinomis, sunku įsivaizduot anų laikų
ūkininkų ir darbininkų vargą.“

Pranas Dovydaitis ypač pabrėžia savo motutės gilų religin-
gumą: „su rožančium niekada nesiskirdavo“. O rožančių ji gavo
dovanų visai jauna, tik penkerių metų, kai, dar išpažinties ne-
rengta, priėmė sutvirtinimo sakramentą. Mokėsi tada katekiz-
mo pas kun. Valaitį Pilviškiuose. Pasibaigus mokslui, visi, kurie
per galutinį patikrinimą gerai klausimus atsakė, buvo apdovano-
ti rožančiumi. Tą rožančių ji išsaugojo visą gyvenimą.

Taip pat Pr. Dovydaitis iškelia savo motutės meninius po-
linkius — buvo ir juostų audėja, ir didelė dainų mėgėja. Kai

jauniausias sūnus Jurgis tapo tautosakos rinkėju, ji padainavo jam 43 dainas, kurių 16 įdainuota fonografe.

„Mokėdama dainuot, mokėjo ir giedot.“ Paūgėjusiėjo giedoti į šermenis. Porą metų giedojo Pilviškių bažnytiniam chore. „O į giedorkas anuo metu tikdavo ne bet kuri kaimo mergaitė. Tokia turėjo būti ne tik kiek pasimokiusi, kad galėtų iš maldaknygių paskaityt, ne tik turėt gerą balsą, bet ir dorovingumo atžvilgiu būti be mažiausio priekaišto. Suprantama tat, kad giedorkų 'markė' buvo aukšta ir kad jos piršlių neatsigindavo.“

Ir Bunkartų Marytę kaimynai Urbanavičiai pradėjo piršti giminaičiui Motiejui dar visai jaunutę. „Ji dar net nē ištekJimo metuose nebuvo. Dēl to teko dar metus laukti. IštekJėjo ne savo noru, bet varu išvartyta, tik pusaštuonioliktų metų teturēdama...“

Bet kadangi ta dora maldinga mergaitė mylėjo Dievą, tai ir Dievas jos ištekJimą laimino. Darbo kryžius jai, žinoma, nepalengvėjo, jis net pasunkėjo, nes reikėjo taip pat ir toliau ūkio darbai dirbti ir dar motinystės pareigos eiti. Bet ir tam dvigubam kryžiui nešti jai kantrybės niekuomet nepristigdavo, nes ji jos sēmėsi iš nesibaigiamos versmės, iš Kristaus kryžiaus. Ir savo giedrios nuotaikos ji niekuomet nenustodavo, kad ir širdy daug kartybių tekdavo turėti.¹⁵

Šie jautrūs žodžiai, kuriais Pr. Dovydaitis aprašė savo motiną, liudija, kaip įžvalgiai jis ją suprato ir kaip nuoširdžiai ją mylėjo. Daugelio kaimo moterų anuomet toks buvo likimas: jaunos ištekinamos už nepažįstamų vyrų, vis dėlto susitaiko su savo dalia, pamilsta sau tėvų skirtuosius, pasineria vaikuose ir darbuose, kantriai pakelia visus vargus ir lieka giedrios nuotaikos, nušviestos prasmingo gyvenimo šviesa.

Nors ir sunkų gyvenimą turėjusi, Marijona Dovydaitienė pragyveno sūnų Praną. Dvidešimt metų išnašlavusi, ji mirė Tafariškėse, kur gyveno pas sūnų Juožą, 1944 balandžio 2, baigdamą savo amžiaus 76-sius metus. Pranas Dovydaitis tada jau prieš pusantų metų buvo sunaikintas tolimoj Rusijos šiaurėj. Neteko atsisveikinti sūnui su motina, motinai su sūnumi.

e. Pranas Dovydaitis gimė 1886 gruodžio 2 (naujuoju kalendoriumi). „Marijonos ir Motiejaus Dovydaičių vaikioj aš buvau pirmutinis 15-oie. Deja, šiuo metu mūsų gyvų tėra 7“.¹⁶ Šiais dviem sakiniais jis dokumentavo ir tai, kokia gausi buvo Dovydaičių „vaikija“, ir tai, kaip ją išretino mirtis.

Penki vaikai (antrasis, trečiasis, septintasis, dešimtas ir dvyliktasis) mirė kūdikystės amžiu. Keturi iš jų neišgyveno il-

giau pusmečio. Tik trečiasis vaikas Juozukas sulaukė pusantrų metų. Jo mirtis (1890 m. pabaigoj) yra vienas iš pačių ankstyviausių („lyg pro kokius rūkus“) Pranuko atsiminimų, kad namuose „buvo daug šviesos, tviskėjo žvakės, šen ir ten vaikščiojo daug žmonių, giedojo giesmes. Du kiti vaikai mirė jau paūgėję: Jonukas, šeštasis vaikas, rodęs „nepaprastų gabumų“, susižeidęs mirė dešimties metų; paskutinis (penkioliktasis) vaikas Marytė, antroji Pranuko sesutė, mirė šešerių metų, besiaučiant epidemijai I pasaulinio karo metais. Pagaliau Vincas, iš eilės devintas vaikas, buvo jau dvidešimt vienerių metų, kai mirė sužeistas laisvės kovose (1920).

Tėvai pergyveno vaikų ankstyvos mirties smūgius, bet ne-krito neviltin ir, lyg kovodami prieš mirtį, mirusio kūdikio vardą perkeldavo sekančiam vaikui. Tuo būdu ketvirtasis vaikas vėl gavo Juozuko vardą, o septintąjį pusės metų mirusį Pijų vėl sekė Pijus. Mirus dešimtamečiui Jonukui, naujai sulauktas vaikas (tryliktasis) buvo pakrikštytas tuo pačiu vardu. Nuostabi gyvybinė energija!

Be Prano, užaugo šie šeši Dovydaičių vaikai (iš eilės pagal amžių): Juozas (1891 - 1945), 1912 m. pašauktas į caro kariuomenę, iš Rusijos grįžo tik 1922 m. ir vėliau įsigijo ūkį Tabariškėse prie Kauno; Antanas (g. 1893.I.3) paveldėjo tėvų ūkėlį ir jame darbščiai ūkininkavo; Pijus (g. 1898.III. 19), baigęs gimnazijos 6 klases, 1919 sausio mėn. stojo savanoriu ir baigė karo mokyklą, tarnavo karo technikos dalyse, auto rinktinėj ir ginklavimo valdyboj, buvo pasiekęs pulkininko leitenanto laipsnį; Magdalena (g. 1906.X.1), baigusi 6 gimnazijos klases ir mokytojų kursus, nuo 1924 m. dirbo pradžios mokyklose per 30 metų, buvo ištekęjusi (1929 m.) už grįžusio iš JAV Juozo Austrevičiaus, kuris nusipirko ūkį ir ūkininkavo; Jonas (g. 1906.VII.25), išėjęs porą gimnazijos klasių, grįžo į kaimą ir ūkininkavo brolio Pijaus, kaip savanorio, gautame ūky Čebeliškėse prie Kauno; Jurgis (g. 1907.X.19), mokytojas ir tautosakos rinkėjas, baigęs lituanistikos studijas Vilniaus universitete 1942 m. Tautosakos rinkimą jis pradėjo nuo gimnazijos metų (1923) ir visą gyvenimą jam atsidėjo. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakos rankraštyne saugoma jo užrašyti 24.000 kūrinų. Išleido pirmą tos rūšies leidinuką „Tautosakos rinkėjo darbas" (1929), rinkinį „Dainos" (1931), po karo prisidėjo prie pasakų rinkinių sudarymo, išleido „Lietuvių liaudies pasakos" (1957), „Senelių pasakos" (1972).

III

VAIKYSTĖS ATSIMINIMAI

1. *Ankstyviausi vaikystės atsiminimai*

Nors Dovydaičiai nesibaimino gausios „vaikijos“, bet „Dovydaitynės seniau būta visai mažo sklypelio miške“. Dirbamos žemės laukelis didintas, prakertant aplink mišką. Pranuko augimo metais jau buvo „Dovydaitynės lauko“ apie 6 ha. Perkeliamos trobos buvo vis traukiamos į pagirį. O jos buvo perkeltos ne kartą. Tad ir savo ankstyvosios vaikystės tarpsnius Pr. Dovydaitis datuoja trobomis: iki 1891 m. gyventa gimtojoj pirkioj, tais metais persikelta į naujas „puikiąsias stubas“, prisireikus jas 1901 m. parduoti, naujos stubos buvo jau menkesnės¹⁷. Vienintelis iš senųjų trobų išlikęs trabesys yra klojimas, statytas 1871 m., „tik iš gryo medžio, be jokio geležies gabalėlio.“

Nelengvas buvo Prano Dovydaičio tėvų gyvenimas: ūkelis mažas, o vaikai pylėsi vienas po kito. Reikėjo kietai grumtis už duonos kąsnį ir vaikų ateitį. Bet savo ruožtu ir vaikams reikėjo iš mažens įsijungti į šią kovą dėl būvio. Todėl nelengva buvo ir Prano Dovydaičio vaikystė bei jaunystė.

Neteko Dovydaičių Pranui daug lepintis nerūpestinga vaikyste jau dėl to, kad gausioje šeimoje jis buvo pirmasis — vyriausias vaikas. Kaime yra kitaip, negu mieste. Miesto ar aplamai turtingose šeimose pirmasis vaikas yra labiausiai lepinamas, ypač tuo atveju, kai ilgai jis lieka vienintelis. Kaime, ypač vargingose šeimose, priešingai: abiem, tėvui ir motinai, turint darbo ne tik namuose, bet ir laukuose, nėra kada su vaikais daug žaisti, jau labiau — juos lepinti. Visokio darbo yra tiek, kad ir vos nuo žemės pakilęs vaikas įjungiamas pagal savo amžių į vie-

nokį ir kitokį darbą, Dovydaičio žodžiais, į žąsų, kiaulių ir galvijų ganymo „klases“ bei „kursus“ su „visomis skaudžiomis jų 'lekcijomis'“. Kaimo vaikui reikia anksti pradėti gyvenimo mokyklą, kurioj suprantama, jog norint valgyti reikia duoną ir užsidirbti, jog gyvenimas yra ne žaidimas ir visų Įgeidžių tenkinimas, bet darbas, reikalaujantis įgeidžius pakeisti pareiga, žaidimus — atsakomybe.

Dovydaičių Pranukas taipogi turėjo anksti pradėti darbo partiją. „Dar nė kiaulių neatganęs, jau buvau pristatytas, berods, nuo 8 metų amžiaus karves ganyti, ir ne laukuose, — kas yra tik vieni juokai, — o miškuose, kas jau yra ne juokai“¹⁸. Tik pirma paragavus šios kaimo vaiko „mokyklos“, buvo galima pradėti galvoti ir apie mokyklą įprastine šio žodžio reikšme. „Prieš pradėdamas mokyklos mokslą, jau keletą metų buvau ėjęs kitokios 'mokyklos', būtent žąsų, kiaulių, avių ir net galvijų miške ganymo nelengvą 'mokslą'“.

Šiais žodžiais baigdamas savo vaikystės atsiminimų antrą pluoštą (Naujojo Vaidilutė, 1937, Nr. 2), Pr. Dovydaitis žadėjo apie šį 'mokslą' papasakoti „kitą kartą“. Deja, to „kito karto“ nebebuvo. Tad išspausdintieji jo vaikystės atsiminimai ir ribojasi tik pačia ankstyvąja jo vaikyste — tikra prasme priešmokykliniu jo gyvenimo laikotarpiu.

Tie atsiminimai, kuriuos Pr. Dovydaitis išspausdino 50 metų amžiaus sukakties proga, nėra sisteminga jo vaikystės apžvalga, o tik atskiri epizodiniai nuotykių („pritikimai“). Vis dėlto, galbūt, pravartu jų dalį perteikti: jie akivaizdžiai parodys, kokia buvo Dovydaičio vaikystė, kas iš jos įsirėžė atmintin, kaip jis pats žvelgė į savąsias vaiko dienas. Šiaipjau Dovydaičio biografijai beveik nėra nei laiškų, nei archyvinės medžiagos. Užtat juo labiau pravartu sunaudoti bent turimus jo autobiografinius atsiminimus. Kad tai „vaikiška“ medžiaga, jos dar nenuvertina. Žinome, kad asmenybės pagrindai susiformuoja ankstyvojo vaikystės. Ir nesiimant Dovydaičio vaikystės atsiminimų specialiai analizuoti bei interpretuoti, jie savaime atskleis, kokia aplinka formavo jo asmenybę, kokius įspūdžius ji įspaudė jo sielon, kokia patirtis žadino dvasinį jo budimą. Daug kas Dovydaičio asmenybėje nevienam galės vėliau pasirodyti sunkiai suprantama, per daug savotiška, prieštaringa etc. Ne vienu tokiu atveju „mįslės“ sprendimas slypės visų pirma jo vaikystės metuose. Be to, bent dalies Dovydaičio atsiminimų perteikimas ištisiniu tekstu¹⁹ leis pajusti

ir jo mąstysenos būdą — stilių. Gi nuo seno žinoma tiesa: stilius — tai žmogus.

Žinoma, atrenkame iš Dovydaičio atsiminimų tik būdingesnius pluošteliuos. Juose taip pat praleidžiame, kas mažiau reikšminga ar jau anksčiau panaudota, aprašant Dovydaičio tėviškę, senelius, tėvus.

MANO PIRMASIS ŽODYNAS

Pradėjau kalbėti metų suėjęs, žodžius „mama“, „tėtė“ išstardavau gerai. Bet kitus šeimos narius vadindavau jau savo „originališko“ žodyno žodžiais, būtent: senelį, kurį man liepdavo vadinti tėvuku, vadindavau ir šaukdavau: „tiuk“, senelę (liepdavo vadinti močele) — „fai“, krikštątevį (podį) — „adi“, piemenuką Kaziuką — „vū“.

Šioks žodynas tekdavo taikinti įvairiomis progomis. Su senele į rimtą konfliktą tekdavo sueiti tuomet, kai ji mane, žinoma, murziną kaip paršiuką, pačiupdavo nuprausti. Tuomet aš klykdavau: „fai nana (— gana), fai nana“.

Antras atvejis, kuomet dažnai tekdavo vartoti mano leksikono vienas žodis, tai kai pamatydavau piemenį Kaziuką galvijus iš girios pargenant. Tuomet pasileisdavau bėgti priešais šaukdamas: „Vū, vū!“ Piemenukas mane užkeldavo ant buliuko ir pajodindavo. Tai man labai patikdavo. Dėl to visuomet ir kurdavau pargenantį piemenuką pasitikti.

GIMTOJI PIRKIA

Senos dūminės pirkios, kurioj Pranas Dovydaitis gimė, pardavimas ir naujų puošnių „stubų“ pasistatymas buvo vaiko gyvenime toks įvykis, kad jis virto skiriamąja riba atsiminti, kas kuriuo metu atsitiko.

Dabartinis Dovydaičių gyvenamasis namas yra mano atminime jau bent ketvirtasis. Mat, apsikresni girininkai dažnai savo turimas trobas paleisdavo į laukininkus, t.y. jas parduodavo į ten, kur miškų nėra, o patys pirkdavosi miško ir statydavosi naujas. Taip darydavo ir Dovydaičiai.

Mano gimtoji pirkia buvo visai paprasta: iš dviejų galų su priemene ir virtuve vidury. Vienas galas nuo miško (iš pietų pusės) buvo „šeimystubė“ (šeimynbutis), antrasis neva seklyčia; bet tai nebuvo jokia seklyčia tikrąja to žodžio prasme. Tai buvo tik šiaip sau negyvenamas ir nekūrenamas galas. Gyvenamasis galas buvo jaukus, šiltas; o antrasis — šaltas, dėl to nejaukus ir mano nemėgiamas. Jis buvo tėvų miegamasis. Tarp šių dviejų galų, atmenu, pradžioj nebuvo net jokių lubų, nes buvo matomas stogas, storu suodžių sluoksniu aprūkęs, nes čia ant negrįstos aslos buvo ugniavietė ir buvo verdamas valgis ant vaškaros pakabintuose puoduose.

Bet mano atminime šioj srity įvyko didelių reformų. Kad iš priemenėjų kūrenamos ugnies šiluma tektų trobai, o ne dangui, priemenę užgrinde lubomis, dūmams išeiti lubose padarė aukštinį, o viršum aukštinio pa-

statė iš keturių lentų sukaltą kaminą (dūmtraukį) ir jį iškišo per stogą. Dūmams išėjus, aukštinis būdavo užsklendžiamas tam tikro mechanizmo pagalba; o tas mechanizmas tai buvo ant dviejų volelių padėtas dugnelis, kuris buvo atsklendžiamas ir užsklendžiamas už virvės patraukus. Tuo būdu Dovydaičių pirkia (stuba) iš paprastos dūminės buvo virtusi pirkia su „kaminu“.

Ši pirmoji mano atminimo pirkelė buvo likviduota dar man mažam esant. Ji buvo parduota kažkur į Antanavo padangę. Gerai atmenu, kai vieną vasarą jai nuplėšė stogą ir sugriovė jos aprūkusias sienas. Paskui pilnas kiemas ir pagirys prigarmėjo iki šiol dar mano niekados nematytų „dvarckų“ vežimų: didžiulėmis leiterėmis (drobynomis) ir ketvertu, o gal ir šešetu arklių kiekvienas. „Dvarokai“ (dvaro bernai) šūkavo nuo savo tų milžiniškų vežimų ir ilgiausiais botagais skardžiai pliauškinio, lyg perkūnai trenkdami. Mano ir bluselės mirė nuo tų trenksmų.

Seniausios pirkios nugriovimas surištas su dar vienu mano atsiminimu. Buvau jau turėjęs „pilkę“ (sviedinuką). Bemėtant, ji kažkur užkrito, ir aš jos daugiau nebemačiau. Ogi kalbamąją vasarą trobą sugriovus, išsiriti aikštėn ir ji. Ją pirmieji pamatė sienojus į vežimus bekraunantieji „dvarokai“. Vienas ją paėmęs pametė į kitą, tas dar į kitą, o tas trečiasis ją ėmė ir įsidėjo į kišenių. Aš tik graudžiomis akimis palydėjau savo mielą žaislelį. Įsitikinęs, kad to atsiradusio daiktelio aš ir vėl nebeturėsiu, ėjau skūstis mamutei. Toji „dvarokus“ paklausinėjo, bet kur jie tau prisipažins.

Kadangi ta senoji pirkia buvo parduota 1891 m. vasarą, Prankui einant vos penktus metus, tai aišku, jog daug iš tos pirkios atsiminti jis ir negalėjo.

„PUIKIOSIOS STUBOS“

Senąją pirkią likvidavus, buvo pastatydintos „puikios stubos“, kokių ne tik Runkiuose, bet ir visoje apylinkėje nebuvo: jose buvo net... šeši kambariai: nuo pietų pusės buvo didelis galinis kambarys per visą namo plotį, į jį „paradnoji“ priemenė nuo priešingos kiemui pusės su atviromis gonkelėmis. Likusis namo plotas (apie 2/3) buvo paskirstytas keturiems kambariams. Nuo kiemo pusės buvo erdvi virtuvė ir šeimynbutis. Gretimas šeimynbučiui kambarys, už jį daug mažesnis, buvo vadinamas „meistercka“.

Kai paūgėjau, tai ir aš aplink varstotą „meisterckoj“ apsisukdavau ir sugėbėdavau kokį oblių atsipint. Dėl to mane nuo to obliaus, kurio vardas buvo „šliktobelis“, iš tolo gindavo. O pamėgint obliuot leisdavo tik su prastesniu obliuku — „šaršipka“. Buvo dar ir didelis oblius — „leis-tuvas“, bet to aš nė nepakeldavau.

Tačiau meisterinis kambarys buvo naudojamas ir gyvent, nes buvo grįstas, šiltas ir jaukus. Pagaliau žieminiame namo gale buvo dar du nedidukai kambarėliai, tik lentomis pertvarti. Vienas tų dviejų buvo mano tėvų miegamasis, o kitas, dabarties terminais kalbant, turėtų būti vadinamas salonėliu, nors nieko saloniško jame nebuvo. Tai buvo papras-

tas kambarėlis, tik švariau laikomas; vadinkime šį kambarėlį svečių kambariu. Jam pašildyti ir pečius buvo ne toks, kaip duonkepis didžiajame gale. Jis buvo siauras, aukštas, su juškomis. Jauku būdavo patupėt prieš jį ant grindų, kai jis kūrendavosi šaltais rudens ar žiemos vakarais.

Šios mūsų naujosios, gražiosios, erdviosios stubos buvo po 1900 m. parduotos į Kybartus, kai reikėjo mano dėdė ir podį Povilą išleisti į žentus ir sudaryti jam gana stambią pinigų sumą. Trečiosios Dovydaičių stubos buvo jau gerokai menkesnės.

PIRMĄ KARTĄ BAŽNYČIOJE

Nesunkiai galima įsivaizduoti, kaip uždaras buvo vaiko gyvenimas miško sodyboj, iš kurios tuomet nė kaimyninių sodybų per pušynus nebuvo matyti. Todėl suprantama, kad ir pirmąkart nuvykti bažnyčion į Višakio Rūdą buvo toks didelis įvykis. Panašų įvykį sudarė ir nuvykimas į malūną (2 km nuo Runkių prie užtvenktos Jūrės). Tai Pranukui „tikrai buvo du toki pirmieji punktai, į kuriuos patekęs aš jaučiausi lyg užsieniuose atsidūręs“. Ypač bažnyčios pirmasis įspūdis įdomiai aprašomas:

Kiekos metų mane mamutė pirmą kartą buvo nusivedus į bažnyčią, nei aš pats nežinau, nei jos įsakmiau neišklausiau. Bet viršines to vizito aplinkybes gerai atsimenu: aš vis žiūrėjau ir žiūrėjau į kažkokiais nepaprastais drabužiais apsirėdžiusį žmogų, kuris vis sukinėjosi, vis vaikštinėjo prie kažkokio tokio aukščiau padėto pabūklo. Tas pabūklas man atrodė labai panašus į... prie sienos mūsų arklių tvarte pakabintą, iš lentų sukaltą rindą (arklių ėdžias); tik ta „rinda“ čia (bažnyčioj) buvo dar kažkokiomis gėlėmis apstatyta ir kažkokiais baltais audeklais apdangstyta. Tai toks mano pirmasis įvaizdis kunigo, prie šoninio altoriaus šv. mišias laikiusio...

Bažnyčion pirmą kartą buvau patekęs tikrai dar poterių nemokėdamas. Mamutės liudijimu, poteries išmokau jau 5 metų būdamas iš senelės. Tiktai vienu atžvilgiu esu buvęs „opozicininkas“. Būtent, duoną ir poteriuose vis norėdavęs vadinti savo „originalaus“ leksikono terminu, būtent, „plute“. Taigi, vietoj „duonos mūsų“ vis užsispyręs sakydavau: „plutės mūsų duok mums“ ir t.t. Ir „profaniškiems“ reikalams šį terminą vartodavau, pav., prašydamas senelio „plutės“ atiekti.²⁰

ATSKIRI „PRITIKIMAI“

Pirmajame savo ankstyvosios jaunystės atsiminimų pluošte Pr. Dovydaitis ir ribojasi atsiminimais apie savo motutę, savo pirmąjį žodyną, senuosius ir naujuosius namus, pirmąkart išvykimą į platesnį pasaulį — bažnyčią ir malūną. Antrajame atsiminimų pluošte jis pereina į atskirus epizodinius „pritikimus“ (nuotykius), kurie jam nutiko.

Pirmosios gyvatės, su kuriomis man gyvenime teko susitikti, buvo ne kokios alegorinės, dvikojės, bet tikrosios Lietuvos gyvatės, įvairiais vardais vadinamos: marguolės, pantinės, juodosios ir kitaip. Mat, mūsų trobos stovėjo gerokame gyvatyne — pagiry, arti apydrėgnių vietų. Dėl to ir man ir mano jaunesniems broliams tekdavo ir su gyvatėmis susitikti. Mano broliams tie susitikimai jokių žymių nepaliko, bet aš dar ir dabar kairiame kaklo šone turiu gyvatės „pabučiavimo“ žymę randelio pavidalu.

Esu buvęs marguolės „bučiuotas“ net du kartu. Pirmąjį „bučinį“ gavau vieną pavasario dieną rasodą besodinant. Tėvelis su podžiu darė lysės. Darbą baigus, tėvelis nuėjęs, o podis atsisėdęs pailsėt. Aš netoliese podžio raičiojau si po pievą...

Vakarop jau mano burna buvo taip sutinusi, jog akies nebuvę matyt. Visiems namiškiams pasidaręs „striokas“. Senelis liepęs tuoj kinkyt arklius ir kuo greičiausiai vežti mane pas Trapaną, kad „užžadėtų“. O tas Trapanas gyvenęs Kardokuose, apie 5 km atstume. Mama įdavusi duonos gabaliuką bei druskos žiupsnelį ir išleidusi pas „daktarą“. „Daktaras“ paėmęs duoną su druska, suminkęs, pažiūrėjęs į žaizdą ir davęs man suvalgyt. Po kelių dienų mano veidas atslūgęs ir aš pasveikęs.

Antrasis įkandimas įvyko daug nuostabesnėmis aplinkybėmis... Žiemos metu. Buvę šitaip. Senojų gryčioj, kaip paprastai, stovėjo didelis duonkepis pečius. Erdvė tarp pečiaus ir sienos buvo vadinama užpečkiu; tai buvo jauki, nes šilta vietelė, ir dėl to vaikų mėgiama, ypač žiemos metu; čia mes ir miegodavome. Kadangi pečius nebuvo statomas ant pat žemės, bet kiek aukščiau, tai ir po pečiaus apačia buvo bent kiek tuščios vietos. Vieta po pečium kitur teisingai vadinama papečkiu; pas mus ji buvo vadinama „pečka“. Pečkoje žiemos metu būdavo laikomos vištos. Ten jos ir kiaušinių padėdavo. Bet juos iš ten iškrapštyt ne bet kas galėdavo, nes ne bet kas ton pečkon įlįst sugebėdavo; tai sugebėdavo padaryt tik toks vyras, koks aš anuomet buvau. Dėl to tat man ir tekdavo kartas nuo karto, pilvu šliaužiant, daryti ekspedicijos po pečką į tą žiemos meto vištų tvartelį ir išnešt iš jo kiaušinius.

Vienoj tokioj ekspedicijoj susitikau su ten tūnojusia, matyt, nuo žiemos šalčių pasislėpusia gyvate. Nes iš vienos tokios ekspedicijos grįžus, man staiga pradėjo tinti kaklas ir burna; taip sutino, jog net pajuodavo. Namiškių niekas negalėjęs suprasti, kuri to priežastis; namiškiai manė, kad votis; visu kuo dėję, tepę. O senelis su senele vis tvirtinę, kad čia gyvatės įkasta. Dėl to vėl buvę nuspręsta šauktis Trapano. Jį parvežę į namus. Užžadėjęs „pamačijęs“. Pavasariui atėjus iš pečkos išlindusi... gyvatė. Visi įsitikinę, kad ji tikrai buvo mane įkandus. ..

Nevienkartinis gyvatės įkandimas mano vaizduotėj, matyt, buvo sukėlęs gyvačių baimės, kaip rodo šis ne tragiškas, o tik komiškas pritikimėlis.

Kad galėčiau nuo gyvačių apsiginti, senelis man įtaisė lazdelę. Jos iš rankų nepaleisdavau ir, kur eidamas, per žolę ją vis luopsėdavau į žemę, gyvates baidydamas. Įsismaginęs, pradėjau ir žolėse landžiojančius viščiukus vaikyti, vis gyvačių ieškodamas. Už tai, žinoma, gavau mamutės barti.

Vėliau, dėkui Dievui, gyvatės manęs niekada ir niekur neįkando, kad ir piemenaudamas basomis kojomis esu visokius visokiausius brūzgynus išlandęs, samanynus išmindžiojęs, balokšnius išbraidęs, dumblynus išklampojęs, ant samanų gulinėjęs ir raičiojęsis.

BASA KOJA ŽARIJOSE

Kapeikai užkrapštyti Dovydaičių vyrai degdavo medines anglis pardavimui. Pirkdavo malkinių medžių, juos supiaustydavo sieksnio (2 metrų) ilgumo gabalais, sudėdavo į eiles, apklodavo eglinėmis šakomis ir apkasdavo žemėmis. Visa tai buvo daroma, kad medžiai sudegtų be liepsnos, nes tik taip susmilkstant pasidaro anglys. Tokį parengimą anglims išdegti pas mus vadindavo „rabatka“.

Rabatką užkūrus, reikėdavo stropiai prižiūrėti, kad ji smilkėtų tolydžiai, ir neužgesdama, ir neįsideddama į liepsną. Kad rabatka neužgesus, tai rodydavo iš jos rūkstantieji dūmai; o kad ji vienoj ar kitoj vietoj nepradėtų liepsnoti, ugniai prisigriebus prie oro, tekdavo nuolat apmindžioti ant jos viršaus sukastas žemes, kad smilkstančios malkos būtų visai atskirtos nuo oro. Kai bet kurioj rabatkos vietoj prasimušdavo liepsna, tekdavo skubėti su „greitąja pagalba“: užlieti ugnį vandeniu ir apkasti žemėmis.

Taigi, aš matydavau, kaip tėtė ar podis, užsilipę ant rabatkos, ją mindžioja. Jie mindžiodavo, žinoma, apsiavę klumpėmis. Vieną kartą ir aš užlipęs ant smilkstančios rabatkos viršaus pradėjau ją mindžioti. Buvau, kaip paprastai, basas. Betrypdamas pataikiau ant tokios vietos, kur rabatkos viršus jau buvo beveik pradegęs, ir ugnies būta arti paviršiaus. Plonas sluoksnis neišlaikė, ir aš šmaukšt ir įkišau visą pliką blauzdą iki kelio į žarijas... Žinoma, buvo riksmo. Koją pats ištraukiau. Namiškiei ėmė apdegusią koją „liekavot“.

KUMELYS ANTSPAUDAVO ANTAKĮ

Parvarė iš lauko arklius pagirdyti. Aš pasislėpiau už pašiūraitės stulpo palei kampą kluono ir pradėjau praeinančius arklius baidyti. Arkliui pro stulpą praėjus, aš iš jo išlįsdavau ir suprunksdavau, rankomis suplumpsėdavau, kojomis sutrepsėdavau, žodžiu, darydavau, kokį tik galėdavau, didesnę triukšmą.

Vieną kitą keturkojį tuo būdu pabaidyt pavyko. Arklys išsigandęs nulapnodavo per kiemą riščia. Bet vienas kumelis kitaip sureagavo į mano sukeltą triukšmą: jis man paskutinės kojos kanopa į kaktą plumpt, o aš keberioj. Ir pasidarė aplinkui antakį juodas antspaudas. Galejo ir akis lauk išlėkti. Bet, dėkui Dievui, akis nebuvo paliesta. Dėl to, nežinau kokiomis „liekarstomis“ klėty patepus, „antspauduotas“ antakis išgijo²¹.

2. Pradžios mokslas namuose

Pr. Dovydaitis nebeištesėjo pažado „kitą kartą“ savo atsiminimuose papasakoti apie ganymo „mokslą“. Bet užtat dar anks-

čiau (1929 m.) buvo išspausdinęs atsiminimus, kaip pradėjo tikrąjį mokslą — skaityti ir rašyti, dar namuose, prieš pradėdamas eiti į pradžios mokyklą.

Tuometinėmis kaimo sąlygomis Dovydaičiai labai anksti susirūpino savo pirmagimio sūnaus švietimu. Pranukas gerai nebeatšiminė, ar tėvelis jam parvežė elementorių dar į senąją pirkia ar į naująsias „stubas“. Kadangi tas namų pakeitimas įvyko 1891 m. vasarą, tai, šiaip ar taip, elementorius į rankas Pranukui pateko einant ar baigus penktuosius amžiaus metus.

Skaityti išmoko lengvai. „Lietuviškai išmokyti nebuvau reikalingas didelės pagalbos. Daugiau tėvelio ir podžio pagalbos reikėjo mokantis rusiškos abėcėlės raides iš kažkokio 'bukvariaus' ar 'azbukos'“.

Pramokęs skaityti, Pranukas ėmėsi mokytis ir rašyti, kai jau naujose stubose (1891 ar 1892 m.) tėvelis parūpino ir lentelę su „gripeliu“. Tik nebeatšiminė, ko pirma pradėjo mokytis rašyti — raides ar skaitmenis. Betgi jau pradžioj mokėjo parašyti vieną keturženklį skaičių (ar ne busimojo istorinio intereso pirmasis ženklas?), būtent — metus nuo Kristaus gimimo. Padarė jam įspūdį tai, kad, išmokus tą skaičių, nuo Naujų Metų dienos jo paskutinį skaitmenį reikėjo pakeisti. „Mano pirmasis 'aritmėtikos' mokytojas podis Povilas vieną žiemos vakarą pasakė: 'Šiandien dar rašome 1891 (ar 1892?), o rytoj reikės rašyti 1892 (ar 1893?). Stebėjau, kodėl ta viena diena tą skaičių pakeičia! Mat, buvo Naujų Metų išvakarės“²².

Kaip vyko Pranuko naminė savišvieta, kokiomis knygomis jis žadino dvasinį interesą ir lavino protą, kaip pagaliau tos knygos anuomet (spaudos draudimo metu) buvo įgyjamos, — tai pats Dovydaitis papasakojo savo trečiajame vaikystės atsiminimų pluošte. Perteikiame ir iš šių atsiminimų svarbesnes vietas, vienur ištisai, kitur santraukiškai atpasakodami.

Pirmoji spausdinta knyga, kuri man pateko į rankas, tai buvo nežinau kokio autoriaus pagamintas „Lementorius“. Jį man parvežė tėveliai vieną gilią žiemos naktį, parvažiuodami iš Pilviškių (tur būt, buvo „jomarkan“ važiuavę). Tą, kitokios rūšies dovaną, negu priprastas „pyrago“ gabalas, aš jau savo žinion, rodos, paėmiau tame pat vidurnakty, kadangi buvau atbudęs, kai tėveliai buvo suėję į „stubą“. Rytojaus dienos rytą saulutė šviesiai švietė, ir aš jau šipuliuku baksnojau į lementoriaus raides. Lementorius prasidėjo rašytomis raidėmis, mažosiomis ir didžiosiomis. Prasidėjo tokia eile: Aa Aą ir t.t. Mane namiškiai mokė, kaip reikia skaityti: a, bė, cė, dė ir t.t. Bet atskiras raides baksnot, rodos,

greit nusibodo, ir aš po kiek laiko atsiverčiau savo knygą nuo kito galo ir pradėjau skaityt... ministrantūrą. Gavau subart ir buvau grąžintas į pradžią. .

Antrajame puslapy po raidžių, rodos, bene ėjo tokios „štukos“: Ba bè bi bo bu, Ca cè ci co cu, Da dè di do du ir t.t. O jau trečiajame puslapy tai tikrai kad ėjo poteriai, kurių žodžiai buvo suskirstyti į skiemenis: „Tè-ve mū-sų, ku-ris e-s-i...Ka i tardavau „kuris esi“, tai vis išeidavo lyg „kur risiesi“. Kur tu čia risiesi, — taisydavo mane, — ar į pakalnę? ..

Na betgi prie poterių, rodos, ilgiausiai netrukau. Išvariau kaip iš pypkės „Tève mūsų“, „Sveika Marija“, Tikiu į Dievą Tėvą“, o po jų ir „Dešimtį Dievo įsakymų“. Tiktai kai pamačiau, kad po dešimties įsakymų eina dar „du didžiausi įsakymai“, tai pabūgau. Na, maniau sau, jau šiuodu didžiausiu įsakymu tai kažin kaip įvaliosiu. Ogi pasirodė, kad tų dviejų didžiausių įsakymų nebūta nė dviejų pilnų eilučių. Nuo to laiko aš jų nė nelaikiau „didžiausiais įsakymais“.

Išvarius lementorių, reikia manyt, galima buvo imtis kantičkų ir sėst su giedoriais į užstalę. O giedorius buvau „neprastas“. Su tėvuku (tėvelio tėvu) ir su podžiu (dėde, tėvelio jaunesniuoku broliu) kantičkas išgiedodavome skersai ir išilgai. Ir kokių tik žinių iš ten aš nepasisemdavau: pradedant nuo priešistorijos ir baigiant begalinio didumo skaičiuotėmis bei karo technika. Nesijuokite! Ar tai ne priešistorinių žinių teikdavo giesmė apie „Adomą ir Ievą“, kuri, rodos, ir stovėdavo pačioj kantičkų pradžioj. Ir visa stuba skambėdavo, kai užtraukdavome:

Isz rojaus linksma miesta
Yra Hewa iszmesta
Diel wobuola wałgima
Per žalczia pagundima.
Laukan Adomai zaras
Jau ne tawa tas dwaras.

O giesmė apie „wiecznastį“ dėstė tikrą begalinių skaičių teoriją. Štai kad ir šis pavyzdys:

Kas surokuns žwieriu plaukus,
Plunksnas pauksziu ir ju taukus.
Wis tai niekas priesz wiecznasti,
Kurios galo negal rasti.

O iš karo technikos štai neperviršijamos strategijos pavyzdys:

Tukstanczius wajsco be jokio meciaus
Guldė ant pleciaus.

Ne iš kur kitur, kaip tik iš čia, aš sužinojau ir apie savo patroną, kas jis toks buvo. Čia su dėde giedodavova:

Tėws jo kupcziste bowijos
Ir Franciszkus priprowijos. .

Iš šioj giesmėj pasitaikomo mano globėjo vardo išmokau ir savo paties vardą pakrevezoti. Šitą nepaprasto drąsumo mintį man pakišo manoji mamelė, kuri, sėdėdama vieną kartą staklėse, atvertė man atitinkamą kantičkų vietą ir paskatino užrašyt žodį „FRANCISZKUS“. Aš tai padaręs, tuoj nubėgau į kitą stubos galą pasigirt savo podžiui.

Panašiai šypsodamasis, Dovydaitis kantičkose rado ir daugiau dalykų, ligi „anatomijos“ ar „politikos“, kuriuos čia praleidome. Citavo šiuos kantičkinius tekstus iš atminties, todėl pastebėjo, kad jų ortografiją gal ir ne visai tiksliai perteikė. Kad galėjo šias kantičkų giesmes atsiminti net po 30 metų, rodo, kaip savo laiku Dovydaitis buvo jas įsisavinęs. Nors ir su šypsena į jas žvelgiant, jos liko brangios kaip vaikystės prisiminimas. Tos rūšies kantičkos buvo tapusios muziejine retenybe. Bet Dovydaitis aptiko, kad iš tokios kantičkos dar tebegieda vienas elgeta, įsitaisęs prie kelio, kuriuo leisdavosi iš namų į miesto centrą. Tad su „šio lobio turėtoju“ Dovydaitis ir sulygo, kad po jo mirties ta kantička „turės pereit ne kieno kito, o tik mano žinion“.

Daugiau ar mažiau to paties lygio buvo ir kitos knygos, kurias Dovydaitis rado savo namuose skaityti. Savo atsiminimuose jis tęsia:

Kitos mano anų laikų enciklopedijos, nors ne tiek giliai išstudijuotos, dar buvo: mamelės „Szaltinis Diewo loskų“, dėdės podžio „Juozapinės“ ir tėvelio „Garbinės“. Šiose paskutinėse man ypač buvo keisti kažkoki „Aktaj strielistaj“. Beje, nepaskutinėj vietoj maname knygų lobyne stovėjo ir knyga vardu, rodos, „Pekla arba Pragaras“, sustatyta „ant atsivertimo užkietėjusių grieszninkų“. čia buvo proza ir eilėmis išdėstyta viskas nuo pragaro dugno su jo visomis baisybėmis iki dangaus pirmųjų gatvių, išklotų „žemczugais“ ir kitokiais brangiausios rūšies mineralais. Bet ypač mėgiamiausia šiame rinkiny mano giesmė buvo toji, kur būdavo suskaičiuojama daugybė visokių „bėdų“. Ji taip ir prasi-dėdavo:

Bėda tam bėda, kas duszios negano,
Kas smarkiu muku peklos neiszmano.

Kai aš, žąsis ganydamas, atsisėdęs už klėties ant pievutės pagirų šią visokių bėdų giesmę užtraukdavau, tai visas pagirys skambėjo, ir surinkę aplinkui vyrai dielininkai ir kitoki, sustoję aplinkui ratu, traukdami pypkes klausėsi ir stebėjosi — nežinau, ar iš tų bėdų, ar iš mano „giesmingumo“.

Traukęs bėdas unisonu, kai prieidavau prie tos vietos, kur kliūdavo ir pypkininkams, aš ypatingu patosu ir akcentuodamas pakeltu balsu šūkteldavau:

Bėda pypkoriui, bėda tabakoriui...

idant juo skaudžiau pajustų visi aplink stovį klausytojai pypkininkai.

Nebe su šypsena, bet su kartėliu Dovydaitis toliau aprašo kitą knygą, kuri jį „nemažai prikamuodavo anais laikais“. Buvo tai vaistininystės knyga (apie „liekarstas“). Turėdamas tą knygą („ne tą patį egzempliorių, bet tą patį leidimą“), Dovydaitis iš jos pricituoja aibę antraščių, kurių pakanka parodyti, kokia žargoniška buvo ir tos knygos kalba. Daug kas buvo išvis nesuprantama, o vis tiek reikėjo ją naudoti lyg kokį vadovėlį. Būtent tėvelis užduodavo Pranukui „rašto 'pratyboms' kasdien išrašyti iš šitos knygos po puslapį kitą“. Laimė, jei kuris skirsnelis buvo trumpas (kaip, pvz., „Szlapuma prtwirtinis“). Bet jei kurie buvo ilgi (kaip, pvz., „Nižej parchas“, „Pageduse žviere ikandims“ etc.), buvo „tikra katorga būti verčiamam juos nurašinėti ir dar, rodos, po keletą kartų“. Smagiau buvo pasiskaityti šio „vaistyno“ gale pridėtą dainą apie „arielką“, kuri buvo ypač kietai užbaigiama:

Zun par arielka / duszes ir kunaj,
Tegul jen užmusz / wisi perkunaj.

Šią dainą Pranukas mėgdavo užtraukti ir susirinkusiai „vyrijai“. Kita daina buvo apie „panystę“. Antroji šios knygos dalis (nuo 49 puslapio) buvo nebe „medicininio“, o daugiau religinio turinio, apie daug ką, „žodžiu, taip pat nemaža enciklopedija“.

Baigia šios knygos aprašymą Dovydaitis tokiais žodžiais: „Tai štai su kokios rūšies lietuviška spauda turėjau santykių ankstybiausiu mano gyvenimo laikotarpiu“. Bet ir tokia spauda buvo rusų draudžiama ir dėl to slapta skleidžiama. Dovydaitis prisimena, kaip kartą ir nuošaliuosius Runkius aplankė du knygnešiai, atėję ne įprastiniu keleliu, o „per girią be kelio“. Mielai tėvų priimti, jie apkrovė stalą visokiomis knygomis, o namiškiei jas susidomėję žiūrinėjo ir keletą jų nupirko. Pranukui tėvelis tada nupirko knygą apie Jėzaus Kristaus gyvenimą.

Ši knyga „nuo to laiko patapo mano skaitymų vadovu (chrestomatija)“. Jos kalba buvo „vis tik jau švaresnė, žmoniškesnė“, kaip ir kitų vėlesnių knygų.

Dauguma knygų buvo religinės. Iš jų Dovydaitis dar ypač atsimena dvi knygas: Šventųjų gyvenimus ir Gavėnios knygelę:

„Gyvenimus“ skaitydavome, rodos, neverčiami laikytis nuolatumo. Bet užtat Gavėnios knygelę tekdavo išvartyt visą per gavėnią, kasdien perskaitant po straipsnį, paskirtą kiekvienai dienai. Man tai buvo drauge rodiklis, ar greit gavėnia artinasi prie galo, kurio, suprantama, aš laukdavau labiau, kaip gervė giedros. Tik ne dėl paties pasninko sun-

kumo, — tas sunkumas visai nebuvo juntamas, — bet dėl skaitymo įkyrėjimo.

Buvo Dovydaičių namuose ir pasaulietinio turinio šiek tiek knygelių. Pranuko atmintyje, žinoma, išliko tos, kurios buvo padariusios giliausią įspūdį.

Aiškliai atmenu, kad ganydamas galvijus skaičiau knygutę apie Kražių skerdynes. Tą knygutę, vieną popietę išgenant galvijus, man kyštelėjo mamelė, ištraukusi ją iš šaukšdėčio spintelės ir įspėdama, kad ją reikia labai slėpti, nes jos labai ieško visoki raudonsiūliai („zemsčiai“ ir „žandarai“). Tą knygutę aš perskaičiau jei ne keliolika, tai tikrai keletą kartų ir parginęs galvijus pasakodavau iš jos tenai aprašytuosius kruvinus įvykius.

Iš kitų „svietiško“ turinio lietuviškų knygų atmenu labai anksti skaitęs apie Šveicariją ir jos kalnus, tik neatmenu, ar iš kokio kalendoriaus, ar iš atskiros knygutės. Skaitydavau ilgais žiemos vakarais; visi namiškiai, kiekvienas savo darbą dirbdamas, atsidėję klausydavo ir stebėdavosi tomis ano krašto nepaprastomis gyvenimo aplinkybėmis, visai nepanašiomis į Lietuvos gyvenimą. Aš ir apie patį skaitymą, ir apie tai, kas ten buvo rašoma, atsimenu tik kaip per kokius rūkus. Iš viso, kas tenai buvo aprašinėjama, mano atmintyje ryškiau tėra užsilikęs vaizdas, kaip Šveicarijoje pavasarį, genant į kalnus galvijus, visos kaimenės priešakyje žengia gražiausia visos kaimenės karvė apkaišyta vainikais. Ji žengia iškėlusį galvą, tarytum jausdama, kad ji yra šios dienos tikrasis didvyris, į kurį visi akis kreipia. Šitas šveicariškas vaizdas man mezgėsi su mano gimtuose namuose kartą metuose regimu vaizdu, būtent, kuomet pirmąją Sekminių dieną mūsų piemenukas pargindavo iš girios galvijus, apkaišęs įvairiais lapų vainikais gerąsias karves, prieš tai jas gerai priganęs specialiai šiai dienai prieš tai priželdintoj sekmnipievėj. (Šiuo būdu jis įgydavo teisę gauti iš šeimininkės didelį sūrį.)

Gan anksti Dovydaičiai pradėjo kasmet pasirūpinti ir kalendorių („tai, rodos, būdavo koks 'Ūkininkų Kalendorius', Tilžėj spausdintas“). Kalendorius „taip pat būdavo mūsų visų skaitomas, kaip kokia enciklopedija... Išskaitydavom po šimtą kartų ne tik jo tekstą, bet ir skelbimus“. Pasirūpinti kalendorių nebuvo sunku: draudžiamosios spaudos laikė ir Višakio Rūdos nuolatinis „karabelninkas“ (smulkiųjų prekių parduotojas), žmonių pramintas Vienkojų, nes buvo netekęs vienos kojos — antroji koja buvo įstatyta medinė. Kai būdavo tikras nesant miestely žandarų („dėkui Dievui, mūsų apylinkėj nebūta šnipų“), Vienkojis laikydavo tilžiškius kalendorius net ant stalelio. Šiaip „iš po skverno pakišdavo po skvernu pirkėjui“ maldaknygių ar kitų knygelių, ištraukęs iš savo pasėstos skrynelės. Nors jis negalėdavo knygų po namus nešioti, „tą dorą žmogų reikia itin prisi-

minti kaip spaudos platintoją Višakio Rūdos parapijoj“. Kad to žmogaus tikroji pavardė yra Adomaitis, Dovydaičiui teko tik „labai vėlai“ sužinoti. Būtent: trūkstant antro liudytojo Pr. Dovydaičio jungtuvėse, juo buvo įrašytas prie bažnyčios gyvenęs Vienkojis.²³

* * *

Neturtingi šie girių vaiko atsiminimai, ir kone visi jie yra paženklinti kokia nors nesėkme ar nelaime. Gyvatės įkandimas, kojų anglyse nudegimas, arklio įspyrimas — tai vis nelaimingi atsitikimai. Net žaislai šiuose atsiminimuose figūruoja tik kaip nuoskaudos patirtis: pražuvęs sviedinukas buvo atrastas, bet „dvarokai“ vėl jį nebegražinamai pasigrobė. Ne žaismas, fantazija, svajonės charakterizuoja šiuos Dovydaičio ankstyvosios vaikystės atsiminimus, bet vis su kieta tikrove susidūrimas.

Ne tik kieta ši tikrovė, bet drauge tokia siaura ir uždara, kad įvykį sudaro jau vien namų palikimas — bažnyčion ar malūnan pirmąkart nuvykimas. Iš šalies žiūrint, viskas atrodo taip kasdieniška ir smulku, kad nėra ko nė atsiminti. Ir pats herojus, baigęs pasakoti savo „pritikimus“, prasitaria: „Na, bet šitų niekelių užteks“. Bet jei vis dėlto juos pasakojo, tai dėl to, kad šitie „niekeliai“ jam buvo brangūs: jie užpildė jo vaikystę. Kas kad ji buvo skurdoka — išvargti vargai yra nebe vargai, o tik malonūs prisiminimai. Todėl Dovydaitis ir pasakoja savo varganos vaikystės bėdas ir nuotykius ramiai, nesiskųsdamas, priešingai — su humoru, su šypsena lūpose.

Platesnį pasaulį bebundančiai Dovydaičio dvasiai atvėrė knygos. Tačiau vėl koku primityviu „metodu“ reikėjo skaitymo išmokti! Tik prigimtas gabumas įgalino trumpu laiku nugalėti šį „metodą“. Dar graudžiau, kokia skaityba reikėjo tenkinti godų šviesos troškulį. Barbarizmais knibždančios ir primityvios kantičkos, prietarų prikimšta vaistininkystės knyga, kalendoriai sudarė jo intelektualinį pasaulį. Negalėjo tai visa nebūti nuobodu — neveltui šiame paskutiniajame Dovydaičio atsiminimų pluošte išsprūdo žodis „katorga“. Tik instinktyvus šviesos ilgesys padėjo nugalėti tą neišvengiamą nuobodulį, kurį tokia lektūrinė medžiaga turėjo kelti ir iš tikro kėlė. Ne daug šviesos teikė tie šaltiniai, kuriuose jis ieškojo. Nėra ko lyginti, ką žino šių dienų 10 metų vaikas, beįpusėjantis pradžios mokslą, su tuo, ką galėjo žinoti kad ir kaip šviesos godus girių vaikas, kuris tik 10 metų amžiaus buvo pasiūstas pradžios mokyklon.

IV

VIŠAKIO RŪDOS PRADŽIOS MOKYKLOJE MOKINYS IR „MOKYTOJAS“

a. Pradžios mokyklą lankyti Pranas Dovydaitis pradėjo 1896 metų rudenį. Lankė ją savo parapijos miestelyje Višakio Rūdoje.

Formaliai Runkių kaimo vaikams būtų reikėję lankyti Veiverių (už 20 km) pradžios mokyklą, nes Runkiai tada priklausė tam valsčiui. O Višakio Rūda priklausė jau kitam (berods, Ažuolų Būdų) valsčiui. Todėl jį priimti svetimo valsčiaus vaiką priklausė jau nuo mokytojo malonės. Išėitis buvo randama tokia, kaip pats Dovydaitis informuoja: „trirublė ar penkrublė mokytojui į saują metinių mokslapinių pavidalu dalyką išspręsdavo, ir visi, kuriems V. Rūda buvo arčiau kaip Veiveriai, savo vaikus leisdavo į Višakio Rūdų mokyklą“.²⁴ Tuo keliu į Višakio Rūdų mokyklą pateko ir Dovydaitis.

Nebuvo tai normalus mokyklos lankymas, kaip įsivaizduotume dabartiniu supratimu. Lankė ne kada mokslo metai prasidėdavo ir baigdavosi, o tik tais mėnesiais, kuriais galėjo mokyklą lankyti. Mat, pradėtasis mokyklos mokslas vyko pakaitomis su seniau pradėtu ganymu „mokslu“ — piemenavimu. Tik kai pasibaigdavo ganymas, buvo pradedama vaikščioti mokyklon, ir kai tik vėl prasidėdavo ganymas, mokykla buvo paliekama. Tad mokykla faktiškai buvo lankoma maždaug nuo Visų Šventės ligi Velykų.

Tai laikas (nuo lapkričio pradžios ligi kovo galo), kada kaimė malonu namuose, bet ne lauke. Dienos trumpos, o naktys ilgos. Arba dargana smelkia, arba šaltis kausto. Keliai — arba pabiurę, arba užpustyti. Tokiu laiku kasdien du kartus suklam-

poti pėsčiomis po 5 kilometrus dešimties metų (ar ir vyresniam) vaikui jau ne taip lengva. Tai ir paaiškina, kodėl ir buvo pradedama pradžios mokyklon siųsti jau tik ūgtelėjusius vaikus. Siųsti jaunesnius kaip dešimties metų vargu ar būtų buvę ir įmanoma.

Ir Pranukui, lankant iš namų Višakio Rūdos pradžios mokyklą, reikėjo vos auštant išeiti ir jau temstant grįžti. „Kai baigdavosi ganymo sezonas, lentinę kuprinę užsidėjęs, rudenį ir žiemą gūrydavo jis kas rytą 5 kilometrus į mokyklą ir vakare grįždavo namon. Miško tamsa, užpustyti keliai, pikti kaimynų šuns. .. buvo nemenkos kliūtys mokslo siekiant“¹⁴.

Višakio Rūdoj mokytojavo Jurgis Paltanavičius,²⁵ baigęs Vėverių mokytojų seminariją. Buvo laikoma, kad ši seminarija gerai parengdavo savo auklėtinius. Tačiau J. Paltanavičiaus mokytojavimas vis dėlto buvo gana savotiškas. „Minkštas, švelnus žmogus. Gal jis būtų buvęs ir geras mokytojas. Tik jam kliudė kiti tauresni reikalai“. Su tokia atlaidžia ironija jį apibūdina buvęs mokinys Vincas Sruoginis, kuris išdėsto ir tuos „tauresnius reikalus“, kliudžiusius būti geru mokytoju. J. Paltanavičius gyveno ne prie mokyklos, kuri buvo zakristijono Margaičio išnuov muotuose namuose, o savo dideliame (apie 60 ha) ūky Būdos kaime. Iš savo ūkio į mokyklą jam buvo 6-8 km kelio. Todėl į pamokas visada vėluodavo, atvykdavo tik apie 10 val., dažnai ir vėliau, kartais tik apie 12 val. Be ūkio, buvo užsiėmęs ir kitais pašaliniais reikalais. Seminarijoje pramokęs matavimo ir įsigijęs jo įrankius, padėdavo žmonėms perkant, parduodant ar dalijantis žemę. „Taip papildydavo mokytojo algą, o mokyklos darbą pavėsdavo vyresniems mokiniams — tegul praktikuojasi nenaudėliai“²⁶. Tai pas tokį mokytoją — mokyklos darbui skyrusį tik atliekamą laiką — pradėjo Dovydaitis eiti mokslą.

Išmokęs skaityti penkerių - šešerių metų amžiaus ir pakartotinai „perstudijavęs“ visas knygas, kurios namuose buvo, Pranukas atėjo į pradžios mokyklą jau nebe tokiau pirmoku, kuris turi pradėti nuo abėcėlės. Jo paties žodžiais, „1896 m. įžengęs į Višakio Rūdos pradedamąją mokyklą, jau nuo seniai mokėjau gerai lietuviškai skaityt bei rašyt, taip pat šiek tiek ir rusiškai“.²⁷ Mokykloje mokslas buvo einamas rusų kalba, tai vis vien buvo ko mokytis.

Koks mokinys buvo Pr. Dovydaitis pradžios mokykloje, turime paties mokytojo J. Paltanavičiaus atsiminimų (rašytų jau po 40 metų — 1936). Ir mokytojas prisimena, kad Pranukas,

nors ir į I skyrių įrašytas, nebebuvo analfabetas: „Jau mokėjo gerai lietuviškai skaityti. Rusų raides taip pat pažinojo, gal būtų, ir paskaityti mokėjo“. Šiaip jis buvo „žemo ūgio, rimtos išvaizdos ir nuo kitų mokinių nieku nesiskyrė“. Daug kartų ir vėliau sutiksime Dovydaičio charakteristikose tokį pat apibūdinimą: iš pradžių neišsiskyrė iš kitų, kur „iš pradžių“ labiausiai reiškia: savo išorine išvaizda. Tačiau, tęsia J. Paltanavičius, „praslinkus vienam kitam mėnesiui, pastebėjau, kad Dovydaičių Pranukas pradėjo moksle žengti sparčiais žingsniais pirmyn, pralenkdamas visus kitus draugus“.

Nors lankydamas mokyklą tik tais mėnesiais, kuriais nereikėjo bandos ginti į miškus, Pranukas taip iškilo į pirmąjį mokinių, kad mokytojui jis tapo tiesiog „parodiniu“ mokiniu:

Rusų inspektoriai kartais mokyklon užsukdavo gegužės - birželio mėn. Nors Pranukas jau paskui kaimenę vaikščiodavo, tačiau pasistengdavau jį atsikviesti tai dienai, kad galėčiau pasididžiuoti ir parodyti, kokių gabių ir išlavintų mokinių mano mokykloje esama. Ne kartą rusų inspektorius už tai mano mokyklą pagirdavo už 'blestesčija uspiechi' ('puiki pažanga').

Paskatinti mokiniams rusų inspektoriai atsiųsdavo premijoms knygelę. Jos būdavo geriausiems mokiniams išdalijamos per mokslo metų pabaigtuves, kurios dažniausiai būdavo per Petrinės (birželio 29). Pasigėrėti mokslo vaisiais į šią pabaigtuvių šventę mokytojas sukviesdavo ir mokinių tėvus. J. Paltanavičius šią mokslo baigimo šventę taip aprašo:

Na, ir sugužėdavo! Nelikdavo šeimos, iš kurios ko nors nebūtų mūsų pabaigtuvėse. Dovydaičių Pranukas, nors ir nekviestas (nes ganydavo), visada dalyvaudavo. Pasisamdydavo kitą piemenuką ir atplaukdavo su visais į mūsų iškilmės, sėsdavo į suolą pasiryžęs atsakyti į visus klausimus. Kas jį čia traukdavo? Ogi noras pasirodyti, ką jis gali, o labiausiai dėl to, kad žinodavo gausią už savo darbo vaisius vertinamiausiąją knygelę²⁸.

Toks jo buvusio mokytojo liudijimas apie Pr. Dovydaičių. Sunku tik susilaikyti nuo vienos pastabos: kai reikėdavo mokytojui Pranukui pasididžiuoti rusų inspektorių akyse, jis buvo ir nuo bandos atsikviečiamas; bet kai mokslo metų gale buvo dalijamos dovanos, jau reikėdavo „nekviestam“ atvykti, „nes ganydavo“. Visada jau taip esti!

Su mokytojo J. Paltanavičiaus liudijimu visiškai sutinka ir mokyklos draugo J. Blonskio atsiminimai apie Dovydaičių. Tai

vienas iš tų mokslo draugų, kurie ir pasitenkino Višakio Rūdos pradžios mokykla: „Baigę ar nebaigę mokyklą, tikriau sakant, rašyt, skaityt išmokę, beveik visi sugrįžom pas tėvus į kaimą“. Iš pradžią naujasis mokslo draugas nepadarė įspūdžio: „Buvo kaip ir visi ūkininkų vaikai: skrumniai aprenktas, nedidelio ūgio, ilgokais, į viršų šukuojamais plaukais. Sėdėjo, jei ne pirmam, tai pirmuose suoluose“. Bet kaip mokytojui, taip ir mokiniams netrukus reikėjo Dovydaitį pastebėti. Kai kitiems tekdavo prakaituoti, kad mokytojas nepastatytų nugara į visą klasę, nepaklupdytų ar pagaliau nepalikėtų po pamokų, tai „mūs Pranas neliedavo prakaito, visuomet gerai mokėdavo. Ypač jam gerai sekdavosi 'rokundos' ir mintinai greit išmokdavo. Būdavo, paklaus mokytojas — jau jis pirmas ir pasakoja. Savo gera galva jis ir išsiskyrė iš kitų mokinių tarpo“²⁹.

b. Turime ir kito Dovydaičio mokslo draugo Višakio Rūdoj atsiminimus — Vinco Sruoginio. Jis vėliau pradėjo lankyti šią mokyklą: jį stovėjo 1901 rudenį ir drauge su Dovydaičiu mokėsi iki 1903 pavasario, taigi dvejus metus. Dovydaitį jis jau rado III skyriuje, dėl to ir sėdintį nebe pirmuose suoluose, o paskutiniame suole, skirtame trečiaskyriams (trys skyriai ir tebuvo). Pastarajame suole „laisvai ir išdidžiai sėdėjo trys mokiniai — Pranas Dovydaitis, Antanas Paltanavičius (mokytojui negiminė), Jonas Puodžiukynas. Iš karto pastebėjau, kad Pranas Dovydaitis tarp jų pirmavo. Kalbėjo aiškiai ir griežtai, kartais įmaišydavo ironijos. Jo draugai jam neprieštaravo“²⁶.

V. Sruoginio atsiminimuose kreipia dėmesį datas: 1901 -03 metai. Pradėjęs lankyti Višakio Rūdos pradžios mokyklą 1896 m., Pr. Dovydaitis ją būtų lankęs net septynerius metus. Ar galima patikėti, kad jo gabumų žmogui būtų buvę ką veikti tiek laiko pradžios mokykloje?

Nors ir turime paties Pr. Dovydaičio autobiografiją (1936 m. „Ateityje“) ir pagal jo paties duomenis Lietuviškojoje Enciklopedijoje parengtą platoką biografiją, o taip pat gana gausiai kitų rašinių apie jį, tačiau niekur neduodama, kada jis baigė Višakio Rūdos pradžios mokyklą. Gal būt, enciklopedijos sakinys, jog „nuo 1896 vieną kitą žiemą lankė Višakio Rūdos pradžios mokyklą“, neišskiria nė septynių žiemų. Jei būtų kitaip buvę, nebūtų buvę sunku tą Višakio Rūdos mokymąsi ir antra — baigimo — data pažymėti. Tepasakant „nuo 1896“, tur būt, ir

buvo prileidžiama, jog mokėsi ligi kitos duodamos datos — 1903 metais įstojimo į Veiverių mokytojų seminariją.

Prileisdami, jog Pr. Dovydaitis lankė Višakio Rūdos pradinę septynerius metus, visų pirma remiamės tuo, kad šioj mokykloj jis buvo ne tik mokinys, bet ir „mokytojas“. Iš tiesų, mokytojas J. Paltanavičius savo atsiminimus apie Pr. Dovydaitį baigė tokiais žodžiais: „Berods, Pranas, būdamas mano mokiniu, buvo pirmuoju mano pagalbininku. Jei manęs mokykloje nebūdavo, jis mokindavo mokinius, kaip senas prityręs pedagogas“²⁸. Tą lyg dar netikrą „berods“ galime tikrai nubraukti, remdamiesi V. Sruoginio atsiminimais, kurie kone ištisai Dovydaitį vaizduoja „mokytoju“, o ne mokiniu. Ką reiškė būti J. Paltanavičiaus „pirmuoju pagalbininku“, aiškiai sužinome ir iš A. Puodžiukyno. Jis „toje pat mokykloje, prie to paties mokytojo, tik žymiai vėliau“ turėjo tokią pat išskirtinę padėtį, būtent „prižiūrėtojo ir 'mokytojo' teises“, kaip savo laiku tai buvo turėjęs ir Dovydaitis¹⁴.

Buvome šį dalyką jau anksčiau užkliudę. Važinėdamas į mokyklą iš gana toli esančio savo ūkio ir, be to, turėdamas dar ir kitų pašalinių užsiėmimų, mokytojas J. Paltanavičius į pamokas vėluodavo ne atsitiktinai, o nuolatos. Todėl, suprantama, ir turėjo kas nors tuo laiku mokytoją pavaduoti. Tai ir buvo mokinio „mokytojo“ pareiga. „Mokinys prižiūrėtojas turėdavo ne vien palaikyti tvarką, bet kartu su trečiojo skyriaus mokiniais pamokas vesti. Mokytojui atvažiavus, būdavo atraportuoti, kiek (t.y. kurį pažymį) kuris gavo, paduoti pasirašyti ištaisytus sąsiuvinius, praneši kas ir kuo nusikalto, ir gauni už atliktą darbą pagyrimą, o retkarčiais ir 2-3 kapeikas“.

Tuo būdu „mokytojaves“ A. Puodžiukynas toliau pastebi: „Žinoma, tokioj tvarkoj ne viskas sklandžiai eidavo. Kartais pats prižiūrėtojas taip įsismagindavo žaisti su savo 'mokiniais', jog ir pamokas užmiršdavo. Tik pastatytai sargybai pranešus, kad mokytojas atvažiuoja, visi puldavome prie knygų“¹⁴. Nesunku įsivaizduoti, kad „tokiai tvarkai“ būdavo lengva ir sutrikti, ypač ne kietam „mokytojui“ pasitaikius. Bet Dovydaičio metais, atrodo, ta tvarka gana sklandžiai funkcionavo. Apie tuos metus informuoja V. Sruoginis. Kalbėdamas apie mokinių santykius su savo draugais „mokytojais“, jis rašo: „Pamėgink jų neklausyti. Atvykęs mokytojas ir išklausinėjęs, ku-

rie vaikai nemokėjo pamokų, kurie neklausė, nusikaltėlius tuo-
jau klupdydavo pas pečių“.

Kaip savo tuometinį „mokytoją“, V. Sruoginis Dovydaitį taip apibūdina: „Pranas Dovydaitis griežtai reikalaudavo iš mokinį, bet ir gerai jiems paaiškino. Kiti mokiniai - mokytojui buvo švelnesni už jį, mokydami draugus“. Todėl kai kurie mokiniai savo draugui - mokytojui už jo griežtumą atsilygindavę bent tiek, kad už akių jį pravardžiuodavę „Dovydu“, „Dovydu — žydų karaliumi“ („tik prasitarti į akis tai jau gink, Dieve“)²⁶.

Suprantama, pats rimtai žiūrėdamas į mokslą, Dovydaitis negalėjo atlaidžiai žiūrėti į tuos, kurie viską lengviau ėmė. Šiuo atžvilgiu būdingas V. Sruoginio viena kartą susipykimas su savo „mokytoju“. 1903 pavasario vieną dieną oras buvęs toks gražus, kad būtų reikėję herojiškų pastangų prie knygos prisėsti. „Herjus nebuvau“, pasakoja V. Sruoginis, ir dėl to neparusęs pamokų. Bet lyg tyčia Dovydaitis ir pašaukęs jį pamokos atsakinėti. Atsakinėjęs taip silpnai, kad pagaliau „Dovydaitis užvežė man su knyga per galvą“. Pasijutęs 'mirtinai' įžeistas, atžėręs Dovydaičiui, jog pasiskųs mokytojui. Taip ir padaręs, bet mokytojas pasižiūrėjęs pirma į skundėją, o paskui į Dovydaitį ir nieko nei vienam, nei antram nepasakęs. Pykčiui kiek atslūgus, pietų pertraukos metu Sruoginis kreipėsi į patį Dovydaitį: „Už ką tu mane mušei su knyga — kiti ir tiek pamokos nemokėjo, o jų nemušei?“ Dovydaitis visai rimtai, be ironijos, atsakė: „Kiti neišmoko ir negali mokytis, o tu gali mokytis ir nesimokai. Aš, jeigu galėčiau, tai ne knyga, bet lentgalium tave primuščiau“. Tas Dovydaičio atsakymas padarė jaunėlesniam draugui tokį įspūdį, kad jo nepamiršo nė po penkiasdešimt metų: „Jo atsakymas taip mane pritrenkė, kad ilgam liko atmintyje, ypač jis iškildavo man prieš akis, kai paskiau reikdavo kur apsispręsti“³⁰.

Iš Dovydaičio „mokytojavimo“ V. Sruoginis pateikia ir kai kurių konkretesnių duomenų. Kunigui neturint teisės į mokyklą ateiti, tikybos turėjo mokytis pats mokytojas. Bet jis tai pavesdavo Dovydaičiui. Nors dar buvo spaudos draudimo metas, buvo vartojama iš kažkur atsiradusi Senojo Įstatymo istorija, spausdinta ne graždanka, o lotyniškais raidėmis. Kadangi lietuvių kalbos lotyniškais raidėmis nebuvo mokoma, tai ir raidžių mokiniai nemokėjo. Bet per trumpą laiką sun-

kumai buvo nugalimi, ir antro skyriaus mokiniai jau visai gerai paskaitydavo. To skyriaus mokinius Dovydaitis pamokydavo ir mišioms patarnauti — ministrantūros. Šalia tikybos jis duodavo išmokti ir pasakėčių, P. Armino išverstų ar parašytų; jas reikėdavo nusirašyti, nes knygelių nebuvo. Mokydavo ir deklamuoti. Deklamuodavo vaikai lietuviškai ir mokslo metų pabaigtuvėse.

Kiek kur iniciatyvos ėmėsi pats Dovydaitis su draugais ir kiek čia mokytojas J. Paltanavičius prisidėdavo, antraskyris V. Sruoginis negalėjo žinoti. Bet jis tikras, kad mokytojas ne tik žinojo, ką darė Dovydaitis su savo draugais, bet ir tam pritarė. „Net kartais pasiklausydavo mokinių deklamuojant ir gerai mokančius pagirdavo“.

Gavėnios metu mokiniai ėmę į mokyklą atsinešti ir lietuviškų maldaknygių — kol mokytojas atvažiuodavo, ir gavėnios giesmių pagiedodavo.

Žandarus tekę mokykloj tik kartą matyti. Kai pamatė du barzdočius belipančius į mokyklos gonkeles, mokytojas išskubėjo jų pasitikti ir į savo kambarį nusivesti. O paskui vienam didesniųjų mokinių įdavė pinigų ir liepė kuo greičiau siai parnešti degtinės. Po poros valandų abu barzdylos, „gerokai sukaitę“, lydimi trečiojo barzdylos (ir mokytojas buvo su barzda), išvyko be nieko kito. Ką jie kalbėjo su mokytoju, mokiniai nesužinojo. Galima tik spėti iš to, kad rytojaus dieną mokytojo sūnus, kuris lankė antrą skyrių, patylom įspėjo kiekvieną mokinį, kad į mokyklą neatsineštų lietuviškų knygų. Gal būt, žinia apie Dovydaičio lietuvišką „mokytojavimą“ buvo ir žandarų ausis pasiekusi.

V. Sruoginis taip pat iškelia Dovydaičio ypatingą rūpinimąsi lietuvių kalbos grynumu“. „Verčiant iš rusų kalbos į lietuvių, kas barbarizmus įpindavo, Dovydaitis negailestingai taisydavo ir barbarizmus pajuokdavo. O jų anais kalbos valymosi laikais buvo dar aibės“. Ir apamai Pr. Dovydaitis kreipęs daug dėmesio į lietuvių kalbą. V. Sruoginis prisimena vieną atvejį, kaip visi ieškoję vieno lietuviško žodžio. Antrame skyriuje vertę iš rusų kalbos kažkokį pasakojimą, o Dovydaitis sekęs ir taisęs klaidas. Priėję žodį „zorkij“, kurio nemokėję vienu lietuvišku žodžiu išversti. Dauguma aiškino, kad šis žodis reiškia tokį, kuris gerai mato. Dovydaičiui toks vertimas netikęs, bet ir jis pats tinkamo žodžio neradęs. Todėl kai ku-

rie pradėję sakyti, kad lietuviškai atitinkamo žodžio iš viso nėra. Tačiau rytojaus dieną Dovydaitis jau pranešė, kad tą žodį rado: „Aš praeitą naktį ilgai galvojau, kol prisiminiau: 'zorkij' lietuviškai reiškia 'akymas'“³⁰.

Ši išskirtinė Dovydaičio padėtis pradžios mokykloje, kuri jam leido ne tik mokiniu, bet ir „mokytoju“ jaustis, man rodos, pakankamai ir paaiškina, kodėl jis taip ilgai užtruko Višakio Rūdos pradžios mokykloj. Galimas dalykas, kad Dovydaitis savo „mokytojavimą“ ir laikė pasirengimu mokytojo darbui. Iš tiesų, kaip V. Sruoginis prisimena, jau pradžios mokykloj Dovydaitis turėjo prie Veiverių mokytojų seminarijos veikusios dviklasės parengiamosios mokyklos vadovėlius, „juos skaitė ir kartais, kai nežinodavo, teiraudavosi mokytojo Paltanavičiaus“³⁰. Tokia mokytojo pagalba, kad ir kokia atsitiktinė, besirengiant tolimesniam mokymuisi, taip pat galėjo būti paskata nemesti pradžios mokyklos, kol jis dar buvo namuose.

c. Žinoma, jei jau iš pradžių mokykla Dovydaičiui buvo tik antraeilis (žiemos) užsiėmimas, tai juo labiau vėlesniais metais, vis stipresne darbo jėga jam išaugant. Pagrindinis užsiėmimas visą laiką buvo darbas namuose — padėti tėveliams ūkyje. Galvijų ganymas ir mokyklos lankymas iš pradžių dailijosi Pranuko laiką. Bet po ketverių metų įvyko jo gyvenime didelė permaina. Savo atsiminimuose po 1896 metų, kada pradėjo lankyti mokyklą, sekančia ribine data Dovydaitis ir duoda šios permainos 1900 metus. Tais metais, išeidamas į žentus, paliko namus jau ir taip ilgai juose viengungiu užsilikęs tėvo brolis Povilas. Reikėjo jį bent iš dalies pakeisti. O kadangi Pranukas buvo vaikų vyriausias, tai jam ir teko ši „garbė“, teisingiau — pareiga. Tuo būdu tie metai (1900) ir reiškė Pr. Dovydaičiui „piemenavimo pabaigą ir lauko darbų pradžią“.

Trumpą informaciją apie šią savo gyvenimo permainą Dovydaitis pateikia 50 metų amžiaus sukakties proga rašytame straipsnyje apie savo vienmetį draugą St. Šalkauskį. Paryškin-ti jūdviejų gyvenimo kelio skirtingumui ir pateisinti savo vis dideliu mokslu vėlinimuisi Dovydaitis ir pasipasakoja, kaip iš piemens buvo pakeltas į „akėtpiemenio“ laipsnį:

Jau nereikėjo su balnėmis, balnugarėmis, keršėmis, baltuodegėmis, zėbrėmis ir balniais bei žaliais po miškus kamuotis; tuomet buvau pristatytas prie lauko darbų (maždaug nuo 1900 m.). Labai mėgdavau dir-

vas arti, bet nemėgdavau akėti, nes pirmasis darbas man atrodė tikrai 'kūrybiškas', paliekąs ryškią žymę, o antrasis — 'diletantiškas', tokios žymės nepaliekąs. O kadangi iš manęs buvo toks artojas, kuris pradžioj neką buvo didesnis už žagrės medinį ragožių, tai tas mano menkumas ir nepajėgumas davė akstino mano tėveliui pirmam visame kaime padaryti žingsnį iš medinės civilizacijos į geležinę(...): sunki, medinė, iš sparo storumo eglaitės su šaknimis padaryta ir dėl to tik gero vyro pakilnojama, žagrė buvo išimta iš apyvartos, o jos vietoj nupirkta geležinė, kilnoti ir valdyti daug lengvesnė, žagrelė. Šią tat agrikultūros praktiką drauge su visais kitais žemės darbais aš sistemingai ir atlikinėjau iki 1908 metų³².

Šių dienų skaitytojui Dovydaičio juokaujamu tonu papasakotasis žagrės laikotarpis jo gyvenime gali atrodyti tik romantiškas ar net egzotiškas: dar taip neseniai arta medinė žagre! Tačiau tikrovėje ši romantika ar egzotika slėpė sunkų darbą — sunkų ir suaugusiam vyrui, o juo labiau — vaikui. Kai Pr. Dovydaitis pradėjo lauko darbus, tebuvo keturioliktų metų „vyras“.

Į visoki darbą įprantama, ir pačian darban įgundant, ir jėgoms sustiprėjant. Kas iš pradžios atrodo nepakeliama, įpratęs pasidaro paprasta darbo rutina. Tačiau su įpratimu ateina ir apsipratimas: didysis vargas jau išsvargtas — ko daugiau besiekti? Ir Dovydaitukas turėjo būti pakankamai įpratęs į ūkio darbus, bet apsiprasti neapsiprato, nes vis jį viliojo svajonė siekti daugiau šviesos — mokslo.

V

MOKSLAS IR STREIKAI VEIVERIŲ MOKYTOJŲ SEMINARIJOJ

Kai Pranas Dovydaitis Višakio Rūdos pradžios mokyklą lankė paskutinę žiemą (1902 - 03), jis buvo pradėjęs jau septynioliktuosius amžiaus metus. Vėliau tų metų kai kurie jau baigdavo gimnaziją. Galima sakyti, ir Dovydaičiui buvo paskutinis laikas lemiamam žingsniui — aukštesniam mokslui.

Nors per septynerias žiemas Dovydaitis ir pagrindinai išsėmė visą Višakio Rūdos pradinės mokyklos mokslą ir nors jį perkartojęs pats „mokytojaudamas“, vis dėlto kažko daug toj mokykloj negalėjo pasisemti. Tačiau, laimė, Dovydaitis ir nesitenkino tik šia mokykla. Ir ganydamas, o vėliau lauko darbus dirbdamas, jis nesiskyrė su knyga: mėgdavo iš uždavinyno spręsti aritmetikos uždavinius, ypač domėjosi gamtos mokslų populiariacijomis. Kaip bendramokslis V. Sruoginis atsimena apie Dovydaitį, „jis skaitė daugiau nei mokykloj reikėjo“³⁰. Buvęs jo mokytojas J. Paltanavičius tai dar konkrečiau paliudija: „Ilgainiui neliko nė vienos mūsų bibliotekėlės knygos, kurios jis nebūtų perskaitęs“²⁸. Rusiškų knygelių jam nemaža iš Rusijos parūpindavo dėdė (tėvo brolis) Juozas. Skaitė ir „bent kiek lietuviškos draudžiamos spaudos“. Be abejo, nebūtų Dovydaitis „mokytojaudamas“ parodęs tokį dėmesį lietuvių kalbai, jos grynui, jei nebūtų pats naudojėjęs jos leidiniais. Tačiau tai buvo tik tikiškinio ar politinio turinio knygelės. Moksliniam lavinimuisi knygų lietuvių kalba tuomet beveik dar nebuvo.

Šiaip ar taip, Dovydaitis pagaliau apsisprendė lemiamam žingsniui: 1903 rugpiūčio pabaigoj nuvyko į Veiverius ieškoti

aukštesnio mokslo — laikyti stojamųjų egzaminų į vadinamąją pavyzdinę mokyklą prie mokytojų seminarijos. Tuo metu buvo galima į seminariją įstoti tik iš šios mokyklos. Tai buvo dvi-klasė mokykla su IV ir V skyriais. Po savaitės Dovydaitis iš džiaugsmo visą kelią namo parėjo pėsčias (apie 20 km): „buvau išlaikęs egzaminus į pavyzdinės prie Veiverių mokytojų seminarijos mokyklos 5-jį skyrių“²⁴.

Kadangi kandidatų būdavo dvigubai ar kone trigubai daugiau negu vietų toje mokykloje, tai egzaminai būdavo griežti. Jei Dovydaitis, tik pats iš vadovėlių pasirengęs, galėjo egzaminus išlaikyti, tai rodo, kad iš tiesų jis buvo nemažai prasilavinęs. Ir būtent jis pasirodė tiek moksle pažengęs, kad galėjo peršokti tos vad. pavyzdinės mokyklos žemesnįjį (IV) skyrių.

Veiveriuose Pr. Dovydaitis mokėsi pustrėčių metų — nuo 1903 rudens ligi 1905 Kalėdų: vienerius metus parengiamosios pavyzdinės mokyklos V skyriuje, vienerius metus seminarijos I kurse ir pusmetį — II kurse. Po 1905 gruodžio mėnesį paskelbto mokinių streiko, kuriame aktyviai dalyvavo, Dovydaitis į Veiverius nebegrižo.

1. Veiverių mokytojų seminarija

Veiveriai yra nedidelis miestelis, išsidriekęs abiem Kauno-Marijampolės plento pusėmis: 22 km nuo Kauno, 33 km nuo Marijampolės ir 3 km nuo Mauručių geležinkelio stoties. Šiam mažam paplentės miesteliui buvo lemta savo vardą įrašyti mūsų kultūros istorijon 1866 m. jame įkurta mokytojų seminarija, veikusia ligi 1918 (paskutinius trejus metus evakuota į Rusiją)³³. Veiverių mokytojų seminarija anuomet buvo vienintelė lietuvių mokytojų seminarija. (Panevėžyje 1872 m. įkurta mokytojų seminarija buvo skiriama tik rusams; ir po 1905 m. revoliucijos, kai buvo leista lietuvių priimti 33%, faktiškai tik nedaugelis patekdavo.)

a. Veiverių mokytojų seminarija buvo įkurta Suvalkų gubernijos valstiečių vaikams. Dvejopas buvo jos tikslas: izoliuoti lietuvius nuo lenkų kultūrinės įtakos ir savo ruožtu palenkti rusų kultūros įtakai. Taigi ne lietuviybės gaivinimas buvo jos tikslas, o lietuvių rusinimas. Nors formaliai ji buvo įkurta lietuvių valstiečių vaikams, netrukus jai buvo priimama be tautybės, tikybos ir luominės padėties skirtumų. Vis dėlto lietu-

vėjai visą laiką joje vyravo: per visą laiką šią seminariją baigė 1025 mokiniai, iš kurių apie 800 buvo lietuvių kilmės (žinoma, ypač pradžioj daug buvo ir sulenkėjusių). Iš pradžių trijuose seminarijos kursuose programa lietuvių kalbai numatė 10 savaitinių valandų, bet jau nuo 1872 m. buvo paliktos tik 3. Tuo tarpu rusų kalbai iš pradžių buvo skiriama 14 savaitinių valandų, o nuo 1872 m. jų skaičius buvo padidintas ligi 18. Visų dalykų dėstomoji kalba buvo rusų. Nors nuostatai oficialiai leido mokomuosius dalykus dėstyti tiek rusų, tiek lietuvių kalba, tačiau jau nuo 1869 m. buvo draudžiama ne tik seminarijoj, bet ir už jos sienų lietuviškai šnekėtis.

Nustumta į trečiaeilį dalyką, lietuvių kalba buvo dėstoma „tiktai dėl mados“. Menkas buvo jos dėstymas. Kadangi stokojo vadovėlių, daugiausia buvo tenkinamasi vertimais iš rusų kalbos į lietuvių, arba atvirkščiai. Griežtai buvo reikalaujama, kad ir lietuvių kalbos pamokose būtų vartojama tik kirilica („graždanka“ — rusų rašmenys). Buvo pavedama ją dėstyti ir tokiems, kaip renegatui J. Lapinskiui, kuris pačias lietuvių kalbos pamokas naudojo jai ir aplanai lietuvių tautai niekinti.

Lietuviškos dvasios lietuvių kalbos dėstytojais buvo tik Tomas Žilinskas (mokytojavo 1866 - 1903, bet lietuvių kalbą dėstė tik 1880 - 87 ir 1893 - 1903) ir Juozas Kairiūkštis (su trumpomis pertraukomis 1872 - 77 ir 1903- 05). Abu jie turėjo būti be galo atsargūs tiek pamokose, tiek privačiuose santykiuose su mokiniais.

Ir tikyba buvo dėstoma rusų kalba. Iš katalikų kapelionų buvo mokinių mylimas kun. M. Juodišius. Veiveriuose jis kapelionavo penkiolika metų (1876 - 91). Retkarčiais jis išdrįsdavo mokinius tikybos pamokyti ir lietuviškai, prie durų pastatęs sargybą, kad neužkluptų seminarijos vedėjas ar „kitas Judas (Lapinskas)“. Po jo atvyko kun. Vincas Aleksandravičius, neseniai baigęs Petrapilio dvasinę akademiją³⁴. Sąmoningas lietuvis patriotas, jis iš karto įnešė seminarijon gaivaus lietuviško vėjo: „Per pamokas jis kalbėdavosi su seminarijos mokiniais lietuviškai, kas būdavo labai nuostabu... Gal būt, pirmąkart prie jo prabilo lietuvių kalba ir koridoriuj, nes jis kitaip su mokiniais nesikalbėdavo, kaip tik lietuviškai“.³⁵ Nuvykęs į Varšuvą, jis buvo išgavęs leidimą tikybą dėstyti lietuviškai. Seminarijos vedėjas nieko prieš tai neturėjęs, bet po-

ra išgamų mokytojų pradėję skųsti žandarams. Tada rusų valdžia vėl uždraudė tikybą lietuviškai dėstyti. Kun. V. Aleksandravičius dėl to paliko Veiverius, vos vienerius metus seminarijoje iškapelionavęs. Kai kuriais metais iš viso tikybos nedėstyta, neradus kunigo, kuris sutiktų rusiškai dėstyti.

Buvo griežtai reikalaujama, kad seminarijoje būtų tik rusiškai kalbama: ir per pamokas klasėse, ir per pertraukas koridoriuose. Neturėjo teisės kitaip kalbėtis nei mokytojai, nei mokiniai, nei savo tarpe, nei vieni su kitais. Dar daugiau: buvo reikalaujama rusų kalbą vartoti ne tik mokykloje, bet ir bendrabučiuose, mokiniams tarp savęs kalbant. Todėl „tatai rodėsi lyg savaime suprantama, ir tik itin retais atvejais mokiniai prašnekdavo tarp savęs lietuviškai..., bet to vengdavo, kad mokytojai negirdėtų“³⁶ (Juožas Jasaitis, baigęs seminariją 1898 m.).

Seminarijos vedėjas, vadinamas inspektoriumi, turėjo būti rusas užtikrinti, kad bus uoliai vykdoma mokinių, o per juos, būsimus mokytojus, ir visos tautos rusifikacija. Ypatingu uolumu pasižymėjo Aleksiejus Jurkevičius, dėl to ir išbuvęs šiose pareigose penkiolika metų (ligi 1885), ilgiau už visus kitus. Mokinių atsiminimuose vadinamas „popvaikiu“ ir pats baigęs pravoslavų dvasinę seminariją, jis tiesiog misionierišku užsidegimu vykdė darbą. Jis taip šventai tikėjo savo misijos sėkme, jog iš pradžių, apie 1870 m. paskirtas inspektoriumi, žadėjo Veiverių apylinkę taip surusinti, kad joje lietuviai vien rusiškai kalbės po 10 metų. Metams slenkant, savo pažadą pratęsė, bet jo neatsižadėjo. 1879- 84 m. (taigi jau po žadėto dešimtmečio) mokėsis J. Dičpinigaitis prisimena, kaip A. Jurkevičius vis pranašavo, jog Lietuva ilgainiui surusėsianti. Rodydamas į pirmųjų skyrių mokinius, kalbėjęs: „Žiūrėkite kieme ir sode, kaip tie mažiukai, niekieno neverčiami, .. noromis kalba rusiškai; jie užaugę, kitaip ir nekalbės. Aš nesulauksiu, bet jūs pamatysite: nepraeis nė 50 metų, kai čia visi kalbės rusiškai“³⁷.

A. Jurkevičių iškėlus iš Veiverių (1885), inspektoriaus pareigas penkeriems - šešeriems metams perėmė jo brolis Romanas Jurkevičius (buvęs karininkas), jau nuo seno Veiveriuose mokytojavęs ir uoliai talkininkavęs broliui mokyklos „politikoje“. Tai pačiai dvasiai atstovavo ir vėlesni inspektoriai E. Kar-

povičius (šiaip gabus pedagogas) ir (nuo 1896 m.) T. Mazurenka. Pastarąjį netrukus pakeitė Pavelas Grinkevičius, kuriam beinspektoriaujant ir Dovydaitis pradėjo mokslą Veiveriuose.

Seminarijos vadovybę atitiko ir mokytojai. Buvo ir rimtų pedagogų, bet daug buvo iš Rusijos atkeliamų ir vėl netrukus iškeliamų prasigėrėlių, ypač XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje. Lietuvių mokytojų nedaug tebuvo. Pvz., net tokiu vėlyvu laiku, kaip 1899 - 1902 m., visose Veiverių mokyklose vienintelis lietuvis mokytojas buvo likęs minėtasis T. Žilinskas. Ir pačių lietuvių buvo tokių, kurie visu renegatų įkarščiu vykdė rusifikacinę politiką. Šiuo atžvilgiu ypač liūdnai pagarsėję buvo Lapinskas ir Vaitonis: abu gerai lietuviškai mokėjo, bet nekenė lietuvių; pirmasis, sakoma, slaptomis fanatikas lenkas, o antrasis — suvokietėjęs evangelikas, bet abu perėję į pravoslavus ir parsidavę rusams. Net ir po daugelio metų (1920) rašytuose atsiminimuose jų buvusieji mokiniai juos atsimena tik kaip persekiotojus ir „budelius“. O Lapinską ne vienas tiesiai vadina „tikru Judu išgama“. Mokytojavo jis gana ilgą laiką, apie dvidešimtį metų, tai ir žalos, sakoma, padarė daugiau negu drauge visi kiti mokytojai. Vienąsyk jo dėka net 6 mokiniai buvo iš seminarijos pašalinti³⁸.

Efektyviai praveisti rusifikacinę politiką tarnavo ir griežta disciplina, iš tikro primenanti kareivinių santvarką. Mokiniai gyveno bendrabučiuose, kuriuos laikyti buvo leidžiama mokytojų ir valdininkų našlėms. Ne pats mokinsys pasirinkdavo bendrabutį, bet buvo į jį paskiriamas. Tuo būdu lengviau buvo galima visuose bendrabučiuose turėti savo šnipų. Tokių bendrabučių buvo apie 15. Buvo nustatytos valandos kelti ir gulti. Po vakarinio skambučio (19 val.) nebebuvo galima bendrabučio palikti. Pasivaikščiojant buvo draudžiama nutolti nuo miestelio daugiau kaip 1 varstą (truputį daugiau kilometro). Bendrabučius dažnai lankė pats inspektorius ir mokytojai. Buvo ne tik tikrinama, ar mokiniai yra namie, bet ir daromos kratos, ar neslepia draudžiamos lietuvių spaudos. Intensyvėjant tautinio atgimimo sąjūdžiui, disciplina buvo vis griežtinama. Buvo įvesti bendrabučių dienynai, kur mokinsys, išeidamas iš namų, turėjo pažymėti, kada, kur ir kuriam laikui išeina, kad atsilankęs mokytojas žinotų, kur mokinsys tuo metu yra. Bendrabučių vyresnieji turėjo kiekvieną rytą inspektoriui raportuoti apie praėjusios paros įvykius. Buvo įvesta net laiškų cenzūra: laiškai bu-

vo siunčiami į seminarijos raštinę, kur adresatas, atplėšęs laišką, turėdavo parodyti, iš ko ir kokio turinio laišką gavo.

b. Nestokojo uolių, pasišventusių ir gana gudrių rusinimo vykdytojų. Rodos, vargu ar bebuvo galima ir griežtesnę discipliną įvesti. Tačiau daugiau buvo dedama pastangų, negu sulaukiama vaisių. Jausdami mokytojų sau priešišpumą, mokiniai nesileido lengvai paveikiami. Tautinis atgimimas skleidėsi ir Veiverių mokytojų seminarijoje. Kai tik pasirodė „Aušros“ pirmasis numeris, tuojau jis pasiekė ir seminaristus: iš Petro Armino jį gavo J. Andziulaitis, vėliau pats „Aušroj“ bendradarbiavęs Kalnėno slapyvardžiu. Ir vėlesni draudžiamieji leidiniai vienu ar kitu keliu patekdavo į Veiverių seminaristų rankas ir kaitindavo jų širdis.

Paskui švystelėjo pavasario žaibu Garnio „Tarp skausmų į garbę“ (Maironio poema, išleista 1895 m., vėliau naujame leidime 1907 m. pavadinama „Jaunoji Lietuva“ — J. G.), kur jautresnes jaunuolių širdis apsalusias ėmė nelaisvėn. Šventadieniais išvakarėmis skraidydavo per miškus dainų garsai: tai pilni liūdesio ir ilgesio „Kur banguoja Nemunėlis“, tai energingi ir rūstūs šūkiai „Kad tu, gudai, nesulauktum, nebus, kaip tu nori“³⁹.

Atsiradus vienam antram organizacinių polinkių ir sąmoningesniam seminaristui, buvo bandoma ir draugėn susiburti lietuviškam auklėjimuisi bei darbui. Yra žinių apie 1883 m. veikusį būrelį, kurį subūrė J. Andziulaitis (Kalnėnas) ir Ks. Sakalauskas (Vanagėlis). Net bandyta leisti slaptą laikraštėlį. Vėliau kitas būrelis buvo susiorganizavęs 1889 m. Tačiau aplamai reikėjo tenkintis artimų draugų ryšiais, nes slaptas organizacinis telkimas darėsi vis sunkesnis dėl anksčiau aprašytos seminaristų priežiūros. Vis dažnėjo mokinių butuose kratos. Jas ėmė daryti ir žandarai. Buvo iš seminarijos pašalintų, buvo ir įkalintų.

Nuo pat Veiverių mokytojų seminarijos įkūrimo ligi 1903 m. joje mokytojavęs T. Žilinskas taip suglaudė savo ilgų metų skaudžią patirtį: „Šiaurys vėjas pūtė ir pūtė, visos svajos, visi idealai reikėjo savy slėpt. O valdininkai iš visų didžiulių Rusų kraštų plaukė ir plaukė. Ir kiekvienas iš jų, o labiausiai tie, kurie kaip darbininkai buvo mažesnės vertės, stengėsi pasižymėt didesniu rusinimo gebėjimu, kad tuo padengtų savo nemoksią. Taip ėjo nuo pradžios mano buvimo Veiveriuose ligi galo vis žiauryn, vis tamsyn“⁴⁰.

Net savo butuose reikėjo saugotis mokytojų, kad netikėtai neužkluptų. Ne visais ir buto draugais buvo galima pasitikėti. Tad lietuviškam leidiniui skaityti buvo einama į laukus, kur būtų galima labiau pasislėpti. Juozas Vokietaitis savo atsiminimuose pasakoja, kaip skaitė Ezopo pasakėčių (koks nekaltas dalykas!) lietuvišką vertimą, gautą iš mokytojo T. Žilinsko, kai trečiaisiais mokslo metais jau laimėjo jo pasitikėjimą:

Koks buvo džiaugsmas ir vienkart baimė, kad nepakliūtum: įpainiotum ir save, ir savo mokytoją; tad ėjau už miestelio į rugius ir ten saulės, dangaus ir palinkusių varpų akivaizdoj godžiai skaičiau vieną pasakėčių po kitos, mažiau ilgai, kodėl dabar nėra žmonės teisybės: vieniems viskas leidžiama, o kitiems viskas draudžiama. Susimąstęs, į šalis dairdamasis, kaip koksai nusikaltėlis, grįždavau namo⁴¹.

„Ėjo vis žiaurnyn, vis tamsyn“, bet drauge ėjo ir vis karštnyn ir šviesyn. Didėjant lietuvių mokinių persekiojimui už jų tautinį nusistatymą, didėjo ir jų priešinimasis, tvirtėjo ir šviesėjo jų lietuviškoji sąmonė. Tai ir sudaro Veiverių mokytojų seminarijos prieštarinę charakteristiką. Iš vienos pusės, Mykolas Krupavičius, baigęs šią seminariją 1905 m., teisingai ją apibūdino: „tipingas rusifikacijos lizdas su pikčiausiais jo vaisiais“⁴². Iš antros pusės, ką tik praūžus 1905 m. tautiniam sąjūdžiui, Suvalkų gubernatorius ataskaitiniame pranešime carui Mikalojui II apie Veiverių mokytojų seminariją taip informavo: „Ši mokslo įstaiga, kaip vėliau paaiškėjo, pasirodė ištisas revoliucionierių lizdas“, nes „jeigu ne vadovais, tai bent pagrindiniais neramumų dalyviais pasirodė... beveik ištisai visi paleisti atostogų Veiverių mokytojų seminarijos auklėtiniai“⁴³.

c. „Tipingas rusifikacijos lizdas“ ir drauge „ištisas revoliucionierių lizdas“ buvo ta mokykla, kurion Dovydaitis pateko aukštesnio mokslo siekti. Ir būtent jį pateko kaip tik tuo lūžtvinio metu, kai abu šie Veiverių mokytojų seminarijos bruožai kaip tik ėmė atvirai susiremti. Koridoriuose dar tebekabojo užrašai, draudžiantys lietuviškai kalbėti, bet mokiniai nebebuvo linkę draudimų paisyti. Jau nuo pirmųjų šio šimtmečio metų seminarijoje kasmet kūrėsi nauji slapti mokinių lietuvių būreliai. Ir juo griežtėjo mokyklos administracija, juo drąsėjo jos auklėtiniai. Per pustrėčių metų seminarijoje buvimo Dovydaičiui teko pergyventi du streikus ir juose aktyviai dalyvauti. Tad neatsitiktinai ir jo atsiminimuose iš Veiverių meto daugiausia

vietos skiriama ne mokykliniam darbui, o streikų įvykiams, atseit „revoliucijai“.

Jeigu „tipingas rusifikacijos lizdas“ galėjo virsti „ištisu revoliucionierių lizdu“, tai reiškė, kad mokytojų rusifikacinės partangos atsidaužė į mokinius, jų sielos nepaliesdamos. Kiek jie pirma gniaužėsi savin, tiek vėliau ėmė šiaušti prieš jų dvasinį niokojimą. Ir tai turėjo vykti pakankamai ilgą laiką, nes ne per dieną revoliucijai pasirengiama. Nors ir staiga, vieną dieną, revoliucija įsižiebia, bet tik dėl to, kad jau nuo seniau ji ruseno.

Kas darė Veiverių mokytojų seminarijos, „tipingo rusifikacijos lizdo“, mokinius atsparius atkakliai vedamai rusifikacijai? Į šį klausimą įžvalgiai atsakė M. Krupavičius savo atsiminimuose apie Dovydatį. Trumpai suglaudus, jo atsakymas toks: pats Veiverių seminaristų kaimietiškas darė juos tautiškai atsparius.

Kaip M. Krupavičius pastebi, caro laikais Suvalkijos žmonėms buvo žinomos dvi mokyklos: „klesos“ ir „kursai“. „Klesomis“ buvo vadinama Marijampolės gimnazija, nes joje mokslo metai buvo skirstomi klasėmis. Panašiai „kursų“ vardą gavo Veiverių mokytojų seminarija, nes joje mokslo metai buvo skirstomi kursais. Į „klesas“ leisdavo savo vaikus turtingesnieji, nes jose ir mokslas ilgiau trukdavo, ir jokių stipendijų nebuvo. O „kursuose“ mokslas trumpiau truko ir buvo pigus, šiek tiek buvo skiriama ir stipendijų, svarbiausia, juos baigus, tuojau pat buvo gaunama vieta.

Todėl Veiverių mokytojų seminarija skyrėsi nuo gimnazijų ne tik savo specialia paskirtimi ir atitinkama programa, bet ir savo mokinių veidu. Į gimnazijas suvažiuodavo maži vaikai, kur tuoj patekdavo į miestiską aplinką ir „suponėdavo“. Gi Veiverių mokytojų seminarija savo auklėtinius gaudavo iš kaimo „jau gerokai apibrendusius — pusbernius ir apybernius“. Seminarijon jie atvykdavo „su visomis geromis ir blogomis kaimo savybėmis: su sveiku kūnu ir dvasia, nepakirsta lietuviška nuotaika, motutės įkvėptu religingumu, bet, iš antros pusės, mažai išauklėti, nepaisą išviršinio drabužių grožio, su kaimišku palinkimu išsigert ir patriukšmaut atitinkamomis progomis“. Veiveriuose jie rasdavo tą pačią kaimišką aplinką, nesgi šis paplentės miestelis iš tiesų ir tėra šiek tiek didesnis kaimas, kaip ir daugumas Lietuvos miestelių. „Seminaristai kaimo žaliūnai, atsidūrę kaime, pačios aplinkos nebūdavo pažeidžiami“,

o „silpnavalius palauždavo tik mokytojavimo aplinka“. Nors seminarijoje buvo vedamas stiprus rusinimas, jam nebuvo pasiduodama: dauguma buvo ūkininkų vaikai, kurie „kaimo nebijodavo, ir pavarymas iš seminarijos nebuvo jiems baisus“. Tuo būdu, pagal M. Krupavičių, Veiverių mokytojų seminarijos „nuotaika buvo grynai lietuviška ir ligi 1905 m. net katalikiška, nors ir savo kapeliono ji neturėjo (kurį laiką prieš 1905 m. — J.G.), bet iš antros pusės — kaimiška“⁴⁴.

Įdomiu paradoksu tas pats kaimietiškas, kuris sudarė pagrindą mokinių atsparai prieš mokyklos vedamą rusifikaciją, buvo ir mokyklos vadovybės nuo seno palaikomas ir net skatinamas. Pats uoliausias rusifikatorius A. Jurkevičius apsaugoti mokiniams nuo „suponėjimo“ net buvo įsakęs visiems vaikščioti klumpėtiems, dėvėti pilka namų darbo miline, o apie „bet kokią žibančią apykaklę ir manyti nebuvo galima“. Pirmam drausuliui, užsidėjusiam tokią apykaklę, tai brangiai kainavo: inspektorius pervedė tą drausulį per aikštę išrikiuotus visus mokinius, pasakė „pamokslą“ ir įsakė jam daugiau mokykloje nebisirodyti⁴⁵. Tuo pačiu kovos prieš „poniškumą“ pagrindu A. Jurkevičius 1881 m. kuriam laikui buvo uždraudęs mokiniams net arbatą gerti, laikydamas ją per didele prabanga. Neklausantiems šio draudimo mokiniams grasino sumažinti elgesio pažymį, o šeiminkėms, kurios virs jiems arbatą, grasino uždrausti mokinius laikyti⁴⁶.

Toks nusistatymas prieš „poniškumą“, t.y. miestietišumą turėjo tam tikrą pedagoginį pagrindą: kadangi seminariją baigusieji buvo numatomi dirbti liaudies pradinėse mokyklose, tai ir buvo norima, kad per daug iš liaudies neišsiskirtų. Tuo pagrindu ir T. Žilinskas (tas, M. Krupavičiaus žodžiais, „tarsi mokyklos angelas sargas ir lietuviybės saugotojas bei simbolis“) taip pat buvo nusistatęs prieš „poniškumą“. Dažna proga, pamokų metu ar gatvėj susitikęs, primindavo savo mokiniams, kad mokytojas skiriamas ne ponauti, bet žmonių kultūrinimo darbui, kad lengviau jam seksis šį uždavinį vykdyti, tik liekant arti liaudies. Viešai pagirdavo „poniškumo“ liga nesergančius ir papeikdavo „suponėjusius“. Net pažymius rašydamas, buvęs nuolaidesnis pirmiesiems — „poniškumui“ atspariesiems. Tačiau jis lygiai nemėgo ir apsileidimo, už jį visuomet bardavo⁴⁷.

„Poniškumo“ liga nėra tik „ponų“ vaikų privilegija. Ji gali vilioti ir tuos vargo vaikus, kuriems ji iliuziškai atrodo pres-

tižo ženklų. Tačiau Dovydaitis bet kokioms „poniškumo“ baci-
loms buvo imunas: kritiškam jo protui buvo aišku, kad, deja,
ne drabužiai sudaro žmogų, ne išorinis blizgesys matuoja žmo-
gaus vidinę vertę. Atmetus mėgimą išgerti ir patriuškmauti,
Dovydaitis taip atitinka M. Krupavičiaus vaizduotą Veiverių
mokytojų seminarijai kaimo teikiamą kandidatą, lyg Dovydaitis
ir būtų prieš akis turėtas.

2. Dovydaitis Veiveriuose (1903-05)

Apie Dovydaičio Veiveriuose praleistus metus turime infor-
macijos šiek tiek iš jo paties atsiminimų, kuriuos papildo dar
penkių mokslo draugų (M. Krupavičiaus, VI. Žiūrio, M. Miluko,
M. Mikelkevičiaus ir V. Sruoginio) atsiminimai.

Kaip Veiveriai tuo metu turėjo atrodyti iš kaimo atėjusiam
jaunuoliui, yra nupiešęs M. Krupavičius, trim metais anksčiau
už Dovydaičį čia atvykęs. „Jau maži vaikučiai tarp savęs rusiškai
kalbėjo, gatvėje mokinių tarpe neišgirsi drąsios lietuvių kal-
bos. Kur pasisuksi, visur sutiksi žibučiais pasipuošusį caro agen-
tą, uoliai varantį surusavimo akciją. Baisu pasidarė, nogėjosi
bėgti atgal į kaimą, į lietuviybės židinį nuo tų žibančių Lie-
tuvos nuodų, tik mokslo troškimas vertė ryžtis pasiduoti 'činau-
ninkų' globai ir pereiti jų mokyklą, tik jos neprisimti. Suėję
į mokyklą bailiai dairėmės ir su baime žiūrėjom į didžius ponus
mokytojus. Mažiausios simpatijos, mažiausio pasitikėjimo nė vie-
nas jų nesugebėjo jaunose širdyse sukelti“⁴². Lygiai tokį pat
įspūdį neabejotamai patyrė ir Dovydaitis, iš savo girių tėviškės
patekęs į šį „rusifikacijos lizdą“. Tik slogų pirmąjį įspūdį turėjo
atsverti, kad ir šiame rusifikacijos lizde jau „lietuviybės dva-
sia neišgriaujamai buvo įsigalėjusi“⁴⁵. Po trejų metų Dovydai-
čiui tai turėjo būti labiau jaučiama, negu M. Krupavičiui⁴⁸.

Paties Dovydaičio atsiminimuose nerandame, kokį įspūdį jam
padarė naujoji Veiverių aplinka. Sausai teužsimena, kur Veive-
riuose teko gyventi. Pirmaisiais metais neturėjo laimės — buvo
paskirtas gyventi „Šičkienės mokinių bute, kurs buvo laikomas
pats netikiausias iš visų, ypač dėl prasto maitinimo (buvo vie-
nas ir iš toliausių nuo seminarijos, pačioj vakarinėj Veiverių
kaimo pradžioj, prie negrįsto purvino kelio). Patekt į tą butą
mokiniai laikė stačiai nelaime“⁴⁹. Gyveno tame bute su trečiojo
kurso 2 seminaristais ir pavyzdinės mokyklos 5 mokiniais, taigi

8 žmonės — 6 lietuviai ir 2 lenkai (mozūrai). Užtat kitais metais (1904–05) pateko „į laikomą pati geriausią Veiveriuose mokinių butą — Šmitienės, esantį arčiausiai prie seminarijos (didžiojo karo metu sudegęs)“. Tame bendrabutyje mokiniai gyveno „dviejuose buto galuose“. Dovydaičio gale gyveno penkiese. Tarp savo kambario draugų jis turėjo ir to paties I kurso bičiulį Matą Miluką (žinomojo Amerikos lietuvių švietėjo kun A. Miluko brolį).

a. Mokslo draugų piešiamas Dovydaičio vaizdas Veiverių mokytojų seminarijoje lyg ir pratęsia tą vaizdą, kurį atsimename iš Runkių pradžios mokyklos: iš pradžių jis atrodė niekuo iš kitų neišsiskiriant, bet netrukus jo nepralenkiamas pranašumas visiems buvo aiškus.

M. Krupavičius tokį įspūdį susidarė:

Dovydaitis atvažiavo į seminariją taip pat, kaip ir visi pusbernio amžių, grynas kaimo vaikas, su girininku atspalviu: kietabūdis, naminiiais drabužiais, tvirtu lietuvišku nusistatymu ir gera galva. Pradžioj jis nieku neišsiskirdavo iš kitų savo draugų tarpo: kresnas vyrukas, su nuolatine geraširdiška šypsena lūpose, aktingas 'palanto' ir kitų tų laikų žaidimų bei sporto dalyvis (vienintelis užtiktas liudijimas, kad Dovydaitis bent jaunystėj domėjosi sportu — J.G.) — kaip ir visi⁴⁴.

Kad ne visai jo būta „kaip ir visi“, tiems, kurie drauge laikė stojamuosius egzaminus į seminarijos pavyzdinę mokyklą, paaiškėjo jau per šiuos egzaminus. Kaip prisimena Jonas Greimas (1888–1973), susipažinęs su Dovydaičiu tuose egzaminuose, visų dėmesį Dovydaitis atkreipė per aritmetikos egzaminą:

Mokytojas per atsakomuosius egzaminus visiems pateikė keletą klausimų. Tik Dovydaitis į juos atsakė. Kai atsakė dar vieną klausimą, mokytojas jam pasakė 'galit eiti' ir daugiau jo neklausinėjo. Taip jis aritmetiką išlaikė 'labai gerai' pažymiu⁵⁰.

Panašiai Dovydaičio pirmavimą liudija ir kitas tų pačių mokslo metų draugas Matas Milukas:

Mano dėmesį jis patraukė savo nepaprastu gabumu ir rimtumu. Iš pradžių tarp gabesniųjų mokinių ėjo lenktyniavimas moksle, o visiems pavyzdžiu buvo Pr. Dovydaitis, kurio niekam pralenkti nepavyko⁵¹.

Vyresnieji seminaristai Dovydaičio gabumus ypač pastebėjo, kai jis iš pavyzdinės mokyklos perėjo į seminariją. „Visiems buvo žinoma, kad Dovydaitis, I kurso mokinytis, rašydavo III

kurso kai kuriems mokiniams pedagoginio turinio namų rašto darbus, už kuriuos būdavo gaunami vis geri pažymiai“ (M. Krupavičius⁴⁴). Tai patvirtina ir bendrakursis J. Greimas: „Visi matėme, jog Pr. Dovydaitis gabus. Visuomet geriausiai parašydavo rašinius. Vyresniųjų kursų seminaristai kreipdavosi į jį, kad jis jiems parašytų rašinius. Jis rašė, o tokie rašiniai visuomet buvo gerai įvertinti, tarsi būtų jų pačių parašyti“⁵⁰.

Pr. Dovydaitis turėjo būti savo mokslo draugams daręs didelį įspūdį, kad ir po ilgo laiko atsimenami epizodai iš jo Veiveriuose pasizymėjimo. V. Sruoginis savo atsiminimuose mini jau Amerikoje sutikęs vieną Dovydaičio mokslo draugą, kuris ir po 50 metų negalįs pamiršti vienos pamokos, kurioj buvo nagrinėjamas Sevilijos užėmimas. Dovydaitis šį užėmimą taip vaizdžiai atpasakojęs, kad mokiniai klausęsi išsižioję, o mokytojas, šiaip mėgdavęs daryti visokių pastabų, po Dovydaičio pasakojimo netaręs nė žodžio, tik iškilmingai įrašęs mokyklos dienyne penketuką⁵².

Tiek pavyzdinėje mokykloje, tiek pirmuose dviejuose seminarijos kursuose Dovydaitis ėjo pirmuoju mokiniu. Tai liudija jo mokslo draugai, tai viena proga patvirtina ir jis pats: „Tinginy nebuvau, ėjau pirmuoju mokiniu“⁵³ (tai pasakyta ne pasigirti, o atsiminimuose apie savo mokytoją J. Kairiūkštį konstatuoti, kad dėl mokymosi „jokių susidūrimų su mokytojais“ neturėjo). Kaip pirmasis mokinytis, Dovydaitis abiejuose lankytuose seminarijos kursuose buvo ir „klasės šeimininkas“ (seniūnas). Užtikrino Dovydaičiui šį pirmavimą per visą Veiveriuose mokymosi laiką ir gabumai, ir darbštumas. Ne tik „tinginy nebuvau“, bet ir rimtai dirbo. Pasakodamas, jog kažkodėl jam nepatiko gamtos mokslų kursas, pastebi, kad tačiau vis vien „visa išskaldavau kaip Tėve mūsų“⁵³.

Veiverių mokytojų seminarijoje buvo tokia tvarka, kad, nepasitenkinant metų pažymiais, dar reikėjo laikyti keliamuosius egzaminus tiek iš pavyzdinės mokyklos V skyriaus, tiek iš atskirų seminarijos kursų. Ypač sunkūs buvo egzaminai pereiti iš pavyzdinės mokyklos į seminariją, nes paprastai pavyzdinė mokykloje būdavo dvigubai tiek mokinių, kiek priimdavo į seminarijos I kursą. Seminarijoje vietų skaičius buvo nedidelis — vienu kartu galėjo mokytis ligi 90 mokinių (baigiančiųjų metinis vidurkis sukosi apie dvidešimt su viršum; nuo pirmosios laidos 1868 m. pirmą kartą 30 skaičius buvo pasiektas tik 1904 m.).

Pagal tai seminarijon buvo atrenkami tik patys gabiausieji ir, be to, „ištikimiausieji“, kuriems „būdavo svetimas lietuviybės reikalas“ (M. Krupavičius).

Dovydaičio „ištikimybė“ turėjo būti labai abejotina, bet užtat jo gabumai buvo visiems akivaizdūs. Eidamas pirmuoju mokiniu, be vargo perėjo visus egzaminus. 1904 pavasarį Dovydaitis išlaikė egzaminus į seminarijos I kursą, o 1905 pavasarį perėjo į II kursą. Pastarąjį pavasarį, labai gerai išlaikęs egzaminus, gavo ir pirmąją dovaną — Gogolio raštų pilną rinkinį. Apie šią dovaną savo atsiminimuose informuoja V. Sruoginis, kuris tuos Gogolio raštus buvo iš Dovydaičio pasiskolinęs, o paskui ir nupirko, kai šiam reikėjo pinigų, stojant į Maskvos universitetą⁵².

Daugumai esant tokiems pat kaimo „pusberniam ar apyberniam“, santykių su draugais klausimas Dovydaičiui nekilo: sklandžiai į juos įsijungė. M. Krupavičius prisimena, kad jau ir Veiveriuose Dovydaitis iš karto pasižymėjo „žodžio stiprumu“ — mokėjimu atsikirsti. „Tą patyrė kiekvienas, kad ir vyresnis draugas, kuris mėgindavo pajuokti jo višakiorūdietišką namų darbo kiek išsiskiriantį iš kitų tarpo drabužių ar kitą ką“⁴⁴. Tai privertė visus, neišskiriant nė vyresniųjų, „su juo skaitytis“. O kadangi Dovydaičio žodis buvo ne tik „stiprus“, bet ir nuoširdžiai tiesus, jis rado draugų ir vyresniuosiuose kursuose.

Šiaip, M. Krupavičiaus liudijimu, anuomet seminarijoje buvo įsigalėjęs „tam tikras kastingumas“: artimesnius ryšius tarp savęs palaikydavo tik to paties kurso mokiniai. To nepaisant, jau pirmaisiais metais, dar pavyzdinė mokykloje būdamas, Dovydaitis, pvz., susipažino su jau nuo 1899 m. Veiveriuose besimokiusiu Vladu Žiūriu, pagrindiniu draudžiamos lietuviškos spaudos parūpintoju seminarijai. Pastarasis Dovydaitį taip prisimena: „Jo rimtas būdas, kiekvienas gerai apgalvotas ir tartas žodis, lengvi ir lėti judesiai — darė malonų įspūdį ir dvelkė nuoširdumu bei pasitikėjimu“. Kai kiti dažnai tuojau pat nepermatydavo rusifikatorių klastų, Dovydaitis „šioje srityje labai greit orientuodavosi ir teisingai įvertindavo statomus lietuviams žabangus“. Būdamas įsisąmoninęs lietuvis, jis buvo V. Žiūrio atgabėtos draudžiamosios lietuviškos spaudos „vienas uoliausių“ skaitytojų⁵⁴.

b. Nesitenkindamas asmeniniais ryšiais, Dovydaitis jau pačiais pirmaisiais metais įsijungė į slaptą lietuvių moksleivių

būrelį. Tuo metu jau kasmet vyko toks būrimasis. 1901 m. buvo sudarę tokį lietuvišką būrelį 8 trečiakursiai ir 1 antrakursis, o metų gale prisidėjo ir mokytojas T. Žilinskas; būrelio veikimas reiškėsi „Varpo“, Juškos dainų ir kitų knygių skaitymu. 1902-03 mokslo metais veikęs būrelis ėmėsi rūpintis ir korespondencijomis „Ūkininkui“. 1903-04 mokslo metais veikusiam būreliui, kuriame dalyvavo ir Dovydaitis, priklausė apie 20 pavyzdinės mokyklos ir seminarijos moksleivių: J. Čižauskas, M. Krupavičius, M. Milukas, Bronius ir Jonas-Juozas Palukaičiai, J. Sluoksnaitis, J. Strimaitis, minėtasis VI. Žiūrys ir kiti⁵⁵.

To slaptojo lietuviško būrelio svarbiausia veikla buvo savišvieta ir draudžiamos lietuviškos spaudos skaitymas bei platinimas. Svarstyti atgimstančios lietuvių tautos reikalai, aiškintasi savo pačių uždaviniai, ryžtasi savo laiką skirti rimtam darbui, o ne pramogoms. M. Miluko liudijimu, buvo nusistatoma, kad lietuviui patriotui, laikančiam savo pareigą „šviestis ir kitus šviesti“, „šokiai ir kitokie pasilinksminimai turi būti svetimi“⁵¹. Tokio nusistatymo laikėsi ir Dovydaitis, kaip patvirtina jo buvęs suolo draugas J. Greimas: „Seminarijos metu, jei ir nueidavome į šokių vakarėlius, tai niekada nešokdavom, tik visados kalbėdavom, protaudavom“⁵⁰.

Tame pačiame būrelyje dalyvavimas savaime jo narius siejo gilesniu draugiškumu. Tai konkrečiai iliustruoja M. Miluko santykiai su Dovydaičiu. Jiedu tais pačiais metais pradėjo Veiveriuose mokslą, o I kurse buvo ir kambario draugai. Tačiau nors ir draugiški buvo jų santykiai, bet vis vien „tolimi“. Bet kai abu susitiko tame pačiame slaptame būrelyje, jų „draugiški santykiai pasidarė daug šiltesni, atviresni“ (M. Milukas⁵¹). Dar labiau jų draugystę sutvirtino patekimas į pavojų, kai vienas buvo mokytojo užklyptas beskaitant lietuvišką laikraštį, kurį buvo gavęs iš antrojo.

Draudžiamos spaudos Veiveriuose buvo gaunama visa, kas tuo metu Prūsijoje buvo leidžiama. Tačiau ją ne tik platinti, bet ir skaityti buvo pavojinga. Inspektorius ir mokytojai dažnai mokinių butuose kratydavo knygų lentynėles ir skryneles. Beveik visuose butuose apgyvendinti šnipai nuolat sekdamo lietuvių įtariamus mokinius. VI. Žiūrio liudijimu, ypač „kaip ugnies“ reikėdavo saugotis vokiečių, kurių „judošiškiems darbams“ vadovavo mokytojas Gustavas Kesleris, rusų patriotą vaidinęs vokiečių, „tų laikų didžiausias lietuvių nevidonas“⁵⁴.

Tai į šio „nevidono“ nagus kartą pakliuvo draugai Milukas ir Dovydaitis. Savo atsiminimuose jie abu prisimena šį pakliuvimą.

Kartą gavęs socialistinį „Darbininkų Balsą“, Dovydaitis davė jį pasiskaityti ir Milukui. Tasai kambario kamputyje betemstant užsidedę lempą ir, įsidėjęs į vadovėlį, ėmė skaityti gautą laikraštį. Nelaimė, tuo metu pro šalį plentų ėjo Kesleris. Pastebėjęs šviesą, Kesleris taip sparčiai nūrė į kambarį, kad Milukas jį pajuto besantį už dvejetainio žingsnių. Nors užklyptasis staiga laikraštį užvertė vadovėlio lapais, bet Kesleris tai matė, atvertė vadovėlį ir pasigriebė laikraštį. „Visa tai įvyko vienu akimirksniu. Šis netikėtas nors ir gerai pažįstamo svečio atsilankymas buvo panašus į vanago staigų nusileidimą į žvirblių būrį ir pačiupimą vieno iš jų. Dairėvos nustebę ir tarėvos, kaip čia dabar išsisukus, ir padavėva kits kitam ranką gelbėtis“ (Dovydaitis⁴⁰).

Kadangi Milukas jį vėliau kvotusiam Kesleriui buvo teisinęsis, kad tą laikraštį radęs pamestą kieme, tai Dovydaitis sumanė „tą tariamąjį radimą dar ir faktais patvirtinti“. Kitą rytą įjėdu suplėšė „Davatų gadzinkų“ vieną egzempliorių ir supurvinę išbarstė Miluko Kesleriui nurodytoje vietoje. J. Čižauską („vaikas buvo nežioplas“) įmokė su viena „gadzinkų“ nueiti pas Keslerį ir pranešti apie savo radinį. Kesleriui įsakius tuoj ir likusią „spaudą“ jam pristatyti, Čižauskas surinko visus supurvintus, net suterštus lapelius ir nunešė Kesleriui.

Taip „įrodžius“, jog Miluko nurodytoje vietoje tikrai buvo primėtyta lietuviškų spaudinių, Kesleris pasitenkino tik „tėvišku pamokslu“ Milukui. „Pasibaigė laimingai ir be baudos... Lietuvių persekiotojai jautė, jog netrukus bus galas jų darbui... O prieš dvejetainį trejetainį metų dėl to tikrai būtų reikėję išlekti iš seminarijos su 'vilko' bilietu“ (Dovydaitis⁴⁹).

c. Jau iš vien šio atvejo matyti, kokie galėjo būti Dovydaičio santykiai su savo mokytojais. Kaip tik tas pats Kesleris buvo Dovydaičio mokytojas pirmaisiais metais kaip pavyzdinės mokyklos vedėjas. Pagrįstai VI. Žiūrys jį vadino „didžiausiu lietuvių nevidonu“, M. Krupavičius — „garsiu šnipu“, Dovydaitis — „istikimu rusų valdžios bernu“. Pačiuose Veiveriuose gimęs ir 1898 m. baigęs seminariją, Kesleris gerai žinojo mokinių papročius ir dėl to tiko jiems šnipinėti. Vakaraus slankiodavo mokinių butų palangėmis, kad ką sušnipinėtų ir galėtų semina-

rijos inspektoriui pranešti. Lietuviškai pakankamai mokėjo, bet lietuvių tiesiog nekenė ir net mokykloje tyčiodavosi iš jų kalbos. Kartais apgailestaudavo, kad rusų valdžios režimas dar esąs „per švelnus“. Būdamas vokiečių evangelikas, Kesleris protegavo tokius pat vokiečius, bet „piktai šaipėsi“ iš tais pat metais, kaip Dovydaitis, įstojusio vieno lietuvių evangeliko, nemokėjusio vokiškai.

Suprantama, kodėl iš pat pradžių Kesleris susilaukė mokinių neapykantos, išreiškiamos ir kartais gana piktu kerštu, kaip jo buto langų išmušimu ar naujo žieminio apsiausto chemikalais sulaistymu (1901 m.). Įsiutęs Kesleris buvo tąkart pareikalavęs pašalinti pusę II kurso mokinių. Dėl to seminarijos mokiniai tris dienas streikavo, bet streikininkų vieningumo dėka nė vienas nebuvo iš seminarijos pašalintas.

Tokį mokytoją reikėjo kęsti, dantis sukandus. Kentė ir Dovydaitis. Tačiau bent kartą ir nevisai iškentė. Būdamas įpratęs iš lietuvių tyčiotis, Kesleris kartą šaipėsi iš kaimo lietuviukų: esą, kai jis važiuoja dviračiu per kaimą, tai būrys bėgęs paskui jį, kaip kokie laukiniai, nieko nematę ir nežiną. „Tada Pranas, greta manęs sėdėdamas, mokytojui atsakė: 'Nėra taip, kaip jūs piešiate'“ (J. Greimas⁵⁰).

Pirmaisiais Dovydaičio Veiveriuose mokymosi metais dar inspektoriavo P. Grinkevičius, kuris „lietuvybės neapkentė visa savo netyra širdimi“ (M. Krupavičius), organizavo lietuvių šnipinėjimui mokytojus ir savo patikimuosius mokinius. Mokytojas Kesleris pilnai atitiko inspektorių Grinkevičių.

Iš Dovydaičio atsiminimų perteikiame porą epizodų pavaizduoti jo pirmam inspektoriui.

Vieną naktį Grinkevičius atėjęs mokinių bute daryti įprastinės kratos ir taręs vienam mokiniui (Jonui-Juozui Palukaičiui): Parodykite savo daiktus — girdėjau, kad turite pačios bauriausios užsieninės spaudos. Atidarius skrynelę, viską vertė, maišė, rausėsi. Nieko neradęs, veidmainingai atsiduso: Ak, kokia netvarka. . .

Antrą epizodą, lyg iš M. Valančiaus raštų ištrauktą, Dovydaičiui papasakojo VI. Žiūrys. Kai po ilgesnės ligos tėviškėje jis grįžo atgal į Veiverius, turėjo su inspektoriaumi Grinkevičiumi tokį pokalbį:

— Sakyk man, kame šį laiką gyvenai?

— Tėviškėj, sodžiu, pons inspektoriau, — atsakė tas.

— Sakyk, malonuti, — traukė toliau inspektorius, — ar į jūsų sodžių nepareina kokių laikraščių?

Žiūrys gerai suprato, ko inspektorius nor iš jo išgaut, bet, apsimetęs nieko nesupratusiu, naiviai atsakė:

— Į mūsų sodžių, pons inspektoriau, laikraščių visai nepareina; žmonės tenai tamsūs, todėl laikraščių skaityt visai nemoka. Bet apylinkėje tai kai kam pareina.

Grinkevičios akys nušvito.

— Pareina! Gerai, gerai! — sako jis: — pasakyk man, kam ten laikraščiai pareina, — klausia su viltimi akyse. Žiūrys suminėjo kelių kaimų kelias pavardes, kurias Grinkevičia įsirašė į knygeles.

— Dabar pasakyk, malonuti, ar nežinai, kas kuriuos ten laikraščius skaito, — klausia linksmas inspektorius.

— Sunku visi žinot; žinau tik kai kuriuos, — atsakė mokinys.

— Sakyk, sakyk, bent kuriuos žinai, — jau neberimdamas prašo Grinkevičia.

— Ana tas ir tas skaito „Svet“, tas ir tas „Birževyje Vedomosti“, o kitų negaliu tamstai pasakyti, — atsakė Žiūrys. Šitas atsakas sugriovė visą Grinkevičios viltį. Bet nerodydamas savo nepasitenkinimo tokiu atsaku, klausinėjo toliau. Ir jiedu šnekėjosi toliau šitaip:

— Sakyk, malonuti, ar neatsivežei su savim kokių popierių?

— Ne; popierius čia, Veiveriuose, ne brangesnis, kaip ten, dar gali susiglamžyti; tad popieriaus nesivežiau.

— Tad gal kokių spausdintų lapelių atsivežei?

— Spausdintų lapelių? Taip, atsivežiau.

— Kokių?

— Ugi pas mus pardavinėjo tokių naujų sąsiuvinį, kurių abudu viršutiniai lapeliai spausdinti; ten išspausdinta daugybės lentelė, matai, kalendarius ir kiti dalykai.

— O gal atsivežei kartais kokių knygelių?

— Ir knygelių atsivežiau.

— Kokių?

— Visas tas, kurias buvau iš seminarijos knygyno pasiėmęs.

— Et, kad tu nieko nesupranti, — neiškentė supykęs Grinkevičia. — Kokių kitokių dar knygų ar neatsivežei?

— Atsivežiau dar ir kitokių!

— Tad kokių?

— Vadovėlių atsivežiau, pons inspektoriau.

— Negalima su tavim susikalbėt. Aš noriu žinot, ar tu neatsivežei *lietuviškų* spaudinių — laikraščių, lapelių ir knygelių, — netekęs kantrybės pagaliau išreiškė Grinkevičia tikrąjį savo norą.

— Lietuviškų spaudinių?! — pakartojo, dėdamasis nieko nesupratusiu, Žiūrys; — argi tokių dalykų pasauly esama — pats klausė?

— Argi tai jau tu nė nežinai?

— Kaip pasaulis pasauliui stovi, nieko nežinau!

— Ir apie jus ten nieks jų neskaito?

— Niekur nieko apie tai negirdėjau.

— Ir nieko neatsivežei su savim?

— Nieko, nieko.

Įsitikinimui Grinkevičia pabraukęs per Žiūrio kišenes. Vienoj kišenėj sušnabždėjo kažkoks papierėlis.

— O kas čia? — paklausė.

— Tai gydytojo pareiškimas, kurį Tamsta įsakei man atsivežt.

— Daugiau nieko nėra?

— Nieko.

— Na, tai, eik sau su Dievu, — pabaigė Grinkevičia, neparodydamas savo pykčio dėl tokio už nosies vadžiojimo ir nepasisekimo bet ką iškviesti⁵⁶.

Matydamas, kad tiesioginis lietuvių persekiojimas lieka nesėkmingas, Grinkevičius, drauge griebėsi ir kitos priemonės — demoralizuoti mokinius ir tuo būdu slopinti jų tautinę sąmonę ir kovos ryžtą. „Grinkevičius mokiniams atvirai sakydavo: 'Gerkit, kortuokit, ką kita darykit, tik politikos nelieskit'. Kad atitolintų moksleivius nuo tos baisios 'politikos', jis kas šeštadienio vakaras keldavo mokiniams šokius, į kuriuos, be vietos panelių, buvo dar kviečiama iš Kauno. Manė tuo nukreipti mokinių gyvenimą į kitas vėžes“⁵⁷. Šiuo M. Krupavičiaus liudijimu, rodos, būtų sunku ir tikėti, jei to paties neliudytų ir kiti to meto seminarijos auklėtiniai. Liudija tai ir pats Dovydaitis: „Vienas tos seminarijos inspektorių, ypač uolus rusintojas, tiesiai sakydavo moksleiviams seminaristams: 'Darykite, ką tik norite! Girtaukite, paleistuvaukite, tik neužsiimkite politika!' Mat, tam 'švietėjui', uoliam caro bernui ir jo pakalikams iš pedagogų tarybos, lietuviškos sąmonės ugdymas, iš prūsų pargabentų lietuviškų knygelių skaitymas buvo 'politika' ir tuomi jau didžiausias kriminalas, ir dėl to griežtai draustinas ir skaudžiai baushtinas darbas“⁵⁸.

(Galime iš Grinkevičiaus tokio nusistatymo suprasti, kodėl, kaip anksčiau citavome, seminaristai laikė patriotine pareiga šalintis šokių.)

Pirmaisiais metais, lankydamas pavyzdinę mokyklą, Dovydaitis buvo tiesioginėj Keslerio valdžioj. Su inspektoriumi Grinkevičiumi jam arčiau neteko susidurti, nes kitais metais atvyko naujas inspektorius. Tuo pat laiku, pereinant į seminarijos I kursą, pasikeitė ir rusų kalbos mokytojai. Septynerius metus čia išdirbęs Pyžovas buvo taip pat mokinių nekenčiamas, kaip ir Kesleris. Apsisaugoti nuo mokinių pro langus paleidžiamų akmenų Pyžovas buvo savo bute išsimūrijęs specialią krosnelę - gulyklą, į kurią nakčiai pro paliktą skylę įsirangydavo. Jo vieton buvo atkeltas Sokolovas, kurį jo buvęs mokiny

Dovydaitis apibūdino kaip „tylų, labai lėtą, mokytojui net per lėtą seną žmogelį, nenorėjusį, rodos, nė musės nukaut“. Užtat kitais metais, II kurse, vietoj Sokolovo rusų kalbai ir istorijai dėstyti buvo atsiųstas „piktas ir įdūkęs kažkoks Fedorovas, toks pasiutęs rusų patriotas, jog mes jam niekaip negalėjom tinkamai ištart kai kuriuos rusų žodžius“.

Tarp tokių „spalvingų“ mokytojų, su kuriais susipažinome, ir tokių bespalvių, kad mokinių atsiminimuose jie ir neiškyla, atskirą vietą tarp Dovydaičio mokytojų užėmė lietuvis Juozas Kairiūkštis. 1872 m. baigęs Veiverių mokytojų seminariją, jis buvo paliktas mokytojauti jos pavyzdinėj mokykloj. Penkerius metus (1872-77) jis dėstė ir lietuvių kalbą. Tačiau 1880 m. buvo iš Veiverių iškeltas. Pasitraukus T. Žilinskui, 1903 m. jis buvo vėl grąžintas Veiverių mokytojų seminarijon, kol po poros metų (1905) buvo nugrūstas Lenkijon.

Dovydaitis su J. Kairiūkščiu susidūrė jau stojamuosiuose egzaminuose į pavyzdinę mokyklą. Egzaminuodamas Dovydaitį iš tikybos, jis uždavė sukalbėt poterių ir lietuviškai. Rusiškoj egzaminų atmosferoj Dovydaičiui tai buvo maloni staigmena.

I ir II kurse Kairiūkštis jau buvo tiesioginis Dovydaičio mokytojas. Lietuvių kalbos pamokas Kairiūkštis „taip išsukdavo, kad nereikėtų naudotis raštui rusiškomis raidėmis“. Be to, jis dėstė gamtamokslį, fiziką ir matematiką. Gamtamoksly per metus buvo užkliudoma astronomija, geografija, mineralogija, botanika. Tokie „trupiniai“ (dėl kurių mokytojo nekaltina) Dovydaičiui „įvarė geroką neapykantą arba bent nesukėlė gamtamokslio pamėgos“.

Paskutinį kartą Veiveriuose Dovydaitis susitiko su Kairiūkščiu, kai 1905 metų pabaigoj paskelbus streiką ir išsiskirstant į namus, II kurso mokinių lietuvių būrelis nuėjo pas mokytoją Kairiūkštį atsiimti nesugrąžintų matematikos rašto darbų. „Čia ir vėl teko man būt 'vadu' ir stot 'vyriausiu kalbėtoju'. Pasikalbėjome gražiai lietuviškai, sąsiuvinius atsiėmėme ir išsiskirstėme“⁵³.

3. Veiverių streikų dalyvis

„Streiko“ žodis veda jau į kitą Dovydaičio santykių su mokytojais klausimo aspektą. Apibūdindami Veiverių mokytojus, visų pirma vaizdavome jų vestą kovą prieš lietuvius mokinius.

Bet savo ruožtu ir mokiniai ėmėsi kovos prieš mokytojus ir jų atstovaujimą rusų caro režimą. Dovydaitis pataikė į Veiverius pačiu neramiausiu laiku. Per pustrėčių metų jis Veiveriuose pergyveno du streikus. Aktyviai ir pats juose dalyvavo. Pagaliau ir pasitraukė iš Veiverių mokytojų seminarijos, jos nebaišęs, ryšium su streiku.

a. Pirmasis streikas įvyko 1904 gruodžio mėnesį prieš naują inspektorių Protopopovą.

Visi seminarijos vedėjai - inspektoriai buvo uolūs rusintojai. Tačiau bent kai kurie jų kaip žmonės ir pedagogai mokinių atsiminimuose yra teigiamai vertinami. Smerkiant jų vykdytą lietuviybės persekiojimą, drauge apgailestaujama, kad to ėmėsi šiaip geri žmonės, neblogi pedagogai. Net ir apie Grinkevičių rašoma, kad dėstytojas buvo rimtas. Tačiau lietuviybės persekiojimo atžvilgiu, atrodo, nepakenčiamesnio seminarijos vadovo vargu ar buvo galima besulaukti. Tačiau buvo sulaukta, kai 1904-05 mokslo metais meilų veidmainį pakeitė brutalus girtuoklis. „Senas, sukumpęs girtuoklis ir pikčiausias juodašimtis“ — taip apibūdino Protopopovą Dovydaitis. Girtas ateidavo net į klasę. Nors niekam buvo tikęs kaip dėstytojas (tiek mokėjo, kiek „pats iš vadovėlio iškaldavo“), bet mokinius ir mokykloje, ir už jos sienų traktavo su „priprastu stačiokišku nemandagumu“. Iš mokytojų itin susidraugavo su Kesleriu. Lietuviškai spaudai mokiniuose išnaikinti Protopopovas su Kesleriu ir Veiverių pradžios mokyklos mokytoju Gosievskiu (atseit, rusas, vokietis ir lenkas) vieną vakarą suorganizavo visuotinę kratą — visuose mokinių butuose iškrėtė visus mokinius be išimties. Bet kadangi vis vien apie šią kratą mokiniai buvo iš anksto sužinoję, tai „kiekvienas pirmiau pats save išsikrėtė“.

Protopopovas buvo lygiai žiaurus ne tik lietuviams, bet ir visiems kitiems mokiniams. Todėl juo toliau, juo labiau ėmė jo nekęsti visi seminaristai, be tautybės skirtumo. „Tik reikėjo progos, kad viešai jam pasipriešintų“.

Tokia proga netrukus atsirado. Kažkam iš seminarijos kasos pavogus mokinių stipendijoms skirtus pinigus, buvo apkaltintas vienas III kurso mokinys. Jį ir kitus ištardžius, tas mokinys vieną naktį buvo suimtas ir išvežtas Marijampolėn. Tai ir buvo paskutinis lašas į sklidiną stiklinę. Plintant gandai, kad ir kitų laukia toks pats likimas, mokiniai nutarė toliau

nebekentėti. Vieną rytą prieš pat Kalėdų atostogas (1904 gruodžio 20) seminarijon susirinkę mokiniai pareiškė pedagogų tarybai, kad reikalauja Protopopovo atleidimo ir skelbia streiką. Buvo nutarta kreiptis į patį Varšuvos apygardos švietimo globėją. Sutartą raštą apibrėžtame apskrityje, kad nebūtų galima nustatyti, kas pirmieji pasirašė, savo parašais patvirtino visų trijų kursų seminaristai. Šiam raštui telegrafu perduoti visi būriu nuvyko į Mauručių geležinkelio stotį. Ten visų vardu telegramos tekstą pasirašė visų trijų kursų seniūnai, tarp jų ir Dovydaitis kaip I kurso seniūnas.

Vietoj iš Varšuvos lauktojo apygardos švietimo globėjo trečią dieną atvyko tik Suvalkų gubernijos mokyklų direkcijos inspektorius Gaškevičius. Sudarius iš mokytojų komisiją, mokiniai buvo apklausinėjami po vieną, pradedant I kursu. Tą pavieniui tardymą Dovydaitis ir laiko pagrindine nelementimi. Klausinėjami, dėl ko nepatenkinti inspektoriumi Protopopovu, kai kurie nurodinėjo tik niekniekius, pvz., gautą blogą pažymį. „Vienas kitas, pagąsdintas, gal ir išsigynė, kitas silpnesnis gal ir draugus įdavė“. Po tardymo Gaškevičius sušaukė visus seminaristus, visus jų parodymus sukritikavo, prigąsdino kitur už streikus sulauktomis bausmėmis ir pasiūlė Protopopovo atsiprašyti. „Nematydami kitokios išeities, mokinių vadai sutiko ir čia pat visi nusileido žemyn prie inspektoriaus kambario durų“.

Kalėdų atostogoms buvo išsiskirstyta streiką pralaimėjus. Po atostogų dar buvo atvykęs mokinių tardyti Suvalkų gubernijos mokyklų direktorius. Tardė nebe visus, o tik labiausiai kaltais laikomus. Iš I kurso tardė tik Miluką ir Dovydaitį. Pastarasis šį tardymą taip atpasakoja:

Mane vyriausiai kaltino dėl pasirašymo po siųsta Globėjui telegrama, kurią aš buvau pasirašęs už visą kursą, kaip 'klasės šeimininkas'. Tardant šnekėjos kiekvienas savaip: jis norėjo kuo daugiau išgaut draugų pavardžių suminėjimo, aš, atvirkščiai, stengiausi nė vienos pavardės neištarti. Nepatenkintas tuo, sakė, taip apie mane įsirašysiai: 'nieko nesiteikė parodyt' (tekste rusiškai — J. G.). Taip ir atsiskyrėva⁴⁹.

Formaliai streikas buvo nukreiptas tik prieš inspektorius Protopopovą kaip „šiurkštų ir neteisingą“, rodantį „prastos moralės pavyzdį“ etc. Bet kur sakoma, kad jie neįjautė „savo auklėtojo meilės mums“ ir kad negali „būti auklėjami pedagogo, kuris regi mumyse savo priešus ir elgiasi su mumis kaip su prie-

šais“⁵⁹, — ten jaučiame, kad pasisakoma ne vien dėl Protopopovo, bet ir daugelio kitų mokytojų, ne tik tais metais, bet ir visą seminarijos gyvavimo laiką.

Kaip M. Krupavičius pastebi, Veiverių seminaristų streikas

1904 gruodžio mėnesį buvo pirmas po Maskvos universiteto, prasidedant 1905 metų revoliuciniam sąjūdžiui. Nors tai buvo tik mokyklinis streikas, bet netiesiog jis savyje slėpė ir bendrą padėtimi nepasitenkinimą.

Rusijoje prasidėjusi revoliucija žadino ir lietuvių viltis. Per 1905 m. vasaros atostogas lietuvių moksleivinė ir studentinė jaunuomenė taip pat aiškiau formulavo savo tautinius siekimus.

Veiverių seminaristai grįžo 1905-06 mokslo metams tvirtiau nusistatę ir drąsiau pasijutę. Inspektoriumi buvo atkeltas visiškai priešingo tipo žmogus, negu Protopopovas. Kiek pastarasis buvo brutalus storžievis, tiek naujasis inspektorius Malevanskis buvo „labai švelnus, labai mandagus, todėl mokinių pramintas 'sachar medovičiu'“. Žinoma, ir naujasis inspektorius buvo „dvasioj toks pat rusifikatorius, kaip ir jo pirmataikai“. Tačiau revoliucinis sąjūdis savaime vykdė „revoliuciją“ ir pačioj seminarijoj. Tais mokslo metais stojęs į pavyzdinę mokyklą V. Sruoginis pasakoja, jog buvo jau daugiau laisvės jaučiama. Lietuvių kalbos pamokose buvo nagrinėjami ir deklamuojami Maironio, Vaičiailio eilėraščiai. Seminarijos sode šventadieniais suskambėdavo „Užtrauksim naują giesmę, broliai“ ir kitos patriotinės dainos⁵².

Laisvėliau buvo, bet dar toli ligi laisvės. Todėl laisvę žadančio revoliucinio gaudesio buvo godžiai klausomasi ir Veiverių seminarijoj. Domėjosi Veiverių seminarija, kaip potencialiu židiniu, ir tie, kurie žiebė Lietuvoj revoliucinį sąjūdį. Vis daugiau pradėjo Veiverių seminaristai sulaukti „nepažįstamų asmenų, rodos, gimnazistų iš Marijampolės ar iš kitur... Buvo jų ir žydukų, tokių gal daugiau, kaip lietuvių“. Nuošaliai neliko ir Dovydaitis, nes pasakoja ir save implikuojančia daugiaskaitine „mes“ forma. Sužinojus apie nepažįstamų agitatorių atvykimą, buvo einama jų pasitikti už Veiverių: „ir ten, susitikę nepažįstamus svečius, gaudavom iš jų instrukcijų kurti organizaciją, darbuotis“.

Savo atsiminimuose Dovydaitis prisimena vieną tokių susirinkimą. Pirmiausia jis buvo pasiūstas „kalbėtis su svečiu šalia

miestelio ant plento“. Svečias buvo apsvilkęs kažkokia ruda milinėle, atrodžiusia ne visai gimnazistiškos spalvos, o „rasiniu atžvilgiu mes nusprendėm jį buvus žydelį“. Kai sukvietieji susirinko viename bute prie seminarijos sodo, svečias rusiškai pasakė karštą kalbą. Po savo kalbos jis laukė visus smarkiai sušunkant revoliucinį „ura“, „o mes... nė cipt!“ Mat, veiveriečiai buvo „iš viso neįpratę šokt tokiais atvejais reikiamojo šokio“. Svečiui nustebus dėl jo kalbos tylomis sutikimo ir paraginus sušukt „ura“, jam buvo paaiškinta, kad esamomis sąlygomis (kambarį prie plento) galima tik tyliai šnekučiuotis, o ne garsiai šūkauti⁶⁰.

Tokiame šio susirinkimo aprašyme jaučiama ir tam tikra ironija. Tautiniam lietuvių sąjūdžiui Dovydaitis pritarė iš visos širdies. Tačiau internacionalinio pobūdžio rusų revoliucija jo netraukė. Todėl ir jaučiamas jo nepasitenkinimas, kad svečias agitatorius buvo ne lietuvis ir kalbėjo rusiškai. Atitinkamai Dovydaitis laikėsi ir antrajame veiveriečių streike.

b. Antrąjį streiką Veiverių mokytojų seminarija pradėjo 1905 gruodžio mėn. pirmoj pusėj. Kai pirmasis streikas, įvykęs beveik lygiai prieš metus, buvo mokyklinis reikalas, tai antrasis streikas jau aiškiai siekė politinių tikslų. Galima sakyti, Veiverių seminarijos antrasis streikas ėmėsi vykdyti ką tik įvykusio Didžiojo Vilniaus seimo (XII.4-5) nutarimus. Pareikalavęs Lietuvai savivaldos, šis seimas mokyklų klausimu nutarė: „Kadangi dabartinė mokykla yra tik ištautinimo ir ištvirtinimo įrankiai, tai reikia visas tokias mokyklas paversti grynai tautiškomis, kur mokslas būtų išguldomas prigimta kalba ir kad patys to krašto žmonės rinktų sau mokytojus“⁶¹. Šiuos reikalavimus savo streiko pagrindan kaip tik ir dėjo Veiverių seminaristai.

Įvykiai taip riedėjo. Gruodžio 8 atvyko mitingo prarvesti V. Kapsukas, lydimas stud. L. Ciplijausko ir Marijampolės abituriento P. Olekos. Mitingas įvyko seminarijos II kurso patalpoje. V. Kapsukas rusiškai pasakė „ilgą ir karštą kurstomą kalbą“, kurioj ragino dalyvauti caro valdžios nuvertime. Susirinkime išrinktoji komisija per naktį parengė seminarijos vadovybei peticiją. Buvo reikalaujama dėstyti gimtąją kalbą, nenaudoti istorijos tendencingų vadovėlių, pašalinti Keslerį. Peticiją pasirašė 65 seminaristai: 49 lietuviai ir 16 lenkų (nepasirašė 2 rusai, 1 lenkas ir 12 vokiečių ar suvokietėjusių lietuvių).

Kitą dieną, gruodžio 9, peticija buvo įteikta seminarijos inspektoriui. Nepavykus prikalbėti mokinių, kad atsiimtų peticiją, gruodžio 10 pedagogų taryba paskelbė pašalinanti visus peticiją pasirašiusius mokinius ir nutraukianti mokslą seminarijoje, pavyzdinė mokykloje ir valstiaus pradžios mokykloje. Tai mokinius dar labiau suerzino: „vieni ėmė nuogąstaut, kiti kone ginkluotis, bent lazdomis“.

Bet kitą rytą, gruodžio 11, netikėtai pagalbon iš Garliavos atėjo Lietuvių mokytojų sąjungos atstovo Juozo Jasaičio (vėliau jis rašėsi Jesaitis) vadovaujamas būrelis (bene 4 žmonės). Jie tuojau pastatė ginkluotą sargybą prie abiejų seminarijos vartų. Mokytojų kambarių esantiems mokytojams buvo įsakyta neišsiskirstyti, kol bus įteikti mokinių reikalavimai. „Taip ir sėdėjo mūsų pedagogai uždaryti seminarijoje keletą valandų — kitiems šeimininkės net valgyt atsiuntė“.

J. Jasaičio vadovaujami mokiniai surašė naują peticiją su daug platesniais reikalavimais. Peticiją pasirašė 122 moksleiviai, nes prie 65 seminaristų prisidėjo 57 pavyzdinės mokyklos mokiniai. Pasikvietę mokytojus, vieną peticijos egzempliorių įteikė jiems, kad tuojau pat persiųstų Varšuvos apygardos švietimo globėjui (užuot vykęs Varšuvon pas tą globėją, inspektorius nuvyko į Suvalkus prašyti gubernatoriaus, kad atsiųstų į Veiverius kareivių moksleiviams malšinti).

Peticijoje buvo reikalaujama palaipsniui įvesti lietuvių kalbą kaip visų mokslo dalykų (išskyrus rusų kalbą) dėstomąją kalbą; mokymą vesti netendencinga dvasia; į pedagogų tarybą sprendžiamuoju balsu įvesti ir mokinių tėvų atstovus; visai panaikinti mokinių priežiūrą ne mokykloje (leisti patiems rinktis butus, skaityti spaudą, steigti organizacijas etc.); dabartinius mokytojus pakeisti lietuviais ar bent lietuviškai mokančiais. Paskutiniu 14-tuoju peticijos punktu skelbiama: „Kol bus įvydyti mūsų reikalavimai, mokslą nutraukiame“⁶².

Peticiją pasirašė ir visiems jos reikalavimams Dovydaitis visiškai pritarė: „Šį kartą buvo formuluoti visai geri ir *lietuviški* reikalavimai“⁶³. Kiek Dovydaitis dalyvavo ne tik pačiame streike, bet ir jo organizavime bei vadovavime, jis pats nepateikia jokių žinių. Enciklopedinėje biografijoje (1937 m.) dėl pirmojo streiko (prieš Protopopovą) pažymima, kad buvo „baustas kaip aktingas dalyvis“, o dėl antrojo streiko tepasakoma, kad po jo drauge su visais kitais ir jis buvo iš seminarijos pašal-

lintas. Bet apie šį streiką informuoja Dovydaičio klasės draugas M. Milukas: „Šiam streikui vadovaujamą vaidmenį vaidino mūsų kurso įžymesnieji mokiniai, kurių pirmoje eilėje teko būti Pr. Dovydaičiui savo sumanumu ir man — drąsa”⁵¹. Jau kaip savojo II kurso seniūnas Dovydaitis neabejotinai turėjo būti daugiau negu eiliniu įsitraukęs į streiką. Kad šiame streike jis aktyviai dalyvavo, turime reikšmingą liudijimą Miko Mikelkevičiaus, kuris tuo metu mokėsi pavyzdinės mokyklos V skyriuje. Užgirdus, kad seminaristai nutraukia mokslą, — rašo M. Mikelkevičius:

... mums kilo klausimas, ar ir pavyzdinės mokyklos mokiniai turės prisidėti prie to streiko. Klausimas greit išsprendė. Per vieną pamoką į mūsų mokyklos klasę įėjo keli seminaristai, kurių tarpe buvo ir dabartinis profesorius Dovydaitis. Seminaristai priejo prie mokytojo Keslerio, kuris mus laikė geležiniame kumšty ir dėl to mes siaubingai bijojom. Dovydaitis pareikalavo nutraukti pamokas. Kesleris pradėjo ginitytis. Mes tuo tarpu, išėję iš vietų, juos apsupome. Kesleris įtikinėjo seminaristą Dovydaitį, kad pavyzdinė mokykla yra atskira seminarijos dalis ir todėl seminaristų nusistatymas mūsų neliečia. Mes, mokiniai, žiūrėjome į Dovydaitį, kurs, atsirėmęs į langą, su nepalaužiamos valios išraiška veide vertė mus pasiduoti jo valiai. Rezultatas buvo aiškus: mes prisidėjome prie seminaristų”⁶⁴.

Formaliai streikas nebuvo laimėtas. Penkias dienas po peticijos įteikimo palūkuriavus, gruodžio 16 įvyko paskutinis seminaristų pasitarimas. Jame buvo nutarta tvirtai laikytis savo reikalavimų ir neduoti prašymų, kad priimtų atgal į seminariją, o sulaužusius šį nutarimą — laikyti išdavikais. Po šio pasitarimo išvažinėjo Kalėdų atostogų į namus. Išsiskirstyti paskubino ir žinia, kad į Veiverius atvyksta kareiviai.

Kitos dienos pavakary iš tikro kareiviai atvyko į Veiverius ir čia pasiliko ilgesnį laiką (bene visą pusmetį). Jie saugojo tuos 4 vokiečius, kurie po Kalėdų atostogų grįžo seminarijos lankyti. Streiklaužiai gyveno ir valgė kartu su kareiviais, apsisistojusiais pavyzdinėje mokykloje. Tais metais (1906) ir tebaigė seminariją tie 4, lietuvių nė vieno. Galima sakyti, kad tų mokslo metų antrą pusmetį seminariją faktiškai neveikė.

Šia prasme streiką reikia laikyti sėkmingu — parodžiusiu didelę seminarijos moksleivių ištvermę. Daugelis dėl streiko ir nukentėjo. 37 seminaristai buvo generalgubernatoriaus potvarkiu nubausti kalėti po 3 mėn. savo apskričių kalėjimuose (vėliau bausmė sumažinta iki 1 mėn.). Deja, negalint kakta

sienos pramušti, reikėjo vėl grįžti seminarijon — kitos išeities nebuvo, nes revoliucinis sąjūdis visur jau buvo užgniaužiamas.

Dovydaitis kažkaip itin rūščiai žvelgė į tokią streiko pabaigą, lyg laikydamas ją pačių streikininkų kalte:

Nors lietuviai seminarininkai buvo išsiskirstę ūpingi ir tvirtu pasiryžimu laikytis iki galo, betgi ne visi ištverė lygiai... Bailesnieji, tėvų ir aplinkybių verčiami, pradėjo duoti prašymus, lankytis pas Malevanskį, teiraudamiesi apie padėtį. Taip pamažu kitiems 1906/07 mokslo metams ir susirinko visi į seminariją, palikusią su senuoju raugu⁶⁵.

Žinoma, senas raugas seminarijoj paliko. Bet daug kas buvo ir laimėta: leista seminarijoj kalbėti lietuviškai, padvigubintas lietuvių kalbos pamokų skaičius, duotas lietuvių kalbos mokytojo etatas, paskirtas naujas inspektorius, iškeltas Kesleris. Iš tiesų, bent iš dalies, „mokykloje buvo nauja dvasia: mokytojai draugiškesni, lietuvių kalba buvo neblogai dėstoma“⁶⁶. Tokią naują dvasią rado seminarijos pavyzdinės mokyklos IV skyriaus mokinys V. Sruoginis.

Nėra pagrindo seminaristų kaltinti, kad ligi galo neišsilaikė ir patys sulaužė peticijoj pasirašytą sprendimą, kad negrįš mokslo tęsti, kol bus įvykdyti jų reikalavimai. Absoliutus Ibseno „Brando“ principas „arba — arba“ gyvenime yra neįmanomas. Todėl, nors tik iš dalies ir tik į dalį seminaristų reikalavimų buvo atsižvelgta, jie grįžo į savo mokyklą.

Tik trys seminaristai (visi II kurso) negrįžo atgal mokslo tęsti: Dovydaitis, pas brolių Amerikon išvykęs Milukas ir vienas kunigų seminarijon stojęs lenkas.

4. Grįžus iš Veiverių į Runkius

a. Kodėl su visais drauge negrįžo seminarijon Dovydaitis?

Iš apgailestavimo, jog ne visi ištesėjo savo pasiryžimą „laikytis iki galo“, atrodo, kad Dovydaitis apsisprendė bent pats iki galo išsilaikyti — ištesėti peticijoje pasirašytą žodį. A. Puodžiukynas šiuo reikalu rašo:

Revoliucijai apimus ir rusų valdžiai atsigriebus, ir daugelis auklėtinių duoda prašymus, kad priimtų atgal į seminariją, o Dovydaitis tuo metu rašo į „Vilniaus Žinias“ korespondencijas, ragindamas ištesėti. Rodydamas pavyzdį ir pats negrįžta. Lieka už seminarijos durų; seminarija gražina jam dokumentus, kuriuos atsiimdamas iš Veiverių valsčiaus raštinės pasirašo *lietuviškai*, bent šiuo norėdamas savo nusistatymą pabrėžti¹⁴.

Tokį Dovydaičio nusistatymą savo atsiminimuose liudija ir V. Sruoginis. Per 1906 vasaros atostogas sekmadieniais sutikdamas Dovydaitį ir pasakodamas, kokią „naują dvasią“ rado balandžio mėnesį grįžęs pavyzdinėn mokyklon, kartą jį paklausė, ar grįžtų rudenį seminarijon, jei mokslas eitų taip, kaip dabar pavyzdinėje mokykloje. Dovydaitis rimtai jam atsakęs: „Aš pasirašiau peticiją, kurioje pasakya: kol nebus įvykdyti reikalavimai, tai seminarijoje mokslą nutraukiu. Reikalavimai neįvykdyti, ir aš negaliu grįžti“⁶⁶.

Paties Dovydaičio autobiografinėse užuominose nerandame taip griežtai formuluoto nusistatymo. Taip griežtai imant dalyką, visus kitus, kurie grįžo seminarijon, reikėtų griežtai pasmerkti. Nei kiti, nei Dovydaitis to nedarė. Kiek reiktų smerkti visų kitų grįžimą, tiek reikėtų didvyrinti Dovydaičio negrįžimą. To taip pat nedarė nei kiti, nei pats Dovydaitis. M. Krupavičius, minėdamas, jog Dovydaičiui baigti seminarijos „neleidusi garbė“, jog „jis nenorėjęs laužyti savo žodžio ir pažadų“, būdingai vartoja tariamąją nuosaką. VI. Žiūrys paprastai pastebi, kad, matyt, Dovydaitis „neteko kantrybės daugiau pasilikti seminarijoj ir jon po 1905 m. rudens streiko nebegrįžo“⁶⁷.

Kai jau po 30 metų nuo anų dienų Dovydaitis palietė savo negrįžimą seminarijon, motyvu nurodė ne „garbė“ ir nenorą „laužyti savo žodį ir pažadus“, o greičiau nenorą duoti naują „žodį“ prieš savo sąžinę — duoti pažadus nevykdyti to, ką laikė visų pareiga. Būtent taip Dovydaitis nusakė tą apsisprendimą savo autobiografijoje: „1906-07 mokslo metų pradžioj prašėsi primami taip pat ir visi kiti. Buvo priimti tik davę raštinius pasižadėjimus, kad prieš valdžią nekilsią. Manęs tame skaičiuje nebuvo: galvojau apie gimnaziją“²⁴. Dovydaičiui pačiam prievartauti savo sąžinę, duodant reikalaujamą pasižadėjimą, iš tikro turėjo atrodyti atgrasiu dalyku, verčiančiu ieškoti garbingesnės išeities. Tad, jei ir nėra ko didvyrinti Dovydaičio negrįžimo seminarijon, bet taip pat būtų neteisu jo neįvertinti. Savo apsisprendimu verčiau ieškoti kitos išeities, negu nusilenkti prievartai, Dovydaitis dar savo jaunystėj parodė tą kietą tiesumą, kuris visą jo gyvenimą liko būdingu „dovydaitiškumu“.

Žinoma, jei Dovydaitis būtų tik negrįžęs į Veiverius ir pasilikęs Runkiuose, reikėtų jo apsisprendimą laikyti tik bergždžių užsispyrimu, tik apgailestauti kaip neišmintingą atkaklumą. Bet Dovydaitis savo negrįžimui Veiverių mokytojų seminarijon su-

teikė pozityvų motyvą: „galvojau apie gimnaziją“. Ir ankstesniuose atsiminimuose iš Veiverių meto rašė, kad negrįžęs seminarijon, o „nuėjęs ieškot šviesos savais keliais“⁶⁵.

Trokštant daugiau šviesos, Veiverių seminarija negalėjo daug vilioti atgal jį grįžti. Anksčiau kurį laiką ji buvo laikoma net geriausia iš visų Varšuvos apygardos mokytojų seminarijų. Tačiau Dovydaičio mokymosi metais to jau nebebuvo galima pasakyti⁶⁶.

b. Daug mokslo pusiau išeitoj Veiverių mokytojų seminarijoj Dovydaitis nepasisėmė. Jei ir visą seminarijos kursą būtų baigęs, vis vien nebūtų daug apsišvietęs. Ir pridėjus prie seminarijos trijų metų dar parengiamosios mokyklos dvejus metus, vis vien tai tesudaro penkerių metų vidurinę mokyklą, taigi vos per pusę normalios aštuonmetės gimnazijos. Žinoma, varydamasis pirmuoju mokiniu, Dovydaitis veltui laiko nepraleido — pasinaudojo, kiek buvo galima pasinaudoti.

Bet kadangi Dovydaitis daugiau šviesos troško, negu galėjo gauti paprastoj mokytojų seminarijoje, tai, matyt, jau seniau jame brendo mintis pereiti į gimnaziją. Tik gimnazija galėjo atverti kelią į aukštąjį mokslą. Kilęs streikas ir dėl jo iš seminarijos pašalinimas kaip tik ir buvo paskata ryžtis savo svajonei, užuot keliaklupsčius, kad teiktųsi atgal į seminariją priimti.

Veiveriuose praleisti pustrėčių metų yra trumpas laiko tarpas. Tačiau Dovydaičio asmenybės formavimesi tai labai reikšmingas laikotarpis. Todėl atitinkamai jam ir vietos negailėta. Mokslo gauti Dovydaitis spėjo vėliau ir kitur, bet gyvenimo daugiausia patyrė čia, Veiveriuose, nes kaip tik tuo amžiaus laikotarpiu godžiausiai ir drauge kritiškiausiai į viską žvelgiama.

Veiveriuose Dovydaitis praleido savo amžiaus septynioliktuosius - devynioliktuosius metus. Šiuo laikotarpiu daugiau ar mažiau galutinai baigiasi asmenybės susiformavimas: arba jau sąmoningai perimamas tasai pagrindas, kurio dvasioj buvo skleidžiamasi, arba pakeliamas maištas prieš tą pagrindą kokio nors naujo pagrindo vardan. Dovydaitį tokį, kokį pažinojome, atbaigė formuoti Veiverių mokytojų seminarijos metai. Maskvos universitetan vėliau jis vyko jau kaip nusistovėjęs žmogus, žinantis, kas pats yra ir ko siekia.

Veiveriuose, pirmą kartą palikęs tėvų namus, atsirado platesnėje bendraamžių draugų bendruomenėj (pirmaisiais mokslo metais vien buto draugų buvo 7 — tikra buto bendruomenė!). Tiesa, ši bendruomenė nebuvo nei nuo jo paties skirtinga, nei apamai įvairi. M. Krupavičiaus žodžiais, tai buvo daugiausia kaimo žaliukų — „pusbernių ir apybernių“ bendruomenė. Nuo seno mokykloj vyraujant nusistatymui prieš „poniškumą“, nebuvo rūpinamasi nė tomis civilizacinėmis santykiavimo formomis, kurios pas mus yra įgijusios „dailaus elgesio“ vardą. Užtat ir Dovydaitis liko toks, koks užaugo Runkių girios kaimelyje. Veiveriuose buvo laikas „civilizuoti“ jo išorinę laikyseną — praeiti kaimo vaikui pravartu jo laikysenos, kalbėsenos etc. apipavidalinimą. Veiverių mokytojų seminarija laiku to neatliko — išoriškai Dovydaitis liko „netašytas“ girininkas.

Priešingai, ne vieno Veiverių auklėtinio atsiminimuose kalbama, kad jų mokykla greičiau tvirkinusi jaunimo sielas, negu juos auklėjusi. Su tokia aplinka susidūrimas jauną žmogų gali abejaip paveikti: arba sugundyti savo vilionėmis, arba sukelti prieš save protestą. Dovydaičio nesugundė. Kiek visoj aplinkoj buvo veidmainiškumo (auklėtojai virtę savo auklėtinių šnipais, o mokiniai turi slapstytis ir nuo savo mokytojų, ir nuo nepatikimųjų draugų), tiek Dovydaitis liko reto tiesumo žmogus. Nors ir kokia formalybė buvo pasižadėjimas nebemaištauti prieš valdžią, vis vien ta kaina grįžti seminarijon jį purtė. Kiek aplinkoj buvo hedonistinio skatinimo (prisiminkime cituotą inspektoriaus viliojimą daryti, ką tik nori, tik neužsiimt „politika“), tiek Dovydaitis tiesiog asketine rimtimi žvelgė į gyvenimą.

Su tėvų namuose įskiepytu doriniu žvilgiu Dovydaičiui drauge ėjo religiniai įsitikinimai. Veiverių seminarijos aplinka šiuo atžvilgiu nesiskyrė nuo namų tradicijos. Kaip M. Krupavičius liudija, „beveik visi mokiniai laikydavosi daugiau ar mažiau savo namų religinių tradicijų“, ir dėl to mokinių tarpe nebuvo ir religinės kovos. Tik vieną ginčą Dovydaitis turėjęs su vyresnio kurso laisvamaniškai nusiteikusiu lenku dėl darvinizmo, „apie kurį tuo metu ir jis pats beveik jokio supratimo neturėjo“⁴⁴. Paties Dovydaičio atsiminimuose tėra vienas, bet pakartotinai atpasakotas epizodas, kaip didžiai jį papiktino mitinguoti atvykęs V. Kapsukas su draugais, užsisakydami penktadienį — dešros!

Su plačiai suklestėjusiu religiniu indiferentizmu ir atviru bei kovingu ateizmu susidurti Dovydaičiui buvo lemta jau vėliau

Maskvos universitete. Tačiau lietuviškasis jo nusiteikimas kovos ugnyje buvo išbandytas jau Veiveriuose, susidūrus su brutalia rusifikacija. Dovydaičio lietuvybė buvo natūrali: nereikėjo jam, kaip V. Kudirkai ir daugeliui kitų, „atsiversti“ į lietuvius, nes kuo kitu ir negalėjo būti lietuviškame Runkių kaimelyje. Bet Veiveriuose reikėjo lietuvybę įsisąmoninti, patekus seminarijoje į jai priešią aplinką. Ir niekas negalėjo labiau prieš rusus nuteikti, kaip tokie mokytojai, kokių Dovydaitis Veiveriuose turėjo. Nuteikdami jauną jautrų žmogų prieš save, jie taip jį tautiškai įsąmonino, kad padarė visam laikui atsparų prieš bet kokį rusofilizmą. Daugelis senosios kartos lietuvių inteligentų, nors kovojo prieš caro režimą, tačiau kultūriniu atžvilgiu vienašališkai linko į rusus. Priešingai, Dovydaitis greičiau taip pat vienašališkai sukosi nuo rusų ir jų kultūros.

Per pustrėčių metų Dovydaitis Veiveriuose pergyveno du streikus, aktyviai juose dalyvaudamas. Iš „revoliucionierių lizdo“ išėjo jis atkakliu kovotoju. Neabejojamai jame žėrėjo revoliucionieriaus dvasia, visą gyvenimą neleidusi jam nurimti. Tik revoliucija Dovydaičiui reiškė ne griauti, o ginti, kas yra brangu.

Apie šią savo mokyklą Dovydaitis po daugelio metų pagarbiai rašė: „Rusai ją buvo įkūrę (1866 m.) Lietuvos rusinimo tikslais, bet Lietuvą globojusi Dievo apvaizda kitaip lėmė: iš tos seminarijos yra išėję daug susipratusių Lietuvos inteligentų, tautinio darbo darbininkų“⁵⁸.

Veiverių mokytojų seminarija iš tikro išaugino daugelį žinomų žmonių. Jos auklėtiniai buvo „Aušros“ poetai: P. Arminas, Ks. Sakalauskas - Vanagėlis, J. Andziulaitis - Kalnėnas. Žymus varpininkas — V. Palukaitis. Daugumą pirmųjų vadovėlių pradžios mokyklai parengė veiveriečiai: J. Damijonaitis, P. Bendorius, Pr. Daugirdas, M. Vasiliauskas, S. Vaznelis, Pr. Klimaitis (Prano slapyvardžiu), J.J. Palukaitis ir kt. Nepriklausomos Lietuvos metu prie jų dar prisidėjo J. Gvildys, J. Geniušas, A. Jakučionis, A. Kaunas, J. Lazauskas, St. Matjošaitis - Esmaitis. Žymūs pedagogai buvo ir J. ir A. Vokietaičiai, dr. Kl. Ruginis ir daug kitų. Iš likusiųjų dirbti pradžios mokyklose ne vieno vardą išgarsino jų išmokslinti savo vaikai. Būdingi pavyzdžiai — P. Draugelis ir M. Endziulaitis. Šiuo atžvilgiu itin pažymėtinas minėtasis Veiverių mokytojų seminarijos auklėtinis ir vėliau jos mokytojas J. Kairiūkštis.

Nemaža, baigę mokslą Veiveriuose, vėliau nuėjo į kitas darbo sritis. Tad ir nepedagoguose nestokojo buvusių veiveriečių. Visiems žinomi veiveriečiai prel. M. Krupavičius ir diplomatas Vc. Sidzikauskas. Į kunigus nuėjo misionierius jėzuitas J. Bružikas ir religinės pedagogikos leidinių autorius J. Danielius. Bet ypač nemaža veiveriečių I pasaulinis karas nukreipė į karinę tarnybą (ligi generolų iškilo V. Giedrys, M. Rėklaitis, K. Skučas). Nepriklausomybės kovose žuvo veiveriečiai V. Gvildys, K. Ramanauskas, V. Rimavičius. Tarp šaulių pirmųjų organizatorių buvo M. Mikelkevičius, kurio atsiminimus apie Dovydaitį anksčiau citavome. Keletas nuėjo į teisę (tarp kitų ir jau keletą kartų minėtasis J. Jesaitis, vėliau ilgametis Kauno notaras). A. Žmuidzinavičius tapo dailininku. Veiverių mokytojų seminarijoje yra mokęsis dramos aktorius P. Kubertavičius ir operos solistas A. Kučingis⁶⁹.

Dovydaičio nėra Veiverių mokytojų seminariją baigusiųjų sąraše, bet jis yra pačiose pirmose eilėse jos buvusių auklėtinių kaip vienas iš pačių didžiųjų mūsų tautos švietėjų.

VI

BRANDOS ATESTATAS EKSTERNU

„Negrižo į seminariją“ Dovydaičiui tuo tarpu reiškė: grįžo į gimtinius Runkius. Pustrečių metų praleidęs Veiverių mokytojų seminarijoje, vėl kitus pustrečių metų leido tėviškėje. Tik 1908 m. ją vėl paliko, kai pavasarį Marijampolės gimnazijoje įsigijo brandos atestatą ir rudenį išvyko studijoms Maskvos universitete.

a. Jau Veiveriuose Dovydaitis dalyvavo ne tik seminarijos streikuose, bet jungėsi į bendrąjį lietuvių tuo metu prasidėjusį sambrūzdį. J. Greimas liudija, kad su Dovydaičiu jie plačiai skleidė atsišaukimus, lipindami ant stulpų ir sienų. Imdamas įrišti seminarijos bibliotekos knygas, Greimas mokėjo pasigaminti gerų klijų. „Tad atsišaukimus stipriai prilipindavome. Matėme, kaip rytais zemsčiai juos skuto savo kardais. Viename miestelio gale juos suradę skuta, o kitame gale būriai žmonių juos skaito...“ Enciklopedinė Dovydaičio biografija taip pat pažymi, kad jau Veiveriuose „aktyviai dalyvavo lietuviybės judėjime, skaitė draudžiamą lietuvišką spaudą, platino atsišaukimus“⁷⁰.

Grįžęs į tėviškę, Dovydaitis taip pat tęsė lietuvišką veiklą. Per visą Lietuvą ėjusi revoliucinio sambrūzdžio banga neaplenkė nė Višakio Rūdos ramiojo užkampio. Dar prieš Dovydaičio grįžimą iš seminarijos du kartus buvo užpultas Višakio Rūdos monopolis (valstybinė degtinės parduotuvė). Taip pat du kartus (1905.XI.27 ir XII.11) lankyta ir mokykla, sunaikinant carų portretus ir kitą panašią medžiagą⁷¹. Taigi, ir Višakio Rūdon užsukdavo revoliucionieriai. Nestokodavo ir to meto revoliucinių atsišaukimų. Dovydaičiui grįžus namo į Runkius, taip pat atsirado

atitinkamos literatūros svirno slėptuvėje. Šią literatūrą Dovydaitis platino ir Višakio Rūdoje: „po pamaldų Motiejaus ’studentas’ mėtė proklamacijas“ (A. Puodžiukynas iš savo tėvų pasakojimo). Dovydaitis taipogi rašė korespondencijas į „Vilniaus Žinias“ ir „Naująją Gdynę“ (pradėtą socialdemokratų leisti 1906 gegužės mėn.). Pagal J. Greimo informaciją, šias savo korespondencijas pasirašydavęs slapyvardžiu „Agurkiškių murzius“ (Agurkiškės — kaimyninis kaimas apie 2 km į šiaurės rytus nuo Runkių). Tose savo korespondencijose Dovydaitis pliekė vietinę rusų administraciją už žmonėms daromas skriaudas. Įvairių skriaudų reikalais rašė žmonėms prašymus ir siuntė juos Lietuvos atstovams dūmoje⁷⁰.

Kad Dovydaitis būtų ir mitingus organizavęs ir juose kalbėjęs, nėra žinių. Artimas draugas J. Greimas tepastebi, kad Dovydaitis buvo „ne mitinginis“. Nė ginklo jiedu nebuvo įsigiję tuo metu. Tačiau už kažką ir Dovydaitis vis dėlto „Kaune 1906 gavo policininko nagaikų“⁷⁰. Kokiomis aplinkybėmis tai įvyko, nėra žinių.

Ir revoliuciniu metu Dovydaitis griebėsi ne ginklo ir mitingų, o švietimo darbo, laikydamas šviesą galingesniu ginklu už tuos, kuriais žudoma.

Valdiška Višakio Rūdos pradžios mokykla buvo uždaryta. Kaip tai įvyko, vaizdžiai iliustruoja A. Puodžiukyno atsiminimai:

Vieną dieną visi mes nuščiuvome, kai į mokyklą įėjo du veidus apsimuturiavę vyrai. Mūsų nuolatinį mokytoją J. Paltanavičių tuo metu pavadavo mokytojas Jonas-Juozas Palukaitis. Dialogą tarp revoliucionierių ir mokytojo pažodžiui atsimenu, nes mums tai buvo sukrečiantis įvykis.

— Kokia kalba, ponas mokytojau, vaikus mokote?

— Rusiškai.

— Reikia lietuviškai vaikus mokyti.

— Kokį knygų katalogą turite?

— Rusišką.

— Ruską katalogą reikia sudraskyti. Įsigykite lietuviškų knygų.

Glėbiais išnešė knygas, numetė ant vieškelio ir liepė mums draskyti.

Su vaikams būdingu triukšmu mes vykdėme šį įsakymą. Lėkė į orą rusiškos knygos, vėjas gaudė ir nešiojo lapus.

Uždarius šią valdišką pradžios mokyklą, klebonas J. Strimavičius (žmonės jį vadino Štrimu, taip ir Dovydaitis savo atsiminimuose jį vadina) sumanė įkurti privačią lietuvišką pradžios mokyklą.

Dar pirmojo 1906 sausio pusėj klebonas atvyko į Runkius ir išdėstė Dovydaičiui savo mintį: kadangi valdiška mokykla dėl esamos suirutės nedirba, tai jis pasiryžo įkurti grynai lietuvišką mokyklą. O mokytoju kviečia Dovydaitį, „taip pat kaip 'bedarbį'“. Dovydaitis sutiko: „Kadangi 'mokytojo' pareigas eiti ne kartą man tekdavo jau pradžios mokyklą belankant ir vėliau, tai šioks darbas manęs nebaidė“. Tuoju darbas ir buvo pradėtas. Sekmadienį klebonas paskelbė bažnyčioj savo sumanyimą iš sakyklos, ir rytojaus dieną vaikai susirinko į nurodytą patalpą vienuose privačiuose namuose. „Pradėjome mokytis vien tik *lietuviškai* iš grynai lietuviškų knygelių, kurių aš parsiveždavau iš Kauno“.

Be abejo, Dovydaitis jautėsi dirbęs naudingą lietuvišką darbą ir juo pozityviai įsijungęs į bendrą tautinį sąjūdį. Tačiau netrukus („padirbėjus savaitę kitą“) gavo nustebti, kad toks darbas dar ne tikrai revoliucinis. Vieną dieną Višakio Rūdon užsuko gerai ginkluotų revoliucionierių būrelis. Pasakę aikštėje kalbas, jie susimetė į smuklę įvairių reikalų su žmonėmis atlikinėti, bylų spręsti ir kt., nes jie buvo „naujos lietuviškos valdžios reiškęjai ir atstovai“. Iš pradžių Dovydaitis drįsęs tik iš tolo į juos žiūrėti: „jų autoritetas mano akyse buvo iki debesų iškilęs“. Bet paskui ir jis įsidrąsino pasigirti: „taip pat šį tą dirbęs lietuviškam reikalui“, naujoj mokykloj „mokydamas *vien tik lietuviškai*, ir nė žodžio rusiškai...“ Tačiau sulaukė tokio netikėto atsakymo, kuris buvo „lyg koks leduoto vandens kibiras ant mano įkaitusio kailio“. Būtent, užuot jo lietuvišką darbą įvertinus, buvo tik paklaustas: „O ar daug toje jūsų mokykloje yra tikybės?“

Savo reakciją į šį klausimą Dovydaitis taip aprašo: „Pasijutau lyg basliu į galvą tvotas, sumišau visiškai ir, vietoj aiškaus atsakymo, tik teisindamasis kažką numykiau... Jutausi nuginkluotas, suniekintas, kažkokį netinkamą, pragaištingą darbą dirbęs. Nosį nukabinęs pasitraukiau į šalį ir daugiau progų susitikt su kalbama is vyrukais neieškojau“⁷².

Šis incidentas konkrečiai iliustruoja jau anksčiau minėtą Dovydaičio santykį su 1905 metų „revoliucija“. Aktyviai Dovydaitis joje dalyvavo, kiek ji buvo tautinis sąjūdis, reiškiantis protestą prieš carinės Rusijos režimą ir siekiantis Lietuvai bent kiek daugiau laisvės. Bet kiek ši „revoliucija“ kėsinosi ir prieš

pačių lietuvių tikėjimą, tai buvo Dovydaičiui jau svetimas ir priešiškas reikalas.

Betgi neilgai buvo lemta Dovydaičiui tęsti pradėtą lietuviškos mokyklos mokytojo darbą. Caro valdžiai sutramdžius revoliucinį sąjūdį ir prasidėjus reakcijai, ši lietuviškoji mokykla buvo rusų uždaryta, teveikusi „apie mėnesį laiko“⁷⁰. A. Puodžiukynas prisimena, kad jau vėliau Dovydaitis jam pasakojo pats matęs ir vietinio mokytojo J. Paltanavičiaus raštą inspektoriui, kuriame skundėsi dėl nelegalios mokyklos ir nelegalaus mokytojo veiklos (taigi, Nietzsches žodžiais, menschlich, allzu menschlich — žmogiška, per daug žmogiška!). Bet vėliau tas pats mokytojas, kai tekdavo kur išvažiuoti, vėl dažnai kviesdavosi namuose likusį Dovydaičį jį pavaduoti. Vėlesniuose savo atsiminimuose apie Dovydaičį J. Paltanavičius rašė: „Dar geriau jis mane pavaduodavo, kai negrįžęs seminarijon rengėsi subrendimo egzaminams“²⁸.

Iškūsti rusų valdžiai dėl nelegalios lietuviškos mokyklos, klebonas kun. J. Strimavičius ir Dovydaitis buvo kvočiami, bet „sumaniai išsiteisinus, nė vienas jūdvių nenukentėjo“⁷⁰.

Nesitenkindamas atsitiktine talka J. Paltanavičiui Višakio Rūdos mokykloje, 1907-08 metų žiemą Dovydaitis savo tėvų namuose įsteigė slaptą mokyklėlę. Susirinkdavo 12 -15 vaikų iš Runkių ir Agurkiškės kaimų. Mokė juos skaityt, rašyt ir aritmetikos. Rusų kalbos nemokė. Vaikai sueidavo jau prašvitus, apie 9 val. ryto, o namo paleisdavo apie 2 val. po pietų. Mokydavosi susėdę prie dviejų stalų seklyčioje. Būdavo daromos ir pertraukos, kaip tikroji mokykla. Knygeles mokiniai pasirūpindavo patys. Mokestį (50 kapeikų mėnesiui) mokytojui įteikdavo tėvai.

b. Ar pavaduodavo prisireikus J. Paltanavičių, ar pats namuose įsteigė mokyklėlę, ar vikarui Iz. Keblaičiui padėdavo tvarkyti steigiamą parapijos knygynėlį ir rišdavo knygas, — tai visa nesprendė klausimo, ką toliau daryti. Atsisakęs grįžti į Veiverius, Dovydaitis svajojo apie gimnaziją. Bet kaip ją pasiekti?

Psichologinė aplinkos nuotaika buvo labai nepalanki Dovydaičiui, iš seminarijos pasitraukusiam (jo paties akimis) ar iš jos pašalintam (seminarijos vadovybės akimis). Vietinių žmonių nuomone, Motiejus Dovydaitis vaiką tik iš kelio išvedė,

mokytojo iš jo nepadarė, o darbininką sugadino — taps ko-
kiu valsčiaus raštininkėliu, ir tiek.

Vieni atvirai ir į akis tėvui šaipėsi, kad nepavyko sūnų ponu pada-
ryti, kiti šiaip sau šnekučiuodamiesi tvirtino, kad mokslas žmogų gadina
ir iš Prano darbininko nebūsią. Nors buvęs seminaristas ir dabar jokio
ūkio darbo nevengė, bet kas kaime laikys rimtu darbininku tokį žmogų
kuris nuolat vis knygą griebia?... Kai man laimė klievo kartu su tėvais va-
žiuot į Kauną, pervažiuojant Runkių kaimą, atsimenu maždaug tokį tėvų
pasikalbėjimo fragmentą. Tėvas, rodydamas botagu į griovį kasantį vyruką,
sako:

— Tai mat, Dovydaitis mokė sūnų, mokė, ir niekas neišėjo; ana gra-
bes kasa, ir tiek.

— Tai, ką moki, vis už pečių nenešioji, — priežodžiu atsakė mama.

— Et, — kalba toliau tėtis, — bile iš jo geras darbininkas bus;
nedasimokė, tai bus koks 'pisčikėlis', ir gana¹⁴.

Nėra ko stebėtis kaimiečių laikysena. Ir šviesesnieji skep-
tiškai žvelgė į Dovydaičio sumanymą namuose gimnazijon pa-
sirengti. Kai jau vėliau Dovydaitis rengėsi laikyti abitūros eg-
zaminus Marijampolės gimnazijoje, mokytojas J. Paltanavičius
tai užsiminė vikarui kun. Iz. Keblaičiui. Tas tik nusijuokė iš
tokios žinios: ne tokiems vaikeliams išlaikyti, nes ir tie, kurie
gimnaziją lanko 8 metus, turi vargo brandos atestatą įsigyti.
Pažindamas savo buvusio mokinio gabumą ir darbštumą, J. Pal-
tanavičius pradėjo su vikaru ginčytis. Netikėdamas, kad Do-
vydaičiui pasisektų tuo būdu gimnaziją baigti, vikaras pažadėjęs
duoti J. Paltanavičiui 150 rublių, jei Dovydaitis egzaminus iš-
laikytų. Kai Dovydaitis egzaminus išlaikė, J. Paltanavičius, nu-
ėjęs pas kun. Iz. Keblaitį, priminė tas lažybas: tik „150 rublių
neėmiau ir pasiūliau, jei jis norįs, tesušelpias jais Praną Do-
vydaitį“²⁸.

Užbėgę priekin, turime grįžti prie ankstesnių Dovydaičio
rūpesčių. 1907 m. pradžioj tėviškės aplankyti iš Rusijos parvyko
jaunesnysis tėvo brolis Juozas, po karinės tarnybos ten palikęs
ir jau užmiršęs lietuviškai kalbėti. Jis Polocke dirbo vietinė-
nėj kadetų korpuso siuvykloj kirpėju⁷⁰. Tas dėdė įkalbėjo savo
broliavaikį drauge su juo vykti Polockan: ten būsią galima įsto-
ti gimnazijon ar realinėn mokyklon. Paklausė ir išvyko. Bet
kelionė buvo nesėkminga: dėdė daugiau jį suvedžiojo, negu
padėjo. Su dėde išvykstančiam Pranui motina davė auksinę penk-
rublę. Pirmame laiške sūnus pranešė, kad dėdė, vos privažiavus
Kauną, tą pinigą iš jo atėmė ir su draugais pragėrė. Vėles-

niuose laiškuose savo namiškius Pranas informavo, kad ketintų mokslų neina, o pagrindinis „mokslas“ yra nešioti dėdės puotoms gėralus. Džiaugėsi bent tuo, jog pinigai už parduotus tuščius butelius lieka jam. Tuo būdu surinkęs pinigų kelionei, jis grįžo iš „labdariu“ praminto dėdės vėl į namus. Su dėde bet kokie ryšiai nutrūko.

Polocke nepavyko mokyklon įstoti. Numatyta įsteigti realinė mokykla nebuvo įsteigta, o į ten veikusią kadetų korpuso mokyklą su gimnazijos programa buvo priimami tik aukštų rusų karininkų vaikai. Iš tos kelionės Polockan Dovydaitis savo autobiografijoje mini tik vieną naudą: „čia susitikau pirmą kartą savo gyvenime studentą — suklypusį žydėlį“. O nauda buvo tokia, kad tas studentas bent kiek patikrino Dovydaičio žinias ir pabrėžino, kad „svajoti apie gimnazijos baigimą man yra galima“²⁴.

Grįžo iš Polocko tuščiomis rankomis, bet su nauja viltimi. Po poros veltui sugaištų mėnesių Polocke (nenurindamas be darbo, iš ten bent korespondencijas siuntinėjo į Vilniaus lietuvių spaudą) grįžo namo. Velykas atšventęs jau Runkiuose, po jų nuvyko Marijampolėn susipažinti su gimnazijos programa. Buvo svajojęs bent šešių klasių egzaminą išlaikyti. Bet kai Marijampolėje patyrė, kad tarp šešių ir aštuonių klasių „skirtumas nedidžiausias“, pasiryžo rengtis abiturso, visų aštuonių klasių, egzaminams.

Nerandant nei supratimo, nei užjautimo iš šalies, Dovydaičiui reikėjo ieškoti atramos tik savyje pačiame — savo ryžte ištesėti, ką užsimojo. J. Greimas pasakoja, kad, kelis kartus atlankęs Dovydaitį tėviškėje, vis rasdavęs jį svirne prie atdarų durų už knygų krūvos besimokantį. Vis kartodavęs besimokomos lotynų kalbos posakį: *Roma locuta, causa finita* (Roma prabilo — byla baigta) — savo nebeatšaukiamą pasiryžimą baigti gimnaziją.

Sunkiai įsivaizduojamomis aplinkybėmis Dovydaitis rengėsi gimnaziją baigti, jos nė vienos dienos nelankęs. Rengėsi pats, niekieno nepadedamas, be jokio privataus mokytojo. Ir rengėsi ne visu, o tik nuo ūkio darbų atliekamu laiku.

Buvo įgudęs, sakytume, išsidirbęs sistemą ir išradęs specialią techniką, kaip išnaudoti kiekvieną minutę, suderinant ir ūkio darbus, ir savo reikalus. Nė žingsnio nesiskyrė su knyga. Prie žagrės rankenų prisitaisė rėmelius knygai laikyti, todėl ir ardamas skaitydavo. Turėdavo šalia atverstą knygą, ir dalgį

plakdamas. Ilgomis vasaros dienomis, kitiems nusenstant per popietę, jis knibdavo į knygą. Visur nešiodavęs knygą ir išnaudodavęs kiekvieną poilsio valandėlę. Klėtelėje prieš užmigdamas mokydavęs prie balanos šviesos. Tokį pasakojimą apie Dovydaičio rengimąsi brandos atestato egzaminams iš savo tėvo atsimeina to paties Runkių kaimo J. P. Palukaitis. Patvirtina tai ir V. Sruoginio atsiminimai. Dovydaitienė skundusis jo motinai, kad Pranukas pasilieka prie knygų ilgai vakare, kai jau visi eina gulti. Gailejosi ji vaiko, kad gaidgystėj, kai tėvas keliasi kulti, vedasi su savim ir Praną⁶⁶. Kitaip, matyt, buvo neįmanoma verstis.

c. Kietu ir atkakliu darbu Dovydaitis pasirengė gimnazijos baigimo egzaminams.

Tokiu pat būdu, eksteriais (gimnazijos nelankius), norinčių baigti gimnaziją Dovydaitis Marijampolėj rado dar kelis. Buvo tuo laiku dvarininkuose paprotis savo vaikams samdyti namuose mokytojus, kad juos parengtų gimnazijos baigimui. Išsipuošusių ponaičių tarpe Dovydaitis savo kaimietiškais drabužiais iš karto išsiskyrė kaip „mužikas“. Atsisėdus Dovydaičiui į suolą šalia kitų, vienas net paklausęs jo, ar ne per apsirikimą čia patekęs⁶⁶. Visi jie iš aukšto žiūrėjo į Dovydaitį, bet netrukus turėjo savo nuomonę pakeisti. Pirmame rašomajame egzamine Dovydaitis pirmasis įteikė savo rašinį. Tas pats kartojo ir kituose egzaminuose⁵⁰. Vienas kitas per šiuos egzaminus jau ir atkrito. Ponaičiai, tai matydami, pradėję prieš „mužiką“ kelti kepure ir prašyti jo pagalbos⁴⁴.

V. Sruoginis rašė, kad iš aštuonių tuomet eksteriais laikusių brandos egzaminus tik vienas Dovydaitis juos išlaikė. Kiek tai tiesa, mums nesvarbu, nes mums terūpi Dovydaitis. Jis pats sakęs V. Sruoginiui, kad „jo išlaikymą galėjusi nulemti jo biografija, kurią reikėjo pridėti prie prašymo“⁶⁶. Parodydama Dovydaičio išsilavinimą, gal ta autobiografija ir palankiau nuteikė mokytojus jo atžvilgiu. Bet galutinai, aišku, viską lėmė patys egzaminai.

Kiek buvo vargo šiam laimėjimui pasiekti, tiek buvo džiaugsmo, jį pasiekus. Pats Dovydaitis tą savo džiaugsmą taip aprašė: „1908 m. birželio mėn. grįžau iš Marijampolės pėsčias į Runkius (apie 30 km), po kojomis žemės nedaug jausdamas: kišenėje nešiausi gimnazijos baigimo (subrendimo) liudijimą. Iš to džiaugs-

mo Vincų karčiamoj (prie plento) net išsigėriau... limonado buteliuką. Pernakvojęs Kazlų Rūdoj, rytojaus dieną prisistačiau savo pažįstamiems Višakio Rūdoj“. Tas pats vikaras kun. Iz. Keblaitis, kuris anksčiau skeptiškai žiūrėjo į Dovydaičio užmojį baigti gimnaziją be jos lankymo, dabar, nors būdamas blaivybės veikėjas, Dovydaičiui tarė: „Še tau šiandien 5 rublius pragert, o kai eisi universitetą, gausi iš manęs 100 rublių“.

Visą vasarą Dovydaitis gyveno savo laimėjimo džiaugsmu, kaip pats toliau rašo: „Ir visą 1908 m. vasarą mano nuotaika buvo pakilusi: ar tai 'žertas', kad aš jau dabar galėsiu būti *studentas!!!* Vėliau, tapęs profesorium, visai neturėjau panašaus, taip maloniai kutenančio, jausmo, kokį tada turėjau, pamanydamas, jog, ilgus metus pas tėtę piemenavęs ir bėrnėjęs, dabar jau galėsiu būti *studentas!*“²⁴.

d. Kas Dovydaičiui buvo iškovotas laimėjimas, tas plačiai apylinkei Sūduvoje buvo didelė sensacija. „Dėl čia niekada negirdėto tokio mano pasisėkimo bažnytkaimiui, o dalimi ir visai parapijai, išteko kalbų ilgoką laiką“²⁴. Ir toliau garsas pasklido, ir ilgiau truko, negu pats Dovydaitis galvojo. Jo egzaminai virto legenda.

Kaip A. Puodžiukynas prisimena, „kalbų pakako 2-3 metams“. Būdinga dialogų forma maždaug tokia būdavusi:

— Tai tu matai! Dovydaičio Pranį išvarė iš Veiverių, parėjęs tai čia, tai čia stumdėsi, žiūrėjo žiūrėjo į knygas, nuėjo į Starapolę (Marijampolės senas pavadinimas — J.G.), braukšt ir išlaikė iš 8 klesų.

— Sako, kai nuėjo laikyti egzaminų, tai 'daraktoriai' pradėjo šaipytis: šniūreliu apsijuosęs, klumputėm apsiavęs ir, girdi, nori laikyt iš 8 klesų.

— O laikyti, sako, buvo nelengva. Kitiems reikėjo laikyt tik iš 8 klesos, o jam reikėjo pradėti nuo pirmos. Kai išlaikė iš pirmos, davė laikyti iš antros, kai išlaikė iš antros, leido laikyt iš trečios. Taip daėjo iki 8. Kai ir iš 8-os išlaikė — visi nustebo. Tai tu, sako, kiek tas muzikėlis moka¹⁴.

Ir juo žinia toliau sklido, juo ji daugiau legenda virto. Po beveik 60 metų apie Dovydaičio gimnazijos baigimą susikūrusią legendą gražiai perteikė jo vėliau buvęs mokinys dr. J. Žmuidzinas:

Sykį, atsimenu gerai, motina man pasakojo. Ateina, girdi, į Marijampolės gimnaziją, į komisiją laikyti eksternu egzaminų Višakio Rūdos Dovydaitukas, basaminčiais, su klumpėmis, balto naminio audeklo kelnėm ir tokiais pat baltais iki kelių marškiniais, juosta perrištais, — ateina, o

čia uniformuoti gimnazistai ir mokytojai tik persimetė jam pašaipiais žvilgsniais ir pradėjo kugždėtis... Tačiau tuojau visi nutilo ir surimtėjo, kai tas klumpius ėmė pyškinti kaip iš gausybės rago atsakymus egzaminatoriams.

Legendos turi savo būdingą tiesą: jos kuria savo didvyrius, aukštindamos jų žygius ir jais stebėdamosios, bet jų pačių neišskirdamos iš visų tarpo, kad kaip tik būtų galima juos *savais* didvyriais laikyti. Toks paprastas žmogus, iš mūsų pačių, bet, žiūrėkite, kokių nepaprastų dalykų jis atliko! Pagal tai liaudies vaizduotė, kurdama Dovydaičio legendą, ir tuose egzaminuose jį taip aprenė, kaip patys kasdieniškai dėvėjo. Tai ir yra Dovydaičio legendos pagrindinė tiesa: ir „girininkų“, ir „laukininkų“ liaudis pripažino Dovydaičį savu žmogumi ir tada, kai jis ruošėsi palikti savo gimtinę ir išvykti į platųjį pasaulį.

Žinoma, nei tokiu būdu Dovydaitis laikė tuos egzaminus (eidamas nuo pirmos iki aštuntos klasės), nei jau taip labai gerai juos išlaikė, nei jau taip menkai buvo juose apsirengęs. Kiek vienur perdėtai išaukštinama, tiek kitur perdėtai „sukasdieninama“.

Net ir tada, kai norima tik grynios faktinės tiesos, nejučiomis (ar savo atminčiai suklaidinant, ar jau susidariusios legendos įtakai pasiduodant) lengvai nuo jos nuklystama. Daug kartų citavome V. Sruoginio atsiminimus, nes apleidau jį pateikia daug patikimos medžiagos apie savo vyresnį mokslo draugą Višakio Rūdoj ir vėliau Veiveriuose. V. Sruoginis norėjo pateikti kaip galima tikresnės medžiagos apie Dovydaičį. Tuo noru jis ir motyvavo, kodėl ėmėsi surašyti, ką atsiminė:

Pranas Dovydaitis buvo didelis žmogus. Apie tokius prirašoma ir būtų, ir nebūtų dalykų. Pastebėjau, kad ir su Dovydaičiu ima taip nutikti. Pasiryžau tad būsimajai Dovydaičio biografijai duoti šiek tiek tikros medžiagos apie jį, nes su juo kartu pradžios mokyklą lankėm²⁶.

Vis dėlto ir V. Sruoginį vienoj vietoj atmintis suklaidino, nors ir kaip tikrai toj vietoj ja pasitikėjo. Vieną sekmadienį 1908 vasarą Višakio Rūdoj einant procesijoje apie bažnyčią, Dovydaitis pasitempęs jį už rankos į šalį ir pranešęs apie brandos atestato įsigijimą. „Nustebau ir, lyg netikėdamas, paklausiau, ar neturi atestato su savim ir ar negaliu jo pasižiūrėti. Dar labiau pasivedėjęs į šalį, parodė. Kaip dabar prisimenu, pažymiai daugiausia buvo geri — ketvertukai ir keli penketukai ir, rodos, nė vieno trejeto“⁶⁶.

Rodos, negalima nepatikėti, kada žmogus, sąmoningai nusi-
statęs skirti „būtus ir nebūtus“ dalykus, taip tikrai atsimena ir
su visomis aplinkybėmis. Vis dėlto ir taip dalykiškai nusista-
čiusio žmogaus atmintį suklaidino „labai gero“ išlaikymo legen-
da. ši legenda taip įsigalėjusi, kad pagaliau pateko ir į Ameri-
koje išleistą Lietuvių Enciklopediją, kur sakoma: „egzaminus
išlaikė eksternu ir pačiu pirmuoju 1908 pavasarį Marijampo-
lėje“ (V, 142). Ir Z. Ivinskis savo knygutėje apie Dovydaitį (1970,
p. 6) teigė, kad tuos savo egzaminus Dovydaitis išlaikė „gerais ir
labai gerais pažymiais“.

Turima Dovydaičio brandos atestato nuotrauka rodo, kad
faktiškai tuos egzaminus jis daug kukliau išlaikė, negu legenda
yra visiems įkalusi. Gal tarp eksternų Dovydaitis ir pirmavo.
Bet kad aplamai jis būtų tuos egzaminus išlaikęs penketukais
ar „geriausiais pažymiais“, kaip rašoma St. Ylos „Ateitininkų
vadove“ duotoj jo biografijoje, tai nėra tiesa. Pats Dovydaitis nie-
kur nėra teigęs, kad tuos egzaminus išlaikė „pačiu pirmuoju“
ar aplamai gerais pažymiais.

Penketuku (pažymiu „labai gerai“) tuose egzaminuose Do-
vydaitis išlaikė tik tikybą. Ketvertukus (pažymį „gerai“) gavo
iš dviejų dalykų: vokiečių kalbos ir visuomenės mokslo. O vi-
sų kitų devynių dalykų egzaminuose turėjo pasitenkinti tik
pažymiu „patenkinamai“ — trejetuku. Tie kiti devyni daly-
kai buvo: rusų kalba ir literatūra, filosofijos propedeutika, lo-
tynų kalba, matematika, fizika, matematinė geografija, gamtos
mokslas ir geografija, istorija ir prancūzų kalba. Atestatas buvo
išduotas 1908 birželio 7 (naujuoju kalendoriumi — birželio 20).
Jį pasirašė direktorius Benediktovas, inspektorius Sokolovas ir

11 mokytojų, tarp jų ir du lietuviai mokytojai — poetas kun.
M. Gustaitis ir žinomas tautinio atgimimo veikėjas P. Kriau-
čiūnas.

Beje, M. Krupavičius mini, kad logikos (filosofijos prope-
deutikos antrojo dalyko šalia psichologijos) egzaminas Dovy-
daičiui pirmąkart nepavykęs. Tačiau mokytojai, atsižvelgę į jo
anksčiau išlaikytus egzaminus, leido logikos egzaminą antrąkart
laikyti⁴⁴. Gi J. Eretui kartą Dovydaitis, „gero ūpo pagautas“,
pasakojo, kaip „egzaminatoriai kone plyšo juokais, išgirdę jį ta-
riant prancūziškai... Bet komisija jį vis dėlto praleido, nes gra-
matiką puikiai valdęs“⁷³. Mat, neturėdamas mokytojo, Dovydai-
tis mokėsi „beveik vien iš nebylių fonetiškų ženklų“. Gi pran-

cūzų kalbos rašymas ir tarimas labai skiriasi (pvz., net ke-turi rašmenys „eaux“ tėra vienas „o“ garsas). Tad tikrai eg-zaminuose galėjo būti juoko iš Dovydaičio „prancūzų kalbos“.

Visiškai nėra ko stebėtis, kad Dovydaitis brandos egzami-nus baigė ne legendiškai „pačiu pirmuoju“ ir penketukais, o daugiausia paprastais trejetukais. Buvo iš tikro nuostabu, kad apskritai jis pajėgė tuos egzaminus išlaikyti. O gauti juose tik labai gerus pažymius būtų buvę beveik stebuklinga. To nė iš Dovydaičio nebuvo ko laukti. Vienas yra dalykas, normaliai klasėj mokantis, gabiam ir darbščiam mokiniui vartytis pirmuo-ju, kaip Dovydaitis ir darė Višakio Rūdoj ir Veiveriuose. Visiškai skirtingas dalykas yra laikyti egzaminus eksterneu pas ne-pažįstamus mokytojus, pačiam tepasirengus, be to, iš daugelio metų kurso.

Panašiai yra ir su Dovydaičio aprangos legenda: klumpė-mis, balto namų audeklo kelnėmis ir marškiniais. Tik Višakio Rūdos pradžios mokyklon ateidavo su klumpėmis, kaip dauguma kitų, ir Dovydaitis, ne išsiskirdamas iš visų, o avėdamas kaip dauguma kitų (iš V. Sruoginio prisimenamų trečio skyriaus mokinių tik vienas „dažniau pasirodydavo batutas“). Visi trys to skyriaus mokiniai su pirmaujančiu Dovydaičiu buvo apsirengę „kaimietišškai, bet švariai ir tvarkingai“²⁶. O kai Dovydaitis vy-ko Veiverių mokytojų seminarijon, tėvai jam pasiūdino naują eilutę — „pilkai melsvos spalvos švarkelį, liemenę ir kelnes, kurios buvo kiek per trumpos. Nupirko ir naujus pusbačius, ku-riuos tada 'kamašais' vadino“⁵². Ir į Marijampolės gimnaziją lai-kyti egzaminų jis nuvyko su „ta pačia melsva eilute, kurią jam tėvai buvo įtaisę stojant į mokytojų seminariją, ir tais pačiais batais, kuriuos buvo tada nupirkę, bet kuriuos taupydamas Do-vydaitis tik sekmadieniais avėjo. Pasakojimas, kad Dovydaitis buvo atvykęs egzaminų su klumpėm, yra tikriausiai vienas iš tų pagražinimų, kurie sufabikuojami apie žinomus žmones“⁶⁶.

Patikime šį kartą V. Sruoginiu (net jei per laiką jo at-mintis ir būtų kaip kitaip Dovydaičio drabužius perdažiusi), nes tą patį liudija ir kiti. J. Greimas rašo, kad egzaminuose buvo „jo drabužiai prastoki, bet švarūs, tvarkingi“. Patikimiaus-ias liudininkas yra A. Puodžiukynas, kuris vaiko smalsa sekė vyresnio už jį Dovydaičio ne tik mokslus, bet ir išvaizdą. „Kas tokias perdėtas ir pagražintas pasakas apie profesoriaus dra-bužius sudėjo — ir aš nežinau. Tik pamenu, kad man tuomet

jo apsilvikimas labai imponavo. Juoda, šniūreliu sujuosta bliuze, švarkas, batai — tai man atrodė be galo gražu. Ir kai tik šiek tiek paūgėjau, ir aš pasistengiau lygiai taip pat apsirėdyti¹⁴.

Žinoma, kitas reikalas, kad, V. Sruoginio žodžiais, „ir šventadieniškai“ apsirengęs Dovydaitis atrodė nekaip šalia tų ponų vaikų“, kurie buvo apsirengę ne kaimietišškai, o miestietišškai. Reliatyvus dalykas yra ne tik vis besikeičianti mada, bet ir aplamai apranga: kas vienur yra ne tik paprasta, bet ir šventadieniška, kitoj aplinkoj jau yra prasta, skurdu.

Dažnai Dovydaičio biografijose minimas M. Krupavičiaus pasakojimas, kad, laikydamas abiturijos egzaminus Marijampolės gimnazijoje, Dovydaitis laisvomis dienomis „su savo vadovėliais lindėdavęs kažkokioj žvyrduobėj prie Šešupės kranto“⁴⁴. Tai gali irgi sugestionuoti, lyg jis būtų neturėjęs tų egzaminų metu nė padoraus kampo kur pasidėti. Priešingai, tuo metu jis turėjo savo kambarį itin garbinguose dr. K. Griniaus, vėlesniojo Lietuvos prezidento, namuose. Drauge su daktaro šeima ir kitais dviem tų namų gyventojais (vyresniųjų klasių mokiniais) ir valgydavo. Susirinkus prie stalo, dr. K. Grinius kartais paliesdavo ir vieną kitą mokslinę temą. Kartą, pvz., apgailestavęs, kad garsiojo mediko W. Harvey, kraujo apytakos aptikėjo, nuopelnai vis dėlto per mažai kam esą žinomi. Kai po 20 metų Dovydaitis spausdino savo straipsnį apie W. Harvey, jį dedikavo dr. K. Griniui, „atsimindamas vieną pasikalbėjimą su juo“⁷⁴.

Dovydaičio žygis, daugiau ar mažiau sulegendintas, ne tik plačiai išgarsėjo (pvz., anksčiau cituotojo dr. J. Žmuidzino gimtiniai Keturvalakiai yra už kokių 40 km nuo Dovydaičio tėviškės), bet ir ne vienam jaunuoliui buvo paskata panašiai ryžtis mokslo siekti. Publicistas Valentinas Gustainis, neolitanų (studentų tautininkų) kūrėjas ir ideologas, savo atsiminimuose pasakoja, kad jam padarė „labai didelį įspūdį“ tokiu neįprastu būdu gimnazijos baigimas. Išgirdęs tą žinią, ir jis pirmąkart pagalvojo, kad galėtų pasekti Dovydaičio pėdomis:

Mat, ir aš labai svajoju apie mokslus, bet gerai supratau, kad į gimnaziją tėvai manęs negalės leisti. O čia panašių neturtingų tėvų sūnus ir be pinigų išejo gimnazijos mokslą, žodžiu, apylinkėje pasklidusi žinia apie Dovydaitį ir mano sąmonėje įžiebė gana fantastiškos vilties žariją, kad ir aš galėčiau pasekti to Runkių Dovydaituko pavyzdžiu⁷⁵.

e. Šia proga reikia pabrėžti, kad apskritai reliatyvia prasme galima kalbėti apie Dovydaičių, tuo pačiu ir Prano vaikystės

bei jaunystės skurdumą. Tiesa, kad gimtųjų jo namų padėtis buvo vargana: ūkelis nedidelis, žemelė nederlinga, o burnų prie stalo gausu. Jei abu tėvai nebūtų buvę sumanūs ir darbštūs, tikrai jų namuose būtų viešpatavęs skurdas. Tačiau, ačiū Dievui, tėvai buvo ir apsukrūs, ir darbštūs, ir taupūs. Todėl tikro skurdo namuose nebuvo. Šešių hektarų ūkelio Motiejus Dovydaitis buvo skurdžius, tik jį lyginant su šimtamargiais laukininkais. O girininkų tarpe jis buvo lygus su kitais. Mažiau veržlūs ar tingesni kaimynai net pavydėdavo Dovydaičio tėvui. Taigi apskritai aplinka buvo varginga, bet jos ribose Dovydaičiai anaip tol nebuvo skurdžiai. Jų vaikai buvo ir pamaitinti, ir apmokyti ne prasčiau už kitų. Todėl ir Pranui nei vaikystėje, nei jaunystėje neteko patirti tikro skurdo, nors ir kiek kada kokio vargo patyrė. Jis augo ne skurdžių, o tik neturtinguose namuose. Tai didelis skirtumas! Jo žmogiško skleidimosi neslopino skurdo pergyvenimas (galima šį pergyvenimą turėti, ir daug turtingiau gyvenant kitoje aplinkoje). Kad ir kiek Dovydaityje buvo kaimietiško grubumo, jis neturėjo skurdžiaus bruožų: galėjo visus lygiai traktuoti tik dėl to, kad ir pats jautėsi už nieką nežemesnis.

Reikia to neužmiršti, kai dažnai kartojame K. Pakšto žodžius apie Dovydaičį, kad jis „mokslus ėjo skurdo ir vargo keliais“. Per laiką Motiejus Dovydaitis ne žemyn grimzdo, o mušėsi aukšty. Kai jau Prano studentavimo metais V. Sruoginis aplankė jo tėviškę, susidarė apie ją visai gražų įspūdį: „mažas ūkelis, bet tvarkingas; žemė smėlėta, bet įdirbta, ir vasarojus gražiai atrodė“. Didelė šeima, bet ir namai atitinkamai erdvūs. Pranui gimstant Dovydaičių ūkelis tebuvo 6 ha. Vėliau, mišką iškirtus, buvo pripirkti dar 6 ha, tad jau buvo 12 ha ūkis.

Aukšty mušimasi rodė jau ir pats Prano leidimas mokytis. Nėra mokslo, kuris nekainuotų šiokiu ar tokiu būdu. Jau pradžios mokyklon į Višakio Rūdą vaiko pasiuntimas vis tiek traukė iš kišenės rublį kitą bent rašto reikmenims, vadovėliams. Pasiuntus į Veiverius, jau reikėjo ir maistą pristatyti, ir butą apmokėti (kad būtų gavęs ten duodamą stipendiją, niekur nėra užsimenama). Pagaliau, net namuose rengiantis brandos atestato egzaminams, kainavo reikiamų vadovėlių įsigijimas. Teikė tėvai Pranui tą visą paramą, nors ir jis pats už ją namuose „atidirbo“. Bet išleisti jį Maskvos universitetan jau buvo už tėvų galimumų ribos. Maskva — nebe Višakio Rūda ir

nebe Veiveriai. Ten reikėjo nebe rublio, o kasmet apie 250 - 300 rublių, kurių iš mažo ūkelio nebeiškasi. Tėvai tegalėjo įdėti maisto išvažiuojant ir vėliau retkarčiais pasiūsti. Namiškių atsiminimu, taip ir buvo: įdėdavo maisto išvažiuojant po atostogų, o vėliau kartais jo pasiūsdavo traukinio bagažu.

Tikro skurdo Pr. Dovydaitis gal patyrė tik studijų metais Maskvoje, ypač iš pradžių, kol dar nebuvo sulaukęs nuolatinės paramos. Bet tada jis buvo jau subrendęs žmogus ir blaiviai žvelgė į sunkumus, suprasdamas, dėl ko turi pavargti. Todėl ir ši didesnio ar mažesnio skurdo patirtis daug jo nebeveikė.

Prieš palydint Dovydaitį į Maskvos universitetą, reikia dar vieną reikšmingą dalyką priminti. Veiverių mokytojų seminarijos patirtis buvo jį taip nuteikusi prieš rusus, kad mielai būtų pasirinkęs studijoms ne Rusijos, o kurį nors Vakarų Europos universitetą. Vargšas apie tai svajojo dar metai prieš gimnazijos baigimą. Dr. J. Šaulio archyve Pensilvanijos universiteto (Fildelfijoje) bibliotekoje yra du Dovydaičio laišakai, rašyti 1907 birželio mėnesį (VI.6 ir VI.23) šiuo reikalu. Socialdemokratų „Skarde“ radęs Berne (Šveicarijoje) veikusios lietuvių studentų Sandoros draugijos informacinio biuro adresą, Dovydaitis ir teiravosi apie Vakarų Europos aukštąsias mokyklas (kuriuose miestuose jos yra ir „kokios pakraipos“), įstojimo sąlygas, pragyvenimo išlaidas. Pirmajame laiške dar klausė, kur daugiausia yra lietuvių. Antrajame laiške savo klausimus labiau sukonkretino: pasisakė manęs studijuoti vokiečių ar prancūzų kalbos mokykloje ir būtent manęs studijuoti teisę („jurisprudenciją“). Deja, svajonė išvykti studijoms užsienin ir liko tik svajonė. Tuo metu Višakio Rūdos užkampio jaunuolis dar neturėjo jokių pažinčių, kurios būtų įgalinusios kokios nors paramos sulaukti. Nors šiai svajonei nebuvo lemta realizuotis, ji vis vien lieka reikšmingas liudijimas, kaip iš pat pradžių Pr. Dovydaičio žvilgis kryo į Vakarų Europą.

VII

STUDIJŲ METAI MASKVOJE

1908 vasarą „pasportavęs“ dalgiu, grėbliu ir kitais panašiais įrankiais ir Aleksoto tardytojo patardytas dėl dalyvavimo 1905 metų sąjūdyje, Pranas Dovydaitis rudenį „pakilusia nuotaika“ išvyko studijuoti Maskvos universitete. Iš viso studijavo penkerius metus: per keturis metus baigė teisių fakultetą (1912), o penktaisiais metais stojo į istorijos-filologijos (humanitarinių mokslų) fakultetą. Tad Maskvoje jis praleido 1908-13 metus. Atvyko studijuoti, baigdamas 22-sius amžiaus metus. Pradėtas studijas antrame fakultete nutraukė, sulaukęs 27 amžiaus metų.

a. Buvo padavęs prašymus ir į keletą kitų universitetų, bet „inercijos traukiamas“ pasirinko Maskvos universitetą, į kurį ir kiti marijampoliečiai nauji studentai vyko.

Kodėl Dovydaitis pasirinko teisių fakultetą? Lietuvių Enciklopedijos (amerikinės) duotoje Dovydaičio biografijoje sakoma, kad šį fakultetą „pasirinko dėl to, kad paskui galėtų dirbti Lietuvoje“ (V, 142). Šis teiginys, kartojamas daugelio to meto patriotų veikėjų biografijose, vargu ar yra teisingas, nes prieštarauja paties Dovydaičio pasisakymams. Tų pasisakymų yra du.

Savo autobiografijoje Dovydaitis sakosi: „Kodėl stojau į juridinį fakultetą, o ne į kurį kitą, — aš pats nemokėčiau tinkamai išaiškinti. Tur būt, dėl to, kad tas fakultetas atrodė esąs 'nuo krašto', lengviausiai prieinamas“. Neaišku, kaip šioje vietoje reikia suprasti „nuo krašto“: atrodo, lyg būtų atsitiktinai pasirinktas teisių, o ne kuris kitas fakultetas. Tačiau toliau seka sakinytis: „Mat, kai kas buvo man pataręs rengtis į 'diploma-

tus“³⁰. Bet ir šis sakinys mažai ką paaiškina tuo kabutiniu „diplomatu“. Tik tolimesnis sakinys aiškiau sugestionuoja, kad teisės studijas Dovydaitis siejo su išmokimu kalbėti ir tuo būdu dirbti visuomeninį darbą. „Polocke ano žyduko studento paklaustas, į kokią fakultetą stočiau, jei gimnaziją baigčiau, — atsakiau jam, kad į tokį, kuriame galėčiau išmolti gerai, sklandžiai... kalbėti“. Tiesa, anas studentas sugriovė Dovydaičio nusistatymą, paaiškindamas, kad „gerai, sklandžiai kalbėti moka ar yra pareiga mokėt kiekvienam inteligentui“³¹. Bet, matyti, vis vien Dovydaitis liko nusistatęs, jog teisių fakultetas lyg tiesiogiau tiktų išmolt „kalbėti“. Ir teiraudamasis apie Vakarų Europos universitetus, jis buvo minėjęs teisės studijas.

Antrasis Dovydaičio pasisakymas šiuo klausimu nebekelia abejonių. Čia jis pasisako aiškiai ir būtent pasisako taip, lyg iš anksto atsakytų į aukščiau cituotą Lietuvių Enciklopedijos teiginį, jog teisių fakultetą „pasirinko dėl to, kad paskui galėtų dirbti Lietuvoje“. Mat, ir anksčiau kai kas buvo taip aiškinęs Dovydaičio pasirinkimą studijuoti teisę. Į tai Dovydaitis taip atsakė: „Kai dėl manęs paties, tai kai kas apie mane rašiusių prietelių per gerai mano apie manusius motyvus... Tokių motyvų, kad juridinį fakultetą baigęs aš galėsiu dirbti Lietuvoj, kiek atsimenu, mano galvoj, rodos, nebūta. Man visai nerūpėjo tolimi klausimai: ką aš dirbsiu ir kur aš dirbsiu universitetą baigęs. Man rūpėjo tik patekt į universitetą ir mokytis, mokytis, mokytis. Tat ir stojau, taip pasakant, į pirmąjį nuo krašto Maskvos universiteto fakultetą“³².

Iš šio atsakymo reikia pabrėžtinai pakartoti žodžius: „**Man rūpėjo tik patekt į universitetą ir mokytis, mokytis, mokytis**“. Šie žodžiai rodo, su koku entuziazmu Dovydaitis atėjo į universitetą. Universitetas jam tikrai buvo mokslo šventovė. Todėl studijų metais jis iš tiesų **mokėsi, mokėsi, mokėsi...**

Šis mokslo troškulys ir atsako į klausimą, dėl ko Dovydaitis savo pirmąjį fakultetą pasirinko, galima sakyti, nonšalantiškai, lyg visiškai nesirūpindamas, į kurį fakultetą įsirašys. Apskritai jis nieku būdu nebuvo iš tų žmonių, kurie ir svarbius sprendimus daro lengva ranka, daug negalvodami. Kad jis atsitiktinai pasirinko „pirmąjį nuo krašto“ fakultetą, tai ir rodo, jog ne fakulteto pasirinkimas jam visų pirma ir buvo svarbus. Visų pirma Dovydaičiui rūpėjo ne tos ar kitos specialybės

įgijimas, o aplamai kiek galint gilesnis mokslinis išsilavinimas; ne profesinis pasiruošimas, o aplamai platesnis žmogiškas apsišvietimas.

Tačiau teisių fakulteto pasirinkimas nebuvo lemtas, ir šiuo klausimu savo tam tikrą nerūpestingumą Dovydaitis turėjo atitinkama kaina atgailoti. Kad šis fakultetas išmokys „kalbėti“, kaip anksčiau buvo įsivaizdavęs, turėjo netrukus pasirodyti iliuzija. Daug svarbiau, kad ir Dovydaičio trokštamam mokslo šviesos pasiekimui esmingaisiais būties klausimais teisių fakultetas mažai tiko. Teisinių paragrafų pasaulis galėjo Dovydaičiui pasirodyti aplamai ne daug vertas mokslinių pastangų. Argi paragrafuose slypi šviesa? — galėjo klausti teisių studentas, ištroškęs giliau įžvelgti būties paslaptis, o ne gilintis į visus tuos paragrafus, kuriais žmogus save žaboja. Teisininkams būdinga mąstysena Dovydaičiui buvo visiškai svetima. Ne tik griežtu, bet ir jokių formalizmu jis nepasižymėjo, o greičiau jo stokojo. Todėl *neatsitiktinai* Dovydaitis savo *atsitiktinai* pasirinktos teisės klausimais niekada vėliau ir nesidomėjo. Kone iš visų mokslo sričių jis yra vėliau rašęs, bet iš teisės, savo „formaliosios“ specialybės, griežčiau imant, neišspausdino nė vieno straipsnio. Net ir žymiojo teisininko Hugo Grotius platokoj biografijoje jo domėjosi ne kaip teisininku, o kaip žmogumi, ekumeniniu krikščioniu.

Savo pasirinktuoju teisių fakultetu Dovydaitis tuojau pat, pirmaisiais metais, nusivylė. To nepaisant, teisių fakultetą jis baigė trumpiausiu leidžiamu laiku. Tačiau, jo paties žodžiais, baigė „prisiversdamas“, nes „daug kas jame man visai nebuvo prie širdies, kuri buvo 'susizadėjusi' su kitu (istorijos - filologijos) fakultetu“³².

Pasirinktajai teisei nesant prie širdies, Dovydaitis buvo užsimojęs drauge lankyti du fakultetus: ir teisių, ir istorijos - filologijos. Šiuo reikalu jau pirmųjų mokslo metų pabaigoje kreipėsi leidimo į švietimo ministrą. Tačiau 1909 birželio 16 raštu gavo pranešimą, kad jo prašymas leisti tuo pačiu metu įsiregistruoti ir antrame fakultete yra atmestas. Tuomet Dovydaitis apeliavo į patį carą. Bet ir čia nelaimėjo: 1909 rugsėjo 30 gavo raštą, kad caras jo prašymą taip pat atmetė. Neliko kitos išeities, kaip istorijos - filologijos fakultete studijuoti laisvu klausytoju. Kaip rodo kvitas, 1909 lapkričio 24 Dovydaitis sumokėjo 13 rublių semestrinį mokestį už istorijos - filologijos fakul-

teto paskaitų lankymą. Tad nuo antrų metų jis drauge studijavo ir šiame antrame fakultete, „mokėdamas kasmet mokslapinigių, bet egzaminų laikyti neleidžiamas“⁷⁰.

Nebūtų Dovydaitis Dovydaičiu buvęs, jei nebūtų sugalvojęs, kaip „dovydaitiškai“ atsikeršyti už tą neleidimą drauge studijuoti abiejuose fakultetuose. Istorijos-filologijos fakultetas kasmet skelbdavo konkursą medaliams gauti. Paprastai tam konkursui ryždavosi baigiantieji ar jau baigusieji to fakulteto studentai. Įvairių specialybių studentams buvo skelbiamos atitinkamos temos. 1909-10 mokslo metais studentams filosofams gauti medaliams buvo paskelbta tema: Guyau etinės sistemos kritika. (Jean Marie Guyau, 1854- 1888, yra prancūzų filosofas, skelbęs idealistinį evoliucionizmą ir pagrindinę kategoriją teigęs gyvybę, dėl to laikomas H. Bergsono pirmtaku; moralę jis laikė tik socialiniais instinktais besiremiančia „praplėsta higiena“.) Šia tema ėmėsi rašyti ir antro kurso studentas teisininkas Dovydaitis, kad bent tuo būdu įrodytų savo tinkamumą studijuoti ir istorijos - filologijos fakultete. Kadangi konkursas buvo vykdomas slapta, darbus pažymint tik slaptažodžiais, tai tokį slaptažodį savo darbui sugalvojo ir Dovydaitis. Savo darbą jis pažymėjo graikiškai parašytu Luko evangelijos sakiniu: „Nekliudykite, nes kas yra ne su jumis, (tas) yra prieš jus“. Šiais žodžiais autorius tarytum nusiskundė, kad buvo neleistas formaliai lankyti antrojo fakulteto, ar reiškė pageidavimą, kad ir jam, įsibrovėliui į svetimą fakultetą, nebūtų draudžiama lygiomis šiame konkurse dalyvauti.

Konkursinis darbas „Kritika etišeskoj sistemy Giujio“ buvo įteiktas 1910 balandžio 7, dekanu esant istorikui M. K. Liubavskiui, pasižymėjusiam ir Lietuvos istorijos tyrinėjimais, už kuriuos Vytauto D. universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas 1932 m. jam suteikė garbės daktaro laipsnį. Darbą recenzavo žinomas psichologas J. Čelpanovas, kurio parašytas psichologijos vadovėlis susilaukė net dviejų vertimų į lietuvių kalbą. 1910 gruodžio 16 Dovydaičio darbas buvo įvertintas sidabro medaliu. Džiaugėsi, didžiuodamasis savo laimėjimu: „Aukšinio medalio kad ir negavau, bet sidabrinį vis dėlto užkrapščiau“²⁴.

Laimėjimas, kaip vėliau pasirodė, buvo dvigubas. Teisių fakultetą Dovydaitis baigė tokiais pažymiais, kad jo diplomą galėjo būti I laipsnio. Bet tokiam diplomui gauti dar reikėjo

parašyti atitinkamą darbą. Dovydaičiui tai atkrito, nes buvo įskaitytas tas pats sidabro medaliu premijuotasis darbas.

1912 pavasarį baigęs teisių fakultetą (paties Dovydaičio žodžiais, „atsikabinęs nuo tolyn labyn nemėgiamo juridinio fakulteto“), tų pačių metų rudenį stojo į istorijos-filologijos fakultetą, anksčiau lankytą tik laisvu klausytoju. Į šį fakultetą stojant, buvo reikalaujama išlaikyti gimnazijos kurso graikų kalbą. Tą egzaminą Dovydaitis išlaikė tų pačių metų rudenį. Tad istorijos - filologijos fakultete jis studijavo jau kaip pilnateisis studentas. Tačiau jam teko šias studijas tęsti tik vienerius metus. Nors ir nenorėjo studijų nutraukti, bet nusileido Lietuvos katalikų spaudimui, kad nuo 1913 m. perimtų redaguoti „Viltį“.

Turime Dovydaičio atsiminimų ir iš ankstyvesnio, ir iš vėlesnio jo gyvenimo. Tačiau savo studijų Maskvos universitete niekur atskirai neaprašė. Todėl, gaila, stokojame ir žinių, kokius profesorius turėjo, kurie kokį jam poveikį darė. Taip pat nėra žinių, ar, be minėtųjų dviejų fakultetų, domėjosi ir kitų fakultetų paskaitomis. Lietuvių Enciklopedijoje teigiama, kad jis „lankė taip pat paskaitas gamtos fakultete, kuriame tada profesoriavo Mendelejevas“ (V, 142). Gal būt, gamtos fakulteto paskaitomis jis ir domėjosi, nesgi vėliau daug dėmesio rodė gamtos mokslams. Tačiau Mendelejevo tikrai jam neteko klausyti, nes tas garsusis rusų chemikas buvo jau metai miręs, kai Dovydaitis stojo į Maskvos universitetą (nekalbant apie tai, kad Mendelejevas buvo profesoriavęs ne Maskvos, o Petrapilio universitete, iš kurio buvo pasitraukęs jau 1890 m., Dovydaičiui tepradedant nebent žąsų ganymo „studijas“). Gaila, iš enciklopedijos ši klaida plinta ir kitur (pvz., ji pakartota ir J. Ereto rašytame Dovydaičio nekrologe LKMA „Suvažiavimo Darbų“ IV tome).

Viena tik nekelia abejonės: Dovydaitis studijavo su didesniu darbštumu, negu gali būti normaliai laukiama. Per vargą pasiekęs universitetą, jis nėrėsi į studijas su visa šviesos ištroškusio žmogaus aistra. Nuo paskaitų atliekamą laiką leido universiteto bibliotekoje. Galima sakyti, kad bibliotekoje ir „gyveno“. Tokį jo vaizdą turime iš St. Šalkauskio atsiminimų. Norėdamas pasimatyti su Dovydaičiu, Šalkauskis ateidavo į universiteto biblioteką, nes ten buvo Dovydaičio darbo vieta, ir stebėdavosi, kaip jis „tiesiog rydavo“ knygas ištisomis krūvomis“.

nes buvo jau įgudęs su dideliu greitumu knygą panaudoti savo reikalui, egzaminams ar rašomam darbui. „Mačiau, kaip praktikuodavo bibliotekos kurjeriai, turėdami Tau pristatinėti visas krūvas knygų“. Dovydaičio darbas universiteto bibliotekoje ir pačiam Šalkauskiui buvo „drąsaus pasiryžimo ir atkaklaus atsidėjimo“ pavyzdys, nes tada jis dar nemokėjęs su atsidėjimu dirbti. Stebino Šalkauskį tai, kad Dovydaitis jau buvo „nugalėjęs visas technines akademinių studijų ir mokslinio darbo sunkenybes“ ⁷⁶, kitais žodžiais tariant, ne tik atkakliai dirbo, bet ir mokėjo, kaip dirbti.

Dovydaitis buvo taip įnikęs į savo studijas ir kitus darbus, kad nenorėdavęs nė savo draugo Šalkauskio būti ilgai trukdomas:

Nepasakysiu, kad mano apsilankymai pas Tave bibliotekoje Tau labai būtų patikę. Pakalbėjęs kiek su manimi, Tu veržiesi prie savo karštai dirbamo darbo. Ir atrodė, kad Tu šitą darbą dirbai su dideliu įnirtimu ir be jokio saiko, tur būt, po keliolika valandų paroje⁷⁶.

Tai rodė, kaip Šalkauskis pastebi, ir pati Dovydaičio išvaizda, dariusi įspūdį „persidirbusio asketo, žinančio tik savo darbą ir marinimosi praktikas“. Dovydaičio abstinencija tuomet ėjo taip toli, kad nepripažindavo net arbatžolių ir vietoje arbatos gėrė vien tik virintą vandenį. Todėl Šalkauskis ir charakterizuoja to meto Dovydaitį „maksimaliniu rigorizmu“, „tam tikru maksimalizmu“, „rigoristiškai nusistačiusiu idealistu“ ⁷⁶.

Žinoma, pačiam Dovydaičiui visa tai, kas stebino Šalkauskį, paprasčiau atrodė: reikia naudotis studijų laiku, nesirūpinant, kas kaip tą pavadins — maksimalizmu, rigorizmu ar kuriuo kitu -izmu. Bet neperdėjo Šalkauskis šitaip charakterizuodamas Dovydaitį. Savo pasiryžimą „mokyti, mokyti, mokyti“ Dovydaitis tikrai vykdė — gal būt, iš tiesų trigubai.

Nesitenkindamas rusų kalba, Dovydaitis labai gerai išmoko vokiečių kalbą. Šios kalbos veikalais daugiausia ir naudojosi. Išmoko ir prancūzų kalbos, kad galėtų ir ta kalba naudotis. Be šių kalbų, kurių pramokti reikėjo jau ir brandos atestato egzaminams, Dovydaitis pramoko ir angliškai skaityti. Ir tai vis ne vėliau, o dar studijų metais.

Ko iš reikiamų knygų nerasdavo Maskvos universiteto bibliotekoje, Dovydaitis rūpindavosi iš užsienio pasirūpinti. Sakysime, Vladas Jurgutis liudija, kad, studijuojant jam Mūnche-

no universitete (1910-13), ne kartą teko Dovydaičiui parūpinti knygas ir daryti ištraukas iš Mūncheno bibliotekos knygų⁷⁷. Jeigu Dovydaitis į tokią knygų parūpinimo „tarnybą“ buvo įtraukęs VI. Jurgutį, su kuriuo neturėjo artimesnių ryšių, tai tikrai panašiai turėjo jam talkinti ir kiti užsienyje studijuojantys draugai iš Louvaino ar Fribourgo, su kuriais palaikė artimus santykius.

Rankose yra vienas šiuo atžvilgiu įdomus dokumentas — to meto žymaus vokiečių katalikų filosofo J. Geyserio, tuomet profesoriavusio Mūnsterio universitete, Dovydaičiui 1913 liepos 8 rašytas atvirukas. Atsakydamas į Dovydaičio prašymą, šis vokiečių filosofas jam nurodo, kur galima rasti bibliografinių žinių apie pragmatizmą neoscholastiniu žvilgsniu. Vadinasi, jei Dovydaitis pats kuriuo rūpimu klausimu nerado po ranka knygų ar net nežinojo, kokių yra, jis ir tokiu būdu jų ieškojo — kreipėsi į nepažįstamus užsienio mokslininkus. Vėliau, jau profesoriaudamas, Dovydaitis ne su vienu užsienio mokslininku korespondavo. Gal būt, ir studijų metais ne tik į vieną J. Geyserį panašiu reikalu kreipėsi.

b. Jei teko kreiptis į vokiečių universiteto profesorių, tai, aišku, nebe su tiesioginėmis studijomis susietam, o savo paties kokiam nors sumanytam darbui. Nors ir dviejuose fakultetuose studijuodamas, Dovydaitis nesiribojo tik studijomis. Pačiu studijų metu jis pradėjo ir mokslinį reiškimąsi.

Čia reikia ieškoti atsakymo į klausimą, kodėl taip Dovydaitis visą laiką sėdėjo bibliotekoj. Beskaitant Šalkauskio atsiminimus apie Dovydaitį studijų metais, galėjo net kilti klausimas, ar nebuvo jis tik paprastas „kalikas“, kuris darbštumu pridengia gabumų stokojimą. Jei Dovydaičiui tebūtų rūpėjusios tik formalios studijos universitete, be abejo, nebūtų reikėję tiek knygose skendėti. Skendėjo jose, kad pradėtų savo paties mokslinį darbą.

Pirmuosius savo mokslinius darbus Dovydaitis pradėjo skelbti 1910 pavasarį, taigi jau antraisiais studijų metais. Skelbė juos A. Jakšto - Dambrausko redaguojamame mėnesiniame kultūros žurnale „Draugijoje“. Pirmasis straipsnis buvo paskelbtas šio žurnalo 1910 kovo mėn. numery. Tai buvo 22 puslapių mokliškai poleminis straipsnis „Šis tas apie darvinizmą ir p. Avizonio principus“.

Po šio debiutinio straipsnio Dovydaitis „Draugijoje“ pradėjo dvi stambias studijas, nusitęsusias per daugelį numerių. Perleidus per žurnalą, tos studijos buvo atspausdintos ir atskiromis knygomis: „Biblija ir Babelis“ (1911, p. 142) ir „Kristaus problema“ (1914, p. 152). Pirmoji studija „Draugijoje“ buvo išspausdinta 1910 rugpiūčio - gruodžio numeriuose. Antroji studija buvo pradėta 1910 birželio - liepos mėn. numery (mėnesiu anksčiau už pirmąją), bet baigta tik 1912 birželio mėn. numery, nes ją pertraukė „Biblija ir Babelis“ ir kiti protarpiai. Taigi, baigdamas teisės studijas, Dovydaitis buvo autorius jau dviejų stambokų studijų, tik su teise nieko bendro neturinčioje srityje.

Trečiaisiais studijų metais Dovydaitis įsijungė į naują didelį darbą — pradėjo redaguoti „Ateitį“, kurios pirmasis numeris išėjo 1911 vasario mėn. Visus pagrindinius ideologinius naujo laikraščio, pradėjusio ateitininkų sąjūdį, straipsnius rašė pats redaktorius Dovydaitis. Dalis tų straipsnių jau vėliau, nepriklausomybės metais, buvo atspausdinti atskiru mažo formato veikaliuku „Mūsų idėjos“ (1922, p. 162). Jame sudėtieji straipsniai visi buvo parašyti 1911-13 metais. Tad studijų metais, šalia anų dviejų mokslinių studijų, Dovydaitis parašė ir trečią ideologiškai filosofinio pobūdžio knygą^{77a}.

„Mūsų idėjos“ išleistos be autoriaus nurodymo, nes ir „Ateityje“ tie straipsniai buvo pasirašyti tik slapyraideimis. Dėl to ligi šiolei visi ir pamiršta, kad Dovydaitis yra ir šios knygos autorius. Buvo ją pamiršęs ir pats autorius, nes nemini jos nė enciklopedinė biografija, kuriai pats teikė duomenis. Nepastebėjo jos nė pora sudarytųjų Dovydaičio raštų bibliografijų. Tačiau dėl jos priklausymo Dovydaičio plunksnai, nėra abejonės.

Be „Biblijos ir Babelio“ ir „Kristaus problemos“, iš „Draugijos“ buvo dar atskiru atspaudu išleistas taip pat nemažas (žurnalo 33 puslapių) straipsnis „Žmogaus išsirutuliojimas ir paleontologija“ (spausdintas 1913 m., atskirai išleistas 1914 m.).

Suveddami statistinius duomenis, kiek Dovydaitis išspausdino savo mokslinių istorinių ar filosofinių ideologinių straipsnių, gauname tokius skaičius: 1910 m. — 184 puslapiai („Draugijoje“), 1911 m. — 167 („Draugijoje“ 84 psl., „Ateityje“ — 83 psl.), 1912 m. — 113 („Draugijoje“ 46 psl., „Ateityje“ 67 psl.), 1913 m. pirmą pusmetį — 53 („Draugijoje“ 33 psl., „Ateityje“ 20 psl.). Iš viso per ketverius studijų metus (pirmieji 1908- 09

mokslo metai šiuo atžvilgiu liko „beraščiai“) išspausdinta 517 puslapių — vidutiniškai per metus po 129 puslapius. Tačiau ši statistika apima, kaip sakytą, tik daugiau ar mažiau mokslinius bei filosofinius straipsnius. Neįskaičiuoti iš „Ateities“ mažesni poleminiai ar šiaip publicistiniai straipsneliai. Neįskaičiuota ir dešimtys recenzijų „Draugijoje“ ir „Ateityje“ (tiek vienur, tiek kitur daugiausia recenzuotos vokiečių knygos). Be to, tuo pačiu metu Dovydaitis dar yra rašęs „Šaltiniui“ ir „Vilčiai“ (dar prieš šios pastarosios redagavimą). Viską suėmus, galima skaičiuoti, kad apytikriai per metus studentas Dovydaitis pateikdavo savo straipsnių ligi 200 puslapių.

200 puslapių per metus paprastam skaitytojui gali atrodyti kuklus skaičius. Bet kas bent šiek tiek yra bandęs puslapių „gaminti“, turi stebėtis, kaip dviejų fakultetų studentas įstengė taip produktyviai kurti. Visus pagrindinius straipsnius perskaičiau ir todėl jaučiuosi turįs teisę pasakyti: iš visų pradėjusių anuomet reikštis Dovydaičio kartos jaunųjų intelektualų, paliekant nuošaliai St. Šalkauskį, kuris tada „Ateičiai“ tedavė porą vertimų ir vieną recenziją, — Dovydaičio straipsniai išsiskiria ne tik savo erudicija, bibliografinė dokumentacija, bet ir savo minties brandumu. O daugelis jo bendradarbių tuo metu buvo daug toliau moksle pažengę, kai kurie baigę Petrapilio dvasinę akademiją, jau doktorizavosi ar ir daktaro laipsnius buvo įsigiję.

Skaitydamas ir pirmuosius Dovydaičio straipsnius, jauti ne studentą, o intelektualiai subrendusį žmogų, nemažo išsilavinimo, savitos mąstysenos, jau turintį ir savo stilių. Be abejo, ne Maskvos universitetas jį staiga taip subrandino ir apšvietė. Jau nemažai turėjo būti išsilavinęs, ir prieš pradėdamas universitetines studijas.

Tiesa, Dovydaitis studijavo, lyginant su šių dienų studentais, daug vyresnio amžiaus. Bet užtat ir ateidamas į universitetą, jis turėjo būti daug toliau pažengęs už paprastą abiturientą. Turint rankose Dovydaičio brandos atestato nuotrauką, reikėjo „numitinti“ jo abitūros egzaminų baigimą „geriausiais“ ar „gerais ir labai gerais pažymiais“. Bet savo ruožtu Dovydaitis „numitino“ ir egzaminus, parodydamas, kad jie daugiau patikrina tik specialias žinias, o ne bendrą žmogaus išsilavinimą. Galima šia prasme sakyti: nepaisant, jog Dovydaitis tik vos patenkinamais pažymiais gavo brandos atestatą nelankytoj gim-

nazijoje, jis buvo vertas baigti taip, kaip „mitas“ ligi šiolei ir vaizdavo — „pačiu pirmuoju“, „labai gerais pažymiais“.

Be studijų, Dovydaitis nesiribojo nė tik raštiniu darbu. Nors ir kiek jis buvo „apsigyvenęs“ bibliotekoje, rasdavo laiko ir „žmonėse“ pasirodyti. Kaip informuoja enciklopedinė biografija, Dovydaitis „aktyviai dalyvavo Maskvos lietuvių gyvenime, lietuvių studentų draugijoj skaitė referatus“⁷⁰. Svarbiausia, tapęs „Ateities“ redaktoriumi, jis savaime tapo ir šio laikraščio skaitytojų - ateitininkų vadu. Šiam katalikiškosios moksleivijos sąjūdžiui jis tiesė gaires savo straipsniais, kurie buvo skaitomi ir diskutuojami slaptuose moksleivių ateitininkų būreliuose. Rūpinosi ir organizaciniu jų sutelkimu. Vasaros atostogoms kasmet parvykdavo tėviškėn ir dalyvaudavo metinėse moksleivių ir studentų ateitininkų konferencijose ir kituose susibūrimuose. Sąjūdžio centras buvo Kaune, kur ir „Ateitis“ buvo leidžiama. Daugiausia buvo renkamasi pas kun. P. Dogelį (retkarčiais ir pas prel. A. Dambrauską - Jakštą).

Kan. P. Dogelio atsiminimuose yra šis tas ir apie Dovydaitį. Atostogų metu Dovydaitis paprastai iš savo tėviškės į Kauną ateidavo pėsčias ir nakvodavo pas Dogelį. Vieną kartą pasiekęs Kauną jau vėlyvą vakarą, Dovydaitis nebedrįso drumsti Dogelio miego, pernakojo Nemuno šlaituose ir tik anksti rytą pasibeldė pas jį. „Atidarau, žiūriu, ogi Dovydaitis. 'Kas gi tave taip anksti čia atnešė?' — paklausiau. 'Mat', sako, 'vakar jau buvo vėlus laikas. Tu jau seniai miegojai. Nenorėjau tavęs žadinti. Naktis graži, šilta, ir pernakojoju Kauno šlaituose“⁷¹. Dovydaičiui likus nakvoti, tarnaitė pykdavo, kad reikia lova kloti. Kartą, kai Dogelio nebuvo namie, jo tarnaitė tiesiog išbarė Dovydaitį, kam naktimis trankosi. „Tas išdūlino iš kambario. Kur jis tą naktį nakvojo, nesisakė. Tik pasiskundė tarnaitės nemandagumu“. Taigi ir vaišinguose Dogelio namuose visko pasitaikydavo... O Dovydaitis lankydavosi Kaune ne savais reikalais, bet „tik ateitininkų idėjų vedinas“⁷⁸.

Paties Dovydaičio atsiminimuose beveik nieko nerandame nei aplamai apie to meto ateitininkų veiklą, nei savo joje reiškimąsi. Porą epizodų užtinkame tik Dovydaičio memuariniuose „atviruose laiškuose“ seniai mirusiam draugui V. Endziulaičiui⁷⁹. Vienaime tų „laiškų“ Dovydaitis aprašo neformalų, bet platesnį suvažiavimą 1913 vasarą Šunskų giraitėj (5-6 km į šiaurę nuo Marijampolės). Tų pačių metų (1913) rudenį V. Endziulaitis

buvo Dovydaitį pakvietęs ir viešai paskaitai Marijampolėje apie Bažnyčios nuopelnus kultūrai ir mokslui. Tokia tema turėjo anuomet gana neįprastai skambėti, nes, užsakant spaustuvėį paskaitos skelbimus, savininkas žydas padaręs pastabą: „ko tas studentas čia kišasi ne į savo dalyką“. Brangiai ta paskaita Dovydaičiui kainavo: besiskubindamas į traukinį, pametė portfelį su studentiniais dokumentais ir 115 rublių, kuriuos tą vasarą buvo iš savo rėmėjų susirinkęs. Prisiminė šį nuostolį Dovydaitis ir po dvidešimt penkerių metų, nes „tokios sumutės būtų užtekę visam pusmečiui Maskvoj išgyventi“^{79a}.

Po vasaros atostogų — namuose seno „dalgės ir grėblio sporto“ prisiminimo, o išvykose susitikimo su idėjos draugais — Dovydaitis vėl grįždavo Maskvon iš naujo užsidaryti universiteto bibliotekoje.

c. Kaip pragyveno Dovydaitis Maskvoje? Skurdokai, gana skurdžiai, ypač studijų pradžioj.

E. Draugelis, atvykęs Maskvon studijuoti tik metais vėliau už Dovydaitį ir buvęs jo artimiausias draugas, laiške rašė: „Taip — Dovydaitis gyveno labai skurdžiai. Aš net nežinau, iš kur jis gaudavo lėšų maistui“. Dovydaičio skurdus gyvenimas studijų metais yra nepaneigiama tikrovė, o ne išsklaidomas „mitas“. Vis dėlto nereikia įsivaizduoti ir juodžiau negu buvo: gyveno varganai, bet ne per daug skurdžiai pagal tai, kad ir namuose buvo neturtingai gyvenęs. Iš namų negaudavo lėšų, bet maisto siuntinių gaudavo visą studijų metą. Pačiai pradžiai, reikia prileisti, Dovydaitis gavo kun. Iz. Keblaičio pažadėtą šimtinę (rublių). Namiškių atsiminimu, mokslo pradžiai Pranas gavęs 100 rublių iš kun. P. Martišiaus. Bet šis į Višackio Rūdą vikaru buvo atkeltas tik 1909 pavasarį. Tad jo šimtinė bus buvusi jau antriems mokslo metams Maskvon išvykti. Su kun. P. Martišiumi Dovydaitis iškart artimai susibičiuliavo (tarp kitko, Martišius padėjo jam ir „Biblijos ir Babelio“ kalbą lyginti). Galima prileisti, kad Martišius ir vėliau paremdavo Dovydaitį, žinodamas jo vargas sąlygas. Namiškių atsiminimu, Martišius pasiūsdavęs jam Maskvon ir maistu paramos iš to, ką prisikalėdodavo: sūrių, džiovintų obuolių ir pan. Šiaip Dovydaitis Maskvoje vertėsis pamokomis.

V. Sruoginis vienoj savo atsiminimų vietoj, prisimindamas skurdžias Dovydaičio studijų meto sąlygas, apgailestauja, jog

„neatsirado niekas, kad jam būtų padėjęs“⁸⁰. Nebuvo jau taip, kad niekas nesirūpino Dovydaičiui pagelbėti. Belgijos Louvaine 1910 m. sudaryta Lietuvių katalikų studentų sąjungos valdyba, rūpindamasi įžiebt katalikišką mokslus einančio jaunimo sąjūdį, iš karto atkreipė dėmesį ne tik į Dovydaičio kūrybinį pajėgumą, bet ir į materialinę jo padėtį. Tos sąjungos sekretorius kun. Pr. Kuraitis, finansinės paramos reikalais koresponduodamas su Amerikos lietuviais kunigais, tuojau pat, 1910 gegužės 22 laišku, informavo kun. A. Staniukyną apie Dovydaičio brandžių straipsnių pasirodymą „Draugijoje“. Netrukus, tą pačių metų spalio 17 laišku, Kuraitis kreipėsi į „Motinėls“ pirmininką kun. A. Kaupą su konkrečiu prašymu paskirti pašalpos „stud. Dovydaičiui iš viso šiems metams du šimtu rublių“. Ir įsakmiai pabrėžė: „Meldžiu tai padaryti *greitai*, nes, kaip jis man sakė, kišeniai jo esą apytuščiai“. Tos pačios dienos laiške kun. A. Staniukynui, Kunigų Vienybės pirmininkui, Kuraitis rašė, kad pašalpai pirmuoju kandidatu pristato Dovydaičį, prieš kurio „kandidatūros vertumą nieks nieko negali turėti“. O jei „Motinėlė“ kartais „negalėtų ar nenorėtų greitai duoti“, Kuraitis prašo kun. A. Staniukyną pas jį esančius pinigus greitai nusiųsti Dovydaičiui: „būtų gerai, kad būtų du šimtai, bet kadangi Jūsų surinkta mažiau, tai ne ką tepadarysi“. Gi „jei duos 'Motinėlė', tai tegu duoda ne mažiau kaip **200** rublių, nes tiek Dovydaitis prašė ir tiek jam esame pažadėję“. Taigi, tikrai nuoširdžiai buvo rūpintis pagelbėti Dovydaičiui jo sunkioj padėty.

Stipendija buvo paskirta Dovydaičiui, tik, rodos, mažesnė, negu buvo prašyta. 1911 m. rudens „Ateityje“ (Nr. 8, p. 343) aprašant „Motinėls“ seimą, cituojamas nutarimas palikti Dovydaičiui 150 rublių metams stipendiją, kol baigs mokslą. Taigi bent dviem studijų metais (1910-11 ir 1911-12) Dovydaitis šią stipendiją gavo. O kadangi Amerikoje buvo paskirta mažiau negu prašyta, tai jau pačioj Lietuvoj buvo bent 1911 m. pridėta 50 rublių (Kuraitis 1911 balandžio 6 laiške informavo kun. A. Staniukyną, kad iš per kun. P. Dogelį prisiųsimų pinigų 50 rublių pašalpa bus skirta Dovydaičiui, „nes jam dar nepriteko prie tos pašalpos, kurią buvo davusi Amerikos 'Motinėlė'“.)

Gauta parama Dovydaičiui labai pravertė, bet sudarė ir nemalonumo jos viešu išreklamavimu. Mažai diskretumo reikalingą suprantantiems amerikiečiams Kuraitis turėjo tiesiog priminti: „Žinote patys, kaip negerai pasielgė Amerikos 'Motinėlė', ap-

siskelbdama, pasigirdama šelpianti stud. Dovydaitį. Dabar pirmiečiai galės vadinti kaip apmokamą kunigų berną. Žinoma, jis drąsiai visa ką nukęs, bet kam gi buvo Amerikiečiams daryti tiek nemalonumų Dovydaičiui“ (1911 rugsėjo 10 laiškas kun. A. Staniukynui).

Baigus Pr. Dovydaičiui teisių fakultetą, matyt, „Motinėle“ sprendė, kad jis mokslą jau baigė. 1913 sausio 11 laiške kun. A. Staniukynui Dovydaitis dėkoja už pranešimą apie jam kun. Bukavecko paskirtą „nuošimtį“ (neaišku, kokia tai pašalpa) ir toliau rašo, kad, „Motinėlei“ atsisakius jam duoti pašalpą, gal teksią paramos prašyti iš „Saulės“ draugijos. Būsią gal „nelengva save priversti tai padaryti, nes mat aš sunkiai tikiu galėsiąs išpildyt reikalavimą grąžinti po nekuriu laikui pinigų, kadangi labai skeptiškai žiūriu į tai, kad aš kuomet tiek atliekamų pinigų turėčiau, idant būtų galima grąžinti mane šelpusiems“.

Dovydaitis galėjo laisvesne nuotaika savo darbams atsidėti, gaudamas paramos bent antrojo savo studijų pusėj. Bet ir tada jis vis vien gyveno pakankamai skurdžiai, kaip liudija dr. E. Draugelio laiške pasakojamas toks atvejis. 1913 rudenį buvo šaukiamas Maskvos lietuvių katalikų studentų draugijos „Rūtos“ (jos vardu ten viešumon išėjo ateitininkai) susirinkimas, po kurio buvo numatoma nusifotografuoti. Kai Draugelis pakvietė Dovydaitį į tą susirinkimą, šis tik šyptelėjo ir atkišo koją parodyti, kaip batai nuplyšę, o puspadžiai atšokę. Tokiais batais, suraišiojus virvelėmis, iš tikro buvo galima tik namie vaikščioti, bet ne gatvėn išeiti. Todėl Dovydaitis ir taręs: „Štai, žiūrėk! Kaip aš galiu vykti į draugijos susirinkimą? Viena — laiko neturiu, o antra — trūksta lėšų apavui pataisyti“⁸¹. Todėl ir nematome Dovydaičio toje plačiai paplitusioje „Rūtos“ draugijos nuotraukoje, rodančioje Maskvos studentus ateitininkus.

Kaip vargas mokė Dovydaitį išradingumo, vaizduoja V. Sruoginio pasakojamas jo susitikimas traukinyje su Maskvon bevykstančiu Dovydaičiu. Be kelių ryšulių, Dovydaitis vežėsi su savimi ir juodą skardinį arbatinuką. Kai pastebėjo draugo nustebimą dėl to arbatinuko, Dovydaitis paaiškino: kelionė Maskvon trunka visą parą, didesnėse stotyse galima gauti verdančio vandens, tad jis ir pasiėmė virduliuką, kad galėtų pasidaryti arbatos...⁸⁰

Nors ir kaip taupiai visur verčiantis, nebūtinai Dovydaičiui turėjo susidaryti daug mažiau išlaidų, negu kitiems. Kas taip godžiai naudojasi biblioteka, kaip Dovydaitis, tas nejučiomis turi pradėti biblioteką kurti ir pats. Kai tik gavo iš „Draugijos“ pirmą honorarą (apie 30 rublių), Dovydaitis, „oi oi kaip gerai“ pasijutęs, tuoj dūmė į vieną Maskvos knygyną užsisakyti naujų vokiškų knygų. Ką kiti išleisdavo pramogoms, Dovydaitis skirdavo knygoms (nepigi tai prekė!). Jau studento metais Dovydaitis pradėjo kurti savo „knygyną“, jo paties imamą į kabutes, nes „studento kišenius juk nestoras“, bet brangų dėl to, kad jį sudarė knygos „iš katalikiškos pasaulėžiūros srities“. Tad Maskvoje jo buvęs klebonas kun. Emilijonas Paukštis ir rasdavo pas studentą Dovydaitį „rietuves knygų, prikrautų iki lubų“⁸². Ne visas „knygynas“ buvo studentiniame Maskvos kambary. Kai 1912 vasarą V. Sruoginis aplankė Runkius, labiausiai buvo nustebintas, kad „suolai ir kambario kampai buvo prikrauti didelių knygų, daugiausia vokiečių kalba“⁸³.

Taip dirbant ir taip vargstant, nereikėjo nė „marinimosi praktikų“, kad studento metais St. Šalkauskiui Dovydaitis darytų įspūdį „persidirbusio asketo“. Ką St. Šalkauskis sau būdingais žodžiais formuluoja, Dovydaitis tiesmukai pripažįsta: „Aš jau, tur būt, per daug išsiskyriau savo 'kaimietiška' apšepusia išvaizda. Taip apie save sprendžiu iš to, kad bent 'gražiajai' lyčiai aš tuomet atrodydavau labai 'neįdomus', lyg koks 'katoržnikas' ar net tiesiog 'velnias', iš kurio nė žodžio ištraukt nebuvę galima, nes nosį vis laikydavęs į knygą įrėmęs“³². Kitoj vietoj Dovydaitis sakosi paprastai būdavęs toks „apšepėlis, kurį Maskvoj kiemsargiai nė studentu nelaikydavo“.

Nors ir varganomis sąlygomis Dovydaitis studijavo, tačiau dėl to nesijaudino. Aistringas pasinėrimas į mokslą, pradėtas jo paties kūrybinis reiškimasis ir drauge apaštalavimas Dovydaičiui buvo tokios vertybės, kurių akivaizdoje jis abejingai žiūrėjo ir į materialinius sunkumus, ir į išorinę savo išvaizdą. Neteikė tiems dalykams reikšmės, užtat dėl jų ir nesirūpino.

Šiuo klausimu turime ir paties Dovydaičio atvirą pasisakymą kun. A. Staniukynui 1911 lapkričio 23 laiške. Dėkodamas Amerikos lietuviams už teikiamą ateitininkams finansinę paramą, dėl savęs paties taip priduria: „aš asmeniškai dirbau ir dirbu tam reikalui ko daugiau, jokio atlyginimo iš nieko nereikalaudamas, — kad tik šiaip taip pragyventi, ir daugiau nieko“.

Pakako Dovydaičiui studento metais „tik pragyventi“. Kadangi gyvenimas nebuvo jo lepinęs ir anksčiau, tai lyg ir nejautė varganų sąlygų. Kaip vėliau nesivaržė pasakoti apie save kaip „apšepėlį“ studento metais, taip tuomet nesivaržė juo ir būti, jei taip jau reikėjo. Tikrai jam neskaudėjo širdies, kad dėl suplyšusių batų tą kartą negalėjo nusifotografuoti su savo draugais. Toj nuotraukoj visi savo dailiomis uniformomis taip šauniai atrodo, kad Dovydaitis nebūtų nė tikęs į jų draugę!

d. „Persidirbęs asketas“ ir „apšepėlis“, studentas Dovydaitis tačiau visada liko gyvas žmogus. Kaip aistringai bebuvo įnikęs į studijas, neužsidarė jose. Priešingai, nėrėsi į knygas, kad jose rastų šviesos gyvenimui. Bibliotekos užsidarėlis tapo Lietuvos inteligentijos veidą pakeitusio ateitininkų sąjūdžio įžiebėju. Panašiai ir savo paties gyvenime. Asketiškai nusiteikęs, Dovydaitis tikrai uždarai gyveno (net artimiausias draugas E. Draugelis mini tik kartą jį aplankęs ir iš tikro mažai ką apie savo studijų draugą atsimena). Bet anaipol jis nebuvo atsispyrėliško tipo žmogus, kuriam ir nereikėtų žmogiškos artumos bei šilumos.

Nesidomėjo pramogomis Maskvoj. Nebuvo jomis domėjęsis nė tėviškėj. Niekada nedalyvaudavo kaimo vakariniuose pasilinksminimuose („vakaruškose“). Būdamas labai santūrus ir „kavalieriškai“ nelankstus, netraukė nė Runkių merginų dėmesio. Tačiau šeimą Dovydaitis sukūrė, dar nė studijų nebaigęs, ir būtent sau žmoną rado gimtiniuose Runkiuose. Ketvirtiesiems studijų metams Maskvon jis grįžo jau su žmona, kun. P. Martišiaus Višakio Rūdoje 1911 lapkričio 28 (paskutinį antradienį prieš adventą) sutuoktas su Marcele Bacevičiūte, Viktorijos ir Vinco Bacevičių dukteria.

Prano Dovydaičio gyvenimo draugė Marcelė buvo to paties Runkių kaimelio neturtinga mergaitė, už jį pora metų vyresnė (g. 1884.IV.15). Šeimoje iš penkių vaikų ji buvo vidurinė — trečioji. Kai mirė motina (1908 m.), tėvas po metų parvedė pamotę, dėl kurios vaikai stengėsi kiek galint greičiau palikti namus. Vyriausias vaikas — sūnus buvo miręs dar vaiku būdamas (12-13 m.). Vyresnioji sesuo Marytė yra likusi Lietuvoje. Du jaunesnieji — brolis Juozas ir sesuo Magdalena (Berkevičienė) — emigravo Amerikon dar prieš I pasaulinį karą; brolis anksti mirė, o sesuo — 1975 vasarą Kalifornijoje.

Bacevičių sodybėlė buvo netoli Dovydaičių, tame pačiame kaimo branduolio lauke. Pasistatę namelį ant mažo nuosavos žemės sklypelio (apie pusė hektaro), Bacevičiai daugiausia gyveno iš miško darbų, uogų, grybų, o taip pat eidavo dirbti kaimynų ūkiuose.

Vaikais būdami, Dovydaičių Pranas ir Bacevičių Marcelė nedraugavo, nes bandą ganydavo atskirai. Tačiau, atėjus laikui, matyt, jie „praregėjo“ vienas antrą. Išvažiuodamas Maskvon studijuoti, Pranas paliko Marcelai savo nuotrauką ir rašydavo laiškus jos tėvo vardu. Pas Marcelės tėvą Pranas dažnai ateidavo ir su juo ilgai kalbėdavosi, „politikuodavo“, atnešdavo jam lietuviškos spaudos. Su Marcelė „flirto“ buvo tik tokio, kad drauge vaikščiodavo, juokaudavo. Kai Pranas sakydavo, kad jiedu apsivesią ir iš čia išvažiuosią, Marcelė iš pradžių nekreipusi į tai dėmesio. Parvažiavęs 1911 metų vasaros atostogoms, Pranas rado Marcelę betalkinančią Dovydaičių ūkyje (motina tuo metu buvo pradėjusi laukti savo paskutinio vaiko — dukters Marytės). Piršlio vaidmenį suvaidinęs kun. P. Martišius, kuris, vieną atskirai pasišaukęs, girdavo antrąjį.

Dovydaičio vedybos buvo sensacija ir Maskvoje draugams, ir tėviškėje kaimynams. Viena, dėl to, kad visi pažinojo Dovydaitį kaip lig tol nerodžiusį moterims jokio dėmesio. Antra, dėl to, kad, pats išsimušęs iš kaimo, vedė paprastą kaimo mergaitę.

Jau Maskvoje kun. E. Paukštis, iš anksto sužinojęs Dovydaičio ketinimą vesti Marcelę, bandė kelti jam klausimą, ar išsimokslinusiame vyrui nereikėtų ieškoti ir atitinkamo išsilavinimo žmonos. Tačiau Dovydaitis visus savo klebono įspėjimus nutraukė „savo griežtu pareiškimu: 'Tai mano vaikystės metų draugė ir meilė. Aš ją pralavinsiu'“⁸².

Sensacija Dovydaičio vedybos buvo ir tėviškėje: ir čia buvo stebimasi, kad studentas veda paprastą mergaitę. Paskelbus užsakus Višakio Rūdoj, sklido gandų daugiau, negu reikia. Nors sutuoktuvės vyko paprastą savaitės dieną (bet su mišiomis), daug kas buvo atskubėję pasižiūrėti. Tačiau nebuvo ko „žiūrėti“, nes viskas buvo labai kuklu. Jaunuosius palydėjo tik Prano broliai Antanas ir Juozas (visi drauge atvyko vienu poros arklių vežimu). Brolis Juozas buvo ir vienas iš sutuoktuvių oficialiųjų liudytojų. Antruoju liudytoju buvo pakviestas anksčiau jau minėtasis Vienkojis - Adomaitis, prie bažnyčios gyve-

nęs „karabelninkas“, buvęs lietuviškų knygų laikytojas. Turime paties Dovydaičio pasakojimą apie tai: „Mano 'veselninkų' 'pulkas' buvo toks negausingas, kad kai reikėjo vestuvių aktui su liudininkais užrašyt..., tai to akto statytojai, linksmi prieteliai, nusprendė, kad, nesant kito liudininko, antruojų liudininku reikia įrašyt 'Vienkojį'.. . Taip juokdariai ir padarė. O aš apie tai sužinojau tiktai, kai jau buvo po visam“²³. Šiaip jau nebuvo nei piršlio, nei svočios, nei pamergių, nei kitų pabrolių. Nė įprastinės vestuvių puotos nebuvo (kai namiškiai norėję suruošti puotą, Dovydaitis atsakęs: darykit, ką norit, bet manęs nelieskit). Taigi to, kas kaime vadinama vestuvėmis, Dovydaičio sutuoktuvėse iš tikro ir nebuvo.

Matyt, daugeliui Dovydaičio vedybos buvo sensacija, kad jau po 25 metų išspausdintuose savo atsiminimuose jas mini ir kan. P. Dogelis. Kai kitą vasarą (1912) Dovydaitis grįžo atostogoms į tėviškę pro Kauną, vietos ateitininkai susiorganizavo pasveikinti savo „šefą“, gavus universiteto baigimo diplomą, ir, svarbiausia, susipažinti su jaunąja Dovydaitiene. „Nors ir nenoromis, bet turėjo Dovydaitis ir savo žmoną parodyti“. Grįžę iš „audijencijos“, Dogeliui gyrė Dovydaitienės „malonią išvaizdą“ ir džiaugėsi galėję su ja pasikalbėti⁸⁴.

Kan. P. Dogelio atsiminimai, paskelbti tais pačiais 1936 metais, kuriais savo 50 metų sukakties proga Dovydaitis rašė „Ateičiai“ savo autobiografiją, savo ruožtu paskatino ir jį (sakytume, sutuoktusių 25 metų sukakties proga) pasisakyti dėl savo vedybų. Iš šiaip gana labai konspektiško savo gyvenimo įvykių datavimo pereidamas į laisvesnį pasakojimą, Dovydaitis su jam būdingu ironijos atspalviu taip dėl savo 'ženatvės' pasisakė:

Gali atrodyti (iš kan. P. Dogelio atsiminimų — J. G.), kad kaip mano diplomas, taip ir mano žmona yra buvusi Maskvoj 'iškepta', trumpiau sakant, yra buvusi iš Maskvos parsigabenta ar 'maskalka', ar lenkaitė, ar vokietaitė. Ne! Mat, aš nepretendavau į tuos prašmatnuiosius mūsų senesnės kartos inteligentus, kurie, Rusijos un-tuose aukštą mokslą įsigiję, jau nebegalėdavo rasti savo 'aukštai išlavintam skoniui' žmonių 'tamsių', 'nemokytų' lietuvaikių tarpe. Aš, dėkui Dievui, 'neprilipau' nei prie jokios svetimtautės, ir taip pat nė prie jokios iš Lietuvos atvykusios 'vyrų žvejotojos', nes su 'gražiąja lyčia' iš visa mano santykiai studentaujant buvo gerokai 'egzotiški': nagi, nei aš į ją, nei ji mane visai 'nedomino'. .. Ir tokioms 'kavalieriškoms' pareigoms, kaip kad panelėms kinų 'užfandyti' arba palydėt, aš nebuvau 'priaugęs'. Tat ir mano ženatvės klausimas, dėkui Dievui, išsisprendė ne tąja kryptimi, kaip ne vieno šių

dienų mūsų senesnės kartos didžiųjų 'patriotų'... O svarbiausią vaidmenį čia bus suvaidinusi ta aplinkybė, kad tuo metu aš jau buvau nuo 'miesčionkų' 'imunizuotas' ²⁴ (atseit, jau turėjo tą, kurią mylėjo. — J.G.).

Vedybos nepakeitė nei Dovydaičio gyvenimo stiliaus, nei jo paskendimo darbe. Dovydaitienė nebuvo „ponia“ ir „nosies nerietė“. Bet ir norint nebūtų buvę iš ko „nosį riesti“. Jaunavedžiai Maskvoje vargo taip pat, kaip Dovydaitis buvo skurdęs viengungiui. Turėjo prie Kudrinskio turgaus rusų šeimoje išsinuomoję tik mažą kambarėlį, kur „virtuvė“ buvo tik primusas (žibalu kūrenamas prietaisas kam nors virti).

Antrais vedybų ir penktais Dovydaičio studijų metais (1912-1913) Dovydaičiai buvo nusisamdę Presnės rajone „net du kambarių“, tik jie buvo „ne prie daikto, bet vienas viename buto kampe, o kitas kitame“: iš vieno kambario pereiti į kitą reikėjo keliauti per šeimininkės priemenę ir virtuvę. Tą rudenį buvo priėmę drauge gyventi ir studijoms atvykusį V. Endziulaitį, kuris buvo apgyvendintas Dovydaičio 'kabinete' su 'knygynu'. Gimus naujam šeimos nariui, pirmagimei dukrelei Onai, teko ieškoti naujo kambario: „ir ten vėl skurdom susikimšę ir knygomis apsikrovę“. Po Kalėdų reikėjo su Endziulaičiu persiskirti, nes buvo per brangu mieste gauti, nors ir mažą, atskirą butą. Dovydaičiai išsikraustė tolokai į užmiestį, o Endziulaitis apsigyveno studentų bendrabutyje.

Su šiltu jausmu Dovydaitis atsimena tą pusmetį, kurį jo šeimoj gyveno Endziulaitis, tuojau iš karto įtrauktas „Ateities“ redagavimo darban. Mielai Dovydaitis prisiminė „jaukias, šeimyniškas valandėles“ vakarais, kai po dienos darbų grįžę su Endziulaičiu šnekučiuodavosi „ne apie didmiesčio pramogas ir panašius dalykus, bet apie mūsų lietuviškus dalykus dalykėlius“. Pasijusdavo tais vakarais, lyg esą ne rusų svetimame didmiestyje, bet „lietuviško kaimo lietuviškoj pirkelėj“⁸⁵.

Nebeilgai teko Dovydaičiams Maskvoje skursti. 1913 metais Dovydaitis buvo savo draugų iškviestas Lietuvon redaguoti „Vilties“. Paskutinį kartą aplankė Maskvą 1913 m. rudenį, kai buvo trumpam nuvykęs iš jos „viso labo“ persigabenti.

Baigėsi ilgai svajoto, kietai siekto ir aistringai semto mokslo metai. Prasidėjo jau anksčiau patirtos gyvenimo kovos ir atkaklaus, bet vaisingo darbo metai. Pranas Dovydaitis žengė iš universiteto suolo į gyvenimą, eidamas 27-sius amžiaus metus.

VIII

„VILTIES“ REDAKTORIUS VILNIUJE

Likimas lėmė, kad pirmasis darbas, kurį Pr. Dovydaitis gavo dirbti, buvo redaktoriaus darbas. Ar šis pirmasis darbas nulėmė Dovydaičio gyvenimo kelią, ar šis darbas iš tikro atitiko jo prigimtinius polinkius? Šiaip ar taip, Dovydaitis visų pirma liko redaktorius visą gyvenimą.

„Viltį“ Dovydaitis redagavo beveik ištikus dvejus metus: pradėjo redaguoti 1913 m. rudenį, berods, spalio mėn., o paskutinis „Vilties“ numeris išėjo 1915 rugsėjo 19.

Kaip pakartotinai pareiškė, Dovydaitis ėmėsi „Vilties“ redagavimo „prieš savo norą“. Palikdamas Maskvą, kun. Em. Paukščiui jis sakėsi tik laikinai išvykstąs, vienminčių „gyvu Dievu“ įprašytas gelbėti padėti, nes kitaip tas katalikų perimtas laikraštis žlugsiąs⁸². Savo autobiografijoje Dovydaitis patvirtina, kad manęs toj redaktoriaus kėdėj tik trumpą laiką sėdėti. Bet po metų (1914) kilęs I pasaulinis karas „viską kitaip nukreipė“²⁴.

Kodėl Dovydaitis tik prieš savo norą sutiko imtis „Vilties“ redagavimo? Pirmasis motyvas aiškus jau iš to, kad manė tik laikinai Maskvą paliekąs. Nutraukti studijas istorijos - filologijos fakultete vos po dviejų semestrų jis nenorėjo. Buvo pasiryžęs ir antrąjį fakultetą, savo širdžiai artimą, ligi galo išvaryti.

Tačiau drauge, atrodo, tas nenoras rėmėsi ir antru motyvu: „Vilties“ redaktoriaus kėdėn jis buvo įsodinamas po aitrios kovos su senuoju „Vilties“ redakcijos štabu. Dovydaitis buvo pavedamas „Viltį“ redaguoti ne tik prieš savo norą, bet ir prieš ligtolinio redaktoriaus A. Smetonos norą. Jau po daugelio metų, kai buvo A. Smetonos režimo ir kalintas, ir daug

kartų baustas kaip atsakomasis redaktorius, ir pagaliau visai neseniai net pašalintas iš universiteto, Dovydaitis 1936 m. ragė, kad vienminčiai, ištraukdami jį iš Maskvos studijų ir išodindami „Viltin“, Genezės (III, 15) žodžiais, 'padėjo neprieteilingumą' tarp jo ir „žinai tarp ko“ (aišku — tuometinio respublikos prezidento). „Betgi dėl to aš visai neturėčiau būt kaltinamas, nes aš tik pasiūlymą čia atsisėsti priėmiau (berods, labai nenoromis), bet anaip tol čion pats nesibroviau. Bet ką padarysi? Taip jau buvo skirta!“³²

Būdamas kovos žmogus, Dovydaitis nesibaimino angažuoties, jei reikėjo ir kur reikėjo. Tautininkų režimo metais, uždarius moksleivius ateitininkus ir jį patį persekiojant, Dovydaitis savaime tapo režimo priešu. Bet ar anuomet viltininkai buvo jau tokie ateitininkų priešai? Pradėjus „Vilčiai“ polemiką prieš ateitininkus, 1913 vasarą „Vilties“ dalininkų suvažiavime buvo aštriai susikirsta. Dovydaitis, atrodo, tai anuomet priėmė be militantiško entuziazmo, o greičiau tik kaip įvykusį ir dėl to nebeatšaukiamą dalyką.

Kai „Vilties“ dalininkų suvažiavimas redaktoriaus Smetonos pavaduotuoju išrinko Dovydaitį, pirmasis tai priėmė kaip jam nepasitikėjimo pareiškimą ir iš laikraščio pasitraukė su savo šalininkais. Iš senųjų viltininkų laikraštį perėmė ateitininkai.

Kito redaktoriaus, ypač norint pasauliečio, A. Smetonos vieton nebuvo iš ko pasirinkti. Todėl „vienminčiai“ ir spaudė Dovydaitį, kad nutrauktų Maskvos studijas ir grįžtų Lietuvon išgelbėti aštrioj kovoj pasiektam laimėjimui. Stipresnio žmogaus už Dovydaitį tam reikalui nebuvo. Noromis nenoromis Dovydaitis turėjo nusilenkti draugų spaudimui ir, St. Šalkauskio žodžiais, pasirodyti „gimusiu išvaduotuoju visose sunkiose aplinkybėse“⁷⁹.

1. „Vilties“ konflikto istorinė reikšmė

A. Smetonos pakeitimas Dovydaičiu nebuvo tik paprastas vieno žmogaus pakeitimas kitu. Šis redaktorių pasikeitimas virto galutiniu išsiskyrimu dviejų mūsų visuomenės srovių: katalikų (lietuviška prasme) ir viltininkų⁸⁸, vėliau gavusių aiškesnį tautininkų vardą. Šio išsiskyrimo pasekmės jaučiamos ir ligi šiolei. Kaip bevertintume tą išsiskyrimą, jis buvo didelės istorinės reikšmės faktas. Todėl svarbus ir Dovydaičio jame dalyvavimas.

Tautinio atgimimo metais visus siejo bendra tautinė idėja — tautinės sąmonės žadinimas. Tačiau šis bendrumas anaip tol nereiškė ir negalėjo reikšti tokio pat idėjinio bendrumo. Tuoju pat pasireiškė idėjinė, arba pasaulėžiūrinė, diferenciacija. Ji iškilo jau pačioje „Aušroje“, kuri siekė visus sujungti tautiniam atgimimui. Tolerantišką liberalą dr. J. Basanavičių pakeitus dr. J. Šliūpiui, kovingam laisvamaniui, „Aušra“ dėl iškilusių skirtingų nusistatymų užgeso vos po trejų metų. Toliau steigėsi jau įvairių krypčių pasaulėžiūriniai laikraščiai.

Tuo būdu XIX-XX amžių sąvartoje jau buvo išryškėjusios pagrindinės pasaulėžiūriškai politinės kryptys, kurios ir apsprendė atgimusios tautos tolimesnį kelią. Tačiau, iš antros pusės, nors idėjinė diferenciacija ir buvo jau įvykęs faktas, daugiau ar mažiau gyvas liko ir romantinis tautinės vienybės ilgesys tuose, kurie ryškesnę idėjinę diferenciaciją laikė lyg nesutaiykoma su tautine vienybe ar bent ją slopinančia. Ir pats „Tėvynės Sargo“ steigėjas ir pirmasis redaktorius kun. J. Tumas-Vaižgantas tame laikraštyje (1902, Nr. 1) apgailestavo: „Dar tebesame atspindis svetimųjų idėjų, nuosavos tikrai lietuviškos idėjos sulig aguonos grūdo teturėdami“. Žinoma, toks „lietuviškos idėjos“ ilgesys yra naivus nesusipratimas, lyg apalai būtų galima kokia „tautinė idėja“, kuri būtų sava tik vienai kuriai tautai. Visos idėjos iš esmės yra bendražmogiškos. Kokios nors tik lietuviams savos pasaulėžiūrinės krypties nesugalvojo nė kun. J. Tumas. Tik vieną praktišką išvadą jis galėjo padaryti: reikia eiti vidurio keliu, „išrandant bendrą, grynai lietuvišką, kultūrišką darbą“⁸⁷. Panašiu nusiteikimu, bet jau daugiau politiniu žvilgsniu vidurio kelio, kaip tautinės vienybės pagrindo, ieškojo ir A. Smetona. Tai jų, kun. J. Tumo ir A. Smetonos, pastangomis ir buvo 1907 m. Vilniuje įkurta „Viltis“, užsimojusi atstovauti nebe kuriai pasaulėžiūrinei kryptčiai, o lietuviškajam vidurio keliui. Kai kairės leidiniai buvo aiškiai „antikuniginiai“, daugiau ar mažiau antireliginės dvasios, tai „Viltis“ teigiamai žvelgė į religijos vaidmenį visuomenės gyvenime, nors specialiai ir nesiėmė katalikams atstovauti. Antikatalikiškai reikštis jai ir būtų buvę neįmanoma, nes daugumą jos leidėjų - dalininkų (138 iš 150) sudarė kun. J. Tumo sutelkti kunigai. Kunigai faktiškai ją ir redagavo (iš pradžių J. Tumas, vėliau F. Kemėšis ir J. Dabužis - Dabužinskas), nors pagrindinę jos kryptį apsprendė vyr. redaktorius A. Sme-

tona. Vis vien, Z. Ivinskio žodžiais, „metai po metų ėmė aiškėti, kad toji Smetonos redaguojama 'Viltis' į ją sudėtų vilčių nepateisino. Joje, nors leidžiamoj daugumoj už katalikų pinigus, vis atsirasdavo katalikams nepriimtinių dalykų“⁸⁸.

Kaip tik dėl Dovydaičio pradėto ateitininkų sąjūdžio nuo seniau rusėjęs katalikų nepasitenkinimas „Viltimi“ virto atviru konfliktu. Katalikiškoji visuomenė džiaugėsi, kad šis jaunimo sąjūdis nesibijo katalikų vardo ir savo idealą rodančiu šūkiu pasirinko „viską atnaujinti Kristuje“. Tačiau tuometiniai „Vilties“ vadovai kitaip pažvelgė į ateitininkų sąjūdį. Lietuviškojo jaunimo organizavimasis katalikišku pagrindu jiems atrodė sudaręs pavojų „Vilties“ puoselėjamai tautinei vienybei.

Tiesa, iš pradžių ir „Viltis“ pasirodžiusią „Ateitį“ apskritai sutiko palankiai. Pats vyr. redaktorius A. Smetona, recenzuodamas pirmąjį numerį, rado jame tvyskant „tiek gyvo įsitikinimo, tiek energijos“. Šiaip naujo sąjūdžio komentaras ribojosi konstatavimu, kad „betikybė srovė“ pažadino „tikybė srovę lietuvių moksleivių tarpe“, kuriai tikyba „nėra koks iš metų išėjęs pinigas“, o „gyvas daiktas, gyvas šaltinis“. Kai mūsų vyresnioji karta iš Rusijos aukštųjų mokyklų perėmė antireliginį materializmą, tai Vakarų inteligentija stoja ant idealizmo ir religijos pagrindo. „Tos naujosios srovės ženklai matyti jau ir pas mus“⁸⁹, — komentavo A. Smetona.

Bet kai ateitininkų sąjūdis ėmė sparčiai plėstis ir visuomenėj reikštis, iš „Vilties“ jis sulaukė nebe palankumo, o priešiško kumo. Į polemiką „Viltyje“ 1913 m. prieš ateitininkus išėjo buvęs dūmos atstovas J. Kubilius (1878 - 1917), kuris, taip pat kaip A. Smetona, į viltininkus buvo atėjęs iš liberalinės demokratų partijos. Ateitininkų visuomenišką katalikiškumą J. Kubilius apkaltino formalizmu: pirmon vieton jie statą išorinę, formalinę katalikybės pusę, o ne jos turinį, vidinius principus. Daugiau giną ir išpažįstą katalikybę, negu jos idealus vykda. Jie esą tie formos katalikai, kuriems „bažnyčia, pamaldos, sakramentai ir kitos tikybos praktikos savaime yra tikslas“. Tuo tarpu dvasios katalikui tie dalykai yra „tik įrankis siekti krikščioninės doros idealams“ (Viltis, 1913, Nr. 24). Viešai demonstruodami savo formalų katalikiškumą (pvz., viešose vietose žegnodamiesi ar krikščioniškai sveikindamiesi), ateitininkai tik be reikalo atstumia kitą nusistačiusius. Žodžiu tariant, jei jie mažiau savo katalikiškumą viešai rodytų, jie būtų ir didesni katali-

kai, ir mažiau pažeistų tautinę vienybę. Dabar gi jie lieką „tik katalikų partyvūs veikėjai ir tiek“.

Keista katalikybės samprata rėmėsi J. Kubiliaus priekaištais. Tiesa, kad ne religinė praktika turi dengti gyvenimą (lyg bažnyčios lankymas jau savaime žmogų darytų dorą ar viską atleistų), bet gyvenimas turi liudyti, kiek išpažįstamasis tikėjimas yra iš tikro gyvas. Katalikybės suvedimas tik į religinę praktiką būtų fariziejinis jos supratimas. Nuo tokio farizeizmo ateitininkai šalinosi, nes beveik su asketine rimtimi rūpinosi doriniu auklėjimusi, ryždamiesi būt blaivininkai, nerūkyt, laikytis duotojo žodžio, vengti nemoralinių plepalų etc.⁹⁰ Kad krikščioniškas tikėjimas reikalauja doros, žino visi katalikai. Nereikėjo J. Kubiliui to mokyti ateitininkus, nes jie dar sąmoningiau stengėsi pažinti savo tikėjimo reikalavimus. Bet pats Kubilius nesuvokė, kad negalima katalikybės suvesti tik į dorą, o religinę praktiką laikyti tik formalizmu. Kaip dora normuoja žmonių tarpusavio santykius, taip religija išreiškia žmogaus santykį su Dievu. Nėra tikros Dievo meilės be žmogaus meilės. Bet dėl to religinė praktika nieku būdu nėra tik išorinis formalizmas, nes joje vyksta žmogaus su Dievu santykiavimas.

Baimindamasis katalikų tokiais ir viešumoj reiškimosi, pats J. Kubilius suplakė skirtingus dalykus — religiją ir politiką. Politiniai motyvai slypėjo už J. Kubiliaus patarimų ateitininkams, kad jie tik privačiai būtų katalikai, o viešai tokiais nesirodytų. Ilgėdamiesi tautinės vienybės, viltininkai stengėsi sudaryti vad. vidurio tiltą tarp katalikų ir bent tų nuosaikesnių kairiųjų, kurie nesibaidytų bendradarbiauti ir su katalikais, jei tik šie per daug nepabrėžtų savo katalikiškumo.

J. Kubiliaus patarimų ateitininkai negalėjo priimti, nes tai būtų reikę patiems save paneigti. Ryžęsi užkirsti kelią Lietuvos moksleivinio jaunimo nukrikščionėjimui, jie laikė krikščioniškąjį apaštalavimą savo pagrindiniu uždaviniu. Visa katalikų spauda tuojau pat reagavo į J. Kubiliaus tezes, nes jos apamai kvestionavo katalikų visuomeninio veikimo principą. Savo atsakymą „Vilčiai“ pasiuntė ir pats „Ateities“ redaktorius ir sąjūdžio pradininkas Dovydaitis. „Vilties“ redakcijai atsisakius jį įdėti nieko netaisant, nors ir pridedant kiek nori savo priešrašų, savo atsakymą Dovydaitis paskelbė „Ateityje“.

Dovydaičio atsakymo pagrindinės mintys buvo tokios. Kai juo toliau, juo labiau pradedama krikščionybės neapkęsti, reikia

pažinti tikrą jos mokslą „priešais visas jos karikatūras“. Tai ir yra jos gynimas prieš tuos, kurie nori „prieškatalikybei“ monopolizuoti protą ir mokslą. Tačiau „katalikybės idealų išpažinimas ir gynimas tai anaipol neišskiria krikščioniškos teisybės vykinimo“ — Kubiliaus reikalauoto praktinio savo išpažįstamų ir ginamų idealų gyvendinimo. „Geri krikščioniškos teisybės vykintojai gali atsirast ne iš kur kitur, kaip iš gerų katalikybės idealų gynėjų. Nesant pirmųjų, vargu iš kur beiššoks antrieji“. Nesirūpinimo doriniu auklėjimusi priekaištą Dovydaitis tiesiog vadina „gryna netiesa“ ir tai įrodo, duodamas ilgą sąrašą „Ateities“ straipsnių, keliančių įvairius dorus klausimus. Į Kubiliaus peršamą kažkokį kvietimą Dovydaitis atsako, kad, sekdami jo patarimais, ir Lietuvoj katalikai sulauktų tokių laikų, kaip Prancūzijoje, kur „irgi dievoti katalikai visą laiką tūnojo bažnytėlėse, o kunigai zakristijose“.

Dovydaičio atsakymas Kubiliui buvo ramaus tono intelektualinė polemika. Bet baigiamieji žodžiai buvo jau kieti: „Koktu rasti 'Viltyje' tokį klaidinantį atsiliepimą apie 'Ateitį' ir at-kus apskritai ir mesti ant jų giliai neteisingą apkaltinimą“⁹¹.

Reikalas nesibaigė tik spaudos polemika. „Vilties“ dalininkų susirinkime 1913 m. vasarą buvo apskritai iškeltas jos linijos klausimas⁹². Pasiektas „kompromisas“ sudužo: pririnkus pavauduotuoju Dovydaitį, Smetona pasitraukė. Tuo būdu ir įvyko katalikiškosios visuomenės suskilimas į dvi sroves.

Vienoj pusėj liko tie, kuriems pakako privačiai praktikuoti katalikų religiją. Visuomeniniame gyvenime jie nenorėjo katalikų vardo ir daugiau akcentavo tautinius uždavinius. Todėl ilgainiui „viltininkai“ ir virto „tautininkais“. Buvo tarp jų ir indiferentiškai nusiteikusių, bet daug buvo ir visai nuoširdžių katalikų. Bet ir tie patys nuoširdūs katalikai visuomenės gyvenime stoji prieš „katalikus“, turėdami mintyje šiuo žodžiu antrąją srovę. Tą antrąją srovę sudarė tie, kurie iš tiesų nesibaimino katalikų vardo. Tik paprastą bažnyčion vaikščiojimą jie laikė nepakankamu sulaikyti moderniųjų laikų dechristianizaciją ir manė, jog šiais laikais būtina katalikams ir visuomeniškai susitelkti. Žinoma, dėl to jie neliko abejingi tautiniams uždaviniams. Aktyvus katalikiškumas nieku būdu neslopino jų patriotinio lietuviškumo. Ir pats A. Smetona, antrą kartą įkopus į respublikos prezidento kėdę, savo sveikinimo žodyje ateitininkų 1927 m. Palangos konferencijai pripažino, kad ateiti-

ninkai yra geri tėvynės sūnūs, daug prisidėję prie nepriklausomybės atgavimo.

Rašydamas apie „Vilties“ perėjimą iš viltininko Smetonos į ateitininko Dovydaičio rankas, Smetonos biografas Al. Merkelis savo monografijoje jų skirtumą taip apibūdina: „A. Smetona pirmon vieton statė tautiškąjį pradą, o Pr. Dovydaitis — katalikiškąjį“⁹³. Tai būdingas tautininkų žvilgis į savo skirtumą nuo ateitininkų ir apskritai katalikų. Bet kaip tik jame ir slypi pagrindinis nesusipratimas. Kam yra Dievas (t.y. kas tiki Dievą), tam niekas kitas negali „pirmos vietos“ užimti, nes tai reikštų Dievo vieton kokio nors dalyko sustabinimą, savo dievu iškėlimą. Tačiau kadangi Dievas yra aukščiau už visa, jis nestovi vienoj plotmėj su kitais dalykais. Užtat Dievo „pirma vieta“ nieko žemiško nenužemina, nieko nenuvertina. Priešingai, tikėjimas į Dievą, Absoliutinę Būtį, suteikia savo nelygstamumo (absoliutumo) ir visiems tiems žemiškiems žmogaus uždaviniams, kurie turi dorinį pobūdį. Ir savajai tautai krikščionis ne tik negali likti abejingas, bet yra įpareigotas ją mylėti kaip savo prigimtine bendruomenę. Todėl, nors Dievo vieton ir nestatydamas tautos, krikščionis principiškai nieku būdu nėra mažesnis patriotas už kitus. Iš antros pusės, nors ir „pirmon vieton“ statydamas tautą, tautininkas nieku būdu dėl to dar nėra didesnis patriotas už krikščionį. Kadangi savosios tautos meilė iš esmės yra dorinė ir tuo pačiu asmens vertybė, tai nei ją padidina speciali „tautinė ideologija“, nei ją sumažina krikščioniškasis tikėjimas. Nuo paties asmens dorinio jautrumo ir sąmoningumo priklauso, kiek kas iš tikrųjų yra gilesnis patriotas.

Turint galvoje šį principinį „pirmos vietos“ („Dievo ar tautos“) nesusipratimą, ir kyla klausimas, kiek šis „Vilties“ konflikte įvykęs katalikų suskilimas į „visuomeninius“ ir „privačiuosius“ buvo lemtas vienai ir antrai šaliai? Gal būt, kaip savo atsiminimuose sugestionavo M. Vaitkus, nei vienai šaliai reikėjo džiaugtis kun. dr. A. Maliauskio kovingumu, nei antrai šaliai — A. Smetonos ne mažiau atkakliu užsispyrimu⁹². „Vilties“ kovą laimėjo „aiškieji“ katalikai prieš „blankiuosius“. Bet ar pats katalikų suskilimas nebuvo per brangi kaina už pasiektą laimėjimą? Savo ruožtu ir antroji šalis stovi prieš klausimą, ar nebuvo ironiška katalikiškoje tautoje tautinės vienybės pagrindan padėti pačių katalikų suskilimą.

Ta konservatyvioji srovė, kuri tautinės vienybės vardan norėjo tenkintis tik tradiciniu „bažnyčios lankymo“, atseit, tik privatiniu katalikiškumu, beveik jokio reikšmingesnio krikščioniško įnašo mūsų tautos kultūrai ir nedavė. Priešingai, atėjusi valdžion, ši srovė dar ir gerokai slopino katalikų kultūrinį darbą, nes ir jį laikė politiniu opozicijos reiškimusi. Per siauras tautinės vienybės supratimas, teisingiau tariant, nesupratimas, jog tautinė vienybė nereikalauja politinio uniformizmo (vienos partijos visai tautai), šią srovę ir nuvedė į žinomą kelią. Užtuot įkūnijęs tautinę vienybę, vad. autoritetinis režimas ją tik kompromitavo, nes daugelį brangaus nepriklausomo gyvenimo metų užtemdė ir politinės, ir kultūrinės, ir pagaliau religinės laisvės nelemtais varžymais. Besiribojant nuo „katalikų“ ir vis aštriau juose regint tik politinius priešininkus, ilgai nuiai buvo prieita, kad šioje srovėje „privačiuosius“ katalikus ėmė savo įtaka persverti indiferentiškai ar net antireligiškai nusistačiusieji. Bent tautininkų intelektualuose vyravo visiškai indiferentiškas ir dargi prieškrikščioniškas elementas. Tik nenorint atvirai tą savo nusistatymą rodyti, kad nebūtų susilaukta pasipriešinimo iš savo pačių srovės „privačiųjų“ katalikų, buvo dengiamasi volterine pašaipa. Ar buvo visa tai numatyta, kai 1913 m. „privatieji“ katalikai verčiau atsiskyrė nuo „visuomeninių“ katalikų, negu sutiko savo „privatumo“ atsisakyti?

Tos srovės katalikai, kurie nepabūgo savo vardo ir viešumoje, daug pasiekė: ne tik sulaukė Lietuvos šviesuomenės dechriianizaciją, bet ir išugdė gausią katalikišką inteligentiją. Kiek nepriklausomos Lietuvos kultūriniai laimėjimai buvo paženklinėti krikščioniškuoju ženklu, tai beveik ištisai buvo „visuomeninių“ katalikų, ateitininkų, įnašas. Bet reikėjo tai irgi apmokėti atitinkama kaina. Katalikiškoje tautoje „katalikai“ tapo vardu vienai srovei — „visuomeniniams“ katalikams, t. y. katalikiškų organizacijų nariams. Tai keistas nesusipratimas: kataliko vardas teikiamas ne pagal Bažnyčiai priklausymą, bet tik pagal katalikiškose organizacijose dalyvavimą. Esame su šiuo nesusipratimu taip apsipratę, kad jo nė nebepastebime. Bet to pasekmė yra didžiai nelemta: ir pačių tikinčiųjų katalikų daliai „katalikai“ yra priešininkai. Todėl mūsųose buvo sunku išskirti, kur kultūra ir kur politika. Ir su kultūrinėmis katalikų organizacijomis buvo kovojama kaip su partinėmis, ir būtent — ne be tam tikro pagrindo. Esamomis sąlygomis katalikų kul-

tūrinėms organizacijoms buvo sunku, ir norint, išlaikyt savo principinį nepartiškumą: kai esi persekiojamas, savaime giniesi.

Ką dabar, po daugiau kaip 60 metų, galime aiškiau matyti, anuomet vargu ar buvo numatoma. Be abejo, ir Dovydaitis „Vilties“ perėmimą į aiškių katalikų rankas laikė tokiu svarbiu dalyku, kad dėl jo sutiko ir savo studijas nutraukti. Dovydaičio redaguojama „Viltis“ nebekėlė katalikams rūpesčių dėl savo linijos neaiškumo. Tačiau Dovydaitis, nors ir perėmęs „Viltį“ po aštrios kovos, stengėsi ne toliau šią kovą tęsti, o pozityviai suteikti jai katalikiško laikraščio charakterį, tiek daugiau teikiant informacijas iš katalikų gyvenimo užsienyje, tiek plačiau nušviečiant tuos klausimus, kuriais anuomet krikščionybė buvo puolama.

2. Dovydaičio darbas „Viltyje“

a. Kai Dovydaitis perėmė „Vilties“ redagavimą, ji ėjo tris kartus per savaitę. Nuo 1913 gruodžio 1 „Viltis“ buvo paversta dienraščiu. Nuo to paties mėnesio pradėtas leisti ir mėnesinis mokslo ir literatūros priedas. Redaktoriaus darbą „Viltyje“ Dovydaitis pradėjo spalio mėn., tačiau oficialiai Vilniaus gubernatoriaus buvo leidėju ir redaktoriumi patvirtintas tik 1913 gruodžio 30 (senuoju kalendoriumi).

Paverčiant „Viltį“ dienraščiu (t.y. sudvigubinant numerių skaičių), be to, dar įsteigiant mėnesinį priedą, reikėjo susirūpinti ir finansiniu užnugariu. Nors savo laiku „Vilčiai“ buvo sukaupia apie 50.000 rublių, Dovydaitis ją perėmė su kelių šimtų rublių skola. Enciklopedinė Dovydaičio biografija informuoja, kad lėšų rinkimo reikalu jis buvo nuvykęs į Marijampolę, Suvalkus, Seinus. Tur būt, tos kelionės rezultatas buvo Seinų vyskupijos 9 kunigų (A. Palubinsko, P. Bielskaus, V. Šeškevičiaus, A. Sivicko, J. Vailokaičio, J. Totoraičio, J. Narjausko, J. Grajausko ir Pr. Kuraičio) pasirašytas dokumentas „Apsiėmimas“, kuriuo pasižadama kasmet, pradedant 1914 m., per penkerius metus parūpinti lėšų „Vilties“ dienraščio leidimui, „jeigu jis bus katalikiškas, kaip nutarta dienraščiui leisti susirinkime“. Pasižadėta, atrodo, visų tos vyskupijos kunigų (apie 180) vardu, nes keliama sąlyga, kad Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų kunigai taip pat apsiimtų kasmet tam reikalui surinkti pašalpos proporcingai tenyksių kunigų skaičiui.

Sunki padėtis laukė Dovydaičio redaktoriaus darbe, patekus prieš senųjų viltininkų norą. Iš „Vilties“ pasitraukė ne tik jos vyr. redaktorius A. Smetona, bet ir visas redakcinis štabas bei pagrindiniai bendradarbiai. Savo darbą Dovydaičiui teko pradėti „plyname lauke“ — lyg kuriant tą laikraštį. Iš senosios „Vilties“ nepasitraukusį Dovydaitis rado tik Liudą Girą (tą patį liūdno atminimo Liudą Girą!). Pats L. Gira savo pasilikimą taip paaiškina: „Aš, nepriklausydamas prie pirmosios 'Vilties' vadų, o būdamas tik eilinis jos redakcijos darbininkas, savaime buvau pastatytas nuošaliai lemiamos ideologinės visuomeninės kovos dėl 'Vilties' pozicijų“. Dėl to jis ir nebuvo pasitraukiančiųjų viltininkų „nė mažiausiai verčiamas būti šiuo atveju su jais solidarus“. Be to, nors Gira laikė Kubilių savo artimu bičiuliu, tačiau nuo pat pirmojo Kubiliaus straipsnio, pradėjusio polemiką prieš ateitininkus, šiuo klausimu su juo nesutiko ir net pats parašė „Viltyje“, „karštai jam oponuodamas“. Todėl L. Gira ir nesijautė įpareigotas „Viltį“ palikti ir po redaktorių perversmo.

Į naująją „Viltį“ Dovydaitis „atėjo pats vienas“. Tik keli nauji nenuolatiniai iš šalies bendradarbiai pakeitė tuos, kurie išėjo su Smetona. „Visą redakciją sudarėme tad tik mudu vienu: Pr. Dovydaitis ir aš“ (L. Gira). Sunku ir įsivaizduoti, kaip dviese galėjo įstengti dienraštį redaguoti. L. Giros žodžiais, Dovydaitis su juo vilko „Vilties“ jungą, „kaip tų prieškarinių valakinio ūkininko jaučių pora“. L. Girą gelbėjusi lengva plunksna ir jau kelerių metų praktika („Viltyje“ jis dirbo nuo 1908 m.). O „Pr. Dovydaitį gelbėjo tik nepaprastas jo darbingumas ir didžiausia jau tada enciklopedisto erudicija“. Ne be pagrindo savo atsiminimuose Gira rašė: „Vis dėlto šiandien ir aš tegaliu tik nusistebėti, kaip mudu ir valiojova tokį darbą ir tiek metų dirbti“.

L. Giros atsiminimu, redakcinis darbas buvo taip pasidalytas. Dovydaitis rašydavo vedamuosius ir ideologinius poleminius straipsnius, taip pat teikdavo įvairių mokslinių straipsnių ir mokslo srities įvairenybių bei aktualijų, rūpindavosi knygų recenzijomis. L. Girai buvo pavesta: korespondencijos, kronika, telegramos, iš šalies atsiunčiamieji straipsniai („kitus jų imdavosi ir Pr. D. žiūrėti bei taisyti“) ir, žinoma, literatūrinė dalis.

Kaip jau šis darbo pasiskirstymas rodo, Dovydaičiui, vyriausiam redaktoriui, teko pagrindinė našta — ne tik nustatyti laikraščio liniją bei ją prižiūrėti, bet ir pačiam ją vykdyti. Savo

padėjėju L. Gira jis galėjo atsiremti tik techniniame redakcijos darbe, kurio irgi buvo su kaupu.

Aplamai dienraščio „Vilties“ išvaizda ir santvarka liko ta pati. Bet dienraščiu paverstoje „Viltyje“ atsispindėjo ir Dovydaičio iniciatyva: nemaža įvedė naujų dalykų ar savaip pertvarkė senuosius. Pagal savo mokslininko prigimtį, jis žymiai praplėtė mokslo skyrių. Kaip L. Gira pastebi, tas skyrius gal buvo net per platus kaip tokiam dienraščiui, kuris norėjo pasiekti ir plačiuosius to meto lietuvių spaudos skaitytojų sluoksnius. Kai kas dėl to net darę prikaištų. Dovydaičio iniciatyva buvo įvestas platus katalikų gyvenimo, ypač užsienio, skyrius. Apskritai sustiprintas informavimas apie užsienio ir vietinį gyvenimą. L. Gira žodžiais, vietinė informacija buvo pradėta „pirmą kartą tvarkyti jau kaip ir panašiai šiandieniniam nuolatiniam organizuotam reportažui“. Bet užtat susiaurinta per plačiai įsivyravusi „provincijos korespondencija, ypač gausingos ir begalinės korespondencijos apie vakarus - spektaklius; jas pradėjome be gailėsčio trumpinti, nes iš tikrųjų nieko dora jose nebūdavo“ (L. Gira). Reikia visus šiuos pakeitimus vertinti kaip Dovydaičio pastangą pakelti savo redaguojamo dienraščio lygį — iš provincinės uždardumos išvesti jį į platesnį pasaulį⁹⁴.

Bet svarbiausia Dovydaičio „Viltin“ įvesta naujovė buvo atskiras mėnesinis mokslo ir literatūros priedas. Literatūrinė dalimi rūpinosi rašytojas L. Gira (tarp bendradarbių buvo A. Jakštas, M. Gustaitis, A. Kriščiukaitis - Aišbė, J. Tumas - Vaižgantas, V. Mykolaitis-Putinas, F. Kirša, K. Binkis), mokslinė dalimi — Dovydaitis. Negalėjus šiame krašte rasti „Vilties“ komplekto, reikia tenkintis tik bibliografiniais duomenimis. Pirmasis šio priedo numeris pasirodė 1913 m. Kalėdoms. 1914 m. išėjo 12 numerių (iš jų pusė dvigubi, t.y. šešių mėnesių numeriai buvo sujungti į tris: Nr. 5-6, 9-10 ir 11-12). Iš viso 1914 m. to priedo buvo 408 puslapiai, atseit, kas mėnesį po 34 puslapius. Dovydaitis buvo ne tik šio priedo redaktorius, bet ir pagrindinis bendradarbis: iš 408 puslapių jis prirašė 260 — netoli dviejų trečdalių! Kiek numerių spėjo išeiti 1915 m., neturiu tikslų žinių: pagal turimasias Dovydaičio straipsnių bibliografijas⁹⁵, tais metais išėjo Nr. 1-3 ir 4. Paties Dovydaičio straipsniai tuose numeriuose užpildė 71 puslapį. Iš viso „Vilties“ priede Dovydaitis prirašė bent (t.y. mažiausiai) 336 puslapius (1913 m. — 5, 1914 — 260, 1915 — 71).

„Vilties“ priede Dovydaitis išspausdino penkis stambesnius savo darbus: Istorijos filosofija ir jos problemos (62 psl.), Popiežiaus primatas Kristaus mokslo ir istorijos šviesoje (42 psl.), „Blogieji“ popiežiai (39 psl.), Jonas Husas (32 psl.), Dėl gyvulių proto (29 psl.), Mažesnieji straipsniai buvo tokiomis temomis: Konstantino regėjimas, Išminčiai iš Rytų ir jų žvaigždė, Kristaus prisikėlimas istorijos šviesoje, Kristaus mirties chronologija ir kt. Be to, keli straipsniukai, skirti įvairioms sukaktims paminėti (Karolio Didžiojo, K. Donelaičio, pop. Benedikto XV, Bažnyčios istoriko L. von Pastoro, pedagogo - filosofo O. Willmanno), tais metais mirusio provansalų poeto F. Mistralio nekrologas, poros vokiečių filosofijos veikalų recenzijos. Iš sukaktuvinių straipsnių ilgiausias buvo skirtas K. Donelaičio 200 m. gimimo sukakčiai (12 psl.).

Nors šie duomenys yra bibliografiškai sausi, tačiau ir jie daug ką byloja apie Dovydaitį. Pirma, jie akivaizdžiai parodo, kad Dovydaitis, iš akademinės bibliotekos nusviestas į redakcijos sūkurį (St. Šalkauskio žodžiais), vis vien nesitenkino tik publicistiniu darbu ir neleido savyje išblėsti moksliniam interesui. Šiam savo interesui patenkinti jis ir įkūrė mėnesinį priedą prie savo redaguojamo dienraščio.

Antra, „Vilties“ priede išspausdintosios studijėlės dokumentuoja, kaip nuosekliai kristalizavosi pagrindinė Dovydaičio mokslinių interesų kryptis. Ir „Vilties“ priede persveriamai vyrauja religijų ir specialiai Bažnyčios istorijos tematika. Ką Dovydaitis pradėjo savo pirmosiomis studijomis „Draugijoje“ („Biblija ir Babelis“ ir „Kristaus problema“), jis tęsė ir savo įsteigtame „Vilties“ priede. Religijų istorija vėliau ir tapo Dovydaičio specialybe. Tačiau Dovydaitis jos ėmėsi ne kaip ribotos specialybės, o plačiu pasaulėžiūriniu žvilgiu. Lygiomis su Kristaus problema Dovydaitį domino ir žmogaus problema, vesdama nuo religijų istorijos ligi gamtos mokslų. Net dviem savo studijų meto darbais jis ėmėsi darvinizmo kritikos („Draugijoje“) pasisakyti ne apskritai prieš evoliucionizmą, o tik prieš tuometinį žmogaus „beždžioninimą“. Ir „Vilties“ priede domėjosi gyvulių „protu“ ne specialiai zoopsichologiniu žvilgiu, o visų pirma iškelti žmogaus savitumui.

Trečia, „Vilties“ mėnesinio priedo įsteigimas dar kartą paliudija tą patį begalinį Dovydaičio darbštumą, kuris stebino jau studijų metais. Reikia stebėtis, kaip Dovydaitis ištesėjo

redaguoti dienraštį tik vieno žmogaus talkinamas. Dar nuostabiau, kad tuo pačiu metu ėmėsi įsteigti ir tą mėnesinį priedą, kurį daugiausia pats prirašė. Tas mėnesinukas faktiškai buvo mažas kultūros žurnalas. Ir būtent to dvigubo — dienraščio ir žurnalo — redaktoriaus darbo Dovydaitis ėmėsi, dar neatsigavęs po išsisėmimo studijų metais.

b. Paties Dovydaičio tiesioginių atsiminimų iš „Vilties“ metų neturime. Tik netiesiog šį tą iš savo redaktoriškos patirties priminė atsiminimuose apie J. Jablonskį ir A. Dambrauską - Jakštą.

Paskyręs J. Jablonskiui atskirą savo vėliau redaguotos „Lietuvos Mokyklos“ numerį, Dovydaitis jame įdėjo ir savo atsiminimų apie mūsų rašomosios kalbos tėvą. Pradėjo tuos savo atsiminimus dovỹdaitišku tiesumu: „Ir aš neiškenčiu, kaip vilkas nestaugęs, su savo atsiminimais... O neiškenčiu todėl, kad vieną mano gyvenimo protarpį ir aš esu Jablonskio čiupinėtas, ir nemeilomis“. J. Jablonskis buvo vienas didžiųjų senosios „Vilties“ šulų. O „naujo redaktoriaus vienas iš pirmiausiųjų rūpesčių buvo tas, ar nepames 'Vilčiai' rašę jos senieji bendradarbiai“. Jablonskis rašė („nemanė ištart anatemos“) ir Dovydaičio perimtai „Vilčiai“. Bet teko Dovydaičiui būti Jablonskio „čiupinėjamam“ tuo būdu, kad Jablonskis laiškučiu ar paprastai atviruku nurodydavo kone kiekvieno „Vilties“ numerio stambiausias kalbos ir rašybos klaidas. Nors redakcija („aš ir Liudas Gira“) kiek išmanydama stengėsi, bet vis vien „Vilty“ nesiliovė paklaidos, o gretimai ir Jablonskio tas paklaidas taisomieji ir baramieji laiškeliai, kurie kartais man ir labai įskaudindavo. Vieną kitą kartą paguosdavo, kad 'Vilties' kalba jau pradeda darytis žmoniškesnė, bet paskui vėl pradėdavo pliekti“.

Aplamai Dovydaitis nuolankiai priimdavo Jablonskio nurodymus, bet kartais ir į Jablonskio straipsnius jam savo priedu atsakydavo. „Aš, taip pat nemanydamas save esant kalbos nemokšą, dėjau prie jo išprotavimų prierašus. Žinoma, labai menkos vertės, o kai kur ir visai nesąmonės, ir tuo tik dar daugiau bandžiau jo kantrybę“. Nepaisant to, Dovydaitis sugėbėjo Jablonskį išlaikyti savo dienraščio bendradarbiu. Nors pradėjęs eiti „Vairui“, Jablonskis daugiau ten rašė, bet „jo dažnas korespondavimas su 'Vilties' redakcija nenutrūko ligi

pat jos ėjimo galo“. Visus gaunamus straipsnius, daugiau ar mažiau liečiančius kalbos dalykus, redakcija siųsdavo Jablonskiui įvertinti, ir jis visada sutikdavo tai padaryti. „Žodžiu, norėjo mums padėti, kaip tikrai saviems žmonėms“⁹⁶.

J. Jablonskio „kantrumas“, parodytas naujam „Vilties“ redaktoriui, liudija mūsų didžiojo kalbininko taurų tolerantiskumą. Savo ruožtu, išlaikydamas santykius su Jablonskiu, ir Dovydaitis parodė didelį sugebėjimą išlaikyti bendradarbiais ir skirtingų nusistatymų žmones.

Ir savo atsiminimuose apie A. Dambruską - Jakštą Dovydaitis užkliudo „Vilties“ metus tuo pačiu atžvilgiu, kuriuo buvo juos prisiminęs, rašydamas apie J. Jablonskį. A. Dambruskas-Jakštas, kuriam mūsų rašomosios kalbos tėvas buvo „antifilologas“ (kaip jį pavadino savo 1914.IV.3 laiške Dovydaičiui), ir Jablonskis anuomet buvo itin aštriame karo būvyje. Redaguodamas „Ateitį“, iš pradžių ėjusią „Draugijos“ priedu ir turėjusią oficialiu redaktoriumi Dambruską - Jakštą, Dovydaitis savaime laikėsi „kauniškės“ kalbos ir rašybos. O vilniškė „Viltis“ nuo seno rėmėsi J. Jablonskiu. Perėmęs redaguoti „Viltį“, Dovydaitis kalbos dalykuose, jo paties žodžiais, atsidūrė tarp kūjo ir priekalo. „Jablonskis atsiųsdavo 'Vilčiai' kalbos dalykų; kai juos nieko nekeisdamas išspausdindavau, gaudavau bart iš Dambrausko. Kai, norėdamas įsiteikt Dambrauskui, mėgindavau ginčytis su Jablonskiu ir darydavau priedašų, įpykindavau Jablonskį“. Nors ir nepretenduodamas į kalbos žinovus, Dovydaitis vis dėlto, atrodo, jautė, kad kalbos klausimais autoritetas priklausė Jablonskiui, o ne Dambrauskui. Šiek tiek „diplomatiškai“ savo nuomonę Dovydaitis išreiškė tokiu prisipažinimu: „būdamas Dambrausko mokinys, aš ilgai jaučiausi mažiau gerai mokąs savo gimtąją kalbą, kaip visi Jablonskio mokiniai“.

Gaudavo iš Dambrausko - Jakšto barti Dovydaitis ne tik už kalbos dalykus, bet ir už kitus reikalus. „Draugijos“ leidėjui ir redaktoriui ypač nepatiko „Vilties“ redaktoriaus sumanytas žurnalinis mokslo ir literatūros priedas. Dėl jo A. Dambruskas - Jakštas, „rodos, daugiausia ir buvo ant manęs supykęs“. 1914 m. Dovydaitis buvo sumanęs dar ir „Lietuvių kultūros ir visuomenės gyvenimo metrašti“, tik dėl kilusio karo nebegalėjo savo užmojo įvykdyti. Tas projektuojamas metraštis buvo pažadėtas priedu „Vilties“ skaitytojams. „Nagi, už tai kad gavau iš Dambrausko, tai gavau!“ Tokį „tikrai 'dambrauskišką', atseit, 'per-

kūnišką' laišką“ Dambrasuskas parašė dėl to, kad to metraščio pažadėjimą „Vilties“ skaitytojams palaikė amerikietišku dovanomis viliojimu. Todėl tame laiške ironizavo, kad Dovydaitis galėjęs pažadėti ir mašinų, patefonų, laikrodžių, cigarų etc., kaip kad Amerikos laikraščiai žada. O gale, berods, dar pridėjęs: gerai redaguok, tai turėsi skaitytojų, ir dovanų nežadėdamas.

Dovydaičiui atrodė, kad „nebuvo už ką labai“ tokio laiško sulaukti. Todėl savo atsakymui motto pasirinko Kristaus žodžius: „Ko esate nusigandę, ir kodėl tokios mintys kilsta jūsų širdyse“ (Luko 24,38). Nuolankus atsakymas nuramino Dambrauską, kuris „suminkštėjęs“ kaip taikos ženklą atsiuntė Dovydaičiui ir savo straipsnį „Vilties“ priedui⁹⁷.

c. Paskutinis „Vilties“ numeris buvo išspausdintas 1915 rugsėjo 19 (sekmadienį), jau iš vakaro Vilnių užėmus vokiečių kariuomenei. Tame numery buvo įdėtas ir vertimas pirmojo vokiečių atsišaukimo, perdėm prolenkiško, į Vilniaus miesto gyventojus. Kadangi tą dieną Vilniuj kitų laikraščių neišėjo, tai paskutinis „Vilties“ numeris buvo ir nelietuvių grobstyte išgrobstytas.

Dovydaitis dėjo visas pastangas gauti iš vokiečių valdžios leidimą ir toliau „Viltį“ leisti, bet dėtosios pastangos atsidaužė į vokiečių neigiamą nusistatymą. Tuo reikalu užsimena A. Stulginskis, kuris tuomet, vokiečiams užėmus Vilnių, pirmąsyk arčiau ir susidūrė su Dovydaičiu. „Vilties“ redagavimo darbui atsidavęs „visa siela ir kūnu“, Dovydaitis tuojau pat, nespėjęs vokiečiams Vilniuje nė susitvarkyti, kreipėsi į A. Stulginskį, kaip gerai vokiškai kalbantį, kad padėtų susižinoti su vokiečiais dėl okupacinės valdžios formalumų toliau dienraščiui leisti. Abu lankė vokiečių štabus, visokius spaudos biurus, bet visos pastangos liko bergždžios: „visur vienas tas pats atsakymas — negalima“⁹⁸.

Sustojus „Vilčiai“, redaktorius Pr. Dovydaitis liko bedarbis: „Vilniuj aiškaus darbo man nebuvo likę“. Tuo būdu ir baigėsi Dovydaičiui dvejų metų tarpsnis Vilniuje. Nors tai buvo trumpas laikotarpis, jo pakako Dovydaičiui padaryti „vilnietį“, kuris itin jautriai pergyveno šios istorinės Lietuvos sostinės vėlesnį netekimą. Daug kartų savo kalbose užsimindavo lenkų užgrobtą Vilnių ir ragindavo jo neužmiršti.

Šioj vietoj reikia įterpti dar vieną dalyką — mobilizacijos išvengimą. Aplamai Dovydaitis buvo stiprios sveikatos. Tačiau skurdus gyvenimas studijų metais ir tiesiog besaikis darbui atsidėjimas tiek pirma Maskvoj, tiek vėliau Vilniuj buvo beišsėmęs ir jo sveikatą. Pagal jo autobiografiją, karui prasidėjus, vos nebuvo mobilizuotas, „tik paliegimas išgelbėjo“. Šis „paliegimas“ buvo rimtas: Dovydaitis buvo pripažintas visiškai netinkamu karinei prievolei ir nuo jos visiškai atleistas. Jau, berods, karui prasidėjus, bet dar prieš vokiečių Vilniun atėjimą, gydytojai buvo bejarią džiovos pradžių. Tad sveikatai stiprinti buvo kuriam laikui išvykęs į Dieveniškės pas kleboną Steponą Umbrasą. Gražių pušynėlių apsuptas, šis miestelis buvo ypatingai rekomenduojama vieta džiovininkams. Jo paties pasakojimu, į Dieveniškės (apie 70 km) iš Vilniaus ir atgal vykdavęs „apaštalu būdu“, atseit, pėsčias. Iš būtojo dažninio laiko šiame pasakojime reikia spręsti, kad buvo išvykęs į Dieveniškės ne ilgesnes atostogas pasiėmęs, o tik protarpiais nuo darbo atitrukdamas²⁴.

Žinoma, laimė, kad Dovydaitis išvengė mobilizacijos. Galėtume sakyti, kad bent tuo būdu jam buvo atlyginta už skurdaus gyvenimo ir įtempto darbo metų vargus. Jei laukų darbo užgrūdintą vyrą reikėjo nuo karinės prievolės visiškai atleisti, tai ne veltui buvo „nusipelnęs“ atleidimo.

Prasidėjus I pasauliniam karui, Vilniaus įvairių krypčių (išskyrus socialdemokratus) veikėjai susitelkė į neformalų Lietuvos politikos centrą, kad sektų karo įvykius ir planuotų Lietuvos ateitį. Į tą centrą atstovu įėjo ir Pr. Dovydaitis (LE, XVI, 74-75). Buvo priimtas kreipimasis į JAV lietuvius, pabrėžiantis reikalą visiems vieningai rengtis Lietuvos laisvei. Kadangi taisais centras buvo neformali organizacija, buvo nusistatyta tautos reikalų gynimui steigti pastovią atstovybę ir tam reikalui Vilniuj 1914.X.21 - 22 buvo sušauktas visų dūmų atstovų suvažiavimas. Tame suvažiavime išrinktas komitetas, deja, netrukus, 1915 sausio mėn., iširo. Todėl ir politikos reikalais nuo to laiko ėmė rūpintis šio komiteto iniciatyva įkurtoji Lietuvos draugija nuo karo nukentėjusiems šelpiti. Šios draugijos centro komitetas 1915 m., vokiečių okupacijos metu, negalėdamas sušaukti visuotinio susirinkimo, į centro komitetą kooptavo iš Lietuvos likusiųjų (dauguma nuo vokiečių pasitraukė į Rusiją) ir Pr. Dovydaitį šalia kitų.

Vilniaus lietuvių komitetas nukentėjusiems nuo karo šelp-
ti įgaliojo Dovydaitį surinkti žinias apie karo nuostolius Sū-
duvoj, kurią vokiečiai drauge su Kaunu buvo jau anksčiau
užėmę. Ton kelionėn jis išvyko apie spalio mėn. pusę. Kadangi
vienas susprogdintų tiltų dar nebuvo sutaisytas, traukiniai ėjo
tik nuo Lentvario, į kurį reikėjo samdytis arklius. Lentvary
rado žmonių minias, jau kelias dienas belaukiančias traukinio.
Šiaip taip įsibruko į sausakimšą traukinį su draugais kunigais
A. Dambrausku ir A. Alekna (karui prasidėjus, jie buvo rusų
iš Kauno ištremti). Kelionė išliko Dovydaičio atmintyje, kad vis
reikėdavo „kontratakuoti“ vieną lenką, kuris vėl kėsindavosi už-
gulti jam ant sprando, o atstumtas vis pasiūsdavo „pšeklentą
litviną“ (prakeiktą lietuvi). Tik nuo Kauno traukinys ištuštėjo.
Aplankęs gimtinius Runkius, ėmėsi vykdyti kelionės uždavinį —
įvairiomis susisiekimo priemonėmis, dažnai ir pėsčiomis, lankė
svarbesnes Suvalkijos vietas patirti, kiek kur karas buvo pa-
daręs nuostolių. Grįžti į Vilnių teko „*per pedes apostolorum*,
t.y. pėkštute per biauriausią purvyną“. Nepavykus Kazlų Rūdoj
patekti į traukinį, tikėjosi bent Kaune jį gausias. Tačiau ir iš
Kauno reikėjo pėsčiomis į Vilnių keliauti. „Sportas buvo neblogas;
jį atlikau per dvi dieni“²⁴.

Šioj kelionėj sustojimas Kaune, grįžtant atgal į Vilnių, bu-
vo Dovydaičiui lemtingas. Kaune steigėsi pirmoji lietuviška
„Saulės“ gimnazija. Steigėjai jį pakvietė, šiai gimnazijai vado-
vauti. Neturėdamas tuo metu kito „aiškaus darbo“, Dovydaitis
sutiko imtis gimnazijos direktoriaus pareigų. Grįžęs į Vilnių,
netrukus, gruodžio mėn. pradžioj, „su visu labu, su gyvu ir ne-
gyvu 'inventoriumi'“ (Vilniuj šeima buvo padidėjusi ir sūneliu
Jonuku šalia Maskvoj gimusios dukrelės Onutės) jį paliko ir
išvyko tėviškėn, į Runkius. Ne tiesiog į Kauną vyko dėl to, kad
vokiečiai leido vykti tik į gimimo vietą.

Kalėdų šventės praleidęs tėviškėje, 1915 metų paskutinę die-
ną (gruodžio 31) ar dar ir Naujus Metus Runkiuose atšventęs
(vienur vienaip, kitur kitaip pažymi), Pr. Dovydaitis su visa
šeima išvyko į Kauną. Vyko dviem rogėmis, nes važiojo iš viso
6 žmonės. Pasiėmė su savimi ir du jaunesnius brolius Pijų ir
Vincą, kad ten eitų mokslą. Kaunas tuo metu jau buvo apsta-
tytas sargybonimis. Pasiekus Aleksoto tiltą, teko sustoti: į Kauną
be liudijimų neleido. Kaip visi, kurie atvažiojo Veiverių plen-
tu, ir Dovydaitis išsisukinėjo, jog yra vietinis, iš Garliavos vals-

čiaus. Laimė, atsiminė, kad turi kažkokį vokiečių „Scheiną“ (pažymėjimą). Mat, dar iš tėviškės buvo pėsčiomis porą kartų atvykęs į Kauną, kai dar vokiečiai nebuvo spėję „suimt Kauno (ir visos Lietuvos) gyvenimo į savo geležinius nagus“. Tad kartą ir pataikė į Kauną patekti tuo metu, kai jo gyventojams buvo išdavinėjami pasai. Pasirūpino tokį pasą išsiimti ir Dovydaitis. Kai dabar jį atsiminė ir parodė vokiečių žandarams, iškart įrodė, jog yra vietinis gyventojas. „Bet užtat kai jau kartą apsigyvenau ano meto Kaune, tai teko pasijust, kad gyvenu tikrame tvirtovės kalėjime“⁹⁹.

IX

GINNAZIJOS DIREKTORIUS KAUNE

Užuot patekęs į pirmąsias pasaulines karo skerdynes, Pr. Dovydaitis dar jų siautulyje pradėjo lietuvių jaunimo švietimo ir auklėjimo darbą.

Gimnazijos direktoriaus darbą Dovydaitis dirbo šešerius su puse metų — nuo 1916 metų pačios pradžios ligi 1922 metų vasaros. Maždaug kaip tik pusę laiko jis ėjo tas pareigas vokiečių okupacijos metais, o kitą pusę jau nepriklausomoj Lietuvoj. Iš pradžių gimnaziją išlaikė „Saulės“ draugija, vėliau (1920.

VIII.25) perėmė valstybė. Tada ji gavo Kauno I valstybinės gimnazijos vardą, gi po poros metų (1922) buvo pavadinta „Aušros“ gimnazija.

a. St. Šalkauskio žodžiais, gyvenimas Dovydaitį iš akademinės bibliotekos (Maskvoj) sviedė pirma į „redakcijos sukūrį“ (Vilniuj), o paskui „į mokyklos avilį“. Normaliomis sąlygomis Šalkauskio duotasis mokyklai avilio vardas iš tiesų dera: ir ūžia jaunimas per pertraukas mokykloj kaip avilyje, ir kaip bite-lės pluša drausmingame kolektyve.

Tačiau „Saulės“ gimnazija, kai jos vadovavimą perėmė Dovydaitis, normalių sąlygų neturėjo: mokyklos avilį buvo apnikusios piktos širšės — vokiečių okupantai. Visur, kur tik Dovydaitis užsimena savo darbą „Saulės“ gimnazijoje, vis jam iškyla teroro žodis: „teko okupantų terorizuojamam dirbti“, „direktoriavau. .. okupantų įvairiopai terorizuojamas“, „man pakako okupantų teroro“¹⁰⁰.

Ne be pagrindo savo atsiminimams apie mokyklos darbą vokiečių okupacijos metais¹⁰¹ Dovydaitis parinko motto Mairo-

nio posmą:

Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris
Ir vaikams patekės nusiblaivęs dangus,
Mūsų kovos ir kančios — be ryto naktis —
Ar jiems besuprantamos bus?

Rusų priespaudai taikytus Maironio žodžius Dovydaitis rado nemažiau tinkančiais ir vokiečių okupacijai I pasaulinio karo metais. „Tikrai, vokiečių okupacijos pančiai nevienu atžvilgiu buvo betgi skaudesni, žiauresni už rusų pančius“.

Kaune okupantų varžtai buvo ypatingai žiaurūs. Civilinių gyventojų buvo maža belikę: vienus rusai ištrėmė ar išvaikė karo pradžioj, kiti pasitraukė, vokiečiams Kauną beimant. 1916 m. pradžioj vokiečių atliktas miesto gyventojų surašymas rado tik apie 17.000 civilinių gyventojų. Užtat miestas buvo grūste prigrūstas vokiečių kariuomenės. Kurį laiką Kaune buvo ir vokiečių Rytų fronto štabas su Hindenburgu ir Ludendorffu priešaky. Civilinių gyventojų okupantai visai nepaisė: vertė juos pusbadžiu gyventi, varinėjo į „nuutėlinimo“ punktus, už mažiausius nusizengimus įvairiems potvarkiams baudė, sodino kalėjiman, trėmė Vokietijon. Todėl žmonės vengdavo net iš namų išeiti ir gatvėj rodytis. Susisiekimas su provincija buvo griežčiausiai kontroliuojamas. Ir tai buvo nesunku vykdyti: miestas buvo aptvertas triguba geležine tvora, be to, natūralią užtvartą sudarė Nemunas ir Neris. Pastacių sargybą prie vartų ir tiltų, buvo lengva kontroliuoti kiekvieną atvykstantį ar išvykstantį.

Karo metais nežmoniškai slėgė vokiečių įvesta okupacinė „tvarka“. Vokiečiams karą pralaimėjus, ją pakeitė pokario netvarka, dariusi gyvenimą taip pat nenormalų. Tuo pačiu metu, kai pradėjo atsistatyti nepriklausoma Lietuva, Kaune siautėjo sudemoralizuoti ir alkani vokiečių kariai. Tuo pereinamuoju pokario laikotarpiu dažnas įvykis Kaune buvo ir plėšimai bei vagystės.

Tokiomis „tvarkos“ ir chaoso sąlygomis Dovydaičiui teko kone apie pusę laiko vadovauti gimnazijai. Savaiame suprantama, kad tokios nenormalios sąlygos pedagoginį darbą darė nepaprastai sunkų.

b. Vokiečiams Kauną užėmus, jame buvo likę maža inteligentinių pajėgų. Dovydaičio žodžiais, „vyriausias lietuviybės

reikalų atstovas ir gynėjas“ tuomet Kaune buvo judrus ir šviesus spaustuvininkas Saliamonas Banaitis (1866 - 1933)¹⁰². Gavęs iš vokiečių leidimą spausdinti „Kauno Žinias“ (trimis kalbomis: lietuviškai, vokiškai ir lenkiškai), jis turėjo ryšius su vokiečių karinėmis įstaigomis. Kadangi vokiečiai nepripažino seniau veikusių draugijų, tai S. Banaitis savo vardu išrūpino leidimą ir pirmai lietuviškai gimnazijai Kaune įsteigti (tą patį rudenį ir Vilniuje buvo įsteigta lietuviška gimnazija). S. Banaitis iš pradžių rūpinosi ir ūkiniais įsteigtosios gimnazijos reikalais.

Paskelbus bažnyčiose apie gimnazijos steigimą, spalio mėnesį buvo užsirašę apie 180 moksleivių. Faktiškai, lapkričio mėnesį pradėjus darbą, tesusirinko apie pusė to skaičiaus (apie 90). Kai po Naujų Metų atvyko direktoriumi Dovydaitis, „pirmosios trys klasės buvo normaliai pilnos arba artipilnio“, bet ketvirtoji klasė tebuvo „tik apie pustuzinį moksleivių“¹⁰¹. Tiek klasių ir tebuvo iš pradžių, tik vėliau pamečiui išaugo ligi pilnos (8 klasių) gimnazijos.

Pirmuosius mėnesius gimnazijai laikinai vadovavo kun. dr. K. Šova. „Tai buvo labai mielas žmogus, geras kunigas, tačiau nei direktoriaus, nei dėstytojo pareigoms netiko. Gerai žodžiu ir raštu mokėjo vokiečių kalbą, bet tik sau. Gimnazijai vadovauti ir kitus mokyti jis nesugebėjo. Gimnazijoje nebuvo tvarkos ir drausmės“. Taip jį apibūdina Pranas Nenorta¹⁰³.

Tad faktiškai Dovydaičiui teko ne tik perimti gimnazijos direktoriaus pareigas, bet ir ją iš pagrindų sutvarkyti ir vėliau išugdyti. Jam atvykus, Pr. Nenortos liudijimu, tuojau pat buvo atstatyta pašlijusi drausmė, sustiprintas personalas, paskirti klasių auklėtojai, nustatytas pastovus pamokų tvarkaraštis, įvesti mokytojams žurnalai, moksleiviams — dienynai ir žiniaraščiai.

Dovydaitis iš karto nustatė gimnazijai ir aiškiai lietuvišką kryptį: „įsakmiai paskelbė, kad ši gimnazija yra lietuviška ir pagrindinė kalba yra lietuvių“. Lietuviškai nemokančius įpareigojo per tris mėnesius pramokti. Mat, buvo ir lietuviškai nekalbančių ar nenorinčių kalbėti. „Pradžioj, ypač pertraukų metu, čia galėjai išgirsti kalbant lenkiškai, rusiškai ir rečiau lietuviškai. .. Mergaitės beveik be jokios išimties tarpusavyje kalbėjo tik lenkiškai“. Aiškiai paskelbus gimnazijos lietuviškumą, keletas (svetimtaučių ar daugiau sulenkėjusių) pasitraukė, o kiti tuojau „neblogai prašneko lietuviškai“¹⁰⁴.

Savo atsiminimuose apie Dovydaitį S. Antanaitis (1894-1973), buvęs šios gimnazijos pirmasis inspektorius, rašė, kad „kai kurie mokslo dalykai buvo dėstomi kurį laiką rusiškai“¹⁰⁵. Pats Dovydaitis pripažino, kad pradžioj „vadovėliai, tiesa, buvo vartojami rusiški, nes kitokių nebuvo“. Tačiau jis paneigė jau ankstesnį panašų P. Šležo (Kauno „Aušros“ mergaičių valstybinės gimnazijos leidiny 1937 m., p. 21) teigimą, kad „pirmaisiais mokslo metais kaip dėstomoji kalba vartota rusų“. Tik trečiojoj klasėj buvęs „atkaklių aplenkėjusių 'miesčionkų' būrelis“, bet „ir dėl jų nedėstydavau rusiškai, o tik rusiškai paaiškindavau dėstomojo dalyko esmę, lentoje parašydamas keletą sakinių“. Taip trukę pusmetį, o gal ir metus. „Paskui tas reikalas neužčiomis atkrito“. Tinkamiems gimnazijai kandidatams parengti jau pirmųjų mokslo metų pabaigoje, po Velykų, buvo atidaryta parengiamoji klasė.

Pradžioj darbą sunkino ir patalpų klausimas. Vokiečiams užėmus visas valdines ir net privačias erdvesnes patalpas, „Saulės“ gimnazija buvo įsikūrusi vienos senamiesčio siauros gatvėlės privačiuose namuose (vėlesnių Palangos ir Gardino gatvių kampe; Palangos gatvėlė, kurios Nr. 7 buvo gimnazijos patalpos, išėjo į Vilniaus gatvę, netoli vėlesnės Studentų bažnyčios). Patalpos nebuvo tinkamos mokyklai, nors anksčiau jose ir veikė kažkokios Kiselenkovos privati dviklasė mokykla. Tik 1917-18 mokslo metams „vargais negalais“ pavyko gauti leidimą persikelti į nuosavus erdvius ir šviesius „Saulės“ rūmus, kuriuos anksčiau vokiečiai buvo užėmę karo ligoninei. Tais mokslo metais jau buvo apie 200 mokinių ir veikė šešios klasės. 1918 rudenį ar 1919 m. pradžioj gimnazija buvo perkelta į taip pat tinkamas patalpas vėlesnėj Laisvės alėjoj (prie Kanto gatvės), kur jau pastoviai įsikūrė.

c. Pakako sunkumų gimnazijai kurtis karo meto sąlygomis. Bet lyg jų būtų nepakakę, darbą ypač sunkino dar okupanto „priežiūra“. Į lietuvišką mokslo židinį vokiečiai visą laiką nepalankiai žiūrėjo. Vokiečių okupuotiems lietuviams leidžiama „Dabartis“ nuolat niekindavo Kauno lietuviškosios gimnazijos darbą. Tuo metu šioj gimnazijoj besimokęs A. Puodžiukynas prisimena, kad dar net 1918 m. rudenį „Dabarties“ bendradarbis Mačernis savo straipsnely „Saulės“ gimnaziją vadino „gėstančios šviesos nešėja“ ir pageidavo, kad Kaune būtų įkurtas gailvus šviesos židinys — vokiška gimnazija.

Okupantų „priežiūrą“ pirmiausia jautė pats gimnazijos direktorius. Ypač skaudų išpūdį Dovydaičiui paliko vokiečių paskirtasis Kauno mokyklų inspektorius („šulratas“ — mokyklų tarėjas) dr. Richteris. Apie jį Dovydaitis rašė: „mirsiu — neužmiršiu“. Tai buvo „tikras gimnazijos pabaisa ir mokytojų bei mokinių terorizuotojas“. Kone kasdien jis lankydavo gimnaziją, tikrindavo mokomus dalykus, lankydavo klases, visur ieškodamas priekabių. Gimnazijos „tvarka“ jis rūpinosi net už gimnazijos sienų. Pvz., parengiamosios klasės vedėjui A. Urbeliui jis buvo uždraudęs susitikti su 4-sios klasės moksleivėmis. Reikalavo, kad mokiniai ne tik jį gimnazijoje sveikintų, bet ir visus bet kur sutinkamus vokiečių karininkus. Kartą pats gatvėj prie gimnazijos durų tikrino, ar mokiniai moka gražiai sveikintis („kai viena vyresniosios klasės jau paūgėjusi moksleivė padarė didelį 'kniksą', tai 'kontrolierius' su pasitenkinimu pasigėrėjo jos 'giliu' pritūpimu...“). O kai kartą sužinojo vieną mokinį iš pakaunės apsigyvenus mieste be reikiamo leidimo, taip susijaudino, kad, „atrodė, lyg kas būtų grasinęs iš vokiečių atimti visą Kauną“. Nemenkas konfliktas įvyko ir dėl gimnazijos iškabos, be rods, tik vokiečių kalba. Mokiniams tą iškabą kartą nukabinus ir kažkur numetus, „Richteris atbėgo klasėn, rėžė nagaika per stalą, ir kaip pradės šaukti, rėkti, draskytis, puldinėti atskirus moksleivius bei moksleives...“¹⁰¹

Būdamas „aršus vokietininkas“ (kilimo iš Poznanės), Richteris nuolat ragino pirmiausia mokytis vokiečių kalbos, nes, karą vokiečiams laimėjus, tai būsianti viso pasaulio kalba. 1916-17 mokslo metais jis vieną dieną įsakė visose klasėse padidinti vokiečių kalbos pamokų skaičių. Dovydaitis atsisakė šį įsakymą vykdyti, pritiriamas ir „Saulės“ draugijos, ir gimnazijos mokytojų. Tada Richteris Dovydaitį atleido iš direktoriaus pareigų, o nauju direktoriumi paskyrė vokiečių kalbos mokytoją dr. Hübnerį. Ir civiliniame gyvenime buvęs mokytojas, „jis, kaip dėstytojas, buvo puikus“ (Pr. Nenorta), bet stokojo gero auklėtojo sugebėjimų ir nepajėgė įsigyti mokinių pagarbos: „mus kitaip nevadindavo, kaip 'Ochse' — jaučiai, o mes atsilygindami jį irgi tik tuo vardu vadindavome“ (A. Puodžiukynas). Ne vieną mokinį jis yra ir antausiavęs.

Pašalinus Dovydaitį iš direktoriaus pareigų ir susirinkus dėl to tartis, „visokių buvo nuomonių ir kalbų: gaila direktoriaus, dar labiau — gimnazijos; imta ieškoti kompromisų... Griež-

čiausiai laikėsi pats nukentėjęs“ (K. Paltarokas¹⁰⁶). Susidūrę su nepalaužiama valia, vokiečiai leidosi į „kompromisą“. Gal būt, ir dėl to, kad „naujam direktoriui 'direktoriauti' kažkaip nevyko“ (Pr. Dovydaitis). Kompromisas buvo toks: Dovydaitis grąžintas į savo vietą (direktoriumi), bet nubaustas 100 markių bauda, kurią iš savo išdo sumokėjo „Saulės“ draugija.

Trečiaisiais mokslo metais (1917-18) ne tik pavyko persikelti į nuosavas patalpas — „Saulės“ rūmus, bet ir vokiečių „priežiūra“ sušvelnėjo. Gimnaziją terorizavęs Richteris buvo iškeltas, o jo vieton paskirtas dr. Ulbrichtas¹⁰⁷, lėto ir ramaus būdo žmogus, kuris, Dovydaičio žodžiais, „rodos, visai nesikišo“ į gimnazijos darbą. Todėl ir šis darbas „įgavo normalesnio pobūdžio“. Pagaliau 1919 m. pavasarį gimnazija išleido ir savo pirmąją 14 abiturientų laidą. Tais metais labai pašoko ir mokinių skaičius: pirmą pusmetį jų buvo 277, o antrą — 413!

d. Nemaža rūpesčio direktoriui Dovydaičiui buvo sudarę vokiečiai, ieškodami priekabių ir net kėsindamiesi gimnaziją uždaryti. Bet visų pirma rūpėjo keturklasę mokyklą išugdyti ligi pilnos gimnazijos ir būtent kaip galima aukštesnio lygio. O tam savo ruožtu reikėjo sutelkti kiek galint geresnių mokytojų ir įdiegti moksleiviuose pozityvius nusiteikimus švietis ir auklėtis.

Pradėjęs direktoriauti, Dovydaitis tuojau susirūpino stiprinti mokomąjį personalą. Išskyrus žinomąjį pedagogą A. Vireliūną, kiti buvo atėję pedagoginio darbo dirbti daugiau iš reikalo ar buvo kvalifikuoti tik pradžios mokyklai. Net pats inspektorius S. Antanaitis tebuvo abiturientas ir aukštąjį mokslą tik vėliau baigė. Muzikai dėstyti ir chorui vesti Dovydaitis įkalbino kompozitorių J. Naujalį (mokytojavo ir jo sūnus su dukteria). Nuo pat pradžios mokytojavo ir S. Banaičio sūnus — busimasis kompozitorius K. V. Banaitis. Lietuvos istorijai dėstyti Dovydaičiui pasisekė kuriam laikui gauti kun. A. Alekną (vėlesnįjį universiteto profesorį). Kai po karo pradėjo Lietuvon grįžti pasitraukusieji į Rusiją, Dovydaitis tuojau pasirūpino pakviesti naujų pajėgių mokytojų, kaip vėlesnįjį profesorių V. Dubą, matematiką A. Kauną, Br. Dailidę (vėliau perėjusį į diplomatinę tarnybą), meno istoriką P. Galaunę ir kt. Tuo laiku gimnaziją išlaikė dar „Saulės“ draugija — katalikų organizacija. Tačiau Dovydaitis anaipol nesistengė sutelkti tik tokius aiškius katalikus, kaip jis pats. Pirmiausia žiūrėdamas asmens kvalifi-

kacijų, jis nesibaimino savo vadovaujamoj gimnazijoj turėti ir aiškiai skirtingo nusistatymo mokytojų. Be V. Dubo, atviro volterinio laisvamano, buvo ir daugiau mokytojų, kurie savo pažiūromis nebuvo direktoriui artimi. Mokytojų kolektyve turėjo autoritetą: „visi jį laikydavo mokslingesniu, sumanesniu“ (S. Antanaitis¹⁰⁵). Ir su skirtingo nusistatymo mokytojais sugyveno gerai: jei kartais ir padiskutuodavo, dėl to nesusipykdavo. Aki-vaizdžiai tai rodo faktas, jog kurie tik mokytojai valdė plunksną, tie ir talkino Dovydaičiui, kai jis pradėjo leisti „Lietuvos Mokyklą“. Tad randame tarp šio žurnalo bendradarbių ir tokių vardų, kaip V. Dubas, P. Galaunė, A. Vireliūnas.

Kadangi pradžioj stokojo mokytojų, tai direktorius Dovydaitis buvo sau užsidėjęs ir nemažą mokytojo naštą. Pats savo atsiminimuose rašo: „aš dėsčiau visa, ko kiti nebuvo paėmę: lotynų kalbą, visuotinę istoriją, gamtą“. Pagal Pr. Nenortą, pagrindiniai Dovydaičio dėstomi dalykai buvo lietuvių kalba ir literatūra (aukštesnėse klasėse), visuotinė istorija ir filosofijos propedeutika.

Drauge direktorius buvo ir lyg atsarginis mokytojas. „Kai kurią dieną kuris mokytojas gimnazijoje nepasirodydavo arba svarbių priežasčių dėliai turėdavo iš Kauno išvykt ilgesniam laikui, tai, jį pavaduojant, tekdavo dėstyti ir visi kiti einami dalykai“ (Dovydaitis). Tai turint galvoj, galima sakyti, kad bent laikinai Dovydaičiui teko dėstyti beveik visi gimnazijoj mokomi dalykai. Žinoma, tik enciklopedinė erudicija įgalino jį būti tokiu „visuotiniu“ mokytoju: nuo kalbų per istoriją ligi gamtos mokslų.

Dovydaitis ne tik gerai mokėjo visus gimnazijoj einamus mokslus, bet ir turėjo dovaną populiariai dalykus išaiškinti. Todėl jo pamokos mokiniams buvo įdomios, nes jose koncentravosi į pagrindines žinias ir sugebėjo jas perteikti suprantamai ir vaizdžiai. Atsimindamas Dovydaitį kaip „visapusiškai tinkamą ir gerą dėstytoją“, Pr. Nenorta jo pamokas taip aprašo: „Dėstydavo turiningai, labai aiškiai, savimi visiškai pasitikėdamas. Moksleiviai atidžiai jo klausydavo, nenuobodžiaudavo ir nežiūrinedavo į laikrodį, kada pagaliau suskambės skambutis pertraukai“. Patraukdavo mokinius turiniu, o ne forma, atseit, pačiomis žiniomis, o ne puošmenomis.

Reiklus buvo mokytojas: kiek išdėstydavo, tiek ir reikalaudavo. Šiuo atžvilgiu Dovydaitį taip apibūdina jo buvęs

mokinys A. Puodžiukynas:

Aiškindavo nedaug, bet reikalaujavo kietai. Atsakinėdamas tuščiažodžiuviu neišsisuksi. Istorijos pamokose reikalaujavo gerai epochą ir įvykį charakterizuoti, bet nedaug reikšmės skirdavo tikslioms datoms. Lietuvių kalbos pamokose spausdavo, kad rašiniuose nebūtų mūsų kalbai svetimų posakių. Gramatinės klaidos buvo neįmanoma daryti, nes VI klasėje už dvi gramatinės klaidas gaudavai dvejetą. Taip pat ir lotynų kalbos pamokose padarei linksniavime ar asmenavime dvi klaidas ir turi dvejetą. Jei pasakysi 'tempus, tempi', tuoj sustabdys ir pasakys: na, aš tau ir ištempsiu dvejetą.

Kietas mokytojas buvo Dovydaitis ir tuo atžvilgiu, kad buvo nepaperkamas nei dorybėmis, nei ašaromis. Viena moksleivė stengėsi būti kaip galima pavyzdinga: ir per pamokas atidžiai klausėsi, ramiai laikėsi, ir viską atmintinai išmokdavo, tik, deja, susimaišydavo iš pamokos vidurio paklausta. Kaip religingą, tvarkingą ir stropią mergaitę, „Dovydaitis ją gerbė, tačiau moksle jokių išimčių nedarė“. Kitas pavyzdys — skirtingos rūšies. Laikydami keturių klasių baigiamuosius egzaminus, dėl pirmos vietos lenktyniavo berniukas ir mergaitė. Iš visų dalykų abu turėjo vienodus pažymius, išskyrus zoologiją, kurią dėstė Dovydaitis. Nesant vadovėlių, buvo vedami užrašai. Mėgdamas tvarką, Dovydaitis ragindavo moksleivius tuos pamokų užrašus perrašyti į švarų sąsiuvinį. Berniukas tai padarė, o mergaitė — ne, tad pirmąjį Dovydaitis įvertino pažymiu „labai gerai“, o mergaitę — tik „gerai“. Būdama ambicinga, mergaitė tai skaudžiai pergyveno: „verkė, alpo ir su ašaromis akyse kreipėsi į direktorių, prašydama atitaisyti, bet niekas nepadėjo“. Dovydaitis nesutiko savo sprendimo pakeisti, net pačiam tos mergaitės varžovui prašant (abu šie atvejai cituojami iš Pr. Nenortos atsiminimų).

Iš karto tai gali atrodyti „kieta“. Bet toks „kietumas“ — tai tik objektyvumą, bešališkumą užtikrinantis teisingumas. Tai būtina sąlyga, kad mokytojas laimėtų moksleiviuose autoritetą. Jeigu kuris nors mokytojas šia prasme nėra „kietas“, jis nejučiomis pradeda nebe lygiomis visus traktuoti, bet vienus favorizuoti, o tuo pačiu kitus diskriminuoti. Dovydaičiui tokių priekaištų nebuvo daroma.

Skatinti klasę, kad pamokas ruošų deramai ir laiku, Dovydaitis vartojo savotišką metodą, kurį moksleiviai buvo praminę „pamokų ruošimo gimnastika“. Jeigu mokinys blogai pamoką atsakydavo, mokytojas jam į žurnalą įrašydavo vienetą (patį že-

miausią pažymį, vadinamą „kuolą“, turėjusį nebe įvertinimo, o daugiau pasipiktinimo reikšmę). Tai būdavo Dovydaičio ženklas, kad kitam kartui mokinys jau tinkamai pasirengtų. Jeigu kitą kartą mokinys nors ir tik pakenčiamai atsakydavo, bet mokytoją įtikindavo, jog rimtai stengėsi dalyką išmokyti, vienetuką pertaisydavo į ketvertuką. Bet jeigu ir antrą kartą mokinys pasirodydavo nepasirengęs, tai vienetukas likdavo žurnale „ant amžių amžinųjų“ (Pr. Nenortos informacija).

Savotiškas šis metodas, bet jis rodo, kaip Dovydaitis rūpinosi mokinius įtraukti į darbą — išmokyti darbštumo, — tos mažai patrauklios dorybės ir senatvėj, ir jaunatvėj. Kietai iš mokinių reikalaujamas mokytis, daugiau ar mažiau to ir išreikalaujavo.

e. Kaip valdė gimnaziją direktorius, kuris pats nė vienos dienos nebuvo gimnazijos suole sėdėjęs?

Kaip nelengva buvo gimnaziją administruoti vokiečių okupacijos ir vėliau pokarinio sąmyšio metais, taip nelengva buvo tomis sąlygomis ir jaunimą mokykloj auklėti.

Karas jau aplamai sudaro demoralizuojančią aplinką. Tiesa, bent iš dalies ją neutralizavo tai, kad pati okupacinė priespauda mokinius telkė apie direktorių kaip kietą lietuviškųjų reikalų ir drauge jų pačių, moksleivių, gynėją. „Pastebėję naujojo direktoriaus pastangas atstatyti gimnazijoje tvarką, jo rūpestingumą ir priešinimąsi okupacinės valdžios pareigūnams, panorusiems gimnaziją vokietinti, visi džiaugėsi ir Dovydaitį laikė gimnazijos autoritetu“ (Pr. Nenorta).

Nebuvo normalu ir tai, kad tose pačiose klasėse labai įvairavo moksleivių amžius. Pvz., pirmaisiais mokslo metais III klasėje (atitinkančioje amerikiečių dabartinės pradžios mokyklos VII skyrių) drauge mokėsi ir 13 metų vaikai, ir 18 metų jaunuoliai. Vyresnio amžiaus moksleivių ir vėliau nemažai stodavo į gimnaziją, laikydami egzaminus į tą ar kitą klasę.

Pagaliau, karui pasibaigus, stojo gimnazijon ir tokio jaunimo, kuris buvo perėjęs rusų revoliuciją. Kai kurie jų buvo ir tuo „raugu pašvinkę“ (tariant J. Vydo žodžiais).

Tokiomis sąlygomis Dovydaitis ugdė pirmąją Kauno lietuvišką gimnaziją.

Trumpai suglaudžiant iš buvusių mokinių susidaromą vaizdą, Dovydaitis savo vadovaujamą gimnaziją valdė kieta ranka, bet

drauge tėviška širdimi. Jo ranka buvo tikrai kieta — reikėjo jos bijoti. Tačiau visi jautė, kad šią ranką valdo tėviškai rūpestinga širdis. Didelis jo autoritetas mokiniuose visų pirmą rėmėsi ne baime, bet pagarba.

Pats tiesiog gaivališkai troškęs mokslo šviesos ir jos pasiekęs tik begaliniu atkaklumu, Dovydaitis savaime laukė, kad būtų rimtai mokomasi, o ne tuščiai laikas leidžiamas. Todėl į savo auklėtinius ir žiūrėjo su kaimiečio tėvo patriarchaliniu griežtumu: kas pasakyta, turi būti ir paklausyta. Drausmę vertino, tad jos ir reikalavo.

Jaunesniesiems moksleiviams direktoriaus valdžia galėjo atrodyti ir gana rūsčiai griežta. Žemesnėse klasėse savo direktoriumi turėjęs Dovydaitį dail. V. Vizgirda tad ir piešia to meto (1916-20) „valdžios“ tokį vaizdą:

Nors gimnazijoje buvo visas kolektyvas 'gerų' ir 'blogų' mokytojų, kurių reikia ir klausyti, ir bijoti, bet tik vieno Dovydaičio asmenyje mokiniai jautė, jog dar yra ir valdžia, kurios reikia vengti. Jei tik pasigirdavo direktoriaus žingsniai ir balsas, visi rūpinosi kur nors dingti iš koridorių ar nuo laiptų. Geriau nesimaišyti valdžiai po kojomis. Direktorių, mat, visada drėbteldavo skardų klausimą nieko nedėtam vaikelui: Ko tu čia žiopsai? Ar neisi į klasę?

Tačiau, nors tuo metu ir bijojęs „valdžios“, V. Vizgirda pripažįsta, kad mokiniai direktoriaus Dovydaičio „ne tik bijojo, bet ir jį gerbė“. Todėl būtent, kad ta „valdžia“ buvo teisinga: „Dovydaitis bardavo žiauriai, bet ne be reikalo; jeigu bausdavo, tai užtarnautai ir niekad nerodė jokios neapykantos nubaustajam“.

Ne visiems Dovydaičio „valdžia“ jau ir tokia rūsti atrodė. Pvz., Pr. Nenortos atsiminimu, direktorių nebuvo nei „nesukalbamas“, nei „neribotai griežtas“: „Moksleiviai jį gerbė, buvo jam paklusnūs, bet perdėtai jo nebijojo“.

Direktoriui Dovydaičiui visai neknietėjo mokinius bausti kiekviena proga ir be atodairos. Priešingai, jeigu patirdavo kad ir didesnę nusižengimą, bet daugiau atsitiktinį, reaguodavo tytomis. Toks būdingas atvejis. Per Velykas svečiuose vienas mokinyš „prisisiurbė“ tiek, kad reikėjo svyruojant iš svečių išeiti. Žaisdamas su savo vaikais sodely, matė tai ir Dovydaitis: mat, gyvena už sienos tuose pačiuose namuose, kaip ir svetingasis šeimininkas, tarnavęs vokiečių žinioj esančioj alkoholinių gėrimų parduotuvėj. Po atostogų mokslui prasidėjus,

vienos pamokos metu Dovydaitis priėjo prie to mokinio ir tyliai tarė: „Patarčiau daugiau nesilankyti ten, kur visiems duoda“, o ką būtent duoda, leido suprasti, pirštais spraktelėdamas prie pagurklio. Dovydaitis jį „tik tėviškai įspėjo“ (Pr. Nenortos informacija).

Tad ir kitas mokinyš charakterizavo Dovydaitį šitaip: kad ir „aprėkdavo“ mokinius, šie jo nebijodavo, nes buvo „ne tik direktorius, bet daugeliui ir tėvas“ (J. Vydas).

Nepaisant „aprėkimo“ koridoriuose ar klasėse, „Dovydaitis mylėjo savo auklėtinius ir buvo geros širdies žmogus“ (Pr. Nenorta). Patirdavo savo direktoriaus tėvišką širdį, kai kuris nors patekdavo rimtesnės bėdon, kaip aname atvejuje, kur nusižen-gimo viešas iškėlimas galėjo būti lygus iš gimnazijos pašalini-mo bausmei. Bet ypač Dovydaičio tėvišką rūpinimąsi savo auklėtinais atskleidžia tie atvejai, kur jis tiesiogiai ateidavo pagal-bon savo auklėtiniams.

Įvairių buvo tokių atvejų. Viena tokį atvejį iliustruoja vysk. K. Paltaroko atsiminimai iš to meto, kai jis pavadavo susir-gusį kapelioną:

Prieš Velykas suserga gimnazijos mokinė. Ateina direktorius pas ma-ne, prašo prie ligonės. Jokių kitų susisiekimo priemonių nėra, vien kojos. Direktorius siūlosi mane palydėti. Aš pasiimu Švč. Sakramentą ir žengiava per Nemuno tiltą, paskui Aleksoto gatvėmis¹⁰⁶.

Antras atvejis itin vaizdžiai dokumentuoja, kiek Dovydaitis galėjo įdėti sielos į savo auklėtinių reikalus. „Geriausia, uo-liausia ir visais atžvilgiais pavyzdingiausia mokinė“ ir „myli-miausioji auklėtinė“ turėjo nelaimės gyventi tik su motina ir jos „globėju“. Apie savo tėvą ji net nežinojo, ar tebėra dar gyvas, ar tik jos visiškai išsižadėjo. Tačiau, belaikant jai brandos egza-minus, nelauktai iš tolimos provincijos atsiliepia laišku jos tė-vas. Dovydaitis, tai patyręs, tuoju ryžosi viską daryti, kad tą iširusią šeimą vėl sutelktų „į vieną malonią, jaukią šeimelę“, nes jo auklėtinei esama padėtis buvo nepakenčiama. Vietos stoka neleidžia čia cituoti prasidėjusios plačios korespondencijos su tos mokinės tėvu, motina ir ja pačia (kai kurie laišškai net po didelio formato keturis puslapius!). Turėjau tikrai beveik nustebti, kaip Dovydaitis sugebėjo šį jautrų reikalą liesti su tikrai subtiliu taktu, pagarbiai ir nuoširdžiai. Vargu ar šiuo at-veju ir pedagogė Marija Pečkauskaitė būtų radusi gražesnių

žodžių išreikšti, kaip buvusios jo auklėtinės (nes jau išlaikiusios brandos egzaminus pirmąją mokine ir visais penketukais) laimei reikia abiejų jos gimdytojų susitaikymo. O kad būtų lengviau šiam susitaikymui pavykti Dovydaitis pažadėjo tėvui gauti perkėlimą iš provincinio užkampio į aukštesnę vietą apskrities mieste. Ir šiuo reikalu jis rūpinosi „nemažiau, kaip savuoju“: kelis kartus vyko į ministeriją pas „galinguosius ponus“ ir ten naudojo „visą savo pajėgą“, kol išrūpino paskyrimą savajam kandidatui. Toks rūpinimasis toli gražu nebeprisilaikė direktoriaus pareigoms, bet Dovydaitis šio reikalo ėmėsi „suinteresuotas tiek, kaip savo paties gyvybės klausimu“ (cituojami paties Dovydaičio laišakai).

Griežtas tai griežtas, bet Dovydaitis nebuvo formalistas. Biurokratinis formalizmas liko svetimas Dovydaičio „valdžiai“, nors ir kokia griežta buvo jo drausmė. Šiuo atžvilgiu vienas atvejis yra gana iliustratyvus. 1920 m. dar tebevykstant laisvės kovoms, VIII klasės šeši berniukai apsisprendė stoti į karo mokyklą, nebelaukdami mokslo metų pabaigos. Dovydaitis, pasitaręs su mokytojais, sutiko jiems išduoti brandos atestatus, jei švietimo ministerija nedarys kliūčių. Deja, ministras neigiamai atsakė. Kai apie tai buvo pranešta Dovydaičiui, jis taip atsakęs: „Aš taip ir maniau. Kaip jis duos lengvai atestatus kitiems, kai žino, kaip sunkiai pats gavo“¹⁰⁸. (Galima pridurti, kad tam ministrui Dovydaitis šiaip nebuvo nepalankus, priešingai, tai buvo jo artimas idėjos bičiulis. Tačiau, draugas ar nedraugas kas buvo, Dovydaičio tai nė kiek nevaržė tiesiai pasakyti, ką manė.)

Užuot buvęs formalistas, Dovydaitis greičiau buvo familiarus. „Nevengdavo net ir viešai klasėje parodyti moksleiviams savo artumą ir kalbėti su jais kaip lygus su lygiu“ (Pr. Nenorta). Kurdavo klasėje familiarią nuotaiką pats jo neoficialumas. Net ir šaukdamas mokinį atsakinėti, kartais kreipdavosi ne pavarde, o „artista“, „dainininko“ ar kuriuo kitu „titulu“ pagal tai, kuris buvo pasižymėjęs vaidintojas, choro dalyvis ar pagaliau... rūkorius. Jei tačiau kuris nors neišmokdavo pamokos, sulaukdavo iš mokytojo ir familiarios pašaipos. Kartą matematikos pamokoj viena mokinė ėmusi kartoti: jei x-ui duosime tokią reikšmę, jei y-ui duosime tokią reikšmę, tai... Pasiklausęs susipainiojusios mokinės tokio kartojimosi, Dovydaitis ją pertraukęs šitokia replika: „Nebūk perdaug dosni — jei viską kitiems išdalysi, nieko pačiai nebeliks“...

Familiariai traktuodamas savo auklėtinius, Dovydaitis juos darė lyg savo jaunesnius draugus. A. Puodžiukynas savo atsiminimuose ir rašo, kad geriausiai tinka ir jo paties buvusiam direktoriui charakterizuoti tokie vieno moksleivio žodžiai: „Iš visų buvusių mokytojų man labiausiai imponuoja direktorius. Tiesus, be jokio išdidumo. Pirmąkart savo gyvenime jaučiuosi sutikęs tikrą žmogų ir mokytoją. Su juo būtų galima ir arčiau susidraugauti“. Pats Puodžiukynas po šių cituotų žodžių priduria: „Kas neturėjo suktų miestiško manierų, iš tikro galėjo jaustis su direktorium kaip su vyresniuoju draugu“¹⁰⁹.

Ne be pagrindo A. Puodžiukynas padarė „manierų“ išlygą: Dovydaičiui buvo svetimos ne tik „suktos“, bet ir nesuktos „miestiškos manieros“. Kaimietiškas buvo ir jo griežtumas, ir jo familiarumas. Tuo klausimu sutaria visi jo buvusieji auklėtiniai. Pora pavyzdžių gana vaizdžiai parodo, kaip vykdavo jau pati pirmoji pažintis su direktoriumi.

Lenkams užgrobus Vilnių, mokslo metų vidury pabėgo nepriklausomon Lietuvon į Kauną gimnazijos lankyti ir vilnietis Simas Sužiedėlis. Kaip susipažino su Dovydaičiu, nunešęs gimnazijon priėmimo prašymą, jis pats yra aprašęs:

Ir patek tu man tiesiai ant Prano Dovydaičio! Vaikšto gimnazijos kieme, užroglintam malkų krūvos. Vaikšto ir sūpsto užsirėkusį vaiką.

— Pone direktoriau, aš čia su prašymu...

— Su koku prašymu?

— Gimnazijos, — vynioju sulenktą lapą su keliais sakiniais: toks ir toks, iš ten ir ten, penkton klasėn — prašosi.

— O ligi šiol, kur buvai? (Na, tu vėpla nerėk, o tai atiduosiu tam čigonui! — ramina vaiką). Ar nežinai, — sako vėl man, — kad nauji mokslo metai neprasideda su Naujais Metais?

— Aš iš Vilniaus, — išdedu trumpai savo istoriją. — Prie Valkininkų vieną iš mūsų pagavo, ir tas išdavė.

— Prie Valkininkų? Tai gal Vincą buvai sutikęs?

— Ne, tuo metu buvau apie Varėną.

— Aha! Tai padėk... (Aš dairiausi po kiemą). Padėk ten ant malkų.

Nueidamas galvoju, kas bus su tuo prašymu: sušlaps nuo sniego ar vėjas nupūs. Bet mane pasivijo direktoriaus žodžiai:

— Rytoj ateik !¹¹⁰

Nemažiau „klasiška“ buvo ir dabartinio Vytauto Vaitiekūno pirmoji pažintis su Dovydaičiu 1922 m. pradžioj, kai norėjo eks-ternu baigti gimnaziją:

Tik pasisveikinus ir reikalą išklojus, Dovydaitis trumpai paklausė: Ar nesi žulikas? Gavęs užtikrinimą, kad tikrai ne, toliau buvo paslau-

gus. Man egzaminų metu susirgus, net be mano prašymo egzaminų laikymą mėnesiui pertraukė.

Jeigu jau pirma mokinių pažintis su direktoriumi įvykdavo be „miestiškų manierų“, tai vėliau, nusižengus gimnazijos drausmei ar aptingus mokytis, tekdavo dar labiau pajusti jo „kaimietiškas manieras“. Tais atvejais jis nevienam pasirodydavo nebe tik atviras ir tiesus, bet ir „net kiek stačiokas“, nebe tik draugiškai familiarus, bet ir „grubokas, net storžieviškas“. Visų pirma tai remiama Dovydaičio kaimietišku žodynu, iš kurio jis pavartodavo „net riebius ciniškus žodžius“¹⁰⁵.

Gali tai atrodyti paradoksiška. Nėra jokios abejonės, kad Dovydaitis ypatingai jautriai rūpinosi savo auklėtinių doriniu auklėjimu. Žiebtį juose dorinius nusiteikimus jis tikrai laikė daug svarbesniu dalyku, negu tik formaliai gimnazijoje palaikyti drausmę. Tačiau savo dorinamajam poveikiui Dovydaitis dažnai vartojo kalbą, kuri salone nevieną galėjo papiktinti savo „nuogumu“. Kas betgi atrodo paradoksas, iš tiesų yra paprastas reikalas, žvelgiant ne salono, bet liaudies žvilgiu. Kaimo žmonės dorinę tvarką saugo ne pamoksliniais moralais, o „sultingomis“ replikomis. Matyti, ir Dovydaitis pasitikėjo šia liaudies patirtimi, kad gėdai ir atgailai sužadinti paveikesnė priemonė yra ne moralizavimas, o taikli pašaipa, daug nepaisanti net ir „nuogumo“.

Visi pripažįsta, kad direktorius Dovydaitis nevengdavo nė stačiokiško sugėdinimo ar pabarimo. Bet šis jo pedagoginis (teisingiau — nepedagoginis) ypatumas buvo ir perdėtai išpučiamas. Sakysime, vienuose atsiminimuose šiai knygai rašoma: „Visas Kaunas žinojo, kad vieną miesčionką gimnazistę (tiesa, pusėtiną akiplėšą) Dovydaitis kartą klasėje apšaukęs 'karve'“. Tuo tarpu tos gimnazistės bendraklasis neabejodamas tai griežtai paneigia. Kai kalbamoji gimnazistė, paliepta išlinksniuoti lotynų kalbos „žodį „tempus“, temikčiojusi „temp. .. temp... temp“, tai Dovydaitis iš tiesų taip pat pakartojęs šį „temp...“ ir pridūręs nestropiajai mokinei: „Kai aš tave ištempsiu, tai kitą kartą pasistengsi išmokti“. Bet atsirado klasėje pašaipų, kurie šį Dovydaičio pareiškimą „pagražino“, prikerdami iš pradžios „Karve tu!“ žodžius. Bendraklasis Pr. Nenorta tuo reikalu liudija: „Gerai prisimenu ir galiu tvirtinti, jog Dovydaitis tų žodžių tikrai nepavartojo“.

Kaimietiškas Dovydaičio statusas ir jo direktoriškas griežtumas teikė jo „valdžiai“ tam tikro rūstumo. Kas betgi artimiau

su juo susidurdavo, tas tuojau patirdavo, kad tik iš tolo jis atrodydavo rūstus. „Išskyrus gal tik mažas išimtis, Dovydaitis visuomet būdavo linksmas, geros nuotaikos, mėgdavo ir pajaukauti“ (Pr. Nenorta). Nestokodamas humoro jausmo, jis suprato ir mokinių nusiteikimą papokštauti, kokią išdaigą iškrėsti. Todėl „Dovydaitis daug ką mokiniams atleisdavo — ir išdykavimus, ir pokštus, jei tik jie nebuvo piktai užgaulūs“ (A. Puodžiukynas).

Aukštesnių klasių mokiniai šapirografu leido satyrinį „Genį“, kuris „pakalendavo“ ir mokytojus. Kai kuriame nors numeryje buvo liečiamas kuris nors iš mokytojų, tas numeris buvo jam prieš pamoką ant stalo padedamas. Ir juo karščiau paliestasis mokytojas reaguodavo, juo daugiau leidėjams būdavo džiaugsmo. Pvz., kai geografijos mokytoja A. Gustaitytė-Šalčiuvienė išdėstė evoliucijos teoriją, „Genys“ ši mokslą iliustravo dviem karikatūriniais vaizdeliais. Viename gorila laikė rankoj gaublį, o parašas skelbė: geografijos mokytoja paleolite; antrame buvo pavykęs mokytojos paveikslas su parašu: geografijos mokytoja XX amžiu. Rodos, sąmojis buvo neįžėidžiantis, bet mokytoja reagavo „audringai“. Dovydaičio panašios reakcijos nepavyko sukelti, kai kartą „Genys“ ir jį palietė mergaitėms skaitytos uždarnos paskaitos proga. Svarbu, kad aplamai buvo toleruojamas toks satyros laikraštėlis. Satyra juk savaime visų pirma yra forumas opozicijos balsui. Kad ir kokia griežta laikoma buvusi Dovydaičio „valdžia“, „Genys“ buvo laisvas pakalenti ir į mokytojus.

Dovydaičio pedagoginis griežtumas aplamai nieku būdu ne-reiškė idėjinio nepakantumo. Natūralią jo toleranciją liudijo jau pats sutelkimas įvairių pažiūrų mokytojų kolektyvo. Tą pačią toleranciją liudijo ir visa jo, direktoriaus, pedagoginė linija. Viešumos nesibijančio religingumo žmogus, „uoliausias pamaldų dalyvis būdavo pats direktorius Dovydaitis“¹⁰⁶, dažnai per mokinių pamaldas jis eidavo ir prie komunikos, žodžiu tariant, rodydavo savo auklėtiniams gilaus religingumo pavyzdį. Tačiau bet koks dvasinis prievartavimas Dovydaičiui buvo nepakenčiamas dalykas. Mokinių būrelių susirinkimuose pats nedalyvaudavo ir nesiūsdavo į juos kitų mokytojų kontrolei. Laisvai gimnazijoje veikė įvairių pažiūrų būreliai. „Žinodamas, kad gimnazijoje yra ir dešiniųjų, ir kairiųjų pažiūrų moksleivių, jis srovinių kuopelių steigimo reikaluose laikėsi nuošaliai“ (Pr.

Nenorta, kuris priklausė tik jau 1917 m. įsteigtam dramos mėgėjų būreliui ir nepriklausė jokiai „srovinei“ organizacijai).

Savo auklėtinių atmintyje Dovydaitis išliko kaip spalvingas ir simpatingas direktorius. Nestelbė jo autoriteto nė pats griežtumas, nes griežtą jį darė ne koks biurokratinis formalizmas, bet nuoširdus rūpinimasis savo auklėtiniais. „Apie jo kaimietišumą ar kitas neigiamas ydas niekas nekalbėjo“ (Pr. Nenorta). Ir tada, kai prisimenamas jo liaudiškas paprastumas, drauge pabrėžiamas ir jo inteligentinis tvarkingumas.

Kaip Dovydaitis mylėjo savo auklėtinius, taip šie suprato jį ir įvertino. Nė „manierų“ stoka nesukliudė jam pasiekti savo auklėtinių širdis. Baigiame Dovydaičio kaip pedagogo aptarimą žodžiais jo mokinio, išėjusio į diplomatus, kur dailios manieros yra būtina sąlyga. Būtent, sveikindamas ateitininkų VII kongresą (1965), Lietuvos generalinis konsulas Kanadoje dr. J. Žmuidzinas apibūdino Dovydaitį, savo buvusį direktorių, šiais žodžiais:

Apie jį girdima kaip originalą, stačiokiškos kalbos žmogų. Taip, jis kreipdavosi į visus savo 'tu', bet tas jo 'tu' buvo toks švelnus, draugiškas ir tėviškas, kad tas kreipinys mums atrodė mielesnis už bet kurio mokytojo sausą 'jūs'. Ir tai jis darė, mes jautėm, be jokio noro save aukštinti ar mus žeminti; tai tryško natūraliai iš jo totaliai lietuviškos, kaimo įdvasintos prigimties, nes Pranas Dovydaitis buvo savo šnekamąja kalba donelaitiško stiliaus žmogus. Ir aplamai mums, jo vadovybėje baigusiems gimnaziją, Dovydaitis paliko atmintyje kaip įdomus, lengvai perprantamas, mielas ir plačiaširdis mokytojas. Ogi šiandien, žiūrėdamas į jį nuo keturiasdešimt penkerių metų laiko supiltos kalvos, matau Praną Dovydaitį kaip taurų lietuvi, nemeluotą patriotą, didelio žmoniškumo ir dvasinės platybės asmenybę, kurioje slėpėjo kažkas gražesnio ir didingesnio už džentelmeno sąvokos esmę.

f. Iš savo dideliu triūsu išugdytos „Saulės“, vėliau suvalstybintos Kauno I gimnazijos direktoriaus pareigų Dovydaitis atsistatydino, pasibaigus 1921-22 mokslo metams, ir nuo 1922 rugsėjo 1 jį pakeitė M. Biržiška.

Nors Dovydaitis iš šių pareigų pats pasitraukė, tačiau „prieš jo norą“¹⁰⁵. Kad Dovydaitis buvo išstumtas iš direktoriaus vietos, patvirtina ir jį visą laiką artimai pažinojęs A. Pupdžiukynas savo atsiminimuose (1936 m.). „Nemaža darbo ir vargo teko jam padėti, formuojant karo metu pirmąją gimnaziją Kaune. Bet kūrėjai visai nereikalingi, kai kūrinys baigtas. .. Grįžus iš Rusijos visiems pabėgėliams, daug karčių valandų teko

profesoriui perkęsti. Pagaliau nuo direktoriaus pareigų jis atsakė¹⁰⁹. Įsakmiau A. Puodžiukynas nenurodo, kas tas „karčias valandas“ Dovydaičiui sudarė. Tik aišku, kad jis apie jas jau vėliau bus girdėjęs iš paties Dovydaičio, nes pačiu tuo metu (1922 m.) jis, vos baigęs gimnaziją, negalėjo žinoti direktoriaus rūpesčių. Tad ši Dovydaičio perkęstų karčių valandų liudijimą reikia laikyti paties Dovydaičio pasisakymu.

Kad pačioj gimnazijoj būtų įvykę kokių nors rimtesnių direktoriaus konfliktų su mokiniais ar mokytojais, nėra jokių žinių. Reikia prileisti, kad tokių konfliktų ir nebuvo. Pagal visus turimus atsiminimus, Dovydaitis buvo gerbiamas ir laikomas autoritetu tiek mokinių, tiek mokytojų. „Karčias valandas“ Dovydaičiui turėjo sudaryti vienoks ar kitoks spaudimas iš šalies.

Bent vienas jei ne „spaudimas“, tai nesusipratimas buvo 1919-20 mokslo metais (gimnaziją laikant dar „Saulės“ draugijai) vykusį kovą tarp tėvų komiteto ir pedagogų tarybos. Tėvų komitetas buvo užsimojęs siųsti savo atstovus lankyti gimnaziją pamokų metu, kad „geriau susipažintų su mokinių materialinio būvio aplinkybėmis, jų elgesiu ir auklėjimo sąlygomis“. Pedagogų taryba atsakė, kad tam reikalui pakanka applanstyti mokinių butus, o gimnaziją tik pertraukų metu („tarp pamokų“). Tėvų komitetas tada kreipėsi į švietimo ministeriją, kuri atsakė aplinkraščiu (1920.1.10), kad trys tėvų komiteto atstovai, išrinkti jo atstovais pedagogų tarybon, turi teisę lankytis ir į pamokas. Pedagogų taryba savo ruožtu priėmė nutarimą (1920.

II.7), kad „šitasai aplinkraštis atidaro plačias duris susikurti ir mūsų mokyklos gyvenime bolševikinių Rusų santykiams, kur gimnazijos sargai yra pastatomi gimnazijos mokytojų komisarais“. Neprisidėti „prie tokių santykių išgyvenimo mūsų šaly“ pedagogų taryba nutarė leisti klases lankyti pamokų metu tik asmenims, turintiems atitinkamus švietimo ministerijos įgaliojimus. Tad ir tėvų komiteto atstovai su tokiais įgaliojimais bus laikomi ministerijos valdininkais, o ne tėvų komiteto atstovais¹¹¹.

Kas slypėjo už šio konflikto, galima tik spėlioti, neturint kitų duomenų. Dovydaičio pedagoginiai metodai iš tiesų atspindėjo patriarchališkai kaimietišką „pedagogiką“. Galimas tad dalykas, kad jei ne patys moksleiviai, tai tėvai buvo pradėję rūpintis, ar kaimietiškas direktorius betinka auklėti jų, jau nemažos dalies inteligentų ar bent šiaip miestiečių, vaikams. Nors ne išorinės manieros galutinai apsprendžia žmogaus vertę, bet

negalima visiškai nė jų nuvertinti. Šiaip ar taip, auklėjimui priklauso ir išorinio elgesio apdailinimas, nors ir toli gražu nesudaro pačios jo esmės. Neabejotinai reikėjo tokio „apšlifavimo“ tiek iš kaimo ateinančiam jaunimui, tiek patiems kauniečiams. Tad ir yra pagrindo spėti, kad buvo pradėta pageidauti inteligentiškų manierų direktoriaus, kuris pats savaime būtų jaunimui dailaus elgesio pavyzdys.

Iš antros pusės, laikinosios sostinės gimnazijos direktoriaus vieta savaime galėjo daugelį vilioti. Ne veltui, tur būt, A. Puodžiukynas rašė apie „karčias valandas“ Dovydaičiui, „grįžus iš Rusijos visiems pabėgėliams“. Greičiausiai šie žodžiai perdavė iš Dovydaičio girdėtą nusiskundimą, kad netruko atsirasti pretendentų į jo vietą, ypač po to, kai „Saulės“ gimnazija buvo suvalstybinta.

Kas norėjo Kauno gimnazijai inteligentiškų manierų direktoriaus, 1922 m. pagaliau sulaukė „nepamainomo“ kandidato. Tai buvo bajorų kilmės gydytojo šeimoj išaugęs Mykolas Biržiška. Kaip Dovydaitis Kaune, taip Biržiška Vilniuj buvo vadovavęs vokiečių okupacijos pradžioj įkurtai lietuvių gimnazijai. 1922 m. vasario pradžioj lenkai direktorių M. Biržišką drauge su kitais lietuvių veikėjais ištrėmė nepriklausomon Lietuvon. Tuo būdu atsiradęs Kaune, M. Biržiška ir atrodė lyg natūralus kandidatas pakeisti Dovydaičiui. Spaudimą pasitraukti Dovydaitis labiausiai pergyveno dėl to, kad naujas bajoriškas direktorius buvo peršamas kaip tinkamesnis už seną kaimietišką direktorių. Todėl „Dovydaitis skaudulingai pasisakydavo prieš kai kurių žmonių reiškiamą nuomonę, kad M. Biržiška turįs būtinai būti gimnazijos direktoriumi kaip nepamainomas asmuo“ (S. Antanaitis). Į „nepamainomus asmenis“ Dovydaitis iš tiesų netikėjo.

(Galime pastebėti, kad Dovydaitis šiuo dalyku daug neklydo. Be abejo, M. Biržiška nebebuvo grubių manierų, bet užtat pasirodė daug kaprizingesnis. Kažko įsižeidęs, dvi savaites nėjo į klasę, kol ta deramai jį atsiprašė. Vieną mokinį pašalino iš gimnazijos tokiu atveju, kur Dovydaitis nebūtų to ėmėsis. Savo auklėtinių atžvilgiu Biržiška „pasistatė“ daug aukščiau už Dovydaičį. Tačiau šis atokumas ir atitvėrė jį nuo savo auklėtinių. Atėjus direktoriauti Biržiškai, mokiniai, J. Vydo žodžiais tariant, pradėjo „staipstyti“, atseit, daugiau pribijoti, būti mažiau atviri. Dovydaitis (nors kartais ir labai grubiai įspėdamas) leisdavo pačioj gimnazijoj surengti šokius. Vėliau jie buvo pradėti

rengti už gimnazijos sienų. Nors ir sulaukę „nepakeičiamo“ direktoriaus, daugelis mokinių pasigedo senojo direktoriaus, „stačioko, bet garbingo“ savo tiesumu, paprastumu ir artimumu savo auklėtiniams^{111a}. Iš tiesų, nėra „nepamainomųjų“, nes niekas nėra tik įkūnyta tobulybė — visi yra žmonės su teigiamomis ir neigiamomis savybėmis.)

Netrūko tam tikro kartėlio ir pačiame galutiniame Dovydaičio atsisveikinime su gimnazija. Kaip direktorius, jis būtų turėjęs pačioj gimnazijoje. Naujasis direktorius M. Biržiška, turbūt, paskubinti savo pirmtako išsikraustymui paskelbė spaudoj, kad išvyks provincijon, jei negaus buto Kaune. Užjausdamas buvusį Vilniaus gimnazijos direktorių, vilnietis moksleivis S. Sužiedėlis net kažkuriame laikrašty išspausdino reikalavimą, kad Dovydaitis greičiau išsikraustytų iš užimamojo buto. Susitikęs S. Sužiedėlį, kurį pats buvo gimnazijon priėmęs, Dovydaitis jam tarė: „Tai mane nori išsiųsti provincijon. .

Taip Pr. Dovydaitis atsisveikino su savo kone septynerius sunkius metus vadovauta gimnazija. Per šiuos metus jis išvarė reikšmingą vagą Lietuvos švietimo bare. Didelį darbą jis atliko pačiu pirmosios lietuviškos gimnazijos Kaune išvairavimu vokiečių okupacijos metais, o vėliau išugdymu į pajėgų lietuviškojo švietimo židinį. Betgi Dovydaitis anaipol nesiribojo tik direktoriaus pareigomis, nes nežiūrėjo į jas valdininko akimis tik lyg į oficialią tarnybą. Suvokdamas savo darbą ne kaip pragyvenimo užsidirbimą, bet kaip tarnavimą savosios tautos švietimui, Dovydaitis varė tokį platų barą, kiek tik pajėgė.

Daug kitų darbų siejasi su Dovydaičio darbo gimnazijoje laikotarpiu. Vėliau reikės šiuos jo darbus platėliau aptarti. Bet reikia šioje vietoje juos bent susumuoti, kad ryškiau išskiltų jo pedagoginis įnašas.

Tapęs „Saulės“ draugijos išlaikomos gimnazijos direktoriumi, Dovydaitis tuoj buvo išrinktas ir šios draugijos valdybos vicepirmininku, o vėliau perėmė ir pirmininko pareigas. Gi „Saulės“ draugija, įsikūrusi 1906 m., buvo reikšmingiausia pirmųjų lietuviškų privatinų mokyklų steigėja. Vokiečių okupacijos metais jos veikla buvo labai suvaržyta, bet vis vien nenutrūko.

Kadangi vidurinėms mokykloms iš pradžių visiškai nebuvo vadovėlių, šiam reikalui Dovydaitis ėmėsi parūpinti bent atitinkamų vadovėlinių santraukų. Pradėjęs vėl eiti „Ateičiai“, 1917 m. Dovydaitis joje išspausdino medžiagos istorijos ir gamtamoks-

lio pamokoms. 1918 m. jo paties pradėtoje leisti „Lietuvos Mokykloje“ įvedė specialų vadovėlinės medžiagos skyrių — „Mokymo pavyzdžius“. Tų „mokymo pavyzdžių“ pirmaisiais dviem metais buvo išspausdinta 200 žurnalinių puslapių. Beveik juos visus pateikė pats Dovydaitis: būtent 1918 m. jis išspausdino senovės Rytų istorijos 96 puslapių santrauką, o 1919 m. davė gerą filosofijos propedeutikos (psichologijos ir logikos) kurso 72 puslapių santrauką. 1920 m. pradėto leisti gamtos mokslų žurnalo „Kosmoso“ pirmieji numeriai faktiškai buvo irgi užpildyti vadovėline medžiaga. Ne be pagrindo, švietimo ministerijai 1919 liepos 17 sudarius vadovėlių ir knygų leidimo komisiją, jos nariu buvo paskirtas ir Dovydaitis (kiti nariai buvo: Pr. Mašiotas, J. Vokietaitis, A. Vireliūnas ir B. Kodatis).

Dar vokiečių okupacijos metu išsirūpinęs leidimą, Dovydaitis 1918 m. pradėjo leisti specialų pedagogikos žurnalą „Lietuvos Mokyklą“, į kurį sutelkė kone visas žymesnes to meto lietuvių pedagogines pajėgas.

Atgaivinus Lietuvių katalikų mokytojų sąjungą, kurios veiklą buvo nutraukęs karas, Dovydaitis buvo išrinktas jos centro pirmininku ir tuo būdu vadovavo šios sąjungos susiorganizavimui.

Visa tai draugėn sudėjus, matyti, kokia reikšminga vieta mūsų švietimo istorijoje priklauso Pr. Dovydaičiui.

X

VASARIO 16 AKTO SIGNATARAS IR MINISTRAS PIRMININKAS

Pakako Dovydaičiui ir darbo, ir vargo, vadovaujant Kauno gimnazijai, nes kone visą laiką teko dirbti nenormaliomis sąlygomis (vokiečių okupacija, valdžių keitimosi sąmyšis, sunkus nepriklausomos Lietuvos kūrimasis). Vis dėlto Dovydaitis nesiribojo tik gimnazija, bet kiek galėdamas jungėsi ir į visuomeninį gyvenimą. Jungėsi, nes būtinai reikėjo — žmonių stokojo. Ypač iš pradžių, karo metais. Šviesuomenės dauguma buvo pasitraukusi Rusijon. Lietuvoj likusieji šviesuoliai daugiausia telkėse Vilniuje. Kaune inteligentinės pajėgos buvo suskaičiuojamos ant pirštų. Todėl Dovydaitis buvo reikalingas žmogus ir už gimnazijos sienų.

Karo metais Dovydaitis buvo itin reikalingas žmogus ir dėl to, kad „šiek tiek“ mokėjo vokiečių kalbą ir tad galėjo padėti tiems, kurie turėjo reikalų su vokiečių įstaigomis. Tokių reikalų, aišku, buvo apstu. Daug kam reikėjo Dovydaičio pagalbos. Tad, jo paties žodžiais, ir buvo tapęs „lyg koku 'prisiekusiu' vokiškų prašymų (Gesuch'ų) rašytoju visiems visokiais reikalais ir į visokias įstaigas“¹¹².

Rašė tokius prašymus tiek privačiais, tiek organizaciniais reikalais. Patarnavimas privačiais reikalais kartais būdavo ir „pelningas“. Jei norėdavo už paslaugą atsilyginti „piliėtis iš kaimo“, tai „priimtinausias atsilyginimo būdas būdavo.. . lašiniai“. Deja, ne visada skirtasis atlyginimas pasiekdavo pasitarnavusįjį: „jei šiokiam honorarui atsiųsti tekdavo naudotis vokiečių kareiviais, tai honoraras savo adresato paprastai nepasiekdavo, nes

jį sudorodavo patys 'paštininkai'"¹¹². Nereikia stebėtis tokiu atsilyginimo būdu, nes buvo gyvenama pusbadžiai: duonos buvo gaunama tik nustatyta norma pagal korteles, „bet ir toji buvo su visokiomis priemonėmis“¹⁰¹.

Be asmeninių patarnavimų, Dovydaitis, „kaip mokąs vokiškai, ypač raštu“, buvo tarpininkas ir tarp lietuviškųjų institucijų ir vokiečių įstaigų. Įtrauktas į „Saulės“ draugijos valdybą vicepirmininku, tuoj buvo išrinktas ir jos pirmininku. „Gi 'Saulės' draugijos valdyba buvo tuo laiku lyg savo rūšies švietimo kuratorija. Ji ėmėsi iniciatyvos steigti pradžios mokyklas ne tik Kaune, bet ir aplinkinėse vietose“ (S. Antanaitis¹⁰⁵). Tuo būdu ir teko Dovydaičiui rūpintis ne tik savo vadovaujama gimnazija, bet ir visu tuo lietuviškojo švietimo darbu, kurio ėmėsi „Saulės“ draugija. Buvo įkurta Kaune net 12 pradžios mokyklų, kol vokiečiai, jas užgniauzdami, įvedė savo švietimo sistemą.

Iš platesnio visuomeninio pobūdžio raštų S. Antanaitis savo atsiminimuose nurodo, kad „Saulės“ draugija 1917 m. buvo pavedusi Dovydaičiui paruošti memorandumą tuometiniam Rytų fronto vyriausiam vadui („rodos, Prinz Leopold von Bayern“). Memorandumas plačiai išdėstė ne tik švietimo reikalus, bet palietė ir kitas negeroves užimtajame krašte. Dovydaitis šį memorandumą parašė išsamiai, su įrodymais, imdamas „dalykus iš pagrindų“. Žinoma, „tokio memorandumo pasiuntimas buvo susietas su didele drąsa ir ryžtu“¹⁰⁵.

Pirmaisiais karo metais visi tikėjosi, kad, nepaisant prasi-dėjusio pasaulinio sąmyšio, viskas liks kaip buvę, atseit, kad rusai išvys vokiečius ir vėl grįš sena tvarka. Dovydaitis kitaip žvelgė: „Aš pats rusų nuo pat karo pradžios nebelaukiau, o tylomis simpatizavau vokiečiams, kadangi tikėjausi juos ką gero Lietuvai duosiant“¹⁰¹. Bet kai perėmė gimnazijos direktoriaus pareigas, tuojau turėjo „tas savo simpatijas gerokai atvėsinti“. Taip jas „atvėsino“, kad visur, kur Dovydaitis kalba apie savo vokiečių okupacijos patirtį, tiesiog vartoja „teroro“ žodį. Neturime pagrindo prileisti, kad šį žodį būtų vartojęs perdėdamas ar iš kokios germanofobijos. Jeigu ir ne politiškai, tai bent kultūriškai Dovydaitis turėjo simpatizuoti vokiečiams jau dėl to, kad visą laiką daugiausia naudojosi vokiečių kalbos literatūra savo raštams. Bet jeigu ir po dvidešimties metų negalėjo vokiečių okupacijai rasti kito žodžio, kaip „teroras“, matyt, buvo tikrai daug prikentėjęs.

Karui užtrunkant, ir kiti pradėjo nebepasitikėti rusų grįžimu. Nebesitikint rusų grįžimo, buvo aišku, kad „ateitimi tenka rūpintis patiems, nes niekas kitas nesirūpins“. Pirmiausia tokios mintys žiebėsi Vilniuje, kur gyvenimas buvo laisvesnis. Ten esant didesniam gyventojų skaičiui, okupantai turėjo daugiau jų paisyti ir „neįstengė jų taip maltretuoti, kaip Kaune“. Užtat, tęsiant Dovydaičio atsiminimus, „nuvykus iš Kauno Vilniun, tuojau pajusdavai kitonišką, daug laisvesnį, taigi normalesnį gyvenimo pulsą ir kitokius okupacinės valdžios santykius su gyventojais“¹⁰¹.

1. Lietuvos Taryboje

a. Nors Kaune okupantai daug kiekiau buvo viską sukaustę, vis vien ir čia negausių inteligentų pasitarimuose pradėta tartis, kaip po karo atstatyti nepriklausomą Lietuvą. Daugiausia tokie pasitarimai vykdavo prel. A. Dambrausko bute. Dovydaitis juose daugiau tik atsitiktinai dalyvaudavo. „Aš pats nebuvau daug į tokią politiką įtrauktas, kadangi man pakako okupanto teroro.. . ir tik vien Kauno pirmoj lietuviškoj gimnazijoj bedirbant“¹¹². Tačiau, kai 1917 rugsėjo 18-22 Vilniuje buvo šaukiama tautos atstovų konferencija, su „vienu kitu kauniečiu“ į ją vyko ir Dovydaitis. Jis buvo išrinktas ir į toje konferencijoje sudarytą Lietuvos Tarybą. Apie savo dalyvavimą Lietuvos Taryboje šiek tiek atsiminimų išspausdino ir pats Dovydaitis⁹⁹.

Pirmąkart po beveik dvejų metų išvykęs iš Kauno tvirtovės, Dovydaitis pasijuto „lyg išleistas iš kokio kalėjimo“, lyg ištrūkęs iš „kalėjiminio žmogaus niekinimo“. Vilniaus konferenciją jis pergyveno lyg pravertą kalėjimo langą: „per jį ėjo grynas, gaivinantis oras, kurį mes ištroškę gaudėme į plaučius ir negalėjome juo iki soties atsikvėpuoti“⁹⁹. Kitur Vilniaus konferenciją Dovydaitis vaizdžiai aptarė nuojauta, kad „okupacinės priespaudos naktis lyg jau einanti prie galo, kad tai yra lyg koks gaidžio kakarieku, kuris pranašavo netrukus pradėsiantį aušti laisvesnio gyvenimo rytą“¹⁰¹.

Gaiviai laisvės viltimi pūstelėjo Vilniaus konferencija. Tačiau ir po jos klimatas liko žvarbus. Vokiečiai leido sušaukti Vilniaus konferenciją ir joje išrinkti Lietuvos Tarybą savais sumetimais. Jie tikėjosi, kad ši taryba jiems padės geriau Lietuvą pavergti, Dovydaičio cituojamais vieno tautiečio žodžiais, ją padaryti „tokiu pūdymu, į kurį būtų galima sugint ir ganyt

vokiškas kiaules“. Betgi išrinktoji Lietuvos Taryba anaip tol nelinko tapti vokiečių įrankiu, „nesidavė užmaujama vokiško apinasrio“. Užtat „jos darbas ir gyvenimas Vilniuj buvo nei šoks, nei toks. Nei ji turėjo savo patalpos, nei galimumo darbą dirbti“⁹⁹. Posėdžiams buvo renkamasi tai tarybos nario J. Vileišio privačiame bute, tai Lietuvių mokslo draugijos patalpose (prie Aušros Vartų), tai Draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti komiteto būstinėj.

Lietuvos Tarybos darbą faktiškai vykdė jos prezidiumas, kuriam pirmininkavo A. Smetona. Eiliniai tarybos nariai apie prezidiumo nutarimus sužinodavo tik tada, kai susirinkdavo pilnaties posėdžiui, kuriame tie nutarimai turėjo būti priimami. Ir Dovydaitis buvo „tik eilinis Tarybos narys“: nebuvo „pašvenčiamas į 'slaptą' diplomatiją, kurią vedė Tarybos prezidiumas“. Ir apie savo, ir apie kitų eilinių tarybos narių vaidmenį Dovydaitis šiaip rašo:

Apie tokius, pavyzdžiui, nutarimus, kaip Lietuvos 'karaliaus' rinkimas, ir dar vienas kitas iš mūsų 'frakcijos' buvome painformuoti tik tai tuomet, kai jau viskas buvo nutarta ir bereikėjo tą prezidiumo ir kitų 'pašvestųjų' nutarimą tikrai pervaryti per Tarybos plenumo (pilnaties) posėdį, ir todėl reikėjo surinkti kuo daugiausia balsų⁹⁹.

Kitaip, aktyviau, vargu ar iš viso Dovydaitis galėjo Lietuvos Taryboje pasireikšti. Lietuvos Taryba buvo Vilniuje, o jis direktoriavo Kaune. Tad ir galėjo dalyvauti tik oficialiuosiuose pilnaties posėdžiuose, iš kurių skubėdavo grįžti Kaunan, kur jo laukė gimnazijos reikalai. Atėjus naujai posėdžių sesijai, vėl „braukdavo“ Vilniun. „Taip ir gastroliavau kaip koks artistas“⁹⁹.

Kaip Lietuvos Tarybos narys, Dovydaitis turėjo kelionėms leidimą, bet ir tai neapsaugojo nuo „idiotiškų priekabių“. Kartą su žmona Vilniuje prisipirkę reikmenų įrengti moksleivių bendrabučiu „Saulės“ rūmuose, iš Kauno geležinkelio stoties paspruko be „išsiutėlinimo“. Už tokį „nusikaltimą“ paskui turėjo sumokėti pabaudą.

Ne į visus tarybos posėdžius Dovydaitis ir galėdavo nuvykti. Pvz., jis nedalyvavo nė svarbiame 1917 gruodžio 11 posėdy, kur buvo skelbiamas nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymas, bet drauge prašoma Vokietijos „apsaugos ir pagalbos“, pažadant su ja „sueiti į amžinus ir tvirtus ryšius“. Tą dieną nedalyvavęs, Dovydaitis gruodžio 14 posėdy pareiškė, kad

ir jis prisideda prie anksčiau daugumos priimtųjų formulės. Savo prisidėjimo raščiuką Dovydaitis atskirai pasirašė ir vokiečiams¹¹³.

Daugiau iš tolo dalyvaudamas Lietuvos Taryboj, Dovydaitis laikėsi daugumos sprendimo. Tai ir pats nurodė anksčiau cituotame jo aprašyme „eilinių narių“, kurie buvo „frakcijos“ pa-informuojami „tiksliai tuomet, kai jau viskas buvo nutarta“. Tai liudija kad ir 1918 sausio 26 posėdis, kuriame buvo karštai perdiskutuojami ankstesni 1917 gruodžio 11 nutarimai. Tame posėdy nuomonės buvo gana pasidalijusios: pateiktosios rezoliucijos buvo priimtos tik 12 balsų dauguma, 5 balsuojant prieš ir 3 susilaikant. Dovydaitis buvo tarp tų 12, kurie sudarė daugumą.

Bėgo mėnuo po mėnesio, bet padėtis vis liko ta pati: „Tarybos kojos ir rankos buvo supančiotos“. Vokiečiai spaudė ir „vertė ją taip padūduot, kaip jie norėjo“. Tarybą jie kaltino, kad esanti neveikli, atseit, jų neklausanti. Okupantai dar tvirtai jautėsi: Rytuose jau diktavo rusams taikos sąlygas, o Vakarų fronte taip pat dar laikėsi. Todėl jie ir „neketino su Lietuva daryti kokių ceremonijų“. Lietuvos Taryba savo ruožtu nesi-skubino vykdyti vokiečių pageidavimų, „šiaušėsi“, „nesidavė priverčiama“. Kaip visuomet tokiais atvejais, kilo ir tokių balsų, kad „gal nereikėtų Lietuvai per daug užsiprašyti šiose derybose, kurių viena šalis yra visagalė (vokiečiai), o kita visiškai bejėgė (lietuviai). Vienas reikšmingas Tarybos narys, įtikinėdamas užsispyrėlius, kartą paminėjo, kad lietuviams per daug norint gali tekt atsidurt, kaip toj Puškino pasakoj, prie 'sudužusio lovio'“.

b. Nors Dovydaitis tebuvo eilinis Lietuvos Tarybos narys, iš jo atsiminimų sužinome, jog netiesiog jis nulėmė ar bent prisidėjo nulemti, kad Lietuvos paskelbimas nepriklausoma valstybe buvo paskelbtas *tą, o ne kitą dieną*. Buvo taip, kaip Dovydaitis savo atsiminimuose pasakoja.

Po vieno Lietuvos Tarybos pilnates posėdžio prieš pat Vasario Šešioliktąją, nors dar buvo reikalo neišsiskirstyti, Dovydaitis išskubėjo Kaunan, nes „rūpėjo gimnazija“. Parvažiavo namo rytą, o popietę pas jį atskubėjo vysk. Pr. Karevičius, kuris tą pačią dieną ar jau vakar buvo grįžęs iš Vokietijos. Ten jis, gavęs tarybos pritarimą, matėsi ne tik su kardinolu Hartmannu (padėkoti už aukas, surinktas per popiežiaus paskelbtą Lietuvių dieną), bet ir su Vokietijos kancelieriu G. von Hert-

lingu, kuris pareiškęs viltį gauti iš kaizerio Vilhelmo II Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Vysk. Pr. Karevičius lankėsi Kreuznache ir vyriausioj karo vadovybėj, pas Hindenburgą ir Ludendorffą. Iš Ludendorffo vysk. Pr. Karevičius patyręs, kad, pripažinus Lenkiją nepriklausoma valstybe, nebesą kliūčių ir Lietuvą pripažinti, žinoma, su atitinkamų konvencijų sąlyga¹¹⁴. Dovydaičio prisiminimu iš to, ką jis tąsyk iš vysk. Pr. Karevičiaus girdėjo, Ludendorffas vyskupui net piktai pareiškęs, kad jei Lietuvos Taryba ir toliau nieko neveiksianti ir nepaskelbsianti Lietuvos valstybės, aišku, įvairiomis sutartimis susietos su Vokietija, tai patys vokiečiai Lietuvą paskelbsią nepriklausoma valstybe.

Aš pajutau sužinojęs pirmąsias svarbos žinią, ir tuojau nutariau, kad apie tai turi kuo greičiausiai žinot ir visa Taryba. O kadangi buvo palikę dar apie pusvalandis laiko iki greitojo traukinio į Vilnių, tai skubiai moviau į stotį ir tos dienos vakare uždusęs atraportavau Tarybos prezidiumui apie visa, ką buvau sužinojęs iš vysk. Karevičiaus, ir kas man rodėsi esą labai svarbios, slaptomis iš vokiečių pagautos žinios⁹⁹.

Tarybos nariai ne vienodai sutiko Dovydaičio atvežtąją informaciją. Vieni ją sutiko su šypsniu kaip eilinį vokiečių grasinimą paskelbti Lietuvą tokią, kokios jie norėjo. Betgi kiti tą žinią priėmė rimtai kaip paskatą ilgiau nebedelsti ir tuojau pat Lietuvą paskelbti nepriklausoma valstybe. Pastaroji nuomonė persivėrė, kaip toliau Dovydaitis rašo:

Man atrodo, kad ši mano atvežta naujauja iš pačių okupacinės vyriausybės viršūnių žinia vis dėlto visus “Tarybos narius, o jie buvo dar neišsiskirstę po artimiausiojo posėdžio — nuteikė taja prasme, kad toliau Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo atidėliot nebegalima, ir reikia tautai daryt tučtuojau. Ir man rodosi, kad ne vėliau, kaip rytojaus dieną prieš piet Nukentėjusiems dėl karo šelpti draugijos komiteto būste Tarybos nariai dėjo savo parašus po dviem egzemplioriais dokumento, skelbiančio Nepriklausomą Lietuvą, ne tokią, kokios vokiečiai norėjo, bet kokios troško visi gerieji Lietuvos sūnūs“.

Savo atsiminimus, kaip perdavė Lietuvos Tarybai vysk. Pr. Karevičiaus parsivežtas iš Vokietijos žinias, Dovydaitis baigė kuklia pastaba:

Ši sutrupėjusių savo atsiminimų žiupsnelį čia pateikdamas, anaip tol nenorėjau išvesti kokių savo asmeninių nuopelnų, bet tiktai atskleisti vieną uždangėlę, kad paaiškėtų, kodėl, būtent, Lietuvos Nepriklausomybės Paskelbimas atiteko Vasario šešioliktajai, o ne kuriai kitai dienai. Mat,

kiekvienas įvykis yra padarinys kitų, prieš jįėjusių įvykių. Taigi, ir Vasario 16-jį yra tikrai viena grandis prieš 12-ka metų (buvo rašoma 1930 m. — J.G.) mūsų krašte vykusią įvykių retezio“.

c. Perteikę paties Dovydaičio atsiminimus iš jo dalyvavimo Lietuvių Taryboje, norime prie jų pridurti ir vieną pašalinį liudijimą. Kad Dovydaitis, atvažinėdamas iš kito miesto, liko „tik eilinis Tarybos narys“, reikia priimti ne kaip kokį kuklinimąsi, o kaip tikrą dalyką. Tai rodo ir anksčiau minėtas faktas, jog visur jis laikėsi daugumos ir nepasireiškė savarankiškumu. Tai betgi dar nereiškia, kad jis aplamai stokojo ryškaus nusistatymo ar buvo tarp „atsargiųjų diplomatų“. Priešingai, šiuo atžvilgiu A. Stulginskis, vėlesnysis Lietuvos respublikos prezidentas, o anuo metu Lietuvos Taryboje pats ne kartą parodęs didelį savarankiškumą (išsiskirdamas iš daugumos), taip įvertino Dovydaitį pačiame svarbiausiame tarybos žygyje: „Mūsų netolimos praeities istorijoje mes turime vieną aktą, prieš kurį visi be partijų ir kitokių skirtumų žemai lenkiame galvas — tai Vasario 16 dienos, mūsų Nepriklausomybės skelbimo aktas. Tiesa, tasai aktas buvo vienu balsu visų Tarybos narių priimtas, tačiau toli gražu ne visi Tarybos nariai vienodai jį vertino. Prof. Pr. Dovydaitis su įgimtu jam statumu, su visu griežtumu stovėjo už būtiną 16 vasario dienos akto skelbimą“⁹⁸.

1918 metų Vasario Šešioliktosios nutarimą atstatyti „nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę“ pasirašė alfabetine tvarka visi dvidešimt Lietuvos Tarybos narių. Pagal tai Dovydaičiui teko šį aktą pasirašyti penktuoju. Prieš jį pasirašė K. Bizauskas, vienas pačių pirmųjų Dovydaičio bendradarbių ateitininkijos sąjūdyje. Po Dovydaičio sekė socialdemokratų lyderis Stp. Kairys, o už jo ėjo P. Klimas, buvęs „Aušrinės“ redaktorius, šiame laikraštyje prieš kelis metus vedęs aštrią kovą prieš Dovydaičio telkiamuosius ateitininkus. Lietuvai laisvės troškimas suvedė draugėn visus, kaip jie savo politinėmis ir pasaulėžiūrinėmis pažiūromis bebūtų skyręsi ir vieni prieš kitus kovoję.

Vasario 16 aktas buvo svarbiausias Lietuvos Tarybos žygis. Bet jos darbo tai nebaigė, o greičiau tik pradėjo. Teisiškai paskelbtą nepriklausomą Lietuvą reikėjo ir faktiškai įkurti. Savo darbą Lietuvos Taryba (nuo 1918.VII.11 pavadinta Lietuvos Valstybės Taryba) baigė tik už poros metų, kai 1920 gegužės 15

susirinko demokratiškai išrinktas Steigiamasis Seimas. Pradėjus organizuoti Lietuvos nepriklausomai valstybei, taryba ėjo parlamento pareigas, o jos prezidiumas nuo 1918 lapkričio 2 (pavadinus Aukštuosiu Valstybės Tarybos Prezidiumu ir jo narių skaičių sumažinus nuo 5 iki 3) vykdė respublikos prezidento pareigas, kol 1919 balandžio 4 toms pareigoms taryba išrinko savo pirmininką A. Smetoną.

Nepriklausomos Lietuvos atkūrimas anaip tol nebuvo be kliūčių, ir todėl užtruko kone devyni mėnesiai ligi pirmosios vyriausybės sudarymo. Toks Vasario 16 aktas, koks buvo priimtas, vokiečių nepatenkino, ir cenzūra neleido jo nė viešai spaudoj paskelbti. Vokietijos kancleris G. von Hertlingas vasario 21 laišku tarybai taip atsakė: nors Vokietija pasirodusi pripažinti Lietuvą savarankiška valstybe pagal tarybos 1917 gruodžio 11 nutarimą (numačiusi „amžinus ir tvirtus ryšius“ su Vokietija), tačiau Vasario 16 aktas paneigia tą nutarimą, todėl, pasikeitus aplinkybėms, ji negali Lietuvos pripažinti. Berlynan nuvykusiai tarybos delegacijai pavyko 1918 kovo 23 iš kaizerio Vilhelmo II išgauti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą, tačiau besiremiantį tik anuo tarybos gruodžio 11 nutarimu susieti atstatomą Lietuvą sutartimis su Vokietija. Vasario 16 aktas tame pripažinime visiškai neužsimenamas. Norėdama užbėgti už akių Vokietijos planams Lietuvos savarankiškumą apriboti įvairiomis konvencijomis, Lietuvos Taryba liepos 11 pasivadino Lietuvos Valstybės Taryba ir Lietuvos karaliumi, Mindaugu II, išrinko savo pačių nusižiūrėtą Wurttemburgo hercogą Wilhelm von Urachą. Bet nė tai nieko nepasiekė: per okupacinę valdžią tarybai buvo atsakyta, kad numatytos konvencijos su Vokietija dar nėra sudarytos ir dėl to negali būti pripažintas nei Uracho išrinkimas Lietuvos karaliumi, nei tarybos pasivadinimas Valstybės Taryba.

Tokiomis sąlygomis okupacinė valdžia Vasario 16 aktą visiškai ignoravo. Nors Lietuva ir buvo paskelbta nepriklausoma valstybe, valdžia liko vokiečių. Dokumentuoja tai kad ir toks smulkus raštelis, kaip Dovydaičiui, Lietuvos Tarybos nariui (Mitglied des litauisches Landesrats), leidimas keliauti iš Kauno į Vilnių nuo 1918 kovo mėnesio ligi tų metų gruodžio mėnesio. Taigi net patys tarybos nariai, paskelbę nepriklausomą Lietuvą, turėjo kelionei leidimus gauti, kaip ir anksčiau, iš vokiečių karinės okupacijos organų.

Visa tai dėjosi, Vokietijos kancleriu esant Georg von Hertlingui (1843- 1919). Kadangi šis vokiečių politikas (katalikų Centro partijos pirmininkas nuo 1909 m.) buvo teisės filosofas, tai Dovydaitis filosofijos žurnale „Logose“ parašė ir jo nekrologą. Trumpai tame nekrologe palietė ir jo santykius su Lietuva, pabrėždamas, kad jo kancleravimo metu „šių dienų Lietuva buvo Vokietijos (pirmutinės Europoj valstybės) pripažinta kaip nepriklausoma valstybė“. Būdamas iš prigimties taikus žmogus, Hertlingas siekęs taikos be aneksijų. Nenorėjęs aneksuoti nė Baltijos kraštų, bet galvojęs apie sąjungą ir muitų uniją. Tuo atžvilgiu jo nusistatymas Lietuvos atžvilgiu „tuo metu negalėjo būti koks labai skirtingas nuo visų aukštųjų Vokietijos vyriausybės sferų nusistatymo“. Sutikęs perimti kanclerio pareigas (1917 spalio mėn.) tik trečiąkart kaizerio prašomas, nes jau ėjo 75-sius amžiaus metus. Savąjį Hertlingo nekrologą Dovydaitis baigia citata, iškeliančia pareigos sąmonę šio vokiečių politiko ir filosofo pagrindiniu bruožu. Tik iš pareigos jausmo Hertlingas ėmėsis „valstybės vairo tokiu laiku, kuomet vokiečių vidaus ir užsienių karo politikos vėžimas buvo visiškai išklęs“¹¹⁵.

2. III ministrų kabineto priešakyje

Pareigos sąmonė ir Dovydaitį, ligi tolei Lietuvos Tarybos eilinį narį, atvedė prie valstybės vairo pačiu kritiškiausiu jos kūrimosi metu.

Ištrigusių Lietuvos valstybės kūrimo reikalą išjudino tik Vokietijos karinis sužlugimas. Karo pralaimėjimui pasidarius aiškiam, suliberalėjo Vokietijos nusistatymas ir Lietuvos atžvilgiu. Hertlingą pakeitęs Vokietijos naujas kancleris Max von Baden pagaliau 1918 spalio 20 pareiškimu leido Lietuvos Tarybai kurti savo valdžios organus ir perimti iš vokiečių krašto valdymą. Tuojau (XI.2) buvo priimta laikinoji konstitucija ir lapkričio 11 patvirtintas pirmasis ministrų kabinetas su A. Voldemaru priešakyje. Tačiau vos po pusantro mėnesio šis kabinetas atsistatydino (pačiam ministrui pirmininkui esant užsieny) ir gruodžio 26 antrą ministrų kabinetą sudarė M. Sleževičius. Bet ir šis kabinetas, turėjęs iš bolševikų po savaitės užimto Vilniaus persikelti į Kauną, teišsilaikė pustrėčio mėnesio. Tad besikurianti nepriklausoma Lietuva per keturis mėnesius pergyveno du ministrų kabinetus. Tai ir rodo, kokioj krizės padėty kūrėsi Lietuvos valstybė.

a. Trečiąjį ministrų kabinetą sudaryti 1919 kovo 10 buvo pavesta Pranui Dovydaičiui. Sekančią dieną jis sudarė savo kabinetą ir pristatė patvirtinti. Kovo 12 jo pristatytasis ministrų kabinetas buvo patvirtintas tokiu raštu: „Mes, Aukštasai Vals-tybės Tarybos Prezidiumas, remdames Lietuvos valstybės Lai-kinosios konstitucijos pamatinių dėsnių § 11, tvirtiname Tamstos Mums š. m. kovo mėn. 11 d. pristatytą kabinetą, Tamstai Mū-sų pavestą sudaryti“ (Laikinosios Vyriausybės Žinios, 1919. IV.4, Nr. 5).

Kaip didelės krizės metu buvo sudaromas antrasis (M. Sle-ževičiaus) ministrų kabinetas, taip nemažesnė krizė teko dar-bo imtis ir Dovydaičiui. Paties Dovydaičio autobiografijoje apie eitišias ministro pirmininko pareigas tik tiek terandame:

1919 m. pradžioj, Lietuvos vyriausybei Kaunan atsikėlus, teko tru-putį ir prie valstybės vairo atsistoti tokiu metu, kuomet Kaune siautėjo sudemoralizuota vokiečių kariuomenė, kuomet rusų bolševikai jau buvo pasiekę Kėdainius, kuomet Lietuvos bolševikai taip pat smarkavo ir kuomet Lietuvos kariuomenės viena ar 1½ neginkluotos kuopos tebuvo. Atrodė, kad garo katilė spaudimas buvo pasiekęs tokį aukštį, jog minutė po mi-nutės katilas turėjo sprogti ir viską paverst tik skeveldrų krūva. Mano 'sukalėdotasis' ministerių kabinetas, man atrodo, tiek padarė, kad pačiu paskutiniu momentu ištraukė iš katilo kamštį ir sumažino spaudimą, taip jog sprogimo pavojaus buvo išvengta, ir po kiek laiko viskas pradėjo krypt į normalesnes vėžes²⁴.

Trumpai, tik lygiai mėnesį, išsilaikė ir Dovydaičio sudary-tasis ministrų kabinetas: patvirtintas 1919 kovo 12, pareigas per-davė naujam M. Sleževičiaus ministrų kabinetui balandžio 12.

Be abejo, mėnuo yra per trumpas laikas ryškiau pasireikšti. Tad suprantama, kad bendrojoje Lietuvos istorijoje Dovydaitis kaip ministras pirmininkas arba vos inventoriskai užsimenamas, arba net išvis nepaminimas. Tačiau paties Dovydaičio gyvenime tas mėnuo, kurį jis stovėjo „prie valstybės vairo“, yra reikš-mingas. Deja, apie šį mėnesį beveik neturime žinių. Reikėtų išstudijuoti bent to mėnesio mūsų periodiką, kurios tačiau šiame krašte negalima rasti. Paties Dovydaičio atsiminimuose tėra vos dvylika eilučių, kurias anksčiau pacitavome. Ir kituose, šiaip gana gausiuose, rašiniuose apie Dovydaitį tik stereotipiš-kai pakartojamas sakiny, kad tą kritišką 1919 m. pavasarį Do-vydaitis vadovavo III ministrų kabinetui. Visa tai — ir pats lai-ko trumpumas (tik lygiai vienas mėnuo), ir lakoniškas vienu sakiniu to mėnesio perbėgimas net paties Dovydaičio biogra-

fijose — sudaro įspūdį, lyg savaime trumpumas jau reikštų ir nereikšmingumą, einant dar toliau — lyg savo trumpu išlikimu ministro pirmininko kėdėje Dovydaitis būtų įrodęs tik savo jai netikimą. Todėl ir visuomenėje gana plačiai paplitusi nuomonė, kad toms pareigoms Dovydaitis buvęs mažai tinkamas. Sakysime, A. Smetonos biografas A. Merkelis kategoriškai teigia, kad Dovydaitis buvo „menkas politikas ir dar menkesnis diplomatas“¹¹⁶.

Ar iš tikro Dovydaitis buvo jau toks „menkas politikas“? Ne iš vieno mėnesio galima apie žmogų spręsti. Ir geru politiku ne per mėnesį subręstama. Todėl, gal būt, ir apie Dovydaičio politinius sugebėjimus iš to vieno mėnesio galima tik ne taip jau griežtai, vienaip ar antraip, spręsti (juoba taip kategoriškai juos nuvertinti).

Šiai knygai daugiausia informacijos apie Dovydaitį, kaip ministrą pirmininką, suteikė prel. M. Krupavičius, tuo metu dirbęs jo asmeniniame štabe. Pagal šią informaciją, atsistatydinus M. Sleževičiaus kabinetui, sudaryti naujam kabinetui buvo iškilę keturi kandidatai: dr. R. Šliūpas (Lietuvos Raudonojo Kryžiaus steigėjas ir ilgametis pirmininkas), istorikas J. Yčas, Al. Žilinskas (Veiverių mokytojų seminarijos ilgamečio mokytojo sūnus, tautininkų režimo metais teisingumo ministras) ir Dovydaitis. „Pirmiesiems dviem atkritus, buvo išrinktas Pr. Dovydaitis. Krikščionys demokratai palaikė Al. Žilinską, kuris tuo metu buvo nepartinis“. Tokia prel. Mykolo Krupavičiaus informacija.

Dovydaičio sudarytas ministrų kabinetas buvo tokios sudėties: vidaus reikalų ministras — A. Stulginskis, švietimo — J. Yčas, teisingumo — L. Noreika, krašto apsaugos ministerijos valdytojas — A. Merkys, finansų — V. Petrulis, susisiekimo — J. Šimoliūnas. Toliau savo pareigose buvo palikti užsienio reikalų ministras A. Voldemaras su viceministru S. Rozenbaumu ir finansų ministras M. Yčas, kurie buvo išvykę į Paryžių kaip Lietuvos delegacijos nariai Paryžiaus taikos konferencijoje. Maitinimo ir viešųjų darbų ministro pareigos buvo pavestos vidaus reikalų ministrui. Vėliau pristatyti buvo numatyti žemės ūkio ir valstybės turtų, prekybos ir pramonės, gudų reikalų ministrai. Iš jų, berods, tik žemės ūkio ministerijai valdyti buvo rastas P. Matulionis (LE, XV, 353).

Matyti, kad Dovydaičiui teko savo kabinetą skubotai suda-

ryti. Silpnino jo kabinetą ir likusios spragos, ir vietoj ministrų rasti tik ministerijos valdytojai, ir pačių ministrų dalies tik nominalus dalyvavimas (be A. Voldemaro ir M. Yčo, ir švietimo ministras J. Yčas buvo išvykęs ligi III.30). Svarbiausia, tai nebuvo plačios koalicijos kabinetas, kokio reikėjo prasidėjusių laisvės kovų metu. Partiskai Dovydaičio kabinetą sudarė pažangiečiai (ankstesnieji viltininkai, vėlesnieji tautininkai) su jiemis artimais nepartiniais. Krikščionių demokratų tebuvo tik du: pats Dovydaitis ir A. Stulginskis. Kairiosios partijos nesutiko Dovydaičio vyriausybėje dalyvauti (dėl to, pagal D. Micutos informaciją, ir J. Šimkus atsisakė nuo prekybos ir pramonės ministro pareigų, nors ir buvo davęs pažadą jas tęsti).

Visa tai nurodo, kad jau iš pat pradžių Dovydaičio kabinetas buvo paženklintas laikinumu. Turėjo ir pats ministras pirmininkas matyti, kad jo kabinetas sudarytas tik laikinai eiti pareigas, kol bus rasta išeitis iš susidariusios krizės. Jeigu vis vien Dovydaitis ryžosi stoti III ministrų kabineto priešakin, tai ne kuriais nors partiniais sumetimais (nesgi ne savos partijos balsais ir buvo išrinktas) ar asmeninės ambicijos gundomas (nebūtų vėliau visiškai iš politinio gyvenimo pasitraukęs), bet iš pareigos jausmo. Kai būtina kam nors imtis atsakingo, bet sunkaus darbo, nuo kurio kiti kratosi, tai ir nėra teisės nuo jo atsakyti, — tokiu, atrodo, jausmu Dovydaitis ėmėsi ministro pirmininko pareigų. Vienam savo artimųjų žmonių jis kartą taip pareiškė: „sudariau vyriausybę, kai visi atsisakė ir iš Kauno išbėgiojo“.

Padėtis iš tiesų buvo tokia kritiška, kad nebuvo ko gundyti ministro pirmininko kėde. Vilniuje viešpatavo rusų bolševikų pastatyta V. Kapsuko-Mickevičiaus vyriausybė (Lietuvos ir Gudijos kompartijos iš anksto, jau 1918.XII.8, sudaryta ši „revoliucinė valdžia“ Vilniuje pradėjo viešpatavimą tik nuo 1919.1.5, Lietuvos sostinę užgrobus rusų raudonarmiečiams). Kiek lietuviška buvo V. Kapsuko - Mickevičiaus „revoliucinė valdžia“, pasako jau tai, kad netrukus, 1919.11.27, buvo sudaryta bendra Lietuvos ir Gudijos Sovietų Socialistinė Respublika. Užėmusi apie 2/3 Lietuvos ploto, rusų raudonoji armija grėsė pasiekti ir Kauną. Neveltui Valstybės Tarybos pirmininkas A. Smetona, vos grįžęs iš užsienio 1918.XII.31, tuojau vėl išvyko vizituoti Skandinavijos valstybių (savo šeimą buvo taip pat išsiuntęs užsienin, į Šveicariją, ligi 1919 m. rudens).

Tokios krizės metu sutikdamas stoti vyriausybės priešakin, Dovydaitis į savo kabinetą žiūrėjo tik kaip į darbo kabinetą. Todėl jam ir nebuvo svarbu savo 'sukalėdotųjų' ministrų partinė priklausomybė.

A. Smetonos biografas A. Merkelis keliais sakiniais taip nuteisė Dovydaičio vyriausybę: nors „to meto Lietuvos politinis gyvenimas buvo nepaprastai judrus“ ir „vyriausybei reikėjo greit spręsti ir dar greičiau veikti“, Pr. Dovydaičio ministrų kabinetas „daug posėdžiavo, dar daugiau per posėdžius kalbėjo, bet mažai veikė ir juokdarių buvo pramintas 'gyvojo rožančiaus kabinetu'. Kraštas pasijuto lyg ir esąs be vyriausybės“¹¹⁶.

Žurnalistiškai, negalvojus, Dovydaičio vyriausybė taip nutaista. Ne „juokdariai“, o partiniai demagogai buvo ją praminę „gyvojo rožančiaus kabinetu“. Šiame kabinete „rožančininkų“ (t.y. krikščionių demokratų) tebuvo du — tiek pat, kiek ir evangelikų reformatų (broliai Yčai). Kabineto daugumą sudarė smetoniniai pažangiečiai ir jiems artimi žmonės.

Ne toks žmogus buvo Dovydaitis, kad būtų pats tik kalbomis pasitenkinęs ar kitų tik kalbas be darbų pakentęs. Kad buvo posėdžiauta, rodo, jog buvo rūpintasi tuo metu iškilusiais reikalais. Kiekvienos vadovybės darbui priklauso posėdžiai, nes be posėdžių negalimi nė sprendimai.

Dovydaitis savo kabinetą buvo sudaręs rimtą. Pusė jo ministrų (J. ir M. Yčai, A. Stulginskis, J. Šimoliūnas ir A. Voldemaras) buvo dirbę jau ankstesniuose kabinetuose. Iš naujai Dovydaičio 'sukalėdotųjų' ministrų du (A. Merkį ir L. Noreiką) perėmė ir jo įpėdinis. Politiškai vėliau nepasireiškė tik tie, kurie nuėjo į akademinį darbą (J. Yčas, P. Matulionis ir J. Šimoliūnas). Jei, pagal A. Merkį, Dovydaitis būtų ir niekam tikęs, tai kiti jo vyriausybės nariai būtų atsvėrę jo „menkumą“.

Rimtą buvo sudaręs Dovydaitis ir savo asmeninį štabą: L. Bistras — sekretorius, kun. M. Krupavičius — oficialių raštų redaktorius, P. Karvelis — informacijos reikalų vedėjas. Šie trys vyrai vėliau iškilo į pačius pagrindinius krikščionių demokratų lyderius. Tiesa, jie visi anuomet buvo jauni: Krupavičius — 33 metų, Bistras — 28, Karvelis — 21. Pats premjeras Dovydaitis tuomet buvo baigęs 32 metus. Būdami tokio amžiaus, jie negalėjo didžiuotis sukaupta patirtimi, bet užtat tikrai nestokojo jaunos energijos.

Savojo ministrų kabineto programinę deklaraciją Dovydaitis pateikė Valstybės Tarybai kovo 13 posėdy. Ypač pabrėžė šiuos uždavinius: organizuoti kuo stipriausią savo kariuomenę tautos laisvei ginti, nesigailint tam tikslui aukų; viduje valyti kraštą nuo privisusių plėšikų gaujų ir įvesti jame tvarką; finansų srity kaip galima remtis „savomis kojomis“, leidžiant savus pinigus; sušaukti savivaldybių atstovų suvažiavimą nustatyti su jomis bendradarbiavimui; rengtis žemės reformai etc.¹¹⁷

Aišku, ne per mėnesį buvo galima kažką daug nuveikti. Tačiau buvo dirbta nuoširdžiai, toliau vykdant Lietuvos atkūrimą.

Pagrindinis Dovydaičio vyriausybės rūpestis buvo krašto gynimas nuo besiveržiančios raudonosios armijos. Kovo mėnesį talkinta vokiečiams išlaisvinti Šiaulius, Radviliškį, Šeduvą ir kitas Lietuvos vidurio vietas. Likviduota ir bolševikų atskirų lizdų, tarp jų ir Kazlų Rūdoj, Dovydaičio tėviškės kaimynystė. Kai bolševikai kovo mėnesį traukėsi visu frontu, Dovydaičio kabinete buvo ryžtasi iš bolševikų atsiimti Vilnių (Pr. Čepėno suteikta informacija). Šiam reikšmingam žygiui Lietuvos vyriausybė prašė vokiečių pagalbos, bet šie atsisakė pagelbėti politiniais motyvais (Vilnius lietė ne vien bolševikus, bet ir lenkus). Negavę pagalbos iš vokiečių, 1919.IV.2 vieni lietuviai pradėjo bandyti prieš jėgas. Pradžioje sekėsi, buvo užimti Žiežmariai ir Žasliai, tačiau bolševikai netrukus lietuvių ofensyvą sulaukė. Berlyne buvo užpirktas didesnis ginklų skaičius apginkluoti besikuriančiai kariuomenei. Išleistas reikšmingas įstatymas (IV.4), uždraudžiantis kariams dalyvauti politinėje veikloje ir tuo pačiu užtikrinantis kariuomenės nepolitiškumą bei nepartiškumą.

Krašto ramybę drumstė ir siautėjančios plėšikų gaujos, kurias sudarė iš vokiečių nelaisvės pabėgę rusų kariai, susidemoralizavę pačių vokiečių kariai ir pagaliau paprasti vietiniai plėšikai. Šioms gaujoms buvo paskelbta griežta kova, kurią daugiausia vykdė partizanai su vietos žmonių pagalba.

Rūpinantis švietimo reikalais, Dovydaičio vyriausybės metu buvo paskirtos pirmosios stipendijos studentams studijuoti užsienyje (po 2500 auksinų gavo 20 asmenų).

Dovydaičio vyriausybės mėnuo buvo ir artimesnio ryšio su užsieniu užmezgimo mėnuo. Kaip tik tą mėnesį Lietuvon atvyko amerikiečių maitinimo komisija su majoru Rossu prieš-

kyje (III.15) ir prancūzų karinė misija su pulkininku C. Reboul priešakyje (III.19). Ministras pirmininkas Dovydaitis, priimdamas prancūzų atstovus (III.20), išreiškė gilų pasitikėjimą, kad Prancūzija padės Lietuvai apginti savo laisvę ir kad Lietuva, turėdama draugu prancūzų tautą, galės plačiai ir laisvai išskleisti savo pajėgas ir energiją, ko iki šiol negalėjo padaryti dėl varžančių sąlygų¹¹⁸. Vėliau (IV.6) Lietuvon atvyko ir pirmasis britų atstovas Grant Watson.

Ši ryšį su užsieniu teko ir krauju apmokėti. Antantės atstovų atvykimas labai nepatiko vokiečiams. Demoralizuotų vokiečių kareivių būrys III.18 suruošė demonstraciją prieš amerikiečius ir norėjo įsiveržti į „Metropolio“ viešbutį, kur buvo sustojusi amerikiečių misija. Lietuvių komendantūros sargyba neleido vokiečių vidun. Tada vienas vokiečių vietoj nukovė sargybinių Praną Eimutį. Bet ši gyvybės auka nebuvo be reikšmės. Lenkai vis įtikinėjo Vakarus, kad nepriklausoma Lietuva esanti tik vokiečių satelitinis padaras. Eimučio žuvimas nuo vokiečių kulkos, ginant amerikiečių misiją, M. Krupavičiaus žodžiais, „tą lenkų melą išblaškė kaip dūmus“.

Dovydaičio vyriausybės metu buvo prieita ir prie vykdomosios valdžios konsolidavimo. Pagal laikinosios konstitucijos nuostatus vykdomoji valdžia buvo padalyta tarp Valstybės Tarybos prezidiumo ir ministrų kabineto. Iš vienos pusės, tarybos prezidiumas, kaip „vykdas aukščiausios vyriausybės funkcijas“, tvirtino ministrų kabineto sudėtį (§16). Iš antros pusės, visi tarybos prezidiumo skelbiamieji aktai turėjo būti žymimi ministro pirmininko ar atitinkamo ministro parašu (§12). Toks vykdomosios valdžios padalijimas netruko sukelti nesutarimo tarp Valstybės Tarybos ir M. Sleževičiaus vyriausybės. Todėl ir buvo nutarta įvesti respublikos prezidento instituciją vietoj direktorinio tarybos prezidiumo. Iškvietus iš užsienio Valstybės Tarybos pirmininką A. Smetoną (ruošėsi iš Danijos vykti į Angliją, bet iškviestas IV. 1 grįžo Lietuvon), jis ir buvo 1919 balandžio 4 išrinktas pirmuoju Lietuvos respublikos prezidentu.

A. Smetonos išrinkimas respublikos prezidentu sutapo su Dovydaičio pasitraukimu iš ministro pirmininko. Tą pačią dieną (IV.4) Dovydaitis deklaravo savo kabineto atsistatdinimą. Kraštui reikėjo ne tik *darbo*, bet ir kuo plačiausios *koalicijos* ministrų kabineto. Gi Dovydaičiui tokį kabinetą sudaryti nebūtų buvę įmanoma. Ir jis pats turėjo tai matyti.

Po atsistatydinimo Dovydaičio ministrų kabinetas savo pareigas dar ėjo ligi balandžio 12, kol naują vyriausybę sudarė tas pats M. Sleževičius, iš kurio Dovydaitis buvo perėmęs ministro pirmininko vietą. Šia prasme Dovydaičio vadovaujama vyriausybė 1919 metais buvo lyg interregnum M. Sleževičiaus laikotarpį (1918.XII.26 — 1919.III.12 ir IV.12 — X.7).

A. Merkelis ši Dovydaičio vyriausybės mėnesį (1919.III.12 — IV. 12) nuteisė buvus „be vyriausybės“. Priešingai, M. Krupavičius Dovydaičio vyriausybės darbų apžvalgą baigė tokiu įvertinimu: „Trumpaamžis buvo Dovydaičio kabinetas, bet jo laikotarpį istorikai ras ne tuščią, net pilną su kaupu, nepaisant to meto sunkumų ir nuolatinių pavojų“.

b. Kodėl Dovydaitis taip trumpai testovėjo „prie valstybės vairo“ (jo paties terminu)? M. Krupavičius (1970.IV.22 laiške) taip atsakė:

Į klausimą, kodėl Dovydaitis pasitraukė iš ministro pirmininko pareigų, galiu atsakyti tik faktų, jog pasitraukė pats savo valia, nebuvo krikščionių demokratų partijos atšauktas ir ne dėl kairiųjų kietos opozicijos. Atsisakė net nepainformavęs partijos centro komiteto. Pasiliko paslaptis ir šiandien. Kelis kartus klausas net po kelerių metų, neatsakė.

Gal būt, atsakymas į šį klausimą yra paprastas: Dovydaitis sutiko imtis ministro pirmininko pareigų laikinai, ne ruošdamasis pradėti politinę karjerą, o tik iš būtino reikalo esamomis sąlygomis. Privedus krašto padėties konsolidavimą ligi pirmojo respublikos prezidento išrinkimo, jis laikė savo uždavinį atliktu. Ta prasme, tur būt, ir rašė savo autobiografijoje, kad jo ministrų kabinetas „pačiu paskutiniu momentu ištraukė iš katilo kamštį ir sumažino spaudimą, taip jog sprogo pavojaus buvo išvengta, ir po kiek laiko viskas pradėjo krypt į normaliosnės vėžes“²⁴.

Kaip sakyta, Dovydaičio vyriausybė pačia savo sudėtimi turėjo laikinumo pobūdį: ministras pirmininkas stovėjo priešakyje kabineto, kurio daugumą sudarė svetimos partijos žmonės ir jiems artimi nepartiniai. Su savo bendradarbiais Dovydaitis ir ministrų kabinete gerai sugyveno, kaip ir gimnazijoje direktoriaudamas. Tie jų, kurie vėliau nuėjo į akademinį darbą, talkino Dovydaičiui ir jo pradėtuose leisti žurnaluose (J. Yčas — „Lietuvos Mokykloje“, P. Matulionis ir J. Šimoliūnas — „Kosmose“). Tačiau kitas reikalas buvo pati Tautos Pažangos partija.

Ją sudarė buvusieji viltininkai, kurie vargu ar buvo spėję pamiršti, kad Dovydaičio „Viltin“ įvedimas išstūmė Smetoną iš to laikraščio vyr. redaktoriaus kėdės. Po Dovydaičio skraiste jie galėjo būti valdžioje, bet iš jų, svetimos partijos, ir nebuvo ko laukti sau didesnio palankumo.

Iš savos krikščionių demokratų partijos Dovydaitis savo kabinete teturėjo Aleksandrą Stulginskį. Šis vėlesnysis respublikos prezidentas ir formaliai buvo ministro pirmininko pavaduotojas. Iš „Laikinosios Vyriausybės Žiniose“ paskelbtų įstatymų bei įsakymų tik du pasirašyti paties Dovydaičio, o visi kiti — A. Stulginskio, kaip jo pavaduotojo.

Kaip Dovydaičio kabineto atžvilgiu buvo nusistačiusi savoji partija, nėra visiškai aišku. Teturėdami šiame kabinete savo du atstovus, nė krikščionys demokratai negalėjo jo savu laikyti. Kaip M. Krupavičius informavo, ne savo partijos balsais Dovydaitis buvo išrinktas ministru pirmininku. Tad įtikimas dalykas, kad „Dovydaitis savo darbui nieieškojo krikščionių demokratų aprobatos ir su jų reikalavimais mažai skaitėsi“ (D. Micuta). Dovydaičio bekompromisiškas griežtumas kėlęs jam nepalankumą ir kai kurių krikščionių demokratų, kurie tai laikę valstybiniame darbe daugiau minusu negu pliusu. Matyt, ir savoji partija buvo nusprendusi, kad tautai konsoliduoti reikia tautinės vienybės vyriausybės.

Kad reikėjo tuo metu tautinės vienybės vyriausybės, gal būt, suprato ir Dovydaitis. Tačiau kairiosios partijos nesutiko duoti savo atstovų į jo kabinetą ir iš pat pradžių paskelbė jam griežtą kovą. Rusijos revoliucinių nuotaikų pagauti, to meto kairieji savo partiniu militantizmu ėjo ligi arogantiško laikymosi. Kaip Z. Ivinskis primena savo knygutėj apie Dovydaitį, Petrapilio seime 1917 m. kairieji nenorėjo kartu su katalikais sėdėti net prezidiume („V. Endziulaitis turėjo vien todėl iš prezidiumo pasitraukti“). 1918 m. rudenį sudarant I ministrų kabinetą, net tokie nuosaikūs kairieji, kaip P. Leonas ir VI. Stašinskas, nesutiko kartu būti su švietimo ministru numatytu J. Purickiu vien dėl to, kad jis tuomet dar kunigas buvo (Vc. Sidzikausko informacija). Tame kabinete ir nebuvo ne tik kunigo, bet ir nė vieno krikščionio demokrato. Ir II ministrų kabinete krikščionims demokratams atstovavo tik „ministras be portfelio“ (A. Stulginskis). O kai III ministrų kabineto priešakin atsistojo pats ateitininkijos sąjūdžio kūrėjas, kairieji tai sutiko lyg kovos iššūkį.

Pats Dovydaičio kabineto praminimas „gyvojo rožančiaus kabinetu“ rodo, kokią militantiškos dvasios opoziciją Dovydaitis turėjo. Tai buvo su nieku nesiskaitanti opozicija, kuri griebėsi ne tik šmeižto, bet ir sabotazo. Kairieji tiesiog skatino boikotuoti Dovydaičio vyriausybę. Dėl to daugelis valdininkų ėmė atsistatydinti, „darbas raštinėse beveik sustojė“, kai kurių valstybės įstaigų valdininkai organizavo streikus. „Taip dalykams stovint, Pr. Dovydaičio kabinetas visur sutiko kliūtis ir trukdymus“¹¹⁷. Tokią informaciją pateikia tų metų „Draugijos“ politinio gyvenimo apžvalga. Kitame šio žurnalo numeryje tiesiai konstatuojama: „Naujasai Lietuvos prezidentas visų pirma gavo daryti naują ministrų kabinetą, nes Pr. Dovydaičio kabinetas negalėjo veikti, trukdant jam darbą kairiesiems gaivalams“¹¹⁹.

Vaclovas Sidzikauskas, kuris anuomet sekretoriavo partijų atstovų posėdžiuose, sudarant M. Sleževičiaus ministrų kabinetus (II ir IV), savo laiške (1973.X.28) dėl tarpinio Dovydaičio ministrų kabineto (III) pateikė tokios informacijos. Būtent Dovydaitis sudaręs naują ministrų kabinetą tada, „kai po M. Sleževičiaus antrojo kabineto atsistatydinimo tarpartiniai pasitarimai nebuvo vaisingi“. O kai prezidentas A. Smetona priėmė Dovydaičio ministrų kabineto atsistatydinimą, „praktiškai naujos vyriausybės sudarymas vėl grįžo į tarppartinę komisiją, kurioje aš sekretoriavau“. Kairieji iš tiesų Dovydaičio kabinetą pašaipiai vadino „gyvojo rožančiaus“ kabinetu, bet „tai buvo taikoma ne tiek visam kabinetui, kiek pačiam Dovydaičiui, apie kurį buvo sakoma, kad jis kasdien einąs į bažnyčią ir kad ministrų kabineto posėdžius pradėjęs ir baigęs malda“. Dėl kairiųjų vestos kovos prieš Dovydaitį V. Sidzikauskas patvirtina: „Taip pat tiesa, kad buvo valdininkų, kurie sabotavo Dovydaičio vyriausybės veiklą, organizavo streikus ir pan. Aš laikiau tai iš revoliucinės Rusijos atvežtųjų nuotaikų pasekme. Tos nuotaikos palyginti greitai išblėso, ypač po rinkimų į Steigiamąjį seimą“. (Kaip žinome, šie rinkimai parodė, kad krašte daugumą turi ne kairieji, o jų ligi tol niekintieji „klerikalai“.)

Reikia turėti galvoj šį ano meto partinį antagonizmą, kada lengva širdimi sviedžiama, jog Dovydaičio metu kraštas pasijutęs „lyg ir esąs be vyriausybės“. Dar labiau reikia tai turėti galvoj, kai norima spręsti apie Dovydaičio politinius sugebėjimus ar tiesiog nusprendžiama jį buvus „menką“ ir „silpną“. Be

abejo, tariant anuomet Dovydaitį artimai pažinojusio D. Micutos žodžiais, „staiga, dėl pasiruošusių žmonių trūkumo, tempte ištemptas į politinę areną, jis pirmose dienose pasijuto nejaukiai“. Kitas klausimas, ar Dovydaičio gabumai, darbštumas ir kietumas būtų leidę jam netrukus apvaldyti ir politikos sritį. Tai jau teorinis klausimas, nes ir nebuvo laiko Dovydaičiui kaip politikui pasireikšti. „Saviškiams vis labiau spaudžiant, o pažangiečiams neremiant, Dovydaitis buvo priverstas pasitraukti — pirm negu jis būtų galėjęs parodyti savo sugebėjimus“ (D. Micuta).

Šiaip ar taip, dėl vieno dalyko vargu ar tenka abejoti: jeigu į ministrus pirmininkus Dovydaitis atėjo su pareigos jausmu, tai iš jo pasitraukė su kartėlio jausmu. Netiesiogiai tai rodo faktas, kad pasitraukė net nepainformavęs savosios partijos. Ilgametis vėlesnis Dovydaičio bendradarbis V. Vaitiekūnas šiuo reikalu savo atsiminimuose rašo: „Vargiai yra teisinga paplitusi nuomonė, kad toms pareigoms Dovydaitis buvęs mažiausiai tinkamas. Pats Dovydaitis yra prasitaręs, kad jo kabinetas neturėjęs krikščionių demokratų paramos, todėl taip trumpai tesilaikęs“. Gal būt, dėl to Dovydaitis ir neturėjo ką atsakyti į klausimą, kodėl jis taip staiga atsistatydino, kad nė savosios partijos neatsiklausė.

Už visų šių faktinių Dovydaičio atsistatydinimo motyvų slėpėjo ir asmeninė patirtis, kad, gal būt, jis ne politikai buvo ir gimęs. Baigęs teisės mokslus, jis turėjo valstybinio darbo nuovoką. Tačiau politinės patirties stokojo, nes negalėjo jos įgyti nei redaktoriaus, nei mokyklos darbe. Atsistojęs valstybės priešakin be politinės treniruotės, neišvengiamai turėjo nusivilti, patirdamas, kad politiniam gyvenimui priklauso ir partinė kova, nevisada paisanti priemonių švarumo. Turėjo patirti ir tai, kad jo prigimtinis tiesumas politikams greičiau reiškė tik naišumą, politinį negudrumą. Reikėjo patirti, kad ir iš jo užimtose pareigose buvo laukiama to etiketo, kuriam jis niekada neskyrė nei dėmesio, nei reikšmės.

Daugiausia ir buvo visuomenėje „išpopuliarintas“ jo nusizengimas etiketui užsienio diplomatų akivaizdoje — atsirišęs jam kartą batai, tai ir užsirišęs juos! Šio „etiketinio incidento“ yra įvairių versijų. J. Eretas pasakoja tokią versiją: „Kartą vieno svetimo diplomato vizito metu Dovydaitis, atsukęs nugarą į jį, uždėjo koją ant savo fotelio ir užsirišo bato varščius“. Pagal E.

Draugelio versiją buvę taip: „Kartą Dovydaitis važiavo automobiliu su užsienio kažkokiais atstovais. Ir kada jam atsirišo batas, jis sustabdė mašiną ir, pakėlęs koją ant jos, batą užsirišo“. Toliau E. Draugelis pastebi: „Tik tiek, kas čia tokio? — pasakysite. Taip tai taip, bet mes tik ką susikūrėme, ir nederėjo pasirodyti atsilikusiais 'etikete', kaimo 'mužikais'!“ Buvo taip ar kitaip ir aplamai buvo ar nebuvo, bet šis incidentas ar tik sukurtas anekdotas Dovydaičiui prilipo: jei ir nebūtų taip atsitikę, tačiau iš tikro galėjo taip atsitikti. Žinoma, nebūtų buvę šiam incidentui (ar anekdotui) skiriama tiek reikšmės, jei visi nebūtų sirgę baime pasirodyti „provinciališkais“ etiketo neišmanėliais. Ar ne didesnių etiketui nusižengimų rastume, pavyzdžiui, W. Churchillio elgseną?

Pasitraukęs iš ministro pirmininko pareigų, Dovydaitis ir aplamai „iš politinio darbo išėjo“⁷⁰. Šiaip ar taip, tai rodo, kad politinį darbą jis rado savo prigimčiai svetimą. Patvirtina tai ir St. Šalkauskis savo atvirame laiške Dovydaičiui: „Kiekvienas iš mūsų turi savo pašaukimo galimybes, už kurių ribų negali išeiti. Pasirodė, kad politinė akcija ir visuomenės organizavimas yra kiek tolimesni Tavo pašaukimui. Tai turėjai praktiškai patirti, kad galėtumei su tikresniu nusistatymu atsidėti tam, kam esi skirtas“⁷⁶

Kituose visuomeninio darbo baruose Dovydaitis liko aktyvus visą gyvenimą, tačiau politiniu gyvenimu vėliau tik iš šalies domėjosi. Tik savo idėjinių priešininkų buvo ne kartą kaltinamas „politikavimu“ už visuomeninį aktyvumą. Politiškai tepasireiškė nebent tokiais išskirtiniais mostais, kaip, pavyzdžiui 1935.X.12 drauge su buvusiais respublikos prezidentais (A. Stulginskiu ir dr. K. Griniumi) ir ministrais pirmininkais (M. Sleževičiumi, E. Galvanausku ir A. Tumėnu) pasirašydamas protestą tuometiniam prezidentui A. Smetonai dėl vyriausybės nežmoniško elgesio su suvalkiečių ūkininkų streiko dalyviais.

Politikos Dovydaitis atsisakė visam laikui. Tačiau savo ryžtą imtis valstybės vairo kritišku momentu ir tą mėnesį parodytą savo triušą jis vertino. Nesivaržė imtis ministro pirmininko pareigų, kai buvo joms pašauktas. „Kodėl kaimų Lietuvos negali vesti kaimo žmogus?“¹²⁰. Tokiu klausimu, kaip liudija J. Eretas, Dovydaitis ramiai atsakęs visiems, kuriuos buvo nušėbinęs jo sutikimas. Panašiai, nesiaukštindamas, bet ir nesižemindamas, jis ir vėliau žvelgė į tą savo gyvenimo mėnesį,

kuri vadovavo nepriklausomos Lietuvos kūrimui. Nebuvo pagrindo jam tą mėnesį nuvertinti, lyg jo gėdintis. Todėl tą mėnesį Dovydaitis primindavo ir savo vaikams, kad žinotų tėvą buvus tarp nepriklausomos Lietuvos kūrėjų. Gi viena buvusi jo studentė pasakoja: kai kartą palydėjo profesorių į Kauno centrinį paštą, jis liepė jai susirasti ir jį tarp tų, kurie buvo įamžinti Lietuvos pašto ženkluose.

Šį skyrelį apie Dovydaitį kaip ministrą pirmininką baigiame istoriko Z. Ivinskio tokiu sprendimu: „Kai dėl Dovydaičio ministeriavimo, žinoma, reikia pasakyti, kad jis neturėjo, kaip ir daugelis ano meto politikų, atitinkamų išorinių diplomatinių ir labai elegantiškų manierų. . . Nors Dovydaitis ir nežinojo diplomatinio protokolo, bet jis įrodė, kad reikalui ir ypač pavojui esant, jis gali imtis sunkaus ir atsakomingo politinio darbo“¹²¹.

XI

VYTAUTO D. UNIVERSITETO PROFESORIUS

1. *Dovydaitis universitete*

Šiaip ar taip, šuolis į politinį gyvenimą, nors ir iš karto į pat jo viršūnę, Dovydaičio biografijoje liko tik epizodinis žygis. Iš ministro pirmininko pareigų jis vėl grįžo į „Saulės“ gimnaziją tęsti pedagoginio darbo. Šis darbas buvo Dovydaičiui arčiau prie širdies, tad jį dirbo su visu atsidėjimu. Tačiau vis vien nė mokykla nebuvo jo tikrasis pašaukimas. Tikrasis jo pašaukimas buvo ne pedagoginis, bet mokslinis darbas. Todėl, kai tik susidarė proga, jis tuojau pat, dar tebedirbdamas gimnazijoje, įsijungė į akademinį darbą 1920 m. įsikūrusiuose Aukštuosiuose Kursuose, kuriuos po poros metų pakeitė Lietuvos universitetas. 1922 m. vasarą Dovydaitis galutinai paliko gimnaziją ir ligi pat sovietinės okupacijos 1940 m. dirbo Kaune profesoriumi Lietuvos universitete, nuo 1930 m. gavusiame Vytauto Didžiojo universiteto vardą.

a. Atkuriant nepriklausomą Lietuvą, tuojau pat buvo susirūpinta ir pirmos tikrai lietuviškos aukštojo mokslo įstaigos įkūrimu. Dar prieš sudarant pirmąją laikinąją vyriausybę, Lietuvių mokslo draugijai buvo pavesta sudaryti universiteto komisiją. Parengtą statuto projektą Valstybės Taryba 1918 gruodžio 5 įstatymu patvirtino ir paskelbė rusų 1832 m. uždaryto Vilniaus universiteto atkūrimą. Buvo numatyta universitetą atidaryti 1919 sausio 15. Bet jau sausio 5 Vilnių užėmė bolševikai, ir visi planai sužlugę.

Negalėjus įkurti Vilniaus universiteto, Lietuvos aukštosios mokyklos steigimas persikėlė į Kauną. 1919 spalio 3 švietimo ministerija sudarė komisiją šiam reikalui išstudijuoti. Buvo nutarta organizuoti Aukštuosius Kursus. Kadangi vyriausybė dar nebuvo pajėgi tuos kursus išlaikyti, tai, gaudama iš vyriausybės tam tikrą paramą, juos įsteigė ir išlaikė tam reikalui susikūrusi speciali draugija. Draugijos įstatus švietimo ministras patvirtino 1919 gruodžio 27, o lygiai po mėnesio, 1920 sausio 27, buvo atidaryti Aukštieji Kursai. Pirmais metais jiems vadovavo Z. Žemaitis, antrais — J. Vabalas - Gudaitis. Veikė 6 skyriai: humanitarinių mokslų (anuometiniu terminu — „žmonėtyros“), teisių, matematikos - fizikos, gamtos, medicinos ir technikos. Paskaitos vakarais vyko „Saulės“ gimnazijos patalpose (Laisvės ai. 55). Klausytojų susidarė per 500. Dėstytojų pirmą pusmetį buvo 31 (daugiausia medicinos — 9), vėliau išaugo iki 48.

Aukštųjų Kursų lektoriumi Dovydaitis buvo pakviestas nuo pat pradžios. Savo įžanginę paskaitą skaitė tema: „Lietuvių filosofijos vieta kitų tautų filosofijoje, jos uždaviniai ir keliai“. Pirmais metais jis dėstė senovės filosofijos istoriją, antrais — vidurinių amžių. Iš katalikų (lietuviškąją prasmę) šiuose kursuose nuo pirmojo pusmečio dėstė tik A. Tumėnas (teisių skyriuje), be to, ir neseniai Lietuvon atvykęs šveicaras J. Ehret, kuris vėliau nebeatsiplėšiamai įaugo į lietuvius.

b. Aukštųjų Kursų darbas vyko sėkmingai, ir tai įgalino po dviejų metų, 1922 vasario 16, įkurti jau formalų valstybinį Lietuvos universitetą. Į jį perėjo dirbti ir Dovydaitis. Vyriausybės paskirtas visų fakultetų branduolio kolektyvas nuo pat pradžios, 1922 vasario 20, pakvietė Dovydaitį Teologijos - filosofijos fakulteto religijų istorijos katedros vedėju docento titulu. To paties semestro pabaigoje, 1922 birželio 9, Dovydaitis buvo pakeltas ekstraordinariu profesoriumi. Po šešerių metų, 1928 gruodžio 2, pakeltas ordinariniu profesoriumi. Taigi, pilno profesoriaus rangą Dovydaitis pasiekė, švęsdamas savo 42 metų gimtadienį. Profesoriaus darbą jis dirbo aštuoniolika metų, ligi 1940 m. vasaros, kai sovietinis okupantas tuojau pat (liepos 20 įsakymu, bet nuo liepos 16) uždarė Teologijos-filosofijos fakultetą.

Teologijos-filosofijos fakultetas universitete turėjo išskirtinę padėtį: nors pats universitetas buvo valstybinis, tačiau šis

fakultetas drauge turėjo 1927 m. konkordatu laiduotas kano- niškas teises, kurias jam suteikė Apaštaly Sosto seminarijų ir universitetų kongregacija 1928 birželio 15. Fakultetą sudarė du skyriai: teologijos ir filosofijos. Pastarasis skyrius apėmė kone visus humanitarinius mokslus — nuo filosofijos iki sociologijos ir žurnalistikos. Jame buvo dėstoma pedagogika ir psicholo- gija, visuotinė ir Lietuvos istorija, lietuvių, graikų, lotynų, vo- kiečių ir prancūzų kalbos bei jų literatūros. Nuo 1925 m. šešerius metus dėstyta net geografija, kaip „istorijai gretima šaka“. Teo- logijos skyrių sudarė Kauno kunigų seminarijos aukštesnieji kursai. Taigi šio skyriaus klausytojai buvo klierikai. Jiems ir paskaitos buvo skaitomos kunigų seminarijoj.

Religijų istorijos katedra, kurią Dovydaitis vienas ir su- darė, priklausė teologijos skyriui. Šį dalyką kasmet pastoviai ir dėstė klierikams. Religijų istorija buvo neprivalomas dalykas: savanoriškai ją klausė įvairių kursų klierikai. Klausytojų skai- čius įvairuodavo, bet jų nestokodavo. Aplamai imant, St. Ylos skaičiavimu, jų būdavo apie 25.

Nors Dovydaičio katedra buvo teologijos skyriuje, bet dau- guma jo dėstomų dalykų priklausė filosofijos skyriaus įvai- rioms katedroms.

Filosofijos istorijos katedroje Dovydaitis skaitė du kursus: senovės filosofijos istoriją ir vidurinių amžių filosofijos istoriją. Abiem šiems kursams buvo skiriama po 4 savaitines valandas. Šių kursų klausė nedaugelis studentų. Jie buvo privalomi tik filosofijos specialybės studentams, kurių buvo tik po vieną kitą. Bet vis atsirasdavo ir kitų specialybių studentų, kurie būdavo pasirinkę filosofiją šalutine studijų šaka.

Istorijos studentams Dovydaitis dėstė senovės istoriją, ku- ri priklausė visuotinės istorijos katedrai. Aplamai studentų isto- rikų buvo nemaža, tačiau dauguma pagrindine šaka rinkosi Lie- tuvos, o ne visuotinę istoriją. Senovės istorijos kurso klausė tik labai mažas būrelis (kartais vos 3, kaip Z. Ivinskis prisimena). Be to, protarpiais Dovydaitis skaitė ir istorijos filosofijos kursą (2 savaitinės valandos). Šio kurso klausytojų taip pat nedaug būdavo.

Gausiausiai klausytojų Dovydaitis turėjo pedagogikos isto- rijos kursui (4 savaitinės valandos). Kadangi aplamai visi fi- losofijos skyriaus studentai ruošėsi mokytojo darbui, tai beveik visi šalutine studijų šaka ėmė pedagogiką - psichologiją. Tačiau

Dovydaičiui nebeteko šio kurso dėstyti ligi galo, nes 1938 m. jį perėmė A. Maceina.

Taigi Dovydaičiui teko dėstyti gana skirtingus dalykus net keliose katedrose. Religijų istorija, senovės ir viduramžių filosofijos istorija, istorijos filosofija, senovės istorija, pedagogikos istorija — tai vis gana skirtingi dalykai. Tik formaliai galima juos visus suvesti į bendrą vardiklį — istoriją.

Be tiesioginio darbo, porą kartų Dovydaitis buvo išrinktas ir administracinėms pareigoms. 1924- 25 mokslo metais (1924.

IX.1. — 1925.IX.1) jis buvo fakulteto sekretorius, o 1928 - 29 mokslo metais (1928.IX.1 — 1929.IX.1) — universiteto senato sekretorius. Tai rodo, kad Dovydaitis turėjo autoritetą tiek savo fakultete, tiek visame universitete.

Akademinį Dovydaičio autoritetą taip pat liudija jo kviečimas viešoms paskaitoms iškilminguose universiteto sukaityse posėdžiuose ar fakulteto rengtuose minėjimuose. Minint Lietuvos universitete dvejų metų sukaity, viešame iškilmingame universiteto tarybos posėdyje 1924.II.16 Dovydaitis skaitė paskaitą „Naujieji etnologijos keliai ir kai kurie išdaviniai“. Po šešių metų, minint Lietuvos universiteto jau aštuonerių metų sukaity, tokiam pat universiteto tarybos posėdy 1930.II.16 Dovydaitis vėl skaitė paskaitą giminiška tema „Šių dienų mokslo persiorientavimas kai dėl žmogaus dvasios praeity ir dabarty“. Taigi abiem šiais atvejais Dovydaičiui buvo patikėtas savojo fakulteto reprezentavimas viso universiteto scenoje. Ir paties savojo fakulteto iškilmėse viešoms paskaitoms buvo kviečiamas Dovydaitis. Teologijos-filosofijos fakulteto kanoniško pripažinimo iškilmėse 1928.IX.12 jis skaitė paskaitą „Katalikybė ir mokslas“. Tam pačiam fakultetui minint šv. Augustino mirties 1500 metų sukaity, Dovydaitis 1930.XII.14 kalbėjo tema „Šv. Augustino asmenybės modernumas ir jo filosofijos aktualumas“. Visos šios paskaitos buvo rūpestingai paruoštos ir vėliau išspausdintos (pirmosios dvi „Sotere“, trečioji „Židinyje“, ketvirtoji „Logose“).

Reikšmingu Dovydaičio mokslinių nuopelnų pripažinimu reikia laikyti jo sulauktą pagerbimą ir už universiteto. Lietuvių katalikų mokslo akademija savo pirmame suvažiavime 1933 m. į savo pirmuosius narius akademikus pakėlė tris mokslo vyrus, tarp jų ir Dovydaičį šalia prel. A. Dambrausko ir St. Šalkauskio. Prel. A. Dambrauskas neabejojamai buvo pats iš-

kiliausios senosios kartos katalikų mokslo vyras. St. Šalkauskis buvo giliausias filosofas, kurio lietuvių tauta susilaukė. Būti drauge su jais pagerbtam reiškė Dovydaičiui labai didelį įvertinimą^{121a}.

2. Dovydaitis — iškilas mokslininkas

Universiteto dėstytojui tenka du uždaviniai: ir mokslinis, ir pedagoginis darbas. Tai skirtingi dalykai. Todėl retai kuris universiteto dėstytojas šiuos du uždavinius lygiai sėkmingai vykdo, būdamas ir gilus mokslininkas, ir geras dėstytojas. Paprastai vienur iškilumą reikia apmokėti vidutiniškumu kitur. Daug universiteto dėstytojų, kaip iš jų ir laukiama, pasižymi moksliniu darbu, bet kaip mokytojai lieka gana menki, vos pakenčiami. Priešingai, dar daugiau yra tokių profesorių, kurie puikiai sugeba savuosius dalykus dėstyti, bet užtat savo pačių moksliniu darbu, nors ir reikalaujama, nepajėgia reikštis. Taigi vienoks ar kitoks vienašališkumas, galima sakyti, yra sunkiai išvengiamas.

Šiuo atžvilgiu nesudarė išimties ir Dovydaitis. Tai atvirai ir taikliai konstatavo St. Šalkauskis. Iš gimnazijos pereidamas dirbti į universitetą, Šalkauskio žodžiais, Dovydaitis „pataikė labiau į savo pašaukimo vagą“. Kodėl tik „labiau“, o ne „tiesiog“, St. Šalkauskis toliau paaiškina:

Akademiniėje karjeroje jam reikia turėti reikalo su mokslu ex officio, juo domėtis, sekti jo pažangą, jį pagaliau kurti. Visa tai ko geriausiai pritiko prie jo mokslinių palinkimų, nors iš kitos pusės pats dėstytojo vyksmas, susijęs su akademine karjera, niekadose nekėlė jame ypatingo entuziazmo. Mokslą jis labiau yra linkęs skleisti rašytu, negu gyvu žodžiu. Ir šituo atžvilgiu jis yra Lietuvoje, galima sakyti, laimėjęs rekordą.¹²²

Su šia Šalkauskio teikiama Dovydaičio, kaip universiteto profesoriaus, charakteristika reikia sutikti. Dovydaitis iš tiesų buvo iškilas mokslo darbininkas, bet universiteto dėstytojas liko tik eilinis. Netgi galima sakyti, kad mokslinis darbas (tiek redaguojant mokslo žurnalus, tiek pačiam juose rašant) buvo tiek Dovydaičį absorbavęs, kad paskaitų dėstyimas universitete faktiškai jam buvo tik antraeilis reikalas.

Mokslinis Dovydaičio entuziazmas visą gyvenimą išliko toks pat šviežias, kaip studento dienomis, kada jam terūpėjo „mokyti, mokyti, mokyti“. Religijų istorija ir kiti jam univer-

sitete pavesti dalykai tik formaliai apibrėžė jo „specialybę“. Dovydaičio mokslinis interesas anaip tol nesiribojo tik šia formalia „specialybe“: jį domino ištisas ciklas sričių, jungiamų pagrindinio pasaulėžiūrinio intereso. Mokslinę pažangą šiose srityse jis sekė, kaip retai kuris kitas profesorius. Nuolat užsisakydavo naujai pasirodžiusių knygų, prenumeruodavo daugelį užsienio mokslinių žurnalų. „Daugybei iš užsienio gaunamų žurnalų jo darbo kambaryje stovėjo atskira į akis krintanti lentyna, nekalbant apie šonuose visur, o taip pat gretimose palėpėje prigrūstas knygų lentynas“ (Z. Ivinskis).

Dovydaitis galėjo tikrai plačiai informuotis užsienio literatūroje, nes bent keliomis kalbomis mokėjo skaityti. Iš senovės kalbų gerai mokėjo lotynų kalbą. Jo straipsniuose randamos graikiškos citatos rodo, kad daugiau ar mažiau mokėjo ir graikų kalbą. Savaime aišku, gerai mokėjo rusų kalbą, nesgi ja visus mokslus išėjo. Tačiau savo darbuose net studento metais rusiška literatūra beveik nesinaudojo. Iš Vakarų kalbų geriausiai mokėjo vokiečių kalbą. Šia kalba jis daugiausia ir naudojosi savo moksliniame darbe. Taip pat, nors ir mažiau, naudojosi prancūzų ir anglų kalbomis. Sprendžiant iš straipsniams panaudotų šaltinių, bent šiek tiek buvo susipažinęs su olandų, italų ir ispanų kalbomis.

Vakarų Europos kalbas Dovydaitis išmoko, pats neišskėlęs kojos iš Lietuvos. Svetimai kalbai išmokti reikia atitinkamos praktikos. Išskyrus vokiečių kalbą, Lietuvoje tokios praktikos Dovydaitis neturėjo. Svetimų kalbų jis mokėsi tik iš knygų ir knygomis naudojimuisi. Atitinkamai reliatyvus buvo ir tų kalbų išmokimas: buvo išmokęs skaityti, šiek tiek ir raštu, o mažiausiai — kalbėti. Šiuo atžvilgiu Dovydaičio santykį su svetimomis kalbomis (jų mokėjimą - nemokėjimą) vaizdžiai iliustruoja kan. F. Kapočiaus pasakojamas atvejis, kurį jis ne kartą girdėjęs iš Dovydaičio artimų bičiulių. „Kai Dovydaičiui teko susirašinėti su vienu žymiu anglų profesoriumi, tasai labai susidomėjo plačia Dovydaičio erudicija. Na, ir vieną kartą jį aplankė Lietuvoje. Bet kai jiedu pamėgino kalbėtis, tai anglų kalba abiem atrodė 'arabiška'. Tada ėmė 'susikalbėti' raštu. Ir viskas ėjo sklandžiai, tik žinoma, truko ilgesnį laiką“...

Pabrėžėme Dovydaičio pakankamą svetimų kalbų išmokimą naudotis jų literatūra dėl to, kad tai buvo mokslinio darbo būtinoji sąlyga. Mažųjų tautų mokslininkams tai galiojo ir galios

ateityje. Ogi anuomet ką tik atsikūrusioje nepriklausomoje Lietuvoje beveik išvis nebuvo mokslinės literatūros savąja kalba. Senosios kartos inteligentai, tarp jų ir dauguma atkurtojo universiteto profesorių, mokslo reikalui naudojos rusų kalba. Bet tai juos ir riboja ne tik moksliniame darbe, bet ir visame jų kultūriniame nusistatyme: nors ir brangindami iškovotą laisvę, kultūriškai jie vis vien liko vienašališkai susiję su rusais, kurie ir toliau sudarė grėsmę nepriklausomai Lietuvai. Gi Dovydaitis, nors taip pat visus mokslus baigęs Rusijoje, dar studentas suprato, kad būtina išmokti ir kitų kalbų naudotis pirminiais mokslo šaltiniais.

Turėdamas neišsenkamai gyvą bei enciklopediškai platų mokslinį domesį ir galėdamas naudotis Vakarų kalbomis, Dovydaitis ėmėsi varyti tikrai platų mokslinį darbo barą. Dar prieš Lietuvos universiteto įkūrimą Dovydaitis, be anksčiau minėtosios „Lietuvos Mokyklos“, pradėjo leisti ir redaguoti dar kitus du žurnalus: gamtos mokslų „Kosmosą“ (nuo 1920 m.) ir filosofijos „Logosą“ (nuo 1921 m.). O 1924-30 m. jis redagavo tikrą savo katedros žurnalą „Soterą“, skirtą religijų istorijai bei mokslui. Visuose savo redaguojamuose žurnaluose pats Dovydaitis gausiai rašė ir dar gausiau „lietuvinu“ kitomis kalbomis pasirodančius aktualesnius straipsnius. Mokslinį Dovydaičio įnašą vėliau atskirai apžvelgsime.

Vieną dalyką betgi reikia čia pat pabrėžti: Dovydaitis rūpinosi ne tik pačios Lietuvos mokslinimu, bet ir jos įjungimu „į visuotinį mokslo pasaulį“ (St. Šalkauskis). Pastarąjį uždavinį Dovydaitis ypač akivaizdžiai vykdė savosios katedros žurnalu „Soteru“.

Religijų istorija ir apskritai religijos mokslas buvo neseniai pradėję kurtis, tad ne visi universitetai ir turėjo šio dalyko atskiras katedras. Žinant tuometinę padėtį, nėra abejonės, kad Lietuvos universitete religijų istorijos katedra buvo įsteigta tik paties Dovydaičio rūpesčiu. „Sotere“ Dovydaitis net porą kartų pabrėžė, kad šia, nors ir tik vieno žmogaus, katedra Lietuva „stovi lygiomis su Latvija, Estija, Čekoslovakija, Danija, Norvegija“, kai tuo tarpu Lenkija religijų istorijos atskiros katedros neturi (Soter, 1924, 183; t.p., 1927, 138). Dar daugiau buvo pagrindo Dovydaičiui pasididžiuoti, kad ta lietuviškoji religijų istorijos katedra, kurios „pirmuoju tituliariu teko garbės būti šias eilutes rašančiam“, turėjo ir savo specialų žurnalą: „Tenka

pagailėt, kad nei prancūzų, nei vokiečių kalbomis nėra nė vieno *katalikų* leidžiamo specialiai religijos mokslo žurnalo. Lietuvai su 'Soteru' dėl to gėdos nėra" (Soter, 1927, 138-139). Tai ne asmeninis pasigyrimas, o tautinis pasididžiavimas, kad ir Lietuva žengia lygiomis su kitais kraštais ar juos net pralenkia.

Dovydaičio redaguotasis „Soter“ iš tiesų Lietuvai garbingai atstovavo mokslo pasauly. Tam tikra prasme redaktorius šį žurnalą buvo padaręs tarptautinį. Būtent, kadangi savųjų religijos istorikų ir mokslininkų nebuvo, tai Dovydaitis į „Soterą“ sutelkė užsienio mokslininkų. Vienu antru atveju jų straipsniai buvo tik išsiversti. Bet dažnai autoriai savo straipsnius „Soterui“ papildydavo ir perdirdavo. Pagaliau ištisa eilė straipsnių buvo specialiai „Soterui“ parašyti. Galima įsivaizduoti, kaip tie Vienos, Breslavo, Bonnos, Hallės, Fribourgo ir kitų universitetų profesoriai turėjo stebėtis, vartydami „Sotere“ savo straipsnius lietuvių kalba.

Megzti ryšius su užsienio mokslininkais Dovydaitis drąsinosi nuo studento dienų. Pavyzdžiui, iš C. Bezoldo nekrologo „Sotere“ (1924) sužinome: kai Dovydaitis 1911 m. išleido savo studijėlę „Biblija ir Babelis“, ją pasiuntė ir šiam Heidelbergo universiteto profesorii paminėti „Zeitschrift für Assyrologie“ žurnale. Anksčiau jau minėjome, kaip Dovydaitis, prisireikęs bibliografinės informacijos, 1913 m. tiesiog kreipėsi į žymų vokiečių katalikų filosofą J. Geyserį. I pasaulinio karo metais ir vėliau ligi jo mirties (1920 m.) Dovydaitis susirašinėjo su garsiuoju vokiečių katalikų filosofu ir pedagogu O. Willmanu. Pradėjęs leisti „Naująją Vaidilutę“, tuoju užmezgė ryšį su austrų rašytoja E. von Handel-Mazzetti. 1925 m. rengdamas straipsnį „Soterui“ apie Hugo Grotius, šiuo reikalu apie olandiškuosius šaltinius informavosi pas Nijmegeno katalikų universiteto profesorių G. Bromą. 60 metų sukakties straipsny apie W. Schmidą („Sotere“ 1928) Dovydaitis priminė, kad iš šio savo didžiausio religijų istorijos autoriteto teturi „viso labo vieną jo atrašytą man laišką“, nes neteko su juo ilgiau koresponduoti. Užtat iš austrų biblisto prel. J. Dollerio nekrologo („Sotere“ 1928 m.) sužinome, kad per septynerius metus susidėjo „keletas dešimčių nabašninko laiškų“. Daugiau ar mažiau Dovydaitis korespondavo ir su visais kitais „Sotero“ bendradarbiais iš užsienio, nors ir ne taip intensyviai, kaip su minėtuoju Vienos universiteto profesoriumi. Iš gamtininkų Dovydaitis

ilgesnį laiką yra susirašinėjęs su žymiuoju olandų zoopsichologu ir biofilosofu F. J. J. Buytendijku^{122a}.

Žinoma, iš šių kelių užtiktų proginių užuominų negalime spręsti, kiek plačiai siekė Dovydaičio užsieniniai kontaktai. Tik laiškų archyvas (jei toks išliko) leistų nušviesti, kiek kokių ryšių Dovydaitis turėjo su užsienio mokslininkais. Bet iš paties užtiktųjų kontaktų įvairumo galima prileisti, kad Dovydaitis palaikė itin plačius santykius su sau artimo mokslinio intereso užsieniečiais.

Megzdamas ryšius su užsienio mokslininkais, Dovydaitis juos savaime pradėdavo dominti ir Lietuva. Turime bent porą tokių pavyzdžių. Ypač aiškiai tai dokumentuoja dvi Dovydaičio paskelbtos minėtojo F. J. J. Buytendijko laiškų ištraukos. 1929.XII.8 laiške šis olandų mokslininkas Dovydaičiui rašė: „Lietuvos istorija iki šiol man buvo nežinoma ir su dideliu susidomėjimu aš patyriau apie jūsų tautos tvirtą tautinę sąmonę ir laisvės jausmą“. Gi po kelerių metų 1935.VI.6 laiške jis savo susidomėjimą Lietuva pavertė konkrečiu prašymu atsiųsti atitinkamos literatūros: „Labai domiuosi mažų, nepriklausomų šalių savita kultūra“¹²³. Dar daugiau su savo tėvyne Dovydaitis, atrodo, buvo supažindinęs minėtąjį austrų biblistą J. Dollerį. Kai šis 1923 m. buvo išrinktas Vienos universiteto rektoriumi, Dovydaitis tuoj paskelbė „Ateityje“, kad jau treči metai „labai draugiškai“ su juo susirašinėja ir gali sudaryti protekciją norintiems stoti į Vienos universitetą. Bet drauge šiame pranešime Dovydaitis pažymi, kad iš tikro ir nebūsią reikalo tokioms protekcijoms, nes naujasis Vienos universiteto rektorius ir be jų palankiai sutiks lietuvius studentus¹²⁴. Dar anksčiau, nepriklausomai Lietuvai tik besikuriant, Dovydaitis buvo ja sudominęs tarptautinio garso vokiečių pedagogą ir filosofą O. Willmanną. Pastarasis 1918.V.2 laiške Dovydaičiui rašė: „Lietuvos atsikūrimą sekiau su didžiausia simpatija“^{124a}.

Taip pat nėra žinių, kiek Dovydaitis buvo įsijungęs į užsienio mokslines draugijas. Tik J. Dollerio nekrologe jis užsimena, kad dėl pavardžių abėcėlinio artimumo likimas juodu buvo beveik draugėn suvedęs *Vorderasiatisch - Ägyptische Gesellschaft* draugijos narių sąraše. Galimas dalykas, kad bus priklausęs ir kitoms religijos istorikų draugijoms, nes buvo jam artimesnių už aną Priešakinės Azijos - Egipto draugiją. J. Eretas teigia, kad iš bendresnio pobūdžio mokslinių organizacijų Do-

vydaitis buvo įsirašęs į *Gorresgesellschaft*, kuri jungė Vokietijos, Austrijos ir Šveicarijos krikščionis mokslininkus.

Deja, pačiam Dovydaičiui neteko nė vieno karto aplankyti Vakarų, kurių mokslu ir dvasia gyveno. Kartą buvo beišsiruošęs, bet iš to nieko neišėjo. Į W. Schmidto ir jo bendradarbių organizuotus Etnologijos - religijos mokslo kursus Modlingene prie Vienos 1923 m. Dovydaitis buvo deleguotas atstovauti Teologijos-filosofijos fakultetui. Jo paties žodžiais, „vyko ir šių eilučių autorius, bet dėl nepramatytų atsiradusių kliūčių su vizomis turėjo nuo pusiaukelės grįžt atgal“. J. Eretas „nepramatytas“ kliūtis taip išaiškino: „Berlyno painiavoje jis (Dovydaitis

— J.G.) įsėdo į netikrą traukinį, supyko ir tuoj vėl grįžo namon“¹²⁵. Šiaip ar taip, Dovydaičiui nei ši kartą, nei vėliau ir nebebuvo lemta nė trumpam pabuvoti Vak. Europoj, aplankyti senuosius jos kultūros centrus, pasimatyti su jos mokslo atstovais.

Dovydaitis varė platų mokslinį darbo barą ir rimtai atstovavo savo universitetinei religijų istorijos specialybei. O buvo atėjęs šio akademinio darbo dirbti, galima sakyti, savamokslis, be normalaus pasiruošimo ir be formalių kvalifikacijų. Religijų istorijos katedrą jis užėmė tik su teisės mokslų diplomu. Tiesa, savamokslinį pasiruošimą akivaizdžiai liudijo du studentinių metų veikalai: „Biblija ir Babelis“ ir „Kristaus problema“. Jie buvo parašyti su tokia erudicija ir su tokiu brandumu, kad, M. Reinio vertinimu, jų „kiekvienas vertas yra daktaro laipsnio“¹²⁶. Tačiau daktaro laipsnio — pagrindinės kvalifikacijos akademiam darbui — Dovydaitis neturėjo. Daug kas be daktaro laipsnio buvo pakviesti į naujai steigiamą Lietuvos universitetą. Turintieji šį mokslo laipsnį sudarė mažumą Lietuvos universitete. Bet Teologijos - filosofijos fakulteto filosofijos skyriuje buvo priešingai — vos vienas antras profesorius stokojo šios formalios kvalifikacijos. Tai lyg ir statė Dovydaičį į žemesnę padėtį, nors jis anaip tol nestovėjo žemiau už kitus nei moksliniu interesu, nei faktiniu sugebėjimu, nei juoba moksliniu darbštumu.

„Tik mūsų lietuviškojo gyvenimo sąlygos ir asmeninis likimas sudarė prof. Dovydaičiui tą neatitikimą tarp nuopelnų ir formalinio pripažinimo, kurį gana vėlokai susiprasta pašalinti tinkamu būdu“¹²². St. Šalkauskis ne tik atjautė tas „atsitiktines aplinkybes“, dėl kurių Dovydaitis turėjo savo studijas pertraukti, jų neapvainikavęs daktaro laipsniu, bet ir buvo pagrį-

dinis iniciatorius „tinkamu būdu“ išlyginti Dovydaičiui susidariusią nuoskaudą — „papildyti jo mokslinėse kvalifikacijose vieną formalinį trūkumą“. O tas „tinkamas būdas“ buvo toks, kad pats Teologijos - filosofijos fakultetas 1935 liepos 17 visai formaliai suteikė Dovydaičiui filosofijos daktaro laipsnį vietoj disertacijos už visą jo mokslinį darbą^{126a}.

St. Šalkauskio autoritetu buvo praveistas šis Dovydaičio doktorizavimas. O Šalkauskio autoritetas reiškė ne tik mokslinį kompetentingumą, bet ir nepaperkamą teisingumą. Daktaro laipsnį Dovydaitis gavo ne iš kolegų bičiuliškos malonės, bet objektyviai įvertinus jo mokslinius darbus. Šiam reikalui fakulteto taryba buvo sudariusi penkių asmenų specialią komisiją ir pavedusi jai įvertinti Dovydaičio mokslinę veiklą. Kaip M. Reinys rašė, komisija „atsidūrė labai sunkioje padėtyje“, nes įvairių mokslinių Dovydaičio straipsnių buvo „begalės“¹²⁶. Tada, Šalkauskio žodžiais, „paaiškėjo ryškiau, kiek platų ir turiningą mokslo darbą dirbo Lietuvoje prof. Dovydaitis“. Iš „begalės“ Dovydaičio mokslinių raštų, Šalkauskis, ruošdamas minėtajai komisijai pranešimą, išskyrė 58 mokslinius darbus šešiose mokslų srityse: filosofijos ir jos istorijos — 8, kultūros istorijos ir istorijos filosofijos — 4, gamtos mokslų, jų istorijos ir gamtos filosofijos — 17, religijos istorijos su hagiografija ir religijos filosofija — 22, pedagogikos ir pedagogikos istorijos — 5, visuomeninių mokslų — 2¹²².

Suteikimas Dovydaičiui filosofijos daktaro laipsnio buvo jo kolegų ir studentų atšvęstas Ateitininkų rūmuose 1935.XII.14. Sveikindami šia proga Dovydaitį, prof. S. Kolupaila ir prel. A. Dambrauskas kėlė, kad yra pagrindo jam suteikti ir du kitus doktoratus — gamtos mokslų ir teologijos. Šiaipjau, žinoma, šis Dovydaičio pakėlimas filosofijos daktaru nieko nepakeitė, išskyrus tai, kad nuo tada „Logoso“ ir „Kosmoso“ žurnalų tituliname puslapyje prie redaktoriaus pavardės šalia „Prof.“ buvo pridėta ir „Dr.“. Kitais atvejais naujuoju titulu Dovydaitis nesinaudojo (jei kada kurį straipsnį pasirašydavo ir profesoriumi, apsieidavo be „daktaro“).

3. *Dovydaitis — „eilinis“ dėstytojas*

Tokiu išskirtiniu būdu suteikdamas Dovydaičiui daktaro laipsnį, Teologijos - filosofijos fakultetas ne tik papildė „jo

mokslinėse kvalifikacijose vieną formalinį trūkumą“, bet ir formaliai pripažino jo mokslinio darbo didelę vertę. Tačiau, kaip jau sakytą, mokslinis ir pedagoginis darbas yra du skirtingi dalykai. Kiek Dovydaitis buvo iškilus mokslininkas, tiek liko eilinis dėstytojas.

Pirma, kaip rodo jau pati St. Šalkauskio pateiktoji Dovydaičio mokslinių darbų klasifikacija, Dovydaičio dėstomieji dalykai nevysiškai atitiko jo pagrindinius mokslinius interesus. Tik religijų istorija jis gyvai domėjosi nuo pat studento dienų. Tačiau kiti dalykai buvo Dovydaičiui paskirti daugiau ar mažiau atsitiktinai: trūko žmogaus — ir buvo pavesta dėstyti jam kaip savo enciklopedine erudicija visur nusimanančiam. Nei senovės bei viduramžių filosofijos istorija, nei juo labiau pedagogikos istorija nebuvo tos sritys, kuriose Dovydaitis būtų giliau specializavęsis. Dar mažiau jis buvo pasirengęs dėstyti senovės istoriją, su kuria buvo susidūręs tik senovės religijų studijose. Be religijų istorijos, visą laiką gyvai jis domėjosi gamtos mokslais. Teologijos - filosofijos fakultete buvo ir gamtos filosofijos platus (8 savaitinių valandų) kursas. Bet kažkodėl jis buvo pavestas dėstyti ne Dovydaičiui, o L. Bistrui, kuris gamtos mokslais mažai tesidomėjo.

Antra, svarbiausia, savo dėstomų kursų sistemingam paruošimui Dovydaitis negalėjo skirti tiek laiko, kiek būtų reikėję. Todėl, galima sakyti, juos skaitė menkai tepasiruošdamas. Vienur ir tesinaudojo tik vienu vadovėliu, kitur kursą durstė iš poros ar trejeto vadovėlių, papildomų specialiais straipsniais. Bet nė vieno savo dėstomo kurso paskaitų nebuvo pasirašęs. Dėstė iš paskaiton atsineštos medžiagos, čia pat ją „lietuvindamas“. Todėl suprantama, dėl ko Dovydaitis savo paskaitas „skaitė“ gana sunkiai, lyg vis ieškodamas sakinio ar lyg diktoduamas. Bendrą Dovydaičio paskaitų įspūdį taikliai išreiškė buvęs jo pedagogikos istorijos kurso klausytojas A. Masionis: „Kaip profesorius, Dovydaitis buvo žinių bagažas, bet perteikimas jų studentams buvo, bent man, gana nuobodokas“.

a. Apskritai imant, kas pasakyta, galioja visiems Dovydaičio dėstytiems kursams, nors ir su nevienodu griežtumu.

Saviausiai, žinoma, Dovydaitis jautėsi religijų istorijos kurse — tikrai savuose vandenyse. Šio kurso buvę klausytojai palankiausiai prisimena Dovydaičio paskaitas. Nors ir jų ne-

žavėjo Dovydaičio dėstymo būdas, bet viską atsverdavo pats jo paskaitų turiningumas.

Vaizdžiai Dovydaičio paskaitas klierikų auditorijai yra nupiešęs K. Žitkus:

Profesorius, būdamas perkrautas įvairiais kitais darbais, labai taupė laiką ir todėl dvi savaitines paskaitas be pertraukos suplakė į vieną dieną. Paskaitos užsitęsėdavo po dvi valandas ir gerokai išvargindavo studentus. Išvargdavo ir pats profesorius, jo kalba darydavosi vis labiau monotoniška, o į pabaigą pasigirdavo ir neapdengti nusižiovavimai. Žiovuliu užsikrėsėdavo ir studentai. O paskaitos vis dėlto būdavo savo esme gerai paruoštos ir sistemingos. Visai kitoks būdavo profesorius seminaruose ar kolokviumuose. Jis tada laisvai atsitiesdavo savo katedroje, kartais atsisėdavo savo švarką ir net rankas susikišdavo į kelnių kišenes. Prasidėdavo laisvi su studentais pašnekėsiai. Raukšlėlės apie lūpas ir kaktą dingdavo. Atsirasdavo tarp profesoriaus ir klausytojų gyvas kontaktas. Pasitaikydavo, kad į profesoriaus klausimus studentas imdavo kalbėti nesąmones. Tokiu atveju nelauktai iš profesoriaus lūpų išsprūsdavo koks nors truputį kandus sąmojis, nuo kurio visa auditorija prapliūpdavo juokais, o paklaustasis nurausdavo. Tokių atvejų studentai stengdavosi išvengti ir todėl, kad ir nuobodžiaudami, kruopščiai užsirašinėdavo paskaitas ir rūpestingai visiems pokalbiams ruošdavosi.

Kiti buvusieji religijų istorijos kurso klausytojai taip pat patvirtina, kad savo turtinga medžiaga Dovydaičio paskaitos patraukdavo. J. Prunskis rašo: „Religijų istorijos paskaitos klierikams nebuvo būtinos, bet daugelis jų klausydavome savų norų“. Sukeltas domesys nugalėdavo ir nuobodulį: „Dovydaitis mums buvo įdomus profesorius, nes taip gerai savo dėstomąjį dalyką žinojo. Nenuobodu būdavo jo klausyti“ (T. Narbutas).

Dovydaičio religijų istorijos paskaitas išsamiau apibūdina St. Yla:

Ištininio sisteminio kurso jis nedėstė. Liepė skaityti jo redaguotus 'Sotero' numerius patiems, o jis ėmė atskirus klausimus. Faktiškai — atsisėdavo kokią nors žurnalą, atrodo, vokiečių, ir tiesiai versdavo. Kadangi ir šiaip buvo lėta kalbis, tai kai kam gal nekrisdavo per daug į akis tas jo vertimas. Sakiniai buvo ištiesiami, sunkūs, su pertraukomis, matyt, ieškant tikslesnio atitikmens. Mes rašydavomės, tat buvo gerai — spėdavome. O klausyti nebūtų buvę įdomu. Nedaug per paskaitą tužsirašydavome, bet jo pateikta medžiaga buvo sviri, vertinga ir naujais tyrinėjimais paremta. Dovydaitis nenorėjo ir nesistengė mūsų 'užbovyti'. Jis ritino — sunkokai — kietus mokslinės uolos luitus į mūsų galvas.

Religijų istorijos katedra buvo Teologijos - filosofijos fakulteto teologijos skyriuje, bet iš pradžių religijų istorijos šaka

figūravo ir filosofijos skyriuje šalia kitų pasirenkamų šakų. Bent porą metų pradžioj Dovydaitis dėstė religijų istoriją ir filosofijos skyriuje. Vėliau ją dėstė tik klierikams. Tačiau 1939 m. rudenį, susiorganizavus apie 10 klausytojų būreliui, Dovydaitis vėl skaitė religijų istorijos kursą ir filosofijos skyriuje, atseit, pasauliečiams studentams. Tarp jų buvo ir A. Mažiulis, kuris religijų istorijos studijas vėliau tęsė ir užsienyje. Jo susidarytasis įspūdis apleimai atitinka ką tik cituotus teologų liudijimus. Kadangi Dovydaitis paskaitose kalbėjo „gana lėtai ir neįspūdingai“, iš karto „galėjai susidaryti klaidingą išvadą, kad jos nebuvo tinkamai paruoštos“. Iš tikro „religijų istorijos paskaitoms Dovydaitis sąžiningai ruošdavosi“. Apie ketvirtadalį medžiagos būdavo pasirašęs ir ją ištisai diktudavo, o kitą laiką „kalbėjo vaikščiodamas“. Kaip galėdamas stengėsi savo klausytojus supažindinti su naujais leidiniais. A. Mažiulio atsiminimu, Dovydaitis porą kartų atsinešęs paskaiton tik tądien iš pašto gautą žurnalą ir čia pat vertęs iš jo medžiagą kurse lieštaisiais klausimais. Kiek tas Dovydaičio kursas „tikrai daug davė“ ir „buvo prašokęs įvadinį pobūdį“, A. Mažiulis ypač patyrė, kai po karo Tūbingeno universitete klausė garsaus indologo H. von Glasenappo religijų istorijos kursų: „Įsitikinau, kad Dovydaitis religijų istoriją gana giliai pažinojo, ir tada mano galva dažnai nulinkdavo jam pagarba“.

Dovydaičio dėstytus senovės ir vidurinių amžių filosofijos istorijos kursus teko ir man pačiam klausyti. Toks bendras įspūdis išliko atmintyje: abu dalykai buvo išdėstomi sistemingai, tačiau labai elementariai. Atrodo, kad dėl šių dviejų kursų Dovydaitis daug galvos nekvaršino ir juos skaitė, naudodamasis vienu pasirinktu vadovėliu. Besirengiant egzaminams, vieną šių vadovėlių pasisekė ir rasti. Tik nebepamenu, ar tai buvo senovės ar viduramžių filosofijos istorijos knygutė vokiečių kalba. A. Maceinos atsiminimu, senovės filosofijos istoriją Dovydaitis skaitė iš Fr. Sawickio „Lebensanschauungen alter und neuer Denker“: „ją atsinešdavau į paskaitas ir po suolu sekiau sakiny po sakinio, kaip Dovydaitis mykčiodamas verčia“. Tai buvo iš tiesų labai jau elementarus populiarizacinis vadovėlis. Gal būt, ir mano metais Dovydaitis jį naudojo. Tik, matyt, buvo jau labiau įgudęs lietuviškai perteikti, nes kursą skaitė gana laisvai: nebuvo jaučiama, kad paskaitos verčiamos pačioj auditorijoje.

Apie Dovydaičio dėstytą senovės istorijos kursą žinių pateikia Z. Ivinskis, kuris ketverius metus (1925 - 29) klausė visus Dovydaičio skaitomus senovės istorijos kursus ir keletą semestrų dalyvavo jo vestuose seminaruose. Ir senovės istorijos Dovydaičio dėstomas kursas liko fragmentiškas. „Daug daugiau valandų išklačiau senovės istorijos, negu fakulteto reguliavimas reikalavo, bet pilno, ištiso kurso neturėjau nė iš tiek daug klausytų semestrų“. Užtat, „remdamasis savo turimais lapais, lankais ar kokiomis ištraukomis“, Dovydaitis plačiai nukryp-davo į atskirus klausimus. Tuo būdu Z. Ivinskis iš senovės istorijos „labai plačiai ir įdomiai“ susipažino su Hanibalu, daug sužinojo apie Cezarį, bet daugiausia apie graikus. Tuo tarpu per visą jo studijų laiką nebuvo jokio kurso apie Mezopotamijos kultūrą, Persiją, Egiptą. Tačiau savo dėstyta romėnų ir graikų istorijai Dovydaitis parinkdavo „pačius geriausius autorius, kurių jo bibliotekoje buvo tiek daug“. Dėstymo technika buvo ta pati, kaip religijų istorijoje:

Šalkauskio tipo paruoštų paskaitų rankraščių pas Dovydaičį niekada nesu matęs. Jis atsinešdavo į paskaitą savo portfelį ir iš jo išsiimdavo knygų, žurnalų, lankų etc. Žinoma, klausytojai tematydavo, kad jis nuo nuožulnios katedros, akis dažniausiai įbedęs į ant jos išdėstytus raštus, pamazū savo paskaitą dėstydamas. Kaip nepaprastų gabumų žmogus, Dovydaitis sugebėdavo *ex prompto*, tiesiai versti svetimą (dažniausiai vokiečių kalbos) tekstą, ir klausytojas girdėdavo tvarkingą lietuvišką sakinį.

Minėtuosiuose kursuose Dovydaitis turėdavo negausią auditoriją, po 10-20 studentų. Jie rinkdavosi šiuos kursus savanoriškai (teologijos skyriuje religijų istoriją), arba juos imdavo kaip savo pasirinktos specialybės dalykus. Prileidžiant, kad kurso klausimą bent uolesnieji studentai papildė atitinkama skaitytą, visiškai buvo pateisinamas profesoriaus pasirinkimas verčiau atskirus klausimus nuodugniau paliesti, negu pilną kursą santraukiškai išdėstyti. Tokie studentai neskyrė reikšmės ir Dovydaičio „dėstymo technikos“ mažam patrauklumui, nes daugiau vertino turinį, o ne formą.

Tačiau kita padėtis buvo pedagogikos istorijos kurse. Šio kurso klausė kone visi filosofijos skyriaus studentai, turėdami imti pedagogiką - psichologiją viena iš dviejų šalutinių šakų, kad pasirengtų mokytojo darbui. Mokytojo cenzui įsigyti ateidavo pedagoginių kursų klausyti ir Matematikos - gamtos fakulteto studentų, kurie galėdavo pasirinkti šiuos kursus arba Humani-

tarinių mokslų, arba Teologijos - filosofijos fakultete. Tad pedagogikos istorijos kurse Dovydaitis turėjo jau gausią auditoriją. Tačiau, Z. Ivinskio žodžiais, ne studentų skaičius lėmė „dovydaitišką“ paskaitų skaitymo metodą: „Dovydaitis ir didesnei auditorijai panašiai dėstė, kaip keliems studentams“. Taigi, ir pedagogikos istorija buvo „tikrai savotiškai dovydaitiška“, kaip toliau Z. Ivinskis pastebi. Būtent: „išklausiau reikalingų valandų skaičių, bet mes tebuvome spėję išgirsti iki graikų ir romėnų auklėjimo metodų“. Tuo metu, kai pedagogikos istoriją klausė Z. Ivinskis, Dovydaitis kaip tik buvo atsidedęs W. Schmidto etnologiniam atradimui, kad (priešingai aprioriniam evolucionizmui) ir pirmykštis žmogus buvo ne „laukinis“, o žmoniškas. Todėl jam ir rūpėjo kiek galint plačiau išdėstyti pirmykščių tautų pedagogiką. „Valandų valandas jis kalbėjo mums apie vad. iniciacijas (pirmykščių tautų subręstančių jaunuolių grūdinimo - auklėjimo įvairias apeigas), visokiąsias ritualą, askezės priemones, pasninkus, etc. Toji pirmykščių tautų pedagogika buvo savotiškas Dovydaičio atradimas — naujas dalykas, ir čia dėstytojas leidosi į smulkmenas, į valias, kai normaliai būtų užtekę gal pusės akademinės valandos“.

Kai jau vėliau ir man teko šio kurso klausyti, Dovydaitis pedagogikos istorijos tikrai nebaigė tik graikais ir romėnais. Jei atmintis neklaidina, pasiekėme ne tik viduramžius, bet ir naujuosius laikus. Vis dėlto, nors ir pilniau dėstoma, Dovydaičio pedagogikos istorija vargu ar galėjo patenkinti studentų daugumą jau vien dėl jo dėstymo nepatrauklumo. Z. Ivinskis atsimena, kad jau anuomet girdėjo studentų, ypač matematikų - gamtininkų, nusiskundimą Dovydaičio dėstoma pedagogikos istorija. Dar labiau jo „dėstymo technikos“ trūkumai turėjo kristi į akis, kai fakultetas išsiugdė jaunų dėstytojų, kompetentingai pasirengusių ir kruopščiai rengusių savo paskaitas. Studentų nepasitenkinimas, kad prof. Dovydaitis, užimtas kitais darbais, ne visada ateidavo paskaitoms pasiruošęs, pasiekė ir kitus profesorius. Tad 1938 m. fakulteto taryba ir nutarė pedagogikos istorijos kursą perduoti kvalifikuotam pedagogui — A. Maceinai, kuris buvo ir doktorizavęsis, ir habilitavęsis pedagogikoje. Fakulteto tarybos sprendimas buvo pagrįstas, tačiau sunku žmogui ir „pagrindus“ suprasti, kai jis pats paliečiamas. Atrodo, ir Dovydaitis ne be kartėlio priėmė šį sprendimą. Kai Maceina po metų išleido savo numatytos tritomės „Pedagogikos istori-

jos“ I tomą (1939), Dovydaitis knygą sutiko lyg su apmaudu, „labai skeptiškai“. Vienai savo artimųjų studentų tada kalbėjo: „Aš tiek metų dėščiau ir dar nediršau išleisti vadovėlio, o čia dar kojų nesusilo ir jau, še, knygą. Plast, plast, rodos, išlėks į padangę, o čia lept nuo laktos — viščiukas!“ Be abejo, tai buvo tik momentinis „širdies išliejimas“. Nors ir nebuvo patenkintas dėl ilgai dėstyto dalyko atėmimo, Dovydaitis žinojo, kad Maceina čia buvo nieko dėtas (nesijausdamas istoriku, Maceina net nenorėjo perimti pedagogikos istorijos ir sutiko tik Šalkauskio prikalbintas). Todėl, paties A. Maceinos žodžiais, jo santykiai su Dovydaičiu visą laiką buvo labai geri — ir po to, kai perėmė dėstyti fakulteto tarybos iš Dovydaičio atimtą pedagogikos istoriją. „Ant manęs Dovydaitis už tai nepyko, nes žinojo, kad čia aš nesu kaltas, todėl ir mano santykiai su juo po to nė kiek nepasikeitė“.

b. Kaip dėstytojas, Dovydaitis buvo eilinis profesorius. Tokia išvada plaukia iš jo buvusių klausytojų liudijimo, bet ji tik iš dalies teisinga. Charakterizuoti Dovydaitį tik šia daline tiesa reikštų jį neteisingai apibūdinti. Įprastine prasme eiliniu dėstytoju vadiname tą, kuris, būdamas „eilinių“ (atseit, gana ribotų) gabumų, ir nepajėgia daugiau iš savęs išspausti. Visur eiliniai sudaro daugumą, kurioje kiekvienas yra toks pat, kaip visi kiti. Šita prasme Dovydaitis nieku būdu nebuvo tarp eilinių profesorių. Didelių, Z. Ivinskio vertinimu, tiesiog „nepaprastų“ gabumų žmogus, Dovydaitis neabejotinai galėjo savo dėstomus kursus kūrybiškai parengti. Blankūs buvo Dovydaičio kursai, atremti į vieną vadovėlį ar šiaip skubomis sukompiliuoti. Bet jis pats anaip tol nebuvo blankus žmogus. Ne blankus pilkumas, o spalvingas individualumas žymėjo Dovydaičio asmenybę. Todėl savo kursus Dovydaitis vis dėlto nuspalvindavo savo „dovydaitišku“ individualumu.

Galėjo Dovydaičio kursai likti fragmentiški, stokoti sistemos, būti per elementarūs ar per specialūs, bet niekada jie nestokojo dėstyto rimties. Kad ir kiek kam jo dėstymas galėjo atrodyti nuobodus, Dovydaičio paskaitos niekada nebuvo tuščios. Nesiversdavo nei studentų visada mėgiamais anekdotais, nei kokiais nors retoriniais niekalais. Todėl Dovydaičio dėstymu ir linko daugiau skūstis tie jo klausytojai, kurie daugiau laukė „įdomių“, o ne turiningų paskaitų.

Stokodamas laiko paruošti dėstomuosius kursus, Dovydaitis neišvengiamai turėjo tenkintis atsirinkta svetima medžiaga. Todėl patį Dovydaitį daugiau pajusdavome ne paskaitoj, o jos interpuose. Vienu atveju tai būdavo atskiros pastabos, kitu atveju — platesnė digresija. „Tie nukrypimai buvo įdomesni už pačią paskaitą“ — prisimena studentė, klausiusi pedagogikos istoriją pas Dovydaitį, kai jis šį kursą dėstė paskutinį kartą. Savo tą kursą Dovydaitis skaitęs, „toli nukrypdamas nuo temos“, užtat buvę progos išgirsti ir „daug tolimesnių pašalinių dalykų, labai įdomių ir reikalingų“. Iš tiesų, tuose Dovydaičio paskaitų interpuose, remarkose ir digresijose atsiskleisdavo ir erudicinis jo žiningumas, ir prigimtinis jo proto aštrumas. Tie interpai tikrai pagyvindavo šiaip sunkoką dėstymą, išblaškydavo „nuobodulį“ ir sudarydavo ryšį tarp profesoriaus ir auditorijos. J. Jatulytės - Lapšienės prisiminimas: „Įdomus būdavo Dovydaitis auditorijoje, taiklus savo pastabomis, kartais gana aštroku sąmoju padilginęs savo klausytojus. Įtraukdavo studentus į gyvą susidomėjimą dėstomuoju dalyku“. Taigi, ne taip jau visiems buvo nuobodu ir per Dovydaičio paskaitas. Tiesa, gal būt, yra „viduryje“: Dovydaičio paskaitos nebuvo tokios įdomios, kaip būtų buvusios, jei būtų galėjęs rasti laiko jų kūrybiškės niam parengimui, bet jos nebuvo nė visai nuobodžios, nes vis vien Dovydaitis jas sugyvindavo savo mokslinė individualybe.

Tikrai Dovydaitis nušvisdavo savo klausytojams tais dėstomojo kurso momentais, kai prieidavo kurį nors savo paties specialiai studijuotą klausimą. Tada ir Dovydaičio paskaitose pajusdavome nebe eilinį profesorių, o kūrybišką mokslininką. Pavyzdžiui, tais metais, kai teko pas Dovydaitį klausyti vidurinių amžių filosofijos istoriją, jis tą kursą suindividualino savo neseniai „Kosmose“ paskelbta pasaulėvaizdžio istorijos studija nuo priešistorinių laikų ligi Koperniko. Tuo būdu Dovydaičio šiaip elementarūs ar nesisteminę kursai ir buvo pakeliami į aukštesnį lygį: įvesdindamas savo klausytojus į vieną kurį nuodugniau išstudijuotą klausimą, savaime juos giliau įvesdindavo ir į visą atitinkamą mokslų sritį.

Suglaudžiant visus liudijimus apie Dovydaitį kaip dėstytoją, reikia pripažinti jų tam tikrą prieštarumą. Tai paties profesoriaus prieštarumas. Iš vienos pusės, dėstydamas savo kursus menkai tepasiruošęs, Dovydaitis kaip dėstytojas buvo lyg „pavyzdys, koku nereikia būti“ (vieno jo jaunesniųjų kole-

gų žodžiai). Į mano prašymą charakterizuoti savo buvusį profesorių vienas istorijos daktaras tiek stačiai ir teatsakė: „Apie Dovydaitį auditorijoje nedaug galiu pasakyti, ir tai tik nepalankiai: nuobodus, griozdiškai paskaitas tiesiog versdavo iš voikiškų žurnalų ar knygų“. Iš antros pusės, savo rūpimųjų mokslo sričių pažangos sekimu, stengimusi savo aptiktas naujoves perteikti ir klausytojams, jų skatinimu į platesnę skaitybą ir gilesnį išsilavinimą Dovydaitis neabejojamai iškyla iš eilinių dėstytojų tarpo. Labai teisingai tai pastebėjo St. Yla: „Dovydaitį kaip dėstytoją tektų vertinti ne vien iš to, *kaip* jis dėstė (nuobodžiai formos atžvilgiu), bet *ką* dėstė — kokią medžiagą pateikdavo (brandžią, naują) ir kiek iš studentų reikalaudavo plačiau pasiruošti“.

Dovydaičio kaip dėstytojo prieštaringumą paradoksiškai formuluojant, būtų galima sakyti: ir nuo pačių klausytojų daug priklausė, kuo kam jis buvo. Eiliniams studentams Dovydaitis tikrai liko *tik* eilinis dėstytojas — menkai paruošęs kursą, nuobodžiai skaitęs etc. Bet tie studentai, kurie ne tik auditorijoje nuobodžiavo, bet ir vykdė jo paskatas, praregėdavo jame ir ne eilinį profesorių. St. Yla taip išskiria Dovydaitį iš kitų klieriko metais turėtų dėstytojų: „Kiti teologijos skyriaus dėstytojai nei skatino į platesnę lektūrą, nei nurodinėjo literatūros, nei per egzaminus domėjosi studento skaityba. Todėl, bent man, Dovydaitis 'padvelkė' naujumu, didesniu dėmesiu išsilavinimui, reikalavimu nesiriboti tik užrašais“. Filosofijos skyriuje Dovydaitis taip ryškiai neišsiskyrė iš kitų dėstytojų, bet ir čia bent pažangesniems studentams jis nebuvo *tik* eilinis dėstytojas.

c. Priėjęs kurse dalykus, kuriuos būdavo pats svarstęs, Dovydaitis apdovanodavo klausytojus savo straipsnių atspaudais iš žurnalų ar enciklopedijos. Nepakako jais tik pasidžiaugti kaip dovana, bet reikėjo ir išstudijuoti. Skatindamas plačiau apsiskaityti ir neapsiriboti tik užrašais, Dovydaitis per egzaminus taip pat nesiribojo tik užrašais, bet domėjosi ir studento skaityba.

Du tokios egzaminų „politikos“ atvejai. St. Yla taip atsimena pas Dovydaitį laikytą religijų istorijos egzaminą: „Beveik nieko neklaušė iš užrašų, bet tikrino, ką skaičiau ir kaip supratau 'Sotere' spausdintus straipsnius“. Daugelis ruošėsi egzaminams tik iš užrašų, neatkreipę dėmesio, jog buvo įspėti paskaityti ir

„Soterą“. St. Ylos egzaminas užtruko ilgiau, nes profesorius buvo patenkintas, kad šis buvo pasirengęs ir iš „Sotero“: „burbtelėjo dovydaitiškai kažkokį komplimentą ir įrašė egzaminų knygutėn 'labai gerai'“.

Kitaip nutiko S. Sužiedėliui. Eidamas laikyti baigiamųjų egzaminų, jis pakeliui pavijo Dovydaitį. Pastarasis savo gerai pažįstamą studentą tuojau užkalbino ir pradėjo pokalbį. „Sotere“ Dovydaitis ką tik buvo paskelbęs savo straipsnį bene apie priešistorinio žmogaus religijos pėdsakus Europoje, tai tuojau ir paklausė S. Sužiedėlio, ar paskaitė tą straipsnį. Kam galėjo galvon ateiti tas paskutinis „Sotero“ numeris, besirengiant egzaminams iš visos žmogaus istorijos? Deja, dalyvaudamas egzaminų komisijoje, Dovydaitis klausinėjo ir iš to dar nepaskaityto straipsnio. Tai lėmė, kad ir kruopščiai egzaminams pasirengusio studento žinojimas buvo įvertintas tik „gerai“ pažymiu. Pasakodamas šią nelemą atsitiktinębę, S. Sužiedėlis su švelnia ironija pastebėjo: tai buvo pamoka, kad, einant į egzaminus, reikia vengti pakeliui sutikti profesorių ir dar prieš egzaminus pradėti egzaminavimąsi. O paties Dovydaičio atžvilgiu šis atvejis rodo: sekti savo srities mokslinę literatūrą jis laikė tokiu rimtu reikalavimu, kad ir vienam iš savo geriausiųjų studentų negalėjo atleisti to (nors ir neseniai) išspausdinto straipsnio neperskaitymo.

Mano paties trijų pas Dovydaitį laikytų egzaminų liko toks įspūdis: per egzaminus jis tikrai norėdavo patirti, ko kuris studentas yra vertas. Pažymio nešykštėjo, bet ir nenuvertino: „man parašė 'labai gerai', bet tik gerokai pakamantinėjęs“ (A. Masionis). Taigi, reikėjo į Dovydaičio egzaminus eiti pasirengus, ne tik užrašus peržvelgus, kaip pas porą kitų fakulteto profesorių.

Egzaminus Dovydaitis praveddavo tokia laisva, nevaržanti nuotaika, kad jie galėjo virsti lyg pašnekėsiai. Šiuo atžvilgiu įdomūs C. Surdoko atsiminimai apie pedagogikos istorijos egzaminą pas Dovydaitį: buvo kursą paruošęs, bet kažkuriuo klausimu jis atsakė „nevisai taip, kaip profesorius tikėjosi“; užsimezgus diskusijoms, buvo prakalbėta visa valanda, ir profesorius turėjo kažkur išvykti, tad apgailestavo, jog negali baigti egzaminuoti, bet vis tiek „labai gerai“ įvertino su juo bediskutavusį studentą. Šis atvejis dvejopai yra būdingas. Pirma, studentui padarytu įspūdžiu: lyginant su jaunaisiais dėstytojais, Do-

vydaitis atrodęs „ir sausas, ir neparuošęs kurso“, bet per egzaminų diskusijas „pasirodė, kad jis nėra jau toks sausas profesorius, o plačiai apsišvietęs mokslininkas“. Antra, šis atvejis būdingas paties Dovydaičio neformalumu: nors dėl užtrukusių diskusijų ir nebaigė studento egzaminuoti, vis vien egzaminą užbaigė „labai geru“ pažymiu.

Aplamai Dovydaitis rimtai žiūrėjo į egzaminus. Tačiau, niekur nebūdamas formalistas, ir šiuo atžvilgiu kartais nesivaržydavo „nusižengti“. Turiu rankose dviejų jo buvusių studentų atsiminimus, kad pedagogikos istorijos egzaminą joms pasirašė „labai gerai“ be jokio egzaminavimo. Viena jų buvo atvykusi egzaminui, jos žodžiais, „labai gerai pasiruošusi, kad savo korporacijos šefui nepadarytų gėdos“. O antrą (iš savo globojamųjų studentų) pats visai atsitiktinai paprašė studijų knygutės, nė kalbėt nekalbėjus nei apie pedagogiką, nei apie egzaminą...

Nenorėdamas lengvai patikėti tokiomis liudijimais, užklausaui Z. Ivinskio, labai artimai pažinojusio Dovydaitį, kiek galima tuo tikėti. Sulaukiau tokio atsakymo:

Tikiu, kad Dovydaitis galėjo pasirašyti studijų knygelėn rimtai neegzaminavęs, ypač jeigu tai lietė kokias jo gerai pažįstamas studentes. Kad Dovydaitis per egzaminus nebuvo formalistas ar sau daug leisdavo, turiu atsiminimų. Man, pvz., pedagogikos istorijos egzaminą pasirašė visai neklausęs. Gal todėl, kad mane laikė savo uoliu ir geru studentu. Atsimenu, to egzamino reikalu pataikiau į Dovydaičio biblioteką, kai jis buvo labai užimtas kažkokiu savo darbu. Ir iš senovės istorijos jis mane trumpai egzaminavo ir paviršutiniškai teklausinėjo. Pastovumo jo egzaminuose nebuvo. Nebuvo ir nustatyto laiko, kiek minučių egzaminuoti.

Gali tai atrodyti tokiu skandalingu dalyku, kurį verčiau reikėtų nutylėti (taip ir buvau vieno patartas: „jei ir būtų taip buvę, tai nemanau, kad tai reikėtų knygoje minėti“). Iš tikrųjų, tai ne koks nusižengimas savivališku favorizavimu, o tik raidės nepaisymas. Jei vienu antru išimtinu atveju Dovydaitis pasirašė studijų knygutėn neegzaminavęs ar tik paviršutiniškai egzaminavęs, tai dėl to, kad faktiškai tuos studentus buvo geriau ištyręs, negu galima iškvesti ir formaliu egzaminu. Z. Ivinskis ne tik uoliai lankė visas Dovydaičio paskaitas, rašė seminaro darbus, naudojosi jo biblioteka, bet paskutiniuosius dvejus studijų metus jo namuose ir gyveno. Tokiomis sąlygomis jis faktiškai buvo savo profesoriaus visą laiką egzaminuojamas. Taip pat ir minėtoji studentė buvo iš tų Dovydaičio globoja-

mųjų, su kuriomis dažnai susitikdavo ir išsikalbėdavo, taigi — ir išegzaminuodavo. Pasirašydamas studijų knygutėn be formalaus egzamino, jis nieku būdu nesugestionavo lengvai į studijas žvelgti. Priešingai, tai pačiai studentei tada pasakė: „Žiūrėk, kad visi kiti pažymiai nebūtų mažesni“. Kai kartą kažkurį egzaminą ji išlaikė tik „gerai“ pažymiu, Dovydaitis buvo nepatenkintas ir gėdino: „kas tai matė rinkti ketvertus?!“

Žinoma, vargu ar kuris kitas profesorius galėjo taip neformaliai pasielgti, nors ir turėdamas pakankamą pagrindą. Bet tai ir liudija, kiek iš tikro Dovydaitis nebuvo raidės žmogus. Todėl ir šie atvejai, mano nuomone, priklauso Dovydaičio biografijai.

d. „Kai mano mintys nukrypsta į Dovydaičį, prisimenu jį visada su pagarba, su šiltu jausmu. Mano kritiškos pastabos apie paskaitų skaitymą nereiškia jo paties asmens iš esmės kritikos“. Tokiais žodžiais baigė savąją Dovydaičio charakteristiką Z. Ivinskis, daugiausia šiai knygai suteikęs informacijos apie savo buvusį profesorių. Po šiais Z. Ivinskio žodžiais pasirašytume ir kiti jo buvusieji studentai, nes iš tiesų atviras žvilgsnis į Dovydaičio kaip dėstytojo trūkumus anaipol neatskleidžia kokių nors tamsių dėmių jo asmenyje. Priešingai, greičiau tai tik nušviečia jo nuostabų mokslinį idealizmą tomis sąlygomis, kuriomis jis dirbo. Menkas dėstomųjų kursų parengimas buvo kaina, kurią Dovydaitis mokėjo, kad galėtų atsidėti Lietuvos mokslinimui savo žurnalais.

Ne dėl to Dovydaičio dėstomi kursai buvo menkai paruošiami, kad nebūtų pajėgęs jų geriau paruošti. Taip pat ir ne dėl to, kad būtų nenorėjęs jų ruošti mažam savo klausytojų būreliui, nes vienodu pasiruošimu skaitė ir tuos kursus, kur turėjo gausesnę auditoriją. Pagaliau ir ne dėl to, kad dėstymui nebūtų turėjęs „ypatingo entuziazmo“ (kaip Šalkauskis rašė), nesgi ap-
lamai Dovydaitis mėgo viešai kalbėti. Savo dėstomuosius kursus Dovydaitis menkai paruošdavo paprasčiausiai dėl to, kad tam reikalui neturėjo laiko. Ir būtent: ne iš slepiamo tingumo ar kitokio nepareigingumo jis stokojo laiko, o buvo savo begalinio darbštumo auka. Statistiškai suvedus, kiek puslapių kasmet Dovydaitis suredaguodavo ir pats prirašydavo, reikia stebėtis, kad tai validavo vienas žmogus. Trečios galimybės nebuvo: arba savo redaguojamus žurnalus sustabdyti, kad būtų galima at-

sidėti darbui universitete, arba tesėti užsimotą Lietuvos mokslinimą, bet užtat dėstomų kursų ruošimui skirti tik nuo savo mokslinio bei redakcinio darbo nuvagamą laiką. Tuo būdu Dovydaitis ir skyrė savo darbui universitete tik patį laiko minimumą, laikydamas profesūrą lyg antraeile tarnyba užsidirbti duonai, kurios pirmaeilis darbas (žurnalai) neteikė.

Ką čia abstrakčiais žodžiais nusakėme, akivaizdžiai pailiustruoja paties Dovydaičio aprašoma savo darbo diena:

Mano darbo diena, galima sakyti, prasideda ir baigiasi spaustuvėje. Matai, laiko pasikinkę neatleisdami net trys žurnalpalaikiai..., kuriuos renka, akordu dirbdami po 12 ar daugiau valandų per dieną, du spartūs rinkikai. Medžiaga jiems visumet reikia pristatyti prieš septintą valandą ryto. Kai jos yra, tai pamiegi iki septintos valandos, o kai jos nėra, tada tenka iš abiejų galų — iš vakaro ir ryto — po porą valandų saldaus miegučio nutraukti ir gaminti medžiagą pačiam. Bet ir prie iš šalies gaunamos medžiagos reikia daugiau ar mažiau padirbėti: versti iš svetimų kalbų arba taisyti rankraščius. Visos korektūros tenka taip pat pačiam skaityti, nes tai papigina keliolika litų kiekvieno spaudos lanko spausdinimą... Padėti niekas nepadeda. Pats turiu bėgioti kelis kartus per dieną į spaustuvę ir joje prasėdžiu visumet iki pietų.... Tat didesnioji darbo dienos dalis tenka visumet skirti žurnalams, sėdėti spaustuvėj ir užsukinėjant tais reikalais tai į paštą, tai į cinkografiją ir kt. Kartais atspėji dar ir į kitus laikraščius parašyti... Po pietų paprastai turiu universitete paskaitas.¹²⁷

Tokia Dovydaičio darbo diena buvo 1929 m. Bet ir vėliau daug kuo ji nepasikeitė. Nors po metų vienu žurnalu Dovydaičiui sumažėjo, bet užtat prisidėjo Lietuviškosios Enciklopedijos vicedaktoriaus pareigos. Aišku, turint tokią darbo dieną, noromis nenoromis profesoriaus darbas turėjo atsidurti ant ron eilėn. Dovydaitis atvykdavo universitetan savo paskaitų skaityti po visų dienos darbų. Anksčiau cituotasis „po pietų“ laikas, bent mano studijų metais, Dovydaičio paskaitoms paprastai buvo 8-10 val. vakare. Dažnai tik jo vieno paskaitos tuo metu ir vykdavo. Mažiausiai tinkamas tai buvo laikas: po visų kitų paskaitų pavargę būdavo klausytojai, po įtempto darbo dienos pavargęs būdavo ir profesorius. Bet Dovydaičiui tai buvo patogiausias laikas, nes jau buvo atlikęs visus kitus tos dienos darbus.

Suprantama, nelengva buvo Dovydaičiui tokiomis sąlygomis būti įdomiu dėstytoju. „Dovydaitis dažnai būdavo neišmiegojęs ar pavargęs, nes keletą kartų per paskaitą nusižiovaudavo“ (St. Yla). O žiovulys užkrečiamas: kaip nenuobodžiauti

auditorijai, kai katedra žiovauja! Ne tik nuovargis atsispindėjo Dovydaičio paskaitose. Gal būt, ne kartą slėgė ir rūpesčiai. Vieną kartą skaitydamas paskaitą, Dovydaitis staiga nutilęs ir gerokai lukterėjęs prataręs: „kur man gauti 'Kosmosui' visas lankas?“. Tai daugiau negu tik profesorinio išsiblašymo pavyzdys. Tai graudus liudijimas, kokiomis sąlygomis Dovydaitis nešė savo užsidėtą našta.

Be abejo, tokiomis sąlygomis, kokiomis Dovydaitis dirbo, negalėjo būti dėstymui jokio „ypatingo entuziazmo“. Greičiau jam tai buvo našta, kurią vilko sizifine nuotaika: kitos išeities nėra.

4. *Santykiai fakultete*

Sunku būtų buvę Dovydaičiui pakelti šią dalį, jei nebūtų sulaukęs savo kolegų ir studentų supratimo ir atjautimo. Bent iš tolo visiems buvo žinomas Dovydaičio platus darbo baras. Kas nors šiek tiek nusivokė apie Dovydaičio nešamą našta, turėjo jį traktuoti su pagarba ir su užuojauta. Niekam neatėjo mintin jam priekaištauti, kad ne viską spėjo lygiai sėkmingai dirbti. Dovydaičio autoritetas buvo didelis ir profesoriuose, ir studentuose.

a. Kai Dovydaitis šventė savo 50 metų amžiaus sukaktį, pats Šalkauskis „Židinyje“ skyrė jam platų straipsnį, ryškindamas jo mokslinius nuopelnus. Pagarbiai Dovydaičį prisimena ir jaunesnieji kolegos, kurie šiai knygai suteikė apie jį atsiminimų. Z. Ivinskis šiuo reikalu taip rašo: „Fakulteto profesorių tarpe Dovydaitis buvo gerbiamas, laikomas autoritetu, mokslininku. Turėjo sau pripažintą dovydaitišką 'nimbą' ir kolegų (Šalkauskio, Kuraičio etc.) tarpe. Tai jis pats matė ir žinojo. Santykiuose su jaunesniais kolegomis nebuvo pasipūtęs, nedraugiškas“. J. Grinius taip pat patvirtina, kad Dovydaičio santykiai su fakulteto kolegomis visada buvo draugiški, palankūs jam buvo ir jaunieji dėstytojai. J. Brazaitis daugiau Dovydaičį prisimena iš susitikimų spaustuvėje, kur abu turėdavo reikalų. „Tebeprisimenu iš tų susitikimų iš gilumos einantį jo akių lengvą šypsnį, bet neprisimenu jokio atsitikimo, kad tarp manęs, 'jaunesnio', ir jo, 'vyresnio', būtų buvęs koks nuomonių skirtumas, kuris vestų į 'generacijų prarają'“. A. Maceinos žodžiai apie Dovydaičį: „Apskritai artimesnių santykių su Dovydaičiu nesu tu-

rėjęs, bet kažkokia šilta jam simpatija mano širdyje visados yra tūnojusi ir tebetūno“.

b. Studentų pagarba taip pat supo Dovydaitį. Teologijos - filosofijos fakulteto kone visi studentai buvo ateitininkai. Todėl dar iš gimnazijos dienų jie pažinojo Dovydaitį. Kad nevienam universitete jo paskaitos ir pasirodė nuobodokos, tai netemdė pagarbos, su kuria žvelgė į jį kaip savo idėjinį vadą. Be to, kaip sakyta, ir Dovydaičio paskaitos daugiau „nuobodino“ tuos, kurie troško tik dailaus dėstymo, bet mažiau vertino pačią medžiagą. Pažangesnieji studentai vertino savo profesorių ne tik iš paskaitų, bet ir iš gausių jo raštų. Jiems autoritetu Dovydaitis buvo ne tik kaip ateitinių kūrėjas, bet ir kaip mokslinio darbštumo pavyzdys.

Kiek Dovydaitis palaikė ryšį su savo klausytojais? Šio klausimo negalima taikliau atsakyti, kaip Z. Ivinskis atsakė: „Kontaktą nevengdavo, jeigu to studentas norėdavo“.

Kaip visiems, taip ir savo klausytojams Dovydaitis buvo lengvai prieinamas ir paslaugus. Užėjus su koku reikalu į jo namus, „visada stebindavo jo demokratiškumas, malonus pasiryžimas padėti, į jį besikreipiančio supratimas“ (J. Prunskis). Kas norėjo, galėjo pasinaudoti ir jo biblioteka. „Į savo biblioteką studentų paprastai nekviisdavo, bet šiaipjau mielai duodavo kitiems savo bibliotekos knygų. Dovydaitis norėjo, jog ir kiti, kaip jis kad mėgo, imtų knygas į rankas“ (Z. Ivinskis).

Tačiau, nors ir nebuvo sunku prie Dovydaičio prieiti tiems, kurie to norėjo, aplamai nebūtų galima teigti, kad profesorių ir jo studentus būtų siejęs glaudus ryšys. Kaip pati profesūra Dovydaičiui buvo greičiau antraeilė tarnyba pragyventi, taip ir savo klausytojais jis daug nesisidomėjo. Pirma, šiam reikalui neturėjo nė laiko; antra, jo dėstomieji kursai buvo išsklaidyti tarp įvairių katedrų, todėl tų kursų klausytojai lyg ir pradingo tarp visų kitų fakulteto studentų. Šiaip ar taip, nors dar iš jų gimnazijos dienų pažinojo kone visus fakulteto studentus, Dovydaitis savo tikraisiais klausytojais specialiai nesisidomėjo. Šiuo atžvilgiu studentų santykis su savo profesoriumi beveik išimtinai ribojosi tik egzamininiu kontaktu. Rodos, nebuvo nedrąsus ir daug nesivaržiau gaisinti savo profesorių laiko, tačiau pas Dovydaitį studento metais tesu atsilankęs tiek kartų, kiek pas jį turėjau egzaminų (filosofijos skyriaus studentus egza-

minuodavo savo namuose). Kituose fakultetuose kitaip ir nebuvo. Tačiau Teologijos - filosofijos fakulteto profesorių dauguma palaikė su savo klausytojais glaudų santykį. Dovydaitis šiame fakultete priklausė tai mažumai, kurie artimiau su savo klausytojais nebendravo. Jis pats greičiausiai to neįtė, nes šiaip su daugeliu studentų palaikė artimus ryšius. Tai betgi daugiau buvo asmeninis, o ne akademinis bendravimas.

Akademinis bendravimas sudaro pagrindą, kuriuo profesorius savo studentams tampa ir mokytoju. Natūralu profesoriui sulaukti savo mokinių. Bet Dovydaičiui šiuo atžvilgiu buvo nedėkinga padėtis ir dėl to, kad jo dėstomieji dalykai buvo išsklaidyti tarp įvairių specialybių studentų, ir dėl to, kad su savo klausytojais jis neturėjo artimesnio akademinio ryšio. Bet, gal būt, savo mokinių ir jis ilgėjosi. Nors ir neturėjo laiko palaikyti artimesniam ryšiui su savo klausytojais, atrodo, vis vien atsimindavo savo studentus bent iš egzaminų. Kai jau buvau išvykęs tolimesnėms studijoms į užsienį, pamenu, didžiai nustebau sulaukęs iš Dovydaičio jo 50 metų amžiaus sukačiui skirtą „Ateities“ numerį su dedikacija „geriausiam savo mokiniui“. Palankus žodis, nors ir tik formalus komplimento pavidalu, maloniai glosto žmogaus širdį. Nebūčiau tiesus, jei ginčyčiau, kad nebuvau tokios panegirinės dedikacijos „paglostytas“. Bet dar didesnė staigmena buvo tai, kad buvau mokiniu prisimintas to savo profesoriaus, su kuriuo studento metais tiek mažai buvau turėjęs akademinio ryšio, jog vargu ar būčiau drįšęs jį laikyti savo mokytoju.

Šiaipjau santykiuose su studentais, kaip ir su kiekvienu žmogumi, Dovydaitis buvo nevaržančiai paprastas ir draugiškas. Iš tikrųjų, K. Žitkaus žodžiais, „už auditorijos ribų dingdavo visokios pertvaros tarp profesoriaus ir studentų“. Pats užkalbindavo studentus ne tik universiteto koridoriuose, bet ir gatvėje sutikęs. Dažno pasiteiraudavo ir apie asmeniškus reikalus — ne tuščiai, bet kad galėtų vienaip ar kitaip padėti. Po paskaitų mėgo būti studentų palydimas į namus.

Nevaržantis Dovydaičio paprastumas reiškė ne tik jo studentams prieinamumą, bet ir „neceremoniškumą“. Kiekvienas jo klausytojų prisimena vienokį ar kitokį dovydaitiško „neformalumo“ atvejį. Vienam jo klausytojų dar iš ankstyvųjų universiteto metų teko pas Dovydaitį laikyti egzaminus, kai profesorius nebuvo baigęs įsirengti savo naujojo namo ir kamba-

riuose dar nebuvo baldų. „Sėskis“, — Dovydaitis parodė studentui stalą, ir egzaminai vyko, abiem, profesorius ir studentui, ant jo susėdus. Dovydaitis niekada „nesuformalėjo“: ne tik nešokdavo atėjusiam studentui nuvilkti palto, bet ir ne tokio rafinuoto mandagumo mažai paisydavo. Bet koks fraternizavimasis, noras įsiteikti, padaryti įspūdį jam buvo visiškai svetimi. Net ir pačiais iškilmingais momentais Dovydaitis nesivaržydavo „grįžti į tikrovę“. Sakysime, J. Brazaičio santykiai su Dovydaičiu prasidėjo tokia istorija:

Kaip fakulteto studentų seniūnas, su kažkuria kolege nuėjom sveikinti profesoriaus vardinių. Ponia Dovydaitienė įvedė mus į verandą, kurioje buvo profesorius saulėje tarp gėlių, pomidorų ir kitų vasaros gėrybių. Kai pradėjau savo „oraciją“, nepajutau, kad daviau žingsnį atgal, ir sulig tuo žingsniu profesorius nutraukė mano „įsibėgėjimą“. „Nu, tu kalbi gražiai, bet pomidorų tai man nemindžiok“...

Dovydaičio tiesmukas statusas galėjo eiti ir ligi tikro šiurkštumo. Pavyzdžiui, toks smulkus incidentas. Po paskaitos studentė pakišo Dovydaičiui savo studijų knygutę, kad pasirašytų, jog pradėjo klausyti jo kažkurio kurso. Kartu ji padavė profesorius ir savo studentišką parkerį, kuris gerokai surašalavo jo pirštą. Gražindamas knygutę ir kartu rodydamas rašaluotą pirštą, Dovydaitis piktai žūrė tai studentei: „Še, nulaižyk dabar“...

Be abejo, joks kitas fakulteto profesorius nebūtų taip stačiai, sakytume, tiesiog nemandagiai reagavęs. Visi Dovydaičio fakulteto profesorius buvo už jį mandagesni, visi mokėjo dailiai elgtis. Bet vargu ar kuris nors pasirodė toks džentelmenas, kaip Dovydaitis kitu atveju (žinoma, be jokio stengimosi džentelmeniškai pasielgti ir be nusivokimo, jog taip pasielgė). Kartą jis sutiko gatvėj vieną savo studentę betempiančią autobusų stotin vytelinį krepšį. Pačiuo iš jos rankų tą naštą ir tempė visą kilometrą. Nuvilkęs į vietą, jau ne taip mandagiai pareiškė: „Daugiau aš to krepšio tau nebetempsiu“. Vos ta studentė grįžo iš atostogų, Dovydaitis nusivedė ją į lagaminų parduotuvę ir liepė išsirinkti, koks jai patinkas. Ši išsirinko, žinoma, patį didžiausią, tokį, kad, prikrovusi pilną, nebegalėjo nė pakelti — turėjo sumainyti su kolega, stipresniu už save. Nors šiek tiek save ir nubaudusi už godumą, ji turėjo pripažinti: „Ir kur tu rasi kitą tokį profesorius, kuris temptų studentės vytelinį krepšį, o vėliau dar ir lagaminą nupirktų?“

c. Kad Dovydaitis nemėgo „ceremonijų“ ir nepaisė etike-
to, universitete nebesudarė tokio klausimo, kaip gimnazijoje. Stu-
dentai jau buvo pakankamai subrendę, kad būtų kilęs pavojus
juos papiktinti ar sugundyti kaimietišku. Greičiau ne vienam
ir iš kaimo atėjusiam studentui daugiau grėsė „františkumas“
(tuščias manieringumas). Šiuo atžvilgiu Dovydaitis buvo stu-
dentams gyvas pavyzdys, kad ne išorinėse manierose slypi žmo-
gaus vertė.

Svarbiausia, visi jautė, kad Dovydaičio išorinis šiurkštumas
tik dengia jo širdies gerumą. Buvo atsitikimų, kad tekdavo jį
patirti net tokia proga, kaip egzaminai. Pavyzdžiui, A. Masio-
nis savo atsiminimuose apie Dovydaitį prisimena K. Baubos žmo-
nos, tuomet dar tik draugės ar sužieduotinės, taip pasibai-
gusius egzaminus. Baigęs egzaminuoti ir pasirašęs studijų kny-
gutėn, Dovydaitis iš liemenės išsiėmė pluoštelį pietų talonų
kažkurion valgyklon ir norėjo šiai savo studentai įteikti. Pastaro-
ji gynėsi: „ką čia, profesoriau“ ir panašiai. Tuomet Dovydai-
tis įbruko tuos pietų talonus į ranką, tardamas: „Ko čia ožiuo-
jiesi, imk, kad duodu. Esi taip nusibaigusi su savo studijom-
mis, kad ištekęsi negalėsi nė vaikų išspausti“. Be abejo, labai
jau „realiai“ Dovydaitis išklojo šiai studentei, dėl ko reikia
„nesiožiuojant“ priimti gerą širdį. Gal šiurkštakai tai nuskam-
bėjo, bet, tur būt, po tokios tiesmukos argumentacijos buvo
lengviau „nesiožiuoti“.

Ne vienam anuometinių Lietuvos studentų rūpėjo ne dieta,
bet sotūs pietūs. Nė kasdien buvo pietaujama valgykloj, nes bu-
vo pigiau namuose šio to užkąsti. Tai žinodamas, Dovydaitis
dažnai pasiteiraudavo pažįstamesnių studentų, ar turi iš ko pa-
pietauti, ir bent pietumis sušelpdavo. Ne vienam yra įspraudęs
į delną ir dešimtinę ar dvidešimtinę pinigais. Be tokio atsitikti-
nio sušelpimo, Dovydaitis turėjo eilę asmeninių globotinių, ku-
riuos per visus studijų metus pastoviai šėlpė lyg mažomis sti-
pendijėlėmis. Vėliau atskirai apžvelgsime Dovydaičio vykdytą
studentų šalpą. Ji buvo tikrai tokio pločio, kad, anksčiau ci-
tuotos studentės žodžiais, galima klausti: ir kur tu rasi kitą
tokį profesorių?

Ar buvo kitas toks profesorius? Negirdėjau apie tokius pro-
fesorius kituose fakultetuose. Nežinau tokio kito profesoriaus nė
Teologijos-filosofijos fakultete. Nors šiame fakultete profesorius

ir studentus siejo labai artimi santykiai, jie ribojosi studijų reikalais. Be Dovydaičio, tik prel. Pr. Kuraitis rūpinosi ir materialiniais savo klausytojų reikalais. Bet buvo ir tarp jų nemažo skirtumo. Pirmą, Kuraičio buvo daug geresnė finansinė būklė, nes neturėjo šeimos rūpesčių. Antra, jis savo šalpą kreipė į daug mažesnę rinktinių studentų skaičių. O visi kiti profesoriai pakankamai turėjo savo išlaidų, kad dar liktų ir studentų labdarai. Tik Dovydaičiui ir šis reikalas lygiomis stovėjo su asmeniniais savo ir šeimos reikalais. Kito tokio profesoriaus nebuvo.

Šitoj perspektyvoj kita šviesa nušvinta ir apskritai Dovydaičio santykiai su studentais. Kaip dėstytoją, turėjome jį charakterizuoti kaip eilinį profesorį, neturėjusį glaudesnio ryšio su savo klausytojais ir iš kitų profesorių išsiskyrusį greičiau tik savo kaimietišku. Tačiau niekas jo nepralenkė tokiu tėvišku rūpinimusi studentų reikalais, tokia gera jiems širdimi, tokiu plačiu jų šelpimu. Visi tai gerai žinojo ir vertino. Dovydaičio studentai visų pirma matė ne jo kaimietiškas manieras, o reto gerumo ir tiesumo žmogų. Todėl ir gerbė jį ne tik kaip profesorių, bet ir kaip žmogų.

XII

PERSEKIOJANT PASODINTAS Į KALĖJIMĄ (1932), ATLEISTAS IŠ UNIVERSITETO (1936)

Išoriškai Dovydaičio biografija nepriklausomoj Lietuvoj atrodo labai paprasta: iš gimnazijos direktoriaus perėjo profesoriumi į universitetą ir ten daugiausia laiko skyrė savo įkurtų žurnalų redagavimui. Tačiau Dovydaitis neužsidarė tik savo kabinete ar spaustuvėje. Visą laiką jis aktyviai dalyvavo ir visuomeniniame gyvenime. Visuomeninė veikla jo gyvenime nemažiau reikšminga už mokslinę veiklą. Todėl ją taip pat vėliau atskirai apžvelgsime. Šioje vietoje ją užsimename dėl to, kad ji profesoriaus Dovydaičio gyvenimą sudramatino dviem akademinei karjerai nepriklausančiais įvykiais: patekimu į kalėjimą ir pašalinimu iš universiteto.

Perversmo keliu iškilęs Lietuvos respublikos prezidentu, A. Smetona demokratinę santvarką pakeitė savo „autoritetiniu“ režimu. Vienos partijos diktatūra buvo dengiama tautinės vienybės ideologija, kuri savo ruožtu kreipėsi prieš bet kokią pasaulėžiūrinę diferenciaciją. Todėl šis „autoritetinis“ režimas ėmėsi smelkti ne tik demokratinių partijų politinę opoziciją, bet ir kultūrinės organizacijas, nes jas taip pat laikė „politikuojančiomis“. O kadangi katalikiškosios organizacijos buvo stipriausios, tai jos labiausiai ir buvo represuojamos. Dar pačioje ateitininkų kūrimosi pradžioje A. Smetonos redaguojama senoji „Viltis“ buvo išvysčiusi kampaniją prieš ateitininkus. Dabar, turėdamas valdžią savo rankose, Smetona įvykdė tai, ko nepajėgė anuo metu: 1930 metais, švietimo ministru esant inž. K. Šakeniui, buvo uždrausta veikti moksleiviams ateitininkams. Nepa-

klusus šiam neteisėtam uždraudimui, prasidėjo tarp Smetonos „autoritetinio“ režimo ir katalikų visuomenės aštri įtampa. Buvo prieita net ligi to, kad Apaštalo Sosto nepriklausomojoje Lietuvoje pirmasis nuncijus arkiv. R. Bartoloni buvo paskelbtas nepageidaujamu asmeniu (persona ingrata) ir skubomis, per 24 valandas, įsakytas palikti Lietuvą (išvyko 1931 birželio 6). Z. Ivinskio žodžiais, tai buvo „tarptautinis skandalas, dėl kurio kiekvienas geros valios lietuvis turi ir šiandien gėdytis“¹²⁸ (savo knygutėj apie Dovydaitį Z. Ivinskis, deja, klaidingai R. Bartolonio išvaramą nukėlė į 1932 m.). Tuo pačiu metu vyko moksleivių ateitininkų šalinimas iš gimnazijų, o jų vadai studentai buvo tremiami iš Kauno ar įkalinami. Atėjo eilė kalėjimui patekti ir Dovydaičiui, jau nuo „Vilties“ metų užsitraukusiam Smetonos rūstų „neprietelingumą“.

1. Kalėjimo „atostogos“

1932 m. pavasarininkai, kaimo jaunimo katalikiškoji organizacija, norėjo Kaune sušaukti savo 20 metų sukakties kongresą, bet valdžia nedavė jam leidimo. Užtat juo iškilmingiau stengtasi atšvęsti bent vietinius kongresėlius. Vietoj Kaune uždraustojo jubiliejinio kongreso buvo susitelkta į Marijampolės pavasarininkų kongresą 1932 liepos 10. Tame kongrese kalbėjo ir Dovydaitis, gindamas katalikiškųjų organizacijų teisę laisvai veikti ir protestuodamas prieš šios teisės varžymą. J. Ereto liudijimu, Dovydaičio kalba buvusi „ironiška ir rūsti“, pasmerkianti istorinio Vyčio, atseit, tautiškumo piktnaudžiavimą Bažnyčios gniaužimui. „Ne, — jis sušuko, — mes arkliui neleisime užlipti ant altoriaus!“¹²⁹. P. Kaminsko prisiminimu, Dovydaitis to meto režimo prievartinę politiką iliustravęs tokia pasakėčia. Laputė, prisirietus vištienos, sumanė vakarienei dar ir žuvų prisikepti. Eidamas pro šalį, vilkas susidomi, kodėl bekepami unguriai taip keptuvėje raitosi. Laputė nusikvatojo ir vilkui paaiškino: „Nejaugi nežinai, kodėl tos žuvys taip spurda keptuvėje, — nagi iš džiaugsmo raitosi, kad aš jas kepu vakarienei“. Jaunimas supratęs šios pasakėčios aktualią prasmę ir sukėlęs Dovydaičiui ovacijas.

Po šio kongreso visi trys pagrindiniai kalbėtojai — Dovydaitis, prof. J. Eretas ir tuometinis pavasarininkų vadas dr. J. Leimonas — buvo Marijampolės karo komendanto (A. Kerbelio)

nubausti trimis mėnesiais kalėjimo už „kurstymą vienos visuomenės dalies prieš kitą ir prieš vyriausybę, pasakant 1932.VII.10 pavasarininkų kongrese Marijampolėje agitacinio pobūdžio kalbą“⁷⁰. Taigi, pakako karo komendantui nuspręsti (be abejo, įsakymu iš Kauno), kad tuometinio režimo vykdomos prievartos kritika yra jau „agitacinio pobūdžio kalba“, ir be jokio teismo šie trys vyrai, visi didžiai nusipelnę nepriklausomai Lietuvai atkurti, buvo pasmerkti į kalėjimą. Šiam kongresui pirmininkavęs studentas Ad. Damušis (tada Domaševičius) taip pat buvo nubaustas — dviem mėnesiams ištremtas iš Kauno į tėviškę.

Dovydaitis iš Marijampolės pavasarininkų kongreso tuoju pat grįžo Kaunan, iš kur išplaukė Nemunu pirmojon „Gamtos Draugo“ ekskursijon kaip jos organizatorius ir vadovas. Marijampolės karo komendanto sprendimas jį užtiko su šia ekskursija jau Klaipėdoj. Ten pat liepos 14 jis buvo suimtas ir nugabentas bausmei pradėti į Bajorų kalėjimą (prie Kretingos). Rugpiūčio 2 dieną perkeltas į Marijampolės kalėjimą. Iškalėjęs pusantro mėnesio (pusę bausmės), rugpiūčio 30 d. išleistas laisvėn.

Kaip Dovydaitis leido laiką kalėjime, jis pats aprašė ten vestame dienoraštyje¹³⁰. Šis dienoraštis apima 60 rankraščio (apie 50 mašinraščio) puslapių. Apie du trečdaliai šių puslapių parašyti pirmosiomis dviem savaitėmis, kol Bajoruose Dovydaitis kalėjo vienas.

Suimtą Dovydaitį palydėjo į Bajorų kalėjimą du „Gamtos Draugo“ ekskursijoj dalyvavę kapelionai ir viena studentė. Kalėjimo viršininko tuo metu nebuvo, tad naują kalinį priėmė kitas pareigūnas, kuriam Dovydaitis vėliau suteikė Mandriojo pravardę, nes šis visada kalbėjo „su išdidžiu oficialumu ar oficialiu išdidumu“. Dovydaičio sutikimas iš tikro vyko „mandrai“: į visus naujo kalinio klausimus apie kalėjimo tvarką Mandrasis atsakinėjo „pakeltu tonu“. Paaiškėjo, kad nuo liepos 1 veikia naujos griežtesnės taisyklės: maisto iš šalies tegalima gauti ne daugiau kaip 3 kg per savaitę, vieną laišką išsiųsti ir gauti leidžiama tik per dvi savaites, susirašinėti galima tik su giminėmis, su jais pasimatyti leidžiama tik vienąkart kas dvi savaites po 15 minučių. Susirūpinęs, jog „tai, vyruti, ne juokai“, Dovydaitis paprašė tų taisyklių, kad galėtų žinoti savo teises ir pareigas. Bet jam buvo atšauta, kad tos taisyklės neduodamos, tik paaiškinamos. „Mandrumas“ priėjo ligi juokingumo, kai buvo pra-

dėta tikrinti, kurias ekskursijon įsidėtas knygas galima su savi-
mi pasiimti:

Pradėta mano knygos tikrint, ir aš girdžiu šitokią litaniją:

— Alekna, Lietuvos istorija, — nebus leista.

— Totoraitis, Zanavykų istorija, — nebus leista.

— Klaipėdiškis, Vadovėlis po Klaipėdos kraštą, — žinoma, nebus leista.

— Avižonis, Kelios istorinės Lietuvos vietos, — nebus leista.

— Dainuok, šauly, — kalėjime ne vieta dainuot, nebus leista.

— Lietuvos žemėlapis, — esantiems kalėjime žemėlapiai nereikalingi, nebus leista.

— Lietuvos Valstybės konstitucija (1928 m.), — nebus leista.

Šitai girdėdamas, vos susilaikiau iš dūšios nenusikeikęs, betgi susilai-
kiau ir, tiek šiek tiek susierzinęs, išėmiau iš kišenės maldaknygę 'Šlovin-
kim Viešpatį' ir paklausiau:

— O maldaknygė ar taip pat nebus leista?

— Maldaknygė leista, — atsakė, lyg susigriebdamas, jog per toli nuva-
žiavo su savąja cenzūra...

Kitoks pasirodė pats kalėjimo viršininkas, netrukus grįžęs
ir radęs Dovydaitį dar kalėjimo raštinėje. „Tonas visai kitoniš-
kas, žmoniškas. Kalba apie tuos pačius dalykus, kalėjimiškus,
griežtus, bet jie neišsina tokie baisūs“. Knygas pasiliko peržiū-
rėti, bet leido pasiimti atsivežtą maistą, stalo peilį, laikrodį ir kt.
O priedo dar gavo rašalinę su plunksna ir naująsias kalėjimo
taisykles nusirašyti.

Naujosios taisyklės nebeskyrė kalinių į politinius ir kitokius,
bet teikė kai kurių lengvatų nubaustiems administraciniu bū-
du. Pastarieji iš pat pradžių galėjo gauti pridedamojo maisto ir
pasimatyti su giminėmis. Be to, jiems nereikėjo plaukus ir barz-
dą trumpai kirpti. Šia privilegija naudodamasis, Dovydaitis
pradėjo kalėjime želdinti barzdą ir ją nusiskuto tik laisvėn išėjęs.

Dovydaitis buvo vienas apgyvendintas antro aukšto kame-
roj į kiemo pusę. Už kalėjimo sienos galėjai laisvai, niekam
neužstojant, regėti Akmenės šlaitus, laukus, sodybas, „kiek už-
matyt iki horizonto“. Tad pirmą dieną ir džiaugėsi, kad reginiu
„galima gėrėtis kiek tinkamas“. Bet kitą dieną, neišleistas popiet
pasivaikščioti, dėl skriaudos nebesigėrėjo nė tuo reginiu: „Pa-
vakare žiūrėjau pro apštanguotą langą ir liūdėjau“.

Jau antrą dieną sulaukė siuntinio (maisto ir baltinių), nors
ir kalinio davinyš buvo pakankamas. Vėliau Bajoruose gavo dar
porą siuntinių. Tris kartus tėvą aplankė netoliese (Padvariuo-

se) pas seseles pranciškes atostogavusi duktė. Plaukė ir laiškai. Apie juos buvo pranešama, bet vis laukiama, kol ateis koks reikšmingesnis laiškas. Tik po dviejų savaičių Dovydaitis „išsiderėjo“ vieną laišką („administracijos manymu, patį svariausiąjį“) — daugiau kaip šimto kunigų iš visos Lietuvos užuojautą. „Nėra ką ir bekalbėt, kiek palengvėjo kalėjimo našta, gavus užuojautos. Gaila, kad negaunu kitų laiškų, kurių jau prisirinkę arti pustrečios dešimties“ (VII.27).

Administraciniu būdu nubaustieji nebuvo verčiami dirbti, kaip kiti kaliniai. Kad aplamai reikia kaliniams darbo, Dovydaitis sutiko: „Be darbo laikyti žmones kalėjime, tai daryt iš jų dar didesnius nedorėlius, negu kokie jie čion atėję, nes tai reikštų daryt iš jų dar ir dykaduonius ir tinginius“ (VII.15). Nors Dovydaičiui nebuvo darbo prievolės, jis pats kelis kartus pasisiūlė dirbti. Pirma, jis nebuvo iš tų, apie kuriuos (komunistus) girdėjo kalėjime tokį sprendimą: „Šiaip jie dedasi darbo žmonių užtartytojais, bet patys bijo darbo kaip velniai“ (VII.22). Antra, jam pačiam rūpėjo ilgiau pabūti lauke, negu tik paprastą pasivaikščiojimo pusvalandį, ir susipažinti su daugiau kalinių.

Bajorų kalėjimo kieme buvo dirbami akmeniniai paminklai, kuriuos bekalant susidarydavo didelės skaldos krūvos. Tą skaldą reikėdavo išvežti. Tad porą kartų Dovydaitis ir pasiūlė ją krauti į vežimus. Be paminklų, buvo tašomos ir atitinkamų matmenų akmens plokštės, skirtos Klaipėdos uosto statybos reikalams. Tas plokštės irgi reikėdavo kieme vienon vieton suvežt. Šiame darbe talkinti Dovydaitis taipogi buvo porą kartų pasisiūlęs.

Per pirmąją savaitę apsipratęs su kalėjimo gyvenimu, Dovydaitis vėliau ypač įniko knygas skaityti. Liepos 24 iš kalėjimo bibliotekos išsirinko net dvidešimt knygų. Kai laisvas neturėjo laiko „romanams“, tai dabar susidomėjo ir grožine kūryba. Iš keleto perskaitytų literatūrinių veikalų ypač jam gilų įspūdį padarė, ištraukdamos net ašaras, Chateaubriand'o „Atala“ ir H. Beecher Stowe „Dėdės Tomo trobelė“. Perskaitė kelias religines knygeles, pasipiktino vokiečių jėzuito A. Arndto naiviai parašyta šv. Stanislovo Kostkos biografija, bet susižavėjo danų rašytojo J. Jorgenseno knyga apie šv. Pranciškų Asyžietį. Iš istorinių knygų perstudijavo komunistinę St. Matulaičio „Lietuvių tautos istoriją“ (1923) ir taip ją įvertino: „su autoriaus pastangomis politinius įvykius vest iš ekonominių santykių galime

nesilygstant sutikt“, tačiau ten, kur jis liečia krikščionybę, jis pasirodo „atsilikęs nuo mokslo, vienašališkas, partingas“ (VII.29).

Tuo būdu laiką užimdamas, Dovydaitis lyg ir užsimiršdavo esąs kalėjime. Pvz., liepos 25 savo dienorašty rašė: „Diena praėjo nenuobodžiai, kalėjimiško varžymo beveik nejutau dėl to, 1. kad turėjau įdomaus skaitymo ir 2. pasivaikščiui abu kartus gavau, kiek tik norėjau“. Bet dieną nenuobodžiai praleisti dar nereikia nejausti laisvės netekimo. Grįžo būtent tądien savo kameron neragindamas, pasivaikščiojęs, kol kojos pailso, „panašiai kaip tas šuo, kuris visą savo gyvenimą papratęs būti pririštas, kad ir esti paleidžiamas pabėginėt, paskui patsai grįžta prie savo būdos ir, pririšamas grandimi, ištisia kaklą“.

Šunišką kalinio padėtį Dovydaitis savo dienoraštyje dažnai dengia perregima, net hiperboline ironija. Pvz., po pirmų pusryčių kalėjime rašo: „Nudžiungu tokią porciją gavęs ir nusprendžiu, kad kalėjime badu mirt neteks. Be to, taisyklėse dar pasakyta, kad badauti griežtai draudžiama ir kad badaujantiems maistas gali būt duodamas net prievartos būdu“ (VII.15). „Ryto“ dienraštyje radęs pirmame puslapy stambiomis raidėmis žinią apie savo, Ereto ir Leimono įkalinimą, Dovydaitis dienoraštin įrašė: „Vadinasi, ir iš laikraščio galėjau įsitikint, kad aš esu tikrai kalėjime, o ne sapnuoju, kaip tas 'Valandos kalifas' iš 1001 nakties pasakų“ (VII.17). Netikėtai gavęs serbentų paketuką iš A. Stulginskio, kurio ūkis Jokūbave buvo už kokio devyneto kilometrų nuo Bajorų, Dovydaitis apsidžiaugė, kad jį atsiminė ir buvusysis valstybės prezidentas, ir pridėjo tokį savo padėties komentarą: „Galvoju sau — esu atsidūręs tarp dviejų prezidentų, nes jei vestume tiesią liniją iš Jokūbavo per Bajorus, tai ji nueis į Palangą, kur juk šiuo metu vasaroja dabartinis prezidentas... Be to, iššifravau, ką reiškia dvi raidės 'T.M.', kurios įspautos ir mano dubenėly, ir gautuose iš kalėjimo bal-tiniuose, tai jaučiausi globiamas labai rimtų įstaigų, būtent Teisingumo Ministerijos. Bepigu, manau, gyvent tokioj valstybėj, kurioj yra įstaiga tarnaujanti teisingumui“ (VII.18). Vieną dieną Dovydaitis priešpiet ištisas keturias valandas „naudojosi kiemo oru ir saule“ — krovė į vežimus akmens skaldą. Pavargo, tačiau ne skundėsi, bet juokavo: „Kraudamas taip sukaitau, jog ir sušlapusius marškinius padėjau į šalį ir vaizdavausi Palangos pliažę besąs. O kai atsistodavau prie vežimo pirmagalio, tai arkliai uodegomis taip kūną vėsindavo, kaip to nepadarydavo ir

Liudviko XIV kurtizanių puikiausios vėduoklės“ (VII.22). Pas-
kutinį Dovydaičio sekmadienį Bajoruose, pavaduodamas kalėjimo
kapelioną, mišias laikė kunigas svečias, kuris profesoriui - ka-
liniui perdavė „labų dienų nuo visų Palangos vasarotojų, kurie
ten įvairiomis ligomis negaluoja“. Dovydaitis „pasiguodė“ taip:
„Gera, kad aš esu tokia kurorte, kuriame ligų nėra“ (VII.31).

Kur Dovydaitis dienoraštyje rašo apie save, visur panašiai
juokaudamas kalba, nors juokavimas ir virsta ironija. Tačiau kur
liečiami kiti kaliniai, ten juokavimą pakeičia susirūpinusi užuo-
jauta. Iš pat pirmų dienų Dovydaičiui rūpėjo „dirstelt į kalina-
mųjų sielą“, buvo net atėjusi mintis „su jais daugiau dvasia pa-
bendrauti“ — paskaityti paskaitą apie nusikaltimo ir bausmės
filosofiją. Kartą jis tiesiog apgailestavo, kaip buvo jam „labai
nuostolinga“, kad nebuvo su kitais paimtas kalėjimo lauke
kirsti rugių — būtų turėjęs progos su daugiau kalinių susi-
pažinti. Su kuriais susipažindavo, teiraudavosi, už kokius nusikal-
timus pateko kalėjiman. Visai nekaltų, berods, nerado, bet už-
tiko atvejų, kur bausmė buvo didesnė už nusikaltimą ar kur
jau pakako atgailos. Apie du kalinius Dovydaitis rašė: „juos
abu reikėtų tuojau paleist, nes juos kalint didžiausia nesąmo-
nė“. Trečiam pažadėjo padėti „laisvintis, paduodant atitinkamus
prašymus“.

Itin Dovydaičiui buvo gaila moterų, net su vaikais, pate-
kusių kalėjiman. „Liūdną, skaudų ir baisų išpūdį“ padarė vie-
no naujai atsiųsto kalinio grandinėmis supančiojimas. „Bepigu
patekt į grandines už Kristų, kaip šventam Petru, bet čia už
didelį kriminalinį nusikaltimą“. Sunkų išpūdį Dovydaičiui paliko
ir karceriai, kurie buvo šalia jo kameros. Iš pradžių jie buvo
tušti, bet sulaukė gyventojų, kai į juos buvo pasodinti keli ka-
liniai, kurie, išvesti į lauko darbus (durpių kast), sustreikavo.
Buvo jie karceriu nubauti nuo 3 iki 7 parų. „O kadangi vieną
parą turėjo išbūti visai tamsiame karcery, tai iš lauko pusės
buvo užkalti ir tuodu kumščio didumo langiuokai, pro kuriuos
įeidavo sauja šviesos. Ir vėl klausimas: ar šios priemonės
pasiekia savo tikslą? Administracijos manymu, taip, bet..
(VII.27).

Dovydaičiui kilo klausimas ne tik dėl tokių priemonių, kaip
karceriai, bet ir dėl pačios kalėjimų prasmės: ar juose atitaiso-
ma iškrypusi nusikaltėlių dvasia, kad ji tiktų visuomeniniam su-
gyvenimui? „Jei šitai pasiekia, tuomet arešto ir bausmės na-

mai pateisinami, jei ne, — tai nepateisinami“ (VII. 15). Tokį klausimą Dovydaitis kėlė, vos pasodintas į kalėjimą. Ilgiau jame pabuvęs, visai nebeabejojo, kad reikia kalėjimų reformos. Ir būtent: „ant kiekvieno, ne tokio kaip šiandien, bet perreformuotų kalėjimų vartų“ turėtų būti išrašyti Chateaubriand'o „Atalos“ žodžiai: „Kraujo srovių mūsų nuodėmėms nuplauti reikia tik žmonių akyse, Dievui pakanka vienui vienos ašaros“ (VII.25). Skaitydamas „Dėdės Tomo trobelę“, Dovydaitis priėjo išvadą, kad kitionišku pavidalu vergiją reiškia ir kalėjimai. „Reikėtų šiuo dalyku stipriai susirūpinti visiems, kam rūpi krikščioniškumas ir žmoniškumas. Ar aš ne tam Dievo valia čia patekęs į šį laisviesiems visai nežinomą pasaulį, kad kelčiau balsą šiuo reikalu?“ (VII.26).

Ypač akivaizdžiai Dovydaitis matė, kaip kalėjimai yra „geri bolševizmo daigynai“, nes ten pasodinti komunistai gali kiek nori vesti savo agitaciją. Žinoma, Dovydaičio jie nebandė paveikti, bet užtat jį puolė, tyčiodamiesi, kad šį kartą varnas įkirtu varnui. Vieną tokį „dialogą“ su žydu komunistu Tuvija Anbinderiu (sovietiniais metais jis buvo filosofijos docentas) Dovydaitis VII.21 dienorašty detaliai pateikia:

— „Darbininkui“ dabar bus medžiagos, — pradėjo jis. — Tamsta, tur būt, jo redaktorius. Juk ir jūs, federantai, ėjot su tautininkais.

— Apie tai kalbėt šioj vietoj pasivaikščiojimo metu per maža laiko, — aš atsakiau.

— Jie (tautininkai), mus laikydami kalėjime, nenugalės, atvirkščiai, jie tuo būdu mums augina didžiausią armiją simpatikų.

— Tiesa, su idėjomis negalima kovoti kalėjimais, — atsakiau, reiškdamas savo giliausią įsitikinimą.

— Betgi ir jūsų „Darbininkas“ juk reikalauja komunistams kalėjimų ir mirties bausmės, — toliau jis kimba į mane.

— Mirties bausmės mes nereikalaujame, bet komunizmą laikome esant klaida.

— Klaida. Jūs, federantai, su tautininkais ir krikščionimis demokratais esate visi vieno tėvo vaikai.

— Bet pasakyk, sveikas, kokio tėvo jūs esate vaikai? — paklausiau, pradėdamas erzintis.

— Sunku pasakyti, bet ne to paties. — Apsisukęs jis vėl savo: — Tai jūs patys sau prisirengėte.

— Mano manymu, dabar ne mums, o jums kelias rengiamas, — aš atkirtau.

— Netiesioginiu būdu, jūs manote?

— Taip.

Ir Dovydaičio kameros langinėj buvo išpiaustytas komunistų ženklas — piautuvas ir kūjis. Kad tokiu būdu palikti savo žymę yra „mažesnis ar didesnis barbariškumas“, Dovydaitis žinojo, bet vis vien ryžosi „užfiksuot, jog šioj patalpoj būta taip pat ir kitokių pažiūrų žmogaus“. Tad paskutinę dieną Bajorų kalėjime ir jis savo valgomoju peiliu „šiai taip išknaibė“ kriekščionių simbolį — kryžį.

Su savo pirmuoju kalėjimu Dovydaitis atsisveikino, parafrazuodamas ten paskutinėmis dienomis skaitytoj šv. Pranciškaus Asyziečio biografijoj rastą šio šventojo atsisveikinimą su La Vernos kalnu. Kadangi šis „atsisveikinimas“ ne tik sutelkia visą Dovydaičio turėtą aplinką Bajorų kalėjime, bet drauge atskleidžia vidinį jo jautrumą, šį atsisveikinimą ir čia perteikiame:

Likite paguosti visi jūs vargo žmoneliai, kurių didžioji dalis esate kalimami visai be jokios prasmės. Tiems, kuriuos aš galėjau arčiau pažint, esu pasiryžęs padėt greičiau išeit į laisvę. Likite sveiki jų žmoniški prižiūrėtojai: Beūsi, Vilniet, Mažiukai, Sudžiūvėli.

Lik sveikas ir tu Surūgėli, kuris kartkartėmis taip pat lyg švelnesnis pasidarai savo prižiūrimiesiems. Likimas nulėmė, kad tu pirmutinis mane kameroj radai ir mane dabar iš jos išleidi.

Pasilik ir tu kalėjimo kieme su visu savo gyvuoju ir negyvuoju inventoriumi.

Likite visi apdirbti, pusiau apdirbti ir dar nepradėti apdirbt didieji ir mažieji akmenys, senais laikais į mūsų laukus atkeliavusieji iš tolimos šiaurės. Jūs esate mūsų šalies auksas, kurio iki šiol mes nemokėjome branginti.

Likite visos įvairiaspalvės gėlės, kurios vienos bent kiek pradžiuginatė niūrų kalinių gyvenimą, kai jie keliolikai minučių išleidžiami šiame mažame kieme pasivaikščirot.

Likis tarp gėlių auginti žalioji žolele, kuri kartas nuo karto nuplaunama ir pametama įsauliui prie kalėjimo sienos sudžiūti ir patarnauji kaip patalėlis ne tik šuneliui atsigult, bet ir ligoniui kaliniui prieš saulutę pasikaitinti.

Lik ir tu bukauodegi, ilgalūpi ir lėpauši rudas šuneli, su kuriuo bežaisdami kaliniai bent kiek pajvairina savo monotonišką nuobodų gyvenimą.

Liki ir tu mano 'prisipratintas karvelėli, kuris jau kasdien mano langinę atlankydavai kiekvieną kartą, kai lest užsinorėdavai ir man paburkuodavai.

Lik tu visa mano pro langą regėta žalioji aplinkuma su pievelėmis, javais liūliuojančiomis dirvomis, su Akmenės šlaitais, su toliau matomomis sodybomis, ganyklomis, sodais, medžiais. Nors kalėjimo aukštos sienos neleido prie jūsų arčiau prieiti, bet, iš antro aukšto pro langą į jus žiūrėdamas, aš su jumis labai susigyvenau.

Lik ir tu keleli į Paakmenį, ypač šventadieniais kuriuo vaikštinėja porėlės ir šeimos.

Lik ir tu juodmarge karvute ir keršasis žirgeli, kuriuos čia ganantis radau ir čia palieku.

Likite visi ir visas, ką tik mačiau, girdėjau ir jaučiau, ant narų atsiklaupęs prieš savo štanguo tą langą tupėdamas.

Likite, gal jau niekuomet nepasimatysim, o gal ir pasimatysime vėl netrukus.

Bajorų kalėjimą Dovydaitis paliko rugpiūčio 1 vakare ir Marijampolės kalėjimą pasiekė rugpiūčio 2 priešpiet. Marijampolėj Dovydaitis iškalėjo dvigubai ilgiau, negu Bajoruose, bet savo dienoraščio čia taip uoliai nebevedė. Bajoruose kiekvieną dieną surašydavo jos įvykius ir savo įspūdžius bei mintis. Tuo tarpu Marijampolėj dienoraščio įrašai sutrumpėjo ir suretėjo. Mat, Bajoruose Dovydaitis buvo vienas kameroj uždarytas, dienoraštis ten jam buvo lyg draugas, su kuriuo dalydavosi dienos įvykių įspūdžiais. Gi Marijampolėj buvo pasodintas ton pačion kameron, kur kalėjo Eretas ir Leimonas. Tad čia jau buvo kam save išsakyti.

Kaip buvo tvarkomasi, laiške informuoja J. Eretas: „Kadangi ankštoje kameroje trims gyventi buvo sunku, reikėjo gyvenimą protingai sutvarkyti. Pirmiausia Leimonas ir aš išrinkome Dovydaitį 'kameros šefu', ir paskui visi trys nustatėme tikslią dienotvarkę — kada kelti ir dirbti, kada valgyti ir pailsėti, kada pasivaikščioti kieme, kada gulti... Darbo valandomis skaitydavome ar rašydavome... Valgių mumš atnešdavo Marijampolės vienuolyno Nekalto Prasidėjimo (vad. vargdienės) seselės. Jų paruoštos porcijos būdavo tokios didelės, kad Dovydaitis pasiūlė jomis pasidalyti su kitais kaliniais, esančiais mūsų kaimynystėje. Su jais nebuvo sunku susitikti, nes kalėjimo viršininko 'malone' mūsų kamera nebuvo užrakinama“ (Bajoruose Dovydaitis tokios „malonės“ neturėjo — kalėjo užrakintas).

Tokiomis aplinkybėmis ir Dovydaičiui, galėtume sakyti, dienoraštį ėmė pakeisti dienotvarkė. Nebemini jame nei susitikimų su kitais kaliniais, nei siūlymosi į jų darbus. Atrodo, kad atsidėjo savo paties darbui. Marijampolėn pervežtas, Dovydaitis pasijuto „lyg tartum iš purvino miestelio viešbučiuoko persikėlęs į Kauno Metropolį“. Darbo kieme čia nedirbama, tad nebėra nė tokio triukšmo, kokį Bajoruose visą dieną kėlė akmenų skaldymas — „žvarbi kirstukų muzika“. Jau pirmą dieną Dovydaitis

dienoraštin įrašė: „Monotoniško tauškėjimo kieme nėra, atmosfera ramesnė, taigi tinkamesnė knyginiam darbui, kuriam teks dabar daugiau atsidėti“ (VIII.2).

Tvarkos reikia, bet gyvenimą ji daro monotonišką: „dienos skuba labai panašiai viena į kitą“ (VIII.5). Kai dėl to Dovydaitis buvo ištisą savaitę pamiršęs dienoraštį, taip teisinosi: „Visai sutingau rašyti dienoraštį. Mat, gyvenimas eina monotoniškai, vis tąja pačia vaga: atsikelt, rytmetinės maldos, praustis, pusryčiaut, skaityt, vaikščiot, pietaut, popiet glustelt (laisvėję aš niekada tokios prabangos neturėjau), pasivaikščiojimas, vakarienė, vakarinės maldos“ (VIII.13). Prie tokios bendro gyvenimo tvarkos reikėjo ir Dovydaičiui prisitaikyti. Tačiau, matyt, tai jį daugiau ar mažiau varžė:

Tenka pažymėt dienorašty, jog aš, atvykęs į Marijampolę pas kolegas, jaučiu lyg ir kiek nelaisvės, gyvendamas jų tarpe. Mat, jie čia nusistatę jau tam tikrą „ceremoniją“. Aš, atsiradęs jų tarpe vėliau, vargiai galiu prie jų „ceremonijų“ prisitaikyti: čia, žiūrėk, patarnautojui ne taip žodį pasakiau, kaip reikėtų, čia atliekamą maistą pasiūliau paimt ne tam, kam reikėtų, ir pan. (VIII.13).

Pas savo draugus Marijampolėn Dovydaitis atvyko tuo metu, kai Eretas buvo gavęs džiugią žinią — liepos 31 sulaukė antrosios dukrelės. „Dovydaitis tuoj užsidegęs susidomėjo tuo įvykiu. Jis pasiūlė naujagimę krikštyti Laisvutės vardu, nes ji dabar mums esanti laisvės simbolis. Be to, jis siūlė ją krikštyti tik mums sugrįžus Kaunan, o į krikštynas kviesti tik tokius svečius, kurie anksčiau kur nors buvo sėdėję kalėjime. Taip ir buvo“ (J. Eretas). Krikštyti buvo pakviestas pavasarininkų „tėvas“ kan. P. Dogelis (sėdėjęs bolševikų kalėjime), krikšto tėvu — Dovydaitis.

Įvykį sudarė ir J. Leimono paleidimas iš kalėjimo rugpiūčio 11, lygiai po keturių savaitių. Leimonui tai buvo tokia džiugi žinia, kad „Juozelis iš džiaugsmo ko nepašoko“, bet Dovydaičiui su Eretu tai nebuvo nelaukta naujiena. „Ir kodėl jį taip ilgai laikė“, stebėjosi savo dienorašty Dovydaitis. „Jei Leimonas už savo kalbą baustinas 4 savaitėmis, tai jau mudu su kolega Eretu reikėjo baust nežinau kiek kartų po 4 metus“ (VIII.13).

Įjungtas į bendrą „tvarką“, Dovydaitis Marijampolėje gal dar daugiau skyrė laiko knygoms, negu Bajoruose. Tačiau suretėjusiam dienoraštyje tik trejetą jų sumini, iš kurių tik dviejų

įspūdžius aptaria. „Dykaduonių pasaulį“ vaizduojančią E. Ožėskienės apysaką „Pirmoji meilė“ vargu ar būtų jis laisvėję prisivertęs skaityti; nepatiko ir „daugelis moralizuojančių rezonavių, kurių pilna kiekviename puslapy“ (VIII.5). Šiuo vertinimu Dovydaitis parodo, kad, nors ir mažai buvo domėjęsis grožine literatūra, vis dėlto nusimanė, jog ne joji vieta moralizavimui. Bet „stipriausių įspūdžių“ padarė F. A. Ossendowskio parašyta Lenino biografija (Leninas, 2 tomai, 1931). Čekos žudynių ir baisenybių aprašymo Dovydaitis buvo taip paveiktas, kad tą vakarą „išėjo nublukę“ ir vakarinės jo maldos, ir skaitymai iš vysk. P. Bučio apmąstymų inteligentui. Kai vėliau Dovydaitis iš namų gavo keletą reikalingų knygų, jis „kamavosi“ su švedų gamtininku Linnė, rinkdamas medžiagą jo „pakenčiamai“ biografijai (matyt, būta didesnio užmojo, kurį nustelbė kiti darbai, nes tos biografijos neišspausdino).

Rugpiūčio 30 Dovydaitis buvo išleistas iš Marijampolės kalėjimo, o Eretas ten dar liko daugiau kaip savaitę¹³¹.

Išėjęs laisvėn, Dovydaitis savo kalėtąjį laiką paprastai vadindavo prezidento A. Smetonos jam suteiktomis „atostogomis“. Tą pusantro mėnesio jis iš tikro buvo išlaisvintas iš nuolatinės darbų naštos — savotiškai pailsėjo. Grįžęs į namus, nesiskundė dėl kalinimo sąlygų ir pripažino, kad aplamai su juo kalėjime buvo elgiamasi „gana padoriai“. Namiškių atsiminimu, grįžo „puikiausiai nusiteikęs“. Užuoat prislėgęs, kalėjimas jį „tarsi atgaivino ir jam suteikė kažkokį naują, aštresnį žvilgį“. Vis dėlto kalėjimas lieka kalėjimas, nors tai ir buvo gana humaniškas Lietuvos, o ne sovietinis kalėjimas. Vadinti kalėjimo savaites „atostogomis“ — tai ironiškai į jas žvelgti. Jau iš kalėjimo dienoraščio galėjome matyti, kaip Dovydaitis sugebėjo išlaikyti gerą nuotaiką, į naująsias gyvenimo sąlygas žvelgdamas su ironišku šypsniu. Toks nusiteikimas ir darė jį nesugniuždomą, įgalino išlaikyti dvasinę pusiausvyrą, nekristi apatijon. Dovydaičio laikysena Lietuvos kalėjime netiesiogiai leidžia spręsti, kaip jis laikėsi ir sovietiniame kalėjime.

Jei buvo tikimasi kalėjimu Dovydaitį padaryti nuolankesnį, bailesnį, „sukalbamesnį“, buvo klaidingai apie jį sprendžiama. Nesiskundė kalėjimu, bet prieš Smetonos „autoritetinį“ režimą Dovydaitis karčiai po kalėjimo kalbėjo: „tautos vado“ policinės priemonės neišeis Lietuvai į gera.

Be abejo, įkalinant Dovydaitį su Eretu ir Leimonu, buvo

bandoma katalikus įbauginti ir kiek galima juos nuslopinti. Tai nepasisėkė. Įvairūs varžymai tik stiprino ir moksleivius ateitininkus, ir kitas katalikiškas organizacijas: kiekvienas persekiojimas žadina žmoguje pasipriešinimą prievartai. Kad tačiau katalikiškosios organizacijos buvo be pagrindo persekiojamos dėl tariamo jų „politiškumo“, rodo pats faktas, jog ne katalikai, o paties Smetonos buvusio vienminčio Voldemaro šalininkai vis organizavo nepavykusius bandymus nuversti „tautos vadą“ tokiu pat keliu, koku jis pats buvo valdžion atėjęs.

2. Iš profesorių atleidimas

Nors ir atsėdėjęs kalėjimą, Dovydaičiui nė galvon neatėjo mintis organizuoti politinį perversmą. Tačiau katalikiškąją visuomeninę veiklą jis varė ir toliau su nemažesniu uolumu. Daugiausia atsidėjo uždraustųjų moksleivių ateitininkų organizacijai. Dėl dalyvavimo moksleivių ateitininkų susirinkime Dovydaitis 1934 spalio 28 buvo susilaukęs net oficialaus švietimo ministro J. Tonkūno įspėjimo. Žinoma, ne viename tokiaime moksleivių ateitininkų susirinkime Dovydaitis dalyvavo — kasmet jis aplankydavo bent kelias moksleivių ateitininkų kuopas. Nebuvo tai paslaptis. Todėl pagaliau buvo nutarta Dovydaičiui smogti efektyvesne priemone, negu keliomis kalėjimo savaitėmis, būtent — atleisti iš universiteto. Pretekstu buvo panaudotas Dovydaičio privatus laiškas vienam apsileidusiam gimnazijos kapelionui.

Dovydaitis ne tik pats lankė su paskaitomis moksleivius ateitininkus, bet ir kitus telkė jų globai, visų pirmą gimnazijų kapelionus. Dauguma jų nuoširdžiai globojo ateitininkiškąją jaunimą. Bet buvo ir tokių kapelionų, kurie iš tingumo ar dėl kitų priežasčių į ateitininkus žiūrėjo abejingai. Pats visa širdimi atsidėdamas katalikiškajam jaunimui, Dovydaitis negalėjo suprasti tokių kapelionų, tad ir nesivaržydavo jiems priminti katalikiškojo jaunimo globos pareigą. Paprastai primindavo vietoj žodžiu, tačiau bent kartą ėmėsi ir laiško, kai susidūrė su kapelionu, kuris nesiteikė su juo kalbėtis. 1935 lapkričio 4 jis šiam kapelionui parašė laišką, kurį adresatas perdavė savo mokyklinei vyresnybei. Oficiozas „Lietuvos Aidas“ 1936 sausio 8 šį Dovydaičio laišką viešai paskelbė, tik nutylėjo to kapeliono pavardę ir jo miestą. Laiškas buvo toks:

Gerbiamasis! Jau seniai laukiau progos arba su Tamsta kalbėtis žodžiu, arba laišką parašyti. 1935.X.27 d. moksleivių pamaldos (miesto pavadinimas. Red.) senojoje bažnyčioje, pagaliau, man davė akstino tai padaryti. Tą dieną po pamaldų susitikus mudviem prie klebonijos, Tamsta pasakei esąs 'dėkingas man už pastabas' ir nuėjai. Tad dabar aš savo tuomet padarytas pastabas truputį išplėsiu ir raštu fiksuosiu.

Ne tik aš, bet ir kiekvienas jautresnis katalikas, sakytąją dieną buvęs moksleivių pamaldose ir lyginęs jose mergaičių ir berniukų dalyvavimą, turės pasakyti, kad bernaičių gimnazijos kapelionas per tas pamaldas gavo kapelionišką testimonium paupertatis ('neturtingumo liudijimą', netikumo įrodymą — J. G.). Ir netenka tuo stebėtis! Aš jau seniai žinojau, kad Tamsta ne tik kad nesirūpini ateitininkais ir jiems nepadedi, bet kai kuomet ir atėjusiems jų reikalams aukų prašyti pro duris varai. Užtat kai kieno esi laikomas 'taktu pedagogu' ir patsai, tur būt, tuo didžiuojiesi. Bet tokiems kapelionams, kurie nesupranta ir neįvertina ateitininkų reikšmės praeities, dabarties ir ateities Lietuvos gyvenimui ir už juos nekovoja ir nerizikuoja, — tokiems vieta kur kitur, tik ne gimnazijoje. Vienų tik 'bequem erbaulich' (patogiai moralizuojančiai — J. G.) sakomų pamokslų bažnyčioje dar negana, kad ir tie pamokslai gali būti sklandžiai stilizuoti. *Šėtono tarnai Lietuvoje paskutiniu laiku rodo vis didesnio uolumo persekioti ir naikinti katalikiškos inteligentijos daigyną — ateitininkus moksleivius* („Lietuvos Aido“ redakcijos pabraukta — J.G.), o Dievo altoriaus tarnai ir netgi tie, kuriems tas jaunimas ypač yra pavestas, pavirto lyg kokiais gramafonais ir pasitenkina tik privalomųjų pamokų ir pamokslų 'atbarabanijimu' bei pamaldų atlaikymu! Tokie 'barabanščikai', o ne kas kitas ir privedė prie to, ką mes šiandien 'šventoje' ir 'katalikiškoje' Lietuvoje turime. Sapienti sat! (protingas supras! — J. G.).

Dėl to nuo šio laiko aš Tamstai sakau ir sakysiu: Idu na vy! (einu prieš jus, skelbiu jums karą — J.G.). Tai yra, Tamstos vyresnybei visur ir visuomet į akis sakysiu Tamstą esant netinkamą kapelioną, ypač tokiai vietai, kaip (miesto pavadinimas. Red.), kame nuo seniai jau yra vietos inteligentijoj įsigalėjusi ateistiška dvasia bei nuotaika. Dėl to čia reikia ypač uolių darbininkų, kurie bent jaunojoje inteligentijoje sudarytų bent kiek katalikiškos atsvaros. O tam darbui puikiausia priemonė yra ateitininkai moksleiviai, kurie patys sąmonindamiesi katalikybėje, sąmonina ir savo aplinkumą — savo kitus draugus.

Kam šitai yra neaišku, tam nevieta gimnazijoje ir kapelionauti.

Pr. Dovydaitis

Savo įvade į šį Dovydaičio laišką „Lietuvos Aido“ redakcija pastebėjo, kad iš jo „matyti, kokių metodų griebiasi žinomas katalikiškos visuomenės veikėjas ateitininkų veiklai moksleivių tarpe palaikyti“. Todėl tas kapelionas „oficialiai kreipėsi į savo gimnazijos vyresnybę, prašydamas jį apginti nuo tokių terorizavimo priemonių“. Oficiozo redakcija po laiško dar pri-

dėjo tokią savo pastabą: „Ilgų komentarų nereikia. Tokios ateitininkų veiklos 'skatinimo' priemonės paprastoje kalboje vadinamos terorizavimu“.

Savo šį laišką apsilaidėliui kapelionui Dovydaitis parašė tikrai dovydaitiškai — tiesmukai, be „ceremonijų“ ir be „diplomatiškos“. Laiške atsispindi ta rūsti, galėtume sakyti, tiesiog pranašiška rūsti nuotaika, kuria jis tuo metu „Ateityje“ vaizdavo prieš dvidešimt penkerius metus prasidėjusio ateitininkų sąjūdžio aplinką. Spalio numerio (1935 m.) straipsnį, pradžioj primindamas Kristaus Valdovo šventę, Dovydaitis taip ir užvardijo: „Antikristo karalystės veikėjai Lietuvoj prieš 30 - 25 metus“. Ir lapkričio numerio straipsnis, rašytas tik 10 dienų anksčiau už laišką tam kapelionui, taip pat turėjo panašią antraštę: „Antikristo tarnai universitetų katedrose Vakarinėj Europoj ir Rusijoj prieš 100 - 25 metus“. Abu šie straipsniai paremti giliu įsitikinimu: kas kovoja prieš Kristų, tas tuo pačiu rengia kelią Antikristui. Rusijoj „tikra Antikristo gadynė“ jau įsigalėjusi: „eilinio velnio valdžią“ (carizmą) pakeitė „Belzebubo — visų velnių vyriausiojo — valdžia“ (bolševizmas). Bolševikai tiesė nagus ir Lietuvą pagrobti. Skaudžiausia buvo, kad nepriklausomo gyvenimo Lietuvai pavydėjo ne tik kaimynai, bet ir jos pačios „išgamos vaikai“, kurie verčiau rinkosi bedievišką rusybę negu katalikišką lietuvybę. Tas pats V. Kapsukas, kuris Veiveriuose 1905 m. demonstravo savo netikėjimą, penktadienį užsisakdamas dešros, po 14 metų „iš Rusijos žygiavo į Lietuvą, vesdamasis paskui save rusų kariuomenę, kad nepriklausomam gyvenimui besikeliančią Lietuvą vėl pavergtų bolševistinei Rusijai taip, kaip pirma Lietuvą laikė pavergusi caristinė Rusija“. Gal būt, daugelis, patys nesuvokdami, rengė „Lietuvai Antikristo karalystę, kiek jie siekė išnaikint žmonėse Kristaus skelbtąją religiją“¹³². Prieš visus tiesioginius ar netiesioginius Antikristo karalystės rengėjus kovoti už Kristų mūsų tautoje ir gimė ateitininkų sąjūdis.

Spausdindamas tą savo straipsnį apie ateitininkijos gimimą prieš dvidešimt penkerius metus „Ateities“ spalio numeryje, Dovydaitis ir baigė savo atsiminimus šio žurnalo „skaitytojų šeimynos“ kvietimu „tinkamai paminėti besiartinančią Kristaus Valdovo šventę (X.27), padėkot Aukščiausiam ir tautų gyvenimo Tvarkytojui, kad Jis mūsų Tėvynę neleido Antikristo pasiuntiniams pavergti ir paprašyt ištvermės galutinai atkovot Lietuvą

Kristui, pagal mūsų šūkį: Viskas Lietuvai, o Lietuva Kristui!“¹³²

Kaip tik tą Kristaus Valdovo sekmadienį Dovydaičiui buvo lemta lankytis to apsileidusio kapeliono mieste ir savo akimis pamatyti, kokių vaisių nešė šis apsileidimas.

Iš cituotojo straipsnio visai aišku, koku būdu ir Dovydaičio laiške tam kapelionui atsirado tas „baisus“ sakinyš apie „šėtono tarnus“, kurį oficiozo redakcija pabraukė dėmesiui atkreipti. Į ateitininkus iš dvidešimtpenkmečio perspektyvos Dovydaitis visų pirma žvelgė kaip į sąmoninguosius kovotojus prieš Antikristo karalystės rengėjus. Todėl jam buvo visai nesuprantamas nesusipratimas nepriklausomoje Lietuvoje persekioti tuos, kurie, kovodami už Kristų, tuo pačiu stiprina jos nepriklausomybės dvasinius pagrindus. Ateitininkų sąjūdis per dvidešimt penkerius metus įrodė savo vertę „įvairiųjų reikšmingumu ne tik religinei Lietuvos šviesuomenės sąmonei auklėti, bet ir lietuvių tautai, kovojant už savo nepriklausomybę ir ugdant joje kultūrines jėgas, būtinąsias jos iškovotai nepriklausomai valstybei sustiprinti ir išlaikyti jai per amžių amžius“. Dar labiau Dovydaičiui buvo nesuprantama, kad to visko nematė žmogus, įpareigotas rūpintis jam pavesto jaunimo katalikiškuoju auklėjimu.

Koks buvo pagrindas tam kapelionui parašyti tokį laišką, Dovydaitis atvirai išdėstė savo paaiškinimo laiške, kurį „Lietuvos Aidas“ išspausdino 1936 sausio 18 numeryje:

Laiške minimoji praeitų metų spalio mėn. 27 d. šventė buvo ne eilinis, bet Kristaus Valdovo šventės sekmadienis. Tą dieną atsitiktinai buvau užėjęs į moksleivių pamaldas (Miesto pavadinimas. Red.) bažnyčioje; pamaldas tą dieną laikė (Miesto pavadinimas. Red.) berniukų gimnazijos kapelionas. Pamaldose dalyvavo drauge abiejų — berniukų ir mergaičių — gimnazijų moksleivija. Per šias pamaldas didelis būrys mergaičių moksleivių ėjo šv. Komunijos, o berniukų, rodos, nė vienas. Toks kontrastas krito į akis ne man vienam. Dėl to tuoj po pamaldų prie klebonijos, susitikęs kapelioną, jam ir pareiškiau savo nusistebėjimą tokiu skirtingu mergaičių ir berniukų dalyvavimu pamaldose. Bet kapelionas su manim ilgiau kalbėtis nenorėjo, tik ironiškai pasakė 'dėkoju už pastabas' ir nuėjo. Tuo met aš, grįžęs į Kauną, ir parašiau jam, *Liet. Aido* skaitytojams jau žinomą, laišką.

Prašydamas „Lietuvos Aido“ redakciją įdėti jo paaiškinimą, Dovydaitis motyvavo taip: „Ši paaiškinimą, drauge nurodant vietą ir asmenį, aš tariuos esant būtinai reikalingą po to,

kai mano tas, visai privataus pobūdžio, laiškas tapo dabar paskelbtas ir viešumos žiniai; nes kas buvo visai aišku laiško adresatui, yra nevisai aišku visuomenei, ir tatai kelia joje nepagrįstų spėliojimų bei gandų; o su tokiu reiškiniu reikia kovot“.

Gavusi progos, oficiozo redakcija (tuometinis vyr. redaktorius rašytojas V. Alantas) šį kartą savo prieraše jau plačiau replikavo Dovydaičiui. Kadangi paaiškinimas tekalba apie tai, kas paskatino Dovydaitį aną laišką rašyti, o paties to laiško turinio noliečia, oficiozo redakcija padaro išvadą: „Iš to aiškiai matyti, kad prof. Pr. Dovydaičio 'paaiškinimas' nieko nepaaiškina“. O toliau vėl pakartoja, kad „jo vartojamos priemonės skatinti ateitininkų veikimą yra ne kas kitas, kaip terorizavimas, dar geriau moralinis teroras“. Dėl „šėtono tarnų“ oficiozo redakcijai „nenoromis kyla klausimas, kas tos 'būtybės' ir ar jų iš tikrųjų neprivis Lietuvoje, jei bus pradėti vartoti metodai, kokius vartoja prof. Pr. Dovydaitis ateitininkų veiklai skatinti?...“ Kaip matyti iš paskelbtojo laiško, Dovydaitis jaunimo auklėjimą suprantąs „sroviškai“, todėl ir reikią „visiškai šaltai paklausti, ar vieta mūsų universitete žmonėms, kurie skaldo ir srovina jaunimą, sąmoningai ignoruodami vienijimo linkmę priaugančios kartos auklėjime?“

Oficiozui nebebuvo reikalo šį klausimą „visiškai šaltai“ kelti, nes jau prieš dvi dienas, 1936 sausio 16, prezidentas buvo Dovydaitį atleidęs iš profesoriaus pareigų. Tokį platų mokslinį darbą dirbusio profesoriaus atleidimas už tą privatų laišką (tegu ir kiek kam grubų) sukėlė pasipiktinimą ir profesoriuose, ir studentuose, ir plačiojoje visuomenėje. Režimo ruporui — oficiozui nebuvo abejonės, kad Dovydaičio laiškas reiškė „moralinį terorą“. Bet kiti tikrą, nebe metaforinį, o „visiškai šaltą“ terorą matė žmogaus iš darbo atleidime tik dėl jo įsitikinimų. Ne dėl ko kito Dovydaitis buvo iš universiteto pašalintas, kaip dėl jo veiklos moksleiviuose ateitininkuose. O ar šių pastarųjų veiklos uždraudimas ir jos persekiojimas nebuvo katalikiškojo jaunimo terorizavimas? Šį klausimą Dovydaičio atleidimas dramatiškai kristalizavo.

Tai savo ruožtu paliudijo, kad po savaitės „Lietuvos Aidas“, sausio 25 numerį, vėl grįžo prie Dovydaičio atleidimo oficialiu interviu su švietimo ministru J. Tonkūnu. Kadangi Dovydaičio atleidimas esąs „įvairiai aiškinamas“, tai švietimo ministras ir malonėjęs paaiškinti priežastis, atsakydamas į tris klausimus.

Pirmasis klausimas atspindėjo daugelio pasipiktinimą brutaliu universiteto autonomijos pažeidimu: „Ryšium su p. Dovydaičio atleidimu kalbama, kad profesorius tegali būti atleistas iš pareigų tik fakulteto tarybos pristatymu. Ar turi teisinio pagrindo toks tvirtinimas?“ Ministras atsakė: „Neturi. Respublikos Prezidento teisė atleisti profesorių iš pareigų universiteto statutu nesuvaržyta“. Fakulteto taryba turinti teisę pristatyti profesorių atleisti tik tuo atveju, kai jo paskaitos nesuderinamos su universiteto moksliniu rimtumu. Gi „p. Dovydaitis atleistas dėl kitokios priežasties“.

„Teisiniu pagrindu“ pasirūpina ir visi prievartiniai režimai. Tad ir ministrui buvo po ranka universiteto statuto paragrafas: „Vyresnįjį mokslo personalą atleidžia Respublikos Prezidentas“. Tik ministras nutylėjo, kad ir Smetonos režimas jau buvo pasirūpinęs universiteto tradicinės autonomijos teisiniu aprėžimu. O Dovydaičio atleidimu buvo sudaromas precedentas prezidentui visiškai savivališkai šeiminkauti universitete, nepaisant jo pagrindinių institucijų — fakultetų. Ministro teikiamoji universiteto statuto interpretacija šį savivaliavimą ėmėsi „įteisinti“.

Antrasis klausimas buvo toks: „Ar tiesa, kad p. Dovydaitis atleistas dėl jo politinių įsitikinimų?“ šis klausimas atspindėjo visuomenės pasipiktinimą, kad universiteto autonomija buvo pažeista tik politiniais motyvais. Ministras į šį klausimą suktai atsakė: „Dėl politinių įsitikinimų valstybės tarnautojai iš tarnybos neatleidžiami. P. Dovydaitis atleistas iš tarnybos dėl veiksmų, nesuderinamų su valstybės tarnautojų pareigomis. Jau anksčiau p. Dovydaitis buvo Kauno (ar ne Marijampolės? — J.G.) karo komendanto baustas, po to raštu buvo įspėtas laikytis disciplinos, bet nei komendanto bauda, nei įspėjimas nedavė teigiamų rezultatų“.

Kad režimas nesulaukė iš Dovydaičio „teigiamų rezultatų“, be abejo, tiesa: Dovydaitis nesidavė įbauginamas. Bet šiaip toks ministro atsakymas tėra formalus sofizmas: ne dėl įsitikinimų, o dėl veiksmų. Niekas negali bausti įsitikinimo kaip tokio, nes niekas negali jo ir žinoti, kol jis tėra įsitikinimas. Tačiau joks tikras įsitikinimas nelieka tik „viduje“, nes kuo tikima, pagal tai ir veikiama: veiksmai įkūnija žmogaus įsitikinimus. Ir Dovydaitis buvo baustas karo komendanto, o vėliau to paties švietimo ministro įspėtas ne už kokius kriminalinius nusikal-

timus, o tik už savo įsitikinimų vykdymą režimo persekiojamose katalikiškose organizacijose, ypačiai moksleiviuose ateitininkuose. Pati idėjinė veikla buvo to meto „autoritetinio“ režimo laikoma nusikaltimu. O kad tuometinio režimo vykdytas idėjinis prievartavimas bent šiek tiek būtų „teisiškiau“ pagrįstas, ir idėjinės organizacijos buvo skelbiamos politinėmis. Todėl ir oficiozas, ir ministras kalba apie „politinius įsitikinimus“, lyg Dovydaitis būtų buvęs atleistas už kokią nors priešvalstybinę veiklą ar tiesiog už perversmo organizavimą.

Trečiasis klausimas lietė paties oficiozo paskelbtą privatų Dovydaičio laišką: „Ar atleidimas turėjo ryšio su paskelbtu 'Lietuvos Aide' p. Dovydaičio laišku rašytu vienam kapelionui?“ Ministras pripažino: „Taip. Be kitų priežasčių prisidėjo dar ir šita. P. Dovydaitis verčia kapelionus slaptai organizuoti mokyklose uždraustas kuopeles. Tiems kapelionams, kurie neklauso tų instrukcijų, p. Dovydaitis atvirai grasina. Be to, p. Dovydaitis neleistiniais žodžiais vadina tuos, kas ateitininkų veiklą mokyklose draudžia. Toks tarnautojas, kuris terorizuoja kitus tarnautojus vien tik dėl to, kad jie laikosi valdžios instrukcijų, negali būti kenčiamas valdžios įstaigoje“.

Pastarasis ministro atsakymas yra atviras prisipažinimas, kad Dovydaitis buvo atleistas tik už tai, kad veikė moksleiviuose ateitininkuose, nepaisydamas jų uždraudimo jau prieš penkerius metus. O nepaisė dėl to, kad ši uždraudimą laikė neteisėta prievarta. Ne tam jis buvo pradėjęs ateitininkų sąjūdį dar caristinės Rusijos priespaudoje, kad sutiktų su jų užgniaužimu nepriklausomoje Lietuvoje. Privatus laiškas „vienam kapelionui“ tebuvo priekabė, turėjusi parodyti, su koku „moraliniu teroru“ Dovydaitis veikia valdžios uždraustuose moksleiviuose ateitininkuose.

„Lietuvos Aidas“, tiek paskelbdamas Dovydaičio laišką tam kapelionui, tiek kitus du kartus, neatskleidė jo pavardės. Cenzūrai buvo įsakyta prižiūrėti, kad ir kita spauda nutylėtų to kapeliono pavardę. Kas buvo tas „vienas kapelionas“, viešumon žinia praspruko tik po metų, kai pasirodė Lietuviškosios Enciklopedijos VI tomas su Dovydaičio biografija. Būtent, tą savo statoką ar net grubų laišką Dovydaitis buvo parašęs Šiaulių berniukų gimnazijos kapelionui kun. Mykolui Grubiui (g. 1894 m.), tas pareigas toje gimnazijoje ėjusiai nuo 1924 m., kai į jas buvo paskirtas po Teologijos - filosofijos fakulteto baigimo (į kunigus buvo įšventintas jau anksčiau — 1919 m.). Buvo

tai kapelionas, kuriam veltui Dovydaitis savo laišką rašė: negalėjo jam rūpėti katalikiškas jaunimo auklėjimas, kai nė pats katalikiškasis tikėjimas jam nebuvo brangus. Eilę metų gyvenęs (viešai, nors neoficialiai) su viena gimnazijos mokytoja, vėliau jis visai iš kunigų pasitraukė (jau antrojoje sovietinėje okupacijoje).

Be abejo, visur buvo visokių intervencijų, bet daugiausia Dovydaičio grąžinimui į universitetą padėjo paties fakulteto tylios, bet atkaklios pastangos. „Dovydaičio atleidimas iš universiteto drauge būtų reiškęs, kad fakultetas netektų ir labai svarbaus dėstytojo. Visi tai pergyvenome! Amžinai fakulteto bėdomis susirūpinęs dekanas Kuraitis pradėjo 'derybas' su ministru Tonkūnu, kuris tada taip labai buvo nusistatęs prieš Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyrių“ (Z. Ivinskis). Iš Dovydaičio tuoj, sausio 23, buvo paimtas pasižadėjimas „jokios veiklos moksleivių ateitininkų tarpe nuo šiol nevaryti“. Šiuo reikalu Z. Ivinskis laiške rašo: „Mums, rodos, visiems tada natūralu atrodė, kad Dovydaitis bent formaliai turi patenkinti ministro Tonkūno reikalavimą, o kaip ten iš tikrųjų vėliau bus, tai jau kitas reikalas. Tada buvo labai svarbu, kad jį vėl grąžintų į fakultetą. Niekas nekėlė kitokio balso“. Nors atitinkamas pasižadėjimas iš Dovydaičio buvo tuojau pat (po 7 dienų nuo atleidimo) paimtas, tačiau jis buvo grąžintas į universitetą tik po dviejų mėnesių, nuo kovo 16¹³⁴. Tuo būdu Dovydaičio biografiją ir pajavirina pastaba, kad Lietuvos universitete jis profesoriavo su pertrauka nuo 1936 sausio 16 iki tų pačių metų kovo 16.

Fakulteto profesorių dėka Dovydaitis neturėjo finansinio nuostolio dėl šių poros mėnesių. Teologijos - filosofijos fakulteto profesoriai jau nuo seniau buvo sudarę specialų fondą išlyginti atlyginimams (iš profesoriaus į vyr. asistentus nužemintas Erečas, privatdocentu darbą pradėjęs Maceina etc.). Paprastai kas mėnesį universiteto kasai buvo pateikiamas sąrašas, kiek iš kurio fakulteto dėstytojo tą mėnesį atskaityti į tą specialų fondą. Atleidus Dovydaitį, tuojau buvo apsidėta dar didesniu atlyginimo nuošimčiu į specialųjį fondą, kad neprapultų jo atlyginimas (Z. Ivinskio informacija).

Nors Dovydaitis ir buvo grąžintas į universitetą, bet ir toliau jis jautė režimo jam nemalonę. Anksčiau sakytą, kad 1938 m. pedagogikos istorijos kursas buvo iš jo atimtas fakulteto tarybos nutarimu. Tačiau lieka atviras klausimas, kiek šis nutarimas bu-

vo padarytas jos pačios iniciatyva ir kiek jis buvo netiesiogiai režimo „įtaigautas“? Šį klausimą kelti verčia paties Dovydaičio dviejuose turimuose laiškuose kartus nusiskundimas. Būtent 1938 kovo 8 laiške jis rašo:

Kad mano pajamos nebūtų per didelės, šiuo metu pasirūpino ir Eksce-lencija švietimo ministras, atimdamas iš manęs 4 paskaitas (pusę visų turėtų), būtent neleisdamas man skaityti pedagogikos ir senovės filosofijos istorijos, t.y. dalykų, kuriuos skaičiau, fakulteto pavestas, nuo pat uni-versiteto įsikūrimo pradžios, ir tuo gerokai sumažindamas mano algą. Tai tokiu pažymėjimu arba „ordinu“ aš, pasirašęs Lietuvos nepriklausomybės aktą, galiu pasidžiaugti Lietuvos nepriklausomybės 20 metų su-kakties proga. „Gražu mūs Lietuvoj“, anot „Kuntaplio“ (satyros laikraš-tis — J. G.).

Ta žinia buvo pasiekusi ir JAV lietuvių katalikiškąją spau-dą. „Drauge“ (1938.V.7) buvo cituojama iš „Amerikos“ tokia informacija:

Prof. Pr. Dovydaitis sulaukė naujų „malonių“ iš švietimo ministe-rijos, kuri apkarpė jo dėstomus dalykus, sumažindama, Darbininko prane-šimu, jam atlyginimą 287 litais mėnesiui.

Jau vėliau paties Dovydaičio 1938 gruodžio 19 laiške kun. K. Urbonavičiui, išspausdintame „Drauge“ (1939.I.19), rašoma:

Mano srity naujienų labai nedaug. Universiteto fronte tiek: iš 4, šių metų pavasarį man atimtų, paskaitų nuo IX. 1 man yra grąžinta 1; vis dėlto geriau, kaip nieko.

Neturint daugiau duomenų ir dėl to klausimą paliekant at-virą, galima tik tokią prielaidą daryti: švietimo ministerijai spaudžiant, kad fakulteto taryba iš Dovydaičio atimtų du kur-sus, buvo sutartas kompromisinis sprendimas: pedagogikos is-torijos kursas pavestas A. Maceinai, bet senovės filosofijos isto-rija ir toliau palikta Dovydaičiui.

3. *Katalikų visuomenė pagerbia Dovydaitį*

Kiekviena be kaltės patirta nuoskauda palieka žmoguje kartėlio. Daug kartėlio turėjo nusėsti ir Dovydaičio širdin, kai lyg koks nusikaltėlis buvo įmestas į kalėjimą, o vėliau pašalin-tas iš universiteto. Atleidimas iš profesoriaus pareigų lyg apvai-nikavo visas ligi tolei patirtas nuoskaudas. Šiuo „apvainikavi-mu“ Dovydaitis pradėjo savo amžiaus penkiasdešimtuosius me-tus.

Katalikiškoji visuomenė, vertindama didžius Dovydaičio nuopelnus ir drauge atjausdama jo patirtas nuoskaudas, jo 50 metų jubiliejų itin jautriai ir plačiai atšventė. Kaune Ateitininkų rūmų salėje Kalėdų atostogų metu (XII.28) sendraugų centro valdyba surengė iškilmingą trijų jubiliatų — Dovydaičio, Šalkauskio ir vysk. J. Staugaičio minėjimą. Už poros mėnesių (1937.II.28) Kaune antrą jau vieno tik Dovydaičio minėjimą Metropolijos kunigų seminarijos salėj surengė jos auklėtiniai — Dovydaičio klausytojai (jo katedra priklausė, kaip sakyta, Teologijos skyriui, kurį sudarė seminarijos vyresnieji kursai). Minėjimo garbės prezidiume buvo vyskupai K. Paltarokas ir M. Reinys, seminarijos rektorius kan. Pr. Penkauskas, prel. A. Dambrauskas-Jakštas ir dr. J. Leimonas (tuometinis pavasarininkų vadas). Didžiulę salę buvo sausakimšai pripildžiusi Kauno katalikų rinktinė šviesuomenė: profesoriai, kiti pasauliečiai inteligentai, studentai. Įžanginiame žodyje kan. Pr. Penkauskas aptarė Dovydaičio apologetinius bei apskritai religinius raštus. Pagrindinę paskaitą apie visą Dovydaičio mokslinę veiklą skaitė vysk. M. Reinys, kuris apskaičiavo, kiek puslapių Dovydaičio suredaguota ir paties prirašyta. „Girdėdamas tą statistiką, žmogus galvoji: davus kam tik perrašyti visa tai, turėtum gana darbo kokiems 25 metams“. Taip rašė vyskupas K. Paltarokas, kuris pats šį minėjimą ir aprašė savosios vyskupijos savaitraštyje „Panevėžio Garse“ (1937.III.13, Nr. 11).

Ateitininkijos tėvo suaktį minėjo ir slaptosios moksleivių ateitininkų kuopos. Pavyzdžiui, Panevėžio visų mokyklų ateitininkai iškilmingam Dovydaičio minėjimui buvo susirinkę katedros požemy. Tuometinio Panevėžio vyskupijos jaunimo vadovo kun. A. Sušinsko sumanymu, jubiliatui buvo parengta ir dovana — jo paties nuotrauka, padidinta iki natūralaus dydžio, o po ja visų Panevėžio mokyklų atvaizdai ir panevėžiečių ateitininkų parašai. Dovydaitis buvęs ta nuotrauka patenkintas, pasikabinęs ją savo darbo kambaryje; kai vėliau atsilankydavęs koks nors panevėžietis studentas, liepdavęs susirasti paveikslą savo autografą ir jam parodyti.

Plačiai Dovydaičio jubiliejų paminėjo ir katalikiškoji spauda. „Ateitis“ savo pirmąjį redaktorių pagerbė vien jam skirtu specialiu (1936 gruodžio) numeriu¹³⁵, sutelkusi jo mokslo draugų ir vėlesnių bendradarbių nemažą atsiminimų pluoštą. St. Šalkauskis parūpino „Židiniui“ studijinį straipsnį apie Dovy-

daitį, o „Ateityje“ jam skyrė „atvirą laišką“. Pasauliečio Dovydaičio darbus įvertino vyskupai: M. Reinys ir J. Staugaitis. Tautinius Dovydaičio nuopelnus pabrėžė pats buvęs respublikos prezidentas A. Stulginskis. Mokslinį jo darbštumą akcentavo prof.

S. Kolupaila (dalį jo straipsnio „XX Amžiuje“ iškando cenzūra).

Šis katalikiškosios visuomenės parodytas dėmesys Dovydaičiui to meto sąlygomis buvo lyg savotiškas jo reabilitavimas aki-vaizdoje to visokeriopo juodinimo, kurį vykdė režiminė spauda. Taip suprasdamas savojo jubiliejaus paminėjimą, Dovydaitis nesikratė „garbės“. Kaip prisimena buvęs ateitininkų sendraugių pirmininkas Juozas Brazaitis, Kaune organizavęs trijų minėtų jubiliatų pagerbimą, „Dovydaitis pasirodė tame susirinkime ir aiškiai buvo patenkintas, Šalkauskis nesirodė — nepripažindamas 'jubiliejų'“. O kai su viena studente Dovydaitis grįžo iš kun. K. Žitkaus, kuris buvo parašęs dovydaitiniame „Ateities“ numeryje įžanginį puslapį, Dovydaitis tos studentės paklausė: „Ar skaitei, kaip jis apie mane gražiai 'Ateityje' parašė? — Kaip neskaitysi! Ir atpasakoti galėčiau, tik man neišeitų taip poetiškai. — O tu, ar parašysi apie mane?“ (ta studentė šiai knygai pateikė plačią atsiminimų, ką tik cituotoj vietoj pastebėdama: „tad čia, tur būt, ir tesiu pažadą“). Panašiai ir kitai studentei Dovydaitis buvo užsakęs parašyti apie jį atsiminimų. Tad galėtume sakyti, kad jis nesikratė „garbės“ ne tik dabartyje, bet ir ateityje.

Kai Dovydaitis visai nesipriešino jo iškilmingam pagerbimui, J. Eretas stačiai jo paklausė, kodėl sutinka būti „tokio viešo išgarbinimo objektu“. Dovydaitis „vaiko naivumu atšovė: 'Po mirties neišgirsiu, kaip mane vertina. Bet aš tai noriu žinoti'“. Priešingai, Šalkauskis panašaus pagerbimo „gintę išsigynė: 'Net ir visais Lietuvos arkliais manęs ten nenutempsite'“¹³⁶

„Vaiko naivumu“ ar — tiesaus žmogaus atvirumu Dovydaitis nesipriešino jo sukaktuviniam pagerbimui? Nebūtų teisinga cituotą liudijimą aiškintis, lyg tikrai kuklus buvo tik Šalkauskis, o Dovydaitis stokojo kuklumo. Skirtingas jų šiuo atžvilgiu nusistatymas teliudija jų charakterių skirtingumą, bet mažai ką turi bendra su kuklumu ar nekuklumu Šalkauskis buvo uždaro kabineto žmogus, todėl ir nebūtų davęs nė visais Lietuvos arkliais nutempiamas į viešą jo pagerbimą. Priešingai, Dovydaitis visada buvo žmonėse, todėl ir buvo jam smalsu pasiklausti, ką apie jį žmonės mano. Be to, Šalkauskį ir be jokių

sukakčių visą laiką supė garbė, o Dovydaičiui teko kartėlio patirti ir pačiuose ateitininkuose. Šalkauskio raštai buvo išleisti atskiromis knygomis, o Dovydaičio — išsklaidyti mažai skaitomų žurnalų puslapiuose. Visiems pavyzdžiu statomam Šalkauskiui tikrai būtų buvę koktu tapti „viešo išgarbinimo objektu“. Tačiau visko prisiklausiusiam apie savo kaimietišumą, stačioniškumą, šiurkštumą etc. Dovydaičiui tegalėjo būti malonu patirti, kad žmonės šį tą ir jame vertina. Bet jei kas būtų pradėjęs Dovydaičiui berti tuščias pagyras, jis visai būtų nesivaržęs jų atžariai paniekti. Tuščias pūtimasis, kuris padaro žmogų nekuklų, Dovydaičiui buvo ne mažiau svetimas, kaip Šalkauskiui.

Priklauso žmogui savigarba, nes be jos žmogus nyksta. Todėl savo ruožtu niekas nėra abejingas ir kitų jam reiškiamai pagarbai. Kas per daug stengtųsi kuklus pasidaryti, greičiau įkūnytų tik nekuklumą, nes savo tariamu kuklumu tik kitus baidytų. Tikras kuklumas dėkingai įvertina sulaukiamą pagarbą, o ne išdidžiai ją atmeta. Todėl ir Dovydaičio atvirą džiaugimąsi, jog buvo pagerbta jo amžiaus auksinė sukaktis, ir reikia laikyti tik jo prigimtiniu tiesumu. Dirbo, ką brangino, todėl ir džiaugėsi, kad tas darbas jį padarė ir kitiems brangų.

Kitos amžiaus sukakties švęsti Dovydaičiui jau nebeteko. Jei nebūtų buvusi paminėta jo 50 metų amžiaus sukaktis, tai ne tik Dovydaitis nebūtų išgirdęs, kaip buvo vertinamas, bet ir mes stokotume didelės dalies tos medžiagos, kuriai progą sudarė kaip tik ši sukaktis. Galime tik dėkingai džiaugtis, kad tiek šia proga, tiek kitomis progomis Dovydaitis tariamu kuklumu neparalیزavo savo plunksnos ir nesivaržė bent šį tą iš savo gyvenimo ir darbų aprašyti ir tuo būdu mums palikti.

Gal būt, Dovydaitis, nors „veikime ir neieškojo šlovės“ (J. Eretas), tačiau nebuvo garbei ir abejingas dėl to, kad žinojo visuomenėj veikiančiųjų garso efemeriškumą. Prieš pat II pasaulinio karo pradžią ar jau sovietiniais metais Dovydaitis kartą C. Surdokui taręs: „Cezari, aš pavėlavau numirti!“ Kadangi visi nori ko ilgiau gyventi, tokia Dovydaičio mintis apie pavėlavimą numirti pasirodžiusi neaiški. Klausiamas Dovydaitis maždaug taip paaiškinęs savo mintį: „Matai, numirti reikia, kai savo uždavinį gyvenime esi atlikęs, bet dar esi reikalingas gyvenimui. Tada tavo mirtį visi apgailės ir tave atmins geru žodžiu. O jei pragyvensi iki to, kad daraisi visiems nereikalingas,

tada visi tik laukia, kada kojas pakratysi, ir niekam tavęs negaila“.

Laisvoje Lietuvoje Dovydaitis visą laiką buvo ir būtų buvęs „reikalingas gyvenimui“. Tačiau sovietinėj okupacijoje jis iš karto pasidarė niekam nebereikalingas. Okupantams reikėjo jį tik sunaikinti, kaip ir daugelį kitų veikliųjų šviesuolių. Ir tai buvo atlikta toje šiurpioje tyloje, kurioje visos sovietinės aukos be gailesčio sunaikinamos. Šitai turint galvoje, ne be pagrindo Dovydaitis buvo tada taręs „pavėlavau numirti!“ Niekur nebuvo viešumoj nė pats jo likvidavimo faktas paminėtas. Net patys jo artimieji Lietuvoj kelis metus nežinojo, ar jis dar kur kalinamas, ar jau seniai nebėra jo gyvųjų tarpe. O čia net keliolika metų nežinojome jo likimo.

XIII

KASDIENINĖJE NAMŲ IR ŠEIMOS BUIITYJE

Kun. J. Prunskis savo atsiminimuose apie Dovydaitį pasakoja tokį atvejį: „Kadangi seminarijoje beveik visi profesoriai buvo kunigai, tai buvome įpratę į kreipinį 'Kunige Profesoriau!'. Kartą po paskaitos įėjęs pas Dovydaitį profesorių kambary, kažkaip iš to įpratimo ir į jį kreipiausi 'Kunige Profesoriau!' Sumišęs greit susigriebiau, bet Dovydaitis pratarė: 'O gal taip ir būtų gerai, gal aš ir turėčiau būti kunigas'“.

Juokais Dovydaitis vadindavo save „puskunigiu“. Tačiau į kunigus neišėjo. Kaip dauguma to meto kaimiečių motinų, Dovydaitienė norėjo savo sūnų pamatyti kunigu. Kun. E. Paukščio liudijimu, ir jis pats svarstė šį klausimą, bet nutarė vesti, taip motyvuodamas: „Būdamas pasaulietis, mažiau negu kunigas varžomas ir mokslu ginkluotas, galėsiu lengviau prieiti prie mokytesnių žmonių bei platesnės visuomenės ir juos paveikti“.⁸²

Tuo būdu, užuot išėjęs į kunigus, Dovydaitis tapo apaštališkos dvasios pasauliečiu.

Kunigo pašaukime yra daugiau pasiaukojimo, bet užtat mažiau kasdieninių rūpesčių. Kada tačiau renkamas apaštališkos dvasios pasauliečio kelias, ryžtamasi sunkiai daliai. Toks buvo Dovydaičio pasirinkimas, sukuriant šeimą. Priklauso jo biografijai ir kasdieninis jo gyvenimas — karčioji kasdienybė.

1. *Dovydaičio gyvenimo asketinis paprastumas*

Varganų sąlygų studentui vedus, jo padėtis nepagerėjo. Greičiau pasunkėjo, nes kitais metais atsirado ir trečia burna mai-

tinti — gimė dukrelė Ona (1912.IX.15). Krikšto tėvu buvo pakviestas Maskvos Šv. Petro ir Povilo bažnyčios viceklebonas kun. E. Paukštis. Dovydaitis buvo artimai su juo susidraugavęs, bet jaunavedžių jam vizitas baigėsi tokia istorija:

Patyręs, kad Dovydaičiai numato jį aplankyti, kun. E. Paukštis įspėjo savo naują tarną, jog jei jie ateitų, dar jam negrįžus, paprašyti jo palaukti. Vėliau grįžęs ir nieko neradęs, kunigas klausia tarno, ar ponai Dovydaičiai nebuvo atėję. Tarnas atsako: ne. Žinodamas Dovydaičio punctualumą ir žodžio laikymą, kunigas suabejojęs vėl tarno klausia: „Ar tikrai niekas nebuvo atėjęs?“ Tas atsako: „Atėję tai buvo, bet ne ponai, o muzikai. Aš pasakiau, kad kunigo nėra ir, gal būt, negreitai pareis“. Jau buvo kunigui aišku, kas buvo atėję, anksčiau, negu juos tarnas nupiešė: „Nu, ans buvo su kaimiečio kepure ir degutuotais auliniiais batais, o ana — su namie austa skara ir skepetą“.⁸²

Ši anekdotinė istorija vaizdžiai iliustruoja, kaip „neponiškai“ Dovydaičiai pradėjo bendrą gyvenimą.

Vilniuje Dovydaičiai prieš pat I pasaulinio karo išsiveržimą sulaukė antrojo vaiko — sūnelio Jono g. (1914.VII.12). Prasidėjo sunkūs karo metų vargai su okupacine spauda ir su pusbadžiu gyvenimu nuo provincijos izoliuotame Kaune. Ilgai truko ir pokario metų varganos sąlygos.

Jonas Dovydaitis savo rašytojo autobiografijoje pasakoja iš ankstyvosios jaunystės atmintin įstrigusį vaizdą: „Vieną dieną būrys vokiečių kareivių įsiveržė gimnazijos kieman ir ėmė lipti į senus gluosnius. Baisiai klykė senos varnos, sukdamos aplink lizdus. Kareiviai, įsliuogę viršūnėn, taršė lizdus ir rinko kiaušinius. Čia pat jie kiaušinius ir gėrė, taukštelėję į geležinį bato užkulnį...“

Jei tokia maisto padėtis buvo kareivių, aišku, ne lengviau su maistu buvo ir civiliniams gyventojams. „Maloniausia kelionė būdavo į Aleksoto kalną. Kasdien Nemuno pakrante varydavome karvę ganyklon. Tada Kauno krautuvėse pieno net su žiburiu nebūtum radęs... Jį nešiojo su skardinėmis po namus priemiesčių gyventojai.. . Mūsų karvė iš kaimo, iš tėvo tėviškės“.¹³⁷

Padėtį sunkino ne tik pragyvenimo rūpesčiai, bet ir bendras pereinamojo pokarinio meto nesaugumas. Plėšimai ir vagystės buvo dažnas anų metų reiškinys Kaune. Net ir Dovydaitis apsaugai buvo įsigijęs revolverį (tur būt, pirmą kartą gyvenime). Kartą, nors jau po laiko, teko tą revolverį ir pavartoti. Vieną

vakarą užsisėdėjus su svečiais, žmona pranešė, kad maisto sandėliuko durys atlapos. Dovydaitis tuoj čiupo revolverį ir, jį užtaisęs, puolė į tamsų koridorių. Nors žmona draudė, kad vagys su peiliu nenudurtų, bet jis to nepaisė. Su žvake sandėliuką apšvietus, pasirodė, kad vagys jau spėjo išnešti visas skerstuves, kurias neseniai iš kaimo buvo atvežęs brolis ūkininkas. Vis vien, iš sandėliuko išėjęs, Dovydaitis kieme kelis sykius iššovė į viršų. Į šūvio garsą atėjo lietuvių kareivių patrulis. Dovydaitis su jais pasikalbėjo, bet tuo viskas ir pasibaigė: vagiui — šimtas kelių. Vaikų atmintin šis įvykis stipriai įsispaudė dėl tėvo parodytos drąsos nebijoti nei tamsos, nei plėšikų.

Tie karo bei pokario metai Dovydaičiams buvo pažymėti ne tik išoriniais sunkumais, bet ir skaudžiomis šeimos tragedijomis: vienas po kito mirė naujai sulaukti sūneliai. Juozas, gimęs 1916 m., mirė nepilnų trejų metų amžiaus (1919 m.), susirgęs skarlatina ir difteritu. Algimantas - Povilas, gimęs 1919 m., mirė pusantų metų amžiaus (1921 m.), gavęs plaučių uždegimą. Liko gyventi penktasis vaikas — Vytautas Viktoras, sulauktas 1920.IV.1 (Didįjį Ketvirtadienį). Bet vėl laukė tėvų nauja tragedija: Aldona- Marija, gimusi 1923 m. po sunkios gimdymo operacijos, mirė po poros dienų. Taigi per nepilnus penkerius metus teko apraudoti tris vaikus. Trims vaikams gyvenant ir trims mirus, po poros metų (1925.III.28) dar gimė septintasis vaikas — Laimutė Stanislava. Tie keturi vaikai (Ona, Jonas, Vytautas ir Laimutė) ir užaugo.

Po visokeriopo sunkmečio, kietai bandžiusio tėvus Dovydaičius, pagaliau atėjo ramesnis laikas.

a. Prasidėjus visur normaliesniam gyvenimui, ir Dovydaitis susirūpino pastoviu šeimos lizdu. Pasitraukęs iš „Saulės“, vėliau gavusios „Aušros“ vardą, gimnazijos direktoriaus pareigų, Dovydaitis neteko ir ten pat turėto buto. Apie metus nuomavo butą Ukmergės plento apačioj (priešais alaus daryklą „Ragutį“). Tuo metu, 1923 m., Žemės banke dirbęs Jočionis prikalbino Dovydaičį nusipirkti iš daržininko Limanto žemės sklypą prie Žaliakalnio turgavietės — prie pat tos vietos, kur vėliau iškilo Kauno panoramą dominavusi paminklinė Prisikėlimo bažnyčia (sovietų paversta radijo reikmenų gamykla). Vieta buvo ir graži — ant kalno su laisvu reginiu į visą miestą, ir patogī — arti miesto centro, į kurį tereikėjo pakalnėn nusileisti.

Namą buvo suprojektavęs architektas J. Jokimas, bet vėliau šis projektas buvo savaip perdirbtas. Namas buvo surestas Runkiuose. Ten supiovė bei nudailino sienų rąstus ir kartu su broliais (daugiausia padedant broliui Juozui) pievelėje surentė namą. Vėliau, sužymėję numeriais kiekvieną medį, vėl namą išardė ir pervežė Kaunan, kur jau galutinai jį pastatė (1923 m.). Daug darbo į namą įdėjo pats Dovydaitis, tiek parengdamas jo medžiagą Runkiuose, tiek vėliau jį Kaune įrengdamas. Iš pradžių Dovydaičio namų adresas buvo Ukmergės plentas 38B. 1938 m. ta iš Ukmergės plento^{137a} atsišakojusi gatvėlė gavo savą Astronomijos gatvės vardą (mat, Dovydaičio kaimynystėj buvo įsikūręs ir astronomas prof. B. Kodatis). Nuo tada Dovydaičio adresas buvo Astronomijos gatvė 9.

Namas buvo didelis, dviejų aukštų su 11 kambarių. Ir savo šeimai pakako vietos, ir liko dar išnuomoti. Kol vaikai buvo maži ir atskirų kambarių jiems nereikėjo, buvo išnuomuojami net 5 kambariai. Vėliau nuomai buvo užleidžiami 3-4 kambariai. Namas buvo tikrai panašus, J. Ereto žodžiais, į „ūkininkišką pirkį“ — toks paprastas, be jokių stiliaus užmojų.

Taip pat paprastai namas buvo įrengtas ir viduje. Paprasčiausiai apstatytas kambarys buvo paties Dovydaičio vadinasis kabinetas — darbo kambarys. „Ten nebuvo nei minkštos 'kėdės', nei užuolaidų ant langų, nei kilimo, nei paveikslų. Paveikslams ten nebūtų ir vietos, nes visos, trys sienos, kurios neturėjo langų ar durų, buvo apstatytos lentynom ir prikrautos knygų nuo grindų iki lubų. To dar neužteko, nes knygos buvo sukrautos krūvomis ant žemės: nebuvo daugiau vietos lentynose bei mažame kambarėlyje prie kabineto, kuris buvo lyg knygų sandėlis. Viduryje kambario stovėjo rašomasis stalas, apkrautas raštais, popieriais, korektūrom iš spaustuvės ir vėl knygom. Dvi kėdės ir sofa kampe sudarė visus šio kambario baldus. Paprasčiausia lempa, tokios, kokios būdavo dažniausiai valdiškose įstaigose, kabojo ties viduriu stalo nuo lubų, ir ją buvo galima pakelti arba nuleisti, nes jei nerašydavo, tai skaitydavo dažniausiai stovėdamas“¹³⁸ (dukters Onos aprašymas). Tas darbo kabinetas buvo laikomas namuose ramiausiu kambariu, nes buvo toliausiai nuo vaikų kambarių, buvusių pirmo aukšto priešingame gale. Bet žiemą jis buvo šalčiausias kambarys — kampinis, antrame aukšte, be to, su prasta krosnimi. To-

dėl šaltesnėmis žiemos dienomis tekdavo Dovydaičiui savo kabinete dirbti, užsimitus ant pečių apsiaustą.

Prie šio darbo kabineto buvo pristatyta didelė stiklinė veranda, iš kurios dar plačiau, negu pro kambario langus, atsiverdavo puikūs aplinkos reginiai. Gražūs gamtos vaizdai visada gaivino Dovydaičį. Tad su džiaugsmu jis mėgo iš savo verandos grožėtis slėnyje gulintį Kauno miesto poetišką vaizdą, toliau tekančiu Nemunu ir anapus jo iškylančiais Aleksoto kalnais¹³⁹.

b. Namų ir ypač darbo kabineto paprastumas atspindėjo ir paties šeimininko tokį pat paprastumą. Prabangos nemėgo taip pat, kaip „ceremonijų“.

Dovydaičiui nerūpėjo nei apranga — išorinė išvaizda, nei valgis. Dėvėjo paprasčiausius drabužius. Dukters pasakojimu, jam visai nebuvo svarbu nei drabužio spalva, nei dailus pasiuvimas. Žmona turėdavo tiesiog maldauti, kad nueitų pas siuvėją prisimatuoti. Neskyrė reikšmės nė virtuvei — kulinarijai. Jo paties žodžiais, nebuvo iš gastronomų giminės ir gastronomijos, arba „pilvamokslio“, studijų nėjo. Nesimarindavo (žinoma, pasninkų griežtai laikėsi), bet valgio nesirinkdavo. Vis dėlto bulviniai blynai, matyt, buvo išimtinis patiekalas, nes grįžusį tėviškėn sūnų motina juo vaišindavo.

Nerūkė ir nevartojo alkoholinių gėrimų — buvo abstinentas, kaip daugelis pirmųjų ateitininkų. Kai vyresnieji jo vaikai pradėjo rūkyti, buvo ir barami, ir mokomi apie rūkymo žalą („daug ilgų pamokymų ir pastabų esame gavę iš jo“). Negėrė net alaus. Užtat ir nenusimanė, kaip ir šis gėrimas gali žmogų paveikti. Kartą ekskursavo po Kuršių Neriją su trylikamečiu sūnumi ir užsuko Juodkrantėj į restoraną pietums. Kaip visiems, ir Dovydaikutui kelneris pastatė butelį alaus. Tėvui nepasipriešinus, vaikas ištuštino alaus stiklą, bet kai paliko restoraną, jam rodėsi, kad žemė it jūra linguoja, kol apsvaigimą vėjas išpūtė. Kai vėliau sūnus apie tai papasakojo tėvui, tas tik kraipė galvą ir sakė: „Kaip čia aš pražiūrėjau. ..“ Alkoholis negundė Dovydaičio. Vc. Čižiūnas, išgyvenęs Dovydaičio namuose penkerius metus, neatsimena, kad Dovydaitis būtų sutikęs paragauti bent lašelį „užpiltinės“ per kurio nuomininko vardines ar gimtadienį (nebent, „regis, kartą buvo priėmęs kažko labai lengvo taurelę“).

Nei Dovydaitis, nei žmona nešoko. Neskyrė nė šokių. Todėl kai atsilankydavo į studentų ateitininkų balius, kuriuose gana dažnai buvo pašokama ir smerkiamų moderniškų šokių, nesunku būdavo Dovydaitį ir apgauti: „Mano tėveliui paklausus, kas čia per šokis, jam atsakydavo, kad polka ar valsas, ir tie atsakymai jame nesukeldavo jokios abejonės“.¹³⁸

Dovydaičio namuose nebuvo žinomi nė šeimos baliai įprastine prasme (su vaišėmis). Pažįstamų Dovydaitis turėjo labai daug. Daug jų su įvairiais reikalais aplankydavo jį ir namuose. Labai daug lankydavosi kunigų, dažnai aplankydavo vysk. M. Reinsys. Iš kitų žymesnių žmonių, lankiusių tėvą, duktė atsimena profesorius VI. Šilkarskį ir L. Karsaviną. Netrūko šiaip įvairių interesantų, bendradarbių ar nepažįstamų pašalpos prašytojų. Nebuvo įsakymo ko nors neįleisti ar pranešti, kad tariamai jo nėra namuose. Pertraukdavo savo darbą prie rašomojo stalo ir kalbėdavosi su žmonėmis, kurių ne visi mokėjo branginti kito laiką. Tik kai jau per plačiai pasklido garsas, jog iš Dovydaičio gali pašalpos gauti ir nepažįstamas žmogus, dukters prisiminimu, reikėjo ant durų iškabinti užrašą, kad pini-ginių aukų prašantieji nesikreiptų.

Nors Dovydaičio santykiai su žmonėmis buvo labai platus, tačiau artimesnio bendravimo tebuvo su viena antra šeima, dukters prisiminimu, „gal būt, tik su dr. EI. Draugelio, J. Pikčilingio ir prokuroro plk. Pov. Budrevičiaus šeimomis. Jie užeidavo pas mus, ir mes vaikščiodavom pas juos“. Draugelis buvo senas idėjos draugas dar iš studijų meto, be to, Draugeliai buvo ir sūnaus Vytauto krikštatėviai. Su Pikčilingiu Dovydaitis buvo susidraugavęs vokiečių okupacijos metais, kai Kaune mažai bebuvo likę inteligentų. Budrevičienė buvo sena bičiulė dar iš Maskvos laikų.

Su kaimynais Dovydaitis sugyveno gerai, tačiau artimiau irgi nebendravo. „Prof. Dovydaitis ir jo visa šeima, kaip kaimynai, buvo idealūs: su jais, per tvorą gyvenant, niekad nebuvo jokių nesusipratimų. Iš antros pusės, nebuvo ir jokių ypatingų, šiltų santykių. Tėvelis, nors ir buvo jo kolega, kaip kaimynai susitikdavo labai retai, tik reikalui esant, kitokių draugiškų kaimyninių santykių nebuvo“. Taip rašo Dovydaičio betarpiško kaimyno prof. B. Kodačio sūnus Kęstutis. Prof. B. Kodatis buvo ne tik senas Dovydaičio pažįstamas, bet ir nuo pat pirmųjų metų „Kosmoso“ bendradarbis. Šį savo bendradarbį Dovydai-

tis tikrai vertino, nes 1939 m. jam paskyrė šio žurnalo vieną numerį. Todėl K. Kodatis visai pagrįstai reiškia tokią nuomonę: „Manychiau, kad tėvelio santykiai su Dovydaičiu nebuvo vien formaliai kolegiški, bet kartu ir draugiški, kiek lietė jų mokslo santykius. O kodėl kaip kaimynai artimiau nebendravo, negalėčiau pasakyti, gal būtų, abu buvo perdaug užimti“. Bendraamžis ir bendramokslis su Dovydaičių Jonu, K. Kodatis dažnai būdavo pas savo draugą, bet Profesorių tik iš tolo matydavo ar retkarčiais susitikdavo išeinantį iš namų ar grįžtantį į juos. „Niekada neteko jo matyti bevaikščiojančio apie namus ar savo sodyje bendraujančio su šeima“.

Dovydaičio namuose nebūdavo balių, bet būdavo gražiai pasirušiama tradicinėms šventėms — Kalėdoms ir Velykoms. Per tas šventes buvo ir svečių pasikviečiama. Taip pat daug žmonių, pavieniui ir grupėmis, atsilankydavo į namus šv. Pranciškaus Asyžiečio dieną (spalio 4) pasveikinti Dovydaitį vardinių proga. Iš tikro Dovydaitis savo vardą gavo nuo šv. Pranciškaus Ksavero, kurio šventė yra kitą dieną (gruodžio 3) po gimtadienio. Tačiau kai visų Praninės „įsipilietino“ spalio 4, tai ir Dovydaitis turėjo tą dieną švęsti kaip vardadienį drauge su kitais Pranais.

Kaip Dovydaitis nepasigedo naminių pramogų — balių, taip apsiėjo ir be vadinamųjų kultūrinių pramogų. Neturėjo joms laiko studento metais, nemažiau buvo užimtas ir vėliau. Kaip pats kartą pasisakė, beveik visuomet turėdavo sulaužyti Dievo įsakymą „šventą dieną švęsk“, nes būdavo vis „užvarytas“ su viena ar dviem paskaitomis ateitininkų korporacijoms ar būreliams. „Todėl šiaip miestinio bei kultūrinio gyvenimo pramogoms naudoti ir laiko jau nebeužtenka, ir didelio noro neatsiranda“.¹²⁷ Kai gaudavo garbės bilietus į kokius prašmatnesnius parengimus, atiduodavo kitiems.

Nesidomėjo daile, nelankė jos parodų ir nepirko paveikslų sudaryti namuose jaukesnei nuotaikai. Buvo jautrus (ir labai jautrus) tik gamtos grožiui.

Neidavo nei į kiną, nei į teatrą. Sakydavo, kad ten viskas labai nenatūralu, ypač operoje, kad pagaliau ir be jokio teatro savyje išgyvenęs ir tragedijas, ir komedijas. Dukters atsiminimu, vaikai su tėvu buvo nuėję į kiną tik porą kartų, kai jis gavo bilietus už kalbos taisymą iš žmogaus, kuris darė vertimus filmų tekstui, kai dar nebuvo garsinių filmų.

Nelankė nė koncertų, nors namuose buvo pianinas ir vaikus leido mokytis muzikos. Pats labai mėgo dainuoti, nors ir nelabai buvo balsingas. Ateitininkų ekskursijose dažnai užvesdavo dainas, nelaukdamas kitų.

Visi šie menai — dailė, teatras, muzika — Dovydaičiui buvo svetimi, nes liko nepažįstami, todėl jo ir nedomino. Tiek kultūrinių parengimų lankydavo, kiek jų Kaune ateitininkai surengdavo. Tai laikė jau pareiga, o nebe „prašmatnybe“, tuščiu laiko gaišiniu.

Grožinė literatūra daugiau ar mažiau domėjosi, kiek leido laikas. Tik kadangi laiko vis stokojo, tai ir to domesio negalėjo daug būti. Iš pasaulinės literatūros buvo pagrindiniau susipažinęs su Dantės „Dieviškąja komedija“ — apie jos autorių buvo ir pats rašęs, ir vertęs. Jaunystėje labai jį buvo sužavėjusi Puškino apysaka „Kapitono duktė“, net turinį prisimindavo ir, kol ta knyga nebuvo išversta į lietuvių kalbą, pasakodavo ją savo vaikams. Lietuvių kalba pasirodanti knygas kaip redaktorius gaudavo visas, bet tik vieną antrą pats paskaitydavo: šiaip atsižymėdavo bibliografinius duomenis jų paminėjimui žurnaluose ir atiduodavo vaikams ar leisdavo pasirinkti užėjusiems savo studentams. Didžiai vertino Šatrijos Raganos raštus ir dėl jų krikščioniško idealizmo, ir dėl pedagoginių motyvų. Ypač rūpestingai buvo perskaitęs ir Putino „Altorių šešėly“. Daug nesipiktino šia knyga, nes ir jam pačiam nebuvo svetima sumamonėjusių kunigų kritika. Nė šios knygos autoriaus, išėjusio iš kunigų, per daug nesmerkė, kalbėjo apie jį santūriai („va, ėmė ir padarė nei šį, nei tą“), daugiau apgailestavo negu piktinosi („girdėjau, kad jau atsikando tos savo Auksės“).

Idomiu vienos jo buvusios studentės liudijimu, Dovydaitis kartą, jau užėjus sovietams, ir pats buvo suplanavęs parašyti romaną. Tai turėjo būti lyg J. Paukštelio 1939 m. pasirodžiusio romano „Kaimynai“ tęsinys. To romano pabaiga Dovydaičiui atrodžiusi nekokia, todėl reikią jam antrą dalį parašyti.

Vargu ar kas meniškai dora būtų išėję, jei Dovydaitis ir būtų savo planotą romaną parašęs. Literatūrinis jo išsilavinimas, kurio reikia rašytojui, buvo per menkas. Tačiau, matyt, jo prigimtyje slėpėjo ir rašytojo polinkio pradų. Neveltui vienas sūnus, Jonas, ir yra rašytojas. Kai sūnus pradėjo literatūrinius bandymus, tėvas jais džiaugėsi. Kelis kartus yra jį raginęs pabandyti istorines temas. Lietuvai labai reikią knygų apie savo

praeitį, apie kovas su savo priešais. Įdomu būtų, sakysime, kaip mirė pagonybė ir įsigalėjo Lietuvoj krikščionybė, arba apie Kražių skerdynes, knygnešius.

Tam tikra prasme galima literatūriniais bandymais laikyti ir paties Dovydaičio kai kuriuos rašinius, kaip vaikystės atsiminimus, „laiškus“ jau mirusiam V. Endziulaičiui, kalėjimo dienoraštį ir pan. Iš šios rūšies rašinių matome, kad Dovydaitis turėjo pastabumo dovaną, mokėjo pasakoti gana vaizdinga kalba, sugebėjo pasakojimą nuspalvinti ironija. Tačiau net šių literatiškesnio pobūdžio rašinių apipavidalinimas liko gana grubus. Aplamai jo sakiny s nėra išdailintas. Tur būt, visų pirma dėl to, kad visur turėjo skubėti — žurnalisto, tempu rengti net ir savo mokslinius straipsnius.

Aišku, ir jokiam sportui Dovydaitis nerado laiko. Namų „sportą“ sudarė pavasarį darže pasikasinėjimas ir malkų kurui paskaldymas (tai buvo visas jo „gaspadoriavimas“ namų ūkyje). Bet ir šia fizine mankšta daug neužsiimdavo, tuoj skubėdavo prie rašomojo stalo. Užtat daugiau jo „sportą“ sudarė vaikščiojimas į spaustu vę, į universitetą, į paštą. Iš universiteto Didžiųjų rūmų, kuriuose skaitė paskaitas, ligi „Šviesos“ spaustu vės prie Rotušės aikštės senamiestyje, kurioje daugiausia buvo spausdinami jo leidiniai, buvo geras kelio galas (apie 2 km) — reikėjo pereiti kone visą miestą. Dovydaitis paprastai Kaune keliaudavo pėsčias, nes važiuoti autobusu nemėgo. Nors kitų „ceremonijų“ nesimokė, bet eismo taisykles ir jis išmoko. Kartą ne vietoj perėjęs gatvę, buvo policininko nubaustas 2 litų bauda. Kvitatį išrašiusiam policininkui piktai atžėrė: „Pradės čia policija profesorius mokyti!“ Bet toji „pamoka“ pasirodė labai paveiki: vėliau ne tik pats gatvėje buvo atsargus, bet ir kitus įspėdavo: „Taip negalima eiti. Aš mokėjau pabaudą — žinau“.

Kad vaikščiojant nereikėtų nuobodžiauti, mėgdavo būti palydimas, paprastai to meto kurios nors savo globotinių studentų. Mokydavo neiti vis ta pačia gatve, o kitą kelią rinktis, nes tuo būdu galima daugiau pamatyti, miestą pažinti. Pakeliui atkreipdavo dėmesį į tą ar kitą dalyką, vienaip ar antraip įvertindavo. Grožėdavosi Kauno apylinkėmis, bet apie carinių metų miestą cituodavo vokiečius, kad tai „biaurus paveikslas puičiuose rėmuose“. Užsukus prie Maironio kapo, Dovydaitis tarė: „Nebūdingas Maironiui eilėraštis parinktas (antkapyje). Aš siūlyčiau: 'O tačiau Lietuva atsibus gi kada'“. Kitą kartą, ro-

dydamas neseniai Rotušės aikštėj įrengtą išvietę, piktinosi: „Štai, žiūrėk, kokį paminklą Smetona pastatė Adomui Jakštui“.

Įpratęs pėsčias vaikščioti, Dovydaitis mėgo ir šiaip sekma-dieniais pakeliauti. „Sudarys (dažnai mišrų) 3-4 studentų bū-relį ir eina susipažinti su Kaunu ir jo apylinkėmis“, — pa-sakojo jo buvusi studentė. Nebūkštavo ir toliau pėsčiomis pake-liauti, kaip iliustruoja C. Surdoko atsiminimai: „Kartą Raudon-dvary buvo pavasarininkų šventė, į kurią iš Kauno susiorgani-zavo grupė studentų. Prie mūsų dėjos ir Dovydaitis. Ėjome pėsti. Tik palikus miestą, profesorius nusiavė batus, surišęs užsimetė juos ant pečių, pasiraitę kelnes ir žygiavo su mumis, juokaudamas, dainuodamas ir rimtai pasikalbėdamas“. Ateitinin-kų ar pavasarininkų šventėse po rimtosios jų programos Do-vydaitis taip pat mielai jungdavosi į pramoginę dalį, įvairius žaidimus.

Nebuvo Dovydaičiui laiko nei baliniam svečiavimuisi, nei meniniam domesiui, nei pagaliau sportui. Šia prasme Dovydai-čio gyvenimas buvo paprastas ligi asketiškumo. Tačiau dėl to anaip tol jis nebuvo niūrus, kaip iš kai kurių nuotraukų atrodo. Tik kai būdavo pervargęs, savaime paniurdavo. Bet šiaip galėjo būti ir labai linksmas — mėgdavo ir papokštauti, ir pajuokauti.

Bet Pranas Dovydaitis neturėjo daug laiko nei paniurti, nei juokauti, nes visada buvo užimtas savo moksliniu darbu ar spaustuve. Išnaudodavo kiekvieną laisvą minutę, visada rašė, skaitė, rašė..., kai buvo namuose. Išvykdamas pasiimdavo ko-rektūras. Skaitydavo jas ir autobuse, jei kada juo važiuodavo, pašte ar banke laukdamas eilės, fakulteto ar organizacijų po-sėdžiuose (kol kuris klausimas priversdavo ir jį aktyviau įsijungti). Korektūrų taisyimą Dovydaitis vadindavo „svetimų batų valymu“. Normaliomis sąlygomis tai neturėjo būti re-daktoriaus reikalas, betgi normalių sąlygų redaktorius Dovy-daitis niekada neturėjo.

Visą savo laiką taip darbščiai išnaudoti Dovydaitis galėjo tik dėl to, kad iš prigimties buvo stiprios sveikatos. Tiesa, po stu-dijų baigimo, jau Vilniuj redaktoriaudamas, jis turėjo rūpes-čio dėl plaučių, o vėliau sunkiai persirgo difteritą, bet šiaip buvo sveikas. Tik vėlesniais metais jį kankindavo angina, dėl kurios kartais būdavo priverstas gulėti namuose. Bet ir gulėdamas vi-sada būdavo apsivertęs knygomis ir korektūromis. Net rašyda-vo lovoje pusiau gulomis.

Savo ruožtu Dovydaitis galėjo visą savo laiką skirti moksliniam darbui ir visuomeninei veiklai tik dėl to, kad buvo laisvas nuo namų rūpesčio. Kaip sakytą, kiek mankštai išeidavo į daržą ar malkų paskaldydavo, tiek tik ir „šeimininkaudavo“. Visą, namų ūkį, kasdieninius rūpesčius tvarkė žmona, nuimdama nuo vyro pečių tą naštą, kad jis galėtų atsidėti savo darbui, kur ir jį jautė esant jį daugiau reikalingą.

Namų rūpesčių Dovydaitienei buvo nemažai. Be savų vaikų, mokydamiesi šeimoj gyveno ir Pr. Dovydaičio broliai. Kai 1916 m. pradžioj vyko Kaunan direktoriauti, jis buvo pasiėmęs į mokslą leisti ir brolius Pijų ir Vincą. Vėliau gyveno broliai Jonas ir Jurgis, o taip pat sesuo Magdalena. Paskui brolius pakeitė jų vaikai. Tad vis kas nors iš giminių gyveno pas Dovydaitį. Prie stalo visuomet sėsdavo 8-9 žmonės. Padėti ruošai ir kambarių tvarkymui buvo samdomos dvi merginos (tik pastutiniaisiais metais — viena). Bent 3-4 kambariai buvo nuomojami studentams. Į kambarių nuomavimo reikalus pats Dovydaitis nesikišo. „Visa tai gražiai ūkiškai tvarkė jo žmona, jai mokėdavome ir nuomą, iš jos gaudavome rytais arbatą“ (Z. Ivinskis).

Taigi nuoma buvo mokama, kaip visur. Tačiau kartais ir taip pasitaikydavo: jei kuris nuomininkų atsidurdavo sunkion padėtin, pats Dovydaitis jam duodavo pinigų, kad sumokėtų žmonai nuomą (dukters Onos informacija).

c. Kambariai buvo išnuomuojami pažįstamiems studentams ateitininkams. Daug vėlesnių žymių žmonių tuo būdu yra gyvenę pas Dovydaitį: Pr. Dielininkaitis, Z. Ivinskis, St. Rauckinas, K. Šapalas, St. Lušys, Vl. Viliamas ir kt. Be studentų, ilgesnį laiką gyveno mokytojai vilnietis J. Mileris (1894- 1972; jis buvo vienas iš „33 Vilniaus tremtinių“ grupės, ištremtos nepriklausomon Lietuvon 1922 m.) ir Vc. Čižiūnas. Pastarasis buvo Dovydaičio namuose vienintelis skirtingos ideologijos asmuo — varpininkas, Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos ilgametis sekretorius ir „Mokyklos ir Gyvenimo“ redakcijos narys, taigi, jo paties žodžiais, „varna tarp balandžių“. Tačiau tai nekludė gero sugyvenimo nei su studentais ateitininkais, nei su Dovydaičiu. Kartą Dovydaitis net pats paprašė, kad jo leidžiamą „Kosmoso“ žurnalą Vv. Čižiūnas parencenzuotų minėtame kairiųjų mokytojų žurnale.

Nuomuojamieji kambariai buvo antrame aukšte, kur buvo ir Dovydaičio darbo kambarys. Juokaujamai Dovydaičio namuose gyvenę studentai buvo vadinami jo „įgula“, nes visus siejo ir bendros idėjos, ir draugiški ryšiai. „Tarp mūsų visų nebuvo jokių nesutarimų, jokio skersavimosi. Sudarėme profesoriaus namo antrojo aukšto draugišką įgulą. Čia, mūsų apsuptas, jis dirbdavo dažnai iki vidurnakčio. Dieną retai kada buvo namie. Savo namuose paprastai buvo geros nuotaikos: susitikęs kurį vis trumpam pajuokaudavo“. Toliau savo atsiminimuose St. Rauckinas nupiešia ir retus proginius atvejus, kai Dovydaitis pabendraudavo su visa savo „įgula“, susirinkusia į kurį erdvesnį kambarį:

Girdėdamas susirinkusių klegesį, Dovydaitis taip pat užsukdavo pas mus ir draugiškai įsijungdavo į kompaniją. Pirmiausia išskvodavo mus, kas naujo Kauno lietuviškoje visuomenėje. Jam žinomas slaptosios naujienos taip pat ir mums papasakodavo. Tačiau klausimų nediskutuodavom, rimčiau nesvarstydavom. Atrodė, kad tais atvejais Dovydaitis vengdavo įtampos, mūsų tarpe ieškodavo atvangos, išsiblaškymo, poilsio. Tad vietoj rimtų kalbų mieliau pasiūlydavo padainuoti. Kai pats šeimininkas buvo tarp mūsų, savo balsų nevaržydavom. Taip ir tik tokiais retais susitikimais ribojosi mūsų bendravimas.

Nėra abejonės: ir Dovydaitis buvo draugiškai nusiteikęs savo „įgulos“ atžvilgiu, ir „įgula“ su nuoširdžia pagarba žvelgė į jį. Tačiau šis draugiškumas nevedė į artimesnius asmeniškų santykius. Šiuo atžvilgiu labai reikšmingas St. Rauckino liudijimas: „Per visą aštuonerių metų laikotarpį nebuvau nė karto pakviestas į bet kokią pasitarimą, posėdį ar paprastą jaukesnį susitikimą jo šeimoje, nors tuo metu buvau įvairių ateitininkų padalinių valdybose. Nesu pastebėjęs, kad ir kiti aktyvesnieji ateitininkai būtų pas Dovydaitį lankęsi ir posėdžiavę“. St. Rauckinas tuo metu buvo daugiau negu tik „įvairių ateitininkų padalinių valdybose“. Kaip tik tais metais, kai Dovydaitis antrą kartą nesėkmingai kandidatavo į ateitininkų vado vietą, St. Rauckinas buvo „raktinė“ Ateitininkų Federacijos generalinio sekretoriaus pozicijoje. Rodos, paprasčiausia „diplomacija“ būtų diktavusi Dovydaičiui su šiuo savo namų „įgulos“ nariu artimesnius santykius užmegzti. Tačiau tai ir rodo, kad bet kokia „diplomacija“ Dovydaičiui buvo visiškai svetima. Kitaip nebūtų sudaręs savo paties namų žmogui įspūdžio, kad „Dovydaitis 'neturėjo laiko' su studentais ateitininkais artimiau bendrauti“ ar kad, „ma-

tyt, sąmoningai vengė“ liesti ateitininkų gyvenimo klausimų, žinodamas savo „įgulos“ palankumą kitam kandidatui į ateitininkų vadus. „Vis pasiteiraudavo, kas gero iš visuomeninio-politinio gyvenimo. Bet kas gero ateitininkų šeimoje, nėra pasiteiravęs. .. Tuo tarpu visi buvome nuoširdūs Dovydaičio gerbėjai. Tik jis niekad nesudarydavo progų su juo išsikalbėti, išsiaiškinti“.

Gal būt, Dovydaitis ne sąmoningai vengė išsikalbėjimo (tai jau būtų „diplomacija“), o greičiau paprasčiausiai dėl to, kad jam nė galvon neatėjo, jog natūraliai su artimesniais žmonėmis reikia ir artimesnio bendravimo. Šia prasme St. Rauckino liudijamą Dovydaičio laikyseną savo namų „įgulos“ atžvilgiu labiau dera interpretuoti ne to meto aplinkybėmis, o apskritai Dovydaičio draugiškumo pobūdžiu. Jei ir nebūtų tada kilęs dviejų kandidatų į ateitininkų vadus klausimas, greičiausiai vis vien nebūtų buvę kitokio santykiavimo tarp Dovydaičio ir jo namų „įgulos“.

Dovydaitis turėjo tiek daug pažįstamų, kad visus juos lygiai traktavo. Buvo draugiškas, kur kokia proga kurį sutiko — posėdy, susirinkime ar išvykoj, koridoriuj ar gatvėj. Tačiau nė artimiausi bendradarbiai Dovydaičiui netapdavo labiau už kitus artimi. Kai buvo uždaryti moksleiviai ateitininkai, Dovydaitis visa širdimi įsijungė į jų pagrindinę veiklą, dalyvavo centro valdybos posėdžiuose, važinėjo su paskaitomis į kuopas, organizavo finansinę paramą etc. Rodos, bent tuo metu moksleivių ateitininkų centro pirmininkas, ir Dovydaitis turėjo artimai bendrauti. Tačiau prieš akis guli 1931 - 32 mokslo (ir antrais pagrindinės veiklos) metais moksleivių ateitininkų sąjungai vadovavusio A. Masionio laiškus, kad atsiminimų apie Dovydaitį nedaug tepasiunčia, „nes šiaip jau teko su juo bendrauti tik per organizaciją, intymiau susidraugauti neteko — pas jį namuose tebuva, rodos, tik vieną kartą, kai laikiau pedagogikos istorijos egzaminą“. Panašiai tik tam pačiam egzaminui pas Dovydaitį buvo nuvykusi ir kita moksleivių ateitininkų veikėja, trejus metus centro valdybos posėdžiuose susitikdavusi Dovydaitį.

Taigi Dovydaitis visai nejautė jokio reikalo net artimus savo bendradarbius ar studentus į namus be reikalo kviesti — pilnai pakako tų, kurie patys vienu ar kitu reikalu į jo namus ateidavo laiko gaišinti. Ir tai galiojo ne tik jaunesniesiems, bet ir kolegoms profesoriam: „Ir vizitų nemėgo: pats tik

paskutinės bėdos spiriamas pas kitus lankėsi ir labai raukėsi, kai įsiverždavai į jo knygomis apverstą darbo kambarį¹⁴⁰. Namuose ar už namų, Dovydaičio bendravimas su žmonėmis išsiskyrė tik organizaciniais, reikaliniais ar pagaliau atsitiktiniais susitikimais. Tai ne tik laiko stokos reikalas: viskam žmogus atranda laiko, ką tikrai vertina. Jei Dovydaitis nerado laiko palaikyti artimesniems santykiams, susitikti žmones ir „be reikalo“, tai dėl to, kad tokį „be reikalo“ bendravimą jis ir laikė nereikalingu, neskyrė jam reikšmės.

Tai ir teikė jo draugiškumui savotišką charakterį: visiems lygiai jis buvo draugiškas, bet kaip tik dėl to jo draugiškumas daugiau buvo visuomeniškas, o ne asmeniškias. Tai visuomenės, o ne namų draugiškumas. Todėl į namus kvietimo ir nebuvo Dovydaičio santykiuose net su artimais žmonėmis. Kitaip tariant, galėtume tikslindami sakyti: Dovydaičio draugiškumui nepriklausė asmeniškias artimumas. Šiltai draugiškas žmogus, tačiau be intymesnio artimumo.

Tokie žmonės, būdingi visuomenišku draugiškumu, labai draugiški atrodo iš toli, kartą ar tik atsitiktinai susitinkant. Bet tiems, kuriems tenka su jais turėti daugiau reikalų ir tuo pačiu santykių, jų visuomeniškas draugiškumas gali atrodyti tik reikalingu bendravimu. Tokio nesupratimo buvo sunku ir Dovydaičiui išvengti. Kas subtiliau jo neperprato, tam Dovydaitis galėjo pasirodyti šaltoku, stokojančiu gilesnio nuoširdumo.

2. Šeima ir jos rūpesčiai

Dovydaitis ir savo charakteriu, ir savo darbu buvo visuomenės, o ne namų žmogus. Dukters žodžiais, jis „gal būt, daugiau priklausė visuomenei negu savo šeimai“,¹³⁸ nes „namie jis būdavo tik svečias“ (iš 1971.X.25 laiško). Pats mažai namuose būdamas, ir kitų į namus daug nekviesdavo. Tai paaiškina, kodėl Dovydaitis nepasižymėjo svetingumu: pats savo namuose buvo lyg svečias. Bet tai leido plačiai pasklisti ir tuo būdu lyg įsisteiginti paskalai, kad Dovydaičiui nenusisėkė šeimos gyvenimas — nei gauti tinkamą žmoną, nei vaikus deramai išauklėti.

a. Dovydaičio žmonos paskala yra „dviveidė“: vienu atveju apgailestaujama, jog Dovydaičiui teko vesti paprastą kaimietę, antru atveju piktinamasi, kad jis pats savo žmoną traktavo su kaimietišku atšiaurumu.

Net ir turėjusiems daugiau reikalų su Dovydaičiu susidarydavo toks įspūdis. Sakysime, viena iš jo studentų, turėjusi su juo daug įvairių reikalų kaip globotinė ir ateitininkų veikėja, šiuo klausimu taip pasisako:

Dovydaitis šeimos kaip ir neturėjo. Tarp jo kaip visuomenininko ir kaip šeimos tėvo bei vyro buvo praraja. Bet nemanau, kad tai buvo bloga valia. Didelė vyrų dalis grįžta namo tik pramiegoti, nes visa jų veikla yra įstaiga. Taip ir Dovydaitis. Jo chamiškumas žmonai buvo didelis. Pamenau, kartą turėjau su juo nueiti į namus paimt knygos ar pan. Bibliotekoj sutikome jo žmoną. Jis praėjo pro šalį, nė žodžio jai nepasakęs. Aš, nors labai nesmagiai jausdamasi, praslinkau pro tą vienišą moterį tik po nosimi burbtelėjusi atsiprašymą.

Ar iš tiesų Dovydaičių šeima jau taip stokojo darnos, kad vieniems reikėtų gailėtis vyro, antriems — žmonos?

J. Eretas, gerai pažinojęs abu Dovydaičius, apie Dovydaitienę rašo: „Nors ši ir nebuvo išmokslinta, betgi pasižymėjo natūralia inteligencija, išmintingu gyvenimo reikalų tvarkymu, gera širdimi, uoliu vaikais rūpinimusi“¹⁴¹. Nebuvoėjusi mokslų, bet užtat gyvai jautė šviesos troškulį. Visuomet labai daug skaitė. Knygos jai teikė tokio didelio džiaugsmo, kad ir gilioje senatvėje, praradusi beveik 50% regėjimo, vis neatsitraukdavo nuo knygų. Visiškai neišpuiko (tai reiškia: nepasirodė tuščia), kad kaimietė išėjo į ponią profesoriene. Būdama iš prigimties kukli, rami, tyli moteris, nesiveržė į viešumą ir nieiškojo garbės šalia vyro. Tik retkarčiais nueidavo į kokį koncertą ar ateitininkų balių kartu su vyru. Geros širdies pati būdama, nekėlė namuose audrų dėl vyro išleidžiamų pinigų pašalpoms, žurnalams etc. Išmintingai dalyką suprasdama, kantriai ji pakėlė ir tai, kad tiek mažai vyras buvo namuose. Būdama sumani ir rūpestinga šeiminkė, pati rūpinosi visu namų ūkiu, kaip tai jau anksčiau nurodėme.

Ar Dovydaitis apgailestavo, kad pasirinko tokią žmoną? Jei būtų apgailestavęs, tai nebūtų anksčiau cituotoj autobiografijoje, rašytoj po 25 santuokos metų, ironizavęs tų ano meto lietuvių inteligentų, kurių 'aukštai išlavintas skonis' nebegalėjo rasti žmonių tarp 'tamsių', 'nemokytų' lietuvaičių. Gražų Dovydaičių sugyvenimą liudija duktė Ona:

Tėvai tarp savęs labai gerai sugyveno. Jokių ginčų, priekaištų, nesutarimų, šiurkštumo mamos atžvilgiu nebuvo. Priešingai, kitos brolienės stebėjosi, kad mūsų tėvelis toks suprantantis ir užjaučiantis žmoną,

kai kiti Dovydaičiai į savo žmonas nekreipė dėmesio. Tėvai tarpusavyje buvo tikri draugai. Draugystė pilna to žodžio prasme — duoti visa, kiek gali, aukotis, nieiškant naudos. Kartais atitrūkęs nuo darbo, jis sėdėdavo su mamyte kur nors ant balkono ar verandoj šiltais vasaros vakarais ir šnekučiuodavo. Neretai girdėdavau juos ir juokaujant. Nebuvo niūrūs nei vienas, nei antras.

Grazūs tarpusavio santykiai tėra galimi, kai abi šalys yra viena antra patenkintos. Nėra pagrindo nė Dovydaitienę apgailestauti, lyg ji būtų turėjusi daug nuo vyro kentėti. Kai duktė Ona kartą tiesiog motiną paklausė, „ar jis ir su ja buvo toks šaltas, kaip su mumis“ (vaikais), motina atsakė, kad jis buvo jos tikriausias ir geriausias draugas. Kas iš šalies gali atrodyti šiurkštumu, tas dar nebūtinai turi būti taip ir pergyvenama. Kad grįžęs namo su studente, atėjusia knygų pasiimti, Dovydaitis ty-lomis pro žmoną praėjo, šiai pastarajai visai nereiškę jos vyro jokio chamizmo. Greičiau ją būtų varžiusios supažindinimo „ce-remonijos“. Negalima žmogaus vertinti kitų matais. Kaimie-čiais likę, nors ir į miestą persikėlę, Dovydaičiai tiko vienas antram. Visiškai kitas reikalas, kad būtų neįmanoma Dovydai-tienę įsivaizduoti St. Šalkauskio ar J. Ereto žmona. Ir atvirkš-čiai, nebūtų Dovydaitis laisvai jautęsis su tokia žmona, kuri visą laiką būtų jautusi pareigą jį „perauklėti“ salono džentel-menu.

Kai vyras ir žmona yra vienas antru patenkinti, beprasmiš-ka iš šalies jų vieną ar antrą vaizduotis besigailinčiais savo pa-sirinkimo. Todėl dr. J. Matusas, palietęs „privatines ir viešas užuominas“ apie Dovydaičių santuoką kaip mezalianšą, teisingai nurodo, kad, blaiviai dalyką imant, visiškai nėra pagrindo dėl kažkokio mezalianso aimanuoti. Pirma, buvo susituokta iš mei-lės, o ne dėl kokių išskaičiavimų. Antra, vesdamas nemokytą mergaitę, „Pranas pasirūpino, kad jo nuotaka gautų kasdieni-niam gyvenimui reikalingą švietimą“. Trečia, prisiimdama namų kasdinių rūpesčių našta, žmona sudarė sąlygas „vyrui kūrybiš-kai dirbuotis“¹⁴². Iš tiesų, tik tokios žmonos, kokia buvo Dovy-daitienė, dėka buvo įmanoma Dovydaičiui taip atsidėti tik savo paties darbams.

b. Daugiausia mezalianso Dovydaičių santuokoje įžiūrima, turint galvoj jų vaikus. Šiuo klausimu kiekiausiai pasisakė Z. Ivinskis: „Dovydaitis auklėjo, globojo ir ideologiškai stiprino daugybės kitų tėvų jaunimą, į savuosius vaikus atkreipti dėmesį

nebeužtekdamas laiko. Savi vaikai buvo pavesti žmonai, kilusiai iš to paties 'sakuotnugarių' krašto, nepasiruošusiai auklėti inteligentų šeimą. Šitas klausimas buvo Dovydaičiui skaudus nepasisekimas. Neanalizuodami plačiau to fakto, turime pastebėti, kad šitokių šeimyninių santykių akivaizdoje užaugo sumiesčionėję ir kai kurie net nukrikščionėję, nors ir gana gabūs Dovydaičio vaikai. Šitą tragediją Dovydaitis pats jautė¹⁴¹.

Tam tikro pagrindo yra teigti, kad vaikai sudarė Dovydaičiui daug rūpesčio. Tačiau vargu ar platesnė analizė leistų reikalą dramatinizuoti ligi „skaudaus nepasisekimo“ ir tiesiog „tragedijos“. Tėvų ir vaikų klausimas visada sudėtingesnis, negu iš šalies atrodo. Taip yra ir šiuo atveju.

Tiesa, kad pats Dovydaitis, dukters Onos žodžiais, vaikais „neperdaugiausia užsiimdavo“, smulkmeniškai nesidomėdavo jų veikla, palikdavo visa tai motinos globai. Pats namie mažai ir būdavo. Tik pietų ir vakarienės metu kiek pabūdavo šeimoje, pirmame aukšte. O kitu metu, kai namuose buvo, užsidarydavo savo darbo kambaryje antrame aukšte. Į tą aukštą nei žmona, nei vaikai be būtino reikalo neidavo. „Mes vaikai ten nebūdavome pageidaujami, bet jei laikydavomės labai tyliai, tai leisdavo žiūrinėti knygas ir žurnalus“.¹³⁸ Kai buvo darbe sutrukdomas, šiurkštakai ant vaikų surikdavo. Vc. Čižiūno prisiminimu, išgirdavo tada ir kiti to aukšto gyventojai pašaliečiai, kaip būdavo išvaromas sūnus: „Ar neisi lauk iš čia! Kurių galų čia knisies?“ ir pan.

Tačiau Pr. Dovydaičiui ūmus griežtumas greit užeidavo, greit ir praeidavo. Tik pagal savo kaimietišką būdą niekada viešai nerodė švelnumo. „Neatsimenu, kad būčiau jį mačius kada nors bučiuojantį kurį nors iš mūsų. Ypač nemėgo demonstruoti jausmų viešoje vietoje“¹³⁸ (duktė Ona). Tai ir darė įspūdį, lyg Dovydaitis buvo savo vaikams šaltas. Net jiems patiems taip atrodė, nes, kaip jau citavome, kartą duklė klausė motinos, „ar jis ir su ja buvo toks šaltas, kaip su mumis?“ Kaip apie save, taip apie vaikus motina atsakė: mylėjo, bet to nerodė. Nors viešai Dovydaitis ir nerodė savo vaikų meilės, bet ją liudijo netiesioginiu būdu. „Susirgus kuriam iš mūsų, buvo rūpestingas ir visuomet užeidavo pažiūrėti po keletą kartų per dieną. Visuomet atsimindavo visų gimimo dienas“ (duktė Ona).

„Būdamas geros širdies žmogus, Dovydaitis buvo geras ir savo šeimai. Tik nepabaigiamų darbų nuolat vejamas, persi-

krovęs įvairiomis pareigomis, jis savo šeimai teskyrė labai mažą laiką, neskyrė nė reikiamo laiko minimumo“. St. Rauckinas, ilgiau už kitus išgyvenęs pas Dovydaičius, teisingai aptaria Dovydaičio santykius su šeima. Tačiau iš šio apibendrinto aptarimo nereikia daryti išvados, lyg Dovydaitis būtų visai nebendravęs su savo vaikais. Tai būtų jau neteisinga išvada. Gal mažai, gal ir nepakankamai, bet skyrė jis laiko ir savo vaikams.

Kai vyresnieji vaikai dar buvo maži, vakarais pats tėvas garsiai iš laikraščių jiems paskaitydavo fronto žinių, nes karas buvo kasdieninė namų pokalbių tema. Didelį įspūdį vaikams padarė didvyriška mirtimi žuvinimas dėdės Vinco, kuris, šeimoj gyvendamas, ir su jais pažaisdavo. Vėlinių dieną kasmet visa šeima kartu apsilankydavo kapuose uždegti žvakelę mirusiems paminėti. Vaikų prašomas, tą dieną tėvas kasmet iš naujo pasakodavo apie dėdės Vinco legendišką pasiaukojimą, kai, dengdamas į naujas pozicijas besitraukiančius savuosius, pasiliko prie kulkosvaidžio vienas prieš lenkų raitelių eskadroną. Nusiųsdavo vaikus į ką tik suorganizuotą karo muziejų, kurio eksponatai iliustravo girdėtus laisvės kovų pasakojimus. Taip buvo vaikuose diegiami patriotinio jausmo grūdėliai. Žadindamas vaikų žinojimo smalsą, tėvas pasakodavo vaikams savo parašytų populiariesnių straipsniukų turinį. Taip įstrigo jų atmintin „Robinzono Kruzo“ autoriaus pergyvenimai, nuostabios ungurių kelionės į tolimas jūras ir daug kas kita. Didįjį Šeštadienį visi eidavo Kauno bažnyčiose lankyti Kristaus karstą, dalindami tuomet dar gausiems elgetoms smulkius pinigėlius (tėvas vis primindavo, kad sušelpiti elgetą — tai sušelpiti Kristų). Kartais pasiimdavo kurį vaiką, kai su koku reikalu eidavo pas kurį nors savo pažįstamą, ypač pas jų krikštą tėvius kunigus (trijų vaikų krikšto tėvai buvo kunigai: Onos — Em. Paukštis, Jono — P. Dogelis, Laimos — St. Jokūbauskis). Dažnai vaikus nusiųsdavo spaustuvėn, kurie buvo lyg jo antrieji namai.

Kelionės spaustuvėn ypač masino sūnų Joną. Nors tėvas ir nedaug turėjo laiko su vaikais pabendrauti, vis vien Jonukas stebėjo tėvo veiklą. Tad ir mėgiamu jo vaikišku žaidimu pasidarė laikraščių ir knygelių „leidimas“. Būdamas gimnazijoje, jau leido šapirografu keliolikos egzempliorių dvisavaitinį iliustruotą laikraštėlį. Kaip Vc. Čižiūnas prisimena, savo leidiniu Dovydaitukas per jį pasikeisdavo ir su „Saulės“ mokytojų seminarijos

pradinės mokyklos leidžiamu laikraščeliu. Kai sūnus parodė dėmesį knygoms, tėvas skatino jo skaitybos pomėgį — perleisdavo jam savo žurnaluose paminėti gaunamas knygas. Tėvo buvo paskatintas ir pradėti spaudoj reikštis: kai sūnus grįžo sužavėtas iš Kauno ažuolyne 1925 m. per ateitininkų kongresą suvaidintos misterijos, tėvas jam patarė surašyti savo išpūdžius ir pasiųsti Jurbarkė ėjusiai „Saulutei“. Tuo rašiniu Dovydaičių Jonukas ir pradėjo savo vaikiškąją rašytojo karjerą, kaip pasakoja savo autobiografijoje.¹³⁷ Gal būt, neatsitiktinai ir jau suaugusio pirmuose beletristiniuose jo bandymuose sutinkama karinė tema, vaizdai iš nepriklausomybės kovų. Tai atspindi tėvo įtakoj susidarytus vaikystės išpūdžius.

Vaikams paaugus, bendravimui su tėvu progą sudarė ir talka jo darbe. Kadangi savo pagrindinį žurnalą „Kosmos“ Dovydaitis ne tik redagavo, bet ir leido, tai pats ir ekspedijavo. Šiame darbe jam ir talkino vaikai. Savo ruožtu tėvas talkino vaikams pamokų ruošime, ypač uždavinių sprendime. Bet ši talka nevisada liko taiki: vaikai norėjo visiškos pagalbos, kad patiems nereikėtų sukuti galvų, o tėvas nesiskubino vaikams pataikauti ir norėjo, kad patys galvotų. Dukters Onos žodžiais, ši pamokų talka virsdavo „kančia ir jam, ir mums“, Prašydami tėvą pagalbon, dažnai jį atitraukdavo nuo skubaus ar svarbaus darbo. Tad juo labiau jį pykdydavo, kad „negreit susigaudom, ko iš mūsų reikalauja“.¹³⁸

„Kartų praraja“ anksti atsivėrė tarp Dovydaičio ir vaikų. Konkrečiai ji pasireiškė žinomomis formomis: prastu mokymusi, maištavimu prieš mokytojus, veržimusi iš tėvų įtakos ir namų atmosferos. Kaip šiuo atveju esti, vaikams buvo sunku įvertinti tėvus, tėvams buvo sunku suprasti vaikus. Juo labiau buvo sunku vieniems antrus suprasti, kad, dukters žodžiais, „tarp vaikų ir tėvų niekuomet nebuvo didelio intymumo“, dėl to nebuvo „glaudžiai suaugusi šeima“.

To meto vaikų „poziciją“ duktė Ona taip suglaudė: „Mūsų tėvelis mums atrodė ir per pamaldus, ir per griežtas, ir nemodernus“.

Namų atmosfera tikrai buvo religinga, nes abu tėvai buvo giliai religingi. Dovydaitis nesigėdijo būti matomas ir viešoj Dievo Kūno procesijoje. Bet vaikai gėdijosi tėvo „davatkiškumo“, kai išgirdavo savo draugus iš jo šaipantis. „Nors tėvai buvo labai religingi, mes, vaikai, pradėjom labai anksti atšalti nuo tikėjimo“. Rūpindamasis savo vaikų išauklėjimu, tėvas juos leido

mokytis į brangias privatinės katalikiškas mokyklas (jėzuitų, kazimieriečių gimnazijas). Tačiau vaikai jose negavo gilesnio religinio išauklėjimo. Priešingai, šios katalikiškos mokyklos ne gilino, o greičiau slopino religinį jausmą tuose mokiniuose, kurie pradėdavo maištauti prieš jų rutiną („kartais visai kvailas taisyklės“) ir jų biurokratinį formalizmą (standartinį visų traktavimą bendrais matais). Dovydaičio vaikai ir buvo dovydaitiški — su stipriu individualybės jausmu, neskubūs nusilenkti drausmei, nusistatę prieš bet kokią prievartavimą. Deja, mokytojai to neįvertino. „Gal būt, kad 'gero daikto' buvo per daug mokykloje, ir visa tai gana nepatrauklia forma“. Bet paveikaus auklėjimo buvo per mažai: „Asmenišku mūsų charakterio auklėjimu niekas nesirūpino, bendras matas buvo taikomas visiems. Blogis jau buvo padarytas: tos jėgos, kurios nebuvo atitinkama linkme nukreiptos į gera, pradėjo būti destruktivos“ (duktė Ona).

Namai šiuo krizės metu nesuteikė atramos: „juose taip pat nebuvo gilesnių problemų svarstymo“. Tėvai prileido, kad katalikiškose mokyklose vaikai pakankamai gavo religinio susipratimo. Antra vertus: „kaip galėjo tėvai žinoti mūsų problemas, jei su jomis į juos nesikreipdavome?“ Juo labiau, kad pats tėvas nebuvo tokios „tapatybės krizės“ pergyvenęs. Ypač vaikai skyrėsi nuo jo ir tuo, kad apskritai pasaulėžiūrinės problemos mažai jiems rūpėjo. Jų galvos buvo pramuštos ne pasaulėžiūrai ar mokslui, o sportui, draugams ir kitiems įprastiniams jaunų dienų ilgesiams.

Dėl to, tur būt, svarbiausia, Dovydaitis atrodė savo vaikams „ir per griežtas, ir nemodernus“. Deja, tiesa, kad Dovydaitis savo vaikus nepedagogiškai drausmindavo — atšiauriai, tiesiog drastiškai, ir žodžių nerinkdavo, ir balsą pakeldavo. Nepaisydavo, ar tai būdavo namuose, ar prie svetimų žmonių. Vienas jaunesniųjų Dovydaičio fakulteto kolegų prisimena, kaip sykį į dekanatą atėjo jo vyriausioji duktė (jau studentinio amžiaus): „jis mano akyse ją išplūdo, išvarė atgal namo, liepdamas niekur neužsukti, o tiesiai eiti į namus“. Nėra kalbos, kad tokia drausminimo pedagogika negalėjo būti paveiki.

Tačiau, iš antros pusės, Dovydaičio laikysena („pedagginė linija“) buvo respektuojanti žmogų, reiškianti jam pasitikėjimą. Smulkmeniškai nerūšiuodavo, ką galima ir ko negalima vaikams skaityti, nors ir atkreipdavo dėmesį į vertingas knygas. Pats

žavėdamasis Šatrijos Raganos raštais, labai juos rekomendavo ir vaikams. Džiaugėsi, kai vyresnysis sūnus pamėgo auklėjamuosius O. Swett Mardeno raštus. Bet nedraudė skaityti ir „Kultūros“ žurnalo, skleidusio materialistinį ateizmą. Kai buvo išverstas A. Forelio „Lytinis klausimas“ (1933), jį parūpino sūnui, nors šio šveicarų psichiatro seksualinė etika buvo laicistinė.

Pagal savo drausmės, bet ne prievartos pedagoginę liniją Dovydaitis paliko vaikams visišką laisvę, ko nori mokytis. „Visa, ką norėjom, galėjom mokytis“. Visas mokslo šakas lygiai vertino, nė vienos jų neaukštino, nė vienos nežemino. Kai vyresniajam sūnui jėzuitų gimnazijoje nesisekė klasikinės kalbos, tėvas klausė, kas gi jam patinka. Sūnui atsakius: „aviacija ir mašinos“, tėvas tarė: „Skraidyti reikia taip pat mokslo. Ir, tur būt, dar geresnio negu žeme vaikščioti“.¹⁴⁴ Tada ir buvo sutarta, kad sūnus iš jėzuitų klasikinės gimnazijos persikels į jam artimesnę aukštesniąją technikos mokyklą.

Ir pasaulėžiūrinė prievarta buvo Dovydaičiui svetima. Be abejo, ateitininkų sąjūdžio kūrėjas troško ir savo vaikus matyti ateitininkų eilėse. Tačiau, dukters liudijimu, „niekada nevertė mus būti ateitininkais“, nors, žinoma, „jam buvo nemalonu, gal ir skaudu, kad savo paties šeimoje nerado pritarimo tam, kas buvo taip artima jo širdžiai“.¹³⁸ Nė vienas iš keturių Dovydaičio vaikų netapo ateitininku. Vyresnioji duktė pasitraukė iš ateitininkų po poros metų gimnazijos pradinėse klasėse, o kiti vaikai nebuvo nė įstoję į ateitininkus.

Neteisu būtų sakyti, kad Dovydaitis būtų nesirūpinęs savo vaikų įsijungimu į ateitininkus. Mažesnius juos pasiimdavo su savimi, kai vykdavo į ateitininkų šventes, išskylas, ekskursijas. Tačiau tai dar nelaidavo sėkmės: užuot sudominus, galėjo būti ir atgrasoma. Pavyzdžiui, į „Gamtos Draugo“ ekskursiją 1933 m. Dovydaitis buvo pasiėmęs savo jaunesnįjį sūnelį, tuomet trylikametį. Nemunu plaukiant, buvo pakelėj sustojama aplankyti istorinių paminklų. Bet „Dovydaitukas, matyt, nelabai džiaugėsi tais pasivaikščiøjimais po senovę. Ar ne iš Veliuonos bažnyčios žygiuojant atgal į garlaivį, tingiai sekdamas tėvą, nekantriai man jis tarė: 'Kada tam mano tėvui nusibos valkiotis po tas bažnyčias?'“ (A. Sabalis). Nieko ateitininkiško nebuvo laimima, jei kada ir Ona Dovydaitytė ateidavo į ateitininkų balių. J. B. Laučka savo atsiminimuose pasakoja tokį atvejį. Studentams ateitininkams vis dėlto buvo keistoka, kad sąjūdžio

steigėjo vaikai nėra ateitininkai. Jie buvo nugirdę, kad jo Onutė, jau vyresniųjų klasių gimnazistė, priekaištauja ateitininkams, jog jie esą savyje užsidarę, nedraugiški, nemėgstą džiaugtis gyvenimu ir pan. „Profesoriui sutikus, buvo suorganizuota speciali 'misija' iš kokių trijų studentų, kurie ne tik geri ateitininkai, bet ir šaunūs kavalieriai... Viskas baliuje praėjo 'gerai', Onutė atrodė patenkinta jai parodytu dėmesiu, bet į ateitininkus vis dėlto neįsijungė“.

Noromis nenoromis Dovydaitis turėjo susigyventi su tuo, kad nepajėgė savo vaikų ateitininkais išauklėti. Teliko tenkintis, kad jau užaugusiems vaikams primindavo atlikti bent pagrindines religines prievoles (prieiti velykinės išpažinties, sekmadieniais išklausti mišių).

Viena yra aišku: savo paties vaikams Dovydaitis nebuvo autoritetas, galintis juos nuteikti, kad brangintų tai, kas jam buvo brangu. Tur būt, lygia dalimi tai lėmė, kad tėvas vaikų akyse buvo „ir per griežtas, ir nemodernus“. Taip vaikai ėmė žvelgti į tėvą, beišaugdami iš vaikų amžiaus. Susidariusius šaltus santykius nelemtai įtempdavo ir tokie incidentai, kaip minėtasis dukters išplūdimas dekanate prie svetimų žmonių. Prisiminęs tą incidentą, Dovydaičio jaunesnysis fakulteto kolega pridūrė: „Tada man pasidarė aišku, kodėl Dovydaičio vaikai neina tėvo keliu“.

Kad mieste augantiems vaikams Dovydaitis buvo „nemodernus“, nesunku įsivaizduoti. Būdamas profesoriumi, pagal to meto standartą galėjo prabangiai gyventi, bet gyveno paprasčiausiai. Pats nepripažino jokių „prašmatnybių“, todėl nekreipė dėmesio ir į vaikų užgaidas. Nors kitus šelpdavo, vaikams pinigų nemėtydavo. Pats skęsdamas vis nespėjamuose darbuose ir beveik neturėdamas laisvo laiko, nepakentė vaikų išdykavimo ar dykinėjimo. „Nemėgo matyti ir mūsų išdykaujančių tarpusavyje ar neproduktingai leidžiančių laiką. Beveik visuomet išeidamas iš namų ar grįždamas, pereidavo per mūsų kambarius ir pažiūrėdavo, ką veikiam bei skaitom, ir paklausdavo: 'kaip su pamokomis?'“.¹³⁸ Visa tai vaikams labai nepatiko: „labai anksti pradėjom veržtis iš namų atmosferos“. Jiems imponavo ne tėvas, bet draugai, kurie turėjo daug laisvių.

Jei vaikams buvo sunku suprasti tokį „nemodernų“ tėvą, tai mažiau sunku buvo ir tėvui suprasti tokius „modernius“ vaikus. Pats per vargą išsiveržęs į mokslą ir visur buvęs pirmuoju,

jis, be abejo, kentėjo, kad jo paties vaikus reikėjo stumti į moks-
lą. Lengvabūdiškas jų žvilgsnis į mokslą ir apskritai gyvenimą
jį skaudino, bet, deja, ir toli nuo savo vaikų kaip tik tuo metu,
kai labiausiai jiems reikėjo tėvo atramos. Priešingai, daugiau
jis buvo skyręs laiko anksčiau, dar vaikams esant mažiems,
negu dabar, brendimo amžiuje. „Kol buvome maži, jis daug
daugiau laiko su mumis praleisdavo“. Vaikams augant ir tu-
rint skirtingus interesus, tarp visų šeimos narių tarpas darėsi
vis didesnis: „vėlesniais metais jau ir pietų ne visi susirink-
davome, vis trūkdavo kurio nors šeimos nario“. Dukters pri-
siminimą patvirtina ir penkmetį (1925- 31) pas Dovydaičius
išgyvenęs mokytojas Vc. Čižiūnas: „Retai, gal tik metinių šven-
čių ar vasaros atsotogų metu, profesoriaus šeima bendraudavo
ilgiau šeimos valgomajame ar salone. Profesorius, dažnai kitu
metu namie atsiradęs, vienas virtuvėj papietaudavo“.

Krizinis jo vaikų blaškymasis Dovydaičiui rūpėjo. Todėl
ir pašaliniais apie tai prasitardavo. Paprastai tokie prasitari-
mai imami kaip jo „skaudaus nepasisekimo“ su vaikais liudi-
jimas. Iš tikro tai visų pirma liudija, kad Dovydaitis nieku bū-
du nebuvo savo vaikams abejingas. Nebūtų skundęsis, jei ne-
būtų tai jam skaudėję, ir nebūtų skaudėję, jei nebūtų rūpi-
nėsis savo vaikais.

Šiuo klausimu Dovydaičio tėvišką rūpestį įspūdingai ilius-
truoja kun. K. Žitkaus prisimenamas vienas pokalbis. Abu svars-
tė klausimą, ar galima suderinti dvasininko ir poeto pašauki-
mus. Žitkaus nuomonei, jog daugelis pajėgė savy sutalpinti poe-
tą ir dvasininką, pritarė ir Dovydaitis, bet pasuko į naują temą:
„Tačiau geras mokslininkas ir geras šeimos tėvas jokių būdu tar-
pusavy nesuderinami. Jei būsi idealus mokslininkas, jokių būdu
nepajėgsi būti idealus šeimos tėvas. Man šita tiesa visai nekelia
dvejonių“. Dovydaičio veidą apgaubus liūdesiui, Žitkus ėmė įro-
dinėti, kad tūkstančiai didžiausių mokslininkų buvo idealūs ir
šeimos tėvai. Dovydaitis prieštaravo: „Ne, neaiškink man. Pats
savo kailiu patyriau, kaip sunku geru mokslininku ir geru tė-
vu būti. Norėjau būti geru mokslininku, ir ši palėpė su savo dul-
kinomis lentynomis pavergė mane. Kaip retai iš savo urvo aš
nulipdavau į apačią, kur laukdavo mano šeima ir mano širdies,
ir mano išminties“. Pradėjęs jaudintis, Dovydaitis vėl nutilo,
bet pradėjo giedrėti, kai Žitkus ėmė įrodinėti, kaip abu sūnūs
skina sau kelią į ateitį, raižo padanges, o vyresnysis Jonas dar

viltungai ir literatūroj reiškiasi. „Mano Jonas ką tik viename konkurse savo pjesei laimėjo premiją“, — perkirto Žitkų Dovydaitis. „Norėjau, kad Jonas, kaip ir aš, būtų mokslininkas ir visuomenininkas, bet jis kitur ir kitaip krypsta. Tikiu, kad jis susiras savo tikrąjį pašaukimą ir nepalūš pusiaukelėje. Vytuko ateitis man nekelia baimės. Daugiau rūpi Onutė, gabi ir geros širdies mergaitė, tik tokia jautri ir trapi. O Laimutė dar beveik vaikas. Visiems aš būčiau labai reikalingas. Tik tos nelemtos mano kabineto lentynos dažnai man užkerta kelią iš mansardos į šeimą, į apatinį aukštą. Jos net neleidžia mano šeimai pajusti, kaip aš ją myliu ir kiek dėl jos sielojuosi. Ne, neįtikinėk sveikas, kad gali viename žmoguje sutilpti geras mokslininkas ir geras šeimos tėvas“. Ir vėl nutrūkusi Dovydaičio kalba, „o jo akys padrėko“...

Ar būtų buvę tų rūpesčių, jei Dovydaičio žmona būtų buvusi ne kaimietė, bet inteligentė? Visi tokie „kas būtų buvę, jei būtų buvę“ klausimai yra beprasmiški jau dėl to, kad jų negalima pagrįstai atsakyti. Vis dėlto nejučiomis toks klausimas ne tik keliamas, bet ir atsakomas, kai teigiama, kad Dovydaitienė buvo nepasiruošusi auklėti inteligentų šeimą. Tai ne daugiau, kaip paprastas prielaidinis spėjimas.

Tiesa, kad ant žmonos pečių gulo visi šeimos rūpesčiai, ne tik namų ūkis, bet ir vaikų auklėjimas. „Gera, rūpestinga motina buvo Dovydaitienė“, — liudija mokytojas V. Čižiūnas. Kitas reikalas, kad, pradėjus vaikams maištingąjį brendimo amžių, „jos asmenybės neužteko vaikams tvirčiau burti šeimos židinyje ir jiems imponuoti“. Tada iš tiesų „motina jautė, kad jos autoritetas vaikams mažai galioja“. Iš jos veido ir kalbos buvo matyti, kad „šeimoje būta tylių sunkių scenų“. O kartą ji ašarodama

V. Čižiūnui atvirai prisipažino, kad, „savo vaikams atiduodama visą savo meilę ir rūpestį, neįstengusi išlaikyti juos glaudžiau po šeimos stogu, būti jiems globėja ir patarėja. Vyrą teisingo (kartu ir kaltino), kad per daug užsiėmęs pareigų, net naktimis sėdįs savo kabinete, mažai dėmesio skirias net berniukams“.

Panašus įspūdis iš Dovydaičių šeimos vėliau yra likęs ir inž.

VI. Čyvui, kuris dar gimnazistas buvo priimtas gyventi kaip bendraklasio sūnaus Vytuko ir Laimutės korepetitorius. Tėvas per mažai skyrė vaikams laiko ir dėl to savaime per mažai kreipė į juos dėmesio. Iš ryto skubindamasis iš namų, pusryčiaudavo stačias. Daugiau buvo prie stalo pasikalbama tik pietų

metu. Per vakarienę irgi maža kalbų būdavo. „Šiaip vaikų kambaryje būdavo retas svečias: dažniausiai eidavo pas vaikus tik tvarkos padaryti, kai motina nebegalėdavo susitvarkyti“. Vaikai jį gerbė, bet iš baimės, kad negautų į kailį. Motina, priešingai, stengdavosi vaikams įsiteikti dovanomis, skanesniu kąsneliu ir pan. Vaikai niekada neturėjo prie savęs pinigų: daug jo negaudavo, o kiek gaudavo, stengdavosi išleisti. Todėl ir gerindavosi motinai. Tačiau „motinai pagarba tik tol, kol ką išgauna“. Tėvus ir vaikus neabejojamai skyrė didelis tarpas. Tai rodė, kad tiek tėvas, tiek motina „norėdavo eiti prie vaikų per kitus“. Pvz., korepetitorius buvo prašomas pasekti, ar sūnus eis velykinės atlikti, ar ne.

Be abejo, sunku buvo Dovydaitienei tapti vaikams autoritetu. Stengimasis įsiteikti vaikams yra mažiausiai patikimas kelias išlaikyti autoritetą. Bet kai ateina vaikų maištinis periodas, ir bet kokiai motinai yra sunku imponuoti vaikams. Kaip tik tuo metu ir pasišiaušiama prieš visus autoritetus. Todėl vargu ar galima teigti, kad tik Dovydaitienės nepasiruošimas auklėti inteligentų šeimai neleido jai turėti savo vaikuose tikro autoriteto. Dovydaičio vaikai nestokojo motinos rūpestingos meilės — ir tai svarbiausia.

Greičiau galima prileisti, kad mažiau aštriai būtų iškilęs vaikų klausimas, jei Dovydaitis būtų daugiau radęs laiko šeimai, pedagogiškiau vaikus auklėjęs ir laiku numatęs rūpesčius, kuriuos tėvams sudaro bebrėsdami vaikai. Teoriškai šiuo reikalu jis daug žinojo — ypač apie primityviųjų kilčių praktikuotus būdus paruošti jaunuolius subrendusiais žmonėmis. Tačiau jis pats savo laiku kažkaip to nenumatė ir neįvertino. Net tada, kai jau atsidūrė prieš nelauktą rūpestį, jis šiuo atžvilgiu liko naivus. A. Sabalis keletą kartų girdėjo Dovydaitį dėstantį, kad jeigu dar kartą tektų auginti šeimą, tai būtinai augintu kaimė. Dėl šios Dovydaičio pedagoginės „teorijos“ A. Sabalis taikliai pastebi: „Matyt, jis buvo pamiršęs, kad iš kaimo tais laikais atėdavo pats rinktinis jaunimas, tikrai norįs mokytis, o miesto 'ponai' jau stengėsi visą savo turimą prieauglį pravaryti pro visas mokyklas, nors pastarųjų prieauglis jau nežinojo, ką reiškia: 'jei nesimokysi, tai eisi kiaulių ganyti...'”

Prieš sunkius rūpesčius vaikai buvo pastatę Dovydaitį. Bet ar ne visi tėvai anksčiau ar vėliau, vienu ar kitu būdu turi rūpesčių dėl savo vaikų? Tik, gal būt, ne visi tėvai yra lygiai at-

viri savo rūpesčius kitiems atskleisti. Žinoma, kas visiems matoma, niekam nebėra paslaptis. Šiaip ar taip, svarbiau ne tai, kokių rūpesčių tenka iš vaikų patirti, bet kaip jiems padedama šiuos rūpesčius nugalėti. Šiuo atžvilgiu yra neteisinga kalbėti tik apie paties Dovydaičio jausmą „tragediją“. Nieko daugiau apie jo vaikus nežinančiam tai sugestionuoja, lyg jie būtų „niekais nuėję“. Taip nėra. Gal ir gana nelengvai, bet savo vietą gyvenime jie rado. Tiesa, nė vienas iš sūnų neiškilo į profesorius, kaip buvo tėvas. Bet kitu atžvilgiu abu sūnūs atspindi tėvą — abu žurnalistai, o vyresnysis sūnus drauge yra ir rašytojas.

Todėl ir reikia pervertinti paplitusią nuomonę apie tragišką Dovydaičiui nenusisėkimą su vaikais. Nejmanoma pasverti, kiek tik savo pačių pastangomis jie rado gyvenimo kelią ir kiek šiose pastangose jie atsirėmė į tėvą. Pradėjus blaškymąsi, tėvas galėjo vaikams atrodyti ir šioks, ir toks. Bet, gyvenime šiek tiek jau apsidaužius, tėvo skaidrus pavyzdys turėjo iškilti prieš jų akis. Nors ir buvo tarp tėvo ir vaikų nemažos įtampos, vis vien ryšiai nebuvo nutrūkę. Kiek kur pedagogas Dovydaitis buvo nepedagogiškas kaip tėvas, vienu svarbiu atžvilgiu jis pasirodė tikras pedagogas: nebandė jaunos šakotas charakterius prievarta tiesinti, jiems savo valią primesti, bet parodė jiems didelį pasitikėjimą. Tai ir paliko atvirą kelią atstatyti santykius, nes vaikų pagarba tėvui buvo išsaugota.

Aiškiajai tai matome vyresniojo sūnaus Jono atveju. Be abejo, nelengva širdimi tėvas sutiko, kad sūnus iš gimnazijos persikeltų technikos mokyklon. Buvo naujo susikrimitimo, kai sūnus, ir šios mokyklos nebaigęs, 1934 m. savanoriu stojo į karo aviacijos mokyklą. Tik betarnaudamas kariuomenėje, jis grįžo palikton mokyklon, lankė ją vakarais ir baigė. Tuo pačiu metu tęsė spaudos darbą, o vėliau tapo „Lietuvos Sparnų“, aviacijos žurnalo, faktiniu redaktoriumi. Tai ir buvo jo svajonės: žurnalistika ir aviacija. Berandant sūnui savo gyvenimo kelią, tėvas ir sūnus pamažu vėl atrado vienas antrą. Kartą sūnui ore lūžo lėktuvas, ir jis tik parašiotu išsigelbėjo (1936.XI). Kai pranešė šią savo žinią tėvui, šis pažvelgė į sūnų giliu, nuoširdžiu žvilgsniu, atsiduso ir tarė: „Padėkok Dievui, kad tik šitaip... Pasimelsk, kad išsigelbėjai“. O kai iš spaustuvės darbininkų patyrė apie sūnaus figūrinį skraidymą aviacijos šventėje, tėvo akys sužėrėjo džiaugsmo kibirkštėlėmis, bet drauge ir susirūpinimu. Vėl tada priminė sūnui, kad būtų atsargus ir visada susitaikęs su Dievu.

Nesykį sūnus kvietė tėvus aerodroman, kur galėjo patogiu lėktuvu juos paskraidinti, bet tėvas vis būdavo užimtas ir atsakydavo, kad suspės, o šiandien neturi laiko. Taip Dovydaitis ir liko nė kartą lėktuvo neišbandęs, nors ir abu sūnūs pasidarė lakūnai. Svarbiau tėvui buvo ne paskraidyti, o tai, kad ir jis jau galėjo savo vaikais pasididžiuoti. Atėjus Lietuviškosios Enciklopedijos D raidei (1937 m.), tėvas jau turėjo duomenų šalia savęs ir brolių Vinco ir Jurgio jon įdėti ir sūnų Joną, tuomet vos 23 m. amžiaus vyrą.

Dovydaičio vaikai tėvo atsiminimą saugo su pagarba. Nors sovietinėj okupacijoje Dovydaitis yra ignoruojamas ar pravaržduojamas „klerikalu“, kur prisireikia jį suminėti, vis vien sūnus Jonas savo rašytojo autobiografijoje tėvą pagarbiai vadino „geru ir jautriu žmogumi“.¹⁴⁴ Į Vakarų iš Dovydaičio vaikų pasitraukė tik vyresnioji duktė Ona. Jaunystėje lengvabūdiška mergiotė, dabar ji yra save radęs žmogus: „Šiandien į viską žiūriu kitokiom akim, negu tais laikais“. 1961 m. ji paskelbė vertingų atsiminimų apie savo tėvą — „tą nepaprastą žmogų“.¹³⁸ Šiandien ji yra Dovydaičio duktė ir savo krikščioniška dvasia.

Rašydamas, jog Dovydaičio vaikai „užaugo sumiesčionėje ir kai kurie net nukrikščionėje“, Z. Ivinskis galėjo turėti mintyje tik Lietuvoje pasilikusiuosius. Be abejo, mieste gimę, augę ir dabar gyveną, jie yra miestiečiai, negalėdami kitokiais nė būti. Kiek kuriame buvo likę jaunystės lengvabūdiško žvilgio į gyvenimą, Sibiro tremties metai jį išdegino. O dėl jų „nukrikščionėjimo“ nei vienaip, nei antraip spręsti čia nei galime, nei turime teisės. Kur netikėjimas yra valdžios įsakomas, o tikėjimas tironiškai persekiojamas, ten lieka kiekvieno sąžinės paslaptis, kas ką tiki ar netiki. Net patys tikintieji yra išprievartaujami antireliginei propagandai. Kasdien visiems kalamas frazės iš prievartos pakartoti straipsny ar kalboj sovietinio režimo sąlygomis dar nereikia savo turimų įsitikinimų išsižadėti. Kur nėra sąžinės laisvės, ten ir žodis nieko dar neliudija, nes jis nebe žmonių mintis atspindi, o tik jų prievartavimą. Todėl čia spręsti apie tėvynėj likusiųjų vidinius įsitikinimus ne tik neturime, bet ir negalime turėti duomenų. O jei kuriam nors klausimui atsakyti negalima turėti duomenų, tai aplanai nėra prasmės nė jo kelti.

XIV

NE TURTUI VERGAUTI, BET ŽMOGUI PAGELBĖTI

Nupiešėme, koks paprastas ir kuklus buvo Dovydaičio namų gyvenimas — ne tik be jokios prabangos, bet kone aske-tiškai taupus. Kam taupė gaunamą nemažą profesoriaus atlyginimą? Verta į Dovydaičio kasdieninę buitį žvilgtelėti ir ūki-niu atžvilgiu: kaip vertino turtą, kaip naudojo pinigą?

a. Daugeliui pinigai yra ir paties žmogaus vertės matas. Grubu žmogų vertinti turtu, nes tai lygu jį patį nuvertinti. Ta-čiau kitu požiūriu santykis su turtu iš tikro atskleidžia ir patį žmogų: ne pats turimas turtas, o atitinkamas juo naudojimasis. Kaip iš tiesų žmogus yra nusistatęs savo gyvenimo prasmės klausimu, visų pirma rodo ne tai, ką jis mano ir skelbia ti-kįs, o tai, kaip jis laikosi turto atžvilgiu.

Santykis su turtu išskiria, kas yra tikras idealistas ir kas lieka materialistas (nors ir nenorėdamas tokiu jaustis, juoba prisipažinti). Kadangi materialistui brangus yra pats turtas, tai ir svarbu kaip galima daugiau jo sukaupti. Priešingai, idealis-tui turtas tėra priemonė, kurią svarbu kilniai naudoti. Bran-gindamas patį turtą, žmogus nejučiomis tampa jo vergu — be didelio skirtumo, ar kas jo turi daug ar mažą. Bet paprastai žmogus šios savo „auksinės vergijos“ nepastebi, sakytume, tie-siog jos trokšta ir ją tapatina su „geru gyvenimu“. Materializmas yra lyg natūralus žmogaus nusiteikimas, nes tarsi pats gyvenimas verčia žmogų paisyti tik savo naudos. Priešingai, tiek pasiekiamo idealizmo, kiek nugalime prigimtinių materializmą. Idealizmas rei-ka lauja nežiūrėti tik savo naudos, bet matyti ir kitus. Tačiau

sunku kitus tam matyti, kam sunku atgniaužti ranką. Tik iš tiesų gera širdis atgniaužia ranką, paversdama užuojautą realia pagalba. Tuo būdu reikia ir idealizmą kasdienybę materialiai įrodyti. Kas šiuo būdu jo neįrodo, tas jo daug ir neturi. Čia pagrindas, dėl ko verta dėmesio ir kasdieninė žmogaus buitis ne tik paprastai smalsai patenkinti, bet ir atitinkamam žmogui tikriaus pažinti. Ūkinis žmogaus gyvenimas lyg veidrodis atspindi ir jo vidų, patį žmogų.

Krikščioniškasis tikėjimas įspėja žmogų nepaskęsti materializme (netarnauti mamonai) ir įpareigoja idealizmui (mylėti žmogų, ne turtą). Būti evangelinės dvasios krikščionių nėra lengva. Daug lengviau būti pamaldžiam (bažnytinį pareigų uolaus pildymo prasme), negu evangeline dvasia kasdienybėje gyventi. Todėl paprastai ir daugelio iškilų krikščionių atveju kalbama tik apie viešuosius darbus (moksle, politikoje, visuomeninėje veikloje etc.), nes apie kasdieninį jų gyvenimą neturima ko daug pasakyti — buvo pamaldūs ir padorūs, — ir visa (atseit, lankė bažnyčią ir nepateko kalėjiman).

Kitaip Dovydaičio atveju: jo biografijai esmingai priklauso ir kasdieninė buitis. Krikščioniškasis idealizmas jam buvo ne sėkmadienį išpažįstama kilnybė, o visų dienų realybė. Todėl Dovydaičio asmenybė kaip tik skaidriausiai atsiskleidžia toje kasdienybėje, kurioje ir daug iškilųjų supilkėja eiliniaisiais padoriais žmonėmis. Tiesa, težiūrint išorės, Dovydaičio kasdieninė buitis buvo nespalvinga, tiek pilka, kiek tik įmanoma: nei gražiais baldais apsistatymo, nei svečiavimosi, nei lankymosi į koncertus, parodas, teatrą ar kiną. Bet kaip išorinis Dovydaičio šiurkštumas slėpė jo gerą širdį, taip ir jo kasdieninės buities pilkumas dengė jos vidinį skaidrumą. Retai kas buvo taip laisvas nuo turto godulio, kaip Dovydaitis. Bet užtat jis ir buvo laisvas matyti kitų rūpesčius ir, kiek galėdamas, jiems padėti. Tuo būdu ir pats ūkinis žvilgis į Dovydaitį virsta jo asmenybės nušvietimu — jo krikščioniškos žmogaus meilės atskleidimu. Kasdieninis jo gyvenimas buvo nuoširdus krikščioniškojo idealizmo praktinis vykdymas. Pagelbėti žmogui, o ne turtui vergauti buvo Dovydaičiui taip sava, lyg prigimta: krikščioniškąją artimo meilės pareigą vykdė, paradoksiškai sakytume, ne iš pareigos, o iš širdies, nejausdamas nei jokio svetimumo, nei jokio sunkumo. Taip vykdoma, kas yra giliai pergyvenama kaip savo idealo vertybė.

Nesu užtikęs, ar kurį savo nesuskaičiuojamai gausių straipsnių Dovydaitis yra specialiai skyręs klausimui, kaip krikščionis turi žvelgti į turtą. Bet iš ne vieno pasisakymo kituose rašiniuose nėra jokios abejonės, kad evangelinį Kristaus sekimo reikalavimą jis ėmė su visa rimtimi. 1930 m. studentams ateitininkams skaitytoje paskaitoje Dovydaitis sprendė klausimą: „kas yra daugiau — ar negyva tiesa, ar gyvas melas?“ Atsakė į šį klausimą taip: „Aišku, kad aistringai pergyvenamas melas išsikovoja sau tiesos pavidalą, o tiesa pradeda rodytis esanti melas nuo to akimirksnio, kai ji atsiriša nuo gyvenimo“. Ne veltui Kristus apie save pasakė, kad jis drauge yra tiesa ir gyvenimas. Todėl „kas yra pasiryžęs Kristaus dvasioj dirbt, privalo būt ne tik knyginės tiesos žodžių reiškėjas, bet ir gyvosios tiesos atstovas savo veikimu, darbu“.¹⁴⁵

Daug kartų Dovydaitis pabrėžė, kad Kristaus mokslas rodo, kaip sukurti žmonišką gyvenimą. Gavėnios trečiojo sekmadienio evangeliją apie velnius ir jų vyriausiąjį Dovydaitis kartą komentavo kaip parašytą visiems, kurie tikisi pasaulį reformuoti be Kristaus mokslo ar dargi prieš jį eidami. „Iš tikrųjų, jei kapitalistinę tvarką laikysime velnio tvarka, tai bolševistinę tikrai tenka laikyti Belzebubo tvarka“. Duonos neturėjimo klausimui, dėl kurio pasauly kyla visos revoliucijos, sprendimą Dovydaitis rado gavėnios ketvirtąjo sekmadienio evangelijoje, pasakojančioje, kaip Kristui pagailo minios, kurią papenėjo stebuklingu duonos padauginimu. „Šis Kristus darbas yra nurodymas visiems laikams, kaip turi būt susitvarkius Kristų išpažįstančių žmonių visuomenė: *tokioj visuomenėj neturi būt alkanų* (pabraukta paties Dovydaičio — J.G.). O jei šiandien tokių Lietuvoj yra ir nepasirūpinama, kad jie būtų pavalgydinti, tai ženklas, kad Lietuva nėra krikščioniška šalis. Tat yra kiekvieno krikščionio pareiga, seno ir jauno, didelio ir mažo prisidėti, kuo kaip kas išgali, kad nebūtų mūsų tarpe alkanų“. Kristaus žodis „gaila man minios!“, ne kartą Dovydaičio primintas, jam reiškė ir kiekvieno asmeninį įpareigojimą: „Tokio gailesčio alkaniems turi turėt ir kiekvienas Kristaus mylėtojas, jei jis yra krikščionis ne tik iš metrikų“¹⁴⁶.

Kaip rimtai Dovydaitis ėmė krikščionio įpareigojimą mylėti žmogų, o ne turtą, pabrėžia ir turimi atsiminimai. P. Kaminskas prisimena, kaip kartą Dovydaitis studentų ateitininkų eucharistininkų būreliui komentavo Pamokslą nuo kalno.

Krikščioniškasis tikėjimas yra žmonėms pasaulyje gyvenimo šviesa, bet be gerų darbų jis yra miręs ir žmonių nešildo. Šią mintį Dovydaitis iliustravęs saulės ir mėnulio palyginimu: saulė šviečia ir šildo, mėnulis naktį taip pat šviečia, bet jo šviesa yra netikra — tik saulės šviesos atspindys, dėl to ji žmogaus ir nešildo. Šio palyginimo atgarsį randame ir Dovydaičio komentare apaštalo Povilo raginimui elgtis kaip „šviesos vaikams“: kai patys krikščioniškai gyvensime, tai „ir savo aplinkumą apšviesime ir sušildysime“.¹⁴⁰

Ypač Dovydaičio pažiūrą į turtą atspindėjo tai, kaip jis vertino kunigus. Kun. J. Prunskis iš vienos Dovydaičio paskaitos atsimena taip jį kalbėjus: „Du svetimos kilmės žodžiai: kunigas ir pinigas kažkaip norima susieti. Vyrai, būkite idealistai, ir jei dėl to jums kasdienės duonos pritrūktų, aš garantuoju pragyvenimą“¹⁴⁷. Ne vienam Dovydaitis yra dėsęs, kad mūsų bažnytiniam gyvenime reikia reformų. „Kam tie stambūs ūkiai prie klebonijų?“ — klausdavo jis. Tokiais kunigais, kurie per daug rūpinosi ūkais ir kitomis žemės gėrybėmis, tiesiog piktindavosi ir sakydavo: „Tokie blogai apaštalauja: kunigas, kaip Kristus, turi mirti neapsikrovęs turtu“.

Dovydaitis tikrai mirė turtu neapsikrovęs. Sovietinėj tremtyje mirė neapsikrovęs turtu ir tie, kurie laisvėj nešė pakankamą turto našą. Bet Dovydaitis visą laiką gyveno turtu neapsikrovęs, nes vykdė krikščioniškąjį apeliavimą naudoti turtą geram, o ne tuščiai krauti. Nieko nereikštų visi anksčiau cituoti Dovydaičio žodžiai, jei pats nebūtų jų vykdęs. Tai ir teikia svorį jo žodžiams. Nieko juose naujo: kasdien krikščionims skelbiama sekti Kristų. Negali būtų teisinamasi pamiršimu. „Pamirštamasis“ tik vykdytas. Dovydaitis nepamiršo, kad tik gyvenama tiesa tikrai yra tiesa.

b. Išsimušdamas į mokslą, Dovydaitis išsimušė ir iš skurdo. Universitete anksti (1928) pasiekęs ordinarinio profesoriaus rangą, tuometiniais standartais Dovydaitis turėjo gerą materialinę padėtį. Tiksliau tariant, pagal gaunamą atlyginimą *galėjo* turėti gerą materialinę padėtį. Tačiau iš tikrųjų šiuo atžvilgiu jis visą laiką nestipriai laikėsi. Nors ir labai paprastai, be jokios prabangos gyvenant, pajamos ir išlaidos ne visada balansuodavosi. Greičiau vargu ar kada buvo visiškai iš skolų išsilaisvinęs.

Palikdamas gimnazijos direktoriaus pareigas (1922 m.), Do-

vydaitis turėjo palikti ir joje turėtą butą. Stokojant tada Kaune laisvų butų, jis ryžosi pirkti sklypą žemės ir jame pasistatydinti nuosavus namus. Neturėjo santaupų sklypui apmokėti ir namui įsirengti, tai šioms išlaidoms apmokėti ėmė banko paskolą. Nesukaupė didesnių santaupų nė vėliau. Kai 1935 m. kaip Vasario 16 akto signataras gavo prie Dubysos žemės ir panoros tame plikame sklype pasistatydinti trobesius, vėl turėjo iš banko užtraukti didelę paskolą. 1938 gruodžio 19 laiške kun. K. Urbonavičiui (JAV) Dovydaitis rašė: „Finansinė mano padėtis tokia: turiu lygiai 15.000 litų skolos; lygiai tiek pat skolingi ir man mano 'prieteliai', bet jie iš manęs juokiasi ir negaliu iš jų išgauti. Jei išgaučiau, skolą panaikiničiau. Bet ateityje teks lįsti į dar didesnes skolas, nes statybos dar tik pati pradžia“.¹⁴⁸

Tokia Dovydaičio finansinė padėtis būdingai liudija jo „ūkinę politiką“: pats paskendęs didelėj skoloj, o tiek pat kitiems išskolines!

Savo finansinius reikalus Pranas Dovydaitis nelabai mokėjo tvarkyti, nes per lengvai patikėdavo kitų pažadams. Stambiają sumą (ar ne 10.000 litų) buvo išprašęs dr. K. Ambrozaitis savo su žydu Kaplanu Klaipėdoj įkurtai gazolino bendrovei. Ta bendrovė po kiek laiko paskelbė bankrotą, ir apie skolos grąžinimą nebuvo nė kalbos. Dėl per didelio žmonėmis pasitikėjimo piniginiuose reikaluose Dovydaitis ne kartą nukentėjo, ir laiduodamas (žiruodamas) kitiems vekselius. Paskui reikėjo pačiam tokių vekselių išpirkti. Tuo būdu jis sumokėjo 700 litų už vieną užsienyje besidoktorizavusį ekonomistą. Nukentėjo ir vienam gydytojui pasirašęs vekselį, kai tas statėsi namą. Pats Dovydaitis šios rūšies nelemtims aiškinti buvo sukūręs tokią humoru nuspalvintą „diabolinę“ teoriją: nebūtinai velnias turi sugundyti blogam darbui, jis gali sugundyti ir geram darbui, tikėdamasis, jog iš to gero darbo išeis daug blogo. Draugas prašo tave jam paskolinti pinigų. Padarai gerą darbą, jam neatsakydamas. Bet kai tau jų nebegrąžina, kiek ant jo pripyksti — še tau ir tavo „geras darbas“, į kurį velnias sugundė!

Nelabai Dovydaitis mokėjo savo finansinius reikalus tvarkyti dėl to, kad ne finansiškai į juos ir žiūrėjo. Nors namų, savo ir šeimos, ūkio reikaluose buvo taupus, bet kitur buvo išlaidus. Nors ir taupė, bet nieko nesutaupė, nes ir taupė ne turtui krauti, o turėti iš ko daryti ūkiškai nuostolingas išlaidas.

Patyręs vargo ir skurdo, Dovydaitis žinojo pinigų ir aplamai turto vertę. Vaikai atsimena savo tėvą kaip labai taupų žmogų, kuris nemėtydavo jiems pinigų, bet visada juos mokė taupumo. „Ypač mus vaikus bardavo, jeigu mes nepagarbiai numesdavome duonos gabalėlį“. Pats Dovydaitis buvo taip pat taupus ligi mažmenų: pvz., savo gausioje korespondencijoje, kur tik galėjo, naudojo atvirukus, net ir su užsieniečiais mokslininkais susirašinėdamas.

Visa, kas nėra būtiniausiai reikalinga, Dovydaitis laikė prabanga, kuriai leisti pinigus tai tik tuščiai juos išmesti. Nevertindamas ir neieškodamas prabangos, Dovydaitis įžiūrėjo ją net ten, kur iš tiesų jos nė nebuvo. Pvz., kai prof. P. B. Šivickis savo pirmajam sūneliui, Dovydaičio krikštasūniui, vežioti nupirko vežimėlį, tai krikštatėvis vis bardavo tėvus, kam reikėjo tokio komforto, geriau tuos pinigus panaudoti darbininkų naudai — „mes užaugome be jokių vežimėlių“... (Duktė Ona teigia, kad vis dėlto ir jie, Dovydaičio vaikai, turėjo vežimėlius. Gal būt, Šivickiams Dovydaitis priekaištavo dėl ypatingai prašmatnaus vaikų vežimėlio. Duktė paneigia ir J. Ereto teigimą, kad Dovydaitis buvęs ir prieš svetimuosius apelsinus ir bananus.¹⁴⁰ Kai vaikai sirgdavo, visuomet tėvas jiems parūpindavo importuotų vaisių: vynuogių, apelsinų, bananų.)

Norint už namų turėti lėšų visiems tiems reikalams, kurių Dovydaitis nelaikė nereikalingomis išlaidomis, namuose iš tikro reikėjo didelio taupumo. Šeima buvo nemaža: be savų keturių vaikų, vis kas nors gyveno, mokslus eidami, ir iš giminių. Vaikus leido į brangias privatinės gimnazijas. Namų ūkiu, kaip sakėme, rūpinosi žmona. Prabanga buvo svetima ir jai — taupiai, sumaniai ir rūpestingai šeimininkei. Vis vien, matyt, namų biudžetas buvo toks, kad nelengva buvo juo verstis. Kaip Z. Ivinskis prisimena iš savo pas Dovydaičius gyventų metų (1927 - 29), Dovydaitienė nusiskųsdavo, kad vyras už namų išleidžia per daug pinigų, kurių reikia šeimai.

c. Kad ir kiek Dovydaitis buvo taupus, jis negailėjo pinigų tam, ko tikrai jam reikėjo. O jam pačiam visų pirma reikėjo daug knygų, kad kuo plačiausiai orientuotųsi mokslo pasaulyje ir sektų jo pažangą. Prenumeravo keliolika užsienio mokslinių žurnalų. Naujai pasirodančias knygas arba pirkosi Kaune Pribačio užsieninių leidinių knygyne, arba išsirašydavo tie-

siog iš užsienio, daugiausia iš vokiečių katalikų Herderio leidyklos (buvo įsigijęs ir šios leidyklos enciklopedijos porą laidų — rodė savo vaikams, kad ir jis įdėtas ton enciklopedijon). Brangios buvo knygos Dovydaičio sielai, bet nemažiau brangios buvo ir jo kišenei.

Knygos sudaro normalias darbo išlaidas profesoriui. Bet su jomis ir baigiasi Dovydaičio normalios išlaidos. Visas kitas išlaidas sudarė jo idealistiniai užmojai, kurie ūkiniu atžvilgiu reiškė tik gryną nuostolį.

Pirmiausia, tur būt, reikia minėti Dovydaičio sukurtuosius žurnalus. Iš visų jo redaguotų žurnalų tik „Soter“ iš pat pradžių turėjo leidėją ir todėl pačiam redaktoriui nieko nekainavo. Kiti visi žurnalai Dovydaičiui reiškė finansinę auką, nes reikėjo jam pačiam dengti jų leidimo išlaidas. Pradėjęs leisti „Lietuvos Mokyklą“, paties Dovydaičio žodžiais, „leidėjas - redaktorius labai įlindo skolosna“¹⁵⁰, kol šio žurnalo leidimą perėmė Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga. Nemažai turėjo Dovydaičiui kainuoti ir jo penkerius metus mergaitėms leista „Naujoji Vaidilutė“: vien savo pagrindinei bendradarbei M. Pečkauskaitei iš savo kišenės išmokėjo honoraro per 2000 litų! Kol perėmė fakultetas, ir filosofijos žurnalo „Logos“ pirmuosius du tomus išleido pats redaktorius. Bet daugiausia Dovydaičio kišenei kainavo „Kosmos“ leidimas. Šį mėnesinį gamtos mokslų žurnalą jis pats visą laiką leido, o tik keleriais paskutiniais metais susilaukė Katalikų universiteto paramos (to žurnalo administracijos perėmimo). Didelio nuostolio nešė šis žurnalas, nes jam tuometinėje mūsų šviesuomenėje per maža buvo skaitytojų. Vargu ar bus kada galima apskaičiuoti, kiek redaktorius įdėjo pinigų į tą savo žurnalą. Tik dideliu Dovydaičio pasiaukojimu „Kosmos“ išsilaikė visą nepriklausomybės laikotarpį.

Taip pat neapskaičiuojamai, bet taip pat nemažai Dovydaičiui kainavo ir organizacinė veikla — visuomeninis darbas. Nepalyginamai daugiau negu kitiems katalikų veikėjams. Daugumai pakako Kaune dalyvauti ateitininkų iškilmingesniuose renginiuose ir gausių studentų korporacijų metinėse šventėse, tą garbę apmokant stambėlesne auka. Neatsilikdamas nuo kitų, vykdė tai ir Dovydaitis. Bet jam tai sudarė tik mažą visuomeninio reiškimosi dalį. Jis visą laiką važinėjo ir provincijon į ateitininkų moksleivių, pavasarininkų ir kitų katalikų organizacijų šventes, kongresėlius. Kaip dabar išeivijoje, taip ir Lietuvoje

niekam nė mintin neateidavo kalbėtojui atsilyginti už paskaitas bei prakalbas. Vargu ar kada buvo atlyginamos net ir kelionės išlaidos (automašinos Dovydaitis neturėjo, tad vykdavo viešosiomis susisiekimo priemonėmis). Vykdamas į moksleivių ateitininkų šventės provincijon, neretai Dovydaitis savo lėšomis kelionėn pasiimdavo dar ir kauniškių moksleivių ar studentų, kad būtų nuvykstama su svečių būriu. Kiek „Gamtos Draugo“ ekskursijoms surinkdavo aukų ir kiek pats pridėdavo, būtų galėjęs tik pats Dovydaitis pasakyti.

Didelę išlaidų poziciją Dovydaičio biudžete sudarė moksleivių ir ypač studentų šalpa. Pačiam patyrusiam daug vargo besiekiant mokslo, Dovydaičiui būdavo gaila visų, kurie baigę gimnaziją neturėjo lėšų stoti į universitetą mokslui baigti. Todėl ne tik juos užjausdavo, bet ir stengdavosi jiems padėti, vienus daugiau progomis paremdamas, kitus pasiimdamas savo globon. 1937.IX.8 laiške naujai globotinei abiturientei pažadėdamas savo paramą, Dovydaitis jautriai rašė: „Kol mane Dievulis laiko, glausiu ir šildysiu jus visus mano geruosius vaikučius savo užanty, kiek tik pajėgsiu“. Kiek tik ir kol tik galėjo, Dovydaitis ir vykdė šį ryžtą glausti savo „užantin“ tuos, kurių neturtas nebūtų leidęs studijuoti. Kai dėl savo paties finansinių sunkumų 1938 - 39 m. Dovydaitis mažiau begalėjo paremti savo tuometinius globotinius, jis nuoširdžiai liūdėjo ir sielosiosi, kad dėl materialinių sunkumų kai kurie turėjo nutraukti studijas. Tik bolševikmečiu jis nebepajėgė tęsti anksčiau visą laiką vykdytos mokslus einančiojo jaunimo šalpos.

Lankydamasis ateitininkų moksleivių kuopose, Dovydaitis domėdavosi ir finansine susipažįstamų moksleivių padėtimi. Tuo būdu, kaip liudija Ag. Šidlauskaitė (dirbusi moksleivių sąjungos centre trejus metus), Dovydaitis „didžiąją dalį šelpiamųjų pats susirado ir daugumą jų pradėjo šelpti dar gimnazijos suole“. Žinoma, visus reikalinguosius buvo sunku pastebėti. „Dovydaitis nebuvo perceptyvus: jei kuris buvo pernelyg baukštus, vargiai jį pastebėdavo. Tiktai gabesnieji ir drąsesnieji pasinaudojo Dovydaičio dosnumu“. Be abejo, Dovydaičio akį daugiau patraukdavo visuomeniškai judresnieji, nes pirmiausia su jais ir susipažindavo savo kelionėse.

Žinojo ir pats Dovydaitis, kad ne visus paramos reikalingus studentus pastebėdavo. Dar labiau žinojo savo išteklų ribo-

tumą didesniai skaičiai sušelpi. Vis vien jam rūpėjo, kad ne-
liktų be jokios paramos bent labiausiai jos reikalingieji. J. Mi-
kaila, buvęs ateitininkų susišėpimo fondo reikalų vedėjas (1931-
33), prisimena, kad Dovydaitis pas jį teiraudavosi, kurie stu-
dentai neturi pinigų ar iš viso yra labai neturtingi, ir tų studen-
tų pavardes užsirašydavo. Iš įvairių šaltinių sumedžiojęs tokių
itin neturtingų studentų pavardes, nupirkdavo studentų val-
gykloj mėnesinių pietums knygelių ir jas paskui išdalindavo
tiems studentams. Ne kartą ir ne vieną sutiktą studentą Dovy-
daitis yra paklausęs: „ar esi pavalgęs?“ Jei pataikydavo kurį
tokioj bėdoj, bent pietumis aprūpindavo.

Vienokiai ar kitokiai paramai daugumą moksleivių ir stu-
dentų Dovydaitis susirasdavo pats. Bet ne vienam jis pagel-
bėjo ir nepažindamas to, kuris bėdoje į jį kreipėsi. Būdingas at-
vejis yra šis vieno moksleivio kreipimasis į Dovydaitį, kad jį
išgelbėtų iš bėdos. Dėl ateitininkiškos veiklos turėjęs palikti
savo miestelio gimnaziją, tas moksleivis persikėlė mokslo tęsti
Kaunan į dr. J. Tumėno privatinius brandos kursus. Paskuti-
niais mokslo metais (VIII klasėj) mokestis už mokslą buvo di-
delis — apie 500 litų. Kai apie savo bėdą jis pasipasakojo pažis-
tamiems studentams ateitininkams, tie jam patarė eiti pas Do-
vydaitį (taigi — ne kurį kitą profesorių!). Įleistas į profesoriaus
darbo kambarį, rado jį „gana rūstų“ už rašomojo stalo. Išklajęs
savo reikalą, prašytojas nustebo, kad profesorius atkreipė savo
dėmesį ne į didelę prašomą sumą, o į lankomą gimnaziją. Kaž-
kodėl net pakartotinai Dovydaitis sakė tam moksleiviui, kad tos
gimnazijos nebaigs, bet vis vien liepė čia pat parašyti jo vardu
prašymą ir nurodyti bent vieną pažįstamą studentą ateitininką.
Jei parašys prašymą, nepadarydamas nė vienos klaidos, gaus
mokslapinigius. Nors vieno kablelio prašyme ir trūko, profeso-
rius atskaičiavo prašomą sumą ir įteikė prašytojui be jokio pa-
kvitavimo, tik su linkėjimu kitais metais pasimatyti universi-
tete. Išlaikęs brandos egzaminus ir pradėjęs studijas universi-
tete, tas sušėptasis studentų ateitininkų susipažinimo baliuje
rudenį jau galėjo Dovydaičiui prisistatyti kaip studentas.

Ir kitas atvejis vaizdžiai iliustruoja „atvirą kelią“ į Dovydai-
čio piniginę. Išvykdama mokytojauti, bet neturėdama lėšų nė
studentinei kepuraiti pakeisti skrybėlę, jo buvusi studentė ne-
berado kitos išeities, kaip kreiptis į Dovydaitį. Šitaip, jos pa-
sakojimu, tai vyko:

Lipu virpėdama, užgniauzusi kvapą, į antrąją aukštą. Duryš atviros, profesorius rašo. Aš stovėdama aikštelėje, pasakiau: laba diena! Profesorius, net galvos nepakėlęs ir manęs nė nematęs, vis teberašydamas, paklausė: kiek? Mane suėmė toks juokas! Iš kur jis žino, kad kažkas atėjo pas jį pinigų? Argi kas tik ateina, visi skolinasi pinigų? Ir mano jaudinimosi lyg nebūtų! Tik stoviu ir, stengdamasi sutaisyti bent rimtą veidą, tyliu. Profesorius, pakėlęs akis, pamatė mane prie slenkščio stovint ir šypsantis. Jis nusteбęs atsitiesė, tada ir aš su šypsena įėjau kambarin ir pasisakiau, kokių reikalų atėjau. Nebepрисimenu apie ką kalbėjomės, net neprisimenu, kaip jis man tuos 50 litų padavė, tik ir dabar tebejauciu savo sieloje tą didelį džiaugsmą... Niekas ligi šiol su manimi taip nebuvo kalbėjęs. Visi juk mane laikėte „nebrendila“, o jis su manimi kalbėjosi, kaip su išmintingu žmogumi... Atsisveikinusi, nulėkiau laiptais spinduliudama, pasiryžusi įveikti visus sunkumus, kad tik būčiau kam nau-dinga.

Apskritai Dovydaitis prileido, kad nebus pamirštama jam grąžinti paskolas. Dauguma tai pamiršdavo. Greičiau buvo išimtinis atvejis, kad atsirasdavo ir atsilyginančių. Bet nebūtinai pats Dovydaitis tokiu atveju laikydavosi savo bendrojo „principo“.

Šioj vietoj galima prisiminti dailininko K. Žoromskio atvejį. Kadangi tėvai buvo priešingi sūnaus norui pradėti dailės studijas, išleido jį iš namų tik su 100 litų. Išdėstęs savo padėtį kun. A. Lipniūnui, buvo patartas kreiptis į Dovydaitį. Tad K. Žoromskis ir nuvyko į Dovydaičio namus. Prieangyje ant durų rado raštelį, kad nepažįstami pinigų prašytojai sulaikomi ir perduodami policijai. Buvo begrižtas, bet pergalvojęs nusprendė, kad, gal būt, kun. A. Lipniūno rekomendacija daro jį „pažįstamą“. Kai išdėstė Dovydaičiui savo reikalą, tas be jokių „tardymų“ išėmė iš kišenės 50 litų ir pasakė: „Kai šituos suvalgysi, vėl ateik“. Po pirmo semestro gavęs stipendiją ir užsidirbęs iš vieno antro užsakymo, K. Žoromskis nuvyko pas Dovydaitį nebe vėl skolintis, bet skolą grąžinti. Tačiau Dovydaitis švelniai atgal pastūmė ir tarė: „Kai jau baigsi mokslus ir būsi turtin-gas, — tada sugrąžinsi. O dabar mokykis ir nesirūpink“.

d. Be didelio skaičiaus tų, kuriuos Dovydaitis yra sušėlpęs daugiau atsitiktinai, prašomas (nors kartais ir viena proga galėjo reikšti stambiają pašalpą, kaip viename minėtame atvejyje), jis turėjo ir savo specialią „klientūrą“, kurią sudarė ilgesnį laiką pastoviai šelptieji studentai. Daugiausia ar beveik išimtinai tai buvo mergaitės. „Kaip jis pats teigė, taip daręs są-

moningai, nes joms sunkiau svetimame mieste susirasti tarnybą, užsidirbti mokslui pinigų“, — liudija jo buvusi studentė ir „stipendininkė“. O psichologė dr. Ag. Šidlauskaitė, kuri taip pat naudojosi Dovydaičio globa, dar nurodo ir subjektyvų motyvą, dėl ko Dovydaičio šelpiamuosius sudarė mergaitės. „Aš manau vien dėl to, kad Dovydaitis mėgdavo pasakoti ir atverti savo širdį, o mergaitės teikė daugiau progos, nes su nuolankumu prie jo prisiartindavo, pagarbiai jo klausydavo ir tuo būdu užmegzdavo ryšį“.

Patekti Dovydaičio „užantin“ buvo tokios sąlygos, kurias jis pats išdėstė pirmajame savo laiške (1937.VI.7) nepažįstamai, bet kapeliono rekomenduotai abiturientei: a. intensyviai studijuoti, kad kitais metais galėtų gauti universiteto stipendiją (ji buvo duodama tik nuo antrų studijų metų, studentui jau parodžius, ko jis vertas) ir kad tuo būdu jam beliktų „tik paremti likusiais studijų metais“; b. gražinti gautąją pašalpą, kai ištesės tai padaryti, kad „tuo būdu vėl kiti(os) galėtų susišelpti“, c. „nebūti akiplėšai, bent truputį būti dėkingai ir meiliai“.

Pirmoji šių sąlygų nebuvo jau taip griežtai Dovydaičio paisyti. Nebuvo tiek stipendijų, kad ir geras mokymasis savaime jau stipendiją užtikrintų. Daugeliui reikėjo tenkintis tik daline stipendija, kurią teko kita parama ar savo uždarbiu papildyti. Tai Dovydaitis gerai suprato. Bet pasijuto grubiai įžeistas, kai viena studentė, kurią jis trejus metus „vežė savo rogutėse“ (atseit, šelpė), pareiškė keisianti specialybę ir išvyko kitoj mokykloj imtis naujos specialybės. „Dabar po trijų metų laikas apsispręsti“, — piktinosi jos lengvabūdiškumu Dovydaitis. Nemažiau jį nervino ir kitos studentės užsispyrimas studijuoti dalyką, kuris jai labai nesisekė ir dėl to turėjo kursus kartoti. Apie ją Dovydaitis kalbėjo: „ji ten sėdės, kol skylė prasėdės“.

Antrosios sąlygos ne taip jau griežtai paisė ar labai mažai tepaisė ir pačios buvusios Dovydaičio „stipendininkės“, o taip pat ir visi kiti jo sušelptieji. Bet juo labiau džiaugdavosi, kai jo šelptas studentas ar studentė, jau baigę mokslus ir įsikūrę, imdavo jam atsilyginti. Tokiais atvejais Dovydaitis juokaudavo, kad gailisi atsilyginusiajam per mažai paskolinęs. O kai vėliau jį patį ėmė slėgti finansiniai sunkumai, džiaugdavosi sulauktu atsilyginimu, lyg būtų pats sušelpiamas. Pavyzdžiui, 1938.III.8 laiške Dovydaitis taip dėkojo už gautus pinigus:

Tu tiesiog „cūdus“ darai, nes jau man skolą gražinai. Tu nenuma- nei, kaip aš dabar tų skatikų buvau reikalingas! Pusė jų (25 litai) čia pat, atsiėmus iš vieno lango, nuėjo į kitą pašto langą tame pat skyriuje ir išvažiavo į Alytų vienam aštuntokui kaip jo mėnesinė porcija. O liku- sių 25 litų toli gražu neužteks vietiniams šelpimo reikalams, kurie mane jau gerokai į skolas įvarė. Kadangi Tu tokia stropi ir jautri esi skoloms išmokėti, aš tik galiu labai pasigailėti, kad Tau tik tiek esu davęs, tik 50 litų, o ne 500 ar 5000 litų, kaip gerajai A. (laiške duodamas pilnas vardas, ironiškai malonybine forma, — J.G.) ir ar kuriems kitiems individams, kurių jautrumas ir mokėt pajėgumas yra atvirkščiai proporcingas tų sko- lų didumui... Gaila, kad nesi didžioji mano skolininkė, iš kurios aš dabar galėčiau susišelpti, man labai sunkiems laikams atėjus ir dar sunkes- nių belaukiant finansiniu atžvilgiu.

Trečioji sąlyga yra verta specialaus dėmesio, nes ji būdingai nušviečia Dovydaičio labdaros charakterį. Ši sąlyga iškart gali pasirodyti paprastas „geradarių“ laukimas, kad būtų atsilygina- ma dėkingumu (pvz., 1937.XII.24 laiške pasidžiaugiama, kad ad- resatė jį „tikrai, nuoširdžiai, dukteriškai myli, ko aš, berods, ne iš visų mano „čiulpėjų“ susilaukiu“). Reikia dėkoti už gerą širdį, bet tai ne taip jau lengva. Paprastai geradariai nežino, kad lengviau duoti, negu imti. Dovydaitis tai žinojo, nes pats buvo patyręs neturte slypintį žmogaus pažeminimą — paverti- mą labdaros objektu. Jis suprato, kodėl vargšai lieka mažai dė- kingi savo geradariams ir kodėl elgetos išvis negali būti dė- kingi. Sąmoningai ar nesąmoningai, Dovydaitis nenorėjo tapti „geradariu“, nors ir gera darydamas. Todėl savo „užantin“ pri- globiamąsias neturtingas studentes jis lyg įdukrendavo, kad jos jame jaustų ne labdaros „geradari“, o jomis nuoširdžiai besirū- pinantį tėvą. Nuo pačių pirmųjų laiškų jo kreipiniai buvo: „duk- rute“, „dukružėle“. O daugelį laiškų baigė „lieku tėviškai my- lįs“, „tėviškai bučiuodamas Tavo protingą galvutę“ ir pan. Savo ruožtu ir savo naująsias „dukreles“ ragino mesti „šablo- niškas kreipimosi formas“, „oficialius, šaltus, šabloniškus ter- minus“.

Ir tai nebuvo tik žodžiai. Dovydaitis savo globojamosiomis studentėmis taip tėviškai rūpinosi, lyg būtų tapusios jo tikromis dukterimis. Informuodavosi ne tik apie tai, ar dar nepritrūko pinigų, bet ir visu jų gyvenimu domėdavosi. Pats pastebėdavo, ko dar kuriai būtinai reikėdavo įgyti (pvz., rankinuką ar kurį kitą „daiktėlį“). „Magaryčioms“ prie šelpimo mokslo metais pri- dėdavo atostogų metu „Gamtos Draugo“ ar kurią kitą ekskursiją. Apdovanodavo knygomis ir savo žurnalų atspaudais. Savo ruožtu

laukė ir jų dukteriško jam dėmesio. Mėgdavo, kad būtų jų pasitiktas po paskaitų ir palydėtas, kur eidavo — į namus ar į spaustuvę. Per atostogas iš jų laukdavo laiškų ir bardavosi už „storaskūriškumą“, jei nesulaukdavo dažniau parašant. Tuo būdu iš tikro susikurdavo tarp Dovydaičio ir šalpai „įdukrintųjų“ tokie nuoširdūs santykiai, kad „labdaros“ buvo ir nejaučiama, kaip šeimoje. Dovydaičio šelpiamosios studentės buvo visiškai laisvos nuo to nejaukumo, kurį šiaip neišvengiamai reikia justis esant labdaros objektu.

Kad Dovydaičio globa nebuvo tik „labdara“, liudija ir tai, jog tarp jo globotinių buvo ir tokių, kurių jam nereikėjo šelpti. Būdingai viena jų (Uršulė Skinulytė) liudija:

Materialiai Dovydaitis manęs nerėmė (išskyrus, nežinau, kas mokėjo už mano dalyvavimą ekskursijose), tačiau moraliai jis buvo man kaip tėvas, kurio neprisimenu ir kurio visada pasigesdavau. Iš penkių vaikų jauniausia augau nedrąsi, silpnos sveikatos, profesoriaus žodžiais, 'kiaušinis be lukšto'. Kaip tokia jis atitinkamai manimi rūpindavosi: visiems žygiuojant kokioj išvykoj, pasirūpindavo, kad kas nors mane pavežtų; per šokius susidarius dulkių debesims, išvesdavo laukan, kad dulkių neįkvėpuočiau. Kai kas provincijos moksleivių (pašalinta už ateitininkišką veiklą iš savo vidurinės mokyklos, šių atsiminimų autorė toliau gimnaziją lankė Kaune — J.G.) ir galvojo, kad jis mano tėvas. Žinau, kiti sakydavo, kad sunku per grubų jo kiautą pasiekti gerą širdį. Kartoju: man jis būdavo nepaprastai švelnus ir geras.

Panašus tėviškas rūpestingumas bei švelnus gerumas siejo Dovydaitį ir su kitomis jo globotinėmis, kurios daugiau vertino jo žmogišką šiltumą, negu iš jo gaunamą paramą. Bet jei įvykdavo konfliktas, kaip su viena antra atsitiko, jis būdavo skaudus. Ir būtent kaip tik dėl to skaudus, kad jis panašėjo į tėvo ir dukters, o ne labdario ir šelpiamojo konfliktą. Kai labdarys patiria nedėkingumą ar šiaip nusivilia, jis šaltai nutraukia savo geradarystę, — ir reikalas yra baigtas. Bet neįmanoma tėvui taip „šaltai“ patirti vaikų nedėkingumą. Ir Dovydaitį stipriai užrūstindavo, kai kuri nors jo globotų „dukručių“ vienaip ar antraip jį nuvildavo, kai pasijusdavo buvęs tik išnaudotas ar net apgaudinėtas. Anksčiau užsimintai trejus metus šelptai studentei nutarus mesti studijas universitete, Dovydaitis buvo taip įtūžęs, kad kalbėjo: 'O ką man bedaryti su jos tokiais meiliais laiškais? Blieka sudėti juos į krūvelę ir užrašyti. ..' (užrašas nebecituojamas, nes skambėtų obsceniškai). Panašiai Dovydaitis neatleidžiamai užsirūstino, kai patyrė, jog viena globotinių sau su-

naudojo pinigus, kuriuos ji buvo išprašiusi perduoti kitai daug neturtingesnei studentei. Nėra namų be dūmų... Skaudžiausia Dovydaičiui buvo tai, kad daugiausia jį nuvylė ir pasirodė nedėkingos kaip tik tos jo globotinės, kurioms buvo daugiausia širdies parodęs ir kurių šalpai daugiausia pinigų išleidęs. Vėliau jis tepamatė, kad jos, įpratusios „ant kitų kaklo sėdėt“, ir jį tik savanaudiškai „ant piršto vyniojo“. Karčiai jas prisimindamas, Dovydaitis 1938.III.2 laiške rašė:

Bet palikime tai: A. ir E. (laiške pilni vardai, vienos ir pavardė — J.G.) baigia mano atminty išnykti, o judvi buvo šituo atžvilgiu „primados“. Kitų tokių nesutikau ir, Dievas duos, nebesutiksiu...

Pagal tokį labiau tėvišką negu labdarišką Dovydaičio santykį su savo šelpiamosiomis studentėmis buvo ir atitinkamas šelpimo būdas. Nebuvo fiksuotos sumos reguliaraus išmokėjimo, lyg iš kokios kasos. „Pašalpą teikė mažomis sumomis — 5 litais, 10 litų, matyt, bijodamas, kad neišleistum. Tačiau kiekvieną kartą susitikęs nepamiršdavo pasiteirauti: 'ar jau reikia?'. O susitikti su juo buvo nesunku, labiausiai studijuojant tame pačiame fakultete, kur profesorius skaitė“. Nors ir tokiomis mažomis sumomis šelpiant, per metus susidėdavo ne tokia jau maža suma. Cituotųjų atsiminimų autorė buvo iš Dovydaičio per 3 metus gavusi apie 1000 litų (mėnesinis studento pragyvenimas Kaune sukosi apie 100 litų). Galima prileisti, kad vidutiniškai vienos „dukrelės“ parėmimas per visus studijų metus Dovydaičio kišenei kainuodavo nemažiau 2000 litų. Kad ir kuklios buvo Dovydaičio asmeninės „stipendijėlės“, jos įgalino studijuoti, prisiduriant iš namų ar iš įprastinio studento uždarbio — pamokų. Aišku, kuklesnės globotinės buvo „pigesnės“: tiek paramos prašė, kiek būtinai kuriai reikėjo. Bet akiplėšiškesnės sugebėjo ir brangiau kainuoti. Buvo ir tokių, kurios ramia sąžine eidavo profesorių prašyti pinigų, kad galėtų už juos namiškiams (palkankamai turtingiems) nupirkti dovanų. Neatsitiktinai viename laišku (1938.I.9) Dovydaitis rašė: „Kai namai šį tą priduria, tas man tada malonu, o nepakenčiama yra, kuomet iškyla aikštėn, jog reikia šelpti ne tik studiožą, bet dar ir jo namus. Tuomet man jau papiūtis“.

Nors atskirai Dovydaičio stipendijėlės buvo nedidelės, drauge sudėtos sudarė jam didelę naštą. 1937 m. vasarą naujai kandidatėi abiturientei jis atvirai tai dėstė: „Jau gerą būrį turiu

savo užantyje, ir tas būrys mane šiais metais labai smarkiai yra 'pažindęs', taip jog šiuo metu vos ant kojų besilaikau finansiniu atžvilgiu. Bet vis dar nenusimenu, vis dar jėgas kauptiu ir niekaip nenorėčiau atstumti bet ką iš naujosios klientūros, kurios man atneš šie mokslo metai... Melskite Dievulio, kad jis gausintų mano finansus, nes tuomet ir jums jų gausiaiteks" (1937.VI.7). Vėlesniame laiške konkrečiau nurodė padėti: „Trys naujos globotinės, senųjų tiek pat, o paskui dar berneliai ir moksleivija“.

Sunkino Dovydaičio finansinę padėtį ir kitais metais pradėtas kūrimasis ūkyje. Sumažinti savo „klienčių“ (kitu dažnu vardu — „žindukių“, nes iš jo žindančių pinigų) išlaidoms 1938 - 39 mokslo metais jis pasamdė joms vienoj vietoj „daržinę, ne, ne daržinę, bet kareivinę, ne, ne kareivinę, bet pranciškonų vienuolynę didžiausią kambarį už 100 ar 120 litų mėnesiui, kuriame galės gyventi 5 ar 6 asabos... Kas nenorės, tegul ieškosis geriau, bet aš iš savo kišenės daugiau kaip 20 litų kambariui negaliu mokėti“ (1938.VIII.16 laiškas). Kitame laiške už trijų dienų dar vaizdžiau skaitome apie tą „6 asabų“ bendrą kambarį: „jei nebus raguotos ir viena kitai nekliudys, tai galės net ir visus metus ten gyventi, o jei nesugyvens — tegul pasieškos kitur“.

Gal ir sumažindamas savo „klientūros“ šelpimą, Dovydaitis jo nenutraukė ligi pat sovietų invazijos, nors paskutiniaisiais metais pats skendo į skolas. Tik jau sovietams užėjus, vieną savo globotinių įspėjo: „Baisaus žodžio 'aš Tau daugiau niekuo nepadėsiu' ištarti vengiu, bet naujos aplinkybės, tur būt, mane tikrai padarys tokį, kad vargiai kam galėsiu toliau padėti, nes pats palieku be skatiko“ (1940.VIII.3 laiškas). Netekęs darbo ir vargdamas ūkyje, Dovydaitis bolševikmečiu nebeįstengė tęsti savo globotinių šalpos. Tačiau iš 1941.IV.2 laiško matyti, kad net tuo metu jis dar šelpė vieną medikę studentę. Tame laiške apie ją rašė: su ja „aš dabar dalinuosi paskutiniaisiais savo finansiniais syvais ir šiaip taip palaikau jos gyvybę“. Ir ta paskutinioji Dovydaičio buvusi globotinė, išėjusi į gydytojas ir ištekęjusi taip pat už gydytojo, šiandien nesigėdija savo geradario nebeatsiminti. ..

e. Niekas nebesuskaičiuos, kokį būrį studentų, merginų ir vyrų, Dovydaitis yra šelpęs studijų metais. Bet tikra, kad be jo

paramos daugelis gal visai nebūtų atvykę į universitetą pradėti studijų. Be to, kuriuos jis tiesiogiai pats šelpė, reikia pridėti ir tuos, kuriems jis netiesioginiu būdu padėjo, juos rekomendodamas kitiems pašalpiniams šaltiniams.

J. Mikailos atsiminimu, jam dirbant ateitininkų susisėlpimo fonde, pasitaikydavo gauti studentų prašymų su Dovydaičio rekomendacija:

Vieną iš tokių prašymų gerai prisimenu ir noriu kelis žodžius apie jį pasakyti. 1932 m. vasarą fonde buvo gautas nežinomo jaunuolio, Utenos gimnazijos abituriento, prašymas. Prašymą pristatė Dovydaitis su rekomendacija, kad tai neturtingas, bet gabus jaunuolis, ir prašė paskirti jam stipendiją. Atostogų metu fondo valdyba posėdžių nešaukdavo. Prašymą parodžiau kan. P. Dogeliui, fondo pirmininkui. Jo patartas, parašiau tam jaunuoliui laišką, kad atvažiuotų į Kauną, nes bus jam paskirta vieneriems metams stipendija. Lankydamas Utenos moksleivių ateitininkų kuopą, Dovydaitis susirinkime pastebėjo to jaunuolio filosofinius gabumus. Pasiėtiravęs suėinojo, kad neturi lėšų studijuoti. Patarė parašyti fondui prašymą ir pažadėjo išrūpinti stipendiją. .. Ar tas jaunuolis būtų buvęs, kuo jis šiandien yra, be Dovydaičio pagalbos, nežinau. Tik viena aišku, kad Dovydaitis suėbėdavo pastebėti gabiuosius ir padėjo jiems prasimušti į gyvenimą.

Iš šiame J. Mikailos tekste praleistų sakinių matyti, kad tuo „jaunuoliu“ būta manęs paties. Kadangi tiesiog nebuvau Dovydaičio šelptas nei gimnazijoje, nei universitete, tai, turiu prisipažinti, buvau ir pamirėšęs, jog vis vien pradėjau studijas ne be jo pagalbos. Tepamenu, kad buvau gavęs J. Mikailos laišką, kuriame buvo pažadėta pirmiesiems metams paskirti stipendiją. Turint tokį pažadą, jau buvo galima ryžtis studijoms universitete, nors ir vykau į Kauną tuščia kišene. Turiu su tikru dėkingumu atsiminti, kad Dovydaitis ir man parengė kelią į universitetą. Matyt, buvau jo „isakytas“ parašyti atitinkamą ateitininkų stipendijos prašymą ir jam persiųsti, kad toliau reikalu pasirūpintų.

Daugiausia Dovydaitis yra pagelbėjęs mokslus einančiajam jaunimui, nes su juo daugiausia ir susidūrė. Bet nieku būdu jo pagalba nesiribojo tik moksleiviais ir studentais, nes ir už šio jaunimo jis sutiko to, kuriems reikėjo krikėčioniėskosios artimo meilės. Veikdamas darbininkuose, žinojo jų vargus. Kiek galėjo, ir padėjo. Taip, pvz., vieno darbininko vaikas grįžo namo iš miesto gražiai aprenėtas. Net tėvai nepažinę: nauja eilutė, nauji bateliai. „Kažkoks geras ponas nusivedė mane į krautuvę

ir viską nupirko“. Tėvai neabejojo, jog tas gerasis ponas buvo Dovydaitis.

Dovydaitis veikė ir Kalinių globos draugijoje. Tad ir į laisvę išėjusių nusikaltėlių ne vienas yra kreipęsis į Dovydaitį — nupirkti traukinio bilietą grįžti namo ir šiaip pradžioje paremti. Panašiai į jį kreipdavosi ir iš ligoninių išėję ar šiaip elgetų padėtin atsidūrę. Turėdavo nusipirkęs talonų pietums ir juos išdalindavo tiems, kurie ateidavo prašyti paramos. Nenorėdavo, kad silpnavaliai gautų pinigų į rankas ir juos pragertų. Pasi-darė taip plačiai žinomas savo gera širdimi ir šalpa, jog pa-galiau, kaip minėta, prireikė ant durų iškabinti užrašą, kad pi-niginių aukų prašantieji nesikreiptų. Tai, žinoma, tik sumažino prašytojų skaičių, bet nenutraukė Dovydaičio vykdyto šalpos darbo.

Važiuodavo pas Dovydaitį ir iš gimtojo kaimo apylinkių pi-liečiai, įkliuvę už brakonieriavimą, miško vogimą, kitus nusi-žengimus. Į tokius jis žiūrėjo su atlaidžiu jautrumu ir, kiek ga-lėdavo, užtardavo valdžios įstaigose, nors pradžioj ir išbardavo už neleistiną lengvapėdiškumą.

Ne vienam Dovydaitis yra padėjęs rasti Kaune darbo .r tuo būdu jame apsigyventi. Neatsisakydamas padėti, žiūrėjo ir paties prašytojo tolimesnių perspektyvų. Pvz., kai viena jauna mergina iš provincijos buvo nukreipta prašyti Dovydaičio, ar ne-rastų jai darbo Kaune, jis patarė jai toliau tęsti mokslą, nes su keturiomis klasėmis galima gauti tik menkas darbelis. Mergina paklausė patarimo ir išėjo į mokytojas.

Tuo pačiu pagrindu Dovydaitis ir visiems studentams ne-patarė ieškotis tarnybos studijų metais. Kai viena abiturientė kreipėsi į jį, prašydama padėti tarnybą rasti, jis taip jai atsakė: „Tarnybos aš tau, dukryte, neieškosiu. Kiekvienam mane tar-nybos prašančiam aš stereotipiškai atsakau: ieškok jos patsai, o kai rasi, jei mano rekomendacija bus reikalinga, ją duosiu. Taip ir tau galiu atsakyti ir dar štai ką papildyti: tarnyba ir studijos yra vargiai suderinami dalykai. Kas pradeda tarnaut, tas ir tampa amžinu tarnautoju. Aš jau daug tokių žinau“ (1937.VI.7 laiškas). Todėl, užuot padėjęs ieškoti tarnybos, Dovydaitis tą abiturientę „pasodino savo užantin“, atseit, pats sutiko ją globoti.

(Teologijos-filosofijos fakultete beveik nebuvo tarnybas tu-rinčių studentų. Todėl, atsidėdami tik studijoms, jie ir baigdavo universitetą normaliu laiku ar mažai užtrukę. Priešingai, Hu-

manitarinių mokslų fakultete daug studentų buvo tarnautojai, bet tuo pačiu ir „amžini studentai“. Čia pagrindas, dėl ko Teologijos-filosofijos fakultetą baigiančiųjų skaičius buvo didelis, o Humanitarinių mokslų fakultete — mažas. Neteisingas yra nuo seno tam tikrojo spaudos paplitęs to skirtumo aiškinimas, kad viename fakultete mokslo lygis buvo žemesnis, o kitame — aukštesnis.)

Plačiai Dovydaitis vykdė gerus darbus, kaip reta mokslo žmonėse ir apskritai intelektualuose. Ne atsitiktinai, esant progai, iš geros nuotaikos, bet pastoviai, visą laiką. Ne tik iš daugiau mažiau atliekamo pinigų, bet ir tada, kai pats buvo skoloje. Iš savo geros širdies Dovydaitis matė kitų vargus bei rūpesčius ir, kiek kada ir kuo galėjo, visiems padėjo. Šis jautrus žmoniškumas jame sutapo su nuoširdžiu krikščioniškumu, kaip jau anksčiau pabrėžėme. Šį abstraktų teiginį vaizdžiai (vaizdžiau už visus žodžius!) iliustruoja šią knygą pasiekęs Dovydaičio buvusios studentės ir artimos pažįstamos prisimintas kelionės epizodas. Pateikiu jį ištisai:

Vaziavau traukiniu iš Marijampolės vakare. Žiūriu, toj pačioj kupė Dovydaitis — kalbasi su bernaičiu ir mergina. Pastarieji vyksta ūkio darbams į Latviją. Išklausinėjęs jų, kokios priežastys verčia ten vykti, kokias sąlygas ten randa, išreiškė gilų rūpestį ir liūdesį, kad jaunimui tenka šitaip vargti. Kai lipėme iš vagono į peroną, prieš mus kažkokia moteris tempė ant peties užsimetusi didelį maišą, o rankoje 'vos vilko milžinišką pintinę. 'Padėkime jai' — pasakė Dovydaitis. Pridėjau ranką prie tos pintinės, nešame abu — sunku. Aš prašau stabtelti ir pailsėti, siūlau paimti vežiką (mano plaučiai po ligos buvo dar nelabai sustiprėję). O Dovydaitis sako: 'Taip, labai lengva nuo vargšo atsipirkti pinigais, bet šitaip negalima. Reikia tą vargą pačiam ant savo sprando pakelti, reikia su vargšu tą vargą išgyventi'. Ir nešėme, vilkome tą pintinę iki kažkokio skersgatvio. Vėliau man ilgai po mente skaudėjo. Kaip viską Dovydaitis nuostabiai pastebėdavo ir įjungdavo į bendrą moralinę gyvenimo perspektyvą.

Be komentarų aišku iš šio epizodo, kaip krikščioniškai Dovydaitis žvelgė į žmogų, kur bebūtų jį sutikęs. Kas taip žvelgia į žmogų, to turtas negali pavergti. Čia atsakymas, kodėl Dovydaitis ne turtu, o žmonėmis rūpinosi, nesigailėdamas viskuo pagelbėti — ir materialine parama, ir žmogiška užuojauta.

XV

RYŠYS SU TĖVIŠKE, GAMTOS POMĖGIS, ŽEMĖS TRAUKA

a. Mylėdamas žmones, Dovydaitis negalėjo nutolti ir nuo savo pačių artimųjų. Nenutraukė ryšio su tėviške, kaip daugeiui tai lyg nejučiomis atsitikdavo, baigus mokslus ir likus miestuose. Tik vieną kitą vasarą buvo šeimą vasaros atostogoms išsiuntęs Palangon ir pats ten dieną kitą pailsėjęs. Šiaip su šeima atostogauti vykdavo ne į kurortus, o į savo tėviškę. Traukė jį ten gimtoji aplinka — ir žmonės, ir gamta. Tėviškėj jis iš karto atsigaudavo, būdavo smagios nuotaikos, juokaudavo, mėgdavo ir uždainuoti. Grįždavo tėviškėn kaip savas, tos pačios šeimos žmogus. „Savieji jį priimdavo kaip savąjį, ne kaip didelį Kaino poną, kuriam reikia taikytis. Jis ir jo šeima sukosi bendrame tėviškės gyvenime, valgė kartu prie to paties stalo, talkininkavo per darbymetę“.¹⁵¹

Kitaip būtų buvę ir neįmanoma. Tėviškėj ūkininkavusio brolio Antano šeima buvo didelė — devyni vaikai. Su svečiais prie stalo sėsdavo keliolika žmonių. Niekam valgio netaikydavo: kas būdavo padėta, tas turėdavo ir patikti. Būdavo galima matyti ir profesorių prie vaikų apgulto ir mūsų spiečiaus apsupto stalo besilupantį bulves ir besrebiantį rūgštų pieną.

Dirbdavo ir jis visus ūkio darbus. Taikydavo atsirasti kaimo didžiausiai darbymetei — rugiapiūtei. Stodavo ir rugių kirsti, bet paprastai jo darbas buvo „stainėti“ — statyti rugių pėdus į rikes (gubas).

Šiaip mėgdavo laiką praleisti miške, į kurį kasdien eidavo. „Kokia grožybė Lietuvos giria!“, sakydavo džiaugdamasis, alsuodamas miško kvapus, žvalgydamasis į pušų vainikus. Išsivesdavo

ir vaikus uogauti ir grybauti. Jiems pasakodavo apie gimtinės miškus, jų žvėris ir paukščius. Daug kartų prisimindavo ir savo varganos, bet atkaklios jaunystės dienas, kaip plėšęs kelmyną (iš pelkėto miško atkariauti žemės gabalėliui), kaip kasęs griovius tai žemei nusausti, kaip per poilsio valandėles skaitęs vadovėlius ir ruošęsis brandos atestato egzaminams.

Tėviškėj buvojant, patikdavo Dovydaičiui susitikti ir pabendrauti su kaimo žmonėmis. Ne iš aukšto su jais kalbėdavosi ar juos „mokydavo“, o kaip lygus su jais užmegzdavo kalbą. Mėgo su kiekvienu kaimo žmogumi ilgai ir išsamiai pasišnekėti. Todėl ir kaimo žmonės savo ruožtu jo nesibaugindavo — laikė jį savu, nors ir buvo išėjęs į profesorius, „didelį žmogų“.

A. J. Vasaitis yra užrašęs tokį A. Žemaitytės - Nutautienės pasakojimą, iliustruojantį Dovydaičio natūralų įsijungimą į tėviškės žmones. „Bažnyčion eidavo pėsčias. Pareidavo dažniausiai su jaunimu. Per mišką einant, mėgdavo pasakoti savo jaunų dienų, kai pats ganė, nuotykius ar prisiminimus. Apie kiekvieną kalvutę ar lomelę turėdavo ką nors papasakoti, ką buvo vaikas girdėjęs iš vyresniųjų ar vėliau patyręs. Kartą savo bendrakeleivius nepaprastai nustebino — tylomis atsiskyrė nuo būrelio ir užūliavo, kaip piemenys ūliuodavo, kai pats ganė. Iš karto žmonės nesusivokė, kas čia darosi, nes toj vietoj ir tuo metu nebuvo ganoma. Tik po valandėlės suprato, kad tai profesoriaus pokštas. Atsirado ir jis pats, besišypsodamas lyg 'nieko nekalta'. (Ūliavimu, kaip paaiškina A. J. Vasaitis, toj apylinkėj vadinama ilga garsų kombinacija, kuria piemenukai duoda kitiems žinią apie save.)

Nors Dovydaitis ir taip lygiomis įsijungdavo į tėviškės žmones, dėl to neprarado juose savo autoriteto. Demokratiškas paprastumas greičiau tik dar labiau žadino žmonėse jam pagarbą. Gimtinio krašto žmonės labai jį gerbė ir vadino kunigų mokytoju. Ypač didelį įspūdį žmonėms padarė pamatymas, kokią didžią pagarbą Dovydaičiui reiškia net vyskupai. 1931 metais Višakio Rūdos parapiją vizitavo vysk. M. Reinys. Pirma jis užsuko į Runkių kaimelį pas Dovydaitį. Profesorius su vyskupu pasisveikino paprastai — nei priklaupė, nei į žiedą nebučiavo, o kreipėsi tiesiai „vyskupe“, be „ekscelencijos“. Pavaišintas obuoliais, vyskupas po valandėlės išvažiavo Višakio Rūdon. „Vyskupas per šventorių bažnyčion buvo įvestas su procesija, po baldakimu. Kai baldakimas prisiartino prie vyskupo, vysk. M. Rei-

nys paėmė prof. Pr. Dovydaitį po ranka ir abu 'palindo' po baldakimu. Chorui giedant, drauge nuėjo per visą bažnyčią. Tai buvo parapijai tikra anų dienų sensacija: po baldakimu, didžiausioj bažnytinėj garbėj, drauge su vyskupu ėjo profesorius Dovydaitis pasaulietis!¹⁵¹

Tačiau nė tėviškėje Dovydaičio atostogos ilgai neužtrukdavo. Pabuvęs kokią savaitę, vėl išskubėdavo ar Kaunan prie savo darbų, ar į koki nors pavasarininkų kongresėlį provincijoje. Tik šeima visai vasarai likdavo Runkiuose. Tad vėl dienos kitai atvykdavo kas savaitę ar kas antrą aplankyti atostogaujančios šeimos. Dažnai iš Kazlų Rūdos geležinkelio stoties į gimtąjį kaimą pareidavo pėsčias, atsisagstęs švarką, nusiėmęs kaklaryšį, su skrybėle rankoje, plačiai šypsodamasis, laimingas grįžęs į tėviškės girių palaimią ramybę. Tėviškė jį taip traukė, kad jį atvažiuodavo ne tik per vasaros atostogas, bet dažnai ir šiaip kitu metu, vienas, be šeimos, porai dienų. Braidydamas po girias, lankydavo gimtinę apylinkę, susitikdavo su kaimo žmonėmis.

Ne tik su žmonėmis išsikalbėdavo, bet rasdavo progos ir jiems pagelbėti. Taip vienos trumpos viešnagės metu jis atsidūrė prie siaurojo geležinkeliuko, tarnavusio vežti miškui iš Kazlų Rūdos miškų masyvo. Tuo metu prie to geležinkeliuko dirbo darbininkų būrys: jie turėjo nukasti vieną kalnelį ir palyginti vietą, kad bėgiai per staigiai nesileistų į daubą. Darbininkai Dovydaičiui pasiskundė neteisingai surašyta sutartimi: kiek jie žemės per dieną beįskastų, vis vien nieko neuždirbsią. Profesorius pasiklausė žmonių kalbų, grįžo namo ir paprašė brolio sukalti dėžę lygiai pusės kubinio metro talpos. Kitą dieną nusiėmė tą dėžę pas darbininkus, ir prasidėjo eksperimentas: jie kasė žemės į dėžę ir iš jos vertė į vagonėlį. Tuo būdu buvo sužinota, kiek kubinių metrų žemės talpina vagonėlis. Apmatavus reikalingą nukasti kalvą, buvo sužinota, kiek vagonėlių reikės išvežti. Profesorius čia pat padarė tikslius apskaičiavimus ir surašė darbininkams pareiškimą. Pasiuntę pareiškimą, darbininkai atsisakė toliau dirbti (atseit, paskelbė streiką), kol bus išpildyti jų teisingi reikalavimai. Atvažiavo vietinė komisija iš Kazlų Rūdos, o vėliau ir iš centro Kaune. Pasirodė, kad darbininkų pretenzijos buvo pagrįstos. Sutartis buvo peržiūrėta ir naujai surašyta. Labai dėkingai darbininkai minėjo Dovydaitį už tą netikėtą pagalbą. Žinia apie tai pasklido palei visą geležinkelį.

b. Mylėdamas savo tėviškę, Dovydaitis mylėjo ir visą tėvynę. Neviliojo jo užsieniniai kraštai, bet užtat Lietuvą pažinojo, kaip retas kuris kitas. Apgailestaudavo tuos, kurie veržėsi į užsienį, savojo krašto nepažindami. Dovydaitis savo kraštą buvo iš tikro skersai ir išilgai išvažinėjęs. Vargu ar liko Lietuvos kampelis, kurio nebūtų aplankęs. Vykdamas į moksleivių ateitininkų šventes, pavasarininkų kongresėlius, klierikų primicijas etc., Dovydaitis nepasitenkino tik iškilmėse dalyvavimu, prakalba ar paskaita, bet pasinaudodavo proga tą vietovę ir arčiau pažinti, po jos apylinkės paekskursuoti.

Ir tą 1932 metų vasarą, kai buvo uždarytas Bajorų, vėliau Marijampolės kalėjime, jis buvo suplanavęs tokią ekskursiją Rytų Aukštaitijoj po Utenos apskrities ežeringąsias vietas. Savo kalėjimo dienoraštyje rugpiūčio 7 apgailestavo, kad negalėjo tą dieną dalyvauti Saldutiškio pavasarininkų kongresely, kaip buvo „tikrų tikriausiai“ sutarta. Apgailestavo ir ekskursinių planų sudužimą. „Aš to krašto esu labai pasiilgęs. Aš buvau, rodos, 1928 m. į jį tik koją įkėlęs, o jis mane amžinai paviliojo. Jame, o ne kuriame kitame krašte bus ir manojo kapo vieta. Reikės tik surast pati gražiausioji vieta. Kitų pasakojimu, tokia vieta esanti palei Kirdeikius. Taigi šią vasarą toji vieta turėjo būt surasta ir 'užpatentuota'. Tuo tikslu buvau planavęs šian kraštan atvykt rugpiūčio mėn. pradžioj kelios dienos prieš kongresą ir padaryt ekskursiją pėsčiomis po šiaurinę krašto dalį (Tauragnų linkui — J. G.), po kongreso — po pietinę“ (po Labanoro ir Molėtų ežerus). Buvo susitaręs ir dėl tos ekskursijos dalyvių. „Ši ekskursija turėjo pagrindinai susipažint su šio krašto gražiąja gamta — ežerais, didingais miškais ir ypač surast 'Taboro kalną' ir jį 'užpatentuot'. Tačiau šią vasarą to neįvyks. Betgi tikiuos, kad vis dėlto kuomet tatai padarysime“.

Po penkerių metų Dovydaitis tikrai lankėsi po tą kraštą ir rado „Taboro kalną“, numatytą savo žemiškiesiems palaikams. Liudija tai jo paties ranka užrašas antroje pusėje nuotraukos, kurioje jį su vysk. K. Paltaroku regime moksleivinio ir studentinio jaunimo būrelyje. Iš dešinės pusės užrašyta: „Gamtos draugai' Kirdeikių Piliakalny, gražiausioj Lietuvos vietoj, 1937.VIII. 18 d. pavakariais su Eksc. Panevėžio vyskupu, kleb. kun. Breiva ir kt.“ O iš kairės pusės Dovydaitis užrašė lyg savo testamentinę valią: „Šiose 'Lietuvos Alpėse' norėčiau turėti savo

kapą su parašu: 'Ateikite ir pamatykite Dievo darbus, kokius padarė mūsų Tėvynėje'“.

Deja, nebuvo lemta Dovydaičio žemiškiesiems palaikams grįžti į Lietuvos žemę rastoje „gražiausioje vietoje“. Nebus nė kada vėliau įmanoma jo palaikus iš Uralo šiaurės tėvynėn perkelti, nes ten buvo sunaikintas be rūpinimosi kapu.

Iš cituotos Dovydaičio valios du dalykai yra aiškūs. Ieškojimas savo kapui pačios gražiausios vietos Lietuvoje patvirtina daugiau už viską, kaip Dovydaitis buvo jautrus gamtos grožiui. O kad tokią vietą rado toli nuo savosios „sakuotnugarių“ tėviškės, rodo, kaip drauge objektyviai jis gamtos grožį vertino: gražu, kad tikrai gražu, o ne tik kad sava nuo vaikystės.

Ką Dovydaitis buvo planavęs 1932 vasarą, tą vykdė ir kito mis vasaromis. Kiekvieną vasarą pasinaudodavo organizacijų kvietimais vienur ar kitur atvykti. Tomis progomis ar pakeliui mėgdavo aplankyti ir savo studentus, ypač globojamuosius, jų tėviškėse. Viena buvusi jo studentė prisimena, kad profesorius jos tėviškę aplankė du kartus. Pirmą kartą aplankė dar abiturientę, kaip sakėsi, pamatyti tą „lizdą“, kuriame ji užaugo. Antrą kartą aplankė po poros metų atsitiktinai, pakeliui pravažiuodamas. Išleistas iš automašinos netoli tos studentės tėviškės, likusį kelią apie 3 kilometrus atėjo pėsčias.

Atėjęs juokavo, kad matęs vyrus užmaukšlintomis kepurėmis plau nant vasarojū. 'Tur būt, jiems atrodė keista, mane matant be kepurės — jie net piauti nustoję spoksojo į mane. Ir kam jie tokiomis kepurėmis šutinas galvas?' Tokį svečią sulaukę mano namiškiai nebežinojo, nė kuo jį bevaishinti. Bet profesorius buvo labai paprastas. Kieme pamatęs nuplautas morkas, vieną jų paėmęs ruošėsi valgyti ir neleido jos nuskusti: 'taip daugiau vitaminų'. Mamutės pagamintos gijos paragauti neatsisakė. Taip pat pagyrė jos iškeptą duoną. Išgėręs pieno, tuojau liepė vesti aprodyti įdomesnių apylinkių.

Nemažiau negu apylinkių gamta Dovydaitis savo kelionėse visada domėjosi ir žmonėmis. Su nepažįstamais jis lengvai susipažindavo ir tuoj rasdavo bendrą kalbą. Atjausdavo žmonių rūpesčius ir džiaugdavosi jų pažangos pastangomis. Iš širdies mylėjo Lietuvą, su dideliu domesiu sekė krašto puošimąsi naujomis statybomis. Sugrįžęs namo, visada šiltu žodžiu minėdavo, ką naujo radęs — ne tik gražių gamtos vietų, bet ir naujų mokyklų, naujų tiltų. Pasakodamas apie tai vaikams, nepamiršdavo pridurti, kaip toje pačioje vietovėje žmonės gyvenę caris-

tinėj priespaudoj arba kaip kentėję nuo vokiečių okupantų. Nuosirdžiai džiaugėsi ir didžiavosi nepriklausomos Lietuvos daroma sparčia pažanga.

c. Savo gimtąjį kaimą palikęs jau subrendęs 22 metų vyras, Dovydaitis visą gyvenimą jautė gamtos ir žemės ilgesį. Todėl kasmet ne kartą vykdavo į gimtuosius Runkius. Todėl ne kurortuose atostogaudavo, o verčiau paėskursuodavo po vis kitą tėvynės kampelį. Traukė jį graži gamta, kurios grožį nevisada pastebi vietinis žemdirbys. Bet traukė jį žemė ir ta prasmė, kurią šiam žodžiui teikia ūkininkas. „Nuo žagrės išėjau į gyvenimą, su žagre norėčiau ir baigti gyvenimą“. Taip kalbėjo Dovydaitis, kai netikėtai pats tapo ūkininku.

Kai buvo apdovanojami žeme Vasario 16 akto signatarai, ir jis gavo apie 20 ha žemės sklypą. 1935 balandžio 25 Dovydaitis pasidarė nuosavos žemės „neva savininkas“. Ir ši žemė taip brangia jam virto, kad jau kitais metais apie Dubysos vidurupį ir žemupį rašė lyg savo „antrąją gimtinę“, kur „ne viena vietukė čia ne tik mano išvažinėta, bet ir pėkščiomis išvaikščiota“.³²

Ta Dovydaičio „lyg antroji gimtinė“ buvo ne per toli nuo gimtųjų Runkių — tiesia linija tik per 40 km į šiaurę, bet jau anapus Nemuno, prie Dubysos, kur ji virsta žemaičių ir aukštaičių riba. Dar prieš gaudamas ten žemės, buvo ir po tą kraštą ekskursavęs (1933 vasarą su kan. P. Dogeliu iš jo gimtinės lankė apylinkes).

Dovydaičio gautasis žemės sklypas buvo Paprienuose, Čekiškės parapijoje ir valsčiuje. Tai Kauno apskrities šiaurvakarinis valsčius, kuris ribojosi su Kėdainių ir Raseinių apskritimis. Paprieniai yra už 4 - 5 km į šiaurę nuo Čekiškės, į Ariogalos (St. Šalkauskio gimtinės!) pusę. Pakeliui į Ariogalą, tik kitoj Dubysos pusėj (dešiniajame krante), guli Butkiškės bažnytkaimis.

Sklypas buvo gautas gana patogioje vietoje — ne per toli nuo Kauno (apie 50 km) ir lengvai pasiekiamas — nedaug tereikėjo išsukti iš Žemaičių plento. Autobusu iš Kauno į Čekiškę reikėjo važiuoti pora valandų su trupučiu, o automašina (žinoma, jos Dovydaitis neįsigijo) pakako ir pusantros valandos.

Vieta buvo graži savo kalvotu reljefu ir Dubysos stačiais krantais. Sklypas buvo netoli Dubysos (kairiojo kranto), bet tiesiog prie upės nepriėjo. Buvo dar įsiterpęs nedidelis miškelis. Sužavėtas Dubysos grožiu, Dovydaitis vėliau prisipirko ir

tą miškelį, kad galėtų tiesiog prie upės prieiti. Tuo būdu jo žemė jau siekė 37,6 hektarus.

Visa širdimi troškęs vėl grįžti gamton, prie žemės, Dovydaitis džiaugėsi gautuoju sklypu. Bet šis džiaugsmas siejosi ir su rūpesčiu: iš nugyvento Prienų dvaro gautas sklypas buvo plikas — reikėjo viską naujakuriškai pradėti. Pora metų tą savo ūkį buvo išnuomavęs, bet vėliau rado patikimą ūkvedį ir pradėjo su jo pagalba pats ūkininkauti. Sielvartavo, kad buvęs dvarininkas taip nualino laukus, kuriuos reikia puoselėti ir mylėti. Tad ir buvo pirmasis jo rūpestis — nualintą žemę padaryti derlingesnę. Reikėjo pradėti ir statybą. Neturėdamas didesnių santaupų ir laisvų pinigų, skolinosi iš Žemės banko 10.000 litų šešiolikai su puse metų. Tą paskolą tuoj pavertė trąša, padargais, o taip pat pradėjo statydintis trobesius. 1938 m. jau buvo pasistatydinęs iš molio drėbtą tvartą su daržine ir pradžiai gyventi kambariu ir virtuve. Šis pirmasis pastatas kainavo 12.000 litų. „Kitoms troboms reikės dar keletą kartų po tiek“, — tais metais rašė Dovydaitis.¹⁴⁸ Vėliau buvo pastatytas ir gyvenamasis namas, bet tik pora kambarių buvo spėta jame įrengti.

Be paskolos, padėjo Dovydaičiui kurtis ir Amerikos lietuviai. Grįžęs iš Kaune 1935 m. vykusio Pasaulio lietuvių I kongreso, prel. M. Krušas iškėlė sumanymą surinkti 1000 dolerių Dovydaičiui, kad jis galėtų įsikurti savo ūkyje ir neturėtų senatvėje rūpintis pastoge. Tą prel. M. Krušo sumanymą Naujosios Anglijos lietuvių katalikų seimely 1936 vasario 22 referavo tuomet Bostone gyvenęs kun. (vėliau prelatas) K. Urbonavičius, kuris ėmėsi ir pirmininkauti sudarytam Dovydaičio fondui. Sunaikiai vyko tą tūkstantinę dolerių surinkti: ir trečiams metams besibaigiant, tebuvo surinkti 800 dolerių. Vis vien (jei ir nevisa suma dar buvo surinkta) tai reiškė Dovydaičiui nemažą paramą, nesgi 800 dolerių buvo lygu 8000 litų. 1938 gruodžio 19 laiške kun. K. Urbonavičiui dėkodamas amerikiečiams už „materialinę ir moralinę paramą“, Dovydaitis priduria, kad jie ir paskatino jį „šio darbo imtis“.¹⁴⁸

Dovydaitis kūrėsi savo ūkyje ne tik pinigais, bet ir savo paties atkakliu darbu. Kur nutrūkęs nuo tiesioginių pareigų, iš Kauno skubėdavo Žemaičių plento autobusu į Paprienius, ypač nuo tada, kai ten prasidėjo statybos. Vykdamo ne pasižiūrėti, kaip darbai vyksta, bet ir pats ten dirbti. Pats ten triūsėsi, kirto krūmus, su kun. P. Martišiaus pagalba užveisė didelį

vaisinį sodą. Kad būtų kur nakčiai galvą priglausti, buvo iš lentų sukalta pašiūrė. Jos palėpėje, pasiekiamoj tik kopėčiomis, ir nakvodavo su dviem ūkio darbininkais. Pastačius tvartą, viename jo gale buvo įrengtas baltai dažytas kambarėlis. Čia jis ir gyvendavo ilgesniais protarpiais, neužmiršęs atsivežti ir savo mokslinių knygų.

Prasidėjus statyboms, nuo 1938 m. savo ūkyje Dovydaitis leido ir vasaros atostogas, beišvykdamas tik į vieną antrą artimesnę pavasarininkų ar kurios kitos katalikiškos organizacijos šventę.

Kurdamasis ūkyje, Pr. Dovydaitis parodė daug praktinės nuovokos ir, gal būt, dar daugiau atkaklios energijos. Tuos Dovydaičio ūkinio kūrimosi metus prisimindamas, stebėjosi Z. Ivinskis: „nuostabu, kaip jis visur ir spėdavo!“ Kas iš šalies kėlė nuostabą, pačiam Dovydaičiui visų pirma reiškė vargą. Ne vienas Kauno inteligentas tada norėjo „juodai dienai“ įsitaisyti ūkėlį, kaip pastebi Z. Ivinskis. „Kartą prieš fakulteto posėdį Dovydaitis mums prasitarė: Aš rengiu, taisau naują ūkį 'juodai dienai', bet man 'juoda diena' jau dabar prasidėjo“...

Iš tiesų, Dovydaičio grįžimas prie žemės, kuriantis savo ūkyje, pakaitomis vyko ir su entuziastiška nuotaika, ir su karčia „veido prakaite“ patirtimi. Sakysime, 1938.VII. 12 laiške džiaugdamasis rašo, kad visą pereitą savaitę leido Paprienuose — „manojoj žemelėj maitintojėlėj, viską užmiršęs, tartum nuo biau-raus pasaulio atsiskyręs ir susigyvenęs tik su gražiąja Dievo gamta“. Bet netrukus turėjo pajusti tos pačios gamtos antrąją pusę. Vos po aštuonių dienų (VII.20 laiške) džiaugimasi pakeičia skundimasis: „Aš dabar gyvenu ne tik pririštas prie mano sklypo, bet ir vergų darbus dirbdamas. Dėl to jaučiuosi lyg sudaužytas. Vargiai pajudinu rankas, kurios lyg išsuktos ir nepalpiauja skaudėjusios, ypač pečiuose. Toliau tikiuos tą 'katorgą' sumažėsiant“.

Jei vis dėlto „juodos dienos“ atėjimas, dar tik jai besirengiant, nepajėgė nuslopinti Dovydaičio naujakuriško entuziazmo, tai dėl to, kad savo kuriaman ūkin jis dėjo daug „dovydaitiškų“ vilčių. Daugumai inteligentų savas ūkelis tereikšė grynai materialinį ateities užsitikrinimą. Dovydaičio svajonė buvo savo ūkėlį paversti ir kultūriniu židiniu. Kai pasitraukėsi į pensiją, čia parsivešiąs ir savo biblioteką — toliau dirbsiąs mokslinį darbą ir tvarkysiąs visus savo raštus. Turėsiąs kur priglausti

besilankančius studentus ir jaunos mokslininkus. Na, žinoma, ir savi vaikai su šeimomis galėsia džiaugtis gamtos grožiu ir jos gėrybėmis.

Kai dar pačio kūrimosi pradžioj Dovydaitis nusivežtam kun. K. Žitkui plikame lauke su statybinių medžiagų netvarkinga krūva rodė, kur bus gyvenmasis namas, kur kiti ūkiškieji trobesiai, kur sodas, ir dėstė visas ateities svajones, svečias drįso tiesiog tarti: „Profesoriau, tai utopija, romantika. Jau geras ūkininkas ir geras mokslininkas tikrai du nesuderinamu dalyku. O jei dar karas... — Karas? — Dovydaitis tarė. — Jei karas — blogai. Jis bus pasaulinis ir labai žiaurus. Tada jo ugnyje galėtų sudegti ne tik visos mūsų svajonės, bet ir mes patys“.

Po šios grėsmingos užuominos abu, Dovydaitis ir svečias, grįžo Kaunan tylomis: „Mano sankeleivis buvo tylus ir susimąstęs. Tylėjau ir aš. Man buvo gėda, kad nevykusiomis savo pastabomis taip žiauriai sudrumsčiau mielojo profesoriaus tokį šviesų žvilgsnį į vaivorykštėmis spindinčią ateitį“.

XVI

SOVIETŲ OKUPACIJOJE

Dovydaitis teisingai numatė, kad jei kils karas, ne vienam teks sudegti jo ugnyje. Dar labiau jis numatė ar tiesiog nujautė, kad karo prasidėjimas Lietuvai reikš rusų bolševizmo užgriuvimą. Prieš sovietinio komunizmo pavojų Dovydaitis įspėjo dar tada, kai kitiems šio pavojaus nė mintis nekilo. Su tiesiog skausmingu rūstumu, būdingu pranašinei nuojautai, Dovydaitis savo 1935 metų straipsniuose „Ateityje“ kėlė rusų bolševizmo grėsmę. V. Kapsuko „siekimų bendrai ir Rusijoje, ir Lietuvoj“, ir jam mirus, puoselėja viltį „Lietuvą teksiant bolševikinei Rusijai“. Savaimė nuėjo „rusų bolševizmui bernaut“, kurių „širdžiai ir protui bedieviška socialistiška rusybė buvo artimesnė, kaip katalikiška lietuvybė“. Jų „nevienas dar ir šiandien bernauja, tvirtai tikėdami, kad Lietuva vis dėlto kuomet teksianti rusiškam bolševizmui“.¹³²

a. Savo įspėjimą prieš rusų bolševizmo grėsmę Dovydaitis siejo su įspėjimu, kad bolševizmui kelią rengia visoks indiferentizmas, griaudamas tautos religinę - dorinę sąmonę. „Jei Lietuvoj vadinama kairioji inteligentija šiojo šimtmečio pradžioj dirbo caro valdžiai nuversti, bet tuo pačiu metu griovė ir Kristaus religiją, tai ji, vaduodama Lietuvą iš carizmo vergijos pančius, tuo pačiu metu kalė Lietuvai šimtą kartų baisesnius bolševizmo vergijos pančius, arba, Evangelijos žodžiais tariant, versdama nuo Lietuvos sprando velnišką caro jungą, rengė (sąmoningai ar ne) ant Lietuvos žmonių sprando uždėti belzebubišką bolševikų jungą“.¹⁵²

Šių dienų skaitytojas galėtų tiems Dovydaičio straipsniams prikišti, kad jie nemato liberalizmo ir bolševizmo vidinės priešybės ir užtat nepagrįstai liberalizmą apkaltina rengimu kelio bolševizmui. Bet Dovydaičiui visų pirma rūpėjo pati pagrindinė tikėjimo ar netikėjimo priešybė, ir būtent, ne teoriškai ir abstrakčiai, o turint prieš akis lietuvių tautai tebegresiantį rusų bolševizmo pavojų. Indiferentai indiferentiškai laikysis ir bolševizmo atžvilgiu ir stos jam tarnauti: lengva širdimi atsisakę liberalizmo, jie jausis tik dar „kairiau“ pažengę. Nenusilenks rusų bolševizmo kuriamai Antikristo karalystei tik tie, kurie savo dvasia priklauso Kristui. Tokia buvo anų Dovydaičio straipsnių įspėjamoji mintis.

Šioj perspektyvoj reikia žvelgti ir į Dovydaičio santykius su tuometiniu „autoritetiniu“ režimu. Kiek giliai Dovydaitis mylėjo Lietuvą ir jos žmones, tiek menkai vertino to meto valdančiuosius „autoritetus“. Žinoma, vargu ir buvo galima tikėtis kokių nors simpatijų režimui iš to žmogaus, kuris buvo jo persekiojamas ligi kalinimo ar šalinimo iš darbo. Tačiau visų pirma ne asmeniniai motyvai apsprendė Dovydaičio antipatiją „tautiniam režimui“. Dovydaitis negalėjo jam atleisti ne asmeninių nuoskaudų, o „tautinio trumparegiškumo“, tautinės vienybės vardan slopinant katalikiškąsias organizacijas, bet nematant komunizmo pavojaus ar pasitikint tik policinėmis priemonėmis.

Dovydaičiui kėlė tikrą rūpestį, kad ir plačiojoj visuomenėj buvo daug dvasinio seklumo ir iš jo plaukiančio abejingumo viskam, kas buvo už asmeninių interesų. Sielojosi religinės tolerancijos vardan plintančiu indiferentizmu suvalstybintuose skautuose. Skaudėjo širdį ir dėl savuosiuose ateitininkuose pasireiškiančio miesčioniško „suponėjimo“ ir ranka mojimo į krikščioniškąjį apaštalavimą. Aplamai lietuviškoji studentija jam darė įspūdį, kad per daug šoka, per daug tuščiai leidžia laiką. Pasidalijus šiuo įspūdžiu su paskutiniais nepriklausomybės metais besilankiusiais Vilniaus lietuvių studentais, viena studentė pastebėjo: „Visai taip darė ir lenkai prieš savo nepriklausomybės praradimą“. Tą vilnietės pastabą Dovydaitis paskui kartojo ir savo viešose kalbose, klausdamas: „Ar tik nelaukia ir mūsų toks pat likimas?“

Netruko toks pat likimas ir mus ištikti, nors iš pradžių ir buvo norima iliuziškai ramintis. Kai vokiečių niokojamus lenkus

ško grobti ir sovietai, sulaukėme iš jų Vilniaus „dovanos“. Ne visi iš karto suprato, kokia kaina reikės tai apmokėti. Dovy-daitis neturėjo jokių iliuzijų ir to neslėpė. Kai komunistinis gai-valas (daugiausia svetimtautiškas) organizavo sovietams padė-kos demonstraciją už Vilniaus gražinimą, vienas agitatorių įsi-veržė ir į Dovydaičio seminarą pareikšti, kad organizuojama eiseną į sovietų atstovybę ir todėl studentai paskaitų neklausys. Dovydaitis tą įsiveržėlį „rūsčiai peržvelgė ir griaudžiančiu bal-su paklausė: 'O kas ponaitis būsi? Tokio veido dar iki šiol ne tik savo studentų tarpe neregėjau, bet ir iš viso tokio neprausta-burnio šituos rūmuos nemačiau'“. Ne studento ir būta, o kaž-kokio „partinio darbuotojo“. Po poros dienų Dovydaitis savo paskaitai atėjęs labai prislėgtas: „atsisėdo šalia studentų ir tyli“. Atsiprašęs, jog tą vakarą paskaitos neskaitysiąs, neskubėjo iš auditorijos, bet dalijosi visiems bendru rūpesčiu. Pasakojo, kad išgirdęs apie Vilniaus gražinimo sąlygas, metė darbą ir ėmėsi psalmių. Dalijęsis atsiminimais iš nepriklausomos Lietuvos kūri-mosi, apgailestavęs kultūrbolševizmo globojimą, prisiminęs sa-vo sunkiomis sąlygomis kurtuosius žurnalus. Staiga vėl susi-jaudinęs, „sunkių balsu paklausė: 'Kelią parodžiau, bet ar jūs ateisite manęs pavaduoti, kai teks kovoti su naujai besiveržian-čia sovietinio materializmo banga?'“^{152a}.

Nors sovietinių įgulų kraštan įsileidimas aiškiai skelbė siau-baus likimo priartėjimą, vis vien buvo gyvenama iliuzinėmis viltimis ir jomis save raminama. Todėl visi jautėsi lyg ne-numatytai užklupti, kai raudonoji armija pradėjo vykdyti Lie-tuvos okupavimą. Iš mūsų vyriausybės paskutinio posėdžio me-muarų, kurių neįmanoma skaityti be skaudžios gėdos, matyti, kaip Kremliaus agresija užklupo, jai visai nepasiruošus, ir res-publikos prezidentą, visą laiką vaidinusį „tautos vadą“, ir jo vy-riausybę, ir pagaliau kariuomenę, patikėtą vadovauti asmeniui, kuris lemiamą valandą pasirodė klusniu okupantų patikėtiniu. Bet nemažiau ir pati tauta buvo nepasiruošusi sutikti savo tragedijos — prarasti nepriklausomybę ir atsidurti bolševiki-nęj rusų vergijoje. Galutinai vargu ar būtų pavykę šios tragedi-jos išvengti, jei ir nebūtų taip akiai jai žengta. Bet daug kur buvo galima laikytis ir garbingiau, ir išmintingiau, jei būtų buvę atitinkamai pasiruošta. Kurie pergyvenome pirmąją sovietinę okupaciją, atsimename, kiek buvo visokeriopo pasimetimo dėl nesiorientavimo, ką reiškia rusų sovietinė santvarka. Nebuvome

savo laiku pasirūpinę artimiau rusų bolševizmą pažinti, tai ir buvome priblokšti, kai teko patirti, kas slypi už komunistinės propagandos.

b. Kaip visi lietuviai patriotai, taip ir Dovydaitis su dideliu skausmu pergyveno nepriklausomos Lietuvos žlugimą ir vėl rusų valdžion patekimą. Gal būt, su dar didesniu skausmu, nes iš anksto žinojo, ko reikia laukti. Puikiausiai jis suprato, koks sunkus likimas laukia Lietuvos ir visų jos žmonių, kurie norės savo dvasinę laisvę išsaugoti ir sovietų teroro režime. Žinojo, jog Lietuva įžengė į patį tragiškiausią savo istorijos bandymą. Kai vienas Dovydaičio korespondentų dar pačioje pradžioje pavadino drama „darbo Lietuvos“ kūrimą, Dovydaitis 1940.VII.8 laiške jam atsakė: „Lietuva gyvena jau nebe dramą, kaip sakai, bet raudonojo smurto tragediją: ji grūste grūdama į raudonąją prarają; po savaitės jau turėsime 'liaudies seimą', kuris tikrai skelbs Lietuvos prijungimą ir įjungimą į Sovietų Rusiją“.

Tačiau žinodamas, ką reikš Lietuvai patekimas rusų bolševizmo valdžion, Dovydaitis nekrito panikon, nepasidavė žmogų paraližuojančiai baimei. Jis giliai tikėjo, kad reikia lietuvių tautai šį istorinį bandymą iškentėti, pasitikint Apvaizda. Žvelgė į tautos tragediją kaip į kiekvieno lietuvio bandymą, reikalaujantį parodyti savo dvasinį tvirtumą visuose laukiančiuose sunkumuose. Todėl tuometiniuose jo laiškuose ir skaitome tokius paguodos ir paskatos žodžius: „Pasitikėk Dievu, ir nežūsime šiame aziatiškų barbarų antplūdyje“ (1940.VII.8), „Šiukštu, nenusimink! Deus providebit. Viskas Dievo rankoje“ (1940.VII.17); „Nenusimink! Nepasiduok pesimizmui!“ (1940.VIII.4); „Tat ir liki sveikas gerojo Dievulio globoj, kuris nė vieno mūsų nepames ir neduos piktam likimui į nagus“ (1940.VIII.27).

Labai tuo metu Dovydaičį buvo sukrėtusi viena savižudybė. Savotiška tai buvo savižudybė (nors ir ne vienintelė tokio pobūdžio tuo metu): savižudys anksčiau priklausė pagrindinei komunistų partijai, bet vėliau ją metė ir tapo padoriu savo krašto piliečiu. Raudonajai armijai užplūdus Lietuvą, tas žmogus, matyt, pakankamai žinojo partiečių negailestingumą ir pats padarė sau nuosprendį, kad nepatektų į enkavedistų nagus. Dovydaitis dėl to žmogaus mirties itin liūdėjo ir daug kartų apgailestavo jo savižudinį nuosprendį: „Ir kam gi jis Dievo duotą gyvybę pats sunaikino? Kam kėlė ranką prieš save?“

Jausdami neabejojamą sau pavojų, ne vienas plačiau žinomų visuomenės veikėjų kiek galėdami ieškojo kelių pasitraukti užsienin iš sovietų okupuotos Lietuvos. Dovydaičiui buvo parūpinta labai tikra ir saugi galimybė palikti Lietuvą. Bet jis šio pasiūlymo atsisakė: jei pabėgtų, tikrai nukentėtų jo šeima, o likdamas geriau pasitarnaus tėvynei. Todėl ir ryžosi viską kantriai perkęsti savo šeimos ir tėvynės labui.

Dar nė mėnesiui nepraėjus nuo sovietinės invazijos, prieš vadinamojo „liaudies seimo“ rinkimus okupantai liepos 11 -12 naktį įvykdė pirmąją visuomeniškai iškilesniųjų lietuvių intelektualų areštų bangą. Kai šių rinkimų dieną (VII. 14) Dovydaitis iš savo ūkio grįžo Kaunan, „pamatę laisvą, vieni stebėjosi, o kiti įspėjo bėgti“. Nors pirmoji areštų banga akivaizdžiai rodė, koks likimas laukia ir kitų, 1940.VII.16 laiške Dovydaitis pareiškė: „Aš ne toks baikštus, kaip 'tautos vadas' ir jo bičiuliai“.

Atrodo, kad apamai Dovydaitis gana nepalankiai žiūrėjo į visus, kurie sunkią valandą skubinosi palikti tėvynę. Kai vėliau ir viena jo buvusių globotinių išvyko užsienin, priėmusi pilietybę to krašto, kurio atstovybėj dirbo, Dovydaitis šią žinią karčiai sutiko: „Apie tai patyręs, aš dūšioj nusispioviau ir pamaniau: žinoma, perdaug aukštus mokslus užsieniuose išėjusi, čia vargingoj tėvynėj nėra kas veikti. Štai tau ir sulaukiau bent kokio skolos mokėjimo iš savo klientūros... Dabar, kaip matai, mano stambieji debitoriai bėga net į užsienius“ (1940.VIII.27 laiškas).

Giliai Dovydaitį jaudino sovietiniai areštai, kurie palietė jam itin artimų žmonių, kaip L. Bistrą, Pr. Dielininkaitį, I. Skrupskelį, J. Leimoną ir kt. Savaiame stovėjo prieš klausimą, kada ateis ir jo eilė. Todėl 1940.VII.17 laiške rašė: „Pirmiausia ir svarbiausia žinia turi būti ta, kad aš dar rašau šį laišką, vadinasi, dar esu laisvas ir nesėdžiu su jau sėdinčiaisiais“. O kai ir vėliau vis dar liko nesuimtas, pats stebėjosi, kodėl taip ilgai jis dar ne kalėjime. Kartą pusiau juokais, pusiau rimtai prasitarė, kad dėl to jis vis dar laisvas, jog kažkas labai karštai už jį meldžiasi.

Nors Dovydaitis ir nebuvo suimtas, bet sovietinę okupaciją tuoju pat kitu būdu pajuto — liko bedarbis. Okupantams jau po mėnesio (1940.VII.16) uždarius Teologijos-filosofijos fakultetą, savaiame buvo atleisti ir jo profesoriai. Tą patį mėnesį buvo išstumtas ir iš enciklopedijos redakcijos. Nebuvo kalbos

ir apie tolimesnį žurnalų leidimą (tik „Kosmos“ dar išleido tu metų jungtinį 7-12 nr.; VIII.27 laiške mini tą dieną atostogaudamas parašęs šiam žurnalui „straipsnelį kaip kamštį tuščiai vietai“).

Kai po rugiapiūtės Dovydaitis iš ūkio grįžo savaitgaliui Kaunan, rugpiūčio 3 Maskvoje vyko Lietuvos formalus įjungimas į Sovietų Sąjungą. Tos dienos laiške, baigtame kitą dieną, Dovydaitis rūpinosi, kad kai visas Kaunas skendi raudonose vėliavose, „tik prie mano trobos jos nėra: nesusėjau ir negavau nusipirkti — kad tik dėl to netektų mokėti baudą“. Parvežus iš Maskvos Lietuvai „saulę“, visame krašte, bet ypač Kaune, stalininė naikinimo mašina pradėjo brutaliai likviduoti Lietuvos inteligentiją ir patriotinę visuomenę. Su visu aršumu siautėjo enkavedistai, suėmimai sekė suėmimus. Tokiomis aplinkybėmis Dovydaitis, užuot ieškojęs darbo Kaune, nusprendė visai iš jo pasitraukti ir apsigyventi savo ūkyje, nuošaliau nuo viešumos. Pirma buvo ruošęsis pamažu ten įsikurti, kol ateis pensijon pasitraukimo laikas. Dabar reikėjo viską pagreitin-tai vykdyti. Nusprendęs įsirengti savo ūkyje namus žiemos me-tui ir galutinai Kauną palikti, buvo pradėjęs į Paprienius vežti ir savo knygas. Buvo išgabenęs porą vežimų. Išsivežė ir savo raštų, laiškų, nuotraukų.

Tuo būdu, galima sakyti, pirmąjį bolševikmetį Dovydai-tis ir pragyveno jau kaip, jo paties žodžiais, „kaimo gyventojas“. Nuolatine gyvenamąja vieta laikė savo ūkį Paprienuose, o Kaune buvo jau „tik svečias, atvykęs įvairiais senais reika-lais“. Be reikalų, Kaunan traukė ir ten palikta šeima. Todėl savaitę praleisdavo ūkyje, o savaitgaliui vykdavo Kaunan. Iš vie-nos pusės rašė: „Aš taip susigyvenau su savo žemele, jog man čia be jos Kaune tiesiog nyku gyventi“ (1940.VIII.27 laiškas). Iš antros pusės vėlesniame (1941.I.12) laiške dėstė, kodėl turi „blaškytis tarp kaimo ir Kauno“: „Kaunan atvykęs tik daugiau susikrimitimo patiriu, dėl to noriu greit atgal išbėgti ir daugiau visai Kaunan nebegrižti. Žinoma, taip nebus, nes kaime būdamas vėl pasiilgstu savųjų Kaune“. Tame pat laiške pastebi, kad Vil-niun nenuvyko iš dalies dėl lėšų, iš dalies „nenorėdamas per-daug viešai save demonstruoti, kad nepagreitinčiau savo eilės į ten, kur jau seniai yra mano daug kolegų ir draugų“. Žodžiu tariant, stengėsi slypėti savo ūkyje ir kiek galint mažiau žmo-nėse rodytis.

Jau ankstesnėmis vasaromis Dovydaitis pakankamai buvo patyręs, kad ūkyje rasdavo ne tik „gražiąją Dievo gamtą“, bet ir „vergų darbus“. Dar labiau tai patyrė sovietiniais metais, kai mažiau ūkyje bebuvu darbo jėgos, mažiau beturint iš ko ją nusišamdyti ir aplanai jai esant brangesnei ir sunkiau gaunamai. Savo laiškuose tad informavo, kad „prisikamavo su rugiais kaip niekada“, kad jį rastų „labai nusikamavusį nuo gospadorišku darbų“, kad aplanai „gspadoriškame gyvenime“ maža malonumų, o „daug daugiau visokių nervų draskymų“.

„Draskė nervus“ ir paties ūkio likimas. Iš pradžių buvo paskelbta, kad jam iš turimo ūkio paliekama tik 10 ha. Tačiau „Šv. Dvasia netikėtai dalintojus buvo apšvietusi: be jokio mano pareiškimo ir reagavimo po kelių dienų, po Žolinių, jau buvo raudonu rašalu skelbimas ištaisytas: man paliekama 30 ha, o fondan paimama 7,62 ha. Pirmiau (su 10 ha) aš būčiau jautęsis pusiau perkirstas ir be jokio gyvybės ženklo likęs; dabar jaučiuosi tik vienos kojos netekęs“. Bet kadangi ir tokia „amputacija“ skaudėjo, Dovydaitis rašė prašymą, kad ir tie 7,62 ha būtų jam palikti kokiems 2-3 metams, kol jo „dabar tik kuriamas ūkis atsistos ant kojų“... (1940.VIII.27 laiškas).

Daugiausia rūpesčio teikė gyvenamojo namo įsirengimas. Namas buvo jau suręstas, bet dar neįrengtas. Tad vis reikėjo gyventi tvarte įrengtame kambary. Galutinai gyvenamojo namo įrengti Dovydaitis ir nebesuspėjo. Bet vis dėlto bent vieno galio įrengimasėjo prie galo ir 1941 kovo mėnesio pabaigoj jau galėjo jame apsigyventi (1941.IV.2 laiške rašė: „skelbiu didelę naujieną: rašau iš naujos gryčios kampučio, kuriame jau 4 nakstis nakvojau“).

c. Žinoma, nebūtų buvę rūpesčio įsirengti namą, jei būtų buvę pinigų. Bet Dovydaitis tuo metu buvo be darbo, tad ir be pinigų. Ką gavo iš ūkio už „paršpalaikius, inteligentiškai tariant 'bekonus'“, tebuvo tik „šapelis ant volelio“. Finansinė jo padėtis buvo tokia, kad vadino save net „elgeta“.

Iš tikro sunkūs buvo Dovydaičiui tie metai. Du atvejai parodo, kokion padėtin jis buvo atsidūręs.

Kai viena jo globotųjų studenčių, pati dar mokslo nebাইgusi, pasiūlė Dovydaičiui 250 litų iš savo tetos jai „kojinė“ laikytų pinigų, jis buvo „tiesiai sužavėtas ir sujaudintas propozicija“. Kadangi jam „pinigai dabar tikrai neišsakomai reikalin-

gi“, tai „su dideliu apetitu“ priimtų bent trupučio skolos grąžinimą, jei tik tikrai žinotų, kad ta studentė gali apsieiti be siūlomųjų pinigų. Jei jų sulauks, jie bus „lyg Dievo atsiųsti, panašiai, kaip kad ir aš jums duodavau tokiais atvejais, kuomet jums atrodydavo nėr iš kur paimti“ (1940.IX laiškas). O kai tų pinigų Dovydaitis sulaukė, rašė, kad jie jam „taip gardūs kaip katinui lašiniai“, ir dėkojo tokiais žodžiais: „Dėkui Tau, dukrele, kad taip mane parėmė — man, elgetai, tai buvo labai svarbu“ (1941.1.2 laiškas). Jei už tokią kuklią 250 litų sumą Dovydaitis taip didžiai dėkojo, aišku, kad finansiniai jo reikalai buvo nepavydėtini.

Antrą atvejį pasakoja inž. J. Mikaila iš savo pasimatymo su Dovydaičiu 1940 m. rudenį. Iš karto Mikaila Kaune sutikto Dovydaičio net neatpažino. „Eidamas nuo Laisvės alėjos Vytauto prospektu, pamačiau iš kitos gatvės pusės ateinantį ūkininko drabužiais apsirengusį barzda apžėlusį žmogų. Pamaniau, kad čia ateina rusiškasis burliokas. Žiūriu, tas 'burliokas' suka į mano pusę. Arčiau priėjus pamačiau, kad tai Dovydaitis“. Besikalbant paaiškėjo, kad jis atvyko Kaunan iš savo ūkio ir nori nusipirkti krosnį: jau naktys šaltos — nebegalima be krosnies apsieiti. Nusiskundė, kad neturi pinigų, buvo pas kelis bičiulius, bet niekas nepaskolino. „Aš kai kuriems praeityje esu padėjęs, o kai man reikia, niekas neduoda“. Atpasakodamas šiuos Dovydaičio žodžius, Mikaila pastebi: „Tikrai buvo graudu ir tragiška žiūrėti į tą asmenį, kurio jautrios širdies dosnumą gerai žinojau“. Laimė, Mikaila turėjo prie savęs tiek pinigų, kiek reikėjo Dovydaičio norimai krosniai nupirkti, ir tą sumą jam įteikė. „Kai padaviau pinigus, buvo tiek sujaudintas, kad akyse pasirodė ašaros. Atrodo, beieškodamas paskolos, profesorius buvo jau gerokai vaikščiojęs ir visiškai nusivylęs. Ir aš buvau nepaprastai sujaudintas tokia varginga jo padėtimi“.

Šį Mikailos jautriai atpasakotą epizodą dar skaudesne šviesa nušviečia paties Dovydaičio rūsčiai liudijama tiesa: „Prieš dangų ir žemę prisiekiu: tegul mano skolininkai moka man kas mėnuo bent po vieną šimtąją dalį, kiek iš manęs visi yra drauge gavę, tai aš pats nedejuosiu ir jums (savo globotinėms — J.G.) galėčiau kad ir ne po daugiausia dar padėti“ (1940.VIII.27 laiškas).

Taip Dovydaitis iš platų mokslinio darbo barą variusio profesoriaus sovietinėje okupacijoje turėjo virsti tikru žemdir-

biu — naujakuriu. Kai pats arė žemę „basas, sušilęs ir vėjo draikomais žilstančiais plaukais“, jis atrodė „patetiška figūra“.¹³⁸ Bet užtat, kai 1940 m. vėlyvą rudenį Kaune sutikęs senas pažįstamas paklausė, ką dabar jis veikia, Dovydaitis tam savo pažįstamam be žodžių ir be patoso ištiesė savo delnus — pūslėtas ir surembejusias juodadarbio rankas. „Dirbu savo ūkelyje, baigiu tvarkyti trobas, kad būtų galima kaip nors gyventi“, — jis paaiškino. J tolesnį klausimą, negi jis taip ir mano tame ūkely užsidaryti, Dovydaitis atsakė: „jeigu tik niekas manęs neliestų“...

Nors ir pasiryžęs likti paprastu žemdirbiu, Dovydaitis, žinoma, jautė, kokia skriauda daroma ir jam, ir Lietuvos mokslui. „Tiesa, kad aš dabar dirbu tokius darbus, kuriuos gali nudirbt kiekvienas ūkio darbininkas — bernas ir net piemuo, o nedirbu tokio darbo, kurį tik aš vienas Lietuvoj tedirbau. Bet kadangi dabar vieton Lietuvos turime LTSR, tai ir mano anas darbas turėjo sustoti. Tačiau, ačiū Dievui, kad nėra kol kas dar blogiau, o visko gali būt ir netolimoj ateityj. Belaukiant ko geresnio, gali greičiau ateit kas blogiau. Gyvenu, stumiu dieną po dienos, laukiu nesulaukiu šiltesnių pavasario dienų, kurios vėl naujus rūpesčius atneš, kai ateis lauko darbai“.

Cituotasis laiškas, rašytas jau 1941 pavasarį (IV.2), atskleidžia, kaip Dovydaitis, nors sunkiai dirbdamas ir nemažai skursdamas, vis dėlto nerodė didelio nusiminimo, nesugniužo ir nepasimetė. Nesimesdamas desperacijon, ryžosi visus vargus ir rūpesčius kantriai pakelti. Jei vienu momentu ir gaudžiai nusiteikdavo, paskui vėl apsišarvodavo dovydaitiška ironija. Savo 1941. 1.2 laiške jis rašo, kad nesiima pasakoti, kaip jam sekasi čia, ūkyje, užsidarius gyventi: „Reikėjo mane pamatyti ir piemenaujantį, ir artojaujantį, ir visus kitus darbus bedirbantį. Kai vienam savo 'adoratoriui' atrašiau vienos dienos išgyvenimus, tai tas už galvos susiėmęs sušuko, kad šitokio laiško, girdi, nebūsią galima skelbti viešumoj, nei man gyvam esant, nei mirusiam. O kitas mano bičiulis, išgirdęs iš manęs paties apie to laiško turinį, pasakė visai rimtai, kad tokį laišką reikia ko veikiausiai sunaikinti, nes aš galįs labai įkliūti. Vadinasi, aš dabar arba visai nerašau laiškų, arba kad parašau, tai jau vyrai ir mergos laikykites, kad besikvatojant jums pilvai ar pilvų diržai netrūktų. Intelligentiškai kalbant, tame laiške gal ir buvo kiek tiek obsceniškumo (nešvankumo), bet aš sakau, kad tai buvo tik liaudiški palyginimai, iš liaudies girdėti. O liaudis juk tai viskas!“

Tais tamsiaisiais metais gaivino Dovydaičių ir gimtosios žemės artumą, ir kaimo žmonių draugystę. Teikė jam dvasinės jėgos ir jo žemdirbiško būdo savybė — net sunkią valandą nepamesti pusiausvyros kartu su galva, blaiviai ir ramiai protauti, išlaikyti viltį, gają kaip žemė ir gyvybę. Savo ruožtu ta žemdirbiško būdo savybė Dovydaityje rėmėsi ir gilesniu pagrindu

— giliu krikščionišku tikėjimu ir iš jo plaukiančiu pasitikėjimu Dievo apvaizda. Kai vėliau ir sūnus Jonas buvo atleistas iš Aero klubo ir „Liaudies Sparnų“ (ankstesnių „Lietuvos Sparnų“) redakcijos, bedarbių tėvas kvietė savo ūkelin: „Atvažiuok čia. Dirbsime žemę. Pasikliaukime Dievo apvaizda. Jis apsaugos mūsų nelaimingą Lietuvą ir mus visus...“ Kaip istorikas, Dovydaitis žinojo, kad visą laiką žmonijos istorijoje vyksta gėrio ir blogio kova. O kaip krikščionis, jis pasitikėjo, kad ne Antikristui skirta galutinė pergalė, nors ir kaip kuriuo metu jis triumfuotų. Dovydaičiui Dievas visada buvo artima tikrovė — „prieglaida ir stiprybė“, kaip mūsų tėvų buvo amžiais giedama bažnyčiose.

Tik tada ir Dovydaitis krito neviltin, kai 1941 m. pavasarį ėmė laukti teismo už pyliavos neatlikimą ir drauge dėl to jo paties išvaymo iš ūkio. Grūdų duoklė buvo tokia nustatyta, kad Dovydaitis pajėgė tik truputį daugiau kaip trečią dalį jos atiduoti. Kaip stipriai Dovydaičių sukrėtė laukiamas nuo žemės atplėšimas, liudija jo 1941 birželio 9 laiškas vienai savo buvusių studentų. Labai galimas dalykas, kad tai apskritai jo paskutinis rašytas žodis, nes tame pačiame laiške pastebi: „Šį laišką Tau rašau tik Tavo aiškiai prašomas rašyti; kas įsakmiai neprašo, tam ir nerašau“. Vargu ar bebuvo taip kieno prašytas per likusias penkias laisvas dienas.

Neilgas tai laiškas, bet prisunktas tokio ateities rūpesčio, kad net trimis kartais vis prie jo grįžtama: „manęs laukia teismas, baudos, ūkio nacionalizavimas, t. y. iš jo išvaymas ir kt. 'malonumai'“. Kaip būdavo pratęs sutikti sunkumus su šypsniu, bando ir dabar juokauti: „Buvusiuose 'mano' padubysiuose dabar tikrai gražu, bet artinasi laikas, kad iš to, anot Tavęs, 'rojaus' teks išeiti. Ir prisimenu seną Kūčių dienos giesmę: 'Laukan Adomai zaras, jau ne tavo tas dvaras...' Arba kitą posmą: 'eik, Adomai, iš rojaus, pažink procę artojaus'“. Tačiau pats jaučia, kad nebeįmanoma juokauti, ir tuoj vėl pereina į skundą: „Šiuo metu aš jau seniai esu pažinęs ne tik 'procę artojaus', bet ir daug kitų dalykų, kuriais pirmajam Adamui neteko rūpintis. Bet

kad ir artojams dabar jau ne gyvenimas“. Todėl pats supranta: „Juokiuosi kaip Jeremijas 'karčiu juoku“. Palikęs bandytą juokavimą, laišką baigia atviru padėties išpažinimu: „Dar ir teologinį klausimą paliesiu. Ateina man mintis, kad pragaran nusmegtiesiems (nuo ko, Dieve, mus apsaugok!) baisiausia kančia turi būti moralinė **nevilties** mintis, t.y. mintis, kad iš ten niekuomet nebus galima išeiti, kad ten teks likti amžinai, be **galo**. — Ar aš jau nebetekau vilties? Nežinau. Gyvenu kažkaip tarp nevilties ir vilties, bet neviltis daug didesnė už viltį.

— Laimingiausias jaučiuosi, kai netenku sąmonės — miegodamas ar šiaip viską užmiršęs. Bet tokioj būklėj ilgai būti negali, nes vėl turi grįžt į piktąją, žiauriąją, pragariškąją tikrovę“. Po atsisveikinamojo sakinio laiškas taip pasirašytas: „lieku savo bėdų prislėgtas ir pradėtas (virš išbraukto žodžio „baigiamas“ — J.G.) triuškinti“.

Skaudus šis prisipažinimas, sakytume, lyg nedovydaitiškas. Neveltui buvo ši laišką pradėjęs sakiniai, kad per pusantro pastarojo mėnesio (atseit, nuo gegužės mėn. pradžios) jis labai pasikeitęs: „aš jau tapau nebe toks, koks kad pirma buvau“, „dabar jau kitaip; aš jau kitoks“. Dabar jam ir laikas „iššisęs“, tapęs labai ilgas (reikia suprasti: dėl jau žinomos nelemties nežinioje laukimo). Nėra abejonės, kad skaudžiai Dovydaitis pergyveno tą laukiamą teismą ir iš ūkio išvarymą. Tačiau vis dėlto būtų per skubu cituotojo jo laiško desperatiškumą aiškintis dvasiniu sugniužimu. Prieš tai įspėja ir pats šis laiškas, kai jame pastebima: „Mano laiškai yra lyg ištraukos iš dienoraščių. Kurią dieną kam parašau, tos dienos nuotaiką ir atvaizduoju“. Kad ir kiek nevilties išlieta tame birželio 9 laiške, tai dar nereiškia, kad tik ja ir gyveno. Nepaisant viso padėties beviltiškumo, Dovydaitis nepasidavė emocijoms (tik tai būtų reikšę sugniužimą), bet ligi paskutinės dienos „iššisusį“ laiką užpildė kasdieniniu darbu. Ir tame pačiame sielvartingame laiške daugiau už visus nuotaikinius žodžius jaudina vienas paprastas sakinyš. Būtent: nors ir nepajėgė atiduoti grūdų duoklės ir dėl to laukia iš savo ūkio išvaromas, vis vien gali pasididžiuoti: „bet užtat atiduosiu jį (ūkį — J.G.) kitiems valdytojams pavyzdingai apsėtą, taip pat smulkesnius statybos darbus ketinu varyti iki paskutinio momento“. Tame ryžte tesėti iki paskutinio momento ir atsiskleidžia Dovydaičio dvasinė stiprybė net tamsiausios nevilties dienomis.

Dovydaičio laukusi ateitis buvo dar nelemtesnė, negu jis nujautė (ar, gal būt, jo nuojauta giliau siekė už sąmonę — dėl to buvo tokia dramatiška). Nebuvo lemta išsipildyti jo vilčiai, kad bus leistas pasilikti žemės darbininku. Laukė būti teisiamas ir išvaromas iš savo ūkio, o sulaukė išplėšimo iš pačios gimtosios žemės — Lietuvos. Nebuvo jis pamirštas, o tik „pataupytas“ didžiajam Lietuvos žmonių ištrėmimui iš gimtojo krašto. Baisiojo 1941 birželio 14 rytą Dovydaitis buvo žiauriai suimtas savo ūkyje Paprienuose, Čekiškės valsčiuje.¹⁵³ Kaip tik tą dieną turėjo iš Kauno pas jį atvykti žmona su sūnumi keletai dienų paviešėti. Bet tą patį rytą Kaune buvo suimta ir Dovydaičio šeima: žmona, abu sūnūs (vyresnysis jau atskirai gyveno) ir jaunesnioji dukrelė (vyresnioji liko neišvežta, nes buvo jau ištekėjusi ir gyveno ne Kaune, o Vilniuje). Tuo būdu nebeteko žmonai pasimatyti su vyru, o vaikams su tėvu. Nė vėliau Dovydaitis nebesusitikio su šeima. Nepavyko nė laiškais su juo susisiekti, nes nebuvo žinių, į kur ištremtas. Visi kiti šeimos nariai iš Sibiro tremties grįžo gyvi, bet Dovydaitis jau po metų buvo sunaikintas.

XVII

SOVIETŲ KALĖJIME SUNAIKINTAS

Kai Dovydaitis 1935 m. rašė apie rusų bolševikinę santvarką kaip Belzebubo karalią, jo žodžiai galėjo atrodyti perdėtai patetiški. Bet tų žodžių siaubinga tiesa ėmė aiškėti jau iš pirmų sovietinės okupacijos dienų pradėto terorinio siautėjimo. Lyg dar negana viso ligtolinio teroro, 1941 birželio 14 buvo pradėtas genocidinis lietuvių trėmimas į Sibirą. Vien per tą savaitę buvo iš Lietuvos ištremti 34.260 žmonės. Niekas nebesuskaičiuos, kiek jų vėl grįžo tėvynėn po Stalino mirties, kai buvo leista sugrįžti. Tik maža dalis tiek metų laimingai gyvi atlaikė žiaurias sąlygas. Dauguma dėl žiaurių sąlygų išmirė ar tiesiog buvo sunaikinti netrukus — po metų kitų. Vienas būdingas liudijimas: „Greta manęs išmirė visas 400 žmonių ešalonas. Po pustrėčių metų belikome gal tik dešimt suniokotų invalidų. Kad nereikėtų maitinti gyvų lavonų, kaip vos paeinančius, nenaudingus miško lageriui, mus paleido keliauti į naują ištrėmimo vietą“. Panašus likimas buvo ir kitų ešalonų.

Ir Dovydaitį tremties kelyje tenka pasekti labai trumpai — vos truputį daugiau kaip vienerius metus. Išvežtas iš Lietuvos 1941 m. pavasarį, jis buvo sunaikintas jau kitų metų rudenį — 1942 lapkričio 4 dieną.

a. Suimtas savo ūkyje, Dovydaitis buvo nugabentas į Kauną. Tremtinių deportacijai skirtuose apkaltuose vagonuose kauniškai jau buvo prabuvę gerokai laiko, kai vienan vagonų buvo įgrūstas, sargybos palydėtas, Dovydaitis su kelionės maišu ir kaimiečio kailinukais (ar sėmėga). Iš Kauno buvo gabenami Ukrainon, į Starobelską Donbase, apie 120 km į pietų rytus

nuo Charkovo ir apie 150 km į šiaurę nuo Rostovo. Ten buvo suvaryti prie seno vienuolyno, kuris buvo paverstas stovykla — aptvertas spygliuota viela ir apstatytas sargybos bokšteliais (rusiškai „vyškomis“). Kadangi vienuolynas buvo prikimštas lenkų, tai naujai atvykusieji lietuviai (apie 1500 žmonių) buvo apgyvendinti patvoryje prie vienuolyno — stovyklos. Saugojo gausios enkavedistų sargybos. Pradėję kratas, enkavedistai atiminėjo laikrodžius, žiedus, pinigus. Tremtiniai, kratomi čia pat prieš vienuolyno rūmus, kasė į žemę vedybinius žiedus ir laikrodžius. Kai kas buvo atsivežęs alkoholinių gėrimų, tikėdamiesi vėliau išsimainyti ant maisto. Kad viso to nereikėtų atiduoti enkavedistams, čia pat atkimšinėjo bonkas, dalijo gėrimą aplinkiniams ar tiesiog išpildavo ant žemės.

Lenkus greit išvarė į vagonus ir kažkur išvežė. Į vienuolyną perėjo lietuviai, bet jame išbuvo tik tris dienas. Pasklido žinia, kad prasidėjo karas. Ketvirtą dieną vėl buvo susodinti į vagonus kelionei. Dovydaitis pateko ton grupėn, kuri buvo nukreipta į Uralo šiaurę. Kelionė traukiniu vyko lėtai, tik po pusantros savaitės pasiekė šiaurinio Uralo rytinį pakraštį. Vienvėžių geležinkeliu pasiekus Sosvos miestelį, baigėsi kelionė, nes čia baigėsi ir geležinkelio kelias, kuris visai neseniai buvo nutiestas (pylimas dar buvo nesusigulėjęs). Apie 1500 atgabentų tremtinių - kalinių buvo išskeldinti Sosvos upės krante ir čia plikame lauke praleido tris dienas, kol buvo pristatytos baržos (baidokai). Baržos, pritaikytos medžiams vežti, dabar buvo sausakimšai pakrautos žmonių. Po 8 valandų kelionės baržų vilkstinę kateris attempė ligi Gario miestelio, kur kaliniai buvo išskeldinti ir tuojau pat išskirstyti po apylinkės stovyklas — „lagpunktus“ (stovyklos poskyrius).

Šioj vietoj Dovydaitis praleido ištisus metus. Tad ir dera trumpai apibūdinti, kur jis atsidūrė. Gari miestelis yra labai izoliuota vietovė pelkėtoj taigoj prie Sosvos upės, apie 50 km į šiaurės rytus nuo Sosvos geležinkelio stoties, 100 km į rytus nuo Serovo (seniau Nadeždinsko), 290 km į šiaurės rytus nuo Sverdlovsko (nuo Vilniaus — per 2500 km). Sosvos upe besileidžiantis rytinis Uralo šlaitas yra jau Azijos (Sibiro) pusėje. Nuo konvencionalinės Europos ir Azijos ribos Gari miestelis maždaug yra už 45 km.

Tai subarktinio klimato sritis. Vešlus vegetacijos periodas tetrunka porą mėnesių. Jau liepos pabaigoje prasideda šalnos.

Rugpiūčio vidury saulė nebešildo nė vidurdienį; dienos būna miglotos ir niūrios. Tais metais, kai Garyje kalėjo Dovydaitis, pirmasis gana stiprus šaltis, apie -10° C, pasirodė jau rugsėjo 5, lapkričio 12 šaltis siekė -25° C; gruodžio 3 termometras rodė -35° C; XII.9 šaltis spirgino -45° C, o vėliau kartais prašoko ir -50° C.

Šiauriniame Urale sovietai buvo įsteigę visą kompleksą koncentracijos stovyklų — *Severno Uralskije Lagera*. Gari buvo administracijos centras tos didelės apygardos dešimtojo skyriaus, kuriam priklausė keli „lagpunktai“.

Sosvos upė (Obės kairysis intakas), kurios slėnyje įsikūręs Gario miestas, toj vietoj yra mūsų Neries pločio, bet pakenkamai gili, klampiais, nykiais plikais krantais. Besirangydama pelkėtoj taigoj, ši upė yra nuostabi savo vingiais. Daugybę kartų ji grįžta dešimtimis kilometrų atgal, vietomis toli priešingon pusėn, kol vėl atsisuka šiaurėn. Todėl kai kur krantą nuo kranto skiria tik kokio kilometro sausumos juostelė. Yra vietų, kur išlipęs iš laivo, perėjęs žeme pusę kilometro, tik už 4 valandų sulauksi to paties katerio, besistumiančio prieš vandenį.

Šios pelkėtos sritys turtas — taigos miškas. Jam eksploatuoti ir buvo čia sukurtos stovyklos. Miško eksploatavimas tremtinių rankomis išugdė ir Gario miestelį. Lėktuvu užklydęs keleivis stebėjosi, kokią gausybę miško žmogui čia padovanojo gamta: „Tik besižvalgydamas iš oro, gali suvokti, kiek padirbėta miškakirčių šiuose pelkynuose... Apleisti seni medžių sandėliai... Buvę keliukai... Ir vėl kyla jauna taiga, tarsi žalia puta, slėpdama baltų beržų išvartas, nesurinktus, užmirštus rąstus“.¹⁵⁴

Didieji miškai daug kilometrų apie Garį buvo iškirsti, bet ataugo jaunuolynai. Nors ir žalioj taigoj įsikūręs, šis miškakirčių ir sielininkų miestas lieka pilkas.

Keista gyvenvietė, kurioje nė vieno aukščiau stogo pakilusio, žaliuojančio medžio, nors aplink tyvuliuoja nepermatomos miškų jūros. Nė vieno mūrinio namo. Miestelis kvėpia kedru, pušimi ir beržu. Storuliai užmiršti rąstai voliojasi grioviuose, šaligatviai — plačios, baltos lentos. Centrinė gatvė — kelių kilometrų ilgio medinis tiltas, o greta raistas, maži dumbletai daržiukai ir keturkampiai namiūkščiai, aukštai pakilusiais nuo žemės langais, nes apačioje dunpėtas liūnas. Ir statyba čia keista — akmenų nėra, nieks nenaudoja cemento pamatams, storulę pušį kloja ant žemės, ir taip pradeda sienas... Po kelių dešimtmečių apatiniai rąstai, žinoma, supūva... Tada domkratais pakelia namą ir netikusį pamato medį keičia nauju¹⁵⁴.

Jei 1967 metais Gario miestelis taip atrodė, tai prieš trisdešimt metų jis buvo dar nykesnis. Tai tokian taigos pelkynan pateko Dovydaitis su savo tremties draugais.

b. Išlaipinus tremtinius ant kranto, tuojau varė juos pėsčius tolyn į miškus. Dovydaičio grupė buvo atvartyta į 47-tą lagpunktą, apie keliolika kilometrų į rytus nuo Gario miestelio. Stovyklon vidun neįleido, nes ją dar buvo užėmę lenkai. Pirmą naktį teko praleisti lauke. Užklupo baisus lietus, kuris visus kiaurai permerkė. Per lietų buvo sargybinių nuvaryti prie lentinių pastogių, kurios buvo skirtos džiovinti plytoms, todėl besienų. „Pūtė geliantis, šaltas vėjas, ir visi glaudėsi prie plytų rietuvių, tačiau įkyrus lietus ir čia pasiekdavo. Taip neužmigdami pradrebėjome visą naktį, kol ėmė švisti, nurimo lietus, o vėliau virš taigos patekėjo saulė. Išlindę iš pašiurių, pradėjome džiovintis, sukūrėme laužus, atgijome, ėmėme šnekučiuotis. Profesorius Dovydaitis visus žadino geru žodžiu, ištverminga nuotaika“.

Kai laužai įsiliepsnojo ir vidurvasario saulė vis daugiau šildė, pamažu tremtiniai ir visai atkuto, ėmė garsiai šnekučiuotis, net juokauti. Iš kažkur tuo metu prie tremtinių atėjo NKVD politrukas su naganu prie šono ir odine planšete per petį. Jis ilgokai stebėjo tremtinius rūškanu veidu. Nesuprantama kalba, žmonių pasitikėjimas savimi, juokas, matyt, jį labai erzino. Kai kurie tremtinių ėmė ir jį rusiškai kalbinti. Tada jis neištvėrė ir rūsčiu balsu garsiai įspėjo: „Liaukitės! Čia jus atvežė sunaikinti! Jūs manote, kad grįšite į tėvynę? Niekados! Matote aplink kelmus?! Po kiekvienu keltu bus jūsų galva...“

Tremtiniams tas enkavedisto grasinimas tada pasirodė neįtikimas. Kai kurie kalbėjo: „Tas rusas nepilno proto... Už ką mus sunaikinti? Kuo nusikaltome? Atsirado kvailys, rado kuo gąsdinti...“

Deja, netrukus pasidarė aišku, kad tas NKVD politrukas neveltui grasino, bet iš tikro numatė tremtinių ateitį. „Praėjo keletas mėnesių, ir mes pradėjome nykti nuo nepakeliamų darbų ir nuolatinio badavimo. Mirė pirmieji kaliniai lietuviai, ir tada supratome, kad NKVD politrukas tą rytą sakė gryną tiesą, baisiai tiksliai pranašavo“.

Lenkus suspaudus barakuose, ėmė ir lietuvius kimšti į 47-tąjį lagpunktą. Greit daugumą lenkų visai iš čia išvežė kažkur šiau-

rėn. Ant tų pačių narų, kur neseniai buvo lenkai, apsigyveno lietuviai. Ant medinių sienų rado išpiaustyta daugybę lenkiškų pavardžių, miestų pavadinimų, kryžiaus ženklų, Vilniaus Aušros Vartų Motinos vardą.

Sparčiai kalinių jėgas alino ir klimatinės sąlygos, ir katorginis darbas. Gamtos grožio yra visur. Lėktuvu skridamas, žiūrovas galėjo grožėtis ir šiaurės Uralo peizažu: „Taigos platybė, ežerai, upės, jaunuolynai ir senų miškų paveikslai raminančiai nuteikia“¹⁵⁴. Bet žmonėms gyventi ši pelkėta taiga nėra maloni. Nors tremtiniai buvo čia atgabenti vidurvasarį, iš pirmos dienos patyrė, kad čia ir vasara — ne Lietuvos. Taigos pelkynai knibždėte knibžda spiečiais uodų, nuo kurių reikia tiesiog kentėti. Vietinių kolchozininkų pasakojimu, vasarą ne tik žmonės, bet ir karvėms čia nelengva — milijonai uodų, debesy vabzdžių kankina kaimenes ir žymiai sumažina pieno produkciją. O ir tokios nuo uodų apsaugos, kokia aplamai įmanoma, kaliniai negalėjo turėti. Be to, tai jau „baltųjų naktų“ sritis: nuo birželio nebūna atgaivą nešančios tamsos nė naktimis

— saulė vos pasislepia už horizonto, dangus pabūna gelsvos spalvos ir jau pradeda švisti ryto žara. Tokios naktys labai vargina žmones, nepripratusius prie čionykščių sąlygų. Tomis naktimis tremtiniai ypatingai pajusdavo Lietuvos ir savųjų ilgesį. Nors būdavo dieną darbo ir uodų iškankinti, sunkiai migdavo naktimis.

Kasdien kaliniai buvo varomi miško darbams — kirsti ar vežti medžius, tiesti per mišką kelius. Tuos darbus dirbo ir Dovydaitis. Miško darbai jam buvo žinomi iš jaunystės metų. Bet dabar jis buvo jau įpusėjęs šestą dešimtį amžiaus. Svarbiausia, sunkų darbą reikėjo dirbti badaujant. Badas kalinius vertė drabužius, avalynę keisti į maistą. Dar labiau pasunkėjo padėtis, kai prisiartinio sibirinių šalčių žiema. Atėjus šalčiams, neparūpino šiltų drabužių, bet vis vien varydavo darban. Trūko net vyžų. Kad nenušaltų ir neprarastų kojų, kaliniai ardė senas, suplyšusias vatines ir iš jų darėsi šiltas kojines. Be pirštinių dirbdavo ir šalčiui siekiant —32°C. Net tada, kai šaltis siekė —40°C - 45°C, vis vien varė dirbti į miškus.

Sovietinių koncentracijos stovyklų sąlygos nebėra paslaptis. Specialiai apie Gario stovyklą žinių pateikia neseniai pasirodžiusi Vilniaus universiteto profesorius istoriko Stanislaw Kosciolkowskio (1881 - 1960) dienoraštinių užrašų knyga „Rap-

tularz“¹⁵⁵. Jis buvo laikomas (ligi laisvėn išleidimo 1942 sausio mėn.) tame pačiame Gario stovyklos 47-tame lagpunkte, kuriame ir Dovydaitis dirbo. Papildome šios knygos žiniomis tai, kas anksčiau glaustai pasakyta. Į pagrindinius — miško — darbus kaliniai buvo varomi ir gana toli. Turėjo klampoti bala, viduriu kelio, be teisės bent žingsnį nukrypti į šoną, kur kiek sausiau. Lydintieji sargybiniai kalinius plūsdavo grubiais žodžiais. Vietoje nebuvo leidžiama susikurti ugnies ir susišildyti vandens. Grįžtant buvo daromi delsūs patikrinimai ir būtent kaip tik ten, kur daugiau uodų. Stovyklon kartais parvarydavo tik apie 11 val. vakaro, o 6 val. ryto vėl reikėdavo keltis. Žiemą nevarydavo į darbą tada, kai būdavo —35°C (tačiau nevisada to buvo paisoma, kaip anksčiau sakyta pagal kitus liudijimus). Ypač sunkūs darbai buvę kaimyniniame 35-tame lagpunkte, todėl ta stovykla ir buvusi vadinama „baigiamąja“, į ją siųsdavo iš 47-to lagpunkto atrinktus sveikesnius ir jaunesnius, o grąžindavo visai išsekusius ir ligotus — „žmones baigtus“. Koścalkowskis, iškart patekęs į invalidų kategoriją, visą laiką liko 47-tame lagpunkte, bet Dovydaitis, nors tik penkeriais metais jaunesnis, buvo ir į 35-tą lagpunktą išsiųstas. Maisto davinys nebuvo tiksliai nustatytas. „Šiandien, pavyzdžiui, gavome po 600 gramų duonos, o vakar tiktai po 400 gramų“ (VIII.31, p. 86). Sriuba visą laiką buvusi „vandeninė“. Davė žuvies, bulvių, košės. Trūko daržovių, nors stovykla turėjo daržus, į kuriuos varė kaupti burokų, kasti morkų (nebuvo leidžiama jų stovyklon atsinešti). Žmonės sirgo votimis dėl vitaminų stokos. Daugiausia mirė nuo dizenterijos ir plaučių uždegimo (persišaldžius), darbų išsekinti, senesnio amžiaus (keletas buvo apie 80 metų). S. Koścalkowskio pateikiamas žinias apie Gario stovyklas baigiamoje tokiu jų apibūdinimu: „Šaltis, alkis, nešvara, iškankinimas, ligos“ (Chlod, glod, brud, przemęczenie, choroby, p. 97).

Tokiomis sąlygomis kaliniai pradėjo mirti. „Kai žemė buvo smarkiai įšalusi, kurdavome laužus ir, šitaip atšildę žemę, kasdavome duobes mirusiems. Ten, kur būdavo palaidotas mūsų brolis lietuvis, statydavom stulpelį ir pieštuku užrašydavom pavardę. Vėliau ėmėme tam reikalui gaminti rašalą iš beržo gumbų“. Pradžioje buvo bandoma lavonui sukalti medinių lentų dėžę — karštą. Tačiau netrukus tam nebuvo „nei jėgų, nei laiko“, tad „versdavo duobėn po kelis iš sykio, nuogus, nes valdiškus marškinius ir aprangą reikėdavo grąžinti sandėliui“. Vis

dažniau žmonės mirė nuo išsekimo, nepakeliamo darbo ir kan-
kinančio bado. Kas naktį numirdavo 5 - 6 žmonės. Iš vieno 750
žmonių ešalono vėliau beliko tik 60 gyvų lietuvių!

Dovydaitis taipogi iš pradžių dirbo miške: „visą 1941 metų
rudenį su prof. Dovydaičiu dirbome miško darbus — kirtome
mišką, vedėme miško kelius“. Kai vėliau jis „labai nusilpo, išse-
ko“, buvo paskirtas dirbti „zonoje“ — stovyklos viduje, aptver-
tame spygliuota viela. Ten jis dirbo įvairius lengvesnius darbus:
pynė vyžas, vijo virves ir pan. Kurį laiką buvo valytojų -
budėtojų — kūreno pečius, šlavė patalpas, kapojo malkas. Taip
praleido 1941 - 42 m. žiemą. Artėjant 1942 m. pavasariui, Dovy-
daitį perkėlė į gretimą šios stovyklos skyrių (už kokio kilomet-
ro), 35-tą lagpunktą. Ten dirbo prie pavasario darbų daržuose.
Pagaliau buvo perkeltas arčiau prie Gario, kuriame išbuvo ligi
1942 m. vasaros.

Taip Dovydaitis Gario stovyklose praleido vienerius me-
tus. Tai suglausti liudijimai kelių žmonių, kurie ten vienu ar
kitu laiku drauge buvo su Dovydaičiu. Kościalkowskio knygoj
yra pora reikšmingų papildymų. Kurį laiką Dovydaitis, matyt,
buvo atleistas nuo miško darbų ir paskirtas į 47-to lagpunkto
raštinę. Kaip rašo Kościalkovskis, spalio 4 atvykęs iš Gario vir-
šininkas pareikalavo iš pareigų atleisti tris lietuvius ir vieną
estą. Tądien Dovydaitis (atleistas iš raštinės) su karininku Ig-
natavičiumi ir estu Nutu buvo areštuoti ir išgabenti į Garį
(p. 115). Ten jie sėdėjo kalėjime ir buvo grąžinti tik po pusantro
mėnesio, lapkričio 18 (p. 142). Koscialkowskio nuomone, „tai
turėjo ryšį su jų germanofiliškomis pažiūromis ir sovietinės sis-
temos kritika“ (p. 115). Taigi Dovydaitis turėjo ir geresnių (raš-
tinė), ir blogesnių (Gario kalėjime) dienų, negu pagal kitus
liudijimus atrodė. Kad Dovydaičiui teko dirbti ir miško dar-
bus, Kościalkowskis netiesiogiai paliudija, kai rašo apie Dovy-
daitį su minėtuoju Ignatavičiumi, jog jie „mokėjo puikiai ap-
sieiti su piūklu ir kirviu“ (p. 220).

Kun. St. Ylos „Ateitininkų vadove“ (p. 350) duodamos ži-
nios, kad tremtyje Dovydaitis, kaip gamtininkas, vertęsis fel-
čeryste — gydęs žmones, nepatvirtina nė vienas turimų liudiji-
mų apie jo tremties gyvenimą.

Taip sparčiai ir tiek daug Dovydaičio draugų tremtinių iš-
mirė ar buvo invalidais padaryti ne tik dėl žiaurių sąlygų, bet ir
dėl medicininės pagalbos stokos. Nėra abejonės, kad sąmonin-

gai buvo norima kiek galint daugiau kalinių išmarinti. Nors tarp kalinių buvo ir gydytojų, bet ir juos varė į miško darbus. Tik kai apylinkės stovyklose prasidėjo dizenterijos epidemija, buvę kalinių tarpe gydytojai buvo profesiskai panaudoti. Tačiau ir jie nedaug galėjo pagelbėti, nes nebuvo priemonių, reikalingų medicininei pagalbai.

Atsidūrus į tokias sąlygas, ne vienam turėjo kilti pabėgimo mintis. Tačiau jokios vilties nebuvo tokį ryžtą sėkmingai įvykdyti. Tai įrodė ir vienas toks bandymas. Policininkas Avižonis organizavo pabėgimą. Bėgliai per taigą nuėjo 200 km ligi geležinkelio. Papirko rusų geležinkelietį, bet tas pinigus paėmė, o bėglius išdavė. Nelaiminguosius atvežė atgal į stovyklą ir visiems demonstravo baisiai nusikankinčius, vos pastovinčius ant kojų ir vis prašančius maisto.

Pragariškose sąlygose palaikė lietuvių dviasią tai, kad savo tarpe jie buvo solidarūs. Tose pačiose Gario stovyklose kalėjo ir Dovydaičio artimų pažįstamų. Drauge su juo buvo ir tokie ateitininkų sąjūdžio pirmieji žadintojai, kaip V. Čarneckis (ministras, vėliau pasiuntinys Italijai) ir Z. Starkus (valstybės kontrolierius, vėliau Valstybės Tarybos narys). Taip pat iš seniau Dovydaitis buvo pažinojęs buvusį vidaus reikalų ministrą A. Endziulaitį, literatą V. Bičiūną, lotynistą dr. K. Jokantą (paskutinės vyriausybės švietimo ministrą). Ten pat kalėjo ir jau pirmaisiais metais (kitomis žiniomis — 1943 m.) mirė iš jaunesnės kartos Ateitininkų Federacijos buvęs generalinis sekretorius J. Štaupas; studentų ateitininkų „Grandies“ korporantas Romas Striupas mirė 1941.X.25. Iš šiaip plačiau žinomų asmenų drauge su Dovydaičiu yra kalėję plk. J. Papečkys (buvęs ministras, vėliau Valstybės Tarybos narys), gen. J. Sutkus, gusarų pulko vadas J. Bačkus, Klaipėdos gubernatorius A. Kubilius, žurnalistas J. Kalnėnas, dail. A. Smetona, seimo narys M. Kviklys, „Spaudos Fondo“ direktorius B. Žygelis ir kt.

Kaip minėta, teko susitikti ir su lenkais tremtiniais. Padaryti vietos lietuviams 47-tame lagpunkte dauguma lenkų buvo kitur iškeldinti, bet dalis jų ir liko. Nemaža jų buvo iš Vilniaus. Bendras likimas blėsino senus lietuvių - lenkų nesusipratimus. Kai 1942 m. pradžioj buvo išleisti visi ten buvę lenkai ir stovykloj liko lietuvių dauguma, tuoj buvo atgabenta rusų kriminalistų didelė partija. Buvo tai nauja nelaimė: kriminalistai žiauriai terorizavo tremtinius ir iš jų vogė, ką nutvėrė. Nors ir

patys būdami kaliniai, kriminalistai buvo enkavedistų įrankis — falsifikavo skundus prieš lietuvius inteligentus ir padėjo ruošti baudžiamąsias bylas, tapdami melagingais liudininkais.

c. Išorinėmis aplinkybėmis visų yra tas pats likimas, patekus į sovietines darbo stovyklas. Tik ir tose pačiose sąlygose ne visi lygiai išsilaiko nepalūžę. Žinome, kad aplamai lietuviai tremtyje laikėsi solidariai ir parodė daug žmogiško kilnumo, vieni antriems padėdami, kiek kuo kada galėjo. Dovydaitis ypatingai išsiskyrė savo dvasiniu nepalaužiamumu, šviesiu didžiadvasiškumu. Turime kelis jo buvusių draugų tremtinių liudijimus. Jie visi sutinka, ir tai rodo jų tiesą.

Cituojame šių liudijimų plačiausią — žmogaus, kuris ilgiausiai su Dovydaičiu drauge kalėjo:

Senas kalinys mongolas man sakė: 'nepraeis ir trijų mėnesių, ir jūs (naujai atvykusieji tremtiniai — J.G.) iš bado pavirsite žvėrimis, keiksitės paskutiniaisiais žodžiais, vogsite vienas nuo kito duoną, rausitės šiukšlynuose...'. Deja, mongolas buvo gana teisus. Kai kurie, bado nualinti, smuko žemai, tačiau toli gražu ne visi. Profesorius Dovydaitis buvo tarp tokių, kurie išlaikė savo orumą, kilnaus žmogaus vardą ir veidą. Jis buvo mūsų tarpe šviesus spindulys, tame mirties ir bado košmare nesugniuždamas. Pranas Dovydaitis buvo stebėtinai budrios, negniūžtančios dvasios ir, priešingai daugeliui, neprarado vilties ir pasitikėjimo. Daugelį jis padrąsindavo pasitikėti žmogaus jėgomis. Jis buvo atsivežęs kelionės maišelyje kiek rūkytų lašinių, tad, štai, labiausiai nusilpusiems tuos savo kuklius išteklius dalijo... Kas buvo sovietų lageriuose, tas žino, kad ten kiekvienas duonos trupinys — tai gyvybės lašas. Atiduoti kam nors savo maistą — atiduoti dalį savo gyvenimo. Didžiausia auka, negirdėtas pašventimas dalytis savo maistu su artimuoju! Pranas Dovydaitis nesykį parodė savo didžiadvasiškumą, savęs atsižadėjimą.

Ir kiti liudijimai pabrėždami kartoja, kad Dovydaitis „visus žadino geru žodžiu, išstverminga nuotaika“, kad vis „drąsindavo tautiečius“, kad sunkiomis valandomis „visada drąsino kitus“, kad net „buvo gyvas, linksmas, visada optimistas, pasakodavo apie universitetą, studentus, Kauną, šeimą“.

Taip pat ir stovyklos pragare bendro likimo draugai jį atsimena kaip labai pamaldų žmogų, kuris visada prie savęs turėjo rožančių. Bet kokią viltį praradę žmonės vakarais, kai mažiausiai maišydavosi sargybiniai, barake įruošdavo improvizacinį altorių ir suklupę meldavosi. Religiniams patarnavimams teikti buvo keletas lenkų kunigų (lietuvio — nė vieno). Koscialkowskis rašo, kad pačioj pradžioj (VII.13) lenkų kunigas jėzuitas mi-

šias aukoję net su sutana ir stula. Paskui buvo atimta sutanos, stulos, kielikai, patenos, indeliai vynui ir vandeniui. Bendros pamaldos griežtai uždraustos. Teko visaip dangstyti. Tačiau sekmadieniais ir didžiosiomis šventėmis mišios būdavo atlaikomos; pašventinta komunija — atsineštas duonos gabalėlis — buvo taip pat dalijama. Kūčių vakarą pamaldos surengtos sanitariniame skyriuje net su žvakutėmis. Kalėdų dieną visi buvo varomi dirbti. Kościalkowskis pastebi, kad lietuviai susirinkdavo pamaldoms ir gražiai giedodavo.

Platakų ir gana įžvalgių atsiminimų apie Dovydaitį 1960 kovo 17 laiške dukteriai suteikė lenkų marijonas Stefan Chojnacki (1915 - 1973). Jis 1941 m. pavasarį buvo išvežtas iš Kauno ir toj pačioj stovykloj su Dovydaičiu išbuvo 7 mėnesius. Savo laiške jis taip rašo:

Po poros mėnesių susipažinau su Jūsų tėvu ir, atvirai kalbant, pastebėjau jo gerą charakterį ir pavyzdinę elgesį. Ir tai, nepaisant daugelio metų ir sutiktų žmonių, išlaiko jį mano atmintyje pakankamai gyvą. Jis visada išlaikė pusiausvyrą, niekada nebūdamas nei sugniužęs, nei maištaujantis. Vyraujantis jo charakterio bruožas buvo tobula rezignacija, plaukianti iš tam tikros dvasinės stiprybės. Kaip visi, jis gerai žinojo, ką reiškė badas, ir dėl to niekada nesigėdijo vykti su kitais į virtuvę ir kantriai laukti sriubos papildomos lėkštės. Kartais mačiau jį gaunantį šiek tiek maisto iš lietuvių virėjo, bet buvo kažkas nepaprasto matyti, kaip prof. Dovydaitis savo maistu dalijosi su kitais. Visą laiką kęsdami badą, alkani žmonės kartais ėmėsi ir kai kurių žmonių žeminančių veiksmų, pvz., ieškojo maisto atmatose. Tačiau prof. Dovydaičio niekada nemačiau tarp šių žmonių. Jis daug aukščiau statė žmogiškąją savigarbą, negu tuščio skilvio patenkinimą. Ir nors daugelis kalinių, apsėsti rūpesčio pavalgyti, nebepaisė savo asmeninės išvaizdos, prof. Dovydaitis stengėsi skustis ir tvarkingai atrodyti.

Be to, niekada negirdėjau jo kitais besiskundžiančio ar kitus kritikuojančio. Greičiau jis linko pateisinti ir suprasti visus tuos, kurie lengvai susiginčydavo, vartodami nekontroliuojamą ir įžeidžiantį žodyną.

Pagaliau didžiausią įspūdį man darė jo karštas ir gilus religijos jausmas. Buvo ten keli kunigai, kurie rizikuodavo laikyti šventas mišias (bent sekmadieniais). Dažnai patar naudavau mišioms ir beveik kiekvieną kartą tarp dalyvių matydavau prof. Dovydaitį šventai susikaupusį tylioje maldoje.

Pora S. Kościalkowskio užsimenamų susitikimų su Dovydaičiu taip pat jį parodo gailestingų darbų atvejais. Kai netrukus mirė pirmieji tremtiniai estas (VII.19) ir lietuvis (teisninkas Ad. Jaukštas VII.21), lenkų vardu Kościalkowskis pareiškė užuojautą tų tautybių žmonėms. O kai VII.24 mirė ir pir-

masis lenkas ar puslenkis (Vilniaus Dominikonų bažnyčios ilgametis zakristijonas Al. Milaševičius - Milaszewicz), lenkų grupės atstovui S. Koscialkowskiui pareikšti lietuvių užuojautą atvyko Dovydaitis ir V. Čarneckis (p. 52). Antrą kartą Koścalkowskis užsimena Dovydaitį ir dr. K. Jokantą, „buvusius ministrus“, kai jie jam padėjo nešti jo daiktus už stovyklos vartų. Tą dieną (VIII.28) visus buvo išvarę už vartų su daiktais patikrinimui (rusiškai *dlia dosmotra*); tokie patikrinimai buvo daromi kas pora mėnesių. Atgal pro vartus įleidami, iškratydavo iki siūlo galo. Atsimindamas Dovydaičio ir Jokanto pagalbą, Koścalkowskis rašo: „Niekada to neužmiršiu“ (p. 82).

d. Dovydaitis rado draugų ir tarp pačių sovietinių politinių kalinių. Paskutiniaisiais 5 mėnesiais labai su juo buvo susidraugavęs jaunas ukrainietis, baigęs aukštąjį mokslą ir tarnavęs „politiniu vadovu“ kariuomenėje, bet, pats nežino už ką, buvęs nu teistas darbo stovykloje kalėti. Savo laiške jis vadina Dovydaitį „vyresniuoju draugu ir mokytoju“ ir apibūdina kaip „gilų, didžiai vispusiškai išlavintą, didelės gyvenimo išminties ir nepaprastai kilnų žmogų“. Matyt, Dovydaitis buvo tikrai paveikęs tą jauną „politinį vadovą“, kad šis tiesiog sentimentaliai, net egzaltuotai vertina savo artimą „pačių šilčiausių ir nuoširdžiausių sąlyčių“ draugystę su Dovydaičiu: „Likimas mane baudė ne ligi galo, įgalinęs šioj purvinoj skylėj sutikti žmogų, su kuriuo ir laisvėje ne dažnam leista taip suartėti“.

Ir po daugelio metų to buvusio politruko atmintyje išliko pirmojo susipažinimo su Dovydaičiu vaizdas. Iš kitų jis jau tiek buvo girdėjęs apie lietuvių profesorių Dovydaitį, kad panorio ir pats susipažinti — nuvyko į vadinamąjį „lietuvių“ baraką. Taip jis rašo:

Atsargiai prasibrovęs tarp vyžotų ir nudriskusių žmonių, pagaliau pasiekiau mane dominantį barako kampą. Ir štai išvydau vaizdą, kuris mane visiškai apstulbino.

Beveik ant plikų narų, uždengtų vien tik prakaito ir purvo prisigėrusiu vatinuku, sėdėjo žmogus, greičiau panašus į mumiją, negu į gyvą būtybę. Neįtikimai liesas, išbalęs, beveik mėlynas stipriai pirmyn atsikišęs veidas, o įdubę didelės, šviesios, protu šviečiančios akys išsiblaškusiaiai ir be tikslo žiūrėjo į tamsiausių barako kampo tašką.

Pasiryžęs pertraukti šią nemalonią padėtį, priėjau arčiau ir, garsiai pasveikinęs, paklausiau: 'ar Jūs profesorius Dovydaitis?' 'Taip, buvau juo kadaise', —jis man atsakė. 'Kodėl sakote: buvau?' — paklausiau aš, — 'ar-

gi, atėmę laisvę, Jums atėmė ir laipsnį?' 'Man atėmė svarbiausią dalyką — žmogaus teises, pakaitu davę pažeminančią zeko (kalinio) pravarde.

Taip, man rodosi, nepaprastai prasidėjo mūsų pažintis, vėliau išaugusi į tikrą ir nepaperkamą draugystę. Kaip dabar atsimenu, pasisodinęs mane prieš save ant gretimų narų, profesorius iš karto paklausė, kas aš ir ar ilgam čia nuteistas. Ir tuoj, nelaukdamas mano atsakymo ir lyg pats sau atsakydamas, tęsė: 'Tiesą sakant, o kokią tai turi reikšmę. Patirtis rodo, kad čia beveik niekas neišbūna savo termino, likdamas amžinu 'skolinin-ku' ir užleisdamas vietą naujoms aukoms. Dauguma šių lagerio gyventojų nueina į kitą pasaulį dar toli ligi termino pabaigos'...

Kiek susitvardęs (nuo šios neginčijamos tiesos padaryto įspūdžio — J.G.), aš bandžiau profesoriiui paprieštarauti: 'Kodėl gi taip? Reikia sutelkti visas kūno ir dvasios jėgas, tikėti ir laukti geresnių dienų'. 'Palaimintas, kas tiki', — prieštaravo man profesorius ir tęsė: — 'O beje, jūs dar jaunas ir gal būsite reikalingas tiems, kurie mus čia uždarė. Aš tuo įsitikinęs, kad jie labai nekenčia sovietų valdžios, kuri dabar pavojuje, bet kuri, kad ir kažkaip keista, vis dėlto reikalinga jiems nemažiau, kaip mums su Jumis'. Aš atsakiau, kad negaliu jo suprasti. 'O ko čia nesuprasti: gerai įsitaisę prie sovietų valdžios, jie visapir kenkia tos pačios valdžios vardu. Tai baisu, bet tai faktas!' Ir kiek patylėjęs paklausė: 'Argi Jūs to nežinojote?' 'Tikrai ne', — atsakiau aš. Savo atvejį laikiau kad ir lemiamu, bet vis vien tik viena iš nedaugelio klaidų. Profesorius dėstė savo mintį: 'Koks Jūs, jaunas žmogau, naivus. Bet niekis, greitai to naivumo neliks nė pėdsako. Įsivaizduokite, kaip visa tai yra kvaila. Laikyti be jokios naudos šitose stovyklose tokią masę vertingos žmonių medžiagos, iš tikro tų žmonių nepanaudojant, kai tuo tarpu jų taip reikia pramonei, žemės ūkiui, darbo kabinetams ir mokslo laboratorijoms'.

Matyt, Dovydaitis jau buvo gerai perpratęs sovietinio žmogaus psichologiją ir pajėgė į jo sielą taip prabilti, kad ši „pirmoji ir visą amžių nepamirštama profesoriaus paskaita“ tam jaunam žmogui padarė gilų įspūdį. Netrukus apie juodu, Dovydaitį ir laiško autorių, susitelkė nemažas būrelis žmonių, „ieškančių dvasinės užuovėjos ar bent atgaivos“. Laiške išvardijama eilė pavardžių (ne lietuvių, o kitų Sovietų Sąjungos tautybių, daugiausia pačių rusų), bet atsargumas neleisdžia jų minėti, nežinant tų žmonių likimo. Buvo tarp jų profesorių ir kitų mokslo darbuotojų, inžinierių ir mokytojų, teatro ir muzikos atstovų, vienu žodžiu — įvairių profesijų ir įvairaus amžiaus. Tame intelektualiniame ratelyje buvo diskutuojama „istorinėmis, filosofinėmis, literatūrinėmis, religinėmis ir kitokiomis temomis“. Nebuvo tai antikomunistinis, o greičiau, sakytume, tik „vidinės opozicijos“ ar dar teisingiau — sovietinio režimo aukų būrelis. Kaip laiško autorius pastebi, to būrelio dalyviai jungė „kentėjimas, Tėvynės meilė ir rūpestis jos likimu“, bet

drauge ir „neišreiškia neapykanta tiems, kurie su jais elgėsi (ir svarbiausia — nežinia kodėl) blogiau, kaip su gyvuliais“. Dažnai iškylant ir partijos klausimui bei socializmo „statybai“, „niekas niekad neigiama nepasakė Lenino adresu ir nieko teigiama Stalino adresu“. Kartą kažkuris nupiešęs tokį Stalino paveikslą, kuris „beveik pažodžiui buvo pateiktas po daugelio metų iš XX partijos suvažiavimo tribūnos“. Gaila, laiškas nepateikia konkretesnių duomenų apie Dovydaičio vaidmenį tame būrelyje. Tačiau, pažindami jį, galime prileisti, kad šis būrelis jam reiškė apaštalavimo lauką pačiuose „Belzebubo karalystės“ pavaldiniuose. Jei to būrelio pokalbiuose buvo keliamos ir religinės problemos, aišku, Dovydaitis pirmasis jas kėlė.

Laiškas baigiamas aprašymu atsisveikinimo, kai vieną puikų vasaros vakarą jiedu ilgai ilgai kalbėjosi, nepajusdami, jog jau gili naktis, nes vis buvo šviesu — „baltųjų naktų“ metas. Dovydaitis tą naktį buvo ypač švelnios nuotaikos ir daug kalbėjo apie šeimą. „O kai aš pakilau išeiti ir atsisveikinau, jis kažkaip ypatingai sulaukė mano ranką savojoj, o kitą uždėjo man ant peties ir pažodžiui tarė štai ką:

„Taip, sūneli, tikiuosi, tu sulauksi geresnių dienų, o mano dienos suskaičiuotos. Jei išeisi į laisvę, o Lietuva bus išlaisvinta, — parašyk į ten tiesiai be adreso. Papasakok mano tautiečiams, kad paskutinėmis savo gyvenimo dienomis ištikimo Lietuvos ir savo tautos sūnaus Prano Dovydaičio tik kūnas buvo toli nuo mylimosios tėvynės, o mintys ir širdis skriejo viršum erdvių, įsisiurbdamos nematomomis akimis į pažįstamus vaizdingus peizažus, miestų siluetus ir nepaprastai man brangius veidus mano žmonos, vaikų, giminių ir man artimų žmonių. Pasakyk jiems, kad čia liko tik mano dulkės, o siela ir širdis ten — Lietuvoje!’

„Profesorius nutilo. Tylėjau ir aš, bijodamas pažvelgti į jo pusę. Jis paleido mano ranką. Man pasidarė baisu, širdį skausmingai suspaudė. Nugalėjęs save, pažvelgiau į jo akis, bet jų nemačiau. Užsidengęs veidą išdžiūvusiomis rankomis, jis raudėjo, tik be garso, o kažkokiu ypatingu vidiniu raudojimu, būdingu tik stipriems vyrams ir liudijančiu jų nepaprastai tragišką būklę“¹⁵⁶.

Iš laiško neaišku, ar to vakaro atsisveikinimas buvo tik eilinis, ar jis buvo ir paskutinis to ukrainiečio pasimatymas su Dovydaičiu. Greičiausiai tą vakarą jiedu kalbėjosi paskutinį kartą.

Dėl to, tur būt, tą kartą Dovydaitis perdavė ir savo lyg testamentinius žodžius saviesiems ir visai tautai. Taip linkstame spręsti tuo pagrindu, kad kaip tik apie tą laiką jis buvo iškeltas iš Gario stovyklos. 1942 liepos 13 (atseit, po metų) Dovydaitis buvo etapu išsiųstas į Sverdlovsko kalėjimą drauge su 30 atrinktų kalinių inteligentų, buvusių iškilesnių visuomenės veikėjų, o dardar už tai pasmerktų sunaikinti.

e. Sverdlovskas (iki 1924 m. Jekaterinburgas) guli Uralo kalnų papėdėje ir yra stambus pramonės centras. Šiame mieste po bolševikų perversmo buvo kalinamas paskutinis caras Mikalojus II, kuris ten 1918 vasarą drauge su visa šeima ir buvo nužudytas. Įsistiprinus Stalinui, Sverdlovskas buvo apjuostas nesuskaičiuojamais koncentracijos lageriais — nužmogintų vergų darbo stovyklomis. Ta katorgininkų zona nuo Sverdlovsko tęsiasi į šiaurę 800 - 1000 km žiedu. Geležies, vario, aliuminio, brangakmenių kasyklose, gausioje karo pramonėje, o ypač šiaurės geležinkelių tiesimui ir miškų darbams buvo naudojamos kalinių rankos. Viso šio stambaus pramonės komplekso pamatas nuklotas žmonių kaulais.

Į šitą Sverdlovsko mirties katilą savo didžią auką buvo priversta atiduoti ir Lietuva. Nuo Baltijos respublikų užgrobito 1940 m. buvo gabenami į Sverdlovsko stovyklas gausūs vergų kontingentai. Vidutinis pabaltiečio kalinio, net jauno ir fiziškai pajėgaus, amžius karo metu šiose Uralo klampynėse ir šachtose buvo vos dveji metai. To buvo sąmoningai siekiama: iš Uralo niekas neturėjo sugrįžti... Oficialiai vadinamosios darbo stovyklos iš tikrųjų buvo skirtos žmonėms sunaikinti.

Negrįžo iš Uralo ir Dovydaitis. Atgabenus jį Sverdlovsko kalėjiman, naktimis buvo vedamas pas tardytojus, kaip ir kiti kaliniai. Vieną kartą, grįžęs iš tardymo, Dovydaitis pasakė: „Jie viską žino, viską žino... Lyg ruošdamasis pačiam blogiausiam atvejui, iš Lietuvos atsivežtus kailinukus, labai vertingus Uralo šalčiuose, kitą naktį, prieš išvedant tardymui, atidavė kalėjimo kameros draugui. Gal suprato ar nujautė, kad jie nebebus jam reikalingi. Paskutinę valandą dar parodė gerą širdį liekančiam gyvajam.

Savo žemiškąjį gyvenimą Pranas Dovydaitis ir baigė Sverdlovsko kalėjime, nes ten dingsta jo pėdsakai. Pagal Kauno metrikacijos įstaigą, jis mirė 1942 lapkričio 4 (mirties priežastimi ofi-

cialiai įrašytas „širdies veikimo paralyžius“). Nežinia, kiek ta data yra tikra. Tačiau nesant galimybės ir vargu ar kada būsiant galima patikrinti tą datą, tenka jos laikytis. Taigi, Dovydaitis buvo sunaikintas, nespėjęs sulaukti nė pilnų 56 metų amžiaus.

Buvo sunaikintas be viešo teismo ir be liudininkų. Nežinoma, nei kokie buvo konkretūs kaltinimai, nei pagal kokį baudžiamojo kodekso straipsnį jis buvo teisiamas, nei kokio dydžio bausmė buvo jam paskirta. Nežinomas nė jo kapas. Niekada niekas jo ir negalės sužinoti. Kaip tai sovietuose įprasta, jo nukankinto kūno palaikai palaidoti bevardėje duobėje, naktį, slapčiomis, greta kitų nesusikačiuojamų sovietinio teroro aukų.

Būtų likęs Dovydaičio kapas nerandamas ir tuo atveju, jei būtų buvęs paliktas mirti Gario darbo stovykloje ir ten savo draugų kalinių palaidotas. Po karo senasis Gario lageris (paskutinė vieta, kur ten kalėjo Dovydaitis) buvo panaikintas. Bet po kelerių metų jis vėl buvo atkurtas ir naujai pastatytas toliau nuo miesto, kaip tik toje vietoje, kur buvo laidojami lietuviai. Kasdami pamatus naujosios stovyklos pastatams, kaliniai iškasdavo žmonių kaulus ir kaukoles. Ir po Stalino mirties tie patys enkavedistai tyčia išrinko vietą naujai statybai — kalinių kapus, kad pastatais užmaskuotų kankinių laidojimo vietas.

Nors Kremlius trimituoja apie „sovietinę demokratiją“ pasibaigus „asmenybės kultui“, aplink Sverdlovską tebeegzistuoja gausi stovyklų sistema. Už spygliuotų vielų nežmoniškai sunkiu darbu ir pusbade egzistencija tebekankinamos masės žmonių. Gario apylinkėj skaičiuojama net ligi 30 stovyklų (tiesa, jose politiniai kaliniai nelaikomi — jie sutelkti Mardvos „autonominės respublikos“ Potmos stovyklose). Tarp tų 30 stovyklų yra ypatingo režimo kalinimo vietų, kur nuteistieji laikomi vie nutėse, surakinti grandinėmis, net naktį neatrakinami.

Skaudžiai ironiška, kad gyvi išlikusieji kaliniai naudojami ir apgyvendinimui tų vietų, kur kalėjo. Tuo būdu auga ir Gario miestelis. Nors visur ten pelkė, kad joj ir namus tenka statyti, vis vien žmonės gyvena ir kuriasi. Daugiausia miestelis apgyvendintas buvusiais kaliniais. Pasistatę medinius namelius, jie čia dirba įvairų pagalbinį darbą stovykloje. Daugelis jų buvo įkalinti nežinia už ką, kaip 15 metų lageriuose atkalėjęs sovietinis karininkas, ar už tokius nusikaltimus, kaip ta moteriškė, kuri

iškalėjo 7 metus už varpų rinkimą kolchozo laukuose, nes kitaip negalėjo išmaitinti dviejų mažamečių brolių našlaičių...

Mums skaudus faktas, kad tarp MVD (vidaus reikalų ministerijos) kareivių, saugojančių dabartinius Gario kalinius, nemaža yra lietuvių. Jauni Lietuvos vyrai, pašaukti karinei prievolei ir prievarta aprenkti MVD karine uniforma, yra trims metams atgrūsti į šį užkampį ir paversti stovyklų sargybiniais. Tokių žinių apie karinei prievolei atlikti pašauktų lietuvių siuntimą į Gario stovyklas gauta prieš kelerius metus. Tiesiog šėtonišku tyčiojimusi reikia laikyti tai, kad okupuotos Lietuvos jaunoji karta verčiama tapti enkavedistų parankiniais ir marširuoti po bevardį savo tėvų kapinyną.

f. Patys sovietai pasmerkė „asmenybės kulto“ metų terorą, nes jis siaubė pačius komunistus. Ir Lietuvos komunistams (daugiausia kitataučiams) saugu buvo „buržuazinėje“ Lietuvoje, o ne „socialistinėje tėvynėje“, į kurią, patekę kalėjiman, buvo išleidžiami per politiniais kaliniais keitimąsi. Sovietinėj spaudoj visą laiką šaukiama dėl keturių komunistų, kuriuos Lietuvos karo lauko teismas po Gruodžio 17 perversmo buvo pasmerkęs sušaudyti. Bet ne 4 ir ne 40, o šimtai Lietuvos komunistų buvo sunaikinti Sovietų Sąjungoje. Lietuviškoji sovietinė enciklopedija mirgėte mirga standartine kliše: „žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis, ... metais reabilituotas“. Deja, daugumai pačių reabilituotųjų tai nieko nebereiškia, nes jie jau prieš trisdešimt metų buvo galutinai „represuoti“ — nužudyti.

Svarbiausia, net ir visa tokia pomirtinė rehabilitacija nieku būdu nereiškia, kad lygiai visos Stalino metų sovietinio teroro aukos būtų reabilituojamos. Reabilituojami daugiausia „asmenybės kulto sąlygomis“ nužudytieji komunistai. O daugelio kitų to paties sovietinio teroro sunaikintųjų rehabilitacija nė dabar nevykdoma. Antikomunistai nėra reabilituojami.

Todėl nesusilaukė rehabilitacijos ir Dovydaitis. Priešingai. Papildomame tardyme, peržiūrėjusi Pr. Dovydaičio „baudžiamąją bylą“ LTSR (t.y. sovietų okupuotosios Lietuvos) prokuratūra savo rusiškai rašytu 1969 vasario 28 raštu Nr. 340/68 pranešė nuosprendį, kad „pasitvirtino įrodymai jo nusikaltimo, aktyviai kovojant prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje, o taip pat jo nusikalstamos veiklos stovykloj buvimo metu. Todėl respubli-

kos prokuroras jo nuteisimą pripažino teisėtu“. Raštą pasirašė kažkoks rusas Sinicin.

Ką šiomis žmogų mirčiai pasmerkusiomis bendrybėmis turėjo galvoj okupantų pareigūnas? Visa lietuviška Dovydaičio veikla Lietuvos pavergėjui turi atrodyti sudaranti vieną ištisą nusikaltimą prieš „revoliucinį judėjimą Lietuvoje“, atseit, saujelės komunistų siekimą paversti ir Lietuvą rusų bolševikų imperijos kolonija. Šiuo žvilgiu Dovydaitis nusikalto, ir Vasario 16 aktu skelbdamas nepriklausomos Lietuvos atstatymą, ir jai 1919 m. pradžioj vadovaudamas, ir vėliau dirbdamas jos švietimui ir pažangai.

Iš to prokuratūros laiško sužinome, kad Dovydaitis buvo nubaustas sunaikinti ir už „nusikalstamą veiklą“ tuo metu, kai jau. rodos, sovietinė koncentracijos stovykla turėjo jį pakankamai apsaugoti nuo nusikaltimų.

Pavergtosios Lietuvos okupantinės prokuratūros raštas dvejetainis yra reikšmingas. Pirma, jis patvirtina, kad 1969 metais LTSR baudžiamieji organai pilnai solidarizavo su enkavedistų nuosprendžiu, vykdytu be viešo teismo ir įrodymų, baisiausiais Stalino pagiežos 1942 metais. Nė pačioje Sovietų Sąjungoje nebėra paslaptis, kad tada, karo laimei frontuose esant neaiškiai ar tiesiog beviltiškai, kalėjimuose ir stovyklose buvo ūmai beataidairiškai iššaudyta daugybė kalinių, ypač iš karių ir intelektualų tarpo.

Antra. Prokuratūros laiško teiginys „pasitvirtino įrodymai... taip pat jo nusikalstamos veiklos stovykloj buvimo metu“ yra galutinis pačių sovietų pateiktas įrodymas, kad Pranas Dovydaitis ir sovietinės koncentracijos stovyklos pragare liko nepalenkiamas savo krikščioniškuose ir patriotiniuose įsitikinimuose. Ir po daugelio metų okupantinė prokuratūra nusprendė, kad net kalinamas Dovydaitis buvo pavojingas bolševikų režimui.

Konkrečia kalinimo metu „nusikalstama veikla“ būtų galėjusi būti kunigystė, jei iš tikrųjų Dovydaitis būtų buvęs į kunigus įšventintas. Tokia žinia buvo kilusi iš grįžusių tremtinių pasakojimo, kad iš Gario stovyklų išvežamas lenkų vyskupas slaptai Dovydaitį įšventinęs atlikinėti kaliniams religinius patarnavimus. Atrodo, kad ne vieno buvo tuo patikėta: pvz., J. Ereto (Aidai, 1958, Nr. 2, p. 61) ir kun. St. Ylos (Ateitininkų vadovas, 1960, p. 350). Šią žinią perteikdamas, J. Eretas net pridėjo, kad

„tai buvo visai natūrali, dargi būtina didžio gyvenimo pabaiga“. Kad lengviau būtų patikėti, abu prileido Dovydaičio žmonos mirtį, kai seniai Dovydaitienė jau buvo laimingai iš Sibiro grįžusi Lietuvon. Taip pat abu stokojo žinių, kad netrukus, vos po metų su viršum nuo išvežimo, Dovydaitis buvo sunaikintas: St. Yla rašė, kr.d jis kunigo pareigas ėjęs „keletą metų“, o J. Eretas 1958 metų straipsny prileido jį mirus „prieš nedaugelį metų“. Tiek ilgai iš tikro faktiškai nieko nežinojome apie Dovydaičio likimą tremtyje!

Nėra daug (jei nesakyti — jokio) pagrindo tikėti Dovydaičio į kunigus įšventinimo žinia. Nei kas galėjo anuomet ką nors žinoti apie Dovydaitienės mirtį ar sveikatą, nei pagaliau buvo laiko ne tik slaptomis, bet ir taip skubomis Dovydaitį į kunigus įšventinti. Svarbiausia, neturime jokio liudijimo, kad Dovydaitis būtų vykdęs kokias nors kunigiškas pareigas. Teliudijama, kad jis buvo pamaldus, turėjo prie savęs rožančių, dalyvavo slaptose pamaldose. Pagaliau nebuvo nė kam jį kunigu įšventinti. S. Kościalkowskis (nemažesnis katalikas už Dovydaitį) savo knygoj išvardija ne tik Gario stovykloje buvusius lenkus kunigus, bet ir vienuolius broliukus. Tačiau jis visai neužsimena apie joki ten buvusį lenkų vyskupą. (Tiesa, viename šiai knygai gautame liudijime kalbama apie stovyklos skalbykloj dirbusį lenkų vyskupą. Tačiau reikia spėti, kad tik koks prelatas buvo pačių tremtinių pakeltas į „vyskupą“.) Tad ir nėra jokio pagrindo tikėti, kad Dovydaitis būtų tapęs kunigu.

Kaip dažnai ir neteisingos žinios nėra visiškai iš piršto išlaužtos, taip gali būti ir šiuo atveju. Galima būtų vieną dalyką prileisti. Kai po lenkų egzilinės vyriausybės susitarimo su Sovietų Sąjunga lenkai kaliniai buvo išleidžiami laisvėn, gal būt, ir Gario stovyklose visai nebeliko katalikų kunigų. Tai žinodami, lenkų kunigai galėjo vieną kitą pamaldesnę inteligentą pasaulietį numatyti ir savotiškai įgalioti tolimesniam kalinių religinės dvasios žadinimui bei palaikymui. Tam uždaviniui Dovydaitis labai tiko. Tikriausiai jis tą uždavinį ir vykdė, jei net niekas nebūtų jo paskatinęs apaštalausti, ligi paskutinės savo gyvenimo dienos.

Galutinai nedaug turi svarbos, kad Dovydaičio kunigygtės negalime laikyti patikima žinia. Niekuo kunigygtė nebūtų jo padariusi didesnio. Niekuo jis netampa mažesniu, tai legendai išsisklaidant. Dovydaičio žmogiškoji didybė nėra reikalinga le-

gendų, nes ir be jų yra paliudyta gyvybės auka. Tapęs ar netapęs kunigu, Dovydaitis mirė kaip krikščioniškojo tikėjimo ir savosios tautos kankinys.

Tragiškai užbaigiam Pr. Dovydaičio gyvenimui nusakyti neieškau kitų žodžių — juos teikia jo dukters Onos apie tėvą atsiminimų užbaiga: „Nekentęs smurto, despotizmo ir mylėjęs laisvę, tapo auka tų, kurie siekia pavergti visa, kas žmoguje laisva ir gražu. Tvirtai tikiu, kad, numarinę jo kūną, jie niekados neturėjo jokios galios ar bent akimirksniui buvo užvaldę jo sielą“. Visiškai panašiai baigė savo atsiminimus apie Dovydaitį ir kitas jam artimas žmogus: „Jis žuvo, nes priklausė šviesiam ir doram, teisingumą ir žmoniškumą mylinčiam pasauliui. Esu įsitikinęs, kad ligi paskutinio atodūσιο jis tebetikėjo, kad gėris pranašesnis už blogį, kad anksčiau ar vėliau žmogus išsilaisvins iš nužmoginimo spąstų, prievartos režimų ir kruvinų diktatūrų“.¹⁵⁷

XVIII

DOVYDAIČIO ARTIMŲJŲ LIKIMAS

Kaip nacių, taip ir komunistų totalistinė teisės samprata remiasi dviem laisvajame pasauly nebeįsivaizduojamais principais: 1. nepritarti partijai — tai tuo pačiu nusikalsti „tautai“ (su kuria save tapatino naciai) ar „liaudžiai“ (su kuria save tapatina komunistai); 2. reikia naikinti kaip nusikaltėlius ne tik tiesioginius savo priešininkus, bet ir tuos, kurie eventualiai gali pasidaryti partijai priešiški. Iš tų principų nuosekliai plaukia ir ta pati praktika — bausti ne tik tariamąjį nusikaltėlį, bet ir jo artimuosius — šeimą.

a. Prano Dovydaičio likimu sovietinėj okupacijoje turėjo dalytis ir jo šeima. Tą pačią 1941 birželio 14 dieną Kaune buvo suimta ir žmona su jaunesniąja dukrele ir abiem sūnumis.

Dovydaitienė su dukrele Laima ir sūnumi Vytautu buvo ištremti į Tomsko sritį (vidurio Sibire) ir apgyvendinti tremtinių zonoje, 200 km nuo Tomsko, Krivošeino rajono Voznesonskos kaime.

Marcelė Dovydaitienė leidimą grįžti Lietuvon gavo 1949. V.27 ir po savaitės grįžo į Kauną. Vėliau, globojama savo dukters, gyvena Vilniuje. Ir gilioj senatvėj ji liko kukli, nesikišo į vaikų gyvenimą, mažai sau reikalavo, tik kartais paaimanuodavo, jog esanti nebenaudinga, tik našta. Nors ir varginama įvairių amžiaus negalių, iš dalies apakusi ir apkurtusi, išlaikė palyginti gerą atmintį. Sulaukusi 88 metų amžiaus, ji mirė 1972 gegužės 24. Palaidota Vilniaus Rasų kapinėse.

Laimai Dovydaitytei buvo likę du paskutiniai brandos atestato egzaminai, kai ji buvo suimta deportacijai. Tik šešiolikos

metų sulaukusiai mergaitei tremtis buvo ypatingai sunki. Dirbo kolchoze, žiemą — miškuose, vėliau kaimo paštininke. Nuo miško darbų susirgo — rankos kaulą naikino osteomielitas. Neišleista gydytis į Tomską, slapta pabėgo ir 1948 m. grįžo Lietuvon. Padarius sėkmingą operaciją, ranka buvo išgelbėta. Nors ir pavykus gauti pasą, netrukus buvo suimta ir įkalinta Kaune, kaip ir kiti nelegaliai palikusieji ištremimo vietas. Laimė, po trumpo laiko ji buvo paleista. Baigė bibliotekų vedėjų kursus ir dirbo šioj specialybėj Kaune. Sukūrusi šeimą su Edm. Juškevičiumi (baigęs dramos studiją), persikėlė gyventi Vilniun, kur nuo 1962 m. vienoj ministerijoje dirba archyvo vedėja. Augina vieną dukterį.

Vytautas Dovydaitis ištremimo metu buvo jau 21 metų amžiaus. 1937 m. baigęs „Aušros“ gimnaziją (turėdamas tik 17 metų), Vytauto D. universitete Technikos fakultete studijavo mechaniką, po dviejų kursų stojo aspirantu į karo mokyklą ir ją baigė 1940 m. Išvežtas su motina ir seseria, drauge su jomis ir buvo apgyvendintas. Dirbo kolchoze, traktorininku, laivų kroviku. Karui baigiantis, apkaltintas grūdų nuslėpimu, buvo nuteistas dviem metais kalėjimo, kurį atsėdėjo Tomske. Leidus grįžti Lietuvon, apsigyveno Kaune. Ėmėsi žurnalisto darbo, dabar tam pačiam darbui yra perėjęs iš spaudos į radiją. Grįžęs į nuo jaunystės aistringai pamėgtą oro sportą, nuo 1955 m. laimėjo kelis sklandymo rekordus, išspausdino aviacinių pasakojimų knygą „Erdvėje daug paslapčių“ (1967, 168 psl.), parengė (drauge su kitais) porą vadovėlių sklandytojams. Vedęs, augina tris vaikus.

Jonas Dovydaitis išvežimo metu buvo jau 27 metų vyras ir gyveno atskirai nuo tėvų. Nei politinė, nei kitokia visuomeninė veikla jis nebuvo domėjęsis. Pramušta galva oro sportui ir žurnalistikai jis buvo radęs savo vietą Aero klube kaip „Lietuvos Sparnų“ faktinis redaktorius. Bet užėjus sovietams, aišku dėl tėvo, po kiek laiko buvo iš darbo atleistas ir 1941.VI.14 suimtas išvežti, kaip ir kiti Prano Dovydaičio šeimos nariai. Ligi 1944 m. balandžio mėn. buvo kalintas Archangelsko srities Kargopolio stovyklose. Paleistas kaip visiškai invalidas, buvo apgyvendintas vad. autonominėj Totorių respublikoj, šalia Kazanės, kur dirbo garažo naktiniu sargu. Užtarus Lietuvos rašytojams, 1944.VII.27 buvo grąžintas Vilniun ir dirbo žurnalisto darbu. 1947 m. pasitraukė iš „Tiesos“ redakcijos, kad galėtų at-

sidėti tik literatūriniam darbui. Rašytojo karjerą jis buvo pradėjęs daugiausia karine tematika dar nepriklausomybės metais: dalyvavo poroj prozos rinkinių (Laisvės keliais, 1933; Vyrų iš Rusnės, 1937) ir kariuomenės konkurse mažosios scenos dramai laimėjo III premiją už patriotinę dramą „Geležinis trejetas“ (1937). Atsidėjęs tik literatūriniam darbui, jis pasireiškė kaip ypač produktyvus rašytojas. Be keleto apybraižinių bei reportažinių knygų, jis yra išleidęs apie dešimt apsakymų rinkinių, keletą apysakų, tris romanus (Dideli įvykiai Naujamiestyje, 1950, 1953 ir 1956; Žydieji ežerai, 1964; Skaudi šviesa, 1966). Jo kūriniai išversta rusų, ukrainiečių ir vengrų kalbomis. Romanuose vyrauja „socialistinės pramonės“ tematika, apysakos — daugiau nuotykinio pobūdžio ir skirtos jaunimui. Priklausančiam reportažinį vaizdavimo būdą ir psichologinį paviršutiniškumą, jis pripažįstamas geru pasakotoju, sugebančiu pagaunančiai pinti intrigą ir iškelti naujų, aktualių temų. Kritikų nekeliamas į pirmiejius rašytojus, bet skaitytojų mėgiamas autorius, Jonas Dovydaitis turi savo vietą dabartinėje Lietuvos literatūroje. Vedęs (pirmajai žmonai mirus 1953 m., antrą kartą vedė 1961 m.), turi 5 vaikus (tris iš pirmosios žmonos ir du iš antrosios).

Galime šioj vietoj susumuoti, kad Prano Dovydaičio vaikų auga 9, nors seneliui nebuvo lemta nė vienu jų pasižiūrėti.

Iš keturių Dovydaičio vaikų liko per pirmąją sovietinę okupaciją iš Lietuvos neišvežta tik vyresnioji duktė Ona. Gal būt, ją apsaugojo jau kita — vyro pavardė. Išstojusi iš kazimieriečių gimnazijos VII klasės, šią gimnaziją ji baigė eksternu 1932 m. Tais pačiais metais pradėjo ekonomikos studijas universitete, bet po metų jas nutraukė. Vėliau bandė Klaipėdų Prekybos institutą, bet ir ten pakako vienerių metų. Galutinai baigė 1941 m. anglų kalbos kursus. Ona Dovydaitytė 1941 m. ištekojo už Andriaus Malko (g. 1910.VI.15 Petrapilyje). Jo motina lietuvė — rež. B. Dauguviečio sesuo Lidija Dauguvietytė (1883 - 1955), Kauno konservatorijos ilgametė fortepijono klasių dėstytoja, po karo Vilniuje konservatorijos profesorė. Tėvas — surusėjęs ukrainietis Nikolaj Andrejevič Malko (1883 - 1961), ligi 1928 Leningrado filharmonijos dirigentas. Palikęs Rusiją gyveno koncertuodamas užsienyje (1929 m. dirigavo eilę operų bei koncertų ir Kaune), nuo 1940 m. JAV, nuo 1956 m. ligi mirties buvo Australijoje Sydney filharmonijos orkestro

dirigentas. Tėvams persiskyrus, motina su sūneliu 1921 m. grįžo Lietuvon. Andrius Malko Kaune baigė rusų gimnaziją, inžinerijos studijas — Prahos aukštojo technikos mokykloje. Dabar su žmona gyvena Čikagoje.

b. Sovietinėje okupacijoje vienaip ar antraip nukentėjo ir visa Dovydaičių giminė — Prano broliai.

Pijus Dovydaitis, buvęs Lietuvos kariuomenės pulkininkas leitenantas, prasidėjus vokiečių - sovietų karui, buvo areštuotas traukiny Vilniaus stotyje per pirmąjį to miesto bombardavimą 1941.VI.22. Jis buvo 10 metų įkalintas Gorkio (anksčiau Nižnij Novgorod, rašytojo M. Gorkio gimtinė) kalėjime. 1950 m. kaip III-čios grupės invalidas buvo patalpintas į senelių invalidų prieglaudą. Po Stalino mirties leidus sugrįžti Lietuvon, 1954 m. rudenį parvyko Kaunan. Politechnikos instituto direktoriaus dr. K. Baršausko užtarimu gavo šioje įstaigoje automašinų garažo vedėjo vietą. Turi dvi dukteris.

Kitų Dovydaičių eilė nukentėti atėjo, vėl grįžus sovietų okupacijai. Skaudžiausiai nukentėjo Juozas Dovydaitis, turėjęs ūkėlį Tabariškėse. 1945.V.19 Kauno gatvėje einantį su draugu jį be jokio pagrindo užkabino ir nušovė girtas rusų karininkas. Jis paliko tris sūnus (vieną iš pirmosios žmonos, du — iš antrosios). Pirmosios žmonos sūnus Vytautas Dovydaitis (g. 1929 m.) išėjo į mokslininkus. Įgijęs žemės ūkio mokslų kandidato laipsnį (1959 m.), jis dirba vyresniuoju moksliniu bendradarbiu Žemdirbystės institute.

Nukentėjo ir Runkių gimtinėje ūkininkavusio Antano Dovydaičio šeima. Tauro apygardos partizanus Runkiuose 1946. II.18 užpuolus sribams, šeimininkas spėjo su dalimi vaikų pabėgti, bet buvo sugauta ir vėliau į Sibiro kasyklas ištremta žmona su trimis vaikais: vyresniąja dukra (26 m.), 16 metų sūnumi ir 10 metų dukrele. Visi jie sugrįžo Lietuvon tik po daugiau kaip vienuolikos metų — 1957 m. vasarą. Antano Dovydaičio gausiausia šeima — 9 vaikai. Dauguma jų yra baigę mokslus.

Skaudžiaiai nukentėjo Jonas Dovydaitis, valdęs brolio Pijaus ūkėlį Čebeliškėse prie Kauno. Birutės rinktinės partizanai jo klojime buvo įsirengę slėptuvę, kurią 1947 rugsėjo mėn. netikėtai užpuolė sribai ir padegė klojimą su visa sodyba. Po gaisro slėptuvėje buvo rasti penkių partizanų lavonai¹⁵⁸. Besislapstantį jį ligos metu išdavė kerštaujantis buvęs partizanas.

Buvo nuteistas 25 metams Vorkuton. Skausmo palaužta žmona su mažu vaiku buvo patalpinta į psichiatrinę ligoninę. Kai po daugelio metų Joną Dovydaičių išleido iš stovyklos, bet neleido grįžti tėvynėn, tai pas jį nuvyko gyventi ir du sūnūs. Ten ir pasiliko vienas, vedęs rusaitę. Pats tėvas jau yra grįžęs Lietuvon, kur gyvena ir trečiasis (jauniausias) jo sūnus.

Sesuo mokytoja Magdalena Dovydaitytė - Austravičienė (užaugino 5 dukteris ir du sūnus) ir brolis tautosakininkas Jurgis Dovydaitis (vedęs, turi vieną dukterį) iš Lietuvos nebuvo ištremti.

c. Laiko tėkmėje buvo išdraskytos ir sodybos, kuriose Dovydaičiai gyveno. Jų nebėra išlikusių.

Paprienuose jo rankomis ir prakaitu susikurtą lizdą tuoj po karo užgriuvo Čekiškės sovietinė valdžia ir viską išvežė: kiek buvo baldų, pasigrobė pats vykdomasis komitetas, statybines medžiagas ir ūkio padargus išdalijo, o patį namą nugriovė ir pervežė į miestelį, kur iš jo įrengė mokyklos būstą. Visa sodyba paversta kolchozo žeme. Pasistačiusios namelių, ten dabar gyvena dvi seserys kolchozininkės. Viena jų yra buvusi Dovydaičio ūkio darbininkė. Ji geru ir šiltu žodžiu prisimena profesorių ir dienas, praleistas su jo šeima.

Nebėra ir Kaune (Astronomijos gatvė 9) Dovydaičio namo. Po karo jį buvo atgavęs brolis Antanas, kai paliko Runkius; jame gyveno ir iš tremties grįžusi Dovydaitienė su dukrele. Tačiau 1953 m. jis buvo nusavintas ir nugriautas, kai toj vietoj buvo statomas radijo reikmenų fabrikas — tuo fabriku paverčiama Prisikėlimo paminklinė bažnyčia. Nugriautas namas buvo toliau perkeltas toj pačioj gatvėj, bet jis taip pakeitė savo išvaizdą, kad nė duktė Ona, jame išgyvenusi keliolika metų, nebegalėjo jo atpažinti.

Nebėra Dovydaičių nė gimtiniuose Runkiuose. Dovydaičių buvusioje sodyboje dabar įsikūrusi valdiška miškų ūkio įstaiga. Laukai apželdinti pievomis, numatant jas vėliau apsodinti mišku. Jau dabar anksčiau sunkiai atkovoto žemės ploto dalis grįžta miškui. Dauguma pastatų tie patys, jų tarpe labai senas klojimas ir klėtis, statyti dar Prano Dovydaičio senelio.

ANTROJI DALIS

DARBO BARUOSE

Vaizduodami Dovydaičio gyvenimo tėkmę, savaime palietėme ir visas jo plačios veiklos sritis. Tačiau biografiniuose rėmuose buvo neįmanoma deramai apžvelgti ir įvertinti jo nu-dirbtą darbą. Nors šiek tiek pagrindžiau atskleisti, ką Dovy-daitis yra nuveikęs savo veiklos baruose, reikia juos atskirai apžvelgti. Tam reikalui skiriamos šios knygos antroji dalis.

Dviejuose pagrindiniuose — visuomenės ir mokslo — ba-ruose Dovydaitis dirbo. Plačiajai visuomenei jis labiausiai ži-nomas kaip ateitininkų kūrėjas ir apamai katalikų veikėjas. Vi-suomeninį darbą Dovydaitis visą laiką siejo su redaktoriaus darbu. Bet galutinai ir visuomeninį, ir redakcinį darbą jis dir-bo kaip mokslo darbininkas. Pagal tai ir aptarsime jį kaip a. visuomenės veikėją (ateitininkuose ir kitose, daugiausia kata-likšiose organizacijose) b. žurnalų redaktorių ir c. mokslinin-ką, steigusį ir redagavusį mokslo žurnalus ir juose patį gausiai rašiusį. Pagaliau užsklandoje bandysime susintetinti visumos žvilgį į Dovydaičio asmenybę — apibūdinti jį kaip d. žmogų.

A

Dovydaitis ateitininkų istorijoj
ir kitoj katalikiškoj veikloj

I

ATEITININKŲ SĄJŪDŽIO ISTORINĖ PRASMĖ IR APLINKYBĖS

Pranas Dovydaitis gyveno ne sau, bet kitiems. Visuomeninė veikla jam nebuvo nei tik trumpalaikis viešumoj švystelėjimas, nei tik atliekamo laiko sunaudojimas. Atliekamo laiko jis niekada neturėjo, o greičiau visada stokojo, kaip visi darbštūs žmonės. Bet Dovydaitis ir nelaikė visuomeninės veiklos tik laisvalaikio reikalu. Visą gyvenimą nuo studijų metų Dovydaitis dirbo visuomeninį darbą. Galima neperdedant sakyti, kad visuomenės reikalai jam rūpėjo daugiau už jo paties ir net šeimos reikalus. Toks atsidėjimas visuomeniniams reikalams neabejojamai liudija gilų Dovydaičio idealizmą. Savo ruožtu jis galėjo būti taip idealistiškai nusiteikęs visuomenės darbuotojas dėl to, kad visuomenės darbą jis laikė esminga žmogaus paskirtimi. Dirbti visuomeninį darbą Dovydaičiui reiškė tarnauti kitiems, krikščioniškai tariant, „mylėti artimą“. Žvelgdamas į visuomenės darbą kaip į artimo meilės vykdymą, šiame darbe jis matė pačią savo gyvenimo prasmę. Todėl Dovydaitis ir ėjo į visuomenės darbą su visa širdimi ir jame ligi galo ištverė, visada rado laiko ir pakėlė įvairiopus nusivylimus ir kitokius šiame darbe neišvengiamus nemalonumus.

1. *Ateitininkų sąjūdis „Aušros“ perspektyvoje*

Savo visuomeninį darbą Dovydaitis pradėjo didžiu žygiu — ateitininkijos sąjūdžio kūrimu. Šiandien žvelgiame į ateitininkus kaip į vieną iš gausių mūsų organizacijų. Tačiau ateitininkijos reikšmė nesiriboja tik jos telkiamais nariais, nes jos

pradėtas sąjūdis sudarė pagrindą ir apskritai katalikų organizaciniam gyvenimui. Istoriskai žvelgiant, ateitininkai yra ne eilinė organizacija šalia daugelio kitų, o epochinės reikšmės sąjūdis.

Pagrindiniame ateitininkų ideologijos dokumente — 1925 metų II kongrese skaitytoj paskaitoj „Ateitininkų principai bei pareigos“ — St. Šalkauskis taip formulavo šio sąjūdžio istorinę reikšmę: „Jei su *Aušra* yra surištas mūsų tautinis atgimimas, tai su *Ateitimi* dera rišti dvasinis mūsų atgimimas. Pirmasis suteikė mūsų šviesuomenės gyvenimui individualinės tautinės lyties, antrasis veda šitą šviesuomenę į pilnutinį krikščioniškojo gyvenimo turinį. *Aušra* nušvietė mūsų žemiškąjį gyvenimą gimtajame krašte; *Ateitis* žada mus vesti į amžinąjį gyvenimą dieviškoje mūsų tėvynėje. Be *Aušros* mūsų tėvynėje nebūtų galėję būti ir tokios *Ateities*, kokia ji dabar yra; o be *Ateities* *Aušra* nebūtų įgavusi tikros savo prasmės. *Ateitis* taip laikosi *Aušros*, kaip gyvenimo turinys laikosi gyvenimo lyties, arba formos. *Aušra* pasistatė tikslą atnaujinti mūsų gyvenimą tautinėje lytyje; *Ateitis* ryžosi atnaujinti mūsų gyvenimą dieviškajame turinyje“.¹⁵⁹ Pagal tai St. Šalkauskis ir formulavo ateitininkų pirmąjį principą: „Ateitininkų judėjimas ir savo kilme, ir savo uždaviniais yra lietuvių tautai antrasis, būtent, dvasinis atgimimas, kuris remiasi tautiniu jos atgimimu ir suteikia pastarajam aukštesnės neprarandamos reikšmės“.

Tai, ką Šalkauskis formulavo savo filosofijos terminais, paprasčiau Dovydaitis išdėstė 1935 m. „Ateityje“ paskelbtaj straipsnių serijoje apie aplinkybes, kuriomis kūrėsi ateitininkų sąjūdis.¹⁶⁰ Istorinės Lietuvos tragediją sudarė tai, kad nuo seno jos diduomenė, kuri tuo metu buvo ir jos šviesuomenė, pasidavė kultūrinei lenkų įtakai ir tuo būdu paliko Lietuvą be lietuviškos inteligentijos. Tautinis atgimimas plačiau nuo „Aušros“ laikų prasidėjo, kai iš liaudies kilo sava, lietuviškos dvasios šviesuomenė. Tačiau vos prasidėjusiame tautiniame atgimime atsivėrė nauja grėsmė: eidami mokslus Rusijos mokyklose, lietuvių šviesuoliai apsikrėtė įvairiais -izmais, kurie anuomet jose viešpatavo. O „visi tie izmai buvo vienu atžvilgiu lygūs“, būtent visi jie „lygiai neigė tikėjimo reikšmę žmonių gyvenime“¹⁶¹. Todėl ir lietuvių šviesuoliai rusų mokyklose virto „žmonėmis be tikėjimo“ — laisvamaniškais indiferentais ar tiesiog ateistais. Tad ir atsivėrė „nepergrindžiama spraga, kiaurymė“ tarp

tikinčios lietuvių liaudies ir tikėjimą pametusios lietuvių šviesuomenės. Šios „idėjinės prarajos“ pasekmės buvo pragaištingos.

Dovydaitis šias pasekmes taip analizuoja: „Šitaip dalykams susidėjus, inteligentija negalėjo susigyvent su liaudimi, negalėjo alsuot su jaja tuo pačiu alsavimu, negalėjo būt jos nuoširdi rėmėja varguose. Bereligio inteligento akyse giliai religingi Lietuvos žmonės turėjo atrodyt pasigailėjimo verti prietarų pasekėjai, kuriuos pirmiausia reikia nuo jų palaisvint. Tad ir išeidavo, kad inteligento darbas liaudy turėjo būt pradėtas pašėpimu jos tikybinių jausmų bei įsitikinimų. Taip dažnai ir atsitikdavo“.¹⁶¹ Bet šitoks liaudies „švietimas“ ne stiprino tautos atsparą, o ją silpnino, nes „rusų priespaudos laikais katalikybė lietuviams buvo gynimosi skydas nuo rusinimo kirčių“. Kova su katalikybe buvo dengiama kovos su lenkybe šydu. Lenkų įtaka iš tikro buvo žalinga, bet kurie dėl to drauge ėmėsi kovoti prieš katalikybę, „elgėsi lygiai neprotingai, net juokingai, kaip kad su gelda laukan išmesdami ir vaiką, kuris buvo toj geldoj nupraustas“. Kiek vienu atžvilgiu buvo stiprinamas lietuvių tautinis susipratimas, tiek antru atžvilgiu „dorinė - religinė lietuvių tautos sąmonė“ buvo silpninama.¹⁶²

Kai žvelgiame į tautinio atgimimo laikotarpį atokiu istoriniu žvilgiu, interpretuojame tuo metu pasireiškusias skirtingas sroves kaip pasaulėžiūrinę diferenciaciją. Bet Dovydaičiui tai buvo ne jau nepakeičiama istorinė praeitis, o gyvenama dabartis, kurios idėjinėse kovose buvo lemiama ateitis. Tad ir žvelgė jis į savo laiką ne su istoriko atokiu bešališkumu („neutralumu“), o su besąlygišku angažavimusi žmogaus, kuris imasi atsakomybės už gyvenamąją dabartį. Todėl tai, ką neutraliai vadiname pasaulėžiūrine diferenciacija, Dovydaičiui reiškė nelemtą dalyką — ne tik šviesuomenės atskilimą nuo liaudies — tautos pagrindo, bet ir jos pasukimą iš tikrojo kelio į „šunkelius“ — „tuos netikrus kelius, kurie tautą ir valstybę vedė ir veda į pragaištį, į nutautėjimą ir išdorėjimą, į pseudokultūrą, į gyvenimo pelkes, kuriose jau ne viena tauta ir valstybė yra paskendus“.¹⁶³ Tikrąjį kelią, kuriuo „Lietuvos inteligentija tegali nuvesti savo valstybę ir tautą į tikrai šviesią, gražią, palaimingą ateitį“, rodo ir laiduoja „žmonijos Gelbėtojas“ — Kristus.¹⁶⁴ Tuo pagrindu Dovydaitis ir laikė visus savo meto -izmus, kuriais reiškėsi indiferentinis ar atviras ateistinis nusistatymas, ne tik skirtingo-

mis, krikščionybei priešingomis pasaulėžiūromis, bet ir tautine grėsme bei pragaištimi.

Vis labiau radikalėjant rusų šviesuomenei, atitinkamai radikalėjo ir lietuvių šviesuomenė. XX amžiaus pradžioje ji buvo jau kone visuotinai nukrikščionėjusi. Katalikų tikėjimas buvo bevirstas „prasčiokėlių tikyba“, nes tėvų tikėjimą išlaikiusių inteligentų bebuvo likę „tiek maža, jog gal jau vienos rankos pirštų per daug tiem retiem paukščiui suskaityt, kurie bent retkarčiais užklysta į bažnyčią, o tuokart visa bažnyčia, į juos atsigręžusi, stebis“ (M. Vaitkus¹⁶⁵). Laisvamaninis nusiteikimas buvo įsigalėjęs tokia mada, kad jau vidurinėje mokykloje buvo atsisakoma tėvų tikėjimo ir nustojama jį praktikuoti.

Iš rytų ateinanti dechristianizacijos banga, atrodė, greit užlies ir paskandins visą mūsų inteligentiją. Ir štai, Dovydaitis puolasi pirmasis statyti pylimą tai užtvankai, kuri turėjo sulaikyti lietuvių šviesuomenės nukatalikėjimą... Istorijoje ne kartą matome, kad kritišku momentu Bažnyčiai ateina į talką koks nors žymus pasaulietis, kuris, lyg koks milžinas, ant savo pečių paremia jau griūvančios Bažnyčios rūmo piliorius. Taip buvo 13-tojo amžiaus pradžioje Prancūzijoje ir Šiaurės Italijoje. Taip atsitiko 16-tojo amžiaus viduryje Ispanijoje ir Vokietijoje, čia turiu galvoj pirklio sūnų Pranciškų Asyžietį ir sužeistą Pampliūnos karį Ignacą Loyolą. Yra buvę panašumo ir Lietuvoj. Dovydaičio gyvenimas parodo, kad jis buvo tvirtų dvasinių pečių vyras, kuris didelę dalį lietuvių šviesuomenės išgelbėjo¹⁰⁶ (Z. Ivinskis).

Šiomis istorinėmis paralelėmis Z. Ivinskis nurodo ir ateitininkų didelę reikšmę, ir jų pradininko Dovydaičio atliktą misiją, užtvėnkiant Lietuvoje dechristianizacijos bangą.

Paties Dovydaičio žodžiais, tuometinėj Maskvos lietuviškojo studentijoj buvo susidarę du frontai: „su Kristum ir be Kristaus, o tai yra prieš Kristų, arba trumpiau pasakant, Kristaus ir Antikristo frontas“. Antikristo fronto vadai, „kaip tas Biblijos 'Galijotas'“, buvo apsišarvavę ir apsiginklavę visais moderniausiais -izmais, o „už jų nugaros stovėjo beveik visi kiti Maskvos studentai ir vietos inteligentai“. Tuo tarpu „Kristaus fronte pačioj pradžioj tebuvo nedaugiau kaip dvejetas studentų“¹⁰⁷ (iš jų aprašymo matyti, kad tai buvo pats Dovydaitis ir E. Draugelis). Tokiomis sąlygomis pradėdamas katalikų pasauliečių sąjūdį, Dovydaitis pagrįstai galėjo antikrikščioniškas pajėgas lyginti su biblinių Galijotu, o pats jaustis Dovydu, iš kurio ir turėjo savo pavardę.

2. Nuo „Aušrinės“ į „Ateitį“

Kas išjudino Dovydaitį ryžtis kovon už lietuviškosios švie-suomenės atlaimėjimą Kristui? Atvykęs Maskvon studijuoti tiek pat giliai religingas, kiek ištroškęs mokslo šviesos, jis pasi-piktino „iki pat sielos gelmių“, kai rado universiteto katedrose įsiviešpatavusius „Antikristo tarnus“. Dar labiau jį pribloškė tai, kad ir visa lietuvių studentija pasirodė išsirikavusi „Anti-kristo fronte“. Ypatingą įspūdį jam padarė kartą lietuvių stu-dentų būrelyje išgirstas toks vieno vyresnio kolegos pareiškimas: Kristus jam nesąs jau toks autoritetas, kad viskas būtų šventa, kas jo pasakytą. Savo laiku Kristaus mokslas gal ir tikęs gyve-nimui, bet dabar jame daug kas esą jau pasenę. Į tai atsakyti Dovydaičiui buvo pasiūlyta Maskvos lietuvių studentų susi-rinkime skaityti paskaitą apie Kristų. Pasiūlymą jis priėmė ir parengė tokią paskaitą (susilaukusią filosofo R. Bytauto kri-tikos). Svarbiausią, tai pažadino Dovydaitį imtis plačiai užmo-tos studijos apie Kristų, kuri buvo pradėta „Draugijoje“ spaus-dinta 1910 birželio - liepos numery. Tuo pačiu metu, kai Dovy-daitis ėmė rašyti šią savo studiją, nuo 1910.1.30 „Lietuvos Ži-nių“ priedu buvo pradėta leisti moksleivijai skiriama „Aušrinė“, redaguojama Maskvos lietuvių studentų. Šio laikraščio „vyriausias iniciatorius“ buvo kaip tik „tas pats, kuriam Kristus ne-buvo autoritetas“¹⁶⁸.

Iš pradžių „Aušrinė“ norėjo būti bendru tautiniu lietuviš-kos moksleivijos bei studentijos organu. Tai skelbė ir laikraščio motto pasirinktas Maironio ketureilis: „Į darbą, broliai, vyrs į vyrą! / Šarvuoti mokslu įstabių! / Paimsme arklą, knygą, lyrą! / Ir eisime Lietuvos keliu!“. Maskvos Lietuvių studentų drau-gijos susirinkime 1910.IX.25 į „Aušrinės“ redakcinę komisiją buvo įtrauktas ir Dovydaitis (šalia Šilingo, Klimo, Papeckio ir Skipičio)¹⁰⁹ nors, be abejo, jo katalikiškas nusistatymas buvo visiems žinomas.

Neturime pagrindo abejoti, kad buvo nuoširdžiai norima visus jungti bendru tautiniu pagrindu. Pirmuosiuose „Aušrinės“ numeriuose nejučia aiškiai antikrikščioniško ir apskritai an-tireliginio nusiteikimo. Bet taip pat niekur nešvysteli nė krikš-čioniška mintis. Suprantama, kai redaktoriams ir bendradar-biams krikščionybė buvo svetima, nebuvo ko nė laukti krikš-čioniškos minties švystelėjimo. Tačiau sunkiau suprasti, kodėl

pirmą sulauktą krikščioniškos dvasios pasisakymą „Aušrinės“ redakcija priešišškai sutiko. Matyt, dar nebuvo įsisąmoninta, kad bendras tautinis pagrindas negali būti pasiekiamas tuo tariamu pasaulėžiūriniu neutralumu, kuriam tik tai neutralu, kas sava.

„Aušrinės“ kryptį išryškinti buvo lemta pačiam Dovydaičiui savo straipsniu „Tikėjimo elementas žmogaus gyvenime“, įdėtu to laikraščio 1910.XI.24 (XII.7) Nr. 6 atkarpoje (psl. 17-31 drauge su redakcijos priedais, psl. 18 - 30 paties Dovydaičio tekstas). Straipsnį Dovydaitis pradeda konstatavimu, kad su bręstančiu protu išbunda žmogui ir klausimai: „Iš kur jis, iš kur viskas, kas aplink jį, kam jis ir kam viskas, kas aplink jį“. Šie klausimai neduoda žmogui ramybės nuo pat jo egzistavimo pradžios, nes jis nepasitenkina tik aplinkos stebėjimu, bet ir visuomet ieško priežasčių. Tai dėl to, kad pats žmogus yra „priežastybės gyvis“, ne paprastas dvikojis (animal bipes), bet ir „metafiziškas gyvulys“ (animal metaphysicum). O šioji „žmogaus kokybė“ daro „jį iš prigimimo filosofu“. Į anuos pagrindinius klausimus atsakymo neteikia nė mokslas. „Mokslas šiek tiek atsakęs į klausimą, *kaip* viskas pasauly sutvarkyta, nieko dar neatsako, *kodėl* taip viskas, kodėl toksai žmogus, kokie jo uždaviniai, koks jo tikslas, kaip jisai turi elgtis?...“ Dvi giliai priešingos pasaulėžiūros („pasauliožvalgos“) imasi pagrindinių klausimų atsakymo: materializmas ir idealizmas. „Katrai įtikėti?“.

Atsakydamas į šį klausimą, Dovydaitis prileidžia tam tikrą pasaulėžiūros rinkimąsi pagal žmogaus gyvenimą: „Žmogus, sulig šiolaik vedęs idėjišką gyvenimą, bus linkęs prie idealistiškos pasauliožvalgos; žmogus, kurio gyvenimas tuščias ir niekingas, links prie priešingos“. Visuose žmonijos sluoksniuose („pradedant nuo profesorių ir baigiant kiaulių piemenimis“) abi pasaulėžiūros turi savo išpažinėjus ir „nuo pat žmonijos egzistavimo pradžios veda tarp savęs nesiliaujančią kovą, gaudama tai viena, tai antra viršų ir taip viena su kita piaudamiesi kiekviena giriassi tik ji turinti tiesą“. Todėl, jei kas kreipsis su klausimu, kokią pasaulėžiūrą laikyti teisinga, susilauks tokio atsakymo, kokios pasaulėžiūros bus pats užklaustasis.

„Jeigu su minėtais klausimais kreipiasi į mane, aš žinoma, atsakysiu esant teisinga tik toji pasauliožvalga, kuri sulig mano įsitikinimo rodos teisinga... Nuo šios vietos aš kalbu tik nuo savęs“. Taip Dovydaitis pradeda savo straipsnio antrąją dalį,

kurioj dėsto, dėl ko „materialistiškoji pasauliožvalga, kaipo neteisinga, atmetina“ ir dėl ko priimtina idealistinė pasaulėžiūra, pagal kurią „visos esmės pamate apsireiškė ir apsireiškia protiną Valią“. Cituodamas Goetę ir vokiečių protestantų filosofą F. Paulseną, Dovydaitis rašo: „tikėjimas priguli prie gražiausių ir prakilniausių žmogaus jausmų ir kokybių, o užtatai stengimasis jį sunaikinti, mano žvilgsniu, yra darbas baisiai nedoras. Ne naikinimas tikėjimo turėtų būt vykdomas, bet jo tobulinimas“.

Nors Dievas pirmiesiems žmonėms tiesiog savo valią apreiškė, bet „sugadintas žmogaus būdas greit iškraipė tąją tiesą“. Vieton tikrojo Dievo pradėta „tvirti ir išmislioti sau daugelį dievų“. Senovės išminčiai matė „tokios tikybos niekingumą“ ir stengėsi „rasti gryną ir aukštą Dievo idėją“. Tačiau tik viena sistema griovė kitą, ir senojo pasaulio filosofija baigėsi skepticizmu, ironiškai kartojusiu klausimą: „Kame tiesa?“ Tuo laiku iš mažai žinomo Palestinos kampelio pasigirdo balsas To, kurio asmenyje *Deus homo factus est ut homo Deus fieret* (Dievas tapo žmogus, kad žmogus taptų Dievas). „Ligšiol niekaip nesugaunamas žmogaus protu transcendentiškas pasaulis Kristaus asmenyje patsai atsidadė į rankas net šio pasaulio paprasčiausių“. Ir kadangi Kristaus mokslas „išrišo painiausias ir žmogaus protu neišrišamas pasaulio ir žmogaus gyvenimo problemas“, tai norintiems susipažinti „su visa integraline žmonijos kultūra“ ir su įvairiomis pasaulėžiūromis „negalima apeiti ir tąjį taisyklių rinkinį, kokį atnešė Kristus“.

Straipsnį Dovydaitis baigė „tokiu pažadu: „Labai norėdamas palengvinti apsipažinimo būdą su krikščioniškąja pasauliožvalga tiems, kurie nori tai padaryti, ypač jaunesniems ir vyresniems draugams, aš apsiimu nuo šio laiko duoti 'Aušrinėje' krikščioniškosios pasauliožvalgos nuožiūras į įvairius gyvenimo apsireiškimus, aptart atsakymus, kuriuos ji duoda į įvairius gyvenimo klausimus, gvildinti priedermes, kurias stato doriškam gyvenimo užlaikymui, žodžiu, visą krikščioniškojo gyvenimo filosofiją nuolat statant prieš ją kitokius, priešingus gyvenimo apsireiškimų aiškinimus“.

Perteikėme šio straipsnio turinį parodyti, kad Dovydaitis tikrai stengėsi prisitaikyti „Aušrinės“ norui jungti įvairių įsitikinimų mokslus einantįjį Lietuvos jaunimą. Todėl rašė, nors ir neslėpdamas savo krikščioniškojo tikėjimo, ramiai, be pole-

minės aistros. „Aušrinės“ redakcija savo naujo komisijos nario straipsnį, parašytą 1910.XI.3, tuojau įdėjo (1910.XI.24 numerin), tačiau iš abiejų šonų, pradžioj ir pabaigoj, palydėjo savais komentarais. „Penkiais balsais prie vieną“ (išnaša, priskirta autoriui), išklausiusi ir aptarusi tą Dovydaičio straipsnį, redakcija jį deda, bet „draug praneša: 1. kad jį matanti dr. Dov. straipsnyj gana daug svarbių iškrypimų iš teisingo atskirų minčių — teorijų atpasakojimo; 2. kad jį nesutinkanti su pamatinėmis dr. Dov. straipsnio mintimis, o lygiai ir su išvadomis; 2. (turėjo būti: 3 — J. G.) kad jį pasistengianti pasirūpinti atsaką, kuri apibūdintų A-nės' filosofijos pažiūras“. O straipsnis įdedamas dėl tokių 9 priežasčių:

1. Lietuviškoji inteligentija veik visai nesirūpinanti „pamatinėmis žmonijos gyvenimo problemomis“, 2. įvairios filosofinės ir sociologinės srovės vis dar tebesančios jai svetimos, 3. tai kenksminga, nes „stumia į siauro gyvenimo utilitarizmo glėbį“, „užstelia visas kiltesnes (kilnesnes? — J.G.) mintis, jausmus“, „vienpusiai plėtoja tautos protą“, 4. inteligentijai privalu „gyvai sekti žmonijos idėjišką gyvenimą“, 5. „ypač 'Aušrinei' privalo rūpėti atkreipti jaunuomenės dėmesį į tą gryo mokslo sritį, kur eina protų, minčių ir jausmų kova vardan teisybės suradimo“, 6. taip pat privalu atkreipti jaunimo dėmesį „į pamatines minties ir grožės problemas, įtraukti jaunuomenę į nuolatinį jų svarstymo sūkurį ir tokiu būdu palengvinti kiekvienam jaunuoliui - jaunuolei savitą tų problemų išrišimą“, 7. „dr. Dovydaičio straipsnis, kuris kaip tik paliečia dvi svarbiausi filosofijos srovi — materializmą ir idealizmą, gal būt akstinas, kuris privers 'Aušrinės' skaitytojus mąstyti, kuris iššauks tolesnius svarstymus šiųdvių (o draug ir kitų) filosofijos klausimų“, 8. „kad ir nesutinka dr. Dov. straipsnis su bendra 'A-nės' pakraipa, bet 'A-nės' Red., palikdama užstelbimo ir boikoto priešingų nuomonių taktiką Rymo klerikalizmui ir rytų despotizmui, mano, kad žmonijos pirmynėiga kaip tik esanti reikalinga priešingų nuomonių susidūrimo ir rimtos, kultūringos kovos tarp jų, vardan teisybės išsiaiškinimo vedamos (žinoma, ne aklo savo idėjos priešų plūdimu — kaip tai daro seiniškiai rėksniai)“, 9. „be viso to, kai kuriomis tautos plėtojimos stadijomis galimas ir labai naudingas sugretinimas vieno ir to pačio laikraščio skiltyse visiškai priešingų nuomonių“ (p. 17-18).

O po straipsnio buvo pridėtas toks redakcijos priedas: „Dr. Dovydaičio pasižadėjimas visai nereiškia, kad Aušrinė' yra apsiėmusi spausdinti visa tai, ką pagamins dr. Dovydaičio plunksna. Kiekvienas jo straipsnys bus tik tada spausdinamas 'Auš.', kada 'A.' red. atras tai reikalingu ir naudingu pagal gyvenimo aplinkybių“ (p. 30-31).

„Aušrinės“ redakcijos abstrakčiai reiškiamas rūpestis sudominti lietuvių jaunimą gilesnėmis problemomis ir jam padėti šias

problemas spręsti skamba gražiai, tik išdidžiai, kai visa tai nukreipiama prieš Dovydaičio straipsnį. Deja, kvietimas į „rimtą, kultūringą kovą“ virsta nerimtos ir nekultūringos kovos pavyzdžiu, kai tame pačiame sakinyje prabylama apie „Rymo klerikalizmą“ ir seiniškius rėksnius“ (Seinai tada buvo katalikiškos spaudos židinis). Todėl suprantama, kad tokį savo straipsnio sutikimą Dovydaitis interpretavo kaip „Aušrinės“ antikrikščioniškumo išpažinimą. Jei pradžioje „Aušrinė“ nerodė „savo tikrojo veido“, o dargi „norėjo rodytis 'nepartinga'“, tai prieraišais prie jo straipsnio ji „visai aiškiai parodė savo tikrąjį veidą“¹⁷⁰.

Pasirodžius, jog „Aušrinė“ liks uždara katalikiškai minčiai, katalikai galutinai nusprendė kurti savo laikraštį mokslus einančiam jaunimui. Jau ir anksčiau buvo apie tai galvojama ir žvalgomasi redaktoriaus. Sulaukęs tokio atšiauraus sutikimo „Aušrinėje“, Dovydaitis apsisprendė imtis „Ateities“ redagavimo ir tuo pačiu katalikų moksleivių sąjūdžio kūrimo.

Suprasdamas pradedamos Dovydo kovos prieš Galijotą sunkumus, Dovydaitis ypatingu būdu prašė Dievo palaimos savo misijai. Tuo metu Maskvoje kapelionavęs kun. Emilijonas Paukštis prisimena, kaip 1911 sausio mėn. pradžioje pas jį užėjo Dovydaitis ir „stačiai, 'dovydaitiškai'“ pareiškė: vakar buvęs lietuvių studentų susirinkime ir galutinai įsitikinęs, jog su jais neįmanoma susikalbėti, todėl bus leidžiamas savas laikraštis ir kuriama sava draugija. „O dabar, kunige, einam bažnyčion — išklausi mano išpažinties“, — taręs Dovydaitis kun. Em. Paukščiui. Pastarasis dar priduria: „Kitas tris dienas aš jį rasdavau bažnyčioje besimeldžiantį ir bepriimantį šv. komuniją“.⁸²

Su tokiu dvasiniu susitelkimu Dovydaitis pradėjo vykdyti savo apaštalinę misiją — kovoti už Kristų lietuvių tautoje. Panašiai suvokė naujojo sąjūdžio misijinę paskirtį ir kiti, kurie drauge su Dovydaičiu jungėsi šion kovon. Jausdami šios kovos reikšmingumą, jie lyg kryžiaus žygin stojo, o ne tik naują organizaciją kūrė. Kun. P. Dogelis, globojęs naujojo sąjūdžio kūrėjus, pateikia tokį liudijimą:

Geraį pažįstu pirmuosius ateitininkus. Jų buvo nedaug. Jie dirbo išsijuosę ir jie daug padarė... Kaip jie tą darbą varė, taip pat atmenu. Jie stiprino save šventa Komunija ir Dievas jiems padėjo... Savo užrašuose suradau, kaip 1911 metais Kauno gimnazijos mokinys K.B(izauskas — J.G.) ir eksternų organizatorius P. R(adzevičius — J.G.), nuvykę į Vilnių tverti ateitininkų kuopą, atlieka tenai išpažintį, priima Komuniją ir pasimeldžia prie Dievo Motinos Aušros Vartuose.¹⁷¹

II

ATEITININKŲ „TĖVO“ KLAUSIMAS

Dovydaičio redaguojama „Ateitis“ tapo židiniu, apie kurį telkėsi jo vadovaujamas ateitininkų sąjūdis. Todėl pagrįstai nuo seno jam ir teikiamas ateitininkijos tėvo titulas. Su šiuo titulu Dovydaitis buvo ir pats susigyvenęs. Visą laiką jis iš tikro tėviškai rūpinosi ir organizacija, ir atskirais jos nariais. Rašydamas pirmą laišką (1937.VI.7) vienai savo būsimųjų studentų, kuri jį prašė paramos, Dovydaitis jai iš karto rašė: „Gali šabloniškas kreipimosi formas mesti į šalį ir bylot su manim savo reikalais kaip gera dukra su savo tėvu, nes taip mane vadinti turi pilną pagrindą, vadindama mane ateitininkijos tėvu“.

Tačiau: kiek tėvo žodis yra aiškus šeimoje, tiek jis virsta metafora, kai perkeliamas į organizaciją. Niekada organizacijos nesukuria vienas žmogus, bet visada drauge su kitais. Todėl neišvengiamai šiuo atveju šalia „tėvo“ iškyla ir „tėvai“. Kai norima išsiaiškinti jų vaidmenį, prasideda ir „katalogizacija“: kuris pirmasis ir kuris antrasis, kuris ankstesnis ir kuris vėlesnis ir t.t.

Šios rūšies klausimų yra kilę ir dėl ateitininkijos „tėvo“ ir „tėvų“. O kadangi ligi šiolei neturime ateitininkų istorijos, reikia kritiškai įvertinti pasirodžiusius skirtingus liudijimus. Reikia dėl to ir šioj vietoj dėl jų pasisakyti, nes tai liečia Dovydaitį.

1. *M. Vaitkus iškelia ateitininkų „tėvo“ klausimą*

Savo vertinguose atsiminimuose M. Vaitkus ne tik pateikė liudijimų apie ateitininkijos genezę, bet ir iškėlė jos „tėvo“ klausimą. Jau 1948 m. „Tėvynės Sarge“ (Nr. 4, p. 249-254) savo atsiminimus jis baigė išvada, kad Dovydaitį tegalima laikyti

„antruoju jos (ateitininkijos — J.G.) tėvu“. Dar griežčiau šiuo klausimu M. Vaitkus vėliau pasisakė „Ateityje“ (1955, Nr. 9, 195-196): „Tikrasis ateitininkijos sumanytojas bei pirmasis promotorius buvo kun. Vladas Jurgutis, o jo dešinioji bei kairioji ranka — kun. Pranas Kuraitis bei Mečislovas Reinys... Kuraitis ir Reinys tikrai turi daugiau už Dovydaičį pagrindo būti vadinami ateitininkijos tėvais, šalia jaunesniųjų — Dovydaičio, Draugelio, Bizausko, Bistro, Stulginskio, Endziulaičio, Karvelio, Milčiaus, Lipčiaus, Turausko, Ruginio, Draugelytės-Galdikienės, Bakšytės-Karvelienės ir kitų pirmųjų ateitininkų“. Atskirai dėl Dovydaičio ten pat M. Vaitkus rašė:

Čia nė nemanau mažinti didžiai gerbiamo ir brangaus Prano Dovydaičio nuopelnų ateitininkijai: tie nuopelnai yra labai dideli, nes jis vienas iš pirmųjų įstojo į ateitininkų eiles, ir per visą gyvenimą išlaikė glaudų su jais sąlytį, ir tai ne bet koki, kadangi stovėjo pirmosiose eilėse, netgi vadovybėje, o darbavosi labai uoliai bei sumaniai. Tad galime jį vadinti ateitininkijos tėvu ta prasme, kuria vadiname Bažnyčios tėvais kai kuriuos didelius vyrus, daug nusipelnusius Bažnyčiai, nors ir nebuvusius tikraisiais Bažnyčios gimdytojais, arba kaip universitetai suteikia garbės daktaro titulus žymiai nusipelnusiems mokslo srity.

Nėra ko stebėtis, kad toks (nors ir pagarbus, bet nepergalvotas) Dovydaičio įrikiavimas tik tarp „kitų pirmųjų ateitininkų“ ir jam ligi tolei teiktojo „ateitininkijos tėvo“ vardo palikimas tik garbės titulu susilaukė reakcijos. Todėl, savo „Tėvynės Sarge“ paskelbtuosius atsiminimus įglaudamas į memuarų knygą „Šiaurės žvaigždė“¹⁰⁵, M. Vaitkus jau atsargiau juos perredagavo, daugiau ribojosi faktine medžiaga ir mažiau besirūpino ateitininkijos „tėvų“ hierarchija.

M. Vaitkus ateitininkijos „sumanytoju bei pradininku“ laiko ekonomistą prof. Vladą Jurgutį (1885 - 1966) ir tai remia tokiais faktais. Dar 1907 žiemą, kai abu studijavo Petrapilio dvasinės akademijos tame pačiame kurse, Jurgutis vieną vakarą iškėlė mintį, jog Lietuvai būtinai reikia naujos, „būtent, katalikų inteligentų organizacijos“. Vaitkui tas sumanymas pasirodė „puiki idėja, bet koks sunkus uždavinys!“ Jurgutis į tai atkirtęs: „Sunku, bet būtina; o kas būtina, tai ir galima!“ Vykdydamas savo sumanymą, Jurgutis 1908 vasarą Kaune sukvietė tam reikalui specialų pasitarimą. Dalyvių buvo keturi kunigai: pats Jurgutis, J. Galdikas, Pr. Kuraitis ir Vaitkus. Jurgučiu pateikęs jo anksčiau apgalvotą tokios organizacijos statuto pro-

jektą, šis buvo išdiskutuotas ir priimtas. Pasitarimo posėdžio sekretorius M. Vaitkus buvo įgaliotas apie šį sumanymą pinfoormuoti Lietuvos katalikų tuometinį didžiausią autoritetą Šv. Kazimiero draugijos pirmininką ir kultūros žurnalo „Draugijos“ redaktorių prel. A. Dambruską. Pastarasis atsidėjęs išklause Vaitkaus pranešimo ir „nuoširdžiai viskam pritarė“. Gavus prel. A. Dambrausko pritarimą, „prasidėjo sunkus ir lėtas verbavimo darbas“ — susirašinėjimas su įvairiuose universitetuose išsisklaidžiusiais lietuviais studentais. Pradžioje darbo našta vilko Jurgutis su Kuraičiu, kuris tuoju pat talkon įjungė ir savo vienkursį draugą M. Reinį. Megzdami ryšius, Kuraitis ir Reinys parašė kiekvienas po 150 laiškų! M. Vaitkaus liudijimu, esą VI. Jurgutis ir patį Dovydaitį įtraukęs į organizuojamąjį sąjūdį. 1909 ar „gal jau 1908“ metų vasarą Jurgutis specialiai buvęs nuvykęs į Dovydaičio tėviškę ir ten per tris dienas turėjęs „patriūst gerokai“, kol „galutinai įtikinęs tą kietą ir atsargų lietuvį“¹⁶⁵.

Nėra pagrindo aplamai netikėti tuo, ką M. Vaitkus atskleidė iš ateitininkų organizavimosi pačios pradžios. Ateitininkų istorija specialiai domėjęsis E. Turauskas savo metu (1928) irgi rašė, kad pirmasis pasitarimas ateitininkų reikalu įvykęs tame pačiame Kauno „Petrapilio“ viešbutyje, kurį nurodo ir M. Vaitkus. Šio pasitarimo dalyviais jis nurodo taip pat tuos pačius keturis asmenis (Jurgutį, Galdiką, Vaitką ir Kuraitį). Tik, pagal E. Turauską, tas pasitarimas Kaune per „Saulės“ draugijos suvažiavimą įvykęs ne 1908 m., o 1909 m. vasarą¹⁷². Svarbiausia, tai, ką M. Vaitkus liudija savo atsiminimuose, visiškai derinasi su tuo, kas visų neabejotinai žinoma apie tolimesnį pradėtojo sąjūdžio plėtojimąsi.

2. Louvaino studentai — ateitininkų pradininkai

Kas buvo planuota Petrapilio dvasinėje akademijoje, tas buvo pradėta vykdyti Louvaino universitete. Į šį universitetą tolimesnėms studijoms 1909 m. persikėlė Kuraitis ir Reinys, o nuo seniau ten studijavo ir pirmojo pasitarimo dalyvis Galdikas. Dar anksčiau tų metų vasarą (VII.2) liuveniečiai studentai buvo susitelkę į „Lietuvos“ (prancūziškai „Lituanie“) draugiją (A. Viskantas, P. Bielskus, J. Galdikas, E. Stukelis ir S. Šultė). Pačioj naujų mokslo metų pradžioj, 1909 spalio 28, Pr.

Kuraičio iniciatyva buvo sudarytas organizacinis komitetas kurti Lietuvių katalikų studentų (iš pradžių vadinta: studentijos) sąjungai. Šį komitetą sudarė pirm. A. Viskantas, sekr. Pr. Kuraitis, J. Galdikas ir A. Maliauskis. Organizacinio darbo imtasi su didele sparta, nes, atrodo, dirva jau buvo paruošta — ryšiai su kitų universitetų katalikais studentais užmegzti. Sąjungos įstatai jau 1909.XI.7 buvo parengti ir už dešimt dienų galutinai priimti. Kuriamos sąjungos reikalas buvo išdėstytas dar atskiru Pr. Kuraičio parašytu atsišaukimu. Tas atsišaukimas aiškiai deklaravo:

Mums negali būti vis tiek, kad vardan šiokios ar kitokios partijinės ideologijos temdoma mūsų brolių protas, kad vardan žemesnės kultūros blizgučių silpninama jų prote ir širdyse doros pamatai, griaujami jų sielių prakilnūs tikėjimo idealai; mums negali būti vis tiek, kad vardan tariamosios vienuose dalykuose geryneigos būtų trukdoma geryneiga kur kas svarbesnių reikalų srityje¹⁷³.

Gruodžio mėn. pirmomis dienomis sąjungos įstatai su šiuo atsišaukimu buvo išsiuntinėti į Petrapilį, Fribourgą, Romą ir Krokuvą. Sulaukus palankių atsakymų ir vėliau (1910.I.29) dar atsiklausus dėl vietos sąjungos valdybai ir dėl šios kandidatų, laiškais valdyba buvo išrinkta iš liuveniečių. 1910 vasario 19 pirmame valdybos posėdyje buvo šiaip pareigomis pasiskirstyta: pirmininkas — J. Galdikas, sekretorius — Pr. Kuraitis, išdėtininkas — A. Maliauskis, jo pavaduotojas — A. Viskantas¹⁷⁴. Taigi lygiai vieneri metai prieš „Ateities“ pasirodymą buvo pradėtas katalikiškosios studentijos susiorganizavimas.

Nors šios sąjungos varde nebuvo ateitininkų žodžio, ji laikoma pirmuoju organizaciniu ateitininkijos branduoliu. St. Šalcausko parengtame Ateitininkų Federacijos vyr. valdybos 1930 m. atsišaukime „Trigubo jubiliejaus reikalu“ rašoma: „Ateitininkų organizacijos gimimo tarpas apima dvi svarbias datas: 1909 m. spalio 28 d., kai Luvene lietuvių katalikų studentų buvo paskirtas organizacinis komitetas lietuvių katalikų sąjungai kurti, ir 1910 m. vasario 19 d., kai tam pačiam Luvene buvo sudaryta pirmoji sąjungos valdyba. . . Jei laikyti organizacijos įsisteigimo pradžia pasirinkimą vykdomojo organo, tai šiais metais vasario 19 d. sueina lygiai 20 metų mūsų organizacijai“¹⁷⁵.

Todėl tais metais (1930) III kongresu ir minėta ateitininkų dvidešimtmečio sukaktis. Nuo seno Louvaine 1910 m. įkurtoji Lietuvių katalikų studentų sąjunga pripažįstama pirmuoju ateiti-

tininkų organizaciniu vienetu, o jos vėliava gerbiama kaip pirmoji ateitininkiškoji vėliava. Todėl ir I kongrese 1920 m. liuveniečių vėliava buvo nešama visų kitų vėliavų priešakyje kaip „pati pirmoji ateitininkų vėliava — relikvija“¹⁷⁶.

Tos datos, 1910 vasario 19, laikosi visi pagrindiniai ateitininkijos istorikai: E. Turauskas, St. Yla, Z. Ivinskis, S. Sužiedėlis¹⁷⁷. Kai tačiau M. Vaitkus pradėjo ginčyti Dovydaičio teisę į ateitininkijos tėvo titulą, tai, iš antros pusės, beginant šią Dovydaičio teisę, pradėta savo ruožtu ginčyti Louvaine įsteigtosios sąjungos pradinį vaidmenį ateitininkijos gimime¹⁷⁸.

Daugiausia argumentuota šiais dviem samprotavimais. Pirmą, liuveniečiai organizavo „ne visą mokslus einančią jaunąją menę, bet tik studentiją“ (M. Krupavičius). Antra, liuveniškoji sąjunga buvo ne pasauliečių, bet kunigų: „Ir visai neaišku, kam kunigams reikėjo dar kartą 'atsinaujinti Kristuje'?“ (E. Draugelis 1969.III.9 laiške). „Ateitį“ leisti pradėję Dovydaitis ir kiti maskviečiai studentai neturėjo ryšio su liuveniškoja sąjunga: „Girdėt girdėjom, kad keli lietuviai klierikai studijavo Šveicarijoje ar Louvaine, bet su jais artimesnių ryšių neturėjom“ (E. Draugelis tame pačiame laiške). Net „jei Dovydaitis ar visi Maskvos katalikai studentai ir būtų gavę petrapiliškių ir luveniškių paraginimus organizuoti katalikų studijų organizaciją, tai jie ją organizavo kitais motyvais, kitų akstinų paakstinti, kitokios apimtys ir kitokiais ar bent ne tokiais tikslais“ (M. Krupavičius)¹⁷⁹.

3. „Degučių suvažiavimo“ legenda

Kur tad slypi ateitininkijos sąjūdžio organizacinė pradžia? M. Krupavičius, labiausiai pasireiškęs ateitininkų pradžios ieškojimo ginče, į šį klausimą atsakė: „Ateities organizacijos gimimo diena turi būti ne 1910.II.19, kaip kai kurie skelbia, bet Degučių suvažiavimas“¹⁸⁰. Šitoks atsakymas klausimą iš Louvaino perkelia į Degučius — Marijampolės priemiestį, kuriame gyveno mokytojas Petras Draugelis. Tas šviesus mokytojas išleido į mokslus visus septynis savo vaikus, kurių Eliziejus buvo Dovydaičio studijų draugas Maskvoje. Draugelių namuose įvykęs ateitininkų steigiamasis suvažiavimas.

Kuriais metais įvyko tas suvažiavimas, kas jame dalyvavo ir kas jam vadovavo, ką jis nusprendė? Į šiuos klausimus, deja,

teturime E. Draugelio ir M. Krupavičiaus atsiminimus po 50 metų nuo anų laikų. Pagal Draugelį, suvažiavimas įvyko „1908 ar 1909 metais rudenio“ (1969.III.9 laiškas), pagal Krupavičių — „1910 m. rudenį“¹⁷⁹. Draugelis mini „keliolika dalyvių“, Krupavičius „20-30 žmonių“. Išvardijami studentai Dovydaitis ir Draugelis, klierikas Krupavičius, keletas marijampoliečių moksleivių ir iš Kauno moksleivis K. Bizauskas. Dėl pastarojo tame suvažiavime dalyvavimo aiškiai klystama: jei jis būtų Degučiuose dalyvavęs, tai nebūtų vėliau rašęs Dovydaičiui kaip „man dar asmeniškai nepažįstamam 'Ateities' redaktoriui“. Nebūtų nė teigęs, kad ligi „Ateities“ pasirodymo „Kauno kuopa neturėjo jokių ryšių su kitų vietų katalikais moksleiviais, kad ir su atskirais asmenimis“ (Ateitis, 1935, Nr. 12, p. 534). 1960-61 metų straipsniuose Krupavičius teigia, kad suvažiavimui pirmininkavo Dovydaitis. Prieš trisdešimt metų (1930) Krupavičius kitaip prisiminė: „Man teko net pirmininkauti, jei neklystu, pirmam ateitininkų suvažiavimui, kuris įvyko Marijampolėj dr. Eliziejaus Draugelio tėvų namuose“¹⁸¹. Kadangi nė viena žinoma studentų ateitininkų pirmųjų konferencijų nėra vykusios Draugelių namuose, tai reikia prileisti, kad mintyje turėtas tas pats „Degučių suvažiavimas“.

Nors žinios apie šį Degučių suvažiavimą gana miglotos, M. Krupavičius nedvejodamas jam teikia tokius pagrindinius nutarimus: 1. steigti lietuvių katalikų studentų ir moksleivių organizaciją, 2. leisti savo organą „Ateitį“ ir pagal ją pasivadinti ateitininkais, 3. pavesti Dovydaičiui ir Draugeliui parašyti organizacijos ideologinę platformą, 4. išrinkti Dovydaitį tos organizacijos pirmuoju pirmininku ir pavesti jam sudaryti valdybą. Pagal tokius nutarimus „suvažiavimas pasivadino steigiamuoju suvažiavimu ar konferencija“¹⁷⁹.

Visai patikima, kad tais ar kitais metais studentas E. Draugelis per vasaros atostogas buvo pasikvietęs jam idėjiškai artimų marijampoliečių moksleivių ir kokį vieną antrą studentą. Gal ir ne vieną kartą Draugeliuose buvo taip posėdžiauta. Jau po mirties išleistuose M. Krupavičiaus „Atsiminimuose“ (1972, p. 161) skaitome: „pirmais ir antrais ateitininkų atsiradimo metais konferencijos būdavo rengiamos kukliame ir mažame Draugelių namelyje Marijampolės priemiestyje Degučiuose“. Tačiau vienas dalykas yra bičiuliški pasitarimai, visai kitas reikalas — toks formalus steigiamasis „Degučių suvažiavimas“, kokį at-

vaizdavo M. Krupavičius. Galėtume sakyti: logiškai tas suvažiavimas buvo toks atkurtas, kad iš tikrųjų jis būtų formalus steigiamasis ateitininkų suvažiavimas. Dėl to reikia daugiau, negu abejoti. Jei tame suvažiavime būtų buvę priimti tokie pagrindiniai nutarimai, neišaiškinama, kodėl jis liko paslaptis ištisus penkiasdešimt metų. Kodėl tokį reikšmingą, patį reikšmingiausią, ateitininkų istorijoje įvykį turėjo tokia tylą dengti?

Iš tiesų, ligi 1960 m. visoj ateitininkiškoj spaudoj Degučių suvažiavimas nebuvo nė kartą užsimintas, išskyrus cituotą M. Krupavičiaus sakinį interviu 1930 metų „Ateityje“. Bet ir šis sakinyš kelia klausimą: jei tas suvažiavimas buvo toks reikšmingas, kaip vos po dvidešimt metų M. Krupavičius nebebuvo visai tikras („jei neklystu“), ar jis pats jam pirmininkavo? Nieko savo 1933 m. atsiminimuose apie šį suvažiavimą neužsimena nė jo šeimininkas E. Draugelis. Beje, keistoka šiuose atsiminimuose tai, kad autorius, pasakodamas apie savo ateitininkišką veiklą, Dovydaity išvardija pačiu paskutiniu: „Idėjos draugams aš buvau ir visuomet būsiu dėkingas. Tai a.a. V. Endziulaitis, P. Radzevičia, Z. Starkus, K. Bizauskas, a.a. Janulis, Tiškus, Grajauskas, P. Dovydaitis ir kiti“¹⁸². Niekada šio Degučių suvažiavimo nėra užsiminęs nė pats Dovydaitis, nei Lietuviškojo Enciklopedijoje savo rašytam straipsnyje apie ateitininkus (1931), nei kur kitur.

Priešingai, visur nurodoma, kad pirmoji ateitininkų konferencija buvo ne Degučiuose 1910 m., bet Kaune 1911 m. Savo atsiminimuose apie ateitininkų pradžią Dovydaitis cituoja iš K. Bizausko jam pateiktų atsiminimų: „1911 m. birželio mėn. pradžioj įvyko Pirmoji Ateitininkų Konferencija Kaune, 'Draugijos' bute prie Parodos aikštės (dabar Rotušės aikštė 10)“. Tai pats patikimiausias liudininkas: K. Bizauskas, Kauno ateitininkų vadovas, buvo faktinis šios konferencijos organizatorius. Rašydamas apie prel. A. Dambruską 75 metų sukakties proga, Dovydaitis taip pat prisiminė, kad „1911 metų vasaros pradžioj“ Prelato bute įvyko „pirmasis, žinoma, kuo griežčiausiai slaptas, ateitininkų susirinkimas“, sutelkęs „keliolika jaunuolių — studentų, studenčių, klierikų ir gimnazijos moksleivių“. Tai liudija ir šioj konferencijoj dalyvavęs E. Turauskas: „Darbas... ėjo tiek sparčiai, kad jau birželio mėnesį 1911 m. Kaune kun. A. Dambrausko bute susirinko keliasdešimt kuopų atstovų į I-ją visuotinąją Ateitininkų konferenciją. Šioje konferencijoje buvo

svarstomi pirmą kartą organizacijos įstatai“¹⁸³. Taigi, ne Degučiuose. ..

4. Dovydaitis nežinojo „Degučių suvažiavimo“

Degučių suvažiavimas buvo iškeltas atremti ateitininkų pradžios ieškojimui Louvaine. Bet ir išblėstant šio suvažiavimo ginčui, lieka klausimas, koks ryšys siejo Louvaine įkurtą sąjungą su Lietuvos ateitininkų sąjūdžiu. Kai buvo užviręs ginčas dėl „ateitininkų tėvo“, galėjo ateiti galvon mintis: o kad dar gyvas būtų Dovydaitis — ką jis pats pasakytų? Tam tikra prasme iš tikro turime jo vieną poleminį pasisakymą, kuris savotiškai lyg anticipavo čia vykusį ginčą. Tai jo trys straipsniai 1930 metų „Darbininke“ (Nr. 26, 27 ir 28), pasirašyti Apysienio Ateitininko slapyvardžiu. Straipsnis parašytas karčia nuotaika, kai III kongrese (1930) Dovydaitis antrą kartą pralaimėjo ateitininkų vado rinkimus. Todėl ir nusiskundžia, jog krinta į akis „kurių - ne - kurių šio meto ateitininkijos oficialiųjų dirigentų lyg ir pamiršimas to, kada, kaip ir kieno ateitininkiškasis sąjūdis buvo sukurtas ir priekinis varytas“. Būtent, tų metų kongreso „oficiozinis“ leidinys „Kongreso vadovas“ (p. 8) ateitininkų istoriją pradeda liuveniškėmis datomis (1909.X.28 ir 1910.II.19) ir teigia, kad jų antrąją, 1910.II.19, „galima laikyti ateitininkų įsteigimo data“. Į tai Dovydaitis atsako: „su šio metu ateitininkų pradžios išvedimu sunku sutikti“ ir tai remia dviem argumentais: „1. 'ateitininkai' savo vardą turi nuo Ateities' laikraščio, kurio pirmasis numeris išėjo Kaune 1911 metų pradžioje. Vadinasi, 1910 metais tuo vardu žmonių dar negalėjo būti, 2. ateitininkija savo esmę ir dvasią nuo pat pradžių **nebuvo Vakarų Europoj** mokslus einančių lietuvių **kunigų** organizacija, o **Rusijos** universitetuose ir Lietuvos **rusiškose** mokyklose (gimnazijose ir kitose) besimokančio abiejų lyčių lietuvių pasaulietiškojo **jaunimo** sąjūdis“ (pabraukimai pačiame straipsny — J. G.). Todėl „tikrasis ateitininkijos gimimas yra 'Ateities' pasirodymo data, vadinasi 1911 m. pradžia“.

Žinoma, toliau tęsia straipsnis, „Ateityje“ mestosios mintys jau ir anksčiau, „jau 1910, o gal net ir 1909 metais“, turėjo būti gimusios „vienoje ar kelyje galvose“, kurios jas paskui raštu išreiškė. „Dėl to 1910 m. galimi laikyti ateitininkijos gimimo metais, bet ne tiek dėl Luvenės įsteigtos 'Lietuvių katalikų

Studentų Sąjungos', kiek dėl to, kad tais metais (1910) jau buvo pasireiškusi ateitininkiška dvasia. Be to, rodos, kad ar tik ne tų pačių 1910 metų vasarą yra buvęs ir pirmasis busimųjų ateitininkų — keleto studentų bei gimnazistų — susirinkimėlis prelado profesoriaus Dambrausko bute. Jei aš ir klystu, jei tokis pirmasis susirinkimas pas prof. Dambrauską buvo įvykęs ne 1910, o tik 1911 metų vasarą..¹⁶¹ (antroje sakinio daly pereinama jau į kitą klausimą).

Jei kada Dovydaičiui buvo ne tik proga, bet tiesiog reikėjo prisiminti „Degučių suvažiavimą“, tai šiuo atveju, kai ateitininkų kūrime jis gynė savo iniciatyvos pirmumą prieš liuveniškę sąjungą. Vis dėlto Dovydaitis ir šikart „pirmuoju busimųjų ateitininkų susirinkimėliu“ prisiminė 1910 ar 1911 m. susirinkimą Kaune pas prel. A. Dambrauską, o ne suvažiavimą Degučiuose pas Draugelius. Todėl visai nelieta abejonės, kad pastarasis nebuvo nei tokių pagrindinių sprendimų, nei toks formalus steigiamasis ateitininkų suvažiavimas, kokį po 50 metų jį sukūrė atmintis (paties M. Krupavičiaus žodžiais: „50 metų savo padaro: ir ne visa pasakoma ir kartais netaip pasakoma, be blogos valios, atmintis apdyla“¹⁷⁰).

Tiek daug aukojęsis kurti ateitininkų sąjūdžiui, Dovydaitis žinojo jam ateitininkuose priklausomą vietą. Jo redaguojama „Ateitis“ įžiebė ir sutelkė ateitininkijos sąjūdį. Todėl, kai pasijuto lyg tolyn nustumiamas, jis ir pareiškė nepasitenkinimą liuveniškės sąjungos iškėlimu į ateitininkijos sąjūdžio pačią pradžią. Todėl ir po metų (1931) Lietuviškojoje Enciklopedijoje vėl pabrėžė: „Kadangi ateitininko vardas eina nuo Ateities žurnalo, todėl griežta prasme ateitininkai savo istoriją pradeda tik nuo jo pasirodymo“. Toliau dar priduria, kad iki I pasaulinio karo ateitininkais buvo vadinami „tik vidurinių (gimnazijų ir žemesnių už ją) mokyklų moksleiviai“, o „berods, anksčiau už moksleivius“ pradėjusių organizuotis liet. katalikų studentų „bent formaliai dar negalima laikyti buvus ateitininkais“¹⁸⁴

Formaliai iš tiesų ateitininkai savo vardą gavo nuo „Ateities“ žurnalo. Niekas negali to ginčyti, niekas to ir neginčija. Bet ar dėl to nebėra teisės anksčiau Louvaine įsikūrusią Lietuvių katalikų studentų sąjungą laikyti pirmuoju ateitininkijos sąjūdžio organizaciniu vienetu?

Polemizuodamas su III ateitininkų kongreso vadovu, tuose pačiuose „Darbininko“ straipsniuose Dovydaitis ironiškai pa-

sišaipė ir iš Justaus brošiūros „Lietuvos katalikiškojo jaunimo organizacijos“ (Kaunas, KVC leidinys, 1930) teigimo, esą užsieninės studentų organizacijos Fribourgo „Rūta“ ir Louvaino Lietuva“ buvusios pasiryžusios „gelbėti žūstančią lietuvių šviešuomenę Rusijoje“. Į tai Dovydaitis atšovė: „Gal tiedvi draugijos ir turėjo tokių gerų norų, bet Rusijoje tuo metu studijavusieji to 'gelbėjimo' nieko nejuto. Kas turėjo jėgų, tas išsigelbėjo ir pats“. Be abejo, šiuos žodžius Dovydaičiui buvo padiktavęs momento kartėlis. Jei Lietuvių katalikų studentų sąjunga nebūtų reiškusi ateitininkiškojo sąjūdžio pradžios, tai iš viso nereikėtų jos minėti ateitininkijos istorijoje. Tačiau ir pats Dovydaitis, nors tąkart ir buvo pasipiktinęs III kongreso vadove ateitininkų istorijos pradėjimu liuveniškėmis datomis, apimęs teikė tas pačias datas tiek savo 1931 m. rašytame straipsnyje apie ateitininkus Lietuviškojoje Enciklopedijoje, tiek „Ateities“ 1935 m. gruodžio numerio atsiminimuose apie ateitininkų sąjūdžio gimimą. Tačiau jis niekada ir niekur neužsiminė Degučių suvažiavimo, o visur rašė, kad pirmąkart ateitininkai buvo susirinkę Kaune, nors ir neatsiminė metų — 1910 ar 1911 metais¹⁸⁵.

5. Dovydaičio centrinė vieta tarp ateitininkijos kūrėjų

Iš esmės nesvarbu, kad Lietuvių katalikų studentų sąjunga formaliai savo varde neturėjo ateitininkų žodžio. Svarbu, kad ji buvo tų pačių tikslų organizacija, ir būtent nebe vietinis būrelis, o jungė visus to meto studijuojančius lietuvius katalikus. Kad ji buvo tik studentų ir daugiausia kunigų organizacija, nieku būdu jos neišskiria iš ateitininkiškojo sąjūdžio.

Neteisu tvirtinti, kad buvo „užsimota organizuoti tik studentija“, o „moksleivija palikta dar Dievo valiai“¹⁷⁹. Tos studentų sąjungos pagrindinio darbuotojo sekretoriaus Pr. Kuraičio laišakai Amerikon kun. A. Staniukynui ir kun. A. Kaupui aiškiai liudija, kad nuo pat pradžių buvo rūpinamasi organizuoti ir moksleivius. Iš turimų Kuraičio septynių laiškų nėra nė vieno, kuriame nebūtų liečiama ir moksleivių reikalo. Rūpintasi šiuo reikalu dar prieš pačios „Ateities“ pasirodymą. Jau 1910.V.22 laiške, prašant sąjungai paramos, nurodoma, kad reikės „užsiminti organizavimu į katalikiškas draugijas gimnazistų ir apskritai vidutinius mokslus einančiųjų“. 1910.X.17 laiškas trumpai drūtai informuoja: „vidutinius mokslus einančiuosius organi-

zuosim skyrium“. 1911.IV.6 laiškas praneša, kad jau „pradėtas darbas ir tarp gimnazistų“. Ir taip toliau. Lietuvių katalikų studentų sąjunga neabejojamai laikė savo darbo dalimi ir moksleivių organizavimą, palaikė ryšį su tais, kurie to darbo ėmėsi, ir rūpinosi šiam darbui finansinės paramos iš Amerikos gavimu.

Nebuvo jokio nei studentų nuo moksleivių, nei šių pastarųjų nuo pirmųjų atsiribojimo: abeji sudarė tą patį sąjūdį. Ir kai šis sąjūdis gavo pamažu ateitininkų vardą, abeji šį vardą vartojo. Dovydaičio enciklopedijon įrašytas teiginys, kad iki I pasaulinio karo ateitininkais buvo vadinami tik moksleiviai, nėra teisingas. Pats Dovydaitis yra vartojęs ateitininkų vardą ir studentams. Savo 1912.VII.10 į Ameriką rašytame laiške rašė: „aukštesniųjų mokyklų studentams — ateitininkams paskirtas susirinkimas rugpiūčio pradžioj“, o į birželio mėn. įvykusį susirinkimą buvo „kviesti tik vidurinių mokyklų mokiniai at-kai“. Taip pat ir Kuraitis 1911.XI.14 laiške rašė, kad Tartu ir Rygoj jau yra „studentų katalikų ateitininkų“ kuopelė, o į Ženevos universitetą įstojo „vienas naujas ateitininkas“. Taigi, ir prieš I pasaulinį karą ateitininko vardas bendrai vartotas ir moksleiviams, ir studentams.

Taip pat neteisu aną liuvieniškę studentų sąjungą vaizduoti tik kaip kunigų reikalą, kaip tai daroma M. Krupavičiaus cituojamame E. Draugelio laiške: „Ateitininkų sąjūdžio prasmė ir esmė atgauti pasauliečius Kristui, o ne kunigus daryti katalikais (geresniais?)“¹⁷⁹. Lietuvių katalikų studentų sąjunga buvo iš tikro sukurta kunigų, tačiau ne kaip kunigų, o kaip *studentų*. Jos tikslas pagal įstatus buvo „padėti katalikams studentams sąmoningiau suvartoti jų mokslo jėgas“, bet ne specialiai kunigus suorganizuoti. Tai toks pat tikslas, kokio siekė ir ateitininkai, norėdami liuvieniškąją šviesuomenę gražinti Kristui. Jei tojų studentų sąjungoj daugiau buvo kunigų negu pasauliečių (Kuraičio 1910.X.17 laiško žiniomis, tuo metu iš apie 45 narių pasauliečiai sudarė trečdalį — apie 15 narių), tai dėl to, kad to meto pasauliečiai studentai buvo nukrikišcionėję. Įtraukti sąjungos nariais pasauliečius studentus buvo itin rūpinamasi. Minėtieji Kuraičio laiškai jautriai atspindi ir šį rūpestį. O kai tik buvo galima, ir pati sąjungos vadovybė buvo atiduota pasauliečiams.

Ginčijant liuvieniškės sąjungos betarpišką vaidmenį ateitininkijos sąjūdžio įsižiebime, daug svorio teikta argumentui, kad

nebuvo ryšio tarp Maskvos studentų pasauliečių, pradėjusių leisti „Ateitį“, ir Lietuvos katalikų studentų sąjungos centro Louvaine. M. Krupavičius citavo E. Draugelio laiškus, kad nei pastarasis, kaip „Rūtos“ (Maskvos ateitininkų būrelio) pirmininkas, nei kiti nariai jokių paskatų negavo iš Louvaino, kad tik vėliau liuveniečiai patarnavo „Ateičiai“ straipsniais. „Bet tai buvo vėliau 1911 -12-13 metais. Ligi tų metų mes liuveniečių nei žinojom, nei jų įtakos jautėm“¹⁷⁰.

Ar iš tiesų taip buvo? Gal būt, anksčiau nebuvo maskviečių „Rūtos“ santykių su Louvainu paprasčiausiai dėl to, kad vargu ar anksčiau buvo ir pati „Rūta“. Pasak Draugelio (1967.1.25 ir 1969.III.9 laišakai), „Rūta“ buvusi įkurta 1909 ar 1910 m. kelių studentų. Betgi iš Dovydaičio citatos atsimename, kad tuo metu Maskvoj jis nežinojo „dvejeto“ studentų sąmoningų katalikų: save patį ir Draugelį. Tik juos du iš Maskvos nurodė Lietuvos katalikų studentų sąjungos nariais 1911 -12 m. ir E. Turauskas¹⁷². Į stiprų ateitininkų vienetą „Rūta“ išaugo tik vėliau, kai sulaukė prieauglio, daugiausia iš marijampoliečių abiturientų. „Bet tai buvo vėliau“ — galėtume pakartoti Draugelio žodžius.

Iš spaudos plačiai žinoma „Rūtos“ narių nuotrauka (duota ir Lietuvos Enciklopedijoje, XXVII, 457) kurioj regime 11 vyrų. Bet visur ši nuotrauka duodama su klaidinga 1910 metų data. Iš tikrųjų ji vaizduoja ne **1910, bet 1913 m.** „Rūtą“. Dėl to nėra jokios abejonės, nes dauguma jos narių 1910 m. dar buvo gimnazijos suole, o ne Maskvos studentai. P. Grajauskas baigė gimnaziją 1911 m., V. Endziulaitis, Z. Starkus — 1912 m., K. Avižienius, R. Dulskis, K. Bizauskas — 1913. Pastarasis nuotraukos paraše vadinamas pirmininku, bet juo buvo išrinktas tik 1913.XI.27 susirinkime, kurį to meto „Ateitis“ vadina steigiamuoju. Ir K. Bizausko biografijoje Lietuvos Enciklopedijoje (III, 1355) apie jį rašoma: „1913 vienas steigėjų lietuvių katalikų Rūtos draugijos Maskvoje“.

(„Rūtos“ draugijos narių nuotraukos datavimas 1910 m. yra suklaidinęs ir M. Krupavičius, kai jis sprendė, jog iš šios nuotraukos „matyti, kad Rūta pradėjo savo veiklą su 11 studentų“¹⁷⁰.)

Gal būt, iš pradinio Maskvos ateitininkų „dvejeto“ Draugelis ir neturėjo tiesioginio ryšio su liuveniškė studentų sąjunga. Bet per laiką galėjo ir pamiršti tą ryšį, nes be jokio ryšio Kuraitis nebūtų galėjęs savo 1911.IX.10 laiške kun. A. Staniu-

kynui užsiminti, kad „stud. Draugelis ketino rašyti, rodos, pas jus, prašydamas pašalpos vienai septintos klasės Marijampolės gabiai gimnazistei, gerai katalikei“. Ktap bebūtų buvę su Draugeliu, Dovydaitis turėjo gyvą ryšį su Louvainu. Tarp Lietuvos katalikų studentų sąjungos pagrindinio šulo Kuraičio ir Dovydaičio buvo labai artimas ryšys.

Iš vienos pusės turime Šalkauskio liudijimą apie to meto (1910) intensyvų Dovydaičio ir Kuraičio korespondavimą. Per Šalkauskio apsilankymus pas Dovydaičį šis pastarasis net rodė Kuraičio „sieksninius“ laiškus lietuvių katalikų studentų organizavimo reikalu⁷⁶. Iš antros pusės, Kuraitis savo 1910.V.22 laiške kun. A. Staniukynui džiaugiasi, kad „tarp svietiškių studentų atsiranda labai karštų katalikų ir mokačių rimtai ginti savo tikėjiminius įsitikinimus“, ir pavyzdžiu nurodo Dovydaičį, kurio „laiškai man rašyti tai kaip kokios dvasiškos konferencijos ir ne bet kokios, gyvos, moksliskais išvadžiojimais paremtos, prakilnios sielos jausmais nudažytos!“. O kituose savo laiškuose Amerikon Kuraitis ima rūpintis, kad tuojau būtų Dovydaičiui paskirta pašalpa. Reikia pabrėžti, kad buvo prašoma pašalpos tik Dovydaičiui ir prašoma dar anksčiau (jau 1910.X.17 laiške), negu jis pradėjo „Ateitį“ redaguoti. Matyt, Dovydaitis iš karto atkreipė dėmesį ir buvo numatomas tuo laukiamu „svietiškiu studentu“, kuris perims naujojo sąjūdžio vadovybę. Todėl ir buvo rūpinamasi sudaryti jam pragyvenimo sąlygas.

Pasirodžius „Ateičiai“ (1911 vasario mėn.), iš tiesų po mėnesio Lietuvių katalikų studentų sąjungos vadovybė ir buvo perleista į pasauliečių studentų su Dovydaičiu priešakyje rankas. 1911 kovo 12 liuveniškę valdybą pakeitė Rusijos universitetų studentai: Pr. Dovydaitis ir E. Draugelis iš Maskvos, Vladas Kairiūkštis (1887 - 1965, gydytojas) iš Kazanės ir Vaclovas Tiškus iš Kijevo¹⁷⁴.

Ieškant ateitininkijos pradžios, šis faktas yra pagrindinės reikšmės, nes neginčijamai dokumentuoja Louvaine vienerius metus (1910.II — 1911.III) veikusios Lietuvių katalikų studentų sąjungos betarpišką ryšį su ateitininkijos sąjūdžiu. Šio fakto akivaizdoje išblunksta visos pastangos šią sąjungą išjungti iš ateitininkijos. O dėl to fakto tikrumo nėra jokių abejonių. Savo poleminiuose straipsniuose „Darbininke“ (1930) bandęs ginčyti šios sąjungos ryšį su ateitininkais, po metų Lietuviškojoje Enciklopedijoje Dovydaitis taip pat šį faktą patvirtino: „Bet jau

1911.III.12 buvo nutarta Sąjungos Valdyba perleisti studentams pasaulionims, studijavusiems Rusijos universitetuose. Visuotinas sąjungos susirinkimas 1911.VII.15, nutarimą vykdamas, išrinko naują valdybą¹⁸⁴. Jei tos liuveniškės sąjungos nutarimas buvo vykdomas, tai ir buvo ne tik ji pati pripažįstama, bet tuo pačiu ir jos pradinis vaidmuo ateitininkijos sąjūdyje. Kaip teisingai pastebėjo S. Sužiedėlis ginče dėl „Degučių suvažiavimo“, jeigu Dovydaitis jau anksčiau Degučiuose įsisteigusią ateitininkų būtų buvęs išrinktas pirmininku, „tai būtų buvusi kalba apie susijungimą, o ne valdybos pareigų perdavimą“¹⁸⁰.

Tik viena klaida vis klajoja spaudoj nuo 1930 m., į kurią reikia specialiai, ne tik išnašose, atkreipti dėmesį, nes vis jos nepastebima. Būtent, Ateitininkų Federacijos vyr. valdybos 1930 metų atsišaukime „Trigubo jubiliejaus reikalui“ paskelbta: „Išrinktoji Luvėnų sąjungos valdyba greitai laiku, būtent, 1910 m. kovo 12 d. perleido savo pareigas Maskvos lietuviams studentams katalikams su Pranu Dovydaičiu priešakyje“. Ta vienerių metų — ne 1911, o 1910 — klaida buvo teksto klaida, nes vienodai ji pakartota ir „Ateityje“, ir „Židinyje“ (1930), ir vėliau, jos nepastebėjus, St. Šalkauskio „Ateitininkų ideologijoj“ (1933), o taip pat ir šios knygos antrajame leidime (1954). Šią klaidą kartoję ir kiti¹⁸⁷.

Iš tikrųjų Lietuvių katalikų studentų sąjungos valdyba buvo perleista Maskvos pasauliečiams studentams ne po mėnesio po jos sudarymo, o po vienerių metų. Iš turimų Kuraičio laiškų aiškiai matyti, kad visus 1910 metus jis *ex officio*, kaip sąjungos sekretorius, rūpinosi katalikiškosios studentijos ir moksleivijos reikalais. Tik 1911.IV.6 laiške Kuraitis pranešė: „Dabar Liet. Kat. Stud. Sąjungos Valdyba jau rankose katalikų svietiškių studentų; tokiu būdu, manome, Sąjungos reikalai geriau eis“. Tą patį patvirtina ir Dovydaičio 1911.XI.23 laiško Amerikon informacija: „Mat per buvusią vasarą 'Ateitininkų' susirinkimą, apart 'Ateities' 'redaktorystės', man užvertė dar vieną priedermę, gi būti 'Lietuvių Katalikų Studentų Sąjungos' pirmininku. Taip dalykams esant visuomet, kai tik užeis kalba apie katalikiškos moksleivijos reikalus, tai apie tai kalbėti mano priedermė net iš dviejų pusių“. Tai pats autentiškiausias paliudijimas ir to, kad savo naujas pareigas Dovydaitis perėmė toje pačioje sąjungoje, kuri 1910 m. buvo įkurta Louvaine, ir to, kad tai įvyko jau 1911 m.

Net ir „Ateities“ reikalui Louvainas palaikė ryšį su Maskva. Kaip informuoja Iz. Dorius savo dokumentiniais duomenimis pagrįstame straipsnyje, liuveniškės sąjungos 1910.XI.2 laišku „Pr. Dovydaičiui buvo pavesta sudaryti laikraščio redakcija. Pr. Dovydaitis sutiko“¹⁷⁴. Tad neteisingai polemikoj buvo teigiama, kad maskviečiai studentai pradėję „Ateitį“ leisti, neturėdami ryšio su liuveniške sąjunga. Tiesa, kaip pabrėžė pats Dovydaitis savo enciklopediniame straipsnyje apie ateitininkus, „studentai maskviečiai, dar s-gos valdybai esant Louvaine, šios neatsiklausdami“, patys dėl „Ateities“ leidimo susitarė su „Draugijos“ redaktoriumi prel. A. Dambrausku. Bet tai padarė, kaip to paties sakinio pradžioj pripažįstama, „Liet. Kat. Stud. Sąjungai įsisteigus ir kilus reikalui turėti laikraštį“. Tokio mokslus einančiam jaunimui skiriamo laikraščio reikalas buvo taip iškilęs, kad, Dovydaičio žodžiais, „kaip sakoma, ore kaboj“. Todėl ir nebuvo visai teisinga „Darbininke“ (1930, Nr. 26) teigti, kad „Maskvoj kilo sumanymas leisti atskirą Lietuvos katalikiškajai moksleivijai ir studentijai pavestą laikraštį — 'Ateitis'“. Kad ir anksčiau tokiu laikraščiu buvo rūpintasi, rodo faktas, jog Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas prel. A. Dambrauskas jau buvo į redaktorių kvietęs kun. M. Vaitkų¹⁶⁵. Nors ir ne Maskvoj kilo „Ateities“ leidimo mintis, bet iš tikrųjų Maskvos studentai Dovydaitis ir Draugelis šią mintį įkūnijo.

Faktiniai duomenys ateitininkijos „tėvo“ klausimą nudramatina ir nupolemina, parodydami, kad apskritai yra nesusipratimas ieškoti vieno asmens ir vienos vietos, kur buvo keli žmonės ir kelios vietos. Kai Dovydaitis buvo teigęs, kad „Maskvoj 1909 ar 1910 metų pradžioj... susikristalizavo ateitininkiškoji mintis“¹⁸⁸, tai M. Vaitkus iškėlė, kad ši mintis jau 1908 m. buvo kilusi Petrapilio dvasinės akademijos kuniguose. M. Vaitkaus liudijimą, kad ateitininkų sąjūdžiui „idėją pateikė ir impulsą davė Vladas Jurgutis“, paremia petrapiliečių akademikų, išvykusių į Louvainą, ten Lietuvių katalikų studentų sąjungos įkūrimas. Tačiau dėl to dar nėra pagrindo VI. Jurgutį paskelbti ateitininkijos „pirmuoju tėvu“, o Dovydaitį — tik „antruoju“ ir jį įrikiuoti tik į visą eilę „pirmųjų ateitininkų“¹⁸⁹. Reikia visus priimti ir nė vieno neatmesti toj bendroj tėvystėj, kur kiekvieno įnašas gali būti skirtingas. Nereikia paneigti nė vienos versmų, iš kurių ateitininkiškasis sąjūdis kilo. „Ateities“ žurnalas davė šiam sąjūdžiui vardą ir jį sukrystalizavo. Bet šio

sąjūdžio ištakos slypi liuveniškėj Lietuvių katalikų studentų sąjungoj.

Su pagrindu ateitininkų sąjūdis siejamas su šia pradine jo užuomazga. Visą laiką taip buvo žvelgiama. I kongresas tai pripažino, liuveniškę vėliavą pripažindamas pirmąją ateitininkų vėliavą. II kongreso „Ateities“ specialiaame numeryje (p. 23), pirmaisiais dedant A. Dambrausko - Jakšto ir Pr. Kuraičio atvaizdus, po šio pastarojo atvaizdu rašoma: „pirmojo at-kų organizacinio komiteto Louvain'e sekr.“. Reorganizacinėj Palangos konferencijoj (1927) sendraugių sąjungos pirmininkas kun. dr. P. Bielskus savo pranešime taip pat nurodė: „Ateitininkų organizacija užsimezgė 1909 m. Belgijos Liuvono universiteto liuvių tarpe. Pirmasis sąjungos kūrėjas buvo dabartinis at-kų dvasios vadas profesorius Pranas Kuraitis, o pačią organizaciją išplėtojo dabartinis at-kijos vadas prof. Pr. Dovydaitis“¹⁹⁰. Taigi ir pačiu tuo metu, kai ateitininkų priešakyje stovėjo pats Dovydaitis, ne kitaip buvo žvelgiama į ateitininkijos istorinę pradžią.

Kadangi Kuraitis buvo iniciatorius Louvaine įkurti Lietuvių katalikų sąjungą ir faktinasis viso organizacinio darbo vykdytojas, tai su pagrindu savo laiku „Židinio“ žurnalas jį apibūdino „pačiu pirmiausiuoju ateitininkų atsiradimo ir judėjimo inspiratorium“¹⁹¹. Tačiau vis vien negalima sutikti su M. Vaitkumi, kad Kuraitis ir artimiausias jo bendradarbis laiškinų ryšių akcijoj M. Reinys „tikrai turi daugiau už Dovydaitį pagrindo būti vadinami ateitininkijos tėvais“. Norint organizacijos atveju vartoti „tėvo“ žodį, už idėją bei impulsą, net už pradinę organizacinę iniciatyvą svarbiau yra atitinkamo sąjūdžio faktinis sukūrimas. O šita prasme neabejojamai pagrindinis ateitininkijos sąjūdžio kūrėjas yra Dovydaitis. Tik dėl to visai nėra reikalo nuvertinti kitus, su kuriais jis vykdė šio sąjūdžio sutelkimą ir išugdymą.

Kokį vaidmenį kuriam iš ateitininkijos kūrėjų buvo lemta atlikti, yra ne polemikos, o istorijos dalykas. O ateitininkijos istorija rodo tokią tikrovę: sąjūdžio organizavimas buvo prasidėjęs dar prieš „Ateities“ pasirodymą, bet tik Dovydaičio priešakin atsistojimas jį faktiškai suformavo, nutiesė jam idėjinus pagrindus ir sutelkė žmones. Tad neperdedant galima sakyti: ***Dovydaitis sukūrė ateitininkijos sąjūdį.*** Tačiau ne jis vienas kūrė šį sąjūdį, bet ***drauge su kitais.***

Katalikiškos mokslus einančiojo jaunimo organizacijos reikalas jau buvo pribrendęs. Todėl į klausimą, kas davė impulsą atsirasti „Ateičiai“, jos pirmasis globėjas prel. A. Dambrauskas taip atsakė: „Impulsą kas davė? Pats gyvenimas. Kai kurie studentai turėjo 'Aušrinę'. Savaimė prieita išvados, kad ir katalikiškajai studentijai reikalingas laikraštis“¹⁹². Kaip dėl laikraščio, taip dėl paties sąjūdžio: pats gyvenimas jo reikalavo. Tačiau nei „laikas“, nei „gyvenimas“ neprabyta kitaip, kaip per atskirus žmones, kurie juos suvokia. Todėl nevisai teisinga sakyti, kad „ateitininkiškojo sąjūdžio sumanytojas buvo ne asmuo, o masė — kolektyvas“ (M. Krupavičius¹⁹³). Masė niekada nieko nesumano ir nieko neįkuria. Kitas dalykas, kad laiko ir gyvenimo pribrandintą kolektyvinį sąjūdį paprastai gaubia tam tikras anonimiškumas. Todėl jau „Ateities“ dešimtmečio sukaktuviniame numery buvo rašoma: „Kam pirmam atėjo į galvą telkti jaunuoliai po katalikybės vėliava — nežinia“¹⁷⁴.

Visų platesnių sąjūdžių gimimą supantis tam tikras anonimiškumas rodo, kad ir pačioj jų pradžioj yra ne vienas asmuo („tėvas“), o keli vienminčiai pradininkai. Ne kitaip ir su ateitininkijos sąjūdžiu. Dovydaičio vaidmuo buvo visų didžiausias ateitininkijos istorijoje, bet dėl to dar nereikia paneigti kitų jos pradininkų, griežtai sakyti: „Kitų mes nežinojom ir dabar nežinom. Nesvarbu, kas ką sumanė, bet svarbu, kas tą sumanymą įvykdė“¹⁹³. Visi žingsniai turi savo vertę bendrame kelyje. Svarbus buvo ir sumanymas, nes jis neliko tik pasvajojimas. M. Vaitkus patikimai nurodė, kad VI. Jurgutis ne tik sumanė, bet ir ėmėsi sudaryti pirmąjį organizacinį sąjūdžio branduolėlį. Pr. Kuraitis ir M. Reinys jau plačiau telkė draugėn katalikus studentus, kurie sudarė pagrindą ir viso mokslus einančiojo jaunimo sąjūdžiui. Nors tuo metu jie abu tęsė studijas užsienyje, jie ir toliau dalyvavo pradėtame sąjūdyje: Kuraitis rūpinosi amerikiečių lietuvių materialine parama šiam sąjūdžiui ir pačiam Dovydaičiui (net ir tada, kai sąjungos vadovybė buvo į Maskvą perkelta iš Louvaino), o Reinys po redaktoriaus buvo pats uoliausias „Ateities“ bendradarbis. Negalime jų pamiršti ateitininkijos kūrime taip pat, kaip E. Draugelio, V. Endziulaičio, K. Bizausko ir kitų, kuriais Dovydaitis betarpiškai rėmėsi, atsistojęs sąjūdžio priešakin. Tik jų visų dėka ateitininkijos sąjūdis įsitvirtino ir atliko savo reikšmingą misiją mūsų tautoje.

III

ATEITININKŲ KŪRIMASIS IR VEIKIMAS LIGI I PASAULINIO KARO

1. *Lietuvos mokyklos prieš I pasaulinį karą*

Ateitininkų sąjūdžio organizavimas buvo iš tikro sunkus. Paprastai vis nurodoma tik tai, kad to meto rusų mokyklose viešpatavo antikrikščioniška dvasia, kuri glemžė ir lietuvių jaunimą. Iš tiesų sunkumai buvo daug didesni ir įvairesni: apleičiamai lietuviškosios moksleivijos buvo nedaug, o jos susipratimas buvo menkas ir tautiniu atžvilgiu. Nors nuo „Aušros“ pasirodymo buvo praėję 30 metų (atseit, ištisa generacija), tautinis atgimimas toli gražu dar nebuvo visų sąmoningai pasiekęs.

Gimnazijos (8 klasių vidurinės mokyklos) veikė tik didžiuosiuose Lietuvos centruose: Vilniuj, Kaune, Šiauliuose, Panevėžy, Marijampolėj ir Suvalkuose. Tik po 1905 m. sąjūdžio ėmė jų kurtis ir kituose miestuose, iš kurių spėjo pilnai iki I pasaulinio karo išaugti tik anksčiau įsisteigusios, kaip Vilkaviškio (1906), Ukmergės (1907). Iš progimnazijų (šešiaklasių vidurinių mokyklų) nuo seno (1886) veikė Palangos progimnazija. Po 1905 metų dar viena antra įsisteigė (svarbiausia jų „Žiburio“

1907 m. įsteigta Marijampolės mergaičių progimnazija — pirmoji vidurinė mokykla su dėstomąja lietuvių kalba). Be to, pradėta steigti vadinamųjų keturklasių miesto mokyklų, kurių sulaukė ir mažesnieji miestai, kaip Biržai, Kėdainiai, Raseiniai, Jurbarkas, Trakai, Zarasai, Utena. Esant retam mokyklų tinklui, dalis net viduriniam mokslui eiti vyko Latvijon — į Mintau-

Svarbiausia, ir tose negausiose mokyklose lietuviai sudarė tik nedidelę moksleivių dalį. Pvz., 1913 m. iš Vilniaus šešių mokyklų (4 gimnazijų, realinės ir komercinės mokyklos) teišėjo 8 lietuviai abiturientai. Tais pačiais metais Kauno mokyklos (3 gimnazijos ir komercinė mokykla) davė tik 9 lietuvių abiturientus. Reikia prileisti, kad šių miestų vidurinėse mokyklose lietuviai tesudarė kelis varganus nuošimčius. Bet ir kituose miestuose jų buvo mažuma. Šiaulių berniukų gimnazijoje 1911-12 mokslo metais lietuvių buvo 117 iš 437 mokinių, Panevėžio realinėje mokykloje — 111 iš 426, taigi — vos po truputį daugiau kaip vieną ketvirtadalį. Tauragės berniukų progimnazijoje lietuvių buvo dar mažiau — 25 iš 122 (1912-13). Net Telšių — Žemaičių sostinės — berniukų progimnazijoje lietuviai tesiekė trečdalį — 36 iš 108 (1912-13). Lietuviškesnė buvo Palangos progimnazija, kur lietuvių buvo jau per pusę: 1911-12 mokslo metais (toliau trumpinsime: m.m.) — 67 iš 119, 1913-14 m.m. — 85 iš 113. Nuo seno daugiau lietuviška buvo Suvalkų gubernijai priklausiusi Marijampolės gimnazija, bet ir joje lietuvių tebuvo pusė: 1911-12 m.m. — 152 iš 333, 1913 - 14 m.m. — 170 iš 344. Lietuvių skaičius augo ir naujoje Vilkaviškio privatinėje berniukų gimnazijoje: 1910-11 m.m. jų buvo 85 iš apie 300 mokinių, 1913 -14 m.m. — jau 118 iš 266. Bet užtat pačių Suvalkų berniukų gimnazijoje lietuvių tebuvo 25 iš 360 (1913- 14).

Ypač mažai mokėsi lietuvaikių. Šiaulių mergaičių gimnazijoje 1913-14 m.m. iš 390 jų buvo 25 (prieš porą metų vos 9), Panevėžio — 10 iš 161, ten pat Marijos keturklasė — 15 iš 208, Telšių mergaičių progimnazijoje — 19 iš 78, Raseinių — 16 iš 100, o Tauragės (1912) — 2 iš 61! Šviesesnį vaizdą sudarė tik Sūduva. Marijampolės „Žiburio“ mergaičių progimnazijoje 1913 -14 m. m. mokėsi jau 91 lietuvaite. Ten pat privatinę Breverniūtės rusišką progimnaziją 1911 - 12 m.m. lankė 50 lietuvaikių iš bendro 172 mokinių skaičiaus. Vilkaviškio privatinėje mergaičių progimnazijoje lietuvaikių skaičius taip pat išaugo iki 41.

Keturklasių miesto mokyklų vaizdas nesiskyrė nuo gimnazijų: 1913 -14 m.m. Kėdainių miesto mokykloje lietuvių tebuvo šeštadalys — 21 iš 130, Zarasų — penktadalys (21 iš 104), Ukmergės — ketvirtadalys (54 iš 201), Raseinių — virš trečdalio (53 iš 132). Apie trečią dalį lietuviai sudarė Šiauliu, Panevėžio, Telšių, Jurbarko miestų mokyklose. Tik Biržų miesto mokykla nuo pat pradžios (1908) turėjo aiškią lietuvių mokinių

daugumą (1913-14 m.m. lietuvių buvo 109 iš 159). Bet užtat Trakų miesto mokykloje 1912-14 m. buvo randami tik 6 „tikri lietuviai“. Priešingai, Seinų triklasė mokykla, nors pradžioje vyravo lenkai, lietuviai pasiekė net daugumos: 1912-13 m.m.

— 79 iš 163, o 1913-14 m.m. — 86 iš 168.

Suprantama, lietuviams negausiai einant į mokslą, kuklus buvo skaičius tų, kurie baigdavo visas 8 klases. Pagal to meto lietuvių spaudos duomenis 1911 m. lietuvių abiturientų tebuvo 29, nors kitais metais jau 65, o 1913-14 m.m. — 68 (iš jų 14 gavo brandos atestatus ne Lietuvoje). Daugiausia abiturientų 1913 m. davė Marijampolė — 13, Kaunas ir Panevėžys — po 9, Vilnius — 8, Šiauliai ir Ryga — po 7 etc. Galima šia proga pridurti, kad atitinkamai dar kuklesnis buvo skaičius tų, kurie baigdavo ir aukštąjį mokslą: 1912 m. jų priskaičiuota (be kunigų) 17, 1913 m. — 31.

Iš pateiktos statistikos akivaizdu, kad pačios Lietuvos mokyklose lietuviai dėl savo mažo skaičiaus atsidurdavo lyg svetimoje šalyje (šiuo atžvilgiu jų padėtis buvo labai panaši į tą, kokią turime išeivinėmis sąlygomis). Dėstomoji kalba, aišku, buvo rusų. Šiek tiek lietuvių kalbos dėstymo buvo įtraukta tik į Sūduvos mokyklas, priklausiusias Varšuvos apygardai. Kitur daugumoje mokyklų lietuvių kalba iš viso nebuvo dėstoma. Net aplamai mokyklos sienose lietuvių kalba kai kur buvo nepakenčiama: pvz., Telšių miesto mokyklos literatūros vakare

1912 m. buvo deklamuota rusų, vokiečių ir prancūzų kalbomis, „tik lietuviškai, nors mokiniai ir prašė leidimo, neleido“. Korespondencijoje iš Mažeikių 1914 m. nusiskundžiama, kad tenykštė mokykla „užgynė lietuviškai kalbėti“. O kur pasisėkė išsirūpinti lietuvių kalbos dėstymą, reikėjo patiems atskirai apmokėti mokytoją, pamokoms buvo skiriamas laikas po visų kitų pamokų, jų lankymas buvo neprivalomas etc. Vienam mokytojui pasitraukus, lietuvių kalbos dėstymas nutrūkdavo, kol rasdavo naują mokytoją ar gaudavo jo patvirtinimą.

Daugelis pačių lietuvių mokinių nepaslinko mokytis savo gimtosios kalbos net ten, kur ji buvo išsirūpinta. Pora pavyzdžių iš Kauno mokyklų: privatinė Adamčiko progimnazijoje lietuvių kalba „visai neilgai gyvavo dėl to, kad mokiniai nevaikšėjo ant lekcijų“. O valstybinėje berniukų gimnazijoje, kur

1908 - 09 lietuvių kalbą dėstė pats Lietuvos mokytojų patriar-

chas T. Žilinskas, „mokinių skaičius, nežiūrint į palyginamai puikų kalbos mokymą, ėjo juo tolyn, juo mažyn“ (abi žinios iš 1910 m. spaudos¹⁹⁴). Šiaulių gimnazijose (1908 - 11) lietuvių kalbą dėstęs rašytojas K. Puida 1911 m. konstatavo: „gimtosios kalbos mokinas tik pusė mokinių lietuvių ir tai lyg tik iš malonės“¹⁹⁵. O kai buvo mokomasi „lyg tik iš malonės“, tai ir „mokantis“ iš tiesų buvo mažai mokomasi. Pvz., iš Telšių mergaičių progimnazijos 1914 m. atvirai rašoma: nors turimos dvi lietuvių kalbos pamokos per savaitę, bet „lietuvaitės mažai tuomi tesinaudoja, nesimokina lietuvių kalbos, prižadėdamos kitą sykį išmokti, arba lankosi tik retkarčiais“. Aišku, ne kitaip dėjosi ir su berniukais. Savo ruožtu mokiniai korespondencijose skundžiasi ir mokytojų apsileidimu, nepakankamu pasiruošimu, pamokų praleidinėjimu. Kaip iš Telšių mergaičių progimnazijos buvo rašoma, „lietuvių kalba tik tėra formaliai, nes mokytojas per pusę metų tik keletą sykių buvo atsilankęs“. Pakartotinai tai apgailint, priduriama: „nauda iš lekcijų maža“. Reikia dar pridurti, kad lietuvių kalbos ir dėstymą, ir mokymąsi labai sunkino ir kone visiškas vadovėlių stokojimas.

Tokios padėties buvo dvi nelemtos pasekmės. Pirma, net tuo metu, 30 metų po „Aušros“ pasirodymo ir jau po 1905 m. tautinio sąjūdžio, Lietuvos mokyklose vyko lenkėjimas. Žydai, rusai ir lenkai užpildė to meto Lietuvos mokyklas. Keletoje mokyklų randama lenkų (pagal tikybos mokymąsi lenkiškai) net daugiau už lietuvių. Pvz., Šiaulių berniukų gimnazijoje 1911 -12 m.m. mokėsi lietuvių 117, o lenkų 157, Panevėžio realinė mokyklų — lietuvių 111, o lenkų 161, Kėdainių miesto mokyklų 1913 -14 m.m. — lietuvių 21, lenkų 40, Zarasų — lietuvių 21, lenkų 43. Būdingai 1911 m. buvo aptariami Telšių miesto mokyklos mokiniai: „apie 50 lietuvių, apie 50 kitataučių ir apie 50 lenkomanų, tai yra lietuvių besimokančių lenkiškai tikybos“. Iš tikrųjų, kone visose korespondencijose apie savo mokyklų tautinę sudėtį vis pabrėžiama, kad tarp lenkų nedaug tėra „tikrų lenkų“, o daugiau „tikrų lietuvių“, kurie betgi „apsivilkę lenkų rūbais“, nes nenori būti „mužikais“. Ir būtent, kaip pabrėžiama ne iš vienos vietos (iš Šiaulių, Panevėžio, Telšių ir kt.), iš lietuvių buvo virstama lenkais jau mokykloje. Pvz., iš Telšių mergaičių progimnazijos rašoma apie jos lenkes: „jų vos kelinta teatsiranda tikra lenkė, o kitos yra sulenkėjusios lietuvės bei palaikančios lenkų kultūrą. Atvažiavusios į miestą,

pramokusios vos-ne-vos kalbėti lenkiškai, jos ir šneka lenkiškai, skaito lenkiškas maldaknyges ir knygutes“. Kone tais pačiais žodžiais rašoma ir apie Panevėžio mergaičių gimnazijos lenkes: „tikrų lenkių tik kelios“, o kitos, „vos pramokę lenkiškai kalbėti, pradeda skaityti save lenkėmis“. Panašiai 1912 m. rašoma ir iš Ukmergės: „daugelis mokosi tikybos lenkiškai, nors dažnai nesupranta paprasčiausių knygų randamų žodžių“. Iš Šiaulių berniukų gimnazijos 1912 m. informuojama apie tokius lenkus, kurie „jau spėjo lietuvišką (pavardės — J. G.) galūnę nukąsti ir pakeisti slaviškomis, arba, nukandę lietuvišką pavardės galūnę, rašo du t arba du l“. Matyt, kad tai būta ne atsitiktinio, o gana visuotinio reikalo, nes Marijampolės berniukų gimnazijos 1912 m. korespondencijoj taip pasididžiujama: „kitur, girdėt, lietuviai moksleiviai ištautėja: pas mus, priešingai, svetimtaučiai lietuveja“¹⁹⁶.

Antra tokios Lietuvos mokyklų padėties pasekmė — menkas tautinis susipratimas ir pačių tų, kurie nesiėmė virsti lenkais. Paskendę tarp kitataučių ir visai negaudami ar tik šiek tiek gaudami lietuviško švietimo, lietuviai moksleiviai daugely mokyklų stokojo ryškesnio tautinio susipratimo. Tik iš Marijampolės berniukų gimnazijos drąsiai teigiama: „vyresnių klasių mokiniai beveik visi susipratę tautiškai“. O iš kitų mokyklų greičiau nusi-skundžiama tautinio susipratimo stoka, kurios liudijimu ypač pabrėžiamas lietuviškų laikraščių neskaitymas ar net lietuviškai išvis nepaskaitymas. Pvz., iš Tauragės trumpai drūtai 1912 m. informuojama, kad nė vienoj to miesto pradžios ir kitų mokyklų „nemokoma lietuvių kalbos; per tai ir tautiškas susipratimas menkas — kitas iš mokinių (net gimnazijos) silpnai lietuviškai skaito“. Panašios žinios randamos ir iš Mažeikių. Net iš Palangos progimnazijos tais pačiais metais (1912) atėjęs toks skundas: „Dauguma mokinių tautiškai nesusipratę: neskaito liet. laikraščių, nežino Lietuvos istorijos“, nors „šit prieš pat mūsų akis senovės paminklas — garsusis Birutės kalnas“.

Atsitiktinai ar su pagrindu ypač nusiskundžiama mergaičių tautiniu nesusipratimu. Pvz., rašant apie Telšių mergaičių progimnaziją, tiesiog sviedžiama: „tikrai susipratusios, išsilavinusios mergaitės su žvake ieškotum visą dieną, kol atrastum vieną“ (vėlesnėjų tų pačių 1914 metų korespondencijoj iš 19 lietuvačių randama „susipratusių tik viena dvi“). Panašiai rašoma ir apie Raseinių progimnazijos 16 lietuvačių, kad „tėra tiktai viena

tikrai susipratusi, o kitos taip vadinamos 'šiaudinės' — panašios į tą čigoną: 'Ponuli, koks tikėjimas tau geriau patinka, tokio aš galiu būti'

Bet ne vien mergaičių tautinė tapatybė buvo tokia „paslan-ki“ ir „nedogmatiška“. Daugiau ar mažiau tai buvo visos to meto lietuviškosios moksleivijos problema, kaip formulavo Liepojos gimnazijos korespondentas: „pas mus svyruojančių yra nemažai tautystės ir kilmės klausimuose: šiandien jis lietuvis, rytoj 'lenkas', arba atbulai“¹⁹⁷.

„Tautiškas susipratimas menkas. Kur kas aukščiau stovi flirt-to menas“¹⁹⁸. Tai galiojo ne tik mergaitėms, bet ir berniukams. Ne be pagrindo „Aušrinė“ savo pirmame numery (1910) reiškė rūpestį, kad „prakilnesni stengimos užleido vietą alkoholio ir erotizmo ūkams“, ir dėl to „ten, kur mokiniai visados būdavo tautiškai susipratę, turėdavo organizacijas — nieko nebėr“. Menkas tautinis susipratimas atitiko apskritai menką žmogišką susipratimą. Kaip mergaičių dvasinius poreikius išsėmė flirtas, taip berniukus glemžė kortavimas, rūkymas, girtavimas. Gal būt, tas negeroves keliant aikštėn, buvo ir tokiais atvejais įprasto dramatizavimo. Tačiau be jokio pagrindo nebūtų buvę sielojamasi. Šiaip ar taip, bent kai kuriose mokyklose buvo tokio dvasinio abejingumo, kad ir po 4-5 metų dar buvo nežinoma nei apie prasidėjusius moksleivijos sąjūdžius, nei apie jų spaudą. Liudija tai kad ir ši 1914 vasaros Zarasų korespondencija „Ateityje“ (1914, p. 299 -300): „Apie skirstymąsi į ateitininkus ir aušriniečius tai nėra ko nei minėti, nes beveik visai čia nieks ir nežino, kad yra lietuvių moksleivijos laikraščių“.

Perteikiame to meto moksleivijos vaizdą, kaip jį atspindi anuometinės „Ateities“ puslapiai. Jis akivaizdžiai parodo, kokiomis sąlygomis studentų pradėtasis sąjūdis ėmė šaknytis ir vidurinių mokyklų moksleivijoje.

Sunkumus sudarė ir aušriniečių ankstesnis įsitvirtinimas mokyklose, ir bendras lietuviškosios moksleivijos inertiškumas. Su aušriniečiais santykiai iš pradžių daug kur buvo labai aštrūs. Ateitininkų organizavimąsi aušriniečiai laikė vieningo lietuviško moksleivijos sąjūdžio skaldymu, nes „Aušrinė“ norėjo save laikyti nepartine ir visus jungiančia. („Visa 'Aušrinė', *kiaurai*, yra bepartijinė. Joks partijinis straipsnis 'Aušrinės' skiltyse yra neleistas“¹⁹⁹.) Tačiau pasirodžius „Ateičiai“, „Auš-

rinė“ prieš ją pradėjo aštrią polemiką — tuo pačiu atsisakė „nepartiškumo“. Pagal tai klostėsi aušriniečių ir ateitininkų santykiai ir mokyklose. Į ateitininkus buvo žiūrima iš aukšto, kaip į tamsuolius „atžagareivius“, o save laikoma „pirmeiviais“. Kai kurie mokyklų korespondentai „Ateityje“ labai juodai piešė savo santykius su aušriniečiais. Bet toliau, atrodo, vieni su antrais apsiprato, ir santykiai sušvelnėjo, sunormalėjo: kaip 1913 m. rašoma iš Liepojos, „niekas neatkalbinėja nuo Aušrinės’ bei ’Ateities’, nebent tik prikalbinėja“. Gal būtų, ir daugumai kitų mokyklų tiko, kas buvo rašoma apie Marijampolės berniukų gimnaziją: „santykiai neblogi, bet nepergeriausi“.

„Per geriausi“ santykiai tarp ateitininkų ir aušriniečių ir negalėjo būti, nes idėjinė priešybė buvo neperžengiama. Nors abeji kreipėsi prieš dvasinį abejingumą, bet visiškai skirtinga prasme. „Aušrinė“ visą laiką abstrakčiai akcentavo išsilavinimo reikalą. Bet konkrečiai išsilavinimas buvo laikomas išsilavinimu iš krikščioniškojo tikėjimo. Teorinis individualizmas, dėtas aušriniečių ideologijos pagrindan, praktiškai reiškė laisvamaninį indiferentizmą: „pavadįsime savo poziciją, priešingą absoliučių pozityvios religijos principų išpažintojams, laisvamanybe“²⁰⁰. Kas betgi aušriniečiams atrodė kiekvienam palikimu laisvai ieškoti savo individualios tiesos, ateitininkams reikė tikrojo tiesos kelio palikimą.

2. Dovydaitis imasi „Ateities“ leidimo

Ką Dovydaitis buvo tik eskiziškai ir taikant svetimai auditorijai palietęs savo minėtame „Aušrinės“ straipsnyje, išspraus-tame iš abiejų pusių tarp redakcijos prierašų, tą pilnai ir laisvai išdėstė „Ateities“ pirmojo numerio straipsnyje „Trys pamatiniai klausimai“ (Moksleivių ateitininkų sąjunga tą numerį fotografuotiniu būdu išleido 1963 m.). Tai iš tikro pagrindinis ateitininkijos dokumentas. Šis 21 puslapio rašinys drauge yra ir turiningas, ir aistringas. Brandus jis savo intelektualine rimtimi, kuria keliamos ir sprendžiamos didžiosios žinojimo ir tikėjimo, mokslo ir religijos, tiesos ir laisvės, žmogaus paskirties ir žmonijos likimo problemos. Drauge šis straipsnis žėri tokia vidine jėga, kuria žodis sužėri tik tada, kai už jo besąlygiškai stovi pats žmogus. Galima sakyti, kad tai buvo tikrai įkvėptas darbas. Paties Dovydaičio informacija, tas straipsnis buvo „baigtas, ro-

dos, jau po pusiaunakčio, kai antrasis studentas jau seniai buvo Morfėjaus glamonėjamas ir pirmąjį miegą buvo numigęs“. Tuo-
jau pat rytą straipsnį iš Maskvos išsiunė Kaunan, o iš ten ne-
trukus gavo prel. A. Dambrausko atviruką, prasidedantį žo-
džiais: „Bravo, bravissimo“²⁰¹. Žinodamas to savo straipsnio reikš-
mę, Dovydaitis jau vėliau (1930) rašė, jog jis yra „ne kam ki-
tam, kaip tik Dievo Apvaizdai dėkingas, kad Ji jį paragino
ir padėjo šį darbą atlikti“¹⁶¹.

„Trijų pamatinių klausimų“ straipsnis yra reikšmingas
ne tik programiniu ateitininkų idėjinio pagrindo nutiesimu, bet
ir šio sąjūdžio misijinės sąmonės išreiškimu. Naujojo sąjūdžio
programinę deklaraciją Dovydaitis teikia ne vietinių reikalų, o
plačioj žmonijos perspektyvoj. Dievas apreiškė žmogui skirtą
tikslą. Žodis, tapęs Kūnu Jėzaus Kristaus asmenyje, atskleidė
tiesos ir gyvenimo kelią. Kristų priėmusieji sudaro jo bendriją

— Bažnyčią, bet prieš ją kovoja Kristų atmetusieji, ir tai žmo-
nijos istoriją paverčia „milžiniška dvasios kova“. Sukildamas
prieš Dievą, žmogus tikisi laimėti laisvę, bet, atsiskyręs nuo savo
gyvenimo principo, tik „puola — vis gilyn ir smarkyn“. Neno-
rėdamas nusilenkti prieš Dievą, žmogus „visas susikuprino“ prieš
susikurtus stabus, „mados kvailybes ir laiko prietarus“. „Nu-
metęs Dievo, amžino gero ir tiesos naštą, žmogus užsidėjo ant
savęs pikto ir klaidų jungą“²⁰². Todėl civilizacija jam virto bar-
barija, „dvasiška neurastenija“, „absoliučiu beidėjingumu“. Tokioj
padėty „Išganytojo nejuokais laukiama“. Ir kadangi tikrą laisvę
gali suteikti tik tiesa, iš „dvasiško ir doriško puvimo balos“
žmoniją gali išgelbėti jos atsinaujinimas Kristuje — „išsigel-
bėjimas tik sugrįžus prie To, kas atmesta“²⁰³.

„Pasilikę Kristaus Bažnyčioje, kuri yra paties Kristaus kū-
nas, mes prieš visą pasaulį ištariame: Instaurare omnia in Chris-
to (Eph. I, 10) — viską atnaujinti Kristuje“. Tai daugiau, negu
tik teoriškai skelbti Kristų, įrodant jo istoriškumą ir dievišku-
mą. Teorijoje galima „daug ginčytis ir prie nieko neprieit“, nes
abi pusės „lygiai gražiai argumentuos savo pažiūras“. Jokie
argumentai nenugali tik tokių ginklų, kurie „vadinasi faktai“. Reikia tad „ne tik paliaut smilkius įvairių įvairiausiems sta-
bams“, bet ir padaryti „Dievo tiesą savo gyvenimo faktu“. Kai
tokiame egzistenciniame atsinaujinime Kristus taps „reališkiau-
sia iš visų realybių“ ir bus galima su apaštalu tarti, jog „ne aš
gyvenu, bet manyje Kristus“, tada „ir mes sau neprieštarausime,

ir prieš mūsų Kristų neturės jėgos jokie argumentai, ir ne tik argumentai, bet ir niekas“²⁰⁴.

Skleisdamas ateitininkų sąjūdžio misijinį pašaukimą, Dovydaitis išsakė ir savo paties pašaukimą šiai apaštališkai misijai — Lietuvos šviesuomenės sukrėščioninimui. Todėl, atsisotodamas besikuriančio sąjūdžio priešakin, iš visos širdies jam atsidėjo. Su kokia ryžto ir pasiaukojimo dvasia Dovydaitis ėmėsi darbo, liudija jo 1911.XI.23 Amerikon rašytas laiškas. Iš jau Vokietijon (Münsterin) podoktoratiniam specializavimuisi persikėlusio Kuraičio sužinojęs apie pažadėtą 200 rublių pašalpą katalikiškos moksleivijos reikalams, Dovydaitis tame laiške geradarius informuoja apie ateitininkų padėtį. Padėtis nėra lengva: „svietiškė studentija apsamanojus ir gana“, bet jis deda viltis į „būsiąčią studentiją“, nes moksleiviuose ateitininkų idėjos „randa neblogą dirvą“. Todėl, „tai matydamas, aš tiesiai iš odos neriuos, kad tik būtų 'Ateityje' duodama tai, kas jiems labiau pageidaujama“.

Daugiausia ateitininkų sąjūdį Dovydaitis ugdė raštu — kaip „Ateities“ redaktorius. Netrūko žurnalui bendradarbių, iš karto pakankamai jų susitelkė, bet neabejojamai tarp visų iškiliausias buvo pats redaktorius.

Savo krikščioniškąjį *credo* išdėstęs „Trijuose pamatiniuose klausimuose“, Dovydaitis jį pagrindė dar keliais straipsniais. Tie visi straipsniai ir sudarė ideologinį pagrindą, kuris „Ateities“ skaitytojus telkė į sąjūdį. Tiesa, tai nebuvo tokia sistemingai kodifikuota ideologija, kokią vėliau Šalkauskis pateikė. Bet anuomet buvo svarbu ne abstrakti ideologinė visuma, o konkretus atsakymas į klausimus, kuriais buvo neigiama krikščionybė. Tad tų degančiųjų klausimų ir ėmėsi Dovydaitis.

3. *Ateitininkų organizavimosi pradžia*

Turtingi brandžios minties, sugestyvūs gilaus įsitikinimo karščiu, drąsūs atviru stojimu prieš dienos madas, Dovydaičio straipsniai iš karto sujūdino lietuvišką moksleiviją: buvo ne tik pavieniui skaitomi, bet ir ateitininkų būreliuose diskutuojami. Kaip Dovydaičio straipsniai veikė moksleivius, vaizduoja šie K. Žitkaus atsiminimai:

Tada buvau dar Panevėžio keturklasės miesto mokyklos moksleivis. Mūsų mokykloje veikė slapta lietuvių moksleivių lavinimosi būrelis. Tokių

būrelių buvo Panevėžio realinėje mokykloje, mokytojų seminarijoje ir net Marijos vardo mergaičių progimnazijoje. Juose visa veikla ribojosi lituanistiniais dalykais, socialiniai ar pasaulėžiūros klausimai nebuvo liečiami. Bet Dovydaičio straipsniai nelauktai į būrelius įnešė naujo fermento. Susidomėjimas filosofinėmis ir religinėmis problemomis staiga pabudo. Būreliuose ėmė reikštis gyvos diskusijos ir ginčai. Greit patys būreliai ėmė irti ir jų vietoje pagal pasaulėžiūras atsirado „aušriniečiai“ ir religinės krypties „ateitininkai“. Jei aušriniečiam jų atramos tašku buvo „Aušrinė“ ir jos ideologai, tai ateitininkams gaires jų veiklai ir savęs ugdymui pateikdavo „Ateitis“ ir joį spausdinami straipsniai. Straipsnių daugiausia prirašydavo Dovydaitis, ir tada mums tie straipsniai atrodydavo labai moksliski ir savo mintimis modernūs. Su „Ateities“ numeriais išeidavome kur nors į gamtą, arba susiburdavome kurio nors draugo bute nedidelėmis grupėmis ir pirmoj eilėj bandydavome suvirstinti Dovydaičio filosofiją. Jo straipsnių stilius būdavo gana kietas ir sausas, sakiniai ilgi ir prikimšti įvairių mums mažai suprantamų terminų, bet tuo jie mums ir imponavo. Vis dėlto visai pasijutom bejėgiai, kai pasiryžome perdiskutuoti 1911 m. pasirodžiusią Dovydaičio knygą „Biblija ir Babelis“. Tada pasikvietėm į pagalbą savo kapelionus. Panevėžio miesto mokyklos ateitininkai, kurių buvo apie 10, taip pat kreipėsi su savo bėdomis į savo kapelioną (kun. Igną Labanuską, ką tik baigusį Petrapilio dvasinę akademiją). Prasidėjo tai pas kapelioną, tai špitolės palėpėje reguliariūs susirinkimai. Pradžioj mums kapelionas plačiai papasakojo apie bibliją, supažindino su įvairiais šv. Rašto tekstais. Tik po tokio įvado prasidėjo ir mūsų „Biblijos ir Babelio“ lukštenimai. Knyga buvo toks kietas riešutas, kad mes iš jos ne ką ir tesupratom, bet užtat Dovydaičio figūra mums milžiniškai išaugo.

Panašiai ir kitur dėjosi, kaip Panevėžyje. Skirtumo buvo gal tik tokio, kad ne visur lietuvių moksleivių būreliai ribojosi tik lituanistiniais dalykais, o pasaulėžiūrinių klausimų nelietė. Daug kur tie būreliai jau buvo aušriniečių būreliai ar bent jų įtakoje. Ne be pagrindo, tur būt, Kuraitis (1911.IV.6 laiške) rūpinosi: „Iki šiol gimnazistų organizavime Lietuvoje turėjo monopolį 'pirmieiviai'. Visose gimnazijose 'pirmieiviai' yra pristeigę 'pirmieiviškų' moksleivių ratelių. Negali ir katalikai ilgiau miegoti“.

Be abejo, labai laiku susirūpinta: aušriniečiams esant vienuintele moksleivių organizacija, jon stojo ir tokių, kurie nebuvo jų nusiteikimo.

Būdingas pavyzdys: Vilkaviškio gimnazijoj 1910-11 mokslo metų pradžioj aušriniečių būrelį suorganizavo vėlesnieji ateitininkai J. Navickas (vėliau kunigas marijonas JAV) ir Pr. Vai lokaitis (iš žinomos kelių brolių katalikiškos šeimos). Kadan gi jau kitur veikia lietuviška moksleivių organizacija, tai ir Vil-

kaviškio gimnazijoje reikia pradėti organizuotis. Tokia nuomone vadovautasi, penkiolikai susibūriant į aušriniečius. Tačiau „atėjęs 'Aušrinės' žurnalui, ne vienas nusivylėme. Po tautine skraiste, gimtojo krašto meile slėpėsi laisvamanybės daigai.. . Skaisčiųjų vilčių sužavėtas jaunuolių būrys paio“. Organizatorius J. Navickas, „nusvilęs“ su aušriniečiais, jau atsargiai sutiko ir stud. E. Draugelio pasiinformavimą, ar būtų galima Vilkaviškyje suorganizuoti ateitininkų kuopelę. Tik susisiekus su marijampoliečiu V. Endziulaičiu ir gavus visas informacijas, buvo imtasi ateitininkų organizavimo: per porą mėnesių susibūrė apie 50 ateitininkų, kurių daugumas iš karto užsisakė ir „Ateitį“²⁰⁵.

Šiaip ar taip, aušriniečių monopolį moksleivijoje „Ateitis“ pradėjo keisti idėjine diferenciacija. Kauno moksleivių ateitininkų organizatorius K. Bizauskas šį procesą taip aprašo:

„Ateičiai“ pasirodžius, visas organizacijos darbas ėmė eiti sparčiau, nes pasidarė lyg koks centras, kuris spietė visus krūvon. Tačiau tuo metu kai kur vis dar laikėsi bendros kuopelės su aušrininkais. Vieni ir kiti vis dažniau rinkdavosi skyrium, nes atsirasdavo grynai savų reikalų, laikomų paslaptį nuo kitų; bendrieji posėdžiai buvo tik ginčų arena. Pamažu eita tą bendrą darbą likviduoti. Ateitininkai vienur susikūrė savo kuopelės visai skyrium; tokiais atvejais nebuvo ir kas likviduoti; kitur bendrosios kuopelės skilo dalimis ir proporcingai dalinosi turtą, knygas ir kt.²⁰⁶.

Iš pradžių ateitininkiškojo sąjūdžio ateitis atrodė tamsi: užvaldę studentiją, aušriniečiai savaime savo įtakoj turėjo ir moksleiviją. O katalikų studentų pasauliečių tėra „menka saujutė“, — rašė Kuraitis 1911.IX. 10 laiške. „Prie mūsų dabar priguli apie 15 universiteto studentų“, nors, „rodos, visus jau geresniusius sugaudėme“. Dovydaitis 1911.XI.23 laiške rašė: „svietiškos studentijos šiuo laiku labai nedaug, o ir tuos, kurie neva prisipažįsta katalikais, niekaip nebegalima įjudinti į energišką darbą“. Sunkiai įjudinami buvo net kapelionai. Kuraitis, pats kunigas, taip juos vertino: „Gaila tik, kad mažai iš mūsų kapelionų supranta savo padėjimo svarbumą ir savo atsakomybės didumą. Tokius ponus sunku ir pamokinti. . . Iš 20 Lietuvos prefektų (kapelionų — J.G.) gal tik koki 4 ar 5 yra šiam tam tikę, o kiti yra vien formulumams atlikti“ (1911.V.14 laiškas). Savo tame laiške Kuraitis nurodo ir tokį atvejį: kai VI. Jurgutis rinko žinias apie moksleivių katalikišką susipratimą ir tuo reikalu kreipėsi į porą kapelionų, vienas jų (Mintaujos) įgaliojo

atsakyti tokį moksleivį, kuris, „kaip tikras pirmėivis“, ir atsakė, kad „tikėjimo reikalai jiems na galvoj esą, kad tikėjimas tik kvailinąs prastus žmones“.

Stokojant „judintojų“, patys moksleiviai „išsijudino“. Jau 1911 m. rudenį Kuraitis džiaugėsi: „Pagal gautas neseniai žinias ateitininkų skaičius vis auga. Dabar 'Ateities' ėmėjų vienu moksleivių esą penki šimtai. Organizacijos tarp jų dalykai eina geryn. Ir tas dar svarbu, kad jie patys pradeda savimi rūpintis“ (1911.XI.14 laiškas). Taip pat ir Dovydaitis viltingai rašė, kad organizacinio darbo sumaniai imasi „vienas kitas iš pačių vidurinių mokyklų moksleivijos, ir geras organizavimas, kaip girdėjau, sparčiai žengia pirmyn“ (1911.XI.23 laiškas Amerikon). K. Bizausko liudijimu, „organizavimosi dvasios apimti moksleiviai kūrė kuopeles, taip, jog jau pirmaisiais 'Ateities' gyvavimo metais beveik kiekvienoj gimnazijoje buvo ateitininkų kuopelės, kai kur net dvi ar trys. Jos dar buvo silpnos, negausingos; bet jos jau buvo tokios užuomazgos, kurios galėjo plėtotis, stiprėti ir suaugti į tvirtą kūną“²⁰⁶.

Kai prieš „Ateities“ pasirodymą te veikė vienas antras būrelis (pvz., L. Bistro 1908 m. suorganizuotas Liepojoj, K. Bizausko 1910 m. pirmininkaujamas Kaune), tai, pradėjus eiti „Ateičiai“, jos skaitytojų, „ateitininkų“, būreliai kūrėsi kone visose mokyklose. 1913 m. ateitininkų kuopelės veikė devyniolikoj mokyklų. Tikslaus narių skaičiaus nežinoma. Bet jau 1912 m. konferencijoje buvo pranešta, jog esama „250 suorganizuotų narių ir apie 60 prisidėjusių“¹⁷⁴. Toliau ateitininkų skaičius taip sparčiai augo, kad jie pradėjo aušriniečius viršyti. „Ateities“ 1913 m. (p. 140) korespondencijoje iš Šiaulių berniukų gimnazijos džiaugiamasi: „gimnazistų at-kų skaičius buvo visai nedidelis, šiemet atbulai jų žymiai daugiau neg aušriniečių“. Seinų miesto mokykloje iš pradžių ateitininkų buvo 9, aušriniečių apie 50, o 1913 m., priešingai, ateitininkų buvo jau 59, aušriniečių beliko vos 10 narių²⁰⁷. Matyt, kad ir kitur ateitininkų skaičius netrukus išaugo. Tai liudija pati „Aušrinė“, 1913 m. rudenį konstatuodama „*staigų* moksleivių pažiūrų permainą dėliai ekonominio faktoriaus: manau apie masinį ir staigų vartimą ateitininkais vidurinėje mokykloje“²⁰⁸. Šitokio moksleivijos posūkio nuo laisvamaniško indiferentizmo į krikščionišką nusiteikimą aiškinimas „ekonominio faktoriumi“ yra šiek tiek keistokas. Jei Dovydaičio va-

dovaujami ateitininkai kuo nors „papirko“ lietuviškąją moksleiviją, tai tik savo karštu krikščionišku idealizmu, savo entuziastingu atsidėjimu naujam sąjūdžiui.

4. Ateitininkų veikla prieš I pasaulinį karą

Ateitininkų sąjūdžio priešakyje Dovydaitis stovėjo ne tik idėjomis, bet ir formaliai. Lietuvių katalikų studentų sąjungos valdyba savo pareigas 1911 kovo 12 perleido Maskvos studentams su juo priešakyje. Šios sąjungos susirinkime 1911 liepos 15 valdybos pirmininku buvo išrinktas Pr. Dovydaitis, išdininku — E. Draugelis, sekretoriumi — A. Kaunas (1884- 1973, matematikos mokytojas ir vadovėlių autorius). Visuose ateitininkų istorijos rašiniuose sutinkama dėl šio suvažiavimo datos, bet niekur nenurodoma jo vietos. Toliau kasmet (1911 -15) vykdavo sąjungos konferencijos. 1912 rugpiūčio 8 (naujuoju kalendariumi) posėdžiauta Kaune kan. P. Dogelio bute, dalyvaujant 8 pasauliečiams ir 4 kunigams studentams, be to, 5 mokytojų kursų lankytojoms. Šioje konferencijoje į sąjungą priimti 9 nauji nariai. 1913 liepos 26 konferencija vyko Marijampolėje kun.

VI. Draugelio bute buvusiame marijonų vienuolyne. 1914 m., „spėjama“, liepos mėn. konferencija buvo Vilniuje kun. J. Kuktos bute (tais metais dar įvykęs pasitarimas ir pas E. Draugelį Degučiuose). 1915 m. vasarą sąjungos suvažiavimas vyko, „kiek mena kai kurie dalyviai bene pas prel. Dambruską“ (dėl to reikia abejojti, nes pastarasis buvo rusų iš Kauno 1914 rudenį ištremtas į Vilnių ir grįžo į Kauną tik 1915 rudenį; jeigu iš tiesų tas suvažiavimas vyko prel. A. Dambrausko bute, tai nebe Kaune, o Vilniuje — J.G.) ir tęsėsi apie 2-3 dienas. Pateikdamas šias „nuotrupas“, surinktas iš sąjungos suvažiavimų dalyvių, E. Turauskas pastebi, kad nėra apie vieną suvažiavimą „nieko plačiau negalima pasakyti, nes nėra dokumentinės medžiagos“²⁰⁹.

Niekur nėra žinių, ar 1911 liepos 15 sudarytoji sąjungos valdyba buvo vėliau pakeista ar ne. St. Yla (ar kur užtikęs tokią žinią, ar tik sprendamas iš nieko apie tai neminėjimo) pažymi, kad II konferencijoje (1912) valdyba nebuvo perrinkta, ir toliau rašo: „Nuo 1911 pradėjus gyviau reikštis organizuotai moksleivių veiklai, studentiškoji vadovybė daugiau dirbo moksleivių reikalams negu studentų. Pagaliau ji pati pabiro: pir-

mininkas Pr. Dovydaitis nuo 1913 pradėjo redaguoti 'Viltį', o kiti nariai, baigę mokslus, nuėjo į savo profesinį darbą²¹⁰. Sunku spręsti, ar iš tiesų 1911 m. išrinktoji valdyba taip „pati pabiro“. Jei būtų visai „pabirusi“ pati valdyba, tai kas vis dėlto kasmet būtų šaukęs sąjungos suvažiavimus? O ne tik E. Turauskas surankiojo apie juos 'nuotrupų', bet ir pats Dovydaitis Lietuviškojoje Enciklopedijoje¹⁸⁴ nurodo: „Taip pat darydavo savo konferencijas ir Liet. Kat. Stud. Sąjungos skyrių atstovai“. O kad šio sakinio „taip pat“ implikuoja kasmetines konferencijas, galime spręsti iš ankstesnio sakinio, kur įsakmiai nurodyta, kad moksleivių ateitininkų „nuo 1911 iki 1915 kasmet vasaros metu įvykdavo slaptos konferencijos Kaune ir Vilniuje“. Gal būt, studentų sąjungos valdybos sudėtis ir pasikeitė, bet Dovydaitis greičiausiai ir toliau liko sąjungos priešakyje. Jei ir jis būtų pasitraukęs, būtų kur nors tai paminėta.

Gaila, Lietuviškojoje Enciklopedijoje Dovydaitis, pažymėjęs sąjungos vadovybės perdavimą pasauliečiams ir 1911.VII.15 išrinkimą valdybos su juo priešakyje, apie savo vadovautą sąjungą tiek tepasako: „Liet. Kat. Stud. Sąjunga taip ir gyvavo iki D. karo, bendradarbiaudama Ateityje ir aplink ją besisapiečiantiems gimnazijų moksleiviams, 'ateitininkams' griežta prasme“¹⁸⁴. Tiesa, kaip studentų sąjunga ji ir negalėjo daug išplėtoti savo veiklos paprasčiausiai dėl to, kad jos nariai buvo išsisklaidę po įvairių kraštų universitetus: apie 50 jos narių studijavo daugiau kaip dešimtyje universitetų!

Perimdamas Lietuvių katalikų studentų sąjungos vadovybę, Dovydaitis savaime perėmė vadovavimą ir ateitininkiškajai moksleivijai: studentų veikla visų pirma reiškėsi darbu moksleiviuose. Taip reikia spręsti ir iš to, kad niekur neminima, kad kas kitas būtų vadovavęs moksleivių ateitininkų sąjūdžiui. Bern. Žukauskas apie tuometinę slaptą moksleivių ateitininkų veiklą taip savo atsiminimuose informuoja: „Mums tada atrodė, kad mes neturime nei bendros vadovybės. Tik vėliau man paaiškėjo, kad tokia vadovybė buvo Maskvoje“²¹¹, atseit, ten, kur buvo ir studentų sąjungos valdyba su Dovydaičiu priešakyje. Kadangi reikėjo veikti slaptai, be to, žinant Dovydaičio nusistatymą prieš bet kokią formalizmą, gal būt, nesiformalizuota nė atskiros vadovybės moksleiviams sudarymu. Pirmaisiais savo metais, ligi I pasaulinio karo, ateitininkai daugiau sudarė

bendros idėjos gaivinamą sąjūdį, kuriame organizacinei struktūrai mažai dėmesio buvo skiriama.

Savo atsiminimuose B. Žukauskas pateikia ir detalesnių žinių, kaip buvo veikiamas ano meto sąlygomis. Ne tik pagrindinio sąjūdžio vadovybė liko paslapy, bet ir atsilankantieji paskaitininkai buvo laikomi *incognito*, neskelbiama jų pavardžių. Moksleivių kuopeles jie „lankydavo tik kaip asmenys, vyresnieji vienišiai, kaip Jokūbas ar Jonas“. Savo paskaitose jie nurodėdavo „uždavinius ir kryptį“, bet „nepalikdavo jokios veikimo programos“. Neturint sistemingai išdirbtos programos, neįmanoma buvo „ir dirbti planingai“. Rūpinantis visų pirma auklėjimusi, susirinkimuose buvo skaitomi įvairiausio turinio referatai. „Planingai mokėmės tik Lietuvos istorijos“ — rašo B. Žukauskas. „Pamokas turėjome atsakinėti kuopelei. Traukdavome burtus, kas pamoką turėdavo atpasakoti“²¹¹. Gal kitur ir nebuvo taip tiesiog mokomasi Lietuvos istorijos, kaip Seinų ateitininkų kuopelė (jai priklausė B. Žukauskas), bet aplamai didelio dėmesio Lietuvos praeičiai buvo skiriama ir kitose ateitininkų kuopelėse. Kiek daug lietuviško istorinio susidomėjimo buvo Marijampolės ateitininkuose, yra rašęs ir V. Žemaitis. Besemiant stiprybės iš praeities, lūkesčiai buvo kreipiami ir ateitin. Nors apie nepriklausomybę buvo galima tik pasvajoti, bet buvo ryžtamasi, B. Žukausko žodžiais, „organizuoti stiprią ir sąmoningą opoziciją caro valdžiai“, „iškovoti tautai jai priklausomas teises“.

Reikia pabrėžti, kad krikščioniškasis pirmųjų ateitininkų entuziazmas anaipol nesmelkė jų lietuviško ryžto: krikščioniškasis auklėjimasis gaivino jų lietuviškąjį auklėjimąsi. Pasaulėžiūrinių Dovydaičio straipsnių susirinkimuose diskutavimas (kaip K. Žitkus tai liudijo Panevėžyje, taip V. Žemaitis — Marijampolėje) buvo siejamas su lietuvišku sąmoninimusi, domėjimusi Lietuvos istorija, rinkimu tautosakos, per atostogas bendravimu su kaimo jaunimu. Atsimenant anksčiau nupieštą to meto Lietuvos mokyklų vaizdą, savaime aišku, kad ateitininkų sąjūdis turėjo ir didelę tautinę reikšmę.

Be „Ateities“ žurnalo, ateitininkus moksleivius siejo kasmetiniai suvažiavimai. Kadangi tačiau jie buvo slapti, to meto spaudoj apie juos nėra žinių. Niekas ir vėliau jų nesurinko, tad ir stokojame dokumentinės medžiagos.

Sakysime, lieka atviras klausimas, ar dar prieš „Ateities“ pasirodymą, 1910 metais, įvyko ar neįvyko busimųjų ateiti-

ninku koks nors suvažiavimas. Lygiai neaišku ir dėl studentų, ir dėl moksleivių. Nenurodydamas šaltinių, E. Turauskas rašė, kad studentų sąjungos suvažiavimas 1910 vasarą įvykęs Kretingoje. Jame dalyvavę V. Jurgutis, S. Šultė, J. Galdikas ir Pr. Kuraitis. Nors pats E. Turauskas šių keturių žmonių susitikimą vadina I-ąja studentų sąjungos konferencija, iš tikrųjų šių „konferenciją“ galima laikyti tik neformaliu pasitarimu. Neaišku ir dėl moksleivių suvažiavimo 1910 metais. Pats Dovydaitis, nebeapsitikėdamas savo atmintimi po dvidešimt ir vėliau beveik trisdešimt metų, kaip sakytą, vienur rašė, kad pirmasis moksleivių ateitininkų suvažiavimas įvyko 1911 m.¹²¹², kitur prileido, kad gal jau ir 1910 m. jie buvo suvažiavę²¹³.

Beje, ir Kuraičio 1910.V.22 laiške Amerikon yra tokia užuomina: „Šią vasarą Lietuvoje bus pirmutinis Sąjungos (reikia suprasti: studentų — J.G.) susirinkimas, atstovų iš įvairių vietų. Tai bus pirmutinis *sui generis* lietuvių katalikų moksleivių, kaip tokių, susirinkimas. Svarbu, kad jis gerai pasisektų. Bus sulyginamai daug jame svietiškių studentų. Iki šiol susižinojome su įvairiais studentais tik per laiškus. Susirinkimas turės nutarti galutinai visas smulkmenas Sąjungos tolimesnio veikimo“. Deja, iš to plačiai užmoto suvažiavimo greičiausiai teišėjo E. Turausko minėtas keturių kunigų studentų susitikimas Kretingoje. Vėlesniuose savo laiškuose Kuraitis nebeminėjo jokio tais metais (1910) įvykusio katalikiškosios studentijos bei moksleivijos suvažiavimo.

Nepaisant Dovydaičio susvyravimo dėl 1910 ar 1911 metų, atrodo, patikimiausias lieka jau cituotas K. Bizausko liudijimas, kad I ateitininkų konferencija Kaune prel. A.Dambrausko bute („Draugijos“ patalpose) įvyko 1911 birželio pradžioje,²⁰⁶ nesgi tai yra paties šio suvažiavimo faktinio organizatoriaus liudijimas. Šį liudijimą aiškiai paremia ir E. Turauskas, pats jame dalyvavęs, be to, kaip minėta, vėliau rinkęs medžiagą ateitininkų istorijai. Apie šį suvažiavimą jis pateikia tokią informaciją: „Šioje konferencijoje buvo svarstomi pirmą kartą organizacijos įstatai, kurie vėliau kiekvienoje konferencijoje buvo taisomi bei tobulinami. Tų ranka rašytų — slaptų įstatų turėjo teisės laikyti vieną egzempliorių tik kuopos pirmininkas, kas buvo pažymėta tam tikram paragrafe. Šioje konferencijoje Pr. Dovydaitis kalbėjo tema iš religijos klausimų“²¹⁴. Vėlesniuose savo atsiminimuose E. Turauskas iš tos pirmosios konferencijos prisi-

minė E. Draugelį kaip „uniformuotą, šaunų, judrų“, o Dovydaitį kaip „paprastą, kuklų, bet gilų“²¹⁵.

Apie antrąją konferenciją (1912) šiek tiek žinių turime iš paties Dovydaičio laiško, 1912.VII. 10 rašyto Amerikon. Dėkodamas už gaunamą finansinę paramą, tame laiške jis prašo „išklausyt šį tą iš paskutinių svarbesnių jų (ateitininkų — J.G.) gyvenimo momentų, kuriuomi yra buvęs antras iš eilės visatinis susirinkimas Kaune 21 ir 22 birželio šių metų“²¹⁶. Svarbus šis sakinytis dėl to, kad jis 1912 metų suvažiavimą dokumentuoja kaip „antrą iš eilės“ ir tuo pačiu patvirtina, kad be reikalo vėliau Dovydaitis linko geriau pasitikėti kitų, o ne savo atmintimi, t.y., kad pirmojo ateitininkų suvažiavimo būta 1911, o ne 1910 m. Taip pat šiame Dovydaičio laiške svarbus patvirtinimas, kad studentų ir moksleivių konferencijos vyko atskirai. „Kadangi aukštesniųjų mokyklų studentams — ateitininkams paskirtas susirinkimas rugpiučio pradžioj, tai šin susirinkiman buvo kviesiti tik vidurinių mokyklų mokiniai at-kai“. Kaip toliau laiškas informuoja, į tą susirinkimą atvyko kuopelių atstovai beveik iš visų Lietuvos vidurinių mokyklų („kur tik lietuvių mokinių esama“): iš Palangos, Liepojos, Šiaulių, Telšių, Ukmergės, Kauno, Marijampolės, Veiverių, Vilkaviškio ir kt. Iš viso dalyvavo „apie 45 žmonės, taigi keturiskart daugiau nei per-eitą metų“. Suvažiavimas „labai gerai“ pavyko: „Daug kas buvo judinta, daug kas aptarta, išaiškinta, kaip kuopelių organizacijos, taip ir abelnuos 'Ateities' ir apie ją susispietuosios moksleivijos reikaluose“.

Kitos trys metinės moksleivių konferencijos vyko jau Vilniuje. E. Turausko liudijimu, III konferencija (1913.III.12) buvo dar gausesnė, o iš IV konferencijos 1914 m. („apie birželio mėnesį“) jis atsimeina „tiek, kad jau Dovydaitis, redaguodamas 'Viltį', tik karts nuo karto pasirodydavo ir pasakė vieną kitą kalbą“²¹⁷. V konferencija 1915 vasarą vyko taip pat Vilniuj, karui siaučiant jau Lietuvos žemėje. Į Vilnių buvo pasitraukę nuo vokiečių dauguma Sūduvos moksleivių ateitininkų. Marijampoliečių iniciatyva buvo susieškoti ir kitų mokyklų ateitininkai pradėti veiklai. 1915 pavasarį Vilniuj veikė jau kelios kuopelės. Jų veiklai suderinti ir buvo sušaukta konferencija. Nuo

1913 rudens Vilniuje gyveno ir Dovydaitis. Tačiau nepasireiškė, telkiant karo į Vilnių atbloktus moksleivius. „Karo pradžioje susispietus moksleiviams Vilniuj, neteko girdėti apie Dovydai-

tį, nes jis nedalyvavo nė 1915 m. konferencijoje“ (B. Žukauskas).

Dovydaitis stovėjo ateitininkų sąjūdžio priešakyje. Bet kiek faktiškai jis dirbo organizacinį darbą? E. Draugelis laiške M. Krupavičiui taip stačiai į šį klausimą atsakė: „Dovydaitis organizacijos reikalams netiko“¹⁷⁸. Kodėl „netiko“, Draugelis savo straipsnyje taip paaiškina: būdamas „užsidaręs savyje ir savo didelės bibliotekos sienose“, Dovydaitis „nemėgo ir nenorėjo tiesioginiai santykiauti su draugais moksleiviais: eiti į jų tarpą, organizuoti kuopeles, skyrius, šaukti suvažiavimus, juose kalbėti einamais klausimais, sakyti ugingas kalbas ir t.t. To jis nedarė, nes netiko tokiam darbui. Jo darbas buvo svarbesnis, pvz., sunkios artilerijos (suprask: ideologinių straipsnių — J.G.) paruošimas būsimai pėstininkų, kavalerijos ar tankečių atakai“. Kaip toliau Draugelis informuoja, organizaciniais reikalais rūpinosi kiti: „Aš ir mano mokiny s a.a. Vytautas Endziulaitis, sesuo Magdalena, P. Radzevičia, P. Grajauskas, Janulis, K. Bizauskas ir vėliau ištisa eilė užsidegėlių jaunuolių atliko kitą darbą. Mes, lyg kregždės, skraidėm po Lietuvą, kūrėm ateitininkų kuopeles, organizavom rajonus, instruktavom ir t.t.“⁹⁰.

Tuo būdu ateitininkų sąjūdžio vadovybę Dovydaitis buvo pasidalijęs su E. Draugeliu (savo „artimiausiu ir mylimiausiu draugu“, kaip jį vadino 1911.XI.23 laiške Amerikon): Dovydaitis telkėsi į „Ateities“ redagavimą, o Draugelis suko organizacinį ratą.

Žinoma, iš tolimos Maskvos nė Draugeliui nebuvo įmanoma jau taip kregžde po Lietuvą skrajoti. Vietoje faktinis centras natūraliai buvo Kauno moksleiviai ateitininkai, kurių pirmininkas K. Bizauskas administravo „Ateitį“ ir, ją išsiuntinėdamas į mokyklas kuopoms, savaimė mezgė ir organizacinį ryšį; šventadieniais ir pats retkarčiais nuvažiuodavo aplankyti kitų miestų ateitininkus. Tuo pagrindu, matyt, St. Yla ir įrašė K. Bizauską „Ateitininkų vadove“ (p. 116) pirmuoju moksleivių ateitininkų centro pirmininkų sąrašė.

Centrui esant Maskvoj, o pačioj Lietuvoj teturint moksleivines pajėgas, ypatingas ateitininkų sąjūdžio globėjo vaidmuo teko kan. Povilui Dogeliui. Tai pripažįsta ir E. Draugelis: „Be to mūsų globėjo vargu mums taip sklandžiai būtų vykę plėsti organizacijos tinklą visame krašte“. Kuklus kan. P. Dogelio butelis „mums buvo svarbiausiu centru. Ten neįžvelgė budri

maskolių žandaro akis. Ten buvom pavalgydinami, o reikalui ištikus, ir apnakvinami“⁹⁰. Dėl tokio nuoširdaus, vaišingo ir rūpestingo ateitininkų globojimo „mes jį vadindavome ateitininkų tėvu - motina“ (E. Draugelio 1969.III.9 laiškas).

Tai patvirtina ir kiti. Pvz., P. Spėtyla, turėdamas galvoj aną ateitininkų kūrimosi laikotarpį, rašo: „Ateitininkijos dvasinis vadas buvo ir liko Pr. Dovydaitis, o ateitininkijos organizacinis spiritus movens buvo ir liko kan. P. Dogelis“ (spiritus movens, aišku, ta prasme, kad teikė savo paramą bei globą E. Draugeliui ir kitiems ateitininkų teikėjams). Panašus ir B. Žukausko įspūdis: „Nors Dovydaitis laikomas ateitininkijos tėvu, bet man atrodo, kad bent prieš I pasaulinį karą ar ne daugiau ateitininkais rūpinosi kan. P. Dogelis“.

Visai patikima, kad Dovydaitis, nors ir stovėdamas ateitininkų sąjūdžio priešakyje, organizacinius reikalus buvo pavedęs E. Draugeliui. Vis dėlto ir jis pats ne taip jau visai nuošaliai nuo šių reikalų stovėjo, kaip galėtų atrodyti iš anksčiau cituotų Draugelio ir kt. žodžių. Po atskiras mokyklas Dovydaitis greičiausiai iš tikro nevažinėjo. Tačiau vasaros atostogų metu ateitininkų reikalais ne kartą pėsčiomis vyko į Kauną, kaip liudija kan. P. Dogelio atsiminimai. Rūpinosi ir sąjūdžio „materialine baze“, kaip matyti iš jo padėkos laiško Amerikon už finansinę padėką. (Gauti pinigai buvo sunaudojami apmokėti kelionės išlaidas instruktoriams į kuopas ar neturtingiems moksleiviams atvykti iš provincijos į metinius suvažiavimus; taip pat vienam antram neturtingam moksleiviui suteikta asmeninė pašalpa, nes „Motinėlė“ stipendijas skyrė tik studentams.) Aktyviai Dovydaitis dalyvavo ir metiniuose suvažiavimuose — konferencijose. Ne tik straipsniais „Ateityje“, bet ir gyvu žodžiu jis gaivino sąjūdžio dvasią. Retoriškai jo kalbos nebuvo puošnios, bet jos veikė klausytojus gilia tikėjimo jėga.

Kan. P. Dogelis savo atsiminimuose aprašo tokį atvejį. Vienąkart susirinkimo dvasia buvo „kaip ir prislėgta“ dėl „Aušrinės“ ir kitų nuolatinio ateitininkų puldinėjimo. Reikėjo sustiprinti visų dvasią. Ir tai atliko Dovydaitis, kuris, mėgdamas sėdėt nežymioj vietoj, ir tą kartą sėdėjo „kambario kertelėje“. Prabilo jis tada: 'Draugai, niaukiasi dangus, juodas debesis kyla ant mūsų padangės. Bet mes nesibijokime. Su mumis Dievas.' Toliau jis išnagrino ateitininkams daromus priekaištus ir nurodė, kaip reikia juos atremti, pasitikint Dievo pagalba. Visus

savo žodžiu Dovydaitis sujaudino, jautrusis K. Bizauskas net iki ašarų susigraudino ir nusiraminti išėjo iš salės. Prisimindamas po daugelio metų šią Dovydaičio „įspūdingą kalbą“, kan. P. Dogelis liudija, kad aplamai, kai ateitininkų atstovai iš kitų miestų suvažiuodavo Kaunan į metines konferencijas, „daugiausia užimponuodavo Dovydaitis“²¹⁸.

Žinoma, joks vadas negali pats lygiai visko aprėpti. Visų pirma užimtas „Ateities redagavimu ir jai straipsnių rašymu, Dovydaitis organizaciniuose reikaluose turėjo kitais remtis. Daug jaunų idealistų, kuriuos buvo uždegęs, talkino jam ir E. Draugeliui. Šis pastarasis, artimiausias bendradarbis ateitininkų sąjūdžio telkime, be klausimo pripažįsta Dovydaitį kaip „pirmąjį tėvą“, arba teisingiau — vadą“⁹⁰. Ir pirmuosius ateitininkus globojusio kan. P. Dogelio liudijimu, Dovydaitis „vadovavo visam ateitininkų judėjimui“²¹⁹.

Didelį autoritetą Dovydaitis turėjo visoj to meto ateitininkiškojo moksleivijoje. Jei jau iš raštų jo figūra panevėžiečiams ateitininkams buvo milžiniškai išaugusi, tai dar labiau jo autoritetas iškilo, kai pasiekė gandai, kad jis stačiai nuo žagrės vienais penketukais išlaikęs brandos egzaminus. „Tiems gandams šventai tikėjome, ir mūsų akyse Dovydaitis buvo virtęs legendine būtybe“ (K. Žitkus). Bet nemažiau jis buvo autoritetas ir tiems, kurie jį artimai pažinojo. Tos pačios Višakio Rūdos parapijos V. Sruoginis, 1911 - 12 m.m. pirmininkavęs Veiverių ateitininkams, savo atsiminimuose rašo: „Dovydaitis su savo gabumais, išsilavinimu, kietu savo asmeniniu gyvenimu, katalikiška praktika buvo autoritetas, kuris galėjo patikti ar nepatikti, bet kuriam priekaištų negali padaryti. Jis buvo pralenkęs kitus visa galva“⁸⁰.

IV

DOVYDAITIS — ATEITININKŲ VYRIAUSIAS VADAS (1921 - 1927)

1. Ateitininkai nepriklausomos Lietuvos pradžioje

I pasaulinis karas sukrėtė ir ateitininkų sąjungą. Lietuvos mokyklas evakuojant į Rusiją, ten pasitraukė ir moksleivijos bei inteligentijos dauguma. Dovydaitis pasiliko Lietuvoje, kur vokiečių okupacinis režimas užgniaužė kone bet kokią lietuvišką visuomeninę veiklą. Ir ateitininkų slaptų kuopelių teišsilaikė viena antra, daugiau vegetuodamos, negu tikrai gyvuodamos. Vilniuje 1916 m. ateitininkų kuopelę sutelkė kapelionas kun. M. Reinys (tos kuopelės vėlesniojo pirmininko T. Sereikos informacija). Kauno „Saulės“ gimnazijoje vyresnieji moksleiviai buvo taip pat sudarę mažą ateitininkų būrelį, darydavusį susirinkimus pas kapelioną kun. dr. K. Šovą. 1917 pavasarį buvo šapirografu išleidę net laikraštėlį „Jaunos Nuomonės“, kurio egzempliorių įteikė ir direktoriui Dovydaičiui²²⁰. Gal ir dar poroj gimnazijų išliko negausios ateitininkų kuopelės. Tačiau veikta ne tik slapta, bet ir „partizaniškai“, be centrinės vadovybės.

Priešingai, Rusijos lietuvių išsivijoj ateitininkai sutelkė per 700 narių ir išvystė itin plačią veiklą, didžiai reikšmingą ateitininkijos istorijoje, bet šiai knygai nebepriklausančią. 1916 vasaros konferencijoje Voroneže sujungti bendron veiklon studentai ir moksleiviai, sudaryta centrinė vadovybė, nutarta leisti „Ateities Spinduliai“. Pagaliau po 1917 vasario mėn. revoliucijos buvo galima iš pagrindžio išeiti į viešumą. Voroneže birželio 2-13 įvyko pirmoji vieša ateitininkų konferencija, vadinama didžiąja. Šioje konferencijoje buvo plačiai apsvarstyti ateiti-

ninkams laiko keliamieji uždaviniai ir išrinkta visai organizacijai vadovauti 7 asmenų centro taryba, pirmininkaujama Antano Matulaičio (1896 - 1920, Steigiamojo seimo narys, karininkas, savanoriškai išėjo į frontą ir sužeistas mirė). Tačiau netrukus bolševikų perversmas paskandino Rusiją į chaosą ir terorą. Lietuviams labiausiai rūpėjo kaip galima greičiau grįžti tėvynėn ir kurti nepriklausomą valstybę.

Ateitininkų centro taryba 1918 balandžio mėn. delegavo savo narį B. Žukauską vykti Lietuvon ir ten sudaryti Likvidacinę - organizacinę komisiją, kuriai pagal vardą buvo numatytas dvejetainis uždavinys: likviduoti Rusijos ateitininkų veiklą ir suorganizuoti Lietuvos ateitininkus. Tokia komisija buvo sudaryta Vilniuje iš grįžusiųjų iš Rusijos ir iš Lietuvoje likusiųjų ateitininkų. Ši komisija ir buvo laikinasis ateitininkų centras. Iš pradžių ją sudarė B. Žukauskas, kun. M. Krupavičius, M. Gruzdaite,

A. Krakauskas, St. Dabušis ir Vilniaus moksleivių pirmininkas T. Sereika. Vėliau jos sudėtis kelių kartų keitėsi. Tuo metu, kai ši komisija 1918 gruodžio 28 Vilniuje sušaukė konferenciją,

B. Žukausko atsiminimu, komisijoje buvo T. Sereika, A. Juška (vėliau kunigas, jaunas miręs), L. Krakauskaitė (vėliau prof. M. Kaveckio žmona), Valterytė ir kt. 1918.XII.28 konferencija visų pirma buvo reikšminga tuo, kad galutinai sujungė iš Rusijos grįžusius ir Lietuvoje likusius ateitininkus. Nors susisiekimo sąlygos buvo sunkios, vis dėlto konferencijoje dalyvavo apie 60 atstovų. Išrinkta 7 asmenų centro taryba, bet nėra žinių, kas ją sudarė²²¹. Savo veikla ji nepasižymėjo, nes kaip tik tuo metu prasidėjo laisvės kovos. Ir pati ši konferencija vyko dramatinėmis aplinkybėmis: į Vilnių artėjo bolševikų raudonoji armija, o pačiame Vilniuje lenkai ruošėsi iš vokiečių perimti valdžią. E. Turauskas apie šią konferenciją rašė: „Pats pamenu tą konferenciją kaip pasmerktųjų, jei ne mirčių, tai bent ilgų metų kalėjimui, susirinkimą“²²². Priešingai, šiai konferencijai pirmininkavęs B. Žukauskas ją atsimena kaip būdingą „kovos ryžtu“, nes „daugumas ateitininkų, grįžę namo, po savaitės kitos išvyko savanoriais“.

Kita ateitininkų konferencija buvo sušaukta Kaune 1919 gruodžio 29 - 31. Joje išrinktai centro tarybai pirmininkavo Domas Micuta, o nariai buvo V. Jasaitis, J. Leimonas, P. Spėtyla, Vl. Kateiva iš Kauno, J. Česaitytė ir J. Aperavičius iš provincijos (buvo nutarta 5 narius skirti Kaunui ir 2 provincijai). Sa-

vo pareigas ji ėjo dvejus metus. Buvo spaudoj nusiskundimo ir šios tarybos nepakankamu veiklumu, ypač iš pradžių. Tačiau laisvės kovų metais organizacinis veikimas buvo ne tik sunkus, bet ir antraeilis reikalas. Lenkams 1920 m. puolant Vilnių, ateitininkų centre neliko nė vieno žmogaus — visi išvyko ginti tėvynės. Labai daug ateitininkų, net nuo IV klasės, paliko gimnazijos suolą ir stojo savanoriais į kariuomenę. Daug jų, baigę karo mokyklą ir tapę karininkais, ir nebegrižo į paliktąsias gimnazijas. Taip pat daugelis jungėsi į valstybės kuriamąjį darbą Steigiamojo seimo rinkimams (1920 pavasarį) besiruošiant, vyresnieji metėsi ir į politinę veiklą. Apibendrinamas to meto padėtį, D. Micuta konstatavo: „Tuo metu mažai buvo laiko ideologiniam darbui, svarbiausia buvo karo frontai ir mitingai“.

Dovydaitis tais metais nepasireiškė ateitininkiškoj veikloj. Nedalyvavo nė pirmosiose dviejose pokario konferencijose (1918 ir 1919). Tačiau tai nereiškia, kad jis nesekė ateitininkų veiklos, ja nesidomėjo. Nors D. Micuta neatsimena Dovydaičio „kaip kviesto paskaitininko“, bet atsimena jį „dažnai sėdintį prie stalo mūsų tarpe“. Gal būt, daugiau ar mažiau Dovydaitis buvo ir primirštas: karo metu jis buvo pasilikęs Lietuvoje, o dauguma buvo išvykę Rusijon. „Iš Rusijos grįžusiems ateitininkams bene didžiausias autoritetas buvo V. Endziulaitis, K. Bizauskas, M. Krupavičius ir kiti“ — laiške pastebi B. Žukauskas ir toliau priduria: — „Dovydaičio neprisimenu tuomet kuo nors pasireiškusio“.

Vėl į viešumą Dovydaitis išėjo I kongrese, sušauktame Kaune 1920 rugpiūčio 1-8 paminėti ateitininkų dešimtmečiui: VIII.4 jis skaitė paskaitą religijos ir mokslo santykių tema, o VIII.7 baigiamajame posėdyje kalbėjo apie ateitininkų pasaulėžiūros pagrindus ir ateitininko idealą. Nutarus organizuoti begausėjančius sendraugius, kongresas VIII.5 tam reikalui išrinko Dovydaitį su E. Draugeliu ir kun. M. Morkeliu. Nors jie to meto „Ateityje“ (1920, Nr. 4-5, p. 152) pavadinti „Ateitininkų sendraugių susivienijimo“ valdyba, greičiau tai buvo tik organizacinė komisija.

Vadovybės rinkimų I kongresas nevykdė, paliko tą pačią D. Micutos vadovaujamą Ateitininkų centro tarybą, kuri buvo suruošusi šį kongresą. Tuomet dar nebuvo skirstymosi į moksleivius, studentus ir sendraugius — nuo Rusijos meto buvo veikama bendrai. Sendraugiai dar išvis nebuvo atskirai susitelkę,

nors tas reikalas buvo keliamas nuo 1918 m. konferencijos. Lietuvių katalikų studentų sąjunga „oficialiai laikėsi to vardo ligi 1921“ (St. Yla, Ateitininkų vadovas, p. 22), bet iš tikro ji daugiau tik formaliai egzistavo. Kaip atskiras vienetas, studentai ateitininkai ryškiau pradėjo telktis tik nuo 1921 m., pasibaigus laisvės kovoms ir pradėjus steigti aukštosioms mokykloms. Tuo tarpu moksleivių skaičius nuo pat nepriklausomos Lietuvos kūrimosi buvo nemažas ir sparčiai augo: besikuriančiose mokyklose kūrėsi ir ateitininkų kuopelės, globojamos kapelionų, kurie didele dalimi atstojė ir centrinės vadovybės neaiškų buvimą (iš pradžių) ar nepakankamą vadovavimą (vėliau). Ateitininkiškoji veikla savaime daugiausia buvo nukreipta į moksleivius, nes faktiškai jais ir rėmėsi. Todėl anuometinė Ateitininkų centro taryba vėlesnėj spaudoj ligi šiolei dažnai vadinama tiesiog moksleivių centro valdyba. Tačiau formaliai, kaip buvęs jos pirmininkas D. Micuta laiške pabrėžė, ši taryba „nebuvo tik 'moksleivių'“.

Organizacinę ateitininkų diferenciaciją buvo reikšminga kitais metais po I kongreso sušaukta Kaune 1921 rugpiūčio 6-8 bendra studentų ir moksleivių konferencija. Vos įsisteigus Aukštiesiems kursams, 1920 sausio mėn. jų klausytojai ateitininkai sudarė L. Kenstavičiaus pirmininkaujamą būrelį — pirmą studentų ateitininkų vienetą nepriklausomoj Lietuvoj. Dar neturint savo universiteto, daug lietuvių vyko studijoms į užsienį. Ypač daug jų susitelkė Berlyne. Ten studijuojančius ateitininkus 1921 m. suorganizavo D. Jasaitis. Kaip didžiausio studentų ateitininkų sambūrio pirmininkas, jis buvo išrinktas eiti ir centro pirmininko pareigas. 1921.VIII.6 - 8 konferencijoje studentai formaliai įkūrė Studentų ateitininkų sąjungą ir priėmė jos įstatus. Tuo būdu susidarius dviem ateitininkų sąjungoms su atskiromis centro valdybomis, šioj konferencijoje buvo nutarta ligtolinę Ateitininkų centro tarybą reformuoti — pakeisti Vyriausiąją ateitininkų tarybą, sudaroma iš moksleivių organizacijos ir studentų sąjungos pirmininkų ir iš trims metams abiejų sąjungų konferencijos renkamo tarybos pirmininko. Vyriausios ateitininkų tarybos pirmininku ši bendroji moksleivių ir studentų konferencija išrinko Pr. Dovydaitį. Šioj konferencijoje jis aktyviai dalyvavo ir skaitė paskaitą tema „Šių dienų mokykla ir ateitininkai“²²³.

2. Dovydaitis ateitininkijos priešakyje (1921 -27)

Tuo būdu nuo 1921 m. pusės Dovydaitis vėl formaliai atsistojo ateitininkų priešakin ir jame išbuvo šešerius metus, kol Palangos reorganizacinė konferencijoj 1927 m. jį pakeitė Šalkauskis.

Per tą laiką pasikeitė tik ateitininkijos priešakyje stovinčiojo titulas. 1921 m. bendroj moksleivių ir studentų konferencijoj Dovydaitis buvo išrinktas Vyriausiosios ateitininkų tarybos pirmininku. Nors iš seno buvo paliktas „tarybos“ žodis, faktiškai turėta mintyje „valdyba“, nes tai buvo vykdomasis, o ne patariamasis organas. Todėl, kaip buvo numatyta, po trejų metų vėl sušaukus bendrą ateitininkų konferenciją Kaune 1924. VIII.18-19, jau kalbėta apie Vyriausiąją ateitininkų valdybą. Šįkart joje dalyvavo jau ir sendraugiai. Slaptu balsavimu šios valdybos pirmininku buvo perrinktas Dovydaitis. Be trijų sąjungų pirmininkų, padėti Vyriausiosios ateitininkų valdybos pirmininkui buvo išrinktas ir jos sekretorius (dr. J. Sakalauskas). Iš šios konferencijos aprašo (A. Keblaitis, Bendroji ateitininkų konferencija, Ateitis, 1924, Nr. 7-9, p. 366 - 370) neaišku, kiek formaliai tai viskas buvo atlikta. Bet ką ši konferencija faktiškai atliko, formaliai buvo pravesta II kongrese (1925), priėmus Vyriausiojo ateitininkų organo statutą. Šis statutas patvirtino, kad Vyriausiąją ateitininkų valdybą sudaro penki asmenys: ateitininkų vadas, generalinis sekretorius ir moksleivių, studentų ir sendraugių sąjungų pirmininkai. Vietoj „vado“, pakeitusio „pirmininką“, buvo siūlomas ir „prezidentas“. Ne kartą anksčiau „Ateityje“ Dovydaitis buvo tituluojamas ateitininkų „prezidentu“²²⁴. Ir 1924 m. bendrosios konferencijos apraše buvo rašoma, kad „ateitininkų prezidentu, slaptu balsavimu, vėl išrinkta prof. P. Dovydaitis“. Matyt, „prezidento“ titulas buvo jau beįsipilietinęs, bet kongreso balsų dauguma jį atmetė.

Pačiam Dovydaičiui, žinoma, titulas mažai rūpėjo, kaip visi formalizmai. Pvz., ką tik po II kongreso, kuriame iš „pirmininko“ tapo „vadu“, savo pokongresinį straipsniuką „Ateityje“ (1925, Nr. 7-8, p. 321 - 322) iš seno pasirašė: At-kų Vyriausios Valdybos Pirmininkas. Beje, ir šiame sename titule sukeista pirmųjų dviejų žodžių eilė. Smulkmenos, bet būdingos tuo, kad dokumentuoja Dovydaičio „nesismulkinimą“ smulkmenomis. ..

a. Kiti jau buvo laikai, kai Dovydaitis antrą kartą perėmė ateitininkų vadovybę. Apgynus Lietuvai savo nepriklausomybę, krašte vyko entuziastiškas laisvo gyvenimo kūrimas. Jame ateitininkai taip pat reikšmingai dalyvavo, kaip itin gausiai buvo savanoriais dalyvavę laisvės kovose. Pats Dovydaitis dar laisvės kovų metu buvo trumpam atsistojęs prie Lietuvos vairo. Steigiamasis seimas respublikos prezidentu išrinko vieną pirmųjų ateitininkų A. Stulginskį. Daug kitų ateitininkijos veikėjų, išėję į politinį gyvenimą, užėmė ministrų (E. Draugelis, K. Bizauskas, L. Bistras, M. Krupavičius, VI. Jurgutis, V. Čarneckis, Z. Starkus, M. Reinys ir kt.) ir kitas valdžios vietas. Svarbiausia, lietuvių šviesuomenės nukrikščionėjimo banga buvo atlaikyta ir sulaikyta: nors vyresniojoje kartoj tebevyravo indiferentizmas, bet jaunime į pačią stipriausią organizaciją sparčiai augo ateitininkai.

Tačiau, kaip paprastai gyvenime, vienus rūpesčius pakeičia kiti: vienoms problemoms besisprendžiant, iškyla naujos. Eidami į visuomeninį - politinį gyvenimą, ateitininkai laimėjo daug įtakos Lietuvos visuomenėje. Tačiau, besikreipiant į visuomeninį darbą, iškilo pavojus jame per daug pasinerti. Todėl jau 1922 m. moksleivių konferencijoje skaitytoj paskaitoj „Mes ir visuomenė“ Pr. V. Raulinaitis įspėjo: „Netolima praeitis mums parodė, kad ateitininkai per daug buvo išpolitikavę ir nukrypę į praktinę gyvenimo pusę, nebeturėdami laiko užsiimti savo tiesioginiais darbais — save auklėti krikščionybės moksle ir ruošti tinkamais Tėvynės darbininkais: Dabar tad kuo mažiausia politinės kovos, jeigu jau nebegalima būtų visai jos atsisakyti; kuo daugiau imkimės save lavinti, šarvuoti mokslu ir tik išmokę ir išsilavinę eiti į visuomenę, kitiems kelią parodyti...“²²⁵

Su kokių nusiteikimu Dovydaitis grįžo į ateitininkų priešakį? Pagrindinį jo rūpestį, gal būt, taikliausiai išreiškė moksleivių konferencijoje 1923.VI.29 - VII.1 jo skaitytos paskaitos tema: dvasios kultūra. Tą pavojų, prieš kurį įspėjo Pr. V. Raulinaitis, Dovydaitis dar anksčiau buvo numatęs. Kai visus traukė plačiai atsivėrę viešojo gyvenimo uždaviniai, Dovydaičiui rūpėjo, kad kasdieniniuose Mortos rūpesčiuose „daugeliu dalykų“ nebūtų nustelbta tai, ko „reikia tik vieno“ (Luko 10, 41-42), būtent savo pačių krikščioniškumo — gyvo santykio su Kristumi. Tai tas pats rūpestis, kuriuo Dovydaitis degė visą laiką. Bet

naujomis sąlygomis tas rūpestis įgijo naują akcentą. Mažiau bebuvo aktualu ginti Kristų nuo „antikristiškųjų puolimų“, nes jie buvo ir sumažėję, ir mažiau ką beveikė. Tačiau nemažiau liko aktualu, kad tikrai Kristumi gyventų patys tie, kurie jo vardu eina į visuomenę. Pagal tai galime konstatuoti ir Dovydaičio temų atitinkamą pasikeitimą. Pradžioje, prieš I pasaulinį karą, jo raštuose perdėm vyravo apologetiniai straipsniai. Vėliau, nepriklausomybės metais, juos pakeičia gausūs hagiografiniai rašiniai, rodantys įvairius šventųjų pavyzdžius.

Dar prieš grįždamas ateitininkų priešakin, Dovydaitis „Ateityje“ (1921, Nr. 1-3, p. 1-8) paskelbė straipsnį „Dešimt metų ir kaip toliau“, kurį galima laikyti jo ateitininkiška programa (jis pats tai vėliau nurodė²²⁰). „Privalom siekti šventaisiais būt“ — pabrėždamas skelbė Dovydaitis ateitininkams šiame straipsnyje. Esame krikščionys, todėl ir neturi mums likti svetima „nieko, ką krikščionys kuomet nors kilniausia yra pasiekę“. Priekaištaujama, kad krikščionybė neįsigyvenusi į mūsų tautos žmonių dvasią. Į tai, „jei mes tikrai branginame Kristų, privalom drąsiai atsakyti: štai mes būsim šventaisiais“. Amžių būvyje šventumo požymiai yra keitęsi. Jais laikyta ir kraujo praliejimas kankiniu, ir vienuolinis gyvenimas, ir misionieravimas. Mūsų amžių bus pripažintas naujas šventumo požymis

— „inteligentinis Kristaus dvasios darbas šių dienų visuomenėje“. Daug kalbama apie „inteligentinį visuomenės darbą“ ir apie jam pasirengimą. Bet reikia, kad „tas visas darbas būtų atliekamas šventybės pagrindu“. Kelias įsigyventi į Kristų ir jį savyje įgyvendinti — tai „švenčiausioji eucharistija“, kuri yra „visos Kristaus tikinčiųjų draugijos centras, žmonijos atsinaujinimo sąlyga, šventybės pradas“. Tai ateitininkams „privalo pirmoj eilėj parūpt“, žengiant į naują veiklos dešimtmetį. „Prie daugiau ar mažiau uoliai dirbtų pereitąjį dešimtmetį Mortos darbų darbelių, antrąjį dešimtmetį žygiuodami, pridėkim ir Marijos darbo“. Nepamiršti Marijos darbo — tai įsisąmoninti: „Ateitininkų būrelių gyvenimas nuo šios dienos privalo būt grindžiamas pirmiausia eucharistiniais pagrindais. Eucharistinis gyvenimas juose privalo būt taip pat ir viršūnė. Trumpai tariant — ateitininkai eucharistininkais! Štai jums, draugės draugai, naujas obalsis, žengiant į naująjį dešimtmetį, gyvai išaugęs iš senojo obalsio ir į jį vedas... Drąsiai į šventybės idealą vietinteliu tikru keliu. Gyvuokime, ateitininkai eucharistin-

kai! ! !“. Šiais žodžiais baigiamas straipsnis, dar pažymint, kad jis buvo parašytas 1920 m. Didįjį Ketvirtadienį, „Šv. Eucharistijos įstatymo dieną“.

Šis budėjimas, kad Kristaus dvasia kuo gyviau žerėtų viską Jame atnaujinti pasiryžusiuose ateitininkuose, ir sudaro ryškiausią Dovydaičio kaip ateitininkijos vado bruožą. Religinė tematika dominavo visose Dovydaičio paskaitose bei kalbose. Dalyvavo jis visur, kur tik buvo kviečiamas; gi kur dalyvavo, ten ir kalbėjo. Plačias ateitininkų mases siekė Dovydaičio žodis, skatindamas į krikščionišką idealą. Žinoma, visus padaryti „ateitininkais eucharistininkais“ liko daugiau idealinis siekis. Faktiškai reikėjo pasitenkinti eucharistininkų būreliais, įsteigtais tiek moksleiviuose, tiek studentuose.

Stovėdamas besikuriančio ateitininkų sąjūdžio priešakyje, Dovydaitis visų pirma pasireiškė kaip idėjinis vadas, kuris savaisiais „Ateities“ straipsniais tiesė sąjūdžiui dvasinius pagrindus. Antrąkart atėjęs ateitininkijos priešakin, Dovydaitis nebesireiškė tokia idėjine vadovybe. Minėtasis straipsnis, pateikęs ateitininkams naujo dešimtmečio šūkį visiems tapti eucharistininkais, faktiškai liko vienintelis reikšmingesnis Dovydaičio straipsnis ateitininkiškosios ideologijos klausimais per visą dešimtmetį. Kaip sakytą, tą straipsnį jis parašė dar anksčiau, negu perėmė ateitininkijos vadovybę. Per tuos šešerius metus, kuriais jis stovėjo organizacijos priešakyje, ateitininkai iš jo tesulaukė vos trejeto smulkių (2-3 puslapių) straipsniukų. Visi tie straipsniukai ribojasi tik paprastu paraginiu pažinti savąsias idėjas ir jas vykdyti. „Jaunime, turėk idėją“ (Ateitis, 1922, Nr. 1-3, p. 3-5) straipsniukas kviečia ateitininkus „būt jaunimu su aukštomis idėjomis ir kilniais idealais“. Kaip pati antraštė rodo, tokio pat pobūdžio yra ir antras straipsniukas „Ateitininkų jaunime, pažink savo uždavinių svarbą ir kilnumą“ (Ateitis, 1924, Nr. 7-9, p. 337 -339). Raginamojo pobūdžio yra ir trečiasis straipsniukas „15-kos metų kongresas ir kas toliau...“, kurį Dovydaitis parašė II kongrese (1925) perrinktas ateitininkų vadu ir kurį pasirašė ne tik vardu, pavarde, bet ir organizaciniu titulu.

Šį bene vienintelį oficialų Dovydaičio žodį ateitininkijai, kuriuo jis pradėjo naują kadenciją, platėliau perteikiame dėl to, kad šis žodis paryškina jo antrajam dešimtmečiui skelbtą „ateiti-

ninku eucharistininkų“ šūkį. „O kas gi toliau?“ — klausia autorius ir taip į šį klausimą atsako: „O toliau ateitininkijos pradėtasai darbas turi eit kas kart vis rimčiau, vis giliau, vis kilniau“. Ir atšventus 15 metų sukaktį, reikia šia kryptimi žengti „kas metai, kas mėnesis, kas diena“, nes „nežengti tolyn — tai jau trauktis atgal“. Išėjus iš 'katakombų' ir laisvėj gyvenant, „niekam nėra jokio pasiteisinimo nedaryti pažangos, savuosius principus gyvendinant“. O jaunoj valstybėj „darbo daugybės, neatiidedamo darbo!“, nes „mes dar tik naujakuriai“. „Mums reikia ne tik laikinosios pastogės, bet ir padorių kultūringos valstybės rūmų“. Tai ir kelia ateitininkams uždavinį „iš savęs padaryt tvirtas, kaip uola, medžiagas mūsų valstybės pagrindams atremti ir jos rūmų sienoms išvesti“. Gali atrodyti, kad vienas asmuo valstybėj tėra „menka, nedaug tereiškianti dulkelė“. Bet ir kiekiausia statybinė medžiaga, kaip cementas, sudaryta iš smulčiausių dalelių. Sumaišytos su kita medžiaga ir suvilgytos vandeniu, tos dalelės sudaro uolos kietumo medžiagą. „Tat, ateitininkija, būkime ir mes tokiomis cemento dulkelėmis mūsų visuomenėj ir, gaivindamiesi iš Aukštybių tekančio šaltinio vandeniu, drauge su ta visuomene sudarykime tokią tvirčiausią mūsų valstybės rūmų medžiagą, kurią jokios išorinės jėgos nebesugriautų“. O jei nevienas paklaustų, ką jam šį momentą daryti, „atsakymas trumpas: atlik savo pareigą... Cementuok, kas iškrikę, gamink tvirčiausią medžiagą Lietuvos valstybės rūmams, kuriuose būtų ne tik visi žemiškos valstybės patogūs įtaisymai, bet ir Dieviškos Valstybės Rūmų jaukumo!“. Tokiais žodžiais Dovydaitis baigia savo kreipimąsi į ateitininkus, kad nė vienas nepamirštų „nė valandėlei“ esąs ateitininkas, dėl to savo darbus matuotų ne „momento matu“, save pateisintų „ne tik dabarty, bet ir ateity“.

Formaliai imant, tai tik skatinamasis, bet ne programinis žodis. Bet ateitininkų valstybinio vaidmens kėlimu šis straipsniukas rodo, kad Dovydaitis anaip tol nemanė užsimerkti prieš visuomeninius uždavinius ir turėti prieš akis tik asmeninį tobulumą, kai antrojo dešimtmečio šūkiu skelbė visų tapimą eucharistininkais. Taip pat šis straipsniukas netiesiog rodo ir tai, kad Dovydaitis pasitikėjo, jog asmens gyvenimas Kristumi jau savaime jam teikia atsakymą į visus klausimus: kas tikrai krikščioniškai gyvena, tas žino savo pareigas ir visuomenėje bei valstybėje.

Todėl, tur būt, Dovydaitis ir nejautė reikalo konkrečiau plėtoti ateitininkų ideologiją, antrą kartą stojęs ateitininkų priešakin. Kai sąjūdžio kūrimo metais Dovydaitis ėmėsi apologetinių temų atsiriboti nuo nekrikščioniškųjų pažiūrų, apologetinė tematika savaime jį darė ir sąjūdžio ideologą. Dabar gi, be minėto raginamųjų žodžių trejeto, Dovydaitis savo vadovavimo metais ateitininkiškoj spaudoj tepaskelbė keletą šventųjų ar šiaip žymesnių katalikų biografijų. Šios biografijos pajvairino „Ateitį“ ar „Naująją Vaidilutę“, bet ideologinės reikšmės neturėjo. Šiuo atžvilgiu antruoj savo ateitininkijai vadovavimo tarpsniu Dovydaitis nebedavė ateitininkijai to, ką buvo davęs sąjūdžio pradžioje.

Žinoma, tai lėmė ir išorinės aplinkybės. Pirmą kartą Dovydaitis buvo visą širdį įdėjęs savo redaguojamon „Ateitin“. Dabar gi visą laiką, kuriuo antrąkart vadovavo ateitininkams, jis nešė keturių žurnalų redagavimo našą. Atsidėti ateitininkų ideologijos tolimesniam konkrečiam plėtojimui jis paprasčiausiai neturėjo nė laiko.

b. Ateitininkų vado pareigas Dovydaitis neginčijamai vykdė su apaštališku uolumu, kiek tai reikė jo paties atsidėjimą savo įkurtam sąjūdžiui. Krikščioniškai tiesai skelbti jis lygiai rado laiko tiek mažuose būreliuose, tiek didžiuosiuose suvažiavimuose.

Tie šešeri metai (1921 - 27), kuriais Dovydaitis vadovavo ateitininkijai, jos istorijoje buvo tikras sąjūdžio išsiskleidimo ir spartaus suklestėjimo laikotarpis. Akivaizdžiai tai rodo, kad per tą laiką narių skaičius kone trigubai išaugo. 1920 m. kongreso metu buvo skaičiuojama ateitininkų apie 2500 (2383 moksleiviai ir koks šimtas studentų ir sendraugių). Gi 1927 m. konferencijoje ateitininkų skaičius jau artėjo į 7000: organizacijai priklausė 6037 moksleiviai, arti 600 studentų ir apie 150 sendraugių.

Pokarinio ateitininkų augimo statistika yra tokia. Pagal II kongrese (1925) J. Urmano pateiktus duomenis, 1919 m. veikė 19 moksleivių kuopų su apie 1500 narių, 1920 m. — 28 kuopos su 2383 nariais, 1921 m. — 36 kuopos su apie 3000 narių, 1922 m. — 44 kuopos su 4000 narių, 1923 m. — 49 kuopos su 4500 narių, 1924 m. — 53 kuopos su 5000 narių, 1925 m. — 60 kuopų su 5400 narių. Pagal tuos pačius duomenis studentai taip augo: 1921 m. jų buvo 31, 1922 m. — 111, 1923 m. — 214, 1924 m. — 259, 1925 m. — 273 (tai tik Lietuvos universiteto studentų ateitininkų skaičiai, tad tik dalinė statistika, nes visą laiką bent kelios dešimtys studijuodavo ir užsienyje, be to, 1924 m. rudenį buvo įkurta antra aukštoji mokykla — Žemės

ūkio akademija). 1927 m. reorganizacinė konferencijoje sąjungų pranešimai teikė tokius duomenis: moksleivių 81 kuopa (78 Lietuvoje, 2 Latvijoje ir 1 Vilniaus krašte) su 6037 nariais, studentų 12 draugovių (Lietuvoje — 7, būtent Kaune 6 ir Dotnuvoje 1, užsieny — 5, būtent Friburge, Paryžiuje, Montpellier, Graze ir Vienoje) su apie 600 narių²²⁷.

Aplamai imant, bendras skaičius vėliau daug nesikeitė, nors daugiau ar mažiau bangavo. Vyriausybei uždarius per 10 mažesnių vidurinių mokyklų, moksleivių ateitininkų 1930 m. buvo sumažėję ligi 3550 narių 72 kuopose. Tačiau, tais metais uždraudus jiems viešai veikti, per laiką jų padvigubėjo ar net patrigubėjo. Studentų daugiausia buvo 1931 - 32 m., kada su prijauciančiais studentiškosios ateitininkijos buvo skaičiuojama arti 1000.

Ateitininkų sąjūdžiui išaugant masine organizacija, rūpintis išlaikyti narių kokybę. Dovydaičiui tai buvo pirmasis rūpestis, kurį jis išreiškė savo antrajam ateitininkijos dešimtmečiui skirtu, jau anksčiau cituotu, straipsniu, visus kvietusiu savo darbą grįsti „šventybės pagrindu“.

Dovydaičio vadovavimo metais buvo pradėta organizuoti ideologiniai kursai moksleiviams, kad jų ateitininkiškas susipratimas būtų pagilintas. Pirmieji tokie kursai buvo surengti

1923 m. Kalėdų atostogų metu, į Kauną suvažiavus 228 atstovams. Šiems kursams sėkmingai praėjus, jie vėliau kasmet buvo rengiami. Tarp paskaitininkų būdavo ir Dovydaitis. Pvz.,

1924 m. tokiuose kursuose, sutraukusiuose 204 dalyvių, jis skaitė net dviejų valandų paskaitą, pasaulėžiūriniu žvilgiu vertindamas evoliucijos teoriją (paskaitos santrauka buvo išspausdinta ir „Ateityje“, 1925, Nr. 1, p. 42-43).

Daugelis moksleivių kuopų buvo gausios. Tad narių individualesniam auklėjimuisi buvo skirstomasi įvairiomis sekcijomis. 1925 metais 57 kuopose veikė 103 sekcijos. Iš viso tuomet būta net 13 įvairios rūšies sekcijų — ligi retorikos ar esperanto, folkloro ar muzikos. Vyravo abstinentų, sporto, eucharistininkų, visuomenininkų ir vėliau išaugusi meno ir mokslo sekcija. Šiomis sekcijomis rūpintis moksleivių centro valdyboje buvo atskiri jų reikalų vedėjai. 1925 m. abstinentų sekcijos veikė 33 kuopose ir telkė 1146 narius (1927 m. kažkodėl staiga narių beliko apie 420, ankstesnio skaičiaus nepasiekė nė vėliau). Sporto sekcijas 1925 m. turėjo 16 kuopų su 730 narių. Eucharistininkų sekcijų buvo taip pat 16, bet narių mažiau — 464. Po jų

sekė visuomenininkai su 15 sekcijų ir 303 nariais. Literatūros - filosofijos sekcijų buvo 11 su 200 narių. Kitų sekcijų tebuvo po tris, dvi ar tik po vieną²²⁸.

Šią statistiką, žinoma, reikia imti reliatyviai: kadangi ap-
lamai sekcijos veikė tik didžiosiose kuopose, tai ir negalima da-
ryti išvados, kad tik toks ar toks ateitininkų moksleivių skaičius
buvo abstinentai ar eucharistininkai. Jų buvo daug daugiau.
Bet ši statistika parodo, kokie interesai būdingai vyravo. Reikš-
minga, kad aiškiai pirmavo abstinentai, o tarp sportininkų ir
visuomeninkų tarpinę vietą užėmė eucharistininkai, pralenkiami
pirmųjų, bet pralenkdami antruosius. Pats abstinentų ir eucha-
ristininkų sekcijų susikūrimas ir palyginti gausus narių sutel-
kimas liudija, kaip jautriai ateitininkiškoji moksleivija atsiliepė
į savo vadovybės rūpinimąsi vesti ją maksimaline krikščio-
niškojo auklėjimosi kryptimi. Studentuose taip pat veikė tarp-
korporacinis eucharistininkų būrelis ir abstinentų sekcija, kuri
vėliau sudarė pagrindą atskirai abstinentų korporacijai.

Antrajam dešimtmečiui paskelbęs šūkį „kiekvienas ateiti-
ninkas eucharistininkas“, Dovydaitis ateitininkuose įžiebė eu-
charistinį sąjūdį. 1919 metų konferencijoj kuopų pranešimuose
minimos įvairios sekcijos (visuomeninės - organizacinės veik-
los, ekonomikos ir sociologijos, filosofijos, literatūros, dramos-
muzikos, sporto etc.), bet eucharistininkų sekcija dar neužsime-
nama nė vienos kuopos pranešime. Tik jau 1921 m. moksleivių
konferencijoj pabrėžiamas eucharistininkų kuopelių kūrimasis
kaip „bendrai pastebimas ateitininkuose krypsnys tobulinti sa-
ve“. Eucharistininkų sekcijos ėmė kurtis Dovydaičio paskata.
Perėmęs ateitininkų vadovybę, jis itin skatino ir globojo eucha-
ristininkus kaip pačius uoliuosius ateitininkiškojo idealo siekė-
jus. Iš jo talkininkų šioje srityje ypač išskirtinas J. Barisas, bu-
vęs moksleivių centro eucharistininkų reikalų vedėjas. Kaune
1926.VI.20 - 21 buvo sušauktas eucharistininkų jaunimo suva-
žiavimas — iš viso pirmas Lietuvoje eucharistinio sąjūdžio pasi-
reiškimas. Tame suvažiavime Dovydaitis tarp 4 paskaitininkų
buvo vienintelis pasaulietis (kitas paskaitas skaitė prof. B.
Česnys, jėzuitas J. Paukštys ir doc. I. Česaitis). Dovydaitis
šiam suvažiavime savo paskaitą skyrė Lietuvos eucharistininkų
istorijai. Buvo kuriama ir Lietuvos eucharistinio jaunimo
sąjunga, parengti ir jos įstatai, bet... 1930 m. vėl teko iš naujo

kelti tokios sąjungos reikalą. Ir Palangos reorganizacinė konferencijoje 1927 m., kurioje ateitininkų vadovybę perėmė jau St. Šalkauskis, savo paskaitai Dovydaitis buvo pasirinkęs eucharistininkų sekcijos posėdį. Lyg testamentiniame žodyje ateitininkijai Dovydaitis toje savo, kaip ateitininkų vado, paskutinėje paskaitoje kartojo: eucharistininkai yra ateitininkų širdis.

Be nutiesimo pagrindinių gairių ateitininkiškojo jaunimo auklėjimuisi eucharistinės dvasios gaivinamais visuomenės apšaltalais, reikia iškelti ir antrą Dovydaičio savitą nuopelną ateitininkuose. Tai susirūpinimas, kad bendrojoje organizacijoje mergaitės nebūtų berniukų užgožiamos, kad jos galėtų laisvai pasireikšti, kad būtų sudarytos sąlygos joms auklėtis „naujosiomis vaidilutėmis“. Būtent, dar prieš perimdamas ateitininkų vadovybę, 1921 pavasarį Dovydaitis pradėjo moksleivėms leisti atskirą žurnalą „Naująją Vaidilutę“, kurią jis pats puspenktų metų (ligi 1925 m. pabaigos) ir redagavo. Pasirodžius šiam žurnalui, pradėjo ateitininkų kuopose kurtis „naujųjų vaidilučių“, atseit, mergaičių kuopelės. Buvo ir šiokių tokių nesusipratimų dėl šio naujojo sąjūdžio. Tačiau, šiaip ar taip, mergaitėms ateitininkėms buvo užtikrinta „autonomija“: bendrose kuopose jos turėjo savo atskiras kuopeles, o moksleivių centro valdyboje — mergaičių reikalų vedėją.

Dovydaičio vadovavimo metais buvo sustiprinta ir išplėsta ateitininkiškoji spauda. Po karo „Ateitis“ buvo labai sumenkusi. Tokia dar kurį laiką ji liko, ir Dovydaičiui stojus ateitininkų priešakin. Bet jau nuo 1923 m. „Ateitis“ vėl atsigavo: metų komplektas nebe apie 200 puslapių sukosi, o viršijo jau 600 puslapių (Dovydaičio kadencijoje dar „liesaisiais“ 1921 - 23 m. „Ateitį“ redagavo L. Bistras, vėliau — J. Mičiulis, J. Grinius ir A. Januševičius). Mergaitės, kaip sakytą, iš paties Dovydaičio sulaukė savo atskiros „Naujosios Vaidilutės“. Sustojus prel. A. Dambrausko leistajai „Draugijai“ (1923), daugiausia studentų sąjungos iniciatyva susirūpinta naujo mėnesinio kultūros žurnalo įsteigimu, ir 1924 m. Kalėdoms išėjo pirmasis numeris „Židinio“, kurį ligi 1932 m. redagavo V. Mykolaitis - Putinas. (Šis žymusis mūsų poetas ir literatūros profesorius, kaip žinoma, visai nelinko į visuomeninę veiklą. Vis dėlto ateitininkų veikloje ir jis siekė tiek pasireikšti: pirmininkavo pirmajai viešai, vad. didžiajai ateitininkų konferencijai Voroneže 1917 m., II kongrese (1925) buvo redakcinėje komisijoje, 1927 m. reorganizacinėje konferenci-

joj ir III kongrese (1930) buvo išrinktas Ateitininkų Federacijos vyriausios tarybos nariu, ligi 1932 m. globojo studentų ateitininkų meno draugiją „Šatrija“.)

Ateitininkų organizacinei veiklai „materialinę bazę“ teikusiai Ateitininkų rūmai (Laisvės alėja 3) buvo pradėti statyti taip pat dar Dovydaičio vadovavimo metais, nors šis penkių aukštų pastatas buvo baigtas įrengti, jau St. Šalkauskiui perėmus ateitininkų vado pareigas. Vietoj turimų mažų namų nutarus pasistatydinti didelius rūmus, 1924 pavasarį buvo sudarytas šiam reikalui komitetas: pirmininkas — kan. P. Dogelis, išdininkas — J. Kaupas, sekretorius — J. Matulionis. Sukaupus lėšų (ir JAV surinkta 12.000 dol. aukų, pasiuntus jų rinkti kun. St. Kiškį ir A. Tylenį), 1926 m. pavasarį pradėta ir statyba: kertinį rūmų akmenį 1926.V.25 pašventino kan. P. Dogelis.

Dovydaičio vadovautos Vyriausios ateitininkų valdybos vienintelis oficialus atsisaukimas 1926 kovo 10 kaip tik ir buvo paskelbtas šiuo reikalu (Ateitis, 1926, Nr. 3, p. 156 - 157; Židinyš, 1926, Nr. 3, p. 179- 180). Dovydaitiškai šiame atsisaukime dėstoma: „Gana po urvus landžioti, svetur prieglaudos ieškoti, svetimais pašaliais bastytis — mums reikia savo namų“. Ir būtent reikia „ne bet kokių namelių, bet didelių namų, kad plačios savo organizacijos ir idėjos reikalus galėtų patenkinti“. Kad Ateitininkų rūmai bus „visos ateitininkijos širdis“, atsisaukimas gražiai išdėstė: „Kaip širdis arterijomis teikia gyvybę visam kūniui, taip Ateitininkų rūmai, suspietę savy visas ateitininkų centralines įstaigas, turi teikti gyvybės ateitininkams į visus Lietuvos kampelius. Kaip į širdį venomis atplaukia kraujas iš viso kūno, taip iš visos Lietuvos suplaukė ateitininkai į savo kongresus, konferencijas ir įvairius kursus turi turėti vietas savo namuose bendriems organizacijos reikalams, o bendrabutyje rasti nakvynę arba butą ilgesniam laikui atvažiavus į universitetą mokytis“. Iš tiesų Ateitininkų rūmai ir tapo tokiu visos ateitininkijos židiniu (dabar pastatas pavestas Kauno Politechnikos institutui).

Pasistatydinti tokiems penkių aukštų rūmams reikėjo stambių aukų. Į sendraugius buvo kreipiamasi su prašymu aukoti po 400 litų. Dar metai prieš Vyriausios ateitininkų valdybos atsisaukimą „Ateityje“ (1925, Nr. 4) buvo paskelbti pirmieji aukotojai. Dovydaitis buvo tarp tūkstantininkų. Patys stambieji aukotojai buvo 3000 litų skyres kun. J. Vailokaitis, 2500 litų — prel. Pr. Kuraitis, 2400 litų — prezidentas A. Stulginskis, po

2000 litų — P. Grajauskas, marijonai, prel. K. Olšauskis, ministrai V. Čarneckis, dr. P. Karvelis, B. Slizys, A. Tumėnas, po 1500 litų — J. Kaupas ir St. Šalkauskis. Aukotojų sąrašė yra ir kan. J. Tumas-Vaižgantas (400 litų) ir V. Mykolaitis-Putinas (1000 litų). 400 litų auka buvo gauta ir iš St. Šilingo, prieškarinių aušriniečių steigėjo.

Dovydaičio vadovavimo metai ateitininkijai buvo derlūs įvairiose srityse. Neabejojamai tų metų laimėjimuose jaučiamas vyriausiojo vado įnašas. Kadangi tačiau tai visų pirma yra bendri visos ateitininkijos laimėjimai, daug lėmė, kad tuo metu ateitininkiškasis jaunimas nestokojo didelio idealizmo ir visuomeninio pajėgumo vyrų, vadovavusių moksleivių organizacijai ir studentų sąjungai. Jie prisimintini ir šioje vietoje.

Dovydaičio laikotarpiu (1921 - 27) moksleivių organizacijai vadovavo šie pirmininkai: Juozas Leimonas (1921 -23), Jurgis Steponaitis (1923 - 24), Pranas Dielininkaitis (1924 - 25), Adolfas Raulinaitis (1925-26) ir Stasys Lušys (1926- 27).

Studentų sąjungai pirmininkavo Domas Jasaitis (kol centras buvo Berlyne), vėliau Jonas Matulionis (1923 - 25?)^{228a}, trumpą laiką, berods, A. Bistrickas (1925), dr. K. Ruginis (1925 -26), Eduardas Turauskas (1926 - 27).

Pats stambiausias studentų vienetas buvo Lietuvos universiteto studentų draugovė. Nors jos įstatai buvo patvirtinti tik 1922.V.24, bet veikla buvo pradėta tuoj po universiteto atidarymo (II.16). Tą pavasario semestrą pirmininkaujant Stasiui Gruodžiui, buvo padaryti 4 susirinkimai su dviem Dovydaičio ir dviem kun. P. Bučio paskaitomis. Toliau po semestrą pirmininkavo J. Matulionis, A. Bistrickas ir Julius Matulevičius. Tris semestrus (1924 pavasario — 1925 pavasario) pirmininkavo Jonas Dagelis. Ištisis dvejus metus (nuo 1925 rudens ligi 1927 pavasario) pirmininkavęs Pr. Dielininkaitis pravedė draugovės reorganizaciją: susikūrė atskiri vienetai, kurie 1927.II.16 sudarė Lietuvos universiteto studentų ateitininkų sąjungą. Pirmuoju jos pirmininku buvo išrinktas ligi tol draugovei vadovavęs Pr. Dielininkaitis.

Sendraugių sąjungai nuo 1922 m. pirmininkavo kun. dr. P. Bielskus (respublikos prezidento kanceliarijos viršininkas 1921 -40).

Savo ruožtu visi suminėtieji rėmėsi visuomeninio entuziazmo kupiniais talkininkais, dirbusiais atskiruose padaliniuose. Tai apskritai buvo ateitininkų suklestėjimo metai.

c. Dovydaitis buvo pasiryžęs ir toliau vadovauti ateitininkijai, bet Palangos reorganizacinė konferencija 1927 m. pasirinko kitą vadą. Turėjo būti atitinkamo pagrindo, kad ateitininkų kūrėjas nebebuvo išrinktas vadovauti savo išugdytajai organizacijai.

Kad Dovydaitis nestokojo asmeninio uolumo, aukėjo daug laiko, pats daug plušo, dėl to niekam nekilo abejonių, — visi tai matė. Bet ar visas tas asmeninis plušėjimas jau reiškė ir organizacinį vadovavimą?

Yra du skirtingi dalykai: pačiam dirbti, stovint kokio nors vadovaujamojo organo priešakyje, ir sutelkti patį šį organą darbui. Pagal tai ir kiekvieno vado vertinime kyla du skirtingi klausimai: kiek jis pats nuveikė ir kiek nuveikė jo vadovaujamas organas? Šie du skirtingi klausimai neišvengiamai kyla ir Dovydaičio atveju.

Individualiai Dovydaitis nestokojo nei kūrybinės iniciatyvos, nei praktiško sumanumo, nei patvarios energijos įvykdyti kad ir sunkiam organizaciniam užmojui. Vėliau tokio užmojo pavyzdžiu nurodysime jo sumanytas ir įgyvendintas „Gamtos Draugo“ ekskursijas. Tačiau, nepaisant viso savo visuomeniškumo, vargu ar Dovydaitis buvo organizacijos žmogus įprastine šio žodžio reikšme. Vargu ar jis kolektyvo priešakyje buvo toks vadas, kuris savo rankose laikytų visus siūlų galus ir pats rikiuotą darbui savo bendradarbius. Gal būt, greičiau jo bendradarbiams patiems reikėjo imtis iniciatyvos ir šia prasme, sakytume, vadovauti savo vadui. Todėl, nepaisant Dovydaičio asmeninio plušėjimo, jo vadovaujamas kolektyvas galėjo likti mažai veiklus ar net visai neveiklus.

Kaip pamename, ir ateitininkų sąjūdžio pradžioje organizacinį darbą varė E. Draugelis su kitais savo talkininkais, o Dovydaitis telkėsi į „Ateities“ redagavimą ir jai straipsnių teikimą. Tada jis visų pirma stovėjo sąjūdžio priešakyje tik kaip idėjinis vadas. Kai vėl jis tapo ateitininkų vadu, tiesiogiai organizacinį darbą vykdė jau pačios moksleivių, studentų ir sen draugių sąjungos. Vyriausioji valdyba, kurią sudarė Dovydaitis su šių sąjungų pirmininkais, turėjo nebe tiesiog rūpintis organizacine veikla, bet daugiau bendra jos orientacija ir koordinacija. Vis vien ir tokios paskirties organas turėjo spręsti ir organizacines problemas. Tačiau, suprantama, Dovydaitis negalėjo pasikeisti: liko, koks buvo — apaštališkai atsidėjo jaunimo

idėjiniam žadinimui, bet organizacinėms problemoms neskyrė daug reikšmės ir tuo pačiu dėmesio.

Kai anksčiau citavome E. Draugelio žodžius, kad organizaciniam darbui Dovydaitis „netiko“, galėjo tai nuskambėti kietais žodžiais ateitininkų kūrėjui. Tačiau, kaip E. Draugelis sprendė apie Dovydaitį iš ateitininkų kūrimosi metų, taip jį ateitininkų vado pareigose vaizduoja ir vėlesnieji betarpiški jo bendradarbiai Vyriausioje ateitininkų valdyboje. Dvejus metus (1923 - 25) studentų sąjungai pirmininkavęs Jonas Matulionis iš bendro darbo vyriausiame ateitininkų organe liudija: „Dovydaitis buvo ne organizacijos žmogus. Posėdžių jis nemėgo, jų nešaukė ir nutarimų pats nesilaikė. Su savo valdyba nelabai jis ir skaitėsi, nes laikė, kad valdyba jam nereikalinga ir tik kliudo. Jis susigalvodavo ir pats veikė, kitiems valdybos nariams nieko nesakęs“.

Kaip vyko su Dovydaičiu bendradarbiavimas J. Matulionis iliustruoja tokiu pavyzdžiu:

Telefonų anais laikais Kaune nebuvo, ir teko visus reikalus atlikinėti pasimatymais. Dovydaitis tada gyveno Žaliakalnyje ir statė sau namus. Vieną kartą atklampojame mudu su J. Steponaičiu (moksleivių organizacijos pirmininkas 1923-24 mokslo metais — J.G.) pas jį posėdžio, o jisai stovi ant kopėčių prie savo namo ir kamšioja samanas tarp sienojų. „Atėjom posėdžio, reikalų yra“, — aiškiname profesoriui. Bet jis ir nemano lipti žemyn: „Neturiu dabar laiko. Matote, kad dirbu. Reikia greitai baigti“. Ir nelipa nuo kopėčių, mums sakydamas: „Ateisit kitą kartą“. Taip ir nenulipo — posėdžio neįvyko. Bet nevisuomet taip buvo. Namai buvo baigtas, ir mes, nors nesusitarę, vėl turėjome pas jį posėdžiams klampoti.

Nemėgdamas posėdžių, Dovydaitis negalėjo palaikyti ryši su artimiausiais savo bendradarbiais ir dėl to nekartą turėjo pats vienas daryti sprendimus. O tai lengvai galėjo sukelti ir incidentų. J. Matulionis iš jų prisimena vieną tokį. Prieš II kongresą (1925) Dovydaitis, nieko nesakęs studentų ir moksleivių pirmininkams, susitarė su apaštališkosios delegatūros sekretoriumi L. Faidutti dėl sveikinimo popiežiui. Tačiau tų metų pradžioj Vatikanas buvo sudaręs konkordatą su Lenkija, kuriuo Vilniaus vyskupija buvo priskirta Lenkijos bažnytiniai provincijai. Dėl to Lietuvoje buvo kilusi pasipiktinimo audra, pasireiškusiai net viešomis demonstracijomis prieš Vatikano atstovą A. Zecchini. Sužinoję apie Dovydaičio susitarimą ateitininkų kongrese pasveikinti popiežių, studentai ateitininkai griežtai pasi-

priešino. Sendraugiai, priešingai, „visi kaip vienas buvo už sveikinimą“, o tarp jų „karščiausias buvo Dovydaitis“, kadangi jau buvo užsiangažavęs ir paruoštą sveikinimo tekstą turėjo kišenėje. Šalkauskis siūlė kompromisą — pakeisti sveikinimo tekstą. Kai studentai „nėjo į kompromisus ir su Šalkauskio kompromisu, Dovydaitis pradėjo karščiauotis ir jau grasinti: 'tai ką — atėjo laikas mums skirtis?'“. Nenusileisdami laimėjo studentai: II ateitininkų kongresas popiežiaus nesveikino. Kai šį reikalą kongrese užsiminė kan. F. Kemėšis, prezidiumas (kuriame buvo ir J. Matulionis), atitinkamai iš anksto numatytas ir painformuotas, „pasiūlymą nukreipė, ir taip kongresas ramiai praėjo“.

(Galima pridurti, kad nors kongrese šis reikalas buvo užgniaužtas, kan. P. Kemėšis jį vėliau viešai iškėlė Katalikų kongrese skaitytoj paskaitoj, kurioj ir daugiau pabėrė ateitininkams kritiškų pastabų. Dėl to susijaudinęs J. Grinius, tuometinis ateitininkų generalinis sekretorius, gana atžarokame poleminiame straipsny kan. F. Kemėšiui dėl popiežiaus nepasveikinimo taip diplomatiškai atsakė: „Netiesa ir tai, hūk ateitininkai savo kongrese nutarę nesveikinti šv. Tėvo, kaip sako prof. Kemėšis. Tokio sveikinimo klausimas Kongrese visai nebuvo svarstomas“ (Ateitis, 1926, Nr. 2, p. 117). Iš J. Matulionio žinome, kad tas klausimas jau buvo ne tik svarstytas, bet ir nuspręstas dar prieš kongresą.)

Kad ir toliau Dovydaičio vadovavimas liko toks pat, matyti ir iš Jono Griniaus, kuris kaip generalinis sekretorius buvo Dovydaičio „dešinė ranka“ 1925 - 26 mokslo metais, laiško: „Posėdžių būdavo mažai. Nė vienas neliko atminty. Jei mano galvoj nepasiliko apie posėdžius ryškesnio įspūdžio, galima manyti, kad vadovaujamoji mintis buvo Kuraičio rankose“. Tesulaukęs tokių lakoniškų atsiminimų, kreipiausi į J. Grinių tiesiog su tokiu klausimu: kiek buvo jaučiama paties Dovydaičio vadovybė ir kiek reikėjo valdybai jį judinti — ar nebuvo jis toks vadas, kuriam sekretorius turėjo vadovauti? J. Grinius į tai atsakė: „Man Dovydaičio į veiklą raginti nereikėjo, nes ir aš pats buvau tuo laiku gerokai užimtas, ypač baigiamaisiais diplominiais egzaminais. Be abejo, Dovydaitis atrodė užimtas savo spaudos darbais, kad būtų galėjęs bent kiek būti panašus į didelės organizacijos vadą, sakysim, tokį kaip Eretas pavasarininkuose“.

J. Matulionis į panašų klausimą, kaip J. Griniui, atsakė: „Teisingai rašai, kad Dovydaičiui reikėjo turėti sekretorių“.

Paskendusiam savo žurnalų rūpesčiuose ir, be to, apskritai mažai vertinusiame organizacines problemas, Dovydaičiui iš tikrųjų vyriausioje valdyboje būtų reikėję visą laiką turėti tokį sekretorių, kuris būtų buvęs tikras jo pavaduotojas visais organizaciniais reikalais. Tuo tarpu iš pradžių vyriausiame ateitininkų organe išvis nebuvo sekretoriaus. Kai buvo susiprasta turėti ir sekretorių, vargu ar buvo pataikyti tokie žmonės, kurie patys nebūtų stokoję laiko ir būtų tikę Dovydaitį papildyti kaip organizaciniai vadai. Pagaliau paskutiniaisiais ateitininkijai vadovavimo metais Dovydaitis vėl išvis neteko savo „dešinės rankos“, kai generalinis sekretorius J. Grinius pasitraukė iš pareigų, baigęs studijas Lietuvoje ir išvykęs jų gilinimui užsienin. II kongrese generalinio sekretoriaus pavaduotoju buvo išrinktas dr. D. Jasaitis. Bet jis, neseniai pradėjęs gydytojo praktiką Šiauliuose, nesutiko perimti pareigų: „negalėjau sutaikinti savo profesinio darbo su gensekretoriavimu; todėl negalėjau patenkinti nė Dovydaičio spaudimo eiti gen. sekretoriaus pareigas“. Galimas dalykas, kad tais paskutiniaisiais Dovydaičio metais (1926 -27) Vyriausioji ateitininkų valdyba faktiškai ir neveikė. St. Lušys, pirmininkavęs moksleivių organizacijai tais metais ir dėl to priklausęs vyr. valdybai, neatsimena, kad aplamai tais metais būtų buvę jos posėdžių. Matyt, ir neposėdžiauta, ir neveikta. Gal būt, dėl to ir Palangos 1927 m. konferencijoje nors visos sąjungos ir kiti organai darė savo veiklos pranešimus, bet vyriausiosios valdybos pranešimo nebuvo.

Kaip visiems buvo matomas Dovydaičio asmeninis veiklumas, taip niekam nebuvo paslaptis jo vadovaujamos vyriausios valdybos neveiklumas — menkas, daugiau tik nominalus funkcionavimas. Aprašant 1924 metų bendrąją konferenciją, pačioje „Ateityje“ buvo stačiai pasakyta: „Vyriausioji valdyba, pasirodo, nieko žymaus nenuveikė. Pirmais, antrais metais visai silpnai veikė, šiais metais atbudo, nes sugebėjo bent suruošti bendrą ateitininkų konferenciją“²²⁹. Tai buvo matoma ir vėliau, kaip galima išskaityti iš paskutiniaisiais Dovydaičio vadovavimo metais „Ateityje“ išspausdinto St. B.(arzduko) straipsnelio, skirto pagerbti du jubilatus — Dovydaitį ir Dogelį. Taip buvo ten rašoma: „Pr. Dovydaitis nėra organizatorius, bet organizaciją pripažįsta. Jis tampa ateitininkų centras savo mokslu, giliu tikėjimu ir to tikėjimo gyvu pavyzdžiu. Ateitininkijos judėjime Dovydaitis yra centrinis asmuo“²³⁰. Taigi, nors ir nuoširdžiai

įvertinant Dovydaitį kaip ateitininkų centrinį asmenį, vis vien iš pradžių jaučiama pareiga pasakyti, kad tokį jį daro ne organizacinis priešakyje stovėjimas. Tai tikrai įžvalgus pastebėjimas, kad Dovydaitis ateitininkijai daugiau vadovavo savo asmeniu, negu pirmininkavimu vyriausiam jos organui.

Dovydaitis iš tikrųjų stokojo organizacinio jausmo, kuris visuomenės veikėjuose — organizatoriuose yra lyg prigimties instinktas. Nors netiesiogiai, bet dar ryškiau už posėdžių nemėgimą ir kt., tai liudija jo paties ant savo galvos užsitraukta „naujųjų vaidilučių“ audra. „Naujosios Vaidilutės“ jau pirmame numery buvo mesta mintis „kurti Lietuvos mergaičių moksleivių katalikių judėjimą“, „pradėti gyvent jau atskiru savaimingu organizacijos gyvenimu“. Sunku spręsti, ką iš tikro Dovydaitis turėjo galvoje šiuo savo kvietimu — ar tik ateitininkuose išjudinti mergaites, ar skelti ateitininkus į savarankiškas berniukų ir mergaičių organizacijas, ar pagaliau mergaites sutelkti į visai atskirą organizaciją. Nors tuo klausimu ateitininkėse tuoj užvirė ilgai trukę ginčai, Dovydaitis aiškiai nepasisakė, priešingai, laikėsi dviprasmiškai provokuojančios pozicijos. Pradėjus kai kuriose mokyklose steigti „naujųjų vaidilučių“ kuopoms, moksleivių ateitininkų konferencija 1921 m. nutarė, kad leidžiamos „vaidilučių“ sekcijos, bet nekuriama atskirų jų kuopų, nepriklausomų nuo bendros kuopos. To nepaisant, tuoj po šios konferencijos Kaune 1921.X.2 buvo sušauktas studentų ir moksleivių susirinkimas, kuriame buvo siūloma „sudaryt 'naujųjų vaidilučių' organizaciją, atsiskyrus nuo vaikinių — ateitininkų“, nors ir po trijų valandų ginčų „klausimas liko galutinai neišspręstas“. Šio susirinkimo aprašymą „Naujojo Vaidilutė“ Dovydaitis palydėjo priedu, kad „redakcija nekantraudama laukia ir kitų Lietuvos mokyklų mergaičių atsiliepiant šiais klausimais, kuriuos ji galėtų bešališkai paskelbt mūsų laikrašty, kurio tikslas būt veidrodžiu visų nusistatymų ir krypsnių mūsų katalikiškoj mergaičių moksleivijoj“ (N. V., 1921 - 22, Nr. 2-3, p. 159).

Abstrakčiai imant, „veidrodinis“ bešališkumas yra vertinga dorybė redaktoriui. Tačiau šiuo atveju Dovydaičio redaktorinis bešališkumas reiškė jo paties vadovaujamą organizaciją palaiminimą prasidėjusių tuščių ginčų, netgi separatistinio ekstremizmo. Kai Biržų ar Telšių „vaidilutės“ sudarė tik atskiras nuo berniukų ateitininkų savo kuopas, tai 1922 m. pradžioj susikūrusi Šakių „vaidilučių“ kuopa dvejus metus visai nesiejo savęs su

ateitininkais. Lietuvos universiteto studentės ateitininkės savo pirmame susirinkime 1922.XI.7, „gerokai“ pasiginėjusios, nutarė priimti ateitininkų tikslus, bet atsisakyti jų vardo ir pavadinti tik Lietuvių studentų katalikių kuopa. Nors po mėnesio kitame susirinkime (1922.XII.19) prisiėmė ateitininkų vardą, bet nenurimo. Kai 1923 m. konferencijoje studentų pirmininkė pareiškė, kad jos sutinka save laikyti bendros studentų ateitininkų kuopos dalimi, ji vėliau studentų susirinkime turėjo „teisintis“, kad tokį pareiškimą „visos kuopos vardu“ ji padarė „niekieno neįgalioja“. „Ir ką gi į tai susirinkimas turėjo atsakyti? Ogi nepakeisti, kas nutarta konferencijoje“ (N. V., 1922-23, Nr. 7, p. 332).

Nerandant pritarimo palikti ateitininkus, bandyta kovoti bent už atskirą mergaičių ateitininkų organizaciją. Žemaičių ateitininkų konferencija Mažeikiuose 1924.VIII. 1 - 3 rado tokią organizaciją esant reikalingą, pasiremdamos paties „ateitininkų prezidento prof. Dovydaičio deklaracija“, kad menko ateitininkų gyvenimo pasireiškimo priežastis yra ir „neturėjimas savo atskiros organizacijos, kurioje jos galėtų save išplėtoti“. Žemaitės kėlė savo nuosprendį tų metų bendrojoje ateitininkų konferencijoje (XII.20-21), bet pralaimėjo, nesulaukusios kitų ateitininkų paramos. Konferencijoje buvo nutarta, kad visose moksleivių kuopose sudaromos mergaičių kuopelės, o į centro valdybą įvedama atskira jų reikalų vedėja (N. Vaidilutė, 1924, Nr. 5, p. 249 - 250). Prieš pat II kongresą sušauktoje mergaičių konferencijoje (1925.VIII.10), pačios „Naujosios Vaidilutės“ žodžiais, „daugumoj buvo matyti nuomonė toliau veikti bendrojoje organizacijoje“ (1925, Nr. 4, p. 190), atseit, likti ateitininkuose. O buvo planuota dar ir šiame kongrese tęsti kovą: „Tikėjimės ir rengimės prie didelio triukšmo, ginčų, nes buvo manoma kelti atskiros mergaičių organizacijos klausimas ir svarstyti įstatus; sulaukėm tylos, susitaikymo“ (N. V., 1925, Nr. 5, p. 232 - 233). šio kongreso specialiaame „Ateities“ numery J. Urmanas, apžvelgdamas ateitininkų veikimą nuo I kongreso, mergaičių klausimu galėjo konstatuoti: „Neapsieita ir čia be kraštutinumo bei griežto separatizmo, bet vidurys laimėjo, ir bendra organizacija liko savuose rėmuose“²³¹.

Noromis nenoromis reikia pasakyti, kad dėl visos šitos erzelynės, trukusios ateitininkuose penkerius metus, visų pirma kaltė krinta pačiam jų vadui. „Naujosios Vaidilutės“ įsteigimas

buvo didelis patarnavimas ateitininkėms. Bet „naujųjų vaidilučių“ sąjūdžio skatinimas reiškė ateitininkų skaldymą. Todėl ne tik vyrai, bet ir dauguma mergaičių buvo prieš karštuolių būrelio separatistinį užsidegimą. Tai atsispindi ir pačioj „N. Vaidilutėj“. Iš pradžių pylėsi korespondencijos, kad „naujosios vaidilutės“ jau ten ir ten susiorganizavo. Bet po poros metų ėmė piltis straipsniai, apkaltinantys „Naująją Vaidilutę“ pasėjus „tą skyrimosi idėją“ ir kviečiantys mergaites nesusivedžioti „vadų iš šalies“ mesta mintimi „skaldytis ligi pat šaknų“. Vadovaudamasis redaktoriaus bešališkumu, Dovydaitis dėjo ir tuos straipsnius, nors tie straipsniai (jei ne atvirai, tai „tarp eilučių“) buvo taikomi jam pačiam. Užtat tuos straipsnius jis aplipdinėdavo savo prieraisais, dažnai kupiniais ironijos ir sarkazmo, tad ir užgauliais. Bet po tokių prieraišų sekė dar griežtesni straipsniai, kol galų gale užpykęs Dovydaitis 1925 m. atsisakė toliau „Naująją Vaidilutę“ leisti ir redaguoti.

Gindamasis nuo puolimų, Dovydaitis atsakė, kad reikia klausimą „iš visų pusių“ apsvarstyti, o ne brautis pro atviras („į adaras“) duris (N. V., 1925, Nr. 2, p. 77). Deja, nors ir reikia prieš sprendimą apsvarstyti klausimą „iš visų pusių“, svarstymas dar nėra sprendimas. Ir šiuo klausimu reikėjo aiškaus sprendimo, kad nebūtų buvę keli metai eikvoti ginčams. O pro „atviras duris“ buvo „braujamasi“ dėl to, kad ligi galo Dovydaitis savo nusistatymo ir neatskleidė. Iš pradžių, atrodo, jis galvojo apie visai atskirą mergaičių organizaciją, nes per numerių numerius spausdino apie tokią vokiečių katalikių mergaičių organizaciją. Vėliau, gal būt, linko tik pačiuose ateitininkuose atskirti vyrų ir mergaičių organizacijas, būdamas didžiai nepalankus bet kokiai koedukacijai. Tačiau, vienaip ar antraip, ateitininkų vadas turėjo savo nusistatymą aiškiai išreikšti, kad be reikalo jo vadovaujamoj organizacijoj nebūtų sąmyšio. Per visus to „vaidilučių“ ginčo metus, Dovydaitis laikėsi, lyg jis tebtų buvęs „Naujosios Vaidilutės“ redaktorius, pamiršdamas, kad drauge tuo laiku jis buvo ir ateitininkijos vadas. Jei būtų jis turėjęs stipresnį organizacinį jausmą, aišku, nebūtų pamiršęs, kad reikėjo arba vykdyti savo mintį, ją pravedus vyriausioje valdyboje, arba tuščius ginčus nutildyti aiškiu sprendimu.

Marija Pečkauskaitė, tik iš tolo „Naujojoj Vaidilutėj“ sekusi Dovydaičio bylinėjimaisi su savo oponentėmis, gynusiomis mergaičių pasilikimą bendroj ateitininkų organizacijoj, savo

1924.XII.11 laiške redaktoriui rašė, kad jai „visa ta audra vandens stikle atrodo juokinga“. To viso ginčo apibūdinimas „audra vandens stikle“ yra taiklus. Bet tik iš tolo ši „audra“ atrodė juokinga. Iš tikrųjų ji buvo gana liūdna. Bergždzias ginčijamasis

— ne veikimas, o tik beprasmiškas erzinimasis. Anaipol nereikia įsivaizduoti, kad tas užmojis atskirai susikurti „naujųjų vaidilučių“ sąjūdį ar bent tuose pačiuose ateitininkuose susitelkti į atskirą sąjungą būtų tikrai pagyvinęs mergaičių veiklą. Galima tai prileisti tik moksleivių kuopose, kurių gal „viršūnių“ kovos ir nepasiekė. Niekas neginčijo, kad pravartu mergaitėms turėti bendrose kuopose savo kuopelę. Bet studentėse, kuriose ta „audra“ virė, ginčai diegė tik apatiją: studenčių ateitininkų susirinkime 1923.X.14 buvo pranešta, kad tais metais „susirinkimų įvyko tik vienas; buvo šaukiami keli, bet nariai nesirinkdavo“ (N. V., 1922-23, Nr. 6, p. 294).

Svarbiausia, ta „audra vandens stikle“ neabejojamai ir iš Dovydaičio pareikalavo ir laiko, ir nervų. Savaime ji kreipė jo dėmesį nuo kitų, tikrai reikšmingų ir spęstinių klausimų, kuriuos ateitininkijai kėlė ir pats jos išaugimas į masinę organizaciją, ir nauja ateitininkų padėtis visuomenėje. Į šiuos klausimus ateitininkijos vadui būtų reikėję koncentruoti savo dėmesį, o ne įsivelti į tą „audrą vandens stikle“.

d. Du svarbūs reikalai buvo iškilę ateitininkijai Dovydaičio vadovavimo metais: konkrečiau išplėtoti savo ideologiją ir organizaciškai apipavidalinti išaugusį sąjūdį. Vyriausiai ateitininkų valdybai jie turėjo didžiai rūpėti. Bet iš tikrųjų šie du rūpesčiai daugiau buvo sprendžiami šalia vyriausios ateitininkų vadovybės.

„Trijų pamatinių klausimų“ liepsningojo straipsnio pakako padėti pagrindą ateitininkų sąjūdžiui. Atsiriboti nuo aušriniečių laisvamaniško indiferentizmo visai anuomet užteko tų ideologinių straipsnių, kuriuose Dovydaitis kritiškai pervertino modernuosius stabus. Bet viso to nieku būdu nebepakako, kai reikėjo pozityvaus atsakymo į visas pagrindines gyvenimo problemas. O tokio atsakymo būtinai reikėjo: nepriklausomoje Lietuvoje ateitininkai nebe nuošaliai nuo gyvenimo stovėjo, o patys jį kūrė. Tuo tarpu Dovydaitis neberado laiko parengti tokių esmingų ideologinių straipsnių, kokių buvo parūpinęs sąjūdžio pradžioje. Kaip sakytą, per šešerius savo ateitininkijai vadovavimo metus jis pateikė tik trejetą skatinamojo pobūdžio

straipsniukų. Tais metais ateitininkiškai minčiai daugiau jau atstovavo nebe Dovydaitis, o kiti, visų pirma Kuraitis²³² (deja, jo straipsniai buvo pažymėti tik slapyraide Z ar inicialinėmis raidėmis, dėl to nežinia, kiek buvo pastebimi). Gal būt, sistemin gas ateitininkų ideologijos formulavimas aplamai Dovydaičiui būtų buvęs per sunkus uždavinys, nes tam reikalui dar nepakanka enciklopedinės erudicijos. Idealiai tam uždaviniui tiko St. Šalkauskis. Tad II kongreso rengimo intelektualinė komisija, pirmininkaujama Pr. Kuraičio, ir pakvietė Šalkauskį formuluoti ateitininkų ideologinius pagrindus.

Ateitininkų sąjūdžiui masiškai išaugant, vis labiau kilo reikalas suteikti jam ir atitinkamą organizacinę formą. Kas tiko mažam būreliui, nebetiko didelei moksleivių kuopai. Pvz., Šiaulių moksleivių kuopa turėjo per 600 narių (panašiai buvo išaugusi ir Marijampolės kuopa). Tuometinis Šiaulių moksleivių kuopos pirmininkas St. Lušys prisimena, kad 1923 m. pavasarį vyko Kaunan į platesnį pasitarimą organizaciniais reikalais ir kartu su marijampoliečiais kėlė reorganizacijos klausimą — reikalą skirstytis į mažesnius vienetus. Dovydaitis „rėmė tokio persitvarkymo reikalingumą, bet patarė tai vykdyti su dideliu atsargumu, kad nenukentėtų bendra kuopos dvasia ir nebūtų pažeistas artimas draugiškumas“. Tokį pat reikalą netrukus pajuto ir Kauno studentų draugovė, beaugant jos narių skaičiui (jau 1924 m. rudenį buvo 254 nariai, o po poros metų — 499!). Kad ir Dovydaitis jautė reorganizacijos reikalą, rodo 1924 m. „Ateities“ pirmame numery paskelbta žinutė, jog Vyriausioji ateitininkų taryba žada vasaros metu šaukti ateitininkų kongresą ir, be to, „ruošia at-kų organizacijai naujus įstatus ir mano nauju būdu sutvarkyti at-kų organizaciją“. Tačiau, vadovybei užtrukus, jau pats II kongresas, sušauktas ne žadėtą, bet kitą vasarą (1925), atskira rezoliucija įpareigojo vyriausią valdybą sudaryti „kuo veikiausiai reorganizacijos komisiją, kad 1926 metų ateitininkų bendrajai konferencijai būtų pristatyti projektai“. Nors vyriausioji valdyba buvo įpareigota tą komisiją „ko veikiausiai“ sudaryti, bet faktiškai ją sudarė tik 1926 kovo mėn. Dėl tokio uždelsimo reikėjo ir pačią konferenciją nukelti kitiems (1927) metams. Reorganizacinei komisijai pirmininkavo Pr. Kuraitis, sekretoriavo A. Kučinskas (dabar — A. Kučas). Nuo 1926 m. rudens ligi Palangos konferencijos ta studijinė komisija posėdžiavo kas antra savaitė, iš viso turėjo apie 50

posėdžių. Į posėdžius buvo kviečiami atskirais klausimais ir ekspertai; pirmoj eilėj tarp ekspertų minimas Šalkauskis, o Dovydaitis visai neminimas. Parengus reorganizacijos projektą su įstatais, statutais ir reguliiminiais, 1927 metų Palangos konferencijoje ir buvo priimta trijų sąjungų federacijos struktūra. Jos laikomasi ir ligi šiolei.

Tuo būdu Dovydaičio vadovavimo metais buvo atlikti ir tie du svarbiausi dalykai: a. formuluota ateitininkų ideologija ir b. persiorganizuota į federaciją. Tačiau pats Dovydaitis šių uždavinių sprendime nedalyvavo, nors, žinoma, tai buvo atlikta ne be jo, kaip tuometinio ateitininkų vado, sutikimo. Abu šiuos reikalus gyvenimas buvo taip imperatyviai iškėlęs, kad būtinai reikėjo juos spręsti. Kai jų sprendimo nesiėmė Dovydaitis, turėjo imtis kiti. Su pagrindu J. Grinius pastebėjo, kad tais metais „vadovaujamoji mintis buvo Kuraičio rankose“ (nors oficialiai Kuraitis nuo 1925 m. buvo tik vyr. revizijos komisijoj). Kuraitis teikė ideologinių straipsnių, jis vadovavo II kongreso intelektualinei komisijai, jis pirmininkavo ir reorganizacinei komisijai, kuri ruošė 1927 m. Palangos konferencijai reorganizacijos projektus. Užtat tolimesniam ateitininkijos vadovavimui savaime iškilo naujas žmogus — ateitininkų ideologijai formuluoti Kuraičio pakviestasis Šalkauskis.

Susidariusi padėtis ryškiai atsispindėjo abiejuose suvažiavimuose, kurie įvyko Dovydaičio vadovavimo ateitininkijai metais. Abu šie suvažiavimai buvo didžiai reikšmingi ateitininkų istorijoje, bet tuometinis ateitininkų vadas Dovydaitis juose reikšmingiau nepasireiškė, liko lyg nustelbtas.

II kongresas, vykęs Kaune 1925 rugpjūčio 11-15, savo dalyvių gausumu (apie 1600, kai I kongrese tedalyvavo apie 400) ir turtinga programa ne tik įspūdingai demonstravo ateitininkų išaugimą, bet ir sukūrė pavyzdį vėlesniems kongresams (renimo komitetui pirmininkavo studentas Pr. Dielininkaitis). Tačiau centrinė kongreso figūra buvo ne Dovydaitis, o Šalkauskis. Tiesa, pirmasis kalbėjo Dovydaitis, kurio paskaita skambėjo programiškai: „Ateitininkai praeities, dabarties ir ateities Lietuvos gyvenime“. Betgi faktiškai jo kalba liko jau žinomų ateitininkų sąjūdžio kilimo sąlygų priminimas ir skatinamasis raginimas nestokoti „Kristaus revoliucioniškumo“, nes „ateitininkijos dvasia — neramybės dvasia“. Ateičiai nebuvo nieko daugiau ateitininkijai nurodyta, kaip likti „ištikima tai savo dva-

siai, kuri ją gaivino visuose ikšioliniuose didžiuose jos pasiryžimuose“. Perrinktas vadu, kongreso baigiamajame žodyje Dovydaitis skatino stiprinti krikščioniškąjį nusistatymą, „operuoti ir gyventi gyvais faktais“, „susieiti arčiau su visuomene“, jungtis į Vilniaus vadavimo darbą, „stiprinti savo materialį gyvenimą, kuriant kooperatyvus ar kitką“²³³. Neginčijamai kongreso centrą sudarė St. Šalkauskio paskaita „Ateitininkų principai ir pareigos“ (apspausdinta šio kongreso specialiaame „Ateities“ numery, p. 33 -79). Apie ją vienas šio kongreso sekretorių, S. Sužiedėlis, taip jau vėliau rašė: „Penkios paskaitos (skaitytos tame kongrese — J.G.) užėmė tik truputį daugiau laiko, kaip prof. St. Šalkauskio šeštoji.. . Antrasis kongresas, kuriam teko garbė tos paskaitos išklausti ir ją priimti, yra ir liks at-kų istorijoje Didžiuoju kongresu“²³⁴. Taigi, nors formaliai tai buvo Dovydaičio metų kongresas, bet iš esmės jam turinį davė Šalkauskis. Ko nebuvo sulaukta iš Dovydaičio, to buvo sulaukta iš Šalkauskio — ateitininkų ideologijos sistemingas išplėtojimas ir intelektualus formulavimas.

Panašiai, Dovydaičiui formaliai vadovaujant, bet turinį teikiant kitiems, vyko ir antrasis stambus jo vadovavimo metų įvykis — Palangos reorganizacinė konferencija 1927 liepos 15 - 19. Ji buvo sušaukta tik organizaciniams reikalams, bet vyko kongreso dimensijomis tiek dalyvių skaičiumi (su svečiais arti 1000), tiek įvairiopa programa (V. Mykolaičio - Putino misterija „Nuvainikuotoji Vaidilutė“, dainų šventė, sporto varžybos, spaudos paroda). Gausiuose posėdžiuose buvo klausomi sąjungų ir kitų vienetų veiklos pranešimai ir diskutuojami ateities darbai. Kaip sakytą, nepadarė savo veiklos pranešimo tik vyriausias organas — Vyriausioji ateitininkų valdyba.

Dovydaitis, be paskaitos eucharistininkų posėdyje, pasakė kalbas, atidarant ir baigiant konferenciją. Birutės gimtinėn susirinkusiai konferencijai pradžioj jis priminė, kad Kęstučio ir Birutės vedybos simbolizuoja šviesuomenės sutuoktuves su savo liaudimi. Ir ateitininkija siekia „sukurt naują Lietuvos visuomenę per naują inteligentiją“, pasiekiančią „pačius tautos pamatus, mūsų daug iškentusią liaudį“. Konferencijos baigiamajame žodyje plėtojo mintį, kad bręstanti Lietuvos šviesuomenė turi savo tautai šviesti nebe gėstančia ugnimi, o amžinąja Kristaus šviesa: „Mūsų protėviai garbino tik šią ugnį, saulės dukterį, o mes esame patyrę Naujos Ugnies šilumą ir Naujos Sau-

lės teikiančią gyvybę... Mes norime būt naujinamoji mūsų suvargintos tėvynės ugnis“. Baigdamas Dovydaitis įspėjo prieš pagonystės dvasią, kuri, „griovusi anais laikais mūsų pradėjusios gyventi valstybės pamatus, neišnyko ir šiandien, bet reiškiasi kitokiais pavidalais“. Ateitininkijos uždavinys yra „Lietuvą taip sustiprint, idant ją jau nieks daugiau neparblokštų iki žmonijos gyvenimo galo“²³⁵.

Panašios nuotaikos ir minčių Dovydaičio žodis buvo ir atidarant, ir baigiant Palangos konferenciją. Bet pasikeitė padėtis: Dovydaitis šią konferenciją atidarė kaip ateitininkų vadas, o baigė jau tik kaip garbės pirmininkas, nes sudarytosios Ateitininkų federacijos vyr. vadu buvo išrinktas prof. Stasys Šalkauskis^{235a}. Rinkimuose kandidatavo ir Dovydaitis, bet tesurinko ketvirtadalį balsų.

V

VADO RINKIMŲ PRALAIMĖJIMAS PRIEŠ ŠALKAUSKĮ IR PAKŠTĄ

1. *Dukart pralaimėti vado rinkimai*

Paradoksiškai situacija taip susiklostė, kad patys didžiausi Dovydaičio vadovavimo metais atlikti darbai atgręžė ateitininčių akis į naują žmogų. Kiek šiuose darbuose iškilo Šalkauskis, tiek lyg išbluko Dovydaitis. Viena būdinga smulkmena: kai Kauno studentų draugovė 1925 rudenį ėmėsi persitvarkymo, jo projektui parengti kreipėsi ne į Dovydaitį, bet į Kuraitį ir Šalkauskį.

Susidariusią situaciją St. Rauckinas taip analizuoja:

Iki 1925 m. būdamas vyr. ateitininčių valdybos pirmininku, Dovydaitis nerodė iniciatyvos organizacinėje srityje. Išrinktas vadu II kongrese (1925), jis jau pačiame šiame kongrese buvo nustelbtas iškilusio Šalkauskio autoritetu. Vykdamas kongrese Šalkauskio iškeltą reorganizacijos mintį, pasiruošimas Palangos reorganizacinei konferencijai vyko Šalkauskio iškeltų idėjų pagrindu ir Kuraičio rūpestingomis pastangomis tas idėjas konferencijai pateikti konstitucijos ir kitų teisinių nuostatų forma. Atrodė, kad Dovydaitis reorganizacijos eigą neįgygiavo kaip vadas pirmose gretose. Kasdieniniame gyvenime nevertindamas „bereikalingų ceremonijų“, jis gal neįvertino ir pačios statutinės reorganizacijos. Gal jam ateitininčiai kaip sąjūdis buvo artimesni, nei moderni organizacija, pasinešusi pagrindinai persiorganizuoti. Studentai ir moksleiviai entuziastiškai pritarė reorganizacijai ir uoliai ruošėsi numatyta konferencijai. Jei Dovydaitis nejautė jaunimo (ir daugumos sendraugių) vyraujančių nuotaikų, tai atvykęs Palangon turėjo pamatyti, girdėti ir suprasti, kas ten vyksta. Šalkauskio vardas buvo atvirai linksnuojamas kaip naujo būsimo federacijos vado. Dovydaitis neturėjo priešininkų, nes jo atliktą misiją visi vertino, bet kartu jis neturėjo ir apčiuopiamesnių šalininkų ateities žygiams vadovauti. Jis galė-

jo laimėti rinkimus prieš bet kokį kandidatą, tik ne prieš Šalkauskį. Gaila, Dovydaitis nenorėjo to suprasti ir sutiko kandidatuoti.

Rinkimus laimėjo Šalkauskis trimis ketvirtadaliais balsų. Dovydaitis savo pralaimėjimą skaudžiai pergyveno. Toj pačioj Palangos konferencijoj jam suteiktas „garbės pirmininko“ titulas neteikė paguodos. Tačiau, nors ir karčiai nusivylęs dėl pralaimėjimo, jis ir toliau veikė ateitininkuose. O kai III kongrese (1930 m. birželio 21 - 23) Šalkauskis pasitraukė iš vyr. vado pareigų, Dovydaitis vėl kandidavo ir vėl pralaimėjo: dviem trečdaliais balsų Šalkauskio įpėdiniu buvo išrinktas K. Pakštas. (Tikslūs rinkimų rezultatai nebuvo spaudoj paskelbti, nei pirmą, nei antrą kartą.)

Kaip pastebi St. Rauckinas, iš anksto ir antrąkart buvo aišku, kad rinkimus Dovydaitis vėl pralaimės. Bet šį kartą Dovydaitis „sąmoningai norėjo laimėti arba pralaimėti, nes jautėsi turįs daugiau nuopelnų ateitininkams negu K. Pakštas“ (J. Grinius). Tačiau vis vien į rinkimus ėjo be jokio savo kandidatūros paruošimo. Tuo tarpu Pakšto šalininkai buvo išvystę gyvą akciją už savo kandidatą. Svarbiausia, pati federacijos vyr. valdyba su Šalkauskiu priešakyje neliko neutrali, bet stojo už Pakštą. (Galima būtų pagrįstai kelti klausimą, ar esant dviem kandidatams vyr. valdyba turėjo demokratinę teisę nesilaikyti neutralumo, bet anuomet niekas tokio klausimo nekėlė, nes Šalkauskio autoritetas buvo toks didelis.)

III kongresas buvo sutvarkytas užtikrinti laimėjimą K. Pakštui. Nors Palangos konferencijoj Dovydaitis buvo išrinktas garbės pirmininku, bet šiame kongrese nebuvo pakviestas į garbės prezidiumą. Programon jis buvo įtrauktas tik paskaitai vyrų posėdyje (kalbėjo apie krikščioniškąjį vyriškumo supratimą, reikalaujantį kūno paklusimo sielai). Tuo tarpu baigiamojo posėdžio paskaita prieš pat vyr. vado rinkimus buvo paskirta K. Pakštui kalbėti tema „Mūsų pasiryžimai“. O ko Pakšto žodis galėjo nepaveikti? Kaip Palangos konferencijoj buvo sunku likti nepaveiktam Šalkauskio autoriteto, taip III kongrese buvo neįmanoma nesusižavėti Pakšto žodžiu, visada kupinu entuziazmo ir dinamizmo. St. Rauckino žodžiais, atrodė, „tai vadas vesti ateitininkus į 'platumas bei aukštumas'“. Pats Šalkauskis pristatė Pakštą kaip tinkamiausią įpėdinį. Dovydaitį buvo žadėjęs pristatyti kan. P. Dogelis, bet „paskutinę valandą susilaikė ir

net į posėdį neatvyko. Dovydaiį pristatė vienas iš 'Activitas' korporacijos studentų" (St. Rauckino informacija).

Jei Dovydaitis šiek tiek daugėliau būtų buvęs „organizacijos žmogus“, būtų arba atitinkamai organizavęs savo kandidatūrai atramą, arba nebūtų sutikęs kandidatuoti, matydamas aiškų pralaimėjimą. Tačiau, atrodo, Dovydaitis to nematė ir todėl pačiame kongrese į savo pralaimėjimą reagavo ne „diplo-matiškai“, o emociškai. Kai po balsavimo duomenų paskelbimo kongresas kėlė ovacijas naujam vadui, būrelis studentų Pakštą su kėde pakilnojo virš galvų. Panašiai jie norėjo pagerbti ir Dovydaiį. Tačiau šis, „pagriebęs kėdę, piktai gynėsi, o matydamas, jog studentai jį nugalės, peršoko per barjerą į po scena esančią orkestro patalpą“ (St. Rauckinas).

Pasibaigus rinkimams ir priėmus rezoliucijas baigiamosioms kalboms buvo pakviesti buvęs vyr. vadas Šalkauskis, išrinktas Ateitininkų Federacijos pirmuoju garbės nariu („pirmuoju“ hierarchine, o ne chronologine prasme), ir Dovydaitis. Kongreso aprašyme „Ateitis“ taip perteikė Dovydaičio kalbą: „Naujai vadovybei linki budėti idealų sargyboje, nesustingti ir nepaliumti tęsti nuolatinio kūrybos darbo taip ideologijos, taip praktiško veikimo srityse. Mums visiems reik daugiau aktingo veikimo, kuris įrodytų, jog mūsų idėjos reiškia gyvąją tiesą. Mažiau didžiuliotis didelėm tiesom, kad niekad neateitų tos piktos progos nusilenkti melui. Labiau rūpintis socialiniu klausimu, kad būtų galima laimėti visuose frontuose. Gyvenimas turi pasikeisti, turi pakrypti į tas vėžes, kurias yra nurodęs Dieviškasis mūsų Mokytojas“²³⁶.

2. Kodėl Dovydaitis pralaimėjo prieš Šalkauskį?

Kas nulėmė, kad Dovydaitis, turėdamas tokį didelį autoritetą kaip pagrindinis ateitininkijos kūrėjas ir tuo būdu faktiškasis „tėvas“, abu kartus vyr. vado rinkimus skaudžiai pralaimėjo? Klausiamas dėl šių rinkimų „užkulisių“, St. Rauckinas atsakė: „Mano įsitikinimu, buvo ar nebuvo kokių užkulisių, Dovydaitis abu kartus pralaimėjo todėl, kad jo oponentai buvo aktyvesni, įtakingesni ir žymiai populiariesni bent jau studentuose“. Tai tiesa, nes kaip tik tai parodė ir rinkimai. Bet pirmasis atsakymas veda į tolimesnį klausimą: kas darė Dovydaiį mažiau įtakingą ir populiarių? Veiklumo jis visada buvo savo

prasmė veiklus, bet dėl ko dovydaitiškasis veiklumas mažiau ateitininkus betraukė?

Prof. Juozas Eretas savo parašytose Šalkauskio ir Pakšto monografijose šį klausimą svarstė ir įžvalgiai nurodė, gal būt, patį pagrindinį veiksni, kuris kūrė tam tikrą atstumą tarp Dovydaičio ir jaunosios ateitininkų kartos. Kaimų Lietuva pamažu drauge virto ir miestų Lietuva. Bet Dovydaitis nesuprato šio proceso ir natūralumo, ir pozityvumo. Priešingai, „jei jis būtų galėjęs, būtų sustabdęs vykstančią urbanizaciją, ir jo tėvynė būtų likusi vienas žydįs kaimas, kuris Vilniuje būtų turėjęs savo istorinį muziejų, o Kaune savo prekybos kontorą“. Tuo būdu ir vėrėsi lyg praraja: kai „Dovydaitis visa savo buitį liko kaime, jaunoji karta palengvėl įsikūrė mieste. Tokioje padėtyje jo dienos ateitininkijos priešakyje buvo suskaitytos“²³⁷. Todėl, pasak Ereto, Dovydaitis pralaimėjo ir prieš mies- to dvasios aristokratą Šalkauskį, ir prieš „urbanistą“ Pakštą.

„Kaime likusio“ Dovydaičio ir jaunųjų „urbanistų“ įtampa savotiškai dialektiškai pynėsi. Iš vienos pusės, kas Dovydaityje buvo paprastas kaimietiškas, jaunesniesiems atrodė lyg mažesnis jo žmogiškas tobulumas. Todėl ir kaupėsi Dovydaičiui priekaištų, kurie blankino jo autoritetą jaunime, nelinkusiame per daug gilintis į žmogaus sudėtingumą. Iš antros pusės, pats Dovydaitis negailėjo jaunimui ir kritiško žodžio, nepalankiai žiūrėdamas į „urbanistines“ naujoves, atstovaudamas moraliniam rigorigmui. Daugelį jaunųjų, taip pat neseniai kaimą palikusių, fascino dailus elgesys. Gi Dovydaitis kaimietiška visų pirma rūpinosi doru elgesiu. Toli gražu buvo ligi visų ateitininkų tapimo „ateitininkais eucharistininkais“, kaip Dovydaitis buvo skelbęs antrojo dešimtmečio šūkiu.

Nėra priešybės tarp dailaus ir doro elgesio. Tačiau jų suderinimas gyvenimo konkretybėje nėra jau taip ir paprastas, nes ir pats derinimas gali virsti išsiskyrimu. Kaip šiuo atžvilgiu klostėsi Dovydaičio ir jaunimo santykiai, abiem šalims randant ką prikišti viena antrai, gražiai pavaizduoja St. Lušys:

Jei turėsime galvoj visiems žinomą tiesą, jog ir patys šventieji nebuvo tobulintai nesunkiai suvoksime, kad ir Dovydaičiui ko nors galėjo neužtekti jo asmens tobulumui atbaigti. Bet jis buvo daug matęs ir tuo metu, kai tiesiog į tai nežiūrė. Tas visko matymas dažnai jį įmaišydavo ir į tas sritis, kurioms pažinti neturėjo nei laiko, nei noro. To nepaisydamas, ir apie tai pasisakydavo kietai, be kompromiso. Su nepasitikėjimu žiūrėjo į naujoves, dažnai slepiančias ir pavojų tam tikrą dalį, ir todėl jas pajuokdavo.

Gi jaunuomenė tiek giliai nežiūri ir visada yra imli naujovėm. Tad ir atsisardavo abejonių dėl kai kurių Dovydaičio nuomonių. Per ilgesnį laiką abejonės virsdavo nepritartimu, atsisardavo nepatenkintų. Tokios nuotaikos pirmiausia pradėjo reikštis studentuose, o iš dalies ir jaunesniuose sendrauguose, daugiausia iš užsienio sugrįžusiuose su akademiniiais laipsniais ir kartu su daugeliu naujenybių, jau prigijusių Vakarų Europos kraštuose.

Nesutikimai su Dovydaičiu kildavo ne principų ar idėjų plotmėje, bet kasdienio gyvenimo apraiškose. Gražus elegantiškas laikymasis jaunuomenei imponavo, ir tokias formas ji norėjo pasisavinti, žodžių parinkimas laikytas būtinu dalyku: tiesai ginti neturi būti keliamas balsas ar parenkami kieti ir grubūs žodžiai. Viskas turi eiti kartu aukštyn ir tobulyn, kultūra turi persunkti žmogų visą, o ne tik jo intelektą. Dovydaitis nevisada tuo rūpinosi, žodžių per daug nerankiojo, ėmė ir pavartojo kokį grubų ir labai kietą. Atėjo moda moterims nešioti kūno spalvos šilkinės kojines. Elegantiškai atrodė, daug gražiau negu juodos ar kitų spalvų, tad labai greitai ėmė plisti. Kai kam tada tai atrodė nepadori moda. Prie jų prisidėjo ir Dovydaitis, rado reikalą tą madą viešai pasmerkti grubiais žodžiais. Kai apie 1926-27 m. pasirodė naujų, tada moderniais vadinamų šokių, kaip fokstrotas, tango, ateitininkai atsidūrė aklagatvyje be išeities. Vadovybė uždraudė juos šokti. Ne vienas Dovydaitis buvo jų priešininkas, bet jis buvo pats kiečiausias, jokio žodžio negailėjo jiems pasmerkti, vadino mergaičių jodinėjimu ir pan.

Ir taip lašas prie lašo, išsiskiriant neesminiais ir neprincipiniais klausimais, atsirado plyšys tarp studentijos, jaunesniųjų sendraugių ir vyresniųjų moksleivių iš vienos pusės ir Dovydaičio — iš antros. Kai iškilo ateitininkų vado rinkimo klausimas, natūraliai atsirado nepritariančių Dovydaičio kandidatūrai. Nors visi pareiškėdavo nuoširdžiausią pagarbą jo asmeniui ir pripažindavo jo labai didelius nuopelnus, bet vis daugiau ir daugiau pasisakydavo už kito žmogaus ieškojimą į vadus, su šviežesnių ir kitokių priėjimu prie gyvenamojo meto klausimų.

Psichologiškai šis ieškojimas naujo žmogaus ateitininkams vadovauti kartojo seną „tėvų ir vaikų“ tampą. Jauno žmogaus subrendimas savarankiška asmenybe neišvengiamai reikalauja tam tikro nutolimo nuo tėvų, nors ir kaip jie būtų gerbiami. Savotiškai tai galioja ir organizacinėje plotmėje. Nors ir ilgėdamiesi naujo vado, ir jaunieji ateitininkai nuoširdžiai gerbė Dovydaitį kaip ateitininkijos „tėvą“. Bet drauge jiems Dovydaitis, kaip visi tėvai, buvo lyg nusibodęs ir atrodė atsilikęs. Taikliai šį žvilgį išreiškė St. Rauckinas: „Kaip įvairiomis progomis dažno kalbėtojo, studentai ateitininkai Dovydaičio nekantriai klausydavosi. Jo kalbos dažnai būdavo ilgos, moraliizuojančios. Jos ribodavosi pasireiškiančių negerovių kritika“. Šia prasme Dovydaitis ir atrodė „daugiau dabartininkas nei ateitininkas“. Kai jaunimas veržėsi į svajojamą šviesesnę ateitį, „Dovydaičiui, matyt, daugiau rūpėjo kasdieniškas asmens

tobulėjimas nei masinės demonstracijos ir jo nemėgiamos 'ceremonijos'". Taip pat Dovydaitis atrodė ir daugiau praeitininkas negu ateitininkas: „Dovydaičio vardas priminė praeitį, ateitininkijos kūrimosi dienas. Nepriklausomoj Lietuvoj jis nebežavėjo studentų ateitininkų. Žymiai daugiau buvo populiarius moksleiviuose“.

Dauguma studentų taip žvelgė į Dovydaitį. Gi Ateitininkų Federacijoje studentai turėjo lemiamą vaidmenį. Sendraugiai buvo menkai susiorganizavę. Moksleiviai buvo išsisklaidę po visą kraštą, svarbiausia, per centro valdybą (sudarytą iš studentų) buvo stiprioj studentų įtakoj. O studentų dauguma telkėsi vienoj vietoj (Kaune) ir ambicingai jautė savo galią. Šalkauskiu jie žavėjosi, o ne Dovydaičiu. Tai ir reiškė, kad Dovydaičiui buvo atėjęs laikas ateitininkijos vadovybę užleisti kitam vadui.

St. Lušys kompetentingai nušviečia, kiek Palangos konferencijoj vyr. vado rinkimus daugiausia lėmė jaunimas. „Studentai ir jaunesnieji sendraugiai buvo jau už naują vadą, o vyresnieji sendraugiai — už Dovydaičio perrinkimą“. Nors ir „didžiausia dauguma“ buvo už Šalkauskį, bet buvo ir „labai svari mažuma, su kuria reikėjo skaitytis“. Prasidėjo pasitarimai, tačiau „nuomonių išlyginimo ilgai nebuvo galima pasiekti“. Kai Šalkauskis užgirdo apie savo kandidatūrą, griežtai atsisakė ir rėmė Dovydaitį. „Mes, kurie norėjome Šalkauskio, buvome jau pakeliui į pralaimėjimą, nes jei jis atsisakys, neturėsime naujo vado“. Tada St. Lušys, moksleivių centro pirmininkas, ir Pr. Dielininkaitis, studentų Kauno draugovės pirmininkas, galėdami kalbėti „ateitininkų didžiosios masės vardu“, sutarė šiuo reikalu būti visai atviri su prel. Kuraičiu ir su pačiu Šalkauskiu. Užtikrindami ateitininkų jaunimo pagarbą Dovydaičiui, jie tikino, kad „vadas neturi būti primestas organizacijos didžiūmai jokios grupės ir jokių atžvilgių“. Pasikalbėjimai nebuvo lengvi, nes abu, Kuraitis ir Šalkauskis, labai gerbė Dovydaitį. Mažiau sunku buvę palenkti Kuraitį, kuris „visada suprasdavo jaunimą ir jam padėdavo“. Su Šalkauskiu buvę „daug sunkiau“, nes jis buvo padaromas Dovydaičio konkurentu ir angažuojamas sunkioms pareigoms.

Daugumos valia turėjo būti tikrai aiški, kad taip aktyviai Šalkauskio kandidatūrą rėmė ir paties Dovydaičio artimieji bendradarbiai, kurių Dielininkaitis tuo metu pats pas Dovydai-

tį gyveno, o Lušys po Palangos konferencijos persikėlė pas jį gyventi. Aišku, jiedu nebuvo priešišškai nusiteikę Dovydaičiui, tik jautė, su koku entuziazmu jaunimas trokšta savo vadu turėti Šalkauskį. Nė pačiam Dovydaičiui nebuvo paslaptis, kad šie du jo artimieji bendradarbiai stovi ne už jį, bet už Šalkauskį. Juokais jiems Dovydaitis sakydavęs: „tai ką — mane pakarti norite!“.

Šiaip ar taip, laimėjo jaunimas: ir savo kandidatą privertė sutikti, ir palenkė jo pusėn tris ketvirtadalius Palangos konferencijos atstovų.

Kitas klausimas, ar jau visi studentai būtų taip karštai stoję už Šalkauskį, jei būtų žinoję, kad, sakysime, moderniųjų šokių klausimu jis pasirodys toli gražu ne „urbanistas“, bet, gal būt, dar griežtesnis už Dovydaitį. Juk šį klausimą Šalkauskis buvo pavertęs kone pagrindiniu savo vadovavimo metų rūpesčiu. Netrukus po išrinkimo vyr. vadu Šalkauskis „Židinyje“ (1928, Nr. 3) paskelbė ištisą studijėlę šiuo klausimu — „Jaunuomenės idealizmas ir modernieji šokiai“. O į jaunimą „Ateityje“ kreipėsi tokiu žodžiu:

Mes turime aiškiai ir griežtai rinktis: arba šio pasaulio kunigaikštis, kuris pavergia, arba Kristus Atpirkėjas, kuris išgano ir išvaduoja... Todėl nesusipratėliu, nevertu susipratusio ateitininko vardo, yra tasai, kas šoka moderninius šokius, simbolizuojančius seksualinį orgiazmą; ir lygiai taip pat nesusipratėle, neturinčia tikro savo vertės pajautimo, yra ta ateitininkė, kuri leidžia sau dekoltuotis nepadoriu būdu, pudruotis ir dažytis. Taip elgiantis, einama moralinės ir šiaip jau kultūrinės dekadencijos keliu... Todėl irgi ta diena, kurią Ateitininkų organizacija legalizuotų nusakytuosius dalykus ateitininkų gyvenime, būtų moralinio bankroto ir nusižengimo savo vyriausiam tikslui diena. Tą irgi dieną kiekvienas sąmoningas katalikas turėtų apleisti šitos organizacijos eiles. Toks yra mano giliausias įsitikinimas šituo aktualiu dabar klausimu²³⁸.

Dovydaitis grubiau šiuo klausimu kalbėjo. Bet tikriausiai nebūtų šio klausimo taip suabsoliutinęs, kaip jį suabsoliutino Šalkauskis.

3. Politiniai motyvai abiejuose rinkimuose

Nors principiškai ateitininkai yra nepolitinė organizacija, bet netiesiog ir politiniai motyvai buvo iškilę prieš Dovydaičio kandidatūrą. Būtent, abiem atvejais (1927 ir 1930) buvo baiminamasi jo santykių su dr. K. Ambrozaičiu, Darbo federacijos pirmininku.

Po 1926 gruodžio 17 perversmo į vyriausybę įėjo ir krikščioniškosios partijos. Bet kai prezidentas A. Smetona nesiryžo krašto vesti atgal į demokratinę santvarką ir sulaužė konstituciją (paleido III seimą, bet per 60 dienų nepaskelbė naujo seimo rinkimų, kaip reikalavo konstitucija), Krikščionių demokratų partijos ir Ūkininkų sąjungos atstovai (dr. L. Bistras ir dr. P. Karvelis) pasitraukė iš ministrų kabineto. Tuo tarpu Darbo federacijos atstovas dr. A. Milčius pasiliko valstybės kontrolieriumi. Kai 1927 m. vasarą buvo renkama Palangos konferencijon, ėjo gandai, kad Darbo federacija vedanti derybas su tautininkais, galinti susitarti ir pasilikti valdžioje. Nors Dovydaitis tuomet dar nepriklausė Darbo federacijos vadovybei, vis vien buvo rūpinamasi, ar dr. K. Ambrozaitis nedarys įtakos Dovydaičiui.

Buvo ar nebuvo pagrindo tokiam baiminimuisi, neįmanoma atsakyti, nesgi Dovydaitis nebebuvo perrinktas ateitininkų vadu. Bet yra faktas, kad buvo tokio baiminimosi ir kad jis bent iš dalies nulėmė Dovydaičio pralaimėjimą.

Šiai knygai apie tai liudija savo atsiminimuose J. Matulionis. Kai Palangos konferencijoj buvo prieitas vadovybės rinkimas ir kandidatų išstatytasis Šalkauskis atsiėmė savo kandidatūrą, konferencijos prezidiumas paskelbė pertrauką. Kas vyko toliau, J. Matulionis taip rašo:

Studentija jau buvo nusistačiusi Dovydaičio nerinkti, bet palaikyti Šalkauskio kandidatūrą. Moksleiviai jau painformuoti, kaip laikytis. Paskelbus pertrauką, prie manęs pripuola Kuraitis ir labai karštai man priekaištauja: „Ką jūs darote. Dovydaitis tikrai nueis pas tautininkus“. Ir užvirė ginčas. Labai geras žmogus, atsidavęs ateitininkams, bet ne politikas, Kuraitis klausimą pastatė labai karštai, bet nevykusiai. Taip mes ir nesutarėme. Po pertraukos man teko konferencijoj kelti klausimą, kaip suderinti paties Šalkauskio paskaitoj keltą mintį, jog ateitininkas negali atsisakyti nuo pareigų, kurias jam uždėda jo draugai, su dabar jo paties, Šalkauskio, atsisakymu kandidatuoti į ateitininkų vyr. vadus. Tada Šalkauskis atsiėmė atsisakymą, ir klausimas labai lengvai išsisprendė... Taip per prievartą St. Šalkauskis buvo išrinktas ateitininkijos vadu. Tai buvo prieš sendraugį ir paties Kuraičio norą — tai buvo studentijos balsas.

Šiame J. Matulionio liudijime reikia pabrėžti porą dalykų, kurie šiek tiek reliatyvina kai kuriuos paplitusius teiginius. Nors Šalkauskis jau nuo seniau buvo spaudžiamas sutikti, atrodo, galutinai nebuvo apsisprendęs ar bent svyravo ligi paties paskutinio momento. Taip pat J. Matulionio liudijimas kelia klau-

simą, ar jau tikrai iš anksto buvo pasisėkę laimėti Kuraitį Šalkauskio prieš Dovydaitį kandidatūrai ir ar Kuraitis buvo neatlyžtas Šalkauskio ragintojas, nuolatos jį kurstęs ir nedavęs jam ramybės, kol tas sutiko²³⁹. Greičiau abu, Šalkauskis ir Kuraitis, vertindami Dovydaitį, tik nenoromis nusilenkė daugumos valiai, kurią buvo suformavę studentai.

1927 metais Dovydaičio ir Ambrozaičio draugystė buvo vos beužsimezganti. Tik po Palangos konferencijos ji iš tikro užsimezgė, kai iš ateitininkų vadovybės atleistą Dovydaitį Ambrozaitis įtraukė į Darbo federacijos vadovybę. Kai po trejų metų Dovydaitis norėjo vėl sugrįžti į ateitininkijos priešakį, jis ir Ambrozaitis buvo jau iš tiesų artimi draugai. Dėl jų draugystės liko tas pats baiminimasis, tik jau apsigrėžę politinis jo motyvavimas. 1927 m. baimintasi Ambrozaičio įtakos Dovydaičiui dėl to, kad Ambrozaičio vadovaujamoji Darbo federacija buvo likusi vyriausybėje ir, gal būt, ieškojo su tautininkais susitarimo. Priešingai, 1930 m. baimintasi Ambrozaičio įtakos Dovydaičiui, kad ateitininkai nebūtų išvedami per griežton kovon su tautininkais.

Darbo federacijos bendradarbiavimas su Smetonos — Vol-demaro vyriausybė po III seimo paleidimo ir krikščionių demokratų dėl to iš vyriausybės pasitraukimo tetruko vienerius metus. 1928 gegužės pradžioj Darbo federacija buvo su triukšmu iš vyriausybės sudėties išmesta. Valstybės kontrolierius dr. A. Milčius buvo suimtas už tariamą kėsiniimąsi nuversti valdžią (buvo atsakęs prezidentui, kad savo atleidimą laiko nekons-tituciniu aktu, nes pagal konstituciją valstybės kontrolierius at-sako seimui ir atsistatydina, seimui išreiškus jam nepasitikėji-mą), o jo kanceliarijos viršininkas J. Katilius, kaip pavojingas vi-suomenės rimčiai, Kauno komendanto plk. Pr. Saladžiaus nutari-mu buvo ištremtas 6 mėnesiams į Vilkaviškį policijos prie-žiūrai. Kitais metais (1929) už „Darbininke“ išspausdintą fel-jetoną ir dr. K. Ambrozaitis, Darbo federacijos pirmininkas, buvo 6 mėnesiams įkalintas Varnių priverčiamojo darbo sto-vykloje.

Tautininkų režimas nesitenkino tik politinių partijų perse-kiojimu, bet ėmėsi gniaužti ir kultūrinės katalikų organizacijas. Savaime prieš režimą nusistatymas aštrėjo ir kai kuriuose atei-tininkų sluoksniuose, kurie savo ruožtu pradėjo reikšti opozi-ciją ir ateitininkų vadovybei. Kaip to meto Ateitininkų Federa-

cijos gen. sekretorius St. Rauckinas informuoja, studentuose ateitininkuose buvo skleidžiama mintis priešintis vyr. vado Šalkauskio ir vyr. tarybos pirmininko Ed. Turausko „tariamai per švelniai linijai tuometinio režimo atžvilgiu“. Ir būtent: „šita opozicinė veikla kažkieno pastangomis vis būdavo siejama su Dovydaičio vardu, lyg jis jai pritariąs“. Studentams ateitininkams reikėjo ši reikalą viešai išsiaiškinti, nes tylint buvo galima sulaukti dar griežtesnių kaltinimų ir dėl to užsitraukti tik dar aršesnę katalikų persekiojimą. Tam reikalui 1930 kovo 16 buvo suruoštas viešas visuomeninis studento ateitininko teismas. Kaltintojų vaidmenis pasiėmė, St. Rauckino terminais, vadinamieji dovydaitininkai, teisingiau — ambrozaitininkai (V. Baniulis, St. Griškevičius, P. Stravinskas), o gynėjų — šalkauskininkai — kuraitininkai (St. Lušys, St. Rauckinas, P. Tamulionis). Ir studentai ateitininkai, ir ateitininkijos vadai buvo aštriai kaltinami apsileidimu visuomeninėj (suprask: politinėj) veikloj. Tačiau tokia „dovydaitininkų“ laikysena daugiau simpatijos prieš pat III kongreso rinkimus laimėjo ne Dovydaičiui, o Pakštui.

St. Rauckinas įsakmiai pabrėžia, kad „netikėjau ir dabar netikiu, kad Dovydaitis be rezervų pritarė vadinamos opozicijos peršamai linijai“, būtent — politiniam „aktyvizmui“. Kadangi tačiau šiuo klausimu „Dovydaitis tylėjo“, tai ir „pakenkė jo norui laimėti vyr. vado postą“. Taigi šį kartą, kandidatuoju prieš Pakštą, Dovydaičiui buvo nelemtis ir bent dalies jo šalininkų, „dovydaitininkų“, tokio pobūdžio „aktyvizmas“, kuris kitiems jo kandidatūrą darė nepriimtina. Baiminantis, kad Ambrozaitis galėtų Dovydaitį panaudoti ateitininkų supolitinizavimui, J. B. Laučkos žodžiais, „Pakštas tapo 'kultūrinių', o Dovydaitis 'politikų' kandidatu“²⁴⁰.

Tokią susidariusią padėtį reikia laikyti nesusipratimu. Nebuvo nieko Dovydaičiui svetimesnio, kaip ateitininkus supolitinti. Net tuo metu, kai nepriklausomos Lietuvos kūrimosi metais gyvenimas visus traukė į politiką, Dovydaitis to dešimtmečio šūkiu iškėlė ne į politiką mestis, o tapti „ateitininkais eucharistininkais“. Ir į Darbo federacijos veiklą jis įsijungė ne politikoj pasireikšti, o darbininkuose apaštalauti. Kad ir kokia draugystė būtų siejusi Dovydaitį su Ambrozaičiu, jis nebūtų leidęsis pastarojo įtakojamas pažeisti ateitininkų sąjūdžio pagrindą. Jei Dovydaitis tylėjo dėl studentuose ateitininkuose

pasireiškusio politinio „aktyvizmo“, tai, matyt, jis juo daug ir nesidomėjo. Žinoma, jei būtų buvęs daugiau „politikas“ ar bent „organizacijos žmogus“, būtų supratęs, jog jo tyla gali būti dviprasmiškai išsiaiškinama ir jam pačiam yra nenaudinga.

Kitas reikalas, ar esamoje padėtyje Dovydaitis nebe dėl dr. K. Ambrozaičio politinės įtakos baimės, o dėl savo paties būdo tiesumo tiko tuo metu stoti ateitininkų priešakin. Jei jau 1927 m. buvo manoma, jog tautininkų režimo kėslams prieš katalikus atremti reikia „subtilaus diplomato, švelnaus derybininko“²⁴¹, tai juo labiau tokių savybių vado reikėjo 1930 m., kai valdžia jau buvo bepradedanti atvirą kovą prieš katalikų visuomenę. Todėl, J. Ereto žodžiais, „daugumai atsakingųjų Pakštas atrodė tinkamesnis kandidatas“²⁴⁰. Jų įtaka ir nulėmė, kad po Šalkauskio buvo nebe prie Dovydaičio grįžta, o pasirinktas naujas vadas. Tai buvo visų pirma nebe jaunimo, kaip aną kartą Palangoje, o „atsakingųjų“ laimėjimas. Studentai šį kartą buvo susiskaldę, nebe tokie vieningi. Susiskaldę buvo ir sendraugiai: nors jų vadovybė, kan. P. Dogelis, kun. dr. P. Bielskus, ir daug kitų liko ištikimi Dovydaičiui, kita dalis paklausė Šalkauskio rinkti jo įpėdiniu K. Pakštą.

4. Dovydaičio „vadų filosofija“ po pralaimėjimo

Dovydaitis savo „nusodinimą iš vyriausių vadų“ (J. Matulionio žodžiais tarant) karčiai sutiko. Priėmė ateitininkijos sprendimą „su demokrato supratimu ir krikščionio nuolankumu, tačiau ir su žmogiškosios nuoskaudos neišvengiamu pajutimu“ (V. Vaitiekūnas). Nebūdamas organizacijos žmogus, jis nesuprato, kad nė pats sąjūdžio kūrėjas negali visą laiką organizacijos priešakyje stovėti. Nesusipratus pačiam laikui pasitraukti, „turėjo būti iš šalies ir viešai paliudyta, jog jo laikai praėjo“. Šių žodžių autorius J. Eretas yra vaizdžiai aprašęs, kaip po Šalkauskio išrinkimo ateitininkų vyr. vadu Dovydaitis jam ne kartą atvėrė savo širdį, liedamas pyktį dėl „nuvertimo“ ir pliekdamas ateitininkų „nedėkingumą“. „Graudu buvo žiūrėti, kaip savimeilė kankino net tokį pasišventėlį ir — bent tam kartui — jį išmušė iš pusiausvyros“. Kadangi „tokie išsiliejimai lengvino jo skaudžiai užgautą širdį“, Eretas leisdavo Dovydaičiui išsikalbėti, kiek tik norėdavo, ir bandydavo racionaliais motyvais jį nuraminti. Tačiau Dovydaitis „tik tam momentui

apsiramindavo“, o „progai pasitaikius, vėl graužėsi, nes žaizda dar kraujavo“²⁴¹.

Kodėl Dovydaitis taip emociškai pergyveno priverstinį pasitraukimą iš ateitininkų vado? Ne iš garbės troškimo, nes garbės jis jau pakankamai turėjo. Ateitininkų Federacijos garbės pirmininku išrinkimas jį ne paguodė, o greičiau kaip tik siutino. Jam rūpėjo ne garbė, o veikla. „Su ateitininkų garbės pirminko titulu paleistas į 'atsargą', nors jam tada tebuvo tik 40 metų amžiaus, Dovydaitis pasijuto atimtas savo natūralaus reikšimosi pagrindinį lauką“ (V. Vaitiekūnas). Taip pat ir ne dėl valdžios troškimo jis ryžosi po trejų metų vėl kandidatuoti. Valdžia Dovydaitis daug nesinaudojo nė tada, kai ją turėjo: ne kieta, o greičiau per minkšta ranka buvo galima nusiskusti tais metais, kai jis ateitininkijai vadovavo. Gal būtų, dėl to jis ir nebuvo politikų gimęs, kad iš tikro stokojo valdžios jausmo, kuris būtinas politikui.

Iš anksčiau cituotų J. Ereto žodžių reikia pabrėžti Dovydaičio nusiskundimą ateitininkų nedėkingumu. Tai būtent jis giliausiai pergyveno: su pagrindu jautėsi ateitininkijos tėvu, o susilaukė savo „nuvertimo“ — lyg būtų galima tėvą nuversti!

Prieš Pakštą Dovydaitis pralaimėjo mažiau skaudžiau: gavo trečdalį balsų, kai prieš Šalkauskį tebuvo surinkęs ketvirtadalį. Tačiau vargu ar jam tai buvo mažiau skaudu. Greičiau buvo priešingai — daug ilgiau šio pralaimėjimo neužmiršo. Laiške šiai knygai J. Eretas rašo, kad Dovydaičiui šis pralaimėjimas skaudėjo ir po dviejų metų. Kaip pamine, 1932 vasarą Dovydaitis, Eretas ir Leimonas Marijampolės kalėjime buvo laikomi vienoj kameroj. „Tai davė progos iš širdies apie viską išsikalbėti. Mūsų 'Dovydėlis' — taip mes jį vadindavom — neiškentė nepalietęs jį prieš porą metų ištikusios 'nelaimės'. Kliuvo tada tiek išrinktam Kaziui, tiek šį rekomendavusiam Stasiui“.

Po pralaimėjimo Šalkauskiui Dovydaitis tik artimųjų draugų tarpe išliedavo savo „širdį“. Pralaimėjęs Pakštui, bent dalį savo kartėlio jis išliejo ir viešai „Darbininke“ (1930, Nr. 26, 27 ir 28) Apysenio Ateitininko slapyvardžiu pasirašytuose straipsniuose. Šie straipsniai, nepaisant jų poleminių pobūdžio, yra reikšmingi dvejopu atžvilgiu: pirma, jie leidžia giliau suprasti, kodėl Dovydaitis su tokiu kartėliu pasitraukė iš ateitininkijos vado; antra, jie atskleidžia, kaip aplamai Dovydaitis žvelgė į

vadus, kaip kuriuos jų vertino, kaip pagaliau pats suprato savo vaidmenį ateitininkuose.

Pirmiausia šiuose straipsniuose Dovydaitis imasi ateitininkijos „oficialiesiems dirigentams“ primint, „kada, kaip ir kieno ateitininkiskasis sąjūdis buvo sukurtas“. Savo vietoj jau citavome, kaip Dovydaitis, kai ką ir pats lyg pamiršdamas, stengėsi ateitininkus atriboti nuo jų užuomazgos Louvaine, nuo 1910 m. sukurtosios Lietuvių katalikų studentų sąjungos. Ironiškai Dovydaitis atsakė į „lyg ir pamiršimą“, kad Maskvoj jo sumanyta „Ateitis“ pradėjo ateitininkų sąjūdį.

Toliau Dovydaitis jau tiesiog kvestionavo įsivestus ateitininkų vado rinkimus. „Rinkimai geras dalykas. Bet ne viskam galima rinkimus ir balsavimus sėkmingai pritaikinti“. Jei prieš 20 metų kilus ateitininkų sąjūdžio minčiai, būtų buvę balsuojama, tai gal būtų buvę nubalsuota, kad dar ne laikas pasirodyti viešumon, jog „dar reikia vieną kitą dešimtmetį ar šimtmetį palūkėti ar panašiai“. Betgi „ateitininkija jau taip pat nuo pačių pradžių nebuvo be vadų, kad ir nebuvo jie renkami“. „Taip pat“, būtent, kaip žydai: Mozės iš Egipto išvesti izraelitai turėjo paties Dievo jiems duotuosius vadus ir po Mozės mirties. Betgi jie užsimanė turėti ir savo renkamą 'karalių', kokių turėjo jų kaimynai stabmeldžiai. Dievas į šį jų įgeidį tačiau pažiūrėjo kaip į jų nenorą savo tikruoju valdovu laikyti patį Dievą. Ir „trumpoj ateitininkijos istorijoje įvyko kažkas panašaus į senovinės izraelitų istorijos įvykius“. Tai būtent ateitininkijos „įsivestoji 'vyriausiojo vado' rinkimo praktika. Nežinia, kuriais motyvais ir sumetimais statutų autoriai rado reikalą šiokią praktiką įvesti“.

Kaip žinome, ateitininkų reorganizacija su visais 'statutais' buvo įvesta ne kieno kito, kaip paties Dovydaičio metais. Iš tokio vertinimo galime daryti išvadą, kad Dovydaitis šiai reorganizacijai iš tikro neskyrė reikšmės. Norint polemizuoti, būtų galima Dovydaičio paklausti: kodėl, būdamas vadas, bent nepasismalsavo, kokiais motyvais buvo šios reorganizacijos imtasi? Jei gyvenimas nebūtų šio reikalo kėlęs, niekam jis nebūtų nė galvon atėjęs. Matyt, tokio reikalo būta, jei pats tuometinis ateitininkų vadas Dovydaitis leido tuos visus 'statutus' rengti ir jiems priimti sušaukė Palangos reorganizacinę konferenciją.

Į visa tai šiuose Dovydaičio straipsniuose terandame tokį atsakymą: „Ateitininkijos vadovybė, kaipo institucija išaugusi ne

rinkimų, bet kitoniško augimo keliu, galėjo būti ir kuriuo kitu būdu įkibinta į ateitininkų organizacijos mechanizmą“.

Vyriausiojo vado rinkimų įsivedimas, Dovydaičio akimis, „išskėlė jau ir tokių dalykų, kuriems ateitininkijoj visai nevieta“. Tai prieš III kongresą (1930) vykusį 'priešrinkiminę agitaciją', kuri „ėjo vis smarkyn“, rinkimams artėjant. „Mat, buvo iškilusios dvi kandidatūros: viena buvo Vyriausios valdybos pasiūlyta, o antroji pačių ateitininkų iškelta. Toje 'priešrinkiminėje agitacijoje' kai kas, kad geriau užtikrintų savo kandidatui laimėjimą, rado reikalo apie jo 'konkurentą', švelniai tariant, netgi šį tą prasimanyt. O ir pačiame kongrese bei jo įrengime, žinančiųjų pasakymu, neapsieita be tendencijos. Prieš pačius vyriausiojo vado rinkimus prof. Šalkauskis, Vyriausiosios Valdybos ir savo paties vardu, kaip tinkamą į vadus asmenį, nuo širdies patarė kongresui rinkti prof. Pakštą. Kongresas jį ir išrinko. Bet ar jau taip sklandžiai, kaip buvo norėta ir kaip buvo pagrindo visiems norėt, tai jau kitas klausimas“.

Pats Dovydaitis (taip pat, kaip ir Pakštas) nevedė 'priešrinkiminės agitacijos'. Ją vedė abiejų kandidatų šalininkai. Jei agitacija už Pakštą buvo jų paversta agitacija prieš Dovydaitį, be abejo, tai turėjo jį giliai įskaudinti. Bet ar patys rinkimai dėl to kalti? Atsakant daug kartų Dovydaičio vartotu palyginimu, neprotinga, pilant vandenį iš geldos, drauge išmesti ir vaiką.

Antruoju neigiamu vado rinkimų praktikos rezultatu Dovydaitis iškelia 'garbės archyvo' atsiradimą. Kai „iki šiol lyg tradiciniu ateitininkijos vadu buvęs prof. Pr. Dovydaitis“ buvo nebeišrinktas, jis buvo pasodintas „garbės pirmininko“ vieton. Kai Šalkauskis atsisakė nuo vyr. vado, jis buvo išrinktas pirmuoju garbės nariu. „Vadinasi, ateitininkijos šeimynoj pradeda kurtis dar viena įstaiga, — 'garbės įstaiga' lyg koks 'garbės archyvas' išbrokuotiems' vadams sukrauti“^{241a}.

Šiuo atžvilgiu labai teisingai St. Rauckinas pripažino Palangos konferencijos „vienu nevykusių ėjimų“ Dovydaičio išjungimą iš aktyvios tarnybos, išrinkus jį garbės pirmininku. „Reikėjo padėti pastangų išrinkti Dovydaitį naujo organo — Federacijos tarybos pirmininku. Į šią vietą išrinkus E. Turauską, Dovydaitis tikrai galėjo pasijusti kaip tas pajėgus kariškis, kuris prieš laiką paleidžiamas atsargon, pakeliant jį į aukštesnį laipsnį“. Kaip liudija jo paties pašaipa „garbės archyvui“,

Dovydaitis iš tiesų pasijuto „išbrokuojamu“ ir paleidžiamu atsargon.

Kaip savotiškai Dovydaitis žvelgė į ateitininkų vado rinkimus, taip ir aplamai jis savotiškai rūšiojo vadus, rasdamas tris jų grupes. Pirmos grupės vadai — tai „visi smurtininkai, pradėjus nuo paprastų banditų ir baigiant valstybių tironais ir despotaits“. Jie iškyla fizine pajėga ir laikosi atsirėmę durtuvais. „O tokiomis priemonėmis vest ir valdyt tai gali ir asilas. Nuo tokių vadų, Viešpatie, visus išgelbėk!“

Antroji vadų grupė — „toki žmoneliai, kurie patylomis, savo sielų, laiko save esą tinkami ne kokiam menkesniam darbui, bet kaip tik stovėti viršūnėse, būti vadais“. Stoti žemesnėn, negu kokios organizacijos pirmininko vieton jis laiko sau 'per prasta', nors savo sugebėjimais ir savo kokybėmis jie esti gana apręžti žmogiškai ir netinka ne tik į generolus, bet kai kuomet nę į paprastus feldfelbius“.

Pagaliau trečioji grupė — „tikrieji vadai“, kuriuos tokius padaro „ne smurtas, ne įsipiršimas, bet paskyrimas iš aukšto“. Tai „tikra prasme vadai iš Dievo malonės“, kurie dėl to „nesididžiuoja, nesipučia“, bet jaučiasi esą tik „tos ar kitos idėjos tarnai, ir ne daugiau“. Jie lieka vadais ir išsiskyrę iš gyvųjų, nes „nepaliauja vadovavę savo gyvenimo kilniais pavyzdžiais“. Tokių vadų turėjo ir ateitininkija ir gali jais didžiuotis. „Toks pirmoj eilėj yra a.a. Vytautas Endziulaitis, paaukojęs savo gyvybę bedirbdamas Lietuvos darbo žmonių gerovei pakelti... Ir kažin ar veikiai Ateitininkija galės pastatyt kitą, kurs jį šiuo atžvilgiu prilygtų“. Kaip tėvynės meilės pavyzdžiai ir vadai per amžius ateitininkams švies ir tie jų draugai, kurie laisvės kovose paaukoko savo gyvybę. Tik ligi šiol jie per mažai atsime-nami, ir nėra išleista „apie juos tam tikro veikalo, — 'Vadų knygos' pasakyčiau“. Tokių vadų reikia prašyti Dievo ir ateičiai, nes „tik šitokie vadai, nepareinamai nuo to, ar jie bus ar nebus išrenkami, išveda organizaciją į tikrąsias aukštumas“^{241b}.

Įdomi ši Dovydaičio vadų klasifikacija ir charakteristika. Tik šalia demoniškai juodųjų, niekingai pilkųjų ir angeliskai šviesiųjų Dovydaitis pamiršo paprastus organizacinius vadus, kuriuos būtų galima tiesiog pavadinti *renkamaisiais*. Šie pastarieji ne tik nesiveržia valdžion smurtu, bet aplamai jos netrokšta. Užuoat patys piršęsi, greičiau ginasi, kiek gali, ir sutinka, kartais labai nenoromis, tik paklusdami jaučiamai pareigai

ir draugų balsui. Išrinkti, jie stengiasi pateisinti jiems parodytą pasitikėjimą ir pagal savo pajėgas tarnauja bendram labui. Pasibaigus jų laikui, pasitraukia nesigailėdami, greičiau tyliai džiaugdamiesi, kad oficialių pareigų našta jų nebeslėgs. Pasitraukia iš priešakio, bet ne iš bendro darbo: ir nebebūdami organizaciniuose postuose, jie vykdo savuosius uždavinius. Šiuo atžvilgiu ir renkamieji organizaciniai vadai panašėja į Dovydaičio idealiuosius „tikrus vadus“.

Nėra prarajos tarp Dovydaičio nupieštojo „tikro vado“ ir pamištojo organizacinio vado. Tikruoju vadu Dovydaitis iškelia idėjinį vadą. Betgi ir organizacinis vadas idėjinę organizaciją savaime yra ir idėjinis vadas: jis nepraranda savo idėjiškumo dėl to, kad yra pastatomas priešakin. Tačiau drauge yra ir skirtumas tarp idėjinio ir organizacinio vado. Idėjinių vadų iš tikro nereikia rinkti, nes jie lygiai gali idėjiškai vadovauti, ir jokių organizacinių pareigų neimdami. Dėl to jų ir skaičius yra neribotas: galima būtų sakyti — juo daugiau, juo geriau. Betgi organizacijoje negali keli tuo pačiu metu stovėti jos priešakyje. Organizacija savaime implikuoja ir atitinkamą vadovybės hierarchiją. Negalint tuo pačiu metu tas pačias pareigas eiti keliems, reikia organizacijoje rinkti vadus, pradėjus pačiais mažiausiais vienetais ir baigiant visa organizacija. Atmetant demokratinę vadovybės sudarymą rinkimais, reikėtų griebtis autoritetinio jos skyrimo iš aukšto. Šiaip ar taip, jokia organizacija negali tenkintis tik nerenkamais idėjiniais vadais. Tik idėjinių vadų negali pakakti nė pačiai idėjiškiausiai organizacijai.

Dovydaičio „vadų filosofija“ būtų nuosekli tik tuo atveju, jei aplamai būtų paneigiama organizacija. Tokio anarchizmo, aišku, Dovydaitis nemanė skelbti. Bet idėjinio ir organizacinio vado prasmės (skirtingos, nors ir ne priešingos) neskyrimas neleido Dovydaičiui blaiviai suprasti, kad ir ateitininkų organizacijoje turėjo prasidėti vadų kaita. Nors jis buvo ne tik vienas pagrindinių ateitininkijos idėjinių vadų, bet ir jos kūrėjas, vis vien tai dar nereiškė, kad jis visam laikui turi likti ir organizacinis jos vadas. To nesuprasdamas, Dovydaitis ir turėjo laikyti „nuvertimu“ bei „išbrokojimu“ kitų išrinkimą organizacijos priešakin, lyg tai būtų reiškę jo ir kaip idėjinio vado atmetimą. To gi nebuvo: ir renkant organizacijai kitus vadus, niekas nekvestionavo Dovydaičio idėjinės vadovybės. Laimė, atrodo, pamažu jis pats ėmė suvokti, kad kaip idėjinis vadas nėra

renkamas, taip jis nėra ir kitais pakeičiamas. Tikrieji vadai, savo „idėjai tarnaudami, palieka vadais visai nepareinamai nuo to, ar esti išrenkami, ar neišrenkami. Net dar daugiau. Jie palieka vadais ne tik gyvi būdami, bet ir iš gyvųjų tarpo išsiskyrę. Iš tikrųjų, tokių vadovystė nepasibaigia, jų gyvenimui čia šiočia ar tokia mirtimi pasibaigus“^{241b}.

Suprasdamas tokį idėjinių vadų nepriklausomumą ne tik nuo rinkimų, bet ir nuo laiko, Dovydaitis nugalejo kartėlį ir su dar didesniu uolumu atsidėjo ateitininkams. Jei savo emociiniu reagavimu į vado rinkimų pralaimėjimą paliudijo savo žmogišką jautrumą, tai savo tolimesne veikla įrodė esąs tikras vadas iš Dievo malonės.

Vieną dalyką reikia iškelti šiuose straipsniuose, rašytuose karčioj antrųjų vado rinkimų pralaimėjimo nuotaikoj. Daug juose kritiško žvilgio ateitininkams, laikant savikritiką taip pat būtinu dalyku, kaip dezinfekciją apsaugoti nuo mikrobus. „Kai kam gal pasirodys, kad yra neleistinas dalykas kelti aiškėn savo vidaus dalykus. Betgi tų dalykų slėpimas, laikymas tamsoj gali tik puvėsių mikrobus sustiprinti“. Todėl Dovydaitis prikiša, kad III kongresas praėjo „pagal jau kelintą kartą pasikartojantį šabloną“, kad aplamai „tarytum ateitininkija jau yra pradėjusi kaip ir stingti oficialiuose šablonuose bei konferencinėse formose“, kad sendrauguose yra „nemaža visai bergždžių ir net nudžiūvusių šakų“, kad studentų vakaruose šokami „nepadorūs modernūs šokiai“ ir vartojami svaigalai. „Tokios būklės akivaizdoj tikrieji Ateitininkijos draugai yra tie, kurie neužmerkia akių prieš tuos trūkumus, o ne tie, kurie juos nori 'perakis' užginčyt“.

Tačiau niekur šiuose straipsniuose Dovydaitis kritiškai neužkliudo savo įpėdinių ateitininkijos priešakyje. Priešingai, šiuo klausimu taip pasisako: „Kiek teko patirti, profesoriai Dovydaitis, Šalkauskis, Pakštas savo tarpe yra gan artimi draugai. Ir jeigu ateitininkijos gyvenime jie kartais tarytum pastatomi vienas prieš kitą, tai tas tik rodo, kad ateitininkų organizacijos technika dar nėra pasiekusi reikiamojo tobulumo“. Nors, J. Ereto žodžiais, kartelio valandomis nekartą iš Dovydaičio „kliūdavo Kaziui ir Stasiui“, tai nepalietė jų draugystės. Kokia abi pusė draugiška pagarba siejo Dovydaitį ir Šalkauskį, matome iš dviejų Šalkauskio straipsnių Dovydaičio 50 metų sukakčiai pagerbti, o taip pat iš Dovydaičio „pasišnekučiavimo“ (atviro

laiško forma) su Šalkauskiu tokia pat sukaktuvine proga. Panašiai rinkiminės varžybos nesuardė Dovydaičio santykių ir su Pakštu. Kaip pats Pakštas liudijo, Dovydaitis „buvo nepatenkintas, bet aš pareiškiau norą su juo bendradarbiauti ir remti 'Kosmą' straipsniais, kaip visuomet. Mudviejų santykiai, atrodo, nebuvo pagedę“²⁴². Iš tiesų, kaip anksčiau, taip ir po 1930 m. Pakštas buvo tarp uoliųjų „Kosmoso“ bendradarbių. Tuoju po III kongreso išvykęs Afrikon, jis iš ten informavo Dovydaitį apie kelionę, atseit, nė po rinkiminių varžybų tarp jų ryšys nebuvo nutrūkęs (rankose Pakšto iš Durbano 1930.XI.14 rašytas atvirukas, kuriame jis pagarbiai kreipiasi į Dovydaitį: „Brangus Kolega Profesoriau“).

VI

DOVYDAITIS — MOKSLEIVIŲ ATEITININKŲ GLOBĖJAS POGRINDŽIO METAIS

1. *Moksleivių ateitininkų veiklos uždraudimas (1930)*

1930 m. kai kurie baiminosi ateitininkų vyr. vadu rinkti Dovydaitį, kad „jis nesąs diplomatas; sutikęs kietesnę spaudimą iš režimo pusės, iššauksią konfliktą, varysią narius į katakombas“²⁴³. Deja, vos porai mėnesių praėjus nuo III kongreso, moksleivius ateitininkus į „katakombas“ suvarė režimas — pats sukūrė konfliktą. O slaptąją moksleivių ateitininkų veiklą globoti ėmėsi kaip tik besibaimintasis Dovydaitis: jis mažiausiai baiminosi režimo represijų.

Atvykęs pasveikinti Palangos konferencijos (1927), prezidentas A. Smetona prisiminė, kad šioj vietoj jis pats ėjęs mokslą, tik tada rusai slopinę tautinę sąmonę ir tikėjimą, o dabar Lietuvoje jau visiems laisva gyventi ir mąstyti. Pripažino tada ateitininkus gerais tėvynės sūnumis, kurie daug prisidėjo prie nepriklausomybės atgavimo. Tačiau tuojau pat to paties Smetonos režimas pradėjo ateitininkų veiklos gniaužimą. Švietimo ministerija nepatvirtino Palangos konferencijoj priimtų moksleivių sąjungos įstatų, ir tai moksleivių kuopas paliko gimnazijų direktorių bei pedagogų tarybų malonei. Žinodami ministerijos nepalankų nusistatymą ateitininkams, kai kurie gimnazijų direktoriai ėmė jų veiklą įvairiškai varžyti: pvz., Biržų kuopai uždraudė susirašinėti su sąjungos centru, Rokiškio — turėti pašalinių prelegentų (centro valdybos atstovų), Telšių gimnazijoje neleido platinti ateitininkų spaudos etc. Alytaus, Biržų, Linkuvos

ir kt. gimnazijose buvo leidžiama veikti tik vyresniesiems ateitininkams. Kai kur veikusios ateitininkų kuopos buvo tiesiog uždarytos. Jau 1927 - 28 mokslo metų pradžioj ateitininkai buvo uždrausti Šiaulių gimnazijose, Raseiniuose, Ukmergėje ir eilėj progimnazijų bei vidurinių mokyklų, tarp jų ir toj pačioj Palangoj, kur prezidentas buvo skelbęs, kad Lietuvoj visi turi laisvę.

Lyg vilties prošvaiste III kongrese pasidžiaugta, kad 1930 pavasarį po trejų metų ateitininkai vėl buvo leisti viešai veikti Šiaulių berniukų gimnazijoj ir kad Panevėžio gimnazijos kuopa, „ilgus metus veikusi už gimnazijos ribų“, gavo teisę veikti gimnazijos sienose. Deja, tai reiškė tik tų gimnazijų vadovybės, o ne pačios švietimo ministerijos malonę. Valdžios nusistatymą liudijo kitokie faktai: 1929 m. pradžioj kuopų atstovų kursai buvo leisti tik vieną dieną (likusi programa antrą dieną atlikta bažnyčioj); visai neleisti 1929 m. Vėlykų atostogų kursai mergaitėms ir 1930 m. Užgavėnių metu bendri kursai berniukams ir mergaitėms; 1929 m. nebegauta leidimo nė metinei konferencijai.

Pagaliau švietimo ministras inž. K. Šakenis aplinkraščiu 244 nr., datuotu 1930 rugpiūčio 30, uždarė moksleivius ateitininkus. Formaliai šiuo aplinkraščiu buvo visos „visuomeniniai politinio pobūdžio moksleivių organizacijos uždarnos“. Faktiškai šis aplinkraštis pirmiausia buvo nukreiptas prieš ateitininkus, nes kita gausi moksleivių organizacija — skautai buvo palikti, tik „suvalstybinti“ (pavesti švietimo ministro globai, šefu pasiskyrus pačiam prezidentui A. Smetonai). Buvo motyvuojama, kad visuomeninės moksleivių kuopelės buvusios reikalingos rusų laikais palaikyti tautinei sąmonei, bet nepriklausomoj Lietuvoj jos jau atgyvenusios savo amžių ir net esančios žalingos — ugdančios jaunime neapykantą ir jį skaldančios.

Komentuodamas šį aplinkraštį, katalikų kultūros žurnalas „Židiny“ (1930, Nr. 8-9, p. 197) pastebėjo, kad „pats aplinkraščio stilius ir redakcija primena daugiau polemikos straipsnį“. Iš tiesų, šis aplinkraštis būdingai atspindėjo A. Smetonos autoritetinio režimo pagrindinę doktriną — tautinės vienybės identifikaciją su partine vienybe. Pagal šį partinį tautinės vienybės samprotį ir buvo žvelgiama: kas sava, tas tik „tautiška“, nors ir partiška bei politiška (todėl užsimota skautus suvalstybinti), o kas ne sava, tas jau „partiška“, nors ir nepolitiška (todėl reikėjo ateitininkus uždrausti). Savomis akimis žvelgdamas,

tautininkų režimas laikė ateitininkus partine „srove“, nepaisant to, kad dar 1925 m. kongrese buvo įsakmiai nutarta, kad moksleiviai ateitininkai negali priklausyti jokiai partijai.

Katalikų visuomenė moksleivių ateitininkų uždraudimą sutiko su didžiu pasipiktinimu. Dar tik pasklidus žiniai apie tokį ketinimą, kan. P. Dogelis įspėjo, kad tai nebūtų naudinga nė pačiai vyriausybei, nes ji tokiu savo darbu tik sukeltų ateitininkų „didžiausią neapykantą“ ir juos „sugrūstų į katakombas, kaip tai buvo prie rusų režimo“. Savo įspėjimą vyriausybei „Ryto“ dienraštyje kan. P. Dogelis baigė žodžiais, kad ateitininkų uždarymas Vytauto Didžiojo ir šv. Augustino jubiliejiniais metais būtų „tiesiog nusidėjimas tų metų vienybės, džiaugsmo, entuziazmo dvasiai“²⁴⁴. Vis vien A. Smetonos vyriausybei nutarus Vytauto Didžiojo metus „tautiškai“ atžymėti moksleivių ateitininkų užgniauzimu, visa katalikiškoji spauda tai pasmerkė tiek griežtai, kiek leido cenzūra. „Ateities“ žurnalas uždraudimą komentavo komentarų nereikalaujančiu K. Baubos straipsniu „Tai ne kapas, tai tik pylimas“ (1930, Nr. 10). Visuose katalikų suvažiavimuose buvo pareikšti griežti protestai. O studentai ateitininkai savo metinėje konferencijoje (1930.IX.27 - 28) nutarė protesto ženklan savo ženklelius perrišti juodu gedulo raišteliais (nebeteko jo nusiimti nepriklausomybės metais).

Vyskupų konferencija, posėdžiavusi Kaune 1930.IX.16 - 17, savo komunikate konstatavo:

1. kad sakyta, aplinkraštis yra neteisėtas, nes a. prieštarauja 'Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų' įstaty 41 §, b. prieštarauja Konkordato XXV str., 2. kad Ateitininkų Moksleivių organizacijos uždarymas yra jokiū būdu nepateisinamas, a. nes Ateitininkų Moksleivių organizacija nėra politiškai visuomeninė, bet religinio, tautinio, kultūrinio pobūdžio organizacija, esanti Vyskupų priežiūroje, Katalikų Akcijos narys, b. nes Ateitininkų Moksleivių organizacija yra naudinga tiek Katalikų Bažnyčiai, tiek Vyriausybei.

Vyskupas parėmė ir nuncijus arkiv. R. Bartoloni, IX.25 ministrui pirmininkui J. Tūbeliui Apaštalo Sosto vardu pareikšdamas nepasitenkinimą dėl vyriausybės nuosprendžio varžyti katalikų akcijos laisvę, uždarant katalikų moksleivių organizaciją. Vyskupų vardu Vilkaviškio vyskupas A. Karosas (seniausias amžiumi) ir Telšių vyskupas J. Staugaitis (drauge dirbęs su A. Smetona Lietuvos Taryboje) lankė prezidentą ir prašė atšaukti tą Lietuvą kompromituojantį aplinkraštį. Kai niekas ne-

gelbėjo, vyskupai vėl susirinko į konferenciją (1930.X.11) ir paskelbė ganytojišką laišką tikintiesiems, kuriame šiuo reikalu rašė: „Tai yra Bažnyčios teisių laužymas, tai yra laužymas iškilmingos sutarties, Apaštalų Sosto su mūsų vyriausybe sudarytos. Mes, katalikai, prieš tokius darbus turime kelti savo balsą, kol bus katalikams moksleiviams ateitininkams sugrąžinta jų draugijos laisvė“ (Tiesos Kelias, 1930, Nr. 11, p. 181, oficialioji dalis).

A. Smetonos režimas su visu totalistiniams režimams būdingu atkaklumu nieko nepaisė ir akiai pasitikėjo fizine jėga. Spaudos atstovų užklaustas, ar moksleivių ateitininkų uždraudimas nesikerta su konkordatu ir ar dėl to nenumatoma kokių komplikacijų, užsienio reikalų ministras D. Zaunius tiesmukai atsakė: „Apaštališkas Sostas neturi kariuomenės, ir čia negalima kalbėti apie išorinę komplikaciją. Tai yra tik moralinė jėga, kuri turi reikšmės tik viduje“²⁴⁴. Sunku tiesiog pasakyti, ar toks atsakymas buvo tik naivus ar stačiai ciniškas (vėliau Stalinas panašiai klausė, kiek Vatikanas turi divizijų). Vatikano pastangos rasti modus vivendi tarp Smetonos režimo ir Lietuvos katalikų, kurių teises gynė vyskupai, baigėsi tuo, kad 1931 birželio 5 nuncijus arkiv. R. Bartoloni buvo įsakytas Lietuvą palikti per 24 valandas!

Toks pasielgimas su Šv. Sosto pirmuoju nuncijumi nepriklausomai Lietuvai rodo, su koku aklu įniršiu buvo užsimota sugniuždyti katalikiškąsias organizacijas, pirmąja auka pasirinkus moksleivius ateitininkus. Kai Katalikų Veikimo Centras ir pavasarininkų vadovybė parengė savo atsišaukimus, protestuojančius prieš moksleivių ateitininkų uždarymą, nebuvo leista jų paskelbti. Slaptu įsakymu pašto viršininkams (Nr. 8481) buvo įsakyta konfiskuoti net vyskupų tuo reikalu laiškus kunigams. Vyskupų konferencijos ganytojiškasis laiškas, kuriame protestuota prieš moksleivių ateitininkų uždarymą, buvo perskaitytas visose bažnyčiose ir išspausdintas kunigų žurnale „Tiesos Kelias“, bet neleista jo plačiau skleisti spaudoj ir susirinkimuose. Nesivaržyta kelti kunigams bylas ir už pamokslus bažnyčiose: nuo 1930 lapkričio ligi 1931 kovo buvo iškeltos bylos 76 kunigams! Panevėžio vyskupijos jaunimo direktorius kun. A. Lipniūnas, ypač uoliai apaštalavęs katalikiškajame jaunime, sulaukė ir protokolų, ir tardymų, ir baudų. Buvo jam uždrausta ir iš Panevėžio išvykti, nors niekas jo neįbaugino. Ne viena

byla buvo iškelta ir Kaune panašiai veikusiam kun. K. Rankelei. Jį bandyta paralyžuoti, ne uždraudžiant iš Kauno išvykti, bet ištremiant iš šio miesto ir apskrities.

Stojo už moksleivius ateitininkus Lietuvos episkopatas, rėmė juos visos katalikiškosios organizacijos, bet tiesioginę kovą turėjo atlaikyti patys ateitininkai.

Diktatūriškai įsitvirtinęs A. Smetonos režimas netrukus nusikreipė prieš ateitininkus. Jau 1928 pavasarį šeši studentai ateitininkai buvo ištremti iš Kauno. 1929 pavasarį aušrininkų suorganizuotas atentatas prieš ministrą pirmininką A. Voldemarą vėl buvo proga areštuoti 14 sendraugių ir studentų, o pas daug kitų darytos kratos. Prasidėjus kovai dėl moksleivių ateitininkų, 1930 - 31 mokslo metais bent kelios dešimtys studentų ateitininkų buvo areštuoti bei tardyti, ištremti iš Kauno, sodinti į kalėjimus ar Varnių koncentracijos stovyklą.

Iš sendraugių dr. P. Karvelis, Katalikų Veikimo Centro Kauno rajono pirmininkas, nuo 1931 m. pradžios ligi tų metų Velykų buvo išsiųstas į Varnių stovyklą. 12 studentų, dalyvavusių jo išlydėjime, buvo nubausti po tris savaites kalėjimo. Apie tą patį laiką buvo į Varnius išsiųstas Ateitininkų Federacijos gen. sekretorius J. Štaupas (jau anksčiau kalintas) ir Vytauto D. universiteto studentų sąjungos pirmininkas J. Meškauskas. Kovo 4 (šv. Kazimiero dieną) jie sulaukė į savo draugę ir moksleivių centro pirmininko A. Domaševičiaus (dabartinio Damušio). Kitus išleidus dar prieš Velykas, šias šventes jis vienas atšventė Varniuose, iš kurių buvo paleistas tik birželio 17 (tad iškėlė pusketvirto mėnesio). Tuo pačiu metu iš žymesnių komunistų Varniuose sėdėjo V. Niunka. Šiek tiek įspūdžių apie šią „Žemaičių akademiją“, kiek galėjo praeiti pro cenzūrą, A. Damušis paskelbė „Ateityje“ įdėtame interviu. Žinoma, Varnių stovykla nelygintina su nacių ar sovietų koncentracijos stovyklomis. Teko plauti grindis, piauti malkas, bet užtenkamai buvo laiko ir knygoms. Kai liko be savo artimųjų draugų, A. Damušius „studijos pasidarė vienintelis draugas“. O kadangi visą laiką (nuo kėlimosi ligi gulimo) reguliavo dienotvarkę, A. Damušis su šypsniu kalbėjo: „Kur berasi labiau tvarkingą ir ramų gyvenimą. Argi ne kurortas“²⁴³. Tokį idilišką Varnių vaizdą cenzūra galėjo praleisti.

Išsiuntus Ad. Damušį į Varnius, moksleivių centro pirmininko pareigas turėjo perimti A. Masionis, bet tuojau pat ir jis bu-

vo 6 mėnesiams iš Kauno ištremtas į savo tėviškę Dzūkijoje. Tada centro pirmininko pareigas perėmė J. Gratkauskas (neseniai Kauno sunkių darbų kalėjime atsėdėjęs tris savaites). Nepraslinkus nė trims mėnesiams, gegužės 23 jis tiesiog iš gatvės kaip stovi, be apsiausto ir skrybėlės, buvo sučiuptas ir išvežtas į Varnius. Centro sekretorius J. J. Žemaitaitis dar iš vakaro buvo suimtas ir išvežtas į tėviškę Šakių apskrityje (6 mėnesių tremčiai). Centro pirmininko pareigas ėjęs J. Gratkauskas ir sekretoriai J. J. Žemaitaitis ir S. Balčiūnas buvo kelis kartus tardyti dėl aplinkraščių moksleivių kuopoms. Išvežus į Varnius J. Gratkauską, centro pirmininko pareigas perėmė K. Mockus. Tad tokiomis sąlygomis dirbo moksleivių ateitininkų centras pirmaisiais pagrindinės veiklos metais.

Buvo tremiama iš Kauno ar uždaroma į Varnių stovyklą be teismo, tik karo komendanto nuosprendžiu. Tačiau buvo suorganizuota ir viena byla kariuomenės teisme dėl platinimo atsisaukimų, kuriuose reikalauta laisvės moksleiviams ateitininkams.

Vytauto D. universiteto studentų ateitininkų 1930.XI.9 susirinkime buvo priimti du trumpi atsisaukimai į katalikiškąją visuomenę ir į katalikus inteligentus. Remiantis vyskupų ganytojišku laišku, buvo reikalaujama grąžinti laisvę katalikams moksleiviams. Įsikūrę rusų žandarų priespaudoj, „ateitininkai daugiausia prisidėjo prie Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo, jie pirmieji užpildė karių savanorių eiles“. Atsisaukime katalikams inteligentams primenama, kad tai yra „visų katalikų gyvybės ar mirties problema, nes per moksleivių ateitininkų uždarymą kova paskelbta pačiai Katalikybei“. Abu atsisaukimus pasirašė VDU studentų ateitininkų komitetas: kun. J. Šalčius, K. Mockus ir St. Griškevičius.

Vėliau buvo paruoštas platesnis atsisaukimas „Katalikiškoji visuomenė“, kviečiantis siųsti vyriausybei protestus, prašyti atšaukti švietimo ministro aplinkraščių. „Duokite laisvę katalikams moksleiviams, duokite laisvą katalikams veikimą savoj, jų pačių išvaduotoj Tėvynėj“. Šio šūkio atsisaukimui išplatinti visoje Lietuvoje lapkričio mėn. paskutinį sekmadienį (XI.30) studentai ateitininkai išvyko į visus didesnius miestelius. Vienur, kur buvo tądien susirinkimų, atsisaukimas buvo juose paskaitytas, kitur šiaip tie atsisaukimai buvo žmonėse paskleisti. Turėjo tai būti iš tikro plati akcija, kaip galima

spřesti iš to, kad atsišaukimų platintojai buvo suimti ir nedideliuose miesteliuose, ir skirtingose srityse (Palėvenėj, Žiezmaruose, Vyžuonose, pakeliui — Prienuose). Daugelis dėl šio atsišaukimo buvo tardyti ir areštuoti. Bendra byla buvo sudaryta 8 studentams ir 4 kunigams. Kaltinamųjų ginti kariuomenės teisme (1931.V.12 -13) stojo įvairių pažiūrų žymiausi to meto advokatai: prof. P. Leonas (teisių fakulteto dekanas), prof. A. Tumėnas, M. Sleževičius (liaudininkas), V. Požėla (socialdemokratas), J. Robinzonas, dr. Pr. V. Raulinaitis, V. Choronžickis ir dr. A. Milčius (iš 8 ateitininkai buvo trys: Tumėnas, Raulinaitis ir Milčius). Teismui pirmininkavo plk. Budrevičius. Kaltinamieji buvo teisman atiduoti „už platinimą rašto 'Katalikiškoji visuomenė', kurio turiny kurstoma visuomenė neklausyti teisėtų Vyriausybės įstatymų, liečiančių moksleivių ateitininkų uždarymą mokyklose“. Nors buvo reikalaujama bausmės už priešvalstybinę veiklą, teismas rado kaltę tik nelegalaus (t.y. be karo cenzūros leidimo) atsišaukimo platinime. Todėl bausmės buvo paskirtos palyginti švelnios, dėl ko režimas buvo nepatenkintas. Kun. J. Šalčius buvo nubaustas 2000 litų pabauda, arba 3 mėnesiais kalėjimo, J. Štaupas, A. Masionis ir kun. J. Žvinys — po 1000 lt. (2 mėn. kalėjimo), K. Mockus — 750 lt. (1 mėn. 3 savaitės), J. Labokas, J. Mikaila ir P. Svetulevičius — po 500 lt. (1 mėn. 2 savaitės). Išteisinti studentai J. Baranauskas ir K. Bauba (jie buvo sulaikyti pakeliui — nespėję nusikalsti to atsišaukimo platinimu), kunigai H. Prialgauskas ir Br. Strumila. Kasacijos skundą vyriausiasis tribunolas atmetė. Atsisakę duoti malonės prašymus, J. Štaupas, A. Masionis ir J. Mikaila bausmę atliko Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Dėl silpnos sveikatos padavusiam malonės prašymą J. Labokui bausmė buvo dovanota.

Ne tik moksleiviams ateitininkams buvo uždrausta veikti. Ir kitų katalikiškųjų organizacijų veikla buvo įvairiais būdais varžoma: nevisada buvo gaunami leidimai šaukti susirinkimams, juose dalyvaujantieji policijos atstovai kabinėjosi prie kalbėtojų ir rašinėjo protokolus, kur įžiūrėjo ką nors „priešvalstybiška“. Spaudoj katalikai beveik negalėjo ginti savo laisvės, nes cenzūra būdėjo, kad jų protesto balsas neprasiveržtų viešumon. Tokiomis sąlygomis ir susikūrė slaptas būrelis informuoti visuomenę apie visa tai, kas negalėjo būti keliama viešojoje spaudoje. Buvo išleisti keli (daugiausia dviejų puslapių) tokios

informacijos numeriai, pasirašyti „K.A.K.“. Šios raidės buvo šifruojamos: Katalikų Akcijos Komitetas, o patys jo nariai vadinami „kakininkais“.

Nebuvo tai oficialiai ateitininkų sambūris. Tokiu jis ir principiškai negalėjo būti, nes daugiau ar mažiau tai buvo politinio pobūdžio veikla. Betgi faktiškai jį sudarė ateitininkai studentai, gal būt, ir vienam kitam sendraugiui remiant ar vadovaujant.

KAKo darbą nevienodai sutiko ir patys katalikų vadai. Griežčiausiai „kakininkus“ pasmerkė Šalkauskis, juos lygiomis traktuodamas su „fokstrotininkais“ (moderniųjų šokių, „šių šlykštynių“, šokėjais) ir „degutininkais“ (tur būt, žydų parduotuvių iškabų išdegutuotojais, nes, matyt, ir tokių būta). Šiuo reikalu Šalkauskis taip sprendė:

Tos kovos priemonės, kurių griebėsi K.A.K. „riteriai“ ne tik netinka katalikiškai akcijai, bet ir grynai politiniam veikimui. Paskvilių ir pamfletų metodai ne tiek yra kenksmingi tiems, prieš ką jie yra atkreipti, kiek kompromituoja tuos, kas juos pavartoja savo kovoje. Šiuo atžvilgiu kakininkų akcija yra didžiausias nusižengimas prieš pačią katalikiškąją akciją, kurios vardan ji yra varoma. Iš kakininkų katalikų Bažnyčiai tiek yra naudos, kiek iš fokstrotininkų arba degutininkų²⁴⁸.

Susipažinus su KAKo lapeliais (jų rinkinys yra išsaugotas ir šiame krašte), tokį Šalkauskio sprendimą reikia laikyti ne tik per griežtu, bet ir neteisingu. Tik vienas lapelis „Kas mus valdo? Kur mus nuves?“ iš tiesų yra paškvilis, vulgariai išsijuokiantis iš prezidento šeimos bei jo ministrų ir, svarbiausia, keliantis abejonę, kiek kur tiesos, kiek kur jos perdėjimo ir kiek kur net paprasto šmeižto. Šiam lapeliui iš tikro tinka Šalkauskio žodžiai „kakininkams“. Tačiau nieku būdu to negalima apibendrinti visiems KAKo lapeliams. Jie visų pirma teikė tą informaciją apie režimo kovą prieš katalikus, kurios cenzūra neleido skelbti viešojoje spaudoje. Drauge buvo ginama demokratiniai teisinės valstybės principai. Prieš pat minėtąjį studentų ir kunigų bylą išleistame lapelyje buvo nurodoma, kad nepakanka ant teisingumo ministerijos rūmų išrašyti „Iustitia est fundamentum regnorum“. Reikia, kad ir vyriausybė būtų teisėta ir kad įstatymai būtų teisėtai leidžiami, nepažeidžiant pagrindinio valstybės įstatymo — konstitucijos. Todėl piktinamasi, kad norima teismo autoritetu pridengti neteisėtų įstatymų savivalę: „pirmas atsitikimas Lietuvoje, kada kariuomenės

teismas teisia pirmuosius kovotojus už Lietuvos laisvę — ateitininkus“. Baigiama žodžiais: „Mūsų pergalės ženklas — kryžius, o jų — kalėjimo pančiai. Betgi Kristus pančius nugalėjo“. Tai jau retorinis patosas, kuris natūraliai iškyla visuose pagrindžio leidiniuose. Šiaip ar taip, kakininkus reikia ne su „degutininkais“ lyginti, o laikyti demokratiniais kovotojais.

Kiek iš to meto žmonių pavyko iškvosti, kakininkus sudarė ne kokie „degutininkai“, bet ryžtingi idealistai. Ne vienas iš jų buvo ėję (ar tuo pačiu metu ėjo) ateitininkuose atsakingas pareigas ir už tai jau buvo ragavę ir kalėjimo, ir Varnių. Deja, saugumo policijai pasisekė nuo seniau ateitininkuose turimą „informatorių“ panaudoti ir šiam reikalui. Todėl, nepaisant viso slaptumo, ir KAKo veikla sulaukė bylų: vienoj buvo teisiamas dr. P. Karvelis su minėtuoju „informatoriumi“, antroj — kun. St. Telksnys, V. Kudirkaitė (Giriūnienė) ir J. Petrauskaitė (Meškauskienė).

Kodėl Šalkauskis kakininkus nuteisė ne tik taip griežtai, bet iš esmės ir neteisingai? Gal būt, nebuvo nei susipažinęs su visais KAKo lapeliais, nei gerai žinojo, kas tą slaptą darbą dirbo. Savo sprendimą jis visų pirma rėmė principine pažiūra, kad toks pagrindinės kovos metodas yra nedemokratiškas ir dėl to netinkamas demokratijai ginti. Šiuo reikalu J. Eretas laiške taip informuoja:

Šalkauskis buvo priešingas bet kokiai pagrindinei akcijai, o norėjo, kad katalikai viešai kovotų už savo teises. Kaip tik dėl to jis apgailestavo, kad tam tikra jaunų vikarų ir studentų ateitininkų grupė, susispietusi į KAKą, norėjo su tautininku režimu kovoti iš pasalų.

Be abejo, kiekviena kova turi būti dorai vedama — švariomis priemonėmis. Tad ir pagrindinė kova gali (ir privalo) būti švari. Ją principiškai pasmerkti nėra pagrindo. Tačiau tiek Šalkauskį, tiek Pakštą anuomet didžiai fascino Mahatmos Gandhi kovos taktikos doktrina, žinoma vardu *satyagraha*, reiškiančiu „teisybės laimėjimą sielos galybe“ (Šalkauskis). Tame pačiame 1932 m. vėjau laiške ateitininkams, kuriame pasmerkiami kakininkai, Šalkauskis įsakmiai kėlė, kad Gandhi kovos taktika „gerai galėtų tikti katalikiškajai akcijai“, ir specialiai pabrėžė, kad „Gandhi niekados neveikia iš pasalų“. Tais pačiais metais dar anksčiau „Židinyje“ (1932, Nr. 1) K. Pakštas buvo net atskiru straipsniu pritariamai išdėstęs Gandhi kovos taktikos doktriną.

Dovydaičio niekada netraukė Rytai: nei rusų, nei indų. Indijos religijų pasyvumą jis neigiamai vertinė. Vargu ar buvo jį sudominusi ir Gandhi *satyagraha*, kuri sužavėjo Šalkauskį ir Pakštą. Šiaip ar taip, KAKo atžvilgiu Dovydaitis išsiskyrė nuo abiejų savo įpėdinių. KAKo veikla jis ne šalkauskiškai piktinosi, bet greičiau ją palankiai vertino. J. Eretas laiške prisimena, kaip šiuo klausimu išsiskyrė pažiūros:

Šalkauskiui itin nepatiko, kad Dovydaitis reiškė savo simpatiją katininkams, ir dėl to nekartą jam išdėstė, kodėl katalikai neturėtų imtis slaptos veiklos. Bet Dovydaitis nepasidavė. Ir vėliau, kai 1932 m. buvome Marijampolėje drauge kalinami, Dovydaitis Leimonui ir man pakartotinai pasisakė už dr. K. Ambrozaičio taktiką, nevengiančią nė konspiracijos. Kuraitis šiame konflikte laikėsi vidurio pozicijos: principiškai sutiko su Šalkauskiu, bet prileido, kad išimtiniais atvejais galima imtis ir kitokių priemonių.

Tačiau, nors Dovydaitis simpatizavo KAKo veiklai, pats į ją nebuvo įsijungęs. Kaip toliau J. Eretas teisingai pastebi, Dovydaitis aplamai dienos politika tiek mažai tesidomėjo, kad „ji man tebuvo reiškinys, kuris tepakrapštė jo asmenybės pakraštį, bet nepasiekė jos vidaus“.

2. Dovydaičio santykiai su moksleiviais ateitininkais

Kas Šalkauskiui ir Pakštui buvo teorinis klausimas, tas Dovydaičiui buvo gyvenimo tikrovė: ne iš teorinių aukštumų jis žvelgė į kovą dėl moksleivių ateitininkų ateities, bet nuo pačių pirmųjų dienų pats šion kovon stėjo. Kai moksleiviai ateitininkai buvo pastatyti prieš klausimą, arba nutraukti savo veiklą, arba pereiti slapton veiklon, be abejo, sunku buvo Dovydaičiui suprasti, kodėl katalikai turi būti priešingi bet kokiai pagrindinei akcijai. Todėl jis nematė pagrindo piktintis nė KAKo slapta veikla, skatinusia nenusilenkti režimo kėsinimuisi. Drauge Dovydaitis neabejojamai suprato, kad KAKo veikla tegalėjo turėti „pakraštinės“ reikšmės (panaudojant J. Ereto, žodį, kuriuo jis apibūdino Dovydaičio santykį su politika). Ateitininkišku požiūriu buvo visų pirma svarbu ne protestuoti prieš režimą, užsimojusį moksleivius ateitininkus sunaikinti, bet atsilaikyti prieš šį užmojų, nekapituliuoti. Nenusilenkiant moksleivių ateitininkų uždraudimo potvarkiui, galima sakyti, savaime laikytasi Gandhi kovos taktikos. Kaip pats Šalkauskis anuomet išdėstė, Gandhi skelbtasis pasyvus priešinimasis iš esmės

yra aktyvus kovojimas — neteisybės nepripažinimas. Nė vienas iš ateitininkijos vadų nesvyravo, kad negalima pripažinti moksleivių ateitininkų uždraudimo.

Šia prasme Dovydaitis pirmasis iš visų pradėjo „gandhišką“ pasipriešinimą moksleivių ateitininkų uždraudimui. Tokio uždraudimo žinia Dovydaitį užtiko jau belaužant šį neteisų draudimą — būtent atvykusį Linkuvon į moksleivių ateitininkų vėliavos šventinimo iškilmės rugsėjo 8 d. Gimnazijoje jau prieš porą dienų buvo pranešta apie švietimo ministro aplinkraščių, bet Dovydaitis atvyko, to dar nežinodamas (gal būtų, todėl, kad spaudoj apie šį aplinkraščių buvo paskelbta šiek tiek uždelbus). Vėliavos kūmų buvo dvi poros; Dovydaitis su A. Čeilytkaitė - Žagrakaliene sudarė pirmąją porą. Kadangi nebebuvo galima daryti iškilmingo susirinkimo, iš bažnyčios buvo susirinkta į kapines. Ten Pr. Dovydaitis kalbėjo su retu įspūdingumu, cituodamas ryžto žodžius ir iš Šv. Rašto, ir iš Maiornio eilėraščio „Nebeužtvenksi upės bėgimo“. Iš kapinių vaisėms buvo renkamos į vieną privačią sodybą, nebe viešai, o slaptoomis, įvairiais keliais darant vingius. Vėliau tą sodybą buvo apsupusi policija, ir kai kurie besislapstydami turėjo nuo jos bėgti. Sodybos šeimininkė policijai teisinosi, kad tai buvo sukviešti svečiai. Taip vyko pirmoji nelegali ateitininkų šventė (O. Penkauskaitės informacija).

Kaip Linkuvoje, taip ir visur kitur moksleiviai ateitininkai nenutraukė savo veiklos, bet tik ją perkėlė į pogrindį, arba, kaip anuomet buvo sakoma, į „katakombas“. Pirmieji pagrindinės veiklos 1930 - 31 mokslo metai buvo lemiami kovos metai. Jei tais metais tautininkų režimui būtų pasisekė moksleivių ateitininkų veiklą uždrausti, būtų buvusios pakirstos visos ateitininkijos šaknys. Kokių represijų ėmėsi režimas ir kokių aukų tai pareikalavo iš pačių ateitininkų, nurodyta jau ankstesniame skirsnelyje. Nebuvo pasiekta švietimo ministerijos nelemtojo aplinkraščio atšaukimo per visą likusį nepriklausomybės dešimtmetį. Kasmet reikėjo aukų: ne vienas moksleivis buvo pašalinamas iš gimnazijos už ateitininkuose dalyvavimą, daugeliui kitų už tą patį „nusižengimą“ buvo sumažinamas elgesio pažymys. Tačiau tokio plataus masto represijų, kaip pirmaisiais metais, nebebuvo imamas. Nors tautininkų režimas ir ligi pat galo neatlyžo, noromis nenoromis bent iš dalies „susitaikė“ su faktine padėtimi: moksleiviai ateitininkai veikia, nepaisydami uždraudimo.

Kova buvo laimėta: pagrindžio veiklos metais moksleiviai ateitininkai ir skaičiumi išaugo, ir dvasia sustiprėjo. Aišku, visų pirma šios kovos sėkmę nulėmė paties ateitininkiškojo jaunimo gyvas idealizmas: visai nebuvo baiminamasi, kad gali tekti už savo įsitikinimus ir nukentėti. Savo ruožtu daug reiškė, kad visą laiką buvo jaučiamas vykupų ganytojiškas rūpinimasis, kad dauguma kapelionų nuoširdžiai globojo kuopas, kad studentai ir sendraugiai teikė paramą. Bet ypač daug lėmė ta globa, kurios moksleiviai ateitininkai sulaukė iš savo kūrėjo Dovydaičio.

Kaip sakyta, vyr. vado rinkimų antrąkart pralaimėjimas paliko Dovydaityje daug kartėlio. Tačiau dėl to jis neužsirūstino kaip Achilas (J. Ereto žodžiais, „idealo meilė nugalėjo savimeilę“). Tų pačių III kongreso metų (1930) rudens pradžioj, vos pradėjus mokslą, jis jau vyko pas Linkuvos moksleivius ateitininkus. Ten sužinotas moksleivių ateitininkų veiklos uždraudimas turėjo iškart išblėsinti Dovydaičio asmeninį kartėlį. Teisingai Z. Ivinskis pastebi, kad autoritetinio režimo metais Dovydaitis išplėtojo „ypatingą, tiesiog nuostabą keliančią veiklą“ ir kad ypač „nuo 1930 išvystė tokį aktyvumą, kuris iki tol jo gyvenime nebuvo dar pažįstamas“. Visų pirma tas veiklumas buvo nukreiptas į moksleivius ateitininkus, kaip konstatuoja Z. Ivinskis:

Juk niekas kitas, tur būt, taip skaudžiai neišgyveno ir neatjautė moksleivių ateitininkų organizacijos uždarymo, kaip jų tėvas, augintojas ir visada rūpestingiausias prižiūrėtojas. Jei anksčiau Dovydaitis skyrė jiems daug dėmesio, tai nuo uždarymo moksleiviai ateitininkai pasidarė jo didžiausias sielos rūpestis. Ir iš visų ano meto veikėjų, kurių šalia Dovydaičio ir jaunesnėje kartoje ėmė atsirasti, jis slaptam moksleivių veikimui aukėjo daugiausia savo laiko, energijos ir savo lėšų²⁴⁷.

J. Mikaila prisimena, kaip kartą, drauge su Dovydaičiu vykdamas į Biržų ateitininkų šventę (1933), plačiau išsišnekėjęs, tiesiog jo paklausė, iš kur sugeba tiek laiko ateitininkams skirti. Dovydaitis atsakęs taip: „buvau nuo ateitininkų atsitraukęs ir jaučiu dėl to sąžinės priekaištavimą — dabar noriu atidirbti už tą laiką“. Gal būt, nebestovėdamas ateitininkijos prieša-kyje, jis kiek ir mažiau besireiškė. 1929 metų interviu „Ateityje“ Dovydaitis į klausimą, ar tenka susidurti ir su moksleiviais, apgailestavo: „Labai norėčiau, bet Kaunas taip kietai mane pasikinkęs laiko, kad visai neturiu kada iš jo ištrūkti. Su moks-

leiviais susitinku išimtinai beveik tik Kaune, atsilankydamas į jų šventes ir susirinkimus“¹²⁷.

Iš tiesų nė tuo metu Dovydaitis anaip tol nebuvo tik Kaune užsidaręs: mažiau, gal būt, išvykdavo iš Kauno tik pagal savo paties matą, bet tikrai daugiau už kitus. Tai rodo tokie 1929 - 30 metų „Ateities“ korespondencijų duomenys: 1928.XII.16 Kauno rajono at-kų šventėj Dovydaitis skaitė paskaitą apie idealizmą ir materializmą kaip pagrindines pasaulėžiūrines sroves, 1929.1.4 - 5 moksleivių sąjungos kursuose turėjo paskaitą „Žmonijos tikslas ir uždaviniai katalikų ir kitų pasaulinių, idėjinių bei ekonominių srovių supratimu“, vasarą (VII.20 - 21) su paskaita dalyvavo zanavykų ateitininkų šventėje Šakiuose, o rudenį skaitė paskaitą Vilkaviškio moksleivių suaktyvinėj šventėj (XI.24) ir buvo paskaitininkas Kaune (XII.1) V. Endziulaičio 11 metų mirties minėjime; kitais metais (1930) su paskaitomis lankėsi Rygos ateitininkų šventėj (1.5), Marijampolės eucharistininkų šventėj (1.26), Alytaus moksleivių metinėj šventėj (II.23), Jurbarko kuopos dešimtmečio šventėj (V.8). Taigi ir tuo mažesnio veiklumo metu Dovydaičio būta itin veiklaus.

Pagrindinės moksleivių ateitininkų veiklos metais Dovydaitis į ją įsijungė tokiu mastu, kad iš tiesų stijo pačian priešakin kovos už ateitininkiškosios moksleivijos egzistenciją. O kadangi visą antrąjį nepriklausomybės dešimtmetį moksleiviai buvo pagrindinis kovos frontas, tai reiškė stoti ir visos ateitininkijos priešakin. Vadovaudamas ateitininkams moksleiviams, Dovydaitis vadovavo ir visai ateitininkijai jei ne daugiau už oficialųjį vadą, tai bent lygiomis su juo. Tokia išvada gali nustebinti ar pasirodyti kontroversiška. Tačiau ne be pagrindo tokią išvadą daro ir Z. Ivinskis, kad Dovydaitis, „užėjus slapto veikimo metams, pasidarė tikruoju - faktiniu ateitininkų vadu, be kurio tas slaptas veikimas neišsivaizduojamas, ir gal būt, būtų buvęs neįmanomas“²⁴⁸. Ta pati išvada slypi ir St. Ylos, antro ateitininkijos istoriko, sprendime: „Pakštui neteko eit į kalėjimą ne dėl didesnio diplomatinio lankstumo, bet dėl to, kad ne jis faktiškai vadovavo ateitininkams, o Dovydaitis su kitais minėtais“ (būtent: su Kuraičiu, Šalkauskiu, vyskupais Paltaroku ir Reiniu, kan. Dogeliu)²⁴⁹.

Prisimindami anksčiau minėtą Dovydaičio vadų teoriją, galime sakyti, kad jis konkrečiai ją „įrodė“: idėjiniai - dvasiniai vadai nėra reikalingi rinkimų — jie patys iškyla. Du kartus

vyr. vado rinkimuose „išbrokylas“, Dovydaitis, uždarius moksleivius ateitininkus, savaime priešakin išėjo. „Intelektualas Šalkauskis ir patrauklių šūkių Pakštas ateitininkuose moksleiviuose buvo lygiai svetimi, kaip Dovydaitis studentuose. Kas būtų belikę iš moksleivių ateitininkų be Dovydaičio? Faktiškai jis jiems vadovavo. Dar nenutraukę ryšių su kaimu, moksleiviai lengvai galėjo su juo bendrauti“ (V. Vaitiekūnas). Neabejojama, Dovydaitis iš visų ateitininkijos vadų buvo ir liko artimiausias moksleiviniam jaunimui.

Tuščia po laiko būtų spekuliuoti, kas anuometinėmis režimo ir katalikų aštrios įtampos sąlygomis labiau tiko formaliai vadovauti Ateitininkų Federacijai ir tuo pačiu jai oficialiai atstovauti. Pagrindinė kovoj dėl moksleivių egzistencijos daug reikšmės neturėjo nei šalutinė politinė akcija, nei taktiška „diplomacija“. KAKas buvo epizodinė reakcija į režimo represijas. Šioms sušvelnėjus („sunormalėjus“), buvo beprasmiška provokuoti jų vėl sugriežtinimą. Nė Dovydaitis nebūtų ateitininkų vedęs politinę kovą prieš režimą. Mintis ateitininkus supartinėti jų kūrėjui buvo nemažiau svetima, kaip Šalkauskiui ar Pakštui. Priešinimesi moksleivių uždraudimui vargu ar ką padėjo KAKo atsisaukimai. Bet lygiai šiam reikalui mažai ką padėjo ir tokios nepolitinės abstraktybės, kaip retorinis šūkis Lietuvos laikrodį pasukti šimtą metų pirmyn“. Niekio tokie šūkliai neerzino, bet ir nieko konkrečiai nereiškė. Viską lėmė pačių moksleivių sutelkimas naujomis pagrindžio sąlygomis. Jei būtų buvę lemta Dovydaičiui 1930 m. vėl grįžti į Ateitininkų Federacijos vyr. vado vietą, jis tikriausiai būtų lygiai taip pat ir tą patį veikęs, ką veikė savo asmenine iniciatyva. Gal būtų, kaip ir anksčiau, vyriausioji federacijos valdyba būtų mažai posėdžiavusi ir veikusi, bet pats Dovydaitis būtų visomis savo pajėgomis dirbęs uždraustuosius moksleivius išlaikyti gyvus.

Ir Šalkauskis, ir Pakštas, ir daugelis kitų labiau už Dovydaičį tiko Ateitininkų Federacijai oficialiai atstovauti. Bet nebuvo už Dovydaičį labiau, tiesiog nepakeičiamai tinkamo žmogaus su visu tėvišku rūpestingumu globoti pagrindin atsidūrusiems moksleiviams. Moksleiviai ateitininkai buvo Dovydaičiui jo „vaikai“, Dovydaitis moksleiviams buvo jų „tėvas“.

Kai analizavome Dovydaičio pakartotinį vyr. vado rinkimų pralaimėjimą, citavome liudijimus apie jo nepakankamą populiarumą studentuose. Buvo kalbama ir apie jo per daug statų kai-

mietiškumą, ir apie jo neatlaidų konservatyvumą, ir apie jo politinių ryšių nepatikimumą. Bet, tur būt, palikus nuošaliai šias visas daugiau ar mažiau pagrįstas racionalizacijas, Dovydaitis buvo mažiau populiarius studentuose paprasčiausiai dėl to, kad buvo per daug su juo apsiprasta. Autoritetui išlaikyti reikia tam tikro atstumo. Kiti ateitininkų vadai tik šventėmis nusi-leisdavo studentų tarpan. Dovydaitis gi buvo kasdieniškai apsi-prastas žmogus. Visur studentai jį sutikdavo, dažnai jo paskai-tų klausydavo. Todėl ir pats atrodė kasdieniškas, ne tik apsi-prastas, bet ir nusibodęs. Per arti Kaune prie studentų buvo Dovydaitis, dėl to studentai nuo jo tolo.

Priešingai, moksleiviuose Dovydaitis visą laiką buvo di-delis autoritetas. Abiejuose vyr. vado rinkimuose studentams reikėjo moksleivių atstovus „informuoti“, kaip balsuoti, vadi-nas, agituoti. Tačiau nė šių rinkimų pralaimėjimas „to meto moksleivijoje Dovydaičio šviesos nė kiek neužtemdė“ (Ad. Damušis).

Kai Palangos konferencijoje 1927 m. moksleivių ateitininkų sąjunga (ligi tol oficialiai turėjusi „organizacijos“ vardą) rinko savo pirmuosius garbės narius, aišku, išrinko ir Dovydaitį šalia prel. A. Dambrausko, prof. prel. Pr. Kuraičio, prof. St. Šal-kausko, kun. dr. P. Bielskaus ir St. Ladigienės. Kiti buvo iš-rinkti dėl bendrų nuopelnų ateitininkijai, tik Dovydaitis iš jų buvo tiesiogiai moksleiviuose veikęs.

3. Moksleivių ateitininkų pagrindžio veiklos priešaky

Uždraudus moksleiviams ateitininkams mokyklose veikti, Dovydaitis atėjo jų globoti iš paties reikalo, o ne kieno nors iš viršaus paskirtas. Poroj šiai knygai gautų atsiminimų jis tituluojamas moksleivių sąjungos globėju, arba protektoriumi. Ar kada nors buvo jam formaliai suteiktas toks titulas, nėra žinių. Esant ateitininkams moksleiviams uždraustiems, spau-doj nebebuvo galima apie jų veiklą rašyti. Tik netiesiogiai kar-tą apie Dovydaičio darbą moksleiviuose ateitininkuose bu-vo prasiatarta, kad jis, „didelis moksleivių prietelis, daug dirba, smaigdamas gaires rūpimais moksleivių klausimais“²⁵⁰.

Dovydaitis ne atsitiktinai patalkindavo moksleivių centrai, bet pastoviai rūpinosi sąjunga ir dalyvaudavo centro valdybos posėdžiuose. Turėjo ar ne formaliai moksleivių sąjungos glo-

bėjo titulą, bet neabejojamai Dovydaitis buvo tikras jos globėjas. Ne tik tiko jam šis titulas, bet ir atitiko jo paties visuomeninį pobūdį. Kelis kartus anksčiau teko konsta'uoti, kad Dovydaitis nebuvo „organizacijos žmogus“. Jis galėjo moti ranka kaip į „formalizmus“ ir į tokius reikalus, kurie organizacijoje yra būtini. Bet tai plaukė ne iš kokio nerūpestingumo. Nieku būdu Dovydaitis nestokojo rūpestingumo, tik jo rūpestingumas buvo kitokio pobūdžio pagal visą jo charakterį. Tai buvo tėvo — auklėtojo rūpestingumas. *Vadovauti Dovydaičiui visų pirma reiškė globoti.* Tokiam jo vado - globėjo reikimuisi ir sudarė sąlygas pagrindžio metais moksleivių ateitininkų sąjunga.

Kiek pavyko nustatyti, slaptosios veiklos laikotarpiu moksleivių ateitininkų sąjungai pirmininkavo šie vyrai: 1930-31 mokslo metais — Adolfas Damušis ir kiti, 1931 - 32 — Antanas Masionis, 1932-34 — Jonas Senauskas, 1934-35 — Pranas Butkus, 1935-36 — Jonas Valantiejus, 1936- 37 — Vincas Jasiukevičius, 1937 - 38 — Bronius Stasiukaitis, 1938 - 39 — Antanas Bredelis, 1939-40 Vincas Natkevičius. Pirmuoju bolševikmečiu pirmininkavo Stasys Tilinskas (1941 m. pradžioj suimtas ir vėliau sušaudytas), kurį pakeitė Antanas Šapalas (nacių kalintas Stutthofe ir miręs prieš pat karo pabaigą).

Moksleivių centro valdyba suko organizacijos mechanizmą. Dovydaičiui nereikėjo nei organizacijos visus siūlus laikyti savo rankose, nei aplamai organizacinės technikos klausimais rūpintis. Bet daug kur reikėdavo jo įvairiopos pagalbos sutiktoms kliūtims nugalėti ar kilusiems sumanymams įvykdyti. Dovydaitis ateidavo pagalbon visur, kur tik galėdavo. Slaptosios veiklos metų pirmojo sąjungos pirmininko Ad. Damušio žodžiais, „Dovydaitis buvo kaip tyliai judantis tankas, kuris budėdavo paremti mus ten, kur mūsų kompetencija ir pajėgumas baigdavosi“. Šis Dovydaičio tėviškas „budėjimas“ buvo ypač reikšmingas dėl to, kad, keičiantis sąjungos centro valdyboms ir jų pirmininkams, jis pastoviai rūpinosi moksleivių reikalais. Tai jo „budėjimą“ ir išskėlė ligi faktinio vadovavimo.

Kokią pagalbą Dovydaitis teikė moksleivių ateitininkų centro valdybai nuo pirmųjų slapto veikimo metų, Ad. Damušis taip pavaizduoja:

Mano pirmininkavimo laikais Dovydaitis labai dažnai apsilankydavo centro valdybos kambaryje, kur buvome įpratę po pietų susirinkti ir aptarti aktualiuosius reikalus. Ten atsidurdavo ir Profesorius. Jis mėg-

davo dalyvauti posėdžiuose, kai siūsdavome atstovus lankyti kuopų ir kai vėliau jie darė savo pranešimus. Dovydaičio dalyvavimas buvo naudingas, nes jis gerai pažinojo atskirų mokyklų nuotaikas, mokytojų palankų ar priešišką nusistatymą, vadovus ir daug moksleivių. Tokia savo informacija jis pagelbėjo paruošti vykstančius kuopų lankytojus. Apie lankytojų sugebėjimus, sėkmes ar nesėkmes jis buvo taip pat gerai informuotas. Nevengė pirmininko apie tai informuoti, kad ateityje nesėkmių būtų išvengta. Kai mums susidarydavo sunkumų, pvz., kur nors pradėjus persekioti moksleivius ateitininkus, tuojau kreipdavomės į Profesorį. Jis pats nuvykdavo į tą vietovę ir dažnai reikalus sutvarkydavo. Kai vienos gimnazijos kapelionas ėmė rodyti pavargimo žymių, kreipėmės į profesorį. Jis nuvyko vieton ir tą kapelioną suaktyvino.

Panašiai Dovydaitis reikšėsi moksleivių ateitininkų sąjungoj ir vėlesniais metais. Kaip liudija buvusieji centro valdybos nariai (O. Penkauskaitė, Ag. Šidlauskaitė ir kt.), reguliariai jos posėdžiuose dalyvaudavo ir Dovydaitis. Posėdžiai vykdavo Ateitininkų rūmuose, kur moksleivių sąjunga turėjo savo kambarį. Tad į posėdžius atvykti Dovydaičiui buvo nemažas kelio gabalas.

Ypač reikšminga buvo Dovydaičio pagalba kaip tarpininko tarp sąjungos centro ir kuopų globėjų kapelionų. Nelaukdama kvietimų, centro valdyba pati nusprendavo, kada ir kur pasiųsti savo atstovus lankyti kuopų. Kuopų lankymas vykdavo rudenį (spalio —lapkričio mėn.) ir pavasarį (gegužės mėn.). Tuomet centro valdybos nariai išvykdavo visai savaitei ir toje pačioje išvykoj aplankydavo po keletą kaimyninių kuopų. Vienur buvo sušaukiamas visos kuopos susirinkimas, kitur paposėdžiaujama tik su valdyba ir veiklesniais nariais, trečiur tik su kapelionu pasimatoma. Kadangi Dovydaitis pažinojo kapelionus ir klebonus, tai pats jiems ir rašydavo — „ne tiek prašydavo, kiek įsakydavo sušaukti susirinkimus ir suorganizuoti posėdžius“ (Ag. Šidlauskaitė). Dauguma kapelionų suprato reikalą, dėl to brangino ir Dovydaitį. Bet pakako ir tokių, kurie jo nemėgo, norėdami būti „ramybėj palikti“. Kai buvo daromi kuopų lankymo pranešimai, Dovydaitis ne tik atidžiai juos sekėdavo, bet „ir dažnai savo paties klausimais stengdavosi ko daugiau žinių išgauti“ (O. Penkauskaitė).

Pats Dovydaitis taip pat lankydavosi kuopose, dažniausiai vykdavo į metines jų šventes, paprastai ruošiamas pavasarį. Daugelio moksleivių kuopų jis buvo ir vėliavos kūmas (pvz., vien 1930-31 mokslo metais buvo jį šventinamos vėliavos kūmu pasi-

kvietusios Šiaulių, Linkuvos ir Pasvalio kuopos). Visada jis buvo moksleivių laukiamas svečias. Nekartą drauge su Dovydaičiu lankęsis moksleivių kuopose ilgametis (nuo 1932) sąjungos dvasios vadas kun. K. Žitkus vaizdžiai nupiešia, kaip entuziastiškai Dovydaitis buvo moksleivių sutinkamas ir kaip jis pats sukdavo bičiulišką nuotaiką:

Moksleiviams prof. Pr. Dovydaičio apsilankymas būdavo didelė šventė. Dažnai jie sutikdavo savo profesorių su gėlėmis ir, apsupę ratu, jį atlydėdavo į vietą, kur turėjo įvykti susirinkimas. Jų žvalios akys švytėdavo džiaugsmu. Pamanydavau, kad ir jiems Dovydaitis yra kone legendinė būtybė, kaip man kadaise mokyklos suole. O profesorius savo adeptams būdavo paprastas ir familiarus. Jis tuoj visus imdavo kalbinti ir greit įsimindavo kiekvieno vardą ir pavardę. Nepamiršdavo net, kuris kurioje klaseje yra ir kam kokie mokslai labiausiai patinka. Moksleivių susirinkimuose profesorius nepakęsdavo šalto oficialumo. Dar kantriai išklausydavo sveikinimų ir pranešimų apie kuopos veiklą, o tolimesnę programą paprastai sujaukdavo. Jei susirinkimas vykdavo kapeliono bute, profesorius nejučiomis įsikurdavo sofoje ir apie save sukaupdavo pirmuosius pasitaikiusius. Prezidiumas ir kiti susirinkimo oficialieji organai dingdavo kitų susirinkimo dalyvių tarpe. Įsivyradavo jauki šeimininė nuotaika. Laukiamoji profesoriaus paskaita virsdavo bičiulišku pašnekiesiu. Akademiškas profesoriaus tonas ir stilius kažin kur dingdavo. O pašnekiesio metu pats profesorius nutraukdavo savo kalbą ir išprovokuodavo savo klausytojus, kad jie prabiltų. Pamažėle jaunimas įsisiūbuodavo ir profesorių apiberdavo daugybe įvairiausių klausimų. Tokie momentai būdavo patys laimingiausi profesoriaus vargingose kelionėse. Gal tik tų šviesių momentų gaivinamas jis ir pajėgdavo metų būvyje aplankyti didžią daugumą moksleivių ateitininkų kuopelių.

Paskutinius dvejus gimnazijos metus ir man pačiam teko ateitininkuose dalyvauti jau pogrindyje. Galiu liudyti, kad K. Žitkus nė kiek neperdėjo apie Dovydaičio autoritetą moksleiviuose. Nė galvon neatėjo mintis jo paskaitas laikyti nuobodžiomis, kaip buvo ne vieno pradedama skųstis studento metais. Visai nejautėme nė jo kaimietiško, žavėdamiesi jo bičiulišku paprastumu.

Žinoma, taip „sušeimyninti“ moksleivių susirinkimus, kaip aprašo K. Žitkus, buvo galima tik mažesnėse kuopose. Manoji Utenos kuopa buvo per didelė, kad būtų galėjusi sutilpti kapeliono salone. Tačiau iš tikro Dovydaitis niekur nesilaikė „oficialiai“, net jei kartais ne tik „šeimyninę nuotaiką“ sukdavo, bet ir žmogų išblokšdavo iš vėžių. Būtent Dovydaitis galėjo pertraukti ne tik savo paties kalbą, bet ir kitą kalbėtoją sustabdyti. Atsimenu tokį atvejį. Kalbėjau uteniškių moksleivių

susirinkime, kai jame dalyvavo ir Dovydaitis. Kalbos vidury jis staiga mano kalbą nutraukė. Mat, pagal jį, buvau ne vietoj pavartojęs žodį „apleisti“. Tad profesorius ir man, ir visam susirinkimui išaiškino, kad galima ką nors apleisti tik utėlėmis ar panašiais gyviais, o šiaip reikia ką nors tik „palikti“ (dabar, beje, kalbininkų nebedraudžiama „apleisti“ vartoti ir „palikti, pamesti“ reikšme). Šis Dovydaičio lingvistinis intermezzo, be abejo, susirinkimą pagyvino, nors pertrauktąjį kalbėtoją „sujaukė“ ne visai ta pačia reikšme, kuria K. Žitkus rašė apie sukūrimą „jaukios šeimyninės nuotaikos“.

Dar labiau neoficialiai Dovydaitis laikydavosi po oficialiosios programos — pasibaigus susirinkimams, išvykus gamton, ekskursuojant. Noriai jungdavosi į jaunimo žaidimus ir pramogas, kartais ir pats prasimanydavo sporto. Vienuose atsiminimuose, pvz., pasakojama, kad, po vėliavos pašventinimo iškilmų išvykus miške iškylauti, Dovydaitis „nusiavė pusbačius, įsibėdė pievon lazduotę ir įsibėgėjęs per ją šokinėjo“.

Pirmą kartą buvo galima nustepti, kad „profesorius — ir užsiima tokiais nerimtais dalykais“. Bet tai ir darė Dovydaitį tokį jaunimui artimą, kad jis, Uršulės Skinulytės (Narkuvienės) žodžiais, „būdavo paprastas, vienas iš mūsų“:

Dar ir dabar matau profesorių ekskursijos metu panemunėj pasiraičiusi kėlnes, valgantį obuolius ir lenktyniaujantį, kas toliau numes graužtukus. .. Arba Klaipėdoj su ekskursantais vidurnaktį grįžtant po šokių į nakvynės vietą — visus susikabinusius skersai gatvės, su profesoriumi pirmoj eilėj, ir pilnais balsais traukiančius liaudies dainas. Išbudinti vokiečiai atidarydavo langus pažiūrėti, kas tie triukšmadariai. Kaip kas betiko, bet tada mums tai labai patiko.

Nors Dovydaitis pasilikdavo su jaunimu ir šokiuose, bet nešokdavo, kadangi ir nemokėjo šokti. Kartą viena studentė tiesiog jam dėl to tarusi: „Profesoriau, Jūs taip viskam gabus, o neišmokot tokio nieko — šokti“.

Bet užtat dainuoti Dovydaitis tikrai mėgo, nors balsą turėjo šiurkštoką — nebuvo iš balsingųjų. Kartais jis pats dainas ir užvesdavo. Visada prižiūrėdavo, kad pradėta daina būtų ligi galo išdainuota. Paprastai išvykose turėdavo pasiėmęs ir dainynėlį. Tad, jei kuri ilgesnė daina daugumai ir pabosdavo, pats profesorius iš dainynėlio toliau ją traukdavo. Patikdavo ar nepatikdavo, tačiau visi turėdavo su Dovydaičiu dainą gražiai baigti, nieko nepraleisdami. Kartodamas liaudies posakį, jog žo-

džio iš dainos neišmesti, dar pridurdavo, kad visur reikia gerbti autoriaus teises.

Patikdavo Dovydaičiui pasilikti su jaunimu dėl to, kad jis gėrėjosi jaunatviška energija. Norėdavo, kad pavyktų į ateitininkus sutelkti pačius judriausius moksleivius. Kazys Bradūnas prisimena būdingą Dovydaičio patarimą, iš kokio elemento galima tikėtis geriausio prieauglio. Keli vilkaviškiečiai ateitininkai nuvyko į marijampoliečių šventę, kur po pamaldų susimetė užmiestyje vieno ūkininko kluone (klojime):

Susėdome, kaip papuolė, vienoje tuščioje šalinėje ir ant grendymo, o prelegentas Dovydaitis pasilypėjo ant kitoje šalinėje dar užsilikusių šiaudų. Kalbėjo jis apie daug ką, bet labiausiai įstrigo patarimas, kur ir kokių reikia ieškoti moksleivių, kad jie, ateitininkiškan veikiman įtraukti, būtų pats geriausias ir našiausias elementas. Girdi, žvalgydamiesi savo gimnazijoje, kuriuos mokinius reikia įtraukti į ateitininkus, per daug nekreipkite dėmesio į tyliuosius avinėlius, pertraukose koridoriuose ramiai bevaikštinėjančius ir besišnekučiuojančius, bet išeikite per didžiąją pertrauką į gimnazijos kiemą ir nužiūrėkite tuos, kurie ten garsiausiai rėkia ir labiausiai dūksta — iš tokių turėtų kilti mūsų lietuviškieji Povilai. Vilkaviškiečių tarpe greit ėmėme šitai praktikuot, ir reikia pripažinti, kad Dovydaitis labai dideliu procentu buvo įžvalgas ir teisus.

Nesitenkindamas tik bendru draugavimu su ateitininkiškuoju jaunimu, Dovydaitis stengdavosi ir individualiai susipažinti su kiek galint daugiau moksleivių ateitininkų. Tuo būdu jis norėjo tiek iš pačių pirmųjų šaltinių pažinti ateitininkų veiklos sąlygas, tiek aptikti tarp moksleivių gabesnius, visuomeniškai judresnius, idealistiškiau nusiteikusius.

Kaip sistemingai pirmajam reikalui Dovydaitis vykdė individualų susipažinimą su įvairių kuopų atstovais, vaizdžiai rodo tos „išpažintys“ („spaviednės“), kurios sudarė lyg neoficialią konferencijų ar šiaip platesnių suvažiavimų programos dalį. Apie tai pasakoja 1934 m. Kaune per Kalėdų atostogas vykusios moksleivių konferencijos dalyvė:

Pietums visi konferencijos dalyviai gavo korteles į ateitininkų valgyklą: mat, šiam reikalui Dovydaitis buvo paaukojęs savo žąsis, kurių nustatytą kiekį pirkti buvo įpareigoti visi tarnautojai. Vakare dalį konferencijos dalyvių pakvietė vaišėms vienas kunigas. Ten buvo ir Dovydaitis. Jis sėdėjo nuošaly, kampe, ne prie stalo, ir vis kvietėsi pasišnekėti po vieną atstovą iš įvairių Lietuvos mokyklų. Pakviestasis turėjo jam pasakoti, kiek jo kuopoje ateitininkų, ar labai trukdo veiklą mokyklos vadovybė ir mokytojai, ar daug ateitininkų skaito savo spaudą ir pan. Vienam baigus

pasakoti, profesorius tardavo: „tave išspaviedojau“ ir pamodavo iš eilės kuriam kitam: „O dabar tu eikš“.

Rūpėjo Dovydaičiui betarpiškai patirti, kokia ateitininkų padėtis įvairiose mokyklose. Lygiai jam rūpėjo artimiau susipažinti su pačiais „išpažinties“ atlikėjais. Kiek iš tikro plačiai Dovydaitis pažinojo moksleivius, matome iš K. Bradūno atsiminimų:

Dovydaičį gyvą sutikti ir net su juo pasikalbėti teko, berods, 1934 m. Vilkaviškio vyresniųjų moksleivių ateitininkų susirinkime. Vilkaviškiečiai buvom smarkiai pasinešę į grožinę literatūrą ir savo raštus tiesiog glėbiais siųsdavome į „Ateitį“. Mūsų užsidegėliškos kūrybos netrūkdavo kone kiekviename jos numeryje. Prieš susitinkant su Dovydaičiu, „Ateities“ puslapiuose jau buvau keliais atvejais pasirodęs su savo eilėraščiais. Aname mūsų susirinkime taipgi paskaičiau keletą savo eilėraščių. Po oficialios dalies, jau valgant bulkutes su pienu, profesorius užkalbino, draugiškai visus vardais vadindamas, nemažą būrį „Ateitin“ rašančių. Stebėjau, kaip jis atsimena „Ateityje“ rašančių moksleiviukų vardus ir pavardes. Atsimena net, kuriame žurnalo numeryje kas kieno rašyta. Net čia pat vertino, kur, kuris, kieno eilėraštis, noveliukė ar straipsnis buvo gerai pasisekęs, o kur ne. Kaip jis, dirbdamas platų mokslinį ir visuomeninį darbą ir tos pačios „Ateities“ faktiškai neredaguodamas, galėjo taip akylai sekti ir įsiminti didžiausio būrio moksleiviukų pirmus ir dar tikrai nevirtus kūrybinius žingsniukus, man ir dabar yra sunkiai suprantama.

O man pačiam jau tikrai buvo didelis dalykas, kai Dovydaitis, ten pat po susirinkimo kalbantis, parecenzavo tik ką perskaitytus mano eilėraščius, rasdamas juose ir šio, ir to. Patarė ne tik rašyti poeziją, bet ir skaityti kitų parašytąją. Ir ne tik lietuvių, bet ir prancūzų ir vokiečių.

Pastebėjęs kurio nors ryškesnius gabumus, Dovydaitis skatindavo puoselėti turimą talentą darbu. Panašiai, kaip Bradūnas, Dovydaičio paskatą prisimena ir poetė Kotryna Grišaitė:

Liko atmintyje Dovydaičio man tarti žodžiai: „Rašyk, mergaite, laivinkis, turi talentą. Neužmesk Dievo dovanos!“. Šia prasme, kur sutikęs, vis rasdavo ką nors pasakyti, nors didelis poezijos mėgėjas gal ir nebuvo. Tačiau jo žodžiai skatino, kėlė pasitikėjimą.

Džiugino Dovydaičį jauni talentai. Kur matė reikalą, ir padaršindavo. Kur buvo tikras dėl „Dievo dovanos“, ir atvirai pripažindavo. Betgi anaipatol Dovydaitis nebuvo linkęs lengvai berti pagyras. Net ir tais atvejais, kai jis ką lyg ir palankiai vertindavo, tai išreikšdavo ne komplimentai, o tik paprastas dėmesio parodymas. Iš savo paties santykių su Dovydaičiu atsimenu vieną tokį „kontaktą“. Būdamas jau paskutinėje gimna-

zijos klasėje ir šiek tiek pauostęs filosofijos, kuopos laikraštėliui parašiau apie Vakarų kultūros krizę, su citatine „erudicija“ ir taip „išsamiai“, kad vienas tas straipsnis užėmė kone pusę viso keliasdešimt puslapių laikraščio. Pastebėjo tą rašinį ir Dovydaitis, kai, atvykęs Utenon, buvo apdovanotas ką tik išėjusiu numeriu. Bet ne su kokia pagyra pasveikino autorių, o tik kažką kone su pašaipu subambėjo taip, kad tą „paskatą“ maždaug šitaip išsiverčiau: „Ar nešimoji, vaikinė, aukščiau bambos šokti? Ką gi — pažiūrėsime...“

Santykiaudamas su jaunuimu, Pr. Dovydaitis visai nesistengė jam įsiteikti, patikti. „Vienas iš mūsų“ jaunimui jis buvo tik savo paprastumu ir tiesumu — kad jis nesilaikė profesoriškos „aukštybės“, kad buvo galima prie jo prieiti be „baimės ir drebėjimo“. Kiek Dovydaičiui buvo svetima pataikauti jaunimui, tiek buvo sava tėviškai juo rūpintis. Ateitininkus moksleivius jis laikė savo šeima ir todėl juos vadino savo „vaikučiais“.

Su daugeliu vyresniųjų moksleivių jis palaikė ryšį ir laiškais. Nors ir kaip buvo užsivertęs visokiais darbais, vis vien rado laiko šiam reikalui. Ne kokia pareiga (nes jos negalėjo būti) skatino jį susirašinėti, bet tiesiog nuoširdi jaunimo meilė. Jo paties žodžiais 1937 metų Kūčių laiške, „man yra maloniausia sunkiais mano gyvenimo momentais skaityti mano vaikučių (ateitininkų — J. G.) nuoširdžius laiškelius“. Todėl net atsidūręs

1932 m. kalėjime, Dovydaitis tuojau pasigedo šio ryšio ir jau po savaitės nutarė „parašyt laiškus savo geriems ir geroms pažįstamoms ateitininkėms, kurių ne viena už patį menkiausį joms padarytą gera mane pradėjo tėveliu vadint, tuo būdu priversdamos mane vadint jas savo dvasios dukrelėmis, arba tiesiai dukrelėmis“.

Kaip pastoviai Dovydaitis šelpė savo asmeninėmis stipendijėlėmis studentus, jau anksčiau aprašyta. Bet dar ir gimnazijos laikais ne vienas gabus, bet neturtingas moksleivis būdavo Dovydaičio sušelpiamas. Randame jo laiškuose tokį būdingą apsidžiaugimą: kai jo šelpiamai studentei reikalingą rankinuką nupirko jos dėdė, Dovydaitis apsidžiaugė buvęs pralenkta: „tie 20 ar 25 litai liks mitybai kokiame Alytuje kokiam skurstančiam gimnazistui“.

Ypač Dovydaitis rūpindavosi pagelbėti tiems neturtingiems moksleiviams, kurie dėl ateitininkiškos veiklos buvo pašalinti

iš gimnazijos ir turėjo kurioj kitoj, toliau nuo savo tėviškės, ieškoti vietos. Kasmet tuo būdu nukentėdavo keletas moksleivių ateitininkų. Nemaža jų gimnazijai baigti persikeldavo Kauran. Daugeliui jų padėjo Pr. Dovydaitis. Viename jo laišku (1937.VI.7) randame tokį pasisakymą: „Kitados kai kam aš jau iš anksto pažadėdavau didelę pagalbą, jei tas asmuo būdavo nukentėjęs už mūsų brangią idėją“. Bet, matyt, kartą kitą ir nusivylė, nes toliau tame laiške pastebi: „pirkdamas 'katę maiše', rasdavau kai kuomet per daug draskančių padarėlių, o pažadėtas aprūpinimas jaunus žmones dažnai demoralizuoja“.

Dovydaitis buvo paslaugus moksleiviams ir kitais reikalais. Pvz., kai norėjau daugiau filosofijos pasisemti iš „Logoso“ žurnalo, kreipiausi tiesiog į redaktorių Dovydaitį, ir šis pats supakavęs atsiuntė keletą tomukų — be sąskaitos, atseit, dovanai. Tur būt, prisiminė, kaip jis pats savo metu, dar kaime rengdamasis brandos egzaminams, suko galvą, kaip įsigyti jo kišenei neįkandamą „Draugiją“ — 1907 m. pradėjusį eiti mėnesinį kultūros žurnalą. Rašydamas apie šio žurnalo redaktorių prel. A. Dambruską, Dovydaitis užsiminė, kaip ieškodavo būdų („vargas visa ko išmokina“) „išsiderėt 'Draugiją' papigintą“. Gi kartą „kokiam pusmečiui pavyko, rodos, visai nemokamai iškaulyt“. Tokiu būdu „iškaulijo“: savo prašymą kol kas žurnalą jam nemokamai siuntinėti „išmargino“ iš vadovėlių paimtomis lotynų autorių citatomis. „'Draugijos' redaktoriui, tur būt, 'užimponavau' savo lotynų kalbos 'mokėjimu', ir jis mano prašymą patenkino“ ^{250a}. Kreipiantis į Dovydaitį, nereikėjo jokių gudrybių išsigalvoti — pakako paprastai paprašyti.

Dovydaitis ir pats, neprašomas, mėgo knygomis apdovanoti ateitininkiškąjį jaunimą. Tai sudarė lyg atskirą jo santykių su jaunimu sritį. Dovanojamų knygų užrašydavo tiek pavieniui kuria nors proga, tiek kolektyviai visiems kursų ar konferencijos dalyviams. Aišku, iš ateitininkų tėvo gauta knyga su jo dedikaciniu užrašu buvo brangi dovana moksleiviui (ar studentui) — kėlė jo dvasią ir stiprino jo ateitininkišką ryšį.

Viena knyga visą laiką buvo Dovydaičio dovanojama — tai kan. A. Sabaliausko maldaknygė „Šlovinkime Viešpatį“ (1928, antras leidimas 1938), kuri davė mišių tekstą visais sekmadieniais ir šventadieniais. Nepigi tai buvo knyga, moksleivio ar studento kišenei sunkiai prieinama. Masiškai negalėjo visų ja apdovanoti nė Dovydaitis. Bet visada turėjo jos atsargą, kad

galėtų apdovanoti tą, kurį norėjo ypačiai pagerbti. Kaip jis pats šią knygą brangino, gražiai pailiustruoja šis vieno atsiminimų epizodas:

Profesoriui buvo ne vis tiek, iš kokios maldaknygės tu meldies. Man dar „fukšę“ jis paklausė, kokią vartoji maldaknygę. Man pasakius, išgirdau: „Atiduok tu ją ubagėlei“ ir ištraukė iš portfelio apynauję „Šlovinkime Viešpatį“. „Trupučių vartota, bet naujos nebeturiu — laida iš-semta. Šitą radau vienoj zakristijoje ant stalo besiblaškančią ir tau paėmiau. Ten ji buvo, matyt, nelabai reikalinga“...

Dovydaitis skyrė šiai maldaknygei didelę reikšmę dėl to, kad ji įgalino sąmoningai mišiose dalyvauti, sekant visas maldas. Skleisdamas šią knygą, jis praktiškai vykdė ateitininkų biblinį ir liturginį auklėjimą. Pats jis nuo šios maldaknygės niekada nesiskyrė, visur pasiimdavo, kur vykdavo. Labai dažnai jis ir savo kalbas pradėdavo su šia maldaknyge, atsiversdamas ją pacituoti atitinkamo sekmadienio lekcijai, taigi dažniausiai šv. Povilo laiškams. Dėl to Dovydaičio kalbos savotiškai buvo „pamoksliško“ atspalvio. Bet drauge jis sugebėjo iš tos dienos lekcijos iškeltąją apaštalų laiškų mintį suaktualinti ir tuo būdu pereiti prie pasirinktosios temos.

Žinoma, ir bažnyčioje Dovydaitis pamaldų metu visada buvo matomas su maldaknyge — iš jos besimeldžias. Ir buvo visų matomas, nes mėgo sėstis pačiame priešakyje — pirmoje eilėje. Didelio pamaldumo žmogus, paprastai jis eidavo ir prie komunijos.

Galima neperdedant sakyti, kad Dovydaitis moksleiviams ateitininkams buvo lyg gyvas pavyzdys, kokie ateitininkai turi būti. Savo plačių pažinčių su moksleiviais ateitininkais tinklu jis juos telkė į vieną idėjinę šeimą. Kaip sąjungos centro valdyba buvo moksleivių kuopų organizacinis ryšys, taip Dovydaičio asmuo buvo ateitininkiškosios moksleivijos dvasinis centras.

Ateitininkiškąją moksleiviją Dovydaitis telkė ne tik apie savo asmenį, bet ir tarp jų pačių. Vykdamas į kurios nors kuopos didesnę šventę, mėgdavo drauge jį pasiimti ir kauniečių moksleivių, kad daugiau svečių padarytų šventę iškilmingesnę, svarbiausia — būtų plačiau pabendrauta. Ne kartą tokiu būdu yra suorganizavęs ir tikrų ekskursinių išvykų. Pvz., į Anykščių kuopos šventę 1934 pavasarį Dovydaitis buvo nusivežęs ne tik kauniečių, bet ir marijampoliečių moksleivių ateitininkų.

4. „Gamtos Draugo“ ekskursijų organizatorius ir vadovas

Kaip savo vietoj sakyta, Dovydaitis taip buvo pamėgęs keliauti, kad jo ir atostogas sudarė ekskursinės išvykos. Todėl ir buvo natūralu, kad Dovydaičio galvoj gimė „Gamtos Draugo“ ekskursijų mintis. Šios ekskursijos buvo tokiu vardu pavadintos (ar teisingiau — pridengtos) pagal Dovydaičio leidžiamo gamtos mokslų žurnalo „Kosmoso“ populiary priedą, kuris drauge buvo ir „Ateities“ priedas. Tad „Gamtos Draugo“ skaitytojai faktiškai reiškė ateitininkus. Bet oficialiai tas „Gamtos Draugo“ skaitytojų ekskursijas organizavo ir už jas visą atsakomybę valdžiai prisiėmė Dovydaitis kaip „Gamtos Draugo“ redaktorius.

Du tikslus šios ekskursijos turėjo. Pirma, jos iš tiesų buvo skirtos supažindinti moksleivius su Lietuva ir tuo būdu patarnauti jų tautiniam auklėjimui. Antra, šios ekskursijos sudarė sąlygas ateitininkams moksleiviams pabendrauti savo tarpe ir buvo priedanga sąjungos metinėms konferencijoms.

Kai valdžia uždraudė moksleivių ateitininkų veiklą, atskirų kuopų padėtis daug priklausė nuo atitinkamos gimnazijos direktoriaus ir apskrities viršininko stropumo vykdyti valdžios potvarkį. Vienur buvo gana aštraus ateitininkų persekiojimo, kitur jis buvo mažiau jaučiamas. Tačiau visą laiką sudarė rūpestį didesni moksleivių susitelkimai — rajoniniai suvažiavimai, kursai, metinės konferencijos. Sąjungos ilgametis dvasios vadas K. Žitkus šiuo reikalu rašo:

Dovydaitis savo globotinius mokė budrumo ir atsargumo, bet keletas ateitininkų sąskrydžių, nebaigus programos, turėjo išsiskirstyti, kai buvo pastebėta, kad policija seka. Ypač tragiškai pasibaigė moksleivių ateitininkų atstovų susirinkimas Kaune 1934-ųjų Naujų metų išvakarėse. Ką tik prasidėjus posėdžiui, buvo pastebėta, kad Ateitininkų rūmus supa policijos būrys. Nors susirinkime buvo per 150 jaunuolių, pro užpakalines duris pasisėkė visiems pabėgti. Susirinkimo dalyviai susimetė į marijonų rūmų salę kitame Laisvės alėjos gale. Netrukus ir čia pasirodė policija. Dalis susirinkusiųjų pabėgo, bet kitus policija ištardė ir surašė protokolus. Dėl to iš įvairių mokyklų buvo pašalinta apie 15 moksleivių, Kauno suaugusiųjų gimnazijos 3 mokiniai gavo po 5 dienas daboklės, o aš buvau nubautas pinigine bauda. Profesorius gavo griežtą švietimo ministro įspėjimą. Įspėjimas jį mažai jaudino, bet pašalintųjų moksleivių likimas ilgą laiką jam skaudėjo. Pašalintuosius jis ėmėsi globoti ir vėl juos neįymiai įterpė į kitas mokyklas.

Dovydaitis panašiais atvejais būdavo ramus, sugebėjo greitai orientuotis ir duoti sumanių patarimų, o reikale visą atsakomybę sau prisiimti.

Vis dėlto didesnio masto slapti moksleivių sąskrydžiai profesorių jaudindavo, ir jis juose mažiau patirdavo džiaugsmo. Moksleivių sąskrydžių pavojams išvengti Dovydaitis sugalvojo juos pavadinti ekskursijomis ir gauti reikiamus valdžios leidimus toms ekskursijoms pravesti.

Tuo būdu ir gimė „Gamtos Draugo“ skaitytojų ekskursijų mintis. Jau pirmoji slapta metinė moksleivių ateitininkų sąjungos konferencija 1931 m. Tytuvėnuose (Raseinių aps.) buvo baigta ekskursija į Baltijos pajūrį. Apie 40 dalyvių rugpiūčio 2 išvyko iš Tytuvėnų ir aplankė Klaipėdą su Palanga. Ši pirmoji „Gamtos Draugo“ ekskursija, paties Dovydaičio žodžiais, įvyko „tiktai kukliu matu“ ir „tuo vardu dar nesivadindama“. Ją įgailino „savo gausia parama“ vysk. M. Reinys²⁵¹. Nuo kitų metų (1932) prasidėjo tikrosios „Gamtos Draugo“ ekskursijos. Jos trukdavo visą savaitę: išplaukus Nemunu iš Kauno, buvo pasiekama Nida ir Klaipėda, o iš šios jau autobusais keliaujama į Palangą. Dalyvių būdavo per pusantro šimto (1933 m. jų buvo 170). Tokių ekskursijų Dovydaitis suorganizavo keturias (1932–35).

Suorganizuoti per pusantro šimto asmenų savaitės ekskursiją buvo didelis užmojis. Tuometinio moksleivių centro pirmininko A. Masionio atsiminimu, Dovydaitis pats sugalvojo ir planą savo sumanymo finansiniam pagrindui sudaryti. Planas buvo gauti vyskupų paramos tokiu būdu: parengti jiems vardinių sveikinimo puošnius adresus ir vietoje asmeniškai įteikti, ta proga supažindinti su moksleivių ateitininkų veikla ir atidengti sumanymą suburti jaunimą iš „pogrindžio“ į laivą ir nuvežti į saulėtąją Nidą ir visą lietuviškąją Baltijos pajūrį. Į Kaišiadoris sąjungos pirmininką palydėjo pats Dovydaitis, kitur vyko vienas A. Masionis. Nors pagal žmogišką vyskupų charakterį buvo skirtingas priėmimas, bet „visi daugiau ar mažiau mus parėmė“.

Pats Dovydaitis sutardavo ekskursijos garlaivį, kuris kainuodavo apie 1500 litų. Tą didelę sumą jis pats sutelkdavo, daugiausia savo iš kapelionų ir kitų kunigų surinktomis aukomis. Sąjungos centro valdybos buvusieji nariai tepamena, kad jos posėdžiuose tas klausimas nekildavo — buvo laikomas Dovydaičio reikalu. Iš moksleivių terinko nedidelį mokestį maitui parūpinti. Už ne vieną pažįstamų neturtingų moksleivių tą mokestį užmokėdavo Dovydaitis. Kai kuriems jų apmokėdavo ir kitas išlaidas — atvykimą Kaunan ir grįžimą po ekskursijos

namo. Kiek tos ekskursijos kainavo paties Dovydaičio kišenei, jis vienas nežinojo.

Dovydaitis ne tik oficialiai, bet ir faktiškai vadovavo „Gamtos Draugo“ ekskursijoms. Visą kelionės laiką jis vykdė supažindinimą su praplaukiamomis vietomis. „Jau ties Raudondvariu profesorius nutildė krykštaujančius ekskursantus ir pradėjo pasakoti apie miestelį, jo praeitį ir jo įžymesnius žmones. Toliau jis vis kreipė dėmesį tai į kairę, tai dešinę pusę, vis pasakodamas apie įvairius abiejuose Nemuno krantuose sutinkamus objektus. Nė viena stambesnė gyvenvietė, nė vienas piliakalnis nepabėgdavo iš vadovo akių“ (K. Žitkus). Vienur kitur buvo ir stabtelėjama — išlipama krantan. Taip visus kartus buvo sustojama Zapyškyje aplankyti Vytauto laikų bažnyčią, o Veliuonoje — Gedimino kalną. Kadangi žemyn nuo Kauno Nemunu yra itin daug istorinių vietovių, tai galima sakyti, kad tai būdavo kelionė ne tik po Lietuvos kraštą, bet ir po jos istorinę praeitį.

Pirma naktis buvo pernakvojama prie Jurbarko (pirmuosius du metus dr. K. Ambrozaičio gimtinėj — Rotuliuose). Antros dienos centrinis įvykis būdavo sustojimas Rambyno kalne, kur ekskursiją priimdavo Martynas Jankus, senas Dovydaičio pažįstamas. Pernakvojus Nidoje (1932 m. Preiloje), trečia diena buvo praleidžiama Kuršių nerijoje. Visada buvo sustojama Juodkrantėj. Tą dieną Dovydaitis informuodavo ekskursiją apie kopų susidarymą, gintaro kilmę. Klaipėdoj buvo nakvojama dvi naktis. Vieną dieną buvo laivu išplaukiama Baltijos jūron, antrą — susipažįstama su uostu ir miestu, uždedamas vainikas ant Klaipėdos atvadavime žuvusiųjų kapo. Klaipėdoj ekskursantus globodavo vietos ateitininkai sendraugiai su vietine katalikų jaunimo draugija „Neringa“. Jie surengdavo ekskursijos dalyviams ir iškilmingą vakarienę viename Klaipėdos restoranų. Penktajai nakvynei vakarop ekskursija autobusais išvykdavo Palangon. Pora dienų ten pasisvečiavus, iš Kretingos geležinkelio stoties buvo išsiskirstoma į namus.

Pakeliui daug kas sudarydavo mažesnius būrelius ir dar paekskursuodavo po Žemaičius. 1933 m. „dviem autobusais“ (atsėit, apie 80 žmonių) buvo nuvykta sąjungos konferencijai į Platielių ežerą (kitais metais konferencijos vykdavo Palangoje, kai „laisvieji“ ekskursijos dalyviai maudydavosi Baltijoje). 1934 m. po pagrindinės ekskursijos buvo suorganizuota plataus masto

papildomoji ekskursija: per 3 dienas padarant apie 450 km kelio, susipažinta su kone visa šiaurine Žemaitija (Skuodas — Žemaičių Kalvarija — Alsėdžiai — Varniai — Kaltinėnai — Kražiai — Luokė — Telšiai). Domėtasi kasinėjamais Iplities ir Apuolės piliakalniais, lankyti senieji kultūros centrai, grožėtasi vaizdais nuo Medvėgalio ir Šatrijos kalnų. 1935 m. visi ekskursijos dalyviai vyko į V ateitininkų kongresą Žemaičių sostinėj — Telšiuose.

Dovydaičio vadovybė buvo jaučiama visoj ekskursijoje — ir bendrame jos pobūdy, ir atskirų dienų tėkmėje. Jis savo žiningais paaiškinimais sudomindavo ekskursijos dalyvius daug kuo, ko patys nebūtų pastebėję. Pvz., net Zapyškio senoji bažnyčia iš pradžių atrodė panaši tik į paprastą bažnytkaimio mūrinį namą: „jei ekskursijos vadas būtų nieko nepasakojęs, būtume tik nuobodžiąvę besidairydami“. O kokia jaudinančia patriotine demonstracija Dovydaičio vadovybėje virsdavo ekskursijos vizitas aušrininkui M. Jankui! Gražiai Dovydaitis sugėdavo ir daug žinių suteikti per ekskursiją, ir jos dalyvius emociškai nuteikti.

Giedria nuotaika Dovydaitis jungėsi ir į laisvąją programą — dainas ir žaidimus. Prižiūrėjo ir kalbos taisyklingumą. Vienas ekskursijos laikraščelio „Špilkuoto Menturio“ skaitytojas klaidingai kirčiavo paskutinįjį žodį. Dovydaitis čia pat riktelėjo „menturis“, o ne „menturus“.

Visų priešakyje Dovydaitis žygiuodavo ir po Kuršių nerijos kopas. Iš pirmosios ekskursijos (1932) randame kalėjimo dienoraštyje tokį epizodą:

Su tais Nidos pušynėliais taip pat buvo 'dzivų'. Pasišovęs jūroje išsimaudžiusius ekskursantus (žinoma, ir ekskursantes) nuvest tiesiu keliu į švyturį, juos įvedžiau į tokius nepraeinamus pušaičių brūzgynus, kad per juos beeinant galėjo nukentėti ne tik panelių gležni pasamonėliai, bet ir raumeningesnės vaikinų blauzdos. O dr. Ambrozaitis ypač rūstinosi, kad jam už nosies galo kabindavosi voratinkliai, kurių užtvaras jis tuo organu pramušinėjo. Vargais negalais išsimušę į taką, užkopėme ir prie paties švyturio, nepaprastai sukaite ir ištroškę. Manau, kad „Gamtos Draugo“ skaitytojams visai ne pro šalį buvo pamatyt Nidos gamtą ir iš to šono, — paklaidžiot po brūzgyną be kelio ir takelio.

Iš pirmosios „Gamtos Draugo“ ekskursijos Dovydaitis buvo išplėštas į kalėjimą dar Klaipėdoje. Kitais metais, kai jau pasiekdavo Palangą, iš jos suorganizuodavo pėsčiomis savanorių

išvyką į Šventosios uostą. „Šis būrys buvo juokais vadinamas 'Gedeono vaiku', kadangi šian žygin ryždavosi tikrai tie ir tos ekskursijos dalyvių, kurie(ios) nebijodavo kelionės vargų..., kurie(ios) nespėkuiuodavo jokiais patogumais, ir kelionę į Šventąją laikė esant svarbesnę dalyką, kaip pradindiriuot visą dieną jau pažįstamoj Palangoj“²⁵².

„Gamtos Draugo“ ekskursijos akivaizdžiai parodo, kad ateitininkų kūrėjui, nors ir niekada nebuvusiam skautuose, iš prigimties buvo sava ir tai, ką šiaip vadintume skautiška dvasia, būtent gamtos pamėgimas ir nelepumas, nesibaiminimas šiek tiek ir pavargti. Neveltui, gal būt, Dovydaitis ir buvo toks artimas draugas su didžiuoju skautų ekskursuotoju prof. S. Kolupaila.

Visos „Gamtos Draugo“ ekskursijos praėjo su didžia sėkme, sužavėjusios jaunimą. Grįždavo iš jų moksleiviai daugiau pažinę Lietuvos krašto, daugelį idėjos draugų padarę savo asmeniniais bičiuliais, artimiau pažinę savo organizacijos tėvą Dovydaitį, sąjungos dvasios vadą kun. K. Žitkų ir tokius jaunimo draugus, kaip kun. A. Lipniūną, kun. K. Rankelę ir kt. 1934 m. ekskursijoj dalyvavo ir vysk. M. Reinys. Susipažindavo ir su studentais ateitininkais, kurių kasmet apie dvidešimtį taip pat drauge keliaudavo. Per šias ekskursijas ir ateitininkiškas sąmoningumas sustiprėdavo, ir idealizmas skaidriau įsižiebdavo. Pagrindinio veikimo sąlygomis be galo buvo svarbu, kad bent tokiu būdu buvo galima didesniai skaičiui draugėn susitelkti ir laisviau pasijusti. Darė neišdildomą įspūdį, kai kone dviejų šimtų jaunuolių buvo sugiedamas ateitininkų himnas ar uždainuojama „Nebeužtvenksi upės bėgimo“. Tuometiniame 1933 m. ekskursijos apraše nuo cenzūros pridengtai tas įspūdis taip perteikiamas: „Buvo graudu, didinga, miela čia drąsiai dainuoti, dainuoti prie laužo, šalia sidabrinio Nemuno, nes ten — Pilviškiuose, Rietave, Giedraičiuose, Rokišky, Mažeikiuose, Kaune... — negi taip entuziastiškai ir dar viešai dainuosi...“²⁵³.

Bet ir valdžia nujautė, kokią didelę reikšmę moksleivių ateitininkų pagrindinei veiklai turėjo „Gamtos Draugo“ ekskursijos. Ypač šias ekskursijas pridėjus prie visos kitos pagalbos, reikia sutikti su A. Šidlauskaite (dirbusia centro valdyboj 1932 - 35): „Jei moksleiviai ateitininkai išsilaikė, tai tik Dovydaičio dėka. Centro valdyba be Dovydaičio buvo bejėgis organizmas“.

5. Uždraustas veikti „uždraustuosiuose“

Visai pagrįstai K. Žitkus sprendžia, kad „buvo ieškoma preteksto Dovydaitį atplėšti nuo moksleivių“. Jau žinome, koks pretekstas buvo rastas — privatus Dovydaičio laiškas Šiaulių kapelionui. Atleistas iš universiteto, Dovydaitis buvo vėl grąžintas tik pažadėjęs nutraukti savo veiklą moksleiviuose ateitininkuose. Skaudus buvo jam šis smūgis. „Pats mačiau verkiantį Dovydaitį, kai jis grįžo į namus, pasirašęs nelemtą savo pažadą. Atplėšimas profesoriaus nuo moksleivijos buvo jam žaizda, nebeužgijusi visą laiką“, — liudija to meto artimiausias jo bendradarbis K. Žitkus.

Išprievartavus Dovydaitį pasitraukti iš globotų moksleivių ateitininkų, jį apgaubė meditacinė vienumos nuotaika. K. Žitkus taip jį tuo metu vaizduoja:

Profesorius nuo to laiko susikaupė savy ir užsidarė savo darbo kambarį. Studentai, bijodami profesoriui nemalonumų pridaryti ir saugumo seklius gaišinti, rečiau ėmė pas jį lankytis, o moksleiviai Astronomijos gatvelėje visai dingo. Patį profesorių pagavo kažkokia nostalgija, ir jis visas pasinėrė į savo knygas. Dabar jo studijos pradėjo įgyti stipresnę filosofinę ir religinę kryptį. Vis dažniau rašomajame stale atsirasdavo filosofinio ar teologinio pobūdžio knygų. Rytais profesorius intensyviau ėmė lankyti netoli esamąją Prisikėlimo bažnyčią ir ten bent pusvalandį susikaupti. O kai aš pats pas jį prisibelsdavau ar jis pas mane užsukdavo, retai kada jis apsieidavo nepalietęs kokio nors filosofinio ar teologinio klausimo.

Pasižadėjęs nebedalyvauti moksleivių ateitininkų veikloje, Dovydaitis turėjo šį pažadą tesėti. Persekiodamas moksleivius ateitininkus, režimas nesivaržė seklius verbuoti ir iš jų pačių. Vieni buvo viliojami draugus išdavinėti už pinigus, antri koku nors šantažu buvo verčiami tam negarbingam darbui. Vieni, kartą užverbuoti, ištikimai saugumui tarnaudavo; antri apie savo užverbavimą painformuodavo ir draugus (bet ir ši dviguba „ištikimybė“ jaunus žmones demoralizuodavo).

Žinoma, visai išsižadėti moksleivių ateitininkų Dovydaičiui buvo neįmanoma: prašomas neatsisakydavo neviešos pagalbos. Pvz., kaip 1935 m. jis buvo suradęs vietą mergaičių stovyklai Labūnavoje, taip tokį pat patarnavimą atliko ir 1936 m. (jau po ano pažado), per kapelioną susitardamas su Kačiūniškio (prie Nevėžio) benediktinėmis (O. Penkaskaitės informacija). Galima prileisti, kad panašių neviešų patarnavimų ir toliau neatsi-

sakė. Po 1936 m. pertraukos „Gamtos Draugo“ ekskursijos buvo vėl atgaivintos, bet oficialiai nebegalėjo būti Dovydaičio surengtos (juoba, kad nuo 1938 m. „Gamtos Draugas“ sustojo). Vėlesnėse ekskursijose Dovydaitis nebedalyvavo. Nebedalyvavo ir moksleivių centro valdybos posėdžiuose. Kaip informuoja to laiko moksleivių ateitininkų centro pirmininkas V. Natkevičius, jo kadencijos metu (1939-40) ryšys su Dovydaičiu buvo tik privatus: užeidavo kartais pas Dovydaitį pasitarti, pristatydavo jam kokį uolų moksleivių veikėją. Vis dėlto ir tuo metu Dovydaitis išdrįsdavo atvykti į kuopų šventes, sakysim, 1940 m. buvo nors trumpam atvykęs į Vilkaviškio kuopos šventę. Lankydamasis Vilkaviškyje pas vysk. M. Reinį, jis privačiai aplankydavo ir vietos žymesnius moksleivių veikėjus. Taip pat ir į metines konferencijas Dovydaitis atsilankydavo „tik privačiai pasikalbėti su moksleiviais — nebūdavo pristatomas pačioj konferencijoj, joj dažniausiai ir nesirodydavo, tik po jos oficialiosios dalies ateidavo“ (V. Natkevičius).

Kaip anksčiau, taip ir šiais vėlesniais metais Dovydaitis vykdavo „išpažintinį“ susipažinimą su įvairių kuopų moksleiviais. Iš 1938 ar 1939 m. konferencijos V. Vardys (anuomet Žvirzdys) prisimena, kad tikrų posėdžių buvo tik vienas ar du. Posėdžio vidury liepė išsisklaidyti, nes, sakė, besitartinanti policija. Tad įvyko daugiau smulkesnių susitelkimų. Vienas toks neformalus susitikimas buvo su Dovydaičiu. „Profesorius sėdėjo prie sienos, ant kažkokio paaukštinimo, kaip karalius. Susipažinimo laukėm eilė. Pirmas jo klausimas buvo, iš kur esi — iš miesto ar iš kaimo? Jei pasakei, kad iš kaimo, tai kalbasi. Jei iš miesto — pasiunčia tolyn. Aš pasisakiau, jog esu iš miesto, tad tarp mūsų kalbos ir nebuvo, nors aš ir labai norėjau pasikalbėti su tuo mums beveik legendiniu žmogumi“. Matyt, Dovydaičiui tąkart kažkodėl rūpėjo tik kaimo vaikai. Todėl V. Vardžiui nepagelbėjo nė tai, kad jis tuomet buvo Palangos kuopos pirmininkas.

Taigi, nebegalėdamas oficialiai dalyvauti moksleivių ateitininkų veikloj, Dovydaitis vis vien rado būdų privačiai išlaikyti ryšį tiek su sąjungos vadovybe, tiek su atskirais moksleiviais. Asmeninius santykius jis tada ypač suintensyvino. Anksčiau keliones į kuopas bent iš dalies pakeitė laišakai. Šiuo reikalu K. Žitkus rašo:

Moksleivių laiškai būdavo didžiausia Dovydaičio paguoda. Jis juos rūpestingai perskaitydavo ir į kiekvieną laišką atsiliepdavo. Įdomesnes vietas net ir man pacituodavo. Moksleiviai prašydavo profesoriaus patarimų organizaciniais ateitininkų reikalais, pasipasakodavo savo sėkmes ir nesėkmes, net savo asmeninius reikalus ir intymiausias širdies paslaptis jie atvirai savo mokytojui atskleisdavo. Profesorius tėviškai visiems patarinėjo, o pačius laiškus tvarkingai dėjo į savo asmeninį archyvą.

Kaip Dovydaitis anuomet mezgė santykius su moksleiviais ateitininkais, galima pailustruoti Juliaus Kakariekos atsiminimais. Gražinus Vilnių Lietuvai, ir ten Vytauto D. gimnazijoje įsikūrė ateitininkų kuopa, nors „slaptas veikimas jau buvo mums Vilniuje įgrįšęs — tęsti jį prie savos lietuviškos valdžios atrodė iš pradžių tikras paradoksas“. Susiorganizavusiai Vilniaus ateitininkų kuopai pirmininkavo J. Kakarieka. Kai 1940 m. pradžioj jis lankėsi Kaune, buvo Dovydaičio pasikviestas į namus. „Labai šiltai pasveikinęs ir pabučiavęs“ savo svečią, Dovydaitis su juo kalbėjosi mažiausiai valandą, „norėjo kiek iš arčiau patirti, kokios buvo mūsų gimnazijoj nuotaikos, ir mus paraginti, kad kovotume dėl savo principų ir nepabūgtume valdžios persekiojimų“. Išleisdamas J. Kakariekai padovanojo pluoštą savo žurnalų atspaudų ir užrašė žinomąją maldaknygę. „Turėjau profesoriui pažadėti, kad, atvykęs į Kauną, kiekvieną kartą jam paskambinsiu, o turėdamas ką nors įdomesnio papasakoti, parašysiu laišką. Vėliau man vėl atsilankius, jis man rodė didelius vokus, kuriuose laikė tvarkingai alfabetiškai suklasifikuotą savo korespondenciją. Ten jau buvo ir pora mano laiškų“. O kadangi Kakariekos tėviškė Dieveniškės buvo ir tuomet palikusios anapus sienos, Dovydaitis 1940 vasarą jį pasikvietė porai savaitių į savo ūkį paatostogauti.

Žinoma, daugiau jau tik privatus Dovydaičio santykiavimas su moksleiviais ateitininkais nebegalėjo turėti tokios reikšmės, kaip anksčiau, kai jis buvo tapęs tikroju sąjungos globėju. Vis dėlto netiesiogiai ir privatūs Dovydaičio santykiai su ateitininkiškąja moksleivija turėjo nemažą poveikį — gaivino jos dvasią.

VII

STUDENTŲ ATEITININKŲ VEIKLOJE

1. *Dovydaitis ir studentai*

Nors nuo moksleivių ateitininkų uždraudimo Dovydaitis daugiausia atsidėjo jų veiklai pogrindyje palaikyti, tačiau dėl to jis neužsidarė ir nuo studentų. Iš gimnazijų atvykstant abiturientai jam buvo seni pažįstami. Daugumą studentų ateitininkų jis asmeniškai pažinojo. Prileido, kad ir jį visi studentai ateitininkai pažįsta. Todėl, sutikęs ateitininkų kepure studentą, jis prakalbindavo ir nepažįstamą, kad susipažintų.

Tačiau kartą ir taip atsitiko. „Pasiveja jis Laisvės alėjoje skubančią studentę 'Gajos' korporacijos kepuraite (atseit, medikę). Profesorius užkalbina, kur ji taip skubanti, kuriame kurse esanti ir t.t. Ši atsakinėjusi labai nenoriai ir pagaliau atrėžusi: 'Aš tamstos visai nepažįstu'. Profesorius jai atkirtęs: 'O aš įsižeidžiu, kad Tamsta manęs nepažįsti, ir turiu tam pagrindą. Matyt, tik ateitininkišką kepuraitę nešioji, o neskaitai spaudos, nelankai susirinkimų. Galiu prisistatyti — esu profesorius Dovydaitis“.

Kaip sakytą, Dovydaitis savo pusėj neturėjo studentų daugumos nei Palangos konferencijoje 1927 m., nei III kongrese 1930 m. Tačiau nieku būdu tai nereiškė, kad apskritai jis buvo studentuose praradęs autoritetą. Ilgos Dovydaičio kalbos daugiui buvo „įgrįsusios“ (Z. Ivinskio žodžiais), bet visi žinojo jo asmens kilnumą ir šviesumą. Pakartotinis vado rinkimų pralaimėjimas tereiškė, kad daugumai studentų tuo metu tinkamesnis kandidatas atrodė Šalkauskis, o vėliau Pakštas.

1930 m. ateitininkų vyr. vadu rinkdami Pakštą, daugelis baiminosi Dovydaičio kietumo ir dėl jau šiaip įtemptų režimo ir ateitininkų santykių. Bet nieko nepadėjo nė lankstesnio Pakšto išrinkimas. Tuoju pat uždraudus moksleivius ateitininkus, atvirai prasidėjo aštrus katalikų visuomenės ir tautininkų valdžios konfliktas. Tuo metu studentų ateitininkų akys savaime vėl nukrypo į Dovydaitį: jis iš tikro nesibaimino kovos.

Studentų atsigręžimą į Dovydaitį šiuo kovos metu rodo J. Mikailos prisimintas faktas. Kai susidarė daugiau studentų ateitininkų ištremtų iš Kauno, įkalintų Varnių priverčiamojo darbo stovykloje ir uždarytų į kalėjimus, iškilo reikalas platesniu mastu organizuoti kalinių ir jų šeimų šelpimą. Tam reikalui

1931 m. suorganizuotą komitetą sudarę studentai (A. Sereikytė,

O. Dockevičiūtė, J. Mikaila) pirmininku pakvietė Dovydaitį: „Mums reikėjo autoriteto, kad katalikiškoji visuomenė su pasitikėjimu aukotų pinigus studentams ateitininkams kaliniams šelpti“. Nors daug kitų darbų slėgė Dovydaitį, jis vis vien sutiko šiam komitetui pirmininkauti ir „visada aktyviai dalyvavo posėdžiuose, kai svarstydavome aukų rinkimą ir pinigų skirstymą“ (J. Mikaila). Vykdamas aukų vąžą, 1931 vasario 20 buvo paskelbta bado diena — sutauptas tądien prasimaitinimas buvo aukotas draugų kalinių šalpai. Studentus ateitininkus tą dieną parėmė ir daug sendraugų, tarp jų buvo ir vysk. M. Reinys.

Gyvendamas visais ateitininkų rūpesčiais, Dovydaitis domėjosi ir studentais. Daugiausia jis buvo susijęs su trimis vietiniais: mergaičių draugove „Birute“, vyrų korporacija „Activitas“ ir tarpkorporaciniu eucharistininkų būreliu.

2. „Birutės“ draugovė

Dovydaitis buvo labai skeptiškai nusistatęs koedukacinės (mišrios) mokyklos atžvilgiu, tačiau ne iš kokio antifeminizmo, priešingai, kaip tik vertindamas moterų savitumą. Todėl pats 1921 m. pradėjo ateitininkėms leisti „Naująją Vaidilutę“. Jo iniciatyva 1922 rudenį (XI.7) buvo sušauktas pirmasis studentų ateitininkų pasitarimas. Lietuvos universiteto bendrojo ateitininkų draugovė mergaitės turėjo savo atskirą grupę, o vėliau (1926 m.) sudarė savarankišką draugovę (įregistruotą 1927.IV.7). Kai toliau vyko išaugusių ateitininkų studentų per-

siorganizavimas, Dovydaitis sumanė įsteigti naują studentų ateitininkų draugovę eucharistijos ir abstinencijos pagrindais, maksimaliai besiangažuojančią ateitininkiskajam idealui. M. Krasnickaitės - Liulevičienės liudijimu, jis pakvietė į namus ją ir kitą studentę istorikę, plačiai išdėstė motyvus, kodėl reikia tokios naujos draugovės, ir prašė, kad tiedvi studentės sutiktų tokią draugovę organizuoti. „Atsiradus daugiau tai minčiai pritarančių, su prof. Dovydaičio pagalba buvo sudarytos veikimo gairės“; taip pat „su prof. Dovydaičiu parinkome draugovės šūkį (Fides, Spes, Caritas) ir vardą — Studentų ateitininkų draugovė Birutė“ (M. Krasnickaitė - Liulevičienė). Birutininkės turėjo pasižadėti uoliai atlikti ateitininkės krikščioniškas pareigas, negerti alkoholinių gėrimų, nerūkyti, nesidažyti, nešokti nepadorių šokių, rūpintis vargšais ir jiems padėti, talkinti katalikiškoms organizacijoms. Dr. A. Šidlauskaitė taip komentuoja savosios draugovės charakterį: „Tokia buvo Dovydaičio filosofija, tokia buvo ir 'Birutės' programa. Dovydaitis buvo popiežiškesnis už popiežių. 'Birutės' draugovė buvo episkopato nurodymų veidrodys“.

Į viešumą „Birutės“ draugovė išėjo 1928 m. pradžioje. Pirmąją valdybą sudarė pirmininkė K. Jonkaitytė, M. Krasnickaitė, A. Barštytė, A. Lukošiuotė ir E. Mikalauskaitė. Tarp vėlesnių pirmininkų buvo A. Sereikytė (Putnamo seserų motina Augusta), Iz. Blauzdžiūnaitė - Motekaitienė, dr. A. Šidlauskaitė, O. Penkauskaitė - Girniuvienė ir kt. Asmeninio krikščioniško tobulumo siekimą jungdamos su angažavimusi visuomeniniam apštalavimui, birutininkės iš tiesų davė daug darbininkų moksleivių ateitininkų centro valdybai, katalikų moterų draugijai, pavasarininkams ir kt.

Su „Birutės“ draugove Dovydaitis visą laiką palaikė artimus ryšius. Kaip draugovės įkūrimo iniciatorius, jis (su M. Galdikiene) buvo pakviestas ir vėliavos kūmu (metinė šventė 1932.VI.25). Dovydaičio šelpiamos globotinės daugiausia buvo birutininkės (A. Šidlauskaitės žodžiais, „jos stojo į 'Birutę' jau dėl to, kad Dovydaičio dėka atvyko Kaunas į universitetą“). Draugovės veikla jis domėjosi, bet šiaip į ją nesikišo: reikėjo pačioms į ją kreiptis, esant kokiam reikalui. Dalyvavo tikrai religinio pobūdžio agapėse ir metinėse šventėse. Dažnai talkindavo metinių švenčių rengime, pats nuvykdamas dėl jų susitarti į tą miestelį, kur buvo numatoma šventę ruošti.

Pvz., kai viena paskutinių „Birutės“ metinių švenčių buvo numatyta Kazlų Rūdoje, Dovydaitis pats nuvyko su klebonu susitarti. „Kai jūs vienos nuvažiuosit, tai tik susitarsite su klebonu dėl organizuoto pamaldose dalyvavimo, ir viskas. Gi kai aš nuvažiuosiu, tai klebonas prisivers ir kumpį nukabinti, ir ko kito mums ta proga parūpinti“. Perteikdama šiuos Dovydaičio žodžius, buvusi „Birutės“ veikėja patvirtina, kad „taip ir buvo: nuvykome kokia 50 asmenų, vaišingai mus priėmė ir gražiai išlydėjo“. Panašiai Dovydaitis yra pagelbėjęs ir kitais atvejais: kai buvo numatyta metinę šventę surengti pas Čiobiškio benediktines (1936 m.), susitarti su Kaišiadorių vyskupu vyko Dovydaitis su draugovės pirmininke.

3. „Activitas“ korporacija

Iš vyriškųjų ateitininkų vienetų Dovydaičiui yra buvusi artimesnė „Activitas“ korporacija. Ta korporacija buvo įsteigta 1930 pavasarį dr. K. Ambrozaičio iniciatyva atsidėti darbo klausimams ir veikti darbininkuose. Faktiškai drauge ji turėjo sudaryti ateitininkuose atramą dr. K. Ambrozaičiui. Tačiau šis darbininkų veikėjas vis nesutarė su kitais katalikų vadais. „Tiek studentų ateitininkų, tiek pačios Ateitininkų Federacijos viršūnės jautė naujos korporacijos steigimo iniciatyvos tikrąją pagrindą ir jai ne tik entuziazmo, bet ir palankumo nerodė. Tik Dovydaičio pastangomis kliūtys buvo nugalėtos, ir 'Activitas' korporacija buvo suorganizuota“ (V. Vaitiekūnas). Kadangi korporacijos šefas dr. K. Ambrozaitis nebuvo universiteto personale, tai juo labiau buvo jai reikšminga Dovydaičio parama. „Tačiau paties Dovydaičio vėlesniais pasisakymais, ji netapo organiška studentų ateitininkų grandimi, o visą laiką pasiliko tik tam tikra dirbtinė atauga“ (V. Vaitiekūnas).

Svarbiausia, „Activitas“ korporacijai nepasisekė sutelkti narių, kuriems specifiskasis jos tikslas būtų artimas. Pirmųjų korporantų bent dalis buvo nusiteikę dirbti krikščioniškojo darbininkijoje: dalyvauta Darbo jaunimo sąjungos steigime (1931) ir veikime. Bet vėliau daugumai (nors šiaip ir rimtų studentų) tai buvo svetima. Nusivyliau ir pats, nors vykau į universitetą proletariškai nusiteikęs ir iš anksto nusistatęs stoti tik į „Activitas“ korporaciją, nieku būdu į jokią kitą studentų ateitininkų vienetą. Faktiškai savojo darbo nedirbdama, „Activitas“

korporacija ne stiprėjo, bet silpnėjo, kol pagaliau dėl per mažo narių skaičiaus buvo uždaryta, berods, 1937 m. Dar prieš jos uždarymą tam pačiam reikalui dr. Pr. Dielininkaičio iniciatyva 1935 m. buvo sukurtas tarpkorporacinis socialinis klubas (būrelis). Į šį klubą palaikyti santykiams su darbininkija susitelkę studentai iš įvairių ateitininkų vienetų: „Birutės“, „Šatrijos“, „Vytauto“, „Grandies“. Ne vienas į šį klubą įsijungė tiesiogiai Dovydaičio paskatintas.

4. Eucharistininkų būrelis

Iš tarpkorporacinių vienetų daugiausia Dovydaitis domėjosi eucharistininkų būreliu, kuris turėjo vykdyti jo ateitininkų ant-
rajam dešimtmečiui skelbtąjį siekį, kad ateitininkai taptų ir eucharistininkais.

Tokio pobūdžio pirmasis būrelis susikūrė Kauno ateitininkų kuopoj tuojau po karo, 1919-20 metais. Apie jį šiai knygai pateikė informacijos Petras Spėtyla (tris kadencijas buvęs tuometinėj ateitininkų centro taryboj). Buvo pajustas reikalas į aštriai iškilusius socialinius klausimus ieškoti atsakymo evangelijose. Tarpininkaujant kuopos pirmininkui Vincui Dovydaičiui, kreiptasi į vyresnįjį jo brolių Praną, kad sutiktų šį būrelį globoti. Buvo renkamas kartą per savaitę, išklausoma Pr. Dovydaičio parengto pašnekesio, skaitomas parinktas evangelijų skirsnelis ir čia pat visų drauge besiaiškinamas. Kitam susirinkimui pasiruošti Dovydaitis nurodydavo, ką reikia perskaityti; ir knygų daugiausia jis pats parūpindavo. „Darbas virė, ir nė nepajutom, kaip greit pradėjom rasti atsakymus į labai daug keblių klausimų; visai nebe taip sunku pasidarė grumtis su advokatais socialistais, išsilavinusiais iš marksistinių biblijų“. O Dovydaičio vaizdas iš to būrelio liko toks: šiaip buvo grubokas, bet „kai su mumis dirbo, tai (geresnio palyginimo nerandu) buvo tikras Pranciškus Asyžietis: ir ugingas, ir švelnus; ir mylintis, ir kietas kaip titnagas principuose; svarbiausia, rasdavo žodžius, kurie skverbėsi į protą ir širdį visam gyvenimui“ (P. Spėtyla).

Įsikūrus Lietuvos universitetui ir jame įsisteigus studentams ateitininkams, netrukus susidarė ir eucharistininkų būrelis: išlikęs valdybos protokolas liudija, kad 1923 rudenį būrelis jau veikė. Jo įstatus studentų ateitininkų draugovė patvirtino 1925.1.18. Narių turėta net iki 100, atseit, tuo metu kas trečias

ateitininkas studentas buvo eucharistininkas. 1927 m. buvo pasiskirstyta dar į keturis ratelius: gailestingų darbų, ligonių lankymo, misijų ir spaudos. Be uolesnės religinės praktikos, būrelis gilinosi į Šv. Rašto studijas (prieš pamaldas buvo susirenkama evangelijų skaitymui ir aiškinimuisi), taip pat turėjo ir liturginio domesio (bandytos „dialoginės mišios“, kuriose visi dalyviai atsakinėjo kunigui, kaip dabar tai visuotinai praktikuojama). Pradžioje būrelį globojo Kauno jėzuitai, vėliau ilgametis globėjas buvo kunigų seminarijos dėstytojas kun. dr. St. Ūsoris, studentų ateitininkų sąjungos dvasios vadas. Daug būreliui talkino ir Dovydaitis. Kaip prisimena buvęs būrelio pirmininkas P. Kaminskas, „niekad nebuvo vargo su Dovydaičiu“ susitarti dėl paskaitos, kaip kad būdavo su kitais profesoriais. Per kelis sekmadienius Dovydaitis nagrinėjęs Apaštalų darbus, vėliau kelis sekmadienius skyręs šv. Jono evangelijai, ypač išpūdingai komentavęs Pamokslą nuo kalno, o kai pasirodžiusi A. Sabaliausko mišiolinė maldaknygė „Šlovinkime Viešpatį“ (1928), vėl kelis sekmadienius aiškinęs mišių struktūrą.

Vėliau eucharistininkų būrelio veikla susilpnėjo. Kai atvykau Kaunan studijuoti (1932), radau tą būrelį vos bevegetuojantį. Susirinkimus telankė keliolika studentų, daugiausia valdybos priprašomų ateiti (o tais metais Kaune studentų ateitininkų buvo 596!). Per „prievartą“, būdingą merdėjančioms organizacijoms, po poros metų išrinktas to būrelio pirmininku, ėmiausi jį perreformuoti. Vietoj keliolikos neaiškių narių būrelio buvo sukurtas Ateitininkų Religinis Susidraugavimas. ARS, kaip sutrumpintai buvo vadinamas, atsisakė narių sąrašo, nes laikė, kad visus studentus ateitininkus turi sieti religinis susidraugavimas. Užuoat religinį momentą laikius tik atskiros būrelio dalyku, buvo ryžtasi organizuoti bendrą religinę programą visai Vytauto D. universiteto studentų ateitininkų sąjungai. Pagal tai visų korporacijų atstovai sudarė ir ARSo vadovybę. Bandymas buvo sėkmingas: rengtieji minėjimai, paskaitos ir kiti renginiai buvo gausiai lankomi, nes buvo laikomi visų studentų ateitininkų reikalu²⁵⁴. Nors nuo seno Dovydaitis buvo glaudžiausiai susijęs su eucharistininkų būreliu, tačiau kažkodėl šiam būreliui reformuoti ir sukurti ARSui pagalbos kreipiausi ne į Dovydaitį, o į Šalkauskį, kuriam priklauso ir ARSo vardo galutinis parinkimas.

(Deja, netrukus sukalkėjo ir ARSo užmojis, todėl jau 1938 m. reikėjo Šalkauskiui vėl iš šalies žadinti ateitininkiškąją jaunimą „gyvosios dvasios“ sąjūdį.)

5. *Kiti studentų sambūriai*

Iš pradžių studentai ateitininkai Lietuvos universitete veikė vienoj bendroj draugovėj. Pirmaisiais jos garbės nariais buvo išrinkti Dovydaitis su prel. prof. Pr. Kuraičiu ir kun. dr. P. Bielskumi. Kai buvo persiorganizuota į atskirus korporacinius vienetus, šalia „Birutės“ ir „Activitas“ Dovydaitis turėjo būti artimiau susijęs ir su abstinentų korporacija (1933 m. pasivadinusia „Narsa“): ši pastaroji buvo ji išrinkusi savo garbės nariu. Dovydaitis pasiūlė vardą ir teisininkų bei ekonomistų korporacijai „Iustitia“. Kai J. B. Laučka 1929 m. organizavo tarpkorporacinį teisininkų ir ekonomistų vienetą, jis tarėsi ir su Dovydaičiu, kuriam patiko organizavimasis profesiniais pagrindais. Po metų nutarta tą tarpkorporacinį vienetą paversti savarankiška korporacija. J. B. Laučkai paprašius pasiūlyti naujai korporacijai patrauklų vardą, Dovydaitis pagalvojęs atsakė: „Na, gal būtų jums geras lotyniškas vardas — Iustitia“. Su tuo sutiko visi naujosios korporacijos pradininkai. Ir taip gimė 'Iustitia' “ (J. B. Laučka).

Ne su visais studentų ateitininkų sambūriais Dovydaitis palaikė artimą ryšį, bet lygiai visais domėjosi: lankė jų parenkimus, vyko į metines šventes, pakviestas skaityti paskaitų (pvz., nors „Giedra“ ir „Birutė“ buvo „varžovės“, pakviestas sutiko ir giedrininkėms pakalbėti).

Po oficialiosios programos studentų metinėse šventėse ar šiaip iškylose (gegužinėse) Dovydaitis taip pat mokėdavo įsijungti į jaunimą, kaip moksleiviuose. Kartais ir jis pats sukurdavo humoristinių kupletų išvykos ar šventės žodiniam „laikrašteliui“. Nors aštresnės satyros ir vengdami, tie „laikrašteliai“ pirmiausia medžiagos ieškodavo profesoriuose. Dovydaitis savaime pateikdavo tokios medžiagos. Pvz., po pamaldų „laikraštėlis“ ir turėjo klausimą: „kas garsiau pamaldose giedojo — karalius Dovydas ar jo ainis prof. Dovydaitis?“. Vienąkart jis atitempė į sąjungos gegužinę didžiulį portfelį giros, dosniai ja vaišino, bet liepė nepažudyti butelių. Tai ir tiko „laikrašteliui“ kaimietiškąją Dovydaičių paminėti jo paties žodžiais: „sugrįžęs namo, gausiu nuo žmonos kažergą“. Tos pačios gegužinės „laikraštėly“ miestietiškas Pakštas buvo pristatytas subtilios ironijos prisunktu šūkiu: „būkite tobuli, kaip mano automobilis“.

VIII

KRIKŠČIONIŲ DARBININKŲ SĄJŪDYJE

1. Darbo federacijos vicepirmininkas (1928-34)

Daugiausia Dovydaitis dirbo savo sukurtą ateitininkų organizaciją, bet anaipol nesiribojo tik ja. Jis paliko pėdsakus daugely katalikiškų organizacijų. Po ateitininkų pirmiausia minėtini darbininkai. Krikščioniškajam darbininkų sąjūdžiui Dovydaitis skyrė daug metų ir daug širdies.

Kilusiam iš neturtingų „sakuotnugarių“, Dovydaičiui itin rūpėjo darbininkų reikalai. Šiuo atžvilgiu jis buvo šalia V. Endziulaičio jautriausias iš ateitininkijos vadų. Liaudies ir šviesuomenės santykiai jam nebuvo tik abstrakti problema. Jam buvo aišku, kad kur yra skurdo, ten gyvenime stokoja krikščioniškumo. Tuo pačiu jis suprato, dėl ko proletariatą gundo komunizmas. Todėl ir III kongrese, antrą kartą pralaimėjęs ateitininkų vado rinkimus, Dovydaitis pabrėžiamai kėlė, jog „reikia labiau rūpintis socialiniu klausimu, kad būtų galima laimėti visuose frontuose“. Ir, tur būt, iš tikrųjų reikėjo tai pabrėžti, nes šio kongreso rezoliucijose socialinis rūpestis neatsispindėjo.

Intensyviai į veiklą darbininkuose Dovydaitis įsitraukė vėliau. Bet daugiau ar mažiau turėjo su jais ryšio jau nuo pačių pirmųjų nepriklausomybės metų. Neatsitiktinai kun. K. Žitkus pirmą kartą susipažino su Dovydaičiu juozapiečių susirinkime Šančiuose, Kauno darbininkų priemiestyje. Šv. Juozapo darbininkų draugija buvo įkurta tuojuo po 1905 metų tautinio sąjūdžio. Po I pasaulinio karo jos atgaivinimo ypač ėmėsi V. Endziulaitis. Matyt, kiek buvo prašomas, neatsisakė šiai organizacijai talkinti ir Dovydaitis.

Be abejo, tai nebuvo vienintelis Dovydaičio pasirodymas nei juozapiečiuose, nei kitose Kauno organizacijose. „Liaudies ir darbininkų švietimas yra pas mus dar labai apleistas, todėl inteligentai turėtų kuo daugiausia jais susirūpinti. Šio darbo nedirbdama, Lietuvos katalikų šviesuomenė negali tiesiog pateisinti savo egzistencijos“. Taip savo pasikalbėjime „Ateityje“¹²⁷ Dovydaitis aiškino, kodėl šalia visų kitų darbų dar yra apsiėmęs vadovauti ir pavasarininkų Valančiaus liaudies universiteto Šančių skyriui. O jei rasdavo laiko vykti į tolimus Šančius, tai savo Žaliakalnyje turėjo būti dar lengviau prisišaukiamas paskaitoms įvairių katalikiškų organizacijų susirinkimuose.

Tačiau pastoviai darbininkuose veikti Dovydaitį įtraukė Darbo federacijos pirmininkas dr. K. Ambrozaitis. Įtraukė kaip tik tuo metu, kai 1927 m. ateitininkai Dovydaitį atleido iš vado pareigų. Gana paradoksiškai susiklostė dalykai. Vienas motyvų, lėmusių Dovydaičio pakartotinį vado rinkimų pralaimėjimą, buvo baiminimasis jo draugystės su Ambrozaičiu. Bet savo ruožtu palikti Dovydaitį ateitininkuose be pareigų savime jį stūmė Ambrozaičio įtakon. Ateitininkuose likęs tik titulinis garbės pirmininkas, Dovydaitis natūraliai ieškojo naujo veiklos lauko. Ambrozaitis jam ir nurodė šį naują lauką — darbininkus.

Dr. Kazys Ambrozaitis (1892 - 1957 Sibire) buvo didelių gabumų, bet ir nemažesnių ambicijų vyras. Pačia prigimtimi „liaudies tribūnas“, Steigiamajame seime žemės reformos įstatymo referentas, jis tuojau iškilo į Darbo federacijos vadą. Šalia Ūkininkų sąjungos tai buvo krikščionių demokratų bloko trečiasis narys. Tačiau žemės ūkio krašte Darbo federacija negalėjo būti stipri. Tad ir Ambrozaitis negalėjo turėti tame katalikų partijų bloke tokio vadovaujančio vaidmens, kokio pats būtų norėjęs. Tai ir gundė jį „savarankišku“ keliu eiti. Tam tikra įtampa tarp Ambrozaičio ir kitų katalikiškosios visuomenės vadų buvo neišvengiama. Atvirai ji iškilo 1927 pavasarį: A. Smetonai paleidus seimą, bet nepaskelbus naujo seimo rinkimų, kitos dvi krikščioniškosios partijos (drauge su liberaline Ūkininkų partija) pasitraukė iš vyriausybės, o Darbo federacija liko valdžioje.

Kas kaip tik tuo metu suvedė Dovydaitį ir Ambrozaitį? V. Vaitiekūnas prileidžia, kad greičiausiai pirmieji Ambrozaičio ir Dovydaičio kontaktai įvyko prof. kun. A. Maliauskio aplinkoj, pas kurį Dovydaitis apsilankydavo. Prieš 1926 gruodžio 17 perversmą porą mėnesių ėjo aštriai opo-

zicinė „Tautos Valia“. Formaliai šio savaitraščio leidėju ir redaktoriumi pasirašė pik. V. Grigaliūnas - Glovackis, bet faktiškai jį redagavo ir pri-rasė atsargos majorai Pr. Klimaitis (buvęs šaulių sąjungos pirmininkas) ir J. Tomkus, o iš politikų Ambrozaitis. Vienas pagrindinių „Tautos Valios“ mecenatų buvo Maliauskis. Pas jį minėto trejetuko susitikimai vyk-davo ir po perversmo. Tad V. Vaitiekūnas ir prileidžia, kad „tuose 'Tautos Valios' šulų susitikimuose Ambrozaitis bus nekartą iš Maliausio girdėjęs apie Dovydaitį“.

Tuo metu Ambrozaičiui buvo pravartu susidomėti Dovy-daičiu kaip turinčiu katalikų visuomenėje didelį autoritetą. Specialiai sušauktame Darbo federacijos suvažiavime 1927.V.22 Ambrozaitis lengvai nugalėjo vidaus opoziciją dėl pasilikimo Smetonos - Voldemaro vyriausybėje (už buvo 42 balsai, prieš tik 8, bet tarp jų ir du ankstesni federacijos pirmininkai dr. Pr. V. Raulinaitis ir P. Radzevičius). Tačiau išsiskyrimas iš bendro katalikų fronto sudarė grėsmę pakirsti Darbo federacijos visuo-meninį pagrindą. Todėl, V. Vaitiekūno žodžiais, ir „buvo labai natūralu, kad Ambrozaitis, stengdamasis pralaužti katalikų or-ganizuoto fronto sudaromą Darbo federacijai izoliacijos grėsmę, įžvalgiai Dovydaitį pasikvietė į Darbo federaciją. Jis suteikė Dovydaičiui darbininkiškąją dirvą apaštalaut bei pamoksiaut ir tuo būdu daugiau ar mažiau kompensavo ateitininkų reorga-nizacinės konferencijos sprendimą, o sau ir Darbo federaci-jai per Dovydaitį sudarė jungiamąją grandį su katalikų visuo-mene, nepaisant krikščionių demokratų ir katalikų establiš-mento priešiškumo“.

Nors po metų Darbo federacijos bendradarbiavimas su Sme-tonos režimu staiga ir aštriai nutrūko, tačiau „Darbo federaci-jos padarytas katalikų visuomenės fronte plyšys neužako“ (V. Vaitiekūnas). Dovydaitis kiek galėdamas stengėsi sutaikyti Am-brozaitį su katalikų visuomene. Padėjo jam įkurti „Activitas“ korporaciją ir tuo būdu įeiti į studentus ateitininkus. Bandė jį įtraukti ir Teologijos - filosofijos fakultetan dėstytoju (tam rei-kalui „Logos“ žurnale paskelbdino du jo straipsnius), bet ši iniciatyva, neradusi palankaus atgarsio fakultete, nepasisekė.

Į Darbo federacijos vadovybę — vyriausiąjį sekretoriatą Dovydaitis buvo išrinktas 1928 m., perrinktas 1930 ir 1932 m. Tad su Ambrozaičiu Darbo federacijos vadovybėje drauge dirbo šešerius metus. Ambrozaitis ėjo pirmininko pareigas, Dovydai-tis — vicepirmininko. Kai Ambrozaitis 1929 m. buvo 6 mėn.

įkalintas Varnių priverčiamojo darbo stovykloje, Dovydaičiui teko eiti ir pirmininko pareigos.

Šiose pareigose Dovydaičiui pirmąkart ir reikėjo suabejoti savo draugu. Apie tai V. Vaitiekūnas suteikė tokią informaciją. Savo metu Darbo federacija buvo išsirūpinusi Kybartų muitinės pagalbinę tarnybą (per muitinę einančių siuntų paruošimą apžiūrai ir po jos supakavimą) ir pagal privatų susitarimą pavedusi ją vykdyti „Laido“ bendrovei. 1928 m. ministrui pirmininkui A. Voldemarui panorus tą pelningą tarnybą iš „Laido“ atimti, ir kilo Darbo federacijos konfliktas su režimu. Kai vėliau finansų ministerija darė reviziją „Laido“ bendrovėje, aptiko, kad Darbo federacijos sutartis su ta bendrove buvo neapmokėta žyminiu mokesčiu, kurio su bauda susidarytų apie 30.000 litų. Dovydaitis kreipėsi į tuometinį ministrą pirmininką ir finansų ministrą Tūbelį, ir pavyko tą sutartį apmokestinti atgaline data, išvengiant dešimteriopos to mokesčio baudos. Drauge Dovydaitis patyrė, kad Darbo federacijos iš „Laido“ bendrovės gauti pinigai (apie 200.000 litų) nebuvo pajamuojami, o buvo tik Ambrozaičio ir P. Jočio dispozicijoje: Darbo federacija jokios jų atskaitomybės nežinojo.

Nors Dovydaitis ir laikė dideliu laimėjimu, kad pavyko išvengti baudos, vis vien ir 3000 litų žyminio mokesčio sumai apmokėti reikėjo bristi skolon. Be to, nešė nuostolį „Darbininkas“. Nesuradus kitos išeities, buvo nutarta parduoti Darbo federacijos turimą namuką. Visas skolas apmokėjus, dar liko apie 35.000 litų. Po kurio laiko į Kauną grįžęs Ambrozaitis ėmė siūlyti nelaikyti pinigų banke, bet investuoti į Rumunijos naftos importo verslą, į kurį jis įeitų pusininku su kažkokiu Kaplanu, turinčiu Klaipėdos uoste naftos tankus, bet stingančiu apyvartai kapitalo. Investuodama savo kapitalą, Darbo federacija tikėjosi gauti tiek pelno, kad užteks visiems organizaciniam reikalams.

Kaip tas reikalas baigėsi, V. Vaitiekūnas informuoja:

Po ilgesnių svarstymų pagal Ambrozaičio išdėstytas Darbo federacijos pinigų investavimo sąlygas advokatas surašė sutarties tarp Darbo federacijos ir Ambrozaičio projektą, kuris buvo priimtas Darbo federacijos vyr. sekretoriato ir pasirašytas iš antros pusės Ambrozaičio. Ta sutartimi Ambrozaitis gavo iš Darbo federacijos 30.000 litų. Po poros mėnesių nuo sutarties pasirašymo Darbo federacija tikrai pradėjo gauti pagal sutartį numatytas pajamas. Tačiau tатаi truko tik kelis mėnesius. Toliau mokėjimai pradėjo darytis nereguliarūs ir netrukus visai užsiraukė. Pats Ambrozaitis

tada retokai pasirodydavo Darbo federacijos centre. Kai kartą Dovydaitis, matyt, sunerimęs dėl investuoto Darbo federacijos kapitalo, paprašė reikalų vedėją parodyti Darbo federacijos sutartį su Ambrozaičiu, abu juodu neteko amo: byla, kurioje ta sutartis buvo padėta, pasirodė tuščia. Pirmą kartą tada mačiau Dovydaitį taip smarkiai susijaudinusį ir supykusį. Jis buvo panūdęs nedelsiant pasitraukti iš Darbo federacijos vadovybės. Tik iškėlus alternatyvą, kad toks jo žingsnis paliktų Darbo federaciją, atseit, Lietuvos krikščionių darbininkų sąjūdį išimtinėje Ambrozaičio valioje ir reikštų to sąjūdžio galutinį bankrotą, Dovydaitis apsiramino.

Dovydaitis nuo tada jau turėjo būti daugiau ar mažiau atvėsęs Ambrozaičiui (dar ir dėl to, kad ir pats buvo jam paskolinęs didelę sumą, kurios nebesulaukė grąžinant). Vis dėlto jis laikėsi Darbo federacijos ir dengė Ambrozaitį nuo kitų katalikų puolimų. Šiuo reikalu A. Sabalis rašo: „Dėl dr. K. Ambrozaičio, kun. K. Rankelės ir kt. aštresnių straipsnių 'Darbininke' Dovydaitis nė karto nėra įspėjęs, kad nespausdinčiau ar prieš spausdindamas jam parodyčiau. Daromus jam gana dažnus priekaištus dėl minėtųjų 'išsišokėlių' straipsnių Dovydaitis praleisdavo lyg negirdomis, geriau pasakius, tyliai pritardamas 'išsišokėliams'“. Savo ruožtu ir Ambrozaitis stengėsi išlikti Dovydaičio malonėje ar bent nepatekti atviron nemalonėn. Išoriškai jų sugyvenimą rodė tai, kad abiejų pirmųjų „Gamtos Draugo“ ekskursijų dalyviai 1932 ir 1933 m. pirmajai nakvynei buvo Ambrozaičio vaišingai priimami Rotuliuose prie Jurbarko.

Autoritetiniam režimui slopinant visas opozicines partijas, ir Darbo federacijos veikla buvo nusilpusi. „Buvę Darbo federacijos veikėjai, pasižymėję seimuose jų atstovai buvo jau išsišokėlioje kas sau. Vienas kitas skyrius dar veikė, bet jau be žymesnės centro paramos“. Taip tuometinę padėtį nusako A. Sabalis, buvęs „Darbininko“ redaktorius 1932 - 34 m. Galima sakyti, kad „Darbininko“ leidimas ir buvo tuometinis Darbo federacijos gyvybės ženklas. Nuo 1929 m. (iki pat sovietinės okupacijos) atsakingasis „Darbininko“ redaktorius buvo Dovydaitis.

Anuometinėmis sąlygomis Darbo federacijai, kaip politinei organizacijai, nebuvo įmanoma plačiau pasireikšti. Tad buvo sumanyta įkurti kultūrinę Lietuvos Darbo jaunimo sąjungą. 1932.II.5 įregistravus įstatus ir gavus leidimą veikti, prasidėjo darbiečių organizavimas.

Su entuziazmu naujoji sąjunga pradėjo savo veiklą. Sąjūdžiui vadovavo Ambrozaitis, kun. K. Rankelė, V. Baniulis (centro pirmininkas) ir kt. Talkino ir „Activitas“ korporantai. Dovydaitis taip pat „ypač jautriai priėmė mintį organizuoti Darbo jaunimo sąjungą, pats noriai įėjo į centro valdybą, dalyvaudamas posėdžiuose, stengėsi šį sąjūdį paremti, kur ir kuo galėjo“ (A. Sabalis). Ambrozaitis ir Rankelė buvo reto išpūdingumo kalbėtojai, kurių žodis juo galingiau skambėjo, juo didesnė masė jų klausydavosi. Dovydaitis šiuo atžvilgiu negalėjo lygintis su Ambrozaičiu ir Rankele: šalia jų atrodė pilkas ir blankus. Be to, pastebi A. Sabalis, ir jo paskaitos ar kalbos būdavo darbo jaunimui sunkokai suprantamos. Tačiau savo proletarinio paprastumu ir Dovydaitis buvo darbiečiuose savas žmogus. Teikė jam autoritetą vien jau tai, kad jis vienintelis iš profesorių dalyvavo šiame krikščioniškojo darbo jaunimo sąjūdyje.

Darbiečių sąjūdis sparčiai išaugo: įsisteigė skyriai Kaune ir visuose jo priemiesčiuose, o taip pat didesniuose provincijos miestuose, kaip Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Raseiniuose. Deja, gal būt, šio pasisėkimo apakinti ir tam tikro resentimento stumiami, Ambrozaitis ir jo artimieji talkininkai pradėjo vesti agresyvią politiką kitos katalikiškosios visuomenės atžvilgiu. Tokiai politikai besąlygiškai pritarti nebegalėjo nė Dovydaitis. Kai saikas buvo perviršytas, ir jis nusigrėžė nuo Ambrozaičio. 1934 m. darbiečiuose įvyko krizė: pasitraukė ir Dovydaitis, ir kone visi ateitininkai. Tik kun. Rankelė ir V. Baniulis liko su Ambrozaičiu. Iš sąjungos pasitraukė ir dalis darbininkų jaunimo. Tuštumon ėmė skverbtis priešiškas elementas. Kaip lietuviškoji sovietinė enciklopedija informuoja, 1934 m. komunistų partijos centro komiteto nutarimu pasiūsti, į darbiečius įstojo „nemaža komunistų ir komjaunuolių“. Kai Kamberio lentpiūvės darbininkų streiko metu darbietis A. Krauskas 1936.VI.15 nušovė lentpiūvės savininką ir pats nusišovė, komunistai jo laidotuves panaudojo suorganizuoti demonstracijai ir paskelbti trijų dienų visuotiniam streikui. 1936.XII.23 Darbo jaunimo sąjunga buvo uždaryta, motyvuojant komunistų jon infiltracija. Tokia tragiška istorija šio krikščioniškojo darbo jaunimo sąjūdžio, entuziastiškai prasidėjusio, daug jaunimo uždegusio, bet taip nelemtai žlugusio, palikusio daug nusi-vylimo.

2. Krikščionių darbininkų sąjungos pirmininkas (1934 -40)

Katalikų visuomenės konfliktas su Ambrozaičiu nesiribojo tik nusigrėžimu nuo jo ir Darbo jaunimo sąjungos. Uždaramė pasitarime pas Prisikėlimo parapijos kleboną kan. F. Kapočių 1933 m. pabaigoj ar 1934 m. pradžioj buvo prieita išvada, kad Darbo federaciją reikia išlaikyti gyvą katalikų organizuotosios visuomenės rėmuose, bet perreformuoti iš politinės į kultūrinę - profesinę organizaciją ir vietoj Ambrozaičio jos priešakin išskelti dr. Praną Dielininkaitį, neseniai Paryžiuje baigusį sociologijos mokslus ir pradėjusį dirbti Teologijos - filosofijos fakultete (V. Vaitiekūno informacija).

Šio nutarimo įvykdyme Dovydaičiui, kaip Darbo federacijos vicepirmininkui, teko pagrindinis vaidmuo — tai pravesiti pačiame federantų suvažiavime. Patekus „Darbininkui“ į finansinę krizę, nuo 1934.II.8 jo leidimą perėmė Dovydaitis. Prieš pat suvažiavimą įvykusiame vyr. sekretoriato posėdy Ambrozaičiui, matyt, reikėjus iš posto pasitraukti, ir šias pirmininko pareigas nuo 1934.IV.8 perėmė Dovydaitis²³⁵. Suvažiavimas įvyko už savaitės — IV.15. Iš anksto sunku buvo numatyti, kiek stiprūs suvažiavime pasirodys Ambrozaičio ištikimieji šalininkai. Dovydaitis dėl to buvo susirūpinęs. Jam teko suvažiavimą pradėti ir pasiūlyti kandidatus prezidiumui. Suvažiavimas didele balsų dauguma pritarė Dovydaičio pasiūlytam kandidatų sąrašui su dr. Pr. Dielininkaičiu priešakyje. Sklandžiai praėjo ir įstatų pakeitimas, kuriais Lietuvos Darbo federacija buvo perorganizuojama į Lietuvos Krikščionių darbininkų sąjungą. Naujos centro vadovybės rinkimuose kandidatų buvo pasiūlytas ir Ambrozaitis, bet per balsavimą surinko tik apie 10% balsų ir nepateko ne tik į centro valdybą, bet nė į pirmuosius jos kandidatus. Centro valdybon buvo išrinkti Dovydaitis, dr. Pr. Dielininkaitis, J. Katilius ir K. Mockus, dvasios vadu buvo paskirtas kun. A. Grauslys. V. Vaitiekūno liudijimu, Dovydaitis norėjo, kad priešakin stotų Dielininkaitis. Tačiau valdyba pritarė Dielininkaičio minčiai, kad tikslingiau pirmininkavimą palikti Dovydaičiui, o naujai atėjusiam Dielininkaičiui pradėti darbą vicepirmininko poste.

„Tokia buvo Ambrozaičio — Dovydaičio bendradarbiavimo Darbo federacijoje pabaiga ir Dovydaičio — Dielininkaičio Krikščionių darbininkų sąjungoje pradžia, su tuo mažu skirtu-

mu, kad, bendradarbiaujant su Ambrozaičiu, pirmininku buvo Ambrozaitis, o Dovydaitis — vicepirmininku; bendradarbiaujant su Dielininkaičiu, pirmininku buvo Dovydaitis, o Dielininkaitis — vicepirmininku. Ir vienas, ir antras bendradarbiavimas truko maždaug po šešerius metus: 1928 -34 ir 1934-40. Tik pirmuoju laikotarpiu Lietuvos krikščionių darbininkų sąjūdis buvo atsidūręs aklagatvy ir pradėjęs nykti, o antruoju — atkuto ir įsiliejo į apskritai plačia vaga tekėjusią Lietuvos katalikų akcijos srovę“.

Taip dalyką nusako V. Vaitiekūnas, ir reikia pripažinti — teisingai. Jei Ambrozaitis, taip ilgus metus vadovavęs ir mokėjęs žmonėms imponuoti, galėjo būti be jokio sunkumo išstumtas iš Darbo federacijos, tai visų pirma dėl to, kad ši pastaroji buvo nualinta. Pradėjus darbiečių sąjūdį, federantai buvo pamiršti: daug skyrių buvo užsidarę, kiti tik formaliai egzistavo. Persiorganizavimas į profesinę - kultūrinę organizaciją buvo sėkmingas. Krikščionių darbininkų sąjunga tapo Katalikų Veikimo Centro nariu ir iš jo sulaukė materialinės ir ypač moralinės paramos, vyskupams skiriant sąjungos centrui ir vietiniams jos skyriams dvasios vadus. „Kai kurie šių dvasios vadovų parodė neįprastą atsidėjimą darbo žmonių reikalams ir neeilinį sugebėjimą sąjungos organizacinei veiklai. Tai buvo Dovydaičiui didelė parama, pasitenkinimas ir pasididžiavimas“ (V. Vaitiekūnas). Didelės paramos teikė ir studentai ateitininkai, kurių nemažą būrį iš įvairių korporacijų pasitelkė Dovydaitis su Dielininkaičiu. Jiedu su visa sąjungos valdyba 1935.V.1 „Ryto“ dienraštyje paskelbė kreipimąsi į inteligentus, įspėdami, kad šviešuomenė per daug nesuponėtų ir kad būtų nuoširdesnė darbo žmonėms.

Darbo vaisiai ėmė tuojau rodytis. Jau pirmajame suvažiavime 1936.V.10 dalyvavo 116 atstovų ir 360 svečių. Suvažiavimas „pademonstravo organizacinės pažangos, veiklos pakilimo, kadrių atsinaujinimo ir atsijauninimo ryškų vaizdą. Ir ypač imponuojantis sąjungos svoris buvo pademonstruotas 1938.X.8 - 9 suvažiavime, jį užbaigiant viešomis eitynėmis iš Ateitininkų rūmų prie Laisvės paminklo ir Nežinomojo kareivio kapo“ (V. Vaitiekūnas). Trečiasis ir paskutinis sąjungos suvažiavimas 1940 gegužės mėn. vyko Vilniuje, dalyvavo per 1000 sąjungos narių. Kiek sąjungos veikla buvo išaugusi, rodo šie 1940 metų duomenys: sąjunga telkė per 8000 narių, iš jų apie 1000 jaunuolių,

veikė 60 sąjungos skyrių, 15 jaunųjų darbininkų grandžių, sąjunga turėjo 18 sporto komandų, 18 skaityklų, 12 taupomųjų - savišalpos kasų, 8 sporto aikštes. Suvažiavimuose buvo iš-kelta daug aktualių reikalų: aprūpinti darbininkus žemės skly-peliais ir sudaryti sąlygas jiems pasistatyti namukus, suderinti darbo atlyginimus su pragyvenimo kainomis, išleisti asmeninės samdos įstatymą, susirūpinti draudimu senatvėje ir invalidu-mo atvejais, mokėti vadinamąjį vaikų priedą, ir t. t.

V. Vaitiekūnas šitaip įvertina Krikščionių darbininkų są-jungos reikšmę:

Kai 1939 m., Lietuvai užkorus tariamą „savitarpinės pagalbos sutartį“, Lietuvoj atsirado raudonosios armijos įgulos ir priešvalstybinis komunisti-nis gaivalas pasidarė įžūlesnis, Krikščionių darbininkų sąjungos poveikis Lietuvos darbininkams ypač pasidarė akivaizdus. Tad neatsitiktinai pir-mosios masinių areštų bangos 1940 liepos 11 naktį aukomis tapo trečdalis centro valdybos narių, taip pat eilė vietos skyrių veikėjų, nors pats Dovy-daitis dar buvo „pataupytas“. Todėl suprantamas faktas, kad pirmąsias rezistencines užuomazgas suformavo buvusios Krikščionių darbininkų są-jungos žmonės; iš jų tarpo taip pat buvo vieni pirmųjų ryšininkų tarp okupuotos Lietuvos ir užsienio lietuvių rezistencinių organizacijų. Ir nacių okupacijos metais buv. Krikščionių darbininkų sąjungos žmonės bu-vo rezistencinės kovos pirmose linijose, tiek leidžiant pagrindžio spaudą, tiek organizuojant pagalbą nukentėjusiems, tiek ir telkiant ginklus. Dar ne laikas skelbti mūsų tautos rezistencijos okupantams istoriją. Tačiau toje rezistencijoje Dovydaičio — Dielininkaičio pastangų vaisiai tuo atžvilgiu tikrai pralenkė visus jūdviejų lūkesčius.

Dovydaičio bendradarbiavimas su Dielininkaičiu Krikščio-nių darbininkų sąjungoje buvo nuoširdus ir sklandus. Vicepir-minkas Dielininkaitis, mūsų amerikiniu terminu, buvo vykdo-masis vicepirmininkas, atseit, faktiškai savo rankose turėjo visus reikalus. Tad Dovydaitis galėjo pirmininko pareigas eiti pagal savąjį vado samprotį — viskuo rūpintis, kur kuo galėjo padėti, bet nesirūpinti organizaciniais „formalizmais“. Galima skirti trejopą jo įnašą Krikščionių darbininkų sąjungon. Kaip anksčiau, taip ir po persiorganizavimo Dovydaitis liko „Dar-bininko“ atsakingasis redaktorius, drauge nuo 1934 m. ir ofi-cialusis jo leidėjas. Daugiau ar mažiau šiam savaitraščiui jis duodavo ir savo straipsnių. Paskaitos buvo antrasis jo veiklos šioje sąjungoje baras. Trečias jo nuopelnas buvo studentų ateitininkų traukimas į sąjungos veiklą. Kaip prisiminė viena jo buvusių globotinių, Dovydaitis ir jas veddavosi į darbininkų susirinkimus. A. Mažiulis atsimena buvęs Pr. Dovydaičio pa-

sikviestas (apie 1938-39 m.) į „Darbininko“ bendradarbių vakarą: „Tuo būdu jis ieškojo 'Darbininkui' pastovių bendradarbių. Mūsų ten buvo keliolika. Ir vėliau rašėme, atrodo, visi. Dalį mūsų įtraukė ir į Krikščionių darbininkų sąjungos veiklą“.

Dvylika metų (1928-40) veikdamas Darbo federacijoje ir vėliau Krikščionių darbininkų sąjungoje, Dovydaitis yra įsirikiaęs į Lietuvos krikščioniškosios darbininkijos didžiuosius vadus šalia anksti mirusio V. Endziulaičio, nepriklausomybės kovose žuvusio A. Matulaičio, dr. Pr. V. Raulinaičio, P. Radzevičiaus, dr. K. Ambrozaičio, J. Katiliaus, dr. Pr. Dielininkaičio ir kt. Z. Ivinskio žodžiais, „Dovydaitis yra tas, kuris Lietuvos krikščionių darbininkų sąjūdį ne tik nuo seklumos nuyrė, bet išvedė jį sėkmingai į platesnius vandenis“²⁶⁶.

IX

KATALIKŲ MOKYTOJŲ ORGANIZATORIUS

1. *Katalikų mokytojų sąjungos atkūrėjas*

Reikšmingą Dovydaičio visuomeninės veiklos barą, nors pamirštą net jo enciklopedinėje biografijoje, sudaro katalikai mokytojai. Dirbdamas pedagoginį darbą ir leisdamas „Lietuvos Mokyklą“, jis savaime įsitraukė ir į organizacinį mokytojų gyvenimą. Ir būtent įsitraukė taip reikšmingai, kad Dovydaičį galima laikyti ir Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos „tėvu“ nemažiau pagrįstai, kaip jis laikomas ateitininkijos tėvu. Penkerius metus (1920 - 24) vadovaudamas besikuriančiai Lietuvių katalikų mokytojų sąjungai, jis padėjo šiai sąjungai pagrindą ir nutiesė gaires jos ateities darbui.

Tiesa, formaliai katalikų mokytojų sąjunga buvo užsimezgsi dar prieš I pasaulinį karą: 1911.V.9 Kaune pas kun. P. Dogelį susirinkę „Saulės“ mokytojų kursų 29 ateitininkai priėmė katalikų mokytojų telkimuisi įstatus ir sudarė valdybą (M. Antanaitis, M. Juodikaitė, J. Stanelytė ir J. Dargis). Kun. P. Dogelio remiamas, šis būrelis pradėjo leisti kaimo jaunimui „Pavasari“ ir tuo būdu davė pradžią pavasarininkų sąjūdžiui. Būrelio įstatuose buvo iš tiesų numatyta „nešti mokslą, sude-rintą su tikėjimu ir dora, organizuojant sodžiaus jaunimą“. Nuo 1914 sausio „Draugijos“ priedu pradėtas leisti 16 puslapių priedas „Mokytojas“, tarp kurio bendradarbių buvo ir Dovydaitis. Turint slapta veikti, ribotasi Kaunu ir tik 1914 vasarą užmegztas ryšys su Veiverių mokytojų seminarijos auklėtiniais. Prasidėjus karui, katalikų mokytojų veikla iš Kauno

persikėlė į Vilnių, kur kaip tik Dovydaitis iš naujo iškėlė katalikų mokytojų susiorganizavimo reikalą. Dauguma Vilniaus mokytojų susispietė į katalikų mokytojų būrelį, pirmininkaujamą Kl. Ruginio. Buvo surengti filosofiniai kursai — kun. dr. M. Reinio skaitytas paskaitų ciklas ir 1917 m. išleistas almanachas „Atžala“, kuriame bendradarbiavo ir Dovydaitis. Kadangi vokiečių okupacijoj taip pat teko slapta veikti, sąjungos veikla liko ribota²⁵⁷.

1918.V.25 pradėjusi viešą veiklą, katalikų mokytojų sąjunga paskelbė savo įstatus (Lietuvos Mokykla, 1918, p. 192 - 194) ir planavo 1919 sausio pradžioj Vilniuj sušaukti visuotinį narių suvažiavimą. Lyg numatant, kad tuo metu Vilnių jau bus užėmę bolševikai, suvažiavimo data ir vieta buvo pakeista. Deja, Kaune 1918.XII.14 - 15 vykęs suvažiavimas nebuvo „visuotinis“, o tik miesto ir apylinkės apie 30 mokytojų susirinkimas, nes dėl sutrikusio susisiekinimo nebuvo įmanoma iš toliau atvykti. Šiaip ar taip, sąjunga vėl grįžo iš Vilniaus Kaunan, tačiau, kaip 1920 m. suvažiavime informavo Dovydaitis, „dėl žmonių trūkumo apčiuopamai veikti neįgalėjo: pasitenkino tiktai sudarydama laikinąją valdybą, kuri yra surengus eilę paskaitų ir pagaliau sušaukė mokytojų suvažiavimą 1920 m.“²⁵⁸.

Iš visko atrodo, kad tai laikinajai valdybai vadovavo ne kas kitas, kaip Dovydaitis. Jis parengė sąjungos įstatus, įregistruotus 1919.XII.20. Jis organizavo Kaune nuo 1920.IV.18 pradėtas ir kas sekmadienį skaitytas paskaitas pedagogikos, filosofijos, visuomenės mokslo ir kt. klausimais. Jis organizavo ir sąjungos suvažiavimą Kaune 1920.VI.30 - VII.1, atidarė savo prakalbą, darė pranešimą iš Kauno ir referavo organizavimosi reikalą.

Tiek iš ankstesnės istorijos, tiek iš 1920 m. suvažiavimo aišku, kad Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga, nors ir užsimezgusi 1911 m., faktiškai susiorganizavo tik 1920 m. Tų metų suvažiavimas vyko kaip tikras steigiamasis suvažiavimas. Pranešimai iš vietų rodė, kad sąjungą dar reikia suorganizuoti: be Kauno, katalikai mokytojai buvo susiorganizavę tik Seinuose, Jurbarko ir Kaišiadoryse; kai kur skyriai buvo sunykę po bolševikinės okupacijos ar dėl kitų priežasčių (Panevėžyje, Alytuje, Utenoje); daug kur buvo tik paskirų neorganizuotų katalikų mokytojų. Iš tų pranešimų aiškėjo, kad tuo tarpu kairiosios Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos skyriai jau beveik visur veikia. Todėl Dovydaitis, referuodamas organizavimosi rei-

kalą, visų pirma turėjo įrodinėti, kad profesinė mokytojų sąjunga negali patenkinti katalikų mokytojų, kad todėl jiems reikia kurti savo atskirą organizaciją. Suvažiavimo protokole rašoma: „Po ilgojų išsiaiškinimų nutarta, kad mokytojams katalikams reikalinga kurti (t.y. atnaujinti — „Lietuvos Mokyklos“ redakcijos intarpas) atskira organizacija idėjos ir profesijos pagrindais“. Svarstant įstatus, nemaža ginčų kilo ir dėl vardo: Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga (kaip buvo siūloma įstatų projekte), Lietuvos krikščionių mokytojų sąjunga ar tiesiog Lietuvos mokytojų sąjunga. 26 balsais prieš 6 ir susilaikius 9, buvo priimtas Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos vardas. Nustačius vardą ir priėmus įstatus, vyko formalus įsirašymas į sąjungos narius. Nors iš viso į suvažiavimą buvo atsilankę 62 asmenys, o dėl vardo balsavę 41, sąjungon įsirašė 37. Slaptu balsavimu buvo išrinkta 9 asmenų centro valdyba. Dovydaitis gavo daugiausia balsų — 34. Valdybai pasiskirstant pareigas, jis buvo išrinktas pirmininku²⁵⁸.

Tokiu tai būdu Dovydaičiui ir teko stoti savo rūpesčiu atkurtos katalikų mokytojų sąjungos priešakin. Be šio suvažiavimo, jis organizavo ir kitus metinius sąjungos suvažiavimus, kuriuose buvo perrenkamas centro valdybon, gaudamas daugiau balsų už kitus. Tik 1924 m. jis pasitraukė iš sąjungos pirmininko pareigų.

2. Katalikų mokytojų priešakyje

Katalikų mokytojų suorganizavimas vyko gana sunkiai. Pats pirmininkas Dovydaitis gausiai turėjo dar kitų įvairių pareigų, o valdybos narių dauguma pasirodė nepaslanki darbui. II suvažiavime (1921) buvo atvirai konstatuota, kad iš 9 centro valdybos narių tik 3 šaukė tą suvažiavimą ir jame dalyvavo. Padėtis vargu ar daug pagerėjo ir kitais metais: net pirmajam pareigomis pasiskirstymo posėdžiui iš 9 narių susirinko tik 5. Po tokios patirties vėliau buvo nusistatyta tenkintis mažesne 5 narių centro valdyba. Artimiausi Dovydaičio bendradarbiai buvo mokytojai St. Tījūnaitis, J. Gvildys, J. Strimaitis (po metus valdybose buvo tarp kitų kun. P. Dogelis, profesorai Iz. Tamošaitis ir M. Reinys).

Svarbiausia, gal būt, katalikų mokytojų susiorganizavimą sunkino jų pačių tam tikras svyravimas. Kai 1918.XII.14 -15

Kaune buvo susirinkta aptarti katalikų mokytojų organizavimąsi, Dovydaičio vadovaujamos „Saulės“ gimnazijos mokytojas A. Vireliūnas įrodinėjo, kad reikia visiems mokytojams vienos bendros profesinės sąjungos, kurion turi dėtis ir katalikai. A. Vireliūnas taip argumentavo: tik fariziejai šalinosi nuo kitaip manančių, o Kristus drąsiai ėjo pas visus. „Negėdinkime kataliko vardo dėl niekšiškos baimės! Kristus sakė, jog jis atnešė į žemę kardą — su džiaugsmu imkime šitą kardą ir drąsiai, atvirai kovokime juo, nesislėpkim kur į nuošalias sąjungėles. Didžiuodamiesi savo tikyba, neškim ją į bendrąjį viešąjį gyvenimą ir kiekvieną žingsnį kovokim už ją su priešingomis nuomonėmis“²⁵⁹.

Dovydaitis „Lietuvos Mokyklų“ ragina mokytojus katalikus „įsidėmėt gražius A. Vireliūno žodžius“, bet jam šie Vireliūno žodžiai „labai rimtai argumentuoja“ ne prieš, bet už atskiros katalikų mokytojų sąjungos reikalingumą. Pats gyvenimas, parodė, kad „kūrimas vienos visiems mokytojams sąjungos šiandien yra tikras Sizifo darbas“. Būtent, kai tik dar Rusijos lietuvių mokytojų suvažiavime Voroneže 1918 m. iškilo religijos klausimas, tuojau buvo pasidalyta į dvi griežtai priešingas pažiūras ir pagal jas sukurtos dvi mokytojų sąjungos. Šių sąjungų sėklos buvo parneštos ir į Lietuvą. Kai šių sąjungų dešinėsnioji (Lietuvos mokytojų sąjunga) Lietuvoj savo veiklos nepradėjo, tai griežtai kairioji Liaudies mokytojų sąjunga Lietuvoj persikrikštijo Lietuvos mokytojų profesine sąjunga ir pradėjo organizuotis. Nėra ko toliau laukti ir katalikams mokytojams²⁶⁰.

Taip žvelgdamas į reikalą, Dovydaitis ir sušaukė 1920 vasarą pirmąjį katalikų mokytojų sąjungos suvažiavimą. Šiame suvažiavime referuodamas organizavimosi reikalą, jis atsakė ir į klausimą, kodėl katalikams mokytojams reikia atskiros sąjungos. Susiorganizavimas savo teisėms ginti ir pajėgai plėsti — tai „gyvatos dėsni“. Kas nenori savo gyvatos plėsti, tas pats iš gyvenimo išsibraukia. Katalikai mokytojai Lietuvoj už savo pečių turi plačias žmonių mases, „jiems tik su pasitikėjimu žmonės atiduoda auklėt savo mažutėlius“. Todėl katalikų mokytojų susiorganizavimas drauge yra ir demokratinis dalykas — „eit su žmonėmis, o, ne prieš juos“²⁶¹.

Kairiųjų mokytojų profesinė sąjunga negali patenkinti katalikų mokytojų: nors „ji nerodo aiškiai savo veido“, bet „savo

tendencijomis yra pasižymėjusi aiškiai prieškatalikiškai“. Profesinė sąjunga „imasi tvarkyt tik 'profesijos' reikalus, o nesirūpina 'konfesijos', nors šiuodu dalyku negali būt žmoguje atskirtu“. Priešingai, katalikų mokytojų organizacija „ima lygiai profesiją ir konfesiją, ekonominius ir idėjinius, kūno ir sielos tenkinimo reikalus“²⁰¹. Profesinė sąjunga „savo siauručiukėmis sektantiškomis pažiūromis“ yra „ankšta ir troški“ tai visai „mokytojiškai, kuri dirba aukštiems krikščionybės idealams vykdyti, kuri nevaro Lietuvos atkrikščioninimo (pagoninimo) darbo, bet katalikų žmonių jaunąją kartą katalikiškai auklėja“²⁶⁰. Katalikų mokytojų organizacijos kūrimas nėra „ardymo“ darbas. „Šiuo atveju 'ardymas' greičiau eina iš profesininkų pusės, kurių vada, grįžę iš Rusų ir radę čion jau katalikų mokytojų organizuočių pradus ir jų organą — laikraštį, betgi nesidėjo į tą 'bendrą' darbą, o nuėjo savo sąjungą kurti ir savo organo leisti“. Pastebėjęs, kad „ardymas“ yra labai reliatyvus dalykas, Dovydaitis dar pabrėžia: „Diferenciacija tai pažengusio gyvenimo reiškinys“²⁶¹.

Katalikų (LKMS) ir kairiųjų (LMPS) mokytojų sąjungų kūrimosi įtampa savotiškai kartojosi anksčiau aušriniečių ir ateitininkų diferenciaciją moksleivijoje. Panašus buvo ir Dovydaičio vaidmuo, ginant katalikų organizavimosi teisę nuo vienybės ardymo priekaištų. Kaip aušriniečiai buvo užsimoję visą moksleiviją tautiniu pagrindu sutelkti savo organizacijon, taip LMPS mojosios profesiniu pagrindu suburti visus Lietuvos mokytojus. Tačiau tiek vienu atveju tautiškumas, tiek antru atveju profesinis pagrindas tik formaliai buvo neutralūs. Faktiškai abi organizacijos (aušriniečiai ir LMPS) buvo aiškiai kairiosios, o ne neutralios. Todėl, kada jos katalikų organizavimąsi laikė „vienybės“ (pirma moksleivių, vėliau mokytojų) ardymu, tai tebuvo ideologinio monopolio pretenzija. Abiem atvejais Dovydaitis stovėjo prieš tokią pretenziją, nes ji buvo arba naivi (savo ideologiją laikant neutralia), arba neteisi (kitiems paneigiant tą teisę, kurios reikalaujama sau patiems).

Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga, į kurią susiorganizavo kairieji mokytojai jau 1919 m. (taigi anksčiau už katalikus mokytojus), save skelbė „grynai profesine“, neideologine ir nepartine organizacija, atvira visiems mokytojams. Tuo pagrindu ji ir pretendavo atstovauti visiems Lietuvos mokytojams ir stengėsi į savo rankas paimti mokyklų tvarkymo iniciatyvą —

viena pati šaukė įvairius Lietuvos mokytojų suvažiavimus, kuriuose noromis nenoromis dalyvaudavo ir katalikų mokytojų. Net dar 1923 m. rudenį (X.29-31) buvo tuo būdu sušauktas vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų mokytojų suvažiavimas. O tuo tarpu Lietuvių katalikų mokytojų sąjungą „profesininkai“ aštriai puolė dėl mokytojų vienybės ardymo, kaltino klerikalizmu, dėl kapelionų joje dalyvavimo netgi nelaikė tikra mokytojų organizacija. Iš tikrųjų abi sąjungos buvo lygiai ideologinės: tik vieni atvirai išpažino katalikybę, o antri rėmėsi laisvamanyste. Ryškiai tai parodė griežtai priešingas nusistatymas dėl religijos vietos mokykloje. Lygiai abi sąjungos pagal savo skirtingas ideologijas turėjo ir politinį - partinį atspalvį. Nors profesininkai laikė LKMS klerikaline ir todėl partinio atspalvio organizacija, jų pačių sąjunga (LMPS) buvo nemažiau partinio pobūdžio dėl savo „antiklerikalizmo“. Prieš I seimo rinkimus ne kuris nors paskiras profesininkas, bet pati LMPS centro valdyba kreipėsi į mokytojus tokiu „nepartiniu“ atsišaukimu: „Draugai, mokytojai! Pasistenkime, kad kuo mažiausiai į Seimą pakliūtų klerikalų iš krikščionių demokratų lizdo. Nė vienas mokytojas dabar tenebūna be darbo. .. Budėkime, kad valdžia vėl nepakliūtų į kunigų, popų ir rabinų rankas“²⁶².

Jei LMPS iš tikro būtų buvusi tik profesinė sąjunga, galimas dalykas, ir katalikai mokytojai nebūtų jautę tokio reikalo atskirai susiorganizuoti. O jei ir būtų atskirai susiorganizavę, būtų galėję drauge priklausyti ir tokiai neutraliai profesinei sąjungai. Bet ir pati LMPS, ir jos vadovai (ypač seimo nariai) atstovavo tokiam „antiklerikalizmui“, kuris tik dengė antikrikščionišką ir aplamai antireliginį nusistatymą. Aišku, tokioj „profesinė“ sąjungoj katalikai mokytojai negalėjo dalyvauti.

Nors katalikų mokytojų susiorganizavimas ir užtruko, 1920 m. atsikūrusi Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga palyginti sparčiai išaugo. 1921 m. jau veikė 16 skyrių su 310 narių, o kitais metais (1922) jų skaičius padvigubėjo — 27 skyriuose buvo 752 nariai (iš viso mokytojų buvo per 2200). Nuo 1921 m. sąjunga perėmė „Lietuvos Mokyklos“ leidimą. Išleista serijos „Knygyno“ keletas knygų. 1922 m. suvažiavime nuspręsta, kad sąjungai gali priklausyti ir nekatalikai krikščionys, priimtos taisyklės abstinentų sekcijoms steigti. Centro valdybos rūpesčiu surengti keli vasaros kursai mokytojams (1922 ir 1924). Veiklesnieji skyriai steigė knygynėlius ar skaityklas. Dauguma

narių uoliai jungėsi į katalikiškųjų organizacijų veiklą, joms talkindami ar vadovaudami.

Per ketverius metus Dovydaičio vadovaujama Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga tvirtai ant kojų atsistojo. 1924 m. sąjungos pirmininko pareigas Dovydaitis perleido buvusiam reikalų vedėjui Vc. Kasakaičiui. Tame paskutiniame Dovydaičio organizuotame suvažiavime (1924.VIII.23 - 24) jis buvo antrą kartą pakeltas į garbės narius (pirmąkart 1922 m. suvažiavime).

Pasitraukęs iš pirmininko pareigų, Dovydaitis nenutraukė ryšių su sąjunga: aktyviai dalyvavo metiniuose suvažiavimuose ir juose skaitė paskaitų, bendradarbiavo sąjungos organe „Lietuvos Mokykloje“, 1926 m. suvažiavime vėl buvo išrinktas į centro valdybą, 1928 m. — į garbės teismą (drauge su St. Šalkauskiu).

X

DOVYDAIČIO VEIKLA KITOSE ORGANIZACIJOSE

Be ateitininkų, krikščionių darbininkų ir katalikų mokytojų, Dovydaitis veikė ir kitose katalikiškose organizacijose. Vieni ar kitais būdais, gal būt, jis buvo susijęs su kone visomis. Naudojosi visomis kaip savo apaštalavimo lauku. Savo ruožtu jos naudojosi Dovydaičio talka, nes visur jis buvo paslaugus. Vienose pastoviai veikė, kitoms pagelbėjo, paprašius jo talkos.

Tačiau apie visą tą plačią Dovydaičio visuomeninę veiklą stokojame net pagrindinių žinių. Tur būt, kaip tik dėl tokio gausaus organizacinio reiškimosi Dovydaitis nė enciklopedinei biografijai beveik nepateikė žinių apie savo visuomeninę veiklą. Ten tesuminimos tik trijose organizacijose eitosios pareigos: be ateitininkų ir krikščionių darbininkų, dar prisimenamas Dovydaičio buvimas Katalikų Veikimo Centre. Jubiliejine proga „Ateityje“ duotoje autobiografijoje Dovydaitis visai neužsimena savo visuomeninės veiklos. Įvairiuose memuariniuose jo straipsniuose taip pat nieko nerandame apie organizacinį darbą. Nieko šiuo reikalu nepagelbsti ir kitų apie Dovydaičį rašyti straipsniai, nors šiaip jų yra gana apstu. Todėl, norint pilniau apžvelgti Dovydaičio visuomeninę veiklą visose organizacijose, reikėtų žinias rinkti iš viso nepriklausomybės meto periodinės spaudos. Tai būtų sunkiai įmanomas uždavinys net tuo atveju, jei visa ši spauda būtų prieinama.

Nors ir negalime deramai apžvelgti visos Pr. Dovydaičio visuomeninės veiklos, vis dėlto reikia bent tiek iš jos pažymėti, kiek pavyko rasti žinių.

a. Pakviestas Kauno „Saulės“ gimnazijos direktoriumi nuo 1916 m. pradžios, Dovydaitis įėjo ir „Saulės“ draugijos valdybon pirmininko pavaduotoju. Netrukus perėmė pirmininko pareigas, kurias ėjo, atrodo, ligi 1919 m. (tais metais į tas pareigas grįžo draugijos steigėjas ir ilgametis pirmininkas prel. K. Olšauskis). Įsteigdama ir išlaikydama privatinės mokyklas, „Saulės“ draugija daug nusipelnė Lietuvos švietimui. Bet koks buvo Dovydaičio įnašas šios draugijos veiklon, dovydaitinėje literatūroje (tiesiog jį liečiančiuose šaltiniuose) nėra žinių²⁶³. Tik netiesiogiai galima spręsti, kad tokio įnašo būta. Dar jam pirmininkaujant, kai tik vokiečių okupacija ėjo į galą, „Saulės“ draugija tuoj ėmėsi gimnazijų ir progimnazijų steigimo: 1917 rudenį Biržuose, 1918 m. pradžioj Utenoj, Telšiuose, Ukmergėj, o antrą pusmetį Jurbarkė, Ramygaloj, 1919 m. pirmą pusmetį Žagarėje, Kražiuose.

b. Kaip „Saulės“ draugija didžiai nusipelnė Lietuvos švietimui mokyklų steigimu, taip Šv. *Kazimiero draugija* (vadovaujama prel. A. Dambrausko) — knygų, žurnalų ir laikraščių leidimu. Šios draugijos „Šviesos“ spaustuvinė daugiausia buvo spausdinami ir Dovydaičio leidiniai. Tad kurį laiką Dovydaitis buvo įtrauktas ir į šios draugijos valdybą²⁶⁴.

c. Dovydaitis buvo tarp *Lietuvių katalikų mokslo akademijos* (LKMA) steigėjų. Steigiamajame susirinkime Kaune 1922. X.22 jis buvo išrinktas vicepirmininku (drauge su St. Šalkauskiu). Kiek laiko jis buvo šiose pareigose, neaišku: St. Ylos teigimu, Dovydaitis likęs LKMA vicepirmininku visą laiką, išskyrus 1929 - 33 m. tarpą. Tačiau kiti šaltiniai verčia šiuo teigimu suabejoti ir jį „sureliatyvinti“²⁶⁵. Šiaip ar taip, į organizacinį darbą akademijoje nebuvo daug įsitraukęs, nors buvo ir I suvažiavimui rengti komisijoj. „Dovydaitis kaip organizatorius arba kaip 'sugestinininkas' akademijoj nepasižymėjo“ (J. Eretas).

Dovydaičio įnašas į LKMA veiklą, kaip ir daug kitur, buvo asmeninio pobūdžio. Dar prieš didžiuosius savo suvažiavimus LKMA nuo 1924 m. rengė Kaune paskaitas. Dovydaitis skaitė paskaitą apie „religijos“ žodžio etimologiją ir sąvoką. Šią paskaitą paskelbė „Sotere“ (1926, 18 puslapių studijėlė). LKMA I suvažiavimo (1933) pilnaties posėdyje jis kalbėjo apie šių dienų mokslinių minčių kryptį (LKMA Suvažiavimo Darbuose paskaita liko nepaskelbta, tur būt, dėl to, kad ta tema jis ne-

maža buvo jau anksčiau rašęs). II suvažiavime (1936) Dovydaitis pasakė baigiamąją kalbą. Šiame suvažiavime jis buvo išrinktas į gamtos mokslų sekcijos valdybą. Svarbiausia, LKMA susitarus su Spaudos Fondu leisti Lietuviškąją Enciklopediją, Dovydaitis buvo jos atstovu enciklopedijos redakcijoje, kur ėjo vicedirektoriaus pareigas. Kito tokio tinkamo savo atstovo LKMA nebūtų galėjusi rasti²⁶⁶.

Savo mokslingojo nario nuopelnus LKMA įvertino, Dovydaitį drauge su prel. A. Dambrasku ir St. Šalkauskiu I suvažiavime (1933) paskelbdama pirmaisiais akademikais — nariais mokslininkais. Klaidingai daug kur nurodoma vėlesnė data^{121a}.

d. Visas katalikiškasias organizacijas jungė *Katalikų Veikimo Centras* (KVC). Kurį laiką Dovydaitis buvo jo vyriausiojo valdyboje. Į ją buvo išrinktas 1927 m. konferencijoje, kurioje skaitė ir paskaitą apie šeimą. Nuo 1931 m. šioje valdyboje ėjo pirmojo vicepirmininko pareigas. Visur kartojama, kad nuo tų metų Dovydaitis buvo „ilgametis“ KVC I vicepirmininkas, lyg būtų išbuvęs ligi pat sovietinės okupacijos („Ateitininkų vadovė“ taip tiesiog teigiama). Iš tikrųjų jis pasitraukė iš šių pareigų anksčiau, berods, 1937 m. (tikrai nebebuvo 1938 m.). KVC vyriausios valdybos visus reikalus tvarkė reikalų vedėjas. Tad ir Dovydaičiui, tur būt, pakako dalyvauti posėdžiuose. Ir KVC veikloje Dovydaitis pasireiškė ne kaip posėdžiautojas, o kaip apaštalautojas.

Visos katalikiškosios organizacijos priklausė KVC, bet pagrindinės masinės katalikų akcijos organizacijos buvo pavasarininkų jaunimo, katalikų moterų ir katalikų vyrų.

Daugiausia Dovydaitis veikė *pavasarininkuose*. Kaip tik ir kalėjiman pateko dėl Marijampolės pavasarininkų kongrese pasakytos kalbos. Su mokslo metais baigęs keliones į ateitininkų šventes, vasaros atostogų mėnesiais vykdavo pas pavasarininkus.

Prof. J. Eretas, kuris pats 1922 - 28 m. vadovavo pavasarininkams ir toliau visą laiką liko artimai su jais susijęs, taip apibūdina Dovydaičio veiklą pavasarininkų jaunime:

„Dovydaitis pavasarininkų organizacijoje niekada neužėmė kokios nors oficialios vietos. Jis atėjo pas mus iš šalies ir mums talkino kaip privatus asmuo, daugiausia lankydamas kuopų ar rajonų šventes ir jose sakydamas kalbas. Jį kviesdavo patys vietos pavasarininkai, be raginimo iš centro, nes jie bu-

vo sužavėti jo meile liaudžiai, jo prisirišimu prie kaimo. Jis mielai vykdavo net į tolimiausius užkampius, nepaisydamas kelionės sunkumų. Beveik visuomet padengdavo kelionės išlaidas iš savo kišenės. Tik retkarčiais buvo jam atlyginamos kelionės išlaidos. Nuo jų jis neatsisakydavo, nes tai būdavo parama jo leidžiamai spaudai. Centro valdyba davė jam visišką laisvę veikti pavasarininkuose, nes jis darė jiems gilią įtaką tiek savo žodžiu, tiek savo pavyzdžiu.

„Dovydaičio pavyzdys patraukė ir daugelį ateitininkų, kurie kaip tikri 'dovydaičiukai' ėjo pavasarininkams į pagalbą. Tai išugdė šiltą bičiulystę tarp mokslus einančiojo ir liaudies katalikiškojo jaunimo.

„Centro valdybos Dovydaitis neprašė paramos savo veiklai pavasarininkuose, nes ją laikė kiekvieno kataliko inteligento pareiga. Todėl sąjungos centrui ir neatėjo į galvą mintis už tokį pasišventimą oficialiai jį pagerbti, sakysime, pakėlimu į garbės narius“.

Neturėdamas oficialių pareigų, gal būt, formaliai nė į narius neįsirašęs, Dovydaitis buvo tapęs, Z. Ivinskio žodžiais, pavasarininkams „neoficialus jų vadas“²⁵⁶. Prisimenant Dovydaičio vadų „filosofiją“, galime sakyti, kad jis ne tik ateitininkuose, bet ir pavasarininkuose parodė, kaip iškylama į vadus be rinkimų, gal būt, net be nario mokesčio...

Daugiau ar mažiau Dovydaitis panašiai talkino ir *katalikių moterų* ir *katalikų vyrų* organizacijoms. Katalikių moterų draugijos konferencijoj Kaune 1932 m. jis skaitė paskaitą apie moters reikšmę praeity, sukuriant kultūrą, ir jos vaidmenį dabarty. Tai atsitiktinai užtikta žinutė. Gal būt, tik tą kartą katalikės moterys ir buvo Dovydaičį pasikvietusios savo konferencijos paskaitininku. Katalikai vyrai susiorganizavo vėliau, tik 1934 m. Tad Dovydaičiui gal ir neteko jų visuotiniuose suvažiavimuose kalbėti. Tačiau provincijoje jis yra dalyvavęs ir moterų, ir vyrų šventėse.

Niekada nuo liaudies neatitrūkusiam Dovydaičiui nereikėjo rūpintis, kaip į ją „prabilti“. Jo žodis natūraliai buvo liaudiškas, savas ir suprantamas liaudžiai, nes atspindintis jos mąstyseną ir kalbėseną. Ką teigė J. Eretas, patvirtina ir kiti. Vysk. K. Paltarokas, atpasakodamas kan. P. Dogelio kalbą Dovydaičio 50 metų sukakties minėjime kunigų seminarijoj, iškelia tokį pri-

siminimą. Kartą Dogelis paklausęs žmones, kaip jiems patikusi Dovydaičio prakalba. Jam buvę atsakyta: „Kur mums nepatiks, kad policininkas nuolat šluostėsi ašaras..“²⁶⁷. Šiam komplimentui suprasti reikia prisiminti, kad į visus susirinkimus, gavus jiems leidimą, atvykdavo ir policijos atstovas sekti, ar nebus juose ko nors „priešvalstybiško“ kalbama²⁶⁸.

Dovydaitis pasiekdavo žmones savo žodžiu, gal būt, ir dėl to, kad juos sužavėdavo ir savo paties liaudiškumu. Pvz., Kazimiera Bradūnienė prisimena, su koku susižavėjimu apie Dovydaitį kalbėjo jos motina, 1937 ar 1938 m. grįžusi iš Keturvalakių (Vilkaviškio aps.) katalikių moterų šventės: „Ot tai žmogus! Visai neponiškas. Nors ir profesorius, o toks paprastas, kaip mes. Ir dar kiek prilinksmino! Jis dainavo linksmas daineles“.

e. Nė viena katalikiška organizacija Dovydaičiui nebuvo „per liaudiška“, kad atrodytų neverta dėmesio. Dovydaitis buvo tarp pirštų suskaitomų inteligentų, kurie padėjo organizuoti *tretininkams* — šv. Pranciškaus III (pasauliečių) ordinui. Po I pasaulinio karo stiprėjant pranciškonams vienuoliams, buvo susirūpinta ir tretininkų veiklos atgaivinimu. Tam reikalui buvo sušaukti trys jų kongresai: Kretingoje 1922 m., Radvilišky 1923 ir Kaune 1924 m. Pirmajame šių kongresų Dovydaitis skaitė net dvi paskaitas apie šių dienų susidomėjimą šv. Pranciškumi ir apie jo reikšmę mūsų laikams. Abi šias paskaitas ir išspausdino 1923 m. pradėtame leisti „Šv. Pranciškaus Varpelyje“ (Nr. 1 ir 4). Trečiajame tretininkų kongrese Kaune (1924) Dovydaitis vėl kalbėjo apie Šv. Pranciškaus ordino reikšmę atgimstančiai Lietuvai.

Dovydaičio žvilgsnis į šv. Pranciškų Asyžietį atspindi ir jo paties krikščioniškąją žmogaus sampratą. Todėl prie Asyžiaus šventojo jis grįžo ne kartą (ne tik „Šv. Pranciškaus Varpelyje“ ir kt., bet ir „Židinyje“ ir „Kosmose“). J. Ereto liudijimu, pats Dovydaitis buvęs vadinamas „šiurkštesniu šv. Pranciškaus broliu“. Dovydaičiui šv. Pranciškus buvo pilnutinis ir radikalus krikščionis, kuriame nebuvo prarajos tarp tikėjimo ir gyvenimo. „Pilnu savo būties heroizmu jis gyveno krikščionių liaudžiai prieš akis evangeliją visų prastumu (suprask: paprastumu — J.G.) ir tyrumu“. Šv. Pranciškus gyvu pavyzdžiu parodė, kaip „meilė Kristaus prasme“ ne tik atskiram žmogui teikia laimę, bet ir socialinius klausimus sprendžia²⁶⁹.

f. Dalyvaudamas katalikiškose organizacijose nuo mokslininkų ligi tretininkų, Dovydaitis vargu begalėjo rasti laiko bendrinėms organizacijoms. Vis dėlto jis nemažai atsidėjo ir vienai bendrinei organizacijai — *Kalinių globos draugijai*, įsikūrusiai 1921 m. ir 1937 m. persiorganizavusiai į Patronato draugiją. Ir reikia pabrėžti, kad į šią draugiją jis įsijungė dar prieš savo paties kalėjimo patirtį. Be abejo, pats patyręs kalėjimo, dar jautriau ėmėsi šio darbo. Atvedė šion draugijon Dovydaitį tas pats krikščioniškasis gailestingumas, kuris jį visur darė labdarį. „Dovydaitis buvo natūraliai jautrus neteisei, skriaudai, išnaudojimui, tad — ir visoms jų aukoms. Atrodo, tasai jo jautrumas ir bus buvęs pradiniu impulsu jo reikšimuisi tiek krikščionių darbininkų sąjungoje, tiek kalinių globos darbe. Nesgi kas labiau yra išstatytas neteisės, skriaudos ir išnaudojimo kėslams, jei ne nepasiturintieji darbo žmonės ir kaliniai, kurie, nors padarę ir labai sunkių nusikaltimų, nepraranda galimybės būti išgelbėti, juo labiau, kad anaipol nevisi jie ir nevisada yra vertai ir teisingai įkalinti“ (V. Vaitiekūnas). Kalinių globai Dovydaitis skyrė nemažą laiko. Kauno kalėjime organizuodavo kaliniams paskaitas. Pas jį atsidurdavo kalinių prašymai, su kuriais jis lankydavo teismo įstaigas. Išėję iš kalėjimo buvę kaliniai aplankydavo jį, neretas prašydamas ir tolimesnės globos. Kiek galėdavo, juos sušelpdavo. Ne be Dovydaičio įtakos ir studentai ateitininkai tarp kitų gailestingųjų darbų vykdė ir kalinių lankymą. Kalinių globos darban Dovydaitis įtraukė ir savo bendradarbį krikščionių darbininkų sąjungoje advokatą Juozą Katilį, nes esą trūksta teisininkų.

Galimas dalykas, kad Dovydaitis galėjo priklausyti dar ir kitoms organizacijoms, nes organizacinio paslankumo jis tikrai nestokojo. Bet apie tai trūksta žinių, išskyrus dvi organizacijas. Nuo pat įsikūrimo (1934) Dovydaitis priklausė mokslinei *Lietuvos Geografinėi draugijai*, kuri savo organu laikė jo leidžiamą „Kosmosą“. Priklausė ir savo „profesinei“ *Lietuvos Žurnalistų sąjungai*. 1939.VI.26 išduotas liudijimas Nr. 94 skelbia jį tikruoju sąjungos nariu. 1940.II.1 šio liudijimo galiojimas buvo pratęstas metams, bet netrukus visus „galiojimus“ nutraukė sovietinė okupacija. ..

XI

APAŠTALAVIMAS — DOVYDAIČIO VISUOMENINIS VEIKIMAS

1. *Apaštalaujantis kalbėtojas*

Daugely įvairių organizacijų Dovydaitis dalyvavo. Buvo didelio tarp jų skirtumo, bet Dovydaičiui visose organizacijose dalyvavimas reiškė tą patį vieną dalyką: į jas visas jis ėjo su tuo pačiu nusiteikimu ir tikslu — skelbti krikščioniškąją tiesą. Visuomeninis veikimas Dovydaičiui iš esmės buvo apaštalavimas.

Dovydaitis apaštalavo tiesiogine to žodžio reikšme — ne iš aukšto ir iš tolo, atseit, ne iš „centro“ ar iš savo kabineto, o betarpiai, stengdamasis kiek galint daugiau žmonių pasiekti savo skelbiamąją Kristaus tiesą. Tuo būdu veikti visuomenėje ir dalyvauti organizacijose Dovydaičiui reiškė du dalykus: pirma, dalyvaujamose organizacijose kalbėti — skaityti paskaitas ir sakyti prakalbas; antra, keliauti po šių organizacijų skyrius — po visą Lietuvą.

Daugelis kitų vadų pasirodydavo ir prabildavo tik masiniuose savo organizacijų suvažiavimuose. Priešingai, Dovydaitis visada buvo paslankus vykti ir į tolimus Lietuvos kampelius — dalyvauti kukliose bažnytkaimių katalikiškųjų organizacijų šventėse. Vysk. M. Reinys savo atvirame laiške Dovydaičiui rašo: „Tavęs gal ir su žiburiu niekas nepamats provincijoje? Argi toks mokslininkas sugebės prabilti į kaimiečius jiems suprantama kalba? Čia irgi viskas atvirkščiai. Retas kuris iš Lietuvos inteligentų yra taip daug keliavęs po Lietuvą, taip daug aplankęs provincijos bažnytkaimių, miestelių, taip daug paskaitų

ir prakalbų laikęs katalikiškųjų draugijų susirinkimuose, ypač pavasarininkų, kaip Tu¹²⁶. Tad ir reikia sutikti su Z. Ivinskiu: „Tur būt, niekada nebus galima sudaryti tikslų itinerarą, t.y. kelionių sąrašą su tiksliais datomis, kur, kiek ir kada profesorius Dovydaitis per 20 su viršum metų yra aplankęs rajoninių ir kuopų švenčių, kiek jis yra laikęs paskaitų, prakalbų, sveikinimų, kiek jis pagaliau yra kalbėjęs nuo 1930 m. slaptuose moksleivių ateitininkų susirinkimuose ar didelio pasisekimo turėjusiose agapėse“²⁷⁰.

Skaitydamas apie tokį Dovydaičio keliaujančią apaštalavimą gyvu žodžiu, skaitytojas (jo nepažinojęs) tikriausiai įsivaizduos Dovydaitį buvus gerą kalbėtoją. Iš tikrųjų jis nebuvo kalbėtojas įprastine oratoriaus prasme. Iškalbos dovana jis nebuvo apdovanotas. Galima sakyti, prigimtinių kalbėtojo duomenų Dovydaitis tiesiog stokojo: balsas, nors pakankamai stiprus, buvo šiurkštoka, kalbėjo kažkaip pro nosį ir lyg niurgzdamas; daug nemosikavo, bet mostai nebuvo išraiškūs; nebuvo imponuojanti ir jo išorinė išvaizda. Nežinia, ar pats tai jautė. Bet tikrai niekada jam neatėjo į galvą susirūpinti savo balso kultūra ir apskritai iškalbos menu ir mokslu. Pastebime tai, turėdami mintyje Šalkauskį: nors pastarasis taip pat stokojo iškalbos duomenų, jis rūpinosi savo kalbėsenos patobulinimu (net lankė kažkokius kursus pasitobulinti). Dovydaitis prasilavinęs kalbėti tik dažna praktika. M. Reinys tai tiesiai Dovydaičiui pastebėjo savo atvirame laiške: „Reikia pripažinti, kad padarei didelę pažangą kalbėjimo technikoje: paskaitose ir prakalbose pasidarei daug gyvesnis, sąmojingesnis, įdomesnis. Mat, dažna praktika visa pagerino“¹²⁶.

Dar iš ankstyvųjų Dovydaičio visuomeninės veiklos metų (1919) K. Žitkus nupiešia tokį jo kaip kalbėtojo vaizdą:

Jo balsas buvo traškus ir skambėjo garsiau, negu buvo reikalinga nedidelei pradinės mokyklos susirinkimų salei. Kartais panaudodavo gestus, bet jie buvo sunkoki ir mažai plastiški. Pati kalba buvo paprasta, be jokių stilistinių ir retorinių puošmenų. Ji būtų buvusi net nuobodoka, jei ne paskaitininko gilus tikėjimas tuo, ką jis pasakojo. Be jokių retorinių priemonių jo žodžiai skverbėsi į klausytojų sąmonę ir juos sugestionavo. Savo turiniu ji buvo gana įdomi. Paskaitininkas kalbėjo apie tuometinę politinę Lietuvos padėtį, ir visą valandą trukusi paskaita buvo visų dėmesingai išklausyta.

Toks įspūdis, kokį K. Žitkui paliko Dovydaičio paskaita Kauno juozapiečiams darbininkams 1919 m., daugiau ar mažiau

galioja ir vėlesniems metams. Dovydaičio paskaitos niekada nebuvo retoriškai iškaltos. Tačiau dėl to jos nebuvo nuobodžios. Nepaisant savo nedidelio iškaltumo, Dovydaičis buvo paveikus kalbėtojas. Savo neiškaltu žodžiu jis vis vien pasiekdavo klausytojus, juos suįdomindavo ir sužadindavo. Jei nebūtų jis buvęs patrauklus ir paveikus kalbėtojas, tai ir nebūtų buvęs taip visur kviečiamas kalbėti. Tokį dažną Dovydaičio kvietimą kalboms paaiškinti dar maža, kad jis paslaugiai sutikdavo vykti, kur kada kieno būdavo kviečiamas. Jei apamai jis nebūtų tam reikalui tikęs, tai ir sutikimas nebūtų jo įpiršęs.

K. Žitkus taikliai pastebėjo, kas Dovydaičio neiškaltas kalbas darė paveikias. Pirma, Dovydaičio kalbos visada buvo turiningos. Ir tai galutinai yra svarbiau už retorinį puošnumą. Visas retorinis puošnumas tuojau išblunksta, kai pastebimas minties skurdumas: „gražiai kalbėjo, bet nieko nepasakė“. Dovydaičiui tokio priekaišto niekas nekėlė, nes tuščiai jis niekada nekalbėjo. Net kai tekdavo prabilti eksromptu, nepasirengus ir nenumačius, vis vien jis turėdavo ką pasakyti.

Antra, Dovydaičio žodį darė paveikų jo gilus tikėjimas tuo, ką kalbėjo. Krikščioniškąją tiesą jis skelbė kaip tikrai sąvą. Tai ir teikė Dovydaičio kalboms gyvybės, kad pats žmogus stovėjo už žodžio. Galėtume šita prasme sakyti, kad Dovydaičis savo kalbose ne tik skelbė krikščioniškąją tiesą, bet tiesiog ją liudijo. Prisunktos apaštališko karščio, Dovydaičio kalbos kaitino ir klausytojus. Tam tikras jo žodžio retorinis šiurkštumas atitiko jo autentišką betarpiškumą. Retorinis puošnumas greičiau būtų tik blankinęs Dovydaičio žodį. Ar „gražbylys apaštalas“ neslepia savy vidinio prieštaravimo? Tik propagandai svarbu gražbylystė. O tiesai nereikia puošmenų. Todėl, gal būt, Dovydaičiui nė nereikėjo būti „iškalbesniam“: svarbiau buvo, kad klausytojai ne jo paties iškalba žavėtusi, o susitelktų jo liudijamai tiesai.

Dovydaičio „neiškaltumą“ atsvėrė kiti dalykai, kurie reliatyvino jo retorinius trūkumus. Gerai perpratus dėstomas mintis ir į jas išgyvenęs, Dovydaičis sugebėjo jas paprastai ir todėl visiems suprantamai išdėstyti. „Mat, jis turėjo talentą ir painiausius klausimus išdėstyti taip, kad viskas būtų aišku kaip ant delno“ (J. Eretas¹³⁶). Mintys Dovydaičio kalbose plaukė sklandžiai, nors paprastai jis neturėjo pasirašyto teksto. Tik išimtiniais atvejais (didžiuosiuose suvažiavimuose ar ypatingomis

progomis) ir Dovydaitis, kaip dauguma kitų, „skaitė paskaitas“, atseit, iš anksto paruoštą raštą. Šiaip jo paskaitos buvo ne „skaitomos“, o be rašto sakomos. Klausytojai turėdavo stebėtis, kad jis be jokių užrašų galėdavo taip ilgai kalbėti ir atsiminti daugybę įvairių citatų. Darė jį aiškų ir tai, kad kalbėjo ne knyginiiais sakiniais, o sodria šnekamąja kalba. Abstraktesnes mintis sukonkretindavo vaizdžiais palyginimais. Pagyvendavo savo kalbas ir įpinamais anekdotais — humoru. Dažnai nuspalsvindavo jas ir ironija, nes dažnai jam tekdavo savo kalbose kreiptis ir prieš dienos viešpačius.

Iš prigimties tiesiam žmogui, Dovydaičiui buvo nelengva iš prievartos darytis „diplomatišku“: ir pasakyti, ką nori, ir nebūti policijos nutrauktam kalbos vidury. Nuo 1927 m. turėdamas visą laiką viešai kalbėti tokiomis sąlygomis, Dovydaitis išsispecializavo „prieš ano meto policijos cenzūrą gudriai užmaskuotai sakyti savo kalbas ir skaityti paskaitas“. Kaip šiuo atžvilgiu Dovydaitis tapo „nepasiekiamas meisteris“, vaizduoja Z. Ivinskis:

Suvažiavimuose sėdį siauro išsilavinimo valdininkai - stebėtojai dažnai nesusigaudydavo, kai susirinkusieji tas kalbas puikiai suprasedavo ir darydavo sau išvadas. Bet kartais Dovydaičio kalba jau būdavo tokia aiški, kad policijos pareigūnas pakildavo nuo kėdės tikslu uždaryti konferenciją. Tai pastebėjęs, Dovydaitis nubanguodavo kalbą kita kryptimi, kol vėl užliedavo stiprių sakinių bangą, pastatančią policijos valdininką vėl į neaiškią padėtį ir vėl laukiantį momento pakilti ir tarti griežtą valdžios atstovo žodį¹²⁸.

Dovydaičio žodžiui pasiekti klausytojus daug padėjo ir tai, kad jis sugebėjo užmegzti gyvą ryšį su auditorija — su ja identifikuotis. Kai Dovydaitis kalbėjo darbininkams, jie klausė ne „pono profesoriaus“, o savo draugo, ne tik nepamiršusio savo proletarinės kilmės, bet ir likusio nuoširdžiu darbo žmonių užtarėju. Ir nuošaliausiame Lietuvos bažnytkaimyje Dovydaitis buvo bematant atpažįstamas kaip liaudies vaikas ir priimamas kaip savas žmogus. Atsidūręs jaunime, jis tuojau peržengdavo „kartų prarają“ savo jauna dvasia, degančia idealų meile, nesibaiminančia kovos, pasiryžusia aukai. Visose katalikiškose organizacijose Dovydaičio buvo klausoma kaip tau-raus krikščioniškosios tiesos apaštalo, tikinčio, ką skelbia, ir vykdančio, ką skelbia.

Todėl, viską draugėn sudėjus, reikia pripažinti: Dovydaitis buvo iškilęs į vieną pagrindinių Lietuvos krikščioniškosios visuo-

menės kalbėtojų. Nors vargu ar pagal retorikos kanonus būtų galima jį laikyti „kalbėtoju“, bet jo atvejis kaip tik rodo, kad galima būti įtakingu kalbėtoju ir be retorinės „iškalbos“. Ir nebūdamas retoriniu kalbėtoju, Dovydaitis ne kartą savo kalbomis padarė tokį neužmirštamą įspūdį, kad ir po penkiasdešimt metų atsimenamas jo žodis.

Pavyzdžiui, ne vieno atmintyje išliko toks epizodas. Nepriklausomybės metų pradžioje, bene 1921 m., Nemunu plaukė ateitininkų ekskursija, garlaivio ūžesys varžėsi su jaunimo klegesiu ir dainomis, staiga tame triukšme visus apstulbino griausmingas Dovydaičio balsas: „Nutilk, momente, į tave amžiai kalba“ (ar „amžiai tekalba“). Tuo metu buvo plaukiama pro senąją Zapyškio bažnytelę. Visiems nutilus, Dovydaitis tarė patriotinio jausmo kupiną žodį apie tą Vytauto laikų paminklą. Mini šį epizodą J. Eretas²⁷¹, šiai knygai jį liudija ir kiti (A. J. Vasaitis, J. Matulionis). Skiriasi atsiminimai aplinkybėmis (ar buvo plaukiama konferencijos ar paprastos gegužinės proga, ar buvo vykstama iš Kauno ar į jį grįžtama), bet Dovydaičio žodžius ir jų padarytą įspūdį visi tapačiai perteikia.

Kodėl tačiau visi sutartinai prisimena, kad studentams Dovydaičio kalbos buvo nuobodžios? Du dalykus reikėtų atsiminti, ieškant atsakymo į šį klausimą.

Pirma. Mokslininkui būdingu rūpestingumu Dovydaitis buvo linkęs svarstomą klausimą iš pagrindų išnagrinėti. Todėl jo kalbos iš tikro buvo ilgos. M. Reinys šiuo reikalu savo laiške Dovydaičiui rašė: „Kartais susirinkimų vadovybė atsiduria net keblioje padėtyje: reikia kiek skubiau baigti susirinkimas, o čia prašė prof. Dovydaitis balso pakalbėti kuriuo klausimu. O Sveiko apetitas nemažas: kai gauni balsą kalbėti, tai norėtumei naudotis tuo balsu bent valandą. Kai esi kviečiamas laikyti paskaitą, tai Tavo reikalavimų minimumas — leisti Tau kalbėti 1½ val.“¹²⁶. Deja, ne visi lygiai pakantūs ilgų kalbų klausytis. Daugiau ir tiesiog nuostabaus šiuo atžvilgiu pakantumo yra šviesos ištroškusiuose liaudies žmonėse (prisimenu, pvz., savo motiną, kuri vykdavo iš Sudeikių gretimon Daugailių parapijon į Škaplierinės atlaidus kaip tik tam, kad galėtų pasiklausyti vysk. M. Reinio pamokslų, kartais užtrunkančio ir ligi dviejų valandų!). Moksleiviai taip pat turėjo kantrybės žavėtis ir ilgokomis Dovydaičio kalbomis, nes jos teikdavo to, ko mokyklų negaudavo. Bet studentai jau buvo įvairių paskaitų tiek prisiso-

tinę, kad mažai bepakentė ilgesnes kalbas. Todėl jiems kėlė nuobodulį ir Dovydaitis, ir M. Reinys, kuris nemažiau mėgo ilgai kalbėti. Tik vispusiškumo vardan reikia pridurti: abu jiedu (ypač Reinys) buvo kantrūs ir patys kitų ilgų kalbų klausytis.

Antra. Studentams Dovydaičio kalbos atrodė nuobodžios ir dėl to (gal būt, svarbiausia dėl to), kad jų buvo jau pakankamai girdėję. Šiuo atžvilgiu Dovydaitis buvo visiškai skirtingo tipo paskaitininkas, negu, sakysim, Šalkauskis. Pastarasis kiekvieną paskaitą, net trumpą sveikinamąjį žodį, parengdavo raštu. Bet užtat jo paskaitos buvo tokios retos. Nekalbant apie vykimą kitur, net pačiame Kaune būdavo labai sunku gauti Šalkauskį paskaitai (pvz., labai mielai jis talkino patarimais, eucharistininkų būrelį perorganizuojant į minėtą Ateitininkų Religinį Susidraugavimą, bet tik su dideliu vargu, panaudojus visą savo „įtaką“, pavyko jį priprašyti trumpam žodžiui viename ARSo parengime²⁷²). Negalėjo būti nė kalbos, kad ir Dovydaitis taip savo paskaitas raštu parengtų, turėdamas taip dažnai kalbėti, kone kas savaitę (o kai kada dar ir porą kartų per savaitę). Savo ruožtu jis galėjo kalbėti gana lengvai ir laisvai be ypatingo pasiruošimo ir be pasirašyto teksto dėl to, kad visuomeninės jo paskaitos daugiau ar mažiau varijavo tą pačią temą. Gilų įspūdį darė jo žodis tiems, kurie jo klausė pirmą kartą. Bet ilgainiui tas įspūdis neišvengiamai turėjo silpnėti, nes daugiau ar mažiau buvo girdimi tie patys dalykai. Tad ir aišku, kodėl studentai imdavo Dovydaičio kalbas laikyti nuobodžiomis — jie buvo jau pakankamai jo prisiklausę. Kur maža ką naujo užgirsti, ten ir „nuobodu“.

Tai, ką samprotavome dėl Dovydaičio kalbų ir ypač dėl jų studentams nusibodimo, vaizdžiai iliustruoja rašytojos P. Orintaitės atsiminimai. Vos atvykusi studijoms, ji dar nebuvo Dovydaičio girdėjusi. Pirmą kartą ji išklausė Dovydaičio paskaitos kažkuriame ateitininkų suvažiavime. Nors viliojo ir kitos tuo pačiu metu vykusios sekcijos, P. Orintaitė su drauge kažkodėl pasirinko eucharistininkų sekciją. Ir būtent Dovydaičio kalba jai padarė tokį neužmirštamą įspūdį:

Dovydaitis pokalbį pravedė labai jaukiai, lyg šeimyniškai (būrelis nepergausus). Kalbėjo apytyliai, paprastai, lyg kasdienos balsu ir stilium, bet kažkaip tiesiai, betarpiškai — mes lyg kvėpte kvėpėme savin jo žodžius, atvertą dvasios pasaulį, lyg kažką tyro pajusdami, ir lyg visi jungėmės draugėn, nuskaidrinti, žmogišku gėriu vienas kitam artimi tapę.

Paskui, rodos, vargu kas ar kalbėjo ar ko klausė, nes — ne aiškintis ar ginčytis reikia, o — eiti, siekti, džiaugtis ir gėriu gyventi. Ir kai mudvi su drauge, eidamos namo, kalbėjos, buvo išvada: ilgai svarstėme tas sekcijas ir vis abejojome, bet kone netyčiomis pataikėme į pačią geriausią. .. Niekur kitur to nebūtume radę (regis, buvome imliausiame dvasinėms galvėms amžiuje — vos iš gimnazisčių).

Dovydaičio kalbos iš esmės buvo apaštalinio pobūdžio — žadinimas gilintis į Kristaus tiesą ir ją gyvenime vykdyti. Ypač dažnai savo kalbose jis nagrinėjo religijos ir mokslo santykį, griovė laisvamaninį jų priešybės teigimą ir rodė, kad net gamtos mokslai nusisuka nuo juose anksčiau vyravusio materializmo. Taip pat dažna Dovydaičio kalbų tema buvo visuomeninė krikščionybės reikšmė, ieškant žmonijai kelio iš visų ją prispaudusių vargų. Su giliu rūpesčiu Dovydaitis ryškino ir lietuvių tauton besiskverbiančią pagonybės dvasią, gundančią į „tamsos ir mirties šunkelius“. Prieš katalikiškosios pasaulėžiūros nuvertinimą, kviečiant tautinės vienybės vardan „nesidraskyti dėl metafizikos“, Dovydaitis kėlė, kad gyvendinti idealistinę krikščioniškąją pasaulėžiūrą — tai tuo pačiu stiprinti tautos pamatus. O kai tautininkų režimas pradėjo atvirą katalikiškųjų organizacijų slopinimą, Dovydaitis karštai gynė jų teisę laisvai veikti ir drąsino kovoti už šią teisę. Todėl Dovydaičio kalbų motto ir buvo: „Viskas Lietuvai, o Lietuva Kristui“²⁷³.

2. *Idėjinis vadas — žadintojas*

Būdingiausiai savo visuomeninę veiklą Dovydaitis vykdė kaip keliaujantis krikščioniškosios tiesos apaštalas. Tad Z. Ivinskis taikliai ir apibūdino Dovydaičį: „Tai buvo Lietuvos žemėje tikrasis apaštalautojas, tikras šv. Povilo sekėjas su jo obalsiu“¹²¹. Tai galėtų atrodyti tik pigi panegirinė charakteristika, jei kas aiškintųsi, jog Dovydaitis te veikė „liežuviu“. Yra ir liežuvinių veikėjų (tik prakalbininkų), bet Dovydaitis nebuvo iš jų tarpo. Visa ankstesnė jo visuomeninės veiklos apžvalga liudija, kad jis visą save angažavo krikščioniškajam apaštalavimui, jam aukoją savo talentą, laiką ir lėšas. Vysk. J. Staugaičio žodžiais: „Tokio, kaip kad prof. Dovydaitis, charakterio žmonės nemėgsta vidutiniškumo. Kartą jis atsistojo po Kristaus vėliava, tai jos tarnybai jau pašvenčia save visą“²⁷⁴. Todėl nieko Dovydaičiui nereikškė, ar kurioj organizacijoje jis nebeturėjo formalių pareigų (ateitininkuose) ar iš viso nebuvo nė turėjęs

(pavasarininkuose). Visomis katalikiškomis organizacijomis jis rūpinosi ne iš laikinio organizacinio įsipareigojimo, bet iš asmeninio ir dėl to pastovaus angažavimosi „naujinti Lietuvos visuomenę Kristaus dvasia“²⁷⁵.

Tai visa ir iškėlė Dovydaičį į pagrindinius Lietuvos katalikiškosios visuomenės vadus, gal būt, patį didžiausiąjį.

Pirma, dėl to, kad jis pirmasis Lietuvoje pradėjo žiebtį katalikų akciją — pasauliečių apaštalavimą. Vysk. J. Staugaitis savo metu tai įvertino žodžiais: „Yra tai ne tik pirmutinis ateitininkas, bet, bemaž galima sakyti, ir pirmutinis atgimstančios Lietuvos inteligentas nuoširdus katalikas“²⁷⁴. Jau vėliau tą pačią mintį Z. Ivinskis plačiau pagrindė Dovydaičio, kaip „Dievo ginklanešio“, įvertinimu:

Jis yra pirmasis pasaulietis inteligentas apaštalautojas. Šioje srityje jis yra tikras pionierius Lietuvoje pilna to žodžio prasme. Jis yra pirmasis katalikiškos akcijos vyras Lietuvoje jau anais laikais, kada Bažnyčia dar nebuvo visai oficialiai pakvietusi pasauliečių apaštalavimo darbe, kada katalikiškoji akcija dar nebuvo apipavidalinta į žinomuosius popiežiaus Pijaus XI-tojo enciklikos „*Ūbi arcano Dei*“ rėmus. Tai įvyko 1922 metais ²⁷⁶.

Antra, gal būt, galime Dovydaičį laikyti pačiu didžiausiu Lietuvos katalikiškosios visuomenės vadu dėl to, kad jis krikščioniškajam apaštalavimui atsidėjo visomis pajėgomis ir visą laiką. Lietuvos katalikai nestokojo didelio krikščioniško idealizmo kupinų vyrų, kurie daug nusipelnė tai ar kitai katalikiškai organizacijai ir kurie ilgus metus vienur ar kitur pasiaukojamai darbavosi. Tačiau vargu ar kuris kitas taip visą savo gyvenimą aukojosi krikščioniškajam apaštalavimui su tokiu asketiniu savęs išsižadėjimu, kaip Dovydaičis. Vargu ar kuriam kitam būtų galima su tokiu pagrindu tarti, kaip M. Reinys rašė Dovydaičiui: „Tu, Drauge, gyveni ne sau, bet kitiems: kitų reikalais ir bėdomis daugiau sielojies, negu savo“¹²⁶.

Šiaip ar taip, jei ir nelaikytume išskirtinai Dovydaičio pačiu didžiausiu Lietuvos katalikiškosios visuomenės vadu, neabejojamai jis yra tarp pačių didžiųjų.

Dovydaičio visuomeninės veiklos apaštališkas pobūdis darė jį savotišką vadą. Galėtume jį charakterizuoti *vadu žadintoju* — *sielų teikėju*. Ateitininkų sąjūdžio kūrėjas gerai suprato organizacijų reikšmę, didžiai vertino organizacinį susitelkimą. Tačiau organizacinėje veikloje pirmiausia jam rūpėjo patys žmo-

nės — sužadinti juose krikščionišką dvasią, nukreipti į Kristų kaip gyvenimo centrą.

St. Yla šiuo klausimu laiške taip teisingai pasisako:

Kristocentrizmas, sena — pauliniškoji teologinė mintis, buvo ką tik naujai atgaivinta ir blykstelėjusi pop. Pijaus X pirmoje enciklikoje (1903). Dovydaitis ją laiku pagavo, nes jis buvo pasiruošęs ir įsijautęs savo studijomis apie Kristaus įproblemą ir Bibliją bei Babelį. Nors ir neturėdamas informacijų, kaip kristocentrizmas vystosi Vakaruose, Dovydaitis sekė tais pačiais keliais, nes stovėjo ant tos pačios pradinės bazės. Pabrėžiu Vakarų, bet reikėtų mintyti turėti bendrą katalikų, arba Bažnyčios, raidą — tą priešvaticaninį (II-ąjį) sąjūdį, nuo kurio neatsiliko Lietuva, gal net ir anksčiau pasigavusi centrinę idėją ir ją pritaikiusi ateitininkams — ir tai Dovydaičio dėka.

Kadangi svarbiausia patį žmogų atvesti į Kristų, tai Dovydaitis savo organizacinę veiklą ypač ir kreipė į žmones. Todėl jis taip nepailstamai keliavo po visą kraštą, žadindamas krikščioniškąjį susipratimą. Todėl jis taip uoliai, kaip nė vienas kitas, mezgė ir gausius asmeninius ryšius, liudydamas krikščioniškąjį broliškumą. Dovydaičiui visų pirma rūpėjo dvasia, tad visa kita jam atrodė tik forma (atseit, antraeilis dalykas). Kristus evangelijose savo mokslą paskelbė visiems laikams ir visoms tautoms. Turint evangelijų šviesą, kitų ideologijų krikščioniui nereikia. Dovydaitis jau „Trijų pamatinių klausimų“ straipsnyje paskelbė savo gilų įsitikinimą: „žmonijos išganymas Kristuje“. Ir tai jam reiškė: tikrai krikščioniškai gyventi — tai savaime rasti sprendimą visiems klausimams. Panašiai, Dovydaičio įsitikinimu, visoms katalikiškoms organizacijoms savaime kelią rodo pirmųjų krikščionių bendruomenės: „Ir mes pasiryžę visomis jėgomis stengtis būti tokie, kokie buvo pirmieji Kristaus Bažnyčios sąnariai“ (ten pat²⁷⁷). Ir tai Dovydaičiui reiškė: krikščioniško broliškumo dvasia giliau žmones sujungs, negu formalūs organizaciniai nuostatai.

Dovydaitis iš tiesų buvo dvasinis, o ne organizacinis vadas — sąjūdžio įkvėpėjas, o ne organizacijos rikiuotojas.

Toks vadas (kaip, berods, pagaliau suprato ir pats Dovydaitis) vadovauja visai nepriklausomai nuo to, ar jis formaliai stovi kurios nors organizacijos priešakyje, ar ne. Bet užtat, gal būt, toks vadas mažai ir tinka stovėti organizacijos priešakyje, kur reikia lygiai viskuo rūpintis — ir dvasiniais, ir kasdieniniais reikalais. Kai anksčiau žvelgėme į Dovydaičį ateitininkų va-

do poste (1921 -27), noromis nenoromis matėme, jog šias pareigas eiti jam nebuvo lengva. Nors jis pats veikė kaip veikęs, bet organizacinė jo vadovybė buvo silpna.

Išaugusiam ateitininkų sąjūdžiui suteikti formą buvo pasirinktas vadas ideologas. Šalkauskis pasitikėjo: kai bus suformuluoti ateitininkų principai ir iš jų plaukiančios pareigos, tai kiekvienas ir žinos, kaip ateitininkas privalo gyventi. Deja, žinoti dar maža, nes viena yra žinoti, o kita — tai vykdyti. Nors viskas nuo ideologinių principų ligi ceremonialo nuostatų buvo sistemingai suparagrafuota, tai dar anaip tol nesužadino ateitininkų dvasinio pokylio. Priešingai, greičiau prasidėjo nuosmukis, nes to meto miesčioniškos tendencijos skverbėsi ir į ateitininkus, nepaisant viso jų apsišarvavimo Šalkauskio gražiai suformuluota ideologija. Pats Šalkauskis dramatiškai pergyveno savo puoselėtų vilčių sudužimą, kai patyrė, jog forma dar nelaiduoja dvasios. Savo metu ypatingą dėmesį skyręs ideologijai ir organizacijai, 1938 metų pradžioj jis pradėjo kviesti į gyvosios dvasios sąjūdį kaip naują metodą „katalikų visuomenės auklėjime religiniam pašaukimui moderniajame pasaulyje“²⁷⁸.

Turėdamas tai visa mintyje, St. Yla ir teigia: „Šalkauskis užbaigė tuo, kuo Dovydaitis pradėjo“. Iš karto šis teiginys gali ne vieną didžiai nustebinti. Esame įpratę greičiau kitaip žvelgti: ką Dovydaitis pradėjo, tą Šalkauskis atbaigė.

Ir vis dėlto St. Ylos tezė nėra be pagrindo. „Trys pamatiniai klausimai“ buvo deklaratyvinis apsisprendimo už Kristų išpažinimas, o ne ideologinis visko aprėpimas. Todėl Dovydaitis tame savo straipsnyje koncentravosi tik į pagrindinę idėją. St. Yla taikliai šią idėją apibrėžia kristocentrizmo terminu. „Viską atnaujinti Kristuje“ — tai „atnaujinti Kristuje save“, parodyt savo gyvenimu, kad „Kristus - Dievas yra mūsų Alfa ir Omega... pirmas ir paskutinis mūsų gyvenimo tikslas“, kad „šiam savęs atnaujinimo procese Kristus mums yra reališkiausia iš visų realybių“. Tokiu kristocentrišku nusistatymu Dovydaitis pagrindė ateitininkų sąjūdį. Tuo pačiu pagrindu ir Šalkauskis plėtojo ateitininkų ideologiją. Nesakytume, kad Šalkauskis „suscholastino“ Dovydaitį. Tačiau daugeliui ateitininkų Šalkauskio formuluotoji ateitininkų ideologija iš tiesų tapo lyg kokia scholastine doktrina, didžiai jiems imponavusia, bet drauge lyg uždengusia dovydaitinį apeliavimą „parodyt mūsų praktikos gyvenime, kad Kristaus gyvenimas yra mums faktas,

kad Kristus faktiškai ir dabar gyvena ir gyvena mūsų tarpe“ (visi pabraukimai paties Dovydaičio straipsny „Trys pamatiniai klausimai“²⁷⁰). Todėl ne be pagrindo St. Yla ir rašo:

Šalkauskis su dviem dalykais — ideologija ir tobula organizacija — tą dovydaitinį (religinį ir kristocentrinį) momentą, būtų galima sakyti, kiek pristabdė, bent keliolikai metų. Jis tiesiog visus apsvaigino, pavergė — kitaip galvoti buvo beveik neįmanoma, kaip „ideologiškai“ ir „pasaulėžiūriškai“. Šito atsverti jau nebepajėgė nė jo „gyvoji dvasia“, gal būt, dėl to, kad nebebuvo daug laiko jai išibėgėti. Nebuvo laiko nė suvokti, kad tai nebe naujas dalykas, nors nauju vardu iškeltas. Dovydaičiui niekas nebūtų davęs kreditų ir niekas nebūtų drįsęs pasakyti: Šalkauskis pavėlavo 26 metus ir grįžo prie Dovydaičio²⁸⁰.

Taip sprendamas, St. Yla, be abejo, nieku būdu nesimoja nuvertinti Šalkauskio. Priešingai, jis tenori priminti Dovydaičio vertę. Dažnai gyvenime taip susiklosto: kai vienas vertinamas, tai antras nuvertinamas. Iš dalies taip buvo ir šiuo atveju. Praregėta Šalkauskio didybė daugelio akyse lyg aptemdė Dovydaičio didybę. Iš tiesų jų didybė yra skirtingo pobūdžio. Todėl ir reikia juos ne tuo pačiu matu matuoti, o giliau įžvelgti jų savitumą.

St. Yla teisingai pabrėžia, kad Šalkauskis ir Dovydaitis ne kryžiuojasi, bet vienas antrą papildo:

Gera, kad Šalkauskis iškėlė ideologiją ir organizaciją, nes kitaip — su vienu pradiniu, nelabai vystomu kristocentrizmu — mes būtume likę daugiau pietistai, misticistai. Šalkauskis davė stiprius racionalumo — filosofinius pagrindus, tačiau pats nusivylęs vėliau pamatė, jog ideologija ir organizacija yra reikalingas, bet toli gražu ne esminis dalykas katalikų atgimimui. Tad ir atrado Dovydaičio pradinę giją — kristocentrizmą.

Būtų neteisinga Dovydaitį mažiau vertinti už kitus dėl to, kad jis buvo daugiau dvasinis, o ne organizacinis vadas. Priešingai, savitas būdas, kuriuo Dovydaitis krikščioniškąją apaštaliavimą siejo su tokiu savęs išsižadėjimu padėti kitiems jų varguose, daro jį nuostabaus krikščioniškumo vadą, kurio mūsų tauta sulaukė. Dovydaičio, kaip apaštališko visuomenės vado, vertinimą baigiame Z. Ivinskio žodžiais: „Iš naujo prisikėlusį krikščioniškoji Lietuva turės dar labiau praregėti ir labiau įvertinti ne tik patį Dovydaičio darbą, bet branginti ir jo veiklos metodus. Dovydaitis paliks Lietuvos istorijoje kaip didžiulė uola, paminklas, tvirtesnis už varį, kurio darbo nesunaikins rūdys“²⁸¹.

B

**Dovydaitis redaktoriaus ir
mokslininko darbe**

I

BENDRAS ŽVILGSNIS Į DOVYDAIČIO SPAUDOS DARBĄ

1. *Spaustuvė — antrieji narnai*

Plačiam visuomenei Dovydaitis daugiausia žinomas kaip katalikų veikėjas. Savo visuomeniniam apaštalavimui jis iš tikro skyrė visą įmanomą laisvalaikį. Tačiau vis dėlto reikia sutikti su A. Vaičiulaičiu, kad visuomeninė veikla Dovydaičiui nebuvo „pagrindinis pasimėgimas“, nes visų pirma „jisai buvo mokslo ir spaudos vyras“⁷. Ir būtent: mokslo ir spaudos darbas Pr. Dovydaičiui buvo neatsiejamai sutapę dalykai, nes savo mokslinį darbą jis daugiausia varė kaip žurnalų redaktorius.

Moksliniam darbui Dovydaitis buvo *ex professo* įpareigotas kaip profesorius. Bet jis nesitenkino paprastu profesoriaus pareigų atlikimu. Greičiau, kaip sakyta, profesūra jam buvo tapusi lyg antraeile tarnyba pragyventi — taip jį buvo užėmęs savo žurnalų leidimas bei redagavimas. Be abejo, normaliomis sąlygomis būtų turėjęs ir pragyventi iš redaktoriaus darbo: dėl to laikas ir yra pinigai, kad jis yra atlyginamas. Deja, tuometinėmis sąlygomis redaktoriaus darbas ne tik nebuvo atlyginamas, bet dar pačiam redaktoriui reikėjo savo lėšomis dengti nuostolius. 1929 metų pasikalbėjime pats Dovydaitis atvirai konstatavo: „Sakytųjų žurnalų leidimo darbas dabar yra ne tik nepelningas, bet ir nuostolingas ir nedėkingas. Gyvenu viltimi, kad bent ateities šviesuomenė tą darbą daugiau vertins“¹²⁷. Tad idealizmu rėmėsi ne tik visuomeninė Dovydaičio veikla, bet ir redaktorinis jo darbas.

Paprastai profesoriaus darbovietė yra jo namų darbo kabinetas ir universiteto auditorija. Dovydaitis šiuo atžvilgiu tik iš dalies „profesoriškai“ gyveno. Darbo kabinetą buvo iš tikro kaip profesorius įsirengęs — turtingą biblioteką susipirkęs. Tačiau anaipol jis nebuvo profesoriškai užsidaręs savo darbo kabine- te. Negalėjai jo bet kurią valandą rasti namie. Darbo kabine- te jis tikrai užsidarydavo tik vėlai vakare — tuo laiku, kai kiti poilsiaudavo ar pramogaudavo. Dažnai ir į paskaitas atvyk- davo ne iš namų, bet iš spaustuvės ar, jei paskaitos būdavo ankstesnėmis valandomis, po jų pėdindavo į spaustuvę. Antrieji namai Dovydaičiui, skirtingai nuo kitų profesorių, buvo ne uni- versitetas, o spaustuvė. „Mano darbo diena, galima sakyti, pra- sideda ir baigiasi spaustuvėje“, — taip jis pats pradėjo anks- čiau cituotą jo darbo dienos aprašymą¹²⁷. Teologijos skyriaus studentams (klierikams) paskaitos būdavo kunigų seminarijoj — prie pat spaustuvės, spausdinusios jo žurnalus. Bet iš universi- teto Didžiųjų rūmų, kur skaitydavo paskaitas Filosofijos sky- riaus studentams, tekdavo į tą spaustuvę pėdinti per visą miestą. Nedaug kuo arčiau ta spaustuvė buvo ir nuo jo namų.

Dovydaitis savo leidinius daugiausia spausdino Šv. Kazi- miero draugijos „Šviesos“ spaustuvėj (Jakšto gatvė 2), prie Ro- tušės aikštės Kauno senamiesty. Tuose pačiuose namuose apie 1930 m. keletą metų gyveno J. Eretas. Tad savo pagrindiniame straipsny apie Dovydaitį Eretas aprašė ir tai, kaip šisai jau- tėsi spaustuvėj, kur jį „bet kokią dienos ar vakaro valandą ga- lima buvo sutikti“:

Jis ten ne tik dirigavo teksto surinkimą bei jo išspausdinimą, bet ir pats, atsistojęs prie šriftų dėžių, imdavo rinkinėti raides, ypač sveti- momis kalbomis... Aš ten nuolatos sutikdavau kolegą Dovydaitį, kai jis, prijuostę prisikišęs, įšilęs nuo komandiravimo ir murzinas nuo rinkimo, valdė tą įmonę su tokiu supratimu, kad tarnautojai, atlaidžiai nusišypso- dami, jam leido viešpatauti. Dovydaitis, tarsi pats būdamas savininkas, čia rašė, čia rinko, čia taisė, čia priiminėjo, čia posėdžiavo, čia ir valgė ir gėrė, čia kartais ir miegojo... Nors joje (spaustuvėje — J. G.) kai kada elgdavosi kaip tikras diktatorius, niekas rimtai ant jo nepykdavo, nes veikė taip smagiai, kad jo viešpatavimas buvo laikomas visai natū- raliu reiškiniu²⁸².

Ne be pagrindo „Šviesos“ spaustuvėj Dovydaitis galėjo taip „viešpatauti“: kaip kelių žurnalų redaktorius, jis buvo stam- bus klientas. „Atsitikdavo, jog jis vienas užversdavo spaustuvę savo rankraščiais taip, kad jį jokio kito darbo negalėjo pri-

imti. 'Šviesos' spaustuvė tuomet juokais nejuokais buvo vadinama 'Dovydo spaustuve' (J. Eretas)²⁸². Iš paties Dovydaičio žinome, kad 1929 m. jo tuomet redaguojamus tris žurnalus rinko, „akordu dirbdami po 12 ar daugiau valandų per dieną, du spartūs rinkikai“¹²⁷. Suprasdama savo stambiojo kliento reikalus, Šv. Kazimiero draugija buvo prie spaustuvės užleidusi Dovydaičiui atskirą kambarį (M. Vaitkaus informacija). Tad iš tiesų Dovydaitis galėjo ten pat parašyti ir straipsnį, jei skubiai reikėjo. Gal būt, kaip J. Eretas rašė, ypatingu darbymečiu Dovydaitis galėjo ten pat spaustuvėj kartais ir permiegoti.

Dovydaičio „viešpatavimas“ spaustuvėj galėjo iš šalies pasirodyti ir lyg „tikro diktatoriaus“. Iš tikrųjų, žinoma, tai buvo tik jo demokratinis paprastumas, kuris jį darė lygų su visais. Visi spaustuvės darbininkai ir tarnautojai buvo geri Dovydaičio pažįstami, jį mėgo kaip savą žmogų ir gerbė dėl jo tokio paprastumo. Jų ir Dovydaičio santykiai buvo tokie draugiški, kad apie jokią „rimtą pykimą“ dėl „viešpatavimo“ negalėjo būti nė kalbos. Spaustuvėj Dovydaitis visada jausdavosi savas žmogus kaip tik ir dėl to, kad žinojo esąs spaustuvės bendradarbių suprantamas ir nereikalaujamas mokytis „manierų“.

2. Nuo „Vilniaus Žinių“ iki „XX Amžiaus“

Ne visai atsitiktinai Dovydaitis buvo kone prievarta ištrauktas iš Maskvos universiteto ir Vilniuje įsodintas į redaktoriaus kėdę, kuri savaime yra susijusi ir su spaustuve. Žurnalistinę polinkį Dovydaitis rodė nuo jaunystės. Po 1905 metų tautinio sąjūdžio, jį išsviedusio iš Veiverių mokytojų seminarijos, pradėjo korespondencijomis bendradarbiauti „Vilniaus Žiniose“ ir „Naujojo Gadynėj“. Pradėjęs studijas Maskvos universitete, Dovydaitis netrukus, jau antrais mokslo metais (1909-10), ima pastoviai reikštis spaudoj. Nuo to meto jo pavardė kasmet sutinkama mūsų bibliografijoj.

Nuo pat pradžių iškyla būdingas Dovydaičio spaudos bruožas — drauge bendradarbiavimas ir moksliniais, ir publicistiniais straipsniais. 1910 m. jis debiutuoja akademinio lygio „Draugijoj“ (Nr. 39) poleminiu straipsniu „Šis tas apie darvinizmą ir p. Avizonio principus“ ir tampa šio žurnalo nuolatinio bendradarbiu. Bet drauge jis rašo ir plačiajai visuomenei skirtoje spau-

doje. „Viltyje“ 1910 m. (Nr. 70 ir 71) Dovydaitis polemizuoja su P. Leonu dėl šio skaitytos paskaitos apie teisę ir dorą, griaudamas paskaitininko teiginį, kad „laukinės“ tautos neturinčios dorinės ir teisinės sąmonės. Kitais metais toje pačioje „Vilty“ jis išėjo ginti pop. Pijaus X bulės „Editae saepe“, vadinamos Borromėjaus enciklika. Išleista priminti prieš 300 metų šventuotoju kanonizuotam Carol Borromeo (1538- 1584), įžymiam kontr-reformacijos veikėjui, ši bulė sukėlė didelį protestantų nepasitenkinimą, ypač Vokietijoje. Lietuvių reformatų 1911 m. pasirodžiusio „Pasiuntinio“ pirmame numeryje tą bulę aštriai puolė redaktorius kun. J. Šepetys. Dovydaitis „Viltyje“ (1911, Nr. 13, 14 ir 15) jam atsakė straipsniu „Tautiečiai, daugiau tiesos ir artimo meilės“. Tačiau šis raminamasis straipsnis nenuramino kun. J. Šepečio, nes savo laikraščio trečiame numeryje atsiliepė tokios antraštės straipsniu: „Atsakymas į Pr. Dovydaičio feljetonus „Viltyje““. Savo ruožtu Dovydaitis „Viltyje“ (Nr. 38) atsakė straipsniu: „Tiesos ir artimo meilės vardu“.

1911 m. pradėjęs redaguoti „Ateitį“, Dovydaitis turėjo koncentruotis į šį savo žurnalą ir į „Draugijoj“ pradėtą studiją apie Kristų. Bet kai 1912 m. baigė teisės mokslų studijas, matyt, vėl pasijuto laisvesnis. Nuo 1913 metų pradžios jį randame tarp savaitinio „Šaltinio“ uoliųjų bendradarbių. Tais metais šiame savaitraštyje jo straipsnių buvo net 18 numerių. Dauguma straipsnių apologetinio - polemienio pobūdžio. 5, 8 ir 10 numeriuose polemizavo su „Lietuvos Ūkininku“ ir kt. dėl Giordano Bruno ir kitų Bažnyčiai metamų priekaištų. Penkiuose straipsniuose (Nr. 27-31) kėlė aplamai Bažnyčios ir dviejuose straipsniuose (Nr. 32 ir 33) vienuolių kultūrinius nuopelnus. Trijuose numeriuose (13, 16 ir 17) dėstė, kaip senovėj vaizduotasi pasaulio sąranga. Be to, rašė apie kun. Pranaitį, žydiją ir „pirmievią“ (Nr. 46 ir 47), apie Belgiją ir jos katalikišką valdžią (Nr. 18, 19 ir 20)-^{R3}.

Pagaliau Dovydaitis *ex professo* tapo žurnalistu, kai 1913 metų rudenį buvo pakviestas redaguoti „Viltį“, netrukus paverstą dienraščiu. Jau savo vietoje aprašėme, kokiomis sunkiomis sąlygomis jam teko dirbti šį žurnalistinį darbą.

Tačiau nei „Ateities“, nei „Vilties“ redagavimo sunkumai neatbaidė Dovydaičio nuo spaudos darbo. Priešingai, nepriklausomybės metais jis ėmėsi net kelių žurnalų leidimo ir re-

dagavimo. Šių savo žurnalų buvo su kaupu užimtas: ne tik juos redagavo, bet ir pats gausiai juose rašė. Vis dėlto rado laiko daugiau ar mažiau dalyvauti ir kitoj spaudoj.

Enciklopedinė Dovydaičio biografija išskaičiuoja visus vienas po kito ėjusius katalikų pagrindinius laikraščius - dienraščius. 1919 sausio - kovo mėnesiais ėjo per savaitę 2-3 kartus „Tiesos Kardas“. Jį pakeitė „Laisvė“, nuo 1920.XII.1 virtusi dienraščiu ir ėjusi ligi 1923 rudens. Jos vietą užėmė ilgiausiai ėjęs dienraštis „Rytas“ (1923.XII.15 - 1936.VI.4). Pagaliau Dovydaitis bendradarbiavo ir paskutiniame nepriklausomos Lietuvos katalikų dienraštyje „XX Amžių“ (1936.VI.25 — 1940.VIII.I), kurį leido, J. Ereto žodžiais, „1936 metų generacija“.

Ta generacija — tai jaunųjų katalikų intelektualų karta. Šios kartos viešumon išėjimas nebuvo be tam tikros įtampos su vyresniąja karta. Bet „amžininkai“ susilaukė St. Šalkauskio autoritetingo jų užstojo ir parėmimo. Eidamas su jaunąja karta, ėmė į „XX Amžių“ rašyti ir Pr. Kuraitis. Savo dienraščio uoliu bendradarbiu amžininkai laimėjo J. Eretą, pasireiškusį kaip itin meistrišką žurnalistą. Dovydaitis taip ryškiai neišijungė į amžininkus. Šiuo klausimu J. Brazaitis atsakė: „Tiesioginio ryšiu su 'XX Amžiaus' geneze ir paskiau veikla, kiek prisimenu, Dovydaitis neturėjo. Bet netiesioginio — taip. Aišku, kad konflikte tarp 'amžininkų' ir tada atgaivintos 'Draugijos' (konfliktą šių dienų terminais galėtume vadinti liberalių ir konservatyvių katalikų veikėjų konfliktu) savo simpatijomis Dovydaitis buvo amžininkų pusėje. Manau, kad jis buvo patenkintas, jei nebuvo tiesiogiai traukiamas į 'XX Amžiaus' veiklą, nes jis turėjo eilę kitų darbų“. Panašiai atsakė ir Z. Ivinskis: „Man regis, Dovydaitis specialiau nesidomėjo 'amžininkų' sąjūdžiu. Gal būtų, greičiau iš laiko neturėjimo: jis turėjo *savo* darbus ir *savo* veikimus, o čia 'XX Amžiuje' buvo prasidėjusi *kitų* iniciatyva. Kad 'XX Amžiuje' galėtų akivaizdžiau reikštis, jis būtų turėjęs pats būti 'ant špico'. Nebegaliu prisiminti, ar į 'XX Amžių' Dovydaitis rašė kokį straipsnį“.

Taip atsakė šie du „XX Amžiaus“^{*4} buvusieji redaktoriai. Bet juo reikšmingiau, kad Dovydaitis nors tiesiogiai ir netraukiamas, vis dėlto jautė reikalą jungtis ir į „XX Amžių“. Pervertęs šio dienraščio tik vienerių metų (1937) nepilną komplektą, aptikau net keturis Dovydaičio straipsnius: apie šv. Pranciškų Salezietį kaip katalikiškos spaudos globėją, hetitus, Pijų XI

ir mokslą, fiziką J. Jeansą. Aptiktieji straipsniai yra būdingi Dovydaičio publicistikai: religinio intereso siejimas su istoriniu, pasaulėžiūrinio — su moksliniu.

3. „Darbininko“ atsakingasis redaktorius (1929-40)

Iš plačiajai visuomenei skiriamų leidinių Dovydaitis artimiausiai buvo susijęs su „Darbininku“. Įsitraukęs į Darbo federacijos veiklą, pradėjo rašyti ir jos leidžiamame savaitraštyje. „Gal būt, tai prasidėjo jau 1927 m., bet tikrai jau bendradarbiauvo 1928 m.“ (V. Vaitiekūnas). Kitais metais (1929) Dovydaičiui teko ypatingomis sąlygomis ateiti „Darbininkui“ pagalbon. Tų metų pavasarį neapsižiūrėjusi karo cenzūra „Darbininke“ praleido feljetoną apie Afganistaną, kuris sąmojingai pakedeno tautininkų viršūnes, ne tik tuometinį ministrą pirmininką Augustiną Voldemarą (pagal kurio vardą buvo sukurtas feljetonas), bet ir patį prezidentą Smetoną. Kai tuoj visi pastebėjo, jog tame feljetone vaizduojamas ne Afganistanas, bet Smetonos - Voldemaro viešpatija, valdžios reakcija buvo drastiška. Nepaisant to, kad feljetonas buvo karo cenzūros praleistas, „Darbininko“ atsakingasis redaktorius P. Jočys ir Darbo federacijos pirmininkas dr. K. Ambrozaitis (įtariamas feljetono autoriumi) buvo 13 mėnesiams uždaryti į Varnių priverčiamąjį darbo stovyklą. Tam pačiam 6 mėnesių laikui buvo uždarytas ir pats laikraštis. „Susidariusią tuštumą tuojau pat užpildė Dovydaitis, per tuos 6 mėnesius 'Darbininko' draudimo leisdamas 'Lietuvos Darbininko' savaitraštį ir pats didžiąją jo dalį prirašydamas“ (V. Vaitiekūnas). „Lietuvos Darbininkas“ ėjo nuo 1929 balandžio 17 ligi lapkričio 23. Iš viso išėjo 33 numeriai. Paskutinis numeris Kauno karo komendanto pik. Pr. Saladžiaus nutarimu buvo konfiskuotas, pats laikraštis uždarytas visam karo stovio metui, o atsakingasis redaktorius Dovydaitis nubaustas 1000 litų bauda ar 1 mėnesiu arešto. Netrukus atgavo teisę eiti anksčiau uždarytasis „Darbininkas“. Jo trijų numerių atsakinguoju redaktoriumi pasirašė studentas Justinas Kuras. Kauno karo komendantas vėl už kažką „Darbininko“ atsakingąjį redaktorių nubaudė 1000 litų ar mėnesį kalėti. „Darbininkui“ tokia bauda buvo labai sunki našta, ir todėl redaktorius Kuras pasirinko kalėjimą. Jo vieton stojo patsai Dovydaitis“ (V. Vaitiekūnas).

Perėmęs „Darbininko“ atsakingojo redaktoriaus pareigas nuo 1929 gruodžio 25, Dovydaitis jas toliau ėjo visą laiką ligi

sovietinės okupacijos. Nuo 1934 vasario 8 jis oficialiai perėmė ir „Darbininko“ leidimą. Kaip to savaitraščio leidėjas ir atsakingasis redaktorius, Dovydaitis yra ne kartą mokėjęs karo komendanto uždėtas baudas. Taip pat yra gelbėjęs parama, kai ir šiaip jau „Darbininkas“ finansiškai neišsiversdavo. Tačiau, ilgalaikio bendradarbio V. Vaitiekūno spėjimu („nujautimu“), „Darbininko“ skolas Dovydaitis mokėdavo ne iš asmeninių lėšų, bet jų tam reikalui išpešdavo iš kitų šaltinių (iš vyskupų ar iš kokių KVC fondų). Tuo ir ribojosi leidėjo ir atsakingojo redaktoriaus pareigos.

Faktiškai Dovydaitis neredagavo „Darbininko“. Jo atsakinguoju redaktoriumi buvimo metais faktiniai redaktoriai buvo Juozas Katilius (iki 1932 rudens), Antanas Sabaliauskas (nuo 1932 žiemos iki 1934 pavasario), Kazys Mockus (vienerius metus 1934 - 35), Juozas Gražys (trumpą laiką), Cezaris Surdoka (1936), kun. Baltramonaitis ir kiti.

Faktiniai „Darbininko“ redaktoriai turėjo visišką laisvę. A. Sabalio (anuomet — Sabaliausko) prisiminimu, perėmus „Darbininko“ redagavimą, neteko nė prisistatyti atsakingajam redaktoriui Dovydaičiui: „jis, kiek pamenu, redakcijoje nepasirodė“. Bet kai buvo „prašomas parašyti proginių straipsnių, niekados jų neatsisakydavo“. Tik reikėdavo sutartu laiku pačiam atsiimti rankraštį (kartais tekdavo atvykus dar palūkėti, kol peržiūrėdavo ar baigdavo straipsnį rašyti). Nors tuo metu buvo jau prasidėjusi katalikų visuomenės įtampa su dr. K. Ambrozaičiu ir jo šalininkais, A. Sabalis iš Dovydaičio „niekados negirdėjo jokio priekaišto dėl 'Darbininko' redagavimo“. Panašiai savo santykius su atsakinguoju „Darbininko“ redaktoriumi prisimena ir K. Mockus: „Į redakcijos darbą Dovydaitis visai nesikišo, bet jei kada paprašydavau, parašydavo neblogą straipsnį“. Pasak C. Surdoko, Dovydaitis kartą juokavo, kad buvo ir pamišęs esąs „Darbininko“ atsakingasis redaktorius, kol tai vėl priminė karo komendanto nutarta 500 litų bauda už neatspausdinimą privalomųjų straipsnių. Reikalas buvo toks. Prieš ypatingųjų atstovų prezidentui „išrinkti“ rinkimus valdžia buvo laikraščiams prisiuntusi savo parengtų propagandinių straipsnių tiek, kad, C. Surdoko žodžiais, „to laiko 4 puslapių 'Darbininkas' nebūtų galėjęs visko įdėti, nors ir visus 4 puslapius panaudodamas“. Tačiau, „kadangi savo medžiagos nespausdinant, nebūtų prasmės nė laikraštį leisti, tad tik dalis privalomos me-

džiagos buvo spausdinama“. Šis „nusikaltimas“ ir kainavo atsa-kingajam redaktoriui 500 litų baudą.

Nors faktiškai Pr. Dovydaitis ir neredagavo „Darbininko“, tačiau jame rašė nemažai. Žinoma, kiek kuriuo metu Dovydaitis talkino „Darbininkui“, daug priklausė nuo to, kiek kuris faktinis redaktorius išprašydavo. Pats nesipiršdavo su savo straipsniais, bet turėjo būti „terorizuojamas“. Todėl faktinius redaktorių jis ir vadindavo „egzekucininkais“. „Vienas daugiau, kitas mažiau norėdavo iš jo 'Darbininkui' medžiagos 'išspausti'“ (V. Vaitiekūnas). Bet aplamai Dovydaitis visada reikale būdavo prisišaukiamas: „Reikia 'Darbininkui' straipsnio. Kur bus redaktoriaus paskutinė priebėga — Dovydaitis. Kad ir nelauktai užkluptas, jis redaktoriui pasakys: ateik tą ir tą valandą“ (V. Vaitiekūnas).

Todėl per laiką Dovydaičio įnašas „Darbininke“ susidarė didelis. V. Vaitiekūnas jį taip vertina: „Jei visi su Dovydaičio parašu ir be parašo jo rašiniai 'Darbininke' ir 'Lietuvos Darbininke' būtų sutelkti į vieną rinkinį, jie sudarytų tikrai storą tomą ir labai įvairiomis temomis“. Šis vertinimas nėra perdėtas. Jį visiškai paremia dalinis žvilgtelėjimas bent į poros metų „Darbininką“. 1929 ir 1930 metais pavarde pasirašytų ir ilgėlesnių (per kelis numerius spausdintų) Dovydaičio straipsnių yra keliolikoj numerių, bent kas trečiame numery. Temos įvairios.

Pvz., 1929 m. spaudos laisvės atgavimo 25 metų sukaktį Dovydaitis paminėjo atsiminimais, kaip pats dar spaudos draudimo metais namie mokėsi skaityti ir rašyti (Lietuvos Darbininkas, Nr. 4-7). Įdomiu straipsniu paminėjo kan. J. Tumo-Vaižganto 60 metų amžiaus sukaktį (Nr. 24 ir 25). Iš istorinių straipsnių pažymėtinas per tris numerius ejęs Spartako sukilimo aprašymas (Nr. 8, 9 ir 10), remiantis ne materialistišku, o krikščionišku istorijos supratimu. Kituose dviejuose numeriuose nagrinėjo nedarbo problemos iškilmą (Nr. 11 ir 12). Aštriai pasisakė prieš degtukų monopolio suteikimą švedams (Nr. 31). Jau vėl iš „Lietuvos Darbininko“ atvirtusiame senajame „Darbininke“ (atseit, jau 1929 m. pabaigoje) paskelbė tris „atvirus laiškus Vytautui Endziulaičiui“ (Nr. 48, 49 ir 50), kuriuose pateikė savo studentinių atsiminimų. Pačioje 1929-30 m. sąvartoje per du numerius aiškino Kalėdų šventės kilmę krikščionijoj.

1930 metais „Darbininke“ Dovydaitis paskelbė reikšmingų asmeninių atsiminimų apie Vasario šešioliktąją (Nr. 7). Gana

plačiais nekrologais palydėjo tais metais mirusius J. Jablonskį (per kelis numerius nuo Nr. 8) ir M. Pečkauskaitę (Nr. 32 ir 33). Per tris numerius polemizavo dėl ateitininkų kilmės ir kritiškai vertino jų III kongresą (Nr. 26, 27 ir 28). Davė plačią santrauką savo paskaitos apie moters - motinos nuopelnus šių dienų civilizacijos kūrime. Taip pat plačiai buvo perteikta jo paskaita studentams ateitininkams, minint Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktį (Nr. 44, 45 ir 46). Grįžo prie „atvirų laiškų Vytautui Endziulaičiui“ ir paskelbė jų penktąjį (Nr. 49), o ketvirtasis laiškas, turėjęs būti ankstesniame numery, „adresato nepasiekė“, atseit, buvo cenzūros išbrauktas. Dar buvo pradėjęs rašyti vergovės ir vergų prekybos istoriją (Nr. 47).

4. *Dovydaičio publicistikos bruožai*

Šioje vietoje dera žvilgtelėti, kokio charakterio publicistas buvo Pranas Dovydaitis. Publicistiniai jo straipsniai visų pirma pasižymi kieta logika ir tokiu pat žodžiu. Pavyzdžiui jo straipsnis „Kreugerio puolamasis žygis į Lietuvą“ (Lietuvos Darbininkas, 1929, Nr. 31). Iš pradžių pateikia informaciją apie Kreugerio degtukų trestą ir jo norą sau pajungti viso pasaulio degtukų gamybą. Toliau cituoja oficiozą (Lietuvos Aida), kad „šiandien valstybės iždas yra pilnas“ ir „nėra kalbos apie galų su galais nesuvedimą“. Tad Dovydaitis ir klausia: „kuriam galui Lietuvai yra reikalinga paskola?“ Baigia išpėjimu neįsileisti iš akių „to pavojaus, kad pono *Kreugerio* mums peršamas degtukų monopolis gali virsti tikru valstybės *kraugerio* monopolium“.

Bet drauge Dovydaitis turi sąmojo, sugeba ir subtiliu „diplomatu“ virsti. Pavyzdžiui jo laiškas Juozui Tumui-Vaižgantui kaip „proletariškos kilmės dideliu opozicijos veikėjui“.

Istorine to žodžio reikšme proletarai — tai „šiai beturčiai, bet stipriai vaikingi piliečiai“, būtent tokie, kurie „neturėdavo jokio kito turto, kaip tik vaikus“. Kadangi šia pirmine reikšme ir Vaižgantas yra „proletariškos kilmės“, tai ir „proletariškas“ laikraštis mini jo sukaktį „proletarišku“ palabiniu. Juokaujama pradėtą „palabinimą“ Dovydaitis tuojau paverčia rimtu reikalu. Jei Tumų šeima nebūtų sulaukusi savo dešimtojo vaiko, tai be Vaižganto „Lietuva šiandien būtų daug biednesnė“. Kiti devyni Tumų vaikai „teįstengė būti paprastais eiliniaais žmo-

geliais“. O jau net į kaimus ima plisti lengvapėdiškas nusistatymas teturėti du, vieną ar nė vieno vaiko. „Iš visų pavojų, kokie šiandien gresia mūsų kraštui, šis pavojus yra didžiausias, nes jis mūsų tautą guldo gyvą į karstą, iš kurio nebėra jokio prisi-kėlimo“. Taip tad sumaniai Dovydaitis ir rutininį amžiaus sukakties paminėjimą panaudojo jam rūpimai aktualiai prob-lemai vaizdžiai iškelti.

Panašiai ir su Vaižganto kaip „didelio opozicijos vei-kėjo“ pagerbimu. Kaip žinome, tuo metu katalikų visuomenė buvo griežtoji opozicijoje tautininkų režimui, o kan. J. Tumas vis vien liko ištikimas savo senam bičiuliui A. Smetonai. Bet ar paties kan. J. Tumo visą gyvenimą nebūta „tiesiog pašėlusio opozicionieriaus ir tiesiog revoliucionieriaus?“ Taip nušvietęs J. Tumo - Vaižganto veiklą, Dovydaitis į ją kreipiasi šiais žo-džiais: „Taigi, senasis opozicionieriaus, nepyk ant jaunesniųjų opozicionierių, kurie dirba ne koki kitoki, kaip tik Tavo kitados pavyzdingai dirbtąjį darbą, norėdami mūsų nepriklausomą valstybę kuo geriausiai įgyvendinti krikščionišką demokratiz-mą, kuriam juk ir Tu esi savo laiku pasidarbavęs“.

Kokio kada klausimo, socialinio ar tautinio, istorinio ar aktualaus, Dovydaitis imdavosi savo publicistikoj, tai jam kone visada virsdavo krikščionišku rūpesčiu. Spartako sukilimo tra-giška istorija buvo proga priminti, kad maždaug po šimto metų visų ligtolinių žmonijos kančių prasmę nušvietė „taip pat iškilęs kryžius su prikaltu ir numirusiu ant jo Žmogumi“. Žmo-nija sulaukė savo tikrojo „Gelbėtojo ir Vaduotojo iš jos kūni-nio ir dvasinio skurdo“. Kalboj apie Vytautą Didįjį Dovydai-čiui pirmiausia iškilo galvon: kokia didelė buvo Lietuvos ne-laimė, kad „Kristaus religijos šviesa taip vėlai, palyginant su ki-tomis Europos tautomis, pasiekė mūsų kraštą“. O toliau jo min-tis kryo į tai, kad „gyvename vėl pagonybės gadyne“. Tad rei-kia iš naujo rūpintis, kad Vytauto padėti Lietuvai katalikiški pamatai būtų stiprinami, kad mūsų liaudis ne tik klausytųsi Kristaus tiesos žodžių, bet ir sulauktų jos vargų krikščioniško atjautimo. Lietuvos liaudis uoliai tebeklauso jai skelbiamų Kristaus žodžių — miniomis lanko šventąsias vietas, kaip Šilu-voj ir kt., ir savo parapijose sekmadieniais Dievo namus. Tačiau „ar tos minios susilaukia to iš savo šviesuomenės, ko jos anuo-met buvo susilaukusios iš Kristaus... ? — ne tik tiesos žodžių, bet ir laikinosios duonos?“ Pagal šį apeliavimą ir visai paskaitai

apie Vytautą buvo parinkta pagrindine antrašte „Gaila man minios. o antrine — „Jūs duokite jiems valgyti!“ Tai Kristaus žodžiai duonos ir žuvies padauginimo stebukle.

Kaip visų Dovydaičio publicistinių straipsnių pagrinde slypi krikščioniškasis rūpestis, taip savo ruožtu šis rūpestis kone visada drauge tampa ir socialiniu rūpesčiu. Tai ir suteikia jo publicistikai specifišką atspalvį — krikščioniškai proletarišką nuotaką. Be aukščiau pavyzdžiui primintų Dovydaičio straipsnių, šiuo atžvilgiu itin būdingas jo straipsnis „Kristus ir darbas“. Pravartu iš jo bent šį tą pacituoti. „Darbo dėsniis savo šaknis turi pačiame Dievuje“, kuris yra „pirmasis darbininkas“, sukūręs visatą. „Kad mums duotų darbo pavyzdį“, ir „Dievas Darbininkas“ padarė visatą ne vienkartinį „tesie“, o didelio ilgumo „dienomis“. Leisdamas žmogų paskutinį, Dievas jį padarė gamtos valdovą, „betgi nepadarė jo tinginiaujančiu, nieko neveikiančiu valdovu. Dievas žmogų valdovą padarė darbininką“. Tačiau ir didžiausi senovės išminčiai niekino rankų darbą. „Paniekintam darbui jo tikrąją vertę grąžino ir jį išaukštino Jėzus Kristus. Apie jį galėtume ir taip pasakyti: 'Žodis tapo darbininku'“. Jis pats dirbo dailidės darbą arti pustrečios dešimties metų, o apaštalavo tik trejus, gal dvejus ar tik vienerius metus. „Vadinasi, Kristus darbą aukščiau iškėlė kaip apaštaltavimą“. Rankų darbo žmones pasirinko ir apaštalus, kurių net mokyčiausias Povilas amato buvo padangčių dirbėjas. „Kiekvienas rankų darbininkas jau tuo pačiu gali save laikyti Nazareto Dailidės sekėju“. Tik nedori darbai verti vadinti „juodais“, o šiaip joks „doras darbas negali būt vadinamas juodu darbu“. Sąžiningai savo pareigas atliekąs darbininkas yra „visuomenės ir Dievo akyse daug vertingesnė asmenybė, kaip lėbaująs, pataikūnais apsistatęs dykaduonis“²⁸⁴.

Tiek dėl Dovydaičio publicistinio reiškimosi katalikų dienraščiuose ir „Darbininko“ savaitraštyje. Ar yra bendradarbiavęs ir kituose katalikiškuose laikraščiuose, Dovydaičio biografijose nėra žinių. Matyt, bent gausiau nėra juose rašęs. Tačiau galima prileisti, kad vienokia ar kitokia proga galėjo būti ir kitų prisiprašytas (pvz., „Šv. Pranciškaus Varpeliui“ ne tik jo pirmaisiais 1923 m. parašė du straipsnius apie Pranciškų Asyžietį, bet ir 1924 m. davė straipsniuką apie profesorių trenininką — matematiką W. Killingą). Neniekino nė kalendorių: pvz., „Darbo žmonių kalendoriuje“ (1927) aprašė vysk. W. Ket-

telerį kaip darbininkų vyskupą, „Laimės kalendoriuje“ (1930) rašė apie šv. Augustiną. V. Valiukevičiaus sudarytam bibliografiniam leidiniui „Skaitytinios knygos“ (1930) parengė gamtos mokslų skyrių (p. 185-214).

5. Dovydaičio talka žurnaluose

Atskirai reikia dar žvilgtelėti į Dovydaičio talką žurnalsams. Nors jį slėgė ir kelių savo paties žurnalų redagavimas, sutinkame jį ir tarp kitų žurnalų bendradarbių.

Pirmiausia minėtinas Dovydaičio įnašas į *Židinį*. Po karo 1919 m. atgaivinta „Draugija“ ėjo penkerius metus (Dovydaitis per tą laiką jai, berods, parūpino tik vieną 10 puslapių straipsnį apie Dantę). 1923 spalio mėn. „Draugijai“ sustojus, kitų metų (1924) Kalėdoms pasirodė naujas kultūros žurnalas „Židiny“, ėjęs ligi sovietinės okupacijos kaip pagrindinis akademinio lygio katalikų leidinys. Iš pradžių „Židinio“ padėtis nebuvo lengva — tik vėliau pakankamai priaugo intelektualinių pajėgų. Tad ir Dovydaitis pirmaisiais keturiais „Židinio“ metais (1925-28) uoliai jam talkino savo raštais. Jau šio žurnalo antram numeriui davė straipsniuką apie šių dienų gamtos mokslo problemas katalikiškuoju požiūriu. 1926 m. spausdino plačią informacinę apžvalgą apie dabarties pasaulėžiūrų kovą, kurią pabaigė jau 1928 m. Nusitęsusi per penkis numerius, ši studija apėmė 55 puslapius. Be to, 1926 m. dar buvo Dovydaičio straipsnis apie Pranciškų Asyžietį, 1927 m. — apie H. Pescho krikščioniško solidarizmo sistemą, 1928 m. — apie katalikybę ir mokslą. Vėliau tedavė 1935 m. (Nr. 4) sukaktuvinį straipsniuką apie prof. P. Avižonį (su kuriuo polemika ir buvo Dovydaičio debiutas „Draugijoje“) ir 1936 m. parašė straipsnį apie danų konvertitą J. Jorgenseną, Pranciškaus Asyžiečio biografą. Iš viso Dovydaitis užpildė „Židinio“ 110 puslapių.

Vysk. W. E. Kettelerio (1811 - 1877) mirties 50 metų sukaktis buvo Dovydaičiui proga 1927 m. parašyti du stambius straipsnius apie šį vokiečių vyskupą, kuris vienas pirmųjų katalikuose susirūpino darbininkų klausimu. Kunigų žurnale *Tiesos Kelyje* išspausdino straipsnį apie Kettelerį kaip modernų kunigą ir vyskupą, o *Krikščionyje Demokrate* — kaip socialinį vyskupą. Abu šie straipsniai sudarė 61 puslapį.

Dovydaitis dalyvavo ir ekskliuzyviajame St. Šalkauskio žurnale *Romuvoj*, kurios iš viso tepasirodė du numeriai (1921 -

1922). Pirmą šio žurnalo numerį užpildė tik pats redaktorius. Antrame numery dar rašė K. Pakštas ir Dovydaitis. Pastarasis „sulietuvino“ (atseit, išvertė) Dantės mirties 600 metų sukakčiai du straipsniukus: Fr. W. Foersterio „Dantės 'Dieviškoji komedija“ (117 - 119) ir Fr. Muckermanno „Dantės kultūrinė misija dabarty“ (119-125). Taigi, ir Dovydaitis buvo „romuvietis“. Pabrėžiame tai, prisimindami J. Ereto reikštą nuomonę, kad ateitininkų vyr. vado rinkimuose (1930) St. Šalkauskis į savo vietą pasisakęs už Pakštą kaip „romuvietį“²⁸⁵. Iš tikrųjų abu kandidatai, ir Pakštas, ir Dovydaitis, buvo „romuviečiai“

— vieninteliai Šalkauskio „Romuvos“ bendradarbiai.

Dovydaitis bendradarbiavo ir tokioj pat trumpaamžėj *San-tūroj* (1926-28), dr. A. Gylio redaguotame žurnale, skirtame studijuoti alkoholizmo klausimams ir tuo būdu gilinti abstinencijos minčiai. Pirmajam šio žurnalo numeriui Dovydaitis, sekdamas ir papildydamas M. Schusterį, parengė 17 puslapių straipsnį „Iš svaigiųjų gėrimų istorijos, ypatingai atsižvelgiant į klasikinę senovę“. Lietuvių katalikų blaivybės draugija ši straipsnį buvo išleidusi ir atskira knyguote (1927).

Teologijos-Filosofijos fakulteto kalbos, literatūros ir istorijos žurnale *Athenaeum*, (1935, t. VI) Dovydaitis paskelbė jam rašytus Marijos Pečkauskaitės laiškus, kurie sudarė 16 puslapių atspaudą. Įvado žodyje Dovydaitis apgailestavo, kad anksčiau nesupratęs, „kokios didelės reikšmės turi laiškai kaip jų autorių asmens liudininkai“. Būtų „didžiausiu pietizmu saugojęs visus laiškus“, nuo studento metų gautus iš žymesniųjų žmonių. „Deja,... iš ano įdomaus laiko nebeturiu nė vieno laiško, nes jų nesaugojau“. Tikrai gaila, nes dingo medžiaga ne tik tiems žmonėms imtymiau pažinti, su kuriais jis korespondavo, bet ir jam pačiam iš tos korespondencijos ryškiau iškilti. Ir M. Pečkauskaitės pirmųjų laiškų (nuo 1921 m.) neišsaugojo. Vis dėlto dar jų surado 27 (nuo 1924.IV.27 ligi 1930.III.12).

Švietimo ministerijos žurnale *Švietimo Darbe* 1921 m. (Nr. 1-2) Dovydaitis yra siūlęs išplėsti gimnazijų filosofijos propedeutikos programą — nesitenkinti tik logika ir psichologija, bet supažindinti ir su gnoseologijos, metafizikos, etikos ir estetikos pagrindiniais klausimais. Gaila, kad šio išmintingo siūlymo nepaklausyta. Matyt, geriau atrodė sekti ankstesnę rusų gimnazijų tradiciją, negu savaime mokyklai paieškoti naujų kelių ir programose.

Negalėjo savo talkos Dovydaitis atsakyti studentų ateitininkų dvisavaitiniam žurnalui *Studentų Dienoms*,ėjusioms nuo 1937 pavasario ligi sovietinės okupacijos. Tame žurnale 1938 m. jis išspausdino straipsnius apie du žymius mokslininkus: italų psichologą A. Gemelli, O.F.M., ir olandų zoopsichologą ir biofilosofą F. J. J. Buytendijką (šio pastarojo į katalikus atsivertimo proga).

Iš „Bibliografijos Žinių“ patiriame, kad Dovydaitis yra progomis rašęs ir tokiuose leidiniuose, kur, rodos, negalėjai tikėtis jį rasiant. Pvz., miškininkų žurnale *Mūsų Giriose* Dovydaitis rašė apie girių reikšmę šalies gerovei (1932, Nr. 5); gydytojų žurnale *Medicinoje* 1939 m. priminė prieš 20 metų mirusį gydytoją J. Rūgį kaip tautos veikėją (tai padarė ir „XX Amžiuje“); karininkų žurnale *Karde* (1929, Nr. 7) rašė apie kontroversinį laisvės kovų ir 1927 gruodžio perversmo rengėją gen. V. Grigaliūną - Glovackį (greičiausiai šio pastarojo viešas religinis uolumas buvo juo sudominęs Dovydaitį); karių žurnale *Karyje* buvo Dovydaičio straipsnis apie gen. Baden - Powellį kaip skautų sąjūdžio tėvą (1932, Nr. 9).

Reikėtų perversti visą nepriklausomybės metų katalikiškąją ir neutraliąją spaudą, kad būtų galima sužinoti, kiek kur Dovydaitis iš tikrųjų yra rašęs. „Bibliografijos Žinios“ tam reikalui yra toli gražu nepakankamas šaltinis: ir iš žinomų Dovydaičio straipsnių jose nurodyta tik maža dalis.

6. *Žurnalų steigėjas*

Redaktoriaus darbą pradėjęs dar studento metais (1911) ir vėliau porą metų turėjęs jį kaip savo pirmą tarnybą (1913-1915), Dovydaitis visą gyvenimą liko redaktorius. Redaktoriavo iš pomėgio ir reikalo, nes iš redaktorstės negyveno. Priešingai, redaktoriaus darbas jam nešė nuostolius, kurių dalį dengė ir savo asmeninėmis lėšomis. Be to, šiam darbui jis turėjo laiką imti iš savo tiesioginių pareigų (pirma gimnazijoje, vėliau universitete). Tačiau negalėtume sakyti, kad redaktoriaus darbui laiką „vogė“ iš savo pragyvenamosios tarnybos. Redaktoris Dovydaičio darbas siejosi su jo tiesioginėmis pareigomis. Spaudos darbo jis ėmėsi ne kaip paprastas žurnalistas, o kaip jaunuomenės auklėtojas ir mokslo žmogus.

Iš prigimties Dovydaitis buvo mokslininkas, o ne žurnalistas. Todėl, pasidaręs „Vilties“ dienraščio redaktoriumi, tuojau įkūrė

jos žurnalinį mokslo ir literatūros priedą. Dviem žmonėms redaguoti dienraštį buvo darbo iki kaklo. Be to, tokio žurnalinio priedo kūrimas reiškė riziką užrūstinti „Draugijos“ redaktorių prel. A. Dambrauską, Dovydaičio didžiai gerbiamą „Ateities“ globėją. Kaip atsimename, šis iš tikro nepalankiai sutiko savo „Draugijos“ konkurentą, ir Dovydaitis turėjo nuolankiai aiškintis bei teisintis. Žinoma, tai buvo galima iš anksto numatyti. Tačiau Dovydaičiui vis vien knietėjo nesitenkinti dienraščiu, bet turėti ir žurnalą, kuriame galėtų rūpimuosius klausimus nuodugniau svarstyti. Gal būtų, tiesiog rūpėjo turėti *savo* žurnalą, nesgi šiaip būtų galėjęs ir toliau savo stambesnius straipsnius skelbti „Draugijoje“.

Ir vėliau, nors nesibaimindamas ir sugebėdamas bendradarbiauti plačiajai visuomenei skiriamoje spaudoje, Dovydaitis liko tipingas „žurnalistas“, bet ne „laikraštininkas“. Imame šiuos du žodžius į kabutes, nes šiaip jie yra sinonimai. Būtent Dovydaitis buvo tipingas „žurnalistas“ ne ta įprastine reikšme, kuria šis žodis yra laikraštininko sinonimas, bet ta reikšme, kuria žurnalo žodį vartojame aukštesnio lygio ir specialesnio pobūdžio leidiniams.

Plačiajai visuomenei skiriamų laikraščių pakankamai buvo jau ir kiti pristeigę. Tačiau specialesnių žurnalų buvo stoka. Tad Dovydaitis ir ėmėsi jų steigimo. Iš viso jis yra įsteigęs ir redagavęs aštuonis žurnalus. Be „Ateities“ ir „Vilties“ priedo, jau po I pasaulinio karo buvo įkurti šie žurnalai: „Lietuvos Mokykla“ (1918), „Kosmos“ (1920), „Logos“ (1921), „Naujoji Vaidilutė“ (1921), „Soter“ (1924), „Kosmoso“ populiarius priedas „Gamtos Draugas“ (1929–1937). Daugumos jų redagavimą vėliau perleido kitiems. Ligi pat sovietinės okupacijos, likvidavusios nepriklausomos Lietuvos spaudą, Dovydaitis redagavo „Logosą“ ir „Kosmosą“. Savo pobūdžiu „Ateitis“ ir „Naujoji Vaidilutė“ — jaunimo žurnalai, „Lietuvos Mokykla“ — iš dalies mokslinis, iš dalies profesinis žurnalas, „Kosmos“, „Logos“ ir „Soter“ — mokslo žurnalai.

„Vilties“ mėnesinį priedą — dovydaitiškai suprastą bendro pobūdžio kultūros žurnalą — apibūdinome jau anksčiau, kai žvelgėme į Dovydaitį „Vilties“ redakcijoje. „Gamtos Draugą“ aptarsime drauge su „Kosmosu“, kurio priedu jis ėjo. Visus kitus minėtuosius žurnalus atskirai dabar apibūdinsime, kiek jie buvo susiję su Dovydaičiu — jų steigėju, leidėju ir redaktoriumi.

II

„ATEITIES“ STEIGĖJAS IR REDAKTORIUS (1911 - 13), NUOLATINIS BENDRADARBIS, VYR. REDAKTORIUS (1933 - 40)

1. „Ateities“ įkūrimas ir vardo parinkimas

1910 m. pasirodžiusiai „Aušrinei“ vis aiškiau atskleidžiant savo laisvamanišką nusiteikimą, savaime brendo nusistatymas, kad ir katalikiškajai moksleivijai reikia savo laikraščio. Dovydaičio žodžiais: „Tokio laikraščio reikalas, kaip sakoma, ore kabojo. Jo laukė ir katalikai studentai ir moksleiviai“²⁸⁶. O kai jau žinomomis aplinkybėmis „Aušrinės“ redakcija savo nario Dovydaičio straipsnį įmūrijo į priešiškus prierašus iš pradžios ir galo, tai, jo paties tolesniais žodžiais, „mokslą einančiam jaunimui turėt katalikišką laikraštį valanda buvo išmušusi“. Tebuvo svarstoma, kur jį leisti — Vilniuje prie „Vilties“ ar Kaune prie „Draugijos“.

„Draugijos“ redaktorius kun. A. Dambrauskas-Jakštas jau ankstėliau dairėsi redaktoriaus tokiam jaunimo laikraščiui. Iš M. Vaitkaus žinome, kad jis tam reikalui buvo kviestas (tik nevisai aišku kuriuo metu: vienur sako „tai buvo 1910 metų pati pradžia“, o kitur „bene 1910 metų gale“²⁸⁷). P. Dogelis savo atsiminimuose taip pat rašo, kad, Kauno šviesesniems kunigams nusistačius leisti katalikiškajai moksleivijai laikraštį, „kun. A. Dambrauskas pradėjo susirašinėti su stud. Pr. Dovydaičiu Maskvoje, su stud. kun. Pr. Kuraičiu Liuvене ir kitais“²⁸⁸. Kaip bebūtų buvę, vienas dalykas yra tikras: numato-

mam laikraščiu redaktorius atsirado tik tada, kai „Aušrinės“ atžarus priešiškus taip paveikė Dovydaitį, kad jis ryžosi imtis redaktoriaus pareigų.

Dovydaitis tuo metu buvo vienintelis, kuris tam darbui tiko (tiesiog apvaizdiškai tiko). Kuraitis ir Reinys, patys aktyvieji besiziebiančio sąjūdžio kurstytojai, dar tęsė savo daktarines studijas užsieny. Žinoma, buvo ir pačioj Lietuvoj vienas antras raštingesnis kunigas. Bet buvo jaučiama, jog geriau tiktų pasaulietis: kai redaguos kunigas, bus lengva ir visą sąjūdį apšaukti tik „kunigų reikalu“. O be Dovydaičio pasauliečiuose kito tinkamo ir nebuvo. Nė vienas „Ateities“ bendradarbių nebūtų sugebėjęs jos taip tinkamai redaguoti, kaip Dovydaitis. Gal būt, išskyrus tik V. Endziulaitį, bet šio būtų reikėję dar palaukti, nes tik 1912 m. jis baigė gimnaziją.

Kad planuojamasis laikraštis būtų leidžiamas Kaune, ypač stengėsi tuometinis Kauno katedros vikaras P. Dogelis. „Kun. Dogelis šiuo reikalu padarė ir konkrečių žygių: jis pasiūlė tokį laikraštį leisti Šv. Kazimiero Draugijai priedu prie 'Draugijos' žurnalo. Pasiūlymas buvo priimtas, priimtas ir laikraščiu pasiūlytas vardas: 'Ateitis'“ (Dovydaitis²⁸⁶). Tokia pati informacija buvo 1931 m. Lietuviškojo Enciklopedijoje (I, 1395-96). Tad visai nebuvo reikalo jau čia, išsivijoj, spėlioti, kuris iš Šv. Kazimiero draugijos valdybos narių pasiūlė jai tokį laikraštį leisti²⁸⁹.

Kan. P. Dogelio atsiminimuose randame, kaip jis Kauno katalikų veikėjų pasitarime pasiūlė ir vardą naujam jaunimo laikraščiu:

Vienas siūlo tokį, kitas anokį vardą, trečias vėl kitokį. Nė vienas tačiau negauna visų pritarimo. Tuokart aš imu balsą ir kalbu apie slaptai einantį, Bizausko leidžiamą laikraštį rankraštyje, vardu „Ateitis“. Siūlau kito vardo nieškoti ir naują laikraštį pavadinti „Ateitis“. Visiems be išimties tas vardas patiko. Taip ir atsirado „Ateities“ laikraštis, o jo skaitytojai ateitininkai²⁸⁸.

Maskviečiai studentai (faktiškai Dovydaitis, jau tapęs uoliu „Draugijos“ bendradarbiu) buvo taręsi tą naują laikraštį pavadinti „Draugijėle“. Tačiau nulėmė Dogelio pasiūlytoji „Ateitis“. Tuo vardu Kauno moksleivių katalikiška kuopelė, globojama Dogelio, jau nuo 1910 m. rugsėjo mėnesio leido rankraštinį laikraštėlį, kurį redagavo Kazys Bizauskas. Pastarasis (remiamas savo dėdės kun. A. Bizausko, vėliau pranciškono

Tėvo Pranciškaus) iš Mintaujos buvo persikėlęs į Šveicariją, vėliau į Vilnių, 1910 m. Kaunan. Daugiau matęs pasaulio ir, Dogelio žodžiais, įsigijęs „katalikiško susipratimo ir organizacinės dvasios“, K. Bizauskas ėmėsi veikti tarp moksleivių ir sumanė leisti slaptą laikraštėlį, kurio visą medžiagą pats savo ranka ir perrašydavo. Jiedu, Bizauskas su Dogeliu, parinko tam laikraštėliui ir vardą. Dogelis turėjo lenkų kalba knygą apie prancūzų kunigą revoliucionierių F. de Lamennais (1782 - 1854), kuris buvo ryžęsis Bažnyčią sutaikyti su demokratija. Tam reikalui po 1830 metų revoliucijos jis buvo įsteigęs laikraštį „L'Avenir“. Nors „paskiau pats paklydo, bet jaunimo nesugadino“, tad „tuo vardu ir Bizauskas savo laikraštį pavadino“ (P. Dogelis²⁸⁸). Dovydaitis dar pastebi, kad Bizauskas žinojo tuo vardu („Die Zukunft“) einant ir šveicarų katalikų jaunimo laikraštį. „Štai iš kur eina mūsų 'Ateities' vardas, štai kas yra jos krikšto tėvai!“ (Dovydaitis²⁸⁶).

(Turint aiškius ir daug ankstesnius Dogelio ir Dovydaičio liudijimus, reikia laikyti visai nepatikimu daug vėlesnį prisiminimą, kad „Ateitis“ savo vardą gavo „iš Degučių konferencijos nutarimų“¹⁷⁹, kaip buvo teigiama 1961 m. „Ateityje“.)

2. Prel. A. Dambrauskas — „Ateities“ globėjas

Pirmas „Ateities“ numeris išėjo prie „Draugijos“ 50-tojo numerio 1911 vasario mėn. (norėta išleisti jau sausio mėnesį, bet, kaip rašo Dovydaitis, „tur būt, pirmajam numeriui skirta medžiaga atėjo iš Maskvos Kaunan pavėluodama ar dėl kurių kitų priežasčių“). Išėjo kaip „nemokamas priedas prie 'Draugijos'“, kad nereikėtų rusų prašyti leidimo. Kadangi „Draugiją“ leido Šv. Kazimiero draugija, tai savaime laikoma, jog ji leido ir „Ateitį“. Tačiau nėra aišku, kiek faktiškai Šv. Kazimiero draugija nešė „Ateities“ leidimo našą. Gal būt, tik ta prasme, kad „Ateitis“ buvo priimta „Draugijos“ priedu ir jos redaktoriaus globon. Būtent pačių pirmųjų metų „Ateityje“ paneigiama „Žiburio“ kalendoriaus žinia, kad Šv. Kazimiero draugija leidžia tris laikraščius: „Vienybę“, „Draugiją“ ir „Ateitį“, ir įsamiškai pabrėžiama: „Čia tai nedovanotinai apsirikta. Nes 'At.' — tai moksleivių laikraštis, kurį ir *pinigais* (mano pabraukta — J. G.) ir raštais palaiko tie patys moksleiviai, o ne 'Šv. Kaz. Dr-ja'“²⁹⁰. Vargu ar tokio tiesumo žmogus, kaip Dambrauskas,

per kurio rankas ėjo visa „Ateities“ medžiaga, būtų praleidęs tą paneigimą ir tą teigimą, jei jie nebūtų buvę teisingi.

Iš tikrųjų, „Ateities“ administracijos ir ekspedicijos darbu nuo pat pradžių apsiėmė K. Bizausko vadovaujami Kauno moksleiviai. Sužinoję apie nebe savo rankraštines, o spausdintas „Ateities“ pasirodymą, jie iš anksto ėmėsi jai rengti dirvą. Dovydaičio cituojamame laiške K. Bizauskas pasakoja, kaip buvo rengiamasi „Ateities“ pasirodymui:

Iš niekur jokios direktyvos, jokio paraginimo. Bet laukti nebuvo kada. Be jokių įgaliojimų šokom prie darbo su visu jaunystės įnirtimu. Pažinčių nebuvo, bet juk reikėjo užmegzti ryšiai. Nutarėm susirašyti su visų mokyklų moksleiviais. Nepažinodami jų, kreipėmės į kapelionus - prefektus, kad sužinotume adresus. Adresus gavę, rašėme ilgiausius laiškus, įrodinėdami „Ateities“ reikšmę, katalikų moksleivių organizavimo reikalingumą ir svarbą, prašydami platinti „Ateitį“ ir steigti ateitininkų kuopeles²⁸⁶.

Pradėjus „Ateičiai“ eiti, Kauno ateitininkai pasiskirstė visą administracinį darbą, kad tik sumažintų išlaidas, ir dirbo savo laikraščiu su džiaugsmu. Kaip K. Bizauskas rašė: „Ir buvo linksma naują darbą bedirbant; todėl dirbom ir dainavom..“, ²⁰⁶.

Nuo 1913 metų pradžios „Ateitis“ ėjo nebe „Draugijos“ priedu, bet kaip atskiras laikraštis. Tačiau ir toliau ligi pat I pasaulinio karo buvo rašoma: „Redaktorius ir leidėjas kun. A. Dambrauskas“.

Nepaisant to, autoritetingų lūpų buvo piktinamasi, kam vadinama Dambrauską „Ateities“ redaktoriumi, nes buvo „tik leidėju, o ne redaktorium“²⁹¹. Tačiau pats Dovydaitis savo suakutvinį „atvirą laišką“ Dambrauskui adresavo kaip „Ateities“ pirmajam redaktoriui²⁹². Pats Dambrauskas taip pat ne kartą prisėmė šį titulą: „Man ir teko garbė būti pirmuoju atsakomuoju Ateities redaktorium“²⁹³.

Rašydamasis „Ateities“ redaktorium, A. Dambrauskas formaliai ir faktiškai buvo atsakingasis redaktorius. Atsakingojo redaktoriaus pareigos dažnai tėra nominalios. Šiuo atveju taip nebuvo. Greičiau būtų galima sakyti, kad pirmasis atsakingasis „Ateities“ redaktorius ėjo ir vyriausiojo redaktoriaus pareigas. Jis būtent ne tik formaliai pasirašinėjo „Ateities“ redaktoriumi, bet ir skaitė visą laikraščio medžiagą, imdamas už ją atsakomybę.

Svarbu ne rasti A. Dambrauskui redaktorinį titulą, bet nustatyti, kokie buvo jo darbo santykiai su faktiniu redaktoriu-

mi Dovydaičiu. Turime paties Dambrasko tokį kuklų savo darbo „Ateityje“ apibūdinimą:

Pats jos („Ateities“ — J.G.) redagavimo darbas man buvo visai nesunkus, nes jauni mano bendradarbiai (Pr. Dovydaitis, a.a. V. Endziulaitis, K. Bizauskas, Putinas ir daugybė kitų) paskirtu laiku pristatydavo man užtektinai prirengtų rankraščių; man belikdavo tik peržiūrėti, be nėra juose kokių klaidų prieš ortodoksiją ir išvesti korektūrą. Kiek prisimenu, tų klaidų beveik nepasitaikydavo. Darbas ėjo sklandžiai: jauni „Ateities“ rašytojai krutėjo, kaip bitės: vieni gamindavo rimtesnių įvedamųjų straipsnių, kiti — poezijos ir beletristikos, treči siųsdavo korespondencijų apie ateitininkų veikimą įvairiose vidurinėse ir aukštosiose mokyklose, ketvirti rašinėjo naujų knygų recenzijas. Todėl man pačiam beveik nieko netekdavo pridėti²⁹⁴.

Tai per kuklus savo darbo „Ateityje“ įvertinimas. Tiesa, kad pačiam A. Dambraskui medžiagos „beveik nieko netekdavo pridėti“. „Ateityje“ jis nedaug rašė: įžanginis straipsnis pirmajame numery, pora eilėraščių pirmuose dviejuose numeruose, gal būt, viena antra recenzija — tai, berods, ir visas jo plunksnos įnašas. Tačiau redaktoriaus darbo jis turėjo ne taip jau mažai: faktinis redaktorius studijavo Maskvoje, o laikraštis buvo spausdinamas Kaune. Tokiomis sąlygomis bendradarbių dalis savo medžiagą „Ateičiai“ siuntė Dambrasko adresu. Grožinę kūrybą, atrodo, jis pats ir atrinkdavo, nes daugelis redakcijos atsakymų jauniems bendradarbiams greičiausiai priklausė jo „druskiškai“ plunksnai. (Kai kelis tokius atsakymus pasiskaičiau M. Vaitkui, jis neabejojamai juose atpažino A. Jakštą.) Iš Maskvos prisiunčiamą medžiagą taip pat jis turėjo atrinkti atitinkamam numeriui, jo paties žodžiais, „sutvarkyti ir duoti spaudai“¹⁹².

Tas „spaudai davimas“ buvo sunkus darbas. Skaitydamas gautąją medžiagą, A. Dambraskas turėjo ją ir kalbiškai lyginti („pataisydavau kalbos klaidas“). Nei Dovydaitis, nei kiti bendradarbiai nebuvo įgudę lietuviškai rašyti; be to, ir rašomoji mūsų kalba tuomet buvo dar labai nenusistovėjusi. Pats Dovydaitis rašė, kad jo pirmojo straipsnio „Draugijai“ kalbos taisymas Dambraskui „buvo atėmęs keletą dienų“²⁹². Be abejo, Dambraskui atimdavo daug laiko ir vėlesnių Dovydaičio bei jo bendradarbių straipsnių kalbinis lyginimas. Paties Dambrasko žodžiais: „Man reikėjo, anot Dovydaičio, 'svetimus batus' valyti — rankraščius taisyti. Paprastai pradedančiųjų rašyti

stilius neaiškus, nemoka suformuluoti mintis, todėl reikėdavo daug taisyti“¹⁹².

Tai visa buvo tikras redaktoriaus darbas. Kas imasi paneigti A. Dambruską kaip „Ateities“ redaktorių, teliudija, kad nieko neišmano apie redakcinį darbą.

Kaip „Ateities“ atsakingasis redaktorius, A. Dambruskas ėmėsi atsakomybės ir prieš Bažnyčios hierarchiją, ir prieš rusų valdžią. Nors „ypač reikėjo saugoti nuo ortodoksinių klaidų“, nebuvo nesusipratimų su Bažnyčios hierarchija. Tačiau rusų valdžia pridarė Dambruskui daug nemalonumų: „kiek sugadinau kraujo, kiek sugaišinau brangaus laiko“²⁹⁴. Įskustas už vieną liaudies dainą folkloriniame „Ateities“ priede (1912, Nr. 6-7), Dambruskas buvo Kauno gubernatoriaus nubaustas 300 rublių bauda Sumokėjęs šią baudą, ieškojo teisybės aukščiau — skundėsi vidaus reikalų ministrui. Gubernatorius aiškino tokią didelę bausmę uždėjęs ir dėl to, kad Dambruskui yra iškėlęs apskrities teisme bylą dėl neteisėto „Ateities“ leidimo „Draugijos“ priedu. Vis dėlto vidaus reikalų ministras pripažino, kad Dambruskas buvo neteisingai nubaustas, ir įsakė grąžinti jo sumokėtą pabaudą. Po tokio akibrokšto gubernatorius surado pretekstą naujai bylai: susekė, kad viename Kauno knygyne „Ateitis“ atskirai pardavinėjama, nors buvo žymima „Draugijos“ nemokamu priedu. Pasisekė ir šią bylą laimėti, bet ji taip pat ne tik kraujo sugadino ir laiko sugaišino, bet ir kaštavo pinigų²⁹⁵.

Taigi, aišku, Dambruskas ne tik formaliai buvo „Ateities“ atsakingasis redaktorius, bet ir faktiškai dirbo nemaža redakcinio darbo. Besikuriančią ateitininkiją jis aplamai tėviškai globojo: jo ar Dogelio bute buvo renkamosi susirinkimams. O kai „Viltis“ pradėjo polemiką prieš ateitininkus, stojo jų ginti²⁹⁶. Todėl Dovydaitis savo „atvirame laiške“ A. Dambruskui - Jakštui ir rašė: „Taigi, tada kūrėsi ateitininkija, kurią Tu rūpestingai globei po savo sparnu ir ją šildei“²⁹².

3. Dovydaičio talkininkai „Ateityje“

Faktinasis „Ateities“ redaktorius buvo Dovydaitis. Kaip Kaune jam talkino kun. A. Dambruskas, taip Maskvoj — „redakcinis komitetas“. Imame šį komitetą į kabutes pabrėžti jo kuklumui. Pagal Dovydaičio suteiktą informaciją Lietuviškajai Enciklopedijai (I, 1396) šį komitetą iš pradžių sudarė tik

pats Dovydaitis ir E. Draugelis, „o antrais metais ir V. Endziulaitis“.

Kuo talkino E. Draugelis? Į šį klausimą jis pats atsakė: „Mokslo skyrių ir polemiką religiniais klausimais redagavo draugas Pranas; aš gi — beletristikos ir ateitininkų kuopų kroniką“⁹⁰. Šis medicinos studentas ir pats tuomet bandė savo beletristines pajėgas. Tad gausiai dėjo „Ateitin“ ir savo paties beletristinių bandymų. Jo buvo nemaža ir smulkesnių straipsniukų, prisunktų sentimentalaus entuziazmo. Be to, pagal Dovydaičio pasiūlytą vienos vokiečių knygelių serijos viršelių piešinį jis nupiešė ir vinjetę „Ateities“ viršeliui. Vinjetė vaizdavo susipynusias erškėtrožes su raudonais žiedais viršuje. A. Dambrauskas rašė Dovydaičiui, kad tokį viršelį kažkas Kaune komentavo, jog „Ateitis“ badysianti. „Mūsų, maskviečių, mintimi, tas piešinys turėjo rodyt ne 'Ateities' 'badymą', bet simbolizuot erškėčiuotą naujo moksleivių laikraščio kelią į dar tuomet ne visai aiškią ateitį“²⁸⁶. Po metų vinjetė buvo pakeista: palikus erškėtrožes, tik jose iškėlus nebe spyglius, o lapus ir žiedus, vinjetės centran buvo iškeltas naujas motyvas — tekančios saulės spinduliai. Nuo 1914 metų „Ateitis“ ėjo dail. V. Jomanto viršeliu, papuoštu tulpių rašto ornamentais.

Pajėgaus redakcijos bendradarbio Dovydaitis sulaukė, kai 1912 metais atvyko Maskvon studijuoti Vytautas Endziulaitis (1893- 1918). Jis lygiavosi į Dovydaitį ir savo intelektualiniu pajėgumu, ir plačiu pasaulėžiūriniu interesu. Nors jis taip pat studijavo vieną gamtos mokslų — chemiją, bet dėl to neniekinio filosofijos (priešingai medikui E. Draugeliui, kuris atvirai apie save rašė: „Prisipažinsiu, iš viso nemėgau filosofijos, kaip nenusistovėjęsio, migloto ir pagalios 'nepraktiško' mokslo“⁹⁰). V. Endziulaitis nesitenkino tik chemija, bet žengė ir į gamtos filosofiją, o vėliau gilinosi į istorinius krikščionybės pagrindus. Pradėjęs „Ateityje“ rašyti nuo pirmųjų jos metų, dar būdamas gimnazijoje, jis praturtino šį laikraštį ne vienu rimtu ir aktualių straipsniu ir pagaliau, atrodo, buvo tapęs Dovydaičio įpėdiniu. Pasirašinėjo įvairiais slapyvardžiais, tik „Vytautu“ pasirašė net savo mokslinį straipsnį „Gyvybės atsiradimas“ (1913, Nr. 10 ir 11). Jam pasiūlius (1911, Nr. 3), buvo įvestas klausimų ir atsakymų skyrius. Vėliau pats atsakė kai kuriuos skaitytojų pateiktus klausimus. Polemikoje su „Aušrine“ jo straipsniai pasižymėjo džentelmenišku tolerantiškumu.

1913 m. į „Ateities“ redakciją įėjo ir K. Bizauskas, anksčiau pustrėčių metų tvarkęs šio laikraščio administracinius reikalus. Nuo pat pirmojo numerio (B. Kasaičio ir kt. slapyvardžiais) jis teikė įvairios lengvesnio turinio medžiagos: straipsniukų, beletristinių bandymų, vertimų, recenzijų. O prasidėjusio I pasaulinio karo metų pirmajame „Ateities“ numeryje K. Bizausko straipsnis „Šiuo metu“ buvo pagrindinis kaip pasisakas dėl naujos padėties. Ragino tas straipsnis ateitininkus kartu su visa tauta nešti „skaudųjį jungą“, bet nenusiminti (nebūti „įvairiausių karo ūpų vergais“) ir kiek galint toliau varyti „pradėtąją vagą“, spiečiantis apie „Ateitį“ kaip „vienatinį mūsų ryši šiais skaudžiais laikais“²⁹⁷.

Be šių trijų redakcijos narių, atėjo Dovydaičiui talkon ir kiti raštui paslankesni ateitininkai. Pirmieji su savo pagalba atskubėjo liuveniečiai (tai ir rodo, kad su jais buvo palaikomas ryšys, rengiantis „Ateities“ leidimui): Pr. Kuraitis, M. Reinys ir A. Maliauskis. Pastarasis antrajam numeriui parengė straipsnį apie atmintį. Trečiajame numery buvo net du Kuraičio (slapyvardžiu „yz“) straipsniai apie dorinę kultūrą ir visuomeniniam darbui rengimąsi. Tame pačiame numery M. Reinys pradėjo savo uolų „Ateity“ bendradarbiavimą straipsniu apie pasaulėžiūros susidarymo kelią. Daug pagelbėjo ir Fribourgo studentai, skirdami „Ateičiai“ savo referatus, skaitytus „Rūtos“ draugijoje. Iš fribourgiečių „Ateities“ talkininkų minėtini V. Zajančkauskas (lietuvių literatūros vadovėlio autorius), A. Dailidė - Jaunutis (vėliau Vilkaviškio kunigų seminarijos ilgametis vicerektorius), A. Neverauskas - Lietuvaitis (šios seminarijos profesorius), V. Borisevičius -Pažvirgždis (vėlesnysis vyskupas). Talkino Petrapilio dvasinės akademijos kunigai, Kauno kunigų seminarijos klierikai ir kt.

Kai kurie išsamesni straipsniai verti atskirai iškelti, nes iš jų matyti, kas tuomet buvo aktualu. Filosofui R. Bytautui „Aušrinėj“ straipsniu „Ar-gi?“ kvestionavus kai kuriuos Dovydaičio teiginius, „Ateityje“ apie 45 puslapių straipsniu „Nejau-gi?“, 1911 - 1912 m. ėjusių per 7 numerius, jam atsakė kun. dr. V. Zajančkauskas, pateikdamas įvairiopo materializmo apžvalgą ir kritiką. (Beje, nors Dovydaitis seniai atskleidė autorių, pasirašiusį kriptonomais „V. Z.“, kai kas šį straipsnį neteisingai priskiria pačiam Dovydaičiui²⁹⁸). Rytietinio misticismo per-smelktą Vydūno teosofiją kritiškai vertino Bl. Česnys (1911, Nr.

10 ir 11-12). Pr. Penkauskas supažindino su prancūzų katalikų demokratiniu sąjūdžiu „Sillon“ (1911, Nr. 4 ir 6-7). Bažnyčios istorijos klausimais porą ilgesnių straipsnių pateikė P. Malakauskis (1912, Nr. 2; 1913, Nr. 5-6). A. Neverauskas kėlė auklėjime autoriteto ir laisvės klausimą (1911, Nr. 11-12). A. Dailidė rūpinosi prasidedančiu Lietuvos moksleivijos moraliniu nuosmikiu (1911, Nr. 5) ir tikėjimo priešininkais (1912, Nr. 9).

Iš pasauliečių „Ateityje“ spaudos darbą pradėjo St. Šalkauskis trim vertimais (du E. Heilo ir vienas VI. Solovjovo) ir viena recenzija. Vienas tų vertimų buvo gautas pirmųjų metų antram, O recenzija — trečiam numerii, taigi — pačioje pradžioje. Visą laiką bendradarbiavo P. Radzevičius. Kalbos ir literatūros klausimus kėlė P. Gerulis, plačiau žinomas P. Krago slapyvardžiu. Nuo 1912 m. uoliai bendradarbiavo L. Bistras.

Sutelkęs pakankamai bendradarbių, redaktorius Dovydaitis nestokojo medžiagos. Todėl, galima sakyti, ne taip jau lengva buvo „Ateitin“ patekti. Vaizdžiai tai iliustruoja Gabr. Taučiaus (M. Krupavičiaus) atvejis. Iš redakcijos atsakymų matyti, kad 1912 m. jis buvo prisiuntęs kone dešimtį straipsnių, bet iš jų buvo įdėtas tik trumputis (puslapio su viršum) straipsniukas „Žinija ir tikyba“ (1912, Nr. 10), austrų gydytojo prof.

E. Neusserio nekrologas. Dėkodama „už darbštumą“, redakcija žadėjo įdėti „kiek atsiras vietos“, o likusius rašinius sunaudoti „kitam irgi labai reikalingam dalykui“ (1912, Nr. 11-12). „Vietos“ ir vėliau neatsiradus, minėtasis puslapis straipsniukas ir liko vienintelis autoriaus įnašas prieškarinėn „Aeitin“. O koks buvo tas „kitas irgi labai reikalingas dalykas“, patiriame iš paties Krupavičiaus. Būtent, jo „straipsniai - studijos“ „kuriais „užvertė“ redakciją ir sudarė Dovydaičiui „nemaža vargo“, buvo siuntinėjami ateitininkų kuopelėms kaip paskaitos. Be to, dalis straipsnių buvo pasiūsti Amerikon ir išspausdinti „Pažangoje“²⁹⁹. Iš tikrųjų, redakcijos atsakymuose ne kartą buvo tiesiog pasakoma, kad toks ir toks straipsnis persiunčiamas tokiam ir tokiam laikraščiui.

4. Redaktoriaus Dovydaičio įnašas „Ateityje 1911-13 m.

Pats uoliausias „Ateities“ bendradarbis pirmaisiais trimis metais buvo redaktorius Dovydaitis. Tais metais (1911-13), apvaliai imant, savo straipsniais jis užpildė kone penktą dalį

viso žurnalo — per metus apytikriai prirašė per 100 puslapių. Jeigu pavyko atpažinti visa, kas jo rašyta (daugiausia vartoją įvairias slapyraides³⁰⁰), tai pirmaisiais metais (1911) jam priklausė 94 psl., antraisiais (1912) — 117, trečiaisiais (1913) — 112.

Visą savo intelektualinį pajėgumą Dovydaitis atskleidė jau savo pirmame straipsny „Trys pamatiniai klausimai“ (32 puslapių numery užėmusiame 21 puslapy). Tą straipsnį jau anksčiau esame apibūdinę. Šioj vietoj reikia tik dar vieną dalyką paliesti. Kadangi tas straipsnis pasirašytas slapyvardžiu „Ateitininkai“, tai vis dar be jokio pagrindo keliama abejonių dėl jo autorystės. Buvo bandoma šį straipsnį priskirti net K. Bizauskui³⁰¹, kuris tuomet tebuvo šeštos klasės gimnazistas ir kurio rašinėliai „Ateityje“ nė iš tolo nepanašūs į „Trijų pamatinių klausimų“ straipsnį. Buvo kuriama ir kolektyvinės autorystės teorija: tuos tris klausimus „nustatė visa Rūta, o Dovydis tik įvilko juos į reikiamą rūbą“. Šis spėjimas remiasi visiškai klaidinga prielaida, kad jau 1910 m. Maskvoje „Rūta“ pradėjusi savo veiklą „su 11 studentų“³⁰². Iš tikrųjų, žinome, būsimos „Rūtos“ užuomazgą tuomet sudarė tik Dovydaičio ir E. Draugelio „dvejetas“. Draugelis, anksčiau citotu prisipažinimu, „iš viso nemėgo“ filosofijos, tad negalėjo būti nė ano straipsnio, slepiančio daug filosofinio mąstymo, bendraautoris. Draugelio rašiniai buvo panašūs į Bizausko, bet ne į Dovydaičio straipsnius. Svarbiausia, visiškai nėra reikalo spekuliuoti prielaidomis, kai turime visiškai aiškų paties Dovydaičio jau cituotą liudijimą, kad jis ne „peržiūrėjo ir papildė“ ir ne „tik įvilko į reikiamą rūbą“, bet pats tą straipsnį parašė ir tuojau pat rytą, atseit, su niekuo nesitaręs, skubiai išsiuntė Dambrauskui²⁰¹.

Tad nėra jokio pagrindo abejonei. „Trijų pamatinių klausimų“ straipsnio autorius yra Dovydaitis ir būtent tik jis vienas. Nebūtų buvę be reikalo ieškota kito autoriaus ar kurta kolektyvinės autorystės teorija, jei būtų buvę žvilgtelėta bent į Lietuviškojo Enciklopedijoje Dovydaičio straipsnį apie ateitininkus. Ten straipsnio bibliografijoje „Trijų pamatinių klausimų“ straipsnio autoriumi tiesiog nurodytas Pr. Dovydaitis, o skliausteliuose pažymima, kad buvo pasirašyta slapyvardžiu „Ateitininkai“ (I, 1934). Grįždamas į „Ateitį“ vyr. redaktoriumi 1933 m., Dovydaitis taip pat įsakmiai tą straipsnį prisiminė kaip savo („mano“) straipsnį (Ateitis, 1933, Nr. 8, ip. 380). Kam nepakanka paties Dovydaičio pakartotinių liudijimų (atseit, kam gali kilti abejonė, ar Dovydaitis nenorėjo pasisavinti kolektyvinio straipsnio), tam galime pridurti, kad ir prel. A. Dambrauskas yra aiškiai kalbamojo straipsnio autoriumi nurodęs Dovydaičį (Ateitis, 1931, Nr. 3-4, p. 135).

„Trijų pamatinių klausimų“ straipsnyje išdėstęs naujojo sąjūdžio misiją grąžinti Kristui nuo jo nutolusį modernųjį žmogų, tolimesniuose straipsniuose Dovydaitis sistemingai „trupino“ moderniuosius stabus (kultūrą, laisvę, mokslą etc.), prieš kuriuos „susikuprinęs“ ant kelių puola žmogus be Dievo. Aštriose analizėse Dovydaitis sklaidė mitus apie krikščioniškosios tiesos priešišumą kultūrinei pažangai, laisvei ar mokslui, ir rodė, kad šių vertybių sustabinimas faktiškai veda tik į jų nuvertinimą: kultūra be Dievo virsta tikra barbarija, „nors ji apšviečiama ne prastais žibintais, bet elektra“.

Antrame „Ateities“ numery 10 puslapių straipsniu „Kultūros problema“ Dovydaitis konkrečiau konfrontavo krikščioniškąją kultūros sampratą su ateistiška ir atsakė į klausimą, kodėl ateitininkai meta pirštinę „apšviestai elektra barbarijai“. Toliau per keturis numerius ėjo 23 puslapių straipsnis „Sąžinė ir laisvė“, kuris prieš normų nesaistomą „sąžinės laisvę“ ryškino sąžinės balso antgamtinį pagrindą ir dorinę prasmę: „geras laisvės suvartojimas yra gero darymas, blogas — blogo“. Straipsny „Indiferentizmas“ (1911, Nr. 10 ir 11-12) Dovydaitis modernųjį indiferentizmą lygino su Piloto laikysena ir griežtai jį pasmerkė: kadangi absoliutaus indiferentizmo išvis negali būti, nes reikia rinktis tiesą ar klaidą, tai tariamasis indiferentizmas tėra „paslėpta tiesos neapykanta“.

1912 metais Dovydaitis „Ateity“ spausdino savo ilgiausią (67 puslapių) straipsnį „Žinojimas ir tikėjimas“ (Nr. 1, 2, 8, 9, 10 ir 11 -12, tad ėjo ištisus metus, bet su pertrauka, tur būt, dėl baigiamųjų egzaminų). Ši filosofinė studijėlė visų pirma buvo skirta klausimui, ar tikėjimas yra jausmo dalykas ar proto aktas. Kritikuodamas „jausmininkus“, norinčius tikėjimą laikyti tik subjektyviu jausminiu reikalu, Dovydaitis nurodė į protinius tikėjimo pagrindus: kad būtų galima tikėti, reikia racionalaus pamato, kodėl tikėtina.

1913 metų „Ateity“ svarbiausias Dovydaičio straipsnis buvo „Tikėjimas į Dievą ir gamtomokslis“ (Nr. 2, 4 ir 5 - 7, iš viso 20 puslapių), kuriame buvo atsakoma į „Aušrinės“ porinimą, kad „dabarties žmogaus sąmonėj Dievo vieton vis daugiau ir daugiau stoja mokslas“, nes kryžius, žvakes, maldas pakeičia perkūnsargiai, mikroskopai, chirurgo peilis. Į tokį porinimą Dovydaitis atsakė, skirdamas mokslinę patirtimi išsprendžiamus klausimus ir tokius klausimus, kurių mokslas visiškai nepajėgia

spręsti ir tad nė nesprendžia. Kaip pačiam išradėjui B. Franklinui perkūnsargis nepakeitė Dievo, taip ir miršančiam L. Pasteurui mikroskopas nepakeitė kryžiaus.

Savo ideologiniuose straipsniuose Dovydaitis ypač kėlė dvi pagrindines mintis: tiesos objektyvumą ir jos nepriklausomumą nuo madų.

Ne žmogus kuria tiesą, o pats yra sukurtas tiesai, kurią gali objektyviai pažinti. Tuščia „tiesos ieškoti“ (kaip akcentavo aušriniečiai), jeigu nepripažįstama, kad „tiesos apskritai esama ir kad žmogus gali tą tiesą rasti ir tikrai ją pažinti“. Tik šiuo pagrindu „tampa suprantamos tiesos ieškojimo pastangos ir išteisinama visa kova dėl tiesos“. Be tokio pagrindo „ieškot gi to, ko nežinia ar apskritai pasaulyje esama, yra daugiau negu bergždžias darbas“. Objektyvios tiesos pažinimą neigiantis subjektyvizmas yra ne kas kita, kaip „pridengtas skepticizmas“⁰³⁰³. Tokio subjektyvizmo, besidangstančio tiesos ieškojimu, bet savyje slepiančio „geismą nuo jos išsiliuosuoti“, kritikai buvo iš esmės skirta ir minėtoji studija „Žinojimas ir tikėjimas“.

Neabejodamas objektyvios tiesos pažinimu, Dovydaitis visai nesibaimino išpažinti „antimodernizmą“: tiesa yra iš esmės nekintama ir dėl to nepriklausoma nuo laiko madų. Prieš modernumo kultą jis kritiškai kėlė: ne viskas nauja, kas modernu (pvz., moderniu besiskelbiantis materializmas buvo jau graikuose iškilęs), ir ne viskas teisinga, kas nauja. Kristaus tiesa besiremiančiai „Bažnyčiai visai nėra reikalo modernizuotis“, nes jos tikslas „ne mokslą platinti, o užlaikyti, saugojant nuo iškraipymo ir darkymo, Dievo apreikštąsias tiesas“. Gamtinę tikrovę tyrinėjančių mokslų pažanga, vienoms teorijoms keičiant kitas, neličia Bažnyčios mokymo“³⁰⁴.

Per pirmuosius trejus metus Dovydaičio ideologiniai straipsniai „Ateityje“ sudarė 170 puslapius. Beveik tiek pat sudarė kita medžiaga: atsakymai į klausimus, knygų recenzijos, poleminės replikos.

Ne visus skaitytojų klausimus atsakinėjo pats redaktorius Dovydaitis. Bet jo atsakymai būdavo ilgiausi — išvirsdavo į tikrus straipsnius. Pvz., jėzuitams daromą priekaištą dėl tariamai jų skelbto „tikslas išteisina priemonės“ principo nagrinėjo per tris numerius (1911, Nr. 3, 4 ir 6 - 7, iš viso 19 puslapių!). Taip pat jis pasisakė ir dėl Bažnyčios pasmerktu tuometinio modernizmo sąjūdžio (1913, Nr. 1), dėl Tertulijonui priskiriamo

posakio: *credo quia absurdum* — „tikiu, nes tai nesąmonė“ (1912, Nr. 8).

Knygų recenzijos buvo dedamos „Ateityje“ nuo pat pirmojo numerio. Pats Dovydaitis jų ėmėsi antraisiais ir ypač trečiaisiais metais: 1912 m. jo recenzijų buvo 16 puslapių, 1913 m. — 44, tad iš viso 60 puslapių. Su trimis lietuviškų leidinių išimtimis recenzavo vokiečių knygas, daugiausia teologinio, filosofinio ar apskritai pasaulėžiūrinio pobūdžio. Iš viso aptarė 35 vokiškus leidinius. Šis recenzuotų knygų skaičius konkrečiai parodo, koks uolus skaitytojas buvo Dovydaitis. Taip pat iš šių recenzijų matyti, kas daugiausia jį tuomet domino ir iš kur sėmė medžiagą savo paties raštams. Iš lietuviškų knygų plačiai ir kritiškai vertino dr. J. Basanavičiaus „Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra“ (1913, Nr. 8, 9 ir 11, iš viso 19 puslapių). Toje recenzijoje jis ginčija daugelį autoriaus teiginių, liečiančių Vakarų kultūros ir krikščionijos santykius.

Pagaliau Dovydaičiui reikėjo imtis ir poleminių gynimosi. Pasirodžius „Ateičiai“, „Aušrinė“, anksčiau bandžiusi neutraliai laikytis, užėmė aiškiai laisvamaninę poziciją. Ideologinė priešybė tapo atvira: „Ateitis“ skelbė religijos ir mokslo darną, o „Aušrinei“ tai atrodė kėsanimusi „atsukti visą istorijos ratą, numarinti žmonijos augančią sąmonę“. Dovydaičiui mokslas ir tikėjimas buvo du sūnūs „to paties Dievo, kuris parašė Gamtos ir Apreiškimo knygas“. Priešingai, „Aušrinės“ ideologas P. Klimas, pasirašinėjęs Vabalėlio slapyvardžiu, reiškė nuomonę, kad, „pozityviam mokslui vis augant, religijų universale metafizika, nuolat po truputį išstumiamama, traukiasi iš kelio“. Tokią savo pažiūrą „Aušrinė“ itin vaizdžiai išreiškė, padalydama Lietuvą į „šventąją ir šviesiąją Lietuvą“ (Nr. 24).

Tokia priešybė savaime kūrė poleminę nuotaiką. Dovydaitis savo straipsniams rinkosi klausimus, kuriais rėmėsi to meto laisvamaninė mūsų šviesuomenė. Bet apskritai tuos klausimus jis svarstė dalykiškai, grįsdamas krikščioniškąsias ir griaudamas priešingas pažiūras. Toks pat dalykiškas buvo ir filosofo R. Bytauto „Aušrinės“ straipsnis, oponavęs ankstesniam Dovydaičio straipsniui. Savo ruožtu ir Dovydaitis kai kuriuose savo straipsniuose atsiliepė į R. Bytauto kritiką.

Bet kito pobūdžio polemika užvirė, kai aušriniečių ideologas P. Klimas pradėjo tiesioginį ateitininkų puolimą. Jausdamiesi „nepaliaujančiais tiesos ieškotojais“, drąsiai ieškančiais „gyvo

gyvenimo tiesos“, P. Klimo lūpomis aušriniečiai apšaukė ateitininkus žmonėmis, kuriems „galvojimas yra nepaprasta sunkenybė“ ir kuriems todėl reikia priminti, jog baisu ne tai, iš kur žmogus kilęs, bet „baisiau — visam gyvenimui pasilikti beždžione“. Ateitininkų pasaulėžiūrą kiekvienas, „dar paršelius ganydamas, tur būt, su tokiu pat aiškumu ir paprastumu išpažinojo“. Vėliau pasipylė ir tokios ateitininkų charakteristikos, kaip „mistikai — stipendiatai“, „klebonijos sibiritai“, „sistematškai perpilni pilvai“ etc.

Dovydaitis nesileido į tokį pat išradinę aušriniečių charakterizavimą. Kai vienas jo bendradarbių prikišo „Aušrinei“ veidmainystę, redakcinė išnašoj jis įspėjo: „Nenurodyta nei kur, nei ką bloga daro 'Aušrinė'. Kiekvieną pasakymą reikia paremti pozityviais priparodymais bei faktais“³⁰⁵. Tačiau visiškai nereaguoti į „Aušrinės“ puolimus buvo neįmanoma. Tik Dovydaitis reagavo kitu būdu: ne stengdamasis atsikirsti panašiomis charakteristikomis, bet informuodamas, kaip „Aušrinė“ traktuoja ateitininkus, ir keldamas viso tokio niekinamojo plūdimosi beprasmiškumą. Todėl, pvz., ir į Vt. St(eponaičio) porinimą, jog „Ateitis“ atsiradusi iš mokslo baimės, nes jai geriausias esąs aklas tikėjimas, o dora tai „nežinojimas“, Dovydaitis trumpai drūtai atsakė: „pats per ištisą savo straipsnį *tvirtina* ir *tvirtina*, o vienok *nieko nepriparodo*“³⁰⁶.

Daugiausia galynėtis Dovydaičiui teko su P. Klimu - Vabalėliu. Kiek pastarasis ateitininkus puolė su egzaltuotu, bet miglotu patosu, tiek Dovydaitis polemizavo su šalta logika, nors ir ne be ironijos savo priešininko išdidžiai laikysenai. Pats apšaukęs ateitininkus „apsidraudimo nuo galvojimo draugija“ ir juos visaip pašiepęs, P. Klimas kaltino „Ateitį“ kitų koneveikimu — „cinizmu su tulžim“. Turėjo dėl to Dovydaitis savo oponentui priminti: *medice, cura te ipsum* (gydytojau, pats save išgydyk). Tačiau tuojau pat jis pridūrė: „Bet mums ne keiksmas ir ne retorika rūpi, tik kaip 'Ateityje', taip ir Vab. pažudintos problemos, ir užtatai prie dalyko“.

Dalykišką Dovydaičio nusiteikimą vaizdžiai iliustruoja tokia jo reakcija į minėtą „Ateities“ apkaltinimą kitų koneveikimu. „Ištyrimui, ar tai, ką čion Vabalėlis pasakė apie 'At.' ir jos šalininkus, yra tiesa ar ne“, Dovydaitis visiems savo žurnalo bendradarbiams patarė būtinai perskaityti Vabalėlio straipsnį ir palyginti su tuo, ką jie patys buvo rašę. Vėlesnė polemika

koj Vabalėliui apkaltinus „Ateitį“ visai nesirūpinant „svetimų minčių formulavimo tikslumu ir teisingumu“, „išvengimui visų pretenzijų“, jog Vabalėlio mintys iškraipomos, Dovydaitis redakcijos vardu pareiškė: „Sutinkame talpinti nė vienos raidės neiškreipdami ne tik Vabalėlio rašinius, bet ir kitų turinčių 'Ateičiai' užmetimus, jei tik tuose rašiniuose bus vengiami visoki koliojimai ir šiurkštumai“.

Ir tai buvo rimtai pareikšta: Dovydaičiui rūpėjo ne polemikos pasikapojimas, o minčių kovoj tiesos atskleidimas. Tokiu žvilgiu jis vertino „Ateities“ „padėtą pamatą idėjinei mūsų moksleivijos diferenciacijai“. Kur „Aušrinė“ matė vienybės ardymą, Dovydaičiui buvo tiesos klausimas. Pradedant „Ateičiai“ antruosius metus, redakcijos žodyje jis rašė:

Ačiū „Ateičiai“ mūsų moksleiviai susilaukė organo, kuriame gali jau ne tik vieną, bet ir kitą tiesos pusę pamatyti ir tuo būdu išsidirbti nuomonę apie pilną tiesą kiekviename svarbesniame mokslo, tikėjimo bei gyvenimo klausime... Dabar nebebus jokių *qui pro quo*. Kas yra katalikas, tas stengsis būti kataliku ir rūpinsis pažinti, dėl ko jis yra katalikas. Tiems „Ateitis“ padės, pozityviai aiškindama katalikiškos pasaulėžvalgos pamatus. Kas bevelys likti „laisvamaniu“ — turės irgi pasistengti suprasti, dėl ko jis „laisvąją mintį“ stato aukščiau negu Kristaus mokslą. Tokiems „Ateitis“ stengsis taipogi būti naudinga, polemikai išrodindama laisvamanybės dogmatų silpnumą³⁰⁷.

Dovydaitis ir tiesioginėj polemikoje, turėdamas atsakyti niekinamus ir užgaulius puolimus, stengėsi likti džentelmenas — remtis „protiškais bei faktiškais priparodymais“ ir vengti „asmeniškų užgauliojimų“. Tačiau ir be patetiškos retorikos jis buvo kietas polemistas savo tiesiu žodžiu. Dovydaitis savo priešininko tiesiog neironizuodavo, bet pati išpūstos retorikos šalta analizė sudarydavo ironiją. Pvz., Vabalėliui pasigyrus, jog aušriniečiai drąsiai ieško „gyvo gyvenimo tiesos“, Dovydaitis šį „gyvą gyvenimą“ rado neaiškų — lyg „sviestinį sviestą“: „ir tada visas 'gyvo gyvenimo tiesos ieškojimas' išeina lyg kaip kad 'sviestinio sviesto analizės darymas'“. Tam pačiam Vabalėliui išvadinus ateitininkus „mistikais - stipendiatais“, Pr. Dovydaitis klausė, ar aušriniečių mokslininkas „tik nebus pirmą kartą apreiškęs pasauliui ligšiol nežinomą tiesą, kad tarp stipendijos ir mistikos esama ryšių“. Į pasišaipymą iš „vokiškos išminties“ (Dovydaitis iš tikro daugiausia naudojo vokiškus šaltinius) buvo nurodyta, kad be tos „išminties“ Vabalėlis iš aštuonių pa-

vardžių nė vienos teisingai neparašė (vysk. Ketteler buvo paverstas Kuteler, Grandmaison — Grandmezon etc.). Pasijuokus Vabalėliui iš Dovydaičio „citatų ligos“, pastarasis atsakė, kad autorius daug moksliskiau būtų pasielgęs, jei būtų pacitavęs bent penktą ar dešimtą rankų šaltinius, iš kurių sėmė savo žinias. „Ir nors gerb. autorius sako, kad šaltinių nurodymas tai 'poniškas' dalykas, bet iš tikrųjų mokslo dalykuose negalima stovėti nei ant 'poniško', nei ant 'proletariško' pamato, o pirmutinė sąlyga tai uolus ir sąžiningas darbas su šaltiniais“³⁰⁸. Dovydaitis iš tikro nuo pačių pirmųjų savo straipsnių visada operuodavo citatomis ir tuo būdu visada nurodydavo šaltinius, kuriais remdavosi ar kuriuos kritikuodavo.

Be „Aušrinės“ ir kitos kairiosios spaudos, kaip anksčiau minėta, ateitininkus buvo užsipuolusi ir „Viltis“ J. Kubiliaus straipsniu. Dovydaitis jam atsakė savo vietoj aptartu straipsniu „Dėl ateitininkų veikimo“ (1913, Nr. 4).

Poleminės Dovydaičio replikos 1911-13 metų „Ateityje“ iš viso užėmė bent 43 puslapius: 1911 — 11, 1912 — 20, 1913 — 12.

Pilna pavarde Dovydaitis pasirašė tik dr. J. Basanavičiaus knygos recenziją ir atsakymą J. Kubiliui. Be to, inicialais (Pr. D.) pažymėjo savo studiją „Žinojimas ir tikėjimas“ ir kai kurias knygų recenzijas. Šiaip pasirašinėjo kriptonimais bei slapyvardžiais: A, A-as, A.Z., At-kas, M., Tiesomylis³⁰⁹.

5. Dovydaičio redaguotos „Ateities“ bruožai

Redaktorius Dovydaitis „Ateitį“ išugdė į gyvą žurnalą. Kai jis ir kiti intelektualiesnieji bendradarbiai svarstė įvairius pasaulėžiūrinius klausimus, tai daug kitų, ypač jaunesniųjų, bendradarbių kėlė aktualiuosius gyvenimo rūpesčius. Gausiuose trumpuose straipsniuose buvo reiškiamas savo pačių ir žadinamas kitų idealizmas. Daug domesio rodyta tautiniam reikalui: raginta gerai išmokti savo kalbą, rinkti tautosaką, susipažinti su Lietuvos istorija. Vieno straipsnio antrašte tiesiog buvo skelbiama: „Mokykimės dėl tėvynės“ (1911, Nr. 11-12). Rūpintis doriniu auklėjimusi, įspėjant prieš miestuose gresiantį ištvirkimo pavojų, skelbiant kovą alkoholiui ir tabakui, keliant asketikos reikalą. Skatintas visuomeninis veiklumas, ypač pabrėžiant pareigą atostogų metu rūpintis ir kaime likusiu jaunimu, nenu-tolti nuo sodiečių. Ne kartą kreiptas dėmesys į intelektualinį

lavinimasi, raginta kuo daugiau skaityti ir patarinėta, kaip reikia knygas skaityti. Pavyzdžiais jaunimui buvo teikiamos „didžiųjų vyrų“ biografijos.

Gausios korespondencijos iš gimnazijų bei kitų vidurinių mokyklų atspindėjo lietuviškosios moksleivijos padėtį. Aukštųjų ir specialiųjų mokyklų pasirinkimui buvo plačiai apie jas informuojama. Iš Rusijos bei užsienio universitetų, kur daugiau studijavo lietuvių, buvo ir korespondencijų. Supažindinti su užsienio studentų gyvenimu kviesti bendradarbiais ir tų kraštų studentai. Tuo būdu yra bendradarbiavę ir italas, ir vokiečiai, ir flamandas, ir kroatas, ir argentinietis. Buvo informuojama ir apie JAV lietuvių studentiją (daugiausia rašė klierikas P. Lapelis Vaidevučio slapyvardžiu).

Daug vietos buvo skiriama ir grožinei kūrybai — tiek poezijai, tiek beletristikai. Aplamai iš gausių „pašauktųjų“ tik vienas pasirodė tikrai „išrinktasis“. Tai V. Mykolaitis - Putinas, kuris pradėjo savo poeziją „Ateityje“ skelbti jau pirmaisiais metais. Jo talento dydis lyg ir atperka, kad iš visų kitų gausių tuometinės „Ateities“ poetų bent kukliai mūsų poezijon įėjo tik kun. K. Žitkus - V. Stonis. Tiesa, pirmuosius bandymus siuntė „Ateičiai“ ir F. Kirša, tačiau tuomet (1913 m.), berods, tik vienas jo eilėraštis buvo išspausdintas³¹⁰. O iš nemažiau gausių beletristų nė vienas savo vardo neįrašė mūsų literatūron, nors kitur mūsų gyvenime iš jų pasireiškė dr. E. Draugelis, K. Bizauskas, marijonas dr. K. Matulaitis, žurnalistai A. Dėdėlė ir M. Bagdonas. V. Mykolaitis - Putinas „gabių literatų“ vadino ir savo geriausią kunigų seminarijos draugą Juozą Avižienių, daug apsakymėlių anuomet „Ateityje“ spausdinusį Rugėno slapyvardžiu. Bet „skaudų smūgi“ jam sudavė A. Jakštas, išpeikdamas jo vaizdelius dėl jų pesimistinės nuotaikos, ir vėliau jis visai nustojo rašęs (V. Mykolaitis-Putinas, Raštai, VII, 388).

Šiaip ar taip, literatūriniu atžvilgiu „Aušrinė“ neabejojama, lenkė „Ateitį“, nes „Aušrinė“ savo kūrybą spausdino gausius literatinių talentų būrelis: A. Vienuolis, I. Šeinius, B. Sruoga, Ad. Lastas ir kt.

Nors ir stokodama literatūrinių talentų savo bendradarbiuose, „Ateities“ redakcija nebuvo visai nereikli: net ir Putino keletą eilėraščių atmetė. Bet nesamų talentų negalėjo nė redakcija „atkasti“. Reikėjo dėti iš to, kas buvo gaunama, o kitus „mokyti“ ar nuo „kūrybos“ atkalbinėti. Gausiuose redakcijos atsakymuose nuolat patarinėjama geriau išmokyti kal-

bą — pastudijuoti gramatiką bei sintaksę („kiekvieno rašytojo pirmoji priedermė yra žinoti savo kalbą“), susipažinti su poezijos technika („mintys ir troškimai gražūs, bet kad draugas eiliavimo taisyklių nežinai“), vengti „skysto sentimentalizmo“ etc. O pačiais beviltiškiausiais atvejais buvo ir taip atsakoma: „Ką dėl to, kad draugas negali nerašęs gyventi, tai patariame draugui pamąstyti, ar draugas neperdaug išsivaizdinai sau apie tąjį 'negaliu gyventi nerašęs'“ (1913, Nr. 10). Kitu panašiu atveju: „Galima ir eilių nerašyt ir likti 'neužmirštu'. Antra vertus, argi svarbu, kad mus žmonės užmirš? Krikščionio tikslu yra kas kita“ (1912, Nr. 11-12). Pagaliau trečiu atveju: „Klysti, manydamas tėvynei eilėmis galima patarnauti. Geriau nereik, kaip patarnautum draugas tėvynei, jei visuomet puikiai mokintumeis lekcijas, jei išmoktum gerai lietuviškai ir pildytum kitas savo tiesiogines priedermes“ (1914, Nr. 4). Kadangi ir iš gausiai gaunamų eilėraščių buvo sunku atrinkti geresnių, 1913 m. kažkokiu būdu buvo įdėtas trejetas B. Kaunio (B. Sruogos) eilėraščių. Pastarasis „Aušrinėj“ (Nr. 26) tuojau pat pareiškė protestą: „Turiu pranešti savo idėjos draugams, kad aš savo eilių 'Ateičiai' nesiunčiau ir prieš tą asmenį, kuris nusiuntė jas mano vardu, griežtai protestuoju“.

Be originalios kūrybos, buvo duodama straipsnių apie mūsų rašytojus (K. Donelaičių, A. Strazdą, P. Vaičaitį ir kt.). Specialiu numeriu pagerbta Maironio literatūrinio darbo 25 metų sukaktis. Tame numeryje tarp kitų Maironio kūrybą apibūdino Putinas (1913, Nr. 10).

Kaip „Ateitis“ buvo įvairi savo turiniu, taip skirtinga savo lygiu. Gausu buvo trumpų moksleivinių rašinėlių. Bet buvo ir ilgų straipsnių, tikusių kultūros žurnalui, bet neįkandamų eiliniam moksleiviui. Jau pirmais metais redakcija sulaukė priekaišto, kad „Ateitis“ skiriama daugiau studentams negu moksleiviams. Į tai buvo atsakyta, kad ji skiriama „moksleivijai apskritai“ ir todėl nori tarnauti „ir vieniems, ir kitiems“ (1911, Nr. 5). Tačiau nebuvo lengva abejus lygiai patenkinti. Pradedant ketvirtuosius metus, redakcijos žody buvo pabrėžta: „Ateitis“ ir toliau „eis, kaip ėjusi“, nes uždaviniai lieka tie patys. „Tik gal šiek tiek atmainų įvyks tuo žvilgsniu, kad stengsimės kuolabiausiai pritaikinti 'Ateitį' vidutinių mokyklų moksleivijai“ (1914, Nr. 1, p. 3). Tų pat metų gegužės-birželio numerį buvo iškloti A. Dz. pasiūlymai („jau kelių susipratusių draugų aprobuoti“), ką reikėtų iš „Ateities“ išmesti ir ką jai įvesti.

Ir būtent, A. Dz. pirmiausia kritikavo paties Dovydaičio dalykus. Per daug dedama tokių mokslišku straipsnių, kurie moksleiviams visiškai neprieinami. Pavyzdžiu nurodoma Dovy-

daičio studija „Žinojimas ir tikėjimas“. Ir iš tų, kurie buvo filosofijos šiek tiek ragavę, maža kas pajėgę ją „įveikti“, o didžiuma nė nebandę jos skaityti ar metę po pirmo puslapio. „Panašiais straipsniais vien retas gal naudojasi. Visus gi kitus laikraščio ėmėjus jie gerokai alsina ar stačiai net skriaudžia“, nes „užima laikraštį vietą“, kurią galėtų užpildyti lengvesnio turinio straipsniai. Redakcija iš dalies sutiko, kad „negalima... nepripažinti teisybės“, bet nurodė į „neišvengiamąją blogybę“: reikia „dvasišku penu“ lygiu būdu aprūpinti ir studentus, ir moksleivius. Toliau A. Dz. siūlė išmesti vokiškų ir prancūziškų knygų recenzijas, nes „ar skaitys kas tasias knygas“. Kadangi vokiškas knygas daugiausia recenzavo Dovydaitis, tai ir šis antrasis siūlymas buvo prieš jį nukreiptas. Tik trečiasis siūlymas redakcijos atsakymuose bendradarbiams „vengti sarkastiškų smailavimų“³¹¹, tur būt, daugiau lietė atsakingąjį negu faktinį redaktorių (ypač poetams, atrodo, atsakinėjo pats A. Dambrauskas - Jakštas).

Bet ar tuo metu (1914 m.) Dovydaitis dar tebebuvo „Ateities“ redaktorius? Pagal Lietuvių Enciklopediją (I, 343; V, 143) Dovydaitis „Ateitį“ redagavęs ligi 1915 m., kada ji sustojo, vokiečiams kraštą okupavus. Tai priima ir Z. Ivinskis: „Dovydaičiui iš Maskvos 1913 m. rudenį persikėlus į Vilnių, sąlygos ir tuo atžvilgiu pagerėjo dar labiau“⁸⁸. Vargu ar galima laikyti sąlygų pagerėjimu, kai reikėjo redaguoti dienraštį tik su vieno žmogaus pagalba. Lietuviškojoje Enciklopedijoje aiškiai nepasakoma, ligi kol Dovydaitis redagavo „Ateitį“. Jis pats taip pat niekur neužsimena, kaip ilgai savo rankose ją turėjo. Tačiau iš pačios „Ateities“ reikia spręsti, kad, perėmęs „Vilties“ redagavimą, Dovydaitis nebeturėjo laiko drauge faktiškai redaguoti ir „Ateitį“, jei formaliai ir būtų likęs redakciniame kolektyve. 1914 metų „Ateity“ nebėra Dovydaičio nė vieno straipsnio. Tų metų numeriuose matyti jau V. Endziulaičio ranka, o vėliau (prasidėjus karui) — K. Bizausko. Daromą prielaidą, kad Dovydaitis pasitraukė iš „Ateities“ redaktoriaus pareigų nuo 1913 m. pabaigos, paremia pačios „Ateities“ vienas proginis sakiny. Būtent, apžvelgiant „Aušrinės“ puolimą Dovydaičio kaip naujo „Vilties“ redaktoriaus, apie Dovydaitį kalbama kaip apie „buvusį Ateities’ redakcijos narį“³¹².

Per tuos trejus metus (1911-1913) Dovydaitis suredagavo „Ateities“ 1672 puslapius (1911 — 512, 1912 — 544, 1913 — 616).

Be to, nuo 1911 Nr. 6-7 „Ateities“ priedu ėjo tautosakinei medžiagai skirti „Mūsų tautinės tvėrybos žiedai“, kurių per tuos trejus metus buvo 200 puslapių (1911 — 48, 1912 — 88, 1913 — 64).

6. „Ateities“ bendradarbis 1917-33 m.

Prasidėjus I pasauliniam karui, „Ateities“ ėjimas sutriko.

1914 liepos - rugpiūčio numeris faktiškai išėjo tik 1915 metų pradžioj, nors buvo pradėtas rinkti dar prieš karo išsiveržimą. Kiti numeriai buvo prisivyti jungtiniu rugsėjo - gruodžio numeriu. 1914 metų „Ateities“ tomą besudarė 416 puslapių (ir minėto tautosakinio priedo 36 puslapiai). 1915 metais išėjęs 1-3 nr. buvo 92 puslapių. E. Turausko informacija, „Ateitis“ ir tuo metu „iki 1915.III.1 ėjo Maskvoje redaguojama“³¹³ (beje, tai drauge patvirtinimas, kad „Ateitį“ redagavo nebe Dovydaitis, nes šis nuo 1913 rudens dirbo jau Vilniuje). Kai pagaliau

1915 m. Lietuvą užėmė vokiečių kariuomenė, su kitais lietuvių spaudos leidiniais turėjo sustoti ir „Ateitis“. Bet prel. A. Dambrauskas lygiai po metų (nuo 1916 balandžio mėn.) vėl pradėjo rūpintis savo redaguotų žurnalų atsteigimu. „Draugijai“, kaip stambiam žurnalui, vokiečių karinė valdžia nedavė leidimo, bet „Ateičiai“ 1916.V.28 buvo gautas leidimas, pasirašytas paties generolo E. Ludendorffo. Po pertraukos (nuo 1915.IV ligi 1916. VI) „Ateitis“ vėl pradėjo eiti, leidžiama ir redaguojama A. Dambrausko, kuris dabar buvo nebe tik atsakingasis, bet ir faktinis redaktorius. Į pačių moksleivių ateitininkų organizacijos rankas „Ateities“ leidimą ir redagavimą jis perleido nuo 1919 vasario mėn.³¹⁴

Vokiečių okupacijos metų „Ateičiai“ buvo sunku likti ateitininkišku jaunimo žurnalu. Mažai Lietuvoj likus mokslus einančiojo jaunimo, mažai liko ir bendradarbių, daug rašė pats redaktorius, daug buvo dedama grožinės kūrybos ir vertimų (krinta į akis Urvelio slapyvardžiu pasirašinėjęs vertėjas). Dovydaitis tuometine „Ateitimi“ naudojosi pateikti „Lietuvos besikuriančiai mokyklai skirtų dalykų“ — vadovėlinės medžiagos. Būtent 1917 metų „Ateityje“ (nuo Nr. 6) jis pateikė po keturis istorijos ir gamtos mokslų (fizikos) straipsnius, kurie drauge apėmė apie 70 puslapių, kone penktadalį tų metų komplekto (384 psl.).

1918 m. Dovydaitis įsteigė pats pedagoginį žurnalą „Lietuvos Mokyklą“, o vėliau ir kitus savo žurnalus. Tad „Atei-

čiai“ jis begalėjo retkarčiais parašyti, ir tai daugiausia buvo trumpi straipsniukai. Vis dėlto nedaug tėra metų, kuriais jis nebūtų „Ateičiai“ parašęs bent vieno straipsniuko.

1919 m. (liepos numerį) trumpu nekrologu Dovydaitis atsisveikino su V. Endziulaičiu — „uoliausiu ir kilniausiu 'Ateities' idealų skelbėju ir įgyvendintoju“³¹⁵. 1920 m., laisvės kovose žuvus šauliui broliui Vincui, aprašė jo gyvenimą ir asmenį (1920, Nr. 6 - 7). 1924 kovo numerį, skirtame visų laisvės kovose žuvusių atminimui, Dovydaitis rašė įvedamąjį žodį „Į mūsų brangiuosius mirusius“, papildomai apie brolių, be to, jautriai išdėstė krikščioniškąjį mirties vertinimą straipsny „Mirties filosofija“.

Ateitininkiskais klausimais Dovydaitis „Ateityje“ 1921 m. paskelbė 1 straipsniuką, 1922 — 2, 1924 — 1. Juos anksčiau minėjome. Tuo metu Dovydaitis daugiau išspausdino ne ideologinio pobūdžio straipsnių, o biografinių apybraižų (įvairių sukakčių proga). 1921 m. (Nr. 12) paminėjo Napoleono mirties 100 metų sukaktį „Mintimis ant Napoleono kalno ties Kaunu“. 1922 m. aprašė prancūzų rašytoją E. Psichari (1883 - 1914), į katalikybę grįžusį E. Renano sūnaitį. 1923 m. pateikė net tris platesnes biografijas: Ekvadoro prezidento Garcia Moreno, jaunuomenės auklėtojo G. Bosco ir taip pat didelio pedagogo šv. Pranciškaus Saleziečio.

1925 m. ateitininkų kongreso specialiajame „Ateities“ numery duota Dovydaičio šiame kongrese skaityta paskaita, o Nr. 7-8 pokongresinis jo kreipimasis „15-os metų kongresas ir kas toliau“. 1926 m. tebuvo atsišaukimas Ateitininkų rūmų reikalui. 1927 m. išspausdintos Palangos konferencijoje jo pasakytosios kalbos.

Jau pasitraukęs iš oficialių pareigų ateitininkuose, Dovydaitis 1927 m. „Ateity“ paskelbė straipsnį apie vysk. W. E. Kettelerį, o 1928 m. supažindino su amerikiečių fiziko M. I. Pupino (1858 - 1935) mintimis apie gamtytos ir religijos santykius.

1929 m. tebuvo atpasakota jo paskaita apie žmonijos tikslus.

1930 m. Dovydaitis trumpai įvesdino į dviejų kitų bendradarbių atsiminimus apie jo brolių Vincą. 1931 ir 1932 m. „Ateity“ jo nebuvo nė vienos eilutės.

Imant visą šį 16 metų laikotarpį, 1917 - 32, Dovydaitis „Ateity“ užpildė 198 puslapius. Nors buvo ir „liesų“ metų, vis vien metų vidurkis sudaro 12 puslapių.

7. Vyriausias „Ateities“ redaktorius 1933 - 40 m.

1933 m. Dovydaitis vėl grįžo į „Ateitį“ redaktoriumi. Nuo tų metų rugpiūčio numerio, kuris buvo sukaktuvinis 250-tasis numeris, ligi pat sovietinės okupacijos Dovydaitis formaliai buvo „Ateities“ vyriausiasis bei atsakingasis redaktorius ir leidėjas. Po daugiau kaip dvidešimt metų Dovydaitis grįžo „į pirmutinę savo poziciją su tuo pačiu užsidegimu, entuziazmu ir jautena dvasia“ (St. Šalkauskis³¹⁶).

Faktiškai tuo metu „Ateitį“ redagavo studentai šatrijiečiai: vienerius metus (1933- 34) J. Mikulevičius, trejus metus K. Zupka (1934-37), po vienerius metus K. Bradūnas (1937 -38) ir Br. Krivickas (1938- 39), paskutiniaisiais metais K. Umbrasas ir E. Matuzevičius³¹⁷.

Iš jų laisvajame pasaulyje tėra K. Bradūnas. Pirmųjų metų studentas 1937 rudenį, jis buvo pakviestas „Ateičiai“ redaguoti paties Dovydaičio pasiūlymu (kaip vėliau sužinojo). Apie savo darbą ir santykius su Dovydaičiu K. Bradūnas taip informuoja:

Darbą pradėjau, bet nei Dovydaitis, nei kiti, arčiau „Ateities“ esantieji, visai nesiskubino su kokiais pamokymais bei patarimais, kaip redaguotą žurnalą. Reikėjo verstis savo išmone ir savo galva. O gal šitai buvo geriausia: kai niekas per daug čia nesikišo, tai ir mažiausiai jaudintis teko. Atrodė, kad ir pačiam Dovydaičiui tas reikalas mažiausiai apeina. Pirmą kartą Kaune jį universitete sutikau tik po kelių savaitių. Klus-telėjo, kaip sekasi su „Ateitimi“. Atsakiau, kad nekaip — nežinau, nei kaip korektūras taisyti, nei kitų žurnalistinių stebuklų. Profesorius tada tik nusijuokė, girdi, korektūras taisyti išmokys Maceina mokslinio darbo metodikos paskaitose, o žurnalistikos kursui privalau užsirašyti pas Eretą. Žinoma, tuoj pat šitai ir padariau. Tik jau žymiai vėliau sužinojau, kad Profesorius mano redaguojama „Ateitis“ labai ir labai rūpėjo. Jis gana akylai sekdamas mano redaguojamus puslapius, net kitiems savo nuomonę pasakydavo, bet įspėdavo nieko apie tai man pačiam neužsiminti, girdi, nereikia gadinti vyrui ūpo, tegu pats dirbdamas mokosi ir savimi pasitiki.

Lankydavau Dovydaičio paskaitas, bet universitete apie ką kitą ten nekalbėdavom. „Ateities“ reikalais šnekteldavom tik „Šviesos“ spaustuvė, kur nuolat rasdavau ir profesorių. Jeigu jis ką pats parašydavo „Ateičiai“, tai ir rankraštį pats atiduodavo spaustuvei, ir korektūrą pats ištaisydavo. Man tik reikėjo jau surinktą ir galutinai sutvarkytą tekstą įlaužyti į „Ateities“ puslapius. O kur ir kaip įlaužyti, profesoriui jau visai nerūpėjo ir jokių savo pageidavimų niekada dėl to man nepareiškė.

Man jis tada buvo tiesiog idealus „Ateities“ leidėjas ir oficialus jos redaktorius, kuris faktinajam redaktoriui jokių savo reikalavimų nestatė, jokios iniciatyvos nevaržė, nei gyrė, nei peikė, net aiškių mano klaidų tarsi nepastebėdavo.

Galima prileisti, kad panašūs buvo Dovydaičio santykiai ir su kitais „Ateities“ redaktoriais. Tik nereikia iš K. Bradūno atsiminimų susidaryti įspūdį, lyg Dovydaitis būtų tik oficialiai žurnalą pridengęs savo pavarde. Dovydaitis iš tiesų nei faktiškai „Ateities“ neredagavo, nei jos leidimu rūpinosi, bet vėl joje rašė daug daugiau ir už faktinuosius redaktorius. Ne retkarčiais „ką“ parašydavo, bet pastoviai parūpindavo ideologinės medžiagos. Tais mokslo metais (1937 - 38), kuriais „Ateitį“ redagavo Bradūnas, Dovydaitis pateikė net 10 straipsnių, kurie užpildė apie 80 puslapių, atseit, apie septintąją visų metų komplekto dalį. Tai buvo kaip tik rekordiniai Dovydaičio įnašas „Ateitin“ metai, jam vėl grįžus į savo įsteigtąjį žurnalą.

Tapęs „Ateities“ vyr. redaktoriumi, Dovydaitis keliais pirmaisiais metais rašė kone kiekviename numery: 1933 metais per 5 mėnesius tiek pat davė ir savo rašinių, 1934 m. jo buvo 10 straipsnių, 1935 m. — 13, 1936 m. — 10. O kadangi kasmet bent pora numerių buvo dvigubų (atseit, oficialiai 12, bet faktiškai tik 10), tai kai kuriuose numeriuose būdavo net po du Dovydaičio dalykus. 1937 m. pirmą pusmetį ir 1938 m. antrą pusmetį Dovydaitis „atostogavo“ ir tais dviem metais „Ateičiai“ parašė tik po 6 straipsnius (jų dauguma atiteko K. Bradūno laikotarpiui). Kadangi nuo 1938 metų jį užgulė ūkyje kūrimosi rūpesčiai, tai ir 1939 m. parašė tik 4 straipsnius, o 1940 m. visai nebepasirodė „Ateityje“.

Iš viso per tuos septynerius metus (1933 - 40) Dovydaitis „Ateičiai“ parašė 54 straipsnius, kurie užpildė 289 puslapius. 1933 m. (nuo pusės metų) „Ateityje“ jo buvo 19 puslapių, 1934 — 49, 1935 — 72, 1936 — 47, 1937 — 32, 1938 — 54, 1939 — 16. Tad vienų metų vidurkis buvo 48 puslapiai (neskaičiuojant „tuščiųjų“ paskutiniųjų metų nuo 1939 pavasario).

Tai reikšmingas įnašas. Nors ir nesikišdamas į faktinį redakcijos darbą, Dovydaitis savo straipsniais vykdė vyriausiojo redaktoriaus pareigas. Faktiniai redaktoriai buvo jauni studentai literatai, dauguma poetai, kurie patys buvo mažai pajėgūs rašyti ateitininkiškojo auklėjimosi klausimais. „Ateities“ idėjinę linkmę formavo Dovydaitis savo raštais. Tai ir darė jį vyriausiąjį redaktorių ne tik formaliai, bet ir faktiškai. Taip, be abejo, savo vaidmenį suprato ir pats Dovydaitis. Daugumą savo „Ateities“ vedamųjų jis paprastai pasirašydavo „Jūsų Pr. Dovydaitis“, bet kartą kitą ir „redaktoriškai“ pasirašė: „Atei-

ties Redaktorius“ (1938 rugpiūčio nr.) ar „Jūsų Redaktorius“ (1939 sausio nr.).

Tokių ilgų ideologinių straipsnių, kaip kadaise, Dovydaitis dabar neberašė. Juos pakeitė daugiausia trumpi (paprastai 2-3 puslapių) vedamieji. Jų temą teikdavo pats atitinkamas mėnuo: pvz., gruodis — advento ir Kalėdų, o balandis — Velykų mėnuo; gegužė — Marijos, o lapkritis — Vėlinių mėnuo; moksleivinėje buityje rugsėjis — mokslo metų pradžios, o birželis — atostogų pradžios mėnuo. Tokių „mėnesinių“ straipsniukų Dovydaitis parašė keliolika. Kaip savo turiniu jie buvo vedamųjų pobūdžio, taip savo forma jie panašėjo į šeimos pokalbius. Savo pirmąjį tokį straipsniuką, kuriame prisistatė kaip „Ateities“ oficialus leidėjas ir redaktorius, Dovydaitis ir įvardijo: „Sveika 'Ateities' skaitytojų šeimynėlė!“ (1933, Nr. 8). Pabrėžti šių savo straipsniukų pokalbinį familiarumą Dovydaitis juos ir pasirašydavo „Jūsų Pr. Dovydaitis“. O kadangi pokalbis buvo vedamas kaip tėvo su vaikais, kur savaime įsiskverbia „pamokslų“, vieną savo tokį straipsnį Dovydaitis su šypsniu pasirašė „Jūsų 'pamokslininkas' Pr. Dovydaitis“ (1935, Nr. 3-4).

„Pamokslinį“ charakterį šiems Dovydaičio straipsniukams teikė ir tai, kad jų dauguma svarstė atitinkamo mėnesio pagrindinės šventės prasmę. Šiuos „mėnesinius“ straipsnius darė aktualius tai, kad Dovydaitis sugebėdavo religinę mintį susieti su gyvenamąja dabartimi. Pvz., Kristaus gundymų gavėninę temą suaktualino įspėjimu, kad ir dabar katalikas moksleivis yra gundomas „linktelėti tam tikra kryptimi“, bet kad ateitininkų kelias visą laiką buvo ne „nosies pavėjui kreipimo, bet 'prieš vėją pūtimo' kelias“. Tokia ir straipsnio antraštė: „Tik po gavėnios ateina Velykos arba: tik gundymus nugalėjus pasiekiamas laimėjimas“ (1935, Nr. 3-4). Pirmojo gundymo atmetimu Kristus nurodė, kad „duona tai dar nėra patsai didžiausias žmogui dalykas“. Bet gavėnios ketvirtąjį sekmadienio evangeliją, aprašydama duonos padauginimo stebuklą, primena Kristaus žodį: „Gaila man minios!“ Tad ir Dovydaitis vėl kitą savo gavėninį straipsnį aktualina, skatindamas stoti kovon prieš skurdą ir padėti krikščionių darbininkų sąjūdžiui. Skelbdamas krikščionybę keliu į visokeriopą visuomeninę pažangą, Dovydaitis niekada nepamiršo galutinės žmogaus paskirties. Todėl Naujų Metų numeriuose pakartotinai kėlė laiko vertę, ragino „kuo labiausiai branginti laiką, kuris mums tik vieną kartą duotas mūsų dispo-

zicijai“, ir į laiko tekėjimą žvelgti *sub specie aeternitatis*: „Kaip upių vandenys teka į jūros, taip laikas skuba į amžinybę“. Vėlinių mėnesio vieną straipsnį³¹⁸ įvardijęs „Kuris žmogus yra tikras filosofas“, į klausimą atsakė antrine antrašte: „Nagi tas, kuris nedrebėdamas galvoja apie mirtį“. Tikint sielos nemirtinumą, nėra ko mirties baimintis. Tik „permirkę pagoniško pesimizmo pažiūromis“, jos bijomės. O „šiuo atžvilgiu didžiausias žmonijos filosofas“, būtent šv. Pranciškus Asyžietis, ne tik kad mirties nebijojo, bet už ją dėkojo Viešpačiui.

Šie Dovydaičio straipsniukai, atskirai imami, atrodo menkučiai. Bet kaip tik išpūdingiausi yra trumpi pamokslai, jeigu tik parengti ir su jausmu, ir su mintimi. Imant visus tuos Dovydaičio straipsnius drauge, reikia jiems pripažinti didelę auklėjamąją reikšmę. Jie iš tikro skatino Lietuvos moksleiviją „išgyventi į Kristaus mokslo dvasią, pajusti tos dvasios palaimingumą ir juoju spinduliuoti savai aplinkumai“³¹⁹. O taip Dovydaitis ir buvo apibrėžęs „Ateities“ paskirtį, kai antrąkart ją perėmė į savo rankas.

Kitas platus temų laukas Dovydaičiui buvo biografijos, rašytos sukakčių proga ar kaip nekrologai. Prel. A. Dambrauskui skirti trys straipsniai ypač ryškino jo santykius su „Ateitimi“ (1935 ir 1938). Plačiai buvo nupiešta vysk. K. Paltaroko kilmė, vaikystė ir jaunystė (1936, iš viso 25 puslapiai). Gyvai buvo aprašyti vysk. M. Reinys (1934), J. Eretas (1934), St. Šalkauskis (1936), kun. P. Martišius (1939). Trumpiau buvo paminėti vysk. J. Staugaitis, prel. K. Urbonavičius (JAV) ir jaunas miręs kun. V. Lapšys, uolus jaunimo veikėjas. Visi šie žmonės buvo Dovydaičio geri pažįstami, tad jų biografijos iš dalies yra memuarinio pobūdžio — teikia medžiagos ir paties autoriaus biografijai. Kai kurias jų Dovydaitis rašė kaip „atvirus laiškus“ pabrėžti, kad jos yra „draugiškas pasišnekučiavimas“.

1937 metų penkiuose numeriuose Dovydaitis popiežių institucijos fone aprašė Pijų XI, vėliau dar informavo apie jo lankymąsi Lietuvoje 1920 m. ir pagaliau jau nekrologu jį paminėjo (iš viso susidarė 46 puslapiai). 300 metų gimimo sukakties proga paminėjo danų gamtininką N. Stensena, atsivertusį į katalikus ir tapusį vyskupu (1938). Paminėjo ir tremtiniu mirusio Rytų Bažnyčios daktaro šv. Jono Chrisostomo Auksaburnio palaikų pervežimo į Konstantinopolį, kurio arkivyskupu buvo buvęs, 1500 metų sukaktį (1938). Šį straipsniuką Dovydaitis pasirašė:

„Nešventas Užčiaupturnis“. Be abejo, tokiu pseudonimu Dovydaitis ne juokaudamas rodė sąmojų, bet išsakė savo tuometinę padėtį.

Reikšminga buvo serija straipsnių (nuo 1935 Nr. 5 ligi 1936 Nr. 1, iš viso 47 puslapiai), kuriais buvo paminima ateitininkų sąjūdžio 25 metų sukaktis. Tuose straipsniuose Dovydaitis nušvietė tiek ano meto antikrikščionišką dvasią, tiek ateitininkų sąjūdžio išsižiebimą, jam pradėjus leisti „Ateitį“. Ateitininkų istorijai šie straipsniai yra bene pats svarbiausias autentiškas liudijimas.

Dėmesio vertas ir Dovydaičio straipsnis, kuriuo jis paminėjo krikščionybės Lietuvon įvedimo 550 metų sukaktį³²⁰. Šis straipsnis bene ryškiausiai dokumentuoja, kaip giliai Dovydaitis krikščioniškumą siejo su patriotiškumu. Krikščionybė ne slopina tautiškumą, bet jį gaivina, žadindama žmoguje ryžtą save tobulinti ir tuo pačiu būti geresniu patriotu.

Vadovaudamasis šiuo savo giliu įsitikinimu, Dovydaitis visą laiką „Ateities“ skaitytojų krikščioniškąjį žadinimą siejo ir su tautiniu jų auklėjimu. Daug kartų kėlė laisvės kovose žuvusiųjų ateitininkų heroizmą. Taip pat kartų kartais pabrėžė, kad gyvendinti Lietuvoje Kristaus karalystę tai dirbti ir jos, kaip žemiškos valsybės, laimei.

Didelis St. Šalkauskio nuopelnas, kad jis ateitininkų ideologiją sistemingai kodifikavo ir paskelbė atskira knyga. Nemažesnis Dovydaičio nuopelnas, kad nuo pat ateitininkų sąjūdžio įžiebimo per metų metus „Ateityje“ spausdintais savo straipsniais formavo vieną ateitininkų generaciją po kitos.

III

„NAUJOSIOS VAIDILUTĖS“ STEIGĖJAS IR REDAKTORIUS (1921 - 25)

1. *Steigimo aplinkybės*

„Naujoji Vaidilutė“ yra antrasis jaunimo žurnalas, kurį Dovydaitis įsteigė (1921), leido ir redagavo, kol perdavė į pačių moterų rankas (1925).

Atskiro mergaičių žurnalo mintis Dovydaičiui buvo jau anksčiau kilusi. Pedagogo darbe patyręs mergaičių psichologinę savitumą, be to, turėdamas mintyje ir dorinius motyvus, jis išvis skeptiškai žvelgė į koedukacinį (bendrą berniukų ir mergaičių) auklėjimą. Todėl jam nepatiko, kad ir „ateitininkų šeima“ buvo palikusi dar prie nelemtos 'vieno vaiko sistemos'. Ši „sistema“ reiškė, kad mergaitės neturėjo organo, kuris joms leistų savo dvasinį moteriškumą laisvai išskleisti. Tiesa, tarp „Ateities“ bendradarbių buvo ir mergaičių, nuo pat pradžios ir jos jungėsi ateitininkų sąjūdiniui, bet berniukai jas lyg gožė. Tad „N. V.“ pirmojo numerio vedamajame Dovydaitis ir konstatavo, kad ligi tolei ateitininkijai „betgi atstovavo daugiausia vyriškosios lyties jaunimas; mergaitės čia vaidino mažiau ar daugiau tik antraeilės reikšmės vaidmenį“. Tačiau „ilgiau taip nebegali paklikti“: visas Lietuvos gyvenimas tiek visur pažengė pirmyn ir besimokančių mergaičių skaičius tiek padidėjo, kad „šiandien mergaičių moksleivija *gali* ir *privalo* pradėti gyventi jau atskiru savaimingu organizacijos gyvenimu“, kaip Vakaruose „jau nebe nuo šiandien gyvenama“. Todėl „paraginti ir Lietuvos besimokančioms mergaitėms šitokią gyvenimą įžiebt ir įkurdinti, o įsikūrus jį palaikyti ir plėtoti, štai ir imasi 'Naujoji Vaidilutė'“³²¹.

Žinoma, gali šiek tiek keistokai atrodyti, kad ėmėsi tokios iniciatyvos vyras, kuris net studento metais su „gražiąja lytimi“ teturėjo tokius „egzotiškus“ santykius, jog „nei aš ją, nei ji mane visai 'nedomino'“ Dovydaitis iš tiesų niekada nesidomėjo „gražiąja lytimi“. Tačiau moterų (ne kaip „gražiosios lyties“, bet kaip moterų) klausimas buvo tarp tų, kuriems jis skyrė daug reikšmės. Iš istorinės etnologijos jis žinojo moterų vaidmenį civilizacijos kūrime. Vėliau net pats parašė studijėlę apie žmonijos istorijoje vykusią lyčių kovą. Kaip krikščionybė šioje kovoje pasireiškė lyčių taikintoja, taip ir Dovydaitis kritiškai žvelgė į abu kraštutinumus. Nieku būdu jis nestojo vyrų pusėn, priešingai, kietai kaltino androkratiją (vyrų viešpatavimą) privedus žmoniją prie pasaulinio karo. Bet taip pat jis įspėjo moteris prieš beatodairišką feminizmą: „kad moterį lengviau suvaldytų, paskiausių laikų vyrija pasiryžo ją suvyrinti, nutolindama ją nuo jos prigimties ir padarydama ją be šaknų“. Reikia moterims „sveiko susipratimo“, kad pajėgtų „išvengt androkratijos pastatytų moteriai pinklių ir iš visa suvaidint sveikatintojos ir gėlbėtojos vaidmenį šių dienų pakrikime“³²².

Vertindamas ne kūno grožį, bet sielos kilnumą, Dovydaitis žvelgė į moteris su pagarba ir būtent gerbė jose dvasinį savytumą, o ne „vyrėjimą“. Todėl iš vienos pusės jis ironizavo „jaunas rėksneles“, šaukiančias tik apie moterų teises, bet iš antros pusės steigė laikraštį „išplėtot mergaitėse aukščiausią nemirtingą asmenybę“. Pagal tai „Naujosios Vaidilutės“ uždavinį Dovydaitis taip apibrėžė: „kurti Lietuvos mergaičių moksleivių katalikių judėjimą, savo pačių vidaus bei išorės išsivaidilavimui ir savos žmogaus asmenybės didžiausiam išaukštinimui“³²¹.

Naujam žurnalui parinktas vardas buvo taip atitinkamai paašikintas: „*'Naujoji Vaidilutė'* auklės tas mūsų *naująsias vaidilutes*, kurios savo skaisčiose sielose ir tyrose širdyse saugos šventąją krikščionių dorybių ugnį, kuri šildydama gaivins mūsų tautos gyvatą, saugodama ją nuo sustingimo, ir švies jai jos kely į laimingesnę ateitį“. Esame anksčiau pabrėžę, kaip neatsiejamai Dovydaičiui buvo sutapę krikščioniškumas ir patriotiškumas. Tai būdingai atspindi ir šiam mergaičių žurnalui parinktas vardas. „Vaidilutės“ žodis yra pagarbiai perimtas iš mūsų senojo tikėjimo padavimų, bet „naujoji“ šiam žodžiui teikia jau krikščionišką turinį. Naujoji vaidilutė — tai krikščioniškoji vaidilutė.

Krikščioniškumas ir patriotiškumas buvo susilydę jau pačiame Dovydaičio pasiryžime išleisti „N. Vaidilutę“. 1920 m. rudenį lenkams sulaužius ką tik pasirašytą Suvalkų sutartį ir pradėjus Lietuvą pulti, iš gimnazijos suolo šaulių partizanų kovon už laisvę išėjo ir jaunesnysis Dovydaičio brolis Vincas. Sunkiai sužeistas (Valkininko bažnyčios šventoriuje 1920.X.16), trečią dieną jis mirė (Alytuje X.19). Brolio mirtis labai stipriai sukrėtė Dovydaitį. Jo paties žodžiais, tomis liūdesio dienomis reikėjo sustiprinimo iš aukščiau. Užtat savo ruožtu ir brolio Vinco moksleivių draugių užuojauta paskutiniu mirusiajam patarnavimu taip paveikė Dovydaitį, kad padėkai pasiryžo vykdyti puoselėtą sumanymą — dvasios paminklu broliui pastatyti „N. Vaidilutę“³²³. Iš tikrųjų pirmasis šio žurnalo numeris ir pradamas tokia dedikacija:

DVASIOS PAMINKLU

A. A.

MANO BROLIUI

V I N C U I,

MOKSLEIVIUI,

KILNIAM JAUNUOLIUI,

Del tėvynės laisvės karo laukuos savanoriu gyvybę paaukojusiam,

Jo draugių moksleivių gailestingumu mirusiam pajudintas,
Skaisčios mirusiojo sielos gaivinamas ir jo dvasios kelias,
mas,

Jo draugių ir kitų man pritarusių vienminčių padedamas,
Visų Lietuvos mokyklų besimokančiam mergaičių jaunimui pažadint

Organizuotai rengtis taip pat į didvyriškus Dievo ir artimo
m e i l ė s darbus

Didžiausiųjų savo pirmatakių dvasios didvyrių -- šventųjų
mergelių—pavyzdžiais sekant,

„NAUJĄJĄ VAIDILUTĘ“
įsikurt esu paraginęs.

Pr. Dovydaitis.

Kad tai nebuvo tik momento broliškas pergyvenimas, bet iš tiesų gilus sprendimas mylimo mirusiojo netekimą įamžinti lyg dvasiniu jo prikėlimu, liudija jau po dvidešimt metų paskelbti atsiminimai apie „N. Vaidilutės“ gimimą³²⁴. Kreipdamasis į šį žurnalą kaip savo „dukrelę“, Dovydaitis rašė: „Tu gimus audrų sukuriuose, skausmingose kovose už mūsų Tėvynės laisvę ir nepriklausomybę... Ir gimus esi iš vieno tų kovų jauno karžygio kraujo — iš mano neužmirštino brolio Vinco kraujo“. Parafrazuodamas Jono evangelijos pradžią, kartojo: „Tu gimei iš mano dvasios ir mano vertingiausioj o, mylimiausioj o brolio kraujo“. O toliau dar parafrazavo Kristaus gimimo šventės maldų psalmę (in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te — šventųjų spindesys aš pirm aušros pagimdžiau tave): „Karžygių garbėj pagimdžiau tave iš mano brolio kraujo, Tėvynės laisvės aušrai jau išaušus“.

Aptardamas „N. Vaidilutės“ pirmą numerį, A. Jakštas recenziją baigė nusistebėdamas: „Laikrašty, skiriamame mergaitėms, keistokai atrodo pradžioj įdėta Vincui Dovydaičiui dedikacija. .. Ką čia a.a. Vincas turi bendro su mergaitėmis, mes tikrai nesuprantam“³²⁵. Galimas dalykas, kad nevienam gali kilti toks pat klausimas. Tad įdomu išgirsti, ką Dovydaitis į tai atsakė A. Jakštui. Tie „gerbiamojo mokytojo“ žodžiai jam visuomet kelią tokių minčių: „Šaltas, niaurus ir žiaurus būtų pasaulis ir gyvenimas, jei jame reikštųsi tik vien vyriškas, šaltas ir sausas intelektas!“ Ko nesuprato „intelektualas enciklopedistas“, pačioms moterims „nesudarė jokios nesuprantamos problemos“³²⁴.

Savo atsiminimuose Dovydaitis cituoja, kaip giliai iš moterų tą dedikaciją suprato S. Ladigienė. Perėmusi iš Dovydaičio „N. Vaidilutės“ redagavimą, po metų viename savo straipsnių tą dedikaciją ji taip komentavo: „Įdomus sugretinimas. Didvyrio, draugo, moksleivio mirtis ir kilnus jam paminklas — gailestingų mergaičių moksleivių žodžių ir darbų vainikas. Čia artimas simbolizmas Dieviškojo Karsto ir palaimintųjų moterų“. Kadangi mirtis yra ne „baisus, nuožmus“, bet „prisikėlimo momentas“, ją prisiminti tai „prižadinti save darban, atgimti, prisikelti“. Kaip vakarinei maldai šaukiantis varpas praskrodžia tylą ir jo aidus „priglaudžia kalvos, girios, lankos“, taip anuomet laisvės kovose žuvusio Vinco Dovydaičio „mirties žodį priglaudė mergaitės moksleivės ausis“. Ir būtent tas žodis, pažadintas Pr. Dovydaičio,

„įstrigo sielų gelmėn ne šaltu įspėjimu, pamokymu, bet pačios gailestingosios moteriškos sielos troškimu, meile“. „Ilgesio kupinai, alkstančiai, trokštančiai sielai“ „suteikti mannos, supilti gaivinančio balzamo taurelę“ — tai „atgaivinti visą gyvenimą, prikelti jį naujam gyvenimui“. Tokią dvasią žadindama, „N. Vaidilutė“ teikė „lakumo sparnų, kurie nenuilstamai kiltų su išplėstomis mumyse aukščiausiomis nemirtingumo asmenybėmis į Dievo aukštybes“ (N. Vaidilutė, 1927, p. 5).

Vargu ar šis komentaras daug pravėrė akis A. Jakštui ir kitiems „sausuoliams“, bet Dovydaitį jis tiesiog sužavėjo: „Štai kur ir kieno aš buvau šimtu procentų suprastas! Suprastas geriau, kaip visų Tumų - Vaižgantų, Dambrauskų - Jakštų ir Friburgo filosofijos ar teologijos daktarų! Nenuostabu: jie visi buvo vyrai, o čia kalbėjo moteris. O ir šis mano darbas buvo skirtas moterims, ne vyrams. Tat tik moterų jis buvo ir yra tikamai suprantamas“³²⁴.

„N. Vaidilutės“ dedikavimą savo žuvusiajam broliui Dovydaitis išreiškė ir tokiu simboliniu mostu: pirmąjį numerį „dvi Kauno gimnazijos moksleivės abiturientės paėmė į rankas nuo mano brolio Vinco kapo Kauno kapinėse“.

2. Skeptiškas sutikimas ir leidimo rūpesčiai

Gimusi tokiomis aplinkybėmis, „N. Vaidilutė“ Dovydaičiui buvo ypačiai brangi. Tačiau, aplamai imant, ji nebuvo palankiai sutikta — laikyta nereikalinga. Pats Dovydaitis jau po 20 metų apie tai rašė „N. Vaidilutei“: „Gimei man, dukrele, mano sielos skausmuose. Pasirodei viešumoj daug kieno skersakiuojama, šnairuojama, netgi nepripažinta turinti teisės gyventi“. Buvo tam tikro pagrindo skeptiškai sutikti naują mergaičių moksleivijos žurnalą. Iš vienos pusės moterys jau buvo prieš metus pradėjusios leisti „Moterį“. O moksleiviai nuo seno turėjo „Ateitį“, kuri tuo metu sunkiai vertėsi (jau pirmųjų 1911 metų komplektas turėjo 560 puslapių, o 1921 m. — vos 304 puslapius). Todėl kai dar prieš „N. Vaidilutės“ pasirodymą buvo dėl jos atsiklausama, pvz., iš Alytaus buvo stačiai atsakyta: „Kažin, ar bus tai gera... Juk mes turime Ateitį“, o ir jos į 3 mėn. vos vienas numerėlis išeina“³²⁶.

Tad ne be pagrindo Dovydaitis „N. Vaidilutę“ laikė savo vieno „dukrele“. Kai „Ateitis“ buvo daugelio iš anksto planuo-

jama, tai „N. Vaidilutė“ buvo įsteigta vien tik Dovydaičio iniciatyva. Savo atsiminimuose jis tai itin pabrėžia: „Tu buvai mano vieno, aš viens buvau tavo ir tėvas, ir motina“. Tų pačių atsiminimų kitoj vietoj: „Ir pagimdžiau tave aš vienų vienas, be 'konkurentų', netgi prieš daug kieno norą. Niekas daugiau negali turėti į tave bet kokių pretenzijų, kad tu bent kiek ir jo duktė esi. Dar daugiau: tu net motinos neturi! Tu tikrai esi *proles sine matre creata* — vaikas sukurtas be motinos — anot vieno, iš senovės einančio, posakio“³²⁴.

Pirmasis „N. Vaidilutės“ numeris išėjo 1921 gegužės 22. Tai buvo 64 puslapių sąsiuvinis. Moterims jame atstovavo tik Šakelė keliais eilėraščiais ir M. J. (M. Jasenauskaitė, tais metais baigusi Dovydaičio vadovaujamą gimnaziją pirmąją mokine visais penketukais) straipsniuku apie žuvusįjį mokslo draugą „Draugas Vincas — Tėvynės auka“ (p. 22- 23). Kitų bendradarbių tebuvo du: pats redaktorius ir St. Šalkauskis.

St. Šalkauskis tame numery davė originalų straipsniuką „Rūtų darželis“ (Fribourgo „Lituanijoje“ 1918 m. skaitytas referatas) ir iš prancūzų pamokslininko Lacordaire'o raštų išvertė „Mariją Magdaliotę“. Filosofo ir pedagogo Šalkauskio ne tik pritarimą „N. Vaidilutės“ leidimui, bet ir atėjimą talkon išleisti pirmąjį numerį Dovydaitis nuoširdžiai įvertino: vėlesniuose savo atsiminimuose vadino jį savo „pirmuoju pagalbininku“ ir „N. Vaidilutės“ „krikštatėviu“.

Šalkauskiui užpildžius „N. Vaidilutės“ pirmojo numerio 12 puslapių ir minėtosioms bendradarbėms dar trejetą puslapių, Dovydaičiui liko užpildyti 49 puslapiai. Ir apie ką tik Dovydaitis nerašė tame pirmajame „N. V.“ numery! Straipsnelyje „Žmonės ir idealai“ ryškino šventuosius kaip dvasios didvyrius — įvesdino į toliau duosimus „šventų mergelių paveikslus“. Prisiminėdamas Lietuvos laisvės kovose, „šventame kare“, kritusiuosius, meditavo apie didvyrių mirties prasmę. Paminėdamas šv. Jeronimo 1500 gimimo metų sukaktį, skatino steigti būrelius studijuoti Šv. Raštui. Sklaidė priekaištą, kad viduramžiais buvę abejota, ar moterys turinčios sielą. Supažindino su rašytoja E. von Handel - Mazzetti. Rašė ir apie sąžinės globojimą, ir apie šokius. Pagaliau pateikė savo susirašinėjimą su vokiečių katalikų jaunimo vadais apie tenykštes mergaičių organizacijas.

Kaip pats A. Jakštas pripažino, „N. Vaidilutės“ pirmasis numeris „išėjo labai įvairus ir įdomus“, nors „straipsniai daž-

niausiai parašyti sunkoku stilium“. Betgi aplamai naujasis žurnalas buvo vėšiai sutiktas. Recenzijose sutinkamas trejopas skepticizmas: a. ar apskritai toks naujas leidinys yra reikalingas, b. ar nebus jis nuobodus vien tik paties redaktoriaus prirašomas, c. ar nėra jis per aukšto lygio toms skaitytojoms, kurioms skiriamas.

Paties skaudžiausio vertinimo Dovydaitis sulaukė iš Vaižganto, šiaip jau visur ieškojusio „deimančiukų“. Iš pirmojo „N. Vaidilutės“ numerio Vaižgantas taip apie ją sprendė:

Tuo tarpu tai toli gražu ne „mergaičių moksleivių laikraštis“; tai rinkinys tokių pat rimtų ir sunkių straipsnių, kaip „Mokykla“, „Kosmos“... Esame tikri, kad šia turtinga medžiaga, kurią Pr. D. sukaupė į šį almanachą, kuo mažiausiai pasinaudos — moksleivės; jos tiesiog nepaskaitys tokių rimtybių.

Spręsdamas, jog „'Kosmos' ir 'Logoso' redaktorius nepataikys būt ir pusmergių laikraštėlio redaktorius“, Vaižgantas stačiai ir siūlė:

Arba Pr. D. savo turimą medžiagą atiduos „Moteriai“, kuri taip stinga geros medžiagos, arba iš tikrųjų pavels, kad pačios mergaitės leistų toki sau laikraštėlį, kokį jos tesės, saviškai atspasakodamos net to paties Pr. Dovydaičio raštus, jei nenori, kad sunkūs filosofiniai dalykai paliktų jo paties satisfakcijai, o ne moksleivių naudai (Lietuvos Balsas, Nr. 16)³²⁰.

Nors daugumoj recenzijų buvo nurodoma, kad „N. Vaidilutė“ tik be reikalo konkuruos su „Ateitimi“, ši pastaroji savo „kolegę“ sutiko džentelmeniškai. J. Matuso (busimojo istoriko) recenzijoje „N. V.“ buvo entuziastiškai sveikinama, pripažįstant, kad ji tikrai tinka išjudinti „jautrioms mergaičių sieloms“ (Ateitis, 1921, Nr. 6-7, 169).

Šiaip ar taip, dėl „N. Vaidilutės“ pasirodymo daugiausia nepasitenkinimo buvo kilę ateitininkuose. Paties Dovydaičio žodžiais, kadangi „ateitininkų šeima buvo palikusi dar prie nelėmtos 'vieno vaiko sistemos'“, tai ir „dar tik antrojo šeimos nario pasirodymas toli gražu ne visų buvo palankiai sutiktas“. Matyt, to nepalankaus sutikimo buvo ne taip jau mažai, nes po šių žodžių Dovydaitis pridūrė: „Jei tai būčiau pramatęs, vargiai ar būtų man ištekę ir drąsos šį žygį daryti — t. y. tave („N. Vaidilutė“ — J.G.) gimdyti. Bet, pasirodo, kai kuomet gera yra ir kitų neatsiklausiant kai ką padaryt“³²⁴.

Pirmojo „N. V.“ numerio įžanginiame žodyje buvo pasakyta, kad redakciją „nuo kito numerio paima vest pačios draugės moksleivės“. Deja, tų „draugių“ neatsirado. Tad pačiam „gimdytojui“ reikėjo ir toliau rūpintis savo „dukrele“. O tuo metu, be gimnazijos direktoriaus pareigų, jo pečius nuo seniau slėgė „Lietuvos Mokykla“ ir „Kosmos“, o tais pačiais 1921 metais jis dar „pagimdė“ ir filosofijos žurnalą „Logosą“. Tad nenuostabu, kad „N. Vaidilutės“ antrasis dvigubas numeris tepasirodė už septynių mėnesių, vos prieš Kalėdas. Kad jis spėtų skaitytojas pasiekti dar prieš švenčių atostogas, griebtasi skubesnio „pašto“ už valstybinį, būtent — atostogoms besiskirstančių Kauno klierikų pagalbos. Pats parengęs naujo „N. V.“ numerio pakečius ir pasitelkęs spaustuvės tarną, Dovydaitis su juo, „kaip kupriai per tyrus, apsikrovę pundais, ankstybą rytą dar tamsoj“ — tempė juos į seminariją, kad tą rytą išvažinėją klierikai nugabentų adresatėms, kurias dar turėjo rasti nepaleistas gimnazijose.

Dovydaitis tikėjosi, jog jau nuo antro numerio „N. Vaidilutė“ perims į savo rankas pačios moksleivės. Tačiau iš to nieko neišėjo. Tik kitų metų rudenį, jau pradėjus veikti Lietuvos universitetui, 1922 rugsėjo 6 ateitininkų konferencijos mergaičių posėdyje buvo nutarta, kad „N. V.“ leidimą perims studentės. Pirmame studentių susirinkime 1922 lapkričio 7 buvo išrinkta ir „N. V.“ leidimo komisija. Tą patį mėnesį (XI.26) ta komisija buvo praplėsta, ją sudarant iš 2 gimnazisčių, 2 mokytojų seminarijos moksleivių ir 3 studentių. Tačiau, matyt, į tą komisiją dėtos viltys neišsipildė, nes kitą rudenį (1923) tokia komisija buvo sudaryta jau vien iš studentių. Ir vėliau vis minima „N. Vaidilutės“ leidimo komisija“. Iš tikrųjų pats Dovydaitis ir toliau leido tą žurnalėlį, o ta komisija jam tik talkino gauti „N. Vaidilutei“ medžiagos ir ją finansiškai paremti.

Faktiškai tos „N. V.“ leidimo komisijos talka buvo labai ribota. Poečių ir beletrisčių, žinoma, atsirado ir neieškojus. Korrespondenčių irgi netrūkus buvo rasta. Tačiau straipsnelių pateikė tik viena kita bendradarbė (J. Žilevičaitė, K. Balevičaitė, M. Kazlauskaitė, O. Girčytė). Tad redakcinė talka buvo menka. Gal būt, ta „N. V.“ leidimo komisija daugiau finansiškai pagelbėjo, rinkdama aukas. Finansinė padėtis buvo sunki, nes prenumeratorių buvo tik pats minimumas (pirmojo numerio spausdinta 1000 egzempliorių, antrais metais — 1500). Todėl ir buvo renkamos aukos „N. V.“ leidimui paremti. Be paskirų „N. V.“ rė-

mėjų (daugiausia paties Dovydaičio bičiulių ir pažįstamų kunigų), siuntė aukas iš savo parengimų ar šiaip surinkusios ateitininkų mergaičių, „naujųjų vaidilučių“, kuopelės. Pirmaisiais metais stambesne auka „N. Vaidilutė“ parėmė vysk. Pr. Kavaličius, 1923 m. — Ateitininkų Susišelpimo Fondas.

Nors ir „apyskurdžiai“, vis dėlto „N. V.“ išsilaikė: „Dievulis tave laimino, tave žūti neskyrė“ (Dovydaitis). Pirmais - antrais (1921 - 22) metais „N. Vaidilutės“ išėjo 5 numeriai (vienas jų dvigubas), 280 puslapių, antrais - trečiais (1922 -23) metais —

7 numeriai, 340 puslapių. Nebeskaldant 1924 metų, jų 5 numeriai apėmė 252 puslapius. 1925 metais išėjo taip pat 5 numeriai su 236 puslapiais. Tais metais Dovydaitis pagaliau savo „dukrelę“ perleido į moterų rankas. Ne tik išsilaikiusi, bet ir gražiai išaugusi, „N. Vaidilutė“ ėjo lygiai dvidešimt metų: jubiliejinis 175 - 176-tasis (1940 gegužės-birželio) numeris išėjo kaip tik prieš sovietinę okupaciją.

3. *M. Pečkauskaitės talka*

Cituotais Dovydaičio žodžiais tariant, Dievulis iš tikro laimino „N. Vaidilutę“. Vaižganto sprendimas, jog moksleivės „tiesiog nepaskaitys tokių rimtybių“, pasirodė klaidinga pranašystė. Savo atsiminimuose Dovydaitis galėjo pasidžiaugti, kad „moteriškojo pasaulio atstovės“ nuo pat pradžios jo sumanymą „geriau suprato ir šilčiau vertino“. Iš tikro įdomu Vaižganto spėjimą palyginti su O. Labanauskaitės, tais metais baigusios Žagarės vidurinę mokyklą, reakcija į „N. Vaidilutę“, gautą iš kapeliono kun. P. Raudos³²⁷. Dovydaičio „dukrelė“ padarė O. Labanauskaitei tokį įspūdį: „Ne už dienos gautas keturių klasių pažymėjimas su penkiukėmis, bet ant žalios pievos išsitiesus perskaitytas pirmas N. Vaidilutės numeris atidarė tą dieną kažkokias gyvenimo duris, įleido šviesos ir nusmaigstė vėliavukėmis kelią“³²⁸.

Vaižgantas gal ir nebūtų daug klydęs, jei Dovydaičiui būtų tekę pačiam prirašyti „N. Vaidilutę“. Tikra jai Dievo palaima buvo tai, kad nuo antrojo numerio redaktorius susilaukė pedagogės ir rašytojos Marijos Pečkauskaitės (Šatrijos Raganos) talkos. Dovydaičio prisiminimu, M. Pečkauskaitė buvo ta „bendradarbė X“, kuri jam buvo atsiliepusi: „N. Vaidilutė“ man atrodo mažumą per sunki mokinėms. Bet ką padarysi, kad nė-

ra tinkamų rašytojų. Čia reiktų ypač moters plunksnos“. Ta „moters plunksna“ „N. Vaidilutė“ ir tapo ji pati. M. Pečkauskaitė buvo „ištikimiausia, tinkamiausia ir nuolatinė“ šio žurnalo „rūpintoja - maitintoja“, šios Dovydaičio „dukrelės“ tikra „motina - ugdytoja“³²⁴.

Su pagrindu Dovydaitis taip didžiai įvertino M. Pečkauskaitės talką. Visokeriopai ji talkino „N. Vaidilutei“. Visą laiką teikė pedagoginio - moralinio turinio originalių straipsnių. 23 tie auklėjamojo pobūdžio straipsniai sudarė M. Pečkauskaitės raštų V tomą: „Rimties valandėlė. Knygutė jaunoms mergaitėms“ (1928, 253 psl.). Dovydaičio liudijimu, į tą tomą sudėti „toli gražu ne visi“ jos tuo metu „N. Vaidilutei“ parūpinti rašiniai. Be originalių straipsniukų, M. Pečkauskaitė visą laiką teikė ir vertimų, daugiausia iš F. W. Foersterio (1924 m. džiaugsmingai buvo paskelbta, kad jis sutiko bendradarbiauti „N. Vaidilutėje“). Daug tų vertimų buvo išspausdinta be vertėjos parašo. „N. Vaidilutėje“ ji išspausdino ir savo grožinių kūrinių, tarp kurių buvo bene romantiškiausioji jos novelė „Mėlynoji mergelė“, „Pasitaikė proga“, „Anuomet“, Šveicarijos išpūdžiai „Ant Uetlibergo“, humoristinės „Moterų teisės“. Kiekviename „N. Vaidilutės“ numery būdavo bent po du M. Pečkauskaitės dalykus, o kartais ir daugiau.

Pagaliau M. Pečkauskaitė talkino Dovydaičiui ir pačiame redakciniame darbe, „peržiūrėdama ir kitų bendradarbių (daugiausia jaunučių) gaunamus raštus — straipsnelius ir eiles — ir suredaguodama jiems redakcijos atsakymus“³²⁹. Ypač paskutiniaais Dovydaičio redagavimo metais „ne vienas ilgesnių redakcijos atsakymų“ buvo jos parašyti. O tai buvo itin nedėkingas darbas, kaip galima matyti iš M. Pečkauskaitės laiškų redaktoriui. Pvz., 1924.IX.28 atviruke ji rašo: „Baisus negyvumas pačių Ateit-kių. Jos temoka lyriškai seiliotis, daugiau nieko (atsiprašau už išsireiškimą!)“. 1925.II.23 laiške: „Vandeninga lyrika — baisiausia poezijos rūšis. .. Mūsų lietuvių nelaimė — tas apsi-seiliojęs lyrizmas... Vertindama tuos rankraščius, turiu galvosūkio. Žinoma, reik imti reliatyviai, bet mažai tėra nors bent kiek primanomų raštelių“. To paties laiško tęsinyje kitą dieną: „Kodėl tą paskutinį rašinėlį vadini Tamsta tipingu? Jis baisiai menkas.. . Acho, och, viens. .. ir t.t. galima taip prirašyti ištisus lankus. Aš nedėčiau. Gal Tamsta atrasi mane teisiant per žiauriai, bet, man rodos, kitaip negalima. Juk visgi N. V. yra

šioks toks laikraštis, kuris turi stovėti tam tikroje aukštumoje — jei nusileisime dar vieną žingsnelį, tai jau bus kažin kas“.

Be abejo, tokiu gaunamosios medžiagos peržiūrėjimu ir atviru įvertinimu M. Pečkauskaitė padėjo „N. Vaidilutei“ laikytis bent „tam tikroje aukštumoje“. O kad M. Pečkauskaitė neperdėjo dėl „apsiseilijusio lyrizmo“, patvirtina jau patys tokie slapyvardžiai, kaip Ašarėlė, Nutrūkusi Styga, Vynmedžio Šakelė, Užmiršuoelė, Girios Gegutė, Plungės Varnelė, Mėnulio Sesuo, Saulės Ašara, Vilties Žvaigždėlė etc.

Į savo „dukrelės“ tikrą „motiną - ugdytoją“ Pr. Dovydaitis pasitelkė M. Pečkauskaitę dvejopu būdu. Pirmą, palaikė su ja nuolatinį ryšį, skolindamas jai knygų ir žurnalų (išvardinęs penkis vokiečių ir vieną prancūzų žurnalą, dar priduria „ir kitus“). Ką ji ten rasdavo naudingą, panaudodavo ir „N. Vaidilutei“ — išversdavo ar recenzuodavo. Antra paskata buvo honoraras. Tik pagal „atsitiktinai išsilikusius pakvitavimus“ Dovydaitis vien 1923.III.9 - 1925.III.18 laikotarpiu išmokėjo M. Pečkauskaitei honoraro per 2000 litų. Tad neviename jos laišku ir skaitome padėką „už niekingos mamonos pluoštą“.

Tuo metu M. Pečkauskaitė jau buvo pradėjusi negaluoti, gal būt, tik Dovydaičio paskata ją žadino ir toliau kūrybiškai reikštis: „Aš tariuos manąja 'N. Vaidilute' šiek tiek prisidėjęs jos plunksną pažadinti paskutiniu jos gyvenimo 10-mečiu ir tuo praturtinti mūsų labai negausingą ypač pedagoginę literatūrą eile gražių originalinių ir verstinių straipsnelių (taip pat viena kita gražia novele)“³²⁰. Šį Dovydaičio spėjimą patvirtina ir pati M. Pečkauskaitė savo 1926.XI.20 laiške: „Tai tik Tamsta taip mokėjai mane prispirti rašyti“. Kaimietiška grubus „sakuotnugaris“ ir jautri bajoraitė labai sklandžiai bendradarbiavo. „Man iš visa neblogai sekėsi bendrai dirbt su M. Pečkauskaite“³²⁴, — rašė Dovydaitis savo atsiminimuose apie „N. Vaidilutę“.

4. Dovydaičio straipsniai „N. Vaidilutėj“

Sulaukus M. Pečkauskaitės uolios talkos, Dovydaičiui nebereikėjo „būkštauti dėl priekaištų, kokių man buvo padaryta pradžioje“. Nebereikėjo ir pačiam taip gausiai rašyti, kaip pirmame „N. V.“ numery. Tačiau aplamai Dovydaitis ir vėliau daug rašė „N. Vaidilutėje“, ypač pirmaisiais dviem metais. Temas rinkosi moteriškas, o jas daugiausia svarstė jam savu isto-

riniu žvilgiu. Straipsny „Įvairių tautų moters padėtis įvairiais laikais“ (1922 - 24) apžvelgė senovės tautų moters padėtį³³⁰. Atskirai apibūdino senovės graikų moterį (1925). Be to, rašė apie pirmųjų krikščionijos amžių šventąsias (Priscilą, Akviliną, Ceciliją, Agnietę, Anastaziją), apie palaimintojo Bosco motiną, apie moteris astronomes. Iš moterų rašytojų supažindino su austrėmis E. von Handel - Mazzetti (1871 - 1955) ir buvusia E. Haeckelio pasekėja, vėliau konvertite M. E. della Grazie (1864-1931). Ypač Dovydaiči buvo sužavėjusi pirmoji — E. von Handel-Mazzetti, nes „jos poezijos idealo viršūnė Steponės ir Ritos asmenyse yra ir Lietuvos naujųjų vaidilučių idealas“. Prašė autorę leidimo jos „Ritos laiškus“ išversti lietuviškai ir gavo sutikimą 1921.VI.4. Šiuo romanu žavėjosi daug lietuvių, bet lietuviškai jis pasirodė tik po 12 metų (1933), o jį išvertė ne kuri nors iš „naujųjų vaidilučių“, o tuomet jau jas palikusi poetė S. Nėris (todėl vertėja pasirašė Mykolo Genio slapyvardžiu).

Bet daugiausia Dovydaičio dėmesio susilaukė šventosios (šalia pasaulėžiūros klausimų skyriaus „N. Vaidilutėje“ buvo ir skyrius: „Iš šventųjų pasaulio“). 40 puslapių straipsniu 1922-23 m. aprašė ispanų karmelitę Jėzaus Teresę (1515- 1582) jos 300 metų kanonizacijos sukakties proga. Tais pačiais metais, bent kelias sukaktis išskaičiavęs, 23 puslapius skyrė prancūzų mistikei šventajai J. F. de Chantal (1572 - 1641), šv. Pranciškaus Saleziečio bendradarbei. Vėliau šių šventųjų dvasinę draugystę dar ryškino bendresnio pobūdžio straipsny „Šv. Pranciškaus Salezo draugystė su šv. Joana Šantalienne ir šių dienų panseksualizmas“ (1924). Į tą pačią dvasinės draugystės temą lygiavosi ir 52 puslapių studijėlė „Dantė ir Beatričė“ (1921 -23). Baigė šį savo didžiausią „N. V.“ straipsnį Dantės ir Beatričės palyginimu su šv. Pranciškumi Asyžiečiu (beje, jam buvo taip pat paskyręs vieną straipsniuką) ir šv. Klara: „Pranciškus ir Klara! Dantė ir Beatričė! Šiedvi abi poros rodosi turį tipingos reikšmės, siekiančios toliau už individo veikmę: jiedvi rodo, kaip vyriškas ir moteriška, vienas kitą papildydami, bendrai siekia į kas aukščiausia, stengiasi į Dievo vienybę ir ją pasiekia, kiek žmogui apskritai yra duota begalinį idealą įgyvendinti“³³¹.

Dvasinė draugystė buvo tiesiog vedamoji mintis, kuria Dovydaitis grindė „N. Vaidilutę“. Pasisakydamas prieš „šių dienų panseksualizmą“ ir keldamas „panseksualistiškojo principo neteisingumą“, Dovydaitis teigė: „grynai dvasinė meilė yra visai

galimas dalykas“. Tik prieškrikščioniškaisiais amžiais tai nebuvo suprata, „o kada moters siela buvo pastatyta tokion pat pagarbon, kaip ir vyro, tai ir moteris patapo tinkama draugaut“. Todėl krikščionybėj žinoma ir šventųjų dvasinė draugystė. Dovydaitis nurodė daugelį tokios draugystės pavyzdžių: apaštalas Petras — Petronėlė, apaštalas Povilas — Teklė, Jeronimas — Paulė, Ambraziejus — Monika, Pranciškus Asyžietis — Klara, Kotryna Sienietė — Marabottas, Jonas iš Kryžiaus — Teresė Akvilietė, Pranciškus Salezietis — Joana Šantalienė. Turėdamas prieš akis šiuo pavyzdžius, Dovydaitis darė išvadą, kad savo dvasine draugyste jie „paliudija dvasinės meilės galią bei grožį ir geidulių smaguriuose paskendusiai žmonijai rodo kelią į tikrą ir tobulą laimę“³³².

Taigi Dovydaitis uoliai stengėsi vykdyti pirmame „N. V.“ numery užsibrėžtą uždavinį ne tik lavinti skaitytojų protą ir plėsti jų dvasinį akiratį, bet taip pat rūpintis „skaidrint ir savo jaunučių skaitytojų sielą doros pamokymais ir kelt dvasią kilniais pavyzdžiais iš šventųjų — tų didžiausiųjų dvasios didvyrių — ir šiaip pavyzdingo gyvenimo mergelių ir moterų, nusielpusių kilniais pasiaukojimo darbais įvairiose gyvenimo srityse“³²¹.

Užmojis buvo neabejojamai kilnus, tačiau faktinis jo vykdymas dvelkė tam tikru vienašališkumu. Ilgainiui, atrodo, „jaunutės skaitytojos“ pradėjo persisotinti tais visais „kilniais pavyzdžiais“ ir „dvasinėmis draugystėmis“. Jau antrų metų pabaigoje „N. V.“ leidimo komisijos narė K. Balevičaitė, ragindama „seses“ palaikyti „vienintelį mūsų laikraštį“, rašė: „Dažnai draugės tiesiog prisipažįsta, kad joms 'N. Vaidilutė' neįdomi, 'per šventa'. Bet, gerbiamosios, parašykite ką nors šviesios“ (N. V., 1922- 23, Nr. 7, 298). Kitais metais ta pati K. Balevičaitė dar atviriau klausimą kėlė: „toks sumoterišktas moters-mergaitės tipas, kokį mums dažnai piešia 'N. Vaidilutė', tinka mūsų vienuolynams, bet ne gyvenimui“. Redaktorius į tai atsakė: „pasakyta gryna nesąmonė“, „'N. V-tė' turi tikslo padėti mergaitėms rengtis ne į vienuolynus, bet pirmon eilėn į gyvenimą visuomenėj“ (N. V., 1924, Nr. 5, 237 - 238).

5. „Vaidilučių“ maištas prieš Dovydaitį

Jei per didelis „N. Vaidilutės“ „šventumas“ galėjo ne vienai skaitytojai ir nusibosti, vis vien dėl to nekilo audros. Bet „gy-

venimas visuomenėj“ pamažu sukėlė tokią „audrą“, kad Dovydaitis pagaliau atsisakė toliau šį laikraštį beleisti ir redaguoti. Būtent „N. Vaidilutė“ jos pačios puslapiuose susilaukė priekaišto, kad ji „ne tik neragina, bet nejučiomis traukia mergaites nuo visuomeninio veikimo“, norėdama jas „išauklėti moteriškomis moteriškėmis“ (N. Vaidilutė, 1924, p. 147).

F. Rogalskytė (dabartinė Putnamo seselė), šį priekaištą keldama, ne abstrakčiai priekaištavo, o reagavo į savo vietoj jau minėtą sąmyšį, pradėjus vykdyti pirmojo „N. V.“ numerio raginimą mergaitėms „pradėt gyvent jau atskiru savaimingu organizacijos gyvenimu“. Visą laiką „N. Vaidilutėj“ buvo informuojama apie pradedamą „naujųjų vaidilučių“ sąjūdį. Radikaliosios veikėjos (ar bent kalbėtojos) siekė ne tik pačiuose ateitininkuose sukurti atskirą mergaičių organizaciją, bet ir iš viso nuo jų atsiskirti. Iš pačios „N. V.“ galima matyti, kad buvo tiek daug ginčų, jog jie ir kone visą veiklą sudarė. Tas ginčas persimetė ir į pačią „N. Vaidilutę“.

Kai iš pradžių „N. Vaidilutėj“ tebuvo garsinamasi su „vaidilutine“ veikla, vėliau iškilo kritiški balsai tiek dėl to viso ginčo, tiek dėl „N. Vaidilutės“ vaidmens tame ginče. Jau F. Rogalskytė aiškiai pasisakė nematanti „reikalo steigti atskiras mergaičių kuopas“: „Nuo atskiros kuopos vienas žingsnis belieka prie atskiros katalikių mergaičių organizacijos. Pasitraukusios iš bendro veikimo su ateitininkais kuopoje, aš manau, kad netrukus visai pasitrauktumėm iš Ateitininkų organizacijos. O ar tai bus kam naudinga?“ Todėl tas sumanymas „ir pačių mergaičių tarpe iki šiol rado ne per daug prielankumo“ (N. V., 1924 p. 148-149).

Redakcija šį straipsnį palydėjo priedašu. Mergaičių traukimo nuo visuomeninio gyvenimo priekaištas galėjęs atsirasti „nebent tik dėl keisto nesusipratimo“. Iš tiesų „N. Vaidilutė“ norinti mergaites atitraukti „nebent tik nuo tuščio ir pigaus 'feministinio' rėkavimo apie 'lygias teises'“. Tačiau esminiu klausimu, atrodo, redakcija palaikė separatizmo idėją: „Dėl mišraus ar atskiros ir kaip toli atskiros veikimo organizacijos“ reikia atsiminti, kad „šių dienų moksleivių veikimo pavidalas yra išaugęs iš koedukacinės mokyklos, kuri tegali būt Lietuvoj tik iš bėdos pakenčiama, o ne laikoma per tobulybę“. Redaktoriaus mintį dar aiškiau išreiškė ironija: „Krūvoj veikimas vienu atžvilgiu tėra nepakeičiamai pelningas, tai būtent, kad jis nuo pačių

jaunųjų dienų gerai pamoko jaunimą flirtuot ir šokt“ (N. V., ten pat, 149).

Toks Dovydaičio pasisakymas, atrodo, ginčą dar labiau įaistrino. Netrukus po F. Rogalskytės „Atskiros mergaičių organizacijos klausimu“ straipsny pasisakė minėtoji K. Balevičaitė, ligi tol daugiausia redaktoriui talkinusi. Ji tiesiog apkalmino „N. Vaidilutę“, pasėjus „tą skyrimosi idėją“, „skilimo iš ateitininkų organizacijos“ tendencijas. Ne be retorikos ji kreipėsi į mergaites: „Draugės, nevykdinkit nesąmoningai skyrimosi idėjos, kuri ne iš jūsų pačių išeina, nėra paties gyvenimo iššaukta, bet irgi vadų iš šalies užmesta... Ko gi bėgti iš to bendro darbo, kam apleisti tą bendrą katalikiško jaunimo šeimyną, kaip Ateitininkų organizaciją, ar jos reikalas ne mūsų?“ (N. V., 1924, Nr. 5, 236-238).

Nors Dovydaitis ir įdėjo tą straipsnį, bet trijų puslapių rašinį aplipdė savo paties 20 priedašų! Kai kuriuose jų buvo autorei atžerta gana statokai. O dėl paties pagrindinio reikalo buvo atsakyta, kad „visai nereikalingas aimanavimas stovint prieš atdaras duris“. Kitame numery K. Balevičaitė oponavo V. Genytė, gindama „N. Vaidilutę“ teiginiu: „geriau prisirengsime tam (visuomeniniam — J. G.) gyvenimui, dirbdamos atskirai nuo vaikinų“. Šį straipsnį Dovydaitis taip pat palydėjo redakcijos priedašu, tačiau taikomu nebe autorei, o tik aplamai pasisakydamas dėl ginčų, „į kuriuos yra įtraukta ir 'N.V.' redakcija“. Iš vienos pusės Dovydaitis čia paneigia, kad „tokios 'revoliucijos““, kaip mergaičių pasitraukimo iš ateitininkų, nė „N. Vaidilutė“ nesiūlytų „šiuo tarpu“. Tačiau iš antros pusės jis aiškiai pareiškia savo simpatiją minčiai, kad pačiuose ateitininkuose mergaitės sudarytų visai atskirą organizaciją („savo atskiras kuopas... taip pat turint ir savo Centro Tarybą“). Tuo būdu berniukai ir mergaitės nebūtų vieni kitų atžvilgiu „subordinacijos santykiuose, o eitų *visai gretimai vieni kitų*, kaip kad gretimai eina abi žmogaus lytys ir gyvenime“. Tą savo siūlymą motyvavo panašiai, kaip anksčiau:

Apskritai, to kai kieno taip labai pageidaujamo „bendrumo“, kol mūsų mokyklos yra mišrios, dar vis liktų greičiau per daug ne kaip permala, negu kiek jo eitų į sveikatą. Tat baugintis dėl perdidelio „persiskyrimo“ visai netenka, o pasidarytų tarp abiejų lyčių tik kiek daugiau pagarbos atstumo, kurio šiuo tarpu yra neabejotinai permala (N. V., 1925, Nr. 1, p. 36-37).

I ši savo prierašą jau kitame numery Dovydaitis sulaukė Vabos atsakymo. Būtent: jei nebijoma bendrumo šokiuose ir šiaip pasilinksminimuose, tai „keistas nusigandimas dėl bendro organizacinio darbo“. Iš tikrųjų mergaičių ir berniukų santykiuose „reikalinga ne iš atstumo kilusi pagarba“. Būtų pagrindo pasisakyti prieš bendrą organizaciją tik tuo atveju, jei joje mergaičių pasireiškimas būtų trukdomas. Bet dabartinėmis sąlygomis nėra pagrindo „gąsdinti subordinacija“, nes „mergaitės dalyvauja organizacijoj lygiomis teisėmis ir gali jomis pilnai naudotis“ (N. V., 1925, Nr. 2, 75 - 76). Dovydaitis į tokią tiesioginę su juo polemiką atsakė: nors kai kur straipsny „nušnekama nevisai racionaliai“, bet jį įdėjo, „kadangi mums rūpi, kad kalbamasis klausimas būtų iš visų pusių apsvarstytas“.

Deja, šis „iš visų pusių apsvarstymas“ baigėsi tuo, kad Dovydaitis, pats ant savo galvos užsitraukęs šią bėdą, neteko kantybės. Užuoat savo prierašais įtikinęs savo oponentes, jas tik papiktino. Jau kitame numery po Vabos straipsnio jis turėjo įdėti A. Kaupelytės laišką „Dėl 'Vaidilutės' Redakcijos prierašų“. Tame laiške buvo Dovydaičiui tiesiai į akis žerama, kad visi tie prierašai rodo „vien nepakenčiantį priešingos nuomonės nervinimąsi“, kai ne atskirame straipsny įrodoma „kame ir kodėl klystama“, bet ex cathedra paskelbiama, jog „tas protingai, o tas kvailai pasakytą“. Toks redakcijos elgesys „užkerta kelią laisvam nuomonės pareiškimui“, dėl to „polemizavimas laikrašty yra negalimas“. Laiškas baigiamas tokiu sakiniu: „Čia susidaro perdaug nelygi padėtis: rašanti 'Vaidilutei' negalės polemizuoti tomis priemonėmis, kuriomis naudojasi besijaučianti privilegijuota Redakcija. Ir tuo būdu 'Vaidilutės' Redakcija, atstumdama rašančiųjų dalį, varo žalingą pačiai 'Vaidilutei' darbą“ (N. V., 1925; Nr. 3, 143- 144).

6. „N. Vaidilutės“ perleidimas moterims

Pasirašęs „Naujosios Vaidilutės“ įsteigėjas, redaktorius ir leidėjas, Dovydaitis po šiuo laišku pridėjo atsakymą: „Dar vienas redakcijos prierašas ir jau paskutinis“. Perteikiame visą šį prierašą:

Kadangi paskutiniu laiku „N. V-tės“ leidimas tolyn labyn ir dvasiniu atžvilgiu — apie materialinį čia nutylėsiu — darės vis labiau nedėkingesnis darbas, kai iš skaitytojų pusės pradėta nesutikti su šio laikraščio pakraipa

bei dvasia ir imta prikašiot redakcijai būtų ir nebūtų dalykų, tai šiuo pareiškiu, kad aš toliaus „Naujosios Vaidilutės“ nebeleisiu. Tatai reiškia, kad atsisakau nuo visų su šio laikraščio leidimu surištų „privilegijų“, tiek nuo pačių mažiausių ir paprasčiausių, kaip, antai, padėt prierašų po rašiniais, su kurių išprotavimais redakcija nesutinka, tiek nuo daug didesnių „privilegijų“, būtent, tokių, kaip parūpint tinkamų laikraščiui raštų — arba pačiai redakcijai jų prirašant, arba surandant jų iš šalies, — tiek pagaliau nuo pačios didžiausios iki šiol mano turėtos „privilegijos“, tai, būtent, sumokėt visas „N. V-tės“ leidimo išlaidas. Atsisakydamas toliau visomis šiomis „privilegijomis“ naudotis, aš betgi visai nesu priešingas perleisti jomis naudotis, kas tik jų trokšta.

Daugiau „Naujosios Vaidilutės“ nebeleisdamas, šio paskutinio jos sąsiuvinio pabaigoj nuoširdžiai dėkoju visoms ir visiems, kas tiktai bet kuriuo būdu padėjo man šį darbą dirbti.

Iš šio pareiškimo, datuoto 1925.VI.4, atrodo, lyg tai jau buvo „N. Vaidilutės“¹ laidojimas. Be abejo, Dovydaitis buvo pyktelėjęs, nes į kilusią polemiką žvelgė kaip į nedėkingumą, patirtą iš tų pačių mergaičių ateitininkių, kuriomis tiek sielojosi. Tačiau per brangi buvo jam „N. Vaidilutė“, kad būtų galėjęs abejingai ją palaidoti. Be to, tą pačią 1925 m. vasarą vyko II jubiliejinis ateitininkų kongresas — negalima buvo jo temdyti „N. Vaidilutės“ šermenimis. Iš tiesų, to kongreso mergaičių konferencijoj Dovydaitis, nors ir atsisakė nuo tolimesnio „N. Vaidilutės“ leidimo („atlygindamas visas skolas“), pažadėjo išleisti dar vieną poatostoginį numerį, kol pačios mergaitės susiorganizuos žurnalui perimti³³³.

Iš tikrųjų Dovydaitis išleido dar du „N. Vaidilutės“ numerius (vieną po atostogų, kitą Kalėdoms), nors pats juose neberašė. Tad „N. Vaidilute“ jis rūpinosi ligi pat 1925 m. pabaigos. Tai pats patvirtina savo įvade į paskelbtuosius M. Pečkauskaitės laiškus, kad to žurnalo redakcija jau nebe jo rankose „nuo 1925 m. galo“. Tai patvirtina ir pačios M. Pečkauskaitės laišakai, nes ir 1925 m. antrą pusmetį ji susirašinėjo su Dovydaičiu kaip redaktoriumi, siųsdama „N. Vaidilutei“ medžiagą. Tačiau tą pusmetį Dovydaitis, atrodo, daugiau liko vyr. redaktoriumi, nes jau poatostoginiame „N. Vaidilutės“ numery buvo pranešta, kad su tuo numeriu „imasi darbo nauja Redakcija“.

Incidentinis iš „N. Vaidilutės“ pasitraukimo pobūdis, be abejo, negalėjo Dovydaičiui būti malonus. Tačiau bent viena našta savo pečių palengvinimas buvo tikrai malonus. Todėl savo vėlesniuose atsiminimuose — „tėvo“ pokalby su „dukterimi“ — Dovydaitis šį reikalą taip aprašė: „Bet kai tu jau buvai

paūgėjusi, tai ir vėl kai kam pradėjo rodytis, kad nemoku tave tinkamai vedžiotis, kad perdaug varžau tavo laisvę, kad tempiu ant savojo kurpalio, kad prie tavęs neleidžiu prieit niekam kitam ir pan.“ Todėl „mielu noru“ atidavė „N. Vaidilutę“ kitiems „auginti“, bet ir pats jos neišsižadėjo: „Ir aš, kaip gerai atmeni, nuo tavęs neatsisakiau, — nes ir toliau palikai mano vaikas“³²¹.

M. Pečkauskaitės baiminimasis, kad be Dovydaičio „N. Vaidilutė“ „gaus baigti savo amžių“ neišsipildė. Tiesa, pirmieji metai buvo tikrai „liesi“ — 1926 m. teisėjo vos 4 numeriai su 184 puslapiais (tokių liesų metų dar nebuvo buvę!). Bet pamažu „N. V.“ stiprėjo, priaugant daugiau bendradarbių. Nuo 1926 Nr. 2 „N. Vaidilutės“ leidėja ir redaktore buvo skelbiama S. Ladigienė. Faktiškai daugiau redagavo studentės, iš kurių ilgiausiai dirbo bene J. Laurinavičiūtė. Vėliau porą metų redaktoriavo A. Mažulytė. Jai padėti buvo sudaryta redakcinė komisija (studentės J. Jatulytė, Iz. Matusevičiūtė ir A. Petrauskaitė), kurios pastangomis „N. Vaidilutė“ nuo 1930 m. antro pusmečio buvo perorganizuota moterų inteligenčių žurnalas.

Pasitraukęs iš „N. Vaidilutės“ leidėjo ir redaktoriaus pareigų, Dovydaitis ir toliau nuoširdžiai domėjosi jos reikalais. Kaip prisimena buvusi redaktorė J. Jatulytė - Lapšienė, Dovydaitis mėgdavęs pasikalbėti ir pajuokauti: „Tik jau visai nesumodernizuok mano 'N. Vaidilutės' — telieka ji ir toliau ideali lietuvaite“. Galimas dalykas, kad už šitokio juokavimo slėpėsi ir susirūpinimo. M. Pečkauskaitė savo 1929.IV.11 laiške (pasipiktinusi, jog gavo „N. V.“, kur „pusė numerio — prostitucija, antra pusė — kilniausia mistika“) priminė Dovydaičio jai kadaise rašytus žodžius, kad bijas nuo „N. Vaidilutės“ visiškai pasitraukti, nes pačios mergaitės gali ją „kažin kur nuredaguoti“³²⁰. Dėl to Dovydaitis, ir pasitraukdamas iš „N. V.“, tarpininkavo, kad M. Pečkauskaitė ir toliau joje bendradarbiautų.

Kai „N. Vaidilutė“ šventė savo dešimtmetį, Dovydaitis ją parėmė ir stambia auka. Perorganizuojant „N. Vaidilutę“ iš moksleivių į moterų inteligenčių žurnalą, ji buvo padidinta. Tačiau, nespėjus pakelti tiražo, buvo atsidurta bėdon: spaustuvė atsisakė žurnalą spausdinti, kol bus sumokėtos skolos. Dovydaitis, tai sužinojęs, tuojau atėjo pagalbon. Savo atsiminimuose jis tai prisimena tik skliausteliuose įrašytu sakiniu: „Tavo dešimtmečio proga ir dar kai ką realiau esi iš manęs gavęs“. Tas „kai

kas realiau“, kaip vienai savo artimųjų studentų Dovydaitis pasisakė, buvo — 1000 litų banknotas!

Nebebūdamas redaktoriumi, aišku, Dovydaitis mažiau berašė „N. Vaidilutei“. Vis vien, jo paties žodžiais, „bent retkarčiais, pasigavęs šiokių ar tokių progų, ši bei tą kyšteldavau tau maisto, jei tik atspėdavau nuo kitų savo pareigų“. Jei ne kiekvienais metais, tai bent kas antri vis ką nors parašydavo savo „dukrelei“. Gi 1934 m. pateikė net keturis dalykėlius. Yra lietęs įvairių moteriškų temų: rašė apie moteris mokslininkes, tarp jų apie M. Curie (1934), rašė ir tokia tema „Gražiai korpulentų moterų vaidmuo gyvenime“ (1934, Nr. 1; pasinaudojęs vieno anglų žurnalo straipsniu, čia išrikiavo ištisą eilę istorijon patekusių moterų, ir meilužių, ir valdovių, nuo savęs pridėdamas lietuvaite Rusijos imperatorę Kotryną I).

Po pasitraukimo iš „N. Vaidilutės“ redaktorių Dovydaitis joje išspausdino tris didesnius straipsnius, kurie verti atskirai pažymėti. Pirmiausia minėtina 28 puslapių istorinės etnologijos studijėlė „Lyčių kova dėl primato“ (1933). Tai buvo Dovydaičio įnašas į „N. Vaidilutės“ 100-tąjį numerį. Švęsdamas savo 50 metų amžiaus sukaktį, jis pasirinko „N. Vaidilutę“ savo vaikystės atsiminimams (1936 ir 1937, iš viso 26 puslapiai). Pagaliau paskutiniajame „N. Vaidilutės“ numery, kuriuo buvo švenčiama jos 20 metų sukaktis, Dovydaitis paskelbė savo atsiminimus apie ją pačią: „Tėvo pokalbis su 20 m. amžiaus dukterim“ (1940, Nr. 5-6). Tai buvo ir apskritai paskutinis Dovydaičio rašinys nepriklausomos Lietuvos spaudoje.

Baigiamė, susumuodami Dovydaičio įnašą į „N. Vaidilutę“. Savo redagavimo metais (1921 -25) iš 1108 puslapių jis pats prirašė 330. Pirmaisiais metais (1921 -22) jo plunksnai teko pusė viso teksto (145 puslapiai iš 280), antraisiais (1922-23) — beveik trečdalis, būtent 123 puslapiai iš 340. Kitais dviem metais jau nebe daug puslapių reikėjo pačiam užpildyti: 1924 m. iš 252 puslapių jo buvo 39, 1925 m. iš 236 puslapių jo paties bebuvo 23. Pasitraukęs iš „N. Vaidilutės“ redaktoriaus, jis prirašė šio žurnalo dar 97 puslapius. Tad iš viso Dovydaičio plunksnai šiame žurnale priklauso 427 puslapiai. Ir atmetus iš šio skaičiaus apie šimtą puslapių, užpildytų įvairiomis smulkmenomis bei vertimais (pvz., daug buvo vokiečių katalikių mergaičių informacijos apie savo veiklą), Dovydaičio straipsniai moteriškomis temomis sudarytų virš 300 puslapių tomuką.

IV

„LIETUVOS MOKYKLOS“ STEIGĖJAS IR REDAKTORIUS (1918-24)

1. *„Lietuvos Mokykla“ — pirmasis mūsų pedagoginis žurnalas*

Be jaunimo žurnalų, kuriuos aptarėme, Dovydaitis įsteigė ir redagavo dar keturis žurnalus. Trys iš jų buvo moksliniai leidiniai to žodžio griežtąja reikšme, ketvirtasis — pedagoginis žurnalas „Lietuvos Mokykla“. Kai „Ateitis“ ir „Naujoji Vaidilutė“ buvo skirtos moksleivijai, tai „Lietuvos Mokykla“ — jos ugdytojams mokytojams. Šia prasme galima sakyti, kad „Lietuvos Mokykla“ Dovydaičio žurnaluose užėmė tarpinę poziciją.

Betgi kitu atžvilgiu „Lietuvos Mokykla“ net trejopai pirmauja kaip a. pirmasis žurnalas Dovydaičio mokslinių žurnalų cikle, b. pirmasis savarankus lietuvių pedagoginis žurnalas ir c. aplamai pirmasis specialus lietuvių mokslinis žurnalas.

Pagrindinę Dovydaičio mokslinių žurnalų triadą sudaro gamtos mokslų „Kosmos“, filosofijos „Logos“ ir religijos mokslo „Soter“. Bet už juos anksčiau pasirodė „Lietuvos Mokykla“. Tai buvo iš tikro skubesisnis bei aktualesnis reikalas: norint skleisti mokslą atsikuriančioje Lietuvoje, pirmiausia reikėjo sukurti kiek galima šviesesnę mokyklą. Savo ruožtu tai reikalavo šviesti ir sąmoninti pačius mokytojus. Pats tuo metu vadovaudamas Kauno pirmajai lietuviškai gimnazijai, Dovydaitis tą reikalą itin gyvai jautė. Pedagoginio žurnalo mintis gerai tiko ir į bendrąjį jo žurnalų planą. Taikliai „L. Mokyklos“ vieta tarp kitų Dovydaičio žurnalų apibūdino St. Šalkauskis:

Prof. Dovydaitis nebūtų tikras enciklopedistas, jei jis apsiribotų vien mokslinio tyrimo sritimi ir nesidomėtų ugdymo dalykais. Jam svarbu ne tik

suimti mokslo laimėjimus į raštines lytis, bet ir skleisti mokslą kitiems... Ugdymo mokslas jam buvo viena iš svarbių priemonių dirbti ugdymo darbo naudai, nes jis turėjo sąmoninti ugdymo darbininkus, ypač mokytojus³³⁴.

Pradėta leisti 1918 m. dar vokiečių okupacijos metu, „L. Mokykla“ buvo pirmasis savarankus lietuvių pedagoginis žurnalas. Tiesa, Lietuvių mokytojų susivienijimo iniciatyva 1906 gruodžio mėn. pasirodęs dvisavaitinis visuomenės, politikos, mokslo ir literatūros laikraštis „Lietuvis“ buvo laikomas šio susivienijimo organu, bet netrukus, po 5 ar 6 numerių, jis sustojo. Nuo 1909 m. prie „Lietuvos Ūkininko“, o vėliau (nuo 1912) prie „Lietuvos Žinių“ ėjo kairiųjų mokytojų „Mokykla“, o prie „Draugijos“ 1914 metų pradžioj katalikams mokytojams buvo pradėtas leisti „Mokytojas“. Bet tai buvo labai kuklios apimties priedai, o ne savarankūs leidiniai. Gi „L. Mokykla“ iškart pradėjo eiti kaip solidus žurnalas, kurio komplektas jau pirmaisiais metais (1918) sudarė 540 puslapių tomą. Už kitus nepriklausomos Lietuvos pirmuosius pedagoginius žurnalus ji pasirodė kone dviem metais anksčiau. Švietimo ministerija savo oficiozą „Švietimo Darbą“ ėmė leisti nuo 1919 spalio mėn. Kairieji mokytojai, šiaipjau anuomet gan gausūs ir stiprūs, savo itin kuklų „Be-raštį“ pradėjo leisti 1919 gruodžio mėn. (po šešių numerių nuo 1920 m. rudens jį pakeitė jau solidesnis žurnalas „Mokykla ir Gyvenimas“). Tad vienas žmogus, Dovydaitis, pasirodė ir spartesnis, ir pajėgesnis ir už ministeriją, ir už kairiųjų mokytojų profesinę sąjungą. Su pagrindu jis galėjo „L. Mokyklai“, bešvenčiant 20 metų sukaktį, siųsti linkėjimus kaip „seniausiam Lietuvos pedagoginiam žurnalui, savo amžiumi truputį vyresniam net už pačią naująją Lietuvos valstybę“³³⁶.

„L. Mokykla“ savo pobūdį tituliname puslapy buvo aptarusi: „laikraštis mokymo ir auklėjimo dalykams“. Nuo 1921 balandžio - birželio numerio šis jos paskirties apibrėžimas buvo patikslintas: „auklėjimo, mokymo ir mokyklų organizacijos reikalams“. Iš tiesų „L. Mokykla“ buvo dvejopo pobūdžio: ir teorinio, ir praktinio. Savo teorine dalimi ji buvo mokslinis žurnalas. Tai ir teikia „L. Mokyklai“ teisę pagrįstai būti laikomai apskritai pirmuoju specialiu lietuvių mokslo žurnalu. Jau ir prieš I pasaulinį karą ėjusieji akademinio lygio kultūros žurnalai iš dalies buvo ir mokslo žurnalai. Lietuvių Mokslo Draugijos nuo 1907 m. leista „Lietuvių Tauta“ buvo jau vien moks-

liniams raštams skiriamas leidinys. Bet specialių, būtent, vie-
nos mokslo šakos, savarankiškų leidinių ligi „L. Mokyklos“ ne-
buvo: arba bandymas tuojau pat sužlugdavo (pvz., 1913 m.
užsimota dvimėnesinė „Medicina ir Gamta“ turėjo sustoti vos
po dviejų numerių), arba tegalėjo kukliai eiti kurio kito leidi-
nio priedu (pvz., „Lietuvos Žinių“ priedu nuo 1911 m. ėjo
„Farmaceutų Reikalai“). Nėra ko daug dėl to stebėtis, nesgi anuo-
met negausu buvo ne tik mokslo žmonių, bet ir aplamai baigu-
sių aukštuosius mokslus.

2. Vokiečių okupacijos metais

Kokiomis aplinkybėmis buvo įkurta „L. Mokykla“, turime
paties Dovydaičio atsiminimų, paskelbtų šio žurnalo dvidešim-
tinės sukakties proga (1937, Nr. 12)³³⁵.

Susvyravus vokiečių karo laimei ir Vilniaus konferencijai
išrinkus Lietuvos Tarybą (1917), Dovydaičio žodžiais, buvo jau-
čiama netrukus pradėsią „aušti laisvesnio gyvenimo rytą“. Pradėjo
daugiau atsirasti ir lietuviškų laikraščių. Vilniaus kata-
likai mokytojai 1917 m. išleido ir mokytojų almanachą „Atžalą“
(redagavo Kl. Ruginis, talkinamas L. Giros), kuriame bendra-
darbiavo ir Dovydaitis. Ir Kaune vėl pradėjusi eiti „Ateitis“ ne-
maža dėjo mokyklinės medžiagos (daugiausia paties Dovydai-
čio). Tai rodė, kad „jau būta žmonių, kurie siekė patarnauti mū-
sų pirmosioms lietuviškoms mokykloms ir savo plunksna. Dėl
to brendo reikalas turėti ir atskirą žurnalą pedagogikos ir iš
visa mokyklinio darbo dalykams“.

O kadangi tai buvo reikalinga, Dovydaitis ir ėmėsi tokį žur-
nalą įsteigti. „1917 metams baigiantis, manyje galutinai subren-
do idėja, kad reikalingas yra lietuviškas pedagogikos žurnalas,
kad jį reikia tuojau pradėti leisti, kad jam, gal būt, bus lemta
tapti koku 'lietuviškos švietimo ministerijos' žurnalu busimojoj
Lietuvos valstybėj, kurios įsikūrimas tuomet, berods, dar buvo
didelis klausimo ženklas“. Dar iš prieškarinių metų Dovydaitis
buvo šiek tiek susipažinęs su rusų švietimo ministerijos žur-
nalu. O karo metais jis buvo užsiprenumeravęs keletą vokiečių
pedagoginių žurnalų. Pagal vieno jų vardą (Deutsche Schule)
jis nutarė savo sumanytą žurnalą pavadinti „Lietuvos Mokykla“.

Nusprendęs tokį žurnalą leisti, Dovydaitis tuojau pat ėmėsi
rūpintis okupacinės valdžios „L. Mokyklai“ leidimu. Nors Dovy-

daitis ir buvo tuomet „,prisiekęs raštininkas“ visiems visokius vokiškus prašymus rašyti“, šįkart savo stiliui išlyginti pasitelkė vokiečių kariuomenėj tarnavusį pažįstamą klaipėdietį A. K. Ozelių (vokiškai rašėsi Oselies), kad „nepasirodytų okupantų akys koks nemokša“. Ozelis ne tik išdailino prašymo kalbą, bet ir sumaniai patarė išmesti „mokyklų politikos“ (Schulpolitik) žodį. Nors vokiečių pedagoginiai žurnalai ir turėjo tokį skyrį, bet „okupantai gali dėl to kažką pamanyti ir leidimo neduoti“. Prašymą „L. Mokyklai“ leisti Dovydaitis įteikė „1917 m. pabaigoj ar 1918 m. pačioj pradžioj“. Leidimą gavo 1918 vasario 2, atseit, lygiai dvi savaites prieš nepriklausomos Lietuvos atstatymo paskelbimą. Pagal tą leidimą, žurnalo turinys turėjo būti „grynai pedagoginis; politiniai straipsniai neleidžiami“; visa atskiuro numerio medžiaga iš anksto pristatoma cenzūrai; rankraščiai redaktoriui siunčiami per cenzūros įstaigą (toks tad buvo adresas: An die Pressestelle Ob. Ost. III für „Lietuvos Mokykla“, Deutsche Feldpost 209). „Kokiomis sąlygomis okupantai buvo leidę 'Lietuvos Mokyklą' išleisti, tokiomis ir teko jį leisti... Tat tik iš Pressestellė's (spaudos įstaigos — J. G.) atsiimdavau visus iš provincijos atėjusius laiškus bei rankraščius. Pressestellė'n nešdavau ir visus mano paties parašytus ir kitų bendradarbių per rankas gautus rankraščius“. Pavyko tik tiek išsiderėti, kad tai išankstinei cenzūrai nereikėtų rankraščių išversti į vokiečių kalbą, kaip iš pradžių leidime buvo pažymėta. Rankraščius skaitydavo vokiečių kariuomenėj tarnavę lietuviai klaipėdiečiai, o vokiečiai tik pasirašydavo, kad „leista“.

Ir po Vasario 16 akto paskelbimo vokiečių cenzūra veikė kone ligi tų metų galo. Dovydaičio archyve atsitiktinai išlikęs vienas popieriukas dokumentavo, kad dar 1918.X.29 „L. Mokyklos“ rankraščiai buvo siųsti vokiečių cenzūrai. „Nuo kada siųsti paliauta, datos neturiu. Bet 1918 m. paskutiniųjų sąsiuvinų kai kurie dalykai tikrai kad jau nebuvo siųsti“.

Suprantama, veikiant kietai vokiečių karo cenzūrai, reikėjo ne tik griežtai ribotis pedagoginiais dalykais, bet ir juose „per daug neišsišokti“. Vis dėlto ir tais pirmaisiais (1918) metais „sudėta ir daug programų, planų, diskusijų, o 12-me (gruodžio mėn.) sąsiuvinį jau randamas ir pirmasis Lietuvos Švietimo ministerijos įsakymų žiupsnis“.

3. Leidimo rūpesčiai

1918 metais „Lietuvos Mokykla“ pradėjo eiti kaip mėnesinis žurnalas. Tačiau net keturi tų metų numeriai buvo dvigubi (Nr. 1-2, 5-6, 7-8 ir 9-10). Tų metų komplektą sudarė 540 puslapių: paties žurnalo 412 puslapių ir atskirai paginuojamo priedo „Mokymo pavyzdžių“ 128 puslapiai. 1919 - 20 metais „L. Mokyklos“ leidimas buvo suretintas: mėnesiniai „sąsiuviniai“ buvo paversti kone metinėmis „knygomis“. Būtent: „antrųjų, 1919, metų 1-ji knyga“ turėjo 240 puslapių (iš jų 56 puslapius užėmė „Mokymo pavyzdžiai“); „II ir III, (1919 ir 1920), metų 2-ji knyga“ buvo 304 puslapių (įskaičiuojant „Mokymo pavyzdžių“ 16 puslapių); tų pat abiejų metų 3-ji knyga turėjo 152 puslapius. Tad bendras tų dviejų metų (1919-20) tomas buvo 696 puslapių. Nuo 1921 m. „L. Mokykla“ vėl pradėjo eiti kas mėnesį (po 48 puslapius).

Iš pradžių okupacijos, o vėliau laisvės kovų metais leisti tokį specialų žurnalą buvo sunkiau, negu galima įsivaizduoti iš šalies. Ne veltui Dovydaitis savo atsiminimams apie „L. Mokyklą“ motto pasirinko Maironio ketureilį: „Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris. Iš tikro sunkiai „besuprantamos“ ir Dovydaičio pastangos, kurių reikėjo „L. Mokyklai“ anuomet išleisti.

Redaktorius Dovydaitis pats buvo ir leidėjas — turėjo ir finansiškai savo žurnalą rūpintis. Pirmaisiais metais jį šiek tiek aukomis parėmė vysk. Pr. Karevičius, kunigai J. Krokininkas (tuo metu, berods, jau Višakio Rūdoj), J. Ramanauskas ir P. Martišius (buvęs Višakio Rūdos vikaras), iš Višakio Rūdos apylinkės kilęs mokytojas J. Palukaitis ir kt. Tai vis žmonės, susiję su Dovydaičio tėviške, atseit, jo asmeniškai pažįstami. Nedidelė buvo visų išvardintųjų auka — 2460 markių. Greičiausiai daug nesuaukoko ir nebeišvardintieji „kiti“. Tad daugiausia lėšų leidėjas - redaktorius turėjo iš savo kišenės iškrapštyti.

1919 m. pirmajai knygai išleisti „bent kiek subsidijos davė švietimo ministeris Jonas Yčas“. Tačiau išleidęs 1919 - 20 m. dvi kitas knygas, Dovydaitis „labai įlindo skolosna“. 1920 m. atsiėmusi Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga, perimdama žurnalo leidimą nuo 1921 m., buvusiam leidėjui paskolino 15.000 auksinų išleisti 1919-20 m. trečiajai knygai (faktiškai išėjusiai tik 1921 m. rudenį). Vėliau, tiesa, ta skola buvo jam dovanota kaip atlyginimas už darbą.

Pats Dovydaitis „L. Mokyklą“ leido trejus metus (1918 - 20) ir per tą laiką šio žurnalo išleido 1236 puslapius. Vargu ar jis būtų ištesėjęs savo lėšomis ir toliau leisti. Tačiau, kaip sakytą, LKMS savo pirmajame suvažiavime 1920 m. nutarė perimti „L. Mokyklą“ savo organu, paversti mėnesiniu leidiniu, be to, straipsnius „rašyti populiaringiau“.

Dvejaip galima aiškinti, kodėl Dovydaitis, iš pradžių „L. Mokyklą“ leidęs kas mėnesį, vėliau ją pavertė neperiodiniu stambių „knygų“ leidiniu. Vienas motyvas nurodytas 1919 m. 1-os knygos viršelyje: „karo meto dėliai kol kas tegali eiti tik neperiodiniais laiko tarpais ir nelygaus didumo sąsiuviniais“. Bet, gal būt, svarbiausia, apamai Dovydaitis linko į stambesnius, nors ir retesnius, leidinius. Tokia mokslinių žurnalų praktika. Tokiomis knygomis Dovydaitis leido ir savo kitus mokslinius žurnalus.

Tačiau, nesiribojant tik teoriniais straipsniais, bet (ir ypač) norint pasisakyti ir aktualiaisiais klausimais, reikėjo „L. Mokyklai“ dažniau rodytis. Todėl toliau ji ir ėjo jau kas mėnesį, nors ir tekdavo numerius dvigubinti ar net trigubinti. Sklandų leidimą trukdė ir spaustuvės nespėjimas laiku darbą atlikti. Pvz., 1922 m. 4 - 6 numeryje skundžiamasi, kad tik dabar, „jau pagaliau“, išėjo 1921 m. paskutinis numeris, kuris buvo pradėtas rinkti gruodžio mėnesį; o ir pats tas 1922 m. 4 - 6 numeris pradėtas rinkti kovo vidury, teišėjo gegužės 31!

„L. Mokyklos“ leidimas LKMS buvo taip pat sunki našta, ir dėl spaustuvės negalavimų, ir dėl valiutos kritimo (kol nuo auksinų buvo pereita į litus), bet, svarbiausia, dėl per mažo prenumeratorių skaičiaus. Nėra žinių, kiek Dovydaitis į žmones išleido savo „L. Mokyklos“ 1919-20 metų knygų. Bet 1921 m. prenumeratoriai „nesiekė nė poros šimtų“ ar „vos apie 200 žmonių“. Laimė, 1922 m. pavyko skaitytojų skaičių pakelti ligi 1100.

1923 m. buvo įsidrąsinta spausdinti 1200 egzempliorių, bet prenumeratorių skaičius vėl nukrito ligi 644, iš kurių mokytojų buvo 466. Tad savo organo neskaitė nė dalis LKMS narių (jų tais metais buvo ligi 750). Vargu ar ir pati LKMS būtų įstengusi žurnalą išlaikyti. „L. Mokyklos“ leidimą įgalino tik kasmetinė Šv. Kazimiero draugijos parama (pvz., 1921 m. buvo gauta 50.000 auksinų, o tų metų prenumerata buvo 80 auksinų). Savo ruožtu buvo renkamos aukos pačiai LKMS, dauguma au-

kotojų buvo kunigai. Iš JAV stambia paramą sudarė Tautos Fondo 250 dolerių, kurių 150 išskeltus buvo gauta per 45.000 auksinų.

Iš pradžių „L. Mokyklos“ viršely buvo skelbiama, kad tas žurnalas „Pr. Dovydaičio leidžiamas“. Nuo 1921 m. Nr. 2-3 žodį „leidžiamas“ pakeitė „vedamas“. Pastarasis žodis, tur būt, nebuvo tik paprastas tarptautinio „redagavimo“ sulietuvinimas. Perimdama iš Dovydaičio „L. Mokyklos“ leidimą, LKMS jam redakciniame darbe talkinti pakvietė savo reikalų vedėją St. Tijūnaitį. Tad nuo to laiko Dovydaitis daugiau liko „L. Mokyklos“ tik vyriausioju redaktoriumi. Nors be jo paties žurnale nebuvo skelbiama kieno kito pavardė, daugiau ar mažiau „L. Mokyklą“ faktiškai redaguoti pradėjo Tijūnaitis. Savo atsiminimuose Dovydaitis patvirtina, kad nuo 1921 m. ant žurnalo „vairo juntamai uždeda ranką mok. St. Tijūnaitis, kuris paskui ją beveik vienas ir redaguoja..., man tik šiek tiek prie jos pirštą pridėdant ir atsakomojo redaktoriaus pareigose paliekant“³³⁵. Aprašydamas LKMS 1922 m. suvažiavimą, St. Tijūnaitis yra taip pat pastebėjęs, kad „tas 'Centras' (suprask: sąjungos reikalų vedėjas — J.G.) iš Lukšio gatvės kampo (sąjungos būstinės — J.G.) pusiau redaguoja ir 'Lietuvos Mokyklą'“³³⁶. Iš tuometinių „L. Mokyklos“ komplektų galima įsitikinti, kad tais metais (1921 - 24) Dovydaitis turėjo tikrai uolų pavaduotoją St. Tijūnaitį.

Tik vienas dalykas neaiškus: „L. M.“ 1923 spalio numery paskelbtas Tijūnaičio pareiškimas, kad jis, išsikeldamas iš Kauno į provinciją, 1923.X.21 pasitraukė iš LKMS centro valdybos ir „L. Mokyklos“ redakcijos narių. Iš Tijūnaičio naujo adreso matyti, kad jis tuomet LKMS reikalų vedėjo darbą pakeitė mokytojo vieta Ugoniškėse prie Pravieniškių, netoli Kauno. Tai nereiškė konflikto su Dovydaičiu, nes jis ir toliau rašė „L. Mokykloj“. Kadangi pats Dovydaitis priskiria Tijūnaičiui kaip „L. Mokyklos“ faktiniam redaktoriui ir 1924 metus, galimas dalykas, kad pastarasis ir toliau daug talkino Dovydaičiui šio žurnalo redagavime. Šiaip ar taip, vėl buvo nurodoma į Dovydaitį kreiptis visais „L. Mokyklos“ reikalais — jo namų adresu siųsti ne tik rankraščius, bet ir prenumeratą (nuo 1921 m. Nr. 2-3 prenumeratos reikalams buvo atskiras administracijos adresas, o nuo 1922 Nr. 8-9 net ir rankraščiams siųsti buvo duotas LKMS reikalų vedėjo adresas). Kaip bebūtų buvę, St. Tijūnaičiui iš Kauno išsikėlus, Dovydaičiui „L. Mokyklos“ našta

pasunkėjo. Gal dėl to nuo 1924 m. pabaigos jis ir perleido ją kitiems.

Labai varganomis sąlygomis „L. Mokykla“ buvo kuriama ir toliau leidžiama. Tačiau, paties steigėjo žodžiais „L. M.“ pirmojo numerio pirmame puslapy, ji buvo kuriama su dideliu ryžtu „statydinti Lietuvos mokyklą ant tikrai tvirto pagrindo, kurio niekas daugiau jau nebeišgriautų ir plėtoti ją visais sveikais, dorais ir žmoniškais krypsniais“. Visomis pajėgomis atsidėjęs tuomet dar vienam savo žurnalui, Dovydaitis „L. Mokyklą“ iškart išugdė į tokio lygio žurnalą, kad jo vertę turėjo pripažinti ir tie, kurie šiaip jau nebuvo jos draugai.

Pvz., liaudininkų „Varpas“ (1920, Nr. 8-9) rašė: „Lietuvos Mokykla“ duoda daug rimtos medžiagos auklėjimo ir mokymo klausimams gvildinti. Demokratinei mokytojai, turint prieš akis tokį klerikalinį auklėjimo reikalams pašvęstą organą, reikėtų rimtai susirūpinti, kad ką nors rimtesnio priešpastatyti, nes 'Beraštis' persilpnas, kad su 'Lietuvos Mokykla' galėtų lygtis“. Tautininkų „Tauta“ (1920, Nr. 27) irgi pripažino: „Ta viena mūsų mokslų šaka — pedagogija susilaukė tokių rimtų ir apsičių leidinių, kaip 'Lietuvos Mokykla'. Mokslo žinių, informacijų, mokymo kronikos čia tokia apstybė, lyg kokiame pavyzdiniame almanache. Visas privatinis mokytojų ir viešasis švietimo ministerijos darbas čia atsišviečia net savo smulkmenose“.

4. „Lietuvos Mokyklos“ pobūdis

Iš tiesų, „L. Mokykla“ buvo ir rimto lygio, ir įvairaus turinio žurnalas, siekęs tarnauti ir teorijai, ir praktikai. Vienu atžvilgiu tai buvo mokslinis pedagogikos žurnalas, antru atžvilgiu — lietuviškosios mokyklos klausimų žurnalas.

Teorinei daliai atstovavo moksliniai pedagogikos ir jos istorijos straipsniai. Taip pat buvo nemaža mokytojams aktualesnių psichologijos straipsnių. Duota ir pasaulėžiūrinių - filosofinių rašinių. Bet daugiausia iš pradžių dėmesio skirta praktiniams klausimams, kuriuos kėlė pats gyvenamasis metas. Nepriklausomos valstybės kūrimasis reiškė ir lietuviškos mokyklos organizavimąsi. Tad ir buvo keliami įvairūs mokyklų organizacijos klausimai, diskutuojamos jų programos, svarstomi metodai. Kadangi pradžioj buvo stokojama ir lietuviškų vadovėlių aukštesniajai mokyklai, buvo teikiamas „Mokymo pavyzdžių“ priedas. Tie „Mokymo pavyzdžiai“ buvo mokytojams skiriamos vadovėlių santraukos. Pirmaisiais metais (1918) tokių „Mokymo pavyzdžių“ (su atskira paginacija) buvo duoti 128 puslapiai, 1919 - 20 me-

tų knygose — 72, tad iš viso 200 puslapių. Kai pradėjo rodytis lietuviški vadovėliai, buvo imtasi jų kritiško vertinimo. Tuo metu esant itin aktualiam ir pačiam kalbos bei terminų klausimui, be dalykinių recenzijų, buvo skelbiama ir specialiai kalbinių recenzijų. Jų teikė ir pats mūsų rašomosios kalbos tėvas J. Jablonskis, bet daugiausia St. Dabušis.

Pažymėtinau platus „L. Mokykloje“ buvo oficialios dokumentacijos skyrius, kol švietimo ministerija dar nebuvo pradėjusi leisti savo organo. 1919 - 20 pirmose dviejose „L. Mokyklos“ knygose iš 472 puslapių visokeriopa oficiali dokumentacija užėmė 151 puslapį, atseit, beveik trečią dalį. Buvo duoti švietimo ministerijos 357 „įsakymai“ (ligi 1920.IV.2), būtent tarnybiniai paskyrimai bei atšaukimai, svarbesni aplinkraščiai, įvairių mokyklų įstatai, programos, statistiniai duomenys etc. Paties Dovydaičio žodžiais, nors „L. Mokykla“ ir netapo švietimo ministerijos oficialiu organu, tačiau pirmasis švietimo ministras (trijuose kabinetuose) prof. J. Yčas, „berods,.. ją tokiu organu laikė“ (dėl to suteikė ir šiek tiek finansinės paramos). Be oficialios dokumentacijos, minėtose 1919 - 20 m. „L. Mokyklos“ knygose Dovydaitis parengė ir neoficialią plačią (per 60 puslapių) apžvalgą, kaip kūrėsi nepriklausomos Lietuvos švietimo įstaigų tinklas, kaip grumtasi dėl kelio Lietuvos mokyklai. Savo atsiminimuose Dovydaitis pagrįstai konstatuoja, kad jo redaguotoje „L. Mokykloje“ atsispindėjo „mūsų švietimo ministerijos įsikūrimas ir jos pirmieji žingsniai, Lietuvos švietimo reikalai, jų organizavimo vargai, kai kurių švietėjų grupių nusiteikimai mūsų valstybės kūrimosi pradžioj ir daug kitų ano meto įvykių“³³⁵. Dovydaičio redaguotųjų pirmųjų trejų metų „L. Mokyklos“ komplektai sudaro rimtą šaltinį studijuoti nepriklausomos Lietuvos švietimo organizaciniam tarpсниui.

Lietuvos švietimo istorijai Dovydaitis nemažai pasitarnavo ir savo suorganizuotais specialiais „L. Mokyklos“ numeriais. 1919-20 m. trečioji knyga (142 jos psl.), skirta Tomo Žilinsko 80 metų sukakčiai, drauge yra Veiverių mokytojų seminarijos, kurioj jis mokytojavo nuo įsteigimo (1866) ligi 1903 m., istorija. Panašiai Petruui Kriaučiūnui (1850- 1916) skirtasis „L. Mokyklos“ 1921 Nr. 7-8 (80 puslapių) drauge yra Marijampolės gimnazijos istorija. Tokiu būdu buvo ne tik pagerbti šie du Lietuvos švietėjai, bet ir sutelkta nemaža atsiminimų apie dvi pagrindines Sūduvos švietimo įstaigas. Nemažiau reikšmingas yra ir kalbi-

ninkui Jonui Jablonskiui 60 metų amžiaus proga dedikuotasis „L. Mokyklos“ 1921 Nr. 12 (92 puslapiai). Dar buvo atskiru numeriu pagerbtas ir mokytojo aušrininko Petro Armino atminimas (1923, Nr. 10).

Labai buvo pravartu iš anuomet dar gyvų liudininkų surinkti medžiagos Lietuvos švietimo istorijai XIX-XX a. sąvartoje. Tačiau, nebuvus redaktoriumi, sunku įsivaizduoti, kiek tie sukaktuviniai „L. Mokyklos“ numeriai sudarė Dovydaičiui darbo ir vargo. Jo paties žodžiais, šiuos numerius parengė, „žmonėms įsi-pykdamas ir kartais gaudamas dargi išlojęt“. Vis dėlto, kai J. Jablonskis priminė 1921 m. ir P. Kriaučiūną, Dovydaitis tuojau pasiryžo ir jam organizuoti atskirą numerį, „kad ir ši, nors jau gyvųjų tarpe nebesanti, tautos veikėją nenuskriaudus“. Juo labiau Dovydaitis buvo besirūpinąs atšvęsti ir savo buvusio globėjo prel. A. Dambrausko 60 metų sukaktį. Pastarasis į „L. Mokyklos“ redakcijos pasiteiravimą dėl jo mokytojavimo atsakė 1920.VIII.7 tokiu laiškučiu: „Mokytojavimas mano gyvenime buvo tik epizodas... Pedagogu save nelaikau ir iš pedagogų laikraščio ypatingos pagarbos susilaukti neturiu teisės ir nenoriu... Rašyt apie save ir dagi apie mokytojavimą, kurį aš laikau visų netikiausiu savo darbu, tiesiog atsisakau. Išleisk sveikas savo 'Žilinskių' ir 'Jablonskių' numeriu, to ir užteks, o man duok 'šventą pakajų'“. Kaip tiesiai atsisakė Dambrauskas, taip atvirai apsidžiaugė Dovydaitis: „Šitas laiškas laimingai išvadavo 'Liet. Mokyklos' redakciją nuo tolesnių žingsnių šio jubiliejaus reikalu“³³⁷.

Sukaktuviniai numeriai sudarė daug vargo dėl to, kad jiems atsiminimų medžiagą reikėdavo suorganizuoti iš pašalinių žmonių. Iš vieno buvo sunku tą medžiagą išgauti dėl to, kad jie per daug buvo užimti kitų svarbių darbų, nors apamai buvo „raštingi“ žmonės. O antri išvis nebuvo rašto žmonės: jiems sunku buvo prisiruošti savo pažadus ištesėti, o gavus jų rašinius, redaktoriui reikėdavo daug laiko rankraščius parengti spaudai. 80 metų jubilato T. Žilinsko atveju Dovydaičiui reikėjo spaudai parengti ir jo paties atsiminimus.

Šiaipjau „L. Mokykla“ nestokojo bendradarbių. Net pats Dovydaitis buvo nustebintas: „Tokio žurnalo pasirodymo reikalas buvo visai pribrendęs, nes jau nė jo pirmųjų sąsiuvinii neteko prirašyt beveik vienam pačiam redaktoriui - leidėjui (kaip yra vėliau buvę pradėjus leisti Kosmą, Logą ir kt.)“³³⁵. Jau pirmaisiais metais „L. Mokykloj“ rašė per 30 bendradarbių,

tarp jų busimieji profesoriai A. Alekna, M. Biržiška, V. Dubas, M. Reiny, kunigai A. Dambrauskas, L. Gižinskas, P. Januševičius, M. Krupavičius, P. Martišius, mokytojai M. Šikšnys, A. Vireliūnas, inž. K. Šakenis, kompozitorius J. Naujalis, K. Bizauskas, S. Antanaitis, St. Tijūnaitis ir kt. O tų metų pabaigoj, kaip savo atsiminimuose didžiuojasi Dovydaitis, įsijungė į „L. Mokyklos“ bendradarbius „jau ir patys didieji lietuvių pedagogai“, kaip J. Jablonskis, Pr. Mašiotas, J. Vokietaitis.

Daug šių vardų ir vėliau buvo sutinkami „L. Mokykloj“. Į savo žurnalą Dovydaitis įtraukė įvairių sričių bendradarbių. K. Būgos buvo paskelbta 41 puslapio kalbotyrinė studija „Priesagos -ūnas ir dvibalsio -uo kilmė“ (1921). Be J. Jablonskio, iš kalbininkų rašė ir J. Balčikonis. Istorikas J. Yčas paskelbė lietuvių kalba pirmą didžiojo pedagogo Pestalozzio biografiją (1921). Iš gamtininkų rašė V. Vilkaitis, L. Vailionis, J. Elisonas. Pedagoginiam žurnalui tinkamų temų ieškojo ir filosofai Iz. Tamošaitis (1922 - 23), Pr. Kuraitis (1924).

Iš pačių mokytojų, be St. Tijūnaičio, pastoviai ir gausiai rašė J. Gobis, J. Strimaitis, J. Gvildys, ankstyvesniais metais dar J. Strangalis, M. Galdikienė, vėlesniais — St. Balčytis, V. Arminaitė ir kt. St. Šalkauskis išspausdino platų straipsnį apie mokyklų tipus — projektuojamo viduriniųjų ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo kritiką (1923). Kun. VI. Mažonas pirmasis mūsų vertino vadinamąją „darbo mokyklą“ (1922). Kun. M. Krupavičius svarstė demokratybės auklėjimą (1922).

Ir patį „Lietuvos mokytojų patriarchą“ T. Žilinską, tuomet kopusį per 80 metų slenkstį, Dovydaitis buvo įtraukęs į savo žurnalo bendradarbius net keturiais atvejais (straipsniuku apie dailyraštį ir atsiminimais iš savo paties gyvenimo ir apie P. Kriaučiūną ir P. Arminą).

„L. Mokyklos“ bendradarbius ypačiai pajvairino suaktyviniai numeriai. T. Žilinsko numeryje į žurnalo puslapius atėjo senoji mokytojų karta nuo J. Kairiūkščio per aušrininką Ks. Vanagėlį (Sakalauską) ir M. Endziulaitį (Vytauto tėvą) ligi Damijonaičių, Palukaičių ir Vokietaičių. P. Kriaučiūno ir J. Jablonskio numeriai atvedė į „L. Mokyklą“ ir tokių žymių tautinio atgimimo vardų, kaip dr. K. Grinius, adv. P. Leonas, dr. J. Bagdonas, knygnešių organizatorius kun. Ad. Grinevičius, gen. J. Bulota, dr. P. Avižonis, miškininkas P. Matulionis, poetas

M. Gustaitis, A. Smetona, kun. (vėliau vyskupas) J. Staugaitis, M. Yčas, kun. VI. Mironas, dr. K. Jokantas, adv. V. Požėla ir kt.

5. *Redaktoriaus linija*

Nors ir kiek įvairūs buvo „L. Mokyklos“ bendradarbiai, bet visų pirma ne jie, o pats redaktorius apsprendė šio žurnalo pobūdį. Šį savo pirmąjį mokslinį žurnalą Dovydaitis redagavo trumpiausiai už kitus savo žurnalus (pilnai jo rankose „L. Mokykla“ teišbuvo trejus metus, o vėliau liko daugiau atsakomasis redaktorius). Tačiau redaktoriaus charakteris iš „L. Mokyklos“ gal net ryškiau matomas, negu iš „Kosmoso“, Logoso“ ar „Sotero“. šie pastarieji buvo grynai moksliniai žurnalai, o „L. Mokykla“, liedsdama ir praktinius klausimus, stovėjo arti visų gyvenimo konfliktų.

Dovydaičio kaip redaktoriaus charakterį galima taip apibūdinti: laikydamasis savo aiškaus nusistatymo, jis betgi nei baiminosi žmonių, nei buvo dogmatiškai nusiteikęs. Tai buvo jam sava kaip žmogui, tai buvo jam sava ir kaip redaktoriui. „L. Mokykla“ gana ryškiai atskleidžia šiuos redaktoriaus Dovydaičio bruožus.

Kaip ugdymo mokslas, pedagogika savo pagrinde yra ne neutralus, bet pasaulėžiūriškai sąlygotas mokslas. Kokiais žmonėmis norime išauklėti jaunąsias kartas, priklauso nuo to, koks žmogaus idealas išpažįstamas. Ugdomąsias vertybes galutinai apsprendžia, koks tikslas teikiamas žmogaus gyvenimui. Trumpai tariant, koks žvilgis į žmogų, toks žvilgis ir į pedagogiką.

Niekada nesvyravęs savo krikščioniškame įsitikinime, Dovydaitis ir savo redaguojamus žurnalus vairavo aiškiai krikščioniška kryptimi. Tačiau „L. Mokyklos“ katalikiška dvasia nereiškė nei propagandinės, nei poleminės aistros, nesutaikomos su mokslinio žurnalo pobūdžiu. Krikščioniškajai kryptiai buvo pozityviai atstovaujama, pagrindinius auklėjimo klausimus sprendžiant krikščioniškais principais, bet vengiant bergždžios polemikos. Todėl, aplamai imant, kiek buvo aiški „L. Mokyklos“ dvasia, tiek žurnalo tonas liko dalykiškas. Net ir tais atvejais, kai rasdavo, jog reikia atvirai ir kietai atsakyti į kokį nors nepagrįstą užsipuolimą ar tiesiog plūdimąsi, Dovydaitis stengdavosi pasisakyti, neliesdamas asmenų. Galėtume iš „L. Mokyklos“ išžvejoti ir gana rūščios ironijos sakinių „profesinei“ kairiųjų

mokytojų sąjungai ar jos pirmajam organui „Beraščiui“. Bet niekada Dovydaitis neįpuolė į tokį įkarštį, kad būtų ėmęsis asmenų niekinimo, įžeidinėjimo.

Kur būtų buvę pagundos leisti į vienokį ar kitokį „atkir-tį“ ar pačiam pradėti polemiką, Dovydaitis verčiau rinkosi kitą kelią — priešingus nusistatymus ar puolimus tik dokumen-tuoti, be komentarų juos perduoti savo žurnalo skaitytojams. Keliais atvejais buvo pasirinktas toks dokumentinės informacijos kelias. Trys tokio pasirinkimo pavyzdžiai:

Kairiosioms partijoms karštai kovojant už tikybos dėstymo pašalinimą iš mokyklų, nepriklausomybės pradžioj tai buvo daugiausia ginčų kėlęs klausimas. Konkrečiu šios kovos lauku buvo virtusi kairiųjų privatinė Marijampolės realinė gimnazija. Daug dėl jos buvo ginčų. Užuoat leidusis į šiuos ginčus, „L. Mokykla“ pateikė tik šioj gimnazijoje tikybos dėstymo ar, teisin-giau tariant, nedėstymo bylos dokumentaciją — gimnazijos va-dovybės, kapeliono, vyskupijos kurijos ir švietimo ministerijos susirašinėjamą (1919- 20, 456 -464 ir 613-616). Komentarų — nė sakinio!

Kitas atvejis lietė paties Dovydaičio vadovaujamą „Saulės“ gimnaziją, kur buvo kilęs konfliktas tarp pedagogų tarybos ir tėvų komiteto dėl švietimo ministerijos suteiktos teisės tė-vų komiteto nariams lankytis mokytojų pamokose. Pateikęs „L. Mokykloje“ visą atitinkamą susirašinėjamą tarp visų trijų „veiks-nių“, ramiai buvo tik tiek pridėta: „Išdėjom tą bylą čia tik tam, kad supažindintum su ja platesnę visuomenę, kuri prisidėtų tinkamai išspręsti jau susidariusiems santykiams ir nustatytų principus ateičiai“³³⁸.

Dar vienas būdingas atvejis. Kairiuosiuose sluoksniuose bu-vo užsimota pašalinti iš mokyklų ne tik religijos, bet ir lotynų kalbos dėstymą: socialdemokratų „Darbo Balsas“ aiškino, kad ir „humanizmas“ esąs „klerikalizmo“ padaras. Dovydaitis į tai atsakė, kad gimnazija be lotynų kalbos išvis negali vadintis „gimnazija“. Kitoj „L. Mokyklos“ 1919 - 20 m. knygoj buvo įdė-tas šiuo klausimu išsamus V. Dubo straipsnis, ginantis humanis-tinę gimnaziją kaip „dabarties universiteto klestėjimo“ būtinąją sąlygą. Tačiau tuo tarpu švietimo ministerija, matyt, beieško-dama kompromiso, 1919.IX.6 aplinkraščiu buvo paskelbusi loty-nų kalbą neprivalomu dalyku. Dovydaitis visiškai sutiko su V. Dubu ir buvo prieš tą ministerijos potvarkį, bet vis vien re-

dakcijos prieraše pastebėjo: „Mūsų laikraščio skiltys bus, kaip ir buvusios, visuomet atviros visiems rimtiems svarstymams už ir prieš“³³⁹.

Vengdamas bergždžios polemikos, Dovydaitis betgi visai nesibaimino ir vadinamųjų kontroversinių klausimų. Visus klausimus jis svarstė dalykiškai, pasitikėdamas argumentais. Tai buvo mokslininkui būdingas nusistatymas, ieškant tiesos, nesi-skubinti savo nuomonę primesti, bet ir skirtingos pažiūros iš-klausyti. Dovydaitis visai negalėjo suprasti, kad nebūtų mūsų spaudoj kur pasisakyti. Būtent buvo toks atvejis. Oficioze „Lie-tuvoj“ (1923, Nr. 131) buvo pasisakyta, kad „aukštojo mokslo nėra ko ieškoti svetur“, kad užsienio aukštosios mokyklos tik savo piliečiams statančios rimtus reikalavimus etc. Tuo metu Vokietijoje inžineriją studijavęs Br. Banaitis (anksčiau minėtojo Saliamono sūnus) panoro į tą straipsnį atsakyti, bet — nerado kur. „Lietuva“ atsisakė dėti dėl to, kad prieš ją rašoma, „Lais-vė“ (katalikų dienraštis) — kad straipsnis jai neaktualus kaip atsaką į kitur spausdintą dalyką, „Lietuvos Žinios“ (liaudininkų dienraštis) — kad straipsnis per ilgas, pagaliau „Socialde-mokratas“ — kad jau per daug specialus dalykas. Keturias re-dakcijas perkėliavusį straipsnį priglaudė „L. Mokykla“ („Stu-dijavimo užsienyje klausimu“, 1923, Nr. 8-9), savo išnašoj pa-grįstai pasipiktindama: „Nieko sau mūsų laikraščiai“!

Turėdami prieš akis visus pavyzdžius suminėtuosius atvejus, galime suprasti, kodėl Dovydaičiui, nepaisant viso jo pažiūrų ryškumo, sekėsi į savo žurnalą sutelkti ir visiškai skirtingų nusistatymų žmones. Šiandien tai gali atrodyti labai paprastas dalykas. Tačiau reikia atsiminti, kad anuomet ir pasaulėžiūrinė, ir politinė įtampa atsikuriančioje Lietuvoje buvo šiandien sun-kiai beįsivaizduojamai aštri (visų pirma dėl to, kad daugumas inteligentų per karą buvo pasitraukę į Rusiją ir ten pergyvenę radikalią revoliuciją). Vis dėlto Dovydaitis pajėgė savo bendra-darbiais laimėti ir jam idėjiškai svetimų žmonių. Pvz., jo reda-gavimo metais „L. Mokyklos“ gana uolus bendradarbis buvo ir toks laisvamanis volterininkas, kaip prof. V. Dubas. Rado „L. Mokykloje“ vietos ir prof. J. Vabalas-Gudaitis išdėstyti sa-vajai eksperimentinės psichologijos sampratai, kai buvo J. Gobio „Draugijoje“ nepalankiai užkliudytas. J. Jablonskis, Pr. Ma-šiotas ar A. Vireliūnas, nors politiškai ir nesireiškę, taip pat buvo ne „klerikalai“, o daugiau ar mažiau indiferentai. Nesibai-

mindamas nė laisvamanių, dar labiau Dovydaitis neturėjo ko baimintis kitos konfesijos bendradarbių. Tad „L. Mokykloje“ bendradarbiavo ir evangelikai reformatai Jonas ir Martynas Yčai. Greičiausiai protestantas buvo ir klaipädagogas mokytojas J. Strangalis, nemažai rašęs „L. Mokykloje“ Dovydaičio redagavimo metais.

Savo redaktoriaus toleranciją Dovydaitis ypačiai paliudijo suktuviniais „L. Mokyklos“ numeriais. Džiaugėsi išvengęs numerio paminėti prel. A. Dambrauską, kurį gerbė daugiau už visus, bet nepagailėjo vargo žmonėms, kurie jau buvo mirę ar išvis katalikų gyvenime nepasireiškė. T. Žilinskas ir P. Arminas, berods, nebuvo nutolę nuo tėvų tikėjimo. Bet J. Jablonskį ir P. Kriaučiūną pats Dovydaitis vėliau nurodė kaip tipingus pavyzdžius indiferentų, kurie, žadindami moksleivių tautinę sąmonę, „nepadėdavo lietuvių moksleivių religiniam sąmoningumui augti“. Dėl Kriaučiūno, kuris buvo rengęsis į kunigus ir net išėjęs Petrapilio dvasinę akademiją, Dovydaitis tiesiog rašė: „ir tas didelis lietuviškas patriotas, netgi kandidatas į kunigus, religiniu atžvilgiu buvo tapęs katalikybei žalingas indiferentas“³⁴⁰. Vis dėlto, kai tik Jablonskis priminė, kad priderėtų atsiminti ir to prieš penkis metus mirusio pedagogo suaktį, Dovydaitis šoko organizuoti ir jam atskirą „L. Mokyklos“ numerį.

Žinoma, skirtingai nusistačiusių žmonių bendradarbiavimas krikščioniškos dvasios žurnale liudijo apipusę — ir redaktoriaus, ir bendradarbių — toleranciją. Pakankamai yra neutralių klausimų, kuriais iš vienos pusės nesvarbu — kur rašoma, iš antros pusės — kas rašo. Tačiau visada gali iškilti ir nenumatomų sunkumų, kuriuos tenka spręsti jau vienai šaliai — pačiam redaktoriui.

Toks painus, atrodo, buvo kad ir šis atvejis. J. Jablonskis paprastai rašė tik kalbines recenzijas, bet kartą panoro ir dalykiškai aptarti vieną knygą, būtent kun. J. Skruodžio „Religijos mokymo metodiką“ (1920). Dalykiškai, suprantama, pedagogo, bet ne teologo žvilgiu. Bet ir jau pats šis apsiribojimas įgijo ironiško atspalvio, becituojant autorių, jog religija „tai Dievo mokslas, o ne šio pasaulio žemiškas dalykas“. „Būdamas ne specialistas“, Jablonskis rašė pasisakysiąs tik kaip buvęs pedagogas, o kitus dalykus paliksias „apsvarstyti tiems, kurie geriau nusimano apie visą tą Dievo mokslą, apie tą 'nežemiškąją dalyką'“. Pripažinęs, jog apskritai „tos rūšies vadovėlis tikybės moky-

tojams yra dabar reikalingas“, Jablonskis savuoju pedagogo požiūriu Skruodžio vadovėlį, kaip sakoma, visiškai „sumalė“. Toks buvo Jablonskio sprendimas: „Kad ir yra patvirtinusi šitą vadovėlį 'neklaidingoji Bažnyčia' jos žmogus), bet vis dėlto man rodosi, jog Jėzus Kristus, tas mūsų Mokytojas, negali džiaugtis tokiais, kaip šitas, savo mokslo aiškintojais, Dievo žodžio skelbėjais, taip drąsiai ir taip negražiai aiškinančiais Dievo mokslo dalykus“³⁴¹.

Vargu ar Dovydaičiui buvo malonu šią pirmą lietuvių kalba religijos dėstymo metodiką katalikiškame žurnale taip rūsčiai sutikti. Tačiau kadangi iš esmės Jablonskio priekaištai buvo teisingi, Dovydaitis šią recenziją „L. Mokykloje“ išspausdino. Ir gerai, kad nepabūgo: kaip tik ši Jablonskio recenzija dokumentuoja, kad mūsų rašomosios kalbos tėvas nebuvo jau taip visiškai indiferentas: ir ankstesnėje citatoje Jėzų Kristų vadina „mūsų Mokytoju“, ir kitoj šios recenzijos vietoj kalba apie „mūsų Bažnyčią“.

Nesibaiminti tiesos Dovydaičiui reiškė ir nesibaiminti tiesaus žodžio. Kaip Jablonskis galėjo laisvai įvertinti aną nenusiėmusį religijos metodikos vadovėlį, taip ir kiti žurnalo bendradarbiai buvo laisvi pasisakyti visai tiesiai. Pvz., dail. A. Aleksandravičiaus „Braižinėlius ir piešinėlius pradžios mokykloms“ (1919) P. Galaunė (vėliau išaugęs į mūsų pagrindinį meno istoriką) stačiai įvertino kaip „nemokėlio absurda“, stebėjosi „autoriaus nachališkumu“, rašė, jog savo gyvenime dar nematęs „tokių bemokslių, netikslingų knygų“, ir baigė recenziją pasipiktinimu, kam „leidžiama net gi knygynuose pardavinėti tai, kam vieta tik šiukšlyne“³⁴².

Ir prigimtinis tiesumas, ir mokslinis objektyvumas darė ir patį Dovydaitį taip pat griežtą, kur tiesa to reikalavo. Jo nusistatymas čia buvo aiškus: jei knyga prastai parašyta, tai ir reikia atvirai pasakyti, nepaisant to, kad autorius būtų ir artimas žmogus. Pora pavyzdžių.

K. Bizauskas parengė literatūros teorijos vadovėlį, kurio pirmąją dalį išleido „Ateitis“, o antrąją savo „Mokymo pavyzdžių“ skyriuje išspausdino „L. Mokykla“ (1918). Kaip pamename, autorius buvo senas Dovydaičio draugas, vienas pagrindinių jo talkininkų ateitininkų sąjūdžio kūrime. Tačiau vis vien tą Bizausko vadovėlį Dovydaitis recenzavo gana kietai. Besekant rusų Livanovo vadovėlį, daug ir Bizausko vadovėlio skyrių išėję

„sausį, nuobodūs, ir jei būčiau 'scholastikos' keikėjas, pasakyčiau dar ir 'scholastingi'“, daug kur palikę „tik sausos teorijos grobą“, „tokių grobų pėdsakai žymu ir per visą Bizausko vadovėlį“. Tik kadangi Bizauskui teko šį „darbėlį“ rengti pačiu sunkiausiu okupacijos metu, daug ką pateisina aplinkybės. Tačiau „iš tų, kurie gamins tokį vadovėlį šiuo laiku, reikalausime daugiau, visai tiek, kiek reikia!“³⁴³.

Tą principą („visai tiek, kiek reikia!“) Dovydaitis nesivaržė pritaikyti ir J. Gobio vadovėliui „Trumpa auklėjimo istorija“ (1923), nors autorius buvo pats uoliausias „L. Mokyklos“ bendradarbis nuo pirmųjų jos metų. Išgvildenęs šio vadovėlio skyrių po skyriaus, Dovydaitis rado, kad tik paskutinis skyrius (apie lietuvių mokyklos istoriją) yra „pats žmoniškiausias“, nes autorius galėjo pasinaudoti A. Alekno „Lietuvos istorija“ ir savo paties žiniomis. „O iš visų kitų šių knygelių skyrių nė vienas savęs nepateisina kaip parašyti be jokios sistemos ir apžvalginumo, kupini klaidų ir baisaus diletantizmo“. O kadangi tą vadovėlį buvo išleidusi švietimo ministerija, tai baigdamas dar pridūrė: „Literatūros šlamšto turime pakankamai ir be valstybinės subsidijos“. Autoriaus atsiųstą repliką Dovydaitis išspausdino, bet į ją vėl atsakė, pareikšdamas: „amicus Gobis, sed magis amica veritas“. Diletantu apibūdintam autoriui įsiseidus, Dovydaitis atsakė: „Tariusi tai padaręs visai vietoj. Nes nejaugi p. Gobis ir pats save laiko pedagogijos istorijos tikru mokslininku - tyrėju, o ne tik mėgėju“. Savo atsakymą į replikos priekaištus Dovydaitis baigė bendro pobūdžio apgailestavimu: „Dabartiniai mūsų šios srities 'specialistai', priėmusieji išleisti tokios rūšies raštą, yra pasirašę sau testimonium'ą didesnę, negu tik paupertatis. O p. Gobio galima tik labai pagailėti, kad savo pirmuoju darbu jis ėmėsi tokio neįveikiamo dalyko, dėl ko ir šis jo raštas išėjo toks visais atžvilgiais nevykęs“³⁴⁴.

Rodos, šių pavyzdžių pora pakankamai dokumentuoja Dovydaičio redaktorinį charakterį: būdamas apskritai tiesus žmogus, ne kitoks jis buvo ir kaip redaktorius. Nesistengė nei savęs paties „diplomantinti“, nei savo bendradarbių nevaržė būti tiesiais.

Šioj vietoj galima nebent dar vieną dalyką pridėti. Kaip sakytą, „L. Mokykla“, be dalykinių recenzijų, pradžioj nemaža dėjo ir kalbinių recenzijų. Daugeliui pirmųjų vadovėlių autorių nesirūpinant žmoniška kalba, kalbinės recenzijos buvo dar griež-

tesnės už dalykines. Pvz., J. Jablonskis apie minėtąją kun. J. Skruodžio „Religijos mokymo metodiką“ kalbiniu atžvilgiu taip rašė: „Autoriaus imta rašyti savo draugams labai anksti — prieš pačiam išmokstant tiek kalbos, kiek reikia jos mokėti mokslo vadovėlio rašytojui“. Todėl autoriaus kalba „visai paliegusi“: „klaidų čia yra tokia daugybė, jog nežinai žmogus nė iš ko pradėti, kalbėdamas apie tos rūšies dalykus“³⁴¹. Panašiai St. Dabušis turėjo spręsti apie M. Biržiškos „Lietuvos istorijos pradžiamokslį“ (1919). Kadangi šis „pradžiamokslis“ baigėsi straipsneliu „Žemė ir dangus“, ne be ironijos recenzentas kalbininkas rašė: „Vadovėlis būtų visai dievotas, tik jojo kalba visai bedieviška — nerasi beveik to sakinio, kur būt visai gražiai taisyklingai ne tik susakytas, bet ir parašytas“. Nesą ko stebėtis, kad „Biržiška, aptekęs galybėmis darbų, pats ir negalėjo ir nemo-kėjo savo raštų kalbai atsidėti“. Bet keista, kad Lietuvių Mokslo Draugija, leisdama mokyklai jo vieno „šitokių nepakenčiama rašomąja kalba raštų“, rodyte rodo „savo lietuvių kalbos nemokslo“. To vadovėlio „neįsileis į mokyklą“, kas gerbia „mūsų gražiausiąją ir brangiausiąją turtą — lietuvių kalbą“³⁴⁵. Gal būt, tik taip griežtai pasisakant, ir tebuvo galima priversti autorius ir leidėjus rūpestingiau paisyti ne tik turinio, bet ir kalbos.

6. Dovydaičio straipsniai „Lietuvos Mokykloje“

Nors „L. Mokykloje“ Dovydaičiui nereikėjo nė iš pradžių žurnalo „prirašyt beveik vienam pačiam“, vis dėlto ir jo paties bendradarbiavimas buvo gana gausus.

Pirmaisiais metais (1918) iš 540 puslapių Dovydaičio autorizuotų puslapių yra 121, atseit, daugiau kaip penktadalis. Pasisakė dėl istorijos programos bei vadovėlių gimnazijai ir dėl vardo šiai pastarajai (vidurinė ar aukštesnioji mokykla), pateikė tais metais mirusio mokytojo, „Žiburėlio“ (poelementorinio vadovėlio) autoriaus J. J. Palukaičio platų nekrologą, parūpino per 10 recenzijų (vokiečių pedagoginių veikalų bei vadovėlių ir lietuvių pedagoginių bei vadovėlinių leidinių). Tai visa sudarė 53 puslapius. Kitus 68 puslapius užpildė, „Mokymų pavyzdžiuose“ tęsdamas „Ateityje“ (1917) pradėtą senovės istoriją. Sudėjęs „Ateityje“ ir „L. Mokykloje“ išspausdintus puslapius (41 ir 68, iš viso 109), tai reiškė, kad Dovydaitis pačioj pradžioj parūpino mūsų mokykloms senovės istorijos vadovėlių bent san-

traukos pavidalu. Kiek tų metų „L. Mokykloje“ redaktorius užpildė puslapių nepasirašyta apžvalgine ir kitokia medžiaga, negalėjome patikrinti, nes nepavyko šio krašto bibliotekose aptikti 1918 metų „L. Mokyklos“ komplekto.

1919 - 20 metų trijose „L. Mokyklos“ knygosė, priskaičiavus apžvalgą ir kitus spaudai parengtum redakcinius dalykus, iš 696 puslapių Dovydaičiui priklauso 237 (I knygoj 93 puslapiai iš 240, II — 123 iš 304, III — 21 iš 152), tad visas trečdalis. Tik kai savo „darbščia ranka“ pradėjo talkinti St. Tijūnaitis, Dovydaičiui iš tikro pačiam mažiau bereikėjo rašyti. 1921 m. Dovydaitis dar prirašė 81 puslapį iš 604, bet nuo kitų metų jo prirašytų puslapių skaičius žymiai nukrito: 1922 m. iš 544 puslapių jis prirašė vos 11, 1923 m. — 37 puslapius iš 512, pagaliau 1924 m. — 24 puslapius iš 572. Iš viso 1918 - 24 m. iš „L. Mokyklos“ 3468 puslapių Dovydaičiui priklauso bent 511 („bent“, nes neturime tikslų duomenų apie pirmuosius metus).

Ką šie Dovydaičio prirašyti puslapiai reiškė „L. Mokykloje“? Pakako bendradarbių mokytojų svarstyti praktiniams mokyklos gyvenimo klausimams. Iš kitų mokslo sričių buvo galima pasikviesti kompetentingų bendradarbių recenzijoms ar kitiems specialioms uždaviniais. Bet teoriniams pedagogikos klausimams svarstyti labai stokojo žmonių. Tad faktiškai kone vienam redaktoriui Dovydaičiui reikėjo ant savo pečių išlaikyti „L. Mokyklą“ kaip pedagogikos *mokslinį* žurnalą.

Kaip aplamai Dovydaičio mokslinis interesas visų pirma buvo istorinio pobūdžio, taip ir pedagogikoj jos istorija buvo jo „specialybė“. Kaip atsimename, ir Lietuvos universitete Dovydaitis dėstė pedagogikos istoriją, nors iš pradžių ir laikė ją jam „priverstinai uždėtu dėstyto dalyku“³⁴⁶.

„L. Mokykloje“ Dovydaitis paskelbė dvi stambesnes pedagogikos istorijos studijėles: apie mažiau žinomą, bet daugelio pedagoginių naujovių iniciatorių prancūzų šventąjį Jean-Baptiste de la Šalie (1651-1719) ir vokiečių katalikų pedagogą ir filosofą Otto Willmanną (1839 - 1919). Apie pirmąją studijėlę buvo 18 puslapių, apie antrąją — 20 (abi 1919 - 20 m. antrojo knygoj). Trumpiau apibūdino G. Bosco (1922) ir Dantę kaip pedagogą (1922). Remdamasis vokiečių autoriais, apžvelgė senovės graikų ir romėnų mokymą bei auklėjimą (1921, 30 puslapių).

Teoriniais pedagogikos klausimais straipsnių „L. Mokyklai“ Dovydaitis parūpindavo, „lietuvindamas“ vokiečių pedagogų straipsnius. Šie straipsniai buvo sistemingai taip parinkti, kad lietuviui skaitytojui sudarytų visumos krikščionišką žvilgį į pedagogikos principus. Tokia straipsnių serija ėjo „L. Mokykloje“ 1921 metais: apie kultūrą ir religiją ryšium su auklėjimu, apie pedagogikos padėtį tarp kitų mokslų, apie dabarties auklėjimo sroves, apie jaunuolių kūno ir dvasios plėtotės lygiagretumą.

1924 m., daugiausia remdamasis O. Willmannu, dar kartą ryškino auklėjimo mokslo ir darbo principus moderniosios ir krikščioniškosios pasaulėžiūros šviesoje.

„Lietuvindamas“ šiuos straipsnius, Dovydaitis ne tik juos perteikdavo, bet ir savo pastabomis auaktualindavo. Pvz., perteikęs prof. R. Stolzės straipsnį apie pedagogikos padėtį tarp kitų mokslų, Dovydaitis pasisakė ir dėl to, kaip pas mus planuojamos pedagogikos studijos. Pasirodo, kai Aukštųjų Kursų humanitariniame skyriuje buvo numatoma savarankiška ir plati pedagogikos sekcija, tai Lietuvos universiteto laikinojo statuto projekte pedagogika buvo nukelta į biologijos fakultetą! Dovydaitis įspėjo nesivaikyti didelių kraštutinybių, bet „pirmiausia apsidairyt, kaip tas dalykas stovi mūsų kultūringuose kaimynuose“³⁴⁷.

Iškeltina Dovydaičio pastaba, baigiant dabarties auklėjimo srovių apžvalgą:

Mūsų, lietuvių, tauta šiandien savarankiškai tiesiasi medžiaginės ir dvasinės gyvatos kelius. Tad jai itin reikalingi pilni, visatingi žmonės. Todėl, besirūpindami savo jaunosios kartos auklėjimu, sergėkimės auklėjimo vienašališkumų ir mokėkime pasiimti, kas visose kalbėtose srovėse yra gera. Tik šitaip mūsų tauta galės iškilti į tikrosios žmonybės aukštumas ir susilauks tikrai šviesios ateities³⁴⁸.

Tai tas pats sintetinis nusistatymas, kurį pedagogikoj ypačiai išplėtojo St. Šalkauskis savuoju pilnutinio žmogaus idealu.

Dovydaitis pats dirbo pedagoginį darbą kaip gimnazijos direktorius. Tad gyvai jautė tuometinius vidurinės mokyklos rūpesčius. Kai kuriuos jų ir pats kėlė „L. Mokykloje“.

Ypačiai Dovydaičiui rūpėjo, kad Lietuvoj neįsigalėtų koedukacinė (mišrai berniukų ir mergaičių) gimnazija, kurią jau yra „įbrukęs (ir dabar tebebruka) vargas“. Straipsny šiuo reikalu jis pateikė istorinę koedukacijos apžvalgą įvairiuose kraštuose ir rado, kad mišrios mokyklos visur buvo kuriamos „dau-

giau iš bėdos, negu iš principo“. Tik modernusis moterų emancipacijos sąjūdis norįs koedukaciją paversti principo dalyku. Lietuvoj principiniais koedukacinės mokyklos šalininkais tepasireiškė komunistai. Šiaipjau pirmosios lietuviškos gimnazijos buvo kuriamos mišrios dėl to, kad tokias buvo galima įkurti „lengviausiai, pigiausiai“. Jų steigėjams „rūpėjo ne principai, kurių tuomet daugiausia niekas ir galvoj neturėjo, bet skubotiesi faktai turėtų bet mokyklą, bet tik ji būtų lietuviška“. Tačiau dabar, susikūrus nepriklausomai valstybei, galima kalbėtis ir „dėl principų“³⁴⁹. Dovydaičio nuteiktas ir pirmasis katalikų mokytojų suvažiavimas (1920) priėmė rezoliuciją, kad „aukštesnioji koedukacinė mokykla tik iš bėdos ligšiol galėjo būti kenčiama“, bet kad toliau reikia kurti atskiras berniukų ir mergaičių mokyklas, „kuriose būtų suteikiama skirtingų lyčių jaunimui ne lygios rūšies, bet lygios vertės išsilavinimo“²⁶¹. Dovydaitis laikė šį reikalą tokiu svarbiu, kad prie jo grįžo ir vėliau, kai „Laisvės“ dienraštyje (1923.VII.7 - 8) rašė apie kai kurias neatidėliotinas švietimo reformas.

Plačiau savo argumentų prieš koedukacinę mokyklą Dovydaitis neišplėtojo, nes minėtojo straipsnio „L. Mokykloje“ nebegaigė. Tačiau aišku, kad prieš mišrų auklėjimą jis buvo ne kaip moterų priešinys, o kaip jų draugas. Priešingai „fanatikėms emancipantėms“, moterų išsilaisvinimą jis matė ne jų „suvyrėjime“, bet skaidraus moteriškumo išskleidime. Vyriški vyrai ir moteriškos moterys buvo Dovydaičio pedagoginis idealas. Įdomu pridurti, kad šiuo atžvilgiu jis buvo savo akį nukreipęs į JAV aukštąsias mokyklas: „Harvardo, Yale’o ir Princetono mokyklos nukalė aiškų sveiko vyriško jaunimo tipą. Jos yra tautinės reikšmės auklėjimo vietos. Taip pat ir čionykštės mergaičių kolegijos yra sukūrusios ypatingą moterišką kultūrą, jungiančią savy neprivertstinumą, natūralumą ir švelnų dvasinį išsiauklėjimą“³⁴⁰ (iš tų mergaičių kolegijų išvardijamos Wellesley, Bryn Mawr, Vassar ir Smith kolegijos).

Taip pat Dovydaičiui rūpėjo, kad Lietuvos vidurinės mokyklos nebūtų taip vienašališkai „suralintos“, kad apamai nebūtų galima jų gimnazijomis vadinti. Siūlymą visai išmesti lotynų kalbą, kaip ir buvo bolševikai padarę užimtose Lietuvos dalyse, Dovydaitis pavadino „barbarybe“. Pavedęs VI. Dubui atskirai pasisakyti dėl „viso tojo prasimanytojo ’humanizmo’ keikimo“, pats Dovydaitis pagrįstai siūlė lotynų kalbos progra-

moj nesekti tik rusų pavyzdžio, bet pasidomėti ir Vakaruose vykstančiomis diskusijomis. Pateikęs įvairių konkrečių pasiūlymų (įtraukti į skaitomus autorius ir krikščionis rašytojus, visų pirma šv. Augustiną), Dovydaitis siūlė lotynų kalbos mokymąsi suaktualinti ištraukomis iš mūsų rašytojų, rašiusių lotynų kalba, o taip pat iš rašytojų nelietuvių, ta kalba rašiusių apie Lietuvą. Juk renesanso ir humanizmo XVI amžiuje lotynų kalba buvo laikoma netgi „tautine lietuvių kalba“. Toks lituanistinis lotynų kalbos mokymosi praturtinimas geriau už visus iškalbingus įrodinėjimus „parodytų, kaip svarbu lotynų kalbos mokėjimas ne tik romėnų, bet ir mūsų pačių istorijai, literatūrai ir šiaip visam praeitajam dvasios gyvenimui pažinti“³⁵⁰. Šis Dovydaičio pasiūlymas buvo tikrai vertas dėmesio. Deja, valdinės įstaigos jo lyg nepastebėjo, nors šiaip lotynų kalba pakankamai gavo vietos gimnazijų programoj.

Tuolaikiniuose ginčuose buvo pravartus Dovydaičio pasisakymas ir dėl evoliucijos, arba descendencijos, teorijos dėstymo mokykloje. Šiuo klausimu jis aiškiai pasisakė: evoliucijos mokslą vidurinėse mokyklose ne tik galima dėstyti, bet „ir turima mokyti“. Tik reikia jį skirti nuo darvinizmo, kuris tėra viena iš evoliucinių hipotezių. Pasaulėžiūrinis evoliucijos mokslo aiškinimas yra taip pat skirtingas dalykas. Iš esmės evoliucijos mokslas nėra priešingas Dievo tikėjimui: „Net reikia pasakyti, jog be Leidėjo visas descendencijos mokslas kabo ore. Tatai yra klaidinga sakyti, jog evoliucijos mokslas Leidėją padaro atliekamą“. Savo vadovaujamoj „Saulės“ gimnazijoje Dovydaitis net nuo IV klasės skyręs vietos evoliucijos klausimams. O šiai gimnazijai vėliau išaugus į pilną aštuonių klasių gimnaziją, paskutinėse dviejose klasėse (VII ir VIII) jis buvo įvedęs biologijos, geologijos ir paleontologijos kursą, kuriame „plačiai ir net per plačiai buvo užleista vietos taip pat gyvybės evoliucijos problemai bei svarbiausiems jos išsprendimo bandymams“³⁵¹.

Daugiausia, žinoma, ginčų kėlė tikybos dėstymo mokyklose klausimas. Krašutiniai kairieji kovojo už tai, kad apamai tikyba neturi būti mokykloje dėstoma. Nuosaikesnieji jų siūlė, kad „tikyba privaloma mokyklai, bet ne mokiniams“. Ir dalis katalikų sąžinės laisvės vardan sutiko, kad „jeigu kas reikalauja, kad jo vaikas nebūtų tikybos mokomas, tai jis ir turi būti atleistas“ (vėlesnysis vyskupas J. Staugaitis Steigiamojo Seimo 1921.IV.8 posėdy). Bet kiti gynė pažiūrą, kad tikyba „turė-

tų būti įvesta mokyklon kaip visiems privalomas dalykas“ (kun. V. Mieleška tame pačiame posėdy). Atrodo, tokia buvo ir tuometinė bažnytinės hierarchijos nuomonė. Būtent, kai Marijampolės realinės gimnazijos byloje (atleidus kelis mokinius nuo tikybos pamokų) švietimo ministerija kreipėsi į Seinų vyskupijos kuriją, pastaroji 1920.V.26 raštu atsakė: „Nei tėvai, nei kas kitas neturi teisės paliuosuoti vaikus nuo religijos ir doros mokslo. Lyginai neturi teisės nuo to pasiliuosuoti ir katalikai moksleiviai, nors jie būtų pilnamečiai“^{351a}.

„L. Mokykla“, be abejo, buvo griežtai prieš religijos dėstymo iš mokyklos pašalinimą. Kaip viename savo sulietuvintųjų straipsnių Dovydaitis pabrėžė, „tikroji kultūra galima galvoti tik kaip religinė kultūra“, o pagal tai „mūsų auklėjimo idealas yra tikrai religinga asmenybės kultūra“³⁵². Tačiau niekur jis nepasisakė už priverstinį religijos dėstymą vaikams tėvų, kurie tokiam dėstymui buvo priešingi. Gal būt, dėl to ir visą dokumentaciją bylos dėl tikybos mokymo Marijampolės realinėje gimnazijoje „L. Mokykla“ pateikė be jokių komentarų, nekvestionuodama kurijos nuomonės, bet nė žodžiu jos ir neparemdama. Daug kartų buvo kietai pasisakyta prieš kairiųjų užmojų Lietuvos mokyklą „išlaisvinti“ nuo religijos, bet nė kartą „L. Mokykloj“ nebuvo pasisakyta prieš demokratinio kompromiso ieškojimą. Suprasdama šio klausimo ir svarbumą, ir jautrumą, „L. Mokykla“ jam visų pirma skyrė daug dėmesio plačia informacija, kaip šiuo mokyklos klausimu buvo diskutuojama mokytojų suvažiavimuose, o vėliau ir seimo posėdžiuose (o tos informacijos buvo tikrai negailima, pvz., 1921 Nr. 4 - 6 iš 144 puslapių net 44 skirti Steigiamojo Seimo diskusijoms dėl mokyklų).

Kai kairiųjų mokytojų profesinės sąjungos suvažiavimas 1921 metais priėmė rezoliuciją, reikalaujančią Steigiamąjį Seimą tuojau išspręsti tikybos klausimą mokyklose, išleisti įstatymą, draudžiantį dvasininkams būti bet kokių valdžios ar jos šelpiamų mokyklų vedėjais etc., J. Jablonskis dėl tos rezoliucijos ne be ironijos priminė: „Mokyklos tikybos dalykas išspręsti yra ne 'ropė graužti'“. O reikalavimą uždrausti dvasininkams būti mokyklų vedėjais išvadinęs „keistu“, J. Jablonskis stebėjosi: „susiaurinti įstatymu tam tikrų piliečių teises, kada įstatymui visi žmonės yra lygūs (plg. mūsų 'Dievui visi žmonės lygūs') — argi galima šiuo laisvės metu jaunojoje Lietuvos valstybėje?!“³⁵³. Bet ir katalikams savo ruožtu mokyklos tikybos klausimas buvo

ne „ropė graužti“, ieškant demokratinio sprendimo, lygiai respektuojančio visų sąžinės laisvę. Tuo metu ir ėmė bręsti tas sprendimas, kuris vėliau gavo kultūrinės autonomijos vardą. Būtent jau pirmame katalikų kongrese Kaune 1921.1.3 - 5 kun. dr. A. Maliauskis (pakeitęs numatytą mokyklų klausimo referentą Dovydaitį, negalėjusį dalyvauti dėl tuo pačiu metu vykusio vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų mokytojų suvažiavimo) pasiūlė, jog sąžinės laisvei laiduoti visos mokyklos būtų privatinės, bet valdžios remiamos, kad tuo būdu kiekviena piliečių grupė galėtų turėti tokią mokyklą, kokios ji nori. Kad ir ši principiškai priimtina siūlymą būtų buvę nelengva realizuoti, parodė tame pačiame kongrese kilusios diskusijos. Bet toks siūlymas, gal būt, išreiškė ir Dovydaičio principinį nusistatymą (kadangi su Maliauskiu Dovydaitis buvo artimi draugai, galima prileisti, kad, pakeisdamas numatytąjį referentą, Maliauskis buvo su juo aptaręs šį klausimą). Šiaip ar taip, tai atitiko žinomą Dovydaičio nusistatymą prieš bet kokią sąžinės prievartavimą. Pvz., kai dar 1918 m. mokytojų konferencijoje Seinų apskrities pranešime buvo nusiskūsta, jog yra sulenkėjusių, kurie nepasitiki lietuvių mokyklomis, Dovydaitis redakciniame interpe pareiškė, kad nesusipratimams tarp lietuvių ir „sulenkėjusiųjų“ išvengti yra „vienas kelias — patenkinti reikalavimą ir tų 'sulenkėjusių' ir duoti jiems progos mokinti vaikus ta kalba, kuri jiems artimesnė“³⁵⁴.

Be principinių lietuviškosios mokyklos klausimų kėlimo, Dovydaitis jai nemažai pasitarnavo ir savosiomis vadovėlių recenzijomis. Ypač jis buvo nukreipęs savo kritišką žvilgsnį į pirminio žmogaus „gyvulintojus“ istorijos vadovėliuose ar proistorės populiarizacijose. Daugiausia tai buvo rusų vadovėlių kompiliacija („makulatūra“, pagaminta „ne plunksnos, bet... žirklių pagalba“) ar tiesiog iš rusų kalbos vertimai. Pasirėmęs naujesniais ir autoritetingais šaltiniais, Dovydaitis nurodydavo, kad tokiuose raštuose yra sekamos pasakos („'negramotnas' evolucionizmas kelia savo pikčiausias orgijas“), o ne mokslo duomenys perteikiami. Jau recenzuodamas minėtąjį K. Bizausko literatūros vadovėlį, Dovydaitis apgailestavo, kad sektasis rusų vadovėlis, kaip ir dauguma kitų, buvo atsilikęs nuo mokslo pažangos, tad savaime ir į lietuvių vadovėlį pakliuvo trūkumų, kurių „būtų išvengta, vadovaujantis vakarų Europos vadovėlių medžiaga“³⁴³.

Dovydaičiui rūpėjo, kad lietuviškoji mokykla eitų savu keliu, o ne rusus kopijuotų. Dar labiau jis buvo prieš bet kokią lietuviškosios mokyklos „tarybinimą“. Kai Skuodo progimnazijos mokiniai paskelbė streiką, neleidus išsirikti „mokinių tarybos“ ginti savo teises „prieš aukštąsias švietimo įstaigas“, o švietimo ministerija pasitenkino tik įspėjimu, atsižvelgdama į tos progimnazijos „mokymo ir kitus trūkumus“, „L. Mokykla“ čia konstatavo „pripažinimą mokinių streikams pilietinių kovos teisių“ ir taip komentavo: pvz., streikininkai pareikalauja vyriausybę dėti į Maskvos bolševikų internacionalą, o švietimo ministerija „tuoj ieško mokymo ir kitų trūkumų ir randa jų, pav., perdaug sausame dėstyme geografijos“³⁵⁵.

Vienu ar kitu klausimu Dovydaičio tuometinis nusistatymas dabar gali atrodyti per konservatyvus. Tačiau neabejojamai reikia teigiamai vertinti jo ryžtą besikuriančiai lietuviškai mokyklai ieškoti savito ir pažangaus kelio. Septynerius metus Dovydaičio redaguotoji „Lietuvos Mokykla“ didžiai patarnavo nepriklausomos Lietuvos mokyklai, belaisvindama ją nuo rusiškojo palikimo rutinos ir kreipdama jos žvilgsnį į Vakarus.

Kiek daug pats Dovydaitis lėmė „L. Mokyklos“ ir mokslinį rimumą, ir gyvą aktualumą, akivaizdžiai pasirodė, kai nuo 1925 m. pradžios tą žurnalą jis perleido į dr. Kl. Ruginio rankas. Nors naujasis redaktorius buvo pedagogas specialistas, vis dėlto nepajėgė išlaikyti „L. Mokyklos“ tokio lygio, į kurį ją buvo iškėlęs Dovydaitis. Iš naujo „L. Mokykla“ suklestėjo, kai nuo 1936 m. ją perėmė redaguoti Ignas Malinauskas (Malėnas). Tuo metu redaktorius jau galėjo remtis tokiomis naujomis pajėgomis, kaip A. Maceina, J. Pankauskas, Pr. Dielininkaitis, P. Maldeikis, A. Šerkšnas ir kt.

Aišku, pasitraukęs iš „Lietuvos Mokyklos“, Dovydaitis joje berašė tik retkarčiais. Vis dėlto ir vėliau jis liko šio žurnalo reikšmingas bendradarbis. Be poros smulkesnių rašinių, reikia atskirai iškelti jo keturis didesnius dalykus. Didžiausias jų — 68 puslapių studija apie Erazmą Roterdamietį (1936 ir 1937). 1930 m. buvo paskelbtas jo „Atviras laiškas Lietuvos mokytojams (joms) — kultūros, religijos ir mokyklų santykių klausimu“, kuris buvo atskirai išleistas antrašte „Kultūra, religija, mokykla“ (32 psl.). Lietuvos švietimo istorijai vertingi jo atsiminimai iš vokiečių okupacijos „Prieš 20 metų“ (1937), kur pateikiama žinių ir apie jo vadovavimą Kauno gimnazijai, ir apie „L. Mokyk-

los“ įsteigimą. Pagaliau 1939 m. aprašė (60 metų amžiaus proga) savo buvusį globėją, vėliau Prienų „Žiburio“ gimnazijos steigėją ir ilgametį direktorių kun. Peliką Martišių. Šis straipsnis taip pat buvo atskirai išleistas (1939, 16 psl.).

Galutinis Dovydaičio raštų „Lietuvos Mokykloje“ balansas toks: savo redaktoriavimo metais buvo prirašęs bent 511 puslapių, vėliau — 123. Tad iš viso „Lietuvos Mokykloje“ Dovydaičio puslapių buvo bent 634. Iš jų vadovėliniam priedui „Mokymo pavyzdžiai“ tenka 140 puslapių. Be jau minėtos senovės istorijos, išspausdintos 1918 m. (68 puslapiai), 1919-20 m. jis dar pateikė psichologijos ir logikos (po 36 puslapius) kursų vadovėlines santraukas.

V

„KOSMOS“ — GAMTOS MOKSLŲ ŽURNALAS

1. *Leidimo našta*

Dar tebeleisdamas „Lietuvos Mokyklą“, Dovydaitis planavo ir savo grynai mokslinių žurnalų triadą — gamtos mokslams, filosofijai ir religijos mokslui.

Iš šios žurnalų triados Dovydaitis pirmąjį išleido „Kosmosą“, kurio pirmasis numeris išėjo 1920 spalio 20. Tai buvo apylaimai pirmasis gamtos mokslų žurnalas lietuvių kalba. Tik kai po pus-antrų metų buvo įkurtas Lietuvos Universitetas, 1923 m. buvo pradėti leisti jo „Matematikos - Gamtos Fakulteto Darbai“. O dar po trylikos metų (1936) pasirodė ir trečiasis gamtos mokslų žurnalas „Gamta“, kurią leido 1934 m. susiorganizavusi Lietuvos Gamtininkų draugija. Taigi Dovydaitis savo private iniciatyva pralenkė ir pačių gamtininkų kolektyvus.

1920 spalio 20 Dovydaičio gyvenime buvo pažymėta ir entuziazmu, ir tragizmu. Tą pačią dieną, kurią „Kosmoso“ pirmasis numeris išėjo iš spaustuvės, į Kauną buvo karste atvežti žuvusio brolio Vinco palaikai. O šis Dovydaičio mylimasis brolis buvo ir jo pirmasis talkininkas „Kosmoso“ darbe. Pats Dovydaitis buvo taip paskendęs įvairiuose darbuose, kad pirmojo numerio korektūrą skaitė gimnazijoje pertraukų metu. Į tą darbą buvo įtraukęs ir savo brolių gimnazistą Vincą.

„Kosmoso“ žurnalas buvo pradėtas su entuziastingu ryžtu. Pratarinės žodyje „Kosmoso laikraštį pradedant“ žurnalo reikalus buvo taip išdėstytas: „Gyvename gamtos mokslų amžių“, tad šių mokslų žinios sudaro „kiekvieno šviesuolio žinijos pagrindi-

nę dalį“. Kultūringos tautos turi periodinius gamtos mokslų leidinius. Ir mums netinka tenkintis paprastais vadovėliais. „O mūsų, lietuvių, tauta nuo senų senovės gamta domėjosi, ją savo dainose dainavo.. . Kaip tad mes, lietuviai, gamtos mylėtojai ir dainuotojai, galime kęstis ilgiau be gamtos mokslo laikraščio?! Tokiu laikraščiu kaip tik nori štai būti *Kosmos*... Tad į darbą, vyrai, Lietuvos gamtininkai! Tenesmerks mūs ainiai, kad iš-tižėliai buvome!“

Būdinga, kad šios pratar ties Dovydaitis nepasirašė. Nė pa-čiame „Kosmoso“ žurnale net ketverius metus nebuvo žymimas jo leidėjas - redaktorius, bet pasitenkinama tik jo tuometiniu adresu. Pirmąkart tik nuo 1924 m. buvo nurodyta „visais redak-cijos reikalais kreiptis į Pr. Dovydaitį“, nes nuo tų metų kuriam laikui prenumeratos užsakymus buvo perėmęs Šv. Kazimiero draugijos knygynas Kaune. Po kelerių tik metų buvo pradėta žurnale nurodyti jo leidėją - redaktorių (gal būt, nauji spaudos įstatymai to reikalavo). Bešvenčiant „Kosmoso“ dešimtmetį, lei-dėjas - redaktorius pradėjo naudoti jau seniai turėtą profesoriaus titulą. Kai pagaliau jam buvo suteiktas filosofijos daktaro laips-nis, „Kosmose“ buvo skelbiama: „Redaktorius ir leidėjas: Prof. Dr. Pr. Dovydaitis“.

Kodėl Dovydaitis pradėjo „Kosmosą“ leisti lyg anonimiškai? Gal būt, todėl, kad atrodė per drąsu imtis gamtos mokslų žurnalo leidimo ir redagavimo, pačiam tų mokslų niekada nestudijavus. Iš tiesų, užuot nurodžius redaktorių, pirmaisiais dviem metais (1920-21) tituliname puslapyje buvo skelbiama, kad žurnalas yra „gamtos tyrėjų ir mėgėjų būrelio rašomas“.

Taip pat, gal būt, redaktorių darė tokį kuklų ir netikru-mas, ar pasiseks savo ryžtą ištesėti. Nors „gamtos mylėtojų ir dainuotojų“ tautai ir nebebuvo galima „kęstis ilgiau be gam-tos mokslo laikraščio“, iš tiesų tokio specialaus mokslinio žur-nalo leidimas anuomet buvo tokia rizika, kurios tik dovydaitiško ryžto žmogus galėjo imtis. Netrukus paaiškėjo, kokios sunkios naštos ėmėsi „Kosmoso“ leidėjas.

Savo lėšomis išleidęs pirmųjų poros metų „Kosmoso“ tris knygas (474 psl.), Dovydaitis išsėmė visas savo santaupas. To-liau žurnalo nuostolius dengti padėjo Šv. Kazimiero draugija ir švietimo ministerijos pašalpa. Tačiau nuo 1927 m. pabaigos švietimo ministerija duotąją pašalpą nutraukė, ir 1929 m. pava-sarį Dovydaitis rašė, kad „'Kosmos' jau antri metai paskendęs

skolose¹²⁷. Neįmanoma buvo sužinoti, ar Dovydaitis savo lėšomis mušėsi iš skolų, ar susilaukė paramos iš kokio nors katalikų fondo. Greičiausiai į tą „ar - ar“ klausimą reikia atsakyti: ir - ir. Šiaip ar taip, „Kosmoso“ redakcijos ir administracijos adresas ligi 1933 m. buvo tas pats — paties Dovydaičio namai. Atskirai žurnalo administracija įsikūrė tik 1933 m. Katalikų Veikimo Centro namuose (Laisvės alėja 31-b). Nuo to laiko buvo skelbiama, kad 1920-32 m. „Kosmoso“ komplektai įsigijami iš Dovydaičio, o vėlesnių metų — iš administracijos. Tad galima prielasti, kad nuo to laiko Dovydaitis pagaliau susilaukė „Kosmoso“ neoficialaus leidėjo.

Šią prielaidą netiesiog paremia ir tuo metu spaudoj pasirodžiusi tokia žinutė: „'Kosmos' buvo susvyravęs, tačiau 'Kosmo' prietelių rankos paremtas vėl sustiprėjo ir dabar eis reguliariai“³⁵⁶. Pats Dovydaitis, „Ateityje“ 1934 m. skelbdamas savo atvirą laišką vysk. M. Reiniui (50 metų sukakties proga) taip pat rašė: „Tau niekuomet nereikėdavo daug aiškint, kad 'Kosmos' ir 'Gamtos Draugas' yra vis dėlto reikalingi Lietuvai žurnalpalaikiai. Kad ne šioks Tavo supratingumas, 'Kosmui' dr 'Gamtos Draugui' perspektyvos paskutiniaisiais laikais būtų buvusios labai liūdnos“³⁵⁷. Iš to prasitarimo neaišku, koku būdu vysk. M. Reinyš tuomet padėjo „Kosmosui“ išsilaikyti. Gal jau nuo tų metų, bet vėliau tikrai „Kosmoso“ leidimą perėmė Katalikų universitetas, kurio vadovybės priešakyje stovėjo vysk. M. Reinyš. Kadangi viešai apie tai nebuvo skelbiama, tai ir nėra žinių, kuriais metais tai įvyko. Nuo 1938 m. pradžios „Kosmoso“ administracija persikėlė Dovydaičio kaimynystėn į „Saulės“ rūmus (Ukmergės plentas 32), kur buvo Katalikų universitetui remti draugijos būstinė: draugijos reikalų vedėjas buvo ir „Kosmoso“ administratorius³⁵⁸. Nuo tų metų tikrai finansinė „Kosmoso“ leidimo našta buvo nuimta nuo Dovydaičio pečių. Tačiau ir anksčiau, dar žurnalo administracijai esant KVC namuose, tai galėjo būti bent iš dalies padaryta.

„Kosmoso“ leidimas visą laiką buvo nuostolingas, nes tokiam žurnalui vis dar anuomet stokojo reikiamo skaitytojų minimumo. Kai „Ateityje“ 1923 m. (Nr. 12) buvo pasidžiaugta „Kosmosu“, bet drauge apgailestauta retas jo rodymasis ir „forma neperpuikusia“, Dovydaitis tuojau atsiliepė: „Niekam labiau kaip man nesopa širdis, kad 'Kosmos' iki šiol tegalėjo taip rečiau pasirodyti ir tik tokiu, o ne gražesniu pavidalu — ant geres-

nio popieriaus ir su iliustracijomis“. Tačiau tam viskam reikia išpirkt išleistuosius numerius, nes tik „šitai padėtų leidėjui išsimokėti 'Kosmo' leidimui užsitrauktas skolas“. Žurnalui išlaikyti ir tobulinti yra reikalingas „mažiausiai vienas tūkstantėlis prenumeratorių“³⁵⁹. Deja, trokštamasis „tūkstantėlis“ liko tik svajonė. Po penkerių metų Dovydaitis jau realistiškiau apgailestavo, kad ir „bent 500“ prenumeratorių, kurie galėtų padengti spausdinimo išlaidas, „tebėra dar tik in spe (viltis)“¹²⁷. Kad jaunoji karta išaugtų šviesesnė ir daugiau susidomėtų gamtos mokslais, nuo 1929 m. buvo leistas „Kosmoso“ populiarus priedas „Gamtos Draugas“, kurį gavo ir „Ateities“ prenumeratoriai. Tais metais Dovydaitis vylėsi, kad „Gamtos Draugas“ išaugins daugiau „Kosmoso“ prenumeratorių bent „iš jaunųjų ateitininkų“¹²⁷. Pačiam „Kosmosui“ tas priedas pelno nenešė, nes Dovydaitis leido „Ateičiai“ veltui naudotis spaustuvės rinkiniu ir „visu savo, kaip to priedo redaktoriaus, triūsu“³⁶⁰. Deja, nė tas priedas daug naujų „Kosmoso“ skaitytojų neišaugino, ir nuo 1938 m. jo leidimas buvo nutrauktas. Gal „Kosmoso“ skaitytojų skaičius ilgainiui ir priartėjo prie 500, bet daug to skaičiaus tikrai neviršijo.

Dovydaičio apskaičiavimu (1930), „Kosmoso“ skaitytojų skaičius nesiekė nė pusės tū, kuriems būtų buvę privalu skaityti. Turėjo žurnalą prenumeruoti bent visi gamtos mokslų mokytojai. Iš tikrųjų, kaip P. B. Šivickis rašė „Kosmoso“ dešimtmečio jubiliejiniame numery, jų „didžiausia dauguma ne tik kad neparašo, bet ir neskaito“. Net ir tie, kurie gamino vadovėlius, iš neatleidžiamos ignorancijos pateikdavo, Dovydaičio žodžiais, „tik praskydusią blogos rūšies 'populiarizaciją', kupiną įvairių mokslo paklaidų“. Vienam tokiam geografijos vadovėlio autoriui Dovydaitis tiesiog priminė, kad nebūtų niekų prirašęs apie pirmąpaukščius, jei būtų apie juos pasiskaitęs „Kosmose“. Tekdavo mokytojams savo apkiatimą apmokėti ir pačių mokinių akyse. Prisimenu, kaip, atsakinėdamas kosmografijos pamoką, turėjau nustebusiai mokytojai paskelbti, kad jau surasta ir devintoji planeta — Plutonas. Buvo tiesiog mokiniška pramoga, pasiskaičius „Kosmoso“, paegzaminuoti ir pačius mokytojus... Iš antros pusės, tarp „Kosmoso“ skaitytojų palyginti ne taip jau mažai buvo ir negamtininkų, o jau kitų sričių platesnio domesio inteligentų, ypač kunigų. Aplamai galima sakyti, kad „Kosmosą“ skaitė rinktiniai tiek gamtininkų, tiek negamtininkų šviesuoliai.

Bet jų skaičius buvo nedidelis ir tik pamažu augo. Nesusilaukus paramos, tur būt, nė atkakliajam Dovydaičiui nebūtų pavykę ištesėti „Kosmoso“ leidimą.

Beskaitant „Kosmoso“ vargingo leidimo, bet drauge mažo paplitimo istoriją, gal būt, galėjo tiesiog kilti klausimas: kuriems galams iš viso reikėjo leisti tą žurnalą, jei mažai kas juo naudojosi? Į tą klausimą savo ruožtu reikia atsakyti taip pat klausimu: o kaipgi galima visuomenę padaryti šviesesnę, jeigu nebūtų imamasi jos švietimo? Dovydaičiui iš tiesų rūpėjo, kad atgimusi Lietuva semtųsi ir gamtos mokslų šviesos. Todėl su tokiu pasiaukojimu jis vargo „Kosmoso“ leidimo ir redagavimo visus sunkumus.

Sunkiomis sąlygomis eidamas, „Kosmos“ ne iš karto nusistojė ir daugiau ar mažiau turėjo sunkumų reguliariai išeiti. Pirmaisiais dvimečiais (1920–21 ir 1922–23) išėjo po tris numerius, 1924 m. — keturi, 1925 m. — jau šeši numeriai. Nuo 1926 m. „Kosmos“ ėjo kaip mėnesinis žurnalas ligi pat 1940 m. Tačiau kiekvienais metais buvo jungtinių numerių (tik 1929 m. išėjo faktiškai 11 numerių). Kai kurie numeriai išėjo net už penkis mėnesius ar už visą pusmetį. Tik nuo 1935 m. nusistojė tokia tvarka: jungiant tris numerius į vieną, kasmet išeidavo tokie keturi jungtiniai numeriai (1-3, 4-6, 7-9, 10-12). Iš viso per 21 metus faktinių „Kosmoso“ numerių išėjo 92. Jie apėmė 9400 puslapių, iš kurių paties „Kosmoso“ buvo 7724 puslapiai, jo priedo „Gamtos Draugo“ — 1676 puslapių. Vidurkiškai imant, kasmet išėjo po 460 puslapių. Rekordiniais 1934 metais „Kosmoso“ komplektą sudarė 700 puslapių.

2. Bendradarbiai — visi Lietuvos gamtininkai

9400 puslapių yra imponantiškas skaičius. Bet kokia jo vertė?

Pirmajame numery „Kosmos“ buvo prisistatęs skaitytojams kaip „gamtos mokslo ir geografijos laikraštis“, bet jau nuo antro numerio save plačiau apibrėžė: „gamtotyros ir jos šalimų mokslų laikraštis“. Ši apibrėžtis iš esmės nebesikeitė, tik terminai buvo šiek tiek patikslinti: nuo 1924 m. „gamtotyrą“ pakeitė tiesiog „gamta“ („gamtos ir šalimų mokslų laikraštis“). Virtus mėnesiniu leidiniu ir pradėjus dėti iliustracijų, „laikraštį“ pakeitė „ilustruotas mėnraštis“, o ši pastarąjį — „ilustruotas žurnalas“. Tokiu būdu nuo 1933 m. nusistojė tokia „Kosmoso“ apibrėžtis: „gamtos ir šalimų mokslų ilustruotas žurnalas“.

Ilgą laiką Dovydaitį vargino „Kosmoso“ leidimas, bet iš pradžių nemažiau rūpesčio teikė ir redagavimas. Iš kur sutelkti pakankamai ir kompetentingų bendradarbių? Pirmą, anuomet apamai nedaug tebuvo gamtininkų, antra, esamųjų dominuojanti dauguma anaipol nebuvo krikščioniško nusiteikimo.

„Kosmoso“ pradžia buvo iš tikro kukli. Pirmojo numerio 85 puslapius iš 112 (atseit 76%) užpildė pats redaktorius. Užpildė įvairių gamtos mokslų įvadiniais straipsniukais, daugiausia vertimais, kurie faktiškai buvo vadovėlinė medžiaga mokytojui. Mokslinio žurnalo įspūdžio šis numeris nieku būdu dar nedarė, nes ir kitų trijų to numerio bendradarbių (S. Antanaičio, J. Elisono ir T. Ivanausko) straipsneliai buvo daugiau vadovėlinio ar informacinio, o ne mokslinio pobūdžio. Ir kitų dviejų pirmojo dvimečio (1920 - 21) numerių didesnę dalį turėjo vertimais užpildyti Dovydaitis (iš 2-3 sąsiuvinio 200 puslapių jam priklausė 125, o iš 4-5 sąsiuvinio 162 puslapių — 84). Vis dėlto ir per šį pirmąjį dvimetį pasisekė sutelkti 17 bendradarbių. Tarp tų 17-kos buvo ir atsitiktinių autorių, bet buvo jau ir tokių vardų, kaip busimieji profesoriai P. Matulionis, V. Vilkaitis, F. Butkevičius, P. Jodelė, B. Kodatis, iš jaunųjų — P. Jucaitis, A. Juška. Antrą dvimetį (1922 - 23) į „Kosmosą“ atėjo nuolatiniais bendradarbiais S. Kolupaila, K. Pakštas, K. Regelis, L. Vailionis. Nuo 1924 m. nuolatinio žurnalo bendradarbiu tapo prof. V. Čepinskis, o iš jaunųjų — broliai D. ir V. Jasaičiai, Č. Pakuckas, A. Puodžiukynas. Ir taip metai iš metų gausėjo „Kosmoso“ bendradarbiai: pvz., 1926 m. prisidėjo net 16 naujų bendradarbių, 1928 m. — 12, 1931 ir 1932 m. — po 11 etc. Berods, tik 1933 m. nė vienas naujas bendradarbis neatsirado. Iš viso „Kosmoso“ bendradarbių skaičius buvo pasiekęs 167 (priskaičiuojant ir tuos 19, kurie buvo rašę tik „Gamtos Drauge“) — apie trečdalį skaitytojų!

Žinoma, ne visi bendradarbiai buvo nuolatiniai, daug jų buvo proginių, teparašiusių „Kosmosui“ po vieną ar porą straipsnių. Proginių bendradarbių ypač pritraukdavo specialieji žurnalo numeriai, skirti kuriam nors mokslininkui pagerbti ar šiaip kuriai temai vispusiškai išgyldinti.

Savo nuolatinio ir gausio bendradarbiavimu „Kosmoso“ pagrindiniai šulai buvo fizikochemikas V. Čepinskis, hidrologas S. Kolupaila, geografas K. Pakštas, geologai J. Dalinkevičius ir Č. Pakuckas, biologas P. B. Šivickis, botanikai K. Regelis, A.

Minkevičius ir J. Kuprevičius, fizikas A. Puodžiukynas, chemikai V. Jasaitis ir P. Jucaitis, medikas D. Jasaitis, astronomai A. Juška ir P. Slavėnas.

Daugiausia „Kosmoso“ bendradarbių buvo iš Lietuvos (vėliau — Vytauto D.) Universiteto Matematikos - gamtos fakulteto. Dvidešimtmečio proga sveikindamas „Kosmosą“, V. Čepinskis rašė: „Pastarųjų 20 metų bėgyje kas tik buvo Vytauto D. Universiteto Matematikos-Gamtos Fakulteto darbuotėje sukurta, tąja ar kita forma pateko į 'Kosmą'... Sakytąjį laikotarpį nebuvo nė vieno Matematikos - Gamtos Fakulteto profesoriaus, kuris nebūtų įdėjęs savo straipsnių 'Kosme'“³⁶¹. Vieną kitą „neraštingą“ išimtį būtų galima surasti, bet apskritai V. Čepinskio konstatavimas yra teisingas: per laiką į „Kosmoso“ bendradarbius įsitraukė kone visi to fakulteto dėstytojai. Be jau anksčiau suminėtujų, „Kosmose“ rašė matematikai O. Volk (sulietuvintai Folkis), V. Biržiška, P. Katilius, O. Stanaitis, Z. Žemaitis (ilgametis fakulteto dekanas), fizikai K. Šliūpas (dr. J. Šliūpo sūnus), I. Končius, A. Žvironas, P. Brazdžiūnas, chemikai A. Purenas, J. Matulis (Lietuvoj dabartinis Mokslų Akademijos prezidentas), botanikai M. Natkevičaitė, J. Dagys, zoologai A. Vaškevičaitė, L. Čeraška, geologas M. Kaveckis, geografs K. Bieliukas, gen. T. Daukantas, VI. Viliamas, geofizikas K. Sleževičius, meteorologas S. Olšauskas.

„Kosmosui“ bendradarbių Dovydaitis ieškojo ir kituose fakultetuose. Iš Technikos fakulteto itin gausus bendradarbis buvo S. Kolupaila, stambesnių straipsnių davė T. Šulcas, porą — P. Jodelė, po vieną — J. Šimkus, S. Dirmantas ir kt. Iš Medicinos fakulteto gyvai „Kosmose“ bendradarbiavo E. Landau (Latvijos žydas, atvykęs iš Šveicarijos 1923 m. ir jį grįžęs 1932 m.), po keletą straipsnių davė A. Jurgeliūnas, P. Avižonis, O. Pūdyraitis, tarp proginių bendradarbių buvo ir ilgametis dekanas VI. Lašas. Iš kurį laiką šiame fakultete veikusio veterinarijos skyriaus „Kosmose“ rašė E. Nonevičius, M. Kvašninas - Samarinas, Z. Mockus.

Žemės ūkio Akademijos profesoriai buvo taip pat Dovydaičio įtraukti į „Kosmoso“ bendradarbius: P. Matulionis, D. Rudzinskas, V. Vilkaitis, K. Aleksa, P. Jucaitis, J. Elisonas, St. Mastauskis, K. Brundza, o viena ar kita proga buvo parašę ir kiti, kaip J. Paltarokas, V. Ruokis B. Vitkus, Z. Mackevičius.

Iš Pedagoginių instituto lektorių „Kosmosui“ talkino, berods, tik geografas A. Bendoravičius (vėliau Bendorius). Ir tarp gimnazijos mokytojų Dovydaičiui buvo pasisekę šiek tiek aptikti tinkamų bendradarbių, ypač „Gamtos Draugo“ priedui. Visą laiką jis rūpestingai sekė ir jaunųjų mokslinių pajėgų iškilimą. Tad spėjo „Kosmose“ debiutuoti J. Dobrovolskis, VI. Literakis, J. Maniukas, Č. Masaitis, M. Skripkiūnas, B. Tījūnaitytė (Saldukienė) ir kiti.

Savo žurnalui bendradarbių rasti Dovydaitis sugebėjo nuo kunigų ligi karininkų. Iš bene ketverto kunigų po porą straipsnių „Kosmosui“ parašė A. Dambrauskas - Jakštas ir Pr. Būčys. O kai 1927 m. sulaukė pik. ltn. T. Reingardo straipsnio („Newtonas ir balistika“ — I. Newtono 200 mirties metų sukakties numerį), Dovydaitis įsakmiai pažymėjo, kad tai „pirmasis 'Kosmo' bendradarbis iš mūsų gerbiamų karininkų tarpo“. Po penkerių metų (1932) turėjo būti redaktoriui džiaugsmo, kad galėjo išspausdinti net dviejų mokslingų karininkų straipsnius: aviacijos viršininko inž. pik. A. Gustaičio ir matematikos daktaro plk. Pr. Lesauskio (Ginklavimo valdybos vėlesnio viršininko). Straipsniu apie Atlantidę į „Kosmoso“ bendradarbius buvo įsijungęs net klasikinis filologas M. Račkauskas! Taip uoliai Dovydaitis telkė savo žurnalui bendradarbius, kad tik „Kosmos“ būtų įvairesnis.

Anksčiau cituotus V. Čepinskio žodžius apie Matematikos - gamtos fakulteto profesorių kone visų bendradarbiavimą „Kosmose“, galima apibendrinti: į „Kosmosą“ Dovydaitis sutelkė visus to meto Lietuvos gamtos mokslų atstovus, ar vieni pastoviai tame žurnale rašė, ar kiti tik kuria specialia proga patalkino.

Tarp savo bendradarbių „Kosmos“ turėjo ir visus keturis nepriklausomybės meto Vytauto D. Universiteto rektorius, kurie atstovavo griežtųjų ar pritaikomųjų gamtos mokslų fakultetams. Tai technologai J. Šimkus (1922 - 23) ir P. Jodelė (1928 - 29), medikas P. Avižonis (1925 - 26) ir fizikochemikas V. Čepinskis (1923 -24 ir 1929 -33). Pačiame „Kosmose“ buvo įdėtos P. Jodelės ir V. Čepinskio paskaitos, skaitytos perimant rektoriaus pareigas. Iš kitų keturių rektorių negamtininkų Dovydaitis buvo „Kosmoso“ bendradarbiu padaręs teologą Pr. Būčį (1924 -25). Ir sovietinio meto rektorius chemikas A. Purenas (1940-41 ir 1944 - 46) taip pat buvo „Kosmoso“ bendradarbis. Iš Žemės Ūkio Akademijos trijų ilgamečių rektorių du irgi buvo

„Kosmoso“ bendradarbiai: P. Matulionis (1924-28) ir V. Vilkaitis (1934-40). Tarpinis tarp jų J. Tonkūnas (1928-34), deja, yra įsipynęs į Dovydaičio biografiją tuo, kad, tapęs švietimo ministru, buvo jį pašalinęs iš universiteto. „Kosmose“ bendradarbiavo ir ilgametis akademijos prorektorius K. Aleksa. Karo metų rektorius B. Vitkus (1941 -43) viena proga buvo irgi „Kosmose“ pasirodęs. Minime šiuos visus vardus pabrėžti, kad Dovydaitis savo žurnalui buvo laimėjęs pačius žymiausius to meto Lietuvos mokslininkus: Lietuvoje aukštųjų mokyklų rektoriais buvo renkami ne apsukrūs administratoriai, o mokslo autoriai.

3. Redakatoriaus mokslinė tolerancija

Sutelkus į „Kosmosą“ beveik visas tuometines mokslines pajėgas, aišku, jos sudarė pasaulėžiūriškai bei politiškai labai skirtingų pažiūrų kolektyvą. Tiesa, pradžioje jaunųjų katalikų gamtininkų (P. Jucaičio, A. Juškos, K. Pakšto, Č. Pakucko, D. ir V. Jasaičių, A. Puodžiukyno) parama Dovydaičiui buvo labai reikšminga žurnalui išlaikyti. Tačiau netrukus „Kosmoso“ bendradarbiuose aiškių katalikų beliko mažuma. Žinoma, buvo ir daugiau tikinčiųjų, kurie tik visuomeniniame katalikų gyvenime nesireiškė. Buvo paprastų indiferentų, kuriems pasaulėžiūrinės problemos apamai nekilo. Bet buvo ir sąmoningai ateistiškai nusiteikusiųjų. Pagaliau buvo ir tokių, kurie kovingai reiškė savo ateizmą, dalyvaudami atitinkamose pasaulėžiūrinėse ar politinėse organizacijose. Galime šioje vietoje priminti, kad biologiniais straipsniais kurį laiką (1931 - 33) „Kosmose“ bendradarbiavo ir vėlesnysis komunistų ideologas G. Zimanas (po karo ilgametis oficiozinės „Tiesos“ redaktorius)...

Ir vis dėlto, sveikindamas „Kosmosą“ sulaukus dvidešimtmečio, S. Kolupaila ne be pagrindo kalbėjo apie žurnalo „idėjinį vieningumą“, kurį gaivina „objektingumas ir mokslinė tolerancija“. Ten pat matematikas V. Biržiška kone tais pačiais žodžiais pripažino, jog „20 metų 'Kosmos' atstovauja nesuvaržytai mokslo minčiai“³⁶¹.

Iš tiesų, Dovydaitis jau „Trijuose pamatiniuose klausimuose“, grįsdamas ateitininkų sąjūdį, buvo įsakmiai pabrėžęs, jog „mokslas, kaipo toks, nėra nei krikščioniškas, nei antikrikščioniškas“, jog jis yra „stengimasis rasti tiesą“. Taip žvelgdamas į dalyką, Dovydaitis ir norėjo, kad „Kosmos“ būtų ne spe-

cifiškai katalikiškas, o visiems atviras gamtos mokslų žurnalas. Todėl kurį laiką (1929) „Kosmoso“ viršelyje buvo tiesiog deklaruojama, kad tai yra „laisvų mokslų diskusijų organas“.

Anuomet visų pirma ginčo objektu buvo evoliucijos klausimas. Dovydaitis šiuo klausimu skyrė pačią evoliucijos prielaidą ir atskiras jos teorijas, kurių nė vienai jis nesijautė esąs „prisiekęs“³⁶². Pripažino Darviną „didžiuoju gamtininku“ ir jo „nepalyginamus nuopelnus“ biologinių tyrinėjimų atgaiviniame, bet buvo prieš vulgarųjį darvinizmą, propaguojamą „rėksnių-agitatorių darviniškesnių už patį Darviną“. Evoliucijos problemą laikė mokslinio tyrinėjimo, o ne pasaulėžiūrinių ginčų dalyku. Todėl, jau dėdamas „Kosmose“ pirmąjį straipsnį evoliucijos klausimu, redakcinė išnašoj Dovydaitis įsakmiai pabrėžė, kad tas straipsnis spausdinamas „ne kaip paskutinis, galutinai išsprędžias organizmų evoliucijos problemas, bet kaip pirmutinis, pradedąs jas diskutuoti ‘Kosmo’ laikrašty, kur tuo klausimu leidžiama visai laisvai išsireikšti įvairiausioms šio dalyko nuomonėms“³⁶³.

Ir tai neliko tušti žodžiai. Prof. E. Landau Kauno Medicinos draugijos susirinkime 1928 m. iškėlus W. Batesono evoliucijos teorijos kritiką, kilo gyvos diskusijos, kurios buvo perkeltos ir į „Kosmosą“. Dovydaitis jomis buvo patenkintas: „Kad Lietuvoj transformizmo klausimu ginčijamasi labai rimtai, tai gali įsitikint kiekvienas, peržiūrėjęs pernykščių ‘Kosmo’ metų (1928 - J.G.) atitinkamus straipsnius. Ir ateity ‘Kosmui’ lygiai pageidaujami straipsniai ir prieš, ir už transformizmą, kad tik jie būtų rimti bei daiktingi ir iš jų galėtų ką pelnyt šio, tokio nepaprastai painaus, klausimo aiškus“³⁶⁴.

Šiose diskusijose dalyvavo ir prof. P. Avižonis. Tai buvo kaip tik tas žmogus, prieš kurį „Draugijoje“ 1909 m. Dovydaitis pirmąkart debiutavo moksliniu straipsniu. Dalyvavęs „Kosmose“ diskusijoje, kurias sukėlė E. Landau, P. Avižonis pats tapo šio žurnalo bendradarbiu, nes ir vėliau jam davė dar tris straipsnius. Taip savo žurnalo moksline tolerancija Dovydaitis laimėjo bendradarbiu ir savo buvusį oponentą.

Bendradarbiaujant „Kosmose“ skirtingų pasaulėžiūrų žmonėms, galėjo iškilti sunkumų ir nenumatytai atvejais. Būdingas toks atvejis buvo V. Čepinskio parašyta I. Newtono biografija „Kosmoso“ 1927 m. 10-11 numery, skirtam šio didžiojo fiziko

200 mirties metų sukakčiai ir apskritai mokslo istorijai. Savo straipsnio apie Newtoną pradžioje V. Čepinskis pažėrė teigimų, nuvertinančių viduramžius ir mokslų pradžios ieškančių tik naujaisiais amžiais. Iš šios keblios padėties Dovydaitis rado tokią išeitį.

Pirma. „Mūsų didžiai branginamas bendradarbis prof. V. Čepinskis, duodamas ši savo straipsnį spausdinti 'Kosmui', pareiškė nieko neturėsiąs prieš tai, jei redakcija pridėsianti prie jo ir savų, su kai kuo straipsny nesutinkančių pastabų“. Dovydaitis nepridėliojo tokių pastabų, bet parūpino atskirą savo straipsnį „Iš gamtos mokslų istorijos prieš renesansą“ (1927, Nr. 10 - 11, 383 - 412). Tame straipsny, remdamasis daugiausia autoritetinguoju P. Duhemu, jis įrodė, kad nė viduramžiais nebuvo pertrauktas mokslo plėtojimasis, kad daug kur naujosioms teorijoms pagrindas buvo padėtas jau viduramžiais. Tik kadangi „tikroji, kritiška mokslo istorija, rods, dar visai jaunutis, galima sakyti, tik vakarykščios dienos mokslas“, tai ir mokslo, kaip visuomenės ar politikos, istorijoje laikosi įvairūs prietarai, kartojamos tos pačios nuomonės, kurios tačiau „nuo to dažno jų kartojimo betgi nė kiek nesidarė teisingesnės“.

Antra. Kadangi V. Čepinskio straipsny buvo paliesta dalykų, „dėl kurių redakcija nelaiškė save kompetentinga išsitariti“, bet kurie gali ypač teologus „gyvai suinteresuoti“, tai redakcija kreipėsi į straipsnio autorių, ar jis nesutiktų, kad „dėl tų dalykų pasisakyti, jei ką turėtų, ir koks rimtas teologijos atstovas“. V. Čepinskiui mielai sutikus, dėl jo straipsnio kai kurių tezių pasisakė buvęs rektorius kun. Pr. Būčys (ten pat, 413-417). Redaktorius įvade į tą P. Bučio straipsnį rašė: „Prof. Čepinskiui šiuo atžvilgiu nuoširdžiai parodžius plataus, tikrą mokslo atstovą puošiančio, žvilgio, tapo daug patarnauta istorinei tiesai apie jo straipsny pajudintus dalykus. Kad taip mes visi, visur ir visuomet pajėgtume pasielgti!“ V. Čepinskis išties visiškai dėl to neįsižeidė — ligi pat mirties liko „Kosmoso“ bendradarbis.

Savo tikrą mokslinę toleranciją Dovydaitis įrodė ir tokiu mostu: paskyrė atskirą „Kosmoso“ numerį ne tik tikinčiajam L. Pasteurui (1926), bet ir kovingam laisvamaniui M. Berthelot'ui (1928). Iš paties „Kosmoso“ bendradarbių specialiais numeriais buvo pagerbti V. Čepinskis (1931), S. Kolupaila (1932) ir B. Kodatis (1939).

4. „Kosmoso“ *pobūdis ir lygis*

Per palyginti trumpą laiką sutelkus į „Kosmosą“ įvairių gamtos mokslo sričių pajėgas, žurnalo lygis savaime sparčiai pakilo. Jei pradžioje reikėjo verstis daugiau informaciniais straipsniais, kurių didelę dalį sudarė vertimai, tai jau po penkerių metų ėmė persverti originalūs studijiniai darbai. Buvo formuojama apie svarbesnius tarptautinius gamtos mokslų suvažiavimus, kuriuose buvo atstovaujama ir Lietuva. Minėtos žymiųjų gamtininkų sukaktys. Gausiai dėta ir nekrologų. Buvo ir recenzijų skyrius. Žodžiu tariant, „Kosmos“ išaugo į rimtą ir aktualų mokslinį žurnalą.

Kokio lygio „Kosmos“ pasiekė per dešimtį metų, gražiai paliudijo šiai sukakčiai skirtasis 1930 rugpiūčio - gruodžio numeris, 172 puslapių tomukas (kadangi šis numeris buvo skirtas ir pačiam redaktoriui Dovydaičiui pagerbti, tai jį redagavo artimųjų bendradarbių komisija: S. Kolupaila, K. Pakštas ir P. B. Šivickis). Tuometinis VDU rektorius V. Čepinskis tam numeriui davė savo paskaitą, skaitytą per imatrikuliacijos iškilmes: „Materija ir energija“. Pirmuoju straipsniu buvo įdėta privatdocento dr. P. Katiliaus įžengiamoji paskaita „Neeuklidinių geometrijų plėtojimas“. Dovydaičiui pagerbti tame „Kosmoso“ numery rašė iš Medicinos fakulteto — P. Avižonis, iš Technikos fakulteto — S. Kolupaila ir T. Šulcas, iš Matematikos - gamtos fakulteto — P. B. Šivickis, K. Pakštas, K. Regelis, L. Vailionis, Č. Pakuckas, I. Končius, A. Puodžiukynas, S. Olšauskas, M. Natkevičaitė, iš Teologijos - filosofijos fakulteto — A. Gylys ir A. Juška. Žemės Ūkio Akademijai tame numery atstovavo P. Matulionis, V. Vilkaitis, Pr. Jucaitis ir J. Elisonas.

„Kosmoso“ dešimtmečio pažangą vertindamas, S. Kolupaila rašė: „Tarp originalių 'Kosmo' straipsnių vis dažniau pasitaiko tokių, kuriais ne gėda būtų pasirodyti bet kuriame rimtame pasaulinės skalės žurnale ir gražiai pademonstruoti Lietuvos mokslo pažangą“³⁶⁵.

Ne vieno Lietuvos mokslininko ir didesni darbai buvo išspausdinti „Kosmose“, kurie vėliau buvo išleisti atskiromis knygomis. Be kelių paskaitų, V. Čepinskio buvo iš „Kosmoso“ išleista „Atomas“ (1925), „Laisva ir suvaržyta energija“ (1929), „Branduolio chemija“ (1937). K. Pakšto visi geografiniai veikalai pirma perėjo „Kosmosą“. S. Kolupailos monografijos apie

Nemuną ir Nevėžį taip pat pirma buvo išspausdintos „Kosmose“. Ir stambiai M. Kvašnino - Samarino ir Z. Mockaus knygą „Arklės kilmė ir lietuvių arklys“ (1926- 28, 179 psl.) paskelbė „Kosmos“. P. B. Šivickis šiame žurnale davė savo „Elementarinės zoologijos kurso santrauką“ (1931), J. Dalinkevičius savo habilitacinę studiją „Lietuvos kreida“ (1934, per 60 psl.) etc.

Jau pačioj pradžioj „Kosmose“ buvo išspausdinta K. Pakšto disertacija apie Lietuvos klimatą (1923-25). 1939 m. žurnalas paskelbė savo ilgametės bendradarbės A. Prielgauskienės - Glebavičiūtės itin specialią biologijos mokslų disertaciją „Planaria lugubris regeneracijos histologinis tyrinėjimas“ (per 40 puslapių su 29 piešiniais). Tai pirmoji moteris, Vytauto D. Universitete gavusi daktaro laipsnį.

Nemaža „Kosmose“ buvo paskelbta ir vadinamųjų įžanginių paskaitų, kuriomis naujieji dėstytojai pradėdavo akademinį darbą. 1924 m. buvo duota matematiko O. Folkio įžangioji paskaita, 1926 m. — geografo K. Pakšto, 1928 m. — zoologės A. Vaškevičaitės, 1929 m. — biologo P. B. Šivickio, 1930 m. — astronomų P. Slavėno ir A. Juškos, matematiko P. Katiliaus, 1932 m. — Technikos fakulteto naujųjų dėstytojų A. Gustaičio (apie tolaikines aviacijos problemas) ir T. Šulco (apie laivų statybos istoriją — 52 puslapiai su per 80 iliustracijų!).

Jauniesiems mokslininkams paskatinti Dovydaitis mielai savo žurnale skelbė ir aukštesnio lygio diplominius darbus. Pvz., 1927 m. buvo paskelbtas A. Kisino darbas apie Palangos pakrantės kopų augmeniją, 1929 m. — D. Jurkaus (iš fizikos) ir M. Natkevičaitės (apie kraujo grupes apskritai ir Lietuvos gyventojuose), 1930 m. — A. Glebavičiūtės - Prielgauskienės (iš biologijos), 1934 m. — V. Žvironaitės (apie Vyžuonio mišką — 72 puslapiai!), 1938 m. — A. Stankūnaitės (Kauno apylinkės pavasarinio švitriešio biometrinė statistika).

Visą laiką Dovydaitis rūpinosi, kad kaip galima daugiau būtų tiriama Lietuvos gamta. Todėl į savo žurnalą telkė visus geologus, geografus, botanikus, zoologus ir kt. Ne tik mielai jų tyrinėjimus skelbė „Kosmose“, bet ir pats juos skatino šiam darbui.

Aptikau tokį vieną atvejį, vertą pacituoti. Savo straipsnį „Nauji bruožai apie šiaurinės Lietuvos ir Kuršo geologiją ir jų ryšiai su vidurine Lietuva“ (1928, Nr. 7-8, 339-364) J. Dalinkevičius baigė, reikšdamas „gilią padėką prof. Pr. Dovydaičiui,

kadangi jo, kaip 'Kosmo' redaktoriaus, suteiktoji man pinigine pašalpa įgalino mane susipažinti su geologiniu atžvilgiu įdomiomis vietomis ir surinkti medžiagos numatytam mano darbui apie Lietuvos molius“. Žinant, kokia visą laiką buvo sunki „Kosmoso“ finansinė padėtis, reikia tiesiog stebėtis, kad net tokiu būdu Dovydaitis parėmė savo jauną bendradarbių, anuomet universitete tedirbusį vyr. laborantą. Dėkingas autorius ir po septynerių metų patvirtino, kad 1927 m. geologiniai tyrinėjimai buvo daromi „Kosmoso“ lėšomis“³⁶⁶. O kai „Kosmos“ spausdino J. Kuprevičiaus straipsnį apie medynų tipus Kazlų Rūdos miškuose (1934), Dovydaitis redakciniu priedašu kvietė botanikus tirti jo gimtinės miškus, žadėdamas jiems prieglaudą, o jų darbams vietą žurnale. Ir. S. Kolupaila „Nemuno“ antrojo leidimo (Čikaga, 1950) pratarė rašė, kad Dovydaitis buvo „svarbiausias mano pirmojo leidinio sumanytojas ir rėmėjas“ (pirmąkart ta knyga buvo išspausdinta „Kosmoso“ priede ir 1940 m. atskirai išleista). Tad Dovydaičiui, „tam šviesiam žmogui, kankiniui už Lietuvą“, Kolupaila ir skyrė savo „Nemuno“ amerikinių leidimą. Simboliškai ši dedikacija išreiškė visų buvusių „Kosmoso“ bendradarbių pagarbą Dovydaičiui, kaip to žurnalo redaktoriui.

Kai „Kosmos“ sutvirtėjo, Dovydaitis ėmėsi organizuoti specialius numerius, skirtus arba pagerbti atskirus mokslininkus, arba vispusiškiau apsvastyti kurią nors mokslo sritį, arba pagaliau patarnauti abiems šiems uždaviniams. Tokiu būdu

1925 m. specialiu numeriu buvo išnagrinėtos filosofo Kanto mokslinės pažiūros. 1926 m. buvo apžvelgti L. Pasteuro moksliniai nuopelnai. 1927 m. vienas numeris buvo skirtas I. Newtonui ir drauge apskritai mokslo istorijai. 1928 m. vienu numeriu paminėtas prancūzų chemikas M. Berthelot, o kitu numeriu apžvelgtos medicinos problemos. 1929 m. viename numery buvo duotos biologijos, chemijos ir geografijos mokytojų konferencijos paskaitos, o kitas numeris (Lamarcko, Darwino ir E. Wasmanno sukakčių proga) buvo pavestas „evoliucijos problemoms kritiškai pasvarstyti“. 1930 m. specialiu numeriu buvo atšvėstas paties „Kosmoso“ dešimties metų jubiliejus. 1931 m. viename numery nagrinėtos biologijos problemos, du numeriai buvo skirti V. Čepinskiui pagerbti. 1932 m. antrojo pusmečio tomas, pagerbiant Lietuvos Hidrometrinio Biuro 10 metų sukaktį ir hidrologą S. Kolupailą, svarstė įvairias vandens problemas. 1934 m. įsikūrus Lietuvos Geografinėi draugijai ir jai pasirinkus „Kos-

mosą“ savo organu, antrojo pusmečio tomas buvo skirtas geografijai, geologijai ir hidrografijai. 1935 m. vienas numeris, pagerbiant suomių prof. T. I. Bonsdprffą, svarstė geodezijos klausimus, o kitas numeris sutelkė genetikus pagerbti G. J. Mendeliui. 1938 m. Nr. 10 -12 buvo paskelbti pirmojo Lietuvos geografų kongreso darbai. 1939 m., pagerbiant B. Kodatį, vienas numeris buvo skirtas astronomijos problemoms. 1940 m. Nr. 1-3 buvo pavestas atgautojo Vilniaus krašto gamtai.

Šioj vietoj dera trumpai apibūdinti ir „Kosmoso“ populiarių mėnesinių skyrių „Gamtos Draugą“, kuris drauge buvo ir „Ateities“ priedas. „Gamtos Draugas“ buvo leidžiamas 1929-37 m. Per tuos devynerius metus jo išėjo 1676 puslapiai. Daugumas ir šio populiariojo skyriaus bendradarbių buvo tie patys žurnalo bendradarbiai. Iš 52 „Gamtos Draugo“ bendradarbių tebuvo 19, kurie vien jame rašė. Bet ir tarp šių devyniolikos buvo ne tik gimnazijos mokytojų ar proginių bendradarbių, bet ir akademinio personalo narių: prof. J. Šimoliūnas, S. Nacevičius, Č. Bankauskas, A. Palionis ir kt. Yra rašę šiame „Kosmoso“ populiariame skyriuje ir tokie žymūs profesoriai, kaip T. Ivanauskas, F. Butkevičius, A. Purenas, P. Jodelė, K. Sleževičius, K. Regelis ir kt. Itin daug „Gamtos Drauge“ rašė P. B. Šivickis, S. Kolupaila, J. Elisonas, A. Puodžiukynas, Č. Pakuckas, P. Slavėnas, A. Prielgauskienė, V. Morkūnas. Kaip įvairūs buvo „Gamtos Draugo“ bendradarbiai, taip įvairios gamtos mokslų sritys buvo jame atstovaujamos. Žinoma, dauguma straipsnių buvo mažos apimties. Tačiau vis dėlto „Gamtos Drauge“ buvo išspausdinta ir didesnių darbų. Kaip tik šiame priede buvo spausdinamas S. Kolupailos „Nemunas“ (1933- 34 ir 1937). Taip pat jame buvo paskelbti K. Bizausko išversti VI. Syrokomlės (L. Kondratavičiaus) 1861 m. parašytieji kelionės įspūdžiai „Nemunas nuo versmių iki žiočių“ (1932-33). Didesnės apimties buvo dar VI. Viliamo Kuršių nerijos kopų aprašas (1932, 81 - 134, su 53 paveikslais tekste).

Per laiką „Kosmos“ ir techninę pažangą padarė didelę: pagerėjo popierius, pagausėjo- iliustracijų. Paveikslų, brėžinių, diagramų, žemėlapių skaičius kasmet artėdavo į šimtą, o kai kuriais metais ir gerokai prašokdavo šimtą. Šiuo atžvilgiu rekordiniais 1932 m. „Kosmose“ ir jo populiariajame skyriuje buvo

įdėta per 250 įvairių iliustracijų (paveikslų, brėžinių, diagramų, žemėlapių). Kai kurios didesnės iliustracijos, kaip žemėlapiai ar geologiniai piūviai, buvo įdedamos tarp teksto puslapių. Todėl „Kosmoso“ puslapių skaičius faktiškai buvo šiek tiek didesnis, negu anksčiau duotasis teksto puslapių skaičius.

5. Dovydaičio įnašas į „Kosmosą“

Iš pradžių „Kosmoso“ redaktorius Dovydaitis buvo ir pats pagrindinis žurnalo bendradarbis. Bet ir vėliau, jau įtraukęs į „Kosmoso“ bendradarbius kone visus Lietuvos gamtininkus, jis taip pat nemažai rašė savo žurnale. Akivaizdžiai tai atskleidžia ši statistinė lentelė:

<i>Metai</i>	<i>„Kosmoso“ ir 1929-37 m. „Gamtos Draugo“ puslapiai</i>	<i>Dovydaičio pirašyti puslapiai</i>	<i>Nuošimtis</i>
1920-21	474	294	62
1922-23	324	130	40
1924	390	118	31
1925	396	112	26
1926	504	103	20
1927	502	120	23
1928	576	179	31
1929	584 (400 184)	158 (62 96)	27
1930	580 (400 184)	126 (37 89)	22
1931	560 (400 160)	26 (6 20)	5
1932	592 (400 192)	76 (50 26)	13
1933	512 (320 192)	159 (148 11)	31
1934	700 (512 188)	75 (64 11)	11
1935	580 (388 192)	86 (61 25)	13
1936	576 (384 192)	61 (16 45)	11
1937	404 (212 192)	53 (12 41)	13
1938	380	57	15
1939	384	65	17
1940	382	2	0.5
Iš viso	9400 (7724 1676)	2000 (1636 364)	21.3

Ši statistika sudaryta, stengiantis kaip galima tiksliau apimti viską, kas „Kosmose“ priklausė Dovydaičio plunksnai. Todėl, be jo paties straipsnių ir įvairių vertimų (tiesioginių, laisvų, kompiliacinių), įskaičiuoti ir kitokie redakciniai priedai. Ne vie-

ną straipsnį jis yra papildęs bibliografinė medžiaga, kartais ir gana išsamia. Vieną kitą straipsnį palydėjo dalykiniu priedu. Pvz., P. B. Šivickio straipsnį „Sūnus ar duktė?“ (1927, Nr. 2-3) Dovydaitis papildė dviejų puslapių straipsniuku „Ką dar esame pastebėję vokiečių ir prancūzų biologinėje spaudoje“. O į K. Pakšto straipsnį „Kviečių geografinė apžvalga“ (1927, Nr. 1) tiesiog „įspraudė“ savo paties trijų puslapių skirsnelį „Kviečių karalius ir jo karalystė, arba kaip Tom Campells dirba savo kviečių gamybos įmonėje“ (mat, pasiaiškino, viename vokiečių gamtos mokslų savaitraštyje rado medžiagos, tai ir „įspraudė“ ją). Panašiai į P. Bučio straipsnį „Savaiminis gimimas, Pasteuras ir teologija“ (1926, Nr. 11 -12) redaktorius įsiterpė net penkių puslapių intarpu.

Kaip galima matyti iš pateiktosios statistikos, pirmąjį dvimetį (1920-21) Dovydaičiui reikėjo pačiam prirašyti net 62% žurnalo, antrąjį dvimetį (1922 -23) — 40%, o penktais metais (1924) — 31%. 1925 m. pakako jau ketvirtadalio (26%), 1926 m. — penktadalio (20%). Vėliau, atrodo, nebe „iš bėdos“ Dovydaitis vis vien nemaža „Kosmose“ rašė, bet pats tą „bėdą“ ant savo pečių užsikraudavo. 1928 m. jo duoklė žurnalui vėl pašoko ligi 31% dėl to, kad sumanė išleisti atskirą „mediciniškąjį sąsiuvinį“, kuriame iš 112 puslapių jis pats įvairiais vertimais užpildė 102 puslapius! O 1933 m. vėl savo medžiaga pasiekė 31% dėl to, kad tais metais „Kosmose“ spausdino savo stambiausią, 128 puslapių, studiją „Iš mūsų pasaulivaizdžio istorijos“. Kai pradėjo prie „Kosmoso“ leisti „Gamtos Draugą“, pirmaisiais dviem metais pats pusę jo prirašė. Tad tais dviem metais bendrosios statistikos 27 ir 22 nuošimčius daugiausia sudaro nebe paties „Kosmoso“, o jo populiariojo skyriaus puslapiai. Kad antrajame dešimtmetyje nebestokojo bendradarbių, akivaizdžiai rodo pati statistika: 1931 m. Dovydaičiui beteko 5% (paties „Kosmoso“ 6 puslapiai, „Gamtos Draugo“ — 20). Vidurkiškai tolimesniais metais Dovydaičio plunksnai „Kosmose“ priklausė apie aštuntoji dalis (13%). Visų metų vidurkis — 21.3%, t.y. truputis virš penktadalio.

Sovietiniai okupantai kone visą kitą spaudą tuojau pat uždarė. „Kosmosui“ buvo leista ligi metų galo eiti. Bet pats Dovydaitis tais metais savo žurnale beveik nebeprisirašė (iš 382 puslapių jo tėra du puslapiai: padėka sveikinusiems 20 metų amžiaus sulaukusį „Kosmosą“ ir trumputis ilgamečio bendradarbio V. Čepinskio nekrologas.

Pačiame „Kosmose“ Dovydaičio užpildytų puslapių yra 1636, „Gamtos Draugo“ priede — 364, iš viso — 2000 puslapių (nuostabiai susisumavo apvalus skaičius, nors buvo skaičiuota su visų įmanomu tikslumu). Didesnę šių puslapių dalį sudaro vertimai. Vis dėlto jau pats Dovydaičio „Kosmose“ prirašytas puslapių skaičius rodo, su koku uolumu jis atsidėjo savo žurnalui.

Nemažai vargo „Kosmoso“ redaktoriui buvo ir su savo bendradarbių straipsniais. Pradžioj jam teko versdintis straipsnius ir tų Lietuvos universiteto svetimtaučių profesorų, kaip O. Volko, K. Regelio, E. Landau, kurie dar tik mokėsi lietuvių kalbos. Tik prie poros straipsnių pažymėta, kad juos padėjo parengti šių bendradarbių jaunesnieji kolegos. Tad kitus straipsnius greičiausiai turėjo parengti spaudai pats redaktorius. Be to, pravartu šioj vietoj priminti ir tas redakcinio darbo sunkumas, kad gamtos mokslų atstovai (ypač vyresnieji, lietuviškų mokyklų iš viso nelankę) nebuvo rašto žmonės. Redaktoriui turėjo būti nemaža vargo gautuosius rankraščius parengti spaudai, juo labiau, kad apskritai anuomet bendrinė kalba ir ypač mokslinė terminologija nebuvo nusistovėjusios. Pats Dovydaitis, kiek išmanė, lygino ir savo žurnalų kalbą.

Kiek Dovydaitis turėjo vargo ir drauge kantrybės su bendradarbiais, dar pakankamai nepramokusiais lietuvių kalbos, turime liudijimą S. Kolupailos, kuris, vos spėjęs iš Rusijos grįžti ir Dotnuvoje įsikurti, gavo kvietimą bendradarbiauti „Kosmose“:

Rankraščius ir korektūras taisydavo pats prof. Dovydaitis; tas darbas buvo ypatingai sunkus, kai rašytojai ir raidžių rinkėjai buvo silpni. Daugiausia esu dėkingas prof. Dovydaičiui už tai, kad jis vertė mane rašyti jaunimui ir mokė rašyti... lietuviškai: jis grąžindavo man išstudijuoti kiekvieną taisytą rankraštį.^{366a}

Kaip „Kosmos“ buvo „gamtos ir šalimų mokslų“ žurnalas, taip ir Dovydaitis teikė jam medžiagą iš visų tų mokslų: iš kosmogonijos astronomijos ir astrofizikos, iš geofizikos, meteorologijos ir klimatologijos, iš geologijos, geografijos ir hidrografijos, iš matematikos, fizikos ir chemijos, iš bendrosios biologijos, genetikos ir ypač evoliucijos teorijos, iš lyginamosios anatomijos ir fiziologijos, iš fizinės antropologijos, zoologijos ir paleontologijos, iš medicinos ir technikos mokslų.

Žinoma, daugumai šių sričių Dovydaitis atstovavo vertimais. Iš pradžios jis ėmėsi vertimų dėl to, kad stokojo bendradarbių, o vėliau dėl to, kad norėjo žurnalą padaryti kiek galint

įvairesnį. Pats turėjo imtis vertimų, nes, matyt, nelengva buvo rasti pavaduotojų (tik po vieną antrą straipsnį išvertė artimesni žurnalo bendradarbiai). Vertimai liko pravartus ir vėliau, kai „Kosmosui“ medžiagos šiaipjau nestokojo. Dovydaičiui rūpėjo, kad šalia grynai specialių mokslinių straipsnių „Kosmose“ būtų ir bendresnio žvilgio straipsnių, ryšinančių moderniojo gamtos mokslo pasaulėžiūrinės implikacijos. Gi Lietuviuose beveik nebuvo žmonių tokiems straipsniams parengti. Tad ir reikėjo pasirūpinti vertimų.

Taip pat vertimai buvo pravartus ir kitu atžvilgiu — supažindinti su pačiomis naujausiomis teorijomis, vertomis domesio. Šituo atžvilgiu Dovydaitis turėjo, galima sakyti, tikrai jautrią „uoslę“. Pora pavyzdžių. Vos tik 1930 - 31 metų sąvartoje pasirodė Dovydaičio pažiūroms artimas James Jeanso veikalas „The Mysterious Universe“, ir jau kitų metų (1932) „Kosmoso“ pirmame numery buvo atkreiptas į jį dėmesys. Vėliau Dovydaitis šį anglų filosofuojantį astrofiziką 60 metų sukakties proga pagerbė straipsniu „Kas yra visata: mašina ar mintis?“ (1938). Greičiausiai ne be Dovydaičio paskatos minėtąjį Jeanso veikalą prieš pat sovietinę okupaciją išvertė astronomas P. Slavėnas (Slaptingoji visata, Kaunas, 1940, išleido „Žinijos“ leidykla)³⁶⁷.

Antras pavyzdys. H. Driescho mokinyš A. Gehlen pradėjo plėtoti antropologiją, akcentuojančią esminį žmogaus ir gyvulio skirtumą. Šį savo žvilgį į žmogų A. Gehlen išdėstė 1940 m. pasirodžiusiame veikale „Der Mensch, seine Natur und seine Stellung in der Welt“. Dovydaitis apie tą laukiamą veikalą „Kosmoso“ skaitytojus informavo jau iš anksto (1939, Nr. 10-12), iš vokiečių kalbos išversdamas straipsnį apie A. Gehlerio antropologinę teoriją.

Be įvairios verstinės medžiagos, Dovydaitis gausiai „Kosmosui“ teikė ir savo paties straipsnių. Temos buvo taip pat labai įvairios. Plačiai ryškino žmogaus ir gyvulio skirtumą (1920 - 23), aptarė evoliucijos problemą geologijoje ir paleontologijoje (1924), nagrinėjo genetikos ir eugenikos klausimus (1927), informavo apie to meto biologų pažiūras į gyvybę (1933 -34) etc. Tarp specialiesnių temų buvo kosmogonijos hipotezės, žemės reljefo praeitis, vulkanizmo reiškiniai, meteoritai, vandens įvairios problemos, priešistorinio žmogaus jėgos ir naminiai gyvuliai, vėžio liga, paukščių perėjūnų kelionės, ekspedicijos į Everestą ir lėktuvais į Antarktį, vasaros ir žiemos, kalendorius, „Trijų Ka-

ralių“ žvaigždė etc. Betgi daugiausia dėmesio Dovydaitis skyrė gamtos mokslų istorijai: stambiu straipsniu apžvelgė gamtos mokslus prieš renesansą (1927), paskelbė minėtąją pasaulėvaizdžio istoriją (1933) ir parengė keliolikos žymiųjų gamtos tyrinėtojų gyvenimo ir darbo aprašus. Be to, supažindino su keliomis dešimtimis dabarties gamtininkų mirties, sukaktuvių ar Nobelio premijos laimėjimo progomis.

Didžiai būtų Dovydaičiui rūpėjusi ir Lietuvos gamtos mokslų istorija. Pačiame pirmajame „Kosmoso“ numery priminė A. Pabrėžos 150 metų sukaktį, ragindamas rinkti apie jį žinias ir išleisti jo raštus. Net siūlė „sukurti tam tikrą Pabrėžo (taip tekste — J.G.) draugiją ar sąjungą, kuri neatidėliodama pradėtų dirbti laukiamąjį darbą“. Siūlė ir savo ką tik įsteigtojo žurnalo talką: „Kosmoso“ laikraštis mielai noru tinka būti tokios draugijos organu“, nors ir be tokios draugijos „neatsisakys kalbamajam darbui tarpininkaut“. Kitame numery Tėvas Jeronimas Pečkaitis painformavo apie Kretingos pranciškonų vienuolyne esančius A. Pabrėžos rankraščius. Šį tą iš tų rankraščių spaudai parengė J. Elisonas „Kosmoso“ 1922 - 23 m. trijuose sąsiuvinuose, ir — tai buvo viskas. Per visą laiką tebuvo sulauktas K. Grybausko trumputis straipsnelis apie įžymiuosius Lietuvos botanikus J. E. Gilibert'ą, B. S. ir J. Jundzilas ir tą patį A. Pabrėžą (1932). Nebuvo anuomet tam reikalui žmonių, o pats Dovydaitis nei buvo pasiruošęs, nei turėjo laiko leisti jį archyvus.

„Gamtos Draugo“ vidurkiškai Dovydaitis prirašydavo penktadalį (per metus po 40 puslapių). Ir šiame populiariajame skyriuje davė tiek savo straipsnių, tiek verstinės medžiagos. Be platesnių ketveto gamtininkų biografių, Dovydaitis aprašė ir „Robinzono Kruzo“ autorių bei jos salos tragišką istoriją. Taip pat platesniu straipsniu pateikė įdomių žinių apie Lietuvos gintarą. Verstinė medžiaga buvo įvairiausia: žvaigždės ir atomai, visata ir žmogus, evoliucijos teorija, prieš milijonus metų išnykusi Azijos gyvija ir Australijos pirminiai gyventojai, gėlių žydėjimas ir gyvulių žiemojimas, vitaminai ir pasninkas, naudingiausias augalas — kokosinė palmė ir „augalas, kuris sukelia vizijas“ („laimė, kad pusiau pamišėliams, siekiantiems dirbtinio rojaus, peyotlio vartojimas netampa nepasotinamu ir nenugalimu reikalavimu, kaip kad kokaino ar morfijaus vartojimas“), revoliucija chemijoje — sunkusis vanduo, nuostabūs gamtos dar-

bai, gyvuliai ir augalai — nepralenkiami chemikai, gamta — pirmutinis išradėjas etc.

6. Lietuvos gamtininkai apie „Kosmosą“ ir jo redaktorių

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbų II tome (1937, p. 450), papildant ten duotą Dovydaičio biografiją, įdėtame straipsnely apie jį kaip „Kosmoso“ redaktorių S. Kolupaila rašė: „Nemo propheta in patria sua. Bet Lietuvos gamtininkai negali paneigti mūsų gamtos mokslui 'Kosmoso' redaktoriaus nuopelnų“.

Gal būt, daugeliui Dovydaitis tėvynėje nebuvo pranašas. Tačiau Lietuvos gamtininkai jo nuopelnus savo mokslams tikrai žinojo. Nuoširdžiai ir viešai tai deklaravo, „Kosmosui“ sulaukus 20 metų sukakties. Pradedant dvidešimtpirmuosius metus, žurnale tarė „po žodį jo bičiuliai“³⁶¹. Iš 10 sveikintųjų 7 buvo žurnalo bendradarbiai gamtininkai ir 3 skaitytojų negamtininkų atstovai. Pastarieji trys — vyskupai K. Paltarokas ir M. Reinys ir St. Šalkauskis — buvo Dovydaičio ir idėjiniai bičiuliai. Tačiau pirmieji septyni (išskyrus tik S. Kolupailą) tebuvo „Kosmoso“ bičiuliai, savo pasaulėžiūra jo redaktoriui daugiau ar mažiau svetimi, kai kurie net priešingi. Todėl jų žodžiai nebuvo tik mandagūs komplimentai, bet objektyvus „Kosmoso“ ir jo redaktoriaus įvertinimas. Tad čia ir perleidžiame jiems kalbėti (ta pačia alfabetine eile, kaip ir pačiame žurnale visi dešimt sveikintųjų buvo išsiriakiavę).

Matematikas prof. V. Biržiška linkėjo „dar mažiausia 20 metų“ toliau skelbti „objektyvią mokslo tiesą“.

Fizikochemikas prof. V. Čepinskis pripažino, kad per 20 metų „Kosmos“ atliko „labai svarbų uždavinį, sėkmingai padėdamas kurtis gamtos mokslų literatūrai lietuvių kalba ir plėstis gamtos mokslams Lietuvos visuomenėje“; kad „Kosmos“ neabejojamai „gerai patarnavo Lietuvos mokslui ir kultūrai, daug prisidėdamas sudaryti moksliskai nuotakai mūsų šviesuomenėje ir tuo mūsų gyvenimui patobulint“. Taip „Kosmosą“ įvertino pats iškiliausias nepriklausomos Lietuvos gamtos mokslų atstovas.

Hidrologas prof. S. Kolupaila, suvedęs „Kosmoso“ dvidešimtmečio statistiką, konstatavo, kad šis aktyvas yra „didelio pasišventimo ir milžiniško darbo paminklas“, kad redaktorius

iš savo kūrinio nieko negavo „be nemalonumų, be rūpesčių, be juodo korektoriaus darbo“.

Fizikas prof. I. Končius, lyg ataidėdamas S. Kolupailos primintą niekieno nebuvimą tėvynėj pranašu, Dovydaičiui rašė: „Nelauk tik vieno niekados, kad ačiū už tai kas pasakytų“.

Chemikas prof. A. Purėnas, VDU tuometinis prorektorius, netrukus sovietų paskirtas rektoriumi, pasaulėžiūriškai Dovydaičiui buvo gal tolimiausias. Bet ir jis pripažino, kad „Kosmos“, kaip „pirmutinis gamtos mokslams skirtas periodinis leidinys“, „yra patarnavęs mūsų aukštųjų mokyklų mokslo personalui, teikdamas vietas savo skiltyse jų specialybės darbams, ir bendrai daug yra prisidėjęs prie gamtos mokslų žinių skleidimo mūsų visuomenei“. Dėl „Kosmoso“ krypties A. Purėnas tolerantiškai pasisakė: „Raudona gija nuosaikiai jame pravedama gamtos mokslų ir religijos sintezė. Pažymėtasis savotiškumas, žinoma, nėra visiems priimtinas, bet jis liečia įsitikinimus ir todėl, objektyviai imant, suprantamas“.

Botanikas šveicaras prof. K. Regelis, buvęs pakviestas į Lietuvos universitetą nuo pat pradžios, prisiminė, kad tais laikais „Kosmos“ buvo vienintelis leidinys, „kuris man, naujai į Lietuvą atvykusiam žmogui, buvo Lietuvos kūrybinio darbo simbolis“. Per 20 metų „Kosmo“ redaktorius atliko milžinišką kultūrinį ir mokslinį darbą Lietuvoje“.

Žemės ūkio Akademijos rektorius prof. V. Vilkaitis „Kosmosą“ pasveikino, atsiųsdamas naują straipsnį ir palinkėdamas: „Kad 'Kosmos' ir jo uolusis Redaktorius dar ilgai gyventų visų Lietuvos gamtininkų džiaugsmui!“.

Vyskupai K. Paltarokas ir M. Reinys, kaip „Kosmoso“ skaitytojai (pirmasis ir pasirašė „Skaitytojas“), savo bičiuliškuose sveikinimuose džiaugėsi Dovydaičio redaguojamo „Kosmoso“ idėjine kryptimi, ir, K. Paltaroko žodžiais, linkėjo redaktoriui redaguoti „Kosmosą“ „dar bent 20 metų Lietuvos mokslo garbei, tikėjimo naudai“. Be abejo, jeigu iš vienos pusės „Kosmos“ daug nusipelnė gamtos mokslų pažangai Lietuvoj, tai iš antros pusės nemažiau nusipelnė ir Lietuvos katalikybei.

Prof. St. Šalkauskis, tuometinis VDU rektorius, palyginęs pirmąjį ir 1939 Nr. 10-12, apskaičiavo, kad pirmame numery redaktoriui buvo tekę prirašyti penkis septintadalius, o po 20 metų jau tik kiek daugiau kaip devintą dalį. Svarbiausia: „žurnalas, buvęs pradžioje populiarinio turinio, tapo rimtu mokslo

organu... Bet šita pažanga buvo galima tik todėl, kad pradžioje atsirado Redaktorius, kuris pats įstengdavo prirašyti daugiau kaip du trečdalius viso žurnalo“. O prisiminęs Dovydaičio žodžius pirmame numery, raginusius į darbą, kad ainiai nepasmerktų kaip „ištiželių“, St. Šalkauskis rašė: „Esu tikras, kad mūsų palikuonys, vartydami pageltusius 'Kosmo' lapus, nepasakys, kad jo Redaktoriaus ištiželio būta. Ir kaip ištiželiu pavadinti tą, kuris, pats nebūdamas gamtininkas specialistas, gamtos mokslų kultūrai yra padaręs Lietuvoje labai daug?“.

Dovydaitis visiems sveikiniams „Kosmosą“ nuoširdžiai padėkojo kukliu žodžiu: „Bepigu buvo 'Kosmo' redaktoriui tą savo vaiką auginti, kad jis, redaktorius, turėjo ir tebeturi nuolatinės pagalbos iš savo bičiulių, kurie padėjo ir tebepadeda jam tą nepasotinamą medžiagos ėdūną maitinti“.

Visi sveikintojai linkėjo „Kosmosui“ eiti „dar mažiausia 20 metų“, „dar bent 20 metų“ etc. Ir pats Dovydaitis savo padėkos žodį baigė: „Pasitikėdamas Dievo ir savo bičiulių visokerioja pagalba 'Kosmos' tad drąsiai ir su viltimi žengia į savo gyvenimo trečiąją dešimtmetį“. Tie žodžiai buvo rašomi 1940 m. pradžioje (vasario ar kovo mėn.), ir neprabėgus nė pusmečiui Lietuvą ištiko didžioji nelemtis, sudaužiusi visas „Kosmoso“ antrojo dvidešimtmečio viltis.

Žlugo „Kosmoso“ antrojo dvidešimtmečio viltys. Bet nežlugo, kas jau buvo atlikta. Kaip savo sveikinime pažymėjo S. Kolupaila, „daugelis 'Kosmo' straipsnių dar ilgai bus minimi specialioje literatūroje, kaip versmės“. Tai savaime skelbs ir paties redaktoriaus Dovydaičio nuopelnus Lietuvos gamtos mokslams. Daug mokslinių pajėgų, brendusių „Kosmose“, tęsė savo mokslinį darbą ir sovietinėmis sąlygomis. Nė sovietinė lietuviškoji enciklopedija (MLTE) negalėjo „Kosmoso“ visiškai ignoruoti. Teišvardijo mažą jo bendradarbių skaičių. F. Butkevičių, V. Čepinskį, A. Jušką, S. Kolupailą, A. Minkevičių, K. Pakštą, Č. Pakucką, A. Puodžiukyną, P. Slavėną, K. Sleževičių, P. Šivickį „ir kt.“. Už tų „kitų“ slypi daug vardų, kurie jau ir susovietintose Lietuvos aukštosiose mokyklose toliau vykdė Lietuvos gamtos mokslų pažangą. „Kosmoso“ mokslinį lygį, objektyvumą bei tolerantiškumą netiesiog pripažino ir pati ši enciklopedija šiais žodžiais: „Žurnale vyravo idealistinė kryptis, nors jo bendradarbiai buvo skirtingų ideologinių pažiūrų“ (MLTE, II, 196).

VI

„LOGOS“— FILOSOFIJOS ŽURNALAS

1. Dovydaitis — „Logoso“ redaktorius

„Logos“, Dovydaičio mokslinių žurnalų triados antrasis narys, buvo pradėtas leisti metais vėliau už „Kosmosą“ — 1921 m. Šis filosofijos žurnalas buvo taip pat pirmasis lietuvių kalba. Tik po devynerių metų (1930) pasirodė „Eranus“, VDU Humanitarinių mokslų fakulteto filosofijos žurnalas (anksčiau to fakulteto filosofai rašė tik bendrame leidiny „Humanitarinių Mokslų Fakulteto Raštai“, kurių nuo 1925 m. išėjo trys knygos). Tad ir šiuo atveju Dovydaičio privati iniciatyva pralenkė oficialiąsias institucijas.

Laimė, „Logoso“ leidimas Dovydaičiui nevirto tokia našta, kaip „Kosmos“: po trejų metų, t.y. nuo 1924 m. „Logoso“ leidimą perėmė Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyrius. Ligi to laiko buvo išleisti 1921 - 22 m. du dvigubi sąsiuviniai ir 1923 m. vienas dvigubas sąsiuvinys; tie trys numeriai iš viso apėmė 400 puslapių. Perėmus leidimą valstybinei įstaigai, ne tik nebereikėjo redaktoriui pačiam dengti nuostolius, bet už savo darbą jis buvo ir atlyginamas (pagal suredaguotų spaudos lankų skaičių). Tačiau žurnalo dydį riboja kiekvienų metų fakulteto biudžetas (knygoms ir atskirai žurnalams, kurių tas fakultetas leido tris). Z. Ivinskio (fakulteto buvusio sekretoriaus) prisiminimu, žurnalams pastambinti būdavo ir tokios išeities imamasi: kadangi autoriams buvo mokamas honoraras, tai kartais jis buvo „suliesinamas“, kad būtų sutaupyta lėšų apmokėti spaustuvei už padidintą puslapių skaičių.

Per metus paprastai išeidavo po du „Logoso“ numerius, tik 1921 - 23, 1931 - 33 ir 1938 m. teišėjo po vieną numerį, o

1926 m. buvo išleisti net trys numeriai. Per aštuoniolika metų iš viso išėjo 30 numerių, kurie apėmė 3248 puslapius. Kad pasakutinis „Logoso“ tomas išėjo 1938 m., nereiškia, jog žurnalas būtų buvęs sustabdytas. Buvo renkama medžiaga ir vėlesnių metų tomui, kuris nebespėjo pasirodyti prieš sovietinę okupaciją.

„Logoso“ leidimą Dovydaitis pradėjo taip pat kukliai, kaip ir „Kosmoso“: nors pirmuosius trejus metus jis pats ir leido, ir redagavo „Logosą“, tai nebuvo žymima. Pirmajame numery vietoj redaktoriaus tebuvo pažymėta, jog tas žurnalas „filosofijos mėgėjų būrelio rašomas“ (beje, visą pirmąjį dešimtmetį vartotas „laikraščio“ žodis, kurį tik nuo 1930 m. pakeitė „žurnalas“). Redaktoriaus pavardė „Logoso“ viršelyje atsirado tik nuo 1924 m., kai leidimą perėmė Teologijos - filosofijos fakultetas.

Pradėdamas leisti „Logosą“, Dovydaitis nesiėmė nė jokios pratarmės, kaip kitų savo leidinių pradžioje. Nei brėžė programą, nei ragino į darbą. Tik baigdamas savo vedamąjį straipsnį „Filosofijos kilmė, jos sąvoka, darbo sritys ir uždaviniai“ pažymėjo, kad filosofinis orientavimasis yra būtinas apskritai kiekvienam intelligentui, juo labiau, kai „tenka šiokių ar tokių būdu dirbt savo nepriklausomos valstybės kūrimo darbą“. Todėl „Logose“ ir „bus keliamos, gvildomos ir sprendžiamos įvairių įvairiausių dvasios, gamtos ir visuomenės santykių filosofijos problemos“.

Savo žvilgį į filosofijos prasmę Dovydaitis šitaip išreiškė:

„Logos“ nesiima atstovaut tik vienai kuriai filosofijos pakraipai ar sistemai, kadangi savo uždavinį jis mano būsiant tinkamiausiai atliktą, jei jis savo skaitytojams teiks ne tiek „filosofijos“, įkaldamas jiems baigtų filosofijos davinų ir principų, kiek mokys juos pačius „filosofuoti“, Kanto žodžiais betariant, t. y., įgyt supratimo, *kaip* prieita prie *visuotinai pripažintų filosofijos dėsnių*, ir ypač pratint įžvelgt, *kad ir kodėl* pasaulis yra kupinas mįslių. Nes tik šiuo būdu filosofija gali parodyt anos palaimingos veikmės. Turim išmokyti įžvelgt, kur problemos prasideda, stengtis savo pajėgomis padirbėti joms išspręst ir prieš esamus išsprendimo bandymus arba įgyt *savito*, laisvo *įsitikinimo*, arba esamuose išsprendimuose *įsigyvent savo individu* ³⁶⁸.

Dovydaitis teikė filosofijai kaip galima platesnę reikšmę, kad ji neliktų tik nuo gyvenimo tikrovės atitrūkusi spekuliacija, bet turėtų „palaimingos veikmės“ ir atskiram žmogui, ir visuomenei bei tautai. Todėl savo redaguojamą „Logosą“ jis stengėsi leisti ne tik uždaram pačių filosofų būreliui, bet ir platesniam šviešuomenės elitui.

Šiuo atžvilgiu aiškiai matomas skirtumas tarp Dovydaičio redaguoto „Logoso“ ir Iz. Tamošaičio redaguoto „Eranuso“. Pastarasis ribojosi tik Humanitarinių mokslų fakulteto dėstytojais, bet užtat per devynerius metus (1930, 1931, 1935 ir 1938) išėjusiuose keturiuose tomuose (iš viso 1040 puslapių) tesutelkė 10 bendradarbių. Gi „Logoso“ bendradarbių susitelkė per 30 (jau per pirmuosius tris metus jų buvo 10). Pažymėtinas ir kitas skirtumas. Dovydaitis ėmėsi ir vertimų aktualesniais klausimais, kur nerado tinkamų savų autorių. „Eranus“ nesiėmė vertimų, bet užtat lietuvių kalba straipsnių jame buvo mažiau negu svetimomis kalbomis, būtent: lietuviškai 408 puslapiai, o kitomis kalbomis 613 puslapių, būtent: vokiškai 507, rusiškai 80, prancūziškai 26. Priešingai, „Logose“ visi straipsniai buvo tik lietuvių kalba, net ir anuomet Lietuvoj profesoriavusių vokiečio O. Volko ar vengro E. Balogho.

Savaime suprantama, pagrindiniai „Logoso“ bendradarbiai buvo Teologijos - filosofijos fakulteto dėstytojai, nesgi tai ir buvo šio fakulteto leidinys. Be paties Dovydaičio, daugiausia rašė St. Šalkauskis ir Pr. Kuraitis. Šalkauskio „Logose“ buvo išspausdinta „Kultūros filosofijos metmenys“ (1925 - 26), „Bendroji filosofijos terminija“ (1937) ir keletas kitų mažesnių darbų. Iš Kuraičio straipsnių „Logose“ išaugo jo knyga „Pagrindiniai gnoseologiniai klausimai“ (1930) ir dvitomės „Ontologijos“ įvadinė dalis. Nė eilutės nebuvo sulaukta tik iš filosofijos katedros vedėjo L. Bistro. Bet užtat paskutiniaisiais metais itin produktyviai „Logose“ pradėjo reikštis A. Maceina. Visą laiką, nors ir mažesnės apimties, psichologinių straipsnių teikė M. Reinys. Iš tos srities pradžioje talkino A. Gylys, o vėliau J. Pankauskas. Estetikai žurnale atstovauti buvo įtraukti literatūros dėstytojai. Pačiam pirmajam „Logoso“ numeriui buvo gautas reikšmingas straipsnis V. Mykoliaičio, tuomet dar besiruošusio akademinėi karjerai. Gausiai estetikos klausimais rašė J. Eretas. Porą straipsnių vėliau davė J. Grinius. Klasikinis filologas M. Račkauskas „Logose“ išvertė penkis Platono dialogus: „Kritoną“, „Sokrato apologiją“, „Eutifroną“, „Fedoną“ ir „Puotą“. Kiek buvo galima, Dovydaitis stengėsi įtraukti į žurnalo bendradarbius ir tuos savo kolegas, kurie patys nebuvo filosofai.

Nesitenkindamas tik savo fakulteto dėstytojais, Dovydaitis telkė į „Logoso“ bendradarbius ir kitų fakultetų dėstytojus, pasitaikius progai ar kuriai „ribinei“ temai. Tuo būdu, saky-

tume, visi fakultetai buvo atstovaujami šiame filosofijos žurnale, nors ir tik po vieną atstovą ar po vieną straipsnį. Iš Matematikos - gamtos fakulteto dėstytojų pradžioj keturis straipsnius davė matematikas O. Volkas (Folkis), vėliau po vieną straipsnį astronomas P. Slavėnas (1931) ir fizikas A. Puodžiukynas (1933), iš Medicinos fakulteto J. Blažys buvo parašęs apie pasaulėžiūrą ir psichinę higieną (1931), iš Technikos fakulteto — J. Šimkus apie psichotechniką (1926), iš Teisių fakulteto po vieną sukautvinį straipsnį davė P. Leonas ir E. Baloghas. Iš paralelaus Humanitarinių mokslų fakulteto pradžioje kelis straipsnius parašė filosofai Iz. Tamošaitis (iki 1926 m.) ir VI. Šilkarškis (1927- 29).

Dovydaitis ieškojo „Logosui“ bendradarbių ir už universiteto ribų. Po porą straipsnių gavo iš prel. A. Dambrausko - Jakšto (matematikos ir gamtos filosofijos klausimais), B. Andruškos, S.J. (iš teodicėjos), dr. K. Ambrozaičio, J. Gobio, Kauno meno mokyklos dėstytojo I. Šlapelio. Savo keturiais straipsniais brandus filosofas pasirodė žydų tautybės dr. Izaokas Donskis (1929 - 32).

Pritraukdamas į „Logosą“ bendradarbius ir nefilosofų, Dovydaitis šį filosofijos žurnalą pagyvino ir gretimomis temomis. Bet nieku būdu šios „ribinės“ temos neužgožė tiesiogiai filosofinių problemų. Dauguma straipsnių buvo pakankamai aukšto lygio. Į populiarizaciją daugiau linko tik M. Reinio psichologiniai straipsniai.

Be tiesiog žurnalui parašytų straipsnių, Dovydaitis buvo užsimojęs „Logosą“ duoti ir filosofijos disertacijų santraukas. Bet šis užmojis buvo tik iš dalies ištesėtas. 1923 m. buvo duotos santraukos A. Gylio disertacijos apie viduramžių filosofą Alfredą Anglą, Iz. Tamošaičio — apie VI. Solovjovo pažinimo teoriją. 1926 m. St. Šalkauskis pateikė plačią santrauką savo disertacijos apie VI. Solovjovo pasaulio sielos sampratą. 1933 m. buvo paskelbta Pr. Mantvydo rašomos disertacijos apie O. Kulpės kritiškąjį realizmą įvadinė dalis. 1936 m. buvo duota J. Girmiaus diplominio darbo, užskaityto ir licenciuoto disertacijėle, apie M. Heideggerį įvadinė ir kritinė dalys.

2. Dovydaičio straipsniai „Logosą“

Kaip „Logosą“ leidimas neilgai Dovydaitį slėgė, taip didesnio rūpesčio nesudarė nė redagavimas. Tiesa, filosofų buvo ma-

ža, bet jie uoliai bendradarbiavo. Be to, kaip sakyta, Dovydaitis pajėgė rasti bendradarbių ir nefilosofuose. Vis dėlto Dovydaitis daug savo triūso įdėjo ir į „Logosą“. Pirmaisiais trejais metais jis ir šio žurnalo prirašė daugiau negu pusę: 1921 - 22 dviemį iš 224 puslapių jis prirašė 129 (57.6%), 1923 m. — iš 176 puslapių 95 (54%). Bet tai dėl to, kad davė daug vertimų padaryti žurnalą kiek galint įvairesnį ir aktualesnį. Taip spręsti leidžia tai, kad ketvirtais metais (1924) jam jau pakako iš 168 puslapių prirašyti tik 13 (7.7%), penktais metais (1925) iš 208 puslapių jo buvo 30 (14.4%). O jei kai kuriais metais jo prirašomų puslapių skaičius vėl pakildavo, tai dėl to, kad spausdino ir savo paties stambesnių darbų. Pagaliau, atrodo, „Logos“ turėjo tiek medžiagos, kad redaktoriui buvo sunku rasti vietos savo paties straipsniams. Iš tiesų, paskutiniaisiais trejais metais „Logose“ Dovydaičio tebuvo 16 puslapių: 1936 m. nė vieno puslapio, 1937 m. — 12, 1938 m. — 4 (16 puslapių iš 582 — tai vos 2.8%!).

Imant visus „Logoso“ tomus, Dovydaičiui priklauso ketvirtadalis, būtent iš 3248 puslapių 820 (25.2%). Savi straipsniai apima 403 puslapius (49.1%), vertimai — 311 (38%), smulkesnė medžiaga (biografijos, recenzijos, kronika) — 106 (12.9%). Dovydaičio įnašą „Logose“ vaizdžiai parodo statistinė lentelė:

<i>Metai</i>	<i>Iš viso puslapų</i>	<i>Dovydaičio puslapų</i>	<i>Savų str.</i>	<i>Verstinių str.</i>
1921-22	224	129	25	104
1923	176	95	50	45
1924	168	13	9	4
1925	208	30	13	17
1926	368	130	69	61
1927	174	39	16	23
1928	182	63	38	25
1929	174	37	19	18
1930	242	55	41	14
1931	128	48	48	-
1932	144	48	48	-
1933	128	48	48	-
1934	190	34	34	-
1935	160	35	35	-
1936	182	-	-	-
1937	210	12	12	-
1938	190	4	4	—
	3248	820	509	311

Be mažesnių straipsnių, Dovydaitis „Logose“ paskelbė ir stambių darbų. Straipsnių serija „Šių laikų biologų pažiūros į gyvybės reiškinius“ (1933-37), nors ir likusi nebaigta, sudarė 120 puslapių. Ji lyg praplėtė ankstesnę 34 puslapių apžvalgą, kaip gyvybės problemą sprendė to laiko biofilosofija ir specialiai H. Driesch (1928). 1932 m. Dovydaitis 48 puslapių straipsniu pradėjo plačiai užsimotą „Istorijos filosofiją“, bet vėliau prie jos nebegrižo. 1925 -26 m. trim straipsniais (57 puslapiai) jis paskelbė ištraukas iš savo studentiniais metais konkurse sidabrinį medalį laimėjusio darbo „Guyau moralės mokslo kritika“. Šv. Augustino 1500 m. mirties sukaktis Dovydaičiui buvo proga ši savo didžiai vertinamą filosofą plačiau panagrinėti 78 puslapių studijoje (1930 - 31).

Šią šv. Augustino sukaktį Dovydaitis paminėjo atskiru „Logoso“ numeriu (1930, Nr. 2, be to, atskiri straipsniai 1931 - 32 tomuose). Taip pat specialiu numeriu buvo atšvęsta ir Kanto 200 m. gimimo sukaktis (1924, Nr. 2). Beje, nors apskritai Dovydaitis Kantui mažai simpatizavo (kaltino jį dėl moderniosios filosofijos sąmyšio), bet jau pirmame „Logoso“ numery paskelbė konkursą darbui tema „Kanto santykiai su lietuvybe“. Tačiau buvo sulauktas tik vienas dr. W. Ehmerio (klaipėdiečio) 4 puslapių straipsniukas, kurį tame pačiame Kanto numery šiek tiek plačiau kritiškai įvertino Pr. Kuraitis.

Pirmąjį dešimtmetį „Logose“ Dovydaitis gana gausiai teikė ir verstinės medžiagos. Daugiausia ji buvo iš gamtos filosofijos ir teisės filosofijos sričių. Verstiniais straipsniais žurnalo skaitytojai buvo supažindinti ir su Dantės filosofija, ir su Darvino pasaulėžiūriniais svyravimais, ir su Markso gamtiniu ir istoriniu materializmu, ir su S. Freudo psichoanalize, ir su įtakinguoju filosofu bei eksperimentinės psichologijos grindėju W. Wundtu, ir su neoscholastinio sąjūdžio vienu iš pagrindinių pradininkų C. Gutberletu, ir t.t.

Atskirai reikia pažymėti vieną vertimą iš rusų kalbos. Tai R. Bytauto Maskvos universitete aukso medalį laimėjęs darbas „Kritika Vundto mokslo apie sielos substancijos sąvoką“. Tas darbas, parašytas 1912 m., gulėjo Maskvos universiteto archyve. Tik didelėmis pastangomis pavyko rankraštį iš Maskvos gauti trumpam laikui ir jį nusirašyti. Iš to darbo buvo pateikta esmingesnių ištraukų 34 puslapiai (1926, Nr. 2). „Taip ne laiku mirusio jauno filosofo“ šio darbo bent daliniu paskelbimu Do-

vydaitis rūpinosi nuo pat „Logoso“ leidimo pradžios. 1925 m. buvo planavęs R. Bytauto mirties dešimtmetį paminėti atskiru „Logoso“ numeriu, bet ta mintis „šiuo tarpu liko neįgyvendinta“. Kai savo buvusių draugų R. Bytautas liko pamirštas, jo atminimu rūpinosi buvęs jo idėjinis priešininkas Dovydaitis. Kaip iš anksčiau pamename, tai buvo tas aušriniečių ideologas, kuris savo metu pirmasis buvo „Aušrinėje“ išjęs polemizuoti su „Ateities“ kūrėju Dovydaičiu.

Nuo 1931 m. Dovydaitis visiškai nutraukė vertimus. Matyt, jau tiek po ranka buvo savų autorių straipsnių, kad ir norint nebebuvo įmanoma rasti vietos vertimams.

Pirmąjį dešimtmetį gan uoliai buvo stengiamasi nekrologais paminėti visus žymesnius filosofus. Nekrologinių biografijų rašė ir kiti žurnalo bendradarbiai (ypač Pr. Kuraitis), bet daugiausia jų parūpino pats redaktorius — net 30 nekrologų (tiesa, kai kurie buvo trumpučiai). Antrąjį dešimtmetį tebuvo paminėta fenomenologijos pradininko E. Husserlio mirtis. Tuo Dovydaičio rašytu nekrologu ir buvo baigtas paskutinis „Logoso“ tomas.

Šiek tiek „Logose“ buvo įdėta ir trumpų recenzijų bei redaktoriaus parengtos vėliausių filosofinių knygų bibliografijos. Tačiau recenzuotos knygos tik svetimomis kalbomis. Lietuviškų filosofinių knygų kažkodėl nė vienos nerecenzuota, nors per laiką jų keletas išėjo.

Informuota ir apie kai kuriuos tarptautinius filosofų kongresus. Bet tai daugiausia atliko kiti bendradarbiai, kurie patys tuose kongresuose buvo dalyvavę (Pr. Kuraitis). Dovydaitis ribojosi smulkesne kronika, kurios ir pirmąjį dešimtmetį buvo tik kai kuriuose numeriuose.

Aplamai imant, aktualijų (nekrologinių ar sukaktuvinių biografijų, recenzijų ir kronikos) „Logose“ buvo nedaug, o antrajame dešimtetyje jos beveik visiškai pranyko. Kitų bendradarbių neskaičiuojant, paties redaktoriaus parengtos biografijos apėmė 70 puslapių, recenzijos — 20, kronika — 16. „Kosmose“ ir ypač „Sotere“ Dovydaitis labiau stengėsi atspindėti tų sričių aktualijas, negu „Logose“. Tačiau antrasis filosofijos žurnalas „Eranus“ visiškai ribojosi tik straipsniais. Žinoma, tai lengvino redaktoriaus darbą. Gal būt, su kaupu turint straipsnių, ir Dovydaičiui nebesinorėjo vargti su smulkesne medžiaga. Juo labiau, kad „Logos“ ir šiaip jau nestokojo gyvumo bei aktualumo.

VII

„SOTER“ - RELIGIJOS MOKSLO ŽURNALAS

1. „Soter“ — tarptautinis žurnalas

Jau pirmajame „Logoso“ numery Dovydaitis pastebėjo, kad šis vardas parinktas ne pagal kitų kalbų to paties vardo žurnalus. Pradedamasis leisti „Logos“, Dovydaičio žodžiais, yra tik antrasis „tojo trejeto laikraščių klasiniais graikų kalbos vardais, turinčių pasiimt atstovaut tam tikroms gamtos ir dvasios gyvenimo sritims“. Ir trečiasis žurnalas yra „jau prasidėjęs ir paūgėjęs, bet dar ligi gimimo nepriaukęs“³⁶⁹. Šiam žurnalui pasirošimas vyko dar trejus metus (betelkiant bendradarbiais užsienio mokslininkus). Religijos mokslo žurnalas „Soter“ pasirodė tik 1924 m. ir ėjo ligi pat sovietinės okupacijos. Tačiau Dovydaitis jį redagavo tik septynerius metus (1924- 30). Per metus išeidavo po vieną ar du numerius (po 1 numerį išėjo 1924, 1926 ir 1930, po 2 numerius 1925 ir 1927 - 29). Iš viso Dovydaitis suredagavo „Sotero“ 11 numerių, septyniuose tomuose apėmusių 1254 puslapius.

Nuo pat pradžios „Soterą“ leido Teologijos - filosofijos fakulteto Teologijos skyrius. Tad redaktoriui neteko galvos sukti finansiniais žurnalo reikalais. Užtat reikėjo po septynerių metų „Soterą“ palikti.

Trečiąjį savo mokslinį žurnalą Dovydaitis pradėjo taip pat kukliai, kaip pirmuosius du, lyg pamiršdamas įrašyti redaktorių ir pasirašydamas pratarmės žodį „redakcija“, tartum ne pats ją visą sudarė.

Savo pratarinė Dovydaitis patvirtina, kad „ir šio leidinio idėjos koncepcija padaryta tuo pat laiku, kada gimė mums 'Kosmos' ir 'Logos', bet tik dabar susilaukta pakankamai palankių apystovų tai idėjai paversti daiktu“. Palankios aplinkybės, aišku, buvo tos, kad buvo rasti ir leidėjas, ir bendradarbiai.

Pratarinė buvo pradėta žodžiais: „Dievui padedant, pradėdame. .. naują periodinį leidinį vardu „*Soter*“ (originalė graikų alfabetu — J.G.). Kadangi pastarasis žodis nė šviesuomenei nebuvo toks žinomas, kaip *kosmos* ar *logos*, Dovydaitis jį paaishkino. Tai senas graikų žodis, taikytas didžiosioms dievybėms, o paskui ir galingiesiems valdovams. „Vargų kamuojama žmonija“ vėliau savo ilgesį įkūnijo įvaizdžiu Gelbėtojo - Sotero, kuris atėjęs pradės žemėje aukso epochą. Kadangi Jėzaus vardas (hebrajiškai Jėšū'a) taip pat reiškia Gelbėtoją, tai pirminiuose krikščionybės raštuose graikų kalba Gelbėtojas - Soteras tapo ir Kristaus titulu. Tačiau krikščionių Soterą — Kristų ne visiems pripažinus tikroju Soteru, žmonija istorijos būvyje liko suskilusi į du frontus. Toje kovoje „ir mūsų *Soter* turi tikslo, apsišarvavęs šių dienų mokslo pažinimu, ramiai dalyvauti sprendžiant anuomet Kristui duotą klausimą: 'Ar tu esi tasai, ar mes kito laukiame?'“

Iš anksčiau cituoto paaishkinimo, koku būdu „Sotero idėja yra viena reikšmingiausių žmonijos gyvenimo istorijoje“ gali atrodyti, kad Dovydaitis buvo pasiryžęs „Soterą“ paversti apologetiniu žurnalu. Bet reikia atkreipti dėmesį į žodžius, kad stojama į Kristaus frontą, apsišarvavus „šių dienų mokslo pažinimu“ ir todėl „ramiai dalyvauti“, sprendžiant klausimą, kas yra tikrasis Gelbėtojas. Užuoat sumanęs apologetinį žurnalą, Dovydaitis ryžosi išleisti „religijos mokslo“ žurnalą, kaip tai buvo skelbiama ir „Sotero“ viršelyje.

Pratarinė naujojo žurnalo uždavinys buvo taip aptartas: spręst „šių dienų lyginamojo religijos mokslo, teologijos ir visų šiems gretimųjų mokslų problemas, skleist ir gilint mūsų visuomenėje tų mokslų žinias, kurios visašališkam kultūriniam išsi-prusinimui turi anaipatol ne mažesnės reikšmės, kaip gamtos ir filosofijos mokslo žinios“. Faktiškai tai buvo Dovydaičio religijų istorijos žurnalas. Religijų istorija (jo katedros vardas) ir religijos mokslas Dovydaičiui buvo sinonimai, nes ši pastarąjį jis istoriškai interpretavo. Drauge su lyginamuoju kalbų mokslu XIX a. susikūręs religijos mokslas, Dovydaičio apibrėžimu, tai

„tokia disciplina, kuri ieško surast įvairių religijų giminybę, jų plėtojimosi dėsnius ir, pagaliau, tai, kas reikia manyt apie dievybę ir jos kultą, šiam reikalui naudojantis įvairių religijų lyginamuoju metodu“³⁷⁰.

Griežta prasme imant, galima sakyti, kad „Sotere“ tiesiogiai teologinių straipsnių ir nebuvo: nei iš dogmatikos ar apologetikos, nei iš moralinės ar pastoralinės teologijos, nei iš kanojų teisės ar liturgikos. O kiek buvo daugiau ar mažiau teologinio pobūdžio straipsnių, jie drauge buvo istorinio pobūdžio ir visų pirma priklausė religijos mokslui, suprastam lyginamosios religijų istorijos prasme.

Nė vienas Lietuvos universiteto profesorius, gal būt, nė nesvajoto turėti specialų savo katedros žurnalą. Koks tai ambicingas užmojis, gerai jautė ir Dovydaitis. Todėl taip pamažu rengėsi šį užmojų realizuoti. Ir įvykdė!

Ne iš retorikos pomėgio lyg sušukome: ir įvykdė! Šis šauktukas drauge išreiškia ir nuostabą, jog vis dėlto buvo įvykdyta, kas buvo planuota, ir nuorodą į visus sunkumus, kuriuos reikėjo nugalėti. Religijų istorijos katedrą sudarė tik vienas žmogus — pats jos vedėjas. Betgi ne vieno žmogaus dalykas ištesėti žurnalo leidimą (St. Šalkauskis buvo pabandęs panašiai leisti savo „Romuvą“, bet teištesėjo porą numerių išleisti).

Nesant lietuviuose daugiau religijos mokslininkų, Dovydaitis ištesėti „Soterui“ rado dvejoją išeitį: a. kiek galint panaudoti kitų sričių savąsias mokslines pajėgas klausimams, vienaip ar antraip susietiems su religijų istorija, ir b. pasitelkti užsieniečių religijos mokslininkų bei istorikų.

Pirmiausia, žinoma, iš lietuvių „Soterui“ bendradarbių Dovydaitis žvalgėsi savo fakulteto kolegose teologuose. Žymiausias jų įnašas buvo B. Česnio (VDU ilgamečio prorektorius) plačiai užmota, bet likusi nebaigta istorinė studija apie Nikėjos susirinkimą (325 m.), įdėta „Sotero“ II tome (1925, 1 - 104). Bažnyčios istorikas Pr. Penkauskas davė straipsnį apie Avinjono obediencijos pranciškonus, muzikas T. Brazys — apie Mažvydo giesmių melodijos kilmę. Senojo Testamento katedros prof. A. Grigaitis parūpino porą straipsnių: apie Babelio bokštą ir egezetikos naująją metodiką. Iš Naujojo Testamento katedros prof. vysk. J. Skvirecko buvo gauti trys egezetiniai straipsniukai. Tai ir visa, ko Dovydaitis sulaukė iš lietuvių teologų per sep-

tynerius „Sotero“ redagavimo metus: 187 puslapiai (104 B. Česnio ir 83 visų kitų), atseit, vos 15% to meto „Sotero“.

Už visus lietuvius teologus didesnės talkos „Soterui“ Dovydaitis sulaukė iš dviejų pasauliečių šveicarų: filologo A. Senno ir germanisto J. Ereto. Jiedu užpildė žurnalo 225 puslapius (17.9%). Nuo pirmųjų metų bendradarbiavęs A. Sennas, be kitų dalykų, davė 36 puslapių studiją „Keleto Dievo pavadinimų etimologija“ (1927). J. Eretas 1928 - 29 m. „Sotere“ paskelbė tris studijas (iš mistikos istorijos, apie Meister Eckehart ir H. Seuse), iš viso sudariusias 170 puslapių.

Pirmasis lietuvis pasaulietis, atėjęs talkon „Sotero“ redaktoriui buvo Z. Ivinskis, 1927 m. parašęs dviejų puslapių dr. J. Basanavičiaus nekrologą. Tai buvo aplanai Z. Ivinskio pirmasis debiutas mokslinėje spaudoje. Nuo 1928 m. recenzijomis pradėjo talkinti trečiasis šveicaras klasikinis filologas Pr. Brenderis. Pasakutiniaus „Sotero“ redagavimo metais (1930) Dovydaitis sulaukė straipsnių iš filosofo VI. Šilkarskio (apie protestantų teologą A. Harnacką) ir istoriko A. Raulinaičio (šv. Jono Kantijaus pamokslas, mirus Vytautui Didžiajam).

Jei būtų norėjęs remtis tik lietuviais bendradarbiais, aišku kaip diena, Dovydaitis nebūtų galėjęs „Sotero“ išlaikyti tokiu religijos mokslo žurnalu, kaip buvo užsimojęs. Iš anksto tai žinodamas, jis iš anksto pradėjo megzti ryšį su užsienio religijos mokslininkais bei istorikais, kurių talka buvo būtina „Soterui“ visu pločiu atstovauti religijų lyginamajai istorijai. Tad dar pora metų prieš „Sotero“ pasirodymą jis jau užsakinėjo užsienyje straipsnius, o 1923 m. pavasarį jau kai ką buvo ir gavęs.

Daug šiuo atžvilgiu Dovydaičiui padėjo atsitiktinai užsimezgusi korespondencija su prof. dr. J. Dolleriu (iš vieno profesoriaus, su kuriuo susirašinėjo Dovydaitis, Dolleris gavo pastarojo adresą ir kreipėsi parūpinti Lietuvos pašto ženklų). Johannes Doller (1868 - 1928) buvo žymus austrų biblistas, Vienos universiteto katalikų teologijos fakulteto trikartinis dekanas ir „Sotero“ išejimo metais universiteto rektorius (1923 - 24). Ne tik jis pats bendradarbiavo „Sotere“, bet tarpininkavo Dovydaičiui ir kitų bendradarbių surasti, kaip Čekoslovakijos Olomouco katalikų teologijos fakulteto religijos mokslo prof. dr. G. Klamethą, Vienos universiteto žymųjį proistoriką O. Menghiną ir kt.³⁷¹. Nesitenkindamas rastaisiais bendradarbiais, Dovydaitis vi-

są laiką ieškojo naujų. Pvz., Dollerio nekrologe (1928) rašė, kad jo tarpininkavimu „Sotero“ bendradarbiu „tikisi turėt“ ir Romoj profesoriavusį Deimelį. Romos universiteto religijos istoriko N. Turchi'o veikalo recenzijoje (1924) buvo pridurta, kad autorius pasižadėjo „mūsų žurnalui bendradarbiaut“³⁷².

Ir „Kosmose“, ir „Logose“ buvo nemaža vertimų. Tačiau iš tų žurnalų nematyti, kad Dovydaitis būtų susirašinėjęs su vertčiamaisiais autoriais. Atrodo, kad paprastai nebuvo kreipiamasi į autorius, prašant leidimo išsiversti jų straipsnius. „Logose“ tik vienas straipsnis (E. Wasmanno 1929 m.) pažymėtas pastaba, kad jis išverstas, gavus autoriaus leidimą. „Kosmose“ verstinių straipsnių buvo itin daug, bet pastebėjau vos tris atvejus, kuriais Dovydaitis pažymėjo, kad išvertė autoriams sutikus.

Šiuo atžvilgiu kitos linijos Dovydaitis laikėsi „Sotere“. Šiame žurnale tik dviem atvejais (vieno mirusio autoriaus ir vieno autoriaus, kuris tik pateikė svetimo veikalo santrauką) nėra pastabos, kad versta autoriui leidus.

Iš dalies, gal būt, Dovydaitis mažiau buvo linkęs susirašinėti su gamtininkais ir filosofais, kadangi vis dėlto šiose srityse nesijautė savo namuose, nors ir gana plačiai jose orientavosi. Tuo tarpu religijų istorija jau buvo tiesioginė jo specialybė: su religijos mokslo atstovais galėjo koresponduoti jau kaip su savo srities kolegomis. Bet daugiausia, tur būt, jį skatino megzti ryšį su užsieniečiais viltis juos vienaip ar antraip įtraukti į „Sotero“ bendradarbius.

Iš vienu, į kuriuos buvo kreipęsis, Dovydaitis gavo tik paprastą autorinį leidimą pasinaudoti jų straipsniais savo žurnalui. Betgi antri savo straipsnius „Sotero“ reikalui perdirbdavo ir papildydavo. Tokie straipsniai jau buvo daugiau, negu paprasti vertimai. Dovydaitis tai pabrėžiamai pažymėdavo: „Čia, 'Sotere', tas straipsnis eina kiek tiek perdirbtas ir žymiai papildytas“ (1926, 19); „dabar 'Soterui' ji (paskaita — J.G.) autoriaus visiškai iš nauja perdirbta ir papildyta naujausiais aptikimais“ (1925, 121) ir pan. Pagaliau iš trečių pavyko gauti specialiai „Soterui“ parašytų straipsnių. Prie tokių straipsnių Dovydaitis ne be pasididžiavimo pažymėdavo: „specialiu užprašymu 'Soterui' parašytas straipsnis“ (1925, 145), „straipsnis parašytas 'Soterui'“ (1927, 62) ir pan. Tokių straipsnių autorius, vienokia ar kitokia proga ir kitur paminėdamas, Dovydaitis niekada ne-

pamiršdavo pridurti lyg kokio titulo, kad tai „Sotero“, arba tiesiog „mūsų žurnalo“, bendradarbis. Kai kurie iš jų galėjo būti iš tikro laikomi tiesioginiais „Sotero“ bendradarbiais, nes buvo jam parašę ne po vieną straipsnį.

Įdomu pastebėti kitokią Dovydaičio liniją „Sotere“ ir kitu atžvilgiu. „Kosmose“ ir „Logose“ po verstais straipsniais tiesiog įvardindavo save kaip vertėją ar „sulietuvintoją“. Gi „Sotere“ Dovydaitis nurodytas vertėju tik tais dviem anksčiau minėtais atvejais, kur vienas autorius jau buvo miręs, o antrojo straipsnis tik referavo apie kito autoriaus veiklą. Visais kitais atvejais, užuot įsakmiai įvardijus vertėją, buvo vartojama anoniminė formulė: „sulietuvinimą atliko redakcija“ (1924, 5, 62; 1925, 105, 121, 145 etc.), „vertimą iš vokiško rankraščio atliko redakcija“ (1927, 50, 62), „vertimą iš vokiško rankraščio padarė 'Sotero' redaktorius“ (1929, 113). Kad ta anoniminė „redakcija“ yra tik jis pats, Dovydaitis tik kartą prisitarė: „taip pat ir straipsnį sulietuvinusi redakcija (Pr. Dovydaitis) pridūrė vieną kitą paaiškinamąją ir papildomąją pastabą“ (1926, 19).

Toks skirtingas vertimų žymėjimas (vienur savo, kitur „redakcijos“ vardu) nebuvo atsitiktinis, nes jis buvo nuosekliai praveistas. Redakcijos verstais „Sotero“ straipsniais Dovydaitis norėjo pabrėžti jų autorių dalyvavimą savo žurnale. Nors visi straipsniai „Sotere“ buvo spausdinami tik lietuvių kalba, tam tikra prasme (savo bendradarbiais) jis buvo tarptautinis žurnalas. Ne kiekvienas ir didesnių kraštų turėjo specialų religijos mokslo žurnalą. G. Klametho nekrologe Dovydaitis mini, kaip tas vienintelės visoje Čekoslovakijoje lyginamojo religijų mokslo katedros vedėjas džiaugėsi „Sotero“ pasirodymu ir rašė, kad šiuo atžvilgiu Lietuva pralenkusi jo kraštą, nes vis dar neįkuriama tokio laikraščio³⁷¹.

Glaudus Pr. Dovydaičio santykiavimas su užsienio mokslininkais įgalino „Soterą“ būti „up-to-date“ žurnalas. Pora pavyzdžių. Žymaus etnologo W. Kopperso, S.W.D., paskaita, skaityta 1929 m. rudenį Vokietijos filologų ir mokytojų 57-me suvažiavime, buvo tais pačiais metais (1929) išspausdinta ir vokiečių „Anthropos“ žurnale, ir „Sotere“, nes Dovydaitis taip pat gavo rankraščio kopiją. O vienas minėtojo G. Klametho straipsnis buvo parašytas „Soterui“ (1928), bet kartu panaudotas ir W. Schmidto 60 metų amžiaus sukaktuviniame leidinyje.

2. „Soter“ — *Dovydaičio katedros žurnalas*

Ko konkrečiai Dovydaitis norėjo sulaukti „Soterui“ kaip religijos mokslo žurnalui, rodo iš užsieniečių mokslininkų verstai bei specialiai užprašyti straipsniai.

Daug straipsnių sukosi apie tą pačią problematiką, kurią Dovydaitis buvo svarstęs savo studentinių metų studijoje „Biblija ir Babelis“, būtent — biblinės religijos santykį su to meto izraelitų kaimyninių tautų religijomis. Iškilus bandymams Senojo Testamento religiją išvesti iš babiloniečių ir kitų tautų mitologijos, tuo pačiu iškilo aplamai Biblijos savitumo klausimas. Tad ir „Sotere“ tam klausimui buvo skirti net keli straipsniai.

Jau pirmame „Sotero“ numery šiuo klausimu buvo trys straipsniai: A. Grigaičio apie Babelio bokštą, Breslavo universiteto orientalistu prof. A. Ungnado specialiai „Soterui“ parašytas straipsnis „Kova šviesybės su tamsybe“ (apie neseniai rastą hetitišką fragmentą apie Gilgamešo kovą su Huvava) ir L. Dūro habilitacinė paskaita Bonnos universitete apie izraelitų religijos vieninteliškumą priešakinės Azijos mokslo šviesoje. Bendram žvilgiui į semitų religijas vėliau (1929 m.) „Sotere“ buvo pateiktas Hallės universiteto orientalistu O. Eissfeldto paskaita „Dievų vardai ir Dievo įvaizdžiai semituose“, skaityta XVIII tarptautiniame orientalistų kongrese Oxforde 1928 m.

Senojo Testamento religijos savitumą, nepaisant santykių su to meto kaimyninių tautų kultūra, ryškino ir patys artimieji „Sotero“ bendradarbiai užsieniečiai: J. Doller ir G. Klameth. J. Doller davė „Soterui“ tris straipsnius (iš viso 36 puslapius), kurių du buvo parašyti „specialiu užprašymu“. Straipsny „Trivienis Dievas“ (1925) jis kritiškai vertino D. Nielseno veikalą, Trejybės dogmą skelbusį tik IV a. po Kr. dirbtine spekuliacija. „Senasis Įstatymas naujųjų atradimų šviesoje“ (1926) buvo J. Dollerio „Soterui“ papildyta kalba, perimant Vienos universiteto rektoratą. Trečiasis jo straipsnis (1927) lygino Patarlių knygą su 1923 m. rastame I tūkstantmečio pr. Kr. papiruse Amen-em-opės pamokymais savo sūnui.

G. Klameth buvo pats uoliausias „Sotero“ bendradarbis užsienietis, prirašęs to žurnalo net 56 puslapius. Be III tarptautinės etnologijos savaitės Olandijoje 1922 m. aprašo (1924), jis parėngė keturis straipsnius: vieną apie šumerų - akadų paraleles su bibline priešistore (1925) ir tris straipsnius, kuriuose

nagrinėjo, kaip krikščioniškųjų apokrifų autoriai perdirbinėjo egiptiečių legendų motyvus (1927 - 28). Dėl pastarųjų trijų straipsnių Dovydaitis buvo pabrėžęs, kad ta tema „Europos moksle plačiau liečiama, rodos, čia pirmą kartą“ (1927, 62).

J. Doller į „Soterą“ atvedė ir pas jį besidoktorizavusį F. Rothsterną, davusį iš savo disertacijos ištrauką apie valdovų sudievinimą Senuosiuose Rytuose ir valdovų patepimą Senajame Testamente (1929) ir aprašiusį šventuosius akmenis Senųjų Rytų kulte (1930). Kaip Dovydaitis pastebėjo prie pirmojo straipsnio, pats J. Doller buvo pažadėjęs ta tema straipsnį „Soterui“ parašyti, bet nespėdamas „pavedė tatai atlikt savo mokiniui“ (1929, 87).

Visi šie straipsniai lietė Senojo ir iš dalies Naujojo Testamento religijos santykius su Artimųjų Rytų senovės religijomis. Bet nebuvo užmiršta nė tolimesnioji Indija. Iš W. Kopperso, S.V.D., buvo išsirūpinta paskaita „Budizmas pagal kultūros ratų mokslą“ (1925), kuri buvo parengta Vokietijos antropologų kongresui, bet liko neskaityta dėl autoriaus nenumatyto išvykimo kelionėn.

Keli straipsniai buvo skirti senovės graikų ir romėnų religiniam pasauliui. Iš žymiojo liturgisto O. Caselio buvo gautas sutikimas išsiversti jo straipsnius apie antikines ir krikščioniškas misterijas ir apie epifanijas, arba dievų apsireiškimus, religijų istorijos šviesoj (abu straipsniai išspausdinti 1928 m.). Jau mirusio religijų istoriko L. Wenigerio buvo išsiverstas straipsnis „Teofanijos, senovės graikų dievų adventai“ (1929). Lauktųjų dievų gelbėtojų - soterų klausimu buvo išsiversti du straipsniai: Fribourgo universiteto prof. E. B. Alio, O.P., straipsnis „Graikų - romėnų dievai gelbėtojai“ (1926, vienintelis straipsnis, kurį vertė ne pats redaktorius, o autoriaus mokinys B. Česnys). Pagoniškųjų soterų skirtingumą nuo Kristaus ryškino Braunsbergo akademijos prof. A. Steinmanno straipsnis „Gelbėtojas, arba Išganytojas“ (1928).

Europos priešistorinio žmogaus religinį gyvenimą analizavo Vienos universiteto proistoriko O. Menghino straipsnis apie aukų žymes iš senojo akmens amžiaus periodo (1926). W. Kopperso straipsnis „Indoeuropiečių religijos kultūriniai istoriniai santykiai“ (1929 -30) apžvelgė pagrindinius indoeuropiečių religijos elementus: tikėjimą į dangaus Dievą ir arklių aukas.

Krikščionybės istorijai priklausančių straipsnių buvo du suaktyviniai paminėjimai: Breslavo universiteto prof. Fr. Kamperso straipsnis apie gnosį ir kabbalą Dantės kūryboje (1925) ir religijų istorijos vadovėlio (Die Religionen der Menschheit, 1927) autoriaus A. Anwanderio straipsnis apie pagonybės religijas šv. Augustino knygoj „Apie Dievo valstybę“ (1930).

Dauguma šių užsieniečių, davusių savo straipsnių ar leidusių juos išsiversti, buvo katalikų dvasininkai bei vienuoliai. Bet Dovydaitis nesibaimino nė evangelikų. Spausdindamas jau mirusio L. Wenigerio straipsnį, išnašoj įsakmiai pažymėjo, kad jis „per visą savo gyvenimą buvo gilaus tikėjimo krikščionis evangelikas“ (1928, 141).

Kaip kituose žurnaluose, taip ir „Sotere“ prie verčiamųjų straipsnių Dovydaitis paprastai pridėdavo ir „vieną kitą pastabą“ (1929, 118). Ne prie vieno straipsnio pažymėta, kad „sulietuvinimą“ atlikusi redakcija pridėjo „dar ir papildomų ar paaiškinamųjų pastabų“ (1925, 121), „taip pat kai ką pridūrė iš lietuviškos ir nelietuviškos šių dalykų literatūros“ (1926, 27), „vieną kitą paaiškinamąją, papildomąją ir precizuojančią pastabą tekste ir literatūros citatose pridėjo patsai vertėjas, autoriaus pavedamas tai padaryt“ (1928, 161). Daugiausia tos „pastabos“ buvo smulkios ir duodamos išnašose. Bet poroj straipsnių jos virto tarpais pačiame tekste: O. Menghino straipsnį papildė dviejų puslapių „redakcijos priedėlis“ (1926, 25-26), o į A. Steinmanno straipsnį Dovydaitis įterpė taipogi du puslapius apie Vergilijaus mesijinę IV eklogą (1928, 166- 167).

3. *Dovydaičio duoklė „Soterui“*

Paties Dovydaičio įnašas „Sotere“ buvo daug didesnis, negu „Kosmose“ ir „Logose“. Drauge imant savus ir verstinius straipsnius, „Kosmose“ jis užpildė 21%, „Logose“ — 25%. Tuo tarpu „Sotere“, priskaičiuojant ir jo paties atliktus vertimus, Dovydaičio įnašas siekia 61.5%! Būtent iš 1254 puslapių savo ir verstiniais straipsniais jis užpildė 771, iš kurių 314 puslapių yra vertimai, o 457 puslapiai jo paties parengti dalykai (259 puslapiai straipsnių, 198 puslapiai biografijų, recenzijų ir kitų aktualijų). Kaip šis Dovydaičio įnašas išsidėstė metais, parodo ši statistinė lentelė:

<i>Metai</i>	<i>Iš viso puslapių</i>	<i>Dovydaičio puslapių</i>	<i>Savų str.</i>	<i>Verstinių str.</i>
1924	188	129	88	41
1925	200	96	23	73
1926	112	63	41	22
1927	158	120	95	25
1928	214	143	83	60
1929	222	95	52	43
1930	160	125	75	50
	1254	771	457	314

Pats stambiausias Dovydaičio „Sotere“ išspausdintas straipsnis yra „Religijų lyginimas seniau ir dabar“ (1927, iš viso 62 psl.). Bet drauge tai yra mažiausiai originalus darbas, kuris tik pateikia santrauką Paryžiaus Katalikų instituto prof. Henri Pinard de la Boullaye, S.J., veikalo „L'Etude comparée des religions“ (I. Son histoire dans le monde occidental, 1922, 516; II. Ses methodes, 1925, 504) I-jį tomą. Šio veikalo II-jo tomo santraukai Dovydaitis pasinaudojo vokiečių jėzuitų žurnale „Stimmen der Zeit“ aptiktu O. Fallerio, S.J., tokio pat užmojo straipsniu, tiesiog tą santraukinį referatą išversdamas (1928, 14 puslapių). Žinoma, 1020 puslapių monumentalų H. Pinard'o veikalą perteikti 76 puslapiais buvo galima tik labai konspektiškai. Vis dėlto nors ir tokia to veikalo santrauka Dovydaitis lietuvių skaitytojams pateikė sistemingą religijos mokslo istorinę ir metodinę apžvalgą.

Reikšmingos buvo dvi paskaitos, kurias Dovydaitis skaitė Lietuvos Universiteto tarybos viešuose posėdžiuose 1924.II.16 ir 1930.II.16, minint to universiteto dvejų ir aštuonerių metų įsteigimo sukaktis. Tai būtent: „Naujieji etnologijos keliai ir kai kurie išdaviniai“ (1924, 3 -35) ir „Šių dienų mokslo persiorientavimas kai dėl žmogaus dvasios praeity ir dabarty“ (1930, 1-18). Šios paskaitos nušvietė kultūrinės etnologijos grėžimąsi nuo apriorinio evoliucionizmo, prileidusio jog visa, kas aukščiau, tas yra ir vėliau. Iš tiesų gi kultūra istoriškai plėtojosi ne kylančia tiese, o kreive, galėdama ir menkėti, atgal žengti. Tad Dovydaitis ir stojo „gint ir praeities žmogaus tikrąjį žmogiškumą“.

Šios dvi paskaitos tik netiesiogiai lietė religijų istoriją, kiek ryškino W. Schmidto, S.V.D., duomenis, kad etinis mono-

teizmas yra visokios žmonijos religijos seniausias laipsnis, o Aukščiausios Esybės tikėjimą tik vėliau aptemdė įvairūs mitologiniai įvaizdžiai. Tiesiogiai priklauso religijos istorijai 54 puslapių studija „Apie priešistorinio žmogaus religijos pėdsakus Europoj“ (1928- 29).

Prie savo pirmosios „Biblija ir Babelis“ problematikos Dovydaitis nebegrižo, bet užtat pasisakė nauja tema: „Krikščionybė ir budizmas“ (1926-27, 30 psl.). Iš krikščionybės istorijos buvo pradėjęs gvildinti Kalėdų šventės kilmę ir plėtotę (1928). Istoriskai filologiniame straipsny išnagrinėjo „religijos“ žodžio etimologiją ir sąvoką (1926).

Iš biografinių straipsnių reikia paminėti Dovydaičio du suaktuvių proga paskelbtus straipsnius. 300 metų sukaktį nuo H. Grotius veikalo „De jure et paci“ (1625) Dovydaitis paminėjo straipsniu apie autorių kaip religijos žmogų (1925). Labai šiltą straipsnį 60 metų amžiaus proga Dovydaitis skyrė austrų misininkui W. Schmidtui, kultūristinės etnologijos grindėjui, ypač daug nusipelnusiam religinės etnologijos srity (Der Urprung der Gottesidee, 12 tomų, 1926- 55). W. Schmidtas buvo tapęs Dovydaičiui pagrindiniu autoritetu, kurio mintis populiarino tiek savo paskaitose universitete, tiek raštu spaudoj. Su tokiu entuziazmu jis savinosi W. Schmidto mintis, kad, šiaipjau nebūdamas retorinių superlatyvų žmogus, savo straipsnį pradėjo žodžiais: „esu laimingas gyvendamas tokiais laikais, kuomet mano mėgiamieji kultūros istorijos mokslai, iki šiol neatitikę savo tikrųjų kelių, ats. (atseit — J.G.) savo tikrųjų darbo metodų, pagaliau tuos kelius yra suradę, ir galįs konstatuoti, jog tiems keliams surasti milžiniškai prisidėjo ir garbingasis jubilaitas“ (1928, 81).

Be šių stambesnių straipsnių, Dovydaitis parengė „Soterui“ ir trumpų straipsniukų, kai 1929 - 30 m. įvedė atitinkamą skyrių, antrašte „Analecta et additamenta“ (1929, 207 - 216; 1930, 104- 122). Ten jis informavo įvairiais klausimais: ir apie kasi-nėjimus Ure (Abraomo gimtinėj) ir Meggide, ir apie smilkomąsias aukas Senajame Testamente, ir apie sudavimo per veidą ap-eigą sutvirtinimo sakramente, ir apie tai, kaip įvairiais laikais vaizduotasi Kristaus kūninis pavidalas, ir t. t. Šiame įvairėnybių skyriuje buvo atpasakojami užsienio leidiniuose aptikti dalykai. Nebūdami originalūs, šie straipsniukai liudija redakto-riaus domesio platumą ir uolų užsienio spaudos sekimą.

Nuo pat pradžios „Sotere“ buvo skyriai: „Iš religijos mokslo kronikos“, „Iš mokslininkų gyvenimo ir darbų“ ir „Iš naujausios literatūros“.

Pirmajame skyriuje buvo informuojama apie religijos mokslininkų suvažiavimus. Pirmaisiais metais (1924) G. Klameth aprašė III tarptautinę religinės etnologijos savaitę Olandijoje 1922 metais, o pats Dovydaitis panašius etnologijos - religijos mokslo kursus vidurinės ir rytinės Europos kraštams Mödlingene prie Vienos 1923 m. (fakulteto deleguotas į šiuos kursus vyko ir Dovydaitis, bet iš pakelės sugrižo). IV religinės etnologijos savaitę Italijoje 1925 m. specialiai „Soterui“ tais pat metais aprašė dr. L. Walk 27 puslapių straipsniu („tokio platumo, kaip nėra buvę nė viename kitame užsienių žurnale“, — pasididžiuodamas pastebėjo redaktorius). Tuo būdu lietuvių skaitytojai buvo iš karto supažindinti su religijos mokslo problemomis ir atstovais. Vėliau šis skyrius dingo iš žurnalo.

Mokslininkų gyvenimo ir darbų skyrius buvo uoliai visą laiką tęsiamas. Iš viso Dovydaitis parašė 130 nekrologų, kurie sudarė viso žurnalo beveik dešimtąją. Dauguma jų buvo trumpučiai (po 3-4 viename puslapyje), bet kai kurie buvo ir ligi 3-4 puslapių. Be religijos ar tautybės skirtumo buvo paminimi visi, turėję šio ar tokio ryšio su religijos mokslu bei istorija. Tuo būdu šalia katalikų ir evangelikų biblistų ir Bažnyčios istorikų buvo paminimi ir orientalistai, semitologai, asiriologai, egiptologai, indologai, sinologai, klasikiniai filologai, archeologai ir kt. Pagarbiai buvo aptariami ir tie, prieš kuriuos Dovydaitis savo laiku buvo polemizavęs dėl jų vestos kovos prieš krikščionybę. Pvz., dėl F. Delitzscho pastebėjo, kad nerimti krikščionybės užpildinėjimai ir antisemitinis pamfletas buvo „visai neverti tokio žymaus orientalist“, bet kartu pridūrė: „Tačiau nėra tokio blogo, kurs į gera neišeitų. Ir šie radikalūs užpildinėjimai davė gerų vaisių“ (1924, 137 - 138).

Pradžioje buvo plačiai užsimotas ir recenzijų bei bibliografijos skyrius. I tome (1924) jam buvo skirta net 28 puslapiai (iš 188), kuriuose aptarti religijos mokslo bibliografiniai šaltiniai, apžvelgti jo žurnalai, recenzuotos kelios knygos. Bet vėliau šis skyrius vėl pasirodė tik po trejeto metų ir jau daug kuklesnės apimties (1928 m. — 14 psl., 1929 m. — 13 psl., o 1930 m. vėl to skyriaus nebebuvo, tad per vėlesnius šešerius metus teduoti 27 puslapiai, vienu mažiau negu pirmaisiais metais). Daugu-

mą recenzijų rašė pats redaktorius, tik viena antra recenzija patalkino pasauliečiai Pr. Brenderis ir A. Sennas, teologai B. Česnys, A. Grigaitis, M. Morkelis.

„Sotero“ puslapių metinis vidurkis buvo 179 puslapiai. Kiek kurias metais galėjo išeiti „Sotero“ puslapių, priklausė nuo fakulteto leidiniams skirtos biudžetinės sumos, o taip pat, atrodo, nuo jau pačiame fakultete šios sumos padalijimo atskiriems žurnalams. Pvz., 1926 m. „Sotero“ išėjo tik 120 puslapių to-mukas, o „Logoso“ tomą tais metais sudarė 3 numeriai su re-kordiniu puslapių skaičiumi — 370.

Redaktoriui visą laiką stokojo ne medžiagos, o vietos. Tai liudija jo užuominos pačiame žurnale. Pirmais metais užmojęs platų skyrių „Iš naujausios literatūros“, po trejų metų teisinosi jog 1925-27 m. „vis nebūdavo kaip apie bibliografines naujie-nas pašnekėti“, o dabar keletą puslapių vėl paskyrė „nekrologų sąskaiton“ (1928, 94). 1929 m. pradėtas L. Wenigerio straipsnio vertimas liko nebaigtas ir kitais metais. O kai 1928 m. rašė uoliojo savo bendradarbio prof. G. Klametho nekrologą, turėjo apgailestauti, kad iš to Čekoslovakijoje vienintelės lyginamojo religijų mokslo katedros vedėjo prašyta ir 1923.IV.15 gauta vieno veikalo recenzija „deja, ir iki šiol paliko 'Sotere' neatspausdin-ta“ (1928, 208). Jei taip buvo pasielgta su žymiu užsieniečiu mokslininku, tikrai turėjo „Sotere“ stigti vietos.

Stigo Dovydaičiui vietos ir savo paties raštams. 1928 m. pradėjęs Kalėdų šventės kilmės ir plėtotės studiją, išnašoj pa-aiškino: „dėliai vietos stokos straipsnis teks skaldyt į dalis, kiekvieną dalį skiriant vis kitų metų Kalėdoms“ (1928, 188). Deja, matyt, nei 1929 m., nei 1930 m. neatsirado vietos tęsi-niui, ir ta studija liko nebaigta.

„Sotera“ Dovydaitis buvo išugdęs į tikrai reprezentatyvų religijos mokslo žurnalą. Sunku iš šalies įsivaizduoti, kiek re-daktorius įdėjo širdies į tą darbą. Bet nuo visų „Sotero“ rūpes-čių buvo staiga „išlaisvintas“, gal, nė pats to nenujautęs ir ne-sitikėjęs. Vieną kartą po septynerių metų Teologijos - filosofijos fakulteto Teologijos skyriaus dėstytojai pastebėjo, kad vienin-telis jų kolega pasaulietis, tame skyriuje turįs katedrą, iš tiesų, Teologijos skyriaus vardu leidžia tik savo katedros žurnalą. Nuo 1931 m. „Sotero“ redagavimas buvo patikėtas kanonistui prof. kun. dr. P. Malakauskiui. Iš karto pasikeitė žurnalo pobūdis,

nors oficialiai ir buvo paliktas „religijos mokslo žurnalo“ vardas. Dovydaitinio „Sotero“ temas pakeitė kitos: katekizmo mokymo metodai, bažnytinė cenzūra ir draudžiamosios knygos, dvasiškių teisės, privilegijos ir „priedermės“, tomistinė charakterio doktrina, vaiko religijos psichologija ir pan. Aišku, pasikeitė ir bendradarbiai. Nebuvo kviečiami užsienio mokslininkai „Sotere“ rašyti. Gal būt, nebuvo kviečiamas bendradarbiauti nė pats buvęs redaktorius. Galima tai prileisti dėl to, kad naujajame „Sotere“ jis neberašė. Religijų istorijos temos beveik visai būtų išnykusios iš „Sotero“, jei jau vėliau (nuo 1936 m.) Z. Ivinskis nebūtų pradėjęs spausdinti bibliografinę senovės lietuvių religijos ir mitologijos medžiagą.

Greičiausiai Dovydaičiui buvo skaudu palikti „Soterą“. Tačiau niekur tos nuoskaudos neužsiminė. Gal būt, pats suprato, kad tai buvo neišvengiama, nes teologai neturėjo savo kito organo. O „Soter“ buvo tapęs tik vien religijos istorijos katedros organas. Šiaip ar taip, šioje srityje Dovydaitis išvarė reikšmingą vagą.

VIII

LIETUVIŠKOSIOS ENCIKLOPEDIJOS VICEREDAKTORIUS

1. *Dovydaitis — katalikų atstovas Lietuviškojoj Enciklopedijoj*

Netekęs „Sotero“ redaktoriaus pareigų, nuo kitų metų (1931) Dovydaitis užsidėjo nelengvesnes pareigas tais metais pradėtoji leisti Lietuviškojo Enciklopedijoj. Galimas daiktas, kad dėl to jis daug ir nesijaudino dėl „Sotero“ netekimo: kai pastarasis (ir kiti du toliau jo rankose likę žurnalai) pasiekė tik labai ribotą skaitytojų skaičių, tai enciklopediją prenumeravo kone visa to meto šviesuomenė. Viceredaktoriaus pareigos Lietuviškojo Enciklopedijoj buvo reikšmingos, bet užtat iš Dovydaičio jos ir pareikalavo nemaža laiko ir triūso.

Lietuviškosios enciklopedijos mintis buvo kilusi jau prieš I pasaulinį karą tarp Amerikos lietuvių. Leidėjas A. Olšauskas jau buvo angažavęs ir redaktorių (Kl. Jurgelionį). Tačiau sumanymas pasirodė per ankstyvas ano meto sąlygomis. Atsikūrus nepriklausomai Lietuvai, iš naujo buvo keliama mintis ryžtis šiam kultūriniam „brandos egzaminui“ žygiui. Bet reikėjo bent dešimtmečio, kol nuo minties prieita prie jos vykdymo. Įvairias kairiųjų organizacijas jungusi Lietuvos Kultūros Taryba 1929 m. išskėlė sumanyką, kad imtųsi enciklopediją leisti jai priklausanti kooperacinė Spaudos Fondo leidykla. Pastaroji tuojau ryžosi šį sumanyką įgyvendinti (1929.XII.21 nutarė enciklopediją leisti ir 1930.1.25 priėmė leidimo planą), vyriausiuoju redaktoriumi ir darbo organizatoriumi pakviesdama prof. Vaclovą Biržišką. Savo ruožtu Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija jau nuo seniau

(1927 m.) buvo pradėjusi ruošti prel. A. Dambrausko - Jakšto pasiūlytą enciklopedinio pobūdžio „Lietuvos žymesnybių žodyną“, kurį rengė J. Tumas-Vaižgantas, po jo Pr. Penkauskas ir pagaliau J. Eretas. Kad, besimojant leisti dvi enciklopedijas, nebūtų nė vienos išleista, LKMA 1930.II.10 kreipėsi su siūlymu leisti vieną bendrą enciklopediją. Po „gana ilgokų“ derybų principiškai buvo susitarta 1930.V.22. Darbą pradedant, atitinkama sutartis buvo pasirašyta 1931.III.5. Buvo sutarta, kad Lietuviškąją Enciklopediją leidžia Spaudos Fondas, bendradarbiaujant Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijai (taip ir buvo skelbiama enciklopedijos tomų metrikoje).

Redakcija buvo sutarta tokia: vyr. redaktorius — Vc. Biržiška, vicedaktorius — Pr. Dovydaitis, vyr. redakcijos nariai — prof. Bl. Česnys, prof. V. Krėvė - Mickevičius, prof. VI. Lašas ir Spaudos Fondo atstovas V. Kvieska. Bet dar pirmojo tomo leidimo metu nuo 1932 rudens (enciklopedijos 8-tojo sąsiuvinio) į redakcijos narius darbui paspartinti buvo pakviestas prof. Mykolas Biržiška. Pastarojo enciklopedinėje biografijoje buvo rašoma, kad jis dalyvauja enciklopedijos redagavime kaip vyr. redaktoriaus „artimiausias padėjėjas“, kuris pirmuosiuose trijuose tomuose yra parašęs apie pusketvirto tūkstančio „straipsnių ir straipsnelių“ (III, 1210). Matyti, kad faktiškai M. Biržiška atėjo broliui talkon kaip antrasis vicedaktorius. Nuo V tomo (1937) jis ir oficialiai jau buvo skelbiamas vicedaktoriumi, o jo vietą tarp redakcijos narių tame tome užėmė J. Baldauskas, vėliau — M. Krikščiūnas.

Politiniu terminu galėtume Lietuviškąją Enciklopediją pavadinti „koalicine“, nes jai leisti susitelkė priešingų pasaulėžiūrų žmonės. Spaudos Fondo atstovu į enciklopedijos redakciją paskirtasis V. Kvieska buvo redaktorius kaip tik pirmaisiais enciklopedijos leidimo metais (1931) pasirodžiusio laisvamanių „Vagos“ žurnalo. Broliai Biržiškos buvo seni socialdemokratų veikėjai. Ilgametis Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas V. Krėvė - Mickevičius taip pat vis labiau linko į kairę, o Medicinos fakulteto ilgametis dekanas VI. Lašas buvo valstiečių liaudininkų politikas ir jų atstovas seimuose. M. Biržišką jau ir formaliai pakėlus vicedaktoriumi, jo vieton į redakciją įėjęs dr. J. Baldauskas buvo pasižymėjęs kaip kovingas laisvamanių spaudos bendradarbis. Tik vėliau (po vieno tomo) jį pakeitęs M. Krikščiūnas buvo tautininkų srovės žmogus, viešumoj nepasi-

reiškęs pasauležiūriškai nei vienaip, nei antraip. Lietuviškosios Enciklopedijos visame 7 ar 8 asmenų (pagal atskirus tomus) redakciniame kolektyve Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijai atstovavo du: viceredaktorius Dovydaitis ir vienas redakcijos narys — iš pradžių prof. Bl. Česnys, nuo V tomo (1937) prof. P. Malakauskis (abu teologai)³⁷³.

Vadovaujantis mokslinio objektyvumo ir abipusės tolerancijos principais, Lietuviškosios Enciklopedijos redakcinis kolektyvas apamai dirbo darniai. Lygiu būdu visiems rūpėjo, kaip geriau tą didelį užmojį ištesėti. Pirmąją lietuvišką enciklopediją leidžiant, buvo daug sunkumų. Buvo leidžiama sąsiuviniais po 128 skiltinius puslapius (faktiškai 64 puslapiai, nes buvo atskirai paginuojamose abi puslapio skiltys). Tomą sudarė 12 tokių sąsiuvinų (1536 skiltiniai puslapiai). Pirmojo tomo išleidimas užtruko net dvejus metus: I sąsiuvinis pasirodė 1931.X.1, o XII sąsiuvinis — 1933.IV.5. Vėliau leidimo tempas suspartėjo: kasmet išeidavo po tomą (II tomas išėjo 1934 m., III — 1935, IV — 1936, V ir VI — 1937, VII — 1939, VIII — 1940). Ligi sovietinės okupacijos buvo išleisti 8 tomai ir IX tomo (prasidėjusio žodžiu „Gini“) trejetas sąsiuvinų.

2. Pr. Čepėno atsiminimai apie Dovydaitį enciklopedijos darbe

Kaip Dovydaitis dirbo Lietuviškosios Enciklopedijos redakciniame kolektyve, vaizdžiai nupiešia Pr. Čepėnas, nuo pat pradžios buvęs redakcijos sekretorius (nuo 1940 m. redaktorius, o taip pat amerikinės Lietuvių Enciklopedijos vienas iš trijų pagrindinių redaktorių):

„Lietuvių liberalinėj spaudoje prof. Pr. Dovydaitis buvo laikomas 'karingu klerikalu' ir šiurkštoko būdo asmenybe. Teisybę sakant, mandagumo ir kurtuaziškumo atžvilgiu jis laikytinas priešprieša, pvz., prof. J. Eretui ar prof. St. Šalkauskiui. Betgi žmogus, neturįs diplomatinų savybių, nelaikytinas šiurkščiu ar nemandagiu žmogumi. Dovydaičio sodietiškas, statusas ir atvirumas kai kieno buvo laikomas nemandagumu. Tačiau aš, devynerius metus (1931 - 40) Lietuviškosios Enciklopedijos redakcijoje santykiaudamas su Dovydaičiu, labai pamėgau jo paprastumą, atvirumą, draugiškumą ir kitų asmenų respektavimą.

Per tuos devynerius bendro darbo metus Dovydaitis jokių, nei ideologinių, nei kitų pagrindų, nesusipratimų neturėjo

su vyriausiuoju redaktoriumi prof. Vc. Biržiška ar kitais redakcijos nariais.

Redakciniame darbe buvo nesunku su Dovydaičiu susitarti ir konfliktų išvengti. Pvz., spausdinant **B** raidę, prof. M. Romeris parašė ilgą moksliską straipsnį 'Bažnyčia ir valstybė'. Dovydaičio buvo kitokia pažiūra šiuo klausimu. Jis nesipriešino ir nesiūlė nespausdinti M. Romerio to straipsnio, tačiau prašė laiko parašyti apie Bažnyčios ir valstybės santykius iš kito požiūrio. Kadangi visuomet reikėdavo skubėti parengtąją medžiagą duoti spausuvei, tai buvo rasta kita išeitis. Užuoat spausdinę šį M. Romerio straipsnį **B** raideje, jį nukėlėme į **V** raidę — 'Valstybė ir Bažnyčia'. O spausdinant **E** raidę, teko susidurti su žodžiu „evoliucija“. Prof. T. Ivanausko parašyto straipsnio Dovydaitis nesuniekino, bet greta to straipsnio jis parašė savo straipsnį, tad buvo išspausdinta ir kitokia evoliucijos teorijos interpretacija (Dovydaičio straipsnis „Evoliucija“, VII, 1371 - 1376, apžvelgė šio žodžio reikšmę įvairiuose moksluose, taipgi ir biologijoje, kur pastebėjo, kad teizmo, arba krikščioniškojo monizmo, požiūriu „Dievas yra sukūręs gebantį evoliucionuoti pasaulį“; po šio Dovydaičio straipsnio atskira antrašte buvo įdėtas T. Ivanausko straipsnis „Evoliucijos teorija biologijoje“, VII, 1376 - 1386. — J.G.). Mat, Spaudos Fondo ir Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos iš anksto buvo sutarta, kad, jeigu griežtai susikirstų redakcijoje nuomonės dėl vieno ar kito aiškinamojo dalyko, tai tokiais atvejais reikia spausdinti du skirtingų aiškinimų straipsnius. Tokių atvejų būta ne vieno. Be dvigubo evoliucijos teorijos aiškinimo, dar buvo išspausdinti du straipsniai dėl kunigaikštienės Birutės — prof. A. Janulaičio ir prof. Ig. Jonyno.

Prof. Pr. Dovydaitis, kaip vicedirektorius ir Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos atstovas Lietuviškosios Enciklopedijos redakcijoje, visada skaitydavo visą redakcijos parengtą spaudai medžiagą. Visus straipsnius jis peržiūrėdavo, prirašinėdavo papildymų bei pastabų, kurių daugumas nieko bendro neturėjo su katalikų ideologija. Kad Dovydaitis iš viso rūpinosi bendru enciklopedijos turiniu, pavyzdžiui galiu priminti ir tai, jog jis pats parašydavo nemažą naujų straipsnių iš savo turimų šaltinių. Tuo metu buvo naujai spausdinama Herderio enciklopedija, kurios dar neturėjo nei universiteto biblioteka, nei enciklopedijos redakcija. Dovydaitis joje ar kituose savo turimuose šal-

tiniuose surasdavo šviežios medžiagos ir katalikų, ir socialistų ar liberalų mokslininkų bei politikų biografijoms ir, grąžindamas peržiūrėtą ir papildytą medžiagą, juokomis pastebėdavo, kad esame praleidę vieną ar kitą žymesnį socialistą.

Prof. Pr. Dovydaičio darbštumas ir pareigingumas buvo visiems žinomas. Tad ir iš Lietuviškosios Enciklopedijos gautąją spaudai parengtą medžiagą jis labai greit peržiūrėdavo, ir dėl peržiūrėjimų nebuvo jokio spaudos darbo uždelsimo.

Turiu pastebėti, kad Dovydaitis, tikrindamas ir peržiūrdamas parengtąją medžiagą, buvo neatlaidžiausias Teologijos - filosofijos fakulteto teologų ar filosofų straipsniams: ten jis padarydavo daugiausia papildymų ar pataisymų, o kartais, atnešęs peržiūrėtą medžiagą, jis pats man su humoru parodydavo jų neapdairumo, kaip jis sakydavo, žioplumo klaidas.

Lietuviškosios Enciklopedijos finansinius reikalus tvarkė Spaudos Fondas. Buvo sutartas atlyginimas redaktoriams bei honoraras bendradarbiams. Ligi pirmosios bolševikinės okupacijos vyr. redaktorius už suredaguotą išspausdintą eilutę gaudavo po 3 centus, vicedaktoriai — po pusantro cento. Be to, kaip vyr. redaktorius, taip ir vicedaktoriai gaudavo dar po 5 centus honoraro už kiekvieną jų pačių parašytą ir išspausdintą eilutę. Taigi, vicedaktoriai už visą tomą gaudavo daugiau kaip tūkstantį litų.

Spaudos Fondas po kiekvieno enciklopedijos sąsiuvinio išspausdinimo surengdavo pasikalbėjimą su spaudos atstovais, kurie paskui pareklamuodavo Lietuviškąją Enciklopediją. Gi išspausdinus 12 sąsiuvinų, t.y. visą tomą, buvo rengiami iškilėsni paminėjimai Metropolyje, Karininkų ramovėje ar Ateitininkų salėje. Į tokius paminėjimus dažnai atsilankydavo ir švietimo ministras, ir universiteto rektorius, ir gausus bendradarbių būrys. Į tuos paminėjimus atvykdavo ir Dovydaitis. Jis, kaip enciklopedijos vicedaktorių, galėjo rasti vietos ir prie iškilėsniams svečiams skirtą stalo, tačiau jis visuomet atsisėdavo nuošalesnėje vietoje ir smagiai jausdavosi redakcijos bendradarbių tarpe.

Lietuviškosios Enciklopedijos redakcija buvo prisiglaudusi Vytauto Didžiojo Universiteto profesorių skaitykloje. Šiai skaityklai lankytojų netrūko, ypač gausiai ją lankydavo jaunesniojo mokslo personalo nariai. Natūralu, kad vykdavo įvairių po-

kalbių ne tik mokslo temomis, neišvengdavome ir politikos. Lietuviškosios Enciklopedijos redakcijoje dirbo techninis sekretorius Br. Vaitiekūnas, kuris pokalbiuose pasisakydavo kaip konservatyvių pažiūrų žmogus (priklausė kažkokiam teosofų būreliui). Šis žmogus skaudžiai nuvylė Dovydaitį. Pirmą kartą bolševikams okupavus Lietuvą, Dovydaitis, kaip paprastai, pagal jo pasakojimą, užsukęs į profesorių skaityklą — į enciklopedijos redakciją. Ten Dovydaitį šurkščiai sutikęs jau 'draugas' Br. Vaitiekūnas ir jam pasakęs, jog šiais laikais jis (profesorius) redakcijoje neberekalingas, ir pataręs jam daugiau į redakciją nebesilankyti. Kiek vėliau ir prof. T. Ivanauskas skundėsi man, kad 'draugas' Br. Vaitiekūnas jį mokęs jau marksistiškai gamtos mokslų straipsnius rašyti.

Tuo metu aš, kaip redakcijos sekretorius, daugiausia dirbdavau namuose ir tik retkarčiais užeidavau į redakciją. Po tokio nelaukto ir šurkštaus jo priėmimo redakcijoje prof. Pr. Dovydaitis man paskambino, ir mudu sutarėme susitikti netoli mano buto Ažuolyne. Iš jo tada sužinojau apie įvykį redakcijoje su Br. Vaitiekūnu. Pasikalbėjome ir apie krašto politinę būklę ir Lietuvos ateitį. Tatai ir buvo mano paskutinis susitikimas su prof. Pr. Dovydaičiu“.

3. Dovydaičio įnašas į Lietuviškąją Enciklopediją

a. Šie Pr. Čepėno atsiminimai nušviečia visus Dovydaičio darbo Lietuviškojoje enciklopedijoje aspektus. Svarbiausia, šie atsiminimai paliudija, kad Dovydaitis nieku būdu nebuvo tik nominalus viceredaktorius, kad faktiškai visa medžiaga pereidavo ir per jo rankas. Lygiai svarbus patvirtinimas, kad savo, kaip LKMA atstovo Lietuviškosios Enciklopedijos redakcijoje, pareigas Dovydaitis anaip tol nelaikė tik „cenzūrinių“ kontrole, bet nuoširdžiai ir bešališkai rūpinosi, kad bendrai leidžiamoji enciklopedija būtų kaip galima aukštesnio lygio, pilnesnė ir dalykiškesnė. Todėl, peržiūrėdamas spaudai parengtą medžiagą, stengėsi ją ir patikslinti bei papildyti.

Ir tai Dovydaitis darydavo tiesiog su entuziazmu, kaip liudija Z. Ivinskis (po studijų baigimo labai uoliai įsijungęs į enciklopedijos bendradarbius): „Jis labai džiaugdavosi, kai galėdavo kitų straipsnius papildyti naujausia literatūra, kai sugėbėdavo prieš senas ir sugriautas teorijas, bet vis dar ieškančias

vietos Lietuviškojoje Enciklopedijoje, prirašyti naujausius mokslo laimėjimus“.

Vertindamas Dovydaičio enciklopedijoj atliktą „milžinišką darbą“, Z. Ivinskis primena katalikų visuomenei to darbo nepakankamą įvertinimą: „Dovydaičio darbas prie Lietuviškosios Enciklopedijos turėjo nepaprastos reikšmės, kurios lietuvių katalikiškoji visuomenė nėra dar pastebėjusi ir įvertinusi. Jeigu Lietuviškoji Enciklopedija nebuvo nuspalvinta liberališkai masoniškomis ir sekliomis žiniomis, tai yra didelis mūsų enciklopedisto nuopelnas“³⁷⁴.

Tiesa, kad katalikų visuomenė visų pirma Dovydaitį turi prieš akis kaip ateitininkijos sąjūdžio kūrėją, o jo kaip apylamai mokslo žmogaus ir kaip Lietuviškosios Enciklopedijos redaktoriaus nėra pakankamai įvertinusi. Ne tik šios enciklopedijos redakcinio kolektyvo, bet ir skyrių redaktorių dauguma buvo laisvamaninių ar apylamai indiferentinių pažiūrų. Tai savaime būtų atitinkamai „nuspalvinę“ ir pačią enciklopediją, jeigu Dovydaitis nebūtų pajėgęs deramai atstovauti ir kitokiam, būtent krikščioniškam, žvilgiui. Tokiu būdu Lietuviškoji Enciklopedija galutinai nebuvo nei vienaip ar kitaip, o įvairiaip „nuspalvinta“ — lygiai atvira ir „kairiei“, ir „dešinei“.

Lietuviškosios Enciklopedijos pradėtas leidimas ir maždaug trečios dalies ištesėjimas buvo reikšmingas nepriklausomosios Lietuvos kultūrinis žygis. Ir pakankamai aukštas šios enciklopedijos lygis, ir pakankamai platus jos vispusiškumas yra išliekamosios vertės liudijimas, kaip sugebėta susitelkti bendram darbui, nepaisant visų pasaulėžiūrinių priešybių. Šioje perspektyvoje reikia vertinti ir Dovydaičio įnašą į Lietuviškąją Enciklopediją. Ką vienu atžvilgiu katalikų visuomenė gali laikyti Dovydaičio nuopelnu, jog šioje enciklopedijoje jis rūpestingai atstovavo katalikams, tą kitu atžvilgiu reikia laikyti jo nuopelnu, pačią šią enciklopediją padarius visapusiškesnę ir turiningesnę.

Citavome anksčiau Pr. Čepėno liudijimą, kad per visą laiką Dovydaitis neturėjo jokių nesusipratimų nei su vyr. redaktoriumi, nei su kitais redakcijos nariais. Galima pridurti ir Z. Ivinskio žodžius, kad vyr. redaktorius Vc. Biržiška „labai brangi“ Dovydaičio talką ir buvo jam „atlaidus ir tolerantas“. Jeigu, nepaisant pasaulėžiūrinio ir politinio skirtingumo, Dovydaičio talka Lietuviškojoje Enciklopedijoje buvo branginama, tai tik

dėl to, kad ši talka buvo pačiai enciklopedijai naudinga. Kad ir koku „karingu klerikalu“ kas būtų laikęs Dovydaičį, niekas negalėjo nepripažinti jo enciklopedinės erudicijos. Savo enciklopedizmu jis nepralenkiamai pirmavo. Prel. A. Dambrauskui - Jakštui jau įžengus į gilią senatvę, katalikai ir nebūtų galėję rasti kito tokio tinkamo žmogaus jiems atstovauti Lietuviškojoje Enciklopedijoje. Vargu ar kas lietuviuose prilygo Dovydaičiui savo enciklopedine erudicija, gal būtų, neišskyrus nė paties vyr. redaktoriaus Vc. Biržiškos. Pastarojo enciklopedinė erudicija buvo iš esmės bibliografinė, nes tokia buvo jo ir (šalia teisės) specialybė. Tuo tarpu Dovydaitis enciklopediškai orientavosi daugely skirtingų mokslo sričių.

Enciklopediniame darbe Vc. Biržiška ir Dovydaitis vienas antrą laimingai papildė (nors, pagal astrologinį „dėsningumą“, turėjo būti labai panašūs: abu gimė Šaulio ženkle, tą pačią gruodžio 2 dieną, tik Biržiška buvo dviem metais vyresnis už Dovydaičį). Abu buvo baigę teisės studijas, bet vėliau abiejų pagrindinis domesys nukrypo kitur. Vc. Biržiška, tiesa, visą laiką dėstė universitete administracinę teisę, bet, drauge vadovaudamas VDU bibliotekai, visų pirma buvo atsidėjęs lietuviškosios raštijos istorijai ir išaugęs į nepralenkiamą lituanistą bibliografą. Dovydaitis, dar tebestudijuodams teisę, pradėjo domėtis visa Žinija. Kiek Vc. Biržiškai savi vandenys buvo visa knyginė lituanistika, tiek Dovydaitis visą laiką sekė žmogiškosios žinijos horizontų plėtimą. Vienas antrą papildydami, jie du ir sutarė enciklopedijos darbe.

b. Dovydaitis Lietuviškojoje Enciklopedijojej viceredaktoriaus pareigas ėjo ligi sovietinės okupacijos, atseit, ligi IX tomo pirmųjų trijų sąsiuvinų. To tomo pirmasis sąsiuvinis tikrai išėjo dar prieš sovietų invaziją, ir Dovydaitis jame bendradarbiavo. Antrame ir trečiame sąsiuvinyje taip pat dar yra biografijų, kurios greičiausiai Dovydaičio parengtos, nors nepažymėtos jo pavarde. Ketvirtas sąsiuvinis jau susovietintas. Bet kadangi pagrindinė medžiaga buvo rengiama iš anksto, gal būtų, Dovydaitis bus bent iš dalies prisidėjęs ir prie šio sąsiuvinio rengimo. Pagal tai galima prileisti, kad Dovydaitis dalyvavo Lietuviškosios Enciklopedijos 99 sąsiuvinų (12.672 skiltinių puslapių), o gal ir viso 100 sąsiuvinų (12.800 skiltinių puslapių) parengime³⁷⁴. Kada Dovydaitis buvo atleistas iš enciklopedijos, nepavyko užtikti

tikslios datos. Bet jau savo 1940.VIII.3 laiške jis rašė, kad „Kau-
ne jau mano visi darbai ir Liet. Enciklopedijoj pasibaigė“.)

Dovydaičio pasirašytų ar jam įsakmiai priskirtų straipsnių
skaičius yra palyginti nedidelis — 80 (atseit, vidurkiškai vos po
10 viename tome). Tačiau nieku būdu tai nereiškia, kad tik
tiek straipsnių jis ir parašė Lietuviškojoje Enciklopedijoj. Ne-
perdedant tą skaičių reikia bent dešimterioptinti. Autorių inicia-
lais buvo pažymimi ir tomo pradžioje svarbesniųjų straipsnių
sąrašė skelbiami tik didesnieji rašiniai. Įvairių smulkesnių daly-
kų, ypač biografijų, autoriai nebuvo nurodomi. O Dovydaitis
kaip tik daugiausia teikė biografijas. Tad ir reikia sutikti su Z.
Ivinskiu, kad tiksliai nustatyti Dovydaičio įnašą į Lietuvišką-
ją Enciklopediją būtų galima tik iš šios enciklopedijos visų
rankraščių archyvo.

Aplamai imant, daugiausia Dovydaičio straipsnių buvo isto-
rinio pobūdžio, vis vien ar iš filosofijos, ar iš religijų istorijos,
ar iš religinės etnologijos. Senuosius graikų filosofus aprašinėjo
V. Sezemanas, bet Dovydaičiui buvo palikta aptarti jų patį di-
džiausiąjį — Aristotelį. Viduramžių filosofus, kurie visi drauge
buvo ir teologai, teikė Dovydaitis. Iš jų plačiai aprašė šv. Augus-
tiną. Be to, Dovydaičio buvo aprašytas ir arabų mokslas. Iš nau-
jųjų amžių pradžios jam buvo tekę Giordano Bruno ir Erazmas
Roterdamiets, iš dabarties filosofų — H. Bergsonas. Tarp daly-
kinių filosofijos straipsnių Dovydaičio plunksnai priklausė: de-
izmas, dvasia, etika. Dauguma jo straipsnių buvo iš religijų isto-
rijos. Dovydaitis rašė ir apie vakarinių semitų Baalį, ir apie grai-
kų Artemidę ir Dzeusą (apie šį drauge su VI. Šilkarskiu), ir
apie romėnų augurus, ir apie budizmą (drauge su J. Baldaus-
ku), ir apie antroposofiją. Iš bendresnių religinės etnologijos
temų Dovydaitis aptarė atgailą, aukas, dvasių kultą, animizmą,
fetišizmą. Lituanistiniai dalykai buvo aitvaras ir J. Lasickio mi-
nima tariamoji dievybė Alabatis. Daug straipsnių Dovydaitis
skyrė krikščionybės istorijai: jis, pvz., rašė ir apie armėnų baž-
nyčią, ir apie Bažnyčios valstybę, ir apie Focijų. Teikė šventųjų
biografijas, aprašinėjo vienuolijas, aptarinėjo sektas, apibrėžė
ir Antikristą. Pagaliau Dovydaitis rašė enciklopedijai straipsnių
ir tokiomis pagrindinėmis teologinėmis temomis, kaip Apreiš-
kimas, Atpirkimas, Biblija, Šventoji Dvasia.

Krikščioniškuoju požiūriu Dovydaitis kartais rasdavo ką pri-
dėti ir prie tokių straipsnių, kurie šiaip jau, rodos, nebūtų turėję

jį kuo sudominti. Pvz., jį randame bendraautoriu ir tokių straipsnių, kaip „barzda“ (apie krikščionių dvasininkų barzdas) ar Egiptas (apie krikščionybę tame krašte).

Tiek dėl žinomų, kadangi stambesnių, Dovydaičio straipsnių Lietuviškojoje Enciklopedijoje. Bet, kaip sakytą, daug daugiau jo parengtos medžiagos buvo duota anonimiškai. Tai biografijos visų sričių atstovų (nuo mokslininkų ligi politikų), kurie buvo pasižymėję ir savo krikščionišku nusistatymu. Kaip Pr. Čepėnas rašė, Dovydaitis iš savo šaltinių parūpindavo ir socialistų ar liberalų biografijas, jei kurį jų žymesnį mokslininką ar politiką pastebėdavo praleistą. Bet juo labiau Dovydaitis rūpindavosi, kad Lietuviškoji Enciklopedija nepraleistų žymesnių krikščioniškųjų autorių ar veikėjų. O jei apie kurį savo žinomą žmogų neturėdavo pakankamai biografinių duomenų ir jų nerasdavo savo šaltiniuose, tai nepagailėdavo laiko vis vien kaip nors jų gauti. Pvz., studijuodamas Louvaine, buvau Dovydaičio įpareigtas surasti medžiagos apie jau mirusį to universiteto paleontologą kan. Henri de Dorlodot. Tas profesorius buvo Dovydaičį sudominęs savo pastangomis evoliucijos teoriją suderinti su krikščioniškąja pasaulėžiūra (kai Cambridge universitete 1909 metais buvo švenčiamas Darwino gimimo šimtmetis, Louvaino universitetui atstovavo H. de Dorlodot). Nesugalvojęs kur kitur kreiptis, nuvykau pas tuometinį paleontologijos katedros vedėją, ir tas mane aprūpino savo paties rašyto H. de Dorlodot platus nekrologo atspaudu. Persiuntus jį Lietuvon, Lietuviškoji Enciklopedija galėjo tą belgų paleontologą įdėti net su atvaizdu. Bet anonimiškai įdėti nė pusės puslapio pilnai neužėmusiai biografijai Dovydaitis turėjo peržvelgti keliasdešimt puslapių! Miniū pavyzdžiui šį atvejį, prileisdamas, kad tokių atvejų buvo ne vienas.

Lietuviškojoje Enciklopedijoje atstovaudamas katalikams, Dovydaitis tiesiogiai rūpinosi, kad nebūtų pamiršta pačių lietuvių katalikų organizacijos, laikraščiai, žmonės. Šiuo atžvilgiu, kaip amerikinė Lietuvių Enciklopedija, taip ir Lietuviškoji Enciklopedija nebuvo „šykšti“: buvo norima suregistruoti viską, kas sava, ligi chorų ar moksleivių laikraštėlių. Imant žmones, tai šias enciklopedijas faktiškai iš dalies vertė vardynais („Who is who“). Katalikų žmones Lietuviškajai Enciklopedijai atrinkdavo Dovydaitis. Nesunku tai buvo jam, kuris asmeniškai pažinojo visus ryškesnius katalikų žmones ne tik Kaune, bet ir pro-

vincių. Bet surinkti iš jų biografinius duomenis ir juos apdoroti, aišku, buvo nemažai laiko atimantis darbas. Kiek galėdamas Dovydaitis stengėsi „įneiklopedinti“ ir jaunąsias mokslines ar visuomenines pajėgas, vos tik pradėjusias reikštis ir dėl to greičiau dar tik ateities „viltis“.

Dovydaitis labai rūpestingai atstovavo katalikams Lietuviškojoje Enciklopedijoje. Tai reikia ypač pabrėžti dėl to, kad apskritai katalikai buvo mažuma ne tik vyr. redakcijoje, bet ir bendradarbiuose. Tai atspindėjo Vytauto D. Universiteto, kurio dėstytojais rėmėsi enciklopedija, dvasinį veidą. Išskyrus Teologijos - filosofijos fakultetą, visur katalikų tebuvo po vieną kitą. Šio fakulteto Filosofijos skyrius buvo paralelus Humanitarinių mokslų fakultetui. Tačiau Lietuviškoji Enciklopedija aiškiai teikė pirmenybę „humanitarams“, o ne „filosofams“. Be paties Dovydaičio, iš Filosofijos skyriaus dėstytojų nuolatiniai Lietuviškosios Enciklopedijos bendradarbiai buvo tik kalbininkas A. Salys ir vėlėliau istorikas Z. Ivinskis, kurių temos savaime buvo neutralios. Net krikščioniškųjų viduramžių Dantė verčiau buvo patikėtas etnologui J. Baldauskui (Pr. Čepėno spėjimu, sutikusiam ir šio straipsnio imtis, kad „gautų daugiau honoraro“), negu J. Eretui ar J. Griniui, dėsčiusiems visuotinę literatūrą. Jiedu buvo pakviesti tik po vieną antrą straipsnį enciklopedijai parašyti; J. Ambrazevičiaus nebuvo enciklopedijoje nė vieno straipsnio. Filosofų ir pedagogų St. Šalkauskio ar A. Macceinos, psichologų M. Reinio ar J. Pankausko, filosofo Pr. Kuraičio talka nesinaudota. Pedagogikos ir psichologijos klausimais rašė J. Vabalas - Gudaitis ir jo bendraminčiai iš Humanitarinių mokslų fakulteto. Filosofijos vienam kitam straipsneliui Dovydaitis buvo pasitaikinęs tik L. Bistrą. Filosofų didesnės talcos, gal būt, ir nereikėjo, nes pagrindinius straipsnius teikė pats filosofijos skyriaus redaktorius, neabejotamo pajėgumo ir objektyvumo Humanitarinių mokslų fakulteto profesorius V. Sezemanas. Todėl gal nebuvo kreiptasi nė į St. Šalkauskį (Pr. Čepėnas papildomai rašė: „Su S. Šalkauskiu V. Biržiškos santykiai buvo geri, ir man dabar nesuprantama, kodėl nei Vc. Biržiška, nei Pr. Dovydaitis neangažavo St. Šalkauskio parašyti filosofijos ar pedagogikos vieną kitą straipsnį“).

Anksčiau cituotuose savo atsiminimuose Pr. Čepėnas buvo pastebėjęs, kad Dovydaitis, peržiūrėdamas parengtąją medžiagą, neatlaidžiausias buvo savo fakulteto „teologų ar filosofų“ straips-

niams: jų straipsnius daugiausia papildydavo ar taisydavo. Visai nėra abejonės dėl to, kad „saviesiems“ Dovydaitis galėjo būti griežčiausias. Tačiau faktiškai toks Dovydaičio griežtumas galėjo liesti tik teologus, kadangi, be jo paties, iš Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus dėstytojų į enciklopedijos darbą tebuvo įjungti A. Salys ir Z. Ivinskis. O šių pastarųjų straipsniai vargu ar buvo reikalingi kieno nors papildymų ar taisymų.

Lietuviškojoje Enciklopedijoje Dovydaičio paskutinis autorizuotas straipsnis buvo „Gyvybės filosofija“ (IX, 103 - 104), apie vitalistinę filosofijos srovę, paprastai žinomą vokiečių jai duotu *Lebensphilosophie* vardu. Gal būt, tai būdavo apylamai paskutinis jo rašinys, jei savo straipsnį „Naujosios Vaidilutės“ dvidešimtmėčiui (1940, Nr. 5-6) būtų anksčiau parašęs. Tai liks nenustatoma. Šiaip ar taip, kažkokia likimo ironija aidi tai, kad sovietų invazija, atnešusi mirtį Dovydaičiui ir tūkstančiam kitų, paskutiniu (ar priešpaskutiniu) jo išspausdintu straipsniu paverstė „Gyvybės filosofiją“...

IX

DOVYDAITIS KAIP LIETUVOS MOKSLINTOJAS

1. *Liaudyje slypėjusio šviesos troškulio iškūnytojas*

Kai Dovydaitis 1913 m. buvo pakviestas „Vilties“ redaktoriumi, kažkoks P. Stungaitis „Aušrinėje“ (1914, Nr. 1) tyčiojosi, kad tai „Dievo dovanotasis Lietuvai mokslavyris“. „Ateitis“ į tai atsakė: „Dovydaičio mokslingumas dar bus visuomenės apvertintas“³⁷⁵ (suprask: įvertintas — J. G.).

Kad Dovydaitis buvo iš tikro Lietuvai dovanotas mokslo vyras, netrukus įvertino patys Lietuvos mokslininkai. Kai už kelio-likos metų (1930) buvo švenčiamas „Kosmoso“ dešimtmetis, prof. S. Kolupaila šiame žurnale stebėjosi, kaip „Suvalkijos miškų užkampio piemenukas, beveik savamokslis“, iškilo į Lietuvos įžymų vyrą: „Kaip kitados Lomonosovas — 'Archangelskij mužik po svojeį i Božjeį volie stal razumen i velik' (Archangelsko mužikas savo ir Dievo valia tapo išmintingas ir didis)“³⁷⁶. Tai didžiai pagarbus palyginimas: M. V. Lomonosovas (1711 - 1765) iš žvejo sūnaus prasimušė į nepaprastai plačios ir gausios veiklos mokslo vyrą, rusų pirmojo Maskvos universiteto kūrėją. Sekdami S. Kolupaila ar patys rasdami jų gyvenime panašumo, ir kiti vadino Dovydaitį „mūsų Lomonosovu“ (K. Paltarokas²⁶⁷), „lietuviškuoju Lomonosovu“ (M. Krupavičius⁴⁴).

Kas „miškų užkampio piemenuką“ iškėlė į „mūsų Lomonosovą“? Lyg atsakydamas į šį klausimą, savo sveikinimą „Kosmoso“ dvidešimtmečio (1940) proga prof. V. Čepinskis baigė tokiomis žodžiais apie Dovydaitį:

„Jis mūsų visuomenei žinomas kaip giliai tikintis, teisus ir kuklus lietuviškas žmogus, *kuris ieško tiesos* (mano pabraukta — J. G.). Tai labai būdingas jo asmenybės bruožas. Siekdamas šito kilnaus tikslo, jis neapsiriboja tik religija ir filosofija, bet daro diversiją ir į gamtos mokslų sritį, gerai atjausdamas ir mokslo sukurtų vertybių reikšmę žmogaus pastangoms suprasti didelę realybę. — Iš atžvilgio į tokias pastangas aš esu labai simpatiškaai nusiteikęs. Aš manau, kad Dovydaičio ir mano pažiūros į mokslą turi daug bendra³⁰¹.

Taip žvelgdamas į Dovydaitį, žymusis Lietuvos mokslininkas V. Čepinskis turėjo galvoj ne pasaulėžiūrinį bendrumą, bet bendrą tiesos meilę, kuri grindžia mokslinio darbo *ethos* ir drauge žadina savosios srities neabsoliutinti visa tikrove ir visa tiesa. Ir patį fizikochemiką V. Čepinskį išskyrė iš eilinių mokslininkų tai, kad jis, gilus savosios specialybės žinovas, liko atviras ir kitoms žinijos sritims. Todėl ir Dovydaičio būdingiausiu asmenybės bruožu jis įžvelgė tiesos ieškojimą. V. Čepinskis atitinkamai laikė ir paties „Kosmoso“ „labai teigiamu bruožu“, kad žurnalo priešaky stovi „ne siauras specialistas. ..., bet plataus išsilavinimo žmogus“, „ne tik filosofas, teisininkas, istorikas, bet ir geras gamtininkas“, jaučiantis „ryšius tarp tokių dalykų, kaip, sakysim, teologija ir fizika“³⁶¹.

Dovydaitis buvo iš tikro „kuklus lietuviškas žmogus“ savo liaudine kilmė, bet nepasotinamas savo tiesiog entuziastišku veržimusi į šviesą ir tiesą. Per ilgus amžius tamsoj laikytoj lietuvių liaudy buvo susikaupęs didelis šviesos troškulys. Dovydaityje jis ypatingai ryškiai ir tauriai išsiskleidė. *Dovydaičio asmenybė — tai lyg gaivališkas įkūnijimas šviesos troškulio, slėpusio mūsų liaudyje.*

Tiesa, ir anksčiau jau nemaža liaudies vaikų buvo prasiimušę į mokslus. Jie ir vykdė tautinį atgimimą. Daug buvo išėjusių į kunigus ar gydytojus. Vienam kitam pavyko iškilti ir į mokslininkus — likti universitetuose. Tačiau, išskyrus A. Dambrauską, nė vienas nepasižymėjo tokiu plačiu domesiu, peržengiančiu visas specialybes, kaip Dovydaitis.

Gavus brandos atestatą ir atsidarius keliui į universitetą, Dovydaičiui nerūpėjo, jo paties žodžiais, nei ką, nei kur dirbs baigęs mokslus, o tik „mokyti, mokyti, mokyti“³². Tą savo ryžtą jis ir vykdė su ypatingu entuziazmu, kurį St. Šalkauskis taip aprašo:

Pr. Dovydaitis tokį turėjo mokslo pamėgimą, kad būtų galėjęs studijuoti universitete neapribotą laiką, eidamas iš fakulteto į fakultetą, kad tik būtų tam nors kiek pakenčiamų sąlygų. . . Jei ne šita kliūtis (išskvietimas Vilniun redaguoti „Viltį“ — J.G.), atsiradusi iš šalies, nežinia, kada Dovydaitis būtų baigęs savo studijas universitete, nes vis naujų mokslų savinimasis buvo ir yra jam ne sunkus darbas, bet dvasios puota³⁷⁷.

Toks mokslo entuziazmas Dovydaityje neišseko su studijų metais, o visą gyvenimą jį lydėjo. Iš studijų ištrauktas „Vilties“ redaguoti, nesitenkino laikraštininko darbu, bet tuojau sumanė to dienraščio žurnalinį priedą. Karo metais tapęs gimnazijos direktoriumi, nevirto eiliniu administratoriumi, bet dar vokiečių okupacijoje įkūrė „Lietuvos Mokyklos“ žurnalą. Vos atsikūrus nepriklausomai valstybei, Dovydaitis suplanavo savo mokslinių žurnalų triadą. Pats kupinas mokslinio entuziazmo, Dovydaitis ėmėsi ir visą tautą mokslinti — kūrė savo žurnalus „visašališkam kultūriniam išsiprusinimui“.

Tai buvo svarbus užmojis, kuriuo Dovydaitis suvokė tuometinę mūsų tautos istorinę būtinybę. Daugumos žvilgis tuo metu vienašališkai kryo į politinį gyvenimą — į nepriklausomos valstybės visuomeninės santvarkos kūrimą. Betgi nepriklausomai valstybei nemažiau reikėjo ir gilesnio dvasinio pagrindo. Tautinis atgimimas buvo ilgas amžius tamsoj skendėjusios liaudies išbudimas. Savaime ir to meto mūsų kultūrinis lygis daugiau ar mažiau buvo liaudinis. Kuriant nepriklausomą valstybę, buvo svarbu pakelti tautos kultūrinį lygį, gausiau išsiugdyti šviesuomenės ir tuo būdu padėti pagrindą nepriklausomybę išsikovojusios tautos intelektualinei - mokslinei kultūrai.

Nereikėtų nė priminti, kad Dovydaitis anaip tol nebuvo abejingas ir visuomeniniams rūpesčiams. Kai kam, gal būt, visuomeninis jo darbas atrodo net reikšmingesnis už jo mokslinį darbą. Bet vargu ar toks „svėrimas“ apskritai yra įmanomas Dovydaičio atveju. Jis lygiomis yra ir visuomenininkas, ir mokslininkas. Tačiau, tai pripažinus, reikia pastebėti: ir visuomeniniame Dovydaičio darbe daugiau jaučiamas mokslininkas, negu įprastinis „visuomenės veikėjas“. Visos nesuskaičiuojamos jo kalbos bei paskaitos, net ir liaudžiai taikytos, daugiausia buvo vienokių ar kitokių mokslo duomenų perteikimas. Taip pat ir jo straipsniai įvairiojose spaudoj dažniausiai buvo mokslo populiarizacija. Tad ir pačiam Dovydaičiui tinka tie žodžiai, kuriais jis nekrologe apibūdino A. Dambruską - Jakštą: „daugiau kultūrininkas, kaip

politikas ar visuomenininkas“³⁷⁸. Neatsitiktinai ir St. Šalkauskis paminėti Dovydaičio 50 metų sukakčiai „Židinyje“ (1936, Nr. 11) pasirinko jo vaidmenį Lietuvos mokslinime, laikydamas tai „gal reikšmingiausia jo veiklos sritimi“.

2. Mokslininkas enciklopedistas — Lietuvos mokslintojas

Dovydaičio mokslinis entuziazmas nesiribojo vienu kuriuo mokslu. Su lygiu entuziazmu jis veržėsi į visas pagrindines žinijos sritis, ir tai jį darė mokslininką enciklopedistą. „Savo vidaus stiliumi, savo atliktų darbų skaičiumi, savo plačiais interesais, savo susirūpinimu visuomenės mokslinimu prof. Dovydaitis labiau, negu kas kitas iš lietuvių mokslininkų, užsitarnauja Lietuvos enciklopedisto vardo“³⁷⁹. Šį savo Dovydaičio vertinimą St. Šalkauskis kita proga dar kategoriškiau išreiškė: „Jei kam iš tikro priklauso Lietuvoje enciklopedisto vardas, tai pirmoje eilėje Tau“⁷.

Kad Dovydaitis buvo mokslininko enciklopedisto tipas, nėra abejonės. Ne tai padarė jį enciklopedistą, kad jam teko būti Lietuviškosios Enciklopedijos vicedaktoriaumi. Priešingai, dėl to katalikai jį delegavo į šį darbą, kad jam labiausiai tiko.

Dovydaičio enciklopedizmas yra aiškus. Bet reikia išryškinti šio enciklopedizmo pobūdį. St. Šalkauskis yra pabrėžęs, kad jau pirmosiose Dovydaičio studijose „išėjo aikštėn jo analitinio pobūdžio palinkimas į erudiciją“, kuris „paprastai charakterizuoja gimusius enciklopedistus“³⁷⁷. Pastarasis „gimusių enciklopedistų“ terminas nėra jau toks aiškus, o greičiau dviprasmiškas.

Gaivališkas šviesos troškulys, kurį įkūnijo Dovydaitis, neturi nieko bendra su paprasta erudicine aistra, kuri tampa pati sau tikslu. Paprastas godus žinių kaupimas rikiuojasi draugėn su bet kuria kita kolekicine aistra (nuo knygų ar pašto ženklų ligi vabzdžių ar ginklų kolekcijų). Be abejo, mokslinė erudicija stovi aukščiau už kitus kolekcinės aistros objektus. Tačiau, šiaip ar taip, paprastas enciklopedinis žinių kaupimas galutinai lieka ir beviltiškas (nes vis labiau neįmanoma visos žinijos išsemti), ir beprasmiškas (nes sandėliuojama į atmintį žinias lyg kokius daiktus). Todėl neatsitiktinai tokie enciklopedistiniai eruditai, nors ir kiek žinių prisandėliavę, lieka arba aplamai sterilūs, arba chaotiški. Dovydaitis nebuvo iš tokių sandėlinės erudicijos enciklopedistų. Tai liudija ir jo nuostabus produktyvumas, ir visų jo užmojų sistemingumas.

Dovydaičio šviesos troškulį enciklopedizmo linkme nukreipė ne įgimtis, bet pati istorinė situacija. Teisingai tai toliau iškelia ir St. Šalkauskis:

Intelektualiniame Lietuvos gyvenime prof. Dovydaičio atsiradimas buvo labai savo laiku. Jis, kaip ir vidutinio amžiaus mūsų intelektualinių darbininkų grupė, stovi viduryje tarp mūsų tautinio atgimimo romantikų ir jaunųjų mokslininkų specialistų. Atgimimo romantikai į mokslą žiūrėjo pro rausvus emocinio gyvenimo akinius ir todėl buvo tolimi moksliskam objektyvumui ir faktiškumui. Kai tautinis mūsų atgimimas tapo įvykusių faktų, atsirado reikalas mūsų tautai įsijungti į kultūrinį visos žmonijos gyvenimą ir pasiekti to laipsnio, kurį buvo pasiekusios kultūringos tautos. Šią kultūrinio įjungimo darbą pradėjo dirbti jau net kai kurie aušrininkai, ypač gerb. prel. Al. Dambrauskas, gerokai pasidarbavęs Lietuvos mokslinimo srityje. Jo pradėtąjį darbą su sustiprintu tempu ir dar didesniu sėkmingumu varė toliau prof. Dovydaitis, mokslindamas Lietuvą su pagalba savo plačios erudicijos ir savo steigiamos spaudos. Jis pas mus dirbo svarbų darbą mokslinio įsijungimo į intelektualinį žmonijos gyvenimą tada, kai pas mus nebuvo dar pakankamai specialistų mokslininkų ir tvirtų mokslinių tradicijų³⁸⁰.

Tautinio atgimimo šviesuolių pirmasis rūpestis buvo elementarus liaudies švietimas — jos tautinės sąmonės žadinimas. Pirmiausia kreiptasi į istoriją įdiegti tautinei savigarbai. Pagal šią intenciją buvo nuoseklu daugiau rūpintis savosios praeities „garbingumu“, negu mokslišku objektyvumu. Dovydaičiui toks romantiškas žvilgis buvo jau visiškai svetimas. Pvz., pasisakydamas Koperniko tautinės kilmės klausimu, Dovydaitis šaltai priminė, kad pirmieji mūsų patriotai laikė jį buvus lietuvį, „remiantis“ jo „lietuviška“ pavarde — Kepurninkas“. O toliau pridūrė: „Tolygūs argumentai, gal būt, yra labai tikę patriotizmui tam tikru laiku pakelti, bet istorija jų neparemia“³⁸¹. Vieną pagrindinio aušrininko dr. J. Basanavičiaus knygą („Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra“) Dovydaitis ir gana kritiškai pakedeno (Ateitis, 1913). Jis gerai suprato, kad tautos intelektualinei kultūrai kelti reikia blaiviai ieškoti mokslinės tiesos.

Dovydaitis visiškai nebuvo užsikrėtęs tautinių romantikų patriotiniu patosu, visur ieškojusių „garbingos praeities“. Aušrininkų patriotinis istorizmas buvo jam svetimas dalykas. Tačiau kitu atžvilgiu ir paties Dovydaičio enciklopedizmas buvo istorinio pobūdžio. Bent keliose plačiose mokslo srityse Dovydaitis dirbo, bet visose jose daugiausia jis reiškėsi istoriniu interesu. Ta prasme visų jo mokslinių darbų bendru vardikliu

reikia laikyti istoriją ir pagal tai jo enciklopedizmą apibūdinti istoriniu. Tik visiškai kita buvo Dovydaičio istorizmo kryptis: užuot ieškojus patriotinių paskatų praeityje, jam rūpėjo purinti dirvą ateičiai — atsikūrusios Lietuvos mokslui. Bendro pobūdžio kultūros žurnalų visos srovės buvo įsisteigusios dar prieš I pasaulinį karą. Bet vos tik kūrėsi nepriklausoma Lietuva, dar prieš Lietuvos universiteto įsteigimą, Dovydaitis suplanavo ir pradėjo leisti pirmuosius *specialius* mokslinius žurnalus, skirtus Lietuvai mokslinti.

Nebuvo tai lengvas uždavinys, nes ir mokslas nėra lengvas dalykas. Kaip anksčiau užsiminta, redaktorius Dovydaitis sulaukė „Ateities“, „Naujosios Vaidilutės“ ir net „Lietuvos Mokyklos“ skaitytojų nusiskundimo, kad per daug dedama moksliskų straipsnių, ir pageidavimo populiariau rašyti. Aplamai jis sugebėjo dalykus aiškiai išdėstyti, turėjo neabejojamą populiarizacijos dovaną. Tačiau ir dėl visai įmanomai dėstomų mokslo dalykų reikia galvą pasukti. Pats Dovydaitis dėl savo „to nelėmtojo stiliaus“ paskutiniame savo išspausdintame straipsny „Naujojo Vaidilutėj“ (1940, Nr. 5-6) su šypsniu atsakė: „kaip mokėjau, taip trepsėjau“.

Ne taip jau prastai Dovydaitis „trepsėjo“. Kas pats troško šviesos, tas Dovydaičio žurnalų teikiamu „žinijos antplūdžiu“ gėrėjosi. Rašytojas A. Vaičiulaitis, itin jautrus žodžio kultūrai, „Kosmoso“ straipsnių darytą įspūdį bei poveikį taip išreiškė:

Kadangi tie straipsniai dažnai buvo rašyti tąja gyvos kalbos dvasia, kurią Pranas Dovydaitis buvo atsinešęs iš savo girių ir iš savo žemės, tai jie buvo įdomūs ir prieinami ne tik fizikui, astronomui ar geologui, bet ir visiems, kurie troško pratrinti akis, o mokyklos suole nesitenkino vadovėlių žiniomis. Gimnazijoje mes iš „Kosmos“ puslapių stengėmės perprasti, kas yra reliatyvumo ir kvantų teorijos, kokie N. Bohro ir amerikiečio Millikano darbai atomų srity⁷.

Tiesa, Dovydaičio mokslinių žurnalų skaitytojai buvo negausūs. Bet tai nemažina šių žurnalų reikšmės: jie pasiekė ir veikė tuos, kurie „troško pratrinti akis“ ir augo nepriklausomos Lietuvos šviesuomene. Moksliniai Dovydaičio žurnalai mokslino ir pačius pirmutinius Lietuvos mokslintojus — tuometinius aukštųjų ir vidurinių mokyklų dėstytojus.

Žinome, kokiomis sunkiomis sąlygomis buvo kuriamas Lietuvos universitetas. Išskyrus negausias pajėgas, dirbusias jau rusų universitetuose, profesūrą teko komplektuoti ir iš gimnazi-

jos mokytojų, ir iš kitų žinybų tarnautojų, ir iš ką tik studijas baigusiujų. O nuo seno vienašališkai vyravo rusų kultūros įtaka, kuriai nebuvo pajėgę atsispirti nė sąmoningieji lietuvių patriotai. Tuo tarpu Dovydaitis, S. Kolupailos žodžiais, stengėsi „nustumti Lietuvos šviesuomenę nuo slenkščio tarp Vakarų ir Rytų“ — Vakarų kryptimi³⁷⁶.

Gal būt, S. Kolupaila „slenksčiu tarp Vakarų ir Rytų“ turėjo galvoj ir St. Šalkauskio studiją „Sur les confins de deux mondes“ (1919), kuri skelbė mūsų pašaukimu Rytų ir Vakarų civilizacijų sintezę. Remdamasis daugiausia E. Heilo metaforinėmis frazėmis, Šalkauskis Rytus ir Vakarus kontrastavo kaip gamtą ir laisvę, kontempliaciją ir akciją, ir t.t. „Priešingų, bet niekada ne prieštaringų Rytų ir Vakarų pradų“ derinimas Šalkauskiui atrodė ir mūsų tautinės civilizacijos pašaukimu. Priešingai, Dovydaitis daugiau negu skeptiškai žiūrėjo į tokius mistifikuotus Rytus. Nors tuo metu tiek Vakaruose, tiek pas mus buvo susidomėjimo rytietine indų išmintimi, Dovydaitis rado indus išgalvojusius „suniurusią religiją“ savo „karštame klimate, migdančiame organizmus ir darančiame į žmones snaudulingą įtekme“³⁸². O vėliau (1926 m.) Dovydaitis tiesiog reiškė susirūpinimo dėl budizmo misininkų veržimosi į Vakarus, nes „Budos mokslas įsikūnijo ateizmu, materializmu ir pesimizmu“³⁸³.

Dar mažiau simpatijų Dovydaitis jautė tiems Rytams, kuriems pirma atstovavo carinė, o vėliau bolševikinė Rusija. Nors pats studijas baigęs Maskvoje ir nė karto neaplankęs Vakarų Europos, Dovydaitis visa savo dvasia buvo vakarietis. Dar savo pirmosiose studijose, rašytose Studento metais Maskvoje, Pr. Dovydaitis daugiausia rėmėsi Vakarų kalbų šaltiniais. Pradėjęs pirmuosius mūsų vadovėlius kompiliuoti iš rusų vadovėlių, jis pakartotinai įspėjo, kad tuo būdu propaguojamas tik mokslinis atsilikimas. Kai J. Vabalas-Gudaitis išvertė A. Lazurskio brošiūrėlę „Asmenybės tyrinėjimo programa“ (1920) — psichologijos terminų rinkinėlį, kuriame greta lietuviškų terminų dažnai skliausteliuose buvo palikti ir rusiški, Dovydaitis rašė: „Dalykas būtų daug pelnęs, jei rusiškų vietoj ar bent jau *greta* jų vertėjas būtų padėjęs terminus ir kuria vakarų Europos kalba, nes iš rytų Europos toliau *mokslo* semt nebetenka“³⁸⁴.

Kad atsikūrusi Lietuva sparčiau vytųsi kultūriškai pažangias tautas, Dovydaitis įvairiomis progomis ragino pasižvalgyti, kaip kas daroma Vakaruose. Savo žurnaluose sekė Vakarų moks-

lo pažangą, informavo apie naujas teorijas ir aktualius veikalus, vertė reikšmingesnius straipsnius, supažindino su žymiaisiais Vakarų mokslo atstovais. O kadangi Dovydaitis turėjo „nepaprastą dovaną išmedžioti mokslinėje literatūroje ir periodinėje spaudoje tai, kas yra esmiška, aktualu ir pažangu“ (St. Šalkauskis³⁸⁷), tai jo žurnalai iš tiesų buvo plačiai atvertas langas į Vakarus ir, St. Šalkauskio taikliai parinktu žodžiu, *moksline* mūsų tautą.

Enciklopedinį Dovydaičio platumą atitiko ir jo produktyvumas. Reto darbštumo žmogus, jis buvo ir reto produktyvumo mokslininkas. Tačiau neįmanoma platumą sutaikyti su gilumu. Pats Dovydaitis buvo kartą pastebėjęs, kad „rašytojai, labai griebia į plotį, tuo pat jau sumažina savo gilumą“³⁸⁶. Tai buvo ir Dovydaičio neišvengiama dalis: liko „ne tiek originalus kūrėjas, kiek mokslintojas eruditas enciklopedistas“³⁸⁵, nes „būti originaliu kūrėju visose jo dirbamose srityse mūsų laikais tiesiog neįmanoma nė genialiausiam žmogui“³⁷⁹. Reikia sutikti su šiuo Šalkauskio sprendimu. Darydamas šį sprendimą, pats Šalkauskis pabrėžė nesant „jokios abejonės, kad prof. Dovydaitis būtų galėjęs tapti labai produktyviu ir originaliu kūrėju bet kurioje iš jo mėgiamų mokslo sričių“, jei gyvas tautos mokslinimo reikalas nebūtų jo nukreipęs „horizontaline enciklopedizmo linkme“. Rinktis horizontalinę, o ne vertikalinę linkmę reiškė savo talentą skirti tautos reikalui, o ne savo paties naudai. Todėl Šalkauskis pagrįstai įvertino, kad „šita prasme prof. Dovydaitis yra padaręs auką iš savo asmeninės ambicijos“: tapdamas ne mokslininku specialistu, bet mokslininku enciklopedistu, „jis turėjo savo mokslinę individualybę iškeisti į begalę enciklopedinio pobūdžio raštų raštelių“³⁷⁹.

Savo atvirame laiške Dovydaičiui St. Šalkauskis dar ryškiau iškėlė šią jo dalį ir auką:

Apie Tave kada nors Lietuvos kultūros istorikas turės pasakyti, kad mokslinai Lietuvą visu mokslų ratu. . . Bet, sykiu su enciklopedisto pašaukimu, Tu dalini ir enciklopedisto likimą. Enciklopedistas dirba pasiaukojimo darbą: jis aukoja savo vardą bevardžiam mokslo skleidimui... Tokią auką ir Tu esi padaręs, teikdamas Lietuvai tai, kas jai reikalinga dabar ir tuojau⁷⁶.

Panašiai šiuo atžvilgiu Dovydaičį vertino ir Z. Ivinskis, klausdamas, kodėl jis „neišsikasė viename dalyke tokio gilaus šulinio, kuris yra charakteringas daugeliui Vakarų Europos

mokslininkų“? Į šį savo klausimą pats Ivinskis vaizdžiai atsakė:

Kai nebuvo nė vieno žmogaus, kuris parašytų, pvz., apie priešistorinių laikų pirmąjį žmogaus religiją (o ten Dovydaitis rado pirmuosius Dievo įrodymus), argi buvo galima atsidėti ir visą amžių tyrinėti kokios nors primityvios laukinės tautelės ar kokio vabzdžio gyvenimą³⁸⁷.

Iš tiesų, kaip kitose gyvenimo srityse, taip ir moksle pažanga vyksta nuoseklia plėtote, nes viskam reikia atitinkamų sąlygų: neįmanoma šuoliu peršokti, ką reikia palaipsniui pereiti. Kada kone visas atsikūrusios Lietuvos moksle buvo pradedama iš nieko, naujakuriškai, tai iš tikrųjų turėjo „didele prabangą“ atrodyti „gilus šulinio“ sau kasimasis — siauroj specialybėj gilinimasis. Net ir tie mūsų pirmieji mokslininkai, kurie griežtai ribojosi savo specialybe, pirmiausia turėjo parengti tik vadovėlinius savo specialybių kursus. Juk ir tokio žymaus mokslininko, kaip fizikochemiko V. Čepinskio, mokslinį įnašą visų pirma sudaro savosios srities vadovėlinis kursas, o ne specialios studijos. Kalbininkas K. Būga, gal būt, itin „gilų šulinį“ kasė baltų kalbotyroj, bet vis vien ir jam šioj srityje teko daug ko griebtis. St. Šalkauskis pagrįstai konstatavo: „Tarp atgimimo romantikos su jos subjektyvumu mokslo srityje ir siauros kūrybinės specializacijos, į kurią eina dabar jaunoji karta, turėjo neišvengiamai atsirasti enciklopedinis tarpsnis, kuris įjungtų mus į visuotinį mokslo pasaulį su jo dalykiniu objektyvumu“³⁸⁰.

Gera tai suprato ir pats Dovydaitis. Savo atsiminimuose šiai knygai Z. Ivinskis prisimena, kad jam dar studentui (1927 - 28 m. žiemą) Dovydaitis pusiau juokais charakterizavo savo kartą: „Mums, vyresniesiems, dar yra skirta visa sėdyne (!) labai negiliai 'arti': mes tik paviršių teužgriebiame plačiai. Bet jūs, jaunieji, turite, kaip geras plūgas, jau vieną gilią vagą varyti“.

Daugiau ar mažiau visa pirmoji mūsų mokslininkų karta, cituotais St. Šalkauskio žodžiais, darė „auką iš savo asmeninės ambicijos“. Galėtume pridurti: neišskyrus nė paties Šalkauskio, nes ir jis turėjo tenkintis tik elementariomis filosofijos problemomis ir visokeriopomis ideologijomis. Tačiau Dovydaitis, be abejo, daugiausia aukojosi, rengdamas kelią jaunajai kartai nebe paviršių plačiai užsėsti, bet „jau vieną gilią vagą varyti“. Bent iš dalies jaunesnioji karta ir stengėsi šiuo keliu žengti. „Tam labiausiai yra pasidarbavęs prof. Dovydaitis, ir jo vardas, be abejo, liks visados susijęs su šituo enciklopediniu tarpsniu mūsų intelektualiniame gyvenime“ (St. Šalkauskis³⁸⁰).

3. Mokslinio darbo ir tikėjimo derintojas

Teikdamas Dovydaičiui enciklopedisto titulą, St. Šalkauskis pridūrė, kad tą terminą supranta „be tos specifinės prasmės, kurios turėjo XVIII šimt. enciklopedistai“. Būtent: kai šie pastarieji neigiamai žvelgė į religiją ir linko į vienašališkas sroves, tai Dovydaičiui buvo svetimas bet koks vienašališkas -izmas. Priešingai, „faktiškumas, vispusiškumas, plačioji informacija ir dalykinis objektyvumas yra jo raštų pagrindinės savybės“³⁷⁹.

Tiesa, kad Dovydaičio ir XVIII a. enciklodistų idėjinės pozicijos buvo tiesiog priešingos. Tačiau kitu atžvilgiu tai reiškia ir jų giminiškumą: kaip XVIII a. enciklopedistų, taip ir Dovydaičio enciklopedizmas nebuvo neutralus. Kaip pirmųjų enciklopedizmas mokslo vardu buvo nukreiptas prieš tikėjimą, taip Dovydaičio enciklopedizmas buvo tikėjimo gynimas mokslo ginklais.

Dovydaičio šviesos troškulys, kaip sakytą, nebuvo paprasta erudicinė aistra. Mechanškai kaupiamos žinios dar nereikia paties žmogaus šviesėjimo. Erudicija įgyja prasmę, kai kaupiamosios žinios sulydomos į prasmingą visumą. Todėl, kad žinių kaupimas neliktų tik tuščia smalsa, ir reikia aukštesnio žvilgio erudicijai įprasminti. Dovydaičiui toks aukštesnis žvilgis buvo pasaulėžiūrinis rūpestis, kuris teikė vidinę vienybę jo domėjimuisi nuo gamtos mokslų ligi religijos mokslo. Visomis žinijos sritimis Dovydaičio domėjimasis nieku būdu nebuvo atsitiktinis blaškymasis į visas puses. Priešingai, reikia tiesiog stebėtis jo pagrindinio domesio vientisumu nuo pirmųjų studentinių studijų ligi paskutinių jo raštų. Gaivališkas Dovydaičio šviesos troškulys drauge buvo Nelygstamosios Tiesos ilgesys. Jei formaliai Dovydaičio darbų bendrasis vardiklis buvo istorija, tai šio istorinio enciklopedizmo siela buvo krikščioniškasis apaštalavimas.

Iš Dovydaičio biografijos žinome, kaip jį, krikščioniškai išsiauklėjusį jaunuolį, paveikė Maskvos universitete patirtas mokslo jaunimo nukrikščionėjimas. Kone visi studentai žvelgė į tikėjimą kaip mokslo išsklaidomus prietarus, liaudies opiumą, individo žmogiškosios didybės paneigimą. Atvykęs į universitetą kaip mokslo šventovę, rado jos katedrose „Antikristo tarnus“³⁸⁸. Dramatiškai Dovydaitis tai pergyveno. Kai nuo pasaulio užsidiariusiems teologams A. Comte'o, Markso ar Nietzsche's filoso-

fija tebuvo naujos klaidingos teorijos, tai Dovydaičiui jos buvo betarpiška netikėjimo tikrovės patirtis. Tačiau, užuot pats pasroviui nuplaukęs, jis pasijuto pašauktas misijai išeiti prieš srovę. Ir šią krikščioniškąją misiją jis vykdė ne tik visuomeniniame gyvenime, bet ir savo moksliniame darbe. Lietuvos mokslinimas Dovydaičiui sutapo su jos krikščionimu.

Šiuo atžvilgiu Z. Ivinskis taip apibūdina Dovydaičį:

Jis visur ieškojo progos, ypač kai vyko aštri pasaulėžiūrinė kova, parodyti tikrąjį kelią, surinkti iš mokslo įrodymus, anuos nerūdijančius ginklus. . . . Kaip Dovydaitis savo laiku gimnazijos moksleiviams parodė ir net įkvėpė drąsos, kad moksleivis gali būti ir neliberalas, ir nesocialistas, taip tas pats Dovydaitis jau nukatalikėjusiai šviesuomenei parodė naujus mokslo ir tyrinėjimų laimėjimus ne sausais moralais, o mokslinės medžiagos gausa, pirštu prikišamai teigdamas ir lyg sakyte sakydamas: „Klausykite, vyručiai! Jūs atstovaujate jau sukritikuotas ir atsilikusias pažiūras. Štai skaitykite tikruosius faktus į tiesą“³⁸⁷.

Dovydaičio nepailstamas krikščioniškas apaštalavimas Z. Ivinskiui, atrodo, darė net didesnę įspūdį, negu St. Šalkauskio akcentuotas Dovydaičio vaidmuo Lietuvos mokslinime. Tai netiesiog liudija Ivinskio knygutės apie Dovydaičį antrinė antrašė: „apaštalautojas ir mokslininkas“ (atseit, pirma apaštalautojas, paskui mokslininkas). O vieną šios savo knygutės skirsnelį Ivinskis tiesiog įvardijo „Dievo ginklanešys“, nes „tas posakis Dovydaičiui labiausiai tinka“³⁸⁷.

Vargu ar būtų prasmės svarstyti, kur didesnę vaidmenį Dovydaitis atliko — Lietuvos mokslinime ar jos krikščionime. Pačiam Dovydaičiui tai buvo neatsiejami dalykai — ta pati misija. Bet užtat gilesniam jo supratimui pravartu pasvarstyti, koku būdu apaštalinė intencija derinosi su jo moksliniu darbu.

Kaip Dovydaitis sugebėjo ir savo mokslinį darbą paversti krikščioniška misija? Atsakymas į šį klausimą slypi dovydaitinėje tikėjimo ir žinojimo sampratoje. Kad tai ne tik seniausia, bet „drauge naujausia ir aktualiausia“ problema, Dovydaitis suvokė iš pirmų dienų universitete: kai netikėjimas plečiasi mokslo vardu, tai ir tikėjimą reikia ginti nebe pamokslais, o mokslu.

Tikėjimo ir žinojimo, religijos ir mokslo santykių problema iš tiesų lieka aktuali visą laiką, nes skirtingomis istorinėmis sąlygomis ji vis iš naujo iškyla.

Šiaip ar taip žvelgiant, tarp žinojimo ir tikėjimo yra vidinė įtampa, nes subjektyviai tai skirtingi nusiteikimai. Žinojimas laimimas patirti, kuri teikia jam neabejotą tikrumą. Tačiau kelias į šią neabejotą tikrąbę yra pagrįstas abejojimu, keliančiu vis naujus klausimus. Kas žinoma, tas tikrai žinoma. Todėl žinojimas ir yra išdidus savo sunkiai iškovota tikrybe. Juo labiau, kad žinoti tai ir galėti. Neveltui naujųjų amžių gamtos mokslai savo pažangą pradėjo prometėjišku pažadu padaryti mus „tarsi gamtos viešpačiais ir savininkais“ (Renė Descartes).

Priešingai, tikėjimas kreipiasi į tą Pagrindinę Būtį, kuri yra už žmogiškosios patirties ribų, dėl to nei patiriama, nei suvokiama. Tačiau abejojimas tikėjime neturi prasmės (todėl, kai V. Čepinskis vertino skepticizmą kaip vieną šių dienų mokslo pagrindų, teologas P. Būčys jam atsakė, kad skepticizmas yra „tiek naudingas, kiek niežėjimas fiziologijoje“³⁸⁹). Taip pat svetimas yra tikėjimui bet koks išdidumas. Tikėjimas yra iš esmės nuolankus, nes jį išreiškia malda į Tą, kurio valioj yra viskas, bet kurio keliai nenumatomi. Užuoat žadėjęs gamtos užvaldymą, tikėjimas žadina dvasinį tobulėjimą laimėti išganymui.

Nors subjektyviai tikėjimas ir žinojimas yra skirtingi nusiteikimai, objektyviai jie nėra vienas antram priešingi. Tai ir ėmėsi Dovydaitis atskleisti savo filosofinėje studijoje „Žinojimas ir tikėjimas“ (Ateitis, 1912). Šiame savo darbe Dovydaitis įrodinėja, kad tikėjimas yra ne jausmo dalykas, o „pirmiausia proto aktas, apsisireiškęs laikyme teisingu to, ką Dievas apreiškė ir dėlei to, kad Dievas apreiškė“. Ta prasme ir pats tikėjimas savo prielaida turi žinojimą, kiek tikima ne akiai, o „protu pažinus Dievo esimo ir Jo Apreiškimo tikrąbę ir tiesą“. Tad ir baigia tą savo studiją Dovydaitis Tomo Akviniečio citata: „nereikėtų tikėt, jei nebūtų matyt tikėtina esant“ (nonea crederet, nisi videtur ea esse credenda)³⁹⁰.

Apskritai imant, žinojimo ir tikėjimo santykių klausimą Dovydaitis sprendžia tradiciniu krikščioniškuoju žvilgiu. Tad kažko naujo netenka ieškoti jo šiame darbe. Bet reikia pabrėžti du dalykus. Pirma, Dovydaitis šią savo studiją rašė tuo pačiu metu, kai toliau „Draugijoje“ nagrinėjo Kristaus istoriškumo problemą ir tuo būdu grindė savo krikščioniškąjį tikėjimą. Ant- ra, abiejose studijose jaučiamas besąlygiškas tiesos respektavimas. Žinomas yra Dostojevskio pasisakymas, kad jeigu kas

nors jam ir įrodytų, jog tiesa ne Kristuje, vis vien jam „labiau norėtusi likti su Kristumi, negu su tiesa“³⁹¹. Dovydaičiui tokia tiesos ar Kristaus alternatyva turėjo atrodyti tiesiog absurdiška. Reikia prileisti: jeigu Dovydaitis nebūtų radęs tiesos Kristuje, tai būtų rinkęsis ne Kristų, bet tiesą. Ne iš „tradicijos“ ar tik sentimentalus įsitikinimo Dovydaitis tikėjo į Kristų, priešingai, savo tikėjimą į Kristų jis buvo nuodugniai pagrindęs ir giliai įsitikinęs krikščioniškojo tikėjimo tiesa.

Psichologinę žinojimo ir tikėjimo įtampą istorijoje atspindi konfliktai tarp mokslo ir religijos. Iš esmės tie konfliktai buvo nesusipratimai, nes kilo iš nesupratimo, kas kam priklauso. Ilgai truko, kol teologai galutinai įsisąmonino, kad Biblija nėra gamtos mokslų vadovėlis (Leono XIII enciklika „Providentissimus Deus“, paskelbta 1893 m.). Bet tuo metu gamtos mokslininkuose jau atsirado materialistų, kurie tikėjo, kad mokslui skirta apamai pakeisti religiją kaip atgyventus prietarus. Iš gamtos mokslų ateistinis nusistatymas pradėjo plėstis ir kitų mokslų atstovuose.

Religijos ir mokslo santykių klausimui teisingai suvokti Dovydaičiui kaip tik padėjo enciklopedinė erudicija — platus orientavimasis moksluose ir jų istorijoje. Pradėjęs studijas, Dovydaitis tuojau atsidūrė prieš klausimą, „ar ateizmas ir antikrikščionybė gali turėti tiesos ir mokslo monopolį“. Tokia „Antikristo tarnų“ pretenzija jauną gilaus tikėjimo studentą lengvai galėjo sugundyti tiesiog priešinga pozicija, būtent panašiai „mokslo monopolio“ pareikalauti krikščionybei. Tačiau Dovydaitis jau savo „Trijuose pamatiniuose klausimuose“, tame krikščioniškojo išpažinimo dokumente, aiškiai pabrėžė, kad „mokslas, kaip toks, nėra nei krikščioniškas, nei antikrikščioniškas“, kad kiekvienas mokslas savo srityje tėra „stengimasis rasti tiesą“³⁹². Užvirusioj polemikoj jis įsakmiai pakartojo, kad anaip tol neskelbia „tikrą mokslą... 'katalikišku' esant arba tik katalikus galint būt tikrais mokslininkais“³⁹³. Taigi Dovydaitis iš pat pradžių įžvelgė, kad mokslai iš esmės nėra nei vienaip, nei antraip pasaulėžiūriškai sąlygoti. Todėl nei vieni, nei antri neturi teisės savintis mokslo monopolį.

Dievo klausimas apskritai nėra sprendžiamas moksluose, tiriančiuose patirtinę tikrovę, nes tai ne gamtinio pasaulio, o antgamtinės būties klausimas. Pagal Dovydaičį, mokslai teįstengia mums pasakyti, *kaip* kas vyksta atitinkamoje srityje, bet visiškai

kai neįstengia atsakyti į pagrindinį visos tikrovės klausimą *kodėl*³⁹⁴.

Iš vienos pusės, mokslų pasaulėžiūrinis neutralumas įgalina visus lygiu būdu rimtai dirbti mokslo darbą, nepaisant priešingų pasaulėžiūrinių nusistatymų. Šituo atžvilgiu nesudaro išimties nė religijos mokslas, suprantamas lyginamosios religijų istorijos prasme. Griežtai laikydamiesi patirtinio tyrinėjimo ribų, „stovi visai lygiomis“ ir tikintysis, ir netikintysis religijos istorikas. Tačiau, iš antros pusės, pasaulėžiūrinis mokslų neutralumas drauge reiškia ir jų ribotumą. Tai reikalauja, pvz., ir iš religijų istoriko savo srities praeitį aiškinti natūraliais veiksniais, bet neteikia teisės paneigti ir antgamtinių priežasčių galimumo. Kaip yra įspėjęs O. Mülleris, istorinis tyrinėjimas, „užuot iš istorijos laukdamas pasimokyti, neprivalėtų užsinorėti istoriją pamokyti“. Jei istorikas ras „tokius įvykius, kurių jis negali išaiškinti reiškinių pasaulio priežastimis, tai jis pasitenkins pasakydamas *non liquet*“ (neaišku). Bet dėl to jis neatmes „istorijos filosofiško aiškinimo viršpasauline priežastimi“. O jei principiškai paneigtų antgamtinės priežasties galimumą, jis taip pat *eo ipso* „iš istorijos srities pasileistų į filosofiją“. Taigi, vienaip ar antraip, kadangi „istorijos tyrimas nepasiekia tikrovės visumos“, nes lieka ribotas patirtine tikrove, jis yra „reikalingas papildyti filosofiją“³⁹⁵. Ar tikintysis religijos istorikas pripažins antgamtinę būtį, ar netikintysis ją paneigs, lygiu būdu abu bus perėję iš istorinio tyrinėjimo į filosofinę poziciją.

Šitokią religijos mokslo, savo oficialiosios specialybės, sampratą Dovydaitis perėmė iš H. Pinard de la Boullaye, S.J., kurį jau minėjome „Sotero“ apraše. Bet ši religijos mokslo samprata atskleidžia ir paties Dovydaičio žvilgį į mokslus, filosofiją ir pagaliau religiją.

Iš vienos pusės, Dovydaitis griežtai atskiria mokslus nuo filosofijos: „Šiaip mokslai tyrinėja *reiškinius*, o filosofija stengiasi nueiti *anapus reiškinių*“ ir, gilindamasi į pačią dalykų esmę, „susekti jų paskutinius pagrindus bei tikslus“³⁹⁶. Kadangi mokslai ribojasi tik patirtiniais reiškiniais, pasaulėžiūros klausimų jie tiesiog neliečia. Todėl ir gali juose visi sutartinai dirbti. Tuo tarpu „filosofija yra kovos laukas, nuolatinės grumties vieta, priešingųjų galybių ginčas“³⁹⁷, kadangi filosofijoje sprendžiami pagrindiniai pasaulėžiūros klausimai: ir Dievo buvimo išpažinimo ar jo paneigimo, ir žmogaus galutinės paskirties.

Iš antros pusės, toks mokslo ir filosofijos atribojimas Dovydaičiui tėra metodinis. Parafrazuodami J. Maritaino pagrindinio veikalo antraštę „Distinguer pour unir“, galėtume sakyti, kad ir Dovydaičiui skirti mokslus nuo filosofijos reiškė ieškoti jų vienybės, o ne tarp jų prarają iškasti. „Vieno mokslo žmogui turėti dar negana, kad jis būtų žmogum. Reikia dar ir ko kito, kas žmogų nustatytų mokslo padarytais laimėjimais naudotis žmogiškiems tikslams, o ne banditiškiems“³⁹⁴. Kada norima pasitenkinti tik mokslais, užsidaroma nuo pasaulėžiūrinio rūpesčio. Absoliutinant patirtinę tikrovę ir juos tiriančius mokslus, per materializmą žengiamo į ateizmą. Todėl ir buvo paleistas šūkis: „Fizika, saugokis metafizikos!“. Bet dėl to, Dovydaičio sprendimu, mokslas ir pateko krizėn, „visiškai pametęs susisiekimą su daiktų esme ir su dvasiniais tikrėybės pagrindais“³⁹⁸. Kad gamtos mokslai atsisako nuo senojo mechanistinio materializmo ir, B. Bavinko veikalo (Die Naturwissenschaft auf dem Wege zur Religion, 1934) antraštės žodžiais, stovi ant kelio į religiją, didžiai džiugino Dovydaičį.

Dovydaitis pakartotinai citavo kvantų teorijos kūrėją M. Plancką, kad seniai praėjo laikai, „kuriais filosofija ir gamtos mokslas stovėjo prieš viens kitą kaip svetimi ir nedrauginę“, kad „taip pat ir gamtos mokslas negali apsieit be metafizikos tam tikros porcijos“, kad „kaip tik naujoji fizika visu griežtumu vėl mums pabrėžia seną tiesą: esti tokių realybių, kurios nepriklauso mūsų juslinių pajutimų, ir esti tokių problemų bei konfliktų, kuriuose šios realybės mums turi aukštesnės vertės, kaip viso mūsų jusių pasaulio didžiausi lobiai“. Taip pat pakartotinai Dovydaitis kreipė dėmesį į anglų astrofiziko J. Jeanso plėtotą moderniosios fizikos filosofinę interpretaciją, kad „visata pradeda atrodyt esanti labiau panaši į didelę mintį, kaip į didelę mašiną“, kad „jos sukūrimas turi būt buvęs minties aktas“, kad „naujoji mokslo teorija verčia mus Kūrėją galvot kaip veikiantį šalia laiko ir erdvės, kurie yra šios kūrybos dalis, lygiai taip, kaip kad menininkas stovi šalia savo audeklo“. Šias J. Jeanso mintis Dovydaitis džiugiai komentavo kaip naujosios fizikos nusigręžimą nuo ateistinio materializmo prielaidų: „Matome, kad šių dienų fizika bei astrofizika paliečia pačius aukščiausius religijos ir filosofijos klausimus. Ir sprendžia juos ne taip, kaip dar visai neseniai buvo mada juos spręs-

ti... Būtent, esamoji visatoj medžiaga turėjo turėt pradžia. Tą pradžia jai davė visagalis Kūrėjas³⁹⁹.

Nors Dovydaitis džiaugėsi tokiu naujosios fizikos posūkiu, tačiau iš to dar nereikia daryti išvados, kad jis pamiršo mokslo principinį neutralumą, plaukiantį iš jo ribotumo. Ribodamiesi patirtine tikrove, mokslai nepajėgia žmogui atsakyti pagrindinių pasaulėžiūros klausimų. Vadinamoji gamtamokslinė pasaulėžiūra Dovydaičiui yra „daiktas, tiek pat negalimas“, kaip teisinė ar filologinė pasaulėžiūra. Pasaulėžiūra turi apimti visą tikrovę, ne tik gamtinę, bet ir dvasinę. Šia prasme gamtamokslinė pasaulėžiūra, Dovydaičio cituojamais geologo ir paleontologo W. Brancos žodžiais, yra „tiek pat negalimas daiktas, kaip pusiau visas, nes visas visuomet palieka visas, pusė gi yra tik pusė“. Antra vertus, nė gamtamokslinė pasaulėžiūra galutinai nėra laisva nuo metafizikos. „Teistas sako: yra Dievas, ateistas sako: nėra Dievo. Abi šiuodvi nuomonės yra sprendimai, stovintys virš gamtamokslio pajautoms apčiuopiamo patyrimo ir tuomi *metafiziški*“⁴⁰⁰.

Pasaulėžiūriniai klausimai yra sprendžiami ne mokslo, bet filosofijoje. Tačiau, pagal Dovydaičį, sprendama pasaulėžiūrinius klausimus, filosofija privalo paisyti mokslo duomenų ir jų teikiamo pasaulėvaizdžio. Daug kilo istorijoje konfliktų tarp mokslo ir religijos dėl to, kad buvo norima pasaulėžiūrą sieti su mokslo jau atsisakytu pasaulėvaizdžiu. Nors iš esmės pasaulėvaizdis neapsprendžia pasaulėžiūros, vis dėlto yra neginčijamas dalykas, kad „pasaulėžiūra, ypačiai Dievo idėja ir žmogaus reikšmės supratimas, laikams einant, buvo stipriai paveikti astronominio pasaulėvaizdžio“⁴⁰¹.

Turėdamas tai visa galvoj, Pr. Dovydaitis nuo pat pradžių skelbė krikščionių priederme aktyviai dalyvauti moksliniame darbe, o ne mokslo baimintis. „Tiesa tiesai prieštarauti negali. Gamtos tiesa, kurią mums suteikia žmogiško tyrinėjimo išvados, niekuomet negali tikrai prieštarauti Dievo apreikštajai antgamtinei tiesai, kadangi abi plaukia iš to paties amžinos dieviškos tiesos šaltinio“⁴⁰².

Užuot besibaiminus mokslo, priešingai, reikia kuo giliau ir plačiau apsišarvoti mokslu. Drauge su religijos mokslininku prancūzų jėzuitu L. de Grandmaison'u Dovydaitis apgailestavo, kad daug katalikų negali „tikrai džiaugtis savo tikėjimu dėl to, kad nenusimano apie jo pagrindų mokslinį nepaliečiamumą“⁴⁰³.

Dovydaičio iš tiesų nebaugino jokios moksle kylančios teorijos, nors ir kokios jos būtų kontroversinės. Būdingas pavyzdys — to meto ginčas dėl evoliucijos teorijos. Griežtai skirdamas pačią šią teoriją nuo ateistiškai interpretuojamo darvinizmo, Dovydaitis ją laikė tik mokslinio tyrinėjimo, o ne pasaulėžiūrinės kovos dalyku. Dievo klausimas ne šia teorija sprendžiamas, nes alternatyva yra ne kūrimas ar evoliucija, bet kūrimas be evoliucijos ar su evoliucija. Pati evoliucijos teorija nėra priešinga Šv. Rašto teikiamai pasaulio genezei ir jos nepaneigia⁴⁰⁴.

Kad evoliucijos teorija gali būti aiškinama ir teistiškai, ir ateistiškai, Dovydaitis suprato iš pat pradžių, nuo savo pirmojo mokslinio straipsnio⁴⁰⁵. Tokio nusistatymo laikėsi ir toliau. Kai 1928 m. Kaune prof. E. Landau sukeltose diskusijose Dovydaitis buvo šio profesoriaus paklaustas, kaip galvojęs anksčiau ir kaip galvojęs dabar, Dovydaitis atsakė:

Galiu gerbiamam profesorui Landau pasisakyti, kad aš, kaip anuomet, taip lygiai ir šiandien, griežtai skiriu descendencijos teoriją nuo darvinizmo, lamarkizmo, senonizmo, dennertizmo ir kitų teorijų, aiškinančių descendencijos priežastis, ir kad aš nė vienai šių pastarųjų teorijų nesmi prisiekęs... Patikrindamas šių diskusijų progą savo pasaulėžiūrą, radau, kad descendencijos teorija, prieš prof. Landau tvirtinimą, dar nėra sugriauta. Ją, berods, nedaug kas ir griaua. Jei šiandien biologų nesutaria, tai daugiausia dėl descendencijos vyksmo būdų ir priežasčių³⁶².

Daug kartų Dovydaitis grįžo prie evoliucijos teorijos, tačiau ne ją puldamas ar gindamas, o svarstydamas jos keliamus klausimus. Vieną šių savo straipsnių (1924) jis būdingai baigė, konstatuodamas, kad vietoj senų ginčų dabar šiuo klausimu moksle vyrauja nusistatymas: „Mažiau fantaziruot, daugiau eksperimentuoti Gana rašyti gyvybės romanus, reikia tirt gyvybės dėsnius!“⁴⁰⁰. Po aštuonerių metų (1932) kone tais pačiais žodžiais tame pačiame „Kosmose“ savo straipsnį pradėjo Dovydaičiui priešingos pasaulėžiūros (dialektinio materializmo) atstovas biologas J. Dagys: „Reikalinga ne tiek oratoriško filosofavimo, kiek ilgalaikio ir nuoseklaus gamtos stebėjimo, laboratorinės praktikos ir plačios orientacijos gretimose mokslo šakose“. Ir baigė savo straipsnį J. Dagys, lyg pakartodamas Dovydaičį, biologų Bauro ir Johannseno citata: „daugiau eksperimentų ir mažiau teorijų!“⁴⁰⁷.

Kaip nekartą Dovydaitis ragino visus klausimus svarstyti „su mokslišku kuklumu ir ramumu“, taip ir pats stengėsi tai

daryti. Toks nusiteikimas ir atsako į klausimą, koku būdu Dovydaičio darbuose derinosi krikščioniškas nusiteikimas su moksliniu. Nors apleičiamas jo mokslinė darba, kaip ir visą gyvenimą, gaivino krikščioniškoji dvasia, savo raštuose jis ne propagandą varė, o tą ar kitą klausimą sprendė.

Tačiau patys savo poziciją visu šiuo reikalu Dovydaitis pats apibūdino šiais žodžiais:

Man čia nerūpi niekieno apologija rašyti; mano nusistatymas visuomet toks, kad visokeriopos tiesos geriausia apologija yra pati tiesa. Man patinka ir tas mokslinio darbo dvasios apibūdinimas, kurį kažkas neseniai yra formulavęs šiais juridiniais terminais: tikras mokslininkas (taikoma ypač istorininkams) neprivalo būt nei prokuroras, nei advokatas, bet tik tardytojas⁴⁰⁸.

Nuoširdus tiesos ieškotojas, o ne siauras propagandistas, Dovydaitis ir buvo tikras mokslininkas. Tai, galime pridurti, buvo pagrindas, dėl ko jį gerbė ir skirtingų pasaulėžiūrų mokslininkai. Be savitos pasaulėžiūros lieka tik tokie siauri specialistai mokslininkai, kurie ir kaip žmonės yra seklūs užsidarėliai. Dovydaitinio tiesos troškulio žmogus savaime buvo ir gilaus pasaulėžiūrinio domesio mokslininkas. Natūralu, kad Dovydaičio krikščioniškoji pasaulėžiūra gaivino ir jo mokslinius užmojus. Bet svarbu, kad jų nežalojo. Todėl prieš mūsų akis Dovydaitis iškyla kaip krikščionio mokslininko šviesus pavyzdys.

4. Tūkstančiai puslapių — nė vieno stambaus veikalo

Anksčiau cituoti St. Šalkauskio žodžiai, kad mokslininkas enciklopedistas „aukvoja savo vardą bevardžiam mokslo skleidimui“, ypačiai taikliai išsako Dovydaičio, kaip mokslininko, ir kilnią auką, ir rūstų likimą. Iš vienos pusės tūkstančiai puslapių, iš antros — nė vieno stambaus veikalo, kuris Dovydaičiui atstovautų mūsų mokslo istorijoje.

Rūstus tai likimas žmogui, kuris su tokiu savęs aukojimusi buvo atsidėjęs Lietuvai mokslinti. Suveddami jo redaguotų žurnalų statistiką, randame, kad iš 20.700 žurnalinių puslapių didesnioji dalis tenka gryniesiems moksliniams žurnalams (Kosmosui, Logosui ir Soterui) — 13.902 puslapiai. Skaičiuodami jo paties prirašytus puslapius savuose ir kituose žurnaluose, iš per 6300 puslapių mokslinio pobūdžio straipsniams tenka per 5400 puslapių, iš jų minėtuose trijuose grynai moksliniuose žur-

naluose — 3591 puslapiai⁴⁰⁹. Tačiau, kaip vis sakoma, atskirai išleistų Dovydaičio darbų tėra keturi: dvi knygos (Biblija ir Babelis, 1911, Kristaus problema, 1914) ir dvi brošiūros (Žmogaus išsirutulojimas ir paleontologija, 1914; Kultūra, religija ir mokykla, 1930). Šie keturi leidiniai yra atspaudai iš žurnalų (pirmieji trys iš „Draugijos“, ketvirtasis — iš „Lietuvos Mokyklos“). Trys išėjo dar prieš I pasaulinį karą, tik vienas — nepriklausomoje Lietuvoje.

Subjektyviai, paties Dovydaičio atžvilgiu, galėtume šią statistikos „dialektiką“ (puslapių gausumą, bet knygų skurdumą) pavadinti tiesiog žiauria: „asmeninio kapitalo“ Dovydaitis nesusikrovė savo moksliniame darbe. Bet ši pati statistika liudija, koks stambus buvo bendras Dovydaičio įnašas mokslo skleidime. Produktivityjų Dovydaičio metų (1924 - 30) metinis vidurkis buvo 340 puslapių (1924 m. — 293 psl., 1925 m. — 262, 1926 m. — 343, 1927 m. — 351, 1928 m. — 420, 1929 m. — 290, 1930 m. — 322). Vien tik per šiuos septynerius metus jo straipsniai sudatų 7 knygas po 340 puslapių!

St. Šalkauskis, nuodugniai susipažinęs su Dovydaičio moksliniu darbu, kai fakulteto taryba rengėsi šį darbą įvertinti daktaro laipsniu, su pagrindu rašė apie Dovydaitį: „Jei reiktų jį vertinti bibliografinių numerių skaičiumi, tai jis, be abejo, atsidurtų pirmoje eilėje su produktyviausiais mūsų tautos vyrais. O vienu atžvilgiu jis būtų net pirmoje vietoje: jis tikriausiai bus parašęs daugiausia mokslinio turinio straipsnių“⁴⁸⁵.

Priskaičiavome mokslinio turinio Dovydaičio parengtų puslapių per 5400, bet jų vertė nėra lygi. Labai įvairūs jo straipsniai ir apimtimi, ir pobūdžiu, ir originalumu. Yra visai trumpų straipsniukų, net 1 ar 2 puslapių, bet taip pat yra keliolika studijų po keliasdešimt puslapių, o pora darbų persoka ir per šimtą puslapių. Įskaičiavome ir iš jaunimo žurnalų, ir iš „Gamtos Draugo“ arti tūkstanties puslapių⁴¹⁰, kurie daugiausia laikytini mokslo populiarizacija. Priskaičiavome ir vertimus. Juos išskirti, tiesą tarant, būtų keblu: daugeliu atvejų vertimo ir savo paties straipsnio riba Dovydaičio raštuose yra neaiški. Nedaug palyginti yra tikrų vertimų („sulietuvino“, „išvertė“). Dažniau sutinkami laisvi atpasakojimai („atpasakojo“, „sekdamas“, „iš“, „pagal“). Vienur pažymima, kad trumpinta, kitur — kad papildyta, trečiur — kad drauge ir trumpinta, ir papildyta (pvz., „pagal prof. Dorno paskaitą, kur trumpinant, kur papildant“⁴¹¹,

arba: „sulietuvintojas vienur šį straipsnį trumpino, kitur papildė savo priedais“⁴¹²). Papildomų priedų Dovydaitis dėjo ir prie tikrų vertimų. Paprastai buvo tik trumpos pastabos. Bet kartais papildymai ir pratįsdavo. Pvz., O. Urbacho straipsnį „Esminis skirtumas tarp žmogaus ir gyvulio“ (Kosmos, 1939, Nr. 10-12), vertinantį A. Gehleno antropologiją, Dovydaitis tiek „priedais papildė“, kad jie maždaug prilygsta pačiam straipsniui.

Gana dažnai (ypač „Kosmose“) Dovydaitis savo straipsnius parengdavo iš kelių autorių, pažymėdamas, pvz. „iš K. Sudhoffo ir kitų“, „iš Birknerio ir keletu kitų“, „iš Hertwigo, Kraepelino, Schaeffero, Schmeilio ir k.“⁴¹³. Panaudodamas keletą šaltinių, daugiau ambicingas, bet mažiau skrupulingas autorius tokius straipsnius laikytų visai originaliais. Dovydaičiui tai buvo svetima. Jis visur nurodinėjo visus savo šaltinius. Pats vaizdžiai apibūdino porą tokių savo kompiliacinių straipsnių. Pvz., naujosios žmogaus anatomijos grindėjo A. Vesalijaus biografijoje nurodė, kad straipsnis sudarytas, „sulydinus“ K. Sudhoffo paskaitą ir H. Muckermanno, S.J., straipsnį, savo ruožtu juos „ir kai kuo iš kitur dar papildžius“⁴¹⁴. Panašiai kitam savo straipsniui nurodė, kad „apmatams daugiausia“ panaudojo K. Lotzės atitinkamą straipsnį, o „ataudai rankioti iš įvairių kitų versmių“⁴¹⁵.

Be vertimų, atpasakojimų, sekimų ir kompiliacijų, Dovydaitis parengė „rimtų ir platokų studijų, galinčių sudaryti garbę bet kuriam mokslo vyrui“ (St. Šalkauskis^{iss}). Išryškinti Dovydaičio moksliniam įnašui ir reikia bent apžvalgiškai suminėti svarbesnius jo darbus. Kada nurodomi tik anksčiau minėtieji keturi atskirai išleisti Dovydaičio rašiniai, apie jį kaip mokslininką sudaromas ne tik blankus, bet tiesiog neteisingas įspūdis. Iš dalies dėl to kaltas ir paties Dovydaičio šiuo atžvilgiu kuklumas ar nerūpestingumas. Pagal jo paties suteiktus duomenis Lietuviškojoje Enciklopedijoje duotoj jo biografijoje pamiršta įtraukti atskirai išleistas „Mūsų idėjas“, o apie gausius mokslinius darbus tepasakyta, kad parašė „per 100 ilgesnių mokslinių darbų“⁴⁷⁰. Tarp tų „ilgesnių darbų“ yra tokių, kuriuos buvo galima ir knygomis išleisti. Kiti taip ir darė: anksčiau minėjome kelis „Kosmoso“ bendradarbius, paskelbusius knygomis savo šiame žurnale spausdintus darbus.

Dovydaitis nesirūpino savo straipsnių „suknyginti“ — straipsnių atspaudus išleisti knygomis. Net paprastų atspaudų „Bibliografijos Žiniuose“ įregistruotas tik vienas kitas. Gal būtų, jų buvo ir daugiau, tik autorius nepasirūpino jų spaudai pasiųsti. Tad ir nėra žinių, kiek iš tikro Dovydaičio straipsnių buvo atskirai atspaudais išspausdinti. Atspaudai taip pat kainavo, o lėšų stokojo. Tad greičiausiai Dovydaitis ėmėsi pasirūpinti atspaudą, kai numatė kam nors specialiai panaudoti. Atkreipė dėmesį „Bibliografijos Žiniuose“ įregistruotas italų astronomo G. V. Schiaparellio (1835 - 1910) 100 metų gimimo sukaktį paminintis 6 puslapių atspaudas su itališka metrikacija: Estratto da Rivista scientifica lituana Kosmos XVII, 1936 Kaunas, Lituania. Matyt, šį atspaudą Dovydaitis numatė pasiųsti italų mokslo žurnalams.

Knygomis atspaudus paversti reikėjo dar papildomų lėšų uždėti viršeliams ir puslapiams pernumeruoti ar perlaužyti. O vilties rinkai nebuvo. Tad per visus nepriklausomybės metus Dovydaitis tik du atspaudus pavertė atskirai išspausdintomis brošiūromis. Be anksčiau minėto atspaudų „Kultūra, religija, mokykla“ (1930), 1939 m. išleido seno bičiulio sukaktuvinį paminėjimą „Kun. Pelikšas Martišius“ (taip pat atspaudas iš „Lietuvos Mokyklos“).

Kiek įvairiose žinijos srityse Dovydaitis dirbo, konstatuoja enciklopedinė jo biografija, nurodydama, kad tie „per 100 ilgesnių mokslinių darbų“ buvo „iš filosofijos, filosofijos istorijos, kultūros istorijos, gamtos mokslų (geologijos, geografijos, paleontologijos, kosmografijos), jų istorijos ir gamtos filosofijos, religijų istorijos, hagiografijos, religijos filosofijos, pedagogikos, pedagogikos istorijos, visuomeninių mokslų“⁷⁰.

X

MOKSLINIŲ DOVYDAIČIO DARBŲ APŽVALGA

1. *Religijų istorija*

Pačios pirmosios Dovydaičio studijos, išėjusios ir atskiromis knygomis, priklauso religijų istorijai.

Biblija ir Babelis (pirma spausdinta „Draugijoje“, 1910, 44-48 numeriuose, atskirai išleista 1911, 142 psl.) vardu savo pirmą veikalą Dovydaitis pavadino pagal vokiečių asiriologo F. Delitzscho (1850- 1922) 1902- 1905 m. išleistas tris brošiūras „Babel und Bibel“. Šios brošiūros savo laiku buvo sukėlusios plačias ir karštas diskusijas. Delitzschas ėmėsi įrodinėti, kad Biblijos teikiamos žinios apie Dievo vardą Jahve, pasaulio sukūrimą, žmogaus nupuolimą, dangų ir pragarą, angelus ir velnius etc. esančios perimtos iš senovės babiloniečių mitų. Kas laikoma Dievo apreiškimu Senajame Testamente, Delitzschui tėra babiloniečių mitinės pasauležiūros kopija, izraelitų monoteizmas — tik biaurus nacionalinis egoizmas. Dovydaičio žodžiais, kiek Delitzschas stengėsi Babelį „nupiešti skaisčiose spalvose“, tiek „pajuodint Bibliją“ (p. 39). Nepriklausomai nuo Delitzscho iškilusi kita srovė, panbabilonizmas, arba panorientalizmas, radikaliausiai buvo išplėtotą vokiečių asiriologo H. Winklerio (1869 - 1913). Kaip astronomijos lopšys, Babilonija buvusi visos žmonijos kultūros centras: jos astralinė (dangaus kūnų, arba žvaigždinė) religija esanti raktas ir į kitų tautų religinius mitus, nes visi mitai esą astralinio pobūdžio. Ir Senajame Testamente minimus vardus Winkleris astralizuoja iš istorinių asmenybių į mitinius simbolius: Abraomas atspindįs mėnulio dievą Dvynių

zodiakiniame laikotarpy, Izaokas — Jaučio, Jokūbas — Avino; Mozė esąs saulės karžygys, Saulius — mėnulio; Dovydas atitinkąs užtenkančią saulę, Saliamonas — nusileidžiančią ir pan.

Remdamasis autoritetingais orientalistais ir biblistais, Dovydaitis sklaidė tokį „nedisciplinuotos fantazijos žaislą“ (psl. 117) ir ryškino Senojo Testamento religijos savitumą. Dėl pirmąsios tradicijos bendrumo ir vėlesnės kultūrinės įtakos yra tam tikrų išviršinių panašumų bibliškoj ir babiloniškoj pasaulio sampratoj. Tačiau iš esmės tarp jų yra neperžengiama bedugnė. Babiloniečiuose ir kitose tautose viešpatavo politeizmas: laiko būvyje dievų skaičius ne mažėjo, bet gausėjo. Net tokie religijų kūrėjai, kaip Buda ir Zaratustra, ir tokie filosofai, kaip Platonas ir Aristotelis, priėjo tik monizmą — su pasauliu susietą Dievą. Tikras monoteizmas, suvokiantis Dievą kaip pasaulį sukūrusią antgamtinę Dvasią, išsiskleidė tik izraelituose. Izraelio monoteizmas nėra nei iš Babilonijos pasiskolintas, nei „paprastas tos tautos dvasios produktas, bet, galima sakyti, priverstinai aukštesnės jėgos jai paskirtas uždavinys“ (p. 128). Jeigu izraelitų tautelė vienintelė išskleidė monoteizmą, gyvendama tokiomis pat aplinkybėmis, kaip ir visos kitos tautos, tai dėl to, kad joje apsireiškė veiksnys, kuris buvo stipresnis už gamtos dėsnius, ergo — antgamtinis veiksnys (p. 18). Dievas vienintelis žinojo, kokiam tikslui jis sukūrė žmoniją. O kad žmonija tą tikslą „tikrai, aiškiai žinotų“, „Jis patsai jai tą tikslą apreiškė ir parodė prie to tikslo vedantį kelią“ (p. 134).

„Biblijos ir Babelio“ studija Dovydaičiui reiškė ne tik įvairių babilonizmo atstovų kritiką, bet — ir visų pirma — Senojo Testamento religijos pagrindu įsitikrinimą. Vos pradėjęs rašyti apie Kristų, Dovydaitis pastebėjo, kad Naujasis ir Senasis Testamentas sudaro „organišką vienetą“. Įsitikrinti Naujojo Testamento religijos pagrindu buvo skirta ši studija:

Kristaus problema (antraštė „Problema apie Kristų“ spausdinta „Draugijoje“ 1910 m. 42-43 numerį, 1911 — 50, 53 ir 59 numeriuose, 1912 — 62, 64 ir 66 - 67 numeriuose, iš viso 150 psl.; atskirai išleista 1914 m., 152 psl.). Trys Kristaus problemos klausimai šioj studijoj išnagrinėjami: a. Kristaus kaip istorinio asmens neigimas, b. filosofinis tokio neigimo parengimas ir c. Kristų liudijantieji šaltiniai. Pagal tai tiksliai knygos antraštė būtų galėjusi būti tokia: Kristaus istoriškumo problema.

Bene pirmuoju Kristaus istorinio buvimo neigėju iškeliamas vokiečių protestantų teologas B. Bauer (1809 - 1882) savo 1878 m. išleistu veikalu. Pagal jį, krikščionybė yra romėnų filosofo Senekos stoicizmo ir žydų teosofo Filono helenizmo produktas, o pats Jėzus — tik religinės fantazijos sukurta idealinė fikcija. Šio šimtmečio pradžioje Bauerio pradėtas Kristaus istoriškumo paneigimas susilaukė ir daugiau pasekėjų. Iš jų minimi: vokiečių protestantų kunigas A. Kalthoff (1902, 1904); amerikiečių matematikas W. B. Smith (1906), Jėzų skelbęs prieškrikščioniškos eros mitine dievybe; olandų filosofas G. Bolland (1907), aiškinęs Jėzų išganytojo personifikacija, pačiu vardu simbolizuojančia Mozės ipėdinį Jozuę, baigusį žydus atvesti į pažadėtąją žemę; vokiečių filosofas A. Drews (1909), Jėzų interpretavęs dievo Adonio plagiatu. Šiuos visus Jėzaus neigėjus Dovydaitis nerado vertus išsamiau kritikuoti, daugiau tik stebėjosi jų logika, kurią „geriau pritinka pavadinti pasturlogika (Afterlogik)“⁴¹⁶. Išsamiau išanalizuojama panbabilonisto semitologo P. Jenseno (1906) pastanga Jėzų padaryti babiloniečių epo izraelitiškuoju Gilgamešu. Itin plačiai (30 puslapiai) sustojama ties istorinio (teisingiau — ekonominio) materializmo atstovu K. Kautsky (1908), neneigiančiu Kristaus istoriškumo, bet jį paverčiančiu tik proletariniu revoliucionieriumi. Šiame skyriuje Dovydaitis aplamai nušviečia krikščionybės ir socializmo santykius.

„Krikščionybės be Kristaus“, atseit, Jėzaus istoriškumo neigėjams kelią, pagal Dovydaitį, paruošė naujųjų amžių filosofija, nutraukdama ryšius su viduramžių krikščioniškąja filosofija ir tuo pačiu atsiskirdama nuo teologijos. Sekdamas tuometiniais neoscholastikais, Dovydaitis ypač nepalankiai vertino Kantą, kuris jam yra „tik viso gurintojas. .., o nei ko naujo uždėjęs“. Kanto filosofijoje „betikėjiminė filosofija“ pirmąkart radusi „pilną savo išreiškimą“. Nuo jo prasidėjęs „neramus graibštinėjimas ir anarchija“⁴¹⁷. Spinozos pradėtą istoriško Jėzaus atskyrimą nuo dogmatiško Kristaus Kantas pratęsęs toliau: neneigiama Jėzaus istoriškumo, bet ir neteikiama jam reikšmės — pareiga tikėti į moralinį Kristų, bet ne į istorinį Jėzų⁴¹⁸.

Pagaliau paskutiniame skyriuje Dovydaitis imasi tiesiogiai nagrinėti Kristaus istoriškumą: analizuoja „laiko tylą“ (nebuvimą apie Jėzų žinių I amžiaus žydų autorių raštuose), Jėzaus dergimą „kekšavaikiu“ kiek vėlyvesniame rabinų talmude, pir-

mąšias žinias apie krikščionių Dievu garbinamą Kristų jiems abejingų romėnų istorikų Plinijaus Jaunesniojo, Tacito ir Svetonijaus raštuose. Toliau buvo žadama įvertinti „pačios krikščionybės liudijimus“. Bet šiuo pažadu studija taip ir buvo nutraukta.

Pradėdamas „Kristaus problemą“, Dovydaitis buvo rašęs, kad į šią studiją paskatinusį klausimą, ar Kristaus mokslas dar tinka šių dienų gyvenimui, atsakys paskutiniame, „iš eilės dvyliktame“, skyriuje. Faktiškai parašė tik keturis skyrius, tad pagal pirmąjį planą ištesėjo tik trečią dalį viso numatyto veikalų.

Naujieji etnologijos keliai ir kai kurie išdaviniai (Soter, 1924) ir *Šių dienų mokslo persiorientavimas kai dėl žmogaus dvasios prigimties praeity ir dabarty* (t. p., 1930) yra dvi viena antrą papildančios paskaitos, drauge sudarančios 51 puslapio studiją. Jau „Biblijoje ir Babely“ Dovydaitis buvo pastebėjęs panbabilonizmo kritiko, kad šiuo reikalu visų pirma svarbu ne „paviršutinė vieta“, bet „vidujinis atsiradimo būdas“. Susekti „vidujinį žmonių ir žmoguje metafizikos ir religijos atsiradimą“ taip svarbu, kad jei „kas tai padarytų, būtų daug didesnis atradimas, negu kokius padarė Newtonas ir Kepleris“⁴¹⁸. Todėl vėliau Dovydaičio domesys ir nukrypo į etnologiją religijos pirminei kilmei susekti. „Morfologiško žmogaus rutuliojimosi“ perkėlimą ir žmogaus dvasios raidai Dovydaitis iškart atmetė⁴²⁰. Užtat jis su dideliu domesiu sekė, kaip apriorinio evoliucionizmo metodą ėmė pakeisti kultūristorinis metodas. Pagal apriorinio evoliucionizmo schemą „visai prokrustiškai“ elgtasi, visas žemesnes apraiškas laikant ankstesnėmis, o aukštesnes — vėlesnėmis. Todėl ir vaizduota, kad pradžioje „žmonių gyventa tikrai visai gyvuliškai“, „būta vien žiaurios nekultūros, be religijos, be doros, be žmogiškos šeimos ir t.t.“. Išstudijavus gi primityvų žmogų, buvo rastas „tikras, pilnas žmogus“, turintis „apsčiai vidaus kultūros“, nors išoriškai gyvenantis ir primityviomis sąlygomis. Taip pat ir etiškas monoteizmas, tikėjimas viena Dieva kaip aukščiausią Esybę, yra ne vėlyva evoliucinė išdava, o apskritai seniausias visokios religijos laipsnis, „iš prokultūros paveldėtas... senų seniausias lobis“. Kaip naujoji etnologija priėjo šias išvadas, ir yra apžvelgiama šiose dviejose Dovydaičio paskaitose.

Apie priešistorinio žmogaus religijos pėdsakus Europoj (Soter, 1928 - 29) — 54 puslapių straipsnis. Jame apžvelgiamas Europos žmogus nuo paleolito (senojo akmens amžiaus) ligi istorinių laikų pradžios. Pietistiškas mirusiųjų laidojimas liudija tikėjimą į pomirtinį gyvenimą vienokiu ar kitokiu pavidalu. Jei to laiko žmonės būtų galvoję materialistiškai, „numirėlis jiems tebūtų buvęs tik pūvanti maita, kuri jau dėl jos vieno biaueraus kvapo velkama į šalį“. Ne mirties baimė žadino tikėjimą į pomirtinį gyvenimą: priešingai, tik tikint, jog dar esama ir gyvenimo po mirties, galima buvo numirėlio ir bijoti. Pati mirtis galėjo tik „neduot užgest jau turimam tikėjimui į gyvenimą po mirties“, bet jei tokio tikėjimo nebūtų buvę, „mirtis būtų galėjus tik sukliudyt jam kilti“. Dovydaičio sprendimu, psichologiškai tikėjimą į pomirtinį gyvenimą galėjo palaikyti ne baimė, bet greičiau „meilė, prisirišimas prie mirusiojo giminės, draugo, kitaip sakant, pietizmo jausmai“⁴²¹. Galime pridurti, kad tokia Dovydaičio pažiūra visai atitinka ir prancūzų filosofo G. Marcelio mintį: „tikrai mirusieji, vieninteliai mirusieji yra tie, kurių nebemylime“⁴²².

Smulkesni religijos istorijos Dovydaičio straipsniai suminėti „Vilties“ priedo ir „Sotero“ apibūdinimuose.

Prieš Dovydaičį lietuviuose religijų istorija buvo domėtasi dr. J. Šliūpo ir kitų tik antireliginei, ypač antikrikščioniškai propagandai. Dovydaitis parodė, kad krikščionims visai nereikia baimintis religijų istorijos. Tik kada paviršutiniškai, be kritiško metodo, lyginamos įvairios religijos, jos visos atrodo lygios vertės ir viena nuo kitos priklausomos. Lyginamoji religijų istorija atskleidžia, kas krikščionybėje savita ir kas bendra su kitomis religijomis. O. Caselio, O.S.B., žodžiais, būtų nesąmonė krikščionybės pirmapradiškumą (Ursprünglichkeit) taip suprasti, „lyg ji būtų turėjusi pateikti tik kažką visiškai nauja, negirdėta, lyg jos visos formos būtų turėjusios visiškai atsitvert nuo kitų religijų lobio“⁴²³. Dovydaitis pirmasis lietuviuose iškėlė, kad lyginamoji religijų istorija yra mokslas, apsiribojantis patirtiniu metodu, ir dėl to negalintis atstoti metafizikos. „Religinė problema nėra pirmoj eilėj istoriška“⁴²⁴. Kas jau yra indiferentiškai ar ateistiškai nusistatęs, savaime žvelgs į visas religijas kaip į mitus, nes nepripažins antgamtinės tikrovės ir žmogaus sugebėjimo ją pažinti. O kas tokį sugebėjimą žmogui pripa-

žįsta, „tam nereikia ir laukti, iki bus sulyginotos religijos, kad rastų tikrąją religiją“⁴²⁵. Ne religijų istorijoje sprendžiamas filosofinis Dievo buvimo ar nebuvimo klausimas. Todėl, kaip anksčiau savo vietoj pabrėžta, lygiomis religijų istorijos mokslinių tyrinėjimų gali vykdyti ir teistas, ir ateistas. Bet kaip tik dėl to „jau iš anksto tenka pavadinti nemokslišku kiekvieną bandymą religijos istoriją panaudoti polemikai su bet kuria religija“⁴²⁴. Deja, po Dovydaičio religijų istorija vėl pas mus virto antireligine propaganda.

Be bendrosios religijų istorijos, Dovydaitis nemažai domėjosi Bažnyčios istorija, teisingiau — popiežiais. Jiems yra paskyręs beveik 150 puslapių. Svarstė popiežiaus primato klausimą (Viltis, 1914, 42 psl.), aprašė penkiolika popiežių Benediktų (t.p., 25 psl.), nagrinėjo „bloguosius“ popiežius (t.p., 1915, 39 psl.), aptarė popiežių instituciją ir Pijų XI (Ateitis, 1937-38, 42 psl.). Iš hagiografinių straipsnių didžiausias 40 puslapių rašinys buvo apie Jėzaus Teresę (N. Vaidilutė, 1922- 23). 34 puslapiuose aprašė J. F. de Chantal ir jos draugystę su Pranciškumi Saleziečiu (t.p., 1923 - 24). Šį šventąjį moksleivį pristatė „Ateityje“ (1923, 17 psl.), o kaip katalikiškos spaudos globėją jį apibūdino „XX Amžiuje“ (1937). Keliais atvejais (nuo „Šv. Pranciškaus Varpelio“ ligi „Židinio“) Dovydaitis grįžo prie Pranciškaus Asyžiečio, kuris, atrodo, buvo jam pats artimiausias. Trumpai paminėdamas Pranciškų Asyžietį „N. Vaidilutė“ (1921), žadėjo jo 700 metų mirties sukakčiai (1926) parengti platesnę hagiografinę monografiją. Bet tai liko neištesėta.

2. *Filosofija*

Kaip religijų istorijos, taip ir filosofijos pirmąsias dvi studijas Dovydaitis parengė dar studijų metais.

Guyau moralės mokslo kritika („Logose“ 1925 - 26 spausdinti trys straipsniai, kurių pirmasis paskelbtas antrašte *Šių dienų dorinės problemos*) — 57 puslapių ištrauka iš platesnio rusiškai 1910 m. parašyto ir Maskvos universiteto premijuoto darbo. Šios temos Dovydaitis ėmėsi susirūpinęs krize, kurion pateko naujoji moralė, besilaisvindama nuo savo metafizinių ir religinių pagrindų. Kritikai pasirinktas prancūzų filosofas J.-M. Guyau (1854- 1889), vadinamas „prancūzų Nietzsche“, skelbė

vitalistinę moralę „be įpareigojimo ir be sancionavimo“. Ir moralinio gyvenimo pagrindas yra tas pats, kaip visos gamtos, būtent — pats gyvybės išplėtojimas. Dovydaitis, gausiai naudodamasis kitais prancūzų filosofais, tokią „gyvybės moralę“ vertina kaip suniekinančią ir pačią Guyau aukštinamąją gyvybę, nes ji paliekama be tikslo („gyvename, kad gyventume“) ir atiduodama savivalei.

Žinojimas ir tikėjimas (Ateitis, 1912, 1, 2, 8, 9, 10 ir 11 -12 numeriai) — jau anksčiau aptarta 67 puslapių studija. Kaip Guyau moralės kritikoje Dovydaitis kreipiasi prieš etinį subjektyvizmą, taip šioj antrojoj savo studijoj ypač kritikuoja religinį ir apskritai pasaulėžiūrinį subjektyvizmą.

Istorijos filosofija ir jos problemos — du tos pačios antrašės straipsniai: 62 puslapių „Vilties“ priede (1914, Nr. 9-10) ir 48 puslapių „Logose“ (1932). Grįždamas prie šios temos, Dovydaitis tikėjosi parengti tik „patobulintą“ antrą leidimą, bet pamatė, kad reikia „rašyti visai iš nauja“. Faktiškai šis straipsnis ne istorijos filosofijos pačias problemas svarsto, o teikia istorijos filosofijos istoriją. Pradėjus priešistoriniais laikais, trumpai apžvelgus babiloniečius, indus ir persus, išsamiau supažindinama su istorijos filosofija graikuose. Pažadėto straipsnio tęsinio nebebuvo.

Šių dienų filosofinės pasaulėžiūros kovų laukas (Židinys, 1926, 1 -2, 4, 6 - 7 ir 8-9 numeriai; 1928, Nr. 8-9) — 55 puslapių tuometinės filosofijos padėties apžvalga. Iš vienos pusės konstatuojamas blėsimas antimetafizinių srovių (materializmo, natūralizmo, pozityvizmo) ir grįžimas į metafiziką: „kantiška metafizikos baimė šiandien nugulėta“. Iš antros pusės reiškiamas susirūpinimas, kad liekama šalia „tikros teistinės metafizikos“, daugiausia nuklystant į panteistinių tendencijų irracionalistinę „gyvybės filosofiją“, ieškant išminties induose ar susigundant pseudomistika. Tai ir kuria moderniosios filosofijos chaosą ar tiesiog „filosofinį nihilizmą“. Į klausimą kodėl „modernioji filosofija taip nusigyveno?“, Dovydaitis atsako:

Taip įvyko dėl to, kad modernioji filosofija jau nuo keleto šimtmečių yra pametusi tikrosios filosofijos vertąjį kelią ir pasileidusi klaidžiot šalikėliais, kad ji yra nutraukusi organiškai ėjusį filosofijos augimą vakarų Europoj, kad nuo to laiko vis labiau ir labiau virto mada kiek-

vienam filosofui savo filosofiją pradėt kurti nuo pačių pradžių ir kad šioj kūryboj elgtasi pagal lietuvišką pasakymą „Kad ir nežmoniškai, bet tik kitiškai“⁴²⁶.

Šių laikų biologų pažiūros į gyvybės reiškinius (Logos, 1933 - 35 ir 1937) — 120 puslapių bibliografinė apžvalga, pateikianti anuometinės biofilosofijos panoraminį vaizdą. „Skersmenai priešingų krypčių“ bendru vardikliu laikydamas tradicinius („lyg stereotipuotus“) mechanizmo ir vitalizmo terminus, Dovydaitis aiškiai simpatizuoja vitalizmui: gyvosiose būtybėse visuomet lieka dar kažkas, ko medžiagos dėsniais neišaiškinsi, ir būtent „tas kažkas yra gyvybės esmė, kuri ir sudaro pagrindinį skirtumą tarp gyvųjų ir negyvųjų, grynai medžiaginių (materialinių) padarų“⁴²⁷. Dalis šios studijos (50 psl.) spausdinta ir „Kosmose“ (1933- 1934).

Šv. Augustino asmenybės modernumas ir jo filosofijos aktualumas (Logos, 1930) ir šio straipsnio tęsinys *Šv. Augustino filosofijos pagrindinės idėjos* (t.p., 1931) — 78 puslapių studija. Tai svariausias Dovydaičio filosofinis darbas šalia studentinio meto dviejų studijų. Anksčiau minėtieji du apžvalginiai straipsniai, nors taip pat nemažos apimties, savo metu buvo labai instruktyvūs, bet pats jų aktualumas juos ir susendino. Tuo tarpu studija apie šv. Augustino asmenybę ir filosofiją turi išliekamos vertės. Paskata šiai studijai buvo išorinė — šv. Augustino 1500 metų mirties sukaktis. Bet šis šventasis filosofas buvo artimas Dovydaičio sielai. Tai lietuvių kalba pirmoji tokios apimties studija, skirta vienam filosofui. (Beje, nors tomizmas buvo Teologijos - filosofijos fakulteto oficiali filosofija, apie Tomą Akvinietį lietuviškai tėra M. Reinio 1916 m. išleista 26 puslapių brošiūra — atspaudas iš 1914 m. „Draugijos“).

Pasaulėžiūrinis rūpestis anksti Dovydaitį sudomino filosofija. Dar studento metais parašyti darbai liudija jo pajėgumą filosofškai mąstyti. Tačiau, specialiai filosofijos studijų neišėjus, filosofinis jo išsilavinimas liko ribotas (pvz., sekdamas kitais neoscholastikais, ir jis neigiamai vertino visą naujųjų amžių filosofiją, nors, atrodo, nebuvo nuodugniau susipažinęs nė su vienu jų filosofu). Todėl ir nesiėmė specialesnių filosofijos klausimų, bet daugiau ribojosi informacinėmis apžvalgomis.

Galima sakyti, kad visų pirma Dovydaitis žvelgė į filosofiją

tik pasaulėžiūriniu žvilgiu. Pagal tai filosofija jam ir buvo „kovos laukas“ tarp „priešingųjų galybių“ — teistinio idealizmo ir ateistinio materializmo. Pastarasis skelbiasi besiremiant mokslu ir atmeta metafiziką. Tačiau iš tikro materialistai „kūrė ne su faktais sutinkamą mokslą, bet tik spekuliaciją, rods, tiktai labai paskubintą ir nepagrįstą metafizišką spekuliaciją“⁴²⁸. Bet, antra vertus, Dovydaičiui lygiai klystkeliai yra ir toks „teoriškas pažinimo idealizmas, kuris tikrumoj yra idealizmo atvirkštumas“, ar irracionalizmas, kuris skelbiasi „ir natūraliniam pažinimui turįs aukštesnį organą, kaip diskursyvinis protas“. Dovydaičio pažiūra, „idealizmo pasaulėžiūros ir gyvenimožiūros kertiniu akmeniu stovi racionaliai (protu) pagrįsta metafizika“⁴²⁹.

Tokia racionali (bet ne racionalistiška) metafizika Dovydaičiui buvo *philosophia perennis*, „per amžius trunkančioj i filosofija“, amžių būvyje organiškai sintetinanti atskirų filosofų pasiekimus. *Philosophia perennis* skelbėsi neoscholastika. Jos atstovas buvo ir Dovydaitis. Iš jo paties dėstytos viduramžių filosofijos jis žinojo, kad „scholastikos nebūta tik vienalyčio, be prieštaravimų sukonstruoto pabūklo“, kad „šalia ir apačia svarbiausios aristotelinės srovės tekėta dar, gal būt, ne mažiau vaisingų, ir augustiniškų platoniskų srovių“⁴³⁰. Ir neoscholastikuose liko didesnė ar mažesnė įtampa tarp tomizmo ir augustinizmo (ar pranciškonų dunsskotizmo), net ir pačiuose tomistuose buvo daugiau ar mažiau skirtybių. Tačiau Dovydaitis į tas neoscholastikų „mokyklines“ skirtybes nesigilino ir nesiangažavo nė vienai pozicijai (aiškiai pasisakė tik pažinimo klausimu už kritišką realizmą prieš naivųjį realizmą). Tomą Akvinių laikė „scholastikos kunigaikščiu“, savo sistemoj darniai susintetinusiu Augustino ir Aristotelio idėjas⁴²⁸. Todėl apamai ir pats Dovydaitis daugiausia savo raštuose atspindėjo tomistines pažiūras (ypač tai matyti iš „Lietuvos Mokyklų“ duoto psichologijos kurso). Bet lygiomis jis vertino ir Augustiną: „Visą kultūrinį ir dvasinį gyvenimą išgelbėt pavyks tik tuomet, jei jis prisiims krikščioniškus augustiniškus ir tomistiškus bruožus“⁴³¹. Net atrodo, kad Dovydaitis, formaliai daugiau išpažindamas Tomą, širdimi daugiau linko į Augustiną⁴³².

3. Gamtos mokslai

Iš mūsų pasaulivaizdžio istorijos (I. Nuo seniausių laikų iki Koperniko — Geocentrinio pasaulivaizdžio gadynė, II. Mikalojus

Kopernikas — Heliocentrinio pasaulivaizdžio vaizdavimas 16-me šimtmečiu) — 128 puslapių studija, 1933 m. išspausdinta „Kosmose“ (Nr. 7 - 12, 161 - 288). Šis ne tik didžiausias, bet ir reikšmingiausias Dovydaičio mokslinis darbas yra lietuvių kalba pirma tokia mokslo istorijos studija (ir ligi šiolei vienintelė). Ji nepraras savo vertės ir ateity, nes autorius ją kruopščiai parengė pagal mokslo istorijos pagrindinius autoritetus. Studija pradedama priešistorinių laikų ir primityviųjų tautų pasaulėvaizdžiu. Apžvelgiama senųjų kinų, indų, persų, egiptiečių ir babiloniečių pasaulio vaizdavimasis. Platokai supažindinama su Biblijos pasaulėvaizdžiu. Toliau pereinama į graikus nuo seniausių gamtos filosofų per Pitagorą ligi Platono ir Aristotelio. Laikydamas Aristotelį „didžiausiu graikų ir visos senovės filosofu“, Dovydaitis betgi pripažįsta, kad jis savąja fizika (judesio teorija) sukliudė pasaulėvaizdžio mokslinę plėtotę. Jau graikų astronomuose iškilo Koperniko pirmtakai — heliocentrinio pasaulėvaizdžio atstovai, bet juos nustumė įsitvirtinusi Ptolomėjo geocentrinio pasaulėvaizdžio sistema. Toliau sekama, kaip pasaulį vaizdavosi viduramžiais Bažnyčios tėvai ir ankstyvesnieji rašytojai, arabų astronomai, vėlyvųjų viduramžių mokslo darbininkai ir filosofai. Ir viduramžių galvosena nebuvo nei vienalytė, nei sustingusi. Heliocentriniam pasaulėvaizdžiui iškilti dėjo pagrindus jau XIV amžiaus matematikas N. Oresme ir kiti. Galutinai heliocentrinį pasaulėvaizdį formuluoti buvo lemta M. Kopernikui. Gana plačiai (22 puslapiuose), davus ir biografinių žinių, supažindinama su naujojo pasaulėvaizdžio svarbiausiais principais ir su nepalankia bendralaikio reakcija, tiek katalikų, tiek protestantų (pvz., Liuteris Koperniką išvadino „kvailiu, norinčiu aukštyti kojomis apversti visą astronomiją“).

Pasaulėvaizdžio istorija drauge yra ir aplanai mokslinės minties istorija. Lygiai reikšmingas Dovydaičio įnašas mokslo istorijai lietuvių kalba yra „Kosmose“ ir jo priede paskelbtosios *atskirų mokslininkų biografijos*. Be daugelio smulkių suaktyvinių ir nekrologinių paminėjimų, jis paskelbė ir stambesnių biografijų — po keliolika žurnalinių puslapių. Kantui skirtame „Kosmoso“ numery pats Dovydaitis rašė apie šio filosofo santykius su gamtos mokslais, jo fizinę geografiją, kosmogoniją bei kosmologiją (1925, 34 psl.). Ypač daug dėmesio paskyrė pavel-

dėjimo dėsnių atradėjui G. Mendeliui (1935, 48 psl.). Iš kitų Dovydaičio aprašytų gamtos mokslininkų pažymėtini: XIII a. gamtininkas Roger Bacon (1922- 23), L. da Vinci (1922 -23), belgų anatomas A. Vesalius (1922 - 23), kraujo apytakos atradėjas W. Harvey (1928), danų gamtininkas, laikomas moderniosios geologijos tėvu, vysk. N. Stensen (1938), fizikas A. -M. Ampere (1937), gamtininkas A. von Humboldt (1924), chemikai L. Pasteur (1926), M. Berthelot (1928), D. Mendelejev (1934), fizikas lordas Kelvin, anksčiau W. Thomson (1924), mokslų istorikas ir fizikas P. Duhem (1937), antropologas J. Ranke (1924), materialistinio evoliucionizmo populiarizatorius ir zoologas E. Haeckel (Dovydaičio *bête noire*, kuriam vieninteliam jis buvo negailestingas dėl griebimosi net embrionų falsifikavimo darviniškai evoliucijos teorijai įrodyti⁴³³), zoologas G. B. Grassi (1926), botanikas J. Reinke (1936), skruzdžių tyrinėtojas ir teistinės evoliucijos teoretikas E. Wasmann, S. J., (1936), genetikas H. de Vries (1936), paleontologas ir biofilosofas E. Dacqué (1938), fizikas M. I. Pupin (1938), Nobelio medicinos laureatas A. Carrel (1938), keliautojai Magelanas (1920 - 1921), S. A. Andrée (1930), R. Amundsen (1929) ir kt. Be to, pažymėtina ir 30 puslapių studija apie vidurinių amžių gamtos mokslininkus (Kosmos, 1927). Vien visa tai, neskaičiuojant smulkesnių straipsnelių, sudarytų apie 400 puslapių veikalą.

Apie daugumą minėtųjų mokslininkų Dovydaitis pirmasis lietuvių kalba pateikė žinių. Paprastai jis naudodavosi sukaktių progomis tuo ar kitu mokslo vyru susidomėti. Neretai likdavo vienintelis, kuris juos prisimindavo. Leonardo da Vinci mirties 400 metų sukaktį paminėdamas platoku (19 psl.) straipsniu apie jį kaip gamtininką, techniką ir išradėją, pabaigoj pridūrė: „Lietuvių kalba apie L. d. V. iki šiol (1923 m., atseit, jau ketvirtais metais po pačios sukakties — J.G.) teko pastebėti tik vienų vienas, ir tas tikrai netyčiomis atsiradęs straipsnelis, būtent 'Lietuvos Žinių' 1923 m. 29 Nr. (II.4) feljetone, pavadintas 'Dievo turgus'⁴³⁴. Ne vienu atveju Dovydaičio parengtosios gamtos mokslininkų biografijos ir ligi šiolei yra likusios vienintelės mūsų mokslinėj literatūroj.

Nors Dovydaitis ir nebuvo nė vienos gamtos mokslų srities specialistas, neabejotinai jis buvo mūsų pagrindinis gamtos mokslų istorikas.

Ir į gamtos mokslus visų pirma Dovydaitį atvedė pasaulėžiūrinis domesys. Anuometinio ateizmo pagrindinė atrama buvo populiarusis darvinizmas, paneigiantis esminį skirtumą tarp žmogaus ir gyvulio. Dovydaitis atmetė darvinišką evoliucijos aiškinimą, bet ne pačią evoliucijos teoriją: „evoliucija tat gali būt teistiška ir ateistiška“⁴³³. Pasisakydamas už „teistiškai suprastą“ evoliuciją, jis visą laiką gynė ir žmogaus dvasinį savitumą, jo paties terminais, buvo tiek prieš „žmogaus beždžionintojus“, tiek prieš „gyvulių žmonintojus“⁴³⁶.

Šioms dviem temoms (ar teisingiau — dviem tos pačios temos aspektams) ir skirti didesnieji Dovydaičio straipsniai gamtos mokslų srityje.

Šis tas apie darvinizmą ir p. Avižonio principus (Draugija, 1910, Nr. 39, 22 psl.) — aplamai pirmasis Dovydaičio mokslinis straipsnis, kuriame jis kritikuoja evoliucijos darvinišką aiškinimą gamtinės atrankos, arba „kovos už būvį“, principu. *Žmogaus išsirutulojimas ir paleontologija* (t. p., 1913, Nr. 77 - 78 ir 83, 33 psl., atskirai išleista 1914, IX+24 psl.) — svarstomi mokslininkų ginčai dėl Javos saloje rasto *Pithecanthropus erectus*, Neandertalio žmogaus ir kitų fosilinių radinių. Konstatuoja, kad nerasta jokio tarpinio „beždžionžmogio“ žmogaus kilmės medyje: „uoliems žmogaus beždžionytojams tai gera pamoka, kad iš tikrųjų beždžionė anaip tol neskubino taip greitai žmogėti, kaip jie savo 'moksle' skubina žmogų beždžionyt“⁴⁵⁷. *Organizmų descendencijos (kilimo) hipotezė* (Kosmos, 1920-21, 15 psl.) — informacinė šio klausimo apžvalga, remiantis Kraepelino pora vokiškų biologijos vadovėlių. *Kaip stovi gyvijos evoliucijos problema šių dienų geologijoje ir paleontologijoje* (Kosmos, 1924, 29 psl.) — baigiamą išvadą, kad „senojo stiliaus evoliucinė mintis“ nepatenkina „šių dienų gyvybės tyrėjų“. Be šių didesnių straipsnių, apimančių 99 puslapius, Dovydaitis pasisakė evoliucijos klausimu ir vėliau įvairiomis progomis „Kosmose“. Svarbiausia, šiame žurnale evoliucijos klausimu jis parūpino daug verstinių straipsnių, nemažiau kaip dvigubai daugiau, negu pats parašė („Kosmoso“ 1929 m. Nr. 10-11 buvo visas skirtas evoliucijos problemoms, pačiam redaktoriui išvertus įvairių autorių straipsnius).

Žmogaus savitumo klausimui Dovydaitis skyrė du straipsnius: *Dėl gyvulių proto* (Vilties priedas, 1914, Nr. 7 ir 8, 29 psl.) ir *Žmogus ir gyvulys* (Kosmos, 1920-23, 62 psl.)⁴³⁸.

Iš kitų didesnių Dovydaičio gamtinių straipsnių pažymėtinas 39 puslapių straipsnis *Atsigimimas ir paveldėjimas* (Kosmos, 1927), svarstantis genetikos ir eugenikos klausimus.

4. *Biografiniai straipsniai*

Kaip matome, visose pagrindinėse savo darbo srityse Dovydaitis daugiausia pasireiškė arba atitinkamo mokslo dabartinės padėties apžvalgomis, arba to mokslo istoriniais straipsniais. Reikia iškelti dar keletą svarbesnių biografinių straipsnių: *Dantė ir Beatričė* (N. Vaidilutė, 1921 -23, 52 psl.); *Jonas Husas* (Vilties priedas, 1915, 32 psl.); *Erazmas Roterdamiėtis* (Lietuvos Mokykla, 1936 -37, 68 psl.; savo apimtimi šis darbas rikiuotųsi vienon eilėn su studija apie šv. Augustiną, tačiau savo verte jai neprilygsta; atrodo, autorius stokojo ir simpatijos šiam taikiam, bet neryžtingam humanistui); *V. E. Ketteleris — tikrai modernas kunigas ir vyskupas* (Tiesos Kelias, 1927, 43 psl.; šio vyskupo modernumu iškelia jo socialinį pažangumą). Taip pat reikšmingos, nors ir mažesnės apimties, dviejų pedagogų apybraižos: *Pedagogas šventasis — Jonas de la Šalie* (Lietuvos Mokykla, 1919 - 20, 18 psl.; ši prancūzų pedagogą, mirusį 1719 m. ir kanonizuotą 1888 m., Dovydaitis iškelia kaip šiandieninės pradžios mokyklos kūrėją, pralaužiusį kelią pažiūrai, kad ir liaudies vaikams reikia auklėjimo bei švietimo; tarp kitų jo nuopelnų išskaičiuoja įsteigimą pirmosios mokytojų seminarijos, mokyimo gimtąja kalba ir skyriais bei klasėmis įvedimą, įkūrimą pirmųjų įstaigų psichiškai atsilikusiems vaikams ir jauniems nusi-kaltėliams, ir t. t.; todėl vėliau viena proga Dovydaitis rašė: „Nešališkai svarstant, tai toks Jonas de la Salle'is ir Boskas yra daug didesni pedagogai už tokį Pestaločį“⁴³⁹); *Otonas Willmannas* (t. p., 1919 -20, 20 psl.; straipsnis buvo parašytas šio vokiečių pedagogo ir filosofo 80 metų sukakties proga, bet jubilato jau nebepasiekė gyvo; aprašomas jo gyvenimas bei darbas, perteikiamos jo pagrindinės pedagoginės ir filosofinės mintys). Pastarasis straipsnis yra reikšmingas ir paties Dovydaičio biografijai: kaip religijų istorijos moksle pagrindinis jo autoritetas buvo W. Schmidtas, o gamtos moksluose evoliucijos klausimu daugiausia jam įtakos turėjo E. Wasmannas, taip susidaryti jo filosofinėms pažiūroms bene reikšmingiausias veikalas buvo O. Willmanno tritomė idealizmo istorija (*Geschichte des Idealismus*, 1894-97, II leidimas 1907).

Pravartu viena pastaba. Kurios nors sukakties proga parengęs stambesnį straipsnį vienam leidiniui, Dovydaitis stengdavosi ir kitur tą asmenį paminėti. Šiuo atžvilgiu ypač būdingas Dantės atvejis. Be minėto straipsnio „N. Vaidilutėj“, Dovydaitis parengė „Kosmosui“ straipsniuką apie Dantės pasaulėvaizdį, „Lietuvos Mokyklų“ aptarė, „kuo yra Dantė pedagogui“, „Draugijai“ sulietuvino „Dieviškosios komedijos“ apibūdinimą, išvertė po du specialius straipsnius apie Dantę „Romuvai“ ir „Logosui“, net vėliau pradėjusiam eiti „Soterui“ išvertė straipsnį apie gnosį ir kabalą Dantės kūryboj. Tai visa sudėjus, Dovydaičio parūpinta dantistika pasiekė 140 puslapių. Be pagrindinio straipsnio apie vysk. W. E. Kettelerį „Tiesos Kelyje“, dar aptarė jį kaip „socialinį vyskupą“ ir „Krikščionyje Demokrate“ (1927, 18 psl.), o „Ateityje“ aprašė jo jaunystę, studijų metus ir civilinę tarnybą (1927, 11 psl.). Panašiai ir savo didžiai vertinamą pedagogą G. Don Bosco Dovydaitis paminėjo ne tik trumpu straipsniuku „Lietuvos Mokyklų“ (1922), bet ir kitur: „Ateityje“ aprašė jo vaikystės ir mokslo metus (1923, 16 psl.), „N. Vaidilutėj“ — jo motiną (1924), „Ganytojuje“ jį iškelė šių dienų kunigo idealu. Ir daugiau tokių atvejų būtų galima nurodyti.

Dovydaičio įvairiuose žurnaluose išspausdintų darbų apžvalga akivaizdžiai rodo, kaip plačiai Dovydaitis mokslino Lietuvą, ne tik įkurdamas pirmuosius specialius mokslinius žurnalus, bet ir pats juose gausiai rašydamas. Apžvelgus, kaip įvairioms mokslo sritims priklauso Dovydaičio straipsniai, pasidaro visai aišku, kodėl jis neišvengiamai turėjo likti tik „atkūrėjas“, būtent „tarpininkas, pritaikytojas ir kūrybiškas vertėjas“ (J. Eretas). Net ir originalieji Dovydaičio straipsniai rėmėsi ne betarpišku šaltinių tyrinėjimu, bet tik perteikė Vakarų mokslininkų pasiekimus. Todėl pagrįstai J. Eretas savo vaizdingu žodžiu rašė apie Dovydaitį, kad jis buvo „tikra mokslo radijo stotis — priimtuvas, transformatorius ir siųstuvas“⁴⁴⁰. Šiuo atžvilgiu Dovydaitis didžiai nusipelnė, skatindamas Lietuvos mokslinę pažangą, nors jam pačiam tai reiškė pasiaukojimą. Ir tai buvo sąmoninga auka, nesgi jis pats gerai suprato, kad tokiu savo darbu patarnauja savo tautai, bet save patį skriaudžia.

Labai įvairius dalykus ir asmenis liečia Dovydaičio straipsniai. Tačiau, kai tuos straipsnius paskaitai, temų įvairumo įspūdį

pakeičia vis labiau išryškėjantis Dovydaičio domesio vidinio vieningumas. Ką St. Šalkauskis rašė apie Dovydaičio įsteigtuosius žurnalus, visai tinka ir Dovydaičio mokslinio darbo visumai: „Taigi iš vienos pusės gamta, iš kitos pusės religija, o viduryje filosofija, kaip kultūrinės minties viršūnė, yra tie objektai, kuriuos nušviesti siekė... prof. Dovydaitis. Tai visas *universum*, kurį stengiasi žmogiškoji mintis perverti savo tiriamuoju ašmeniu“³⁷⁹.

Dovydaičio enciklopedizmas iš esmės yra sintetinis universalizmas. Dėl iškilimo iš liaudies vaiko į plataus intereso mokslininką S. Kolupaila ir kiti kalbėjo apie Dovydaitį kaip lietuvišką Lomonosovą. Gal būt, dar taikliau Dovydaičio enciklopedinį universalizmą išreiškė mūsų žymusis ekonomistas prof. VI. Jurgutis, kuris ribojosi savuoju finansų mokslu, bet drauge buvo taip pat enciklopedinės erudicijos mokslininkas. Jo žodžiai apie Dovydaitį: „Tai buvo po Jakšto mirties paskutinis universalinis mokslininkas mūsų žemėje. Tai tikras lietuviškas Leibnizas“⁷⁷. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 - 1716) — vienas iš universaliausių savo amžiaus protų, ypač kūrybiškai pasireiškęs filosofijoje ir matematikoje⁴⁴¹.

UŽSKLANDA

**ŽMOGIŠKOJI DOVYDAIČIO
APYBRAIŽA**

SINTETINIS ŽVILGIS Į DOVYDAIČIO ASMENYBĘ

1. *Ir paprastas, ir sudėtingas*

Savo išorine išvaizda Dovydaitis buvo nekrintantis į akis. Kai įsimaišydavo į kokio nors bažnytkaimio atlaidų minią, neišsiskirdavo iš šventadieniškai apsirengusių solidesnių kaimiečių. Galėtume sakyti, išoriškai jis buvo kasdieniškas, pilkas, nebūdingas.

Ūgio buvo vidutinio (171 cm), sudėjimo tvirto. Tad, nors ir neaptukęs, dėl savo kresnumo darė pilnaveidžio įspūdį. Plaukų spalva buvo neutraliai peleninė — nei blondinas, nei juodbruvys. Plikti nebuvo linkęs. Tik iš priešakio nuslinkę plaukai ryškino platoką ir aukštą kaktą. Želdino pakirptus ūsus (jaunesniais metais leido jiems ir užsiraityti). Marijampolės kalėjime užsiauginta barzda rodė, kad galėjo būti vešlus barzdočius. Akys buvo pilkšvos spalvos, gana didelės, gyvo ir aštraus žvilgio. Veidas — pailgas.

Aplamai imant, Dovydaičio veido bruožai buvo taisyklingi, tačiau gruboki (stamboka nosis, nemažos ausys etc.). Tai, gal būt, ir teikė jo veidui tą savitumą, kad, M. Vaitkaus žodžiais, tai buvo lyg iš medžio išskaptuotas veidas. Visai panašiai ir A. Vaičiulaičiui Dovydaičio veidas atrodė „tartum rūstus ir grublėtas, kaip rupi medžio žievė“⁷.

Iš tiesų, daugumoj nuotraukų Dovydaitis dėl to ir atrodo kone (ar tiesiog) rūstus. Bet šiuo atžvilgiu jo nuotraukos yra klaidinančios. Rūstus atrodė jis tik tol, kol sėdėjo kokio nors susirinkimo garbės prezidiume ar šiaip buvo savy užsidaręs. Tačiau kai tik prabildavo į žmogų, jo akys — sielos veidrodis — nuspidėdavo nemeluota žmogui šiluma ir jo „žievėtą“ veidą nu-

šviesdavo lyg saulė girios medžius. Todėl ir dabar J. Brazaitis prisiminė iš susitikimų su Dovydaičiu „iš gilumos einantį jo akių lengvą šypsnį“.

Kaip savo išorine išvaizda Dovydaitis atspindėjo savo „sakuotnugarišką“ kilmę, taip ir savo laikysena buvo girių tėviškės vaikas. Iš medžio išskaptuotą veidą atitiko ir jo išoriškai „medinė“ laikysena: gruboka ir lėtoka. „Būdamas stiprus, nevengė su bet kuo persiimti ir savo jėgas išmėginti“ (A. Vaičiulaitis⁷). Mėgdavo dalyvauti ir bėgimo lenktynėse. Tačiau fizinis stiprumas anaip tol nereikšė grakštumo. Dovydaičio judesiai buvo sunkūs ir lėti. Kalbėsena buvo taip pat lėta. Paprastai kalbėdavo ne tik lėtai, bet ir dusliai. Tad ir darydavo įspūdį, kad kalba tik pats sau po nosimi. Ne tik po nosimi kalbėdavo, bet ir pro nosį, ypač tais atvejais, kai košdavo kokią nors ironišką pastabą. Garsiai užrėkti reikėdavo specialios progos — būti suerzintam. Eisenos buvo sunkios. Eidavo linktelėjęs į priešakį, tad ir galvą paprastai nulenkęs. Retai kada galėjai jį sutikti laisvomis rankomis. Paprastai jis visada tempdavo didelį odinį portfelių, kimšte prikimštą rankraščių, žurnalų, knygų. Šis portfelis lyg ir buvo ženklas, kad palenkta galva lėtai žingsniuojantis žmogus buvo ne paprastas Kaunan atvykęs kaimietis, bet mokslo vyras, vienas žymiausių universiteto profesorių. Nepaisant viso išorinio jo paprastumo, turėjai pastebėti, kad pėdina žmogus, jaučiantis savo vertę. Dovydaičio laikysena buvo žmogaus, kuris pasitiki savimi, žino, ko vertas, bet ir kuriam kaip tik dėl to nereikia prieš kitus „rodytis“, tuščiai pūstis.

Dovydaičio išorinės išvaizdos nebūdingumas, kasdieniškas paprastumas slėpė jo asmenybės itin spalvingą būdingumą. Daugiau ar mažiau aiškiai ir jis pats tai jautė. Viename savo laiške (1937.VII.14) apibūdinęs vieną savo brolių „truputį savotišku“, Dovydaitis priduria ir apie save: „Kaip ir aš! Ar ne?“. Iš tikro Dovydaitis buvo didžiai savotiškas žmogus, kurį galime apibūdinti tik dialektiškai, iškeldami jo asmens savybių įvairius priešingumus.

Bendriausiu žvilgiu Dovydaičio asmuo yra „savotiškas“ dėl to, kad drauge jis yra ir labai paprastas, ir didžiai sudėtingas. Miškų uždaramė kaimely išaugęs, Dovydaitis visą gyvenimą liko savo dvasia kaimietis. Ir jo manierų bemanieriškumas, jų nepaisymas ligi didesnio ar mažesnio grubumo, ir jo nieko nepaisantis tiesumas bei širdies gerumas atrodo tik kaimietiškas pa-

prastumas. Šiuo atžvilgiu M. Vaitkus ir rašė apie Dovydaitį: „Neaptašytas ir neaptašomas, bet gilumoj mielas mielas žmogus“. Tai visa tiesa: nors išoriškai mūsų kaimo žmogus buvo ir grubus, sieloj gilumoj jis slėpė daug žmogiško šiltumo. Galime sutikti, kad daug Dovydaičio asmenybės bruožų yra išaiškinami jo visą gyvenimą išlaikytu kaimietišku. Bet ar iš tiesų kaimietiškas, nors ir daugiau ar mažiau idealizuotas, jau išsėmė visą jo asmenybę? Nėra abejonės, kad „manierų“ nepaisymas buvo paveldėtas iš kaimo. Taip pat kaimietiškas buvo ir Dovydaičio taupumas. Tačiau toks turto „eikvojimas“ kitiems šelpti, kaip kad jis darė, vargu ar begali būti laikomas kaimietišku. Likti dvasioj kaimiečiu, bet drauge iškilti mokslininku, šiaip ar taip, turėjo Dovydaičio kaimietišką paprastumą suprobleminti. Nepaisant nepaneigiamo Dovydaičio kaimietiško paprastumo, jis buvo nemažiau sudėtinga ir net prieštaringa asmenybė. Pagrįstai St. Šalkauskis, imdamasis apibūdinti Dovydaitį, apie jį rašė: „Dovydaitis yra labai savotiškas žmogus su dideliais nuopelnais iš vienos pusės ir tam tikrais keistumais iš kitos, — žmogus gana sudėtingos psichinės konstrukcijos, kuris labai įvairiai gali būti suprantamas ir vertinamas“⁴⁴².

Pagal tai, sintetinant Dovydaičio asmens apybraižą, ir reikia vieną jo bruožą dialektiškai konfrontuoti su kitu daugiau ar mažiau priešingu bruožu.

2. „Paulius“ be „Sauliaus“ krizės

Iš vienos pusės Dovydaičiui yra ypačiai būdinga ištikimybė tam pagrindui, iš kurio kilo, ir tam žvilgiui į pasaulį, kurį jam įdiegė namai. Iš antros pusės nemažiau Dovydaičiui būdingas yra kovingas nusiteikimas nesitaikstyti, nesibaiminti eiti „prieš srovę“.

Kiekvienas išsiskleidžiamas savo tėvų namuose, savaime perimdami ir jų gyvenimo sampratą, atspindinčią atitinkamą pasaulėžiūrą. Bet kas buvo savaime perimta vaikystėje, brendimo metais kritiškai pervertinama. Arba turimasis nusistatymas sąmoningai pripažįstamas kaip *savo paties* žvilgis į pasaulį. Arba, pervertinus tėvų ir mokyklos diegtuosius nusistatymus, jie paneigiami: atsisakius seno, ieškoma naujo. Dabartiniu terminu kalbant, gali būti pergyvenama savosios tapatybės krizė (identity crisis), kada žmogus pats nežino, kas jis yra.

Dovydaičiui bet kokia tapatybės krizė liko svetimas dalykas: jis visada žinojo, kas yra ir ko siekia. Su koku atkaklumu siekė mokslo, su tokiu pat ištikimumu laikėsi visų savo pradinų nusistatymų. Žinodamas savo tikslą, Dovydaitis į jį žengė tiesiu keliu, be blaškymosi į šalis, be jokio svyravimo ar abejotimo.

Aiškus savo tikslo žinojimas darė Dovydaitį atsparų ir varganoms sąlygoms, ir kitų vertinimui. Visai jam nerūpėjo, kokią įspūdį kitiems darė jo „keistumai“ (ar kaimietiškas, ar darbo asketizmas, ar pagaliau „davatkiškumas“). Niekas nepajėgė Dovydaityje įskiepyti menkavertiškumo jausmą, galėjusį kelti „tapatybės krizę“.

Kaip esame pabrėžę, Dovydaitis augo neturtinguose, tačiau ne skurdžių namuose. Veltui jame ieškotume skurdžiausios psichologijos nuosėdų. Pirmavimas savo gabumais jam leido jau pradžios mokyklos suole „laisvai ir išdidžiai“ jaustis. Jau tuomet savo kalbon „kartais įmaišydavo ironijos“²⁶. Gi ironija visada liudija, kad jaučiama savo vertė. Niekada Dovydaitis nesigėdijo nei savo liaudinės kilmės, nei savo paties kaimietiškumo.

Veiverių mokytojų seminarijoje daugumas buvo tokie pat liaudies vaikai, kaip ir Dovydaitis. Be to, joje ir mokytojai diegė nusiteikimą prieš „poniškumą“. Tais metais septyniolikmečiui - devyniolikmečiui jaunuoliui nepasisavinus dailaus elgesio, teko jau visą gyvenimą likti „neaptašytu ir neaptašomu“.

Dovydaičio metais Veiveriuose prieš seminarijos rusifikacinę politiką jau vyko lietuviškas pasipriešinimas. Lietuvių tautiško reikimosi persekiojimas tik kaitino patriotišką nusiteikimą. Veiverių mokytojų seminariją Dovydaitis paliko ne tik subrendęs sąmoningu ir karštu patriotu, bet ir visam laikui nuteiktas prieš rusų despotizmą.

Reikšmingas Dovydaičiui bandymas buvo 1905 metų sąjūdis. Buvo jam savi šio sąjūdžio lietuviškieji siekimai, bet liko jam svetimos šio sąjūdžio socialistiškos ir antikrikščioniškos tendencijos.

Socialistinių idėjų buvo veikiamas ir Dovydaitis, nes Veiverių seminaristus daugiausia pasiekdavo socialistinė spauda. Tačiau Dovydaičio ji nepaveikė: „Pakraipa tuomet mums nerūpėjo; skaitėm visa, kas tik lietuviška“⁴⁴³. Nebuvo sau galvos kvaršinama dėl socialistinių knygelių turinio: „Jos buvo mums

brangios pirmoj eilėj dėl to, kad jos buvo *lietuviškos*, ir kad jose buvo keliama aikštėn, informuojama apie visokiausias rusų caristinės valdžios šunybės ir Lietuvos žmonėms daromas skriaudas⁶⁵⁸. Aišku, su tokiu nusiteikimu skaitoma socialistinė spauda neatverte Dovydaičio į socialistus. Niekas daugiau nereiškė ir tai, kad ir pats Dovydaitis, atšaukus spaudos draudimą, rašė korespondencijas į socialistinę „Naująją Gaidynę“, joį „pliekdamas vietinę rusų administraciją dėl žmonėms daromų skriaudų“⁶⁷⁰.

Dovydaitis aktyviai dalyvavo ir abiejuose Veiverių seminaristų streikuose, ir bendrajame 1905 metų sąjūdy. Tačiau ne viskam jis galėjo pritarti pagal savo įsitikinimus. Nepatiko, kad Veiverių lietuvių seminaristų instruktuoti atvykęs svečias nelietuvis kalbėjo rusiškai, kad buvo patarta savo slaptuosius susirinkimus daryti sekmadieniais pačių pamaldų metu. Dar labiau Dovydaiči nuyklė į Veiverius mitingui vadovauti atvykęs V. Kapsukas - Mickevičius. Kai į priešmitinginį pasitarimą viename bendrabuty atslinko ir seminaristų šnipinėjimu pasižymėjęs mokytojas, V. Kapsukas - Mickevičius jį drąsiai išprašė pro duris. „Svečio autoritetas dėl to mūsų akyse išaugo iki dangaus“. Ir Dovydaičiui „nepaprastai patiko“ tas „narsus Kapsuko žingsnis“. Tačiau visą „išpūdžių giedrumą“ sudrumstė svečio demonstratyvus pasninko nesilaikymas: „Visa siela užjausdamas to laiko judėjimą, betgi maniau savy, kad laisvės kovotojai neprivalo piktinti žmonių, įžeisdami jų religines pažiūras, jei nori, kad jiems tie žmonės pritartų“⁶⁴⁴. Dar labiau Dovydaiči papiktino jau anksčiau aprašytas incidentas: į jo Višakio Rūdoį 1906 m. pradžioį įkurtą lietuvišką mokyklą įsiveržę „revoliucionieriai“ pašaipiai teklaušinėjo, ar daug joje mokoma tikybos, bet neįvertino, kad joje vien tik lietuviškai mokoma.

Kadangi Dovydaitis blaiviai skyrė, kas 1905 metų sąjūdyje buvo jam sava (lietuviška) ir kas svetima (partiška), tai jis ir liko nepagautas tuometinės socializmo srovės, kaip daugelis kitų. Todėl ir pačiame 1905 metų sąjūdyje Dovydaitis dalyvavo savu švietėjo, o ne revoliucionieriaus būdu. Šiuo reikalu turime tokį jo vėlesnių metų pasisakymą: „Dambrasko (rodos, Druskiaus slapyvardžiu), atmenu, skaičiau 'Revoliucija ar ramus kultūros darbas?' (1906) ir buvau įtikintas reikiant veikti antroju būdu. Mat, iš prigimimo nebuvau linkęs į revoliuciją ir nebuvau įtrauktas į monopolijų (svaiginamųjų gėrimų parduotuvių

— J.G.) daužymo bei paštų apiplėšinėjimo (pasakykim švelniau: apkraustinėjimo) darbą, kuris tuomet (1905 - 1906 m.) Lietuvoj, bent mano gimtajame krašte, buvo populiarius ir, suprantama, pelningas⁴⁴⁵.

Gavus brandos atestatą, iš miškų kaimučio išvykimas į Rusijos sostinę Dovydaičiui buvo antras reikšmingas bandymas. Maskvoje jis pateko į visais atžvilgiais skirtingą aplinką. St. Šalkauskis Dovydaičiui teisingai pastebėjo: „Studentiškojo gyvenimo aplinkybėse ir Maskvos atmosferoje Tu man atrodei mažai prigijusiu prie aplinkos augmeniu, atplėštu atsitiktinai nuo savo gimtosios dirvos“⁷⁶. Nesidomėdamas nei „gražiąja lytimi“, nei apskritai pramoginiu gyvenimu, Dovydaitis visai nesisielavo, kad, jo paties žodžiais, iš kitų išsiskyrė savo „apšėpusia išvaizda“³². Tačiau didžiai jį sukrėtė, kad savo išsvajotą mokslo šventovę rado užviešpatautą „Antikristo tarną“. Tai buvo tokia sukrečianti patirtis, kad jį psichologiškai, nors ir kita prasme, prilygo tai patirčiai, kurį žmones daro konvertitus — Saulius paverčia Pauliais.

Laisvamaninis indiferentizmas ar atviras ateizmas to meto rusų studentijoje buvo pasidaręs kone tikra mada. O mada visada yra tironiška savo diktatu, kad jį visiems privali. Ir lietuviai studentai buvo šios mados veikiami. Ten pat Maskvoje studijavusio St. Šalkauskio liudijimu, „retam iš mūsų pasisekdavo atsisipirti šitai bendrai linkmei“⁷⁶.

St. Šalkauskis dvasinės atramos ieškojo VI. Solovjovo pasekėjų būrely, telkusiame „Dievo ieškotojus“ ir atstovavusiame socialiniam christianizmui. Dovydaitis tokios atramos neieškojo, nors jį toks Maskvoj rastas netikėjimo įsiviešpatavimas daug labiau sukrėtė negu Šalkauskį. Pakankamai stiprus nesibaiminti iš „visų“ išsiskyrimo ir atitinkamo tų „visų“ pašėpimo, Dovydaitis tiek pat nesigėdijo išsiskirti savo pažiūromis, kaip ir „apšėpusia išvaizda“. Todėl ir nesikreipė nei į Solovjovo filosofiją, nei į rusiškuosius „Dievo ieškotojus“. Nors Solovjovas mūsų katalikų intelektualuose sulaukė itin didelio domesio, Dovydaitis juo niekada nesusidomėjo. Niekada Dievo nepradus, Dovydaičiui jo nereikėjo „ieškoti“. Antikristinių idėjų įsiviešpatavimas jį nukreipė tiesiog į Kristų. Susidūrimas su Kristaus atsiskakančiu pasauliu Dovydaičiui buvo daugiau negu tik „apsišarvavimas“ prieš to meto antikristinę dvasią. Ko verti šarvai, jei būtų jais saugoma tik save pati? Mažai ko verta ištikimybė, jei užsida-

romą nuo gyvenimo. Tai ir ryžosi Dovydaitis eiti kovon už Kristų — pradėti lietuvių mokslo jaunime krikščioniškąją sąjungą: „Neplūskime ir nežiūrėkime šnairiai į kitus, kad jie nekrikščionys, bet patys tapkime krikščionys“⁴⁴⁶.

Susidūrimas su Kristaus atsisakančiu pasauliu nesugniuždė Dovydaičio pasaulėžiūrinę krizę. Tačiau vis vien tai buvo toks jo sukrėtimas, kuris sąlygojo lūžtinį apsisprendimą. Antikristinio pasaulio patirtis padarė jį krikščioniškosios tiesos apaštalą. Savo krikščioniškąją apaštalavimą jis vykdė su konvertitams būdingu besąlygiškumu. Dovydaičio asmenybėje yra daug ko, kas atspindi ne tik jo kaimietišką savotiškumą, bet ir savotišką konvertitiskumą. Ne iš vienų pažiūrų atsivertė į kitas priešingas, bet iš paprasto tikinčiojo virto kovojančiu apaštalu, Z. Ivinskio žodžiais, „Dievo ginklanešu“. Iš prigimties nelinkęs į politines revoliucijas, tapo „Kristaus revoliucionieriumi“⁴⁴⁷.

3. Liaudiškai pamaldus, bet drauge kritiškas

Kaip sudėtinga Dovydaičio asmenybė, taip dialektiškas ir jo krikščioniškumas: drauge ir liaudiškas, ir kritiškas.

Savo krikščioniškąją tikėjimą Dovydaitis praktikavo visu mūsų tikinčiosios liaudies nuoširdžiu paprastumu. Visai nesivaržė viešumos: dalyvaudavo Dievo Kūno šventės procesijose Kauno gatvėmis, vykdavo į Šiluvos ir kitus didžiuosius atlaidus, eucharistiniuose kongresuose nešdavo baldakimą. Ir vykdamas provincijon, nepamiršdavo savo mišiolinės maldaknygės. Nesiskirdavo nuo maldaknygės, kaip kartą mišrios publikos susirinkime paaiškino, dėl to, kad maldoje sukaupia išmintis duodanti įkvėpimo bei jėgos bet kokiam sunkesniai žygiui. Ir tikinčiajam inteligentui dažnai nemaloni pareiga yra klausymas pamokslų, dažniausiai menkai paruoštų. Dovydaitis pasilikdavo po mišių pamokslui (Lietuvoje dažniausiai tokia buvo tvarka), ir menkiausiame bažnytkaimyje atsidūręs. Kai kartą dėl kažko buvęs liūdno nuotaikos, per pamokslą vienoj mažoj bažnytėlėj jis išgirdęs tokius žodžius: „Jei tu linksminiesi, esi Dievui skolingas, bet jei kenti — tau Dievas skolingas“. Šitie žodžiai jį taip paguodė, kad pasižadėjęs klausyti kiekvieno pamokslų, nors ir labiausiai eilinio pamokslininko sakomo. Nesimpatizavo tik iškilmingoms mišioms, kur vis reikia tai klauptis, tai stotis, tai sėstis. Kai kartą jiedu su J. Eretu dalyvavo tokiose iškilmingose mi-

šiose Kauno bazilikoje, Dovydaitis susiraukęs šnibždėjo: „Aš daugiau nebelankysiu tokių mišių, nes toks formalizmas mane tik tolina nuo Dievo“...

Savosios Prisikėlimo parapijos gyvenime Dovydaitis dalyvavo su pavyzdingu uolumu. Niekada neapleisdavo šventadienio mišių ir rūpindavosi nė kiek nepavėluoti. Prisikėlimo bažnyčioje pamaldos buvo pradedamos sekundžių tikslumu, tai jos klebonas kan. F. Kapočius matydavo, kaip Dovydaitis, besišnekučiaęs pakeliui į bažnyčią, staiga žvilgtelėdavo į laikrodį ir „visu tempu pirmyn nerdavo“. Suolų bažnyčioje buvo nedaug — tik senukams. Tad daug kas stovėdavo, bet Dovydaitis meldavosi atsiklaupęs ant grindų, „kur, be abejo, dulkių būdavo apščiai“. Labai mėgdavo sekmadienio sumas, kuriose patys žmonės giedodavo populiarias giesmes. „Būdavo, įsibrauna į giedančiųjų vyrų tarpą, ir jo stiprus baritonas bematant suteikdavo giesmei kitą nuotaiką ir tempą“ (K. Žitkus). Gavėnios šventadienių vakarais būdavo giedami „Graudūs verkmai“. Dovydaitis juose vadovaudavo vyrų giesmininkų grupei. Uoliai lankė visas Didžiosios savaitės apeigas, o Didžiojo šeštadienio naktį iki vidurnakčio aidėdavo bažnyčioje jo balsas. Įdomiausia, kad kai Didžiojo šeštadienio rytą buvo šventinamas vanduo, liaudies papročiu ir Dovydaitis didžiausia jėga verždavosi prie statinės, nors visiems vandens pakakdavo ir dar likdavo. Tai primintas, aiškindavo: „Na, tai kas per čia Didžioji savaitė, jei lengvai, be vargo, pasisemsi sau švento vandens ir ramiai nešiesi namo?“¹¹

Daug liaudiško paprastumo slypėjo ir pačiame Dovydaičio religiniame santykiyje su Dievu. Nuolankus pasitikėjimas Apvaizda Dovydaičiui buvo taip pat savas, kaip ir mūsų krikščioniškajai liaudžiai.

Aiškliai tai liudija turima Dovydaičio korespondencija su viena šeima, kurią jis norėjo vėl atvesti į jiems „Dievo užbrėžtą gyvenimą“. Vyrui jis rašė: „Jei Tamsta turi tikrą pasitikėjimą Dievo pagalba ir tos pagalbos tikrai prašai, tai Tamsta visko išprašysi, kas tik nėra prieš Dievo įstatymus“. Žmonai priminė: „Išvaduotojas jau seniai yra gimęs ir visas žmonių kaltes atlyginęs. Žmogus nepajėgs tiek nusidėti, kiek Dievas gali atleisti, jei tik žmogus tinkamai pasistatys“. Jų dukrelę guodė, kad nekristų neviltin: „Nenusimink nė valandėlę: turėk sielą, širdį ir visą savy Dievą, galingiausią, nuoširdžiausią, o viskas klosis, kaip nori, kalnai nuvirs, marios išnyks“. O jeigu kokie prašymai lieka neišklausomi, tai dėl to, kad „Dievas nori mus vesti į gera *kitais* keliais, negu kokius mes sau pasiskiriame“⁴⁴⁸.

Nuoširdus pasitikėjimas Apvaizda Dovydaičio tikėjimui teikė gilaus optimizmo. Net pačią kentėjimo problemą Dovydaitis sprendė „kentėjimo palaima“: tai „auklėjimo priemenė Dievo rankoj“, žmogaus vedimas „arčiau prie Dievo“, bandymas tikrai parodantis, „kas žmoguje yra tikrai gilu, ar jo religiniai principai ėjo iš širdies, ar buvo tiktai išorės prielipas“⁴⁴⁰.

Dovydaičio krikščioniškumo liaudiškas paprastumas, giliau imant, buvo evangeliškas paprastumas. Spekuliatyvine teologija Dovydaitis daug nesidomėjo. Bet Šventąjį Raštą, jo žodžiais, „Knygų knygą“, buvo gerai išstudijavęs ir visą laiką prie jo grįžo. Neturėdamas mistinio polinkio, jis nebuvo linkęs nė į mistinių sielų mėgiamą kontempliaciją. Labai nuoširdžiai ir uoliai atlikinėjo religines praktikas, bet nieku būdu nesitenkino tik jomis. Santykio su Dievu esmė Dovydaičiui buvo „meilė Kristaus prasme“ — tikėjimo suderinimas su gyvenimu artimo meile. Daryti žmonėms gera Dovydaičiui buvo natūrali krikščionio pareiga. „Krikščionybė nėra kokia tik galvojimo arba tikėjimo sistema (mokslas), bet gyva religija, kuri tur parodyt savo tinkamumą kasdieniniame gyvenime“. Artimo meilės įstatymą „Dievas tikrai ne tam davė, kad mes iš jo šaipytumėmės, kaip iš perdėto dalyko“. Šis įstatymas duotas „žmonijai jos pačios gerovei, be kurio ji veltui ieškos žemėje laimės“⁴⁵⁰. Kaip nuoširdžiai pats Dovydaitis stengėsi šia prasme krikščioniškai gyventi, žinome iš anksčiau pateiktų duomenų. Nors ir ne kartą patyręs „gryno, juodo, įžeidžiančio nedėkingumo“, Dovydaitis vis vien rašė: „džiaugsiuosi bent tiek žmonėms gera padaręs“⁴⁵¹.

Kiek iš vienos pusės Dovydaičio krikščioniškas tikėjimas buvo liaudiškai ir evangeliškai paprastas, tiek iš antros pusės — gana kritiškas. Stokojant kritiškumo, lengvai tikėjimą apgaubia prietarai. Nuo šio pavojaus nėra saugus nė krikščioniškasis tikėjimas. Pripažindamas, jog liaudies tikėjimas dažnai esti naivus, Dovydaitis pakartotinai yra įspėjęs „liaudies religintojus“ nepamiršti šv. Augustino žodžių: „Dievo Bažnyčia neturi reikalo kabinėtis už vaikiškų istorpalaiškių“⁴⁵². Užtat, kai viena jo globotinė, išvykusi tęsti studijų Italijon, iš ten aprašė Loreto Marijos namelį, stebuklingai angelų perneštą iš Nazareto, Dovydaitis tuojau pat „XX Amžiuje“ įspėjo, kad tai tik legenda. Ypač nuo seno legendomis apipintos šventųjų biografijos. Dovydaičiui tokie hagiografaai atrodė darą savo sulegendinamiems šventiesiems tik meškos patarnavimą. Pvz., pasiskaitęs jėzuito A.

Arndto 1927 m. V. Balsio ir V. Brizgio išverstą šv. Stanislovo Kostkos biografiją, Dovydaitis taip komentavo:

Nevykęs ir atgyvenęs būdas, rašant šventųjų gyvenimą, stengtis padaryt juos buvus jau nuo pat mažens ir dar prieš jiems gimstant kažkokius 'cudaaunus' (stebuklingus — J.G.) — nepaprastus... Tokio prieš gimstant 'cudaauno' Įspūdis ten teikiamas ir Stanislovui. Pasakinę ir tikrovinę medžiagą tokie atgyvenę hagiografai sujaukia į vieną krūvą, be jokio kritiško žvilgsnio... Padaryt žmogų nuo pat jaunystės nežemiška būtybe (iš angelo rankų šv. komunijos priiminėjimas, nuo žemės pasikėlimas maldos metu) tai yra jį padaryt paprastiems žmonėms neprieinamai aukštą, vadinasi, tokį, kurio paprastas jaunuolis negali pasiekti, nes nėra galima už bet ko jame užsikabinti. Pateiktosios žinios apie šv. Stanislovą mirusįjį taip pat susiuvinėtos baltais siūlais ir pilnos prieštaravimų: čia po dviejų metų jo kūnas yra visai sveikas ir leidžia malonų kvapą, o paskui netrukus jau vieni kaulai, tarytum kas nuo kūno būtų buljoną nuviręs. Tai vis rodo, kad tos žinios negudriai sukomponuotos. Tai aš sakau ne šventiesiems žemint, anaipatol, o tik jų garbę gindamas nuo tokių hagiografų⁴⁵³.

Nemažiau kritiškas buvo Dovydaitis ir dėl naujų, bet naujų religinio kulto formų. Sakysime, K. Žitkaus atsiminimuose yra toks šiuo klausimu pokalbis su Dovydaičiu:

Vieną kartą nei iš šio, nei iš to staiga Dovydaitis manęs paklausė:

— Na, pasakyk, bičiuli, kaip sveikam patinka Jėzaus Širdies kultas?

Aš truputį suglumau ir jį paklausiau:

— O kodėl, profesoriau, ši pamaldumo rūšis turėtų man nepatikti?

— Keistas skonis! Užuoat kad būtų adoruojamas visas gyvasis Kristus, žmonės klaupiasi prieš vieną jo kūno organą! Širdis žmogaus organizme — puiki pompa. Bet ji tėra tik raumenų gniūžtė. Kodėl atskirai neadoruojama Kristaus koja ar ranka?

Veltui profesorui kalbėjau apie simbolius ir jų reikšmę liturgijoje. Neįtikinau profesoriaus ir tuo, kad šventųjų relikvijas reikia garbinti, kai jis apie jas neigiamai atsiliepė.

— Nekrokultas! — tvirtu tonu pasakė jis, — o, be to, istorija žino faktų, kad ne šventojo palaiką, o kažin ką žmonės garbino.

Dovydaitis nepalankiai žvelgė ne tik į visokį krikščioniškojo tikėjimo naivinimą, bet dar labiau į nekrikščioniškų formulių nesąmoningą savinimąsi. Ypač jį vis piktino krikščioniško laidojimo suteršimas „lengvos žemelės“ linkėjimais. M. Pečkauskaitės nekrologe viešai tai iškėlė:

Prie atviros duobės pasakyta arti dešimties kalbų, kurių vienos buvo baigiamos krikščioniškai, linkint jai ilsėtis amžinoj Viešpaties ramybėj, o kitos, kaip dažnai atsitinka mūsų laidotuversė, visai pagoniškai ir bedieviškai, būtent, kad jai „būtų lengva žemė“, kad jai būtų gera „šioj šaltoj duobėj“ (tikrai, buvo taip pasakyta!).

Kaip reikia mirusiuosius krikščioniškai atsisveikinti, Dovydaitis parodė savo paskutiniaisiais žodžiais M. Pečkauskaitei:

Brangioji nabašninke! Tavo nykstančius palaikus paguldydami čia, šalia tavo motinėlės, iki jų prisikėlimo nuskaidrėjusiu pavidalu, tavo skaisčiai sielai, pasilaisvinusiai iš ilgos ir sunkios ligos nukankinto kūno, tikime šviečiant amžinąją šviesą Viešpaties prieglobsty ir šviesiant amžinai⁴⁵⁴.

Visada, kai tik užgirsdavo mirusiajam „lengvos Lietuvos žemelės“ linkėjimą, Dovydaitis kone užpykdavo. „Argi sielai svarbu žemės sunkumas ar lengvumas? Kąžkas pagoniška“, — taip kartą jis aiškino, kai grįžo iš vienos ateitininkės birutininkės laidotuvių susierzinęs, kad visas gražias prie kapo kalbas suteršė kažkoks „lengvos Lietuvos žemelės“ linkėtojas.

Jautriai Dovydaičiui rūpėjo, kad ir kasdieniniuose santykiuose atsispindėtų krikščioniškos tradicijos. Todėl, pavyzdžiui, jam nepatiko atsisveikinimui iš rusų išsiversdintas „iki pasimatymo“ vietoj seno lietuviško „sudiev“ („su Dievu“).

Trumpai reikia paliesti ir Dovydaičio santykius su kunigais. Tie santykiai irgi buvo „dialektiški“: gerbė juos nemažiau kaip liaudis, bet ir kritiškai juos vertino. Daugumą kunigų asmeniškai pažinojo iš kelionių po Lietuvą ar kaip savo buvusius klausytojus, kurių ne vieno ir primicijose buvo dalyvavęs. Daugelis kunigų buvo ne tik jo pažįstami, bet ir bičiuliai. Ir savo vaikų krikšto tėvais kvietė kunigus. Savo parapijos kunigams kalėdojimo (parapiečių lankymo) metu visada suruošdavo gražias vaišes. Buvo lankomas iš provincijos į Kauną atvykusių kunigų. Kai 1932 m. Dovydaitis buvo įkalintas, iš įvairių Lietuvos vietų daugiau kaip šimtas kunigų pasiuntė jam kolektyvų užuojautos laišką.

Tačiau tiems kunigams, kurie buvo įnikę į savo ūkinius rūpesčius ir nejučiomis save paverę mamonai, Dovydaitis daugiau reikė pašaipos negu pagarbos. Matė ir kitą kunigams gresiantį pavojų: „geriau jau motorizuoti kunigai, negu moterizuoti“. (Automobilį retas kas įsitaisydavo, bet vikarai mėgo motociklus — tai leisdavo ir visuomeniškai būti judresniems.) Piktino Dovydaičį tie kapelionai, kurie tenkinosi tik formaliu pareigų atlikimu — tikybos pamokomis, bet daugiau nesirūpino katalikiškuoju moksleivių auklėjimu. J. B. Laučkos žodžiais, tikra buvo gyvenimo ironija, kad faktiškai kunigas nulėmė Dovydai-

čio laikiną iš universiteto pašalinimą vien už tai, kad pasaulietis katalikas vykdė popiežiaus ir vyskupų laiminamą apaštaltavimą.

Iš hierarchų ypač vysk. M. Reinys buvo didelis Dovydaičio gerbėjas. Jiedu nuo seno artimai bičiuliuosi. Nuoširdi abipusė pagarba glaudžiai siejo Dovydaitį ir vysk. K. Paltaroką. Su kitais vyskupais jo santykiai buvo taip pat geri. Išimtį sudarė tik arkiv. J. Skvireckas. Dovydaitis nemėgo arkivyskupo, kritikuodavo jo pasyvumą ir tiesiog pykdavo, kad arkivyskupas nesirūpindavo apginti nuo režimo nukentėjusius kapelionus etc. Dovydaitis buvo paskleidęs tokią ironišką arkiv. J. Skvirecko trijų darbų charakteristiką: „1. lietuvių tautai išvertė Šv. Raštą, 2. pastatydino moderniškus arkivyskupijos rūmus ir 3 ..sulikvidavo katalikų akciją Lietuvoje“⁴⁵⁵.

Kunigus Dovydaitis vertino pagal jų visuomeninį apaštaltavimą. Tuo pagrindu ir jis pats buvo vadinamas „puskunigiu“. Kaip sakyta, Dovydaitis iš tikro buvo galvojęs apie kunigystę, bet apsisprendė likti pasauliečiu, kad betarpiškiau žmones pasiektų. Atrodo, kad kunigystės mintis liko jo savotiška svajone. Jau per 50 metų amžiaus sulaukęs, Dovydaitis turėjo tokį pokalbį su K. Žitkumi:

— Jei mane ištiktų nelaimė ir aš tapčiau našliu, ar mane priimtų į kunigų seminariją?

— Į kunigų seminariją? Dėstytoju?

— Ne, ne dėstytoju, o auklėtiniu.

— Auklėtiniu nepriimtų — jums nederėtų sėdėti klierikų tarpe, be to, nebūtų ten nė ko veikti. Dėstytoju — mielai. Juk esate stiprus teologas.

— Ak, nesupranti manęs, ar nenori suprastį. Atsakyk tiesiai, ar mane, našlį, sutiktų kunigu pašvęsti.

Kai po trumpų svarstymų priėjome išvados, kad tokia galimybė būtų, profesorius pagyvėjo, ir jo veidu perbėgo tylus džiaugsmas. Po pauzės jis tarė:

— Įsigijus man brandos atestatą, pirmoji mano mintis buvo stoti į dvasinę seminariją, bet paviliojo knyga ir mokslas ir aš pasukau į universitetą. Tebevergauju iki šiol knygai ir mokslui, o mane ir dabar dar kartais ima graužti kirminas, kad aš nepatapau dvasininku.

Kai po dviejų dienų Dovydaitis su Žitkumi svarstė poeto ir kunigo, o ypač mokslininko ir šeimos tėvo suderinamumą, jis baigė pokalbį žodžiais: „Tebesu įsitikinęs, kad reikėjo man būti kunigu. Mokslininko ir kunigo keliai geriausiai suderinami“.

4. *Patriotas krikščionis*

Nė kiek neperdėdami galime tarti, kad Dovydaitis buvo lietuvis ligi kaulo smegenų ir savo liaudiškumu, ir savo patriotiškumu. Krikščioniškumas ir lietuviškumas darniai siejosi jo asmenyje, gyvenime ir veikloj.

Dar 1912 m. Dovydaitis aiškiai deklaravo: „Dievui kas Dievo, Lietuvai kas Lietuvos“. Tai buvo pasakyta polemizuojant su tais, kurie krikščioniškojo sąjūdžio kūrėmąsi sutiko kaip tautinės vienybės ardymą. Toks tautinės vienybės supratimas (vieno atžvilgiu — naivus, antru — klaidingas) krikščioniškuoju požiūriu buvo nesusipratimas. Tad Dovydaitis ir neslėpė, kad „krikščionis niekuomet nesutiks sudievinėti to, kas nėra Dievu, o stengsis atiduoti kiekvienam, kas yra jo“; kad nesutiks „tik ant vienam Dievui priderančio sosto užsodinti kokį dieveklį ir lenktis prieš jį garbinant kaip Dievą, ar tai šis dieveklis vadinėtųsi Lietuva su jos tautine gerove, ar tai koks nors juodas ar raudonas izmas“⁴⁵⁶. Dalykas paprastas: jei tikimas Dievas, niekas kita negali būti sudievinama. Jei kas nors kita iškeliamą absoliutinę vertybę, tuo pačiu paneigiamas Dievas kaip Absoliutinė Būtis.

Tačiau, kaip savo vietoj plačiau motyvuota, išpažinti Dievo absoliutumą nieku būdu nereiškia nuvertinti jo kūrinių pasaulį. Teisingu Dovydaičio pastebėjimu, jau pati žmogiškoji kūryba, kaip menas ar mokslas, yra visų žmonių lobis ir šia prasme anttautiniai. Visą žmoniją anttautiškai apimanti yra ir Kristaus įkurtoji Bažnyčia, visoms tautoms skelbianči dieviškąjį apreiškimą ir dalijanti atpirkimo vaisius. O kadangi krikščionybės anttautiškumas ir tautų savitumas vienas antrą papildo, tai „meilė savo tėvynei ir meilė universaliai Katalikų Bažnyčiai taip pat negali viena kitai prieštarauti“. Nors Kristaus karalystė buvo ne iš šio pasaulio, bet jis mylėjo ir savo žemiškąją tėvynę. „Kad ir būdamas Dievas, jis, kaip 'žmogaus sūnus', paliko per visą gyvenimą susijęs su savo tauta“: savo dieviškus pamokymus apribojo „savo mažutės tėvynės ribomis“, savo gimtąją Palestiną amžiams padarė šventąją žemę. Dovydaitis pabrėžė ir tai, kad valstybei ištikimumo bei tėvynės meilės liudijimas buvo ir pati krikščionių kankinių mirtis: nepaisydami persekiojimo, jie nerengė nei sąmokslų, nei sukilimų, bet, „herojiškai save nugaldami, nelygstamą krikščionybės išpažinimą jungė su klusnu-

mu valstybei iki mirties“. Ir vėlesnė krikščionybės istorija teikia begalę krikščionių herojiško patriotizmo pavyzdžių⁴⁵⁷.

Kiek neabejotinas buvo Dovydaičio patriotizmas, tiek iš esmės jis buvo krikščioniškas. Krikščionišku žvilgiu Dovydaitis vertino Lietuvos ir praeitį, ir dabartį, ir ateitį.

„Didelė nelaimė“ Lietuvai buvo, kad ji taip vėlai priėmė krikščionybę. „Kaipo šiočia tokia gyvenimo švieselė, mūsų prabodžiams buvo naudinga ir jų senoji gamtos garbinimo religija“. Bet kai Kristaus saulės šviesa pasiekė kaimynines tautas, pasilikti senojoje religijoje reiškė ir toliau tenkintis „smilkstančiomis balanomis“. Nelemta buvo, kad Lietuvai krikščionybę skelbti pasišovė tie, kuriems „iš tikrųjų rūpėjo tik daugiau Lietuvos žemių prisiplėšti“⁴⁵⁸. Likti šalia krikščionybės Lietuvai reiškė kultūriškai atsilikti, nes Europos tautos kūrėsi krikščioniškos kultūros pagrindu. Todėl, pakartotinai Dovydaitis rašė, kad reikia apgailestauti ne tariamą lietuvių savitos kultūros sunaikinimą, bet lietuvių tautos šiuo atžvilgiu rekordinį atsilikimą — visu tūkstančiu metų nuo Europos toliausios vakarų šalies (Airijos) ir beveik puse tūkstančio metų nuo Europos toliausių rytinių kraštų (lenkų ir rusų) ⁴⁵⁹. Keliais šimtmečiais pavėluotas Lietuvos įžengimas į Vakarų Europos krikščioniškų tautų šeimą „susilpnino senąją Lietuvos valstybę ir politiniu atžvilgiu, pastūmėjo ją į kaimyno glėbį ir galop atvedė ją į savo nepriklausomybės praradimą“⁴⁶⁰.

Kaip pats Dovydaitis pabrėžė, istorijos ratas atgal nebeatukamas: „kas praėjo, to nebesugrąžinsi“. Todėl, džiaugdamasis, kad ateitininkija yra „daug prisidėjusi parengti tai (Lietuvos — J.G.) nepriklausomybei kelią ano laiko jaunimo sąmonėje“⁴⁶⁰, Dovydaitis visomis pastangomis rūpinosi, kad nepriklausomos Lietuvos gyvenimas būtų grindžiamas krikščioniškais principais. Įgyvendinti Lietuvoj Kristaus karalystę, pagal Dovydaitį, lygu kurti jos — „ir kaip žemiškos valstybės“ — laimę ir laiduoti nepriklausomybę, „ilgiausią ateitį kitų tautų bei valstybių tarpe“, kad ji galėtų „atlikti jai Dievo skirtus uždavinius žmonijos istorijoje“⁴⁶¹. Skelbdamas dabarčiai šias mintis, Dovydaitis vis turėjo prieš akis šiurpią ateities grėsmę iš Rytų — iš „Antikristo žemiškojo pragaro“, kuriame viešpatavo „Belzebubo — visų velnių vyriausiojo — valdžia“⁴⁶². Sovietinės Rusijos grėsmę nepriklausomai Lietuvai Dovydaitis numatė anksčiau už kitus (ją aiškiai kėlė jau 1930 m.⁴⁶³).

Čia pagrindas Dovydaičio opozicijos tuometiniam tautininkų režimui. Jam buvo tiesiog nesuprantamas šio režimo trumparegiškumas persekioti katalikiškąjį jaunimą, daugiausia sudėjusį aukų „ant Tėvynės Laisvės Aukuro“ ir besiauklėjančią ir „tautininkais“ — gerais tautiečiais, ir „valstybininkais“ — gerais piliečiais. Režimas turėjo savo politinius motyvus (iš katalikiškų organizacijų nesitikėjo atramos savo partinei diktatūrai). Dovydaičio motyvai nebuvo politiniai, nes jo opoziciją režimui iš esmės apsprendė reikalavimas katalikiškoms organizacijoms laisvės. Žinoma, ir kalintas, ir šalintas iš universiteto, Dovydaitis neabejojamai „tautos vado“ nelaikė savo vadu.

Vis dėlto ir tokiomis sąlygomis Dovydaitis savo opoziciją režimui laikė tik vidaus reikalu, kurio nereikia kelti užsienio lietuviuose, kad tai nedrumstų jų meilės nepriklausomai Lietuvai. Šiuo reikalu įdomų faktą pateikė J. B. Laučka:

1936 m. pradžioje vykau drauge su dr. J. Leimonu į JAV, kaip pavarininkų atstovai pas Lietuvos Vyčius. Kauno stotyje mus išlydėjo gera šimtinė draugų. Kai vos suskubom atsisėsti vagone, nebematydami išlydėjusių rankomis mosikavimų, staiga iš kito vagono įžingsniavo stoty visai nepastebėtas Dovydaitis. Paspaudęs mums rankas, profesorius visai flegmatiškai prabilo: „Tiek daug draugų jus ten lydėjo, bet kur jie dabar. Vienas tik Dovydaitis liko. (iš tiesų dovydaitiškas mostas! — J.G.). Ir lydėjo jis mus iki pat Kybartų ir ten su mumis prabuvo, kol traukinys pajudėjo per Vokietijos sieną. Mūsų toje kelionėje jis nieko nekalbėjo apie savo asmeninius rūpesčius (dar nebuvo grąžintas į universitetą — J.G.), tik dėstė mums, kaip mudu turėtume laikytis Amerikos lietuviuose: „Tik nieko neigiama nesakykit apie mūsų krašto vidaus negeroves. Mes patys su jomis kada nors susidorosime. Tegu Amerikos lietuviai, ypač jaunimas, sužino apie atsigaunančio krašto didžiulius laimėjimus kultūros srityje“.

Kiek Dovydaičio ir mokslinė, ir visuomeninė veikla rėmėsi idealizmu, tiek visa ji buvo ir jo patriotizmo liudijimas. Tik iš gilaus patriotizmo jis aukojosi Lietuvos mokslinimui savo žurnalais, užuot kūrėjo darbo pasirinkdamas tik „atkūrėjo“ dalią. Tik iš gilaus patriotizmo pačiomis sunkiausiomis besikuriančios Lietuvos dienomis jis ėmėsi valstybės vairo 1919 kovo mėnesį⁴⁰⁴. Tik iš gilaus patriotizmo jis ir 1940 vasarą atsisakė bėgti iš sovietų okupuotos tėvynės ir ryžosi su visa tauta dalytis jos likimu.

5. Evangelinis radikalumas

Kiek Dovydaitis liko konservatyvus, kiek jis buvo modernus? Jis pats būtų atmetęs tiek konservatyvumo, tiek modernu-

mo etiketę. Būtų su pagrindu atsisakęs jo vienokio ar kitokio „įklasifikavimo“ šiuo atžvilgiu, nes tai reliatyvios kategorijos. Jau 1913 metų „Ateityje“, svarstant katalikybės konservatyvumo ar pažangumo klausimą, buvo teisingai nurodyta: ne viskas nauja, kas modernu, ir ne viskas teisinga, kas nauja⁴⁶⁵. Keitimasis yra neišvengiamas tik žmogiškojo tiesos ieškojimo kelyje, kur vienos teorijos keičia kitas. Tačiau „savo esmėje nesimainančio Dievo“ „apreikštoji tiesa (yra — J.G.) tokia pat nesimainanti“⁴⁶⁶. Atitinkama buvo ir Dovydaičio laikysena: iš vienos pusės jis ištikimai laikėsi Bažnyčios mokymo tikėjimo ir moralės klausimais, iš antros pusės — nė kiek nesibaimino nei mokslų, nei socialinės pažangos.

Be abejo, šių dienų „naująją moralę“ Dovydaitis būtų atmetęs kaip aiškią antimoralę, gal būt, iš savo kaimietiško žodyno jai surasdamas ir „riebų“ vardą. Nebūtų jo pritarimo sulaukę nei priešvedybinių lytinių santykių nelaikymas svetimoteriavimu, nei bandomosios santuokos, nei moterų reikalavimas teisės į savo kūną (atseit, abortus) etc. Dovydaičiui kėlė rūpestį „šių dienų panseksualizmas“ jau prieš 50 metų (1924), kai dar buvo labai toli ligi dabartinės „naujosios moralės“ radikalumo.

Tačiau, antra vertus, Dovydaitis visai nebuvo nusiteikęs krikščioniškąją moralę be pagrindo „rūstinti“, lyg ji reikalautų paneigt dorą gyvenimo džiaugsmą. Anuomet buvo išverstos į lietuvių kalbą vokiečių jėzuito H. Schilgeno knygelės „Tu ir jis“ (1931) ir „Tu ir ji“ (1932). Nemaža jų dovanomis jaunimui išdailijo ir Dovydaitis, prileisdamas, kad jų esama „iš XX amžiaus“. Užtat jam buvo įdomu patirti, kokį įspūdį šios knygelės darė pačiam jaunimui. „Tokia buvo nuomonė vienos vikrios, nesurūgusios, prasilavinusios studentės ateitininkės apie Schilgeno knygelę mergaitėms: 'Man ji nevisai patinka'. — 'Kodėl?' — 'Ten vyras atvaizduotas kaip koks velnias'“. Dovydaitis savo ruožtu apgailestavo, kad „tuose švelniausiuose dalykuose, kokie yra dviejų lyčių tarpusavio meilės jausmas“, mūsųose stokoja deramo supratimo, jog čia „protingas ir palaimintas dalykas“ yra „ne užtvenkimas širdies upelio, bet jo pakreipimas tikrąja vaga“. Tikrasis Bažnyčios mokslas šiuo klausimu visada laikėsi aukso vidurio. Pagal jį „reikia tuo metu jaunimą įtikinti, kad nei Kristus, nei Bažnyčia nepavydi jam gyvenimu džiaugtis, linksintis, mylėti, bet kad tik reikia viskas atlikti tinkamą žmogui, kaip Dievo kūriniui, aukštumoj“⁴⁶⁷.

Populiacijos problema anuomet dar nebuvo taip plačiai išpopuliarėjusi, bet amerikiečių biologo E. M. Easto veikalas (Mankind at the Crossroads, 1923) buvo Dovydaičiui proga ir šiuo klausimu pasisakyti: „Nors žmonija ir kryžkelėj sustotų, Lietuvai dar lieka sparčiai žengt“, nes „patiems savo krašto neįgyvenus, jis neabejotinai teks kitiems“. Šiuo žvilgiu Dovydaitis vertino ir eugenikos (rasės higienos, arba sveikatos) rūpestį, kad gausėtų aukštesnės kokybės tautos nariai, o menkaverčiai visai nesiveistų. Rūpestis dėl to, kad faktiškai silpniausiai dauginasi kaip tik aukštesnieji sluoksniai. Žvelgiant į lietuvius, Dovydaičiui atrodė, kad dar nėra pagrindo per daug baimintis „degeneratų prisiveisimo“, nes lietuviai „iki šiol dar nebuvo kokių išprotėjėlių ar išsigimėlių tauta“, o iš „paprastos, bet užtat itin stiprios ir sveikos liaudies susidėjusi tauta“. Tačiau ir Dovydaitis sutiko, kad negalima užmerkti akių „ir dėl mūsų būsimųjų kartų kokybės“. Kėlė jam rūpestį mūsų šviesuomenės nusistatymas vengti vaikų. Jo sprendimu, nors dar kažin kada galėsime susilyginti su Vakarų tikrąja kultūra, bet vaikų neturėjimo atžvilgiu mūsų inteligentai pirmauja „kitų šalių pseudokultūra užsikrėtusios inteligentijos tarpe“. Jeigu ir „mūsų dar 'nesukultūrėjęs'“ kaimas pasektų inteligentais, lietuvių tautai tai reikštų savižudybę. Rūsčiais žodžiais tai numatė Pr. Dovydaitis:

Tuomet sudiev mūsų „didvyrių žeme“! Nebuvo tave per keletą amžių išnaikinę tavo įvairūs neprieteliai kaimynai, kurių tau niekados nestigo, bet šį kartą būsi tu pati save išnaikinusi, šiuo būdu nusižudydama, ir neilgiausiai trunkant... štai kur tikrasis, didysis pavojus, štai kur reikia kuo skubiausiai taisyti trūnijantieji mūsų tautos ir valstybės rūmų pamatai. Sakyčiau: Ne *sterilizacija*, bet... *fertilizacija* reikėtų pirmoj eilėj susirūpinti mūsų eugenikams ir visiems tautos bei valstybės mylėtojams, kurie jai velija gyvent, o ne mirt⁴⁶⁸.

Išlaikyti tautos gyvybei Dovydaitis pasitikėjo ne eugenika, kaip rasės higiena, bet doriniu jos sveikumu: „Tai, ką šandien mums diktuoja ne tik valstybinis protas, bet ir sveikas išsilaikymo tautinis instinktas, mūsų tauta tegalės atsiekti, tik vadovaudamasi idealizmo pasaulėžiūra ir apsišarvojusi aukšta dorove“⁴⁶⁸.

Ypačiai Dovydaitis rūpinosi, kad būtų išlaikyta tvirta šeima. Todėl labai griežtai pasisakė ir prieš civilinės santuokos projektą:

Rengiamas civilinių jungtvių įstatymas savo gilioj esmėj siekia ne ko kito, kaip tik kad vyrai legaliu keliu galėtų turėt pigesnių moterų. Kristaus įsteigtoji ir Katalikų Bažnyčios vykdomoji neperskiriama moterystė yra didžiausia moteriai apsauga nuo vyro brutališkų užmačių. Supagonėjusiai šių dienų androkratijai (vyrų viešpatavimui — J. G.) tatai yra nepakenčiama, ir ji siekia iš moters turėt pigesnį objektą, kurį galima būtų, norui atsiradus, pakeisti kitu, „šviežesnių“⁴⁶⁹.

Visais klausimais Dovydaitis griežtai, galima sakyti, net radikalai, laikėsi krikščioniškosios moralės. Šiuo atžvilgiu jis iš tiesų buvo kietas „konservatorius“, kaip jį apibūdintų ne vienas „povaticaninių“ katalikų. Šiuo „povaticaniniu“ metu reiškiasi tendencija moralinį radikalumą keisti socialiniu - politiniu radikalumu. Nebūtų Dovydaičiui suprantamas moralinių „lengvatų“ ilgejimas. Tačiau socialinio katalikų suradikalėjimo evangeline dvasia jis pats ilgėjos.

Anaįptol Dovydaitis nebuvo patenkintas savo meto krikščionimis. Rašydamas apie Asyžiaus „radikalųjį“ šventąjį, jis aiškiai pasisakė:

Radikalus krikščionis šv. Pranciškus nusistebėtų šių dienų didžiausios krikščionių daugumos bon vivant'iskumu ir jų tūpčiojimu vietoj, vaizdinantis, kad tai čia daroma didelės religinės ir dvasinio gyvenimo pirmynžangos. Jis paakintų visų luomų kiekvieną krikščionį pasiklaust savo sąžinės, ar jis nėra šiokių ar tokiu būdu pasireiškęs kaip Kristaus išdavėjas — didindamas šių dienų visuomenėj nekrikščioniškos ir antikrikščioniškos dvasios plitimą ir kitokį nelabumą⁴⁷⁰.

Griežtai laikydamasis krikščioniškosios moralės, Dovydaitis ją tapatino ir su socialiniu įpareigojimu. Gyventi Kristaus evangeline dvasia jam reiškė ne tik savo asmeniniu tobulumu rūpintis, bet ir vykdyti evangelinį artimo meilės įsakymą. Socialiniu jautrumu jis matavo ir žmogaus krikščioniškumą — kiek jis autentiškas ir kiek fariziejiškas. Toks žvilgis Dovydaičių ir darė sociališkai pažangų.

Moderniąją civilizaciją, nepaisant visos technologinės pažangos, Dovydaitis vadino „beširde“ dėl to, kad darbininkas paverčiamas tik darbo mašina, nužeminamas „ligi dirbamojo gyvulio“. Šiuo atžvilgiu jis nedarė didelio skirtumo tarp kapitalistinės ir komunistinės santvarkos: pastarąją dėl žmogaus totalaus pavergimo vadino Belzebubo santvarka, bet ir pirmąją laikė velnio santvarka⁴⁴⁶. Abiejose santvarkose į žmogų žvelgiama tik ekonominiu žvilgiu: „Kapitalistinė ir komunistinė gamybos

forma yra tik du skirtingu keliu į tą patį tikslą: kvailint materialinių gėrybių ištroškusias alkanas darbininkijos minias šios žemės rojas pažadais⁴⁷¹.

Nieku būdu šiais žodžiais Dovydaitis nemanė nuvertinti duonos rūpestį, nes įsakmiai pabrėžė, kad negali krikščioniška vadinotis jokia visuomenė, kurioj lieka alkanų¹⁴⁶. Anais savo žodžiais Dovydaitis tik krikščioniškai priminė, kad žmogų vertinti tik ekonominiu žvilgiu lygu iš tiesų jį nuvertinti — paneigti jo antgamtinį pašaukimą, suteikiantį kiekvienam žmogui nelygstamą vertingumą.

Kokia betgi konkrečiai turi būti krikščioniška ekonominė - socialinė santvarka, Dovydaitis nesprenė. Nesileidžiant į ekonomikos, politikos ir kitus visuomeninius mokslus, jam buvo svarbu pabrėžti tik kiekvieno žmogaus socialinį įsipareigojimą artimo meilės prasme. Iš pačių žmonių krikščioniškumo išaugs ir krikščioniška santvarka — tokia buvo Dovydaičio pagrindinė prielaida. Ta prasme jis pakartotinai citavo Montesquieu nuostabą, kad krikščionybė atrodo besirūpinanti palaima kitame gyvenime, bet kuria laimę ir šiame pasaulyje⁴⁷².

Kad pats Dovydaitis tikrai nestokojo evangelinio nusiteikimo socialiniu atžvilgiu, liudija anksčiau pateikti duomenys. Ne tik pats gyveno evangeline neturto dvasia, bet ir aktyviai stojo kovon už darbo žmonių teises, vadovaudamas krikščioniškam jų sąjūdžiui.

Dovydaičio jautrumą darbo žmonėms galime pailiustruoti pora pavyzdžių. Kai Nemune prigėrė jaunas darbininkas spaustuvės, kurioj buvo spausdinamas „Darbininkas“, Dovydaitis suorganizavo gražias laidotuves, į jas sukvietęs ir studentinio bei moksleivinio jaunimo. Gedulo eisenoj į kapines, išsitraukęs iš kišenės rožančių, vadovavo jo kalbėjimui, o prie kapo pasakė jautrų žodį. — Užjausdamas darbo žmones, jaudinosi patyręs vienokias ar kitokias skriaudas. Kai vieno kataliko pramonininko fabrike buvo nutraukti mažamečiams darbininkams duodami priešpiečiai, tos žinios sujaudintas Dovydaitis su ašaromis akyse taip kalbėjo: jeigu kas būtų gerai jį apkūlęs su lazda per galvą, nebūtų jam taip skaudėję kaip dėl tos skriaudos vargšams jaunuoliams darbininkams (P. Kaminsko informacija apie abu atvejus).

Ypač reikia iškelti Dovydaičio pažangumą, ir pas mus brandinant tas mintis, kurios sudarė Vatikano II susirinkimo dvasią. Krikščioniškajam apaštalavimui jis apsisprendė sukrėstas patirties, kokia praraja skiria modernųjį pasaulį nuo krikščionybės. Todėl Dovydaitis nejučiomis suprato *aggiornamento* rei-

kalą — ne užsidaryti tradicinėje izoliacijoje, bet „sušiandienėti“ atsiskleidimu dabarties žmogaus rūpesčiams.

Galime nurodyti šiuo atžvilgiu keturias pagrindines sritis, kuriose Dovydaitis iškyla kaip pažangus krikščionis.

a. Atsiskleisti moderniajam pasauliui pirmiausia Dovydaičiui reikė atsiskleisti moderniajam mokslui. Kadangi Dovydaitį Maskvos universitete labiausiai sujaudino ateistų pretenzija monopolizuoti mokslą, tai daugiausia jis ir atsidėjo šiai pretenzijai išsklaidyti: pats savyje mokslas yra neutralus ir neprieštarauja krikščioniškajam tikėjimui. Apie tai jau anksčiau pakankamai kalbėta. Šioj vietoj tenka tik pabrėžti, kad, tokiu plačiu mastu lietuviškajai šviesuomenei perteikdamas ir gamtos mokslų, ir religijų istorijos duomenis, Dovydaitis iš tiesų supažangino Lietuvos katalikus. Jei nebūtų buvę primiršta, ką Dovydaitis jau prieš 50 - 60 metų įžvelgė, kitaip būtų vykusios dabartinės diskusijos dėl P. Teilhard de Chardino ir aplamai dėl evoliucijos mokslo. Kiek kur sutikdamas ar nesutikdamas su P. Teilhard de Chardinu, Dovydaitis būtų tikrai džiaugęsis jo pastanga tiesti tiltą tarp krikščioniškosios pasaulėžiūros ir moderniojo mokslo.

b. Dovydaičio ištikimybė Bažnyčiai buvo granitinė. Tačiau evangelinis jo krikščioniškumas savaime jame skleidėsi ekumeniniu ilgesiu. Tiesiogiai šiuo klausimu, berods, nėra rašęs. Bet ekumeninis jo nusiteikimas netiesiogiai matyti iš keleto jo rašytų biografių. Ypač šiuo atžvilgiu būdingas nemažas (17 puslapių) Dovydaičio straipsnis apie tarptautines teises grindėją Hugo Grotius (1583 - 1645) kaip „religijos žmogų“. Neslepiamai Dovydaitį žavėjo šio evangeliko „šilta praktiškojo krikščionio širdis“, kuri ir pačiu religinių kovų metu darė jį unionizmo (šiandieniniu terminu — ekumenizmo) apaštala: „Bažnytiniuose dalykuose jam arčiausiai buvo prie širdies įgyvendinimas Kristaus maldos už savo tikinčiuosius visiems amžiams: *Ut omnes sint unum*, idant visi būtų vienybėje“⁴⁷³. Panašiai, rašydamas apie indologą L. von Schroeder (1851 - 1920), Dovydaitis irgi su simpatija iškėlė, jog šis Estijos vokiečių kilmės evangelikas „dažnai liūdėjo dėl krikščionybės suskilimo ir geidė, kad visos krikščionių bažnyčios vėl susijungtų“⁴⁷⁴. Matyti, kad ir Dovydaičiui ekumeninė mintis buvo artima. Nors pats šioj srity daugiau ir nepasireiškė (per anksti tai dar buvo), bet tikrai ilgėjosi visų Kristų tikinčiųjų vienybės. Kad konfesinis sektantizmas jam

buvo svetimas, rodo ir tai, jog kvietė į savo žurnalus bendradarbiais ir tuometinius mūsų mokslininkus evangelikus (vienam jų, B. Kodačiui, paskyrė ir specialų „Kosmoso“ numerį).

c. Už savo krikščionišką apaštalavimą juokomis kitų vadina mas „puskunigių“, Dovydaitis šio titulo nesigynė. Kad pasauliečių apaštalavimas yra integrali Bažnyčios apaštalavimo dalis ir kad šia prasme visi tikintieji dalyvauja Kristaus kunigystėje, Dovydaičiui buvo visai aišku dar savo metu: „Šiandien visi katalikai vyrai ir moterys, seni ir jauni yra pašaukti į Katalikų Akciją, į *kunigystės* (mano pabraukta — J.G.) ir apaštalavimo darbą“. Taip sprendė Dovydaitis 1932 m., atseit, lygiai trisdešimt metų prieš Vatikano II susirinkimo sušaukimą.

Cituotasis Dovydaičio sakiny s buvo replika jėzuito B. Andruskos knygelėj „Pašaukimas. Nurodymai, kaip luomą rinktis“ (1931) rastam teiginiui, kad „moterystės luomas Dievo akyse pats prasčiausias“. Dovydaitis tokį nusistatymą atmetė:

Autorius, rašydamas šią knygelę, matyt, naudojosi XVI ar XVII a. kažkokiu veikalu. Palikim tuos veikalus XVII a., po kurio sekė XVIII ir tolesni šimtmečiai. Vadinas, vis dar norima pakartoti XVII a., kad vėl sulauktume XVIII-ojo ir kitų. Tuo tarpu mums tenka gyvent XX-ajame, tad iš jo dvasios ieškokim ir Kristaus mokslui pagrįsti... Dvasininkai, pasirinkę savo garbingą luomą, tegu betgi nepavydi gyvenimo ir tiems, kurie nuėjo į kitą luomą, kurių jungas ar tik ne sunkesnis už dvasininko jungą. Moterystės gyvenimo postponavimas, jo peikimas kartais atrodo net kiek juokingas, primenąs Krylovo pasakėčią apie lapę ir vynuogės: kai vynuogės buvo nepasiekiamos, tai pradėta jos peikti ir koneveikti⁴⁸⁷.

d. „Šiandieniškiausiai“ Dovydaitis pasireiškė, keldamas „šių dienų šventųjų“ reikalą. Jau anksčiau citavome, kokį prastą įspūdį jam darė minėtoji knygelė apie šv. Stanislovą Kostką. Apgailestavo, kad ir daugelis kitų šventųjų gyvenimo aprašymų „dvelkia nežinia koku supelėjusiu kaktumu“. Svarbiausia, norima teikti dabarties jaunimui pavyzdžiais tokius šventuosius, kurie tokiais negali būti. Dėl šv. Stanislovo Kostkos Dovydaitis įsakmiai pabrėžia, kad jis, „aristokratiškas šventuolėlis“, yra „ne krikščioniško jaunimo globėjas apskritai, bet globėjas krikščioniško jaunimo, kilusio iš didelės ponijos ir siekiančio stot į Jėzaus Draugiją“. Šiuo anaip tol nenorima mažinti šventojo dorybės, o tik norima nusakyti, kokiomis aplinkybėmis išaugančiam jaunimui jis yra gyvas pavyzdys“. Lygiu būdu ir šv. Aloyzo „netenka laikyti visais atžvilgiais tinkamu pavyzdžiu šių dienų

pasaulio visų luomų jaunimui, o tik to luomo, iš kurio jis yra kilęs“. Kadangi „varge ir skurde augęs jaunuolis galėtų turėt gyvą pavyzdį tik iš tokios pat aplinkos kilusiame šventame jaunuolyje“, tai „šiandien pavyzdžiais reiktų turėt 'proletariškos', o ne aristokratiškos kilmės jaunuolius, jei tokių turima“. Gi jei tokių neturima, tai reikia „jų pagaminti“⁴⁵³.

Šiuo reikalu Dovydaitis visą laiką rūpinosi. 1921 m. ateitininkams antrojo dešimtmečio šūkiu skelbė „siekt šventaisiais būt“, bet drauge nurodė naują šventumo pažymį — „inteligentinį Kristaus dvasios darbą šių dienų visuomenėj“⁴⁷⁵. Ką jis konkrečiai turėjo galvoje šiuo nauju šventumo pažymiu, iliustravo jaunai mirusiai Kavarsko mokytojai Marijai Zabernaitei skirtu straipsniu „Šių dienų šventųjų keliais“. Rašė apie šią mokytoją jos nepažinojęs, tik iš spaudoj rasto nekrologo. Pagal šį nekrologą, tai buvo paprasta pradžios mokyklos mokytoja, bet uoliai atsidėjusi ir mokyklai, ir visuomenei: po pamokų vakarais turėjo kursus suaugusiems, pavasarininkuose ėjo net keturias pareigas, sekretoriavo šaulių skyriuje, priklausė katalikų mokytojų sąjungai; kaip asmuo ji buvusi „labai geros širdies, griežto būdo, pavyzdinga, dorovinga ir giliai religinga“. Tai šioj liaudies kultūrininkėj Dovydaitis „visai nelauktai ir netikėtai“ pamatė „didele dalimi konkretizavusis“ jo idealui. XX amžius laukia šventųjų iš tokių paprastų žmonių — tokia Dovydaičio išvada:

Tai Dievo ir artimo meilės apaštalai, kurie nepasiskelbė iš anksto, kad ateina, ir nesiskirdami nuo pilkosios minios nei savo ypatingu apdaru, nei kuo kitu, nepajuntami atsiranda žmonių tos minios tarpe ir dažnai iki savo mirties nepastebėti, kas esą, ne tik nebranginami, bet dargi nenkenčiami ir persekiojami, dirba jų tarpe, vargdami su jais jų vargus, šluostydami jų ašaras, tildindami jų skausmus ir gesindami jų blogųjų aistrų ugnį, iki patys sudega artimo meilės ir jam pasiaukojimo ugnų⁴⁷⁰.

Tokia Dovydaičio „šių dienų“ šventumo samprata mus vėl gražina į jo socialinį pažangumą ir reikalauja šį pažangumą taip pat įskaiciuoti į jo krikščionišką pažangumą. Socialinis pažangumas nemažiau, priklauso Vatikano II susirinkimo dvasiai, kaip ekumeninis ryžtas.

Iš vienos pusės, Dovydaitis savo krikščioniškojo tikėjimo liaudiniu paprastumu bei griežtumu gali atrodyti didžiai konservatyviu. Iš antros pusės, daugeliu atžvilgiu jis išskyla kaip tikrai pažangus krikščionis. Gal būt, ne tik kaip „šių dienų“, bet

ir kaip ateities krikščionis. Rašydamas šiuos žodžius, turiu prieš akis prancūzų katalikų filosofo akademiko Jean Guittono (vienintelio pasauliečio, pakviesto stebėti Vatikano II susirinkimo pirmąją sesiją) piešiamą XXI amžiaus šviesaus ir kritiško teologo, platesne prasme — apamai krikščionio, vaizdą: „plačiausias žinojimas, kritiškiausias nusistatymas, istorinis religijos pažinimas, absoliutaus neturto meilė, nuolankus pamaldumas, ir visa tai juo natūraliausiai, juo paprasčiausiai“⁴⁷⁷. Prancūzų akademikas taip charakterizavo jam daug įtakos turėjusį M. Pouget'ą (beveik nežinomą, nes savo vyresniųjų nutildytą dėl Šv. Rašto kritiškos egzegezės). Bet didele dalimi šie žodžiai nuostabiai tinka ir Dovydaičiui. Šioje perspektyvoje gilesne prasme nušvinta ir Dovydaičio kaip mokslininko enciklopedizmas, ir jo kaip visuomenininko apaštalinė dvasia, ir jo kaip asmens liaudiškas („proletariškas“) paprastumas. Ateitininkų sąjūdžio kūrėjas iš tiesų daug kuo yra ateities krikščionio prototipas.

6. Kova klaidai, pagarba žmogui

Bet kaip Dovydaitis turi atrodyti tiems, kuriems svetimas jo krikščioniškasis tikėjimas? Į šį klausimą atsakymas yra taip pat dialektiškas: savo pažiūrų griežtumu Dovydaitis atrodo kone įkūnijęs netoleranciją, bet santykiuose su žmonėmis jis buvo neabejotinai tolerantus. Nesvyruojamai jis buvo įsitikinęs krikščioniškąja tiesa, tačiau artimo meilės neribojo tik „savaisiais“. Gerbė priešingų įsitikinimų žmones ir smerkė bet kokią dvasinę prievartą.

Kaip krikščioniškasis tikėjimas įpareigoja žmogų dorai gyventi, taip ateizmas žmonių stumia į „sugybulėjimą“⁴⁷⁸. Tokio 1913 m. išreikšto žvilgio į ateizmą Dovydaitis laikėsi ir vėliau, ateizmą tapatindamas su materializmu. Todėl ir manė, kad materialistinio ateizmo plitimas tiesiog yra grėsmė visai tautai. Šiuo reikalu 1926 m. taip rašė:

Ar sumaterializėję žmonės, kuriems visa tikrnybė (suprask: tikrovė — J.G.) bus tiktai pojūčiais apčiuopiamas pasaulis, kurie neturės jokio aukštesnio vertybių mato, o tiktai ieškos tokio gyvenimo, kuris teiktų maksimumą smagumo ir minimumą nesmagumo, — ar šitokiems žmonėms dar rūpės kokie tautiniai, visuomeniniai ar valstybiniai idealai? Tik aklam tai gali būt neaišku. Tat kas šiokiu ar tokiu būdu dirba ateistiškam materializmui skleisti, rajant iš žmonių galvų ir širdžių aukšto idealizmo suvokimą ir jutimą — o stipriausias idealizmas tai tas, kurį teikia krikš-

čionių religijos — tas yra. .. mūsų tautinės gerovės ir valstybinės nepriklausomybės tikras duobkasys⁴⁷⁰.

Dovydaitis buvo įsitikinęs: „Mūsų tautą išgelbėt, mūsų valstybę išlaikyt tegalės tik tikrai krikščioniška kultūra, o ne kuri kitokia“⁴⁸⁰. Kovingiausiai toki savo nusistatymą jis yra išreiškęs 1930 m. „atvirame laiške Lietuvos mokytojams(joms)“: „Kristaus pasekėjų kovoj su Antikristu kokio nors neutralumo nėra ir negali būti. Kristus, tiesa, 'netolerantingai' pasakė: 'Kas ne su manim, tas prieš mane'. Bet ką padarysi, kad kiekviena *teisinga logika yra netolerantinga*. Todėl ir Lietuvos veikėjams tenka pasirinkti arba Kristaus, arba Antikristo (bolševizmo) vėliavą“⁴⁸¹.

Bet ar toks kovingas krikščioniškojo tikėjimo išpažinimas nėra fanatiškas? Nepasotinama žinių aistra Dovydaitį darė lyg renesanso žmogų, kurį *viskas* domino. Ar tačiau jis drauge neliko viduramžių tikėjimo riteris, kuriam už viską buvo svarbiau *viena*, būtent Kristaus tiesa?

Kad tiesa iš tikro yra „netolerantiška“, reikia su Dovydaičiu sutikti, nes jos „netolerantiškumas“ yra jos objektyvumo sinonimas. Objektyvų tiesos tikrumą pakeičiant subjektyviu asmeniu nuoširdumu, apamai nebeįmanoma apie tiesą kalbėti: lygiai tikra tampa visa, kas ką mano, ir lygiai moralu visa, kas ko viešai nesigėdi.

Tačiau konkrečiai tiesos klausimas nėra toks paprastas, ir nereikia skubėti Dovydaičio fanatinti.

Dovydaitis giliai buvo susipažinęs su krikščioniškąja religija, daugiau ar mažiau ir su kitomis religijomis, bet ateizmo klausimu nebuvo domėjęsis. Užtat ir anksčiau cituotosios jo mintys buvo formuluotos per griežtai, be subtilesnių distinkcijų, per simplistiškai. Pagrįstai būtų galima kvestionuoti kai kurias Dovydaičio „kovingųjų“ teiginių implikacijas.

Kad tarp tikėjimo ir netikėjimo yra neįmanomas joks kompromisinis vidurio kelias — neutralus nusistatymas, Dovydaitis teisingai teigia. Tačiau tikėjimo ir netikėjimo priešybės negalima versti paprasta materializmo ir idealizmo priešybe, juoba — dorinio jautrumo ir dorinio abejingumo. Teisieji ir neteisieji gyvenime neišsiskiria tik pagal tikėjimą ar netikėjimą. Kaip neigimo pozicija, ateizmas yra savyje tuščias ir dėl to laisvas išsiskleisti ne tik skirtingais, bet ir priešingais pavidalais. Dovydaitis ateizmą tapatino su materializmu, nes šiuo pavidalu jo meto ateizmas ir reikėsi. Betgi yra galimas ne tik materialisti-

nis, bet ir humanistinis ateizmas, kuris rūpinasi moraliniu žmogaus pasauliumu. Neteisu bendru vardikliu vienus ateistus kaltinti už kitus. Ypač savo visuomeninėmis ideologijomis netikintieji gali išsiskirti ligi tikros priešybės.

Kad „visi, kurie dirba Kristaus religijos ir Bažnyčios poveikiui silpninti individų ir visuomenės gyvenime“, tuo pačiu „sąmoningai ar nesąmoningai rengia dirvą bolševizmui Lietuvoje įsigalėti“⁴⁸², yra tokia generalizacija, dėl kurios netikintieji liberalai gali pagrįstai jaustis įžeidžiami. Tačiau nėra visai be pagrindo nė Dovydaitis ta prasme, kad ateizmas nesudaro atsparos komunizmui. Viską galima sutaikyti su ateizmu. Nėra būtinybės, kuri ateistą vestų į komunistus. Bet ateistui atvira ir komunizmo galimybė. Krikščionis negali pereiti į komunistus (rusų bolševizmo prasme), neišsižadėdamas krikščionybės, nepaneigdamas pats savęs. Priešingai, ateistui pakanka tik atsakyti savo politinių pažiūrų, ir — vakar buvęs liberalas demokratas šiandien jau tapęs sovietinės diktatūros šalininku⁴⁸³.

Nors tiesa yra „netolerantiška“, bet tai nereikalauja pačių žmonių netolerancijos. Laimė, Dovydaitis tai gerai suprato ir dėl to savo idėjinio kovingumo nepavertė fanatizmu. Pagarbiai traktavo ir tuos mokslininkus, kurių teorijas kritikavo. Tik E. Haeckeliui buvo neatlaidus, kam šis griebėsi net klastojimo savo pažiūroms masėje populiarinti. Kai po dešimties metų (1930) Dovydaitis teikė „Kosmose“ naujos medžiagos Haeckelio biografijai, pastebėjo: „Kai kam pasirodė, kad tame rašiny („Kosmose“ 1920 - 21 m. — J.G.) Haeckelis yra per daug 'iškoneveiktas'“. Bet tą priekaištą jis atmetė: „Su tokiu tvirtinimu pasirašęs (suprask: straipsnio autorius — J.G.) niekaip negali sutikti ir apsiima įrodyti, kad ten tik informuota *sine ira et studio*“⁴⁸⁴. Nuoširdžiai Dovydaitis stengėsi polemikose dalyką svarstyti be žmonių įžeidinėjimo. Su tokiu nusiteikimu jis pirmąkart išėjo „Draugijoje“ (1910) mokslškai pasireikšti, įsijungti į diskusijas dėl darvinizmo:

Abidvi pusi kovoja tik 'populiariškais' argumentais: koliojasi ir vienas kitam leidžia pakulniui purvo gniūžtes. To purvo tiek daug, kad pašalinis žmogus suvis nenori kištis į kovojančių tarpą, nes tuomet aišku, kad ir jam tektų viena kita gniūžtė. Autorius žemiau einančio straipsnio visą laiką žiūrėjo iš šalies, tylėjo ir nesikišo. Bet netekęs kantrybės dėlei tokio neracionališkumo, su koku rišami svarbiausieji žmogaus gyvenime klausimai, daugiau tylėti nebegali. Stoja tat kovon, kuri neišvengiama, tvirtai žadėdamas būti visuomet doresnių už savo priešą ir prašydamas

visų gerbiamų priešų naudotis kiek galint mažiau purvu, o daugiau proto ir mokslo argumentais“⁴⁸⁵.

Reikia pripažinti, kad tokio nusistatymo Dovydaitis ir laikėsi. Todėl pajėgė į „Kosmosą“ sutelkti bendradarbiais ir aiškius idėjinius savo priešininkus: savo džentelmeniška tolerancija buvo laimėjęs jų pagarbą.

Dovydaičio tolerantiskumą liudija ir tai, kad jis aplamai pajėgė sugyventi su visai priešingų pažiūrų žmonėmis, ar direktoriaudamas gimnazijoje, ar dirbdamas Lietuviškojoje Enciklopedijoje, ar kur kitur sueidamas.

Fanatizmas buvo visai svetimas Dovydaičiui: jis ne tik pakentė skirtingų pažiūrų žmones, bet aplamai visus gerbė ir evangeline prasme mylėjo. „Kai tekdavo kam nors ištiesti pagalbos ranką, Dovydaitis visai nesiteiraudavo, kokių kas yra pažiūrų“ (K. Žitkus).

7. *Nepalenkiamo ryžto „darbinis jautis“*

Dovydaičio „kaimietiskumą“, arba liaudiškumą, visi sutartinai pabrėžia. Šis jo asmenybės bruožas yra tiek pat esmingas, kiek ir sudėtingas, nemažiau dialektiškas už kitus.

St. Šalkauskis iš pirmosios pažinties Maskvoje prisimena, kad Dovydaičiui buvo būdingas „nemėgimas pusiškumo“⁷⁶. Gal būt, šis „nemėgimas pusiškumo“, atseit, „visiškumas“, yra raktas į visus Dovydaičio „savotiškumus“, ne tik aplamai kaimietiškus, bet ir specifiskai „dovydaitiškus“.

Ko imiesi, reikia imtis ligi galo, visomis pajėgomis, nesvyruojant, nepaisant kitų pašaipos, nesibijant „plaukti prieš srovę“, — taip Dovydaitis buvo nusistatęs. Kam jis angažavosi, besąlygiškai angažavosi, ne „pusiau“, o „visas“, nepaisydamas nei sunkumų, nei nemalonumų. Tik toks kietas ryžtingumas bei ištvermingumas įgalino Dovydaitį pasiekti mokslo, vėliau tėsėt savo žurnalų užmojų ir pasireikšti apaštališku kovotoju už savo idėjas.

Aiškų apsisprendimas, ko siekia, buvo pagrindas ištvermingam Dovydaičio darbštumui, kuriuo jis išnaudojo savo gabumus. Nuostabų jo darbštumą liudija patys atlikti darbai. Liudija tai ir jo paties žodžiai, išreiškę jo pažiūrą į darbą. Kai dar studijų metais (1910) draugai ragino Dovydaitį nepersidirbti ir saugoti sveikatą, jis M. Reiniui atsakė: „Dabar laikas dirbti,

po mirties pailsėsiu⁴⁸⁶. V. Sruoginis taip pat prisimena Dovydaitį studijų metais apie save kalbėjus: „Daugelis neturi ką veikti, ieško pramogų, o man būtų labai gerai, kad para turėtų ne 24 valandas, bet 48“⁴⁸³. Visai pagrįstai, J. Matulionio žodžiais, galima tarti Dovydaitį buvus „darbo kupranugarį“, A. Vaičiulaičio žodžiais — „darbinį jautį“, nežinojusį „pasilsio, atostogų ir nuovargio“. Universiteto kolega S. Kolupaila irgi pripažino, kad „retas iš mūsų mokslininkų toks darbštus ir energingas“ buvo, kaip Dovydaitis⁴⁸⁷.

8. *Vienišas pažinčių gausoje*

Sunku būtų sverti, kiek toks darbai atsidėjimas ir kiek kaime subrendimas apsprendė Dovydaičio santykių su žmonėmis pobūdį. Šiaip ar taip, šiuos santykius galima apibūdinti liaudišku paprastumu — natūraliu savaimingumu. Kaimo bendruomenėje visi savaime pažįsta visus — pasižįsta be ypatingo draugavimosi, o iš paties bendro gyvenimo. Dovydaičiui tam tikra prasme visa Lietuva buvo lyg kaimas: visur jis turėjo pažįstamų. Kaune į gausias pažintis vedė jį redaktoriaus darbas, o provincijoje — nuolatinis jo lankymasis visuomeniniais reikalais. Pažįstamų Dovydaitis turėjo begalę, bet užtat neturėjo nei laiko, nei galimybės pažintis puoselėti, kad jos virstų draugystėmis. Draugų, šį žodį suprantant nuolatinės intymios bičiulystės prasme, gal būtų, Dovydaitis kone išvis neturėjo. Tad ir sakėme, kad jo draugiškumas buvo daugiau visuomeniško, bet ne asmeniško pobūdžio.

Šiaipjau Dovydaitis nieku būdu nebuvo atsiskyrėliško būdo (tačiau nebuvo nė „kompanijos“ žmogus, ieškantis draugės ratelio). Lengvai visiems prieinamas, ir pats lengvai su žmonėmis rasdavo kalbą. Ir su pirmąkart sutiktu žmogumi galėdavo kalbėti, lyg su senu pažįstamu ir iškart familiariai „tųjinti“. Tai leisdavo ir kitiems su Dovydaičiu laisvai jaustis. Net toks etiketo žmogus, kaip St. Šalkauskis, prisipažįsta (kai po dešimt metų vėl susitiko su Dovydaičiu jau nepriklausomoj Lietuvoj): „Ėmiau iš karto Tave 'tųjenti', kaipo seną draugą. O tai man visai neįprastas atsitikimas, nes iš vėlesnių savo akademinių draugų nei vieno kito 'netųjenu' (nesikreipiu sakydamas: Tu)“⁴⁸⁶.

Ar tai vadinsime natūraliu liaudiškumu, ar krikščionišku demokratiškumu, itin būdinga Dovydaičio savybė buvo tai, kad

jis savo santykius su žmonėmis grindė prigimtinė visų lygybe. Ir jis pats jautėsi visiems lygus, ir visus kitus laikė lygiais. „Su juo kiekvienas jautėsi tarsi lygus: ar jis būtų aukšto mokslo, ar bemokslis“ (F. Kapočius). „Nesudarė skirtumo, ar jis kalbėdavo su paprastu kaimiečiu, ar su išmokslintu žmogumi, — jo kalboj visuomet iškildavo familiari forma“ (St. Nutautas). Niekomet Dovydaičio kalboj nebuvo jaučiama tik „fanaberija“, tuščias išdidumas. Nestokodamas sąmojo, mėgdavo pajuokauti. Liesdamas pašaipos vertus dalykus, savo kalbą nuspalvindavo ir ironija, paprastai švelnia, bet siekiančia ir sarkazmą, jeigu būdavo reikalas.

Į visus kreipdamasis su lygiu paprastumu, Dovydaitis paprastai rasdavo santykiavimo formas ir su gana skirtingais žmonėmis. Pavyzdžiui pakanka prisiminti, kaip sklandžiai jis bendradarbiavo ir su švelnaus trapumo bajoraite M. Pečkauskaite, ir su itin jautriu, net „atšakiu“ (Z. Ivinskio žodžiais) bajoriškos kilmės Vc. Biržiška. Ėjimas į žmones be pataikavimo ir pūtimosi laidavo Dovydaičiui sugyvenimą ir su skirtingais žmonėmis.

St. Yla yra pastebėjęs, kad dėl savo darbuose paskendimo Dovydaitis buvo pasidaręs „savotiškas benamis, nors ir šeimos žmogus“⁴⁸⁸. Parafrazuojant būtų galima panašiai sakyti, kad, nepaisant savo pažįtamų gausybės, Dovydaitis liko savotiškai vienišas žmogus. Tiesa, šį vienišumą užpildė darbai, kurių visada buvo su kaupu. Vis dėlto, nebūdamas kontempliacijos žmogus, vargu ar Dovydaitis brangino vienvatę. Iš visų turimų žinių atrodo, kad ir jam rūpėjo kam nors atvirai savo širdį išlieti. Viena ar kita proga išliedavo savo širdį artimesniems draugams. Bet, tur būt, kitų turimus intymius draugus Dovydaičiui daugiausia atstodavo jo „dukrutės“, artimosios globotinės.

Su nuoširdžiu pasitikėjimu Dovydaitis žvelgė į žmones. Juo labiau jis dėjo daug vilčių į jaunus žmones, kurių gyvenimas dar nebuvo suniekinęs. Bet ypač idealiai Dovydaitis žvelgė į savo globotines. Kaip drauge jis jas ir idealizavo, ir jose kurstė aukščiausią idealistinį nusiteikimą, liudija ši ištrauka iš jo laiško (1921) po brandos egzaminų beatostogaujančiai savo gabiausiai mokiniai, kurią tikėjosi tikrai galėsiant būti „dideliu žmogumi“:

Ilsekis tad nuo viso triukšmo, gėrėkis Dievo pasauliu ir įsigyvenk vis giliau į patį Dievą malda ir eucharistiniu gyvenimu... Norėčiau, kad tėvelis turėtų prieš save tavo tikrai nekalną angelišką išvaizdą, kokią

esu dvejetą kartą tavy stebėjęs, širdžiai į Dievą pakilus. Deja, tokie momentai į fotografijas nepakliūva!⁴⁸⁹ Už tokias pastabas neturi ant manęs pykt, nes supranti, kad jos daromos iš ypatingo tavęs gerbimo ir noro matyt tave didžiausiai tobula, tikra šventąja.. Išsėkis, džiauakis, stiprėk, stiprink savy šventybės pradus, nes čia tikroji žmogaus didybė. Tad palik Dievuje, pati dievėdama, mano mylimiausioji auklėtine!⁴⁹⁰

Deja, tokias viltis patenkinti ne taip jau lengva ir jaunam, gal būt, kaip tik jaunam žmogui, gyvenimo greičiau viliojamam nuo Dievo, negu į Dievą. Tai turėjo būti patyręs ir pats Dovydaitis. Tame pačiame laiške jis, lyg nujausdamas, rašė: „Neduok, Dieve, ir su tavim man taip apsirikti, kaip su kitomis mano buvusiomis auklėtinėmis, kurios pradžioj buvo padariusios tokio gero įspūdžio, rodėsi galinčios būt kuo daugiau, nei paprasčiausios gyvenimo kandidatės, o betgi netrukus pasirodydavo tokie menki padarėliai, nenorį gyvenime žmogaus pėdsako palikt“. Vos lygiai po keturių mėnesių tai pačiai taip idealizuotajai savo auklėinei Dovydaitis turėjo parašyt: „Esu visiškai apvilts“.

Ir tokie nuvylimai turėjo sekti vienas po kito. Vis vien Dovydaitis vėl iš naujo viltis dėjo į naujas savo auklėtines ir globotines. Gal būt, gyvenimas tik jį pamokė kuklinti savo viltis ir labiau vertinti kuklumą. Turimoje vienos globotinės 1937 - 40 m. korespondencijoje su Dovydaičiu neberandame tokio pakilaus raginimo į šventumą, o tik džiaugimąsi, kad ji yra „mergaitė su gabumais, bet be kvailų pretenzijų“, „natūraliai paprastutė, kuklutė“, „meili ir dėkinga“.

Dvigubas ryšys siejo Dovydaitį su savo artimiausiomis bičiulėmis — tėviškai globojamomis „dukrelėmis“. Iš vienos pusės, Dovydaitis joms buvo brangus (žinoma, išskyrus tas, kurios prie jo taikstėsi tik savanaudiškais išskaičiavimais) kaip žmogus, kuriam galėjo patikėti savo rūpesčius: „Jam galima viską išpasakoti, jo kažkaip negėda, nes jis visada supras“. Kitas panašus liudijimas: „Toks buvo paprastas, kad tuojau pajunti norą jam viską išpasakoti, nes žinai, kad jis tave visada supras. O jeigu ir pasijuoks, tai kažkaip geraširdiškai, taip, jog ant jo negali pykti“. Iš antros pusės, tos pačios, kurios patikėdavo Dovydaičiui savo rūpesčius, ir jam leido atvirai išsišnekti, radus jautrias klausytojas. Dėl to, sakėme, Dovydaitis daugiausia šalpai rinkosi mergaites, kad joms sunkiau verstis. Bet, vienos jo globotinių sprendimu, taip pat ir dėl to, kad „Dovydaitis

mėgdavo pasakoti ir atverti savo širdį — mergaitės jo klausydavo, jam simpatizudavo⁴⁹¹.

9. Istorinis šiurkštumas, vidinis švelnumas

Dovydaičio liaudiškas paprastumas santykiuose su žmonėmis nebuvo jau toks paprastas. Pasidavę retorikos pagundai, galėtume tarti, kad šiame paprastume slėpėjo „chamo“ ir „džentelmeno“ dialektika.

Iš vienos pusės, visų atsiminimuose pripažįstamas Dovydaičio statumas, šiurkštumas, grubumas, atžarumas, vulgarumas etc. Net ir vienos buvusios Dovydaičio globotinės atsiminimuose iškilo tiesiog „chamizmo“ žodis. „Kas jo arčiau nebuvo pažinęs, negalėjo suprasti, kaip šis mokytas ir kilnus žmogus galėjo kartais būti toks šiurkštus“ (J. Eretas¹²⁰). Kas tačiau Dovydaičį iš arti pažino, kaip anksčiau cituotas buvęs jo mokinys J. Žmuidzinas, tas pripažino Dovydaičį „didelio žmoniškumo ir dvasinės platybės asmenybe, kurioje slėpėjo kažkas gražesnio ir didingesnio už džentelmeno sąvokos esmę“.

Dovydaičio šiurkštumu bei kitais sinonimais faktiškai turimi galvoj du dalykai, kuriuos reikia skirti, nors paprastai jų neskiriama.

Vienu atveju tai jo kaimietiškas laikymosi būdas, nerangus, kampuotas, beformiškas, žodžiu tariant, neapdailintas pagal dailaus elgesio normas. J. Eretas, pvz., prisimena, kad Dovydaitis, norėdamas pabrėžti savo argumentų svarbą ar parodyti savo simpatiją, „sunkia savo 'letena' tau duodavo per petį ar niukstelėdavo tau į šoną“¹²⁰. Savo laiku mokykloje išmokti dailaus elgesio Dovydaičiui neteko. O vėliau, matyt, laikė save per senu mokytis, ko jaunas nebuvo išmokytas. Svarbiausia, šiam dailaus elgesio „mokslui“ jis ir neteikė didesnės vertės, nes tai vis vien nebūtų jo niekuo dvasiškai patobulinę.

Užtat suprantama, kad Dovydaitis „negalėjo keistis, kadangi nenorėjo keistis“ (J. Eretas¹²⁰). Duktė Ona savo atsiminimuose informuoja, kad jų, vaikų, bandymui tėvą „reformuoti“, jis nepasidavė. „Tik numodavo ranka ir pasakydavo kad reikia bijoti Dievo, bet ne žmonių“.

Kitokio pobūdžio Dovydaičio šiurkštumas turimas galvoj, kai jo temperamento choleriškoji dalis prasiverždavo pykčiu. Tiesa, kad Dovydaitis supykęs visai nesivaržydavo tai ir parodyti,

leisdavo save užvaldyti vadinamajai „pykčio logikai“. Tokiais atvejais jo šiurkštus reagavimas ir laikysena, ir žodžiais buvo iš tiesų žmones įžeidžiantis dalykas, tad ir apgailėtina savybė. Kas buvo matęs Dovydaitį pykčio momentais, sutiks su J. Ereto stebėjimusi, kaip toks kilnus žmogus kartais galėjo būti ir toks šiurkštus. Nepripažindamas „diplomatškumo“, Dovydaitis galėdavo pykčiu pratrūkti ir viešumoje. Neveltui visi prisimena, kaip Dovydaitis, III ateitininkų kongrese (1930) pralaimėjęs vyr. vado rinkimus, piktaai gynėsi nuo studentų, kurie norėjo ir jį pagerbti, panešioti su kėde.

Tačiau, laimė, Dovydaičio pyktis kaip ūmai jį užklupdavo, taip greitai ir praeidavo. Ilgam laikui šarūniškai užsirūstinai Dovydaičiui buvo svetimas dalykas. Galėdavo ir ilgokai dėl nors pamurmėti, bet tai jau nebereiškė užsirūstinimo — daugiau tai jau skambėjo guodimusi. Pvz., J. Ereto prisiminimu, Dovydaitis dar ir Marijampolės kalėjime 1932 m. užsimindavo antrųjų vyr. vado rinkimų pralaimėjimų kaltininką St. Šalkauskį, savo įpėdiniu rekomendavusį K. Pakštą, o anksčiau (po Palangos konferencijos 1927 m.) jis „neiškėsdavo nepaleidęs kokios špilkos į 'parfumuotąjį Staselio dvarą'“⁴⁹². Tačiau, to nepaisant, Dovydaičio santykiai su Šalkauskiu išliko bičiuliški. Pats Dovydaitis labai taikliai įvertino St. Šalkauskio nepakeičiamą įnašą ateitininkijai savo atvirame laiške:

Drauge būdamas ir pedagogas, greit atkreipei dėmesį ir į Lietuvos katalikiško jaunimo — ateitininkijos — būklę ir pastatei jos ideologijai gražius rūmus kaip minties architektas. Dar ir kitu palyginimu norėčiau budinti sveiko filosofinį darbą ateitininkijai. Norėčiau pasakyti, kad sveikas buvai lyg koks tos naujos, audringos pirmyn besiritančios idėjų srovės reguliuotojas: tiesinai jos krantus, cementavai juos, gilinai vagą, kad srovė pajėgesnė būtų... Šitokio idėjų inžinieriaus darbą dirbai ir daug padarei ypač būdamas Vyriausiu Ateitininku Vadu⁴⁹³.

Nors užėjęs pyktis tikrai parodydavo Dovydaitį šiurkštų ir išmušdavo jį iš pusiausvyros, tačiau reikia pabrėžti, kad nė rūščiausio savo pykčio Dovydaitis niekada nesiejo su kerštu. Nei asmeniškai, nei visuomeniškai jis nekeršijo už patirtas nuoskaudas, įžeidimus, tikrą ar tariamą nedėkingumą. Taip pat galima sakyti, kad kone visai laisvas buvo ir nuo pavydo. Žinoma, kaip buvo liudijama, galėjo būti šiek tiek pavydu, kad A. Maceina po metų galėjo išleisti pedagogikos istorijos pirmą tomą, kai jis pats savo ilgus metus dėstyto kurso neparengė knyga.

Tačiau tą įsiziėbusią pavydo kibirkštėlę taip užslopino ir giliai savyje paslėpė, kad nė pats A. Maceina visai to nenujautė.

Daug kas Dovydaičio šiurkštumui priskiria ir tai, kad jis savo kalboj visai paprastai, ir nebūdamas supykęs, vartojo vulgarius, sakytume, net obsceniškus žodžius. Tokio fiziologinio leksikono pavyzdžių gauta ir šiai knygai. Šiuo metu tokie žodžiai visai natūraliai vartojami ir visai padoriuose literatūriniuose veikaluose. Tačiau ne vieną jautresnę ausį Dovydaitis savo laiku yra papiktinęs. Bet tuojau pat reikia pabrėžti, kad tuo būdu Dovydaitis papiktindavo tuos ar ypač tas, kurie ar kurios Dovydaičio artimiau nepažinojo. Priešingai, Dovydaičio artimųjų žmonių jo žodynas nepiktindavo. Viena Dovydaičio buvusių globotinių tiesiog atsakė šiuo reikalu: „Savo blevyzgojimais jis manęs nepapiktino“. Kad „labai nuoširdžiai religingas“ Dovydaitis galėjo „blevyzgoti“, jai tik iliustravo, jog „religija neturi nieko bendra su socialiniu apšlifavimu“. Tad ir Dovydaičio „blevyzgos tegalima išaiškinti kaip auklėjimo stoka“. Vėl kitaip šiuo atžvilgiu į Dovydaičio žodyno vulgarumą žvelgė kita jo globotinė. Pateikusi keletą šio žodyno pavyzdžių, ji pastebi, kad tokio žodyno „niekaip negalima įsivaizduoti“ iš keleto suminimų to paties fakulteto profesorių lūpų. Betgi iš paties Dovydaičio lūpų „tokie apibūdinimai skambėjo kažkaip natūraliai ir, pasakyčiau, tauriai“.

Šiuo atžvilgiu Dovydaitis iš tiesų nebuvo nei šiurkštus, nei vulgarus, o tik paprastai kaimietiškas: vartojo žodžius, kaip jie vartojami liaudies kalboje. Vadino dalykus jų vardais. Liaudžiai įprasta net moralinius sprendimus išreikšti ne moralais, o „sodriais“ posakiais. Pabrėžiamo tai, nors ir anksčiau tai buvo pastebėta, dėl to, kad tai svarbu Dovydaičiui deramai suprasti. Dovydaičio žodyno vulgarumas, net ir pereinantis į obsceniškumą, nieku būdu nereiškė jo paties vulgarumo, dorinio nejautrumo.

Priešingai, Dovydaitis buvo ypačiai didelio dorinio jautrumo žmogus. Nieko nebuvo jam tolimesnio už bet kokį libertinišką cinizmą. Pvz., kilo jam abejonė, ar doriniu atžvilgiu tinka lotynų kalbos pamokoms net Cicerono tekstai: „Ne vieną kartą atsidūriau labai nesmagiame stovy, kai tik reikėdavo komentuoti tuos keiksmus ir lojojimus, kurių Ciceronas, ypač pirmose savo dviejose kalbose, nesigaili Katilinai ir jo sėbrams... Kaip sau norite, betgi tai šlykštu tokius reiškinius klasėje nagrinėti“⁴⁹³, ir būtent ypač mišrioje klasėje, kur drauge mokosi ber-

niukai ir mergaitės. Daugiausia doriniais motyvais Dovydaitis pasisakė ir prieš patį koedukacinį auklėjimą, nurodydamas, kad principiniai koedukacinės mokyklos šalininkai tėra komunistai, kuriems rūpi jaunimą doriškai trikdėti, kad greičiau juos perauklėtų savo šalininkais. Doriniai motyvai lėmė ir Dovydaičio griežtą pasmerkimą civilinės santuokos projekto, nors tuo metu jau palankiai jį svarstė patys katalikai pasauliečiai⁴⁹⁴.

Grubių manierų stačionas Dovydaitis anaip tol nebuvo šiurkščios dvasios. Kaip galima elegantiška išore pridengti vidinį chamizmą, taip išorinis šiurkštumas gali slėpti vidinį jautrumą. Toks buvo ir Dovydaičio atvejis. Jeigu jo auklėtiniai, o vėliau studentai galėjo su juo jaustis kaip jaunesni draugai, tai tik dėl to, kad pro jo išorinį atšiaurumą buvo išvelgę jo vidinį šiltumą. Todėl visi, kalbėdami apie Dovydaičio kietą griežtumą, drauge turi pripažinti jo nuoširdų familiarumą.

Daugiau proto negu jausmų žmogus, Dovydaitis savaime atrodė ne tik šiurkštokas, bet ir šaltokas žmogus, kuriam bet koks sentimentalumas turėjo būti visai svetimas. Tačiau taip nebuvo. Tiesa, jam buvo svetimi ir rytų aukštaičio vaižgantiškas kunkuliuojantis entuziazmas, ir dzūko karštas emocijų reiškinys. Bet po „sakuotnugarišku“ vėsumu Dovydaityje slypėjo ir daug jautraus sentimentalumo. Prisiminkime, kaip drėko Dovydaičio akys pokalbyje su K. Žitkumi, besisielojant, kad knygos neleidžia net jo šeimai pajusti, kaip jis ją myli. Duktė Ona iš tikro neatsimena, kad būtų „jį mačius kada nors bučiuojantį kurį nors iš mūsų“. Bet tai tik primena, kad nereikia taikyti kaimiečių likusiam Dovydaičiui masto, kuris taikomas „urbanistiniams“ inteligentams. Liaudžiai apamai nėra įprasta savo jausmus viešai reikšti. Ir Dovydaitis šiuo atžvilgiu buvo liaudiškai santūrus.

Kad sielos gelmėj Dovydaitis nestokojo net tiesiog sentimentalus jautrumo, galime parodyti dviem pavyzdžiais.

A. Mažiulis prisimena, kaip 1936 Vėlinių vakarą matė Dovydaičį verkiant prie savo brolio Vinco kapo. Ilgai meldęsis, „atsisėdo ir verkia; šluostosi ašaras, o jos byra“. Gal tąkart Dovydaičį buvo ypačiai sugraudinusios ir pačios aplinkybės: žuvusių karių skyriuje buvo mažokai žmonių, negausiai ir žvakučių, o toliau komunistuojantieji, atsivežę šimtus žvakučių, demonstravo prie kapo darbininko, kuris nušovė savo darbdavį, o paskui ir

pats nusišovė. Dovydaitis tada kalbėjo, kad Kaunas gerbia žmogžudį, bet jau užmiršta žuvusiuosius už laisvę.

Bet nereikėjo nė tokių aplinkybių Dovydaičiui iki ašarų susigraudinti. Ir skaitoma knyga galėjo jam ištraukti ašaras, įsijautus į aprašomųjų literatūrinių personažų likimą. Žinome tai iš jo paties dienoraščio. Ligi ašarų buvo jį sujaudinusi R. Chateaubriand'o „Atala“ (lietuviškas vertimas 1930). „Darydamas ištraukas, peržiūrėdamas antrą kartą kai kurias vietas, — antrą kartą verkiau ir, tur būt, verkčiau kiekvieną kartą, kada tik ši veikalą skaityčiau“⁴⁰⁷. Dar labiau negalėjo ašarų sulaikyti, skaitydamas H. Beecher - Stowe „Dėdės Tomos trobelę“ (lietuviškas vertimas 1923), vaizduojančią vergų padėtį Amerikoje. „Jei vakar 'Atalos' skaitymas mane tik gale sugraudino, tai 'Dėdės Tomo trobelė' skyrelis 'Evangelina' mane virkdė kiekviena eilute“⁴⁸⁵.

V. Sruoginio atsiminimai paliudija, kad iš pat jaunystės Dovydaitis buvo jautrus visiems nuskriaustiesiems. Višakio Rūdos pradžios mokyklą lankė ir vienas psichiškai atsilikęs mokinys, kuris, be to, šveplavo. Vaikai iš prigimties mažai gailestingi paliegėliams. Tad ir savo draugą vis pravardžiavo „plepliu“. Kartą ir V. Sruoginis, pralenkdamas tą vargšą, iš jo pasityčiojo šia pravarde. Paskui ėjęs Dovydaitis tai užgirdo, prisivijo V. Sruoginį ir griežtai jam tarė: „Kam tu tyčiojiesi iš jo ir erzini. Ar tu manai, kad už jį geresnis!“. Iš tėvų V. Sruoginis buvo girdėjęs, kad nedora iš „pleplio“ tyčiotis. Tačiau jautėsi giliai Dovydaičio ižeistas, kad tas jį, pirmaujantį mokinį, sulygino su anuo atsilikėliu. Savo atsiminimuose V. Sruoginis šį incidentą šiaip komentavo:

Daug laiko reikėjo, iki prisigalvojau, kad ne mano buvo nuopelnas, kad aš turėjau šio ir to, ir ne „pleplio“ buvo kaltė, kad jam ir šio, ir to trūko... Pranas Dovydaitis iš jaunystės buvo įsigijęs krikščionišką ir demokratišką pažiūrą į žmones ir jai buvo ištikimas visą tolesnį savo gyvenimą⁵².

Iš paties Dovydaičio vaikystės atsiminimų žinome, kaip jautriai jis ugdė savy pagarbą kiekvienam gyvam padarui ir kaip jo vaikišką sąžinę neramino, kad paklausė senelės ir jai iš girios parūpino „paukštienos“ — strazdziukų. Visų gyvųjų būtybių atjautimas liko gyvas Dovydaityje ir vėliau. Ir anekdotiškai, ir sentimentaliai skamba toks Dovydaičio buitinės tikrovės epizodas. Jo namas stovėjo prie pat vadinamosios kiaulių rinkos, nuo kurios buvo atitvertas medine tvora. Ta rinka buvo negrįsta, tad ten atvežtos parduoti kiaulės neretai paknisdavo Dovydaičio tvorą. Toks „kiauliškumas“ dažnai jį suerzindavo. Tačiau vieną sykį jis pasisakė savo klebonui kan. F. Kapočiui,

kad daugiau nebepykstas ant tų „vargšių kiaulių“, kurios tiek nuostolio pridaro jo tvoroms. Sakęs tada Dovydaitis: „Jei juk giliau pagalvoji, tai yra paskutinis malonumas tos vargšės kiau-likės, kuri ryt ar poryt bus papiauta“..⁴⁹⁶

10. *Nepaperkamas tiesumas*

Kiek buvo kokio šiurkštumo Dovydaičio charakteryje, tai at-pirko jo nepaperkamas tiesumas ir širdies gerumas.

Tiesumas žodyje — tai atvirumas ir kitų, ir savo paties at-žvilgiu. Tiesumas gyvenime — tai kietas laikymasis savo pasi-rinktojo kelio. Dovydaitis buvo tiesus žmogus abiem šio žo-džio prasmėmis.

Dovydaičio atvirumas buvo didžiai vertingas jo būdo bruo-žas. Gražiai ši jo bruožą įvertino taip pat reto tiesumo vyras vysk. M. Reinys:

Tu žmogus labai atviro būdo: Tavy nėra nei klastos, nei kreivos diplomatijos, nei pikto noro. Kai turi ką pasakyti, tai pasakai tiesiai į akis pačiam asmeniui, o ne per kitus skleidi. Tavo atvirumas ir noras tar-nauti tiesai ir teisybei paruošė Tau skaudžių valandų, gal, kad būtų-mei ir vėtytas, ir mėtytas, kaip sako priežodis, kad būtų-mei daugiau patyręs ir todėl pilnutinesnis žmogus, bet visa tai Tu priėmėi su nuostabiu, visą Tavo gyvenimą lydinčiu, krikščionišku optimizmu. Retas kuris žmo-gus yra perimtas tokios krištalinei skaidrios, sąmojų lydimos nuotaikos, kaip Tu. Gal todėl, kad apie bloga ar pikta nemąstai⁴⁹⁷.

Savuoju psichologo žvilgiu M. Reinys teisingai pastebėjo, kad už savo atvirumą Dovydaičiui reikėjo ir gana skaudžiomis valandomis užmokėti, bet kad taip pat šis atvirumas darė jį kristališkai skaidrų.

Reikėjo dėl savo atvirumo patirti nemalonumų dėl to, kad būti atviru reiškia būti ir kritišku. Niekam jis nebijojo teisy-bę pasakyti į akis. Bet kadangi teisybė ne visada yra maloni, tai Dovydaitis ant savo galvos ir užsitraukdavo galingųjų die-nos viešpačių rūstybę. Antra vertus, tas pats jo tiesus atvi-rumas teikė jam autoritetą, ypač jaunime, kaip liudija K. Žitkus:

Dovydaičio tiesumas ir objektyvumas kaip tik ir buvo ta magnetinė jėga, kuri į jį traukė jaunimą. Net rūstesnius ir šiurkštesnius profeso-riaus pamokymus ar pabarimus jaunimas atlaidžiai priimdavo, kadangi, jei prireikdavo ką nors įspėti ar net pabarti, jis būdavo visiems tėviškai tiesus ir atviras.

Šie K. Žitkaus žodžiai galioja ne tik jaunimui, bet ir kitiems: Dovydaičiui būdavo atleidžiama ir tai, už ką būtų buvę įsidejus ant kitų užpykstama.

Pats būdamas atviras žmogus, Dovydaitis aplamai suprato kritikos reikšmę. Užtat visai nesipiktindavo, jei ir kiti drįsdavo atvirai pasisakyti dėl vienokių ar kitokių negerovių. Pvz., kai 1939 metų studentų ateitininkų konferencijoje St. Yla pasisakė prieš miesčionėjimo tendenciją, tuojau sukėlė visų susijaudinimą. Tada išėjo scenon Dovydaitis ir pasakė: „Nesibijokit Ylos; jeigu švariai duria, išeis į sveikatą, nes kaip kitaip — be dūrio — išvalysi pūlius“⁴⁹⁷.

Dovydaitis nesipiktino ir aštresne katalikų savikritika, nes ir jis pats daug ką juose kritiškai vertino. Viename 1938 m. laiške jis ne be kartėlio taip rašė apie Lietuvos katalikus:

Aš, kiek galėjau, kovojau ir nukentėjau. Ir sunkesnių laikų galima dar laukti. Viskas Dievo rankoj, bet taip pat ir mūsų išgelbėjimas. Kai jis panorės, tai ir išgelbės, o dabar jis siunčia rykštę Lietuvos ištįžusiai katalikystei, parentai iki šiol ne aukomis, o pinigais. Tokia katalikystė — tai ne tikroji katalikybė⁴⁹⁸.

Dovydaitį piktindavo ne kritiškas balsas, bet pastangos tokį balsą nutildyti. Pavyzdžiui vienas toks atvejis. Socialinio pažangumo ir aplamai reforminių tendencijų reiškėjas kun. P. Jakas nebuvo savo vyriausybės mėgiamas. Paskelbęs „Židinyje“ (1938, Nr. 7) straipsnį „Ko katalikybė nedavė Lietuvai?“, jis buvo iškeltas iš Kauno. Dovydaitis labai piktinosi, jog arkivyskupas nesutikęs išklausyti kun. P. Jako pasiaiškinimo: „Kur matei tokį viršininką. Tai stuobrys, ne viršininkas. Jo kunigas nori jam širdį atverti, o šis atsisako jį priimti“. Matyt, Dovydaitis buvo dėl to labai sujaudintas, nes „ta tema jis kalbėjo keletą dienų“⁴⁹⁹.

Kaip Dovydaitis buvo tiesus kitiems pasakyti atvirą žodį, taip ir savęs neslėpė nuo kitų. Tai lygiu būdu liečia ir jo nusiškundimus dėl kokių nors nuoskaudų, ir jo pasigyrimus dėl kokių nors pasiekimų. Kada prisimename, jog Dovydaitis visai nesipriešino jo 50 metų amžiaus sukakties viešam paminėjimui ar jog vieną antrą globotinę lyg tiesiog angažavo apie jį vėliau parašyti atsiminimų, galime susidaryti įspūdį, kad Dovydaityje slėpėta ir nemažo garbės troškulio. Toks įspūdis nebūtų visai teisingas. Dovydaitis nesibaimino viešumos ne iš garbės troškimo, o daugiau iš savo atvirumo. Perdėta būtų sakyti, kad

jis būtų buvęs visiškai abejingas savo garbei. Tokio nusižeminimo, apie kokį kartais skaitome šventųjų mistikų gyvenimo aprašymuose, Dovydaitis neturėjo. Tačiau aplamai jis buvo krikščioniškai kuklus žmogus. Šiuo atžvilgiu įdomų Dovydaičio laišką iš marijonų centrinio archyvo Romoje paskelbė Z. Ivinskis. Kai 1926 m. buvo sudaroma Lietuvos bažnytinė provincija, apaštališkasis vizitorius arkiv. J. Matulaitis dėl kandidatų į vyskopus buvo atsiklausęs ir Dovydaičio nuomonės. Sužinojęs, kad už tai popiežius nori jam skirti kokį pažymėjimą, Dovydaitis prašė arkiv. J. Matulaitį tą reikalą „numarint“. Tame savo laiške Dovydaitis, neliesdamas „asmeninio pobūdžio“ motyvų, nurodė tik vieną „tiesiai iš katalikybės šių dienų reikalų Lietuvoje“ plaukiantį motyvą:

Būtent, bet koks iš bažnytinių viršūnių einas man pažymėjimas, pagyrimas, ir p., pirmiausia, darytų mane lyg kokiu pusiau dvasininku, o dėl dvasininkų, tai šiandien plačiai įsigyvenusi nuomonė, kad jie taip (sc. katalikiškai) kalba dėl to, jog jau jų amatas, jog jie taip *turi* kalbėti.

O katalikui inteligentui pasaulioniui šioki priekaištai visai atkrinta.. . Tatai ir aš po bet kokio pažymėjimo patapčiau daugelio savo tautiečių akyse lyg koks popiežiaus samdiny, emisaras, veikias duodamais iš Romos nurodymais ir už atlyginimą. O tai stipriai sumenkintų mane akyse visų, su kuriais man, Dievui dėkui, iki šiol neblogiausiai sekėsi dirbt bent kai kuriose kultūros darbo srityse, man esant čia lyg kokiu to darbo organizatoriumi, kas, mano įsitikinimu, turi šiokios tokios reikšmės mūsų tautinei vienybei stiprinti ir *katalikiškos inteligentijos orumui kelti*. Ogi atsidūrus man išimties padėty dėl ketinamojo pažymėjimo, sumažėtų manimi pasitikėjimas manųjų bendradarbių nekatalikų akyse, dėl ko pasunkėtų man su jais bendradarbiavimas ir sumažėtų to bendradarbiavimo vaisingumas, kas būtų aiškus *minusas katalikybės idėjai* kultūriniuose šių dienų Lietuvos santykiuose... Dėl to tat ir prašau Jūsų Ekscelencijos kalbamojo klausimo nekelti, o, jei kieno kito jis būtų iškeltas, tai visą šią bylą numarint, paliekant mane ir toliau tokiu, koks iki šiol esu buvęs — nežymėtą, neišskirtą iš kitų tarpo. Nes, pagaliau, objektyviai imant, ir nėra už ką mane žymėt ir tikrai iš labai netikslių informacijų galėjo šioks klausimas iš viso būt pajudintas. Matyt, ir čia fama crescit eundo⁵⁰⁰ (gandas savaime plinta — J.G.).

Žinoma, kad arkiv. J. Matulaitis kelis kartus tarėsi su Dovydaičiu dėl kandidatų naujai sudaromoms Kauno arkivyskupijai, Kaišiadorių, Panevėžio, Telšių ir Vilkaviškio vyskupijoms vietoj buvusių Kauno ir Seinų vyskupijų, be to, dalies Vilniaus vyskupijos. Galima spręsti, kad Dovydaičio nuomonė daug lėmė arkiv. J. Matulaičio sprendimui, kokius ganytojus paskirti pir-

majai atskirai Lietuvos bažnytinei provincijai. Todėl ne be pagrindo buvo numatyta Dovydaitį pagerbti koku nors popiežiaus ordinu. Tačiau nė vėliau nebuvo jam lemta sulaukti popiežinio pažymėjimo. Kad jo paremti kandidatai pasirodė tikrai verti savo pareigų, Dovydaitis džiaugėsi. „Vėliau Dovydaitis guodėsi tik padaręs apsirikimą arkiv. J. Skvirecko atveju, kuriam labiau rūpinčios Linkuvėlės (arkivyskupo ūkio prie Kauno — J.G.) lydekos, kaip kad Lietuvos katalikybė ir katalikų visuomenės padėtis“ (V. Vaitiekūnas). Gal toks Dovydaičio sprendimas apie savo ganytoją apskritai buvo ir per griežtas, tačiau jis turėjo tam pagrindą tuo atžvilgiu, kuris Dovydaičiui labiausiai rūpėjo. Katalikų kovoj už savo laisvę nepriklausomoj Lietuvoj arkiv. J. Skvirecko laikysena iš tikro buvo neryžtinga.

Kaip tiesus Dovydaitis buvo savo žodžio apvirumu, taip tiesus jis buvo ir savo gyvenimo keliu. Pirmasis pradėjęs Lietuvoje pasauliečių katalikų akciją, jis besąlygiškai ir angažavosi šiam darbui kaip savo pašaukimui. Kaip aiškiai išskaitoma iš cituotojo Dovydaičio laiško arkiv. J. Matulaičiui, jis ir savo mokslinę veiklą, kur reikėjo bendradarbiauti ir su nekatalikais, laikė katalikišku reikalu. Todėl ir sakėme, kad Dovydaičiui visuomeninė veikla ir mokslinis darbas sudarė vieną dalyką.

Dovydaičio tiesumas gyvenimo kelyje — tai idėjinio kovotojo besąlygiškumas. Nesvyruodamas, ryžtingai, atkakliai, net tiesiog užsispyrusiai Dovydaitis žengė savo gyvenimo keliu. Sutinkamos kliūtys nei kėlė jam baimės, nei gundė prisitaikyti. Aplamai nebuvo nieko jam svetimesnio, kaip kam nors pataikauti ir gerintis. „Tiesaus būdo žmogus, Dovydaitis nemėgo padlaižių ir niekino liokajiškų žmonių charakterį“ (A. Puodžiukynas). Prieš nieką jis nekeliaklūpsčiaavo ir nelenkė savo „sakuotnugariškos“ nugaros. Tad savaimė jam buvo atgrasus bet koks apskaičiuotas oportunizmas ar net vadinamasis diplomatiškas lankstumas. Toks jis ištvėrė ligi galo. Dar penkeri metai prieš sovietinę okupaciją J. Žagrakalys buvo rašęs apie Dovydaitį, kad jis „neapviltų ir nepriklausomybės netekus, nes nendrės charakterio niekada nėra parodęs ir vijūno takais nevaikščiojęs“⁵⁰¹. Iš tiesų, nė sovietinė okupacija nepavertė Dovydaičio nei nendre, nei vijūnu.

Ne garbės trokšdamas, Dovydaitis rinkosi tokį kietą gyvenimo kelią. Garbės laimėti buvo galima daug lengviau tomis priemonėmis, kuriomis paprastai jos ir siekiama. Kietas tiesumas

Dovydaičiui ne garbę nešė, o darė jį kontroversinį žmogų net pačiuose katalikuose.

11. „Padaryt bent kiek žmonėms gera“

Evangelinis idealizmas įgalino Dovydaitį taip tiesiai žengti savo gyvenimo keliu. Kokį gilų idealizmą slėpė ne tik visuomeninis bei mokslinis jo apaštalavimas, bet ir pati kasdieninė jo buitis, rodos, turi būti jau pakankamai išryškėję. Kad neperdėta tai ryškinant, šioje vietoje pateikiame dviejų artimiausių Dovydaičio bičiulių liudijimus. Mokslinio darbo bičiulis S. Kolu-paila, pabrėždamas, jog jam teko spaudos reikalais daug bendradarbiauti su Dovydaičiu ir gerai jį pažinti, apie jį taria: „Tai buvo vienas didžiausių idealistų, kokį man teko gyvenime pažinti“⁵⁰². Idėjinio darbo bičiulis M. Reinys Dovydaičiui rašė: „Tu, Drauge, gyveni ne sau, bet kitiems: kitų reikalais ir bėdomis daugiau sielojies, negu savo“⁴⁹⁷. O tai ir yra idealizmo esmė.

Gyventi ne sau, bet kitiems yra sunkus ryžtas, kuriam ištesėti reikia tikros dvasinės didybės. Anksti tai patyrė ir Dovydaitis. Dar 1921 m. viename laiške, nusiskųsdamas, jog turėjo „palikt kaip šunelis pririštas prie būdos“, kai kiti išvažinėjo atostogoms „į visokias Palangas ir užsienius“, Dovydaitis apie save rašė:

Bet visose šiose sunkenybėse gaivinuosi aš gyvenimu Dievuje, eucharistiniu gyvenimu, be ko aš seniai nieko nebūčiau galėjęs veikt. O dabar dar tebesu optimistas ir idealistas, nors kartais tą idealizmą ir perpučia labai šaltas vėjas, kai duria į akis apystovos, jog kiti mano dargi jaunesnieji mokslo draugai dešimteriopai medžiaginiu atžvilgiu įsikūrę geriau, nei aš. Bet aš nuo savo siekimų neketinu atsisakyt. Aš ieškau ir randu malonumo padaryt bent kiek žmonėms gera, padirbėt Aukščiausiai Tiesai, Gėriui ir Grožiui.

Iš tų pačių 1921 metų turime ir kitą Dovydaičio pasisakymą (drauge ir nusiskundimą, ir pasigyrimą, kaip buvo jam būdinga), iš kurio matome, kad anksti jis suprato ir tai, jog už visą aukojimąsi daugiau sulauks nesupratimo, negu užjautimo. Pradėjęs leisti „Naująją Vaidilutę“, Dovydaitis apie tai painformavo ir rašytoją E. Handel - Mazzetti. Dekodama už dėmesį jos kūrybai, ši austrų rašytoja savo ruožtu palinkėjo Dievo palaimos, kad Dovydaičio „pasiaukojamas darbas Lietuvos jaunimui išaugintų gausiausių vaisių“. Pirmajam „N. Vaidilutės“ numeriui susilaukus gana nepalankaus sutikimo, Dovydaitis paskelbė iš

E. Handel - Mazzetti gautus linkėjimus ir po jų su jaučiamu kartėliu pridūrė:

Tuo tarpu vienminčiai tautiečiuose tojo, į ką šie žodžiai kreipiami, toli gražu ne visi vienodos nuomonės dėl jo šio darbo jaunimui, kaip jis šiuo tarpu praplečiamas ir pagilinamas „Naujosios Vaidilutės“ įkūrimu... Ką jau padarysi? „Savo tėvynėj nieks ne pranašas“⁵⁰³.

Taigi, daug anksčiau negu tai Dovydaičiui priminė S. Kolu-paila („Kosmoso“ dešimtmečio proga), jis pats numatė sulauk-siąs ne dėkingo įvertinimo, bet tik įprastinio savo tėvynėj „pranašu“ nepripažinimo.

Jeigu vis dėlto Dovydaitis, nepaisant visokeriopos karčios patirties, ligi galo ištesėjo tiesiai žengti idealisto keliu, tai dėl to, kad iš tikrųjų, jo paties žodžiais, jam buvo malonu „padaryt bent kiek žmonėms gera“. Prigimtinį Dovydaičio tiesumą lydėjo ir gaivino toks pat prigimtinis jo širdies gerumas.

Kaip tiesa yra „netoleranti“, taip ir tiesumas neišvengiamai savyje slepia ir kietumo, griežtumo, rūstumo. Šiurkščiai gali nuskambėti atviras žodis, jei jis tariamas abejingai, be nuo-širdaus susirūpinimo. Kieta gali būti ir idėjinė ištikimybė, jei jos negaivins žmogaus meilė. Kas žvelgtų tik į Dovydaičio tiesumą, jo atvirumą, nepalaužiamą kovingumą, tam iš tiesų Dovydaitis galėtų atrodyti, J. Ereto žodžiais, tik „gaspadoriškas Savonarola“. Taip vienašališkai Dovydaitį vaizduotis būtų la-bai neteisinga. Inžinieriniu Ad. Damušio terminu, žmonių meilė buvo Dovydaičio „veiklos motoras“: „už jo atšiaurių žodžių ir elgsenos negalėjo pasislėpti skaidri meilės šviesa“.

Dovydaičio idealizmas ir nebūtų buvęs tikrai krikščioniškas, jei nebūtų galutinai rėmęsis meile konkrečioms žmonėms, o ne abstrakčiai „visuomenei“.

Dovydaitiško idealizmo konkretumą visuomeninėje plotmėje taikliai apibūdino V. Vaitiekūnas: „Dovydaičio gyvenimožiūra buvo labai paprasta — reikia būti visur ten, kur esi reikalingas ir gali būti naudingas“. Šiaip šiuo atžvilgiu jis charakterizuoja Dovydaitį:

Nesvarbu, ar tai bus didelės, ar mažos pareigos, intelektualinis ar „juodas“ darbas (beje, Dovydaitis pripažino tik „juodas“ sąžines, o darbas jam buvo tik doras ar nedoras). Todėl Dovydaitis su vienuodu atsidėjimu savo sodely sodino obelaites ar darbininkų susirinkimo organizatoriams talkino paruošti salę, skaitė darbininkams ar mokslininkams paskaitą, dalyvavo tarnaičių susirinkime ar vyskupų pasitarime. Reikia Lietuvos

mergaitėms žurnalo — Dovydaitis išleis „N. Vaidilutę“. Reikia Lietuvai mokslinių žurnalų — Dovydaitis juos suorganizuos. Reikia krikščionių darbininkų sąjūdžiui vadovauti — Dovydaitis stos jo priešakin. Reikia kaliniams globos — Dovydaitis eis ir tan baran. Reikia „Darbininkui“ straipsnio — Dovydaitis, kad ir nelauktai užkluptas, redaktoriui pasakys: ateik tą ir tą valandą. Reikia Lietuvai ministro pirmininko pačiomis lemtingiausiomis 1919 (pavasario dienomis — Dovydaitis sudarys ministrų kabinetą.

Bet ypačiai savo gerą širdį Dovydaitis rodė metų metais plačiai vykdyta moksleivių ir studentų šalpa, kurią savo vietoj atitinkamai plačiai ir aprašė. Reikia dar tik vieną dalyką pridurti: jei kuriuo metu paties Dovydaičio kišenė būdavo tuščia, bet būtinai reikėdavo ką nors sušlėpti, jis šiam reikalui skolindavosi pinigų iš kitų. Kone sunku tai ir tikėti, bet savo atvirame laiške Dovydaičiui taip apie jį liudija vysk. M. Reinyš.

Kartais, jau savų pinigų nebeturėdamas, eini pasiskolinti, kad sušlėptum neturtingą moksleivį(ę) ar studentą(ę), žadėdamas gražinti, kai tik gausi atlyginimą už savo dirbamąjį tą ar kitą darbą, ir pažadėjimą ištes⁴⁹⁷.

Vartojame įprastinį „šalpos“ terminą, kalbėdami ir apie Dovydaičio geros širdies darbus. Tačiau „Dovydaitis kiekvienam skubėdavo su parama ir ją suteikdavo ne kaip labdarą, už kurią reikia padėkoti ir jaustis priklausomam, bet kaip draugišką savaime suprantamą dalyką“ (V. Sruoginis⁸⁰).

Iš tikrųjų, evangelinė artimo meilės dvasia gyventi Dovydaičiui reikė ne sunkų ir svetimą įstatymą vykdyti, bet savo gerą širdį natūraliai parodyti gerais darbais. Galėtume šia prasme sakyti: Dovydaičio gera širdis buvo natūraliai krikščioniška širdis, kuriai Dievo meilė taip pat neatsiejama nuo žmogaus meilės, kaip žmogaus meilė nesutaikoma su turto meile.

12. Dovydaitis bendralaikį akyse

Koks tad žmogus buvo Dovydaitis? Kokia aptartis taikliausiai apibrėžtų visą nagrinėtą jo sudėtingą paprastumą ir drauge dvasinį didingumą? Gal būtų, vaizdžiausiai Dovydaičio asmenybę apibrėžė Simas Sužiedėlis: „Pirmas susitikimas su Pranu Dovydaičiu jį parodė tokį, koks jis buvo ir kokį vėliau pažinau: nešašytą kaimietį, kaip seno beržo žievę. Tačiau po ta žieve srovėjo lietuviška sula: gyva, tauri. Šilta“¹¹⁰.

Kaimietiškuo Dovydaičiui niekas neneigia. Priešingai, lyg kartodami M. Vaitkaus „neaptašytą ir neaptašomą“ ir S. Sužie-

dėlio „netašytą kaimietį“, ir kiti taip pat Dovydaitį charakterizuoja: „nekultivuotas kaimietis“ (A. Šidlauskaitė), „išmokslingas kaimietis“ (J. Eretas), „mokytas ūkininkas“ (V. Vaitiekūnas). Tiesiog pasakoma ar nepasakoma, bet jaučiamas visų lyg apgailestavimas: vis dėlto būtų reikėję Dovydaičiui „apsitašyti“. Be abejo, jei pats Dovydaitis būtų matęs tokį reikalą, būtų galėjęs ir šiuo atžvilgiu „išsikultivuoti“. Tačiau, žinome, jis pats visai neįsivaizdavo tokio reikalo, nes savo kaimietiško „neapsitašymo“ nelaikė jokia blogybe.

Vienaip į save žvelgė pats Dovydaitis, kitaip iš šalies į jį žvelgė kiti. Kad ir iš kaimo kilusiam žmogui pravartu „apsitašyti“, nėra abejonės. Savo kaimietišku „neapsitašymu“ Dovydaitis liko spalvingas, bet ne pavyzdingas. Tai ir kėlė rimtesnį nesusipratimą negu tik paprastą Dovydaičio nesupratimą. Kas neskyrė doro ir dailaus elgesio, tas savaime nuvertino Dovydaitį.

Vienuose šiai knygai gautuose atsiminimuose šis reikalas buvo tiesiog šiaip iškeltas: „Studentų ateitininkų tarpe buvo kalbama, jog iš visų profesorių tik St. Šalkauskis gyvenęs ateitininkų ideologija. Man atrodė keista, kodėl gi ne ir Dovydaitis. Jei-gu moraliniu atžvilgiu nieko negalėjai prikišti St. Šalkauskiui, tai kuo 'nemoralus' buvo prof. Pr. Dovydaitis“.

Daugiau ar mažiau tokio „kalbėjimo“ iš tiesų būta, gal būt, ir tebesama. Ne tik daugelio studentų, bet ir daugelio sendraugių akyse Dovydaitis dėl savo kaimietiško žemiau stovi už Šalkauskį. Sakysime, ir J. Eretas charakterizavo Šalkauskį idealiu kandidatu pakeisti Dovydaičiui ateitininkijos priešakyje labiausiai dėl Šalkauskio būdo, „nes jis jau buvo tuo, kuo kiti ateitininkai dar tik turėjo tapti“⁵⁰⁴. Dovydaičio kaimietiškumas dūrė į akis ir pačiam Šalkauskiui, ypačiai subtiliam džentelmenui. Bičiuliškai užjausdamas Dovydaitį dėl jo nepakankamo įvertinimo, Šalkauskis atvirai jam rašė:

Kaip kadaise, studentavimo metais, nebuvo atitikimo tarp Tavo išviršinės išvaizdos ir esmiško turinio, taip vėlesniame Tavo gyvenime ne visados Tau sekėsi suharmonizuoti išviršines Tavo akcijos lytis su tuo giliai doriniu nusistatymu, kuris glūdėjo visų Tavo pasiryžimų pagrinde. Savotiškas individualizmas, nevisada suderinamas su visuomeninio gyvenimo organizacija, tam tikras nerūpestingumas išviršiniame pasireiškiame, nevisuomet pakankamas pajautimas politinio konvencionalumo ir visuomeninės drausmės reikalo sukludė Tau ne vieną kartą užimti visuomeninėje hierarchijoje tą aukštą vietą, kurios esi nusipelnęs⁷⁶.

Atvirai pasisakydamas dėl Dovydaičio būdo, Šalkauskis džentelmeniškai pastebėjo, kad jis ne priekaištus savo draugui daro, o tik paaiškina „pagrindinę priežastį“ kai kurių nepasisekimų: „Visi Tavo savotiški pasireiškimai kartais klydo žmonėms turėti pilną ir teisingą supratimą apie Tavo asmenį ir darbus“⁷⁶.

Ką Šalkauskis savo pakiliai abstrakčiais terminais apibūdino kaip savo draugo „savotiškumus“, faktiškai yra mums jau žinomi Dovydaičio būdo bruožai: kaimietiškas paprastumas, nieko nepaisantis atvirumas, diplomatijom nepripažįstantis tiesumas, išorinių formų („ceremonijų“) nevertinantis liaudiškumas etc. Vargšas Dovydaitis, lyg iš anksto teisindamasis, sukaktuviniame straipsny prieš šešis mėnesius buvo lyginęs savo ir Šalkauskio gyvenimo kelius. Abu gimė tais pačiais metais, bet Šalkauskį pasveikino skaidriai sužaliavusi pavasario gamta, o Dovydaitį — „paniurusio rudens, o gal jau ir žiemos miško apmirusi gamta“. Dar labiau jų gyvenimo kelius išskyrė socialinė aplinka. Intelligento šeimoj gimęs Šalkauskis palaipsniui išėjo mokslą, o Dovydaitis pirma piemenio „žąsų, kiaulių ir galvijų“ ganymo klases. Ir universitete Šalkauskis buvo „savo viršine išvaizda toks, kaip ir kiti padorūs studiozai“, o Dovydaitis — gal net „perdaug“ išsiskyrė savo kaimietiška išvaizda³².

Nėra ko norėti, kad visai skirtingo gyvenimo kelio Dovydaitis būtų buvęs panašus į Šalkauskį. O kai vis dėlto imamasi jų lyginimo, labai neteisingai elgiamasi. Kiekvieną žmogų reikia matuoti jo paties matu, bet ne svetimu. Nėra vieno prokrustinio standarto matuoti žmonių tobulumui. Nė vienam žmogui neįmanoma įkūnyti visų dorinių vertybių. Todėl net ir šventieji yra tokie visai skirtingi, nelygintini vienas su kitu.

Ir Dovydaitį vertinant, reikia neužmiršti, kad jokio žmogiškoji tobulybė nėra absoliuti dvejopa prasme: pirma, neišvengiamai ir kiekviena tobulybė lieka daugiau ar mažiau vienašališka, antra, nė tobulybė neišskiria žmogiškųjų silpnybių. Pakankamai žmogiškų silpnybių turėjo ir Dovydaitis. Laikydamiisi dovydaitiško tiesumo, jų visai neslėpėme. Tačiau jos nieku būdu netemdo jo šviesios asmenybės, gal būt, „tik dar labiau paryškina ir sužmogina“ (vienų atsiminimų apie Dovydaitį baigiamieji žodžiai).

Anksčiau cituotame Šalkauskio žvilgyje į Dovydaitį reikia pabrėžti, kad savo draugo „savotiškumą“ jis anaipol pats neskelbia esmine netobulybe, priešingai, juos nurodo tik kliūtimi

„žmonėms turėti pilną ir teisingą supratimą“ Dovydaičio tikrosios didybės. Visi jo kaimietiški „savotiškumai“ tebuvo kevalas (ar, kaip kitų buvo sakoma, žievė), ne tik dengęs, bet, gal būt, ir slėpęs branduolį. Kad Dovydaitis pavargęs ar susierzinęs kam nors kada šiurkščiai atžėrė, visai nublanksta prieš visa tai, ką jis gera padarė nesuskaičiuojamai daugybei moksleivių, studentų ar šiaip vargšų. Kad tuo ar tuo atveju Dovydaitis neparodė diplomatinio lankstumo vienos ar kitos vyresnybės atžvilgiu, visai nublanksta prieš savo viso gyvenimo paaukojimą krikščioniškajam apaštalavimui. Dėl savo kieto tiesumo jis sulaukė ir kankinio mirties. Net tapęs sovietinio teroro auka, Dovydaitis nesugniužo. „Šis tarp miškų užaugęs žmogus ne linko, o lūžo, kaip jo gimtinės pušis audrai užėjus“ (A. Puodžiukynas). Toks žmogus, kaip Dovydaitis, „lankstytis negalėjo. Jis galėjo būti vien sunaikintas, vienu smūgiu parbloškintas ir sutriuškintas“ (A. Vaičiulaitis⁷).

Kaip savita St. Šalkauskio ar arkiv. M. Reinio dvasinė didybė, taip savita ir Dovydaičio dvasinė didybė. Užuoť norėjus juos hierarchiškai suklasifikuoti, reikia jais, kaip ir kitais dideliais vyrais, drauge džiaugtis.

Mūsų liaudyje amžiais slypėjęs šviesos troškulys ryškiausiai įsikūnijo „sakuotnuogaryje“ Dovydaityje. Todėl šiuo atžvilgiu visai nuoseklu, kad jis ir liko ryškiausiai „kaimietiškas“. Tarp didžiųjų mūsų tautos vyrų Dovydaitis turi savo vietą.

Ką Dovydaitis reiškė Lietuvos katalikams, kan. M. Vaitkus šiai knygai taip atsakė: „Senąjį Dovydaitį mes, senoji karta, labai branginom kaip daug žinantį bei išmanantį ir valingą asmenį, žinantį, ko nori ir ko reikia, ir ką gali pats, kitų padedamas, nuveikti. Tvirtas idealistas. Verus Izraelita, in quo non est dolus“ (tikras izraelitas, kuriame nėra klastos — Jn. 1, 47).

Tik menkystė yra pilka, bespalvė, nors ir kaip ji būtų išoriškai nušlifluota („aptašyta“). Dideli žmonės yra ir didžiai angažavęsi! vyrai, jie priklauso atitinkamoms „srovėms“, bet drauge jas peržengia ir tampa visiems „antsroviškai“ brangūs. Šiuo atžvilgiu Dovydaičiui įvertinti pasirenkame jo įpėdinio Kauno gimnazijoje ir bendradarbio Lietuvių Enciklopedijoje Mykolo Biržiškos žodžius:

Pranas Dovydaitis yra ne tik „ateitininkų“ tėvas ir žymiausias ateitininkas, bet ir šiaip vienas pačių ryškiųjų lietuvių kultūros darbininkų,

turint čia galvoj ne tik praktikuojančius tikiybininkus, bet ir iš viso pasauliečius ir dvasininkus drauge. Kietas titnagas, gimnazijos netašytas stačionkas, ryžtingas ir drąsus⁵⁰⁵.

Tiesus idėjinis priešininkas niekada nėra priešas. Todėl jis laimi pagarbą ir tuose, kurie yra skirtingų nusistatymų. Neolitanų korporacijos vienas steigėjų ir ideologas Valentinas Gustainis savo atsiminimus apie Dovydaitį baigė tokiu jo įvertinimu:

Labai paskendęs moksliškose knygosė, Dovydaitis nemėgo ir neturėjo laiko vadinamam saloniniam inteligentų gyvenimui. Todėl kai kas jį anais laikais pavadindavo stačiuoku, gal būt, ne tik dėl jo pokalbių liaudiško tono, bet ir dėl to, kad jis savo įsitikinimų nemėgo vynioti į šilkus, bet juos reikšdavo be jokių „diplomatinių“ pagražinimų. Tačiau visi ano meto Lietuvos inteligentai jautė ir žinojo, kad Pranas Dovydaitis labai mylėjo savo tautą, ypač savo liaudį, kad atsidėjęs rimtai dirbo mokslinių tyrinėjimų darbus, tuo norėdamas prisidėti prie bendro jos susipratimo ir kultūrinio lygio pakėlimo. Dėl to net jo politinės programos priešininkai jį gerbdavo kaip labai darbštų ir sąžiningą Lietuvos kultūros dirvose besidarbuojantį pionierių.

Dovydaičio karta jau seniai priklauso praeičiai. Jis pats šiemet (1974) baigtų 88-sius amžiaus metus. Gyvųjų tarpe jo bendraamžių belikę vos vienas kitas, kaip sakoma, juos galima ant pirštų suskaičiuoti.

Priklausyti praeičiai — tai priklausyti istorijai. Bet nieku būdu tai nereiškia apskritai nebetekti reikšmės. Priešingai, tik tas ir turi istorinę reikšmę, kas lieka reikšmingas ir ateičiai. Tik reikšmingoji praeitis sudaro istoriją.

Neįmanoma apskaičiuoti (nes tai už statistinių skaičiavimų ribos), kokį poveikį Dovydaitis darė tautai, kai ją ištiko istorinė nelemtis. Iš anksto jis rūpinosi, tariant jo terminais, Antikristo, arba Belzebubo, karalystės grėsme savo nepriklausomybę išsikovojuosioms Pabaltijo tautoms. Keldamas šios grėsmės pavojų, Dovydaitis savo skaitytojuose ir klausytojuose tiesė krikščioniškus pagrindus tautinei atsparai. O kadangi ir pats liko kentėti su visa tauta, nors ir aiškiai žinojo jį laukiant kankinio likimą, tai savaime liudijo, jog jis tikrai stovėjo už savo žodžių. Iš visų Lietuvos intelektualų Dovydaitis neabejotamai buvo daugiausia lankęsis visame krašte, ir užkampių bažnytkaimiuose, su kalbomis. Tad lygiai neabejotamai iš visų Lietuvos intelektualų plačiosios mūsų liaudies masės daugiausia bus gyvai girdėjusios Dovydaičio žodį. Daugeliui jo žodis, gal būt, visam

gyvenimui įstrigo sielon. Tai ir yra pagrindas prileisti, kad Dovydaičio poveikis liko gyvas tautoje ir tada, kai jis pats buvo nutildytas ir sunaikintas. Sovietinės golgotos keliuose (Sibiro tremtyje, kacetinėse stovyklose ir kalėjimuose), gal būt, daugelis guodėsi prisimenamu Dovydaičio žodžiu. Daug jo dvasios vaikų dalyvavo partizanų po karo beviltiškai vestoje laisvės kovoje, gal būt, įkvėpti jo idealistinio ryžto. Jeigu ir naujoji Lietuvos karta rodo tokią nuostabią tautinę atsparą jau sovietinėmis sąlygomis ir jas atitinkančiais būdais, tai ne tik sovietinės prievartos žadinama, bet ir visų tautos kančių gaivinama. Neapskaičiuojamai, bet neabejojamai mūsų tautos atsparoje atsispindi ir Dovydaičio įnašas jo giliu poveikiu nepriklausomos Lietuvos jaunimui ir liaudžiai.

13. *Ką Dovydaitis gali reikšti ateities kartoms?*

Ką „senasis Dovydaitis“ gali reikšti jaunosioms išeivių kartoms laisvajame pasaulyje? Šių dienų pasaulio jaunimas ypač nori būti natūralia karta (natural generation). Šiuo atžvilgiu Dovydaitį (nemažiau už H. D. Thoreau ir kitus) galima laikyti šio generacijos pirmtaku. Visus įvairius jo liaudiškumo bruožus galima suglausti natūralumu. Kaip ir kur kada Dovydaitis reikėsi, visur ir visada jis buvo natūralus žmogus. Išaugęs giriuose, visą gyvenimą liko gamtos vaikas. Retai kas taip mylėjo gamtą, kaip jis. Todėl ne kurortuose atostogavo, o grįždamas tėviškėn ar keliaudamas po Lietuvą. Gi savo gyvenimo pabaigoje vėl grįžo prie žemės, su vargu, bet ir su entuziazmu kurdamasis ūkyje. Bet kokią prabangą tiesiog niekino, nes jautėsi jos varžomas nemažiau, kaip visų visuomenės „ceremonijų“. Paprastas gyvenimas jį žavėjo. Todėl ir mieste įsikūręs, turėdamas sąlygas anuometiniais standartais prabangiškai gyventi, vis vien gyveno „kaimietišškai“. Nekrovė kapitalo, o kartais likdavo visai tuščia kišene, nes ši pastaroji buvo ištuštinama kitų paramai. Nereikėjo jam dėti pastangų nugalėti modernųjį žmogaus „suvetimėjimą“ ir ieškoti žmogiškosios artumos. Visi jam buvo artimi, nes į kiekvieną ėjo su nuoširdžiu atvirumu. Vargu ar kas Dovydaičiui pavydėjo jo gyvenimo, bet jis taip pat niekam nepavydėjo geresnio įsikūrimo. Patenkintas savo paprastu gyvenimu ir žmonėms bent truputį gera padarymu, jis šviesiai žvelgė į gyvenimą.

Tačiau — reikia pabrėžti — Dovydaitis siekė *sveiko ir doro* natūralumo, kuris kiek galint naudotųsi kultūros dvasiniais laimėjimais, bet nepavertų technologinės pažangos vidine „barbarija, nors ji apšviečiama ne prastais žibintais, bet elektra“⁵⁰⁶.

Tai, iš antros pusės, vėl tolintų Dovydaitį nuo daugelio šių dienų „natūraliosios kartos“ nusiteikimų. Visiškai jam būtų nesuprantami tokie dalykai, kaip bet koks anarchiškas asocialumas, demonstratyvus išorinis apsileidimas ir ypač padarymas užsiėmimu paprasto „dykinėjimo“. Dėl šio pastarojo Dovydaičio nuomonė labai aiški: „Dykinėjimas yra visų nuodėmių pradžia“²⁶⁹. Tokį „natūralumą“ Dovydaitis būtų smerkęs kaip parazitizmą. Dar labiau būtų jam nesuprantamas griebimasis narkotikų — savęs žudymo iliuzinės laimės vardan. Visokeriopą psichodelizmą būtų skelbęs iš galvos kraustymusi. Nemažiau už visus radikalus ir Dovydaitis būtų rūščiai griaudėjęs prieš mamonos kultą, bet taip pat rūščiai jis būtų piktinęsis naujuoju sekso kultu. Šių dienų iš gėdos ir moralės „išsilaisvinusioji“ sekso adoracija Dovydaičiui būtų tik meilės brutalus išniekinimas, liudijantis žmogaus „sugyvulėjimą“.

Dalis Dovydaičio sprendimų šiandien mums gali atrodyti per daug konservatyvūs, dalis — per daug radikalūs. Konkrečiai jiems išanalizuoti šių dienų problemų akivaizdoje reikėtų atskiro veikalo, kurio vargu ar kas nors kada imsis. Baigiant šią Dovydaičio asmenybės apybraižą, svarbu priminti vieną dalyką: vis vien kaip vertintume Dovydaičio teiktuosius sprendimus, jie viso jo neišsemia. *Dovydaitis yra daugiau, negu jo žurnalai, raštai, kalbos*.

Vienu požiūriu, tiesa, sakoma, kad žmogus — tai jo darbai, nes tik jais jis save sukuria. Tos galimybės, kurios nebuvo tikrovė įkūnytos, nieko nereiškia, nors ir kiek būtų buvę tikėta jų realumu. Šia prasme iš tikro rašytojas — tai jo sukurti veikalai, mokslininkas — tai jo atlikti moksliniai darbai. Tokia prasme ir Dovydaitis — tai begalė jo įvairių mokslinių ir publicistinių straipsnių, besišilsinčių bibliotekose žurnalų ir kitų leidinių komplektuose. Tai, sakytume, istoriškai užkonservuotasis Dovydaitis, kurį mūsų kultūros istorikai galės ir po daug metų „išsikasti“ nepriklausomos Lietuvos studijoms.

Tačiau toks žmogaus sutapatinimas su jo istorijai paliekamais darbais yra tik iš dalies teisingas, nes ne visais atvejais žmogų išsemia jo istorinis palikimas. Pakanka rašytojui atei-

tyje gyventi savo kūriniais, mokslininkui — savo atradimais, dailininkui — savo paveikslais, ir t.t. Kokie jie buvo žmonės, neturi reikšmės (svarbu literatūrinė veikalo vertė, o ne rašytojo žmogiškas kilnumas ar žemumas), nors ir gali būti smalsu sužinoti apie jų gyvenimą. Bet visai kiti atvejai, kur pats žmogus kaip *žmogus* buvo reikšmingas, būtent: pačiu savo gyvenimu. Tokio žmogaus atveju svarbu, kad ir ateityje jis liktų gyvas kaip *žmogus*. Dovydaitis yra kaip tik toks atvejis. Reikšmingas buvo jo žurnalų, straipsnių, kalbų poveikis ir savajai kartai, ir tai jaunesniajai kartai, kuriai jis buvo dvasios „tėvas“. Tačiau ne mažiau, bet, gal būt, daugiau Dovydaičio poveikis rėmėsi jo asmeniu, pačiu jo gyvenimu. Tad ir svarbu, kad jis mūsų tautai išliktų gyvas ir kaip asmuo „negėstančiuoju švyturiu“. Be abejo, tai sakydamas, visai neturiu galvoj Dovydaičio spalvingo liaudiškumo, kuris jį darė savo meto tokį būdingą mokslininką kaimietį. Didmiestinės civilizacijos aplinkoje negali būti nė kalbos jo liaudiškumą kelti pavyzdžiu (nebūtų įmanoma jį pasekti, net jei kas ir užsinerėtų). Tiesa, savo metu daugeliui labiausiai į akis krito Dovydaičio liaudiškas savitumas. Paprastai daugiau akį patraukia drabužiai, o ne pats žmogus. Dovydaičio kaimietiški „savotiškumai“ tebuvo jo drabužis. Kam šis drabužis nepatiko, tam jis itin dūrė akis. O kas turi durti nebe akis, o sąžines, to paprastai nenorima nė pastebėti. Daugeliui savo metu Dovydaitis buvo „rakštis akyje“ dėl nenorimo pastebėti paties esmingiausiojo o jo asmens bruožo. Tai buvo visus jo darbus gaivinantis nuoširdaus krikščionio praktinis idealizmas. Ne mamonos, o evangelinė dvasia buvo kūnijama Dovydaičio gyvenime. Todėl jo krikščioniškumas skleidėsi tyru žmoniškumu, o ne tik formaliu pamaldumu. Neleidęs savęs pavergti mamonos dvasiai, Dovydaitis ne tik nesibaimino socialinio pažangumo, bet jį laikė autentiško krikščioniškumo matu. Šituo savo krikščioniškumo evangeliniu paprastumu ir drauge radikalumu Dovydaitis liks visada aktualus.

Mūsų amžiui, į savo sąmyšį įsukančiam ir pačius krikščionis (neišskiriant nė katalikų), Dovydaitis turi daug ką pasakyti. Technologinė pažanga įgalina mamonos dvasią gundyti dabarties žmogų vis rafinuotesne prabanga ir vis labiau jį pavergia, blėsindama jo žmoniškumą. Žmogaus be Dievo kuriama „naujoji moralė“ ne nugali žmogaus susvetimėjimą, bet dar labiau jį įtvirtina. Technologinės pažangos amžiaus žmogus yra atsi-

dūręs tokion dehumanizacijos (nužmogėjimo) grėsmėn, kad Nobelio laureatas austrų zoopsichologas Konrad Lorenz įspėja: žmogus nebėra gyvulys, bet vėl juo tampa⁵⁰⁷. Prieš žmogaus „gyvulintojus“ visą laiką kovojęs Dovydaitis pritartų K. Lorenzo susirūpinimui dėl tokios atbulinės žmogaus „evoliucijos“. Svarbiausia, pačiu savo gyvenimu Dovydaitis rodytų ir nukriščiūnėjusiems, kaip vykdyti kilnų žmogaus pašaukimą, ir krikščionims, kaip būti ne formaliniais, bet evangeliniais krikščionimis.

Deja, prancūzų filosofas J. - P. Sartre ne be pagrindo kalbėjo, kad mirusieji atiduodami į gyvųjų rankas: nuo šių pastarųjų priklauso, ar mirusieji pamirštami ir tokiu būdu lyg galutinai pasmerkiami mirčiai, ar jie atsimenami ir tokiu būdu išlaikomi gyvi. Dovydaičiui mirus jau daugiau kaip prieš trisdešimt metų ir vis retėjant tiems, kurie jį gyvą pažinojo, svarbu ne tik istoriškai apžvelgti jo darbus, bet ir jį patį išlaikyti gyvą kitų kartų atminime. Ši knyga visa joje sutelkiama medžiaga visų pirma ir yra skirta, kad būtų atkurtas Dovydaičio asmens kiek galint pilnesnis ir teisingesnis vaizdas. Tai sąlyga Dovydaičiui likti gyvam mūsų tautoje ne tik savo darbais, bet ir pačiu šviesiu savo asmeniu, įkvepiančiu idealistinį ryžtą ir perspėjančiu nuo žmogiškojo savęs suniekinimo.

1974 rugpiūčio 15.

IŠNAŠOS

*Sumažinti išnašų skaičiui, išskyrus vieną kitą išimtį, visoj knygoj var-
tojamas tas pats išnašos numeris mažesniems straipsniams ar didesniųjų
atskiriems puslapiams. Kur buvo patogiau, ypač aptariant Dovydaičio re-
daguotuosius žurnalus, šaltiniai nurodyti ir pačiame tekste.*

- 1 Pagrindiniai Dovydaičio memuariniai straipsniai: „Kur aš mažas au-
gau, koks aš buvau ir ką veikiau“, *Naujoji Vaidilutė*, 1936, p. 483-493;
„Iš mano ankstybiausių atsiminimų“, 1937, Nr. 2, p. 81 - 95. Iš šių dviejų
straipsnių imamos žinios apie Dovydaičio tėviškę, senelius, tėvus ir jo
paties vaikystės metus, jei nėra nurodoma kitų šaltinių.
- 2 Naudotasi enciklopediniais duomenimis: *Lietuvių Enciklopedija*, XI
(1957), p. 304-305; *Mažoji Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija*, II
(1968), p. 109-110.
- 3 *Kosmos*, 1927, p. 273 - 274, Dovydaičio priedas prie J. Elisono straips-
nio apie Lietuvos elninių šeimą.
- 4 *Darbininkas* (Lietuvoj leistas), 1930, Nr. 49.
- 4^a O. Maksimaitienė, *Lietuvos sukilėlių kovos 1863-1864 m.*, 1969. Taip
pat ir ankstesnio sukilimo metu vyko kovų tose apylinkėse, žr. F.
Sliesoriūnas, *1880-1881 metų sukilimas Lietuvoje*, 1974.
- 5 „Geležies gaminimas Lietuvoj“, *Kosmos*, 1920 - 21, Nr. 4-5, p. 471 - 473.
- 6 *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 450.
- 7 A. Vaičiulaitis, „Prof. Pranas Dovydaitis“, *Studentų Žodis*, 1941, Nr.
7, p. 151-153.
- 8 *Kun. Peliksas Martišius*, 1939, p. 11. šiame 16 puslapių Dovydaičio
straipsnio apie kun. P. Martišių atspaude (iš *Lietuvos Mokyklos*) yra
šiek tiek žinių ir apie jį patį.
- 9 A. Salio 1971.IV.16 laiškas.
- 10 Kiti šaltiniai: J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, 1938, p. 474;
Br. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, III (1966), p. 249- 251.
- 11 *Naujoji Vaidilutė*, 1937, Nr. 2, p. 81-82.
- 12 Atsiminimai apie senelį: *Naujoji Vaidilutė*, 1937, Nr. 2, p. 92-94,
apie senelę — p. 91 - 92. Perspausdinama atrinktosios dalys.
- 13 *Naujoji Vaidilutė*, 1936, Nr. 12, p. 490- 491; 1937, Nr. 2, p. 81-82,
90 ir 94 -95; *Ateitis*, 1936, Nr. 5-6, p. 223.
- 14 A. Puodžiukynas, „Kaimynas apie kaimyną“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12,
p. 457 - 460.

- 15 Atsiminimai apie motiną: *Naujoji Vaidilutė*, 1936, Nr. 12, p. 486-488.
- 16 *Naujoji Vaidilutė*, 1936, Nr. 12, p. 488. Ten pat Dovydaitis duoda šiek tiek žinių ir apie savo brolius bei seseris.
- 17 *Naujoji Vaidilutė*, 1936, Nr. 12, p. 485; 1937, Nr. 2, p. 82.
- 18 Cituojama iš Marijampolės kalėjime vesto dienoraščio — 1932.VIII.5 įrašas.
- 19 Kad skaitymas nebūtų apsinkintas, įprastiniu daugtaškiu nežymime vieno kito praleidžiamo sakinio. Rašyba ir skryba šiek tiek lyginama, bet žodyno noliečiama.
- 20 Šis pirmasis atsiminimų pluoštelis atrinktas iš *Naujosios Vaidilutės*, 1936, Nr. 12, p. 488-493.
- 21 „Įvairių pritikimų“ iš savo gyvenimo pirmojo penkmečio Dovydaitis duoda daug daugiau (*Naujoji Vaidilutė*, 1937, Nr. 2, p. 83-90), bet čia atrinkti tie, kurie atrodo įdomesni.
- 22 *Naujoji Vaidilutė*, 1936, Nr. 12, p. 492; 1937, Nr. 2, p. 94-95.
- 23 Šiuos visus atsiminimus apie savo mokymosi pradžią Dovydaitis išspausdino vietoj karo komendanto uždaryto *Darbininko* kelis mėnesiusėjusiam *Lietuvos Darbininke*, 1929.V.5 - 26, Nr. 4-7.
- 24 Dovydaičio autobiografija: „Šiek tiek apie save“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 451 - 454. šis visas numeris skirtas Dovydaičiui jo 50 amžiaus sukakčiai paminėti.
- 25 Jurgis Paltanavičius (anuomet Paltanavičia) Višakio Rūdoj buvo bene pirmasis mokytojas.
- 26 V. Sruoginio atsiminimai (I), *Darbininkas*, 1954.X.15.
- 27 *Naujoji Vaidilutė*, 1937, Nr. 2, p. 95.
- 28 J. Paltanavičius, „Mokytojas apie mokinį — profesorių“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 455-456.
- 29 *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 456-457.
- 30 V. Sruoginio atsiminimai (II), *Darbininkas*, 1954.X.19.
- 31 Savo atsiminimuose Dovydaitis pats gausiai vartoja barbarizmų, tačiau juos ima į kabutes, tad žino, ką daro. Vaizduodamas praeitį, matyt, nori perteikti ir ano meto žodyną, lyg kokią etnografinę medžiagą.
- 32 Pr. Dovydaitis, „Tu, aš ir aplink mudu“ (atviras laiškas St. Šalcauskiui 50 metų sukakties proga), *Ateitis*, 1936, Nr. 5-6, p. 221-226.
- 33 Veiverių mokytojų seminarijos istorijai naudotasi dviem šaltiniais. Pirmasis jų — *Lietuvos Mokykla*, 1919 - 20 metų 3-oji knyga, kurios p. 469 - 612, skirti mokytojo Žilinsko (rašoma Žilinskio) 80 metų sukakčiai, telkia šios seminarijos buvusių auklėtinių atsiminimus, apimančius 1867 - 1903 m. laikotarpį. Antrasis šaltinis — Lietuvoj Juozo Kudirkos išleista kygutė *Veiverių mokytojų seminarija (1866-1918)*, 1970, 84 psl.
- 34 Kun. V. Aleksandravičius (1865- 1952) vėliau yra pasižymėjęs kaip Didžiojo Vilniaus seimo (1905 m.) aktyvus dalyvis ir reiškėsis kaip religinių giesmių kompozitorius. Jis yra JAV lietuvių žinomojo muziko A. Aleksio vyresnysis brolis.
- 35 M. Kilna, *Lietuvos Mokykla*, 1919 - 20 m. 3-oji knyga, p. 561 - 562.
- 36 Ten pat, p. 573.
- 37 Ten pat, p. 532.

- 38 Kone visuose atsiminimuose vis prisimenamas ir J. Lapinskas, vieno už kitą vis neigiamiau. Toj pačioj *Lietuvos Mokyklos* knygoj žr. p. 506, 516, 523, 531, 534, 546, 549, 556, 562, 564 ir kt.
- 39 J. Jasaitis, ten pat, p. 574.
- 40 Ten pat, p. 493.
- 41 Ten pat, p. 558.
- 42 M. Krupavičius, ten pat, p. 585.
- 43 J. Kudirka, *Veiverių mokytojų seminarija*, p. 51.
- 44 M. Krupavičius, „Aš ir Dovydaitis“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 460-464.
- 45 M. Krupavičius, *Lietuvos Mokykla*, ten pat, p. 586.
- 46 J. Kudirka, o.c., p. 36.
- 47 M. Krupavičius, *Lietuvos Mokykla*, ten pat, p. 586 - 587.
- 48 M. Krupavičiaus atsiminimus iš Veiverių seminarijos 1900 - 03 metų, paskelbtus minėtame *Lietuvos Mokyklos* numeryje (p. 584-590), daug plačiau duoda jo knyga *Atsiminimai*, 1972, p. 25 - 54. Įdomu pastebėti, kad ir po beveik 30 metų rašytuose atsiminimuose įspūdziai liko tie patys. Tik dėl T. Žilinsko pasisakoma ir kritiškai: „Mūsų seminarijos lietuvių kalbos mokytojas savo metodais nuo lietuvių kalbos tik atgrasindavo“ (p. 30). Žinoma, Žilinskui pagerbti skirtajame *Lietuvos Mokyklos* numeryje nebuvo galima pasakyti, kad jis buvo „mėnas pedagogas“, nors ir „tikras ir susipratęs lietuvis“ (p. 30).
- 49 Dovydaičio atsiminimai: „Iš Veiverių“, *Lietuvos Mokykla*, ten pat, p. 590- 602.
- 50 J. Greimą (1970.VIII.27) atsiminimai. J. Greimas nuo 1919 m. buvo ilgametis Paežerių pradžios mokyklos vedėjas, socialdemokratinių pažiūrų.
- 51 M. Milukas, „Dovydaitis Veiveriuose“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 464-465.
- 52 V. Sruoginio atsiminimai (III), *Darbininkas*, 1954.X.22.
- 53 Dovydaičio atsiminimai: „Kairiūkštis Veiveriuose“, *Lietuvos Mokykla*, 1925, p. 406-408.
- 54 VI. Žiūrys, „Geras draugas“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 466-467.
- 55 J. Kudirka, o.c., p. 47.
- 56 *Lietuvos Mokykla*, ten pat, p. 591 - 592. Perspausdinant, suminėtų rusų laikraščių vardai transkribuoti lotynų rašmenimis. Paskutiniai Grinkevičiaus žodžiai, duoti rusiškai, čia išversti į lietuvių kalbą.
- 57 *Lietuvos Mokykla*, ten pat, p. 588.
- 58 *Ateitis*, 1935, Nr. 10, p. 399.
- 59 Žr. J. Kudirka, o.c., p. 65. Ten duodamas Veiverių mokytojų seminarijos auklėtinių pareiškimo Varšuvos švietimo apygardos globėjui ver-timas (iš VI. žiūrio nuorašo).
- 60 Šį susirinkimą Dovydaitis aprašo ne tik *Lietuvos Mokykloje* (p. 598) paskelbtuose atsiminimuose, bet ir *Ateityje*, 1935, Nr. 10, p. 400, kur Veiverių įvykiams skirti p. 399 - 402.
- 61 Cituojama iš *Lietuvių Enciklopedijos*, IV (1954), 517.
- 62 Dovydaičio atsiminimuose *Lietuvos Mokykloje* (p. 599-600) ši petici-ja cituojama iš *Vilniaus Žinių*, 1905.XII.1(14). Taisyklingesne kal-ba vertimą pateikia J. Kudirka savo knygutėj, p. 66 - 67.
- 63 *Ateitis*, 1935, Nr. 10, p. 402.

- 64 *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 467.
- 65 *Lietuvos Mokykla*, ten pat, p. 601.
- 66 V. Sruoginio atsiminimai (IV), *Darbininkas*, 1954.X.26.
- 67 Pats VI. Žiūrys apie save *Ateityje* (žr. išnašą 54) rašė: „O aš kiek vėliau iš III kurso buvau pašalintas su 'vilko bilietu'“. Tad J. Kudirka savo knygutėje (p. 55) neteisingai rašo: „Visai į seminariją nepriėmė VI. Žiūrio, dar du patys neatvyko“. Tų dviejų pavardės nutylimos, matyt, dėl jų „svetimumo“. Dovydaičio pavardė dokumentuojama tik Veiverių seminarijos auklėtinių bibliografijoje, kur nurodoma jo brošiūra *Kultūra, religija ir mokykla*, 1930.
- 68 Žr., pvz., A. Vokietaičio, dar anksčiau (1893-97) besimokiusio už Dovydaičį, seminarijos vertinimą *Lietuvos Mokykloj*, ten pat, p. 568.
- 69 Veiverių mokytojų seminarijos absolventų sąrašą (nevisai pilną) duoda J. Kudirka, o.c., p. 68 - 80.
- 70 *Lietuviškoji Enciklopedija*, VI (1937), 1327 - 1331. Šalia *Ateityje* (žr. išnašą 24) duotos autobiografijos tai pats patikimiausias šaltinis Dovydaičio biografijai, nes jis pats jai suteikė duomenis. Daugely rašinių apie Dovydaičį yra įsibrovę įvairių klaidingų teiginių tik dėl to, kad jų autoriai nepasistengė pasitikrinti šiuose pagrindiniuose (nors ir tik kelių puslapių) šaltiniuose.
- 71 A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, 1968, p. 146, 229 ir 235.
- 72 *Ateitis*, 1935, Nr. 10, p. 402-403.
- 73 J. Eretas, *Stasys Šalkauskis*, 1960, p. 30.
- 74 *Kosmos*, 1928, Nr. 10 -11, p. 533- 534 (prierašas prie tame numery įdėto Dovydaičio straipsnio apie W. Harvey).
- 75 Valentino Gustainio atsiminimai (1971 liepos mėn.). šis plačios kultūros ir didelės tolerancijos publicistas mirė 1971 m.
- 76 St. Šalkauskis, „Atsakymas prof. Pr. Dovydaičiui, pritaikytas jo 50 metų sukakties progai“. *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 474-481.
- 77 VI. Jurgučio laiškas J. Gobiui. Pastarasis šio laiško ištrauką, siųsdamas ją šios knygos reikalui, laišką datavo 1959.VII.29, bet *Tėvynės Sarge* (1974, Nr. 1, p. 110-111) tas ipats laiškas datuojamas 1959. VI.11. Šiaip man atsiųstasis laiško nuorašas visiškai atitinka *Tėvynės Sarge* paskelbtąjį.
- 77^a *Mūsų idėjos* buvo išleistos Studentų ateitininkų centro tarybos (taip anuomet buvo vadinama valdyba) rūpesčiu. Kaip informuoja tuometinis jos pirmininkas dr. D. Jasaitis, techniškai daugiausia dirbo sekretorius A. Juška, parengiant Dovydaičio 1911 -1913 m. *Ateityje* spausdintus straipsnius. Jų kalba taisyta — daug sklandesnė. Kad visi tos knygutės straipsniai yra Dovydaičio, nėra jokios abejonės. Visus juos kaip Dovydaičio straipsnius nurodo Pr. Mantvydo bibliografinis straipsnis „Medžiaga filosofijos sekcijai“ (*Ateitis*, 1925, Nr. 5, žr. p. 235, 241 ir 243). Be abejo, rengdamas tą straipsnį, Pr. Mantvydas turėjo pasitikrinti pas patį Dovydaičį, savo tuometinį profesorį, ar jam priklauso ir slapyraidėmis pasirašyti straipsniai.
- 78 P. Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimai*, 1936, p. 137 -138.
- 79 „Atviri laišakai Vytautui Endziulaičiui, prieš 11 metų iš šio gyvenimo nukelivusiam į kitą geresnįjį“, *Darbininkas*, 1929, Nr. 48, 49 ir 50; 1930, Nr. 49. Iš viso buvo parašyti 5 „laiškai“, bet ketvirtasis laiškas,

kaip pastebima V laiško išnašoj, „adresato nepasiekė“ (nors ir buvo pasiųstas), vadinas, dėl kažko buvo karo cenzūros neleistas. Suvažiavimas į Šunskų prisimenamas I laiške, Marijampolės paškaita — III laiške.

79^a *Ateitis*, 1937-38, Nr. 3(15), p. 629.

80 V. Sruoginio atsiminimai (V), *Darbininkas*, 1954.X.29.

81 Panašiai šį kvietimą E. Draugelis aprašė ir *Ateityje*: „Pakviečiau Praną ateiti į lietuvių katalikų studentų draugijos Rūtos posėdį. Užbaigę posėdį, manėm nusifotografuoti. Pranas šyptelėjo, nežadėjo ateiti, nes batai esą 'košės prašė'. Tiesa, jie buvo ne tik kiauri, bet ir puspadžiai buvo atšokę. Kol kurpius sutaisys kitus, suraišiojo šniūriukais ir taip vaikščiojo. Žinoma, tik namie. Aš akis pastačiau, bet prie jo 'keistumų' jau buvau pripratęs... Ilgai nesulaukdamas iš kurpiaus batų, Pranas taip ir nedalyvavo nei tame posėdyje, nei nuotraukoje“ (*Ateitis*, 1960, Nr. 3, p. 60).

82 E. M. Paukštis, „Pranas Dovydaitis — studentas“, *Ateitis*, 1954, Nr. 9, p. 203-204.

83 V. Sruoginio atsiminimai (VI), *Darbininkas*, 1954.XI.5.

84 P. Dogelis, o.c., p. 139.

85 I „laiškas“ V. Endziulaičiui, *Darbininkas*, 1929, Nr. 48.

86 Šį išsiskyrimą įdomiai analizuoja St. Yla knygoj *Vardai ir veidai* (1973), rašydamas apie A. Smetoną kaip tautinės vienybės ieškotoją (p. 224 -273).

87 J. Tumą cituojame iš Z. Ivinskio knygutės *Prof. Pranas Dovydaitis*, 1970, p. 8.

88 Z. Ivinskis, *Prof. Pranas Dovydaitis*, 1970, p. 8.

89 *Viltis*, 1911, Nr. 39, p. 3.

90 E. Draugelis, „Ateitininkų sąjūdis“, *Ateitis*, 1960, Nr. 3, p. 58 - 63.

91 „Dėl ateitininkų veikimo“, *Ateitis*, 1913, Nr. 4, p. 165- 172.

92 M. Vaitkus, *Per giedrą ir audrą*, 1963, p. 168 - 189. Lemiamasis „Vilties“ dalininkų suvažiavimas aprašytas skirsnelyje „Kaip Dovydaitį įkėlė į Smetonos balną“, kuris anksčiau buvo spausdintas *Tėvynės Sarge*, 1952, Nr. 2, p. 262 - 275.

93 A. Merkelis, *Antanas Smetona*, 1964, p. 126.

94 L. Gira, „'Vilties' redaktorius Vilniuje“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 470-472.

95 Dovydaičio raštų bibliografijos yra paskelbtos *Židinyje*, 1936, Nr. 11, p. 416-419 ir LKMA *Suvažiavimo Darbuose*, II (1933), p. 450-454.

96 *Lietuvos Mokykla*, 1921, Nr. 12, p. 563-565.

97 *Ateitis*, 1937-38, Nr. 3(15), p. 630- 632.

98 A. Stulginskis, „Prof. Pr. Dovydaitį prisiminus“ (50 metų amžiaus sukaktis), *Rytas*, 1936.II.1, Nr. 26.

99 *Darbininkas*, 1930, Nr. 7 (šiam straipsny Dovydaitis pateikia atsiminimų kaip buvus Lietuvos Tarybos narys apie Vasario 16 akto paskelbimą).

100 *Ateitis*, 1936, Nr. 5-6, p. 224; 1936, Nr. 12, p. 454; 1937-38, Nr. 4(16), p. 702.

101 Savo atsiminimus, kokiomis sąlygomis teko vadovauti Kauno gimna-

- zijai, Dovydaitis paskelbė *Lietuvos Mokykloje* 1937, Nr. 12 išspausdinto straipsnio „Prieš 20 metų“ pirmojį daly (p. 803-810).
- 102 S. Banaičio nekrologą iš autobiografijos duomenų paskelbė A. Jakštas: „A.a. Salemonas Banaitis“, *Židinys*, 1933, Nr. 5-6, p. 478-480. Ten šiek tiek užsimenama ir apie Kauno gimnazijos steigimą.
- 103 Plačiausius atsiminimus šiai knygai apie Dovydaitį kaip gimnazijos direktorių ir mokytoją parašė Pr. Nenorta, kuris tą gimnaziją lankė nuo pat jos įsteigimo, kol 1920 m. pasitraukė iš VIII klasės savanoriu stoti į karo mokyklą.
- 104 Pr. Nenorta, „Pirmoji lietuviška gimnazija Kaune“, *Draugas*, 1971. VIII.12 -13. Naudotasi tiek šiuo straipsniu, tiek platesniais atsiminimais, gautais šiai knygai.
- 105 S. Antanaitis, „Pranas Dovydaitis — 'Saulės' gimnazijos direktorius“, *Aidai*, 1970, Nr. 7, p. 304-307.
- 106 K. Paltarokas, „'Saulės' gimnazijos direktorius Kaune“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 473.
- 107 *Lietuvos Mokykloje* (žr. išnašą 101) išspausdinta Ulbrich (p. 810), bet JAV rastame egzemplioriuje paties Dovydaičio ranka ta pavardė ištaisyta į Ulbrichtą.
- 108 „Dar apie 'Aušros' gimnaziją“, *Draugas*, 1971.IV.2.
- 109 *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 473 - 474.
- 110 S. Sužiedėlis, „Pirmosios pažintys Kaune“, *Ateitis*, 1960, Nr. 10, p. 238. Perspausdinant „duktė“ pakeista „vaiku“, nes tais metais tokio amžiaus Dovydaičio vaikas tegalėjo būti sūnus.
- 111 *Lietuvos Mokykla*, 1919-20, 2-ji knyga, p. 418- 420.
- 111^a Iš gydytojo J. Vydo atsiminimų.
- 112 *Ateitis*, 1937-38, Nr. 4(16), p. 702.
- 113 Z. Ivinskis, „Lietuvos politinė būklė 1918 metų pradžioje ir Vasario 16-tos d. aktas“, *Židinys*, 1939, Nr. 1, p. 38 (išnaša).
- 114 Žr. Z. Ivinskis, ten pat, Nr. 2, p. 206 - 207 (apie vysk. Pr. Karevičiaus lankymąsi vokiečių vyriausioj karo vadovybėj).
- 115 *Logos*, 1923, p. 142 - 143.
- 116 A. Merkelis, o.c., p. 220.
- 117 D. D., „Lietuvos politikos ir visuomenės gyvenimo apžvalga“, *Draugija*, 1919, Nr. 9-10, p. 431 -432. šiuose puslapiuose atpasakotą Dovydaičio kabineto deklaraciją atitinka ir prel. M. Krupavičiaus laišku suteiktoji informacija. Savo laiške M. Krupavičius pridūrė: „Tais laikais stenografiškai niekas nefiksavo posėdžio, tad tik jo deklaracijos trupinius tegalėjau paduoti“ (gal būt, iš tos pačios „Draugijos“).
- 118 Prancūzų karo misijos lankymąsi Kaune aprašė *Laisvė* (krikščionių demokratų dienraštis), 1919.III.21, Nr. 1. Šis aprašymas (parodyti „Lietuvos buržuazijos sandėrius su prancūzų imperialistais“) yra perspausdintas sovietiniame leidiny *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, III (1958), p. 240-241.
- 119 D. D., „Lietuvos politikos ir visuomenės gyvenimo apžvalga“, *Draugija*, 1919, Nr. 11-12, p. 513.
- 120 J. Eretas, „Pranas Dovydaitis“, *Aidai*, 1958, Nr. 2, p. 58.
- 121 Z. Ivinskis, o.c., p. 15.

- 121^a LKMA *Suvažiavimo Darbuose*, I (1935), p. 530, aprašant LKMA I suvažiavimą 1933 m., aiškiai pasakytą, kad šiame suvažiavime A. Dambrauskas, St. Šalkauskis ir Pr. Dovydaitis buvo paskelbti „pirmaisiais Lietuvos katalikų akademikais“. Tai patvirtinta ir *Suvažiavimo Darbų* II tome šiuo pagrindu duotoje Dovydaičio biografijoje (p. 447). Tačiau vis pasitaiko šios Dovydaičiui suteiktos garbės nukėlimo į vėlesnius metus. J. Eretas *Suvažiavimo Darbuose* išspausdintame Dovydaičio nekrologe LKMA pirmųjų trijų akademikų paskelbimą nukėlė į LKMA II suvažiavimą 1936 m. (*Suvažiavimo Darbai*, IV, p. 231). O St. Yla *Ateitininkų vadove* (p. 347), atrodo, tai nukelia net į LKMA III suvažiavimą 1939 m. Pastarajame suvažiavime tik buvo įteikti diplomai visiems (ir anksčiau pakeltiesiems) LKMA akademikams — nariams mokslininkams, dabartinių terminu tariant.
- 122 St. Šalkauskis, „Prof. Pr. Dovydaičio vaidmuo Lietuvos mokslinime“, *Židinys*, 1936, Nr. 11, p. 413 - 424.
- 122^a Tokių proginių užuominų (daugiausia išnašose prie vertimų) vėliau dar ir daugiau užtikau. Dar Maskvoj studentaudamas aptikęs, kad vienas vokiečių katalikų žymaus filosofo K. Gutberleto (1837 - 1928) veikalas yra išverstas ir rusų kalbon, Dovydaitis pranešė tai autoriui ir gavo iš jo „atrašymą“ (*Logos*, 1928, Nr. 2, p. 162). I pasaulinio karo metu buvo parašęs laišką garsiajam pedagogui F. W. Forsteriui. Laiškui užsimetus, Dovydaitis gavo Forsterio atsakymą tik po 9-10 metų (iš žurnalo *Athenaeum* 1935 m. atspaudas: *Marijos Pečkauskaitės laiškai Pr. Dovydaičiui*, p. 15 -16) ir tuojau jį pakvietė *Naujosios Vaidilutės* bendradarbiu (1924 m. trečiame numery buvo skelbiama, kad Forsteris sutiko bendradarbiauti šiame žurnalėly). Prie vieno vertimo *Kosmose* (1929, Nr. 10 - 11, p. 349) pridėta išnaša, kad Dovydaitis rašė ir Vienos Eksperimentinės biologijos instituto direktoriui H. Przibramui, susidomėjęs jo Sorbonoje skaitytomis paskaitomis. Kaip „evoliucionistas - teistas“, didelis autoritetas Dovydaičiui buvo skruzdžių tyrinėtojas jėzuitas E. Wasmannas, todėl ne tik dažnai jį Dovydaitis citavo, bet ir keletą jo straipsnių išvertė savo žurnaluose. Tačiau jam parašė tik 1929 m., sveikindamas 70 metų proga ir atsiprašydamas už jo straipsnių vertimą be leidimo. Gavo atsakymą, kad mielai leidžia ir toliau jo straipsnius versti. Kodėl taip vėlai susirašė su Wasmannu? Matyt, nebuvo konkretaus reikalo, tad ir nors kaip jį gerbė, nesiėmė susirašinėti.
- 123 *Studentų Dienos*, 1938, Nr. 3-4 (16-17), p. 5.
- 124 *Ateitis*, 1923, Nr. 7-8, p. 382.
- 124^a *Lietuvos Mokykla*, 1919 - 20, 2-ji knyga, p. 221.
- 125 Dovydaitis tą savo delegavimą užsienin mini *Sotere*, 1928, Nr. 1, p. 91. J. Eretas užsimotos Dovydaičio kelionės nesėkmę aiškina *Aiduose*, 1958, Nr. 2, p. 55; *Suvažiavimo Darbuose* (IV, p. 235). Pagal Eretą, Dovydaitis apie 1925 m. vykęs į Gorresgesellschaft suvažiavimą. Patikėti reikia pačiu Dovydaičiu ir dėl metų, ir dėl to, kur vyko. Su tuo laiškė sutiko ir Eretas, kai buvo painformuotas apie paties Dovydaičio duodamas žinias. Bet dėl kelionės nesėkmės galioja

- tai, ką šiuo reikalu atsimena Eretas, turėjęs tai išgirsti iš paties Dovydaičio.
- 126 M. Reinys, „Atsakymas prof. d-rui Pr. Dovydaičiui į jo 1934 m. laišką 'Ateityje'“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 481-484.
- 126» Dovydaičiui suteiktasis filosofijos daktaro laipsnis kartais skelbiamas „garbės doktoratu“. Toks klaidingas teiginys yra įsibrovęs ir į St. Ylos *Ateitininkų vadovą* (p. 347).
- 127 I. Skrupskelis, „Kaip mūsų vadai gyvena“ (interviu su Dovydaičiu), *Ateitis*, 1929, Nr. 4, p. 177-181.
- 128 Z. Ivinskis, o.c., p. 14.
- 129 J. Eretas, *Aidai*, 1958, Nr. 2, p. 57. Plg. to paties autoriaus knygą *Stasys Šalkauskis*, p. 124, be to, straipsnį apie Dovydaičį *Suvažiavimo Darbuose*, IV, p. 231.
- 130 Savo kalėjimo dienoraštį Dovydaitis pradėjo, aprašydamas ir suėmimo dieną (VII.14) vykusį *Gamtos Draugo* ekskursijos pasivažinėjimą po jūrą, kuriame dar jis dalyvavo. To pasivažinėjimo aprašymas, šiek tiek perredagavus ir sutrumpinus, buvo K. B(aubos), tuometinio *Ateities* redaktoriaus, paskelbtas kaip straipsnis „Atostogos nelygu atostogoms“, *Ateitis*, 1932, Nr. 10 p. 496-500. Kad cenzūra neatkreiptų dėmesio į tą straipsnį, Dovydaičio dienoraščio ištrauka buvo pateikta su feljetoniška įžanga ir užsklanda. Niekur Dovydaičio pavardė neminama, bet pradžioj pasakoma, kad tą po jūrą pasivažinėjimą ne straipsnio autorius K. B. aprašo, bet tik perspausdina pirmuosius šešis puslapius iš į jo rankas pakliuvusio „brangaus rankraščio“, kurio „autorius, tiesa, profesorius, bet savo atostogas baigęs visai moksleiviškai“. O kad skaitytojai susivoktų, kieno tas „brangus rankraštis“, pabaigoj netiesiogiai nurodoma: esą, kai kas kalba „apie senosios mūsų inteligentų kartos atitolimą nuo liaudies“, bet tai ne visai tiesa: „Šit ir mūsų sąjungos Tėvas ne ištisą vasarą kaitinasi pliažuose, bet su žemiausiais liaudies sluoksniais leisdamas tolimesnes atostogas, ne tik stebi, kaip dirbami paminklai ir kraunamas akmens skaidinys, bet mielai ir pats prideda ranką prie darbo“. Pailiustruojama tai ir poros sakinių citata iš rankraščio 29-to puslapio („po daugelio neišskaitomų puslapių“), kur autorius, kraudamas akmens skaldą, vaizduojasi esąs Palangos pliažė, kai nusimeta nuo prakaito sušlapusius marškinius. Vėliau, rašydamas apie J. Eretą, ir pats Dovydaitis paskelbė „1932 m. 'atostogomis' rašyto dienoraščio“ rugpiūčio 24 dienos aprašymą, skirtą J. Ereto tądien gimusiai naujai Goethes koncepcijai (*Ateitis*, 1934, Nr. 11, p. 446-447).
- 131 Nors visi trys, Dovydaitis, Eretas ir Leimonas, buvo lygiai nubausti po tris mėnesius kalėjimo, bet nė vienas neišsėdėjo to laiko. Be abejo, A. Smetona buvo intervenuojamas šiuos katalikų vadus anksčiau iš kalėjimo paleisti. Tarp kitų tuo reikalu į prezidentą kreipėsi ir kan. M. Vaitkus. A. Smetona „maždaug šitaip“ atsakęs: „Dėl profesoriaus Dovydaičio — neturiu jam prikišti nieko ypatingo. Jis daug daugiau man prikiša, ir tai, savo papročiu, grubiai, nekalbant apie tai, kad nesupranta mano linijos. Jis — ne politikas, vien darbštus mokslo vyras, ir jam reikėtų to ir laikytis. O jis kišas ne į savo sritį.

- Tačiau nelaikau jo pavojingu. Galima būtų jį ir paleisti“ (*Ne-priklausomybės saulėj*, II (1968), p. 127). Tad ir pakako Dovydaičiui tik pusę skirto laiko atkalėti.
- 132 *Ateitis*, 1935, Nr. 10, p. 401 -405.
- 133 *Ateitis*, 1936, Nr. 1, p. 34.
- 134 Z. Ivinskis jau cituotoj knygutėj apie Dovydaitį rašo (p. 15), kad šis į universitetą buvo „grąžintas tik už mėnesio (vasario 16)“. Tai įsibrovusi klaida. Visi pagrindiniai šaltiniai (Dovydaičio autobiografija *Ateityje*, 1936, Nr. 12, p. 454; *Lietuviškoji Enciklopedija*, VI (1937), p. 1330; Dovydaičio biografija *Suvažiavimo Darbuose*, II (1937), p. 448) rodo, kad Dovydaitis buvo grąžintas į universitetą tik po dviejų mėnesių. Ir pats Z. Ivinskis, matyt, pastebėjęs savo apsirikimą, vėliau remdamasis *Lietuvių Enciklopedija*, pats rašė, kad Dovydaitis buvo „porai mėnesių iš universiteto atleistas“ (*Šaltinis*, 1971, Nr. 1, p. 24).
- 135 Šiame numery Dovydaičiui skirti p. 449 - 487. Viršelin buvo įdėtas dail. Ad. Vaičaičio pieštas Dovydaičio šaržas (perspausdintas išėivinėj *Ateityje*, 1961, Nr. 2, p. 42). Užklaustas, ką apie tai atsimesa, Ad. Vaičaitis atsakė: „Susitikimą paruošė kuris nors iš Dovydaičio bendraminčių. Vieną pavakarį atsidūriau profesoriaus menėje, ir jis man papozavo kokias dvidešimt minučių. Darbu nebuvau patenkin-tas, nes jis išėjo daugiau rimtu piešiniu, negu šaržu. Mat, būdamas jaunas varlys, labai varžiausi“ (1971.XII.26).
- 136 J. Eretas, *Aidai*, 1958, Nr. 2 p. 57.
- 137 *Tarybų Lietuvos rašytojai*, 1967, p. 336 - 337.
- 137^a Dovydaičio gyvenamoji gatvelė gavo savo atskirą vardą tais pačiais 1938 metais, kuriais Ukmergės plentas buvo pavadintas Savanorių prospektu.
- 138 Ona Dovydaitytė - Malko, „Profesorius aria žemę (atsiminimai apie mano tėvelį profesorių Praną Dovydaitį)“, *Ateitis*, 1961, Nr. 2, p. 44-48.
- 139 JAV lietuviai taip pat padėjo Dovydaičiui, kai jis pasiskundė, kad neturi pinigų, o dėl butų stokos Kaune yra priverstas statydintis nuosavus namus. Tautos Fondas 1923 m. jam paskyrė 240 dol. (*„Draugo“ prieteliams dovanėlė*, 1924, p. 125 - 126).
- 140 J. Eretas, „Prof. dr. Pranas Dovydaitis“, *LKMA Suvažiavimo Dar-bai*, IV (1961), p. 233.
- 141 J. Eretas, *Suvažiavimo Darbai*, IV, p. 234.
- 142 J. Matusas, „Lietuvės veidas nuo vysk. Valančiaus iki dabar“, *Mo-teris*, 1962, Nr. 1.
- 143 Z. Ivinskis, o.c., p. 11. Pirmasis cituotas sakiny s tekste, kiti — išna-šoje.
- 144 *Tarybų Lietuvos rašytojai*, 1957, p. 123 -124.
- 145 *Darbininkas* (Lietuvoj leistas), 1930, Nr. 46.
- 146 *Ateitis*, 1934, Nr. 2, p. 66 - 67.
- 147 J. Prunskis, „Apie Sibirā išvežtājį prof. Dovydaitį“, *Darbininkas*, 1946.XII.3.
- 148 „Prof. Pr. Dovydaičio fondo reikalu“, *Draugas*, 1939.1.19 (duodami paties Dovydaičio ir kan. P. Dogelio laiškai).

- 149 J. Eretas, *Suvažiavimo Darbai*, IV, p. 235.
- 150 *Lietuvos Mokykla*, 1937, Nr. 12, p. 817.
- 151 Dovydaičio kaimynės A. Žemaitytės - Nutautienės ir jos vyro St. Nutauto, apie 10 metų Runkiuose pas Dovydaičius gyvenusio miško žvalgo, pasakojimas, kurį užrašė doc. A. J. Vasaitis.
- 152 *Ateitis*, 1934, Nr. 2, p. 66.
- 152^a A. Mažiulis, „Kovotojas su materialistine pasaulėžiūra“, *Ateitis*, 1956, Nr. 2, p. 29.
- 153 J. Rainys *Keleivys* (1970.VIII.19) yra paskelbęs straipsnį „Prof. Dovydaičio išvežimas“. Pagal tą straipsnį Dovydaitis 1941 birželio 14 buvęs suimtas Čekiškės kooperatyve, į kurį be švarko užsukęs kažkokių reikalų. Ten jį puolęs žydas Golubas, griebdamas už plaukų ir bandydamas ištempti gatvėn. Kai Dovydaitis pasipriešinęs žydui, šiam pagalbon atėjęs ir komunistėlis kooperatyvo pardavėjas, kuris trenkęs Dovydaičiui kumščiu į veidą ir parmušęs ant grindų. „Abu su žydu išvilko į gatvę, suspardė kojomis ir įvertė į sunkvežimį. Taip kruviną ir be švarko išvežė“. Norėdamas tas žinias patikrinti, parašiau laišką straipsnio autoriui ir iš jo gavau atsakymą: „Profesorius areštą mačiau savo akimis“. Tačiau nedeportuoti Dovydaičio dukte Ona iš ūkyje dirbusios tarnaitės anuomet buvo gavusi kitokias žinias: Dovydaitis buvęs namuose po kratos suimtas birželio 14 rytą apie 9-10 val., buvęs žiauriai apstumdytas, bet nebuvo ant žemės parmuštas; pasiėmęs ne tik švarką, bet ir sermėgą; jo suimti atvykę rusų kareiviai ir Čekiškės žydai Štreichmanai. Ši informacija atrodo patikima. Betgi ir J. Rainiui nebuvo jokio pagrindo prasimanyti, ko nebūta, ypač, kad tai jis ne iš kitų girdėjo, bet pats matė. Dovydaitį, pasitraukusį į savo ūkį, J. Rainys gerai pažino: buvo kelis kartus sutikęs ir „gana draugiškai“ su juo pasikalbėjęs. Gal būt, jau suimtas Dovydaitis koku nors būdu ištrūko ir tad antrąkart buvo suimtas tokiu žiauriu būdu.
- 154 Jonas Dovydaitis, „Debesų kryžkelėse (iš rašytojo bloknoto)“, *Literatūra ir menas*, 1967.VII.1, Nr. 26.
- 155 Stanislaw Kosciolkowski, *Raptularz* (p. 7-238). W. Kozłowski, *Powstanie kosciuskowskie w Kurlandii* (p. 239-286). Išleido Alma Mater Vilnensis, akademinė Stepono Batoro universiteto draugija egzilyje. Londonas, 1973. S. Kosciolkowskis savo užrašuose Dovydaitį užsimena puslapiuose 52, 82, 115, 142, 215 ir 220. Užsimenami ir kiti draugė kalėję lietuviai. Jų sąrašas atitinka tą, kuris buvo paskelbtas dar DP spaudoje (*Žiburiai*, 1949.II.19) ir vėliau pakartotas K. Bielinio knygoje *Teroro ir vergijos imperija Sovietų Rusija*, (1963, p. 212-215). Pravartu pastebėti, kad anuose sąrašuose tarp jau mirusiųjų minimą žemaitį Kosciolkovskis identifikuoja kaip prof. Z. Žemaičio sūnų. Be kitų žinių, panaudotų jau surinkto teksto korektūrą atliekant, dar galime pridurti S. Kosciolkowskio duodamą 47-to lapunkto tremtinių statistiką: lenkų apie 230, lietuvių — 240, žydų — 160, estų — 60. Kai lenkų egzilinė gen. Sikorskio vyriausybė susitarė su sovietais, lenkai buvo išleisti iš kalėjimų ir koncentracijos stovyklų. S. Kosciolkowskio dienoraštiniai užrašai baigiami 1942 sausio 26 diena. Tie lenkai, kuriuos lietuviai rado Starobelsko stovykloje, buvo 1939

- rudenį Sovietų Sąjungos užimtosios Lenkijos dalies internuoti lenkų karininkai ir kariai. S. Kosciolkowskio duodamas žinias, panaudotas šioj knygoj, lietuviškai perteikė Simas Sužiedėlis.
- 156 Dovydaičio jaunesniojo draugo ukrainiečio laišką iš rusų į lietuvių kalbą išvertė VI. Kulbokas.
- 157 Pavardės šiame skyriuje cituotų asmenų, kurie suteikė žinių apie Sibiro tremtyje drauge kalėjusį Dovydaitį, autoriui yra žinomos, bet neskelbiamos dėl aiškos priežasties.
- 158 Žr. J. Daumantas, *Partizanai*, 1962 (antras leidimas), p. 374. Ten minimas Stasys Dovydaitis, pas kurį buvo rasta Birutės rinktinės partizanų slėptuvė, iš tiesų yra Jonas Dovydaitis.
- 159 *Ateitis*, 1925, specialus II jubiliejinio kongreso numeris, p. 40. Ta paskaita sudarė branduolį St. Šalkauskio knygos *Ateitininkų ideologija*, 1933. Antrame jos leidime (1954) cituotasis tekstas duodamas p. 65-66.
- 160 Įvairiomis antraštėmis 1935 m. *Ateityje* buvo paskelbti šeši straipsniai (Nr. 5, 6-7, 8-9, 10, 11 ir 12).
- 161 *Darbininkas* (Lietuvos), 1930, Nr. 26.
- 162 *Ateitis*, 1935, Nr. 8-9, p. 336, 338.
- 163 *Ateitis*, 1935, Nr. 5, p. 204.
- 164 *Ateitis*, 1935, Nr. 12, p. 536.
- 165 M. Vaitkus, *Šiaurės žvaigždė*, atsiminimai, III, 1965. Ateitininkų sąjūdžio kūrimasis pasakojamas skyrelyje „Prie ateitininkų genezės“, p. 193-219.
- 166 O.c., p. 5.
- 167 *Ateitis*, 1935, Nr. 12, p. 528 - 529.
- 168 *Ateitis*, 1935, Nr. 12, p. 530. Pavarde Dovydaitis neidentifikavo to *Aušrinės* „vyriausio iniciatoriaus“, kuriam „Kristus nebuvo autoritetas“. *Aušrinė* buvo įkurta St. Šilingo iniciatyva. Tuo metu, kai Dovydaitis skelbė savo straipsnius apie ateitininkijos kūrimąsi, Šilingas buvo teisingumo ministras. Tur būt, tuomet ir nebuvo patogu jį pavarde nurodyti. Tačiau tai yra tik prielaida, kurią remiame Lietuviškosios Enciklopedijos informacija, kad *Aušrinė* buvo įsteigta „S. Šilingo iniciatyva“ (II, p. 345). O jeigu Dovydaitis tuo asmeniu turėjo mintyje ne St. Šilingą, tai juo galėjo būti tik R. Bytautas, kurį Dovydaitis mini kaip savo oponentą Maskvos lietuvių studentų draugijoje (*Ateitis*, 1935, Nr. 12, p. 532). Buvęs *Aušrinės* redakcinės komisijos narys R. Skipitis prisimena R. Bytauto skaitytą paskaitą, kurioj buvo dėstoma, kad lietuviams studentams nereikia skaldytis ir todėl reikia remtis tik lietuviškumu, o ne kokia nors atskira ideologija. Dovydaičiui ta paskaita nepatikusi, ir jis replikavęs, kad Kristaus mokslą reikia skelbti ir studentams — juo remtis ir lietuvių studentų draugijoje.
- 169 *Aušrinė*, 1910.X.13, Nr. 5, p. 33. Aiškaus krikščionybės gynėjo Dovydaičio išrinkimas į *Aušrinės* redakcinę komisiją, be abejo, rodo buvus noro visus lietuvius studentus sutelkti apie tą laikraštį. R. Skipičio atsiminimu, pirmieji *Aušrinės* numeriai buvo redaguojami klebonijoje, jis pats dalyvavęs vienoj klebonijoje, paruošiant *Aušrinę*. Mat, „St. Šilingas kaip tik buvo klebonijų draugas“ (rodos, turėjo kunigą dė-

dę). Ir kai Dovydaitis su E. Draugeliu pasitraukė iš apie *Aušrinę* susitelkusios lietuvių studentų draugijos, joj liko studentų dauguma — „nuo katalikų iki liberalų“, nes ir toliau buvę laikomasi principo „neliesti pasaulėžiūrinių klausimų ir neutraliai laikytis partijų ir religijos atžvilgiu“. (Šiai knygai R. Skipičio atsiminimus iš pokalbio užrašė kun. Pr. Garšva). Apie *Aušrinę* ir aušriniečius atsiminimų R. Skipitis yra pateikęs ir savo knygoj *Nepriklausoma Lietuva*, 1967, p. 218-232.

- 170 *Ateitis*, 1935, Nr. 12, p. 530 ir 532.
- 171 Kun. P. Dogelis, „Religinės praktikos“, *Ateitis*, 1925, Nr. 4, p. 153.
- 172 Ed. Turauskas, „Iš mūsų praeities“, *Ateitis*, 1928, Nr. 2-3, p. 92-97.
- 173 K. A., „Lietuvių Katalikų Studentijos Sąjunga“, *Aušrinė*, 1910, Nr. 5, p. 31 - 32. Tame informaciniame straipsnely duodamas šios sąjungos steigėjų atsisaukimo pilnas tekstas. St. Ylos *Ateitininkų vadove* (p. 19-20) šis atsisaukimas perredaguotas kalbos atžvilgiu.
- 174 Iz. Dorius (Tamošaitis), „Šis tas iš 'Sąjungos' praeities“, *Ateitis*, 1920, specialus jubiliejinis numeris, p. 109-114. Tai pagrindinis ir vienintelis dokumentuotas straipsnis apie ateitininkų veiklą prieš I pasaulinį karą.
- 175 *Ateitis*, 1930, Nr. 2-3, p. 77-78; St. Šalkauskio *Ateitininkų ideologija*, II leidimas 1954 m., p. 196.
- 176 „Ateitininkai buvo, yra ir bus“ (redakcijos duodamos ištraukos iš Ed. Turausko sveikinimo ateitininkų kongresui), *Ateitis*, 1954, Nr. 8, p. 182. Pats E. Turauskas buvo tame kongrese vienas iš liuveniečių vėliavos nešėjų.
- 177 Ed. Turauskas, *Ateitis*, 1928, Nr. 2-3, p. 95; St. Yla, *Ateitininkų vadovas*, p. 19-21; Z. Ivinskis, *Ateitis*, 1951, Nr. 2, p. 36; *Šaltinis*, 1970, Nr. 6, p. 175; S. Sužiedėlis, *Darbininkas*, 1961.II.3, Nr. 9.
- 178 Daugiausia pasireiškė M. Vaitkaus sukelta gincė prel. M. Krupavičiaus savo straipsniais *Drauge* (1960.VIII.27 ir IX.3) ir *Ateityje* (1961, Nr. 2 ir 3). Savo *Ateityje* spausdintame straipsnyje jis įglaudė ir dr. E. Draugelio jam rašytų laiškų ištraukas. Nemažai jį klaidino P. Dirkis, daug kur paskelbęs savo atsiminimų, knibždančių netikslėmis ar tiesiog klaidingomis žiniomis.
- 179 M. Krupavičius, „Ateitininkų organizavimosi pradžios bejieškant“, *Ateitis*, Nr. 2, p. 66-71; Nr. 3, p. 100-114. Mums rūpimu klausimu pasisakoma antrojo straipsnio p. 107 - 114.
- 180 M. Krupavičius, „Ateitininkiški klausimai“, *Draugas*, 1960.IX.3.
- 181 Koresp. G. T. interviu su M. Krupavičiumi (tuomet studijavusiu Prancūzijoje) pokalbių serijoje „Kaip mūsų vadai gyvena“, *Ateitis*, 1930, Nr. 1, p. 29-40. Cituojamas sakinyš iš p. 33-34.
- 182 K. K. Lizdeika (dr. E. Draugelio slapyvardis), „Laiko dvasia (žiupsnelis atsiminimų)“, *Ateitis*, 1933, Nr. 8, p. 327.
- 183 K. Bizausko atsiminimai cituojami *Ateityje*, 1936, Nr. 1, p. 31-32; Dovydaitis, *Ateitis*, 1935, Nr. 8-9, p. 364; E. Turauskas, *Ateitis*, 1929, Nr. 11, p. 446.
- 184 *Lietuviškoji Enciklopedija*, I (1931), p. 1392-94. Kad šį straipsnį apie ateitininkus rašė pats Dovydaitis, nurodoma tomo pradžioje duotame svarbesniųjų straipsnių sąrašė.

- 185 Dovydaitis ir vėliau svyravo dėl pirmojo ateitininkų suvažiavimo datos — 1910 ar 1911 metų. *Darbininke* 1930 m., kaip cituota, prileido, kad gal („rodos“) tas suvažiavimas įvyko ir 1910 m. Po penkerių metų *Ateityje* to suvažiavimo data skelbė 1911 m. (žr. išnašą 183). Vėliau vėl suabejojo ir prel. A. Dambrausko nekrologe taip savo atmintį pagal kitus tikslino: „Tų pat 1910, o ne 1911 (kaip sakiau aną kartą) metų vasarą pas Dambrauską yra įvykęs ir pirmasis ateitininkijos atstovų (studentų ir, rodos, taip pat ir gimnazijų moksleivių) susirinkimas. Taip liudija to susirinkimo dalyviai, ir jų atmintimi, šiuo atveju aš labiau pasitikiu, kaip manąja“ (*Ateitis*, 1937-38, Nr. 3 (15), p. 628). Kas tie „susirinkimo dalyviai“, deja, nepasakoma. Bet spaudoj ir K. Bizauskas, ir E. Turauskas neabejodami yra nurodę 1911 metus. Svarbiausia, abu jie, kaip ir Dovydaitis visai sutinka, kad tas pirmasis suvažiavimas įvyko Kaune, o ne Degučiuose.
- 186 *Darbininkas*, 1961.II.3, Nr. 9.
- 187 Kad liuveniečiai sąjungos vadovybę 1911 m. perleido maskviečiams studentams, aiškiai liudija Pr. Kuraičio 1911.IV.6 laiškas kun. A. Staniukynui. Taip pat tai teigia ir dokumentinis Iz. Doriaus straipsnis (žr. išnašą 174). Ateitininkų Federacijos 1930 m. atsišaukime patekusių klaidos nepastebėję, ją kartojo ir tokie ateitininkų istoriografai, kaip Z. Ivinskis (*Ateitis*, 1951, Nr. 2, p. 36; *Šaltinis*, 1970, Nr. 6, p. 176) ir St. Yla (*Ateitininkų vadovas*, p. 348). Betgi teisingai 1911 m. nurodė ir E. Turauskas (*Ateitis*, 1928, Nr. 2-3, p. 96), ir dr. D. Jasaitis (*Židinys*, 1934, Nr. 10, p. 300).
- 188 *Ateitis*, 1935, Nr. 11, p. 466.
- 189 M. Vaitkus, *Šiaurės žvaigždė*, p. 209; „Ateitininkijos genezė“, *Tėvynės Sargas*, 1948, Nr. 4, p. 254; „Pirmosios 'Ateities' gimdytojai“, *Ateitis*, 1955, Nr. 9, p. 196.
- 190 *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 416. Taip pat verta priminti ir M. Reinio žodžius: „Liuveno 'Lietuvos' lietuviai studentai 1910 m., maskviečiams (ypačiai Pr. Dovydaičiui) padedant, suorganizavo studentus ateitininkus“ („Prof. D. Nys“, *Židinys*, 1927, Nr. 9, p. 156).
- 191 *Židinys*, 1933, Nr. 8-9, p. 201 (Ten trumpai paminėta Pr. Kuraičio 50 metų amžiaus sukaktis).
- 192 M. Linkevičius, „Pas pirmąjį 'Ateities' redaktorių“, *Ateitis*, 1936, Nr. 1, p. 35.
- 193 M. Krupavičius, „Aš ir Dovydaitis“, *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 464.
- 194 *Aušrinė*, 1910, Nr. 4, p. 24.
- 195 Lietuviškos kalbos mokytojas (K. Puida), „Gimtoji kalba vidutinėse Lietuvos mokyklose“, *Draugija*, 1911 birželio mėn., Nr. 54, p. 164-179; cituota iš p. 173.
- 196 Duomenys apie ano meto Lietuvos vidurines mokyklas ir jose lietuvių skaičių išrinkti iš *Ateities* 1911 -14 metų komplekto. Telšių miesto mokyklos mokiniai apibūdinami *Ateityje*, 1911, p. 338, tenykštė mergaičių progimnazija — 1912, p. 435, Panevėžio mergaičių gimnazija — 1913, p. 352, Ukmergės — 1912, p. 294, Šiaulių berniukų gimnazija — 1912, p. 187, Marijampolės berniukų gimnazija — 1912, p. 356.
- 197 Korespondencija iš Marijampolės *Ateityje*, 1911,p. 281, Tauragės —

- 1912, p. 541, Palangos — 1912, p. 358, Telšių — 1914, p. 32 ir 247, Raseinių — 1913, p. 350, Liepojos — 1914, p. 95.
- 198 *Ateitis*, 1912, Nr. 1, p. 30 (korespondencija iš Telšių).
- 199 *Aušrinė*, 1910, Nr. 4, p. 27.
- 200 *Aušrinė*, 1913.IX.26, p. 133. Cituota, kaip parašyta, o ne korektūros klaidų įvelta. Anuomet *Aušrinės* rašyba turėjo nemaža savotiškumą. Ta pati pastaba ir dėl kitų iš jos citatų.
- 201 *Ateitis*, 1935, Nr. 12, p. 535-536; 1935, Nr. 8 - 9, p. 364; 1937/38, Nr. 3(15), -p. 628.
- 202 *Ateitis*, 1911, Nr. 1, p. 11.
- 203 Ten pat, p. 18.
- 204 Ten pat, p. 19 - 21.
- 205 Kun. dr. J. Navickas, „Pirmieji ateitininkai Vilkaviškyje“, *Ateitis*, 1934, Nr. 3-4, p. 169 - 175.
- 206 *Ateitis*, 1936, Nr. 1, p. 31 (K. Bizausko atsiminimus Dovydaitis cituoja iš jam pateikto rankraščio).
- 207 B. Žukauskas, *I-jo pasaulinio karo tremty*, 1961, p. 28.
- 208 *Aušrinė*, 1913 birželis, Nr. 26, p. 147.
- 209 E. Turauskas, *Ateitis*, 1928, Nr. 2-3, p. 97. Priskaičiuoja šešias ligi I pasaulinio karo įvykusias studentų ateitininkų konferencijas, nes įskaičiuoja kaip pirmąją konferenciją ir 1910 m. vasarą Kretingoje keturių kunigų (VI. Jurgučio, S. Šultės, J. Galdiko ir P. Kuraičio) pasitarimą (p. 96).
- 210 *Ateitininkų vadovas*, p. 120.
- 211 B. Žukauskas, o.c., p. 16 -17.
- 212 *Ateitis*, 1935, Nr. 8-9, p. 364.
- 213 *Ateitis*, 1937-38, Nr. 3(15), p. 628.
- 214 E. Turauskas, „Iš mūsų praeities“, *Ateitis*, 1929, Nr. 11, p. 446. E. Turauskas šį pirmąjį moksleivių ateitininkų suvažiavimą vadina pirmąja *visuotine* ateitininkų konferencija. Tai teisinga tik iš dalies, būtent tiek, kiek ir šiame moksleivių suvažiavime buvo dalyvavę ir vienas kitas studentų. Greičiau „visuotinesnis“ buvo tų pačių metų liepos 15 suvažiavimas, kiek apie tai galima spręsti iš Kuraičio 1911.X.10 laiško: „Buvo susirinkusių (nežiūrint į sunkias aplinkybes) apie 23 žmonės; tarp jų buvo šeši ar septyni kunigai, kiti svietiškiei studentai, gimnazistų kuopelių atstovai, trys merginos gimnazistės ar kursistės (gerai nežinau), Veiverių mokytojų seminarijos slaptos draugijos atstovas. Susirinkime pirmininkavo Maskvos studentas E. Draugelis, sekretoriavo Kijevo stud. Tiškus ir Kauno gimnazistų slapotos katalikiškos kuopelės pirmininkas K. Bizauskas“. Taigi tąkart buvo suvažiavę ir studentų, ir moksleivių atstovai. Atitinkama buvo ir programa, kaip toliau rašo Kuraitis tame pačiame laiške: „Susirinkimas tęsėsi dvi dieni. Pirmą dieną buvo pašvęsta aptarimui bent svarbesniuose bruožuose katalikų moksleivių idėjinės platformos, laikraščio 'Ateities' reikalų ir gimnazistų organizacijų dalykų“. Drauge tai buvo ir studentų suvažiavimas, nes kaip tik šiame suvažiavime Dovydaitis buvo išrinktas Lietuvos katalikų studentų sąjungos pirmininku. Reikia prieleisti, kad Dovydaičio išrinkimas šios sąjungos pirmininku reiškė jam pavedimą vadovauti ir visam ateitininkų sąjūdžiui, nesgi tuo metu

studentų veiklą faktiškai sudarė rūpinimasis moksleiviais. Dar viena pastaba: 1911 birželio moksleivių suvažiavimą laikydamas pirmąja visuotine ateitininkų konferencija, E. Turauskas be pagrindo liepos

15 suvažiavimą nori laikyti tik studentų sąjungos konferencija, ir tai jį verčia be pagrindo palikti atvirą klausimą, kada tais metais buvo suvažiavę studentai. Būtent, duodamas Iz. Doriaus nurodomą liepos 15 datą, jis priduria: „Kiti lūpų šaltiniai sako, kad šis suvažiavimas buvo prieš pat pirmąją visuotiną at-kų konferenciją, t.y. 1911 m. pirmomis birželio dienomis, seminarijos sode. Klausimas neaiškus. Gal Doriaus minimas suvažiavimas buvo II-ju sąjungos suvažiavimu, o pasitarimas sode — paprastu studentų būrelio pasitarimu“ (*Ateitis*, 1928, Nr. 2-3, p. 97). Nėra pagrindo abejoti liepos 15 data, nes ją aiškiai patvirtina aukščiau cituotasis Kuraičio laiškas, kur rašoma, kad tas suvažiavimas buvo „liepos mėnesio pabaigoje Kaune“. Kuraitis, tuo metu studijuodamas Vakaruose ir rašydamas Amerikon, skaičiauo naujuoju kalendoriumi, nuo kurio rusų vartotas senasis kalendorius atsiliko 13 dienų. Tad visai nėra pagrindo abejoti, kad pagrindinis tų metų (1911) ateitininkų suvažiavimas buvo liepos 15. Visas klausimo „neaiškumas“ E. Turauskui kilo tik iš to, kad pirmąjį (moksleivių) suvažiavimą norėta padaryti „visuotinesnį“ už antrąjį (liepos 15). Tuometinis Kuraičio laiškas aiškiai nurodo, kad kaip tik liepos 15 suvažiavimas buvo visų ateitininkų, o ne tik moksleivių suvažiavimas. Todėl liepos 15 suvažiavime, kaip visi šaltiniai liudija, vyko ir vadovybės rinkimai.

215 E. Turauskas, „Iš pageltusių lapų“, *Ateitis*, 1951, Nr. 2, p. 44.

216 Dovydaitis savo laiške Amerikon šį suvažiavimą datuoja naujuoju kalendoriumi: birželio 21-22 kaip tik atitinka kitų nurodomą birželio 8 - 9 datą, kurią duoda Iz. Dorius (žr. išnašą 174) ir kan. P. Dogelis (J. Senkus, „Pas kan. P. Dogelį“, *Ateitis*, 1930, Nr. 10, p. 417).

217 E. Turauskas, „Iš mūsų praeities“, *Ateitis*, 1929, Nr. 11, p. 445 - 448, žr. p. 447.

218 P. Dogelis, o.c., p. 136 - 137.

219 Ten pat, p. 127.

220 J. Matusas - Sedauskas, „Vienas Kauno ateitininkų istorijos lapas“, *Ateitis*, 1927, Nr. 4, p. 233. Truputį žinių apie Kauno ateitininkų veiklą vokiečių okupacijos metais duoda ir Viso straipsnelis *Ateities* 1920 jubiliejiniame numery, p. 148- 152. Matyti iš šio straipsnelio, kad veikla buvo menka. Netgi toks kuriozas konstatuojamas: iširus jaunesniųjų ir vyresniųjų ateitininkų būreliui, kažkoks S. sukūrė „ateitininkų kuopelę aušrininkų pakraipos“ (p. 149). Prie to teiginio *Ateities* redakcija skliausteliuose pridėjo klaustuko ženklą..

221 Naudotasi B. Žukausko atsiminimais ir A. Matulaičio straipsniu *Ateities* 1920 m. jubiliejiniame numery (p. 138- 140).

222 E. Turauskas, „Ateitininkai Didžiojo karo metu“, *Ateitis*, 1930, Nr. 1, p. 26.

223 Sermėgis, „Lietuvių Katalikų Moksleivių ateitininkų konferencija 6 - 8 d. rugpiučio Kaune“, *Ateitis*, 1921, Nr. 1-3, p. 201-207. Ši kon-

- ferencija aprašoma ir *Draugijoje* (Nr. 7-8, p. 232-238), bet ten dantuojama rugpiūčio 5 - 7 dienomis.
- 224 Pvz., *Ateitis*, 1923, p. 501; 1924, p. 53, 369, 468; 1925, p. 4, 48.
- 225 *Ateitis*, 1924, Nr. 1, p. 25-26.
- 226 Straipsny „Katalikybės pakilimas Vakaruose ir jaunimo rolė jame“, *Ateitis*, 1922, Nr. 4-5, p. 81-86.
- 227 1925 m. jubiliejinio kongreso specialusis *Ateities* numeris, p. 132 (ten J. Urmano pateiktuosius duomenis perduoda S. Sužiedėlis bendrajame kongreso aprašyme „Jubiliejaus kongreso posėdžiai“, p. 126-140); 1927 m. duomenys imami iš St. Barzduko straipsnio „Ateitininkai Palangoje“, *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 413 - 440, moksleivių statistika duota p. 418, studentų — p. 423. Aišku, kaip dauguma statistikų, taip ir čia duotoji tėra apytikrė. Pvz., tame pačiame 1925 m. kongrese moksleivių centro pirmininko pranešime buvo kalbama apie 57 kuopas su 5500 narių, o ne 60 kuopų su 5400 narių (*Ateitis*, 1925, Nr. 7 -8, p. 373 -376). 1924 m. bendrojo konferencijoje buvo pateikti daugiau ar mažiau skirtingi skaičiai: 1920 m. veikė 19 moksleivių kuopų su 1600 narių, 1921 - 22 — 36 kuopos su 3000 narių, 1923 — 45 kuopos su 4500 narių (A. Keblaitis, „Bendroji ateitininkų konferencija“, *Ateitis*, 1924, Nr. 7-9, p. 366-370). Ypač abejotinas 1919 m. priskaičiavimas moksleivių kuopų su 1500 ar 1600 narių, nes pačioj 1920 m. pradžios *Ateityje* kitaip rašoma: veikia 10 kuopų su 856 nariais, nors su išėjusiais į visuomenę priskaičiuojama ligi 1590 (Nr. 3, p. 87). Dar daugiau reikia abejoti dėl ankstesnių metų statistikos. Vargu ar 1917 moksleivių ateitininkų Lietuvoj galėjo būti apie 350 (*Ateitininkų vadovas*, p. 146), kai tais metais net Kaune jų tebuvo apie dešimtį. Ypač nepatikima žinia, kad pirmoje moksleivių konferencijoje 1911 buvo konstatuota, kad narių yra 483 (*Ateitininkų vadovas*, p. 146). Tokia žinia greičiausiai yra kilusi iš vienos nepastebėtos klaidos. Būtent Iz. Doriaus straipsny (žr. išnašą 174) buvo išspausdinta, kad 1912 birželio 8 - 9 visuotiniame moksleivių suvažiavime dalyvavo 482 žmonės. Bet ten pat toliau rašoma, kad tame suvažiavime paaiškėjo, kad jau yra 250 suorganizuotų narių ir 60 „prisidėjusių“. Taigi 482 skaičius yra neabejojama korektūros klaida. Iš Dovydaičio jau cituoto laiško žinome, kad tame suvažiavime dalyvavo 45 moksleiviai. Tad reikia prileisti, kad ir Iz. Doriaus straipsny turėjo būti 48, o ne 482 skaičius. Ligi tokio skaičiaus moksleivių ateitininkų galėjo susitelkti tik vėliau, bet ne pirmaisiais metais.
- 228 *Ateitis*, 1925, Nr. 7 - 8, p. 374.
- 228a J. Matulionis, kuris tikrai pirmininkavo studentų sąjungai 1923 - 24 mokslo metais, nepajėgė atsiminti, kada ir kam jis savo pareigas perdavė. II kongrese (1925) studentų sąjungos pranešimą darė A. Bistrickas. Gal būt, jis perėmė sąjungos pirmininko pareigas iš J. Matulionio 1924-25 mokslo metų būvyje.
- 229 A. Keblaitis, Bendroji ateitininkų konferencija, *Ateitis*, 1924, Nr. 7 - 9, p. 367.
- 230 St. B(arzdukas), „Du jubilijatu“, *Ateitis*, 1927, Nr. 1, p. 20 - 27, cituotas p. 24.

- 231 J. Urmanas, „Ateitininkų veikimas nuo 1920 kongreso“, *Ateitis*, 1925, jubiliejinio kongreso specialus numeris, p. 108.
- 232 Pr. Kuraitis, šiaip jau mažai linkęs imtis populiarizacinių rašinių, 1923 - 25 m. *Ateičiai* parašė per 10 pasaulėžiūrinio turinio straipsnių.
- 233 1925 m. kongreso specialiam *Ateities* numerį Dovydaičio paskaita duota p. 28 - 32. Jo pasakytas baigiamasis žodis atpasakotas p. 140 (S. Sužiedėlio straipsny „Jubiliejaus kongreso posėdžiai“, p. 126- 140).
- 234 S. Sužiedėlis, „Papėdės milžiniškai statulai — antrasis kongresas Kaune“, *Ateitis*, 1960, Nr. 5, p. 107-114; cituotas p. 109.
- 235 Dovydaičio kalbos Palangos konferencijoje (1927) išspausdintos jai skirtame *Ateities* Nr. 10, p. 441 -444. Visą konferenciją tame numery aprašė St. Barzdukas, p. 413 - 440. Išeivijoj plačiau apie šią konferenciją rašė D. Jasaitis, *Ateitis*, 1967, Nr. 8, p. 230-238.
- 235^a Klaidingai Z. Ivinskis teigė (*Šaltinis*, 1971, Nr. 1, p. 22), kad Dovydaitis buvo išrinktas Ateitininkų Federacijos garbės pirmininku III kongrese (1930), nes tą titulą jam suteikė jau Palangos konferencija (1927).
- 236 *Ateitis*, 1930, Nr. 11, p. 496 (A. Valašino straipsny „Kongreso posėdžiai“, p. 487 -497). Išeivijoj šį kongresą aprašė S. Sužiedėlis, „Kad tėvynė spindėtų atgimimo aušra — tretysis kongresas Kaune“, *Ateitis*, 1960, Nr. 6, p. 130- 133.
- 237 J. Eretas, *Stasys Šalkauskis*, p. 125.
- 238 St. Šalkauskis, „Vienas iš giliausių mano įsitikinimų“, *Ateitis*, 1928, Nr. 4, p. 171-172.
- 239 J. Eretas, *Aidai*, 1958, p. 60; *St. Šalkauskis*, p. 121, 125-126.
- 240 Cituojama iš J. Ereto knygos *Kazys Pakštas*, 1970, p. 78.
- 241 J. Eretas, *Aidai*, 1958, p. 60.
- 241^a *Darbininkas*, 1930, Nr. 27.
- 241^b *Darbininkas*, 1930, Nr. 28.
- 242 Cituojama iš J. Ereto knygos *Stasys Šalkauskis*, p. 135.
- 243 St. Rauckino laiškas, cituojamas J. Ereto knygoj *Kazys Pakštas*, p. 76.
- 244 Cituota iš S. Sužiedėlio straipsnio „Kai buvo draudžiama veikti“, *Ateitis*, 1955, Nr. 7, p. 149 -151.
- 245 K. B(auba), „Kalba Adolfas“, *Ateitis*, 1931, Nr. 11, p. 571-577.
- 246 Stasys Šalkauskis, „Vykdomojo ateitininkų vėjus reikalu“, *Ateitis*, 1932, Nr. 6, p. 283 - 305, cituotas p. 298.
- 247 Z. Ivinskis, o.c., p. 10.
- 248 Ten pat, p. 12.
- 249 St. Ylos 1969.II.6 laiškas J. Eretui. Cituotasis tekstas liko nepanaudotas knygai *Kazys Pakštas*.
- 250 *Ateitis*, 1931, Nr. 11, p. 608.
- 250^a *Ateitis*, 1935, Nr. 8-9, p. 363.
- 251 Pr. Dovydaitis, „Vyskupui Mečislovui Reiniui laiškas jo amžiaus 50 metų sukaktuvių proga“, *Ateitis*, 1934, Nr. 2, p. 80.
- 252 Ekskursantas, „Gamtos Draugo' skaitytojų kelionės į pajūrį“, *Gamtos Draugas*, 1934, Nr. 12, p. 172-186; cituotas p. 180. Galimas dalykas, kad šis straipsnis yra rašytas paties Dovydaičio.

- 253 J. Snks, „Gaila, kad ten nebuvote“ („Gamtos Draugo“ ekskursijoje), *Ateitis*, 1933, Nr. 9-10, p. 393 - 405; cituotas p. 397.
- 254 ARSo pobūdis buvo išdėstytas J. Girmiaus straipsniuose dienraštyje *Ryte*, 1935.II.2 ir III.2. ARSo prasmė taip aptarta: „religinį veikimą padaryti bendrąją Sąjungos funkcija“ ir pagal tai apimti „visus Sąjungos narius kolektyviniam ugdymuisi religinės kultūros tikslui“ (*Rytas*, 1935.III.2). ARSo vadyba buvo sudaryta, kai Vytauto D. studentų ateitininkų sąjungos valdyba 1935.II.11 posėdy patvirtino šio sąjungos organo mintį. ARSo vadyba savo darbą pradėjo 1935.II.18 posėdžiu. Per tą pusmetį tęstas religinių - pasaulėžiūrinių paskaitų ciklas (perimtas iš eucharistininkų būrelio ir „Birutės“ draugovės), surengtas Šventųjų metų užbaigimo minėjimas su prof. St. Šalkauskio žodžiu ir turininga menine programa, Motinos dieną suruoštas Marijos vakaras su paskaita ir atitinkama menine programa, organizuotos dialoginės mišios, surengtos studentams rekolekcijos, pravesta anketa ateitininkų studentų religinio būvio klausimais („ARS šių metų veikimo apyskaita, *Rytas*, 1935.VI.7).
- 255 *Darbininko* leidimo perėmimo data duota *Lietuviškojoje Enciklopedijoje*, V, p. 1519, Darbo federacijos pirmininko pareigų perėmimo — ten pat, VI, p. 1330. Tai paties Dovydaičio, tos enciklopedijos vice-redaktoriaus, pateikta informacija.
- 256 Z. Ivinskis, o.c., p. 13.
- 257 Apie prieškarinę (ligi I pasaulinio karo) katalikų mokytojų veiklą žr. P. Dogelio straipsnį *Lietuvos Mokykloje*, 1921, p. 384 - 392.
- 258 Lietuvių katalikų mokytojų 1920 m. suvažiavimo protokolas paskelbtas *Lietuvos Mokykloje*, 1921, Nr. 4-6, p. 277 -282. Vėlesnių suvažiavimų protokolai taip pat *Lietuvos Mokykloje* paskelbti: 1921 m. suvažiavimo — *L. M.*, 1921, p. 393 - 407, 1922 m. — *L. M.*, 1922, p. 474-502; 1923 m. — *L. M.*, 1923, p. 333-344; 1924 m. — *L. M.*, 1924, p. 509 -515.
- 259 A. Vireliūno žodžiai iš *Naujos Gaidynės*, 1919, Nr. 30, cituojami *Lietuvos Mokyklos* 1919 - 20 m. 2-joje knygoje, p. 428.
- 260 „Mokytojų sąjungos ir jų principai“, *Lietuvos Mokykla*, 1919 - 20, 2-j i knyga, p. 423 -429.
- 261 „Lietuvių katalikų mokytojų suvažiavimas 1920 m. birželio m. 30 ir liepos m. 1 d. Kaune“, *Lietuvos Mokykla*, 1919-20, 2-ji knyga, p. 467-470. Straipsnis nepasirašytas, bet priskirtinas redaktoriui Dovydaičiui.
- 262 Iš *Lietuvos Žinių* (1922, Nr. 162) cituojama Just. Strimaičio straipsny „Šis tas apie 'profesininkų' žodžius ir darbus“, *Lietuvos Mokykla*, 1924, Nr. 2, p. 80.
- 263 Savo pirmininkavimą „Saulės draugijai“ palydijo pats Dovydaitis *Ateityje*, 1929, Nr. 4, p. 177; 1936, Nr. 5-6, p. 224. Tačiau konkrečių žinių nedavė.
- 264 Prel. A. Dambrausko parengtame leidinyje *Šv. Kazimiero Draugija*, 1932, p. 71, Dovydaitis minimas buvusių valdybos narių sąrašė, bet nenurodoma nei kuriais metais, nei kiek laiko jis valdyboje buvo.
- 265 St. Yla, „Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija“, *Suvažiavimo Dar-*

- bai, V(1964), p. 21. Iš tiesų Dovydaitis jau 1927 m. nebebuvo LKMA valdyboj, taip pat tikrai jo nebebuvo ir LKMA paskutinėj valdyboj.
- 266 LKMA *Suvažiavimo Darbai*, I (1935), p. 521, 527, 530; II (1937), p. 462, 470, 472.
- 267 *Panevėžio Garsas*, 1937.III.13, Nr. 11.
- 268 Dovydaitis buvo pripratęs kalbėti ir policijos sekamas, bet vis vien tokia nuolatinė priežiūra negalėjo būti maloni. Ypač po sulauktų bausmių jis jautėsi turįs būti atsargesnis — kartais net visai neprabildavo. Pvz., 1937.VII.31 laiške apie tų metų pavasarininkų konferenciją, kurioj buvo kažkaip pagerbtas, taip rašė: „Ir aš truputį buvau pakylėtas kaip 'šuo ant girnų', pasėdėjau garbės prezidiume, bet žodį tart griežtai atsisakiau, nes jaučiuosi esąs užčiaupta burna. Be to, gal Dievas duos, truputį prabils kiti, kurie seniai jau turėjo kalbėt, bet iki šiol tylėjo“.
- 269 „Šv. Pranciškaus reikšmė mūsų laikams“, *Šv. Pranciškaus Varpelis*, 1923, Nr. 4, p. 5-15.
- 270 Z. Ivinskis, o.c., p. 9.
- 271 J. Eretas, *Stasys Šalkauskis*, p. 124.
- 272 Tą savo žodį, pasakytą ARSo surengtame Šventųjų metų baigimo minėjime 1935.IV.7, St. Šalkauskis išspausdino *Židinyje* (1935, Nr. 4, p. 353 - 356) antrašte „Pažinkime savo nepažįstamąją religiją“.
- 273 *Ateitis*, 1935, Nr. 10, p. 405.
- 274 *Rytas*, 1936.II.8, Nr. 32.
- 275 *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 442 (iš Dovydaičio kalbos, kuria jis atidarė 1927 m. Palangos konferenciją).
- 276 Z. Ivinskis, o. c., p. 3.
- 277 *Ateitis*, 1911, Nr. 1, p. 19, 24.
- 278 St. Šalkauskis, „Gyvosios dvasios reikalu“, *Tiesos Kelias*, 1938, Nr. 3, p. 316-320; „Degančios širdys, vienykitės!“, ten pat, 1938, Nr. 6, p. 430; „Jaunuomenė ir gyvoji dvasia“, *Židinys*, 1938, Nr. 11, p. 499-512.
- 279 *Ateitis*, 1911, Nr. 1, p. 20 - 21.
- 280 Visur citavome St. Ylos šiai knygai skirtą 1971.VI.23 laišką. Šiame laiške reiškiamą mintį jis ir seniau yra skelbęs: pvz., straipsnyje „Ateities sąjūdis laiko perspektyvoje“ rašė: „Jis (Šalkauskis — J.G.) grįžo pagaliau prie to, nuo ko pradėjo Pr. Dovydaitis“ (*Aidai*, 1967, Nr. 7, p. 288).
- 281 Z. Ivinskis, o.c., p. 19.
- 282 J. Eretas, *Aidai*, 1958, p. 56.
- 283 Apie ankstyvąjį Dovydaičio spaudoj reikšimąsi žinios imtos iš St. Ylos knygutės *Lietuvių apologetinės literatūros bibliografija 1904-1914*, 1935 (atspaudas iš 1934 m. *Tiesos Kelio*), 53 psl.; p. 34 -36, 41, 46.
- 284 „Kristus ir darbas“, *Darbininkas*, 1946.VIII.6 (straipsnis perspausdintas iš „Išeivių Draugo“ be tikslesnės metrikacijos).
- 285 J. Eretas, *Kazys Pakštas*, p. 76 - 78.
- 286 Pats Dovydaitis *Ateities* įkūrimą platėliau yra aprašęs *Ateityje*, 1935, Nr. 12, p. 533 - 536. Tarp kita ko, iškeltinas vienas dalykas: nors *Ateities* išleidimas siejamas su Dovydaičio straipsnio *Aušrinėje* įdė-

- jimu tik su jam priešiškais redakcijos prieraišais, tačiau, matyt, leisti *Ateitį* buvo apsispręsta jau anksčiau, negu tas straipsnis *Aušrinė* pasirodė. Tą savo straipsnį *Aušrinei* Dovydaitis parašė 1910 lapkričio 3, *Aušrinė* jį išspausdino lapkričio 24 išėjusiame numery. Tuo tarpu šiuose Dovydaičio atsiminimuose pastebima: „Apie spausdintos 'Ateities' išėjimą Kauno kuopą žinia pasiekė 1910 m. Spalių mėn. pabaigoj ar Lapkričio mėn. pradžioj“ (p. 534).
- 287 1910 m. „pati pradžia“ nurodoma *Ateityje*, 1955, Nr. 9, p. 195; 1910 m. galas — knygoj *Per giedrą ir audrą*, p. 67.
- 288 P. Dogelis, o.c., p. 124 - 126.
- 289 M. Vaitkus, *Ateitis*, 1955, Nr. 9, p. 196.
- 290 *Ateitis*, 1911, Nr. 11 - 12, p. 503.
- 291 E. Draugelio laiškas M. Krupavičiui, cituojamas šio pastarojo straipsny, *Ateitis*, 1961, Nr. 3, p. 112. Ten pat E. Draugelio laiške klaidingai atsimenama, kad „buvo priimtas ir Degučių nustatytas vardas laikraščiai ir organizacijai“.
- 292 *Ateitis*, 1935, Nr. 8 - 9, p. 362 - 368.
- 293 A. Jakštas, „Ateities praeitį prisiminus“, *Ateitis*, 1931, p. 135. Taip pat žr. *Ateitis*, 1935, Nr. 10, p. 397; 1936, Nr. 1, p. 35.
- 294 *Ateitis*, 1931, Nr. 3-4, p. 135.
- 295 J. Vaišnoros, M.I.C., straipsniai *Ateityje*: „'Ateities' krikštynos“ (1935, Nr. 3, p. 60-61), „Šv. Kazimieras ir lietuviška knyga“ (1955, Nr. 3, p. 60- 63).
- 296 „„šis tas dėl katalikiškojo veikimo“, *Draugija*, 1913, Nr. 75; „Subjektvizmas katalikų publicistikoje“, ten pat, 1913, Nr. 76 (perspausdinta knygoj *Mokslas ir tikėjimas*, 1930, p. 281 -303).
- 297 *Ateitis*, 1914, Nr. 7-8, p. 285 -289.
- 298 Dovydaitis straipsnio „Nejau gi?“ autoriumi nurodė V. Zajančkauską *Ateityje*, 1935, Nr. 12, p. 532. Pačiam Dovydaičiui šį straipsnį priskyre St. Yla ir savo bibliografinėj knygutėj (žr. išnašą 283), ir savo knygoj *Laisvės problema*, p. 198.
- 299 *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 464, taip pat žr. *Ateitis*, 1930, Nr. 1, p. 33.
- 300 Dovydaičio slapyvardžių yra atskleidę Pr. Mantvydas *Ateityje* 1925 (Nr. 5, p. 235, 241, 243) ir St. Yla (žr. išnašą 283).
- 301 K. Bizauskui šį Dovydaičio straipsnį daugely savo rašinių skyrė P. Dirkis, pvz., *Ateityje*, 1961, Nr. 2, p. 81 jis rašė: „Trys pagrindiniai (klaida net antraštėje — J.G.) klausimai' paruošė K. Bizauskas. Dar juos peržiūrėjo ir papildė Pr. Dovydaitis“. Nors S. Sužiedėlio *Darbininke* jau 1961 m. buvo nurodytas P. Dirčio atsiminimų nepatikimumas, *Laiškai Lietuviams* jam leido ir 1972 fantazuoti: „Kolega Bizauskas Kalėdų švenčių metu tuos principus parašė, užvardindamas: 'Trys pamatiniai klausimai'. Jie buvo peržiūrėti bei papildyti Dovydaičio“ (1972, Nr. 2, p. 56).
- 302 Kolektyvinės autorystės prielaidą skelbė M. Krupavičius, remdamasis nepatikimais P. Dirčio atsiminimais. Patikėjęs P. Dirčio teigimu, kad kauniečiai moksleiviai jau 1910 gruodžio 20 susitarė dėl „Ateities“ leidimo su Šv. Kazimiero draugija, M. Krupavičius teigė: „Pirmam Ateities numeriui (kauniečiai moksleiviai — J.G.) parengė tris pagrindinius klausimus, kuriuos nustatė visa Rūta, o Dovydaitis

tik įvilko juos į reikiamą rūbą. Dėlto tas straipsnis pasirašytas nebuvo Dovydaičio, bet ateitininkų vardu“ (*Ateitis*, 1961, Nr. 3, p. 110). Toliau ten pat M. Krupavičius cituoja ir iš E. Draugelio laiško, kad Dovydaitis „mūsų nutartus principus panaudojo savo straipsniui Trys pagrindiniai klausimai“ (p. 112). Kad tų „mūsų“ anuomet (1911 m. pradžioj) faktiškai tebuvo Dovydaičio nurodytas „dvejetas“, o ne „Rūtos“ nuotraukoj matomi 11 vyrų, esame jau anksčiau nurodę. Galime dar tik vieną pastabą pridurti: kad kalbamoji „Rūtos“ nuotrauka yra ne 1910, bet 1913 m., netiesiogiai tai yra paliudijęs ir pats E. Draugelis. Būtent: kai jis nuvyko kviesti Dovydaičio į tą „Rūtos“ susirinkimą, po kurio turėjo būti fotografuojamasi, jis rado Dovydaitį jau su žmona — vedusį (E. Draugelio atsiminimai *Ateityje*, 1960, Nr. 3, p. 59 - 60). O žinome, kad Dovydaitis vedė tik vėliau (1911 rudenį).

- 303 Tiesomylis, „Tiesa — kame ji?“, *Ateitis*, 1913, Nr. 3, p. 118-124. Šį slapyvardį priskiriame Dovydaičiui, remdamiesi St. Yla, *Laisvės problema*, p. 185, ir Vc. Biržiška, *Lietuviškieji slapyvardžiai ir šlavyraidės*, II (1943), p. 19.
- 304 Tiesomylis, „Katalikybė, konservatizmas, pažanga“, *Ateitis*, 1913, Nr. 8, p. 377-382; Nr. 9, p. 434-437.
- 305 *Ateitis*, 1911, Nr. 5 ip. 200 (redakcijos pastaba prie P. Erdvio — tai P. Dirčio slapyvardis — straipsnelio).
- 306 *Ateitis*, 1911, Nr. 11 -12, p. 501.
- 307 *Ateitis*, 1912, Nr. 1, p. 1 - 2.
- 308 „Aušrinė“ apie 'Ateitį', *Ateitis*, 1912, Nr. 1, p. 36-40 (atsakoma į Vabalėlio straipsnį *Aušrinės* Nr. 13); „Dar 'Aušrinė' apie 'Ateitį', *Ateitis*, 1912, Nr. 2, p. 121-126 (atsakoma į Vabalėlio straipsnį *Aušrinės* Nr. 14), „'Aušrinė' apie 'Ateitį', *Ateitis*, 1912, Nr. 11-12, p. 525-530 (grįžtama prie Vabalėlio straipsnių). Iš šių trijų poleminių straipsnių pirmieji du pasirašyti *Ateities* redakcijos, trečiasis — Tiesomylio.
- 309 Kaip dėl Tiesomylio, taip ir dėl M. (pateikusio ilgesnius atsakymus į klausimus dėl modernizmo, jėzuitų, Tertulijono) remiamės St. Yla (žr. išnašą 283).
- 310 F. Kiršos tikrai *Ateitin* įdėta tik jo mirusio draugo nekrologėlis (1912, Nr. 11-12), bet, gal būt, jo yra ir F. Krušos eilėraštis „Jau-nystė“ (1913, Nr. 12, p. 590). Redakcijos atsakymuose bendradarbiams atsakoma ir F. Kiršai (1912, p. 360, 543) ir F. Krušai (1913, p. 411). Galima prileisti, kad „Kruša“ buvo tik korektūros klaida.
- 311 *Ateitis*, 1914, Nr. 5-6, p. 261 (A. Dz. straipsnis ne ištiesai ten paskelbtas, bet ištraukomis su redakcijos atitinkamais pasisakymais).
- 312 *Ateitis*, 1914, Nr. 4, p. 175.
- 313 *Ateitis*, 1929, Nr. 11, p. 448.
- 314 Nėra tikslų žinių, kas iš A. Dambrausko perėmė *Ateities* redagavimą (A. Dambrauskas atidavė *Ateitį* į moksleivių ateitininkų organizacijos rankas 1919 vasario mėn., bet naujieji redaktoriai naują numerį išleido tik birželio mėn.). 1919.XII.29 konferencijoj *Ateities* vardu pranešimą darė kun. M. Morkelis, pažymėdamas, kad redakcija daug kartų per tą pusmetį keitėsi. Šioj konferencijoj *Ateičiai* redaguoti buvo

- išrinkti kun. M. Morkelis, kun. K. Žitkus, St. Dabušis, stud. J. Leimonas ir moksleivis V. Dovydaitis. Šio kolektyvo nuotrauka įdėta *Ateityje* 1931, Nr. 3-4, p. 185. Bet tame pačiame numery parašas po St. Dabušio atvaizdu skelbia, kad jis *Ateitį* redagavo 1918 - 20 m. Matyt, jis ir buvo tuo metu pagrindinis *Ateities* redaktorius, nors oficialiai juo pasirašinėti pradėjo tik nuo 1920 Nr. 2.
- 315 Šis nekrologas yra perspausdintas P. Maldeikio redaguotame leidiny *Vytautas Endziulaitis*, 1965, p. 31 - 33.
- 316 *Ateitis*, 1936, Nr. 1, p. 13.
- 317 *Ateities* istoriją gana išsamiai davė St. Yla straipsny „Auksinė Ateities sukaktis“, *Ateitis*, 1961, Nr. 2, p. 34 - 39. Didesnė įsibrovusi (gal būt, korektūros) klaida yra teigimas, kad „nuo 1936, N 1 Ateities leidėju ir redaktoriumi grįžo pirmasis jos redaktorius Pr. Dovydaitis“ (p. 38). Taip pat neteisingai A. Jaunučio slapyvardis priskirtas A. Dambrauskui - Jakštui (p. 36): iš tikrųjų tai A. Dailidės slapyvardis (jis tomis temomis skaitė referatus Fribourge). Paskutiniuoju *Ateities* redaktoriumi buvo K. Umbrasas (Lietuvoj 1970 miręs literatūros mokslininkas, Vilniaus Pedagoginio instituto docentas), vienas ar drauge su E. Matuzevičiumi (A. Nykos-Niliūno informacija).
- 318 *Ateitis*, 1933, Nr. 11, p. 449 -454.
- 319 *Ateitis*, 1933, Nr. 8, p. 380.
- 320 *Ateitis*, 1937-38, Nr. 5-6 (17-18), p. 765 - 776.
- 321 „Naujoji Vaidilutė“ — kas ji tokia? Ko ji nori“, 1921, Nr. 1, p. 1-3 (įžanginis straipsnis).
- 322 „Lyčių kova dėl primato“, *N. Vaidilutė*, 1933, Nr. 7, p. 257 - 284, ci-tuotas p. 280.
- 323 Iz. Matusevičiūtė, „Prieš dešimtį metų“ (pasikalbėjimas su Dovy-daičiu), *N. Vaidilutė*, 1931, Nr. 5, p. 240-244.
- 324 „Tėvo pokalbis su 20 m. amžiaus dukterim ('N. Vaidilutės' 20 m. sukakties proga)“, *N. Vaidilutė*, 1940, Nr. 5-6, p. 226 -235.
- 325 A. Jakštas, *Mūsų naujoji literatūra*, II (1923), p. 725-726.
- 326 Pačioj *N. Vaidilutėj*, 1921 - 22, Nr. 2-3, p. 165 - 170 duota citatų apie jos pirmojo numerio sutikimą spaudoj.
- 327 Apie kun. P. Raudą, vieną iš pačių šviesiųjų Lietuvos kapelionų, žr. šios knygos autoriaus rašytą nekrologą *Aiduose*, 1974, Nr. 10, psl. 458 - 460.
- 328 O. Labanauskaitė, „Ką aš atsimenu apie N. Vaidilutę“, *N. Vaidilutė*, 1931, Nr. 5, p. 244 - 245.
- 329 „Marijos Pečkauskaitės laišakai Pr. Dovydaičiui“, atspaudas iš *Athenaeum*, 1935, 16 psl. (pirmieji pustrėčio puslapių Dovydaičio įžan-ginis žodis, o toliau jam rašytieji M. Pečkauskaitės laišakai nuo 1924. IV.27 ligi 1930.III.12).
- 330 Šio straipsnio paskutinis skyrelis, 1924, p. 176 - 182, pasirašytas M. Kazlauskaitės. Tad reikia laikyti klaida ir tos straipsnio dalies pri-skyrimą Dovydaičiui leidiny *Lietuvos Universitetas*, 1927, p. 313.
- 331 *N. Vaidilutė*, 1922 - 23, p. 123.
- 332 *N. Vaidilutė*, 1924, Nr. 1, 24 -34.
- 333 *N. Vaidilutė*, 1925, Nr. 4, p. 190.
- 334 *Židinys*, 1936, Nr. 11, p. 421.

- 335 Pagrindines žinias apie *Lietuvos Mokyklą* savo redagavimo metais pats Dovydaitis pateikė straipsnio „Prieš 20 metų“ antrojoje daly, *Lietuvos Mokykla*, 1937, Nr. 12, p. 811 - 818.
- 336 *Lietuvos Mokykla*, 1922, Nr. 10 -11, p. 491.
- 337 Ten pat, 1919-20, kn. 3, p. 619.
- 338 Ten pat, 1919 - 20, kn. 2, p. 420.
- 339 L. Dubas, „Humanistinė gimnazija ir gyvenimas“, *Lietuvos Mokykla*, 1919- 20, kn. 2, p. 223 - 231. Redakcijos prierašas p. 231.
- 340 *Ateitis*, 1935, Nr. 6-7, p. 268.
- 341 *Lietuvos Mokykla*, 1921, Nr. 1, p. 30 • 41.
- 342 Ten pat, 1919-20, kn. 2, p. 350-353.
- 343 Ten pat, 1919 - 20, kn. 2, p. 335 - 338.
- 344 Dovydaičio recenzija *Lietuvos Mokykloj*, 1923, Nr. 6, p. 243-250. J. Gobio replika ten pat, Nr. 8-9, p. 351-355, o Dovydaičio jam atsakymas p. 355 - 358.
- 345 *Lietuvos Mokykla*, 1919 - 20, kn. 2, p. 435 - 439.
- 346 Ten pat, 1923, Nr. 8-9, p. 358.
- 347 Ten pat, 1921, Nr. 2-3, p. 61-62.
- 348 Ten pat, 1921, Nr. 4-6, p. 151.
- 349 „Koedukacija aukštesniose mokyklose“, *Lietuvos Mokykla*, 1919-20, kn. 2, p. 231 - 239.
- 350 *Lietuvos Mokykla*, 1919, kn. 1, p. 39 - 45.
- 351 Ten pat, 1923, Nr. 1, p. 17 - 22.
- 351^a Ten pat, 1919-20, kn. 2, p. 462.
- 352 Ten pat, 1921, Nr. 1, p. 12.
- 353 Šiuo reikalu J. Jablonskis pasisakė *Mokyklos ir Gyvenimo* pirmojo numerio recenzijoje, išspausdintoj *Švietimo Darbe*, 1920, Nr. 11. Cituojama iš *Lietuvos Mokyklos*, 1919-20, kn. 3, p. 616-617.
- 354 *Lietuvos Mokykla*, 1919, kn. 1, p. 100.
- 355 Ten pat, 1919-20, kn. 2, p. 420-421.
- 356 *Ateitis*, 1934, Nr. 1, p. 60.
- 357 Ten pat, 1934, Nr. 2, p. 75.
- 358 Lietuvos episkopatas, gavęs Apaštališkojo Sosto leidimą, 1932.VIII.5 deklaravo Katalikų universiteto įkūrimą, bet švietimo ministerijai nesutikus duoti leidimo, tai liko tik formali deklaracija. Tačiau Katalikų universitetui remti draugija, įregistruota 1932.XII.27, savo veiklą tęsė ligi pat sovietinės okupacijos. Kai 1938 metų rudenį perėmiau šios draugijos reikalų vedėjo pareigas, atmenu, daugiausia šias pareigas sudarė *Kosmoso* administravimas. Gaila, nieko daugiau negaliu atsiminti, išskyrus tai, kad *Kosmoso* leidimas buvo šios draugijos anksčiau perimtas, negu man teko rūpintis jo administracijos reikalais.
- 359 *Ateitis*, 1924, Nr. 2, p. 63.
- 360 Ten pat, 1929, Nr. 10, p. 415.
- 361 „20 metų amžiaus gyvenusiam 'Kosmui' taria po žodį jo bičiuliai“, *Kosmos*, 1940, Nr. 1-3, p. 1-12. Tuose puslapiuose *Kosmosą* vertino V. Biržiška (p. 1), V. Čepinskis (p. 1-3), S. Kolupaila (p. 3-5), I. Končius (p. 5), K. Paltarokas (p. 6), A. Purenas (p. 6-7), K. Reigelis (p. 7-8), M. Reinyš (p. 8-11), St. Šalkauskis (p. 11-12), V.

- Vilkaitis (p. 12). Ten pat redaktoriaus Dovydaičio padėka: „'Kosmo' redaktorius dėkoja“ (p. 12).
- 362 *Kosmos*, 1928, Nr. 5-6, p. 272.
- 363 Ten pat, 1920-21, Nr. 2 -3, p. 196.
- 364 Ten pat, 1929, Nr. 10-11, p. 340.
- 365 *Naujoji Romuva*, 1931, p. 251.
- 366 *Kosmos*, 1934, Nr. 7-12, p. 294 (išnaša).
- 366^a „Lapas į laurų vainiką“, *Ateitis*, 1951, Nr. 2, p. 50.
- 367 Taip prileidžiame dėl to, kad P. Slavėnas, nors ir uolus *Kosmoso* bendradarbis, greičiau buvo agnostinio nusistatymo. Tad vargu ar be jokios paskatos jis būtų ėmęsis versti tą J. Jeanso knygą, kuri taip buvo sudominusi Dovydaitį šio anglų astrofiziko išpažįstamu teizmu. Kad Dovydaitis galėjo paskatinti P. Slavėną imtis šio vertimo, spėjame iš to, jog jau anksčiau P. Slavėnas buvo paklausęs vieno Dovydaičio prašymo ir parengęs vienos anglų knygutės santrauką, paskelbtą *Ateityje* (1934, Nr. 1, p. 21-28). *Slaptingąją visatą* išleidusi „Žini-ja“ buvo katalikų leidykla.
- 368 *Logos*, 1920 - 21, Nr. 1-2, p. 7.
- 369 Ten pat, p. 127.
- 370 *Soter*, 1927, Nr. 1, p. 18.
- 371 Ten pat, 1928, Nr. 2, p. 206 -209 (G. Klametho ir J. Dollerio ne-krologai).
- 372 Ten pat, 1924, Nr. 1, p. 184.
- 373 *Lietuviškosios Enciklopedijos* suorganizavimas yra atpasakotas jos I tomo pratartyje, p. V -VI. Kitos žinios imamos iš šios enciklopedijos vėlesnių tomų metrikacijos. Taip pat žr. St. Yla, „Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija“, *LKMA Suvažiavimo Darbai*, V (1964), p. 15- 16.
- 374 Z. Ivinskis, o.c., p. 17 -18. Reikia atitaisyti tik vieną Z. Ivinskio teiginį apie Dovydaičio darbą enciklopedijos „10 tomų (120 sąsiuvi-nių)“, šis teiginys, be abejo, išspruko nepagalvojus, nei kad X tomas nebuvo visai baigtas, nei kad, svarbiausia, Dovydaičio nebebuvo nė gyvo, kai buvo baigiami paskutiniai išleisti *Lietuviškosios Enciklope-dijos* sąsiuviniai. Ligi sovietinės okupacijos buvo išleisti tik IX-jo to-mo trys sąsiuviniai. Dvyliktąjį šio tomo sąsiuvinį beleidžiant, soviet-us jau pakeitė naciai. Okupaciniais metais enciklopedijos leidimas buvo labai sulėtėjęs. Vokiečių okupacijoje pilnai neišėjo nė vienas to-mas. Naujo X tomo pasirodė 10 sąsiuvių (ligi „Ind“). Tad iš viso *Lietuviškosios Enciklopedijos* sąsiuvių pasirodė ne 120, o 118, iš kurių 18 ar gal ir 19 rengime Dovydaitis nebedalyvavo.
- 375 *Ateitis*, 1914, Nr. 4, p. 175.
- 376 *Kosmos*, 1930, Nr. 8 - 12, p. 226 - 228.
- 377 *Židinys*, 1936, Nr. 11, p. 414-415.
- 378 *Ateitis*, 1937-38, Nr. 4(16), p. 703.
- 379 *Židinys*, 1936, Nr. 11, p. 420.
- 380 Ten pat, p. 422.
- 381 *Kosmos*, 1922-23, Nr. 3, p. 310.
- 382 *Draugija*, 1911 vasario mėn., Nr. 50, p. 123 (išnaša).
- 383 *Soter*, 1926, p. 98.
- 384 *Lietuvos Mokykla*, 1919 - 20, kn. 2, p. 442.

- 385 *Židinys*, 1936, Nr. 11, p. 419.
- 386 *Soter*, 1926, p. 109.
- 387 Z. Ivinskis, o.c., p. 18.
- 388 „Antikristo tarnai universitetų katedrose“ — Dovydaičio straipsnio (*Ateitis*, 1935, Nr. 11, p. 461 -468) antraštė.
- 389 *Kosmos*, 1927, Nr. 10-11, p. 363 (V. Čepinskis), p. 416 (P. Būčys).
- 390 *Ateitis*, 1912, p. 387, 497, 508.
- 391 Dostojevskis (Pisma, t. I, 1928, p. 142) cituotas iš knygos: Elena Červinskiė, *Dostojevskis*, 1971, p. 257.
- 392 *Ateitis*, 1911, Nr. 1, p. 24-25.
- 393 *Ten pat*, 1913, Nr. 5-7, p. 345.
- 394 *Lietuvos Mokykla*, 1930, Nr. 11, p. 404.
- 395 *Soter*, 1928, Nr. 1, p. 6.
- 396 *Logos*, 1932, p. 101.
- 397 *Židinys*, 1926, Nr. 1-2, p. 23.
- 398 *Ten pat*, 1925, Nr. 2, p. 105.
- 399 M. Plancką Dovydaitis citavo *Kosmose*, 1938, Nr. 1-3, p. 12, tą patį tekstą anksčiau *Kosmose*, 1932, p. 11 -12, ir *Logose*, 1932, p. 100 -101. J. Jeansas cituotas *Kosmose*, 1938, Nr. 1-3, p. 10-11.
- 400 *Ateitis*, 1913, Nr. 5-7, p. 289 -290.
- 401 *Soter*, 1930, p. 106.
- 402 *Draugija*, 1913, Nr. 82, p. 173 -174.
- 403 *Soter*, 1929, Nr. 2, p. 219.
- 404 Evoliucijos klausimu Dovydaitis daugiausia sekė vokiečių jėzuitą E. Wasmanną. Tarp kitų jo straipsnių išvertė: „Descendencijos teorija seniau ir šiandien“, *Gamtos Draugas*, 1929, Nr. 10-11, p. 151-168; Nr. 12, p. 170-178. Versdamas šį straipsnį, Dovydaitis pabrėžė: „Turėjau tikslo E. Vasmano asmeny skaitytojams duoti tokį vadovą, kuriuo galima lygiai pasitikėt ir mokslo, ir aktualiuose pasaulėžiūros klausimuose“.
- 405 „Šis tas apie darvinizmą ir p. Avižonio principus“, *Draugija*, 1910 kovo mėn., Nr. 39, žr. p. 215-216.
- 406 *Kosmos*, 1924, Nr. 3, p. 271.
- 407 J. Dagys, „Naujų rūšių kilimas ir evoliucija“, *Kosmos*, 1932, Nr. 2 -3, p. 85 - 104.
- 408 *Kosmos*, 1927, Nr. 10 -11, p. 384. Tas „kazkas“, kurio mokslinio darbo dvasios apibūdinimą Dovydaitis prisiminė, buvo jo paties prieš trejetą metų *Sotere* (1924, p. 35) cituotas etnologas R. Thurnwald: „Tyrinėtojas privalo būt ne advokatas, bet tardytojas ir teisėjas“. Primiršęs šią citatą, Dovydaitis teisingiau aptarė mokslininko pobūdį, negu cituotasis vokiečių etnologas.
- 409 Kaip kiekviena statistika, taip ir pateiktoji Dovydaičio redaguotų ir jo paties prirašytų puslapių statistika yra apytikrė. Nepriskaičiavome nei 1911 -13 m. *Ateities* tautosakinio priedo 200 puslapių (prileidžiame, kad vietoj jį tvarkė A. Dambrauskas-Jakštas), nei 1933-40 m. *Ateities*, nes tais metais Dovydaitis tebuvo vyr. redaktorius, o faktiškai redagavo kiti. 1913 m. *Ateitį* priskyrėme Dovydaičiui visą, nors, gal būt, paskutiniuosius tų metų numerius nebe jis redagavo. Taip pat jam priskyrėme *Lietuvos Mokyklos* visus septynerius metus (1918-

24), nors dalį laiko, gal būt, bus faktiškai redagavęs St. Tijūnaitis. Tačiau su kaupu tai išlygina nepriskaičiuotas Dovydaičio redaktoriaus darbas *Lietuviškojoje Enciklopedijoje*. Nepriskaičiuoti enciklopediniai straipsniai ir prie Dovydaičio prirašytųjų puslapių statistikos. Tai irgi su kaupu išlygina Dovydaičiui priskirtųjų puslapių skaičiaus galimą netikslumą, jei būtų apsirikta, jam priskiriant nepasirašytuosius ar slapyvardžiais pasirašytus straipsnius jaunimo žurnaluose (pvz., nors remdamiesi kitais, priskyrimo Dovydaičiui 1911-13 m. *Ateityje* Tiesomylio ir M. išspausdintus rašinius, nesame tikri, ar tai iš tikro Dovydaičio rašyti dalykai). Iš antros pusės, liko nepriskaičiuoti Dovydaičiui keli straipsniai tuose žurnaluose, kurių nepavyko šiame krašte rasti. Apskritai imant, Dovydaičio prirašytų puslapių skaičius yra ne mažesnis, bet didesnis, negu savo statistikoje priskaičiavome. Reikia dar tai pridurti, kad visai neskaičiavome jo straipsnių laikraščiuose. O jų dauguma buvo taip pat mokslinio pobūdžio — mokslo populiarizacija.

- 410 Iš mokslinio turinio straipsnių Dovydaičiui priskaičiavome iš *Ateities* 344 puslapius, iš *Naujosios Vaidilutės* — 261, iš *Gamtos Draugo* — 364, iš viso 969 puslapius.
- 411 *Kosmos*, 1924, Nr. 1, p. 36.
- 412 *Logos*, 1923, p. 69.
- 413 *Kosmos*, 1920-21, p. 453, 196, 166.
- 414 Ten pat, 1920-21, Nr. 4-5, p. 444.
- 415 Ten pat, 1927, Nr. 2-3, p. 83.
- 416 *Draugija*, 1910, Nr. 42-43, p. 158.
- 417 Ten pat, 1911, Nr. 59, p. 272, 268, 272.
- 418 Ten pat, p. 277-280.
- 419 *Biblija ir Babelis*, 1911, p. 92.
- 420 Ten pat, p. 120.
- 421 *Soter*, 1928, Nr. 1, p. 58.
- 422 Drama *L'Insondable* knygoje *Presence et immortalité*, 1959, p. 228.
- 423 *Soter*, 1928, Nr. 2, p. 182-183.
- 424 Ten pat, 1928, Nr. 1, p. 2.
- 425 Ten pat, p. 14.
- 426 *Židinys*, 1926, Nr. 8-9, p. 26.
- 427 *Logos*, 1933, p. 82.
- 428 *Židinys*, 1926, Nr. 1-2, p. 24.
- 429 Ten pat, 1926, Nr. 8-9, p. 32.
- 430 *Logos*, 1930, Nr. 2, p. 145-146.
- 431 Ten pat, 1931, p. 78.
- 432 Pvz., žr. *Logoso* pirmojo numerio vedamąjį straipsnį (1921-22, Nr. 1-2, p. 1-7), taip pat plg. *Kosmose* išverstą ir priedais papildytą Ph. Bohner, O.P.M., straipsnį „Modernas ir krikščioniškas požiūris į gamtą“ (1932, Nr. 1, p. 1-12).
- 433 Prie E. Haeckelio Dovydaitis *Kosmose* grįžo bent kelis kartus. Platų jam straipsnį Dovydaitis skyrė jau pirmaisiais *Kosmoso* metais (1920-21, Nr. 2-3, p. 269-291). Vėliau šiame žurnale apie jį rašė 1922-23, p. 97, 313; 1930, p. 59-62; 1939, p. 373.
- 434 *Kosmos*, 1922-23, Nr. 2, p. 216.

- 435 *Draugija*, 1910, Nr. 39, p. 215-216.
- 436 *Draugija*, 1913, Nr. 77-78, p. 75; *Židinys*, 1928, Nr. 8-9, p. 134.
- 437 *Draugija*, 1913, Nr. 77 - 78, p. 75.
- 438 Straipsnis „Žmogus ir gyvulys“, parašytas daugiausia sekant F. Birknerį, spausdintas *Kosmose*, 1920-21, Nr. 2-3 ir 4-5; 1922-23, Nr. 1 ir 2.
- 439 *Lietuvos Mokykla*, 1923, p. 358.
- 440 *Aidai*, 1958, Nr. 2, p. 56. J. Eretas teisingai apibūdina Dovydaitį kaip Vakarų Europos „mokslo radijo stotį“, nevisai tik teisingai nurodo tas „radijo stotis“, rašydamas, kad Dovydaitis „Fribourgo bei Louvaino universitetų ir panašių institucijų mokslo vaisius atitinkamai pateikė mūsų akademiškam ir šiaip besimokančiam jaunimui“. Iš tikrųjų Dovydaitis nėra vertęs nė vieno straipsnio nei Fribourgo, nei Louvaino profesorių. Nė jų veikalais nėra naudojęsis savo straipsniuose. Jis žvalgėsi, kurie iškilesni mokslininkai, o ne kurie to ar kito katalikų universiteto profesoriai.
- 441 Apie G. W. Leibnizą gerą straipsnį *Lietuvių Enciklopedijoje* (XIV, 345 -347) yra išspausdinęs V. Doniela. Berods, tai mūsų kalba ligi šiolei vienintelis straipsnis apie šį reikšmingą filosofą. Gaila, Dovydaitis taip pat nebuvo juo susidomėjęs. O jei būtų tai padaręs, tikrai būtų įgijęs jam didelės simpatijos ir dėl tiesos objektyvumo gynimo, ir dėl ekumeniško nusiteikimo. Susipažinęs su Leibnizu, greičiausiai Dovydaitis nebūtų taip vienašališkai smerkęs nė visos naujųjų amžių filosofijos.
- 442 *Židinys*, 1936, Nr. 11, p. 413.
- 443 *Lietuvos Mokykla*, 1919 - 20, kn. 3, p. 594.
- 444 Ten pat, p. 598; *Ateitis*, 1935, Nr. 10, p. 401.
- 445 *Ateitis*, 1937-38, Nr. 3(15), p. 627.
- 446 Ten pat, 1911, Nr. 1, p. 21.
- 447 „Kristaus revoliucionieriumi“ pavadiname Dovydaitį, remdamiesi jo II ateitininkų kongrese skatinimu nestokoti „Kristaus revoliucioniškumo“.
- 448 Dovydaičio 1921.VI.29 ir 1921.VII.8 laišakai.
- 449 *Naujoji Vaidilutė*, 1921 - 22, Nr. 1, p. 26 - 27.
- 450 *Šv. Pranciškaus Varpelis*, 1923, Nr. 4, p. 6, 8.
- 451 Dovydaičio 1921.IX.29 laiškas.
- 452 *Soter*, 1929, Nr. 2, p. 210.
- 453 Iš dienoraščio Bajorų kalėjime 1932.VII.30.
- 454 *Darbininkas*, 1930, Nr. 33.
- 455 Cituota iš Z. Ivinskio šiai knygai atsiminimų, kuriuose pabrėžta: „šitą posakį *autentiškai* (jo paties pabraukta — J. G.) atsimenu“.
- 456 *Ateitis*, 1912, Nr. 8, p. 340.
- 457 Ten pat, 1937-38, Nr. 5-6 (17-18), p. 774.
- 458 *Darbininkas*, 1930, Nr. 44.
- 459 *Ateitis*, 1937-38, Nr. 5-6 (17-18), p. 775.
- 460 Ten pat, 1938-39, Nr. 6, p. 322.
- 461 Ten pat, 1933, Nr. 8, p. 381.
- 462 Ten pat, 1933, Nr. 8, p. 381; 1935, Nr. 10, p. 403.
- 463 *Lietuvos Mokykla*, 1930, Nr. 11, p. 413-415.

- 464 Gal būt, save patį prisimindamas, Dovydaitis savo branginamojo etnologo W. Schmidto biografijoje pabrėžė: „Tautos gerovė ir vargai taip buvo artimi jo širdžiai, kad jis kartkartėmis prisiartindavo net prie politinio veikimo“ (*Soter*, 1928, Nr. 1, p. 92).
- 465 Tiesomylis, „Katalikybė, konservatizmas ir pažanga“. *Ateitis*, 1913, p. 377-382 ir 434-437.
- 466 *Ateitis*, 1913, Nr. 9, p. 437.
- 467 Iš dienoraščio Bajorų kalėjime 1932.VII.25.
- 468 *Kosmos*, 1927, Nr. 2-3, p. 76-79, 82-83.
- 469 *Naujoji Vaidilutė*, 1933, Nr. 7, p. 283-284.
- 470 *Židinys*, 1926, Nr. 10, p. 179.
- 471 *Naujoji Vaidilutė*, 1933, Nr. 7, p. 277.
- 472 *Draugija*, 1911, Nr. 53, p. 63 (cituota iš *Esprit de lois*, 1864, p. 371); *Ateitis*, 1937-38, Nr. 5-6 (17-18), p. 775.
- 473 *Soter*, 1925, Nr. 2, p. 186.
- 474 Ten pat, 1924, p. 123.
- 475 *Ateitis*, 1921, Nr. 1-3, p. 6.
- 476 „Šių dienų šventųjų keliais... (Keletas pakrikų minčių a.a. mok. M. Zabernaitei mirus)“, *Lietuvos Mokykla*, 1927, Nr. 5, p. 128-133.
- 477 Jean Guittou, *Ce que je crois*, 1971, p. 29 - 30.
- 478 *Ateitis*, 1913, Nr. 5-7, p. 288.
- 479 *Židinys*, 1926, Nr. 1-2, p. 28.
- 480 *Lietuvos Mokykla*, 1927, Nr. 5, p. 130.
- 481 Ten pat, 1930, Nr. 11, p. 413-414. šis „atviras laiškas Lietuvos mokytojams (joms)“, atsakymas į kairiųjų VI kultūros kongreso reikalavimą atskirti mokyklą nuo religijos, buvo išleistas ir atskira brošiūra, antrašte „Kultūra, religija ir mokykla“, 1930.
- 482 Ten pat, 1930, Nr. 11, p. 415.
- 483 Plačiau šiuo atžvilgiu ateizmo klausimas svarstytas knygoj *Žmogus be Dievo*, 1964, p. 12 - 13, 44 - 47, 530 - 532.
- 484 *Kosmos*, 1930, Nr. 2, p. 59.
- 485 *Draugija*, 1910, Nr. 39, p. 210.
- 486 *Židinys*, 1926, Nr. 12, p. 302.
- 487 *XX Amžius*, 1936.XII.2, taip pat pig. S. Kolupailos straipsniuką *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 485.
- 488 *Ateitininkų vadovas*, p. 346.
- 489 1921.VI.29 laiške savo šios buvusios auklėtinės tėvui Dovydaitis rašė: „Nežinau, kokią fotografiją Tamstai atsiųs M(laiške pilnas vardas — J.G.). Aš mačiau jos, rodos, 1919 ar 1920 fotografiją, kuri man nepatiko dėl to, kad M. išrodo perdaug kaip lėlė ir su nerimta veido išvaizda. Aš esu kartą kitą jos veide stebėjęs ir tikrai *angeliško skaistumo ir nekalturno* (pabraukta pačiame laiške — J.G.), kuris, gaila, paprastai į mūsų laikų atvaizdus nepakliūva. Toks dangiškas nušvitimas reiškiasi tik žmogaus sielai pakilus, pav., maldoj, o fotografuotis žmonės eina daugiau ar mažiau darydamiesi“.
- 490 1921.VII.8 laiškas.
- 491 Dabartiniam skaitytojui, gyvenančiam šių dienų sekso kulto atmosferoj, gali būti sunkiai suprantamas dalykas, kad Dovydaitis be jokio išskaičiavimo rinkosi šalpai mergaites ir šiomis savo globotinėmis

tėviškai rūpinosi. Todėl bent išnašose reikia ir šiuo klausimu pasisakyti, būtent: nėra jokio pagrindo Dovydaičio santykiuose su savo „dukutėmis“ įtarinėti buvus tokių motyvų, kurie mestų šešėlį į šiuos santykius. Dorovės sargų (ir ypač sargių) nestokojo ir anais metais. Jei būtų buvęs bent mažiausias pagrindas Dovydaičiui įtarti, tai ir būtų tuojau pasipylę atitinkamų paskalų. Buvo „šnekų“ ir apie ano meto kai kuriuos profesorius, tačiau niekada nei apie Dovydaitį, nei apie jo šelptąsias studentes nebuvo skalijama, žinoma, pačiam Dovydaičiui buvo aišku, kad gali susilaukti nešvarių įtarinėjimų iš visų tų, kuriems malonu ką nors nešvaraus „iškasti“ arba kurie pagal save sprendžia ir apie kitus. Todėl vienuose atsiminimuose užsimenama, kad ir Dovydaitis jautė reikalą laikytis tam tikro atsargumo. Buvusi jo studentė ir šelpiamoji globotinė prisimena toki atvejį: „Kartą ankstyvą pavasarį lydžiu profesorių į 'šviesos' spaustuvę. Laisvės alėjoj berniukas praivismas siūlo 'kačiukus' — kyštelia man panosėn vieną jų puokštelę. Profesorius greitai įspraudžia berniukui centus ir taria: bėk bėk, tolyn su savo žabais. Matyt, nenorėjo, kad aš paimčiau tuos 'žabus'. O piktų liežuvių niekada netrūko: kas pamatęs, pradės kalbėti: 'profesorius studentėms gėles pirkinėjęs'. Kita Dovydaičio studentė, kuriai, našlaitei, jis buvo „kaip tėvas“, savo atsiminimuose pastebėjo: „Kadangi Dovydaitis daugiausia šelpė mergaites, viena iš jam artimų žmonių bandė jį dėl to įspėti. Tačiau profesorius tuo labai pasipiktino, įžiūrėdamas blogą valią. Jo nuomone, mergaitės yra silpnesnės, joms sunkiau verstis universitete, tad ir reikia joms daugiau padėti negu vyrams“.

492 *Aidai*, 1958, Nr. 2, p. 61.

493 *Lietuvos Mokykla*, 1919, kn. 1, p. 43.

494 K. Pakštas jau 1932 m. *Židinyje* (Nr. 11, p. 353 - 359) buvo išspausdinęs straipsnį „Civilinės metrikacijos reikalu“ (p. 359). Šiai pažiūrai oponavo kanonistas prof. kun. P. Malakauskis teze, kad „kiekvienos civilinės jungtuvės yra blogos“ (*Židinys*, 1933, Nr. 3, p. 217). Vėliau iš pasauliečių tame pačiame *Židinyje* šiuo klausimu rašė pats redaktorius I. Skrupskelis, pareikšdamas, kad „negalima iš principo pasisakyti prieš civilinę metrikaciją apskritai“ (1937, Nr. 4, p. 499).

495 Iš dienoraščio Bajorų kalėjime 1932.VI.26.

496 Kan. F. Kapočiaus atsiminimai gauti 1971.VII.19 laišku, išsiųstu VII.20, dieną prieš jo mirtį eismo nelaimėj.

497 *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 484.

498 Dovydaičio laiškas jo buvusiai studentei, rašytas 1938 vasario mėn.

499 Iš atsiminimų šiai knygai buvusios Dovydaičio studentės, kuri su juo palaikė ryšį ligi pat 1941 birželio mėn.

500 Z. Ivinskis, o.c., p. 20. Tą kartą išprašęs iš arkiv. J. Matulaičio, kad nebūtų pristatytas popiežiui gauti kokį nors pažymėjimą, Dovydaitis taip ir liko be jokio vaticaninio pagerbimo: kaip pats nemėgo savo tiesioginio ganytojo (arkiv. J. Skvirecko), taip ir šio pastarojo jis buvo nemėgiamas. Užtat vietoj kokio nors popiežių teikiamo ordino jis sulaukė Lietuvos mokslininkų nekatalikų pagarbaus jo darbo įvertinimo *Kosmose*, bešvenčiant šio žurnalo dvidešimtmetį.

- 501 *Naujoji Vaidilutė*, 1936, Nr. 12, p. 478.
- 502 *Ateitis*, 1951, Nr. 2, p. 49.
- 503 *Naujoji Vaidilutė*, 1921-22, Nr. 2-3, p. 118.
- 504 *Aidai*, 1958, Nr. 2, p. 59; panašiai ir knygoj *Stasys Šalkauskis*, p. 125.
- 505 *Lietuvių tautos keliais*, II (1953), p. 171.
- 506 *Ateitis*, 1911, Nr. 1, p. 13.
- 507 *Le Figaro Littéraire*, 1969.XII.29 — 1970.I.4 (iš K. Lorenzo kalbos XIV Nobelio simpoziume Stockholme 1969 m. rudenį).

DOVYDAIČIO BIBLIOGRAFIJA

I.

Dovydaičio memuariniai ir kiti autobiografinės medžiagos teikiantieji rašiniai

- Pirmieji mano mokytojai. — Mokytojas, 1914, Nr. 1, p. 3-5 (tai pirmasis šio *Draugijos* priedo numeris, išėjęs su jos Nr. 85). Parašas: P.D.
- Iš moksleivių gyvenimo spaudos uždraudimo metu. — Vilties mokslo ir literatūros priedas, 1914, Nr. 5-6, p. 147-151. Parašas: D.
- Tomo Žilinskio pažįstamų atsiminimai. Iš Veiverių. — Lietuvos Mokykla (toliau trumpinama: L. Mokykla), 1919-20, kn. 3, p. 590- 602.
- (Atsiminimai apie J. Jablonskį). — Lietuvos Mokykla, 1921, Nr. 12, p. 563-565.
- Kairiūkštis Veiveriuose 1903 - 5 m. — L. Mokykla, 1925, Nr. 10, p. 406 - 408.
- (Atsiminimai apie mokslo pradžią namuose). — Lietuvos Darbininkas, 1929, Nr. 4, 5, 6 ir 7.
- Atviri laišakai Vytautui Endziulaičiui, prieš 11 metų iš šio gyvenimo nukeliavusiam į kitą geresnįjį. — Darbininkas, 1929, Nr. 48, 49 ir 50; 1930, Nr. 49. (Paskutinysis laiškas skelbiamas kaip „penktas laiškas Vytautui Endziulaičiui, prieš 12 metų...“ su pastaba: „ketvirtasis buvo pasiųstas šių metų 'Darbininko' praeitame (48-me) numery, bet adresato nepasiekė“, vadinasi, buvo cenzūros išbrauktas).
- (Atsiminimai iš darbo Lietuvos Taryboj ir specialiai apie tai, kodėl Lietuvos nepriklausomybė buvo paskelbta 1918 vasario 16, o ne kurią kitą dieną). — Darbininkas, 1930, Nr. 7.
- Ateitininkija per 20 savo gyvavimo metų. Atsiminimų, minčių ir įspūdžių žiupsnis III-jo Ateitininkų kongreso proga. — Darbininkas, 1930, Nr. 26, 27 ir 28. Parašas: Apsyenis Ateitininkas.
- Bajorų ir Marijampolės kalėjimuose 1932.VII.14 - VIII.30 Dovydaičio dienoraštis (rankraštis).
- Antikristo karalystės veikėjai Lietuvoj prieš 30 - 25 metus. — Ateitis, 1933, Nr. 10, p. 398-405. Pateikiami atsiminimai iš Veiverių mokytojų seminarijos ir 1905 m. sąjūdžio.
- Aušrinė ir aušrininkai, Ateitis ir ateitininkai arba Lietuvos studentijos ir moksleivijos kelio išsiskyrimas prie 25 metus. — Ateitis, 1935, Nr. 12, p. 528 -536.

„Ateities“ pasirodymo poveikis prieš 25-rius metus. — Ateitis, 1936, Nr. 1, p. 31-35.

Medžiaga liečianti Dovydaičio atleidimą iš universiteto: 1. Kaip prof. Pr. Dovydaitis „skatina“ ateitininkų veiklą. — Lietuvos Aidas, 1936, Nr. 8 (duodamas Dovydaičio 1935.XI.4 laiškas Šiaulių berniukų gimnazijos kapelionui kun. M. Grubiui, tik neskelbiama nei šio kapeliono pavardės, nei miesto). 2. Prof. Pr. Dovydaičio paaiškinimas. — Ten pat, Nr. 26 (Dovydaičio laišką redakcijai pastaroji palydi savo priedu). 3. Dėl P. Dovydaičio atleidimo iš profesoriaus pareigų. — Ten pat, 1936.I.25 numeris (švietimo ministro atsakymai į reporterio klausimus).

Šiek tiek apie save. — Ateitis, 1936, Nr. 12, p. 451 - 454. Tame pačiame numeryje įdėta informacija „Studentas Pr. Dovydaitis gauna medalį“ (p. 468-469) *Lietuviškoji Enciklopedija* (VI, p. 1331) taip pat nurodo tarp Dovydaičio atsiminimų.

Kur aš mažas augau, koks aš buvau ir ką veikiau. — Naujoji Vaidilutė (toliau trumpinama: N. Vaidilutė), 1936, Nr. 12, p. 483-493.

Iš mano ankstybiausių atsiminimų. — N. Vaidilutė, 1937, Nr. 2, p. 81 - 95.

Tai ankstesnio straipsnio tęsinys.

Prieš 20 metų. — L. Mokykla, 1937, Nr. 12, p. 803 -818. Atsiminimai iš vokiečių okupacijos metų apie vadovavimą Kauno gimnazijai ir šio žurnalo įsteigimą.

Dar vienas žiburys užgeso... A. Dambrauskui - Jakštui iškeliavus amžinybėn. — Ateitis, 1937-38, Nr. 3(15), p. 626-632; Nr. 4(16), p. 699-704.

Tėvo pokalbis su 20 m. amžiaus dukterim. „N. Vaidilutės“ 20 m. suak-ties proga. — N. Vaidilutė, 1940, Nr. 5-6, p. 226 -235.

Autobiografinių duomenų yra ir toliau nurodomuose Dovydaičio suaktu-viniuose straipsniuose apie A. Dambrauską - Jakštą, J. Eretą, P. Marti-šių, M. Reinį ir ypač St. Šalkauskį. Be tų straipsnių, dar pažymėtina: Marijos Pečkauskaitės laiškas Pr. Dovydaičiui. Spaudai parengė Pr. Dovy-daitis. — Athenaeum, 1935, p. 166-181 (ir 16 puslapių atspaudas).

II.

Literatūra apie Pr. Dovydaitį

Ateitis, 1936, Nr. 12, skirtas Dovydaičio 50 metų amžiaus suakčiai. Tame numeryje apie jį rašoma p. 449-487. Straipsnius nurodome atskirai. Numerio viršelis papuoštas Dovydaičio šaržu, darytu Adolfo Vaičiūčio.

Kosmos, 1940, Nr. 1 - 3, p. 1 -12. Tuose puslapiuose 20 metų suakties proga žurnalą ir taip pat drauge jo redaktorių sveikina V. Biržiška (p. 1), V. Čepinskis (p. 1-3), S. Kolupaila (p. 3-5), I. Končius (p. 5), K. Paltarokas (p. 6), A. Purėnas (p. 6-7), K. Regelis (p. 7-8), M. Reinsys (p. 8 -11), St. Šalkauskis (p. 11-12), V. Vilkaitis (p. 12).

- Antanaitis, Saliamonas.* Pranas Dovydaitis — „Saulės“ gimnazijos direktorius. — *Aidai*, 1970, Nr. 7, p. 304-307.
- B(arzdukas), Stasys.* Du jubilijatu. — *Ateitis*, 1927, Nr. 1, p. 20-27. Rašoma apie kan. P. Dogelį ir Dovydaitį.
- Blonskis, J.* Mokyklos draugai. — *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 456 - 457.
- Dogelis, Povilas.* Mano gyvenimo prisiminimai, 1936, p. 124 - 127, 136 - 139.
- Dovydaitytė - Malko, Ona.* Profesorius aria žemę. Atsiminimai apie mano tėvelį profesorių Praną Dovydaitį. — *Ateitis*, 1961, Nr. 2, p. 44-48.
- Draugelis, Elziejus.* Ateitininkų sąjūdis. — *Ateitis*, 1960, Nr. 3, p. 58-63.
- Eretas, Juozas.* Pranas Dovydaitis. Ištrauka iš veikalo apie Stasį Šalkauskį. — *Aidai*, 1958, Nr. 2, p. 55 - 61. Tik dalis šio straipsnio panaudota veikale: *Stasys Šalkauskis*, 1960, p. 30 -32, 121 -127.
- Eretas, Juozas.* Prof. D-ras Pranas Dovydaitis. — LKMA Suvažiavimo Darbai, II (1937), p. 446-449.
- Eretas, Juozas.* Prof. Dr. Pranas Dovydaitis. — LKMA Suvažiavimo Darbai, IV (1961), p. 228- 236.
- Gira, Liudas.* „Vilties“ redaktorius Vilniuje. — *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 470 -472.
- Grigaitis, Juozas, M.I.C.* Prof. Pranas Dovydaitis. — L. Mokykla, 1936, Nr. 5, p. 349 - 358. Tai vienintelis rašinys apie Dovydaitį, kurio nepavyko rasti ir panaudoti.
- Yla, Stasys.* Pranas Dovydaitis. — Kn.: Ateitininkų vadovas, 1960, p. 345-350.
- Ivinskis, Zenonas.* Prof. Pranas Dovydaitis. Apaštalautojas ir mokslininkas, 1970, 20 psl. Atspaudas iš *Šaltinio* 1969, Nr. 6 ir 1970, Nr. 1-5.
- K. Prof. Pranas Dovydaitis* Lietuvos darbininkų vadas. — Darbininkas (JAV), 1936.11.25.
- Kolupaila, Steponas.* Prof. Pranas Dovydaitis ir „Kosmos“. — *Kosmos*, 1930, Nr. 8-12, p. 226-228.
- Kolupaila, Steponas.* Brangiam Jubiliatui pagerbti. — XX Amžius, 1936. XII.2.
- Kolupaila, Steponas.* Vaisingas plunksnos darbininkas. — *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 485 -486.
- Kolupaila, Steponas.* Prof. Dovydaitis — „Kosmo“ redaktorius. — LKMA Suvažiavimo Darbai, II (1937), p. 449-450.
- Kolupaila, Steponas.* Lapas į laurų vainiką. — *Ateitis*, 1951, Nr. 2, p. 49-50. Prisimenami keli ateitininkų vadai, plačiausiai — Dovydaitis.
- Krupavičius, Mykolas.* Aš ir Dovydaitis. — *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 460-464.
- Mažiulis, Antanas.* Kovotojas su materialistine pasaulėžiūra. — *Ateitis*, 1956, Nr. 2, p. 28 -29.
- Mikelkevičius, Mikas.* Nepalaužiamos valios reiškėjas. — *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 467.
- Milukas, Matas.* Gabus moksleivis, sąmoningas lietuvis, draugo gelbėtojas. — Ten pat, p. 464 - 465.
- Pakštas, Kazys.* Iš bakūžės į mokslo viršūnes. — Ten pat, p. 450 - 451.
- Paltanavičius, Jurgis.* Mokytojas apie mokinį — profesorių. — Ten pat, p. 455-456.
- Paltarokas, Kazimieras.* „Saulės“ gimnazijos direktorius Kaune. — Ten pat, p. 473.

- Paltarokas, Kazimieras.* Prof. D-rui Pranui Dovydaičiui 50 metų. — *Pa-nevėžio Garsas*, 1937.III.13, Nr. 11. Parašas: V(yskupas) K. P. Apa-rašomas Dovydaičio 50 metų sukakties minėjimas Kauno kunigų se-minarijoje 1937.II.28.
- Paukštis, Emilijonas.* Pranas Dovydaitis — studentas. — *Ateitis*, 1954, Nr. 9, p. 203-204.
- Prunskis, Juozas.* Apie Sibirą išvežtąjį Dovydaitį. — *Darbininkas*, 1946. XII.3.
- Puodžiukynas, Antanas.* Kaimynas apie kaimyną. — *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 457-460.
- Puodžiukynas, Antanas.* Mokinys apie direktorių. — *Ten pat*, p. 473-474.
- Reinys, Mečislovas.* Prof. Pr. Dovydaitis. — *Židinys*, 1926, Nr. 12, p. 299-303.
- Reinys, Mečislovas.* Atsakymas prof. d-ruui Pr. Dovydaičiui į jo 1934 m. laišką „Ateityje“. — *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 481-484.
- Senasis Meškus (vysk. J. Staugaitis).* Vieno asmens reikšmė Lietuvos katalikams. — *Rytas*, 1936.II.8, Nr. 32.
- Skrupskelis, Ignas.* Kaip mūsų vadai gyvena (interviu su Dovydaičiu). — *Ateitis*, 1929, Nr. 4, p. 177 • 181.
- Sruoginis, Vincas.* Medžiaga Pr. Dovydaičio biografijai (šeši straipsniai įvairiomis antraštėmis). — *Darbininkas*, 1954.X.15, X.19, X.22, X.26, X.29 ir XI.5.
- Stulginskis, Aleksandras.* 50 metų amžiaus sukaktis. Prof. Pr. Dovydaitį prisiminus. — *Rytas*, 1936.II.1, Nr. 26.
- Sužiedėlis, Simas.* Dovydaitis, Pranas. — *Lietuvių Enciklopedija*, IV (1955), p. 141-144.
- Sužiedėlis, Simas.* Pirmosios pažintys Kaune. — *Ateitis*, 1960, Nr. 10, p. 238-239.
- Šalkauskis, Stasys.* Prof. Pr. Dovydaičio vaidmuo Lietuvos mokslinime. — *Židinys*, 1936, Nr. 11, p. 413-422.
- Šalkauskis, Stasys.* Atsakymas prof. Pr. Dovydaičiui, pritaikytas jo 50 metų sukakties proga. — *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 474-481.
- Tolutis, V.* Didelis mokslininkas — jaunimo draugas. — *Ateities Spindu-liai*, 1936, Nr. 12, p. 296-298.
- Vaičiulaitis, Antanas.* Prof. Pranas Dovydaitis. — *Studentų Žodis*, 1941, Nr. 7, p. 151-153.
- Žagrakalys, Juozas.* Pranas Dovydaitis. — *N. Vaidilutė*, 1936, Nr. 12, p. 478-483.
- Žitkus, Kazimieras.* Kryžkelių sargyboje. — *Ateitis*, 1936, Nr. 12, p. 449.
- Žiūrys, Vladas.* Geras draugas. — *Ten pat*, p. 449.
- Be parašo: Prof. Pr. Dovydaičio fondo reikalu. — *Draugas*, 1939.I.19. Duodamas Dovydaičio 1938.XII.19 laiškas kun. K. Urbonavičiui ir kan. P. Dogelio rašinys apie Dovydaičio kūrimąsi ūkyje.
- Be parašo: Pranas Dovydaitis. — *Studentų Dienos*, 1946 gruodis, Nr. 3, p. 11-14. Berods, iš šio straipsnio paplito neteisinga žinia (patekusi ir enciklopedijon), kad Dovydaitis Maskvoj klausęs paskaitų ir Men-delejevo, jau seniai mirusio ir visai Maskvoj neprofesorjavusio.

PS: 1. Daugely straipsnių, nors ir rašytų autoritetingų autorių, gausu įvairių netikslumų ar tiesiog neteisingų teiginių; tekste ir išnašose esame atkreipę dėmesį tik į vieną kitą iš tokių klaidinančių netikslumų.

2. Kita įvairi literatūra, kurioje yra medžiagos apie Dovydaičio visuomeninę veiklą ir mokslinį darbą, nurodyta išnašose; čia ribotasi tik tiesiog Dovydaičiui skirtais straipsniais.

ŠIAI KNYGAI GAUTI ATSIMINIMAI APIE DOVYDAITĮ

Reikšdami padėką, išvardijame tuos, kurie šiai knygai pateikė atsiminimų bei žinių apie Dovydaitį. Tai šie asmenys:

1. Saliamonas Antanaitis, 2. Vytautas Bieliauskas, 3. Kazys Bradūnas, 4. Kazimiera Bradūnienė-Podolskytė, 5. Juozas Brazaitis, 6. Pranas Čepėnas, 7. Vladas Čyvas, 8. Vaclovas Čižiūnas, 9. Adolfas Damušis, 10. Ona Dovydaitytė-Malko, 11. Eliziejus Draugelis, 12. Juozas Eretas, 13. Albertas Gerutis, 14. Jonas Greimas, 15. Kotryna Grigaitytė-Graudienė, 16. Jonas Grinius, 17. Valentinas Gustainis, 18. Stasys Yla, 19. Zenonas Ivinskis, 20. Domas Jasaitis, 21. Juzė Jatulytė-Lapšienė, 22. Julius Karieka, 23. Petras Kaminskis, 24. Feliksas Kapočius, 25. Izidorius J. Kaunas, 26. Kęstutis A. Kodatis, 27. Monika Krasnickaitė-Liulevičienė, 28. Mykolas Krupavičius, 29. Antanas Kučas, 30. Simas Laniauskas, 31. Juozas B. Laučka, 32. Stasys Lušys, 33. Antanas Maceina, 34. Antanas Masionis, 35. Jonas Matulionis, 36. Antanas Mažiulis, 37. Domas Micuta, 38. Jurgis Mikaila, 39. Kazimieras Mockus, 40. Titas Narbutas, 41. Pilypas Narutis, 42. Vincas Natkevičius, 43. Pranas Nenorta, 44. Stasys Nutautas, 45. Petronėlė Orintaitė-Janutienė, 46. Jonas P. Palukaitis, 47. Ona Penkauskaitė-Girmiuvienė, 48. Juozas Prunskis, 49. J. Rainis, 50. Stasys Rauckinas, 51. Antanas Sabalis, 52. Ant. Salys, 53. M. Augusta-Apolonija Sereikytė, 54. Vaclovas Sidzikauskas, 55. Uršulė Skinulytė-Narkuvienė, 56. Rapolas Skipitis (pokalbį užrašė kun. P. Garšva), 57. Petras Spėtyla, 58. Cezaris Surdokas, 59. Simas Sužiedėlis, 60. Agota Šidlauskaitė, 61. Adolfas Vaičaitis, 62. Vytautas Vaitiekūnas, 63. Mykolas Vaitkus, 64. Vytautas S. Vardys, 65. Antanas J. Vasaitis, 66. Juozas Vydas, 67. Viktoras Vizgirda, 68. Romas Zalubas, 69. Edvardas Žemaitaitis, 70. Vincas Žemaitis, 71. Kazimieras Žoromskis, 72. Bernardas Žukauskas ir kiti.

III.

Pr. Dovydaičio raštai

RELIGIJOS MOKSLAS. BAŽNYČIOS ISTORIJA. HAGIOGRAFIJA

Biblija ir Babelis. Kaunas, 1911, II+142 psl. Atspaudas iš *Draugijos*, 1910, Nr. 44, 45, 46, 47 ir 48.

Kristaus problema. Kaunas, 1914, 152 psl. Atspaudas iš *Draugijos*, 1910, Nr. 42-43; 1911, Nr. 50, 53 ir 59; 1912, Nr. 63, 64 ir 66-67. *Draugijoje* spausdinta antrašte: Problema apie Kristų.

- Konstantino regėjimas. — Vilties priedas, 1913 gruodžio mėn., p. 5-9.
- Išminčiai iš Rytų ir jų žvaigždė. — Ten pat, 1914, Nr. 1, p. 1 • 10; Nr. 2, p. 33 -42.
- Liudvikas von Pastoras. — Ten pat, 1914, Nr. 1, p. 20-28. Parašas: Pr. D
- Kristaus mirties chronologija. — Ten pat, 1914, Nr. 3, p. 65-78.
- Kristaus prisikėlimas istorijos šviesoje. — Ten pat, 1914, Nr. 4, p. 97-112.
- Benediktai popiežiuose. — Ten pat, 1914, Nr. 11-12, p. 337-353. Parašas: D.
- Popiežius Benediktas XV. — Ten pat, p. 359-366. Parašas: D.
- Popiežiaus primatas Kristaus mokslo ir istorijos šviesoje. — ten pat, p. 367 - 408.
- „Blogieji“ popiežiai. — Ten pat, 1915, Nr. 1-3, p. 25-63.
- Jėzaus Teresė. — N. Vaidilutė, 1922 - 23, Nr. 4, p. 167 - 184; Nr. 5, p. 213 - 220; Nr. 6, p. 264 -269; Nr. 7, p. 315-324.
- Šventoji Joana Pranciška Šantalienė (de Chantal) — šv. Pranciškaus Salezo dvasios draugė ir bendradarbė. — Ten pat, 1922 - 23, Nr. 5, p. 222-230; Nr. 6, p. 269- 282.
- Šventojo Pranciškaus Salezo jaunystės ir studijų metai. — Ateitis, 1923, Nr. 9, p. 418 -434.
- Šv. Pranciškaus Salezo draugystė su šv. Joana šantaliene ir šių dienų pansekualizmas. — N. Vaidilutė, 1924, Nr. 1, p. 24-34.
- Šventųjų motinos. — Ten pat, Nr. 2, p. 63 - 71. Daugiausia rašoma apie Don Bosco motiną.
- Marie Eugenie della Grazie ir jos kelias į Dievą. — Ten pat, 1924, Nr. 5, p. 226-235.
- Naujieji etnologijos keliai ir kai kurie išdaviniai. — Soter, 1924, p. 3-35.
- Hugo Grotius kaip religijos žmogus. — Ten pat, 1925, Nr. 2, p. 180 - 196.
- Romos šventosios moterys pirmaisiais krikščionijos laikais. — N. Vaidilutė, 1925 Nr. 2, p. 81-88.
- Etimologija ir sąvoka žodžio „religija“. — Soter, 1926, p. 1 -18.
- Krikščionybė ir budizmas. — Ten pat, p. 92 - 101; 1927, Nr. 1, p. 68-87.
- Didis religinio ir socialinio gyvenimo reformatorius (šv. Pranciškus Asyziėtis). — Židinys, 1926, Nr. 10, p. 173 - 179.
- Religijų lyginimas seniau ir dabar. — Soter, 1927, Nr. 1, p. 17-49; Nr. 2, p. 117-145. Supažindinama su H. Pinard de la Boullaye, S.J., veikalais *L'Etude comparée des religions* I tomu (1922).
- Apie priešistorinio žmogaus religijos pėdsakus Europoj. — Ten pat, 1928, Nr. 1, p. 43-74; 1929, Nr. 1, p. 11-32.
- Kun. Wilhelm Schmidt, S.V.D. — Ten pat, 1928, Nr. 1, p. 81-93.
- Kalėdų šventės kilmė ir plėtotė. — Ten pat, 1928, Nr. 2, p. 188 -201.
- Katalikybė ir mokslas. — Židinys, 1928, Nr. 8-9, p. 142 -161.
- Šių dienų mokslo persiorientavimas kai dėl žmogaus dvasios prigimties praecy ir dabarty. — Soter, 1930, p. 1 -18. 1931 m. išleistas 19 puslapių atspaudas.
- Pasauleivaizdžio ir religijos santykiai žmonijos istorijoje. — Ten pat, p. 104- 108.
- Biblija. — Lietuviškoji Enciklopedija, III (1934), p. 808 - 817. Išleista atskiru atspaudu, 1934, 8 psl. Atspaudė duodami ir kiti smulkesni

straipsniukai: Biblija ir Babelis, Biblijos institutas, Biblinė kritika, etc.

Pranciškaus biografo bibliškas amžius (J. Jorgenseno 70 m. amžiaus ir 40 m. atsivertimo proga). — Židinys, 1936, Nr. 11, p. 435-441.

Serija straipsnių *Ateityje* paminėti pop. Pijaus XI 80 metų sukakčiai:

Rėmai ir fonas didžios asmenybės portretui, 1937 Nr. 5-6, p. 211-215;

Nr. 7-8, p. 254-257; 10 protestantų apie popiežių instituciją, Nr.

9, p. 304-309; Pijus XI — vienas tobuliausių šv. Petro papėdininkų,

Nr. 11, p. 411-414; Nr. 12, p. 452-460; Pijus XI Lietuvoj prieš 18 metų, 1937-38, Nr. 2(14), p. 575-588.

FILOSOFIJA IR FILOSOFIJOS ISTORIJA

Žinojimas ir tikėjimas. — *Ateitis*, 1912, Nr. 1, p. 41-45; Nr. 2, p. 65-72; Nr. 8, p. 324-333; Nr. 9, p. 379-389; Nr. 10, p. 419-425; Nr. 11-12, p. 481-508.

Istorijos filosofija ir jos problemos. — *Vilties priedas*, 1914, Nr. 9-10, p. 273-334.

Iš empirinės psichologijos. Iš racionalinės (metafizinės) psichologijos. — Lietuvos Mokyklos atskiras skyrius „Mokymo pavyzdžiai“, p. 1-36 (empirinei psichologijai skirti 23 psl., racionalinei — 13 psl.), pridėti prie šio žurnalo 1919 kn. 1. Tai vidurinėms mokykloms skirta psichologijos kurso santrauka.

Iš elementarinės logikos. — Ten pat, p. 37 - 72 (p. 37 - 56 pridėti prie L. Mokyklos 1919 kn. 1, o p. 57 - 72 — prie 1919-20 kn. 2). Gale pažymėta, kad tai „pirmosios logikos dalies pabaiga“.

Filosofijos kilmė, jos sąvoka, darbo sritys ir uždaviniai. — *Logos*, 1921-22, Nr. 1-2, p. 1-7.

Ar esama tautinės filosofijos? — Ten pat, p. 27-40. Pateikiamos W. Wundto, H. Bergsono ir J. Benrubio pažiūros, o pabaigoj keliamas klausimas, kokia „lietuvių filosofijos vieta kitų tautų filosofijoj“.

Filosofiškos ir teleologiškos skruzdžių svetingumo problemos pagal E. Vasmano tyrinėjimus. — Ten pat, 1923, Nr. 1-2, p. 81-94.

Wilhelm Windelband. — Ten pat, p. 135 - 138.

Georg von Hertling. — Ten pat, p. 139 - 144.

Remigijus Stolzle. — Ten pat, p. 152 -156.

Emile Boutroux. — Ten pat, p. 156 - 164.

Šių dienų dorinės problemos. — Ten pat, 1925, Nr. 1, p. 26-31. Tai įvadas Dovydaičio Maskvos universitete 1910 m. premijuoto darbo apie Guyau etikos sistemą.

Hugo Grotiaus pirmataikai. — Ten pat, 1926, Nr. 1, p. 107-119.

Guyau moralės mokslo kritika. — Ten pat, 1926, Nr. 2, p. 224-249; Nr. 3, p. 308-332. Ištraukos iš Maskvos universiteto 1910 m. premijuoto darbo.

Šių dienų filosofinės pasaulėžiūros kovų laukas. — Židinys, 1926, Nr. 1-2, p. 22-34; Nr. 4, p. 213-219; Nr. 6-7, p. 389-396; Nr. 8-9, p. 24-35; 1928, Nr. 8-9, p. 121-135. Iš pradžių buvo užsimota dar platesnė apžvalga, kaip tai rodo pirmojo straipsnio titulinė antraštė:

- Idealizmo pasaulėžiūros laimėjimai šių dienų filosofijoje, moksle ir literatūroje.
- Organizmo ir gyvybės idėja šių dienų biofilosofijoje (H. Driescho 60 m. amžiaus sukurti progą kaip įvadas į jo biofilosofiją). — Logos, 1928, Nr. 1, p. 85-112.
- Organizmo ir gyvybės sąvoka H. Driescho biofilosofijoje. — Ten pat, 1928, Nr. 2, p. 169 - 178.
- Erich Becher. — Ten pat, 1929, Nr. 1, p. 99 - 109.
- šv. Augustino asmenybės modernumas ir jo filosofijos aktualumas. — Ten pat, 1930, Nr. 2, p. 145 - 176.
- Šv. Augustino filosofijos pagrindinės idėjos. — Ten pat, 1931, p. 33-78.
- Istorijos filosofija ir jos problemos. — Ten pat, 1932, p. 97 - 144.
- Šių laikų biologų pažiūros į gyvybės reiškinius. — Ten pat, 1933, p. 81-128; 1934, Nr. 2, p. 161-187; 1935, Nr. 1, p. 53-64; Nr. 2, p. 125-145; 1937, Nr. 1, p. 57-68. Dar buvo pažymėta, kad „bus daugiau“, bet tolesnio tęsinio nebebuvo. Šio straipsnio pirmosios dalys spausdintos ir *Kosmose*, 1933, p. 1-16; 1934, p. 1-34.
- Aristotelis. — Lietuviškoji Enciklopedija, I (1933), p. 1060- 1066 (vidury trumputis L. čeraškos interpas apie Aristotelio biologiją). Išleistas ir atspaudas.
- Augustinas. — Ten pat, II (1934), p. 138- 145. Išleistas ir atspaudas.
- Edmund Husserl. — Logos, 1938, p. 187 - 190.

GAMTOS MOKSLAI, JŲ ISTORIJA

- Šis tas apie darvinizmą ir p. Avizono principus. — Draugija, 1910, Nr. 39, p. 209-230. Parašas: Pr. D.
- Žmogaus išsirutuliojimas ir paleontologija, 1914, IX+24 psl. Atspaudas iš *Draugijos*, 1913, Nr. 77 - 78 ir 82.
- Dėl gyvulių proto. — Vilties priedas, 1914, Nr. 7, p. 214-224; Nr. 8, p. 225 -242.
- Gamta, jos pažinimo pragumas ir nauda. — Ateitis, 1917, Nr. 9, p. 270 - 275.
- Gamta, gamtos mokslas ir jo skirstymas. — Kosmos, 1920 - 21, Nr. 1, p. 3-9.
- Materija, kūnai ir jų svarbiausios bendrosios ypatybės. — Ten pat, p. 10-23. Tai vadovėlinė medžiaga: „ypir!mutinis fizikos ir iš visa gamtotyros skyrelis“. Panašios medžiagos buvo Dovydaičio spausdinta jau *Ateityje*, 1917, Nr. 10, 11 ir 12, p. 289- 297, 326-332 ir 363-368.
- Pirmoji kelionė aplink žemę prieš 400 metų (1519- 1522). — Ten pat, p. 42 -50.
- Iš fizinės geologijos. — Ten pat, p. 62 - 70.
- Kosmogonijos hipotezės. — Ten pat, p. 70 - 79.
- Atomistikos plėtotė (iš H. Rubenso). — Ten pat, 1920-21, Nr. 2-3, p. 131-141.
- Organizmo narvelis sąjungoj su kitais narveliais (iš Hertwigo, Kraepelino, Schaefferio, Schmeilio ir kt.). — Ten pat, p. 157- 166.
- Žmogaus dirksnių sistema ir josios funkcijos (iš F. Birknerio ir keleto kitų). — Ten pat, p. 173- 195.

Organizmų descendencijos (kilimo) hipotezė (iš Kraepelino, Schaefferio ir kitų). — Ten pat, p. 196-210.

žmogus ir gyvulys (iš F. Birknerio ir kitų). — Ten pat, p. 211-225; Nr. 4-5, p. 412-422; 1922-23, Nr. 1, p. 66-72; Nr. 2, p. 193-195.

Dabarties žmonių tipai (iš Kraepelino, Schaefferio ir kitų). — Ten pat, 1920-21, Nr. 2, p. 226-232.

Žmogaus galvos smegenų svoris įvairiais atžvilgiais (iš Birknerio, Buschano ir Rankės). — Ten pat, p. 233-239.

Ernestas Haeekelis ir aplink jį. — Ten pat, p. 269-291.

Mūsų pojūčių praplėtimas fizikos pagalba (pagal V. Kodveisą). — Ten pat, 1920-21, Nr. 4-5, p. 313-336.

Ugnikalniai — jų problemos ir jų išsilyjeimo reiškiniai (iš Abelio ir kitų). — Ten pat, p. 357-363.

Apie senėjimą ir pajaunėjimą (pagal E. Liecką). — Ten pat, p. 391-405.

Mirtis badu (pagal A. Pütterį). — Ten pat, p. 406-411.

Dantė ir viduramžių pasaulėvaizdis (iš V. Engelhardto ir kitų). — Ten pat, p. 440-443.

Andrius Vezalius. Naujosios žmogaus anatomijos pagrindėjas (iš K. Sudhoffo ir kitų). — Ten pat, p. 444-453.

Rogeras Bakonas. — Ten pat, 1922-23, Nr. 1, p. 80-87.

Šis tas apie mūsų ir nemūsų žiemos. — Ten pat, Nr. 2, p. 151-166.

Iš kovų su žemės viršūne (anglų ekspedicijos į Everesto kalną). — Ten pat, Nr. 2, p. 172-176; Nr. 3, p. 264-269; 1924, Nr. 4, p. 372-376.

Leonardas da Vinčis (Leonardo da Vinci). Gamtininkas, technikas, išradėjas. — Ten pat, 1922-23, Nr. 2, p. 198-216.

Apie šiltas ir šaltas vasaras kitur ir pas mus. — Ten pat, Nr. 3, p. 258-261.

Vulkanizmo reiškinių priežastys (pagal Schusterį ir kitus). — Ten pat, p. 269-283.

Apie Koperniko giminę ir tautybę. — Ten pat, p. 305-310.

Moksliškoji ir praktiškoji meteorologijos reikšmė (pagal C. Dorną). — Ten pat, 1924, Nr. 1, p. 36-46.

Jonas Rankė ir jo „Žmogus“. — Ten pat, p. 70-82.

Oskaro Hertwigo darvinizmo kritika. — Ten pat, Nr. 2, p. 157-174.

Aleksandras Humboldtas ir jo „Kosmos“. — Ten pat, p. 183-195.

Kaip stovi gyvyjos evoliucijos problema šių dienų geologijoje ir paleontologijoje? — Ten pat, Nr. 3, p. 243-271.

William Thomson, paskiau lordas Kelvin. — Ten pat, p. 294-301.

Šių dienų gamtos mokslo problemos katalikiškos programos šviesoje. — Židinys, 1925, Nr. 2, p. 104-111.

Paukščių perėjūnų kelionės naujų tyrimų šviesoje. — Kosmos, 1925, Nr. 2, p. 85-90; 1926, Nr. 9, p. 331-339.

Baluchitherium Grangeri, visų laikų didžiausias žarnynų žinduolis. — Ten pat, 1925, Nr. 4, p. 220-224.

Kanto santykiai su gamtos ir gretimaisiais mokslais. — Ten pat, Nr. 6, p. 317-320. Įvedamosios pastabos į Kantui skirtąjį *Kosmoso* numerį.

Kanto fiziškoji geografija. — Ten pat, p. 339-343.

Kantas ir descendencijos teorija (pagal W. May). — Ten pat, p. 344-357.

Kanto kosmogonija bei kosmologija tikrumos, istorijos ir šių dienų mokslo

- šviesoj. — Ten pat, p. 366 - 384 ir 390 - 394 (vidury įglausta B. Kodačio kalba, p. 384-390).
- Senajo kalendoriaus galas pas mus ir kitur. — Ten pat, 1926, Nr. 1, p. 17-21.
- Priešistorinio žmogaus javai ir naminiai gyvuliai. — Ten pat, Nr. 4-5, p. 185-192.
- G. B. Grassi. — Ten pat, Nr. 7-8, p. 306-318.
- Apie vieną paukščių tyrimo įstaigą Lietuvos pašonėj (Rasytės paukščių stebyklą). — Ten pat, Nr. 10, p. 403-408.
- Šv. Pranciškaus Asyžiečio gamtos jausimas. — Ten pat, p. 420-423.
- Pasteuro asmenybės ir pasaulėžiūros keli bruožai. — Ten pat, Nr. 11 - 12, p. 483-493.
- Atsigimimas ir paveldėjimas. — Ten pat, 1927, Nr. 2-3, p. 49-83.
- Iš gamtos mokslo istorijos prieš renesansą. — Ten pat, Nr. 10-11, p. 383-412.
- Pierre Simon Laplace. — Ten pat, p. 424 - 427.
- „Trijų karalių“ žvaigždė. — Ten pat, 1928, Nr. 1, p. 48 - 55.
- M. Berthelot — chemijos istorininkas. — Ten pat, Nr. 2, p. 93 - 101.
- Kas yra tas Linėjaus „Juvenus ursinus Lithuanus“? Atsišaukimas į visus Linėjaus tyrinėtojus bei gerbėjus. — Ten pat, Nr. 3, p. 152. Į tą atsišaukimą vėliau gauti Kosmo Skaitytojo, A. B. Ugglos ir Pov. Karazijos atsiliepimai buvo išspausdinti tų pačių metų Nr. 9, p. 409-416.
- Naujausi duomenys apie pirmapaukščius. — Ten pat, Nr. 5-6, p. 320-328.
- Kada žmonės ilgiau gyvendavo — seniau ar dabar ir ar verta gyvenimą ilginti dirbtinėmis priemonėmis? — Ten pat, Nr. 10-11, p. 470-473.
- Vėžys — pikčiausia ir paslaptingiausia liga. — Ten pat, p. 478-489.
- William Harvey. — Ten pat, p. 533 - 542.
- Roald Amundsen. — Ten pat, 1929, Nr. 6, p. 235 - 239.
- Lietuvos gintaras. — Gamtos Draugas, 1929, Nr. 6, p. 73-86; 1930, Nr. 5, p. 70-73.
- Kaip tiriama ir kas žinoma apie Žemės stratosferos aukščiausius sluoksnius? — Kosmos, 1929, Nr. 9, p. 327 - 332.
- Nauja medžiaga E. Haeckelio biografijai. — Ten pat, 1930, Nr. 2, p. 59-62.
- Gustavas Steinmannas ir žmogaus kilmė. — Ten pat, Nr. 3-4, p. 89 - 93.
- Kelionės į šiaurės lėktuvais. — Ten pat, Nr. 5, p. 124 - 131.
- „Robinzonas Kružė“, jo autorius ir sala. — Gamtos Draugas, 1931, p. 62 - 64, 119-123, 153-159; 1932, p. 28 -32.
- Žemės ir Kosmo vanduo bei ledas. — Kosmos, 1932, Nr. 7-12, p. 169-174. Duotas „įvado vietoj“ į tą numerį, skirtą vandeniui ir jo problemoms — pagerbti Lietuvos Hidrometrinio Biuro 10 m. darbui ir prof. S. Kolupailai.
- Kaip nešvarus vanduo švarinamas ir kaip jis pats apsišvarina. — Ten pat, p. 324 - 328.
- H₂O (žiupsnis populiarių žinių apie vandenį). — Gamtos Draugas, 1932, p. 180-191.
- Iš mūsų pasaulivaizdžio istorijos: I. Nuo seniausių laikų iki Koperniko (geocentrinio pasaulivaizdžio istorija), II. Mikalojus Kopernikas (heliocentrinio pasaulivaizdžio vaizdavimas 16-me šimtmety). — Kosmos, 1933, Nr. 7 - 12, p. 161 - 288.

- Iš Mendelejevo biografijos. — Ten pat, 1934, Nr. 1-3, p. 35-47.
- Žemės reljefo praeities kai kurios problemos. — Ten pat, Nr. 7 -12, p. 160 - 167.
- Fridjof Nansen. — Ten pat, Nr. 10-12, p. 463-468.
- Grigas Jonas Mendelis. — Ten pat, 1935, Nr. 4-6, p. 57-76.
- Mendelio užmiršimas, prisikėlimas ir triumfas. — Ten pat, p. 77 - 104.
- Šių dviejų straipsnių atskiras 52 puslapių atspaudas.
- Iš mirusių genetikų gyvenimo ir darbų (apie J. R. Lotsy ir E. Baur).— Ten pat, p. 202 - 213.
- Dviejų didžiųjų astronomų gimimo šimtmetinės (apie S. Newcomb ir G. V. Schiaparelli). — Ten pat, 1936, Nr. 1-3, p. 113-120.
- Hugo de Vries. — Ten pat, Nr. 4-6, p. 258-264.
- Erich Wasmann. — Gamtos Draugas. 1936, Nr. 9-10, p. 129-146.
- J. Reinke. Gamtininko kopimas nuo kurmio iki kikelio. — Ten pat, Nr. 11, p. 165-176.
- Andrė-Marie Ampere. — Gamtos Draugas, 1937, Nr. 5-6, p. 65 - 71 ir 75-87 (vidury A. Puodžiukyno intarpas).
- Pierre Duhem. — Ten pat, Nr. 9, p. 129 - 144.
- Kas yra visata: mašina ar mintis? J. Jeanso 60 metų amžiaus sukakties proga. — Kosmos, 1938, Nr. 1-3, p. 4-12.
- Niels Stensen ir jo gamtotyros darbai. — Ten pat, Nr. 4-6, p. 152-161.
- Alexis Carrel ir jo „Žmogus — nepažįstama būtyb  “. — Ten pat, p. 180 - 186.
- Richard Hertwig. — Ten pat, Nr. 7-9, p. 269-274.
- Edgar Dacque. — Ten pat, p. 274-286.
- Evoliucija. — Lietuviškoji Enciklopedija, VII (1939), p. 1371 -76. Išspausdintas ir atspaudas.
- O. Urbacho straipsnis „Esminis skirtumas tarp žmogaus gyvulio“ apie A. Gehleno antropologiją. — Kosmos, 1939, Nr. 10-12, p. 373-384.
- Prie šio vertimo Dovydaičio prieda  ai sudaro kone tiek pat teksto, kiek pats straipsnis. Išleistas ir atspaudas, 1940, 10 psl.

PEDAGOGIKA IR JOS ISTORIJA

- Ottonas Willmannas. — Vilties priedas, 1914, Nr. 7, p. 202 - 210. Parašas: Pr. D.
- Dėl lotynų kalbos skaitymų gimnazijoje. — Lietuvos Mokykla, 1919, kn. 1, p. 39-45.
- Auklėjimas mokymas romėnų senovėj (iš K. Hosius). — Ten pat, p. 471-486. p. 185-202.
- Otonas Willmannas. — Ten pat, p. 203 - 222.
- Koedukacija auk  tesniose mokyklose. — Ten pat, p. 231-239. Buvo pa  y  m  ta „bus daugiau“, bet   tesinio nebebuvo.
- Kultūra, auklėjimas, religija (iš Wunderl  s). — Ten pat, 1921, Nr. 1, p. 1-15.
- Pedagogijos mokslas ir jo padėtis kitų mokslų tarpe (iš R. Stolz  s).— Ten pat, Nr. 2-3, p. 49 - 62.
- Dabarties auklėjimo srovės (sekama P. Hoche). — Ten pat, Nr. 4-6, p. 145-151.

Jaunuolių kūno ir dvasios plėtotės lygiagretumas (pagal Hoffmanną). — Ten pat, p. 165-171.

Auklėjimas ir mokymas graikų senovėje (iš E. Drerupo). — Ten pat, Nr. 10-11, p. 457-471.

Auklėjimas mokymas romėnų senovėj (iš K. Hosius). Ten pat, p. 471-486.

Kuo yra Dantė pedagogui. — Ten pat, 1922, Nr. 1, p. 12-15.

Don Bosco — jaunimo draugas ir auklėtojas. — Ten pat, Nr. 8-9, p. 326-331.

Kun. Bosko jaunystės ir mokslo metai. — Ateitis, 1923, Nr. 1, p. 28-43.

Descendencijos (evoliucijos) teorija mokykloj. — L. Mokykla, 1923, Nr. 1, p. 17-22.

Robinzonas Kruzė — jaunimo skaitymai. — Ten pat, Nr. 4, p. 162 - 168.

Apie auklėjimo mokslo ir darbo principus moderniosios ir krikščioniškosios pasaulėžvalgos šviesoje. — Ten pat, 1924, Nr. 2, p. 53-58.

Kultūra, religija, mokykla. Kaunas, 1930, 32 psl. Atspaudas iš *Lietuvos Mokyklos*, 1930, Nr. 11, p. 401 - 416, kur tas straipsnis paskelbtas kaip „atviras laiškas Lietuvos mokytojams(oms)“.

VISUOMENINIO POBŪDŽIO STRAIPSNIAI

Šių dienų susidomėjimas šventuoju Pranciškum. — šv. Pranciškaus Varpelis, 1923, Nr. 1, p. 4-15.

Šv. Pranciškaus reikšmė mūsų laikams. — Ten pat, Nr. 4, p. 5 -15.

Garcia Morenas — didis valstybininkas. — Ateitis, 1923, Nr. 4, p. 199-210.

Krikščioniško solidarizmo socialekonoominė sistema (dėstoma H. Pescho mintys). — Logos, 1927, Nr. 1, p. 83-91. Tas pats straipsnis spausdintas ir *Židinyje*, 1927, Nr. 5-6, p. 369 - 379.

V. E. Ketteleris — tikrai modernas kunigas ir vyskupas. — Tiesos Kelias, 1927, Nr. 12, p. 689-731.

Ketteleris — socialinis vyskupas. — Krikščionis Demokratas, 1927, Nr. 3-5, p. 171-188.

Didžio vyskupo V. E. Kettelerio jaunystės, studijų ir civilinės tarnybos metai. — Ateitis, 1927, Nr. 12, p. 570 - 581.

„Gaila man minios“. — Darbininkas, 1930, Nr. 44, 45 ir 46.

Tarp 550 metų atgal ir 550 metų priekin (mintys krikščionybės Lietuvoje sukakties proga). — Ateitis, 1937-38, Nr. 5-6(17-18), p. 765-776.

KULTŪROS ISTORIJA

Karolis Didysis (1100 metinėms jo mirties paminėti). — Vilties priedas, 1914, Nr. 2, p. 50-54. Parašas: Pr. D.

Jonas Husas. Faktai ir principai. — Ten pat, 1915, Nr. 4, p. 81 -112.

Istorijos mokslo įžanga. — Ateitis, 1917, Nr. 6, p. 161 -169.

Iš priešistoriškiosios gadinės. — Ten pat, Nr. 7, p. 208 -221; Nr. 8, p. 225-233.

Indoeuropėnai, jų kilmė, išsiplatinimas ir kultūra. — Ten pat, Nr. 9, p. 257 -265.

Rytų istorija. — Lietuvos Mokykla, 1918; priedas „Mokymo pavyzdžiai“. 1-96. Tai *Ateityje* pradėto vadovėlinio kurso tęsinys nuo paragrafo

31. Viena proga Dovydaitis yra pažymėjęs, kad šiam istorijos vadovėliui yra naudojėsis G. Kocho *Lehrbuch der Geschichte für höhere Lehranstalten* (L. Mokykla, 1924, Nr. 1, p. 27).
- Enrica von Handel-Mazzetti. — N. Vaidilutė, 1921 -22, Nr. 1, p. 39-47; Nr. 2 -3, p. 113-119.
- Apie apdarą. — Ten pat, Nr. 2-3, p. 72-83; Nr. 5, p. 234-240.
- Dantė ir Beatričė. — Ten pat, 1921 -22, Nr. 2-3, p. 123- 134; Nr. 4, p. 184-193; Nr. 5, p. 256-263; 1922 -23, Nr. 1, p. 20-26; Nr. 2, p. 70-79; Nr. 3, p. 117-124.
- Dantės „Komedija“ kaip katalikiškas meno kūrinys (iš dr. O. Millerio). — Draugija, 1922, Nr. 9 -10, p. 377 - 386.
- Ernestas Psicharis — Renano sūnaitis. — Ateitis, 1922, Nr. 6, p. 130 -136.
- Įvairių tautų moters padėtis įvairiais laikais. — N. Vaidilutė, 1922-23, Nr. 5, p. 231 -234; 1924, Nr. 1, p. 38-41; Nr. 2, p. 89- 92.
- Graikų moters. — Ten pat, 1925, Nr. 1, p. 38 -39; Nr. 2, p. 89- 94.
- Iš svaigiųjų gėrimų istorijos, ypatingai atsižvelgiant į klasikinę senovę (sekdamas ir papildydamas M. Schusterį). — Santūra, 1926-27, šas. 1-2, p. 3-19. Lietuvių katalikų blaivybės draugija šį straipsnį išleido atskira brošiūra (1927), kurioj autoriumi nurodomas M. Schuster, o Dovydaitis — tik vertėju.
- Dvejų sukaktuvės Europos dvasios istorijoj arba prasmingas 529-jų metų sinchronizmas (tais pačiais 529 on. uždarymas Platono Atėnuose įkurtos akademijos ir Italijoj Monte Cassino benediktinų pirmojo vienuolyno įkūrimas). — Logos, 1929, Nr. 2, p. 161-165.
- Lyčių kova dėl primato arba apie androkratijos ir gynaikokratijos rungtynes praity ir dabarty. — N. Vaidilutė, 1933, Nr. 7, p. 257 -284.
- Erazmas Roterdamietis. — L. Mokykla, 1936, Nr. 12, p. 737- 742; 1937, Nr. 1, p. 10-16; Nr. 2, p. 91-103; Nr. 3, p. 171-182; Nr. 4, p. 253-274; Nr. 5, p. 334-341.

BIOGRAFINIAI STRAIPSNIAI APIE MŪSŲ ŽMONES

- Kristijonas Donelaitis (200 m. gimimo sukaktuvėms paminėti). — Vilties priedas, 1914, Nr. 8, p. 243-256. Parašas: Pr. D. Siulė poeto pavardę rašyti Donalaitis.
- Mokytojas Juozas Jonas Palukaitis. — L. Mokykla, 1918, Nr. 7-8, p. 173 - 189.
- Vytautui Endziulaičiui atminti. — Ateitis, 1919 liepos mėn., p. 43 - 46. Perspausdinta P. Maldeikio redaguotame leidiny *Vytautas Endziulaitis*, 1965, p. 31 - 33.
- Vincas Dovydaitis. — Ateitis, 1920, Nr. 6-7, p. 173- 177 ir 180- 184; 1924, Nr. 3, p. 161-163; 1930, Nr. 10, p. 436-437.
- A.a. Jonas Jablonskis. — Darbininkas, 1930, Nr. 8 ir kt.
- A.a. Marija Pečkauskaitė. — Ten pat, 1930, Nr. 32 ir 33.
- Vyskupui Mečislovui Reiniui laiškas jo amžiaus 50 metų sukaktuvių proga. — Ateitis, 1934, Nr. 2, p. 72-81.
- Profesorius Juozas Eretas. — Ten pat Nr. 11, p. 437 -448.
- Aleksandrui Dambrauskui-Jakštui, „Ateities“ pirmajam redaktoriui, trum-

- pas atviras laiškas jo 75 metų amžiaus sukaktuvių proga. — Ten pat, 1935, Nr. 8-9, p. 362-368.
- A.a. kun. Vytautas Lapšys. — Ateitis, 1936, Nr. 4, p. 189 -191.
- Straipsniai 1936 m. *Ateityje* (Nr. 2, 3, 4 ir 5-6) apie vysk. Kazimierą Paltaroką: Kai Kaziuko dar nebuvo (p. 80-85), Židiny, kur Kaziuko gyvybė išsižiebė (p. 121-129), Kai Kaziukas mažas buvo (p. 170- 174), Kaziukas Mintaujos gimnazijoje (p. 213-217).
- Tu, aš ir aplink mudu. Draugiškas pasišnekučiavimas su kolega prof. dr. Stasiu Šalkauskiu jo 50 metų amžiaus sukakties proga. — Ateitis, 1936, Nr. 5-6, p. 221 -226.
- Vysk. Justino Staugaičio — bibliškas amžius. — Ten pat, 1936, Nr. 11, p. 401 -403.
- Kun. Pelikšas Martišius. Kaunas, 1939, 16 psl. Atspaudas iš *L. Mokyklos*, 1939, Nr. 3, p. 230-234; Nr. 4, p. 308-316.
- Kun. P. Martišiaus dienos gimnazijoje. — Ateitis, 1939 vasario mėn., p. 414 - 420.
- Gerų moksleivių geras kapelionas (apie kun. K. Urbonavičių). — Ten pat, 1939 kovo mėn., p. 478 - 480.
- Bernardas Kodatis. — Kosmos, 1939, Nr. 4 - 6, p. 97 - 100; Nr. 7 - 9, p. 292.
- Vincas Čepinskis. — Ten pat, 1940, p. 353.

ATEITININKŲ IDEOLOGIJA

Mūsų idėjos. Pirmosios knygtės. Ateities leidinys Nr. 25, Kaunas, 1922, 163 psl. Pratartis (p. 3-7) pasirašyta faktinio leidėjo Studentų ateitininkų centro valdybos (tuometiniu terminu — tarybos). Nors tai ir nepažymima, visi iš *Ateities* 1911 -13 m. perspausdintieji straipsniai yra Prano Dovydaičio. Būtent: Trys pagrindiniai klausimai, p. 9-48 (Trys pamatiniai klausimai, 1911, Nr. 1, p. 6-26; pasirašyta: Ateitininkai), Indiferentizmas, p. 49-72 (1911, Nr. 10, p. 412-418; Nr. 11-12, p. 477 -482; pasirašyta: A-as); Kultūros problema, p. 73-94 (1911, Nr. 2, p. 42-51; pasirašyta: A); Sąžinė ir laisvė, p. 95-117 (1911, Nr. 3, p. 76- 82; Nr. 4, p. 136-140; Nr. 5, p. 201-206; Nr. 6-7, p. 224-228; pasirašyta: A; „Mūsų idėjose“ perspausdinta be pabaigos: „šio straipsnio galas bespausdinant yra dingęs ir jį tegalėsime išspausdinti antrose knygose“ (p. 117), kurios liko tik žadėtos); Tikėjimas į Dievą ir gamtomokslis, p. 118-162 (1913, Nr. 2, p. 74-80; Nr. 4, p. 176-181; Nr. 5-7, p. 284-290; pasirašyta: A.Z.). „Mūsų idėjose“ ankstesnių Dovydaičio straipsnių kalba taisyta kalbininko ir žymiai patobulinta.

Dešimt metų ir kaip toliau. — Ateitis, 1921, Nr. 1 - 3, p. 3 - 5.

Jaunime, turėk idėją! — Ten pat, 1922, Nr. 1 - 3, p. 3 - 5. \

Ateitininkų jaunime, pažink savo uždavinių svarbą ir kilnumą. — Ten pat, 1924, Nr. 7-9, p. 337- 339. \

15-os metų Kongresas ir kas toliau... — Ten pat, 1925, Nr./x - 8, p. 321-322.

Ateitininkai praeities, dabarties ir ateities Lietuvos gyvenime. — 1925 m. kongreso *Ateities* specialus numeris, p. 28-32.

Iš prof. Dovydaičio kalbų Reorganizacinę Ateitininkų Konferenciją Palangoje pradant ir baigiant. — *Ateitis*, 1927, Nr. 10, p. 441-444.

Ateitininkų istorijos straipsnių serija 1935- 36 m. *Ateityje*: 25-sius metus pradėdami (Nr. 2, p. 65-66), Lietuvos moksleivių tikrieji keliai ir šunkeliai. Žvilgsnis atgal ateitininkijos 25 metų sukaktuvių proga (Nr. 5, p. 204-208; Nr. 6-7, p. 265 -269; Nr. 8-9, p. 334-340); Antikristo karalystės veikėjai Lietuvoj prieš 30-25 metus (Nr. 10, p. 398-405); Antikristo tarnai universitetų katedrose (Nr. 11, p. 461-468); Aušrinė ir aušrininkai, Ateitis ir ateitininkai (Nr. 12, p. 528-536); „Ateities“ pasirodymo poveikis prieš 25-rius metus (1936, Nr. 1, p. 31-35).

Pr. Dovydaičio bibliografijų ligi šiolei buvo sudarytos dvi: St. Šalkauskio straipsnyje *Židinyje* (1936, Nr. 11, p. 416-419) ir LKMA *Suvažiavimo Darbuose*, II (1937), p. 450-454. Tarp jų yra nemaža nesutikimo. Todėl ši bibliografija buvo sudaroma iš pačių šaltinių. Tik keletu Dovydaičio straipsnių nepavyko surasti. Daugiau negu anose bibliografijose jo straipsnių šikart teikiama. Tačiau ribojamasi tik stambesniais ar šiaip reikšmingesniais straipsniais.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abel 755
 Abraomas 613, 650
 Adomaitis (Vienkojis) 40-41, 111-112
 Adomas 290
 Agnietė, šv. 539
 Akvilina, šv. 539
 Alabatis 625
 Alantas, V. 218
 Alekna, A. 130, 137, 205, 557, 563
 Aleksa, K. 579, 581
 Aleksandravičius, A. 562
 Aleksandravičius, V. 53-54, 718
 Aleksis, A. 718
 Alio, E. B. 610
 Aloyzas, šv. 687
 Ambrasas 14
 Ambraziejus, šv. 540
 Ambrozaitis, K. 258, 400-404, 421, 438-439, 447, 452-458, 460, 492-493, 599, 601
 Amen-em-opė 609
 Ampere, A. M. 660, 757
 Amundsen, R. 660, 756
 Anastazija, šv. 539
 Anbinderis, T. 209
 Andrée, S. A. 660
 Andruška, B. 599, 687
 Andziulaitis-Kalnėnas, J. 56, 80
 Anglas, A. 599
 Antanaitis, M. 461
 Antanaitis, S. 135, 137-138, 149, 153, 557, 578, 722, 749, 751
 Anwander, A. 611
 Aperavičius, J. 368
 Aristotelis 625, 651, 658-659, 754
 Arminaitė, V. 557
 Arminas, P. 48, 56, 80, 556-557, 561
 Arndt, A. 206, 676
 Augustinas, šv. 176, 414, 498, 568, 601, 611, 625, 657-658, 662, 675, 754
 Austrevičius, J. 28
 Avižienius, J. 518
 Avižienius, K. 341
 Avižonis 300
 Avižonis, P. 101, 205, 489, 498, 557, 579-580, 582, 584, 661, 741, 754
 Bacevičienė, V. 110
 Bacevičius, J. 110
 Bacevičius, Vincas 18
 Bacevičius, Vincas 110-111
 Bacevičius, Vytautas 18
 Bacevičiūtė, G. 18
 Bacevičiūtė-Berkevičienė, Magdalena 110
 Bacevičiūtė, Marytė 110
 Bacon, R. 660, 755
 Bačkus, J. 300
 Baden, M. von 160
 Baden-Powell, R. 500
 Bagdonas, J. 557
 Bagdonas, M. 518
 Bakšytė-Karvelienė, V. 331
 Balčikonis, J. 557
 Balčytis, St. 557
 Balčiūnas, S. 417
 Baldauskas, J. 618, 625, 627
 Balevičaitė, K. 535, 540, 542
 Balogh, E. 598-599
 Balsys, V. 676
 Baltramonaitis 493
 Banaitis, Br. 560

- Banaitis, K. V. 137
 Banaitis, S. 134, 137, 560, 722
 Baniulis, V. 403, 456
 Bankauskas, Č. 587
 Baranauskas, A. 1011
 Baranauskas, J. 418
 Barisas, J. 378
 Baršauskas, K. 315
 Barštytė, A. 446
 Bartoloni, R. 203, 414-415
 Barzdukas, St. 385, 732-733, 749
 Basanavičius, J. 116, 514, 517,
 606, 633
 Bateson, W. 582
 Bauba, K. 200, 414, 418, 724, 733
 Bauer, B. 652
 Baur, E. 645, 757
 Bavink, B. 643
 Beatričė 539, 662, 759
 Becher, E. 754
 Beecher-Stowe, H. 206, 700
 Bendoravičius (Bendorius), A. 580
 Bendorius, P. 80
 Benediktas XV 125, 752
 Benediktov 91
 Benrubi, J. 753
 Bergson, H. 99, 625, 753
 Berthelot, M. 583, 586, 660, 756
 Bezold, C. 180
 Bičiūnas, V. 300
 Bieliauskas, V. 13, 18, 751
 Bielinis, K. 726
 Bieliukas, K. 579
 Bielskus, P. 122, 332, 345, 381, 404,
 426, 450
 Birkner, F. 648, 743, 754-755
 Birutė 392, 620
 Biržiška, M. 147, 149-150, 557, 564,
 618, 710-711
 Biržiška, Vc. 617-618,
 620, 623-624, 627, 694, 737,
 Bistras, L. 164, 184, 285, 331, 358,
 372, 379, 401, 510, 598, 627
 Bistrickas, A. 381, 732
 Bytautas, R. 325, 509, 514, 601-
 602, 727
 Bizauskas, A. 503
 Bizauskas, K. 158, 329, 331, 335-
 336, 341, 346, 357-358, 362, 364,
 366, 369, 372, 503-506, 509, 511,
 518, 520, 557, 562-563, 570, 587,
 728-730, 736
 Blauzdžiūnaitė-Motekaitienė, Iz. 446
 Blažys, J. 599
 Blonskis, J. 44-45, 749
 Bohner, Ph. 742
 Bohr, N. 634
 Bolland, G. 652
 Bonsdorff, T. I. 587
 Borisevičius, V. 509
 Borromeo, C. 490
 Bosco, G. 522, 539, 565, 662-663,
 752, 758
 Boutroux, E. 753
 Bradūnas, K. 431-432, 523-524, 751
 Bradūnienė-Podolskytė, K. 472, 751
 Branca, W. 644
 Brazaitis, J. 196, 199, 224, 491, 627,
 668, 751
 Brazdžiūnas, P. 579
 Brazys, T. 605
 Bredelis, A. 427
 Breiva, J. 275
 Brenderis, Pr. 606, 615
 Brizgys, V. 676
 Brom, G. 180
 Brundza, K. 579
 Bruno, G. 490, 625
 Bružikas, J. 81
 Būčys, P. 213, 381, 580, 583, 589,
 640, 741
 Buda 651
 Budrevičienė 232
 Budrevičius, P. 232, 418
 Būga, K. 557, 637
 Buytendijk, F. J. J. 181, 500
 Bukaveckas 108
 Bulota, J. 557
 Buschan, G. 755
 Butkevičius, F. 578, 587, 595
 Butkus, Pr. 427
 Campell, T. 589
 Carrel, A. 660, 757
 Casel, O. 610, 654
 Cecilija, šv. 539
 Cezaris 187
 Chantal, J.-F. de 539-540, 655, 752

765

Dovydaitis, Jurgis (Prano brolis)
27-28, 237, 253, 316
„ , Motiejus (Prano tėvas) 19-
20, 24-27, 34-39, 85-86, 94
„ , Pijus (Prano brolis) 28,
130, 237, 315
„ , Povilas (Prano dėdė) 21-
22, 24, 31, 33-38, 49
„ , Vincas (Prano brolis) 28,
130, 237, 244, 253, 448, 522, 530-
533, 573, 699, 738, 759
„ , Vytautas (Prano sūnus)
229, 232, 250, 292, 312-313
„ , Vytautas (Juozo sūnus) 315
„ , Jonas, Juozas, Marytė, Pi-
jus (anksti mirę Prano broliai ir
ir sesuo) 28
„ , Juozas, Algimantas, Aldo-
na (anksti mirę Prano vaikai) 229
Dovydaitienė-Bacevičiūtė, Marcelė
(Prano žmona) 110-113, 155, 199,
229, 231, 237, 240-243, 250-251,
292, 310, 312, 316, 737
Dovydaitienė-Bunkartaitė, Marijona
(Prano motina) 22, 24-27, 34, 38,
40, 86, 88
Dovydaitienė-Urbanavičiūtė, Ona
(Prano senelė) 21-23, 31, 33
Dovydaitytė-Austrevičienė, Magdale-
na (Prano sesuo) 28, 237, 316
Dovydaitytė-Juškevičienė, Laima
(Prano duktė) 229, 244, 250, 292,
312-313
Dovydaitytė-Malko, Ona (Prano duk-
tė) 113, 130, 228, 230-233, 237,
240-250, 253, 259, 292, 311, 314-
316, 696, 699, 725-726, 749, 751
Dovydas 324-325, 651
Draugelis, El. 13, 106, 108, 110, 171
232, 324, 331, 334-336, 338, 340-
342, 344-346, 357, 359, 363-366,
369, 372, 382, 508, 511, 518, 721,
728, 730, 736-737, 749, 751
Draugelis, P. 80, 334
Draugelis, Vl. 359
Draugelytė-Galdikienė, M. 331, 364,
446, 557
Drerup, E. 758
Drews, A. 652

Driesch, H. 591, 601, 754
Dubas, V. (ir L.) 137-138, 557, 559-
560, 567, 739
Duhem, P. 583, 660, 757
Dulskis, R. 341
Durr, L. 609

East, E. M. 683
Eckehart, Meister 606
Ehmer, W. 601
Eimutis, Pr. 166
Eissfeldt, O. 609
Elisonas, J. 557, 578-579, 584, 587,
592, 717
Endziulaitis, A. 300
Endziulaitis, M. 80, 557
Endziulaitis, V. 105, 113, 168, 235,
331, 336, 341, 346, 357, 364, 369,
408, 424, 451, 460, 494-495, 503,
506, 508, 520, 522, 557, 720-721,
738, 747, 759
Engelhardt, W. 755
Erazmas Roterdamiensis 571, 625,
662, 759
Eretas, J. 91, 100, 170-171, 174, 181-
182, 203, 211-213, 221, 224-225,
230, 241-242, 259, 309-310, 384,
397, 404-405, 410, 420-421, 423,
409-472, 476, 478, 488-489, 491,
499, 523, 526, 598, 606, 618-619,
627, 663, 673, 696-697, 706, 708,
720, 722-726, 733, 735, 743, 748-
749, 751, 759

Ezopas 57

Faidutti, L. 383
Faller, O. 612
Fedorov 69
Filonas 654
Focijus 625
Foerster, Fr. W. 499, 537, 723
Folkas, Folkis (Volk), O. 579, 585,
590, 598-599
Forel, A. 247
Franklin, B. 513
Freud, S. 601

Galaunė, P. 137-138, 562
Galdikas, J. 331-333, 362, 730

- Galijotas 324, 329
 Galvanauskas, E. 171
 Gandhi, M. 420-421
 Garšva, P. 728, 751
 Gaškevič 71
 Gehlen, A. 591, 648, 757
 Geyser, J. 102, 180
 Gemelli, A. 500
 Genytė, V. 542
 Geniušas, J. 80
 Gerulis-Kragas, P. 510
 Gerutis, A. 751
 Giedrys, V. 81
 Gilgamešas 609, 652
 Gilbert, J.-E. 592
 Gylys, A. 499, 584, 598-599
 Gira, L. 123-124, 126, 549, 721, 749
 Girčytė, O. žr. Maksimaitienė
 Girnius, J. 599, 734
 Gižinskas, L. 557
 Glasenapp H. von 186
 Gobis, J. 557, 560, 563, 599, 720, 739
 Goethe, W. 327, 724
 Gogol, N. 63
 Golubas 726
 Gorkij, N. 315
 Gosiewski 70
 Grajauskas, J. 122
 Grajauskas, P. 336, 341, 364, 381
 Grandmaison, L. de 517, 644
 Grassi, G. B. 660, 756
 Gratkauskas, J. 417
 Grauslys, A. 457
 Grazie, M. E. della 539, 752
 Gražys, J. 493
 Greimas, J. 61-62, 64, 66, 82-83, 87, 92, 719, 751
 Grybauskas, K. 592
 Grigaitis, A. 605, 609, 615
 Grigaitis, J. 749
 Grigaitytė-Graudienė, K. 432, 751
 Grigaliūnas-Glovackis, V. 453, 500
 Grinevičius, Ad. 557
 Grinius, J. 196, 379, 384-385, 391, 395, 598, 627, 751
 Grinius, K. 93, 171, 557
 Grinkevič, P. 55, 66-68, 70, 719
 Griškevičius, St. 403, 413, 417
 Grotius, H. 98, 180, 613, 686, 752-753
 Grubys, M. 220, 748
 Gruodis, St. 381
 Gruzdaitytė, M. 368
 Guyau, M.-J. 99, 601, 655-656, 753
 Guitton, J. 689, 744
 Gustainis, V. 93, 711, 720, 751
 Gustaitis, A. 580, 585
 Gustaitis, M. 91, 124, 558
 Gutberlet, C. (ir K.) 601, 723
 Gvildys, J. 80, 463, 557
 Gvildys, V. 81
 Haeckel, E. 539, 660, 691, 742, 755-756
 Handel-Mazzetti, E. von 180, 533, 539, 705-706, 759
 Hanibalas 187
 Harnack, A. von 606
 Hartmann 156
 Harvey, W. 93, 660, 720, 756
 Heidegger, M. 599
 Hello, E. 510, 635
 Hertling, G. von 156-157, 159-160, 753
 Hertwig, O. 648, 754-755
 Hertwig, R. 757
 Hindenburg, P. von 133, 157
 Hoch, P. 757
 Hoffmann 758
 Hosius, K. 757-758
 Hübner 136
 Humboldt, A. von 660, 755
 Hus, J. 125, 662, 758
 Husserl, E. 602, 754
 Huvava 609
 Ibsen, H. 76
 Yčas, J. 162-164, 167, 551, 555, 557, 561
 Yčas, M. 162-164, 558, 561
 Ignatavičius 299
 Ignotas Lojolą (Inigo de Loyola), šv. 324
 Yla, St. 91, 175, 185, 191, 195, 299, 309-310, 319, 334, 359, 364, 370, 424, 469, 482-484, 694, 702, 721,

- 723 - 724, 728 - 729, 733-738, 740, 744, 749, 751
- Ivanauskas, T. 578, 587, 620, 622
- Ivinskis, Z. 91, 117, 168, 172, 175, 187-189, 193-194, 196-197, 203, 221, 237, 242, 253, 259, 279, 324, 334, 423-424, 444, 460, 471, 475, 477, 480-481, 484, 491, 520, 596, 606, 616, 622-623, 625, 627-628, 636-637, 639, 673, 694, 703, 721-722, 724-725, 728-729, 733-736, 740, 743, 745, 749, 751
- Izaokas 651
- Jablonskis, J. 126-127, 495, 555-557, 560-562, 564, 569, 739, 747, 759
- Jakas, P. 702
- Jakučionis, A. 80
- Jankus, M. 438-439
- Janulaitis, A. 620
- Janulis 336, 364
- Januševičius, A. 379
- Januševičius, P. 557
- Jasaitis, D. 370, 381, 385, 578-579, 581, 720, 729, 733, 751
- Jasaitis (Jesaitis), J. 54, 74, 81, 719
- Jasaitis, V. 368, 578-579, 581
- Jasenauskaitė, M. 533
- Jasiukevičius, V. 427
- Jatulytė-Lapšienė, J. 190, 545, 751
- Jaukštas, Ad. 302
- Jeans, J. 492, 591, 643, 740-741, 757
- Jensen, P. 652
- Jeremijas 291
- Jeronimas, šv. 533, 540
- Joana Pranciška Šantalietė (Šantalienė) žr. Chantal
- Jočionis 229
- Jočys, P. 454, 492
- Jodelė, Pr. 11, 578-580, 587
- Johafonsen, W. L. 645
- Jokantas, K. 300, 303, 558
- Jodamas, J. 230
- Jokūbauskis, St. 244
- Jomantas, V. 508
- Jonas, evangelistas 449, 531
- Jonas Chrisostomas, šv. 526
- Jonas Kantietis (Kantijus), šv. 606
- Jonas, Kryžiaus, šv. 540
- Jonas Salietis žr. Šalie
- Jonynas, Ig. 620
- Jonkaitytė, K. 446
- Jorgensen, J. 206, 498, 753
- Jozuė 652
- Jucaitis, P. 578-579, 581, 584
- Jundzila, B. S. 592
- Jundzila, J. 592
- Juodikaitė, M. 461
- Juodišius, M. 53
- Jurgelionis, Kl. 617
- Jurgeliūnas, A. 579
- Jurgutis, Vl. 101-102, 331-332, 344, 346, 357, 362, 372, 664, 720, 730
- Jurkevič, A. 54, 59
- Jurkevič, R. 54
- Jurkus, D. 585
- Justus 340
- Juška, A. 64
- Juška, A. 368, 578-579, 581, 584-585, 595, 720
- Juškevičius, Edm. 313
- Kairys, St. 158
- Kairiūkštis, J. 53, 62, 69, 80, 557, 719, 747
- Kairiūkštis, Vl. 343
- Kakariekia, J. 443, 751
- Kalnėnas, J. 300
- Kalthoff, A. 652
- Kaminskas, P. 203, 256, 449, 685, 751
- Kampers, Fr. 611
- Kant, I. 586, 601, 652, 659, 755
- Kapočius, F. 178, 457, 674, 694, 700, 745, 751
- Kapsukas-Mickevičius, V. 73, 79, 163, 216, 281, 671
- Karazija, P. 756
- Karevičius, Pr. 156-157, 536, 551, 722
- Karolis Didysis 125, 758
- Karosas, A. 414
- Karpovič, E. 54-55
- Karsavinas, L. 232
- Karvelis, P. 164, 331, 381, 401, 416, 420
- Kasakaitis, Vc. 467
- Kateiva, Vl. 368
- Katilina 698
- Katilius, J. 402, 457, 460, 493

- Katilius P. 579, 584-585
 Kaunas, A. 80, 137, 359
 Kaunas, Iz. 751
 Kaupas, A. 107, 339
 Kaupas, J. 380-381
 Kaupelytė, A. 543
 Kautsky, K. 652
 Kaveckis, M. 368, 579
 Kazimieras, šv. 416, 736
 Kazlauskaitė, M. 535, 738
 Keblaitis, A. 371, 732
 Keblaitis, Iz. 17, 85-86, 89, 106
 Kemėšis, F. 116, 384
 Kenstavičius, L. 370
 Kerbelis, A. 203
 Kesleris, G. 64-66, 68, 70, 73, 75-76
 Kepler, J. 653
 Kęstutis 392
 Ketteler, W. E. 497-498, 517, 522, 662-663, 758
 Killing, W. 497
 Kilna, M. 718
 Kirša, F. 124, 518, 737
 Kisinas, A. 585
 Kiškis, St. 380
 Klameth, G. 606, 608-609, 614-615, 740
 Klara, šv. 539-540
 Klimaitis, Pr. 80, 453
 Klimas, P. 158, 325, 514-517, 737
 Koch, G. 759
 Kodatis, B. 151, 230, 232, 578, 583, 587, 687, 756, 760
 Kodatis, K. 232-233, 751
 Kodveiss, W. 755
 Kolupaila, S. 183, 224, 440, 578-579, 581, 583-584, 586-587, 590, 593-595, 629, 635, 664, 693, 705-706, 739, 744, 748-749, 756
 Končius, I. 579, 584, 594, 739, 748
 Kondratowicz, L. 587
 Konstantinas Didysis 752
 Kopernikas, M. 190, 633, 658-659, 755-756
 Koppers, W. 608, 610
 Koscialkowski, St. 297-299, 301-303, 310, 726-727
 Kostka, Stanislovas, šv. 206, 676, 687
 Kotryna I 546
 Kotryna Sienietė, šv. 540
 Koztowski, W. 726
 Kraepelin, E. 648, 661, 754-755
 Krakauskaitė-Kaveckienė, L. 368
 Krakauskas, A. 368
 Kranauskas, A. 456
 Krasnickaitė-Liulevičienė, M. 446, 751
 Kreuger, I. 495
 Krėvė-Mickevičius, V. 618
 Kriauciūnas, P. 41, 555-557, 561
 Kriščiūnas, M. 618
 Kriščiukaitis-Aišbė, A. 124
 Krivickas, Br. 523
 Krokininkas, J. 551
 Krupavičius, M. 16, 57-66, 68, 72, 77, 79, 81, 91, 93, 162, 164, 166-168, 334-336, 338, 340-341, 346, 364, 368-369, 372, 510, 557, 629, 719, 722, 728-729, 736, 737, 749, 751
 Krušas, M. 278
 Kubertavičius, P. 81
 Kubilius, A. 300
 Kubilius, J. 117-119, 123, 517
 Kučingis, A. 81
 Kučinskas (Kučas), A. 390, 751
 Kudirka, J. 718-720
 Kudirka, V. 80
 Kudirkaitė-Giriūnienė, V. 420
 Kukta, J. 359
 Kulbokas, VI. 727
 Kulpe, O. 599
 Kuprevičius, J. 579, 586
 Kuraitis, Pr. 107, 122, 196, 201, 221, 331-333, 339-343, 345-346, 355-358, 362, 380, 384, 390-391, 394, 399, 401-402, 421, 424, 426, 450, 491, 502-503, 509, 557, 598, 601-602, 627, 729-731, 733
 Kuras, J. 492
 Kvašninas-Samarinas, M. 579, 585
 Kvieska, V. 618
 Kviklys, Br. 717
 Kviklys, M. 300
 Labanauskaitė, O. 536, 738
 Labanauskas, Ig. 356
 Labokas, J. 418

- Lacordaire, J.-B.-H. 533
 Ladigienė, St. 426, 531, 545
 Lamarck, J.-B. de 586
 Lammenais, F. de 504
 Landau, E. 579, 582, 590, 645
 Laniauskas, S. 751
 Lapelis, P. 522
 Lapinskas, J. 53, 55, 719
 Laplace, P.-S. 756
 Lapšys, V. 526, 760
 Lasickis (Lasicius), J. 625
 Lastas, Ad. 518
 Lašas, VI. 579, 618
 Laučka, J. B. 244, 403, 450, 677, 681, 751
 Laurinavičiūtė, J. 545
 Lazauskas, J. 80
 Lazurskij, A. 635
 Leibniz, G. W. 664, 743
 Leimonas, J. 203, 207, 211-213, 223, 285, 368, 381, 405, 421, 681, 724, 738
 Lenin, V. 213
 Leonas XIII 641
 Leonas, P. 168, 418, 490, 557, 599
 Leopoldas (Bavarijos) 153
 Lesauskis, Pr. 580
 Lidbergis 23
 Lieck, E. 755
 Limantas 229
 Linkevičius, M. 729
 Linnė, C. von 213, 756
 Lipčius, M. 332
 Lipniūnas, A. 263, 415, 440
 Literskis, VI. 580
 Liubavskij, M. K. 99
 Liudvikas XIV 208
 Liuteris, M. 659
 Lomonosov, M. N. 629, 664
 Lorenz, K. 715, 746
 Lotsy, J. R. 757
 Lotze, K. 648
 Ludendorff, E. 133, 521
 Lukošūtė, A. 446
 Lušys, St. 237, 381, 385, 390, 397-400, 403, 751
 Livanov 562
 Maceina, A. 176, 186, 188-189, 196, 221-222, 523, 571, 598, 627, 697-698, 751
 Mackevičius, Z. 579
 Mačernis 135
 Magellan, F. de 660
 May, W. 755
 Maironis 3, 4, 56, 72, 132-133, 235, 325, 519, 551
 Maksimaitienė-Girčytė, O. 535, 717
 Malakauskis, P. 510, 615, 619, 745
 Mialdeikis, P. 571, 738, 759
 Malevanskij 72, 76
 Maliauskis, A. 120, 333, 452-453, 509, 570
 Malinauskas (Malėnas), Ig. 571
 Malko, A. 314-315
 Malko, N. 314
 Maniukas, J. 580
 Mantvydas, Pr. 599, 720, 736
 Marabotas, šv. 540
 Marcei, G. 654
 Marden, O. S. 247
 Margaitis 43
 Marija 373, 525
 Marija Magdalena (Magdaliėtė) 533
 Maritain, J. 643
 Marx, K. 601, 638
 Martišius, P. 17, 106, 110-111, 278, 526, 551, 557, 572, 649, 717, 748, 760
 Masaitis, č. 580
 Masionis, A. 184, 192, 200, 239, 416, 418, 427, 437, 751
 Mastauskis, St. 579
 Mašiotas, Pr. 151, 557, 560
 Matjošaitis-Esmaitis, St. 80
 Matulaitis, A. 368, 460, 731
 Matulaitis (Matulevičius), Jurgis 703-704, 745
 Matulaitis, K. 518
 Matulaitis, St. 206
 Matulevičius, J. 381
 Matulionis, J. 330-331, 383-384, 401, 404, 478, 693, 732, 751
 Matulionis, P. 162, 164, 167, 557, 578-579, 581, 584
 Matulis, J. 579
 Matusas, J. 242, 534, 725, 731
 Matusevičiūtė, Iz. 545, 738

- Matuzevičius, E. 523, 738
Mazurenko, T. 55
Mažylytė, A. 545
Mažiulis, A. 186, 459, 699, 726, 749, 751
Mažonas, VI. 557
Mažvydas, M. 605
Mendel, G. J. 587, 660, 757
Mendelejev, D. 100, 660, 750, 757
Menghin, O. 606, 610-611
Merkelis, Al. 120, 162, 164, 167, 721-722
Merkys, A. 162, 164
Meškauskas, J. 416
Micuta, D. 163, 168, 170, 369-370, 751
Mičiulis, J. 379
Mieleška, V. 569
Mikaila, J. 262, 269, 288, 418, 423, 445, 751
Mikalauskaitė, E. 446
Mikalojus II 57, 306
Mikelkevičius, M. 60, 75, 81, 749
Mykolaitis-Putinas, V. 124, 234, 379, 381, 392, 506, 518-519, 598
Mikulevičius, J. 523
Milaszewicz, Al. 303
Milčius, A. 331, 401-402, 418
Mileris, J. 237
Miller, O. 759
Millikan, R. A. 634
Milukas, A. 61
Milukas, M. 60-61, 64-65, 71, 75-76, 719, 749
Minkevičius, A. 579, 595
Mironas, VI. 558
Mistral, F. 125
Mockus, K. 417-418, 457, 493, 751
Mockus, Z. 579, 585
Monika, šv. 540
Montesquieu, Ch. de 685
Moreno, G. 522, 758
Morkelis, M. 369, 615, 737-738
Morkūnas, V. 587
Morta, šv. 372
Mozė 406, 651-652
Muckermann, Fr. 499
Muckermann, H. 648
Müller, O. 642
Nacevičius, S. 587
Nansen, F. 757
Napoleonas 522
Narbutas, T. 185, 751
Narjauskas, J. 122
Narutis, P. 751
Natkevičaitė, M. 579, 584-585
Natkevičius, V. 427, 442, 751
Naujalis, J. 137, 557
Navickas, J. 356-357, 730
Nenorta, Pr. 134, 136, 138, 140-143, 145-147, 722, 751
Néris, S. 539
Neusser, E. 510
Neverauskas-Lietuvaitis, A. 509-510
Newcomb, S. 757
Newton, I. 580, 582-583, 586, 653
Nielsen, D. 609
Nietzsche, Fr. 85, 638, 655
Nyka-Niliūnas, A. 738
Niunka, V. 416
Nonevičius, E. 579
Noreika, L. 162, 164
Nutautas, St. 694, 726, 751
Nutauienė-žemaitytė, A. 273, 726
Oleka, P. 73
Olšauskas, A. 617
Olšauskas, S. 579, 584
Olšauskis, K. 381, 469
Oresme, N. 659
Orintaitė-Janutienė, P. 479, 751
Ossendowski, F. A. 213
Ozelis (Oselies), A. K. 550
Ožeškienė (Orzeszkowa), E. 213
Pabrėža, A. J. 592
Pakštas, K. U. 94, 395, 397, 403T-405, 407, 410-411, 420-421, 424-425, 444-445, 450, 499, 578, 581, 584-585, 589, 595, 697, 733, 735, 745, 749
Pakuckas, Č. 578, 581, 584, 587, 595
Palionis, A. 587
Paltanavičius, A. 45, 718
Paltanavičius, J. 43-48, 51, 83, 85-86, 718, 749
Paltarokas, J. 579
Paltarokas, K., 137, 142, 223, 275,

- 424, 471, 526, 593-594, 629, 678,
722, 739, 748-750, 760
- Palubinskas, A. 18, 122
- Palukaitis, Br. 64
- Palukaitis, J. 17
- Palukaitis, J. J. 18, 64, 66, 80, 83,
551, 564, 759
- Palukaitis, J. P. 10, 12-13, 88, 751
- Palukaitis, V. 18, 80
- Pankauskas, J. 571, 598, 627
- Papečkys, J. 300, 325
- Pasteur, L. 513, 583, 586, 589, 660,
756
- Pastor, L. von 125, 752
- Paukštis, Em. 109, 111, 114, 227-
228, 244, 329, 721, 750
- Paukštys, Br. 18
- Paukštys, J. 18, 378
- Paulė, šv. 540
- Paulsen, F. 327
- Pečkaitis, J. 592
- Pečkauskaitė, M. (Šatrijos Ragana)
142, 234, 247, 260, 388-389, 495,
499, 536-538, 544-545, 676-677,
694, 723, 738, 748, 759
- Penkauskaitė-Girniuvienė, O. 422,
428, 441, 446, 751
- Penkauskas, Pr. 223, 510, 605, 618
- Pesch, H. 498, 758
- Pestalozzi, J. H. 557, 662
- Petras, šv. 208, 540, 753
- Petrauskaitė (Skrupskelienė), A.
545
- Petrauskaitė-Meškauskienė, J. 420,
- Petronėlė, šv. 540
- Petrulis, V. 162
- Pijus X 482, 490
- Pijus XI 481, 491, 526, 655, 753
- Pikčilingis, J. 232
- Pilotas 512
- Pinard de la Boullaye, H. 612,
642, 752
- Pitagoras 659
- Pyžov, M. 68
- Planck, M. 643, 741
- Platonas 598, 651, 659, 759
- Plinijus Jaunesnysis 653
- Pouget, M. 689
- Povilas, šv. 257, 435, 480, 497, 540
- Požėla, VI. 418, 558
- Pranaitis, J. 490
- Pranciškus Asyžietis, šv. 206, 210,
233, 324, 448, 472, 497-498, 526,
539-540, 655, 684, 735, 752-753,
756, 758
- Pranciškus Ksaveras, šv. 233
- Pranciškus Salielis (Salezietis), šv.
491, 522, 539, 540, 655, 752
- Prialgauskas, H. 418
- Prielgauskienė-Glebačiūtė, A. 585,
587
- Priscila, šv. 539
- Protopopov 70-72, 74
- Prunskis, J. 185, 197, 227, 257, 725,
750-751
- Przibram, H. 723
- Psichari, E. 522, 759
- Ptolomėjas 659
- Pūdymaitis, O. 579
- Puida, K. 350, 729
- Puodžiukynas, A. 18, 25, 46, 76, 83,
85, 89, 92, 135-136, 139, 144, 146-
149, 578-579, 581, 584, 587, 595,
599, 704, 710, 717, 750, 757
- Puodžiukynas, J. 45
- Pupin, M. I. 522, 660
- Purėnas A. 579-580, 587, 594, 739,
748
- Purickis, J. 168
- Puškin, A. 234
- Pütter, A. 755
- Račkauskas, M. 580, 598
- Radzevičius, P. 329, 336, 364, 453,
460, 510
- Rainys, J. 726, 751
- Ramanauskas, J. 551
- Ramanauskas, K. 81
- Ranke, J. 660, 755
- Rankelė, K. 416, 440, 455-456
- Rauckinas, St. 237-239, 244, 394-
396, 398, 403, 407, 733, 751
- Rauda, P. 536, 738
- Raulinaitis, Ad. 381, 606
- Raulinaitis, Pr. V. 372, 418, 453, 460
- Reboul, C. 166

- Regelis, K. 578, 584, 587, 590, 594,
739, 748
- Reingardas, T. 580
- Reinys, M. 182-183, 223-224, 232,
273-274, 331-332, 345-346, 367,
372, 424, 437, 440, 442, 445, 462-
463, 474-475, 478-479, 481, 503,
509, 526, 557, 575, 593-594, 598-
599, 627, 657, 678, 692, 701, 705,
707, 710, 724, 729, 733, 739, 748,
750, 759
- Reinke, J. 660, 757
- Rėklaitis, M. 81
- Renan, E. 522, 759
- Riechter 136-137
- Rimavičius, V. 81
- Robinzonas, J. 418
- Rogalskytė, F. 541-542
- Romeris, M. 620
- Ross 165
- Rothstern, F. 610
- Rozenbaumas, S. 162
- Rubens, H. 754
- Rudzinskas, D. 579
- Ruginis, Kl. 80, 331, 381, 462, 549,
571
- Rugys, J. 500
- Ruokis, V. 579
- Sabaliauskas, A. 434, 449
- Sacaliauskas (Sabalis), A. 247, 251,
455-456, 493, 751
- Sakalauskas, J. 371
- Sakalauskas-Vanagėlis, Ks. 56, 80,
557
- Saladžius, Pr. 402, 492
- Saliamonas 651
- Salys, A. 15, 628, 717, 751
- Salle, J.-B. de la 565, 662
- Saulius 651
- Savonarola 706
- Sawioki, Fr. 186
- Schaeffer 648, 754-755
- Schiaparelli, G. V. 649, 757
- Schilgen, H. 682
- Schmeil 648, 754
- Schmidt, W. 180, 182, 188, 608, 612-
613, 662, 744, 752
- Schroeder, L. von 686
- Schuster 755
- Schuster, M. 499, 759
- Senauskas, J. 427
- Seneka 652
- Senkus, J. 731
- Sennas, A. 606, 615
- Sereika, T. 367-368
- Sereikytė, A. 445-446, 751
- Seuse, H. 606
- Sezemanas, V. 625, 627
- Sidzikauskas, Vc. 81, 168, 169, 751
- Sikorski, W. 726
- Simicin 309
- Sivickas, A. 122
- Sizifas 464
- Skinulytė-Narkuvienė, U. 266, 430,
751
- Skipitis, R. 325, 727-728, 750, 751
- Skripiūnas, M. 580
- Skruodis, J. 561-562, 564
- Skrupskelis, I. 285, 724, 745, 750
- Skučas, K. 81
- Skvireckas, J. 605, 678, 702, 704, 745
- Slavėnas, P. 579, 585, 587, 591, 595,
599, 740
- Sleževičius, K. 579, 587, 595
- Sleževičius, M. 160-162, 166-167, 169,
171, 418
- Sliesoriūnas, F. 717
- Sližys, B. 381
- Sluoksnaitis, J. 64
- Smetona, Ad. 300
- Smetona, Antanas 114-117, 119-120,
123, 155, 159, 162-164, 166, 168-
169, 171, 202-203, 213-214, 219,
236, 401-402, 412-416, 452-453, 492,
496, 558, 681, 721, 724
- Smith, W. B. 652
- Sokolov 68-69, 91
- Sokratas 598
- Solovjov, VI. 510, 599, 672
- Spartakas 494, 496
- Spėtyla, P. 365, 368, 448, 751
- Spinoza, B. 652
- Sruoga, B. 518-519
- Sruoginis, V. 43, 45-49, 51, 60, 62-
63, 72, 76-77, 88, 90, 92-94, 106,
108-109, 366, 693, 700, 707, 718-
721, 750

- Stalin, J. 293, 305-308, 315, 415
 Stanaitis, O. 579
 Stanelytė, J. 461
 Staniukynas, A. 107-109, 339, 341-342, 729
 Stankūnaitė, A. 585
 Starkus, Z. 300, 338, 341-342, 372
 Stasiukaitis, Br. 427
 Stašinskas, VI. 168
 Staugaitis, J. 223-224, 414, 481, 526, 558, 568, 750, 760
 Steinmann, A. 610-611, 756
 Stensen, N. 526, 660, 757
 Steponaitis, J. 381, 383
 Steponaitis, V. 515
 Stolze, R. 566, 753, 757
 Strangalis, J. 557, 561
 Stravinskas, P. 403
 Strazdas, A. 519
 Strimaitis, J. 64, 463, 557, 734
 Strimavičius, J. 17, 83-85
 Striupas, R. 300
 Strumila, Br. 418
 Stukelis, E. 332
 Stulginskis, Al. 128, 158, 162-164, 168, 171, 207, 224, 331, 372, 380, 721, 750
 Stungaitis, P. 629
 Sudhoff, K. 648, 755
 Surdokas, C. 192, 225, 236, 493, 751
 Sušinskas, A. 223
 Sutkus, J. 300
 Sužiedelis, S. 144, 150, 192, 334, 343, 392, 707-708, 722, 727-72[^], 732-733, 736, 750-751
 Svetonijus 653
 Svetulevičius, P. 418

 Šakenis, K. 202, 413, 557
 Šalčius, J. 417-418
 Šalčiuvienė-Gustaitytė, A. 146
 Šalkauskis, St. 49, 100-102, 104, 109, 115, 125, 132, 171, 176-177, 179, 182-184, 189, 194, 196, 223-225, 242, 322, 333, 342-343, 355, 371, 379-381, 390-397, 399-405, 407, 410-411, 419-421, 424-426, 444, 449-450, 467, 469-470, 475, 479, 483-484, 491, 498-499, 510, 523, 526-527, 533, 547, 557, 566, 593-595, 598-599, 605, 619, 627, 630-633, 635-639, 646-648, 664, 669, 672, 692-693, 697, 708-710, 718, 720, 723-724, 727-728, 733-735, 739, 746, 748-750, 760-761
 Šapalas, A. 427
 Šapalas, K. 237
 Šaulys, J. 45
 Šeinius, I. 518
 Šepetys, J. 490
 Šerkšnas, A. 571
 Šeškevičius, P. 17
 Šeškevičius V. 122
 Šičkienė 60
 Šidlauskaitė, Ag. 261, 264, 428, 440, 446, 708, 751
 Šikšnys, M. 557
 Šilingas, St. 326, 381, 727
 Šilkarskis, VI. 232, 599, 606, 625
 Šimkus, J. 163, 579-580, 599
 Šimoliūnas, J. 162, 164, 167, 587
 Šivickis, P. B. 259, 576, 578, 584-585, 587, 589, 595
 Šlapelis, I. 599
 Šležas, P. 135
 Šliūpas, J. 116, 579, 654
 Šliūpas, K. 579
 Šliūpas, R. 162
 Šmitienė 61
 Šova, K. 134, 367
 Štaupas, J. 300, 416, 418
 Štreichmanai 726
 Šulcas, T. 579, 584-585
 Šultė, S. 332, 362, 730

 Tacitas 653
 Tamošaitis (Dorius), Iz. 344, 463, 557, 598-599, 728-729, 731-732
 Tamulionis, P. 403
 Teilhard de Chardin, P. 686
 Teklė, šv. 540
 Telksnys, St. 420
 Teresė Akvilietė 540
 Teresė Jėzaus 539, 655, 752
 Tertulijonas 513, 737
 Thomson, W. (lord Kelvin) 660, 755
 Thoreau, H. D. 712
 Thurnwald, R. 741

- Tijūnaitis, St. 463-464, 553, 557,
 565, 741
 Tijūnaitytė-Saldukienė, B. 580
 Tyla, A. 720
 Tylenis, A. 380
 Tilinskas, St. 342, 427
 Tiškus, Vc. 336, 730
 Tolutis, V. 750
 Tomas Akviniėtis, šv. 640, 657-658
 Tomkus, J. 453
 Tonkūnas, J. 214, 218, 581
 Totoraitis, J. 122, 205, 717
 Trapanas 34
 Tūbelis, J. 414, 454
 Tumas-Vaižgantas, J. 116, 124, 381,
 494-496, 532, 534, 536, 618, 721
 Tumėnas, A. 171, 174, 381, 418
 Tumėnas, J. 262
 Turauskas, E. 331-332, 334, 336,
 341, 359-360, 362-363, 368, 381,
 403, 407, 521, 728-731
 Turchi, N. 607

 Uggla, A. B. 756
 Ulbricht 137, 722
 Umbrasas, K. 523, 738
 Umbrasas, St. 129
 Ungnad, A. 609
 Urach, W. von 159
 Urbach, O. 648, 757
 Urbanavičienė 25
 Urbanavičius 25
 Urbelis, A. 136
 Urbonavičius, K. 222, 258, 278, 526,
 750, 760
 Urmanas, J. 376-377, 387, 732-733
 Ūsoris, St. 449

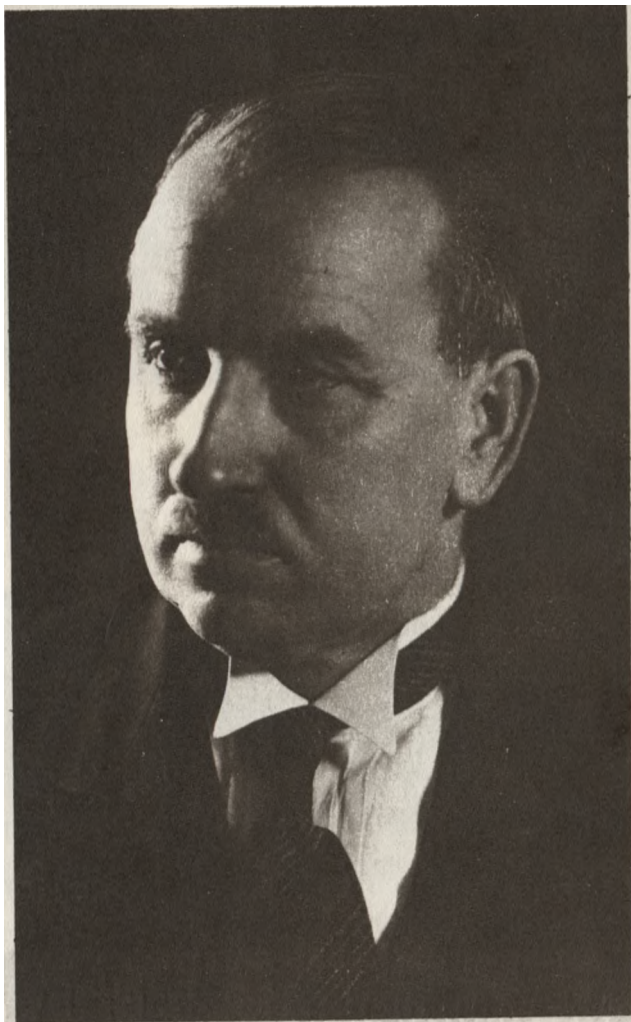
 Vabalas-Gudaitis, J. 174, 560, 627,
 635
 Vaičaitis, Ad. 725, 748, 751
 Vaičaitis, P. 72, 519
 Vaičiulaitis, A. 12-13, 487, 634, 667-
 668, 710, 717, 750
 Vailionis, L. 557, 578, 584
 Vailokaitis, J. 122, 380
 Vailokaitis, Pr. 356
 Vaišnora, J. 736
 Vaitiekūnas, Br. 622

 Vaitiekūnas, V. 144-145, 170, 404-
 405, 425, 447, 452-454, 457-459,
 473, 492-494, 704, 706, 708, 751
 Vaitkus, M. 120, 324, 330-332, 334,
 344-346, 489, 492, 502, 506, 667,
 669, 707, 710, 721, 724, 727-729,
 736, 751
 Vaitonis 55
 Valaitis 26
 Valančius, M. 66, 452, 725
 Valantiejus, J. 427
 Valašinas, A. 733
 Valiukevičius, V. 498
 Valterytė 368
 Vasaitis, A. J. 15-18, 273, 478, 726,
 751
 Vasiliauskas, M. 80
 Vaškevičaitė, A. 579, 585
 Vaznelis, S. 80
 Vergilijus 611
 Vesalius, A. 648, 660, 755
 Vydas, J. 140, 142, 149, 722, 751
 Vydūnas (V. Storasta) 509
 Vienuolis, A. 518
 Vileišis, J. 155
 Viliamas, Vl. 237, 579, 587
 Vilkaitis, V. 557, 578-579, 581, 584,
 594, 740, 748
 Vinci, L. da 660, 755
 Vireliūnas, A. 137-138, 151, 464, 557,
 560, 734
 Viskantas, A. 332-333
 Vytautas Didysis 414, 438, 478,
 495-497, 606
 Vitkus, B. 579, 581
 Vizgirda, V. 12-13, 141, 751
 Vokietaitis, A. 80, 557, 720
 Vokietaitis, J. 57, 80, 151, 557
 Voldemaras, A. 160, 162-164, 214,
 402, 416, 453-454, 492
 Volk, žr. Folkas
 Vries, H. de 660, 757

 Walk, L. 614
 Wasmann, E. 586, 607, 660, 662,
 723, 741, 753, 757
 Watson, G. 166
 Weniger, L. 610-611, 615
 Wilhelm II 157, 159

- Willmann, O. 125, 180 181, 565-566,
662, 757
Windelband, W. 753
Winkler, H. 650
Wunderle, G. 757
Wundt, W. 601, 753
- Zabernaitė, M. 688, 744
Zajančkauskas, V. 509, 736
Zalubas, R. 751
Zaratustra 651
Zaunius, D. 415
Zecchini, A. 383
Zimanas, G. 581
Zupka, K. 523
- Žagrakalys, J. 704, 750
Žemaitaitis, E. 19, 751
Žemaitaitis, J. J. 417
Žemaitis, V. 6, 10-11, 361, 751
Žemaitis, Z. 174, 579, 726
Žygelis, B. 300
- Žygimantas Augustas 4
Žilevičaitė, J. 535
Žilinskas, Al. 162
Žilinskas (Žilinskis), T. 53, 55-57,
59, 64, 69, 350, 555-557, 561, 718-
719, 747
Žitkus, K. 185, 198, 224, 249, 280,
355-356, 361, 366, 429-430, 436,
438, 440-443, 451, 475-476, 518,
674, 676, 678, 692, 699, 701-702,
738, 750
Žiūrys, VI. 60, 63-68, 77, 719-720,
750
Žmuidzinas, J. 89, 93, 147, 696
Žmuidzinavičius, A. 81
Žoromskis, K. 263, 751
Žukauskas, B. 360-361, 364-365, 368-
369, 730-731, 751
Žvinys, J. 418
Žvironaitė, V. 585
Žvironas, A. 579
Žvirzdys (Vardys), V. 442, 751

Šią pavardžių rodyklę sudarė Saulius A. Girmius



P. Dwyer



Runkių giria



Dovydaičių sodyba Runkiuose

Šimtametė klėtelė



*Gyvenamasis namas,
statytas apie 1901 m.,
Prano Dovydaičio
atminime „trečiosios
stubos“. Nuotraukoj
prieš namų matomi
brolio Antano vestuvių
1919 m. dalyviai*

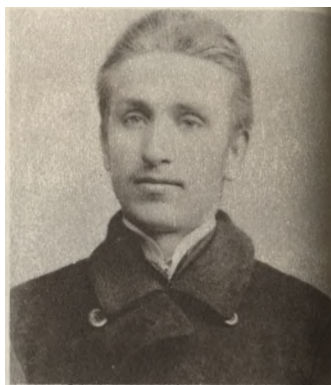


*Gyvenamasis namas,
statytas 1919 m.*





Marijona Dovydaitytė — Prano motina (apie 1986 m.)



Pranas Dovydaitis abiturientas (1908 kovo mėn.)



*Pranas Dovydaitis ir jo žmona Marcelė — jauna-
vedžiai Maskvoj 1912 m.*



Dovydaičių šeima 1918 m. Kaune. Tėvas laiko Jonuką, vidury Onutė, prie motinos Juozukas (miręs kūdikio amžiu)



Pranas Dovydaitis, Kauno „Saulės“ gimnazijos direktorius, su V klasės mokiniais 1917.III.19

Vilniuje, vasario 16 d. 1918 m.

vasario 16 d. 1918 m.

Ausweis
für das Mitglied des litauischen Landrats
Herrn P. Dovidaitis aus Romno.....
Oberstl. Beiz. № 4977
Gültig vom 1. März bis 31. Dezember 1915.
Von Seiten des Oberbefehlshabers Ost
Der Verwaltungschef
A. A.
F. W. 1. von

Vokiečių okupacinės valdžios liudijimas, kad Pr. Dovydaitis yra Lietuvos Tarybos narys ir (antrą liudijimo pusę) turi teisę važinėti iš Kauno į Vilnių ir atgal. Liudijimo galiojimo laikas: 1918 kovo mėn. — 1918 gruodžio 31



Marijampolės pavasarininkų kongresas 1932 m. Dovydaitis sėdi prie prezidiumo stalo pačioj dešinėj. Drauge matomi dr. J. Leimonas, prof. A. Tumėnas, vysk. M. Reinys, prof. J. Eretas



Pr. Dovydaitis su Žaliakalnio (Kaune) darbininkais 1934 Velykų antrąją dieną (IV.2). Jis matomas pirmoj eilėj šalia klebono kan. F. Kapočiaus



Prano Dovydaičio namai Kaune. Jo darbo kambarys buvo antrame aukšte, kur atviri langai



Pr. Dovydaitis prie savo namų su šeima ir namo „igula“ (studentai Z. Ivinskis, St. Lušys, J. Pankauskas, St. Rauckinas, mokytojai V. Čižiūnas ir J. Mileris) 1929 pavasarį



Iš Dovydaičio namų (kambario į šiaurę) vaizdas į buvusią turgavietę, kurioj vėliau pastatyta Prisikėlimo bažnyčia. Nuotrauka daryta 1929 m.



Pr. Dovydaitis (pirmasis pirmoj eilėj salės dešinėj pusėj) pirmoj neviešoj moksleivių ateitininkų konferencijoj Panevėžy 1929 vasarą. Nors moksleiviai ateitininkai dar nebuvo uždrausti, bet konferencijai negauta leidimo. Todėl posėdžiauta Katalikų Veikimo Centro kursų dalyvių vardu.



Moksleivių ateitininkų slapta konferencija Tytuvėnuose 1931 rugpiūčio 2. Pr. Dovydaitis sėdi pirmosios eilės vidury



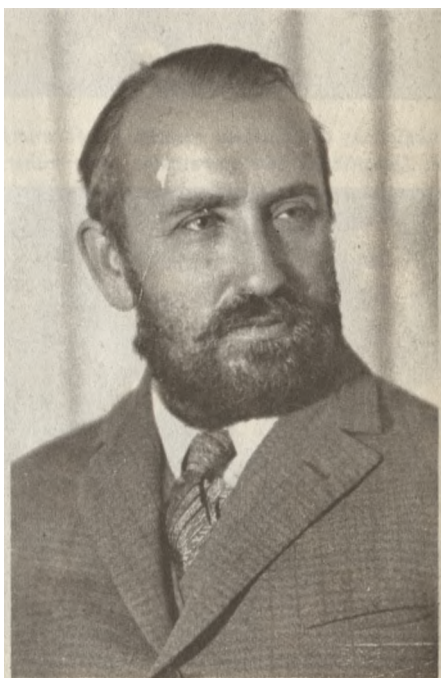
Moksleivių ateitininkų sąjungos centro valdyba pirmaisiais slapto veikimo 1930/31 m. Iš kairės sėdi: S. Balčiūnas, R. Romašauskaitė, K. Mockus, pirm. Ad. Damušis, H. Idzelis ir V. Kurmauskaitė, stovi — A. Masionis, Pr. Sirūnas, J. J. Žemaitaitis ir J. Gratkauskas



Pranas ir Marcelė Dovydaičiai apie 1930 m.



*Pranas Dovydaitis 1932 pavasarį
(prieš kalėjimą)*



*Pranas Dovydaitis 1932 rugpiūčio
30, išleistas iš kalėjimo*



Lietuvos Taryba, 1918 vasario 16 paskelbusi Lietuvos nepriklausomybę. Pr. Dovydaitis stovi antrojoje eilėje pirmasis iš dešinės.



Pranas Dovydaitis apie 1920 m.



„Birutės“ studenčių draugovės šventė 1932.VI.5. Pr. Dovydaitis su šalia sėdinčia M. Galdikiene (su nuometu) buvo šios draugovės vėliavos kūmai



Pr. Dovydaitis su moksleiviais ateitininkais prie Puntuko 1934 pavasari

Pr. Dovydaitis (dešinio stalo gale priešais kun. P. Raudą) Birių moksleivių ateitininkų šventėje 1933.VI.18



Prie Zarasų ežero 1936.VII.15



Vištyčio kalvose 1987.VIII.7



Studentų ateitininkų meno draugijos „Šatrijos“ šventėj Karmėlavoje 1935.VI.9. Iš kairės pirmoj eilėj Pr. Dovydaitis, I. Skrupskelis, M. Vaitkus, J. Eretas, antraj eilėj — A. Saly s, J. Brazaitis, A. Maceina

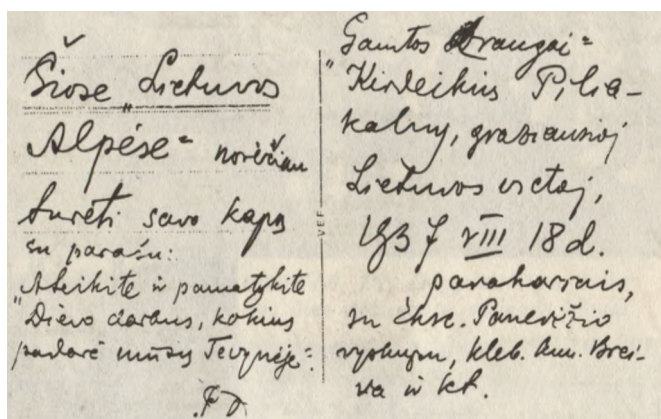


Vytauto D. Universiteto studentų ateitininkų sąjungos gegužinėj Pažaisly 1940.V.26. Prie stalo iš dešinės: J. Brazaitis, K. Kleiva, J. Pankauskas, vysk. M. Reinys, St. Šalkauskis, Pr. Dovydaitis, prel. Pr. Kuraitis





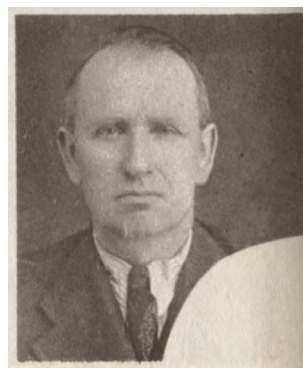
Pr. Dovydaitis su vysk. K. Paltaroku ir ateitininkų jaunimu ant Kirdeikių (Utenos aps.) Piliakalnio 1987.VIII.18



Dovydaičio autografas. Užrašas aukščiau duodamosios nuotraukos antrojo pusėj



Pr. Dovydaitis savo ūkyje Paprieniuose (Čekiškės vis., Kauno aps.)



Paskutinė Pr. Dovydaičio nuotrauka, daryta sovietiniam pasui 1941 m.

-pus ten i kopus uro vto his epideuijos, cia
dancie hitokros. Ir pavesuris vicham netkes, - medias
uuea vrbatiens, bek paluos kas nakti, pavai sutysis sturto,
boli uauaga, gaur... nera. Ir as laukiu nauji
sipykiu, bek tely mane viciu lreeraneui: seidms haumto
uaua uaciodalsuoms utb. Bek utat abiduosiu
ji ktrems valdytojams pauplingai apse te, tapy got
smukhesmij lalyse, bek... voryh totis poudi.
mo mo mehtu. Hano padyby omox rber tbaai poudi
bek aknosv la-ros, kuda is to, aush tave, „nyaus“ tely
iveti. Ir poudimeu viciu ktreiu dienu gresni: „Lauken
Adomai zaves, pau utaro ferdvares“... Hae kity poudi
„Eik, Adomai, ir nyaus, pau... poudi arbyaus“. Hae
meku as pau serei con padines ut tely „poudi arbyaus“, bek
ir laug kity delykes, apkuriaut Adomai ut kely ap poudi. Bek
had uakofams dalyo pau ut 7. vasmas. Joudkromi kait
Jeremi poudi „koreiu joudi“ dely ir teologiu klausimo poudi.
Hae me uimty, bek poudi poudi poudi (nuo bu dieve uimty
opoudi) laisvauis hancie tur bu 2. ^{morale} ~~morale~~ ^{nevelkes} uimty, t. y. uimty
tu had ir don ten mekuomet uelut zeluma ut, kely tely kity
auibinai, bek be gala. - Ir as pau uelut kely ut? Nekinan.
Gypuui kaitang lary nevelkes ir vrelkes, bek nevelkes kity
didekui ut vrelk: - Laomingauis poudi, kai uelut
ku semonis - megodauas + alia kait vrelk ut
mises. Bek kity brelk, lary brelk, uelut, uelut tely
goudi ir pikhys, dely, poudi kait kait
pau kait uelut ir manes poudi poudi! Lik uelut
kito uauo duktate / Tave koudi bek uelut poudi
lreli tave kely poudi, ir koudi kait kait

Pr. Dovydaičio laiškas, rašytas Paprienuose 1941 birželio 9 vienai savo buvusių studentų. Tai, gal būt, išvis paskutinis jo rašytas žodis: po 5 dienų jis buvo suimtas, o iš Sibiro niekas jo laiškų nėra gavęs



1. Gari, kurio stovykloje Dovydaitis buvo metus kalinamas. Kur nuotraukoj matomas juodas laivelis, 1941 vasarą buvo išlaipinti Sosvos upe atgabenti kaliniai. 2. Namai, pastatyti toj vietoj, kur buvo lietuviai kalinami 1941-45 m. Vidurinis juodas namas išlikęs iš anų laikų. Jame gyveno kalinių sargybiniai enkavedistai. 3. Ši žemė Gario miestelio pakrašty slepia lietuvių kalinių kaulus. Ant jų kapų pastatytas garažas-pašiūrė, užversti medžiai. Kasant pašiūrei duobes, buvo iškasami kaulai ir kaukuolės. Nuotraukos darytos palyginti neseniai

PASTEBĖTŲ SVARBESNIŲ KLAIDŲ ATITAIŠYMAS

<i>Psl.</i>	<i>Eilutė</i>	<i>Išspausdinta</i>	<i>Turi būti</i>
XV	5-6 iš ap.	veivalo	veikalo
121	8 iš virš.	vienybės	vienybė
125	3 iš virš.	41	42
154	2 iš ap.	žodžiai	žodžiais
214	7 iš ap.	katalikiškojo	katalikiškojo
271	7-8 iš ap.	skerstgatvio	skersgatvio
281	7 iš ap.	caldžiai	valdžiai
283	6 iš ap.	būsų	būtų
295	19 iš virš.	sulaukti	sulauksi
335	19 iš virš.	ateitininkų	studentų ateitininkų
368	8 iš virš.	1919	1918
417	5 iš ap.	išbraukti žodžius: Kristaus Valdovo	
465	19 iš virš.	sajungų	mokytojų sąjungų
511	18 iš virš.	su	“su
513	10 iš ap.	167 puslapius	170 puslapių
515	17 iš ap.	palynėtis	galynėtis
548	2 iš virš.	Ugdymo	Ugdymo
554	17 iš ap.	buvo	buvo ir
600	20 iš virš.	402	403
640	15 iš virš.	.Taip	). Taip
647	1 iš virš.	sakyta	vis sakoma
660	7 iš virš.	Humbolt	Humboldt
692	16 iš virš.	<i>jaustis</i>	<i>jautis</i>
726	11 iš ap.	<i>Tėviškės Žiburiai</i>	<i>Žiburiai</i>
752	20 iš ap.	Nr. 2	1925, Nr. 2
756	6 iš ap.	1930	1932
757	11 iš ap. turi būti:	Pedagogas šventasis — Ten pat, 1919-20, kn. 2,	Jonas de la Šalie —
761	6 iš ap.	LKMS	LKMA
764	1 skiltis 3 iš virš.	454	456
764	I 16 iš virš.	645, 652	652
764	I 17 iš virš.	757	645, 757
764	I 9-10 iš ap.	Iš Vaclovui Biržiškai priskirtų puslapių išbraukti: 579, 581, 593, 739 ir 748. Šiuose puslapiuose minimas Viktoras Biržiška.	
765	I 13 iš virš.	628	627
765	II 3 iš virš.	662-662	662-663, 755
765	II 4 iš virš.	459-461	461
765	II 21 iš virš.	Dobrolovskis	Dobrovolskis
767	I 21 iš virš.	Glasenapp	Glasenapp
767	II 16 iš virš.	Handel-Mazetti	Handel-Mazzetti
768	II 20 iš virš.	Toj eilutėj p. 368 nurodo kitą A. Jušką (kun.), kuris tik tame puslapy ir minimas.	
770	I 5 iš virš.	581	582
771	II 2 iš ap.	580	579
772	I 14 ir 15 iš virš.	tarpe turi būti: Paukštelis, J., 234	
772	I 15 iš virš.	Paukštys	Paukštis
772	I 17 iš ap.	421	545
772	I 15 iš ap.	545	išbraukti
773	I 21 iš virš.	Rothstein	Rothstern
773	I 9 iš ap.	106	706
774	I 12 iš virš.	A. Steinmann minimas tik p. 610-611, o p. 756 kitas asmuo — G. Steinmann.	
774	I 9 iš ap.	Šalčievdenė	Šalčiuvienė
774	II 12 iš ap.	463	344, 463
755	II 12 iš ap.	Vokeitaitis	Vokietaitis